IOAN CHIȚIMIA

BAZA DIALECTALĂ A ROMÂNEI LITERARE

III.223626

B.C.U. IASI
III 223.626
BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BAZA DIALECTALĂ A ROMÂNEI LITERARE

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Coperta de: CONSTANTIN GULUȚ

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREȘTI

ION GHEȚIE

BAZA DIALECTALĂ A ROMÂNEI LITERARE

607137
B.C.U. IASI

45.904

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
București, 1975

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

4 08 92
B.C.U. ... CU
4240

805.90-085.3,1532/1960

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

SUMAR

CUVÎNT ÎNAINTE 7
IZVOARE ŞI LUCRĂRI DE REFERINŢĂ 11
INTRODUCERE 43
GRAIURILE DACOROMÂNE ÎN SECOLELE AL XVI-LEA – AL XX-LEA 89
VECHIMEA TRADIŢIEI LITERARE ROMÂNEŞTI 199

Partea I

EPOCA PREMERGĂTOARE UNIFICĂRII ROMÂNEI LITERARE (1532 – 1715)

Capitolul I LIMBA LITERARĂ ÎN PERIOADA 1532–1588 211
Capitolul al II-lea LIMBA LITERARĂ ÎN PERIOADA 1588–1656 272
Capitolul al III-lea LIMBA LITERARĂ ÎN PERIOADA 1656-1715 328

Partea a II-a

EPOCA UNIFICĂRII ROMÂNEI LITERARE (1715–1960)

Capitolul I LIMBA LITERARĂ ÎN PERIOADA 1715–1780 377
Capitolul al II-lea LIMBA LITERARĂ ÎN PERIOADA 1780–1836 431
Capitolul al III-lea LIMBA LITERARĂ ÎN PERIOADA 1836–1881 489
Capitolul al IV-lea LIMBA LITERARĂ ÎN PERIOADA 1881–1960 . . . 548
ÎNCHEIERE 623
INDICE 633

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Cuvînt înainte

Cînd, în toamna anului 1961, ne-am propus să abordăm într-un studiu de proporţii mai mari problema bazei dialectale a românei literare, eram convinşi că ne aflăm în faţa unui subiect lipsit de complicaţii, a cărui rezolvare nu avea cum să reclame eforturi deosebite. Credeam, pe vremea aceea, împreună cu alţi cercetători, că totul avea să se reducă la a selecta un număr de norme ale limbii literare şi a urmări, pe baza ALR şi a studiilor dialectologice, corespondenţa dintre rostirile, formele şi cuvintele pe care le consacrau aceste norme şi realitatea graiurilor dacoromâne din zilele noastre. Calcule de ordin statistic trebuiau să hotărască modul particular în care fiecare grai a participat la constituirea normelor limbii literare, punînd în lumină pe acela dintre ele a cărui parte de contribuţie s-ar fi dovedit mai însemnată. Era vorba, după cum se vede, de o tratare a problemei în plan sincronic, la nivelul limbii actuale.

Cîteva incursiuni, mai mult întîmplătoare, în istoria limbii literare şi a graiurilor dacoromâne au avut darul de a ne prezenta lucrurile într-o lumină schimbată şi ne-au avertizat totodată că unghiul de abordare a problemelor trebuia modificat. Problema bazei dialectale se interfera masiv cu problema unificării limbii literare, coincizînd în parte cu ea. Iar unificarea lingvistică, răminînd expresia unui anumit moment istoric, era totodată rezultatul întregii evoluţii de pînă atunci a limbii literare. Atîta timp cît actualele norme ne apar drept rezultatul unor evoluţii seculare, iar graiurile dacoromâne au suferit sensibile transformări în ultimele patru veacuri, era clar că rezolvarea problemei atîrna de adoptarea unei perspective diacronice în examinarea faptelor. Această schimbare de optică trebuia să ducă în mod necesar la elaborarea unei istorii a limbii române literare, în care evoluţia normelor să fie urmărită în raport nemijlocit cu modificările suferite de graiuri din secolul al XVI-lea pînă astăzi. O asemenea lucrare este cercetarea de faţă, care se putea numi, la fel de bine, Normă şi grai în evoluţia limbii române literare.

Dificultăţi de tot felul au stat în calea investigaţiilor noastre. Problemele legate de originile scrisului literar românesc sînt departe de a fi fost rezolvate pînă în prezent, studierea vechilor monumente de limbă (cu excepţia celor din secolul al XVI-lea) nu s-a făcut în mod sistematic, iar cercetările de dialectologie istorică românească se află în stadiul începuturilor. Cîştigul realizat de lucrarea noastră ar fi fost apreciabil dacă, în momentul cînd am pornit la drum, am fi avut la dispoziţie un număr de studii monografice, cît mai bine informate, asupra tuturor acestor chestiuni fundamentale. În lipsa lor, a trebuit să ne mulţumim cu întotdeauna merituoasele cercetări ale predecesorilor noştri şi să întreprindem noi înşine o serie de investigaţii în domeniile amintite mai sus.

Mai multe lucrări filologice cu caracter preliminar ne-au permis să ne edificăm asupra unora dintre problemele cele mai importante ale epo-

cii de început a scrisului literar românesc și, în special, asupra localizării vechilor monumente de limbă. Parcurgerea unui mare număr de texte neliterare (documente, însemnări, scrisori etc.) ne-a prilejuit o bogată recoltă de fapte, din examinarea cărora ne-am putut face o idee despre evoluția graiurilor dacoromâne în cursul timpului. În sfîrșit, ne-am oprit asupra principalelor texte literare din secolele al XVI-lea — al XX-lea. Între a parcurge în mod exhaustiv un număr restrîns de texte și a include în bibliografie cît mai multe izvoare, numai parțial cercetate, am ales, de la început, cea de a doua cale. Deși ultimele cercetări de sinteză asupra istoriei limbii române se întemeiază curent pe relevee exhaustive dintr-un număr relativ redus de texte, rămînem convinși în continuare că, pentru scopurile urmărite în lucrarea de față, am făcut alegerea cea mai bună. Oricine va parcurge, de pildă, expunerea consacrată limbii literare din Țara Românească în perioada 1656—1715 își va da seama cît de sărace și unilaterale, ca să nu spunem, de-a dreptul, eronate, ar fi fost concluziile noastre dacă ne-am fi limitat să fișăm integral Biblia *din 1688, socotită a fi monumentul reprezentativ al literaturii muntenești din perioada mai sus amintită.*

Desigur că, în astfel de condiții, noi n-am făcut decît un fel de sondaj în literatura românească din secolele al XVI-lea — al XX-lea. Acesta este motivul pentru care monografia noastră nu poate sta, sub raportul informației, alături de studiile care examinează limba unui anumit autor sau evoluția în timp a unui fenomen de limbă. O cercetare consacrată, de exemplu, limbii lui Dosoftei sau istoriei palatalizării labialelor va releva, fără îndoială, fapte, mai mult sau mai puțin importante, care nouă ne-au scăpat. Avînd de stabilit, înainte de toate, nu aspectele particulare, ci liniile mari de evoluție a limbii literare, socotim că, urmînd calea aleasă de noi, cîștigurile au fost mai mari decît lipsurile.

Așa cum a avut loc, „sondajul" nostru s-a încheiat cu o recoltă de mai multe zeci de mii de fapte, extrase din cîteva sute de texte. Dorința de a menține expunerea în limite rezonabile ne-a obligat să nu consemnăm în paginile ei decît o mică parte din materialul de limbă aflat la dispoziția noastră. Am redus, aproape peste tot, numărul exemplelor notate inițial, înregistrînd, într-o serie de cazuri, numai evoluțiile semnificative de la o epocă la alta. Dacă după toate aceste restricții lucrarea a luat totuși pe alocuri aspectul unui repertoriu de fapte (rezultat aproape inevitabil într-un studiu care explorează alîtea monumente de limbă mai puțin sau deloc cunoscute), ne consolăm cu gîndul că exemplele transcrise de noi vor servi cercetărilor ulterioare.

În cursul cercetării, ne-am străduit să dăm o descriere cît mai exactă a fenomenelor studiate, adoptînd planul de expunere cel mai simplu și căutînd să ne întemeiem fiecare afirmație pe fapte. Așa cum era firesc să se întîmple, opiniile noastre diferă uneori de cele formulate pînă în prezent. Am căutat să evităm, pe cît ne-a stat în putință, intransigența critică față de părerile altora, convinși că esențialul este de a afirma opinia socotită a fi cea mai verosimilă, recunoscînd fiecăruia dreptul de a da o interpretare personală faptelor cercetate.

Lucrarea de față datorează o serie de observații prețioase colegilor noștri, Marius Sala și Gheorghe Bolocan, șefi de sector, referenți oficiali desemnați de Consiliul științific al Institutului de lingvistică din București. Cea

mai mare parte a materialului necartografiat ALR utilizat în lucrare ne-a fost comunicată de I. Mării, cercetător științific la Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj. Au mai făcut cercetări pentru noi în arhiva ALR colegii Mariana Costinescu, Al. Mareș și I. Rizescu, de la Institutul de lingvistică din București. Ne îndeplinim și aici plăcuta obligație de a le adresa tuturor viile noastre mulțumiri.

Elaborată în cadrul sectorului de limbă literară și filologie al Institutului de lingvistică din București în anii 1967—1972, cercetarea noastră este o lucrare preliminară menită să servească realizării, în viitor, a unei Istorii a limbii române literare *de la origini pînă în zilele noastre, a cărei alcătuire, în cadrul colectivului unde ne desfășurăm activitatea, ne preocupă de mai multă vreme. Făcînd cunoscută destinația studiului de față, vom fi recunoscători tuturor celor ce vor face pe marginea lui observații competente, semnalîndu-ne neajunsurile și greșelile care, în mod fatal, se vor fi strecurat în expunere.*

În încheiere, vrem să avertizăm cititorul că lucrările de redactare la cercetarea de față au fost încheiate la 1 septembrie 1971. Cu excepția unor studii aflate pe atunci în curs de elaborare și publicate ulterior, am ținut seama numai de lucrările apărute pînă la această dată.

Septembrie 1972

Ion Gheție

Izvoare și lucrări de referință*

AA[1] — I. Agîrbiceanu, *Arhanghelii*, [București], 1956.

AA[2] — I. Agîrbiceanu, *Arhanghelii*, roman, ed. a II-a, vol. I-II, [București], f. a.

AAT — *Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului român*, date în tipar de însăși Asociațiunea, Sibiu, 1862.

AB — *Analele Banatului*, buletinul Muzeului din Timișoara, I, 1928 ș. u.

ABB — T. Arghezi, *Cu bastonul prin București*, [București], 1961.

AC — *Dictionarium valachico-latinum*; ed. Gr. Crețu, *Anonymus Caransebesiensis, cel mai vechi dicționariu al limbei române*, în „Tinerimea română", serie nouă, I, 1898, p. 320—380.

ACJ — T. Arghezi *Cartea cu jucării*, ed. a IV-a, București, 1958.

A. Cl. — V. Alecsandri, *Clevetici, ultrademagogul*, cînticel comic, în *Repertoriul dramatic*, tomul II, Iași, 1863.

ADTA — C. Ardeleanu, *Diplomatul, tăbăcarul și actrița*, roman, ed. a II-a, București, 1928.

AEA — Amfilohie Hotiniul, *Elementi aritmetice arătate firește*, Iași, 1795.

AF — T. Cipariu, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria besericei române, mai ales unite*, Blaj, 1855.

AFA — G. Asachi, *Fabule alese pe românie aduse*, Iași, 1836.

A. Folc. — *Anuarul Arhivei de folclor*, Cluj—București, I, 1932 ș. u.

AG — Amfilohie Hotiniul, *De obște gheografie pe limba moldovenească*, scoasă de pe gheografie lui Bufier, Iași, 1795.

Agy. C. — *Cartea de cîntece*, copiată de Gergely Sándor de Agyagfalva la Hațeg, în 1642 [paginile sub 100 trimit la N. Drăganu, *Mihai Halici (Contribuții la istoria culturală românească din sec. XVII)*, în „Dacoromania", IV, partea a II-a, 1924-1926, cifrele peste 100 la H.

* Am consemnat în cele ce urmează toate izvoarele puse la contribuție, precum și studiile la care ne-am raportat frecvent în cursul expunerii (în special în capitolul *Graiurile dacoromâne în secolele al XVI-lea — al XX-lea*).

	Sztripszky — G. Alexics, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI századbeli román forditásban*, Budapest, 1911, iar cele peste 200 la N. Drăganu, *Un manuscris calvin din veacul al XVII-lea*, în *Fraţilor Alexandru şi I. Lăpădatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936].
AICL	D. Anghel şi St. O. Iosif, *Cireşul lui Lucullus*, Bucureşti, 1910.
AICM	D. Anghel şi St. O. Iosif, *Caleidoscopul lui A. Mirea*, vol. I—II, Bucureşti, 1908—1910.
AIIN	*Anuarul Institutului de istorie naţională*, Cluj, I, 1921—1922 ş. u.
AJN	L. Asachi, *Jucărĭcia norocului sau istorisirea pentru prinţipul Menşcikov, carele pe vremea lui Petru cel Mare au fost slăvit în toată Europa*, Iaşi, 1816.
Alex.	*Alexandria*, copiată de popa Ion Românul din Simpetru (1620); ed. N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească. Noi contribuţii*, studiu şi text, Bucureşti, 1922.
A. Ln.	T. Arghezi, *Lina*, [Bucureşti], 1965.
ALR I	*Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul limbii române din Cluj. Partea I (ALR I) de S. Pop, vol. I, Cluj, 1938, vol. II, Sibiu—Leipzig, 1942.
ALR II	*Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul limbii române. Partea II (ALR II) de E. Petrovici, vol. I, Sibiu—Leipzig, 1940.
ALR II, SN	*Atlasul lingvistic român*, serie nouă, Bucureşti, vol. I—II, 1956, vol. III, 1961, vol. IV, 1965, vol. V, 1966, vol. VI, 1969.
ALRM I	*Micul atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul limbii române din Cluj. Partea I (ALRM I) de S. Pop, vol. I, Cluj, 1938, vol. II, Sibiu—Leipzig, 1942.
ALRM II	*Micul atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul limbii române. Partea II (ALRM II) de E. Petrovici, vol. I, Sibiu—Leipzig, 1940.
ALRM II, SN	*Micul atlas lingvistic român*, serie nouă, Bucureşti, vol. I, 1956, vol. II, 1967, vol. III, 1967.
ALRT	E. Petrovici, *Texte dialectale*, suplement la Atlasul lingvistic român II, Sibiu—Leipzig, 1943 [Muzeul limbii române].
ALS	V. Alecsandri, *Lipitorile satului*, dramă în 3 acturi şi 2 tablouri, în *Repertoriul dramatic*, tomul II, Iaşi, 1863.
ALT	I. Agîrbiceanu, *Legea trupului (Povestea unei vieţi)*, roman, Bucureşti, 1926.
AM	Gr. M. Alexandrescu, *Meditaţii, elegii, epistole, satire şi fabule*, Bucureşti, 1863.

AO	Gr. Alexandrescu, *Opere*, ed. I. Fischer, [Bucureşti], 1957.
AOCP	D. Anghel, *Opere complete. Proză*, Bucureşti, 1924.
A. Op.	V. Alecsandri, *Opere*. I. *Poezii*, ed. G. C. Nicolescu — G. Rădulescu-Dulgheru, Bucureşti, 1965.
AP	Antim Ivireanul, *Psaltire*, Bucureşti, 1694.
Ap. 1683	*Apostol*, Bucureşti, 1683.
Ap. 1704	*Apostol*, Buzău, 1704.
APM	I. Agîrbiceanu, *Popa Man*, povestire după o legendă, Bucureşti, 1920.
A. Pr.	Antim Ivireanul, *Predici*, ed. G. Ştrempel, [Bucureşti], 1962.
APT	T. Arghezi, *Pagini din trecut*, [Bucureşti, 1955].
AR	*Albina românească*, Iaşi, I, 1829 şi urm.
Arch.	*Poveste lui Archirie fi*[*lo*]*sofu*l, copiată de Pop Nichifor din Sălaj în 1778 (ms. rom. BAR nr. 1739).
Art. Adr.	*Articul al 5-lea al Tratatului de la Adrianopoli*, Bucureşti, c. 1829—1834.
A. Rus.	V. Alecsandri, *Rusaliile în satul lui Cremine*, vodevil într-un act, în *Repertoriul dramatic*, tomul II, Iaşi, 1863.
AS	T. Arghezi, *Scrieri*, vol. I—XXII, Bucureşti, [1962—1969].
ASH	V. Aaron, *Istoria lui Sofronim şi a Haritei cei frumoase, fiicei lui Aristef mai marelui din Milet*, Sibiu, 1821.
ASN	V. Alecsandri, *Sandu Napoilă, ultraretrogradul*, cînticel comic, în *Repertoriul dramatic*, tomul II, Iaşi, 1863.
ASP	I. Agîrbiceanu, *Schiţe şi povestiri*, [Bucureşti], 1960.
A. St. P.	T. Arghezi, *Stihuri pestriţe*, [Bucureşti], 1957.
AT	D. Asachi, *Topografia sau elemente de inginerie hotarnică*, Iaşi, 1854.
ATC	T. Arghezi, *Tablete de cronicar*, [Bucureşti], 1960.
Atti	*VIII Congresso internazionale di studi romanzi (Firenze, 3—8 aprilie 1956). Atti, volume II, Comunicazioni*, parti seconda e terza, Firenze, f. a.
AUD	C. Ardeleanu, *Am ucis pe Dumnezeu*, roman, Bucureşti, [1929].
AUL	I. Şt. Petre, *Axintie Uricariul*, studiu şi text, Bucureşti, [1944].
AV	T. Arghezi, *Versuri*, ediţie definitivă îngrijită de autor, Bucureşti, 1936.
A. Vs.	T. Arghezi, *Versuri*, [Bucureşti], 1959.

AZR	V. Alecsandri, *Zgîrcitul risipitor*, dramă în 4 acturi, în *Repertoriul dramatic*, tomul II, Iaşi, 1863.
BA	I. Brezoianu, *Curs elementar de agricultură şi de economie rurală*, Bucureşti, 1850.
BAÎ	G. Bogza, *Anii împotrivirii*, reportaje, pamflete, articole, 1934—1939, [Bucureşti], 1953.
BAV	Pagliano, *Arta vindecării pentru părinţi seau doctorul de casă*, traducere de S. Botez, Iaşi, 1861.
BB	*Biblia adecă dumnezeiască Scriptură*, Bucureşti, 1688.
BCIR	*Buletinul Comisiei istorice a României*, Bucureşti, I, 1915 ş. u.
BCO	G. Bogza, *Cartea Oltului*, Bucureşti, 1945.
Bc. O.	G. Bacovia, *Opere*, Bucureşti, 1944.
BCP	M. Beniuc, *Cîntece de pierzanie*, f. l., f. a.
BDB I—VI	T. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, Cernăuţi, 1933, vol. II, Cernăuţi, 1934, vol. III, Cernăuţi, 1937, vol. IV, Cernăuţi, 1938, vol. V, Cernăuţi, 1939, vol. VI, Bucureşti, [1942].
BDG	I. Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii româneşti*, vol. I, II (ms. rom. BAR, nr. 2425, 2426).
BDL	I. Budai-Deleanu, *Lexicon românesc-nemţesc şi nemţesc-românesc ... Tom. I ce cuprinde în sine Lexiconul românesc-nemţesc. Romönisch oder wallachisch-deutsches und deutsch-wallachisches Wörterbuch ... I^s Band enthaltend das wallachisch-deutsches Wörterbuch*, vol. I—IV, 1818 (ms. rom. BAR, nr. 3728—3731).
BDR	I. Bianu, *Documente româneşti*, partea I, tom. I, fasc. 1—2, 1576—1632, Bucureşti, 1907.
BE	J. Bart (Eug. Botez), *Europolis*, roman, ed. a III-a, Bucureşti, [1939].
Bert.	[Croce], *Viaţa lui Bertoldo şi a lui Bertoldino feciorului lui, dimpreună cu a lui Cacasino nepotului lui*, Sibiu, 1799; ed. I. C. Chiţimia şi D. Simonescu, *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 239—256.
BFP	[Chr.-Albert Rückert], *Învăţătură pentru facerea pîinii*, traducere de A. Beldiman, Iaşi, 1818.
BFS	D. Botez, *Floarea soarelui*, versuri, [Bucureşti], 1953.
BG	N. Bălăşescu, *Gramatica română* pentru seminarii şi clase mai înalte, Sibiu, 1848.
B. Gr.	E. Barbu, *Groapa*, roman, ed. a IV-a, [Bucureşti], 1968.
BH	L. Blaga, *Hronicul şi cîntecul vîrstelor*, [Bucureşti, 1965].
BIB	Şt. Bănulescu, *Iarna bărbaţilor*, nuvele, ed. a II-a, [Bucureşti], 1966.

BIN	I. Barasch, *Cursul elementariu de istoria naturală*, tom. I și III, București, 1862 și 1864.
BÎB	I. Botez, *Însemnările unui belfer*, vol. I—II, București, 1935—1939.
BJ	I. Barbu, *Joc secund*, ed. Al. Rosetti și L. Călin, [București], 1966.
BLD	I. Al. Brătescu-Voinești, *În lumea dreptății*, Iași, 1906.
BLU	*Din lirica universală*, tălmăciri de L. Blaga, [București], 1957.
BM	M. Beniuc, *Mărul de lîngă drum*, versuri, [București], 1954.
BMC	M. Beniuc, *Pe muche de cuțit*, roman, vol. I, [București], 1959.
BMN	Dr. C. Bodea, *Moise Nicoară (1784—1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, partea I-a (—1825), Arad, [1943].
BNP	[Florian], *Numa Pompilie, al doilea crai al Romii*, traducere de A. Beldiman, vol. I—II, Iași, 1820.
BO	D. Bolintineanu, *Opere*, [București], 1951.
BOD	L. Blaga, *Opera dramatică*, Sibiu, 1942.
Bogdan, G.	D. P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946.
BP	D. Bolintineanu, *Poesii*, București, 1877.
BPO	D. Botez, *Povestea omului*, versuri, [Iași], f. a.
B. Po.	L. Blaga, *Poezii*, [București], 1962.
Br. Am.	[Gh.] Brăescu, *Amintiri*, București, 1937.
BRD	D. Bojîncă, *Respundere dezgurzătoare la cîrtirea cea în Hale în anul 1823 . . . făcută*, Buda, 1828.
Br. DV	Gh. Brăescu, *Doi vulpoi*, schițe umoristice, [București, 1925].
Breabăn-Christache, N.	S. Breabăn-Christache, *Procesul de unificare a limbii în scrierile lui C. Negruzzi*, în „Limba română", XVIII, 1969, nr. 3, p. 223—238.
Br. MB	Gh. Brăescu, *Maiorul Boțan*, schițe umoristice, București, 1921.
Br. OA	Gh. Brăescu, *Opere alese*, ed. N. Gheran, vol. I—II, București, 1962.
BRV	I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche, 1508—1830*, București, vol. I, 1903, vol. II, 1910, vol. III, 1912—1936, vol. IV, 1944.
BS	Al. Borza, *Studii fitosociologice în munții Retezatului. Études phitosociologiques dans les monts du Rétézat*, Cluj, 1934.

BSM	J. Bart, *Schiţe marine*, [Bucureşti], 1953.
Bs. SN	I. A. Bassarabescu, *Schiţe şi nuvele*, [Bucureşti, 1953].
Bs. V.	I. A. Bassarabescu, *Vulturii*, schiţe şi nuvele, ed. a II-a, Bucureşti, [1925].
B. Şc.	I. Botez, *Schiţe şi însemnări din şcoala de ieri şi de azi*, [Bucureşti, 1953].
BŢ	G. Bogza, *Ţara de piatră*, [Bucureşti, 1951].
Buc.	*Bucoavnă ce are în sine deprinderea învăţăturii copiilor la carte*, Bălgrad, 1698.
Bucv.	*Bucvar sau începere de învăţătură celor ce vor să înveţe carte cu slove slovenești*, Iaşi, 1755.
BV	S. Pop Barcianu, *Vocabular român-nemţesc. Romanisch-deutsches Wörterbuch*, Sibiu, 1868.
BVA	M. Beniuc, *Versuri alese*, vol. I—II, [Bucureşti], 1955.
BVC	M. Beniuc, *În Valea Cucului*, comedie în trei acte, [Bucureşti], 1959.
BVÎ	I. Al. Brătescu-Voineşti, *Întuneric şi lumină*, nuvele şi schiţe, Iaşi, 1914.
BVP	I. Al. Brătescu-Voineşti, *Proză. Întuneric şi lumină. În lumea dreptăţii*, [Bucureşti], 1957.
B. Vs.	M. Beniuc, *Versuri alese*, [Bucureşti], 1949.
C	*Contemporanul*, revistă ştiinţifică şi literară, Iaşi, I, 1881 ş. u.
CADE	I.-A. Candrea şi Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească"*, Bucureşti, 1931.
Cal. 1733	[Petcu Şoanul], *Calendar*, Braşov, 1733.
Cal. 1794	[P. Iorgovici], *Calendariu la anul de la naşterea lui Hristos 1794*, Viena, 1794.
Cal. 1814	*Calendariu ce slujéşte pre 100 de ani*, începînd de la anul 1814 pînă la anul 1914, Buda, 1814.
Cal. B. 1823	*Calendariu aşesat* (sic !) *pe şapte planete*, în care se cuprind 140 de ani, începîndu-să de la 1816 şi pînă la 1956, [Bucureşti], 1823.
Cal. I. 1823	*Calendariu aşezat pe şapte planete*, în care să cuprind 140 de ani, începînd de la 1816 şi pînă la 1956, [Iaşi], 1823.
Candrea, O.	I.-A. Candrea, *Graiul din Ţara Oaşului*, Bucureşti, 1907.
Cap.	Antim Ivireanul, *Capete de poruncă la toată ceata bisericească*, Tîrgovişte, 1714.
Carte bir	*Carte de bir* pentru ţiganii domneşti, [Bucureşti], 1780.
Caz. B[1].	*Catehismul Marţian*; ed. Al. Rosetti, *Catehismul Marţian*, în „Grai şi suflet", I, 1924, fasc. 2, p. 251—260 *Evanghelie cu învăţătură*, Bălgrad, 1641.

Caz. B^2.	*Chiriacodromion sau Evanghelie învățătoare*, Bălgrad, 1699.
Caz. D.	*Evanghelie învățătoare*, Mănăstirea Dealului, 1644.
Caz. G.	*Evanghelie învățătoare sau Cazanie*, traducere de Selivestru, Govora, 1642.
Caz. I.	*Cazania* și *Molitvenicul* copiate, după Coresi, de diacul Ioan din Pocioveliște—Bihor în c. 1641; după V. Drimba, *O copie din secolul al XVII-lea a „Tîlcului Evangheliilor" și a „Molitvenicului" diaconului Coresi*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor", IV, 1955, p. 535—571.
Caz. P.	*Cazanie*, copiată de Ilie Aron Popovici în Hărnicești—Maramureș, în 1697 (ms. rom. BAR nr. 3509).
Caz. U.	*Cazanie*, copiată de popa Urs din Cotiglet—Bihor, înainte de 1692 (ms. rom. BAR nr. 4182).
Caz. V.	Varlaam, *Carte românească de învățătură dumenecele preste an și la praznice împărătești*, Iași, 1643; ed. J. Byck, Varlaam, *Cazania*, 1643, București, 1943.
Căplescu, A.	*Diferențele lingvistice dintre cele două ediții ale Aritmeticii lui G. Asachi*, în CILL, III, p. 137—150.
CB	B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, București, vol. I, 1878, vol. II, 1879.
CC^1	Coresi, *Tîlcul Evangheliilor*, Brașov (?), c. 1567.
CC^2	Coresi, popa Iane, popa Mihai, *Evanghelia cu învățătură*, Brașov, 1581.
C. Cat.	Coresi, *Catehism*, Brașov, c. 1559—1560.
C. Cîmp.	*Kintyets kimpenyesty ku glazurj rumunyesty*, [Cluj], 1768.
CCP	E. Camilar, *Cartea poreclelor*, [București], 1957.
CCV	M. I. Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, București, [1929].
CD	D. Cantemir, *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*, Iași, 1698.
Cd. C.	*Codicele civil*, adnotat cu jurisprudența română ... de C. Christescu, partea I, București, 1894.
Cd. comun.	*Cod comunal*, ed. I. M. Bujoreanu, București, 1871.
Cd. M.	*Codul de justiție militară* din 20 martie 1937, cu modificările din 12 aprilie 1938, ed. a II-a, București, [1938].
CDP	[I. Codru-Drăgușanu], *Peregrinul transelvan sau epistole scrise din țere străine unui amic în patrie*, tom. I, Sibiu, 1865.
Cd. pen. 1853	*Codicele penale, despre crimini, delipte și abateri* ... pentru imperiul austriac (ediciune oficiale), Viena, 1853.

Cd. pen. 1960	*Codul penal*, text oficial cu modificările pînă la data de 1 decembrie 1960, urmat de o anexă de legi penale speciale, [Bucureşti], 1960.
Cd. rom.	*Codicile române*, ed. S. Pastia, vol. I, Iaşi, 1870.
CE	G. Călinescu, *Viaţa lui Mihai Eminescu*, ed. a III-a, Bucureşti, 1938.
Ceasl. B.	*Ceaslovec, care are întru sine slujbele de noapte şi de zi*, Bălgrad, [1687].
Ceasl. C.	*Ceaslov*, copiat de popa Florea din Criştelec—Sălaj, în 1669 (ms. rom. BAR nr. 206).
Ceasl. G.	*Ceaslov*, Govora (?), c. 1640; ed. Şt. Paşca, *O tipăritură muntească necunoscută din secolul al XVII-lea: cel mai vechi ceaslov românesc*, studiu istoric literar şi de limbă, Bucureşti, 1939.
Ceasl. S.	*Ceaslovec, care are întru sine slujbele de noapte şi de dzi*, Sibiu, 1696.
Ceasl. T.	*Ceaslov* şi *Anghilest*, copiate de popa Pătru din Tinăud — Bihor în 1685 (ms. rom. BAR nr. 714).
CEO	G. Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. I—II, ed. a II-a, Bucureşti, 1946.
CH	D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, 1901.
CII	G. I. Chelaru şi C. Popescu, *Noua ortografie a Academiei Române, aranjată după categorii gramaticale şi Dicţionar ortografic*, ed. a VIII-a, Bucureşfi, [1945].
CILL	D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. P. P. Panaitescu şi I. Verdeş, vol. I, Bucureşti, 1965.
CILS	*Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I—III, Bucureşti, 1956, 1958, 1962.
CIN	G. Călinescu, *Impresii asupra literaturii spaniole*, Bucureşti, 1946.
	J. Ch. Cihac, *Istoria naturală*, întîia oară în limba românească compusă, Iaşi, 1837.
	T. Cipariu, *Extract de ortografie cu litere latineşti*, Blaj, 1841.
	T. Cipariu, *Gramateca limbei române*, partea I, *Analitica*, Bucureşti, 1869, partea II, *Sintetica*, Bucureşti, 1877.
CÎ	*Cheia înţelesului*, Bucureşti, 1678.
CL	Coresi, *Liturghier*, Braşov, 1570.
CLM	M. Costin, *Letopiseţul ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1944.
CM	Coresi, *Molitvenic*, Braşov (?), c. 1567.
CN	E. Camilar, *Negura*, roman, vol. I—II, [Bucureşti], 1949—1950.
CNF	I. L. Caragiale, *Notiţe şi fragmente literare*, Bucureşti, 1897.

CO	I. L. Caragiale, *Opere*, vol. I—VI, ed. P. Zarifopol şi Ş. Cioculescu, Bucureşti, 1930—1939.
CO[1]	I. L. Caragiale, *Opere*, vol. III, ed. Al. Rosetti, Ş. Cioculescu şi L. Călin, [Bucureşti], 1962.
	Codicele Sturdzan; ed. B. P. Hasdeu, în *Cuvente den bătrîni*, vol. II, Bucureşti, 1879, p. XLI—XLII şi 1—496.
Cod. P.	*Codicele de la Petrova*, 1672; ed. G. Alexici, *Material de limbă din „Codicele de la Petrova"*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", XIII, 1912, p. 278—293.
Communications	*Communications et rapports du Premier Congrès International de Dialectologie générale*, première partie, *Introduction, linguistique générale, dialectologie*, Louvain, 1964.
Cond. com.	*Condica de comerciu cu anexele ei*, Bucureşti, 1840.
Cond. crim.	*Partea întîi şi a doua a Condicii criminalicești*, Iaşi, 1826.
C. Op.	G. Călinescu, *Opere*, vol. II, Bucureşti, 1965.
Cosm.	*Cosmografie, adecă izvodirea lumii*, copiată de ieromonahul Antim de la mănăstirea Cozia în 1766 (ms. rom. BAR nr. 1556).
Costin, GB	L. Costin, *Graiul bănăţean* (Studii şi cercetări), Timişoara, 1926.
Coş. D.	Al. Coşula, *Novîi karmannîi russko-rumînskii slovar*, Iaşi, 1851.
Cotoşman, B.	Pr. Gh. Cotoşman, *Din trecutul Bănatului*, cartea I—VI, Timişoara, 1934—1936.
CP	Coresi, *Psaltire*, Braşov, 1570.
CP[1]	Coresi, *Psaltire slavo-română*, Braşov, 1577.
CP[2]	Şerban Coresi, *Psaltire slavo-română*, Braşov, c. 1588.
C. pîrc.	*Carte către pîrcălabi* a lui Caragea-Vodă, Bucureşti, 1817.
C. Po.	P. Cerna, *Poezii*, Bucureşti, 1910.
C. Pr.	Coresi, *Praxiu (Apostol)*, Braşov, c. 1563.
C. Prav.	Coresi (?), *Pravilă*, Braşov, c. 1560—1562.
CR	*Curierul românesc*, Bucureşti, I, 1829 ş. u.
Cr. Hot.	*Cuvinte în versuri a cetăţii Hotinului*, 1770; ed. D. Simionescu, *Cronici şi povestiri româneşti versificate (sec. XVII—XVIII)*, Bucureşti, 1967, p. 106—114.
Crit.	*Critîl şi Andronius*, Iaşi, 1794.
Cr. O.	I. Creangă, *Opere*, ed. G. T. Kirileanu, Bucureşti, 1939.

C. rom.	*Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudețe*, Iași, 1646; ed. S. G. Longinescu, *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, București, 1912 [trimiterile se fac la paragrafele ediției].
CS	G. Călinescu, *Scrinul negru*, [București, 1960].
C. Sc.	*Cărare pre scurt spre fapte bune îndreptătoare*, Bălgrad, 1685.
Cș. Ae.	P. Vergiliu Maro, *Opere complete*, partea I, *Aencis*, traducere de G. Coșbuc, București, 1896.
Cș. B.	G. Coșbuc, *Balade și idile*, București, 1893.
Cș. F.	G. Coșbuc, *Fire de tort*, versuri, ed. a II-a, București, 1898.
Cș. P.	G. Coșbuc, *Poezii*, [București], 1951.
Cș. Po.	G. Coșbuc, *Poezii*, vol. I—II, [București, 1953].
Cș. S.	G. Coșbuc, *Sacontala*, poemă indiană, [București], f. a.
CT	Coresi, *Tetraevanghel*, Brașov, 1561; ed. F. Dimitrescu, *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov, 1560—1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești, 1574*, București, 1963.
C. Tm.	E. Camilar, *Temelia*, roman, [București, 1951].
	Codicele Todorescu; ed. N. Drăganu, *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, studiu și transcriere, București—Leipzig—Viena, 1914.
C. Tr.	E. Camilar, *Turmele*, roman, ed. a II-a, [București], 1946.
CV	*Codicele Voronețean* (ms. rom. BAR nr. 448).
C. Voc.	I. Costinescu, *Vocabular româno-frances*, vol. I—II, București, 1870.
DA	*Dicționarul limbii române*, tom I (părțile I—III) — II (părțile I—III), București, 1913—1949 [Academia Română].
DA ms.	*Dicționarul limbii române*, manuscris (literele A—Z) păstrat la Institutul de lingvistică din București.
DAF	L. Demetrius, *Album de familie*, nuvele, [București], 1945.
DAS	Delavrancea, *Apus de soare*, dramă în IV acte, București, 1912.
David-Gafițanu, A.	D. David-Gafițanu, *Limba literară în romanul Arhanghelii de I. Agîrbiceanu*, în „Analele Universității din Timișoara", seria științe filologice, VII, 1969, p. 33—50.
D. Ch.	N. Dunăreanu, *Chinuiții*, nuvele și schițe din viața de port, București, 1907.
D. Cr.	Dorotei al Monembaziei, *Cronograf* (fragment), în GCR, I, p. 311—313.

DDRF	Fr. Damé, *Nouveau dictionnaire français-roumain*, Bucureşti, 1900.
DE	*Documente privitoare la economia Ţării Româneşti, 1800—1850*, ed. J. Cojocaru, vol. I—II, [Bucureşti], 1958.
Densusianu, HLR, II	O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome second, Paris, 1938.
Densusianu, ŢH	O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915.
DF	Alexandru Donici, *Fabule*, cartea I, ed. a II-a, Iaşi, 1842, cartea II, Iaşi, 1842.
DHT	Delavrancea, *Hagi Tudose*, tipuri şi moravuri, Bucureşti, 1903.
DI	M. Drăghici, *Iconomia rurală şi dumesnică sau învăţătură pentru lucrarea pămîntului şi îmbunătăţirea gospodăriei de cîmp şi de casă*, Iaşi, 1834.
Diaconu, ŢV	I. Diaconu, *Ţinutul Vrancei*, etnografie, folclor, dialectologie, Bucureşti, 1930.
DIB	*Documente privind istoria oraşului Bucureşti*, ed. F. Georgescu, P. I. Cernovodeanu, I. Cristache Panait, [Bucureşti, 1960].
DILT	C. Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. I—II, [Bucureşti, 1967—1968].
Dinu, O.	T. Dinu, *Graiul din Ţara Oltului*, în „Grai şi suflet", I, 1923, fasc. 1, p. 107—139.
DIR	*Documente privind istoria României*, veacul XVII, A. Moldova, vol. I—V, [Bucureşti], 1952—1957, B. Ţara Românească, vol. I—IV, [Bucureşti], 1951—1954.
DIT	I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599—1699, Cluj, 1940.
DÎP	Andronache Donici, *Adunare cuprinzătoare în scurt din cărţile împărăteştilor pravile*, Iaşi, 1815; ed. *Manualul juridic al lui Andronache Donici*, [Bucureşti], 1959.
DLG	C. Diaconovici-Loga, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822.
	Dicţionariul limbei române, după însărcinarea dată de Societatea Academică Română, elaborat ca proiect de A. T. Laurian şi I. C. Massim, Bucureşti, 1871.
	Glosariu care coprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum şi cele de origine îndoioasă, după însărcinarea dată de Societatea Academică Română, elaborat ca proiect de A. T. Laurian şi I. C. Massim, Bucureşti, 1871.
DLR	*Dicţionarul limbii române (DLR)*, serie nouă, Bucureşti, tom. VI, 1965—1969, tom. VII, partea I, 1971, partea II, 1969 [Academia Republicii Socialiste România].

DLRLC *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. I—IV [București], 1955—1958 [Academia Republicii Populare Române].

DLRM *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958 [Academia Republicii Populare Române, Institutul de lingvistică din București].

DMC *Documente privitoare la proprietățile mănăstirii Colței*, ed. I. Ionescu, București, 1941.

DN N. Dunăreanu, *Nuvele și schițe*, [București], 1952.

DO Barbu Delavrancea, *Opere*, vol. I—II, ed. A. Martin, [București, 1954].

DOA Tr. Demetrescu, *Opere alese*, [București, 1951].

DOB *Documente privitoare la istoria orașului București (1594—1821)*, ed. G. Potra, [București, 1961].

Doft. *Meșteșugul doftoriii*, manuscris din c. 1760—1770 (ms. rom. BAR nr. 933).

DP Dosoftei, *Psaltire de-nțăles*, Iași, 1680.

DPV Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, Uniev, 1673; ed. I. Bianu, Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, București, 1887 [s-au avut în vedere variantele reproduse după tipăritura din 1673].

DRA *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Țara Românească*, ed. V. Mihordea, Ș. Papacostea, Fl. Constantiniu, [București, 1961], vol. II, *Moldova*, ed. V. Mihordea, I. Constantinescu, C. Istrate, [București], 1966.

DRH *Documenta Romaniae historica*, B. Țara Românească, vol. XXI (1626—1627), ed. D. Mioc, București, 1965.

D. Rob. Kampe, *Robinson Cruzoe sau întîmplările cele minunate ale unui tînăr*, traducere de V. Drăghici, Iași, 1835.

DS Delavrancea, *Sultănica*, București, 1885.

DT Delavrancea, *Trubadurul*, București, 1887.

DUB P. Dan, *Urcan Bătrînul*, nuvele, București, 1938.

DVV Al. Davila, *Vlaicu-Vodă*, dramă în 5 acte în versuri, ed. a V-a, [București, 1938].

E *Epoca*, București, IV, 1889 [trimiterile se fac la număr și pagină].

EG Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatică rumânească*, 1757 (ms. rom. BAR nr. 583).

EI *Evenimentul Iașilor*, ziar independent, Iași, I, 1932 [trimiterile se fac la număr și pagină].

EL *Evangheliarul din Londra*, copiat de Radu din Mănicești în 1574 (ms. în *British Museum* — Londra).

EO M. Eminescu, *Opere*, ed. Perpessicius, vol. I, *Poezii tipărite în timpul vieții*, București, 1939 [cu îndrep-

tările propuse în *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu*, Bucureşti, 1968, după care se fac trimiterile].

EP — *Evangheliarul slavo-român* (zis *din Petersburg*), Sibiu, c. 1551—1553; ed. *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553*, Bucureşti, 1971.

EPL — M. Eminescu, *Proză literară*, ed. E. Simion şi F. Şuteu, Bucureşti, 1964 [numai antumele; trimiterile după *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu*].

Erot. — [*Istoriia lui Erotocrit cu Aretusa*]; ed. I. C. Chiţimia şi D. Simonescu, *Cărţile populare în literatura românească*, vol. II, [Bucureşti], 1963, p. 33—84.

Ev. 1682 — *Sfînta şi dumnezăiasca Evanghelie*, Bucureşti, 1682.

Ev. 1693 — Θειον και ἱερόν Ευαγγελιον. *Sfînta şi dumnezăiasca Evanghelie*, Bucureşti, 1693.

Ev. 1697 — *Sfînta şi dumnezăiasca Evanghelie*, Snagov, 1697.

Ev. 1723 — *Sfînta şi dumnezeiasca Evanghelie*, Bucureşti, 1723.

Ev. 1746 — *Sfînta şi dumnezeiasca Evanghelie*, Rîmnic, 1746.

Ev. 1750 — *Sfînta şi dumnezeiasca Evanghelie*, Bucureşti, 1750.

Ev. 1760[1] — *Sfînta şi dumnezeiasca Evanghelie*, Bucureşti, 1760.

Ev. 1760[2] — *Sfînta şi dumnezeiasca Evanghelie*, copiată de V. Volskii în Bîrgău—Maramureş, în 1760 (ms. rom. BAR nr. 5943).

Ev. 1762 — *Sfînta şi dumnezeiasca Evanghelie*, Iaşi, 1762.

Ev. 1765 — *Sfînta şi dumnezeiasca a lui Is. Hs. Evanghelie*, Blaj, 1765.

F — *Familia*, foaie enciclopedică şi beletristică cu ilustraţiuni, Budapesta—Oradea, I, 1865 ş. u.

F. Cat. — Şt. Fogarasi, *Catechismus atsaja ej atsaja summa szau meduha à ulujtej si a kredinciej christinaskae*, Alba-Iulia, 1648.

FD 1620 — *Albinuşa (Floarea darurilor)*, copiată de popa Ion Românul din Sîmpetru în 1620; după N. Cartojan, *Fiore di virtù în literatura românească*, Bucureşti, 1928.

FD 1700 — *Floarea darurilor*, Snagov, 1700.

FD 1769 — *Floarea darurilor*, copiată de Simion Diacul la Bratei—Sibiu în 1769 (ms. rom. BAR nr. 2369).

H. Fischer-Galaţi, *Index alfabetic şi sistematic pentru noua ortografie a Academiei Române*, ed. a IV-a, Bucureşti, 1935.

Fischer, A. — I. Fischer, *Aspecte ale evoluţiei morfologiei româneşti literare în variantele poeziilor lui Grigore Alexandrescu*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958, p. 281—291.

FMIL — *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, Braşov, VI, 1843.

FN	*Foletul novel, calendarul lui Constantin Vodă Brîncoveanu, 1693—1704*, ed. E. Vîrtosu, Bucureşti, 1942.
FO	N. M. Filimon, *Opere*, vol. I—II, ed. G. Baiculescu, [Bucureşti, 1957].
Frîncu, *Pf. comp.*	C. Frîncu, *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XX, 1969, nr. 3, p. 299—318.
Frîncu, V.	*Vechimea şi răspîndirea formelor* să deie, să steie, să beie, să ieie *în graiurile dacoromâne*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXII, 1971, nr. 3, p. 261—276.
GA	G. Galaction, *Opere alese*, vol. II, *Articole*, ed. T. Vîrgolici, [Bucureşti], 1961.
Găzdaru, D.	D. Găzdaru, *Descendenţii demonstrativului latin* ille *în limba română*, Iaşi, 1929.
GB	*Glose române într-un manuscript slavon din sec. XVI*; ed. I. Bogdan, în „Convorbiri literare", XXIV, p. 727—752.
GC	O. Goga, *Cîntece fără ţară*, *Poezii*, *II*, ed. I. D. Bălan, [Bucureşti], 1965.
GCLR	I. Golescu, *Condica limbii rumâneşti*, vol. I—VII, c. 1832 (ms. rom. BAR, nr. 844—850).
G. Cond.	Gheorgachi, *Condică*, 1762; ed. D. Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, Bucureşti, 1939.
GCR	M. Gaster, *Chrestomatie română*, vol. I—II, Leipzig—Bucureşti, 1891.
GE	S. Gessner, *Erast, povestire de o tragodie păstorească*, traducere de Z. Grigoriu, [Iaşi], 1822.
Geogr.	*Povestea ţărilor şi împărăţiilor cîte-s în pămîntul Asici* ed. M. Popescu-Spineni, *Un manuscris românesc de geografie din secolul al XVII-lea*, în „Studii şi cercetări de bibliologie", V, 1963, p. 329—333.
GF	Goethe, *Faust*, tragedie, traducere de I. Gorun, Bucureşti, 1906.
GG	I. Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticeşti*, Bucureşti, 1840.
GGV	D. Gusti, *Geografia veche* pentru clasele coleghiale din Academia Mihăileană, Iaşi, 1843.
GH	I. Gherasim Gorjan, *Halima sau povestiri mitologhiceşti arabeşti*, vol. I—IV, [Bucureşti], 1835—1838. I. Gheţie, *Dicţionar român-maghiar pentru şcoală şi privaţi. Román-magyar szótár*, Budapesta, 1896.
GIR	C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, 1935.

GÎ	D. Golescu (Constantin Radovici din Goleşti), *Însemnare a călătoriei mêle*, Constantin Radovici din Goleşti, *făcută în anul 1824, 1825, 1826*, Buda, 1826.
GL	Em. Gîrleanu, *Din lumea celor cari nu cuvîntă*, ed. a IV-a, Bucureşti, 1927.
GN	Em. Gîrleanu, *Nucul lui Odobac*, nuvele şi schiţe, Bucureşti, 1910.
Gn. G.	I. Genilie, *Prinţipuri de geografie*, Bucureşti, 1841
G. Nv.	N. Gane. *Novele*, vol. I—III, ed. a VI-a, [Bucureşti], 1921.
GO	G. Galaction, *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1949.
GOA	G. Galaction, *Opere alese*, vol. I—II, Bucureşti, 1956—1958.
GP	O. Goga, *Ne cheamă pămîntul*, *Poczii*, *I*, ed. I. D. Bălan, [Bucureşti], 1965.
G. Po.	O. Goga, *Poczii*, ed. I. D. Bălan, Bucureşti, 1963.
Gram. 1835	*Gramatică rumânească*, Bucureşti, 1835.
	Gramatica limbii române, vol. I—II, ed. I, [Bucureşti], 1954, ed. a II-a, Bucureşti, 1963 [Academia Republicii Populare Române].
Gregorian, C.	M. Gregorian, *Graiul din Clopotiva*, Bucureşti, 1937.
Gr. sec. XVI	I. Gheţie şi Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974.
GSP	*Gheografia sau scrierea pămîntului*, tom. I, Buda, 1814.
GT	*Gazeta de Transilvania*, Braşov, I, 1838 ş. u.
GZR	V. Em. Galan, *Zorii robilor*, ed. a II-a, [Bucureşti, 1951].
HA	L. B. Francoeur, *Aritmetica*, traducere de I. Eliad, Bucureşti, 1832.
Haneş, D.	P. V. Haneş, *Dezvoltarea limbei literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, Bucureşti, 1928.
	B. P. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, tom. I—III, Bucureşti, 1886—1893.
Hat.	*Hatişerif* al preaputernicului împărat sultan Hamid, [Bucureşti, 1774].
HC	*Cartea de cîntece* copiată de M. Halici-senior la Caransebeş în c. 1640; fragmente reproduse de N. Drăganu, *Mihai Halici* (*Contribuţii la istoria culturală românească din sec. XVII*), în „Dacoromania", IV, partea I, 1924—1926, p. 86.
H. Cor.	A. Dumas, *Din Corricolo*, traducere de I. Eliade, Bucureşti, vol. I, 1846, vol. II, 1847.
HDM	C. Hogaş, *Pe drumuri de munte*, vol. I—II, Bucureşti, 1944 şi 1947.

Hetco, B.	G. Hetco, *A beretyómenti román nyelvjárás*, Beiuş, 1912.
HG	I. Eliad, *Gramatică românească*, [Sibiu], 1828.
HH	C. Hogaş, *Cuconul Ioniţă Hrisanti*, Bucureşti, [1938].
HMN	C. Hogaş, *În munţii Neamţului*, ed. a III-a, Bucureşti, [1937].
HMP	A. de Lamartine, *Meditaţii poetice dintr-ale lui A. de la Martin, traduse şi alăturate cu alte bucăţi originale prin I. Eliad*, [Bucureşti], 1830; ed. D. Popovici, *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1939.
H. Op.	I. Heliade Rădulescu, *Opere*, ed. D. Popovici, Bucureşti, vol. I, 1939, vol. II, 1943.
Hris. 1742	*Hrisovul* lui C. Mavrocordat pentru locuitorii de pe moşiile mănăstireşti, [Iaşi], 1742.
Hris. 1756	*Hrisovul* lui C. Racoviţă pentru vădrărit, [Iaşi], 1756.
Hris. 1757	*Hrisovul* lui C. Racoviţă pentru desfiinţarea văcăritului şi a cuniţei pe vite, [Iaşi], 1757.
Hris. 1785	*Hrisovul* lui Al. I. Mavrocordat, Iaşi, 1785.
HT	I. Haţieganu, *Infecţia tuberculoasă şi profilaxia ei socială*, Cluj, 1926.
IA	G. Ibrăileanu, *Adela. Fragment din jurnalul lui Emil Codrescu (iulie-august 189...)*, Bucureşti, f. a.
ICH	N. Iorga, *Un oraş românesc în Ardeal. Condica Haţegului, 1725—1847*, Bucureşti, 1941.
ICI	N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, vol. I—III, Bucureşti, 1905—1906.
IDB	N. Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei (Scrisori domneşti şi scrisori private)*, părţile I—II, Bucureşti, 1899—1900.
IG	A. Iszer, *Walachische Sprachlehre für Deutsche*, Braşov, 1846.
IL	N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I—II, Bucureşti, 1901.
Instr.	*Instrucţii* ale lui Grigore Maior la moartea Mariei Tereza, Blaj, 1780.
Instr. prav.	*Instrucţiuni la pravilă*, Bucureşti, 1823.
Iordan, T.	I. Iordan, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 1937.
IP	I. Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963.
IPA	P. Ispirescu, *Din poveştile unchiaşului sfătos*, Bucureşti, 1879.
IPB	N. Iorga, *Pagini alese*, vol. I—II, [Bucureşti], 1965.
I. Po.	N. Iorga, *Observaţii şi probleme bănăţene*, Bucureşti, 1940.
	St. O. Iosif, *Poezii (1901—1902)*, Bucureşti, 1902.

I. Pt.	St. O. Iosif, *Patriarhale*, poezii, Bucureşti, 1922.
Is.	*Isopie* (fragment), c. 1705, în GCR, I, p. 350—354.
ISL	G. Ibrăileanu, *Studii literare*, Bucureşti, [1930].
ISLR	I. Iordan, *Stilistica limbii române*, Bucureşti, 1944.
ISRS	G. Ibrăileanu, *Scriitori români şi străini*, Iaşi, 1926.
Ist. eth.	*A lui Iliodor Istorie ethiopicească*, copiată de pisarul Grigorie Ilievici la Iaşi în 1773 (ms. rom. BAR nr. 355).
Istrate, N.	G. Istrate, *Graiul satului Nepos (jud. Năsăud)*, în „Buletinul institutului de filologie română Alexandru Philippide", IV, 1937, p. 50—97.
Istrătescu, P.	A. Istrătescu, *Texte populare din judeţul Prahova*, în „Grai şi suflet", IV, 1929, fasc. 1, p. 128—136.
Ist. Tr.	*Istoriia Troadei*, copiată de grămăticul Ioan Bărbătescu în 1766—1767 (ms. rom. BAR nr. 2183).
IV	St. O. Iosif. *Versuri*, [Bucureşti, 1952].
IVRN	A. Iszer, *Walachisch-deutsches Wörterbuch. Vocabular românesc-nemţesc*, Braşov, 1850.
IZ	Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise (Documente slavo-române)*, vol. I—VI, Iaşi, 1906—1923, Huşi, 1924—1933.
ÎA	*Întărirea anaforalei marilor boieri*, Iaşi, 1820.
ÎL	*Îndreptarea legii*, Tîrgovişte, 1652; ed. S. G. Longinescu, *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, Bucureşti, 1912 [trimiterile se fac la paragrafele ediţiei].
Îndr.	*Îndreptarea păcătosului cu duhul blîndeţelor*, Timişoara, 1765 [tipărită la Iaşi în tipografia Mitropoliei].
	Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie, Bucureşti, 1965 [Academia Republicii Populare Române, Institutul de lingvistică].
Învăţ.	*Învăţături preste toate zilele*, Cimpulung, 1642.
Învăţ. cr.	*Învăţături creştineşti foarte de folos*, Snagov, 1700.
Înv. cr.	*Învăţătură creştinească prin întrebări şi răspunsuri*, Blaj, 1756.
Înv. Ec.	*Învăţătură a însuşi strălucitoarei măriri Ecaterina II*, Iaşi, 1773.
ÎP	*Împărăţiia lui Priam, împăratul Troadei, cetăţii ceii mari*, 1689; ed. I. C. Chiţimia şi D. Simonescu, *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I, [Bucureşti], 1963, p. 89—108.
Jur.	*Porunca* Mariei Tereza adresată bucovinenilor pentru depunerea jurămîntului, Blaj, 1777.
L	*Luceafărul*, revistă literară, Budapesta, I, 1901 ş. u.

Lacea, VS	C. Lacea, *Untersuchung der Sprache der „Viața și petrecerea svinților" des Metropoliten Dosoftei*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänischen Sprache zu Leipzig", V, 1898, p. 51—144.
LAG	*Legiuiri în ramurile administrativ și giudecătoresc*, votate de generalnica obicinuită adunare, ed. C. Negruzzi, Iași, 1853.
LC	*Legiuire a prea înălțatului și prea pravoslavnicului domn și oblăduitoriu a toată Ungrovlahiia Io. Ioan Gheorghe Caragea Vv.*, București, 1818.
LCD	G. Lesnea, *Cîntec deplin*, versuri, București, 1934.
L. Cd.	I. Lăncrănjan, *Cordovanii*, roman, vol. I—III, București, 1963.
LCI	N. Gh. Lupu, *Considerațiuni asupra patogeniei icterelor*, București, 1925.
Leonte, R.	L. Leonte, *Limba scrierilor românești ale lui Alecu Russo*, în „Studii și cercetări științifice" (Iași), filologie, IX, 1958, fasc. 1—2, p. 1—72.
Let. C.	*Istoria Țării Românești. 1290—1690. Letopisețul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, [București], 1960.
Lex. B.	*Lesicon romanesc-latinesc-unguresc-nemțesc . . . seu : Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum . . .*, Buda, 1825.
Lex. M.	*Lexicon latinum, walachicum et ungaricum*; ed. C. Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum", dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII*, studio filologico e testo, București, 1930.
Lex. reg.	*Lexic regional*, vol. I, [București], 1960, vol. II, [București], 1967.
LGM	*Fundamentalnice legi pentru granița militărească*, Buda, 1808.
LI	G. Lesnea, *Izvod*, [București], 1943.
Lit. 1680	*Sfînta și dumnezăiasca Liturghie*, București, 1680.
Lit. 1702	*Sfînta și dumnezăiasca Liturghie*, Buzău, 1702.
Lit. 1706	*Liturghie*, copiată de Ștefan Diac la Boci—Cluj în 1706 (ms. rom. BAR nr. 1352).
Lit. 1713	*Dumnezeieștile și sfintele Liturghii*, Tîrgoviște, 1713.
Lit. 1715	*Sfînta și dumnedzăiasca Liturghie*, Iași, 1715.
Lit. 1728	*Dumnezeieștile și sfintele Liturghii*, București, 1728.
Lit. 1730	*Liturghier*, copiat de preotul Ștefan la Sîmboșag—Bihor în 1730 (ms. rom. BAR nr. 4133).
Lit. 1739	*Liturghierul* copiat de preotul Gavril din Sititelec — Bihor în 1739 (ms. rom. BAR nr. 1832).

Lit. 1743	*Liturghier*, copiat de popa Petre la Hereclean—Sălaj în 1743 (ms. rom. BAR nr. 4918).
Lit. 1747[1]	*Dumnezeieștile și sfintele Liturghii*, București 1747.
Lit. 1747[2]	*Dumnezeieștile și sfintele Liturghii*, Iași, 1747.
Lit. 1756	*Dumnezeieștile Liturghii*, Blaj, 1756.
Lit. 1794	*Liturghie*, Iași, 1794.
LÎL	I. A. Lapedatu, *Încercări de literatură*, Brașov, 1874.
L. Md.	N. Leon, *Istoria naturală medicală a poporului român*, București, 1903.
Lombard, VR	A. Lombard, *Le verbe roumain*, étude morphologique, vol. I—II, Lund, 1954—1955.
LP	*Pravila ritorului Lucaci*, mănăstirea Putna, 1582; ed. I. Rizescu, București, 1971.
LPI	N. Labiș, *Primele iubiri*, [București], 1962.
L. Pr.	Fr. Lovas, *Predică*, 1608; ed. C. Isopescu, *O predică românească ținută la Roma la 1608*, în „Codrul Cosminului", II—III, 1925—1926, p. 277—284.
LȘ	I. Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, monografie istorică, ed. a II-a, Sibiu, 1911.
LT	H. Lovinescu, *Teatru*, [București], 1963.
MA	Fr. de Mocnik, *Manual de aritmetică*, traducere de I. Mărculeţiu, partea II, Blaj, 1877. P. Maior, *Orthographia romana sive latino-valachica*, Buda, 1819. N. Măcărescu, *Gramatică românească* pentru clasele normale, prelucrată după a d. P. M. Cîmpeanu, Iași, 1848.
Mărg.	*Mărgăritare adecă cuvinte de multe feliuri*, traducere de Ș. și R. Greceanu, București, 1691.
MC	Moxa, *Cronograf*, 1620; ed. B. P. Hasdeu, în *Cuvente den bătrîni*, vol. I, București, 1878, p. 313—443.
M. Car.	Paris Mumuleanu, *Caracteruri*, București, 1825.
MCD	*Materiale și cercetări dialectale*, vol. I, [București], 1960.
Mc. O.	Al. Macedonski, *Opere*, ed. T. Vianu, vol. I—IV, București, 1939—1946.
MCY	Young, *Culegere din cele mai frumoase Nopți ale lui Yung*, traducere de S. Marcovici, ed. a II-a, București, 1835.
MD	S. Klein, *Dictionarium valachico-latinum*, ed. L. Gáldi, Budapest, 1944.
MDNU	P. Maior, *Dialog pentru începutul limbei română între nepot și unchi*, în *Ortographia romana sive latino-valachica*, Buda, 1819, p. 54—102.
MES	I. Molnar, *Economiia stupilor*, Viena, 1785.

MF	D. Pouillet, *Noţiuni generale de fizică şi de meteorologie*, traducere de A. Marin, Bucureşti, 1857.
MFL	Baumeister, *Legile firei, Ithica şi Politica sau Filosofia cea lucrătoare*, părţile I—II, Sibiu, 1800.
MG	N. I. Mihelţeanu, *Gramatica română*, ed. a II-a, Sibiu, 1870.
M. Gram.	Macarie, *Gramatică rumânească*, Sihla, 1773 (ms. rom. BAR nr. 102).
MI	*Manuscrisul de la Ieud*; ed. I. Bianu, *Manuscript de la Ieud*, Bucureşti, 1925.
Min. 1698	*Mineiul luna lui septembrie*, Buzău, 1698.
MIRD	P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, ed. a II-a, Buda, 1834.
Misc. V.	*Miscelaneu teologic*, copiat de popa Vartolomei la Budacul Românesc — Maramureş în 1708 (ms. rom. BAR nr. 577).
Mist.	*Mistirio sau Sacrament sau Taine 2 den cele 7 : Botezul şi sf. Mir*, Tîrgovişte, 1651.
MÎT	Fénélon, *Întîmplările lui Telemah fiului lui Ulisse (Odisseus)*, traducere de Petru Maior, Buda, 1818.
M. Lex.	Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-român*, 1649; ed. Gr. Creţu, Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc şi Tîlcuirea numelor din 1649*, Bucureşti, 1900 [trimiterile se fac la paginile indicelui].
Ml. G.	*Geografia Ardealului* pre scurt lucrată de pre nemţie de Simeone Mihali, Blaj, 1857.
M. Of.	*Monitorul oficial*, Bucureşti, CVII, 1939, partea I.
Mol. 1676	*Molitvenic*, copiat de popa Urs din Cotiglet—Bihor în 1676 (ms. rom. BAR nr. 4641).
Mol. 1681	Dosoftei, *Molitvănic de înţăles*, Iaşi, 1680; după G. Puşchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei*, [Bucureşti, 1914].
Mol. 1688	*Molitvenic*, copiat de popa Pătru din Tinăud—Bihor în 1688 (ms. rom. BAR nr. 4216).
Mol. 1689	*Molitvenic*, Bălgrad, 1689.
Mol. 1706	*Evhologhion adecă Molitvenic*, vol. I—II, Rîmnic, 1706.
Mol. 1725	*Molitvenic*, copiat de Pavel Dascălul la Văleni — Maramureş în 1725 (ms. rom. BAR nr. 3513).
MOM	*Monitorul oficial al Moldovei*, Iaşi, III, 1861.
MP	A. Mureşanu, *Din poesiele lui ~*, Braşov, 1862.
MPA	Gh. Marinescu, *Pagini alese din opera lui ~*, Bucureşti, 1955.
MRP	Paris Mumuleanu, *Rost de poezii adecă stihuri*, ed. a II-a, [Bucureşti], 1822.
MS	I. I. Mironescu, *Scrieri*, ed. I. Dan, Bucureşti, 1968.

MSA	I. I. Mironescu, *Scrieri alese*, [Bucureşti, 1953].
Ms. G.	I. C. Massim, *Elemente de gramatică rumână*, Bucureşti, 1854.
MŞELD	S. Klein şi G. Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viena, 1780.
Mt. G.	G. I. Munteanu, *Gramatică română* pentru clasile gimnasiali inferiori, Braşov, 1860—1861.
MŢR	*Monitorul*, ziar oficial al Ţerei Româneşti, Bucureşti, III, 1860.
Munteanu, A.	Şt. Munteanu, *Limba literară în opera poetică a lui Vasile Alecsandri*, în „Orizont", XVI, 1965, nr. 10, p. 3—13.
MV	I. Minulescu, *Versuri*, [Bucureşti], 1957.
NALR-*Mar.*	*Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureş*, de P. Neiescu, Gr. Rusu, I. Stan, vol. I, [Bucureşti], 1969 [Academia Republicii Socialiste România, Filiala din Cluj, Institutul de lingvistică şi istorie literară].
NALR-*Olt.*	*Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, întocmit sub conducerea lui B. Cazacu de T. Teaha, I. Ionică şi V. Rusu, Bucureşti, vol. 1, 1967, vol. II, 1970 [Academia Republicii Socialiste România, Centrul de cercetări fonetice şi dialectale].
NL	I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ed. I. Iordan, Bucureşti, 1955.
Novacoviciu, CB	E. Novacoviciu, *Cuvinte bănăţene*, vol. I, Oraviţa, 1925.
NPT	C. Negruzzi, *Păcatele tinereţelor. Amintiri de juneţe. Fragmente istorice. Neghină şi pălămidă. Negru pe alb*, Iaşi, 1857.
NS	C. Negruzzi, *Scrierile lui* ~, vol. I—III, Bucureşti, 1872—1873.
NT	*Noul Testament*, Bălgrad, 1648.
Occisio	*Occisio Gregorii in Moldova Vodae tragedice expressa*; ed. L. Drimba, în „Limbă şi literatură", VII, 1963, p. 366—392.
Oct. 1746	*Octoih*, Bucureşti, 1746.
Oct. 1749	*Paraclitichi*, Iaşi, 1749.
Oct. 1750	*Octoih ce să zice cliněşte Paraclitichi*, Rîmnic, 1750.
Oct. 1759	*Octoih*, copiat de dascălul Vasile Muntean la Nemiş-Juc — Cluj în 1759 (ms. rom. BAR nr. 4664).
Oct. 1760	*Octoih şi slujbele sfinţilor de obşte*, Blaj, 1760.
	D. Onciul, *Îndreptariu pentru ortografia română, regule şi vocabulariu ortografic*, Viena, 1893.

OP	A. I. Odobescu, *Pseudo-kynegetikos, epistolă scrisă cu gînd să fie precuvîntare la cartea Manualul vînătorului*, Bucureşti, 1874.
Orînd. neutr.	*Orînduiala asupra neutralităţii* a lui Francisc II, Viena, 1803.
PAHV	B. Poenaru, F. Aaron şi G. Hill, *Vocabular franţezo-român*, vol. I—II, Bucureşti, 1840—1841.
PAL	Marmontel, *Aneta şi Luben, istorie adevărată din poveştile morale ale lui* ~, traducere de G. Pleşoianul, [Bucureşti], 1829.
Pamfil, P.	V. Pamfil, *Elemente regionale în lexicul „Palici de la Orăştie"*, în „Cercetări de lingvistică", III, 1958, p. 227—248.
PAN	Cezar Petrescu, *Aurul negru*, [Bucureşti], 1949.
Papahagi, A.	T. Papahagi, *Cercetări în munţii Apuseni*, Bucureşti, 1925.
Papahagi, M.	T. Papahagi, *Graiul şi folklorul Maramureşului*, Bucureşti, 1925.
PAR	Cezar Petrescu, *Ajun de revoluţie 1848*, [Bucureşti, 1954].
Paşca, G.	Şt. Paşca, *Glosar dialectal* alcătuit după material lexical cules de corespondenţi din diferite regiuni, Bucureşti, 1928.
Pat. 1811	*Patentul* lui Francisc I cu privire la schimbarea banilor, Viena, 1811.
Păst.	P. P. Aaron, *Păstoriceasca poslanie sau dogmatica învăţătură*, Blaj, 1760.
PB	*Psaltire*, Bălgrad, 1651.
P. Bc.	Camil Petrescu, *Bălcescu*, 3 acte 15 tablouri, [Bucureşti], 1949.
PBVM	I. Popovici-Bănăţeanu, *Din viaţa meseriaşilor*, nuvele, ed. a II-a, Bucureşti, f. a.
PCP	E. Poteca, *Cuvinte panighirice şi moralnice*, Bucureşti, 1826.
PCV	Cezar Petrescu, *Calea Victoriei*, roman, Bucureşti, [1931].
Pent. 1743[1]	*Penticostarion*, Bucureşti, 1743.
Pent. 1743[2]	*Penticostarion*, Rîmnic, 1743.
Pent. 1753	*Penticostarion*, Iaşi, 1753.
Pent. 1768	*Penticostarion*, Blaj, 1768.
Pent. 1771	*Penticostar*, copiat de preotul Gheorghe la Giurtelec—Sălaj în 1771 (ms. rom. BAR nr. 2393).
Petrovici, BD	E. Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naţionale*, în „Limba română", IX, 1960, nr. 5, p. 60—78.

Petrovici, R.	E. Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în „Limba română", III, 1954, nr. 5, p. 5—17.
PF	E. A. Pora, *Fiziologia sistemului nervos și a activității nervoase superioare*, București, 1956.
Pf. P.	J. Popfiu, *Poesia și prosa*, tom. I, Oradea-Mare, 1870.
PG	R. de Pontbriant, *Noua gramatică rumânească*, București, 1874.
PH	*Psaltirea Hurmuzachi* (ms. rom. BAR nr. 3077). A. Philippide, *Gramatică elementară a limbii române*, Iași, 1897.
PI	Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*; ed. M. Gregorian, *Cronicarii munteni*, vol. I, București, 1961, p. 227—577.
Pilde	Antim Ivireanul, *Pilde filosofești*, Tîrgoviște, 1713.
PÎ	Cezar Petrescu, *Întunecare*, roman, vol. I—II, Craiova, 1928.
PLB	*Proiect de noăle îndatoriri ale logofătului trebilor bisericești*, București, 1832, [anexă la *Regulamentul organic*].
PLR și Pușcariu, LR	S. Pușcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, București, 1940, vol. II, *Rostirea*, [București], 1959.
PM	*Povcste la 40 de mucenici (Luna lui martie în noao zile la patruzăci de mucenici din Sevastie muncirea lor)*, [Bălgrad], 1689.
PMC	Șt. V. Piscupescu, *Mijloace și leacuri de ocrotirea ciumii*, București, 1824.
PMG	Sp. Popescu, *Moș Gheorghe la expoziție*, [București, 1950].
PMS	D. Pop, *Mărturii strămoșești. Note paleografice pe margini de cărți bisericești sătmărene*, Satu-Mare, f.a.
PN	Camil Petrescu, *Nuvele*, [București, 1953].
PO	*Palia*, Orăștie, 1582; ed. V. Pamfil, *Palia de la Orăștie*, text-facsimile-indice, București, 1968.
P. Ogl.	Șt. V. Piscupescul, *Oglinda sănătății și a frumuscții omenești. Mijloace și leacuri de ocrotirea și de îndreptarea stricăciunilor*, București, 1829.
Ponturi	*Ponturile păcii* ce le-au trimis prea înălțatul feldmarșal către prea sfințitul mitropolit, Brăila sau București, 1774.
POO	Camil Petrescu, *Un om între oameni*, roman, vol. I—III, București, 1953—1957.
POP	Cezar Petrescu, *Oraș patriarhal*, roman, vol. I—II, București, f. a.

	Şt. Pop, *Dicţionar ortografic al limbii române*, Bucureşti, 1909.
Popovici, MP	I. Popovici, *Die Dialekte der Munteni und Pădureni im Hunyader Komitat*, Halle a.d.S. 1905.
PP	*Paraclisul Precestii*, [Iaşi, c. 1645].
PPG	D. D. Pătrăşcanu, *Un prînz de gală*, nuvele şi povestiri, [Bucureşti, 1958].
PPLP	Camil Petrescu, *Patul lui Procust*, roman, [Bucureşti], f. a.
P. Po.	I. Pillat, *Poezii*, [Bucureşti], 1965.
PPP	I. Păun-Pincio, *Poezii, proză, scrisori*, [Bucureşti, 1950].
P. Pr.	*Pînea pruncilor*, Bălgrad, 1702; după Şt. Paşca, *Pîinea Pruncilor (Bălgrad, 1702)*, în „Dacoromania", X, partea a II-a, 1943, p. 319—329.
Prav. G.	*Pravila*, traducere de Moxa, Govora, 1640; ed. Al. I. Odobescu, *Pravila bisericească numită cea mică, tipărită mai întîi la 1640, în mînăstirea Govora*, Bucureşti, 1884.
Prav. obşte	*Pravila de obşte asupra faptelor rĕle şi a pedepsirii lor*, Viena, 1788.
Pr. c.	Συνταγμάτιον Νομικόν *(Mic manual de legi)*, Bucureşti, 1780; ed. *Pravilniceasca condică*, [Bucureşti], 1957.
PRD	Cezar Petrescu, *Comoara regelui Dromichet*, roman, [Bucureşti], f. a.
Pr. D.	M. Preda, *Desfăşurarea*, ed. a II-a, [Bucureşti, 1954].
Pr. Î.	M. Preda, *Întîlnirea din pămînturi*, nuvele, [Bucureşti, 1948].
Pr. M.	M. Preda, *Moromeţii*, [Bucureşti, 1955].
Procl. 1770	*Proclamaţia* lui Rumianţov către Cnejiia Valahiei, Iaşi, 1770.
Procl. 1771	*Proclamaţia* lui Rumianţov către norodul Cnejiei Moldovei, Iaşi, 1771.
Procl. 1785	*Proclamaţia* cu privire la iobăgie a lui Iosif II, Viena, 1785.
Procl. 1834	*Proclamaţie* către săteni a lui Mihai Sturdza Vodă, Iaşi, 1834.
Prop.	*Propăşirea*, foaie pentru interesurile materiale şi intelectuale, Iaşi, I, 1844.
Pr. R.	M. Preda, *Risipitorii*, Bucureşti, [1962].
PS	*Psaltirea Scheiană* (ms. rom. BAR nr. 449).
P. Se.	T. Popovici, *Setea*, roman, [Bucureşti, 1958].
PSR	Cezar Petrescu, *Scrisorile unui răzeş*, [Bucureşti, 1922].

P. Str.	T. Popovici, *Străinul*, roman, ed. a II-a, [Bucureşti], 1956.
PT	Camil Petrescu, *Teatru*, vol. III, [Bucureşti], 1958.
P. Te.	Camil Petrescu, *Teatru*, vol. I—III, Bucureşti, 1946—1947.
PUN	Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, Bucureşti, 1946. S. Puşcariu şi T. A. Naum, *Îndreptar şi vocabular ortografic*, ed. a III-a, Bucureşti, 1941.
PV	*Psaltirea Voroneţeană* (ms. rom. BAR nr. 693).
P. Vs.	Camil Petrescu, *Versuri. Ideea. Ciclul morţei*, [Bucureşti, 1923].
PVVD	V. I. Popa, *Velerim şi veler Doamne*, roman, Bucureşti, f. a.
RC	C. A. Rosetti, *Ceasurile de mulţumire*, Bucureşti, 1843.
RD	*Rînduiala diaconstvelor şi cu a văzglaşeniilor care să dzic la liturghie şi rînduiala vecernici şi cu a utrenici*, Bălgrad, 1687 (fragment), în GCR, I, p. 243—246. [*Regulile ortografice* din 1881 ale Academiei] în „Analele Academiei Române", seria II, tom. III, secţ. I, p. 216—217. *Regule ortografice, 1904*, Bucureşti, 1904 [Academia Română]. *Reguli ortografice, 1932*, Bucureşti, 1932 [Academia Română].
RI	L. Rebreanu, *Ion*, roman, [Bucureşti, 1955].
RIB	T. L. Roşu, *Însemnări şi inscripţii bihorene*, vol. I, Beiuş, 1941.
RIP	I. Rus, *Icoana pămîntului sau carte de gheografie*, tom. I, Blaj, 1842.
R. Ist.	*Revista istorică*, Bucureşti, I, 1915 ş. u.
RJ	L. Rebreanu, *Jar*, Bucureşti, 1934.
RL	*România literară*, Iaşi, I, 1855.
RLB	A. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, Bucureşti, 1926.
RMS	C. Rădulescu-Motru, *Valoarea silogismului*, studii de logică generală, Bucureşti, 1897.
RN	L. Rebreanu, *Trei nuvele*, Bucureşti, [1924].
R. Nv.	L. Rebreanu, *Nuvele*, [Bucureşti], 1957.
RO[1]	*Regulamentul organic*, Bucureşti, 1832.
RO[2]	*A organicescului reglement Capul al VIII*, Iaşi, 1835. I. I. Romanescu, *Ortografia limbei române după regulele primite de Academie*, ed. I, Ploieşti, 1891. Al. Rosetti, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 1943.

Rosetti, ILR	Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, [Bucureşti], 1968.
Rosetti-Cazacu-Onu, ILL	Al. Rosetti, B. Cazacu şi L. Onu, *Istoria limbii române literare*. Vol. I. *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, Bucureşti, 1971.
RR	L. Rebreanu, *Răscoala*, vol. I—II, [Bucureşti, 1932].
RS	A. Russo, *Scrieri*, ed. P. V. Haneş, Bucureşti, 1908.
RSL	Al. Rosetti, *Studii lingvistice*, [Bucureşti], 1955.
RSO	*Regulamentul pentru sfaturile orăşăneşti duprin oraşăle Prinţipatului Valahii* (anexă la *Regulamentul organic*, Bucureşti, 1832).
RSPF	M. Ralea, *Studii de psihologie şi filozofie*, [Bucureşti], 1955.
RT	S. Dragomir, *Românii din Transilvania şi unirea cu biserica Romei. Documente privitoare la începuturile unirii cu catolicismul roman (1697—1701)*, Bucureşti, 1963.
SA	*Sicriul de aur, carte de propovedanie la morţi*, Sas-Sebeş, 1683.
Sala, CF	M. Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970.
SAUP	C. Sandu-Aldea, *În urma plugului*, nuvele şi schiţe, Bucureşti, 1905.
SB	M. Sadoveanu, *Baltagul*, roman, Bucureşti, [1930].
SCI	D. Stănoiu, *Călugări şi ispite*, scene din viaţa mănăstirilor, Bucureşti, [1928].
	N. Scriban, *Catihis siau învăţături de căpitenie ale Bisericii răsăritene*, Iaşi, 1838.
A. Scriban	*Ortografia românească*, Iaşi, 1912.
SD	N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. I—XXXI, Bucureşti, 1901—1916.
SDC	T. V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului moldovenesc*, Bucureşti — Viena — Lipsca, 1915.
SDLR	A. Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*, Iaşi, 1939.
SDP	A. V. Sava, *Documente putnene*, vol. I, Focşani, 1929, vol. II, Chişinău, 1931.
SDŞ	St. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Şchei (1700—1783)*, vol. I, Braşov, 1901.
SE	M. Sadoveanu, *Evocări*, [Bucureşti, 1954].
Seche, C.	L. şi M. Seche, *Contribuţii la problema unificării limbii române literare în secolul al XIX-lea. În jurul problemei „muntenizării"*, în „Limba română", X, 1961, nr. 2, p. 156—167.

Secr.	*Oarecare secreturi ale lucrării pământului*, [Bucureşti sau Rîmnic], 1796.
SF	G. Sculescu, *Fabule în versuri seau poezii alegorice*, Iaşi, 1835.
S. Fl.	I. Simionescu, *Flora României*, Bucureşti, 1939.
SG	G. Sculescul, *Gramatică românească*, partea I, Iaşi, 1833.
Sh. N.	Al. Sahia, *Nuvele*, [Bucureşti, 1948].
Simonescu, K.	D. Simonescu, *Contribuţia lui M. Kogălniceanu la dezvoltarea şi îmbogăţirea limbii literare*, în CILL, I, p. 67—87.
Sin. 1714	*Sinopsis*, Iaşi, 1714.
Sin. 1751	*Sinopsis adecă adunare a celor şapte taine*, Iaşi, 1751.
Sind. 1703	*Cuvînt şi procitaniia filosofului Sindipa cu împăratul de ţara Persici anume Chira*, 1703; ed. I. C. Chiţimia şi D. Simonescu, *Cărţile populare în literatura românească*, vol. I, [Bucureşti], 1963, p. 353—401.
Sind. 1781	*Sindipa filosoful*, manuscris copiat de Tudor Giurgiuveanu la Bucureşti în 1781 (ms. rom. BAR nr. 1766).
SLLF	*Studii de limbă literară şi filologie*, Bucureşti, vol. I, 1969, vol. II, 1972.
Sl. N.	I. Slavici, *Novele*, vol. I—II, Bucureşti, 1892, 1896.
Sl. O.	I. Slavici, *Opere*, vol. I—II, [Bucureşti], 1952.
SMC	M. Sadoveanu, *Mitrea Cocor*, ed. a II-a, [Bucureşti], 1950.
SNF	M. Sadoveanu, *Nada florilor. Amintirile unui pescar cu undiţa*, [Bucureşti], 1951.
SNP	M. Sadoveanu, *Nicoară Potcoavă*, povestire istorică, [Bucureşti, 1952].
SO	M. Sadoveanu, *Opere*, vol. I—XVIII, Bucureşti, 1954—1959.
SOL	M. Sadoveanu, *Ostrovul lupilor*, Bucureşti, [1941].
SP	M. Sadoveanu, *Divanul persian*, poveste orientală, Bucureşti, [1946].
SPM	M. Sadoveanu, *Păuna Mică*, Bucureşti, [1948].
SPS	M. Sadoveanu, *Povestiri de seară*, Bucureşti, 1910.
St. D.	Z. Stancu, *Desculţ*, roman, ed. a IV-a, [Bucureşti, 1952].
St. G.	V. Stilescu, *Elemente de gramatica română* pentru clasile III şi IV primarie, Bucureşti, 1860.
	N. Stoia, *Dicţionar ortografic al limbii române. Orthographisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Timişoara, [1926].

St. R.	Z. Stancu, *Rădăcinile sînt amare*, vol. I—V, [Bucureşti, 1958—1959].
	M. Strilbiţki, *În scurtă adunare numelor după capetile ce s-au aşezat, cu doao limbi*, Iaşi, 1789.
St. sec. XIX	*Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. I—II, Bucureşti, 1969.
St. V.	T. Stamati, *Vocabular de limba germană şi română*, Iaşi, 1852.
SU	M. Sadoveanu, *Umbre*, Iaşi, 1920.
	I. Suchianu, *Gramatica limbii româneşti*, Bucureşti, 1895.
SVF	M. Sadoveanu, *Valea Frumoasei*, ed. a III-a, Bucureşti, [1947].
SZC	M. Sadoveanu, *Zodia Cancerului*, roman istoric, Bucureşti, [1946].
ŞA	Gh. Şincai, *Îndreptare către aritmetică*, întîia parte, Blaj, 1785.
Şandru, A.	D. Şandru, *Enquêtes linguistiques ..., V, Vallée de l'Almăj (Bănat)*, în „Bulletin linguistique", V, 1937, p. 125—189.
Şandru, B.	D. Şandru, *Enquêtes linguistiques ..., IV, Le Bihor*, în „Bulletin linguistique", IV, 1936, p. 120—179.
Şandru, L.	D. Şandru, *Enquêtes linguistiques ..., III, Lăpuşul de Sus (d. Huniedoara)*, în „Bulletin linguistique", III, 1935, p. 113—177.
Şandru, M.	D. Şandru, *Enquêtes linguistiques ..., II, Pays des Motzi*, în „Bulletin linguistique", II, 1934, p. 201—237.
Şandru, N.	D. Şandru, *Enquêtes linguistiques ..., VI, District de Năsăud*, în „Bulletin linguistique", VI, 1938, p. 173—230.
Şandru-Brînzeu, J.	D. Şandru şi F. Brînzeu, *Printre ciobanii din Jina*, în „Grai şi suflet", V, 1931—1932, fasc. 2, p. 300—350, VI, 1933—1934, fasc. 1—2, p. 193—232.
	L. Şăineanu, *Dicţionar universal al limbii române*, Craiova, [1896].
ŞL	T. Şcoleriu, *Lecţione adecă cuvîntare*, Iaşi, 1789.
ŞT	Eustratie Logofătul, *Şepte taine*, Iaşi, 1644.
T	*Tribuna*, Sibiu, XVII, 1901.
TA	[A. Theodorescu], *Aritmetică sau învăţătura socotelilor*, Iaşi, 1830.
TBVT	G. Topîrceanu, *Balade vesele şi triste*, ed. a IV-a, Bucureşti, [1931].
TC	*Cartea de cîntece*, atribuită lui P. Tordaşi, Cluj, c. 1560—1570; ed. H. Sztripszky şi G. Alexics, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI századbeli román forditásban*, Budapest, 1911.

T. Căm.	*Tablă pe plata căminăritului*, [Bucureşti], 1830.
TDRG	H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. I—III, Bucureşti, 1903—1924.
Teaha, CN	T. Teaha, *Graiul din Valea Crişului Negru*, [Bucureşti], 1961.
TG	R. Tempea, *Gramatică românească*, Sibiu, 1797. D. Theodorescu-Craiova, *Îndreptar ortografic cuprinzînd aplicaţiunile regulilor din noua ortografie a Academiei Române, urmat de un Dicţionar ortografic*, ed. a V-a, Craiova, f. a. H. Tiktin, *Călăuza ortografică*, în „Arhiva", I, 1889, p. 16—31, 151—205. H. Tiktin, *Gramatica română*, părţile I—II, Iaşi, 1893.
TILR II	*Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969 [Academia Republicii Socialiste România].
T. Ist.	R. Tempea, *Istoriia besĕrecei Şchĕilor Braşovului*; ed. St. Stinghe, Braşov, 1899.
Tîrn.	*Evgheniasmos sau Obnovlenie sau Tîrnosanie*, Tîrgovişte, 1652.
TL	I. Cacavela, *Învăţătură sfîntă adecă sfintei şi dumnedzăieştii liturghii tîlcuire*, Iaşi, 1697.
TMA	G. Topîrceanu, *Migdale amare*, versuri umoristice şi fanteziste, ed. a IV-a, Bucureşti, [1947].
T. Md.	I. Teodoreanu, *La Medeleni*, vol. II, *Drumuri*, Bucureşti, [1926].
TMU	I. Teodoreanu, *Masa umbrelor. Întoarcerea în timp*, [Bucureşti, 1957].
TOA	G. Topîrceanu, *Opere alese*, vol. I—II, [Bucureşti], 1959.
Todoran, P.	R. Todoran, *Noi particularităţi ale subdialectelor dacoromâne*, în „Cercetări de lingvistică", VI, 1961, nr. 1, p. 43—73.
Todoran, R.	R. Todoran, *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne*, în „Limba română", V, 1956, nr. 2, p. 38—50.
Tomescu, O.	M. Tomescu, *Graiul din judeţul Olt*, în „Ethnos", II, 1942, nr. 1—2, p. 31—133.
TP	I. Teodoreanu, *Ce-a văzut Ilie Pînişoară*, Bucureşti, [1940].
TPO	G. Topîrceanu, *Parodii originale*, ed. a III-a, Iaşi, 1927.
Tr.	*Transilvania*, Sibiu, 57, 1926.
TR	*Telegraful român*, Sibiu, IV, 1856.
TTPS	R. Tudoran, *Toate pînzele sus!*, [Bucureşti], 1954.
ŢF	D. Ţichindeal, *Filosofeşti şi politiceşti prin fabule moralnice învăţături*, Buda, 1814.

ȚS	*Țara de Sus*, Satu Mare, I, 1921.
Ù	*Universul*, București, 54, 1937 [numărul și pagina].
Udrescu, A.	D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, București, 1967.
Ur.	Th. Codrescu, *Uricariul cuprinzetoriu de hrisoave, anaforale și alte acte din suta a XV—XIX, atingătoare de Moldova*, vol. I—XXV, Iași, 1852—1895.
Vaida, AG	[V. Vaida], *Studiu asupra abaterilor gramaticale în dialectul țeranilor români din Sălagiu*, în „Tribuna", VII, 1890, p. 45—46, 49—50, 53—54.
Vaida, S.	V. Vaida, *Material jargon de dialect sălăgian*, în „Tribuna", VII, 1890, p. 329—330, 333—334, 337—338, 341—342, 345—346, 350—351, 353—354, 357—358, 361—362, 365—366, 369—370, 373, 374, 377—378, 381—382, 385—386.
VAP	I. Vlasiu, *Am plecat din sat*, [București], 1957.
VCR	G. Vîlsan, *Cîmpia română. Contribuțiuni de geografie fizică*, București, 1915.
VD	Al. Vlahuță, *Dan*, București, 1894.
VDO	I. Vlasiu, *Drum spre oameni*, [București], 1961.
VG	Ienache Văcărescu, *Observații sau băgări dă seamă asupra regulelor și orînduielelor gramaticii rumânești*, Rîmnic, 1787.
VH	C. V. Vîrnav, *Despre holera asiască*, Iași, 1872.
Viciu, G.	A. Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*, București, 1906.
Viciu, S.	A. Viciu, *Suplement la Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*, București, 1925.
Vis. C.	*Carte de cîntece* și *Psaltire versificată*, copiate de I. Viski la Sîntămăria-Orlea și Geoagiul de Jos — Hunedoara în 1697 (fotocopie la BAR).
Vîrcol, V.	V. Vîrcol, *Graiul din Vîlcea*, București, 1910.
VL	Dr. V. Voiculescu, *Toate leacurile la îndemînă*, București, 1935.
VM	Hufeland, *Macroviotica sau măiestria a lungi viața*, traducere de P. Vasici, tom. II, Brașov, 1845.
VN	I. Vulcan, *Novele*, vol. III, Pesta, 1872.
Vn. L.	I. Vinea, *Lunatecii*, vol. I—II, [București], 1965.
V. Nv.	Al. Vlahuță, *Nuvele*, București, 1886.
VOA	Al. Vlahuță, *Opere alese*, vol. I—III, [București, 1952—1953].
VP	V. Voiculescu, *Povestiri*, vol. I—II, [București], 1966.
VPA	Iancu Văcărescu, *Poezii alese*, [București], 1830; după G. Ivănescu, *Ortografia și limba lui Iancu Văcărescu din „Poezii alese", [București], 1830*, în CILL, II, p. 55—74.

V. Po.	V. Voiculescu, *Poezii*, vol. I—II, [Bucureşti], 1968.
VRC	Varlaam, *Cartea carea să cheamă Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc*, [Mănăstirea Dealu], 1645.
VRP	Al. Vlahuţă, *România pitorească*, ed. a VI-a, [Bucureşti], 1908.
VRT	Ienache Văcărescu, *Dicţionar român-turcesc*, c. 1780 (ms. rom. BAR nr. 1393).
VS	Dosoftei, *Viaţa şi petrecerea svinţilor*, septembrie, Iaşi, 1682.
VSA	Al. Vlahuţă, *Scrieri alese*, ed. V. Rîpeanu, vol. I—III, Bucureşti, 1963—1964.
Weigand, B	G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig", III, 1896, p. 198—332.
Weigand, GW	G. Weigand, *Dialekte der Grossen Walachei*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig", VIII, 1902, p. 234—324.
Weigand, KM	G. Weigand, *Körösch-und Marosch-Dialekte*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig", IV, 1897, p. 250—336.
Weigand, ST	G. Weigand, *Samosch-und Theissdialekte*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig", VI, 1899, p. 1—85.
XI	A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. V, Iaşi, 1896.
ZMD	G. M. Zamfirescu, *Maidanul cu dragoste*, roman, vol. I—II, Bucureşti, f. a.
ZSMN	G. M. Zamfirescu, *Sfînta mare nerușinare*, roman, vol. I—II, Bucureşti, [1935—1936].

Introducere

I. Generalităţi

1. O problemă frecvent dezbătută a cercetării lingvistice din zilele noastre este aceea a constituirii limbilor literare[1]. S-a stabilit de mult şi este un adevăr general acceptat că limbile literare iau naştere ca o reacţiune împotriva diversificării dialectale a unei limbi, consecinţă directă a fărîmiţării teritoriului pe care ea se vorbeşte. Tendinţa spre scindarea unităţii lingvistice se datoreşte, înainte de toate, acţiunii factorilor externi (economici, sociali, politici) şi ea poate lua o amploare deosebită în anumite epoci istorice. Oricît de profundă ar fi, diversificarea nu merge, de obicei, pînă la ultimele consecinţe. Fărîmiţînd tot mai mult grupele între care limba serveşte ca instrument de comunicare, diversificarea ar lipsi în cele din urmă limba de rostul ei esenţial, acela de a înlesni contactele între grupele omeneşti aparţinînd aceleiaşi comunităţi[2]. De aceea, în anumite împrejurări istorice, pe măsură ce procesul de diferenţiere se accentuează, se manifestă tendinţa contrară, de a restabili unitatea lingvistică. În felul acesta, în momentul cînd comunicarea între grupele lingvistice pare compromisă (sau se face, în orice caz, cu greutăţi din ce în ce mai mari), limba literară se află deja în curs de constituire[3].

Simplul contact dintre două dialecte nu duce obligatoriu la contopirea lor în unul singur. Dimpotrivă, se poate ajunge la diferenţierea lor din ce în ce mai accentuată[4]. E nevoie ca grupele teritoriale să tindă spre unitate politică, economică sau culturală, pentru ca limba să revină de la diversitate la unitate.

2. E o opinie curentă în lingvistica contemporană că, de regulă, la baza limbii literare se află un dialect, şi anume acela care din diverse motive îşi asigură o situaţie dominantă în raport cu celelalte dialecte. Limba literară nu coincide niciodată cu dialectul aflat la baza ei. Ea renunţă la tot ce acesta are strict particular şi acceptă în schimb fonetisme, forme şi cuvinte specifice celorlalte dialecte. Oricît de compozită ar părea limba literară în urma împrumutului de elemente din diferite dialecte, se recunoaşte totdeauna în structura ei dialectul de bază[5].

---

[1] Prin limbă literară înţelegem aici limba unică supradialectală, care ia naştere ca o reacţiune împotriva diversificării teritoriale a unei limbi şi sfîrşeşte prin a deveni limba întregii populaţii, desfiinţînd dialectele.

[2] Vezi J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, p. 287.

[3] Nu trebuie să înţelegem prin aceasta că diversificarea este oprită *întotdeauna* de constituirea limbii literare. Dacă limbile literare ar apărea oricînd şi în orice împrejurare, nu s-ar ajunge niciodată de la o singură limbă la limbi diferite.

[4] Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*. Variantă nouă, [Bucureşti], 1960, p. 285.

[5] F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1922, p. 268.

Problema a fost reluată recent de Alwin Kuhn cu prilejul celui de al VIII-lea Congres internaţional de studii romanice[6]. Lingvistul austriac a examinat îndeaproape procesul de constituire a unora dintre limbile romanice, aducînd o serie de precizări importante asupra raportului istoric dintre limba literară şi dialecte. După Kuhn, relaţiile dintre limba literară şi dialecte trebuie privite în funcţie de stadiul de evoluţie a limbii literare : a) înainte ; b) în timpul şi c) după constituirea limbii literare. Poziţia dialectelor faţă de limba literară variază în aceste trei faze. În prima perioadă, toate dialectele pot aspira în egală măsură la calitatea de limbă literară. În etapa a doua, unul dintre dialecte tinde să-şi impună supremaţia, ajutat de factori favorabili de ordin extern. Pentru a se putea impune tuturor vorbitorilor limbii, dialectul dominant trebuie să renunţe la unele dintre particularităţile care-l opun celorlalte dialecte şi să adopte fonetisme, forme şi termeni specifici acestora. El trebuie, de asemenea, să-şi stabilizeze şi să-şi regularizeze structura lingvistică. În sfîrşit, în faza a treia, ulterioară acestei stabilizări, limba literară se îmbogăţeşte prin împrumuturi de ordin secundar : termeni tehnici şi cuvinte avînd valori stilistice precise[7].

Ceea ce se desprinde în primul rînd din cele de mai sus este că *formarea limbilor literare îmbracă aspectul unui proces de durată care se întinde de-a lungul unei perioade relativ lungi şi în cursul căruia raportul dintre limba literară şi graiuri este variabil.* De o limbă literară unică nu se poate vorbi decît în ultima parte a procesului schiţat mai sus.

3. O altă chestiune în care se constată un acord al cercetătorilor este aceea a împrejurărilor care determină impunerea unui dialect drept bază a limbii literare. În general, un dialect devine limbă literară datorită rolului preponderent pe care provincia în care se vorbeşte îl joacă în viaţa economică, politică sau culturală a întregii comunităţi lingvistice. Fixarea capitalei într-una din regiunile ţării poate fi hotărîtoare pentru impunerea unui dialect. Se poate spune că, în general, vorbitorii unei limbi recunosc o normă comună datorită faptului că ei se orientează spre acelaşi centru cultural, politic sau naţional[8]. Norma aceasta o reprezintă în numeroase cazuri (dar nu întotdeauna) dialectul vorbit în regiunea unde se găseşte capitala. Limba latină literară era limba Romei, a unui oraş care a devenit capitală politică. Franceza a pornit tot de la capitală[9]. Tot astfel, engleza literară s-a constituit în secolele XV—XVI pe baza dialectului vorbit în Londra şi împrejurimi. Exemplele pot fi înmulţite[10].

Importanţa crescîndă pe care o dobîndesc unele centre (capitale sau nu) poate avea drept urmare schimbarea bazei dialectale a unei limbi.

---

[6] Alwin Kuhn, *Schriftsprache und Dialekt*, în „Cultura neolatină", XVI, 1956, fasc. 1, p. 35—51 ; vezi şi darea de seamă a lui Al. Niculescu, *Problemele limbii literare în discuţia Congresului al VIII-lea de studii romanice*, în „Studii şi cercetări lingvistice", VII, 1956, nr. 3—4, p. 299—301.

[7] A. Kuhn, *loc. cit.*, p. 35—36.

[8] Viggo Brøndal, *Substrat et emprunt en roman et en germanique. Étude sur l'histoire des sons et des mots*, Copenhague—Bucureşti, 1948, p. 63.

[9] În legătură cu franceza, vezi M. Delbouille, *À propos de la genèse de la langue française*, în *Atti*, II, 1, p. 153.

[10] În legătură cu formarea diferitelor limbi literare, vezi J. Vendryes, *op. cit.*, p. 309 şi urm. ; asupra englezei, cf. şi V.N. Jarceva, *Les changements survenus dans la base dialectale au cours de la formation de la langue littéraire commune*, în *Communications*, I, p. 310—319.

Pînă în secolul al XV-lea un rol precumpănitor a avut în cadrul limbii engleze dialectul din Essex, care a fost apoi întrecut în importanţă de cel londonez[11]. În Grecia veche s-a impus întîi ca limbă literară ioniana, ilustrată în special de Herodot. În secolele V—VI î.e.n., dialectul atic devine dominant, ca urmare a ascendentului politic şi cultural pe care l-a cîştigat Atena. Transformarea lui în *koiné* a început în timpul perioadei lui Alexandru cel Mare, cînd un factor extern (cuceririle macedonene) a reunit cetăţile greceşti într-o unitate politică, favorizînd constituirea limbii literare[12]. Stabilirea capitalei unui stat poate avea loc tîrziu, după ce limba literară s-a format pe baza altui dialect decît cel vorbit în jurul noii capitale. Chiar dacă vorbirea din capitală şi din împrejurimi poate avea o oarecare influenţă asupra limbii literare (cf. dictonul italian: *lingua toscana in bocca romana*)[13], baza ei dialectală nu mai poate fi, de obicei, schimbată.

În privinţa factorilor care contribuie la ridicarea unui dialect la rangul de limbă literară, o situaţie oarecum diferită prezintă unele limbi, printre care italiana şi germana. Astfel, toscana s-a impus drept limbă literară începînd cu secolul al XIV-lea, datorită prestigiului cîştigat de operele marilor scriitori florentini (Dante, în primul rînd, apoi Petrarca şi Boccaccio)[14], iar limba germană literară s-a constituit pe baza dialectului saxon prin influenţa exercitată de *Biblia* lui Luther, scrisă în acest dialect. Nu trebuie să trecem cu vederea faptul că acceptarea toscanei ca limbă literară se datoreşte preponderenţei culturale pe care şi-a cîştigat-o Florenţa în secolele XIV—XV[15], iar prin *Biblia* sa Luther n-a făcut decît să continue şi să desăvîrşească un proces de integrare dialectală, ale cărui origini urcă în secolul al XIV-lea[16].

4. Răspîndirea unui dialect pe întreg teritoriul unde se vorbeşte o limbă, impunerea sa ca limbă unică se fac în condiţii specifice, care trebuie examinate mai îndeaproape. Nu e vorba, cum s-ar putea crede, de expansiunea firească a unui dialect asupra celorlalte, de difuzarea din vorbitor în vorbitor a fenomenelor specifice dialectului dominant şi de restrîngerea, în consecinţă, a ariei de răspîndire a celorlalte dialecte. Desigur că anumite fonetisme, forme sau termeni se pot propaga dincolo de limitele unui dialect şi sînt acceptate uneori de toţi vorbitorii unei limbi. Astfel de fenomene sînt însă relativ rare şi au un caracter întîmplător; influenţele între dialecte nu sînt unilaterale, ci reciproce şi de aceea, în loc să unifice, ele duc adesea la accentuarea diversificării.

Unificarea lingvistică nu se produce, de regulă, la nivelul dialectelor, ci la nivelul variantelor literare scrise ale acestor dialecte. Existenţa dialectelor literare înainte de constituirea limbii unice a fost semnalată pentru majoritatea idiomurilor europene. Pentru a nu da decît un exemplu, franceza medievală a cunoscut mai multe variante literare (picardă, normandă, din Champagne, din Île-de-France), înainte ca ultima din ele

---

[11] R.A. Budagov, *Introducere în ştiinţa limbii*, Bucureşti, 1961, p. 440.

[12] J. Vendryes, *op. cit.*, p. 309.

[13] Cf. Iorgu Iordan, *Limba literară (Privire generală)*, în „Limba română", III, 1954, nr. 6, p. 72.

[14] Cf. G. Bonfante, *Ci fù una „lingua commune" italiana nei secoli XI—XIII?*, în *Atti*, II, 1, p. 83—90.

[15] Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 70.

[16] Vezi J. Vendryes, *op. cit.*, p. 314.

să se impună ca normă unică. Deşi existenţa dialectelor literare nu a fost îndeobşte contestată, terminologia simplificatoare folosită în unele lucrări a dus la afirmarea insuficient de clară a acestui fapt. Se vorbeşte astfel în mod curent despre ridicarea unor dialecte la rangul de normă naţională. Afirmaţia este exactă numai dacă avem în vedere variantele literare scrise ale dialectelor şi nu dialectele înseşi. Nu un dialect (A) se impune altui dialect (B), ci aspectul literar, folosit în scris, al unui dialect (A') ajunge să înlocuiască aspectul corespunzător (B') al celuilalt dialect. Dialectul dominant continuă să-şi păstreze trăsăturile specifice multă vreme după ce varianta sa literară, devenită normă comună, a renunţat la unele dintre ele (cf. fonetismul toscan *hasa* pentru *casa*, respins de limba italiană literară, dar folosit pînă astăzi de vorbitorii dialectului). De asemenea, celelalte dialecte îşi prelungesc timp îndelungat existenţa, firește influenţate din ce în ce mai mult de limba unică constituită pe baza variantei literare scrise a dialectului dominant. Crearea limbii literare unice se reduce, aşadar, în esenţă, la substituirea variantelor literare regionale prin varianta corespunzătoare a dialectului dominant (mai exact spus, la înlocuirea trăsăturilor specifice ale variantelor care nu s-au impus ca bază a unificării lingvistice). Rezultă din toate acestea că, fără o cultură scrisă, un dialect nu-şi poate impune norma la baza limbii literare. De asemenea, pentru a participa la constituirea limbii literare, alături de dialectul dominant, celelalte dialecte trebuie să aibă o variantă literară scrisă, fără de care aportul lor riscă să fie puţin important.

Faptul că limba unică se realizează la nivelul variantelor literare ale diferitelor dialecte grăbeşte procesul ei de constituire. Dialectele nu sînt identice cu aspectul lor literar fixat în scris[17]. În cadrul dialectelor literare se manifestă o contradicţie destul de puternică între tendinţa de a reproduce limba vorbită, deci de a da curs diversificării, şi de a respecta normele tradiţionale, devenite adeseori anacronice, dar perpetuate în scris. Conservatorismul limbii scrise[18], conformarea faţă de tradiţia grafică face ca, în special pe plan fonetic, variantele literare regionale să reflecte stadii mai vechi de limbă, proprii perioadelor cînd diversificarea lingvistică era mai puţin accentuată. De aceea, variantele literare sînt mai apropiate pe planul limbii decît dialectele şi, deci, unificarea lor se face cu mai multă uşurinţă[19].

5. Variantele literare regionale nu prezintă, de obicei, norme perfect unitare. De aceea, constituindu-se pe baza variantei literare a dialectului dominant, limba literară e încă departe de a avea un aspect absolut unitar. Devenită *unică*, limba literară tinde să devină *unitară*. Pentru a se fixa normele unice supradialectale este necesară „codificarea" limbii literare, „fixarea" ei, ceea ce presupune, în mod obligatoriu, intervenţia conştientă a celor ce se folosesc de ea. Inovaţiile aberante ale dialectului dominant nu sînt eliminate întotdeauna spontan din limba scrisă, ci

[17] Cf. P.V. Haneş, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ediţia a doua, Bucureşti, 1926, p. 224.

[18] Vezi în această privinţă J. Perrot, *Langue écrite et langue parlée*, în *Communications*, I, p. 23—28.

[19] Cf. P. Miclău, *Trecerea de la limba comună a poporului la limba naţională, cu aplicaţii la limba franceză*, în *Probleme de lingvistică generală*, I, Bucureşti, 1959, p. 74; cf. şi M. Gukhmann, *Langue littéraire et dialecte*, în *Communications*, I, p. 286—287.

adesea în mod deliberat, din dorinţa de a înlătura asperităţile din calea constituirii unei limbi unitare. Acceptarea elementelor din celelalte dialecte se face cu scopul de a regulariza structura fonetică şi morfologică a limbii literare şi de a-i îmbogăţi lexicul. Avem a face prin urmare cu acţiuni conştiente, care presupun un consens între oamenii de cultură în ceea ce priveşte unitatea limbii. Într-adevăr, interesul pentru problemele limbii literare devine în această perioadă deosebit de mare. Opinii dintre cele mai diverse sînt formulate acum; treptat însă, linia pe care se va merge în privinţa normării limbii se conturează. Se constituie societăţi savante, alcătuite din persoane competente în problemele limbii, care au drept scop să fixeze „regulile" limbii literare, prin publicarea unor lucrări cu caracter normativ (ortografii, gramatici, dicţionare). După modelul limbii literare scrise, fixată în astfel de lucrări, se constituie limba literară vorbită, a cărei apariţie urmează creării aspectului scris al limbii unice de cultură[20].

Privită în felul acesta, formarea limbii literare ne apare în parte ca un proces spontan, în parte ca un proces dirijat. De aceea, epoca în care se stabilesc normele unice supradialectale, concepţiile în materie de limbă ale persoanelor chemate să facă acest lucru pot avea o influenţă importantă asupra aspectului limbii literare.

Odată constituită, limba literară, unică şi unitară, cunoaşte un proces de difuzare în întreg teritoriul lingvistic, la capătul căruia sfîrşeşte prin a desfiinţa dialectele. Aceasta este o altă problemă deosebit de importantă, care însă nu mai interesează cercetarea noastră.

II. Teoriile dominante

1. Am reunit în rîndurile de mai sus o serie de opinii, din cele mai generale, referitoare la procesul de unificare lingvistică. Un loc aparte am rezervat, în expunerea noastră, rolului jucat de dialecte în acţiunea de constituire a normei unice supradialectale. Deşi problema e departe de a-şi fi luminat toate aspectele, se poate spune că, în linii mari, s-a ajuns, pe plan teoretic, la soluţii unanim acceptate. Nu vom întîlni divergenţe nici dacă examinăm părerile formulate asupra bazei dialectale a celor mai multe limbi europene. Există un consens unanim al specialiştilor în a recunoaşte că, de pildă, la baza dialectală a francezei literare stă dialectul din Île-de-France, că italiana sau spaniola şi-au constituit limbile de cultură pe temelia dialectelor toscan şi, respectiv, castilian.

Nu acelaşi lucru îl putem spune despre limba română literară, deşi cercetările în acest domeniu sînt vechi şi au fost destul de stăruitoare. De o sută de ani încoace, bibliografia problemei s-a îmbogăţit cu numeroase lucrări, ceea ce nu a dus însă, nici pe departe, la armonizarea punctelor de vedere. Era de aşteptat ca cercetările consacrate în ultima vreme problemelor limbii literare să ducă, dacă nu la un consens unanim, cel puţin la o soluţie avînd şanse de a se impune. Din păcate, clarificările teoretice şi metodologice aşteptate nu s-au semnalat, iar cercetările con-

[20] V.V. Vinogradov, în „Voprosy jazykoznanija", III, 1954, fasc. 3, p. 143; Iorgu Iordan, *loc. cit.*, p. 67.

crete, cînd au existat, au dus la rezultate contradictorii. Vechile poziţii au fost reafirmate cu o şi mai mare hotărire, nu o dată în termenii polemicii celei mai înverşunate.

2. Pentru a înţelege mai bine cum s-a ajuns la o asemenea situaţie şi a cunoaşte totodată stadiul actual al cercetării româneşti în acest domeniu, vom face o expunere mai largă asupra opiniilor formulate pînă în prezent în problema ce ne preocupă. Vom avea în vedere numai acele păreri care au avansat idei noi sau au contribuit la adîncirea şi la mai buna întemeiere a unor opinii exprimate anterior. Simplele adeziuni la o teorie sau alta au fost trecute cu vederea. În cadrul diverselor teorii, expunerea noastră va fi cronologică pentru a permite o cît mai exactă urmărire a modului în care s-au conturat în cursul timpului cele mai importante păreri asupra bazei dialectale a limbii literare şi în ce măsură s-au precizat anumite chestiuni teoretice şi metodologice fundamentale[21].

a) Opinia cea mai veche şi care a întrunit totodată cele mai numeroase adeziuni este aceea după care *la baza limbii române literare stă graiul muntean.*

Cea dintîi afirmare a acestei idei o găsim la B.P. Hasdeu (1879)[22]. Pornind de la constatarea că limba *Catehismului* coresian nu diferă de graiul vorbit în Ţara Românească şi în regiunile vecine ale Transilvaniei şi este mai puţin dificilă (din punctul de vedere al vorbitorului de astăzi) decît limba textelor măhăcene, Hasdeu conchide : „s-ar putea dară afirma în cunoştinţă de cauză că pe la jumătatea secolului al XVI-lea limba română înfăţişa diverse straturi, unele mai înapoiate, alte mai înaintate, între cari exista deja stratul cel devenit astăzi, aproape fără nici o schimbare, limba t i p i c ă a românului". Deşi formulat în trecere, punctul de vedere al lui Hasdeu se desprinde cu suficientă claritate. Învăţatul român susţine că textele coresiene fixează în scris graiul din Muntenia şi Transilvania vecină, grai care, fără a suferi schimbări importante, a ajuns, mai tîrziu, limba literară unică a românilor. În concepţia sa, graiul muntean se impune ca normă literară la capătul unui proces încheiat în secolul trecut.

Un punct de vedere apropiat se întîlneşte la Al. Lambrior. Într-un articol publicat în „Romania" din 1881 el arată că limba textelor tipărite la Braşov, avînd rol de limbă literară, a menţinut unitatea limbii scrise. Diversele graiuri (literare ?) s-au stins în faţa acestei limbi scrise, afirmaţie care echivalează, în fapt, cu recunoaşterea rolului precumpănitor jucat de graiul muntean în unificarea lingvistică[23]. Încă cu un an înainte, în *Observările* făcute pe marginea raportului lui Titu Maiorescu în chestiunea ortografică, el comparase rolul jucat de graiul muntean în formarea limbii literare unice cu acţiunea unificatoare exercitată de dialectul din Paris şi Île-de-France în cadrul limbii franceze[24].

---

[21] Un expozeu consacrat „teoriilor dominante despre veehea română literară", la care ne-am raportat uneori în capitolul de faţă, a făcut G. Ivănescu în lucrarea sa *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1947, p. 31—65.

[22] *Cuvente den bătrîni*, vol. II, Bucureşti, 1879, p. 98.

[23] *Essai de phonétique roumaine. Voyelles toniques*, în „Romania", X, 1881, p. 361 şi 364 ; vezi D. Gafiţanu, *Concepţia lingvistică a lui Al. Lambrior*, în „Analele Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi", serie nouă, secţia III (ştiinţe sociale), tom. II, 1956, fasc. 1—2, p. 46.

[24] *Observările d-lui Lambrior*, în „Convorbiri literare", XIV, 1880, p. 74—78 ; cf. şi *Îndreptariu*, în „Convorbiri literare", XV, 1881, p. 330—338.

În introducerea cunoscutei sale *Chrestomatii*, apărută în 1891, M. Gaster porneşte de la constatarea că tipăriturile din secolul al XVI-lea „prezintă nuanţe dialectale mai pronunţate" şi adaugă mai încolo: „dacă vorbesc aci de dialecte înţeleg acele mici diferenţe ce se pot observa între textele tipărite sau scrise din Transilvania şi cele din Muntenia şi Moldova. Sînt într-adevăr mai mult n u a n ţ e de dialect decît dialecte propriu-zise". Deosebirile mai importante dintre aceste „dialecte" literare ar fi: distincţia dintre *dz* şi *z*, *e* păstrat sau trecut la *ă* după *s*, conservarea lui *ea* sau reducerea diftongului la *è*, păstrarea lui *e* sau trecerea lui la *i*, durificarea lui *r* în suf. *-torin* (>*-tor*) sau păstrarea lui moale. Diferenţiată la început după provinciile în care era scrisă, „pe la începutul secolului XVIII-lea...limba bisericească, adică a cărţilor întrebuinţate în slujba bisericei, devine aproape uniformă munteană"[25], punct de vedere asupra căruia s-a trecut, în general, cu destulă uşurinţă.

Deşi fragmentare şi insuficient adîncite, observaţiile lui O. Densusianu merită o analiză atentă, întrucît ele vor constitui punctul de plecare al celor mai multe din opiniile ulterioare referitoare la rolul predominant jucat de graiul muntean în unificarea limbii literare. Părerile sale, făcute publice în cursuri universitare, au văzut lumina tiparului în 1914, în introducerea la cel de al doilea volum al monumentalei sale lucrări *Histoire de la langue roumaine*. În esenţă, Densusianu reia ideile puse în circulaţie de Hasdeu în 1879. După ce subliniază importanţa tipăriturilor din secolul al XVI-lea în procesul de formare a românei literare, O. Densusianu precizează: „les livres de Coresi...eurent le plus d'influence et contribuèrent dans une large mesure au développement ultérieur du roumain littéraire"[26]. Între limba secolului al XVI-lea şi cea de astăzi nu există diferenţe izbitoare: „si on prend comme point de comparaison les textes de Coresi, écrits dans cette langue d'une partie de la Valachie qui s'est imposée comme langue générale et a préparé le roumain littéraire, cette constatation reste debout"[27].

După cum rezultă din rîndurile acestea, Densusianu n-a susţinut că în secolul al XVI-lea limba literară era unificată[28]. Dimpotrivă, el a arătat că în cele mai vechi texte literare româneşti „le morcellement dialectal y est assez visible"[29]. Nu limba lui Coresi s-a impus ca normă generală în secolul al XVI-lea, ci graiul aflat la baza cărţilor sale a devenit, *ulterior*, limbă unică de cultură. Ideea aceasta este exprimată cît se poate de clar în concluziile capitolului consacrat foneticii secolului al XVI-lea. Textele lui Coresi „nous donnent un phonétisme plus pur, nous voulons dire plus littéraire, puisqu'ils sont écrits dans ce parler de Valachie dont allait se constituer *aux siècles suivants*[30] la langue des lettrés"[31].

---

[25] *Chrestomatie română*, vol. I, Leipzig—Bucureşti, 1891, p. XC.

[26] *Op. cit.*, p. 13.

[27] *Ibidem.*

[28] Cf. G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 44, 48; vezi şi I. Coteanu, *Româna literară şi problemele ei principale*, Bucureşti, 1961, p. 8.

[29] *Op. cit.*, p. 12.

[30] Sublinierea ne aparţine.

[31] *Op. cit.*, p. 139.

În ce împrejurări şi cînd a fost aşezat graiul muntean la baza limbii literare, Densusianu nu o spune nici în *Histoire de la langue roumaine*, nici în celelalte lucrări ale sale. Alţi cercetători, şi în primul rînd discipolii lui Densusianu, vor încerca să răspundă la aceste întrebări.

Primul dintre ei este P.V. Haneş. În lucrarea sa *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, apărută la Bucureşti, în 1904[32], el dezvoltă şi fundamentează unele din ideile profesate de la catedră de O. Densusianu. După Haneş, preponderenţa graiului muntean se explică prin influenţa exercitată de primele tipărituri româneşti care au fixat în scris acest grai. În secolele următoare, Muntenia a deţinut în permanenţă un rol privilegiat în viaţa politică şi culturală a ţării, ceea ce n-a rămas fără urmări în procesul de impunere a graiului muntean. Influenţa scriitorilor moldoveni din secolul al XIX-lea n-a putut contrabalansa dominaţia munteană, deoarece „se infiltraseră prea adînc caracterele munteneşti în graiul literar. Bucureştii aveau o prea covîrşitoare superioritate din punct de vedere politic"[33]. Meritul de frunte al lui P.V. Haneş este acela de a fi afirmat cu claritate că, în ciuda unei vizibile înrîuriri munteneşti, vechea limbă literară românească nu era unitară, ci prezenta diferenţe în funcţie de regiunile unde era folosită[34]. Diferenţele din limba scrisă erau mai mici decît cele din limba vorbită în Transilvania, Moldova şi Muntenia. Diversificarea s-a accentuat pe măsura trecerii timpului, atingînd apogeul în secolul al XIX-lea (e vorba de prima jumătate a acestui secol). Influenţa munteană care s-a exercitat asupra celorlalte dialecte n-a dus la unificarea lingvistică. În secolul al XIX-lea „se poate vorbi de trei limbi literare româneşti la noi, — una în Transilvania, alta în Moldova, alta în Ţara Românească"[35]. Deşi autorul n-o spune explicit, rezultă că limba literară unică s-a realizat abia în secolul trecut, spre jumătatea sau în a doua parte a lui[36].

Asemenea predecesorilor săi, Al. Rosetti porneşte prin a observa rolul preponderent deţinut de tipăriturile lui Coresi în dezvoltarea limbii literare. Ducînd mai departe observaţia profesorului său că în textele secolului al XVI-lea „fărîmiţarea dialectală este destul de vizibilă", Al. Rosetti arată că în epoca de început a literaturii române existau cel puţin două limbi comune (se înţelege scrise). Una din ele a fost fixată prin traducerile rotacizante, alta prin cărţile coresiene[37]. Răspîndindu-se prin tipar, „les livres de Coresi... ont porté le coup de grâce à la langue commune du N.—E., qui tendait à s'imposer"[38]. Faptul acesta nu însemnează însă că graiul promovat de scrierile coresiene a devenit literar din secolul al XVI-lea : „marea răspîndire de care s-au bucurat cărţile coresiene a înlesnit expansiunea unui anumit grai, care a ajuns să aibă un prestigiu tot mai mare, pînă la fixarea lui ca limbă comună şi literară"[39]. Ceea ce a ridicat graiul muntean la rangul de limbă literară au fost „împrejurările de

---

[32] Trimiterile ce urmează se fac la ediţia a doua, din 1926, a cărţii, revăzută şi adăugită.

[33] *Op. cit.*, p. 231—232.

[34] *Ibidem*, p. 224, 234.

[35] *Ibidem*, p. 231.

[36] Cf. p. 224.

[37] *Limba română în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1932, p. 150—152.

[38] *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924, p. 12—13.

[39] *Istoria limbii române. Noţiuni generale*, Bucureşti, 1942, p. 78.

ordine politică şi culturală"[40]. Limba lui Coresi a fost un model de urmat în secolul al XVI-lea (începînd cu *Palia de la Orăştie*) şi în secolul următor (*Noul Testament* de la Bălgrad, Varlaam, Dosoftei)[41]. Textele religioase postcoresiene tipărite în afara Munteniei au „o limbă foarte apropiată de aceea a modelelor coresiene, evitînd tot mai mult particularităţile fonetice şi chiar lexicale ale graiurilor locale"[42]. Se înţelege, din toate acestea, de ce autorul consideră că „bazele românei literare au fost puse de şcoala lui Coresi". Procesul de unificare lingvistică ia sfîrşit prin apariţia *Bibliei de la Bucureşti* (1688), care „desăvîrşeşte impunerea graiului muntean ca limbă literară"[43].

Dintre opiniile care afirmă primatul literar al graiului muntean, formulate între 1918 şi 1945, merită a mai fi reţinute cele ale lui I. Bianu şi N. Cartojan. Amîndoi susţin cu suficientă claritate că limba unică de cultură se constituie pe baza graiului muntean încă din secolul al XVI-lea, şi anume prin tipăriturile lui Coresi. I. Bianu : prin tipăriturile lui Coresi „limba vorbită în Ţară între cele două oraşe de scaun — Tîrgovişte şi Bucureşti—s-a făcut limba cărţii, limba literară a neamului românesc întreg" ; „această activitate a diaconului Coresi face epocă de mare însemnătate în dezvoltarea culturei româneşti, pentru că formează începutul literaturei noastre naţionale, aşezînd formele limbei literare a neamului"[44]. N. Cartojan : „Coresi a înlăturat, cît a putut, particularităţile arhaice şi dialectale, transpunînd textele în graiul muntean, care se ridică astfel la rangul de limbă literară"[45].

Cîteva date noi sînt de reţinut din seria de articole publicate de J. Byck în coloanele „Gazetei literare" din 1956 (numerele 19, 21, 22, 24, 42). Autorul e partizanul hegemoniei graiului muntean în formarea limbii literare unice, acordă un rol important lui Coresi în procesul de unificare etc., dar plasează momentul de constituire a limbii literare în secolul al XVII-lea pe temeiul unor argumente discutabile. Faptul că Eustratie Logofătul vorbeşte în *Pravila* sa de „limba românească" nu dovedeşte cîtuşi de puţin că în secolul al XVII-lea exista o limbă literară comună a tuturor românilor, ci numai că el şi contemporanii săi aveau conştiinţa unităţii limbii vorbite de moldoveni, munteni şi ardeleni[46]. Spre deosebire de predecesorii săi, J. Byck neagă existenţa, în trecut, a unor „dialecte literare", deşi admite că alte limbi, de exemplu franceza, au cunoscut într-o epocă mai veche asemenea „dialecte". Sînt de relevat, din articolele lui J. Byck, afirmarea cît se poate de clară a caracterului de proces al formării limbii literare, precum şi observaţia că, întemeiată pe graiul muntean, româna literară este, în acelaşi timp, rezultatul unei colaborări între graiuri.

---

[40] *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui Voroneţean*, în „Grai şi suflet", I, 1923, fasc. 1, p. 101.

[41] *Istoria limbii române. Noţiuni generale*, p. 79.

[42] *Ibidem*, p. 78.

[43] *Ibidem*, p. 80—81.

[44] *Prefaţă* la *Lucrul apostolesc — Apostolul*, tipărit de diaconul Coresi în Braşov la anul 1563, Bucureşti, 1930, p. VII, X.

[45] *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, Bucureşti, 1941, p. 126.

[46] Vezi şi G. Ivănescu, *Teorii eronate despre limba literară românească*, în „Iaşul literar", 1956, nr. 10, p. 96.

Adept al teoriei școlii de la București, Al. Graur subliniază rolul important pe care l-a jucat capitala în constituirea normei literare românești. După ce în *Studiile de lingvistică generală* (1960)[47] arătase că impunerea graiului muntean se datorește tipăriturilor coresiene și prestigiului cîștigat de București, „orașul cel mai mare și apoi capitala țării", d-sa susține, în *Limba corectă* (1963), că „baza pe care s-a creat limba literară este graiul din București"[48]. Autorul pare a se referi, de data aceasta, numai la unificarea aspectului vorbit al limbii literare, cum rezultă, destul de clar, din modul în care își formulează afirmația: „iată deci baza pe care se face unificarea limbii: graiul oamenilor culți din București, influențat în unele privințe de graiul oamenilor culți din provincie și generalizat apoi la oamenii culți din toată țara"[49].

Legînd originile limbii literare de cărțile coresiene, B. Cazacu arată în lucrarea *Istoria limbii literare și problemele studierii ei* (1960) că în textele imprimate de diaconul tîrgoviștean se observă „*receptarea* unor fenomene lingvistice din nordul Ardealului și *elaborarea*, pe baza graiului din sud-estul Ardealului și din Țara Românească, a unei forme de exprimare, care, grație tiparului, se bucură de o largă *răspîndire* în toate ținuturile românești"[50]. Cu Coresi începe „acel proces îndelungat și complex de constituire a normei supradialectale unice"[51]. Secolul al XIX-lea este epoca în care „se accentuează procesul de definitivare a n o r m e l o r u n i c e ale limbii literare și în care se precizează în amănunt n o r m a s u p r a - d i a l e c t a l ă l i t e r a r ă u n i c ă"[52].

Sînt de reținut din lucrarea lui B. Cazacu accentul deosebit pus asupra caracterului istoric, de proces al formării limbii literare și sublinierea hotărîtă a faptului că unificarea lingvistică se încheie în secolul al XIX-lea.

După I. Coteanu *(Româna literară și problemele ei principale*, 1961*)*, la baza limbii literare stă graiul muntean. Asemenea lui J. Byck, d-sa nu admite existența dialectelor literare[53] și consideră că într-o fază mai veche româna era relativ unitară, iar ulterior, începînd cu secolul al XVIII-lea, ea a început să se diversifice: „evoluția limbii române după secolul al XVII-lea se caracterizează printr-o serie de schimbări care se produc mai repede în regiunile periferice, în Moldova, Banat și Crișana, decît în regiunea centrală, alcătuită din sud-estul Transilvaniei și Muntenia sau cel puțin nordul acestei provincii, care prezintă tendințe clare de stabilitate lingvistică[54]. Impunerea graiului muntean se datorește tocmai acestei stabilități, la care se mai adaugă doi factori: numărul mare de tipărituri muntenești din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea și ascendentul politic foarte pronunțat pe care l-a căpătat Muntenia în secolul al XIX-lea asupra celorlalte provincii românești[55]. Mai departe, I. Coteanu constată că limba literară a suferit două „muntenizări" impor-

---

[47] *Studii de lingvistică generală*. Variantă nouă, p. 321—322.
[48] *Limba corectă*, București, 1963, p. 10.
[49] *Ibidem*, p. 11—12.
[50] *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, București, 1960, p. 25.
[51] *Ibidem*.
[52] *Ibidem*, p. 22.
[53] *Româna literară și problemele ei principale*, p. 28—38.
[54] *Ibidem*, p. 41.
[55] *Ibidem*, p. 47—48.

tante : în secolul al XVI-lea, prin activitatea lui Coresi, și în secolul al XIX-lea[56]. Concluzia la care ajunge autorul este că „la baza limbii noastre literare stă de mult și a fost tot timpul dialectul muntean"[57] (e de presupus că prin această afirmație, oarecum derutantă, d-sa a voit să spună că, din secolul al XVI-lea pînă în zilele noastre, acest grai a exercitat o influență preponderentă asupra limbii române literare).

Lucrarea lui I. Coteanu dobîndește o însemnătate aparte, întrucît, pentru întîia dată în istoria problemei, autorul încearcă să-și întemeieze punctul de vedere pe o demonstrație în care se face apel la un mare număr de fenomene lingvistice[58]. Faptul acesta merită a fi subliniat, chiar dacă, în amănunt, cercetarea poate ridica obiecții. I. Coteanu își începe investigația examinînd o serie de particularități fonetice și morfologice dialectale, pe care limba literară le respinge. Din 11 asemenea particularități fonetice 2 sînt muntenești și 9 nemuntenești, iar din 13 particularități morfologice 4 sînt muntenești și 9 sînt nemuntenești. În privința lexicului, I. Coteanu ia în considerație un număr de 97 de cuvinte provenind din diferite graiuri dacoromâne și constată că din acestea 37 sînt acceptate de toate stilurile limbii literare. Trei dintre ele (*ciolan, pîntece, pulbere*) nu provin din graiul muntean, toate celelalte sînt muntenești. Din rîndul celor 97 de cuvinte, 18 fac parte din fondul principal al vocabularului, stabilit de Al. Graur; 15 din ele sînt muntenești, iar 3 sînt de altă proveniență dialectală. După cum se vede, cercetarea lui I. Coteanu are un caracter sincronic. Este examinată limba literară de astăzi, iar punctul de referință îl constituie repartiția geografică actuală a fenomenelor de limbă[59].

Tot o încercare de a demonstra caracterul muntenesc al limbii literare o constituie lucrarea Luizei Seche și a lui Mircea Seche, *Contribuții la problema unificării limbii literare în secolul al XIX-lea*, apărută în 1961[60]. Examinînd edițiile succesive ale operelor unor scriitori moldoveni din secolul al XIX-lea (Alecsandri, Asachi, T. Codrescu, D. Gusti, Kogălniceanu, Millo, Negruzzi, F. Scriban și G. Săulescu), ei ajung la concluzia că autorii renunță deliberat la o serie de particularități moldovenești în favoarea celor muntenești corespunzătoare. Dintre fenomenele pe care L. și M. Seche le au în vedere amintim trecerea lui *ă* protonic la *a*, durificarea lui *s, z, ț, ș, j*, reducerea diftongului *-eá* la *-e*, conservarea africatei *ǧ* etc. „Muntenizarea", care se manifestă mai ales în fonetică, trebuie considerată încheiată înainte de 1859, deși, sporadic, moldovenii continuă să folosească particularități regionale și după această dată. Mai trebuie reținută din lucrare sublinierea hotărîtă a ideii că nu putem vorbi de o limbă unică atîta vreme cît graiul dominant n-a fost acceptat, cu corecțiunile de rigoare, în toate provinciile românești.

b) După alți cercetători *la baza limbii române literare ar sta graiul maramureșean.*

---

[56] *Ibidem*, p. 49.

[57] *Ibidem.*

[58] *Ibidem*, p. 40—47.

[59] O cercetare asemănătoare asupra limbii estoniene literare a făcut A. Saareste, *L'estonien littéraire et les dialectes*, în „Orbis", II, 1953, nr. 2, p. 329 și urm.

[60] *Contribuții la problema unificării limbii române literare în secolul al XIX-lea. În jurul problemei „muntenizării"*, în „Limba română", X, 1961, nr. 2, p. 156—167.

În *Istoria literaturii religioase a românilor* (1904), N. Iorga afirmă că limba literară „s-a întemeiat" (adică s-a constituit) prin activitatea lui Coresi. Spre deosebire de Lambrior, Hasdeu, Densusianu şi ceilalţi adepţi ai teoriei muntene, Iorga consideră că la temelia limbii difuzate prin cărţile diaconului stă nu graiul muntean, ci graiul maramureşean, deoarece Coresi n-a făcut altceva decît să răspîndească prin tipar, „cu schimbări de tot mici", vechile traduceri rotacizante : „Ardealul de nord sau Maramureşul ni dădură astfel odată cu cele dintăi cărţi limba lor. Toscana noastră au fost acele sate de plugari şi păstori din muntele de miazănoapte al largii ţeri a românilor"[61].

Cîţiva ani după Iorga, în lucrarea *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* (1910) şi, apoi, în *Istoria literaturii române. Epoca veche* (1920), S. Puşcariu reia pînă la un punct teoria maramureşeană a istoricului român, dar sfîrşeşte prin a vedea în limba difuzată de Coresi un compromis între graiul maramureşean (nord-ardelean) şi cel muntean (pasajul nu e prea clar în accastă privinţă). Traducerile religioase făcute în secolul al XV-lea, sub influenţă husită, au creat o tradiţie, exercitînd o influenţă mai puternică decît se admite în mod curent : „Întîii traducători husiţi vorbeau în satele lor graiul sonor şi puternic din Transilvania de nord... În drumul lor spre miazăzi, copiindu-se mereu, scrierile acestea au pierdut unele arhaisme şi particularităţi dialectale neînţelese aiurea (bunăoară rotacismul) şi s-au apropiat tot mai mult de dialectul din Ardealul sudic, identic, în trăsăturile sale principale, cu cel din Muntenia". Tipărindu-le, Coresi a stabilit „o formă a limbii care era înţeleasă pretutindeni", contribuind „la stabilirea unei limbi literare româneşti"[62].

După cum se vede, nici unul din autori nu se interesează de evoluţia limbii române literare dincolo de limitele secolului al XVI-lea, considerînd, probabil, că rolul lui Coresi a fost decisiv în impunerea unei anumite norme lingvistice.

c) O poziţie intermediară între teoriile expuse mai sus ocupă G. Ivănescu, care în *Problemele capitale ale vechii române literare* (1947) susţine că, în cursul evoluţiei sale, *limba română literară a cunoscut o dublă bază dialectală : întîi una maramureşeană, apoi una muntenească.*

Deşi se opreşte cu precădere asupra unui singur aspect al problemei şi anume asupra constituirii dialectelor vechii române literare, lucrarea aruncă o privire destul de amănunţită şi asupra evoluţiei acestor dialecte, ca şi asupra constituirii limbii literare unice. După G. Ivănescu (ca şi după alţi cercetători care l-au precedat), vechea română literară, departe de a fi fost unitară, a avut variante regionale numite de d-sa *dialecte* (mai rar *graiuri*) *literare.* Aceste dialecte au fost în număr de cinci : dialectul rotacizant din nordul Transilvaniei, dialectul central ardelean, dialectul muntean—sud-ardelean, dialectul moldovean şi dialectul bănăţean[63]. Independent de Nădejde (căci nu-l citează), dar dezvoltînd, în fond, opinia acestuia, G. Ivănescu consideră că dialectele literare nu s-au format pe baza graiurilor populare din regiunile respective. Ele ar reda în scris

---

[61] *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, Bucureşti, 1904, p. LXXXIV.

[62] *Istoria literaturii române. Cursuri populare. Vol. I. Epoca veche*, Sibiu, 1920, p. 72—73 ; cf. idem, *Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine*, în *La Transylvanie*, Bucarest, 1938, p. 33.

[63] Vezi pe larg *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1947, p. 80—137.

vorbirea aristocraţiei din diversele părţi ale Dacoromaniei, diferită de vorbirea poporului[64]. Deşi separată în dialecte, limba literară a avut pînă în secolul al XVIII-lea o bază maramureşeană, pe care o pierde după această dată, pentru a căpăta un caracter meridional, în primul rînd muntenesc[65]. După 1800 influenţa munteană devine din ce în ce mai puternică, datorită concentrării vieţii politice şi culturale în Ţara Românească şi actului „de renunţare a scriitorilor moldoveni de la 1840—1880 la unele particularităţi de grai moldovenesc". Faptul acesta a dus la „hegemonia aproape definitivă a graiului muntean"[66]. Ulterior, în mai multe contribuţii, G. Ivănescu a reluat cîteva din tezele susţinute în cartea sa. În aceste lucrări, d-sa afirmă cu şi mai multă hotărîre că vechile dialecte literare româneşti erau un compromis de grai popular şi de „dialect" cult maramureşean, neagă atît de des afirmata părere a rolului jucat de Coresi, se opreşte în trecere, după Gaster, asupra influenţei exercitate de graiul muntean în secolul al XVIII-lea şi susţine ideea, foarte importantă, că evoluţia vechii române literare nu poate fi stabilită în mod corect decît printr-o permanentă raportare la stadiul de dezvoltare a graiurilor româneşti din epocile respective[67].

d) Concepţia după care *limba română literară* nu ar avea la bază un anumit grai, ci *ar fi un compromis între toate graiurile dacoromâne* a fost susţinută pentru întîia dată în 1894 de A. Philippide. Asemenea lui Gaster, el observă lipsa de unitate a vechii române literare, dar plasează după 1859 realizarea normei unice supradialectale sau a limbii comune, cum o numeşte el : „pînă la 1859 n-a putut exista o singură limbă comună pentru toată românimea, căci în fiecare din provinciile Dacici [limba] era plină de provincialisme". Atît înainte, cît şi după 1859 graiul muntean a tins spre preponderenţă, dar influenţa sa a fost contrabalansată de acţiunea exercitată asupra limbii literare de scriitorii moldoveni. Abia spre sfîrşitul secolului al XIX-lea a început „să se fixeze ca limbă comună un compromis între dialectele diferitelor provincii româneşti". Procesul era, la acea dată, în plină desfăşurare şi de aceea „o limbă comună românească precum este cea franceză, ori italiană, ori germană, este departe de a exista în România"[68].

Ca şi Philippide, G. Pascu consideră în lucrarea *Limba comună şi dicţionarul nostru* (1905) că „toate dialectele dacoromâne contribuie... la formarea limbii comune româneşti". Nu în acelaşi grad însă. Dintre toate graiurile româneşti, „graiul moldovenesc a căpătat un ascendent incontestabil în formarea limbii comune româneşti", datorită valorii scriitorilor moldoveni din toate timpurile. Aportul graiului moldovenesc se constată „mai puţin în fonetism, dar mult mai mult în morfologie, sintaxă şi dicţionar" (=lexic). Ardelenii şi muntenii au adus o contribuţie mai mare în fonetică, ca urmare a tipăriturilor pe care le-au pus în circulaţie. Celelalte graiuri au contribuit într-o măsură mult mai redusă la

---

[64] *Ibidem*, p. 379.
[65] *Ibidem*, p. 375.
[66] *Ibidem*, p. 376.
[67] Vezi îndeosebi lucrarea deja citată *Teorii cronate despre limba literară românească*, p. 86—104.
[68] Vezi despre toate acestea *Istoria limbii române*. Volumul întîi. *Principii de istoria limbii*, Iaşi, 1894, p. 8—9.

formarea limbii literare. De observat că pentru Pascu (ca şi pentru Nădejde, asupra căruia vezi mai jos p. 58), fonetismul limbii literare reflectă o epocă de unitate a rostirii româneşti din diversele graiuri (secolele al XVI-lea — al XVII-lea), iar apropierea lui de pronunţarea muntenească din zilele noastre se explică prin conservatorismul fonetic al acestui grai. E, deci, o confuzie să se creadă că „limba comună românească...o formează... dialectul muntenesc"[69].

Opiniile expuse de Iorgu Iordan în articolul *Limba literară* (*Privire generală*), publicat în 1954[70], dau o formă mai cuprinzătoare teoriei formulate în 1894 de A. Philippide, deşi în unele puncte se îndepărtează de ea. Iorgu Iordan porneşte de la ideea că unificarea lingvistică s-a petrecut abia în secolul al XIX-lea. Pînă atunci n-am avut limbă literară, ci „numai limbă scrisă sau, ceea ce e tot una, dialecte literare"[71]. Dacă, în general, la baza limbii literare stă un dialect[72], în cazul limbii române se poate vorbi de participarea „mai multor variante locale la constituirea limbii naţionale şi a celei literare"[73]. E adevărat că cel mai apropiat de limba literară este graiul muntean, îndeosebi din punct de vedere fonetic, dar „această situaţie nu ne dă dreptul să afirmăm pur şi simplu că la baza limbii literare româneşti stă graiul muntean"[74]. Împotriva părerii (exprimată fără nici o precizare sau rezervă) că graiul muntean stă la baza limbii literare ar pleda faptul că majoritatea marilor scriitori români din secolul al XIX-lea au fost moldoveni[75]. S-ar părea din cele de mai sus că Iorgu Iordan vede în româna literară o *koiné* rezultată din integrarea unor variante regionale. În constituirea acestei limbi literare comune, autorul pare a recunoaşte, totuşi, un rol mai important (dar nu decisiv) graiului muntean. Astfel, moldovenii s-au lăsat influenţaţi de munteni în secolele al XVII-lea — al XVIIII-lea; înrîurirea acestora a avut „un caracter, în general, sporadic şi întîmplător". În secolul al XIX-lea, graiul muntean a exercitat o influenţă asupra limbii literare, dar ea a devenit puternică numai după 1859 şi 1918[76].

Unele formulări din lucrare ne permit să credem că autorul se ridică, de fapt, împotriva ideii că limba literară se *identifică* cu graiul muntean, recunoscînd, totuşi, că acest grai a exercitat o influenţă mai mare decît celelalte în procesul de constituire a limbii literare.

Adept al teoriei lui A. Philippide şi Iorgu Iordan, G. Istrate susţine şi el că vechea română literară a avut dialecte, că scriitorii moldoveni au jucat un rol important în unificarea lingvistică, că, în fine, la baza limbii literare ar sta întregul dialect dacoromân[77]. Autorul înţelege să-şi demonstreze afirmaţia ridicînd obiecţii împotriva părerii că graiul muntean ar sta la baza limbii literare. Chiar dacă argumentele prezentate ar fi inata-

---

[69] Vezi despre toate acestea articolul *Limba comună şi dicţionarul nostru*, în „Arhiva", XVI, 1905, p. 548—550. Pascu, ca şi Philippide, înţelegea prin limbă comună limba literară unică.

[70] „Limba română", III, 1954, nr. 6, p. 52—77.

[71] *Ibidem*, p. 69.

[72] *Ibidem*, p. 71.

[73] *Ibidem*, p. 72.

[74] *Ibidem*, p. 76.

[75] *Ibidem*.

[76] *Ibidem*, p. 69, 74, 76.

[77] *Originea şi dezvoltarea limbii române literare*, în „Analele Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi", serie nouă, secţiunea III, ştiinţe sociale, tom. III, 1957, fasc. 1—2, p. 77—95.

cabile, pe această cale nu se poate dovedi că româna literară ar fi rezultatul unei largi integrări dialectale, ci numai că norma unică supradialectală nu este, în esență, muntenească, ceea ce e o altă chestiune.

e) Apropiat în unele privințe de concepția școlii ieșene (căci admite participarea mai multor graiuri la formarea limbii literare), E. Petrovici reduce, în ultimă esență, norma unică la *o fuziune a normelor regionale din București și Iași*[78]. După autor, româna literară s-a constituit tîrziu, după Unirea Principatelor (1859). Pînă la această dată, existau „două variante ale limbii literare, prezentînd particularități dialectale muntenești, respectiv moldovenești"[79], o *koiné* bucureșteană și o *koiné* ieșeană. Aceste două variante s-au integrat într-o *koiné* unică, limba română literară, „rezultată din contopirea vechilor *koiné*, vorbite și scrise de oamenii culți din capitalele celor două țări românești, la care s-au adăugat și se adaugă necontenit elemente din celelalte graiuri românești"[80]. Integrarea a avut loc la București, unde numeroșii intelectuali moldoveni veniți după 1859 au îndeplinit în acest sens un rol de primă importanță.

Preponderența numerică a elementelor muntenești nu ne îndreptățește să susținem că limba noastră literară se bazează numai pe graiul muntean[81]. La temelia limbii literare stă acea *koiné* bucureșteană constituită după 1859, dar care „conține atîtea elemente moldovenești și de alte origini și îi lipsesc atîtea dintre particularitățile caracteristice graiului muntean, încît cu greu poate fi considerată ca grai muntean"[82]. „Ea a devenit în oarecare măsură un grai moldovenesc, adică vechea *koiné* ieșeană, pronunțată muntenește"[83].

În concluzie, autorul consideră că româna literară este „o limbă comună, o *koiné* rezultată din contopirea vechilor *koiné* vorbite și scrise de oamenii culți din capitalele celor două țări românești, la care s-au adăugat și se adaugă necontenit elemente din celelalte graiuri românești"[84].

Pentru a-și argumenta afirmațiile, E. Petrovici trece în revistă un număr de particularități muntenești respinse de limba literară: durificarea lui *d* (*dă, dăschide*), forme fără propagarea lui *n* (*genuchi, mănuchi*), fonetisme ca *strein* (*striin, strin*), forme de prez. ind. pers. 3 sg. în *-aște* (*îngrijaște, pășaște*), identitatea pers. 3 sg. și pl. a prezentului indicativ, a imperfectului și viitorului (*el, ei face*; *el, ei făcea*; *el, ei are să facă*), perfectul compus de tipul *am văzutără*, conjuncția *daca*[85]. În domeniul lexicului, se citează cuvintele muntenești *ginere* (*ginerică*) și *bojoci*, respinse de limba literară, precum și o serie de ardelenisme și moldovenisme (*ciubotă, cocostîrc, dărab, povidlă, promoroacă* etc.), care ar fi devenit literare prin faptul că apar în opera unui mare scriitor, cum e Arghezi. După cum se vede, E. Petrovici se rezumă a examina, ca și G. Istrate, numai elementele muntenești respinse de limba literară, nu și pe cele

---

[78] *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, în „Limba română", IX, 1960, nr. 5, p. 60—78.
[79] *Ibidem*, p. 61.
[80] *Ibidem*, p. 78.
[81] *Ibidem*, p. 60.
[82] *Ibidem*, p. 78.
[83] *Ibidem*, p. 66.
[84] *Ibidem*, p. 78.
[85] *Ibidem*, p. 61—72.

primite de ea, de aceea cercetarea sa nu ne poate da o imagine a contribuţiei tuturor graiurilor dacoromâne la constituirea limbii literare.

f) Un loc aparte în istoricul concepţiilor asupra bazei dialectale a românei literare îl ocupă teoria după care *la baza românei literare ar sta întregul dialect dacoromân, unitar în epoca de început a scrisului românesc.*

I. Nădejde[86] îşi începe expunerea prin a respinge teza lui Lambrior, conform căreia la originile tradiţiei literare româneşti s-ar plasa tipăriturile coresiene. Uniformitatea limbii scrise în diversele provincii nu s-ar datora acţiunii unificatoare a acestor cărţi, ci faptului că, în epoca scrierii primelor monumente literare, limba română era lipsită de varietăţi dialectale. Ea era, pînă la un punct, unitară, mai ales în vorbirea claselor de sus : „deci clasele culte şi de bună samă şi mulţimea de ţerani vorbeau dialectul literar cîteva sute de ani înainte de tipărirea cărţilor bisericeşti în Transilvania. Prin urmare, acest dialect s-a impus ca limbă literară pentru că era al nobilimei din toată Dacia Traiană şi nu numai al nobilimei, ci şi al unei mare părţi de ţerani"[87]. Dacă aşa stau lucrurile, atunci „limba aceasta n-are un drept de a fi numită muntenească şi...e mare greşeală a crede că limba literară a moldovenilor e luată de la munteni"[88]. După cum se vede, Nădejde se referă la cea mai veche epocă literară, care după el era secolul al XV-lea. Începînd cu veacul al XVI-lea şi continuînd cu următoarele două, această limbă literară unică a suferit o tot mai pronunţată influenţă din partea graiurilor populare, fără ca elementele pătrunse din acestea să ajungă predominante. De aceea, deosebirile dintre limba scrisă în Moldova şi în Muntenia în epoca lui Cantemir erau neînsemnate[89]. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, „vechiul dialect literar a căpătat mînă de ajutoriu de la limba latînă"[90]. Latiniştii din Transilvania au ales dintre formele concurente pe cele mai apropiate de latină, ceea ce a avantajat dialectele rămase la un stadiu de dezvoltare mai arhaic şi a dat „lovitura de moarte" celor ce suferiseră mai multe modificări în cursul timpului. Nădejde nu spune despre ce anume dialecte era vorba, dar e limpede că, asemenea lui Lambrior, el considera graiurile muntenești mai arhaice, iar pe cele moldovenești mai evoluate. După el limba unică era constituită la data cînd scria, în privinţa foneticii şi morfologiei; vocabularul urma să fie format în viitor, printr-o selecţie a cuvintelor luate din toate graiurile[91].

Opiniile lui Ibrăileanu sînt expuse în cursul *Istoria literaturii române moderne. Epoca lui Conachi (1800—1840)*, ţinut în anul universitar 1909—1910[92].

În linii mari, el e adeptul teoriei expuse cu două decenii înainte de I. Nădejde şi e curios faptul că nimeni n-a semnalat pînă acum, după cîte ştiu, identitatea de fond dintre opiniile celor doi învăţaţi ieşeni. După Ibrăileanu, limba română literară nu a rezultat dintr-un anumit

---

[86] *Limba literară*, în „Contemporanul", V, 1887, p. 543—570.
[87] *Ibidem*, p. 549.
[88] *Ibidem*, p. 551.
[89] *Ibidem*, p. 551—552.
[90] *Ibidem*, p. 552.
[91] *Ibidem*, p. 567—568.
[92] O prezentare a concepţiilor lui Ibraileanu, rămase multă vreme necunoscute unui public mai larg, la G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 54—64. Am apelat şi noi la cele expuse aici.

dialect, ca italiana sau franceza, ci se întemeiază pe limba întregului teritoriu dacoromân dintr-o epocă mai veche, cînd aspectul ei era unitar, iar diferenţicrile dialectale nu se produseseră încă (secolele al XV-lea — al XVI-lea). Ca şi Nădejde, Ibrăileanu face o oarecare distincţie între vorbirea claselor de sus şi cea a poporului şi admite o pătrundere a elementelor populare în limba literară începînd cu secolul al XVII-lea. Diversificarea dialectală s-a produs îndeosebi în graiul moldovean şi mai puţin în cel muntean, rămas, astfel, mai arhaic şi, prin aceasta, mai aproape de limba literară. Difuzarea elementelor populare în limba cultă s-a făcut cu precădere în secolul al XVIII-lea, cînd se observă şi unele înrîuriri munteneşti asupra limbii scrise de moldoveni. După 1800, limba literară scapă de sub influenţa limbii bisericeşti, ceea ce are drept consecinţă sporirea elementelor populare acceptate de ea. Aspectul definitiv al limbii literare începe să se precizeze după 1840. Procesul se încheie spre 1880. Capitala a impus şi impune graiul muntean, care e preferat şi pentru că e mai apropiat de limba literară scrisă. Cînd cineva vrea să vorbească limba literară, vorbeşte mai munteneşte. Totuşi unele moldovenisme au fost acceptate prin intermediul literaturii beletristice.

După cum se vede, Ibrăileanu, întregeşte teoria lui Nădejde prin unele precizări preţioase. Admiţînd o influenţă munteană asupra limbii literare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, el se apropie de Lambrior.

Apropiate într-o serie de puncte de teoria lui Nădejde—Ibrăileanu sînt opiniile lui D. Macrea, expuse în lucrarea *Pe marginea discuţiilor despre limba literară*, apărută în 1958[93]. După autor, româna n-a avut dialecte literare : „scrisul nostru vechi...se caracterizează prin unitatea limbii". Diferenţele regionale ale vechii române literare erau „neînsemnate". Aspectul fonetic „apropiat" de cel muntenesc al limbii noastre literare îşi are originea tocmai în această fază relativ unitară a limbii române vechi. Graiului muntean i-a revenit rolul de a transmite şi a fixa acest aspect unitar al limbii literare : „în păstrarea şi consolidarea acestui aspect fonetic în limba noastră literară, graiul muntenesc, care din acest punct de vedere este cel mai conservator dintre graiurile româneşti, deci cel mai apropiat de faza din secolul al XVI-lea a limbii noastre, a avut, începînd cu tipăriturile coresiene, un rol hotărîtor". D. Macrea se apropie, deci, de teoria şcolii de la Bucureşti, dar într-o interpretare personală, atunci cînd susţine „rolul activ" al Munteniei din secolul al XVI-lea încoace, căci după d-sa graiul muntean n-a făcut altceva decît să mijlocească impunerea limbii unitare a secolului al XVI-lea.

Teoria lui Nădejde—Ibrăileanu (acceptată în parte de D. Macrea) nu se identifică cu concepţia lui A. Philippide, G. Pascu, Iorgu Iordan şi G. Istrate, cum par a fi înclinaţi să creadă unii cercetători. În timp ce Philippide şi elevii săi vorbesc de o contribuţie a tuturor graiurilor dacoromâne la formarea limbii literare, Nădejde şi Ibrăileanu consideră că la baza limbii literare stă întreg dialectul dacoromân dintr-o epocă cînd era unitar, deci nediferenţiat în graiuri, ceea ce e cu totul altceva[94]. E adevărat

---

[93] „Cercetări de lingvistică", III, 1958, p. 25—26 ; vezi şi *Probleme de lingvistică română*, Bucureşti, 1961, p. 189—190.

[94] Vezi în legătură cu o interpretare similară din domeniul limbii franceze M. Delbouille, *loc. cit.*, p. 152.

că Nădejde vorbește de o colaborare a tuturor graiurilor la constituirea limbii literare, dar ca apare limitată la domeniul lexical și, prin aceasta, nu schimbă esențial modul în care e pusă problema.

3. Ceea ce iese în evidență pe prim plan la capătul acestei expuneri este numărul mare de teorii formulate și caracterul lor aparent ireconciliabil. Am putut vedea că după unii cercetători la baza limbii literare stă un singur dialect (muntean sau maramureșean), în timp ce alții consideră că toate graiurile au contribuit la fixarea aspectului unitar al limbii noastre de cultură. Între aceste puncte extreme și-au găsit loc teorii care socotesc româna literară drept rezultatul colaborării a două graiuri sau admit că, în epoci diferite, limba literară a avut la baza sa graiuri diferite. Mai trebuie amintită aici opinia după care limba literară este reflexul actual, mijlocit prin tradiție, al unei epoci cînd dialectul dacoromân nu era separat în graiuri, ci se prezenta ca o masă (aproape) unitară.

Cercetarea de mai sus ne-a arătat apoi că nici una din teorii n-a căzut cu desăvîrșire în desuetudine, deși s-au scurs, în unele cazuri, zeci de ani de la formularea lor. Astfel, teoria maramureșeană a lui Iorga trăiește și astăzi, cu importante corecțiuni și într-o concepție schimbată, în opiniile lui G. Ivănescu, iar ideea că româna literară reflectă o fază unitară a limbii vechi se găsește, în parte, în formulările lui D. Macrea.

Am văzut, mai departe, că majoritatea cercetătorilor aderă la teoria munteană a limbii literare. Niciodată însă adepții acestei teorii n-au întrunit unanimitatea sufragiilor; o opoziție a existat întotdeauna, începînd cu Nădejde și Philippide, iar în ultimii ani ea a devenit mai puternică și mai organizată ca oricînd. Ea a numărat și numără și astăzi nume din cele mai reprezentative ale lingvisticii și culturii românești. Nu se poate, totuși, să nu observăm că opiniile susținute de acești învățați s-au născut, cel mai adesea, dintr-un spirit de reacțiune față de teoria dominantă, ceea ce a făcut ca ele să conteste mai mult decît să afirme.

E un fapt cert că, în majoritatea cazurilor, teoriile formulate nu se întemeiază pe concluziile unei cercetări prealabile, absolut necesare. De obicei, oamenii de știință și-au restrins atenția și și-au îndreptat-o, de preferință, fie asupra secolului al XVI-lea, fie asupra epocii noastre. Perspectiva istorică, indispensabilă unei juste înțelegeri a procesului de unificare lingvistică, e absentă într-o serie de lucrări. Elaborate în asemenea condiții, teoriile au pus nu o dată în circulație afirmații lipsite de acoperire, care așteaptă de ani de zile confirmarea pe terenul riguros al faptelor. Ele sînt totuși îmbrățișate sau respinse, fără un examen riguros și metodic, singurul în măsură să probeze care opinie e fundată și care nu. Nimeni nu a încercat pînă azi să cerceteze, liber de orice idee preconcepută, limba literară în cursul evoluției ei seculare, spre a vedea ce anume datorează ca unuia sau altuia din graiuri.

Nu vrem să spunem prin aceasta că opiniile formulate pe baza cercetării fenomenelor de limbă lipsesc cu desăvîrșire. Am văzut că, în special în ultimele decenii, au fost elaborate lucrări care se sprijină în concluzii pe mărturia unui anumit material lingvistic. Lăsînd la o parte faptul că acest material nu e prea bogat și nici nu e valorificat întotdeauna după principiile metodologice cele mai adecvate, vom observa că lucrările de acest gen se rezumă, de obicei, să arate dacă limba literară este sau nu

de esență munteană, ceea ce duce, în mod fatal, la limitarea cîmpului de observație și lipsește cercetarea de concluzii sigure.

Pentru a duce la rezultate convingătoare, cercetările de pînă acum ar fi trebuit să înceapă printr-o atentă limpezire a datelor teoretice și metodologice ale problemei. De asemenea preocupări nu poate fi vorba decît în cîteva lucrări publicate în vremea din urmă. Deși unele aspecte teoretice și metodologice par a se fi clarificat în mod satisfăcător, rămîn o serie de puncte în care consensul nu e nici pe departe realizat. Asupra acestor probleme controversate ne vom opri în cele ce urmează, încercînd să desprindem cîteva concluzii absolut necesare pentru a duce la capăt cercetarea noastră.

III. Chestiuni teoretice

1. O problemă care trebuie de la început elucidată este dacă limba literară are la bază un singur dialect (grai) sau, dimpotrivă, ea poate fi rezultatul fuziunii mai multor dialecte (graiuri), ca urmare a unui proces de integrare în care nici unul din ele n-a jucat un rol predominant. Interesul teoretic al acestei chestiuni constă în faptul că, așa cum am văzut în prima parte a introducerii, limbile literare europene s-au format pe temelia unui singur dialect.

Parcurgînd literatura problemei, un cititor mai puțin avizat ar putea crede că limba română se găsește într-o situație aparte față de celelalte limbi, că ea constituie tocmai excepția care confirmă regula mai sus arătată. Este adevărat că, pînă la un punct, situația limbii române este, în această privință, deosebită. Oricît am cerceta în arhivele istorice nu vom descoperi vreun decret prin care unul din graiuri să fi fost declarat normă obligatorie, cum este cazul francezei, impusă drept limbă oficială prin ordonanța din Villers-Cotterets (1539). Ar fi de asemenea greu de identificat urmările acțiunii unificatoare exercitate de o personalitate excepțională prin intermediul unei opere de mare prestigiu, cum observăm în cazul limbii germane (Luther) sau italiene (Dante). S-ar putea invoca, aici, și diferențele mai mici existente între graiurile dacoromâne, ceea ce ar fi putut face ca, în cazul românei, procesul de unificare să se desfășoare altminteri decît în celelalte limbi europene[95]. Asemănarea dintre graiurile dacoromâne, ca și unificarea tîrzie a celor trei țări românești[96] au putut avea drept urmare participarea mai mult sau mai puțin egală a tuturor graiurilor, în absența condițiilor care ar fi favorizat predominarea unuia sau altuia dintre ele.

Susținătorii acestei teorii ar fi putut cita (dar n-au făcut-o) cuvintele lui Heliade Rădulescu, rostite în 1839. După scriitorul muntean, nici o provincie românească nu putea pretinde că e „Castilia sau Toscana

---

[95] Cf. Alf Lombard, *La lingua litteraria romanza meno fissata: il rumeno*, în *AIII*, II, 1, p. 284; I. Coteanu, *op. cit.*, p. 15—16.

[96] Cf. S. Ullmann: „l'adoption de termes dialectaux est plus rare [en français — n.n.] qu'en des langues où la centralisation linguistique est moins effective", apud K. Baldinger, *Contribution à une histoire des provincialismes dans la langue française*, în *AIII*, II, 1, p. 11.

Rumâniei", limba literară urmînd să fie „o alegere şi culegere de tot ce este mai frumos şi mai clasic în deosebitele dialecte" româneşti[97].

O asemenea argumentare, oricîte alte dovezi s-ar mai alătura, n-ar fi însă suficientă pentru a susţine că, în privinţa formării limbii ei literare, româna ocupă o situaţie excepţională. Într-adevăr, în majoritatea cazurilor, dialectele dominante n-au fost impuse prin ordonanţe sau prin activitatea literară a unor spirite remarcabile. Româna nu e, apoi, singura limbă europeană care prezintă diferenţe mici între subunităţile ei teritoriale. Maghiara, de pildă, sau unele limbi slave oferă, în această privinţă, un tablou dialectal aproximativ asemănător. Şi totuşi, în cazul lor, constituirea limbii literare nu s-a produs în modul arătat mai sus, iar dialectul aflat la baza lor este, în general, recunoscut de toată lumea.

După părerea noastră, neînţelegerea provine din interpretarea unilaterală a modului particular în care se produce procesul de constituire a limbii unice de cultură. S-a trecut, în general, cu vederea peste faptul că limba literară este, în acelaşi timp, *expresia unui dialect* (*grai*) *acceptat drept bază a unificării şi rezultatul colaborării tuturor dialectelor* (*graiurilor*) *sau, cel puţin, a unora dintre ele*. Între aceste două aspecte ale aceluiaşi proces nu există nici o contradicţie, ele nu se exclud, ci sînt obligatorii, pînă la un punct complementare. Faptul a fost sesizat, în lumina lui justă, de J. Byck, dar a fost trecut cu vederea sau greşit interpretat de alţii. În general, învăţaţii care au susţinut că la baza limbii literare se află un singur grai au ignorat contribuţia celorlalte graiuri, iar cei ce au admis că limba română literară rezultă dintr-o largă integrare dialectală au refuzat să recunoască predominarea netă a unuia dintre graiuri, oricare ar fi fost acesta. În realitate, nu există nici o limbă literară care să coincidă în proporţie de sută la sută cu dialectul aflat la baza ei, după cum nu există cazuri ca în procesul de integrare a dialectelor într-o limbă unică să nu se manifeste rolul precumpănitor al unuia dintre ele[98].

Este adevărat că, în ce priveşte limba română, din motivele arătate mai sus, recunoaşterea dialectului dominant se face cu unele dificultăţi şi această pentru că, în condiţii structurale şi istorice specifice, integrarea dialectală a avut o bază ceva mai largă decît în alte cazuri (în special în privinţa lexicului). Asemănările dintre graiuri fiind foarte mari, iar diferenţele relativ puţin numeroase nu se poate afirma, în sensul strict al cuvîntului, că vorbitorii dintr-o regiune a ţării şi-au abandonat propriul grai în favoarea altuia. Ceea ce s-a petrecut la noi (ca şi aiurea dealtfel, dar în alte proporţii) a fost desfiinţarea divergenţelor prin acceptarea unor soluţii unitare. Întrucît prezintă unele dificultăţi, identificarea dialectului dominant trebuie să devină obiectul unei demonstraţii. Dacă, la capătul ei, vom observa că unul din dialecte s-a impus ca bază a unificării şi a furnizat *majoritatea* soluţiilor unice, adică a normelor, atunci va trebui negreşit să conchidem că acel dialect se află la baza limbii literare. Este singurul punct de vedere raţional şi el trebuie acceptat, oricare ar fi rezultatele unui asemenea examen. Nu putem, de aceea, accepta punctul de vedere al lui E. Petrovici, care, după ce arată că „cele mai multe elemente ale ei [ale limbii literare — n.n.] provin din graiul

[97] Vezi *Literatura*, în „Curierul românesc", X, 1839, nr. 122, p. 417, *Opere*, ed. Popovici, vol. II, Bucureşti, 1943, p. 238.

[98] Vezi mai sus, p. 43,45-47.

muntean", susţine că la baza limbii literare ar sta atît acest grai, cît şi cel moldovean[99]. Dacă, la capătul unei cercetări minuţioase, se va dovedi că un anumit grai a furnizat limbii literare cele mai multe elemente specifice, atunci el va trebui recunoscut, fără nici o rezervă, drept bază a acestei limbi. În sensul celor spuse mai sus, se va înţelege de ce considerăm că, pentru a fi întru totul corectă, afirmaţia aceluiaşi învăţat: „preponderenţa numerică a elementelor muntene nu ne îndreptăţeşte să considerăm limba noastră literară ca bazată numai pe graiul muntean"[100] trebuie reformulată astfel: „preponderenţa numerică a elementelor muntene nu ne îndreptăţeşte să considerăm limba noastră literară ca bazată *numai* pe graiul muntean, dar ne obligă să recunoaştem că acest grai stă la baza limbii române literare".

2. O chestiune asupra căreia s-a insistat prea puţin, deşi îşi are importanţa sa indiscutabilă, este distincţia dintre *limba literară scrisă* şi *limba literară vorbită*[101] şi, legată de ea, problema raportului existent între cele două aspecte ale limbii literare. În genere, în lucrările româneşti de specialitate se vorbeşte despre limba română literară fără nici o precizare, înţelegîndu-se, de obicei, aspectul ei scris. Nu întotdeauna însă, căci în repetate rînduri referinţele se fac la limba vorbită sau se amestecă, pur şi simplu, cele două aspecte.

Este meritul lui Iorgu Iordan de a fi precizat la noi, în modul cel mai clar cu putinţă, raportul istoric dintre limba literară scrisă şi cea vorbită. Pornind de la o afirmaţie a lui V.V. Vinogradov, d-sa a arătat că „o limbă literară vorbită există numai după ce se formează limba literară scrisă"[102]. Faptul este de necontestat şi el se confirmă îndată ce aruncăm o privire asupra discuţiilor care au avut loc în secolul trecut referitor la procesul de constituire a limbii române literare.

Astfel, Budai-Deleanu recomandă să se scrie *vinia* „vie", aşa cum se rostea în unele părţi ale Hunedoarei, lăsînd deplină libertate fiecărui vorbitor de a pronunţa „după idiotismul său"[103].

Mult mai explicit este, în această privinţă, I. Heliade Rădulescu, pentru care menirea epocii sale era de a da românilor o „limbă generală scrisă": „singurul mijloc ca să ne unim *la scris*[104] şi să facem o limbă generală este să urmăm limbii celei bisericeşti". Odată constituită limba literară scrisă, „va citi fiecare cum îi va plăcea şi după cum va fi obiceiul pe alocurea"[105].

Puncte de vedere asemănătoare se desprind din lucrările lui Cipariu şi din dezbaterile Societăţii Academice Române[106].

Rezultă de aici, în mod clar, că reprezentanţii cei mai autorizaţi ai culturii româneşti din prima jumătate a secolului trecut au militat pentru unificarea scrierii şi numai apoi a rostirii limbii literare. Realizarea

---

[99] *Op. cit.*, p. 60.

[100] *Op. cit.*, p. 78.

[101] Vezi în această privinţă *Travaux du cercle linguistique de Prague*, I, 1929, p. 17; cf. şi L. Benkő, *Einige allgemeine Probleme der Geschichte der Literatursprache*, în „Acta linguistica Academiae Scientiarum Hungariae", XII, 1962, fasc. 1—2, p. 31 şi urm.

[102] *Op. cit.*, p. 67.

[103] *Temeiurile gramaticii româneşti* (ms. BAR, nr. 2425), f. 29^{v}—30^{r}.

[104] Sublinierea ne aparţine.

[105] *Opere*, ed. Popovici, vol. II, p. 220, 226.

[106] Vezi „Analele Societăţii Academice Române", tom. I, p. 243.

unei limbi literare vorbite era lăsată în seama viitorului, fiind admisă pînă atunci o deplină libertate în folosirea rostirilor regionale.

Dacă aspectul oral e posterior celui scris şi întemeiat pe acesta, rezultă că, în mod obligatoriu, limba literară vorbită va cunoaşte, cel puţin în linii mari, aceeaşi orientare ca şi limba scrisă, în sensul că pronunţarea literară va lua ca model dialectul (graiul) aflat la baza limbii literare scrise. Aceeaşi observaţie e valabilă în ceea ce priveşte morfologia şi lexicul, unde formele şi, respectiv, termenii acceptaţi în scris se vor impune în mod firesc şi în vorbire. În acest sens, influenţa scrierii devine covîrşitoare în procesul de normare a limbii literare vorbite.

Făcînd aceste afirmaţii, nu înseamnă cîtuşi de puţin că distincţia dintre cele două aspecte ale limbii literare ar trebui neglijată, pe considerentul că avem a face cu procese care se dezvoltă în aceeaşi direcţie şi duc în cele din urmă la rezultate identice sau foarte asemănătoare. Nu mai puţin justificat ar fi corolarul unei asemenea atitudini, adică minimalizarea limbii literare vorbite, considerată drept simplă realizare pe planul vorbirii a limbii literare scrise. În realitate, diferenţe între cele două aspecte există, cel puţin pe plan istoric. Nu toate fenomenele lingvistice care interesează cercetarea limbii literare vorbite sînt de luat în seamă atunci cînd ne ocupăm de constituirea aspectului scris al acestei limbi. Cîteva exemple vor dovedi, credem, temeinicia celor susţinute de noi.

În lucrarea amintită mai sus, I. Coteanu aduce în discuţie, printre faptele dialectale respinse de limba literară, palatalizarea dentalei *d* în stadiul *đ* (*đes*) şi trecerea lui *č* la *š* (*šapă*)[107]. D-sa are dreptate să procedeze astfel, dar numai dacă punctul de referinţă ales este limba literară vorbită, în care nu-şi are loc nici unul din aceste fonetisme. Dacă ne raportăm la limba literară scrisă, lucrurile se schimbă radical. Fricativa *đ*, caracteristică graiurilor din Banat, nu a fost niciodată consemnată în textele literare româneşti, deşi slova ѫ stătea la dispoziţia celor ce scriau (literatura dialectală a lui Victor Vlad Delamarina nu interesează aici). Aproximativ la fel stau lucrurile cu fricativa *š* (*šapă*). În textele literare din secolele al XVI-lea — al XIX-lea africata *č* apare notată, consecvent, prin ч, chiar în regiunile în care, începînd cu o anumită epocă, ea a evoluat la o fricativă[108]. Acesta e dealtfel motivul pentru care în perioada 1780—1880 nimeni n-a adus în discuţie situaţia africatei *č*, tocmai pentru că ea nu constituia o problemă în procesul de unificare lingvistică atunci în curs. În spatele acestor fenomene stă, în ultimă instanţă, tradiţionalismul limbii scrise.

Este limpede, deci, că, urmărind problema unificării limbii *scrise*, cercetătorul nu are de ce să ţină seama de fenomenul trecerii lui *đ* la *đ* şi va menţiona numai în treacăt evoluţia lui *č* la o fricativă. Modul particular în care sînt rostite sunetele *č* şi *đ* (înainte de *e*, *i*, *ea*) de vorbitorii originari din diferite regiuni ale ţării va trebui, însă, să-l preocupe foarte îndeaproape atunci cînd va studia baza dialectală a limbii literare *vorbite*.

---

[107] *Op. cit.*, p. 43.

[108] R. Todoran, *Un problème de dialectologie historique: ĉ>š et ĝ>ž dans les parlers moldaves*, în „Revue roumaine de linguistique", X, 1965, nr. 4, p. 380 şi urm., consemnează două cazuri de notare a trecerii lui *č* la *š*, în secolul al XVIII-lea, la Neculce şi la popa Filip din Urmeniş. Raportate la nenumăratele situaţii cînd textele moldoveneşti, ardeleneşti şi bănăţeneşti notează pe ч, aceste două excepţii rămîn lipsite de orice importanţă practică.

Studiind procesul de constituire a limbii literare vorbite, în lumina celor afirmate mai sus, considerăm că el trebuie aşezat, *în întregime*, în urma procesului de fixare a limbii scrise. Aceasta înseamnă că nu admitem existenţa unor variante literare vorbite înaintea secolului al XIX-lea, întrucît avem convingerea că între vorbirea populară şi vorbirea cultă nu era nici o deosebire relevabilă, nici în secolul al XVI-lea şi următoarele, cum crede E. Petrovici[109], şi cu atît mai puţin în secolele al XIV-lea — al XVI-lea, cum socoteşte G. Ivănescu[110]. E posibil, de pildă, ca un număr restrîns de persoane foarte instruite din Moldova să fi evitat pe la 1700 rostirea palatalizată a labialelor (mai puţin pe *h'*), dacă interpretăm într-un anumit fel celebrele afirmaţii ale lui Dimitrie Cantemir. Chiar aşa, însă, modul în care se pune problema rămîne neschimbat. Afirmînd acest lucru ne întemeiem nu numai pe observaţiile unor cercetători care ne-au precedat[111], ci şi pe o constatare empirică, verificabilă de oricine. Dacă în zilele noastre, după o sută şi mai bine de ani de orientare conştientă spre unificare lingvistică, vorbitorii culţi din diversele părţi ale ţării îşi trădează cu destulă uşurinţă şi nu numai în conversaţia de toate zilele obîrşia regională, cum mai putem vorbi de o pronunţare literară (fie ea regională) în urmă cu trei-patru sute de ani? !

3. Studiind aparte (dar totuşi în strînsă conexiune) limba literară scrisă şi cea vorbită, înseamnă că va trebui să facem, din capul locului, o distincţie netă între faptele de limbă care au pătruns în scris şi cele care au rămas în circulaţie orală. Este evident că nu orice particularitate regională a fost consemnată în scris, că, în cursul timpului, anumite trăsături fonetice, morfologice sau lexicale n-au găsit niciodată adăpost în limba scrisă. Toate aceste fenomene vor trebui lăsate deoparte de cel ce studiază procesul de constituire a limbii literare scrise. Punînd semnul egalităţii între limba scrisă şi limba vorbită, o serie de lingvişti au crezut că rezolvă problema enumerînd diversele particularităţi ale graiurilor dacoromâne actuale (fonetice, morfologice şi lexicale) şi stabilind care din ele au fost acceptate (sau respinse) de limba literară. Un asemenea punct de vedere nu se justifică decît în măsura în care faptele de limbă sînt confruntate permanent cu realitatea oferită de texte. Făcîndu-se un asemenea control, se observă, de exemplu, că termeni ca *arghelă* (=herghelie), *cozeci* (=pojar), *iuhă* (=vită), *morminţ* (=cimitir), *pişcura* (=a ciupi) etc. n-au fost niciodată întrebuinţaţi în scris, decît cel mult în atlase, monografii sau glosare dialectale, deci în lucrări cu caracter strict lingvistic, care, din motive uşor de înţeles, nu trebuie luate în considerare în cazul de faţă. Nefiind introduşi în circuitul limbii scrise, nu s-a pus problema de a fi acceptaţi de norma unică supradialectală.

4. O altă confuzie, frecvent întîlnită, s-a făcut între *limba scrisă* (luată în sens general) şi *limba literară scrisă*, ceea ce a dus la luarea în discuţie, în bloc, a tuturor fenomenelor de limbă atestate în texte, indiferent de specificul acestora. Nu s-a făcut, cu alte cuvinte, deosebire între *textele literare* şi *textele neliterare*. S-a trecut cu vederea peste faptul că, în cercetarea noastră, interesează *scrierile literare*, adică acea categorie de texte care sînt alcătuite în vederea săvîrşirii unui act de cultură. Luînd

[109] *Op. cit.*, p. 61.
[110] *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 379.
[111] Vezi, de pildă, Al. Rosetti, în „Studii şi cercetări lingvistice", I, 1950, p. 104—106.

drept criteriu de clasificare intenţia celui ce scrie, vom elimina din capul locului o serie de texte, care, luate în consideraţie, ar falsifica, fie şi parţial, concluziile cercetării. Dacă se spune, exagerîndu-se intenţionat, că oamenii scriu altfel de cum vorbesc, atunci va trebui să recunoaştem că, alcătuind opere literare, ei se supun altor exigenţe decît în cazul cînd redactează însemnări de uz curent. Acceptînd acest punct de vedere, vom recunoaşte implicit că nu toate fenomenele lingvistice dialectale care pătrund în limba scrisă, luată în ansamblu, au acces şi în compartimentul literar al acestei limbi[112]. Este la mijloc un criteriu de exigenţă, sporit sau scăzut, de la un caz la altul, adică, în ultimă instanţă, o anumită atitudine faţă de normă. Se înţelege, de aceea, de ce, după părerea noastră, documentele cu caracter particular (acte de vînzare, catagrafii, testamente, notiţe de tot felul etc.) sau scrisorile trebuie scoase din discuţie (acestea din urmă numai în măsura în care intenţia literară nu poate fi sesizată în structura lor). Nu intră, desigur, în această categorie actele oficiale, care interesează stilul juridic-administrativ al limbii literare şi care vor trebui luate în consideraţie. Întrucît, aşa cum vom vedea mai jos, textele neliterare ne folosesc pentru a stabili configuraţia dialectală a dacoromânei în secolele al XVI-lea — al XIX-lea, ele nu pot servi, în acelaşi timp, ca material literar de referinţă (deşi se supun, fie şi parţial, normei literare). Făcînd cuvenita distincţie între textele literare şi cele neliterare, înţelegem de ce unele particularităţi de limbă nu interesează cercetarea noastră. Privite într-o asemenea perspectivă, faptele de limbă se repartizează în trei categorii: a) unele rămîn în circulaţie orală; b) altele sînt întrebuinţate în texte neliterare; c) altele, în fine, au primit acces în lucrările literare[113]. Pe acestea din urmă trebuie să le reţină cercetătorul preocupat să urmărească evoluţia limbii literare scrise.

5. Cercetările din ultima vreme au pus în lumină caracterul de categorie istorică al limbii literare[114]. Limba literară apare în anumite împrejurări, în funcţie de dezvoltarea societăţii şi a culturii pe care e menită să le servească, iar constituirea ei îmbracă, obligatoriu, aspectul unui proces, al unei evoluţii, care se întinde pe o perioadă de timp determinată. Privită în perspectivă istorică, formarea limbii literare presupune, aşadar, un punct de plecare şi o dezvoltare progresivă sortită să se încheie, cel puţin teoretic, într-o cristalizare definitivă.

În ceea ce priveşte originile limbii române literare părerile sînt împărţite, aşa cum am văzut într-unul din paragrafele precedente. Dacă pentru cei mai mulţi cercetători punctul de plecare îl constituie secolul al XVI-lea, pentru alţii n-a existat o limbă literară înaintea secolului al XIX-lea. Cei dintîi consideră că în definirea noţiunii de limbă literară un rol esenţial îl joacă caracterul ei *îngrijit*, ceilalţi acordă o importanţă maximă aspectului ei *unitar*[115]. Dacă este un lucru general admis astăzi că limba literară îşi precizează normele unice supradialectale abia în secolul

---

[112] Vezi R.A. Budagov, *Problemele studierii limbilor literare romanice*, Bucureşti, 1962, p. 17; cf. I. Coteanu, *op. cit.*, p. 7.

[113] Există, desigur, fapte de limbă care apar atît în textele neliterare, cît şi în cele literare; vezi în legătură cu toate acestea M. Gukhmann, *loc. cit.*, p. 289—290.

[114] Vezi I. Coteanu, *op. cit.*, p. 11—27.

[115] Cf. I. Coteanu, *op. cit.*, p. 9.

al XIX-lea, nu este mai puțin adevărat că, *neunificată*, limba literară a existat și la o dată anterioară veacului trecut. Urmărind să descriem împrejurările în care s-a constituit aspectul unitar de astăzi al limbii literare, trebuie să avem în vedere nu numai rezultatul procesului de unificare, ci și modul particular în care s-a desfășurat acest proces. Admițînd acest fel de a vedea lucrurile, rezultă în mod obligatoriu că evoluția limbii literare va trebui să fie examinată din momentul apariției ei (care presupune, în mod fatal, lipsa unui tipar unic) și pînă în zilele noastre.

În ce epocă urmează a fi plasate începuturile limbii române literare? După părerea noastră, în momentul în care limba română devine instrumentul de expresie a unei literaturi (folosim acest din urmă cuvînt într-o accepțiune foarte largă), altfel vorbind *în momentul în care se săvîrșește prin limbă un act de cultură*. Acest moment trebuie plasat în secolul al XVI-lea, epocă din care datează primele noastre texte literare. Firește, nu e exclus ca primele monumente de cultură scrisă să fi apărut înainte de 1500, cum susțin unii cercetători[116]. E sigur apoi că înaintea acestei date exista o literatură populară, pentru exprimarea căreia se săvîrșea, prin limbă, un act de cultură[117]. Și într-un caz și într-altul avem a face însă cu producții care nu ni s-au păstrat și care *nu pot deveni, prin aceasta, obiect de studiu*. Chiar dacă am admite că primele texte literare românești datează din secolul al XV-lea, noi nu posedăm decît copiile lor din veacul următor. Oricît de veche ar fi poezia sau proza populară, ceea ce avem noi la dispoziție sînt versiuni din secolele al XIX-lea și al XX-lea, culese de folcloriști. Sîntem siliți, de aceea, să înlăturăm ceea ce este posibil, dar ipotetic sau necontrolabil și să ne oprim la ceea ce este real, adică la textele care stau la dispoziția noastră.

S-a afirmat în repetate rînduri că textele secolului al XVI-lea sînt scrise într-o limbă greoaie, stîngace, pe alocuri ininteligibilă, datorită lipsei unei tradiții literare și supunerii servile a traducătorilor față de originale. Acesta e fără îndoială motivul pentru care unii cercetători au trecut peste scrierile acestui secol și au considerat că începuturile limbii române literare ar trebui plasate în veacul următor și puse în legătură cu literatura istorică a cronicarilor[118]. Este evident că limba secolului al XVI-lea acuză din plin defectele și stîngăciile relevate mai sus. Nu este însă mai puțin adevărat că, în limitele firești ale unui început, vechii noștri traducători au încercat, uneori, să realizeze o exprimare literară, deosebită de vorbirea de toate zilele și, ceea ce este mai important, deosebită de limba folosită curent în actele particulare. O comparație cît de sumară ne dovedește că între vocabularul textelor literare și al celor neliterare există deosebiri importante, relevabile în primul rînd prin raportare la ceea ce trebuia să fi fost, în acele vremi, vorbirea curentă[119]. Oricît de primitivă și de inconsecventă, o selecție trebuie să se fi operat atunci cînd

---

[116] Recent, P.P. Panaitescu în lucrarea *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 97.

[117] Cf. L. Onu, *În legătură cu problemele limbii române literare*, în „Steaua", VI, 1955, nr. 9, p. 104—105; I. Coteanu, *Există limbă literară nescrisă?*, în „Gazeta literară", II, 1955, nr. 47, p. 5; Al. Graur, *Teoria și practica în studiul limbii literare*, în „Gazeta literară", III, 1956, nr. 22, p. 4.

[118] Vezi, de exemplu, R.A. Budagov, *Problemele studierii limbilor literare romanice*, p.18.

[119] Vezi F. Dimitrescu, *Contribuții la repartizarea regională a lexicului românesc în secolul al XVI-lea*, în „Studii și cercetări lingvistice", XV, 1964, nr. 4, p. 540—541.

traducătorii se adresau limbii vorbite pentru a face din ea un instrument de tălmăcire a cărţilor sfinte. Nu trebuie să pierdem apoi din vedere faptul că textele literare prezintă un număr foarte mare de cuvinte savante, de origine slavă sau maghiară, pe care zadarnic le-am căuta în actele particulare. De multe ori împrumutul era silit, întrucît limba nu dispunea de un echivalent, fie şi aproximativ. Nu o dată însă sinonimul se găsea în limbă, iar neglijarea lui indică tocmai atitudinea traducătorului de a se ridica deasupra exprimării de toate zilele. Aşa, de pildă, verbul *nădăjdui* exista în limba secolului al XVI-lea, totuşi unii traducători îi preferau slavonismul *upovăi*. Limba secolului al XVI-lea ne oferă nenumărate exemple de calcuri lexicale sau semantice. Cercetătorii vechii noastre limbi erau înclinaţi a le atribui inculturii celor ce traduceau şi, fără îndoială, că uneori aveau dreptate. Sînt însă şi cazuri cînd calcul are la origine o acţiune deliberată, ca atunci cînd unii copişti sau revizori înlocuiau un cuvînt ca *vrăjmaş* prin *drac* (cf. v.sl. *vragŭ* „duşman; drac"). Este apoi un fapt verificat că în evoluţia limbii scrise în secolul al XVI-lea se constată o tendinţă evidentă spre claritate şi spre exprimare îngrijită. Dacă *Psaltirea* şi *Faptele Apostolilor* ne pun în faţa unei exprimări greoaie, plină de stîngăcii, nu acelaşi lucru îl putem afirma despre *Palia de la Orăştie* sau despre *Cazania a II-a* coresiană, ambele tipărite după 1580. În amîndouă aceste texte vom găsi semnele evidente ale unei acţiuni de mlădiere a sintaxei şi de exprimare îngrijită. Dispunem, de asemenea, de o traducere a cîntecelor calvineşti în care apar adevărate versuri, realizate prin ritm şi rimă[120]. Se observă în aceste lucrări (şi îndeosebi în *Cazania a II-a*) tendinţa consecventă spre unificarea ortografiei, a foneticii şi a morfologiei. Mai mult decît atît (şi faptul ne interesează îndeaproape), tendinţe timide de unificare lingvistică se constată în unele texte (*Palia de la Orăştie*). Iată, deci, o serie de motive care ne îndeamnă să plasăm începuturile limbii literare în secolul al XVI-lea[121].

În ce priveşte punctul terminus al îndelungii ei evoluţii, credem că el trebuie plasat în secolul al XX-lea. Nu ne oprim la secolul al XIX-lea, deoarece considerăm că în a doua jumătate a acestui veac are loc numai precizarea, *în linii mari*[122], a normelor unice supradialectale. Fixarea acestor norme într-un ansamblu ordonat, deci într-un cod, a suferit unele întîrzieri, datorite, în primul rînd, avatarurilor prin care au trecut Academia Română şi, odată cu ea, lucrările destinate a legifera unificarea (ortografia, gramatica, dicţionarul). Aceasta a făcut ca pînă aproape de zilele noastre să se constate o fluctuaţie în folosirea unor forme, autorizată uneori chiar de normele academice. S-a putut afirma, de aceea, şi nu fără oarecare temei, că între limbile romanice româna este cea mai puţin fixată[123]. Situaţie firească, dacă ne gîndim că stabilirea în amănunt a normelor literare e o operă de durată, care nu se poate tranşa de la o zi la alta prin decrete academice. O asemenea precizare s-a făcut abia în

---

[120] Vezi C. Tagliavini, *Influences du psautier huguenot de Cl. Marot et Th. de Beze dans la littérature roumaine ancienne*, în „Cahiers Sextil Puşcariu", vol. I, 1952, fasc. 1, p. 46—47; L. Gáldi, *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*, Budapest, 1964, p. 42—46.

[121] Cf. L. Onu, *În legătură cu problemele limbii române literare*. 2. *Despre normele limbii literare*, în „Steaua", VI, 1955, nr. 12, p. 110: „în sec. XVI putem vorbi de o limbă literară în curs de formare".

[122] Cf. B. Cazacu, *op. cit.*, p. 22.

[123] Alf Lombard, *loc. cit.*, p. 283—286.

ultimii 20 de ani, odată cu publicarea îndreptarului ortografic, a gramaticii şi a dicţionarelor Academiei. Procesul nu e definitiv încheiat, şi nici nu se va încheia vreodată, dar, în ciuda unor modificări de amănunt ce s-ar mai putea face, se poate spune că dispunem astăzi de un ansamblu de norme suficient de precis şi de organizat (mai ales în ceea ce priveşte fonetica şi morfologia).

Acceptînd punctele de vedere expuse în rîndurile de mai sus, înţelegem de ce nu putem rezuma cercetarea noastră la secolul al XVI-lea, aşa cum au făcut, printre alţii, N. Iorga, I. Bianu şi N. Cartojan, tot astfel cum nu putem rezolva problema bazei dialectale a românei literare mulţumindu-ne să confruntăm stadiul actual al acestei limbi cu situaţia din graiurile de astăzi (cum au procedat E. Petrovici şi I. Coteanu). Numai urmărind normele limbii literare în evoluţia lor istorică din cele mai vechi timpuri pînă astăzi dobîndim o perspectivă justă asupra procesului de constituire a limbii unice şi asupra rolului pe care diverse graiuri l-au jucat în desfăşurarea lui.

Cîteva exemple vor ilustra mai bine justeţea acestui punct de vedere.

Se ştie că vechea română literară nu cunoaşte, la imperfectul indicativ, pers. 3 pl., decît formele etimologice în *-a* : *ei. mergea, făcea* etc. Formele în *-u*, generalizate spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, se întîlnesc astăzi în arii mai întinse sau mai restrînse din Banat şi împrejurimi, din nordul Transilvaniei, din Moldova şi din sudul ţării. Raportîndu-se prin urmare la răspîndirea actuală a formelor analogice în *-u*, am fi înclinaţi să credem că ele au pătruns în limba literară dintr-o serie de graiuri situate în diverse regiuni ale Dacoromaniei. În realitate, aşa cum am dovedit nu de mult[124], formele analogice au apărut în Banat, la începutul secolului al XVII-lea, şi au fost cunoscute numai în această parte a ţării pînă spre mijlocul veacului al XIX-lea. Ele au fost preluate din scrierile bănăţenilor de către I. Heliade Rădulescu în jurul anului 1840 şi propuse spre a fi acceptate în limba unică a tuturor românilor. Formele în *-u* s-au generalizat în următorii 50 de ani, ajungînd să devină cu timpul singurele admise în limba literară. Răspîndite de aici în graiuri, ele au cunoscut în perioada 1890—1940 o difuzare destul de rapidă. Rezultă de aici că în graiurile de azi *-u* este „popular" în Banat şi „literar" în celelalte părţi ale teritoriului dacoromân. În consecinţă, *-u* nu provine, în limba literară, din graiurile din Banat, Transilvania, Moldova şi Muntenia, ci este un fenomen de origine pur bănăţeană, devenit normă, în anumite împrejurări, între 1840—1890.

Cîteva exemple din domeniul vocabularului. O serie de cuvinte, cum sînt, de exemplu, *ficat, os, praf, unchi*, ar putea fi socotite drept elemente munteneşti în limba literară, în temeiul faptului că ele circulă în zilele noastre în Muntenia (uneori şi în alte regiuni)[125]. Dacă cercetăm istoria acestor cuvinte, vom vedea că, la un moment dat, ele au fost răspîndite pe teritorii mult mai întinse decît astăzi (cîteodată în întreg domeniul dacoromânesc). Ele se întîlnesc în texte literare (şi neliterare) din

---

[124] Vezi *În legătură cu desinenţa -u a pers. 3 pl. a imperfectului indicativ*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XVI, 1965, nr. 1, p. 87—101, *Asupra desinenţei -u a pers. 3 pl. a indicativului imperfect. Noi contribuţii*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XVII, 1966, nr. 2, p. 175—183 (amîndouă lucrările sînt scrise în colaborare cu Mirela Teodorescu).

[125] Vezi I. Coteanu, *op. cit.*, p. 46—47.

regiunile unde astăzi nu mai au curs, aşa încît trebuie să admitem că, dacă graiul muntean (unde termenii în chestiune au circulat neîntrerupt din cele mai vechi timpuri pînă în prezent) a jucat un rol precumpănitor în impunerea lor în limba literară, o contribuţie, cîteodată însemnată, au adus, în acest sens, şi celelalte graiuri. O observaţie asemănătoare în legătură cu *pîntece*, care nu provine din afara graiului muntean[126], întrucît a fost folosit neîntrerupt în scrierile munteneşti din secolul al XVI-lea pînă astăzi, chiar după ce *burtă* şi-a făcut apariţia în texte.

6. Exemplele înşirate mai sus (ca şi altele care s-ar mai putea aduce) demonstrează că în cursul secolelor dezvoltarea limbii literare a fost necontenit şi profund influenţată de graiurile pe baza cărora s-a format. Pentru a avea o înţelegere cît mai deplină a evoluţiei limbii literare va trebui să ne raportăm în permanenţă la stadiul atins în diverse perioade de graiurile populare. Dezideratul acesta a fost formulat cu toată claritatea de G. Ivănescu, singurul cercetător care a înţeles că problema unificării limbii române literare trebuie examinată în perspectivele dialectologiei istorice.

O importanţă deosebită pentru înţelegerea raportului istoric dintre normele limbii literare şi graiuri are problema „dialectelor" literare româneşti. Am văzut, într-unul din paragrafele precedente, că existenţa dialectelor literare este recunoscută în cazul tuturor limbilor europene sau, cel puţin, ea n-a fost, după cîte ştim, contestată de nimeni. Am putut observa, de asemenea, că o serie de lingvişti şi literaţi români au admis existenţa lor şi în cadrul limbii române, astfel Gaster, Philippide, Haneş, Ibrăileanu, Rosetti, Ivănescu, Iordan şi Petrovici — pentru a nu-i cita decît pe cei mai de seamă. Alţii — dintre care se cuvine a fi citaţi Hasdeu şi Densusianu — au împărtăşit un punct de vedere similar, chiar dacă nu l-au formulat în modul cel mai clar cu putinţă. Multe din aceste opinii, exprimate uneori în trecere, de-a lungul anilor, au rămas în paginile publicaţiilor în care au apărut, astfel încît reafirmarea categorică a existenţei dialectelor literare, de către G. Ivănescu, a putut surprinde pe toţi aceia ce continuau să creadă că vechea română literară a fost, într-o măsură mai mare sau mai mică, unitară. Mai mult, s-a acreditat ideea că dialectele literare au existat numai în concepţia unui număr restrîns de cercetători ieşeni (G. Ibrăileanu, G. Ivănescu şi Iorgu Iordan) şi că restul lingviştilor români s-ar reuni în a susţine teza contrară. În realitate, lucrurile stau tocmai pe dos, căci dintre lingviştii de care ne-am ocupat singurii care au negat existenţa dialectelor literare au fost J. Byck, I. Coteanu şi D. Macrea[127].

Argumentele aduse în sprijinul tezei că româna n-a cunoscut dialecte literare sînt următoarele:

a) nu putem vorbi de dialecte literare atîta timp cît ne ocupăm de dialectul dacoromân. Idiomul românesc nord-dunărean fiind despărţit în graiuri (şi nu în dialecte), aspectul său literar nu poate avea, drept subdiviziuni, dialecte (J. Byck[128] şi alţii);

b) dialectul literar, arată J. Byck, „se caracterizează printr-o voinţă fermă, printr-un efort comun de a găsi norme şi de a li se supune".

---

[126] *Ibidem*, p. 47.

[127] Cf. şi G. Caragaţă, *Considerazioni sulla lingua romena religiosa ei letteraria del seicento*, în *Atti*, II, 1, p. 101.

[128] *Despre limba noastră literară*, în „Gazeta literară", IV, 1956, nr. 22, p. 4.

În dezvoltarea limbii române literare nu găsim tendinţe „de unificare înăuntrul vreunui grai regional", ci străduinţa de creare a unei limbi comune literare[129];

c) diferenţele între limba literară din diversele provincii româneşti au fost neînsemnate în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Ele se rezumă, în esenţă, la trei fenomene fonetice deosebitoare: *ğ—j*, *dz—z* şi *n—ń*. „Limba română literară", arată I. Coteanu, „în sens de limbă scrisă, nu a apucat să aibă dialecte literare, deşi tendinţele ei o duceau într-acolo... Dacă procesul de diferenţiere lingvistică nu s-ar fi accentuat decît în secolul al XVIII-lea, ci ar fi fost viu cu două-trei secole înainte, româna ar fi ajuns să aibă asemenea dialecte". „Însuşi faptul că intelectualii români din secolul al XVIII-lea evită în scris particularităţile regionale, cînd pot şi cînd le cunosc, arată că e exagerat să numim dialecte literare deosebirile dintre modul cum se scria în Moldova şi modul cum se scria în Muntenia, căci ele nu sînt mult mai importante decît cele care apar chiar astăzi în operele beletristice"[130].

După cum uşor se vede, prima din aceste obiecţii îşi are izvorul într-o confuzie terminologică şi poate anula cel mult termenul de dialect literar, nu şi noţiunea pe care o desemnează. La mijloc e obiceiul de a denumi idiomul vorbit în România de astăzi fie *limba română*, fie *dialectul dacoromân*, obicei care poate duce, pentru unii lingvişti, ca J. Byck, la echivocuri. În fond, G. Ivănescu a optat pentru termenul de *dialect literar* pentru că e folosit, prin tradiţie, în literatura străină de specialitate. El se adresează, nu o dată, şi termenului de *grai literar*, ceea ce înseamnă că se gîndea, în acel moment, la *dialectul dacoromân* (şi nu la *limba română*) şi arată, totodată, că terminologia e, în fond, relativă. Spunînd *grai* sau *dialect literar*, problema rămîne aceeaşi şi pentru a desfiinţa orice echivoc am putea folosi termenul mai precis de *variantă*[131] *regională* (sau *realizare regională*) *a limbii literare*. Ceea ce i se poate reproşa, prin urmare, lui G. Ivănescu este inconsecvenţa terminologică, nu însă şi inventarea unor variante ale limbii literare. Problema este de a şti dacă vechea noastră limbă literară era unitară sau divizată în varietăţi regionale. Condamnînd o anumită terminologie, nu facem însă lumină în această chestiune.

Nici a doua obiecţie nu stă în picioare, fie şi numai pentru faptul că este formulată, dar nu demonstrată. În secolul al XVII-lea, supunerea faţă de norma locală este uşor descifrabilă. Cum altfel am putea explica efortul conştient al cărturarilor munteni de a schimba în *Îndreptarea legii* (1652) normele moldoveneşti ale originalului prin acelea ce erau caracteristice propriului lor „dialect" literar? Cunoaşterea cît de cît adîncită a limbii vechi româneşti ne arată, apoi, că limba scrisă în diverse părţi ale Dacoromaniei a cunoscut schimbări şi oscilaţii în funcţie de centrul cultural şi de epoca în care era folosită, pînă a ajunge la o „fixare", fie ea relativă. Oricine va descoperi, astfel, zăbovind asupra textelor vechi, că mutarea centrului cultural de la Suceava la Iaşi (sau, mai bine zis, din nordul spre centrul Moldovei) n-a rămas fără urmări asupra aspectului limbii scrise în această regiune a ţării, după cum va

---

[129] *Ibidem.*

[130] Vezi I. Coteanu, *op. cit.*, p. 28—38.

[131] Termenul de „variantă" este acceptat de Iorgu Iordan, *loc. cit.*, p. 72, şi M. Gukhmann, *loc. cit.*, p. 288.

observa, de la un text la altul, consecinţele mutării tipografiilor muntenești în secolul al XVII-lea de la Govora (în Oltenia) la Tîrgoviște și apoi la București. În toată această perioadă încercările de a realiza o normă supradialectală sînt foarte timide, cînd nu lipsesc, cele mai adeseori, cu desăvîrșire. După cum se va vedea din expunerea noastră, secolul al XVII-lea este veacul consolidării principalelor variante literare românești și nicidecum veacul realizării „limbii comune literare", cum credea J. Byck.

După opinia lui I. Coteanu, pentru a-și merita numele, dialectele literare trebuie să întrunească un număr de particularităţi distinctive. D-sa nu ne spune cît de numeroase trebuie să fie diferenţele pentru a putea vorbi de dialecte, dar susţine că numai trei particularităţi deosebitoare ar fi insuficiente pentru a justifica o asemenea denumire. Din capul locului vom spune că fenomenele pe baza cărora scrisul literar românesc apare diversificat în secolele al XVI-lea — al XVIII-lea sînt mai multe decît cele indicate de autor. Pentru că o înșirare a tuturor nu și-ar avea locul aici, ne vom mărgini să amintim durificarea labialelor, respectiv rostirea lor muiată (*iubesc — iubăsc, tocmeală — tocmală*), tratamentul similar al altor consoane, cum sînt *s, dz, z, ţ* (*seară — sară, ţin — ţîn* etc.) sau *ș* (*șed—șăd; șepte, șepte—șapte*), păstrarea, respectiv vocalizarea lui *i* (*viine — vie*) și atîtea altele de care va fi vorba mai încolo.

Nu le înșirăm aici, pentru că avem convingerea că în problema ce ne interesează *numărul* particularităţilor distinctive e lipsit de importanţa ce i s-a atribuit. Recent, Al. Graur[132] a arătat, cu dreptate, că ierarhia diverselor subdiviziuni dialectale ale unei limbi trebuie stabilită în funcţie de gradul lor de subordonare faţă de idiomul din care fac parte. Cele mai mari unităţi teritoriale ale unei limbi sînt dialectele, care i se subordonează direct, în timp ce graiurile sînt subdiviziuni ale dialectelor, subordonate, direct, acestora și, indirect, limbii căreia îi aparţin. Dacă acceptăm acest punct de vedere (și el a fost adoptat și de I. Coteanu[133]), atunci va trebui să admitem că în cazul unei limbi puţin diversificate dialectal (de ex. româna) vom avea un număr redus de trăsături distinctive, în timp ce dialectele unei limbi puternic diversificate (de ex. franceza) vor prezenta numeroase particularităţi deosebitoare. Indiferent de gradul diversificării, cele mai mari subunităţi teritoriale ale celor două limbi le vom numi *dialecte*. Este suficient, după această concepţie, ca în cadrul unei limbi să existe o *singură particularitate distinctivă*, pentru ca pe baza ei să putem deosebi existenţa a două subdiviziuni dialectale (dialecte).

Observaţiile acestea rămîn valabile, în esenţă, și în cazul dialectelor literare, chiar dacă în problema subordonării lor faţă de limba literară afirmaţiile vor trebui nuanţate în oarecare măsură. Ceea ce trebuie reţinut este faptul că e suficient un număr oricît de mic de particularităţi distinctive, pentru ca limba literară să nu se realizeze într-o unică formă, ci într-un anumit număr de variante regionale. Pentru o anumită epocă, variantele literare regionale sînt realizările în care și prin care există limba literară, tot astfel cum pînă la apariţia limbii naţionale unice limba

---

[132] *Probleme de lingvistică generală.* Variantă nouă, p. 306.

[133] *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 58—61.

română trăieşte în şi prin dialecte (graiuri etc.)[131]. Atît limba literară, cît şi limba luată în sens general sînt, pentru acele vremuri, noţiuni abstracte, care trăiesc, *dar numai virtual*, în fondul lingvistic comun al variantelor literare, respectiv al dialectelor[135].

Revenind pe teren românesc, vom observa (ca pe un fapt general admis) că vechea română, departe de a fi unitară, cunoştea varietăţi regionale. Lipsa de unitate a limbii secolului al XVI-lea a fost observată de Hasdeu şi Densusianu şi a fost demonstrată convingător de Al. Rosetti. Limba secolului al XVI-lea e *mai unitară* decît limba secolelor următoare, fără a fi însă, prin aceasta, *unitară*. Dacă aşa stau lucrurile, atunci trebuie să recunoaştem, implicit, că şi aspectul literar al acestei limbi prezenta o situaţie asemănătoare. Cărturarii care ne-au lăsat monumentele de limbă literară au scris în graiul lor natal. Deosebirile din limba vorbită s-au reflectat, într-o măsură mai mare sau mai mică, în limba scrisă. Pentru ca lucrurile să se fi petrecut altfel, ar fi trebuit ca un centru unic de cultură să-şi fi impus norma tuturor celorlalte centre încă în prima fază de desfăşurare a unei activităţi literare. Ar fi fost necesar, deci, ca acel centru privilegiat să se fi manifestat în timp înaintea tuturor celorlalte. Dar scrisul literar românesc a apărut concomitent în mai multe centre culturale[136], cum dealtfel s-a întîmplat şi într-o serie de alte ţări. Acesta e motivul pentru care, în chip firesc, noi n-am avut de la început o limbă literară unitară, ci mai multe varietăţi regionale. Iar aceste varietăţi n-au pierit curînd după apariţie, ci au tins să se stabilizeze, iar uneori să se unifice în cadrul unor spaţii culturale determinate. Particularităţile „regionale" nu apar sporadic şi întîmplător în cursul secolelor, ci se grupează consecvent şi în formule distincte după provinciile de unde provin textele. Variantele literare sînt suficient de bine individualizate încă din cele mai vechi timpuri şi unul din semnele elocvente în acest sens este tendinţa manifestată în diverse centre de cultură de a remania conform normelor literare proprii textele provenite de aiurea. Cum altfel decît admiţînd existenţa unor varietăţi literare regionale vom putea explica de ce Coresi, punînd la contribuţie scrieri ardeleneşti sau bănăţeneşti, le-a îmbrăcat cu consecvenţă în haină muntenească? Şi cum vom putea înţelege altminteri soarta a două din cărţile aceluiaşi Coresi, *Cazania I* şi *Molitvenicul*, care, copiate în jurul anului 1641 în sudul Bihorului, şi-au pierdut la rîndul lor, în cea mai mare parte, particularităţile graiului în care fuseseră tipărite? Ce i-a împiedicat pe Coresi şi pe diacul Ioan din Pocioveliştе să accepte *tale-quale* textele ajunse în mîinile lor, dacă nu respectul faţă de anumite norme, oricît de imperfecte şi şovăitoare erau ele? Concluzia aceasta se impune cu şi mai mare stringenţă dacă ne gîndim că, scrise cu *dz* sau cu *z*, cu *ğ* sau cu *j*, cărţile ar fi fost la fel de bine înţelese de orice român[137].

Acceptînd acest punct de vedere, vom înţelege de ce intelectualii din secolul al XVIII-lea evită în scris „particularităţile regionale, cînd pot şi cînd le cunosc". Ei fac acest lucru tocmai pentru că se conformează

---

[134] Vezi G. Ivănescu, *Problemele fundamentale ale limbii literare româneşti*, în „Iaşul literar", 1956, nr. 1, p. 76—77; P. Miclău, *loc. cit.*, p. 75.

[135] Cf. I. Coteanu, *op. cit.*, p. 5—6.

[136] Vezi P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 115—116.

[137] Vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 139.

normelor regionale tradiționale, închegate la acea dată, refuzînd inovațiile din propriul lor grai.

După cum vedem, obiecția lui I. Coteanu izvorăște, ca și cea a lui J. Byck, dintr-o problemă de terminologie, mai precis dintr-o anumită accepțiune acordată termenului de dialect. Numite exagerat sau nu dialecte literare, deosebirile în interiorul limbii literare existau, așa cum recunoaște dealtfel însuși autorul.

Existența „dialectelor" literare, departe de a fi o ficțiune, a fost recunoscută încă în primele decenii ale secolului trecut de unii învățați români, și în special de Heliade Rădulescu. Scriitorul român, afirmînd cu tărie necesitatea unei limbi „generale" scrise, arată că limba literară prezenta, la acea dată, aspecte diferite în funcție de provincii și că nici una din acestea nu se putea numi Toscana sau Castilia României. El schițează căile unificării, subliniind că pentru a ajunge la ea nu era indicat „a se supune o provinție a lua de model limba sau mai bine jargonul celilalte"[138]. Dezideratul aducerii la numitor comun a varietăților regionale apare la numeroși scriitori ai epocii și astăzi cei mai mulți lingviști recunosc că unificarea limbii literare s-a petrecut în secolul al XIX-lea. Dar ce s-a unificat în veacul trecut, dacă negăm existența unor variante regionale ale limbii literare?[139]

7. Examinînd diversele aspecte legate de problema modului în care se realizează limba literară în perioada premergătoare unificării, am făcut tot atîția pași spre clarificarea conceptului de variantă (regională) a limbii literare. Înțelegem, deci, prin variantă literară *o realizare regională a limbii literare, care presupune existența unui sistem mai mult sau mai puțin coerent de norme și se opune cel puțin unei alte realizări regionale a limbii respective*. În cele de mai sus, ca și în întreaga lucrare, norma literară[140] a fost înțeleasă drept *expresia convențională*[141], *la nivelul limbii literare, a unui anumit uzaj lingvistic*[142] (*dominant*), *impusă, cu o forță coercitivă mai mare sau mai mică*[143], *oamenilor de cultură aparținînd unei comunități, atunci cînd redactează un text* (*literar*). Vorbind despre norma literară va trebui să facem deosebire între *normele particulare* (sau *de amănunt*, cum li se mai spune) și *norma generală*, care grupează într-un sistem normele particulare[144].

Vorbind despre norme în perioada veche a limbii literare, avem în vedere, înainte de toate, fonetica și, în mai mică măsură, morfologia. E mai greu de vorbit despre norme lexicale la nivelul variantelor limbii literare, deși existența lor, cel puțin în unele cazuri, nu trebuie din principiu respinsă.

---

[138] *Literatură*, în „Curierul românesc", X, 1839, nr. 122, p. 418.

[139] În legătură cu dialectele literare, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 66 și urm., *Teorii eronate despre limba literară românească*, p. 89—96, passim.

[140] Nu trebuie să facem confuzie între norma „lingvistică" și norma „literară". Prima ne indică „cum se spune", cealaltă „cum trebuie să se spună"; vezi în această privință E. Coseriu, *Sistema, norma y habla*, în *Teoria del lenguaje y lingüistica general*, cinco estudios, segunda edición, Madrid, [1967], p. 90.

[141] Convenția se poate realiza prin consens tacit sau prin reglementări exprese.

[142] Existent sau nu în limbă la un moment dat în timpul aplicării unei norme.

[143] Obligativitatea se realizează diferit de la o epocă la alta, în funcție de nivelul cultural al comunității.

[144] Cf. E. Coseriu, *loc. cit.*, p. 98. În aceste două accepții este folosit termenul de normă în lucrarea de față.

Trebuie să precizăm, de asemenea, că, într-o serie de cazuri (avem în vedere, în special, perioade mai vechi din istoria limbii), norma literară admite existența fonetismelor alternante sau a dubletelor morfologice. Față de norma *ideală*, impusă de tradiție, se conturează o normă *uzuală*, care nu e altceva decît raportul existent între norma ideală și norma limbii vorbite. Sînt, desigur, situații cînd norma literară coincide cu norma limbii vorbite. În acest caz, norma ideală se identifică cu norma uzuală (și amîndouă cu norma limbii vorbite). Așa stau, de pildă, lucrurile în Țara Românească, unde notarea în scris a fricativei *z* reflectă concomitent norma literară (ideală și uzuală) și norma limbii vorbite. În alte cazuri, însă, diferențele sînt sensibile. De exemplu, în epoca lui Varlaam, norma moldovenească ideală este expresia scrisă a rostirii moi a lui *s* : *găsească*, *sec*, *sită*, întrucît, după toate probabilitățile, ea a fost fixată într-o epocă și pe baza unui grai care nu cunoștea, încă, rostirea dură a acestei consoane (ni se pare mai puțin verosimilă presupunerea ca norma moldovenească să fi promovat de la început alternanța *s* moale/*s* dur). În toate textele moldovenești literare din prima jumătate a secolului al XVII-lea, alături de rostirile moi ale lui *s*, apar, în proporție mai mică, rostirile dure : *găsască*, *săc*, *sîtă*. Norma uzuală moldovenească este deci, în cazul ce ne interesează, alternarea lui *s* moale cu *s* dur, cu predominarea, într-o anumită proporție, a rostirilor moi. Fără a omite nici o clipă norma ideală, în cercetarea bazei dialectale a românei literare trebuie să ne ocupăm mai ales (firește, atunci cînd e cazul) de norma uzuală, adică de modul particular în care se realizează compromisul dintre tradiție și grai la nivelul variantelor literare.

O situație aparte o prezintă fonetismele alternante în textele copiate. Transcriind un text provenind din altă regiune dialectală și redactat în conformitate cu alte norme literare decît ale sale, copistul poate modifica numai în parte aspectul fonetic al unor cuvinte. Un cărturar moldovean, copiind un text muntenesc în prima jumătate a secolului al XVII-lea, schimbă pe *z* în *dz* în cele mai multe cazuri, dar „scapă" din cînd în cînd, din nebăgare de seamă, cîte un *z* din original. Alternanța *dz*/*z* este în acest caz accidentală și nesemnificativă pentru a caracteriza norma literară moldovenească, care, la acea dată, admitea pe *dz*, și nu pe *z*. Alteori, scribul introduce, de pildă, pe *s* dur (*găsască*, *săc*, *sîtă*), dar inconsecvent, deoarece în textul său apar și grafii cu *s* moale (*găsească*, *sec*, *sită*). Textul se caracterizează prin alternanța *s* moale/*s* dur și, la prima impresie, am fi tentați să afirmăm că el oglindește un amestec de norme muntenești (ale originalului) și moldovenești (ale copistului). De fapt, alternanța *s* moale/*s* dur caracterizează varianta literară moldovenească, iar amestecul (real) de care am vorbit este conform normei căreia i se supunea scriitorul. Așa trebuie interpretate, după părerea noastră, în special după 1600, situațiile de acest fel din textele copiate.

După aceste cîteva precizări cu caracter terminologic, să vedem care este raportul dintre normă și dialect în cursul procesului de constituire a limbii literare unice [145]. Acest proces cunoaște trei mari faze : a) constituirea unor variante locale ale limbii literare ; b) unificarea acestor

---

[145] Cf. în această privință opiniile lui A. Kuhn, expuse mai sus, p. 44 ; vezi și M. Gukhmann, *loc. cit.*, p. 286—287, 289.

variante în jurul unor mari centre de cultură; c) contopirea acestor *koiné* regionale în limba unică literară românească.

În prima fază, variantele locale se apropie foarte mult de graiuri, coincizînd, în linii mari, cu ele. Spunem „în linii mari", deoarece unele diferenţe există. Pentru a le explica trebuie să ţinem seama de faptul că monumentele literare sînt precedate în ordine cronologică de documente, scrisori, însemnări, în sfîrşit de specii variate de texte neliterare, a căror normă, la început, o împrumută [146]. Din capul locului, deci, textele literare nu reflectă, în proporţie de sută la sută, graiurile contemporane, ci oglindesc, fie şi într-un infim procent, şi o realitate lingvistică mai veche. În general, începuturile procesului de constituire a variantelor regionale ne rămîn necunoscute, măcar în parte, şi aceasta pentru că cele mai vechi texte literare ajunse pînă la noi nu sînt, de regulă, şi cele mai vechi texte scrise într-un anumit dialect (grai).

În a doua fază se observă o tendinţă de unificare la nivelul variantelor literare. Ea se face pe două planuri (acţiunile fiind legate între ele): *geografic* şi *structural*. *Geografic*, prin concentrarea vieţii spirituale în centrele de cultură ale capitalelor sau ale unor aşezări importante, acţiune care duce la dispariţia unor trăsături strict locale şi la acceptarea unor norme valabile pentru întreg teritoriul dependent de un anumit centru cultural de primă însemnătate. *Structural*, deoarece în interiorul marilor *koiné* regionale se observă o tendinţă de a opta în unele situaţii pentru o formulă unică acolo unde intervenea o concurenţă între soluţii opuse. Unificarea aceasta trebuie înţeleasă în sens relativ şi nu trebuie să ne aşteptăm în această epocă la norme regionale foarte riguroase, fără ezitări, definitive.

Nefiind codificată, norma există în conştiinţa fiecărui scriitor; ea se realizează, practic, în modul particular în care e interpretată, de la caz la caz, într-un text sau în altul. Mai cu seamă de la o anumită dată, şcoala joacă un rol important în păstrarea şi transmiterea normei.

În această perioadă, se observă o încetinire a ritmului de evoluţie a variantelor literare, o „pietrificare" a lor, în raport cu graiurile care îşi urmează nestingherite dezvoltarea. Variantele literare nu cunosc o difuzare reală în graiuri, în timp ce graiurile exercită presiuni asupra normelor literare regionale. Se produce o contradicţie, deci, între norma regională, care tinde să se menţină, în virtutea conservatorismului limbii scrise, şi graiurile care evoluează nestingherit. Diferenţele dintre limba literară şi graiuri devin din ce în ce mai mari, odată cu trecerea timpului, şi ele variază de la o regiune la alta, în funcţie de ritmul de evoluţie a graiului şi de stabilitatea normei regionale. Există, desigur, şi situaţii cînd distanţa tinde să fie anulată sau cel puţin să se micşoreze. Se poate cita aici cazul lui Dosoftei, care, după expresia cuiva, a „fonografiat" graiul moldovean, rupînd astfel în unele puncte cu tradiţia scrisului literar moldovenesc. De obicei, însă, pătrunderea fenomenelor din graiuri se face treptat şi în proporţii mai mici, ceea ce are drept urmare faptul că decalajul nu este niciodată anulat.

Norma regională se depărtează de graiuri şi datorită pătrunderii, uneori masive, de elemente de altă provenienţă dialectală. Se observă

---

[146] Vezi lucrarea noastră *Textele rotacizante şi originile scrisului literar românesc. Chestiuni de metodă*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 231—232.

acum o influenţă reciprocă, din ce în ce mai puternică, la nivelul variantelor literare, care prefigurează viitoarea unificare, dar nu duce, în acest moment, la desfiinţarea normelor regionale.

În sfîrşit, în cea de-a treia fază se acceptă drept normă comună una dintre variantele literare regionale, introducîndu-se totodată elemente din celelalte variante sau, mai rar, direct din graiuri. Între momentul constituirii normei unice (care există într-o primă fază ca un consens al oamenilor de cultură) şi momentul codificării ei de către academii, se plasează un interval de timp a cărui întindere variază. De acum înainte, evoluţia divergentă a graiurilor tinde să se încetinească şi ele suportă, în împrejurări culturale noi, influenta limbii unice supradialectale. Penetrarea faptelor dialectale se petrece din ce în ce mai mult la nivelul vocabularului şi are, de obicei, raţiuni stilistice sau, eventual, tehnice, precis determinate.

Iată schiţat, în liniile cele mai mari, raportul istoric dintre limba literară şi graiuri, sensul evoluţiei acestei limbi, de la diversitate la unitate, de-a lungul secolelor. Este limpede, în lumina observaţiilor de mai sus, că nu putem afirma, de exemplu, că prin scrierile diaconului Coresi graiul muntean a devenit baza limbii literare, chiar dacă am subscrie la opinia că acest grai a ajuns norma comună literară românească. S-ar putea spune, cel mult, că diaconul a pus bazele variantei muntenești a limbii literare, şi nu bazele acestei limbi luate în totalitate [147]. Pentru a putea afirma, împreună cu alţi cercetători, că graiul muntean s-a aflat din secolul al XVI-lea la temelia limbii literare, ar trebui să constatăm, încă din această epocă şi cel mai tîrziu în prima jumătate a secolului următor, o generalizare a normelor muntenești în toate textele românești, o renunţare din partea scriitorilor din celelalte provincii la trăsăturile distinctive ale propriei lor variante literare. Dar un asemenea consens general (*absolut necesar ca să putem vorbi de o limbă unică*), presupus de unii cercetători, se dovedeşte a fi iluzoriu la o examinare mai atentă a monumentelor literare din epoca respectivă. Dacă graiul muntean a ajuns totuşi să formeze norma literară comună românească, cum afirmă aceiaşi cercetători, atunci trebuie căutat un alt moment cultural în care impunerea lui a avut loc.

IV. Metoda

Din precizările făcute în paragrafele precedente ale lucrării au reieşit, cu suficientă claritate, scopul şi concepţia metodologică fundamentală ale lucrării de faţă. Cîteva indicaţii suplimentare vor fi totuşi binevenite.

1. Ocupîndu-ne, prin urmare, de baza dialectală a românei literare, vom urmări modul cum s-au constituit diferitele variante regionale ale limbii literare şi cum au evoluat ele de-a lungul secolelor, influenţîndu-se reciproc, pentru a se contopi în cele din urmă în limba unică

[147] Cf. G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 139—140, *Teorii cronate despre limba literară românească*, p. 92; vezi şi lucrarea noastră *Rolul textelor coresiene în procesul de unificare a limbii române literare*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. III, Bucureşti, 1974, p. 109.

supradialectală. Stabilind liniile mari de dezvoltare ale acestui proces, vom încerca să determinăm care este graiul acceptat drept normă comună şi care este contribuţia celorlalte graiuri la constituirea aspectului unic al limbii literare [148].

2. În cursul cercetării de faţă ne-am ocupat de evoluţia limbii literare scrise. Aspectul vorbit al acestei limbi a fost examinat, în cîteva pagini, foarte pe scurt, la sfîrşitul expunerii, cînd am încercat să stabilim raportul dintre pronunţarea literară românească şi graiurile actuale, precum şi modul în care structura dialectală a românei literare scrise se reflectă în varianta ei vorbită. Rămîne ca cercetări ulterioare să adîncească problema bazei dialectale a limbii române literare vorbite, pe care nu am atins-o în lucrarea de faţă decît în liniile sale cele mai mari.

3. Urmărind să descrie procesul de unificare lingvistică în interiorul limbii literare scrise, cercetarea noastră nu epuizează subiectul, ci se limitează la un aspect al acestui proces, anume la constituirea acelor norme care se realizează prin alegerea uneia din două sau mai multe soluţii oferite de graiuri. Este cel mai important, dar nu singurul aspect al acestui proces, căci unificarea a avut loc şi în (dacă-i putem spune astfel) stratul cult al limbii literare, şi anume în toate compartimentele acestei limbi (fonetică, morfologie, sintaxă şi lexic). E vorba de faptele „savante" de limbă, care au circulat adeseori în forme diferite. Alegerea uneia din ele şi respingerea celorlalte priveşte, de asemenea, procesul de constituire a normei literare unice[149].

4. Scopul cercetării noastre fiind studierea în perspectivă diacronică a raportului dintre norma literară şi dialect, e de la sine înţeles că am acordat o atenţie deosebită evoluţiei în timp a graiurilor dacoromâne (căci nu putea fi vorba să ne limităm la aspectele lor actuale)[150]. Era firesc, de aceea, ca lucrarea noastră să examineze într-un capitol destul de dezvoltat o serie de probleme ale istoriei graiurilor dacoromâne. În acest scop, ne-am adresat, înainte de toate, *textelor neliterare*, adică documentelor de tot felul. Am procedat astfel fiind convinşi că în asemenea texte, datorate, de regulă, unor persoane mai puţin instruite, norma literară este respectată într-o mai mică măsură. Ea acoperă imperfect realitatea limbii, ceea ce face ca faptul dialectal să străbată, adeseori, la lumină. E adevărat că nu întotdeauna, şi din acest motiv cercetările de dialectologie istorică se soldează, în mod fatal, cu rezultate asupra cărora planează un semn de întrebare. Dar între a ne resemna să nu ştim nimic şi a ne mulţumi cu rezultate oricît de imperfecte — e de ales cea de a doua cale. Firește, mărturia graiurilor actuale a fost frecvent invocată, fiind, nu o dată, singurul mijloc de a preciza expansiunea unor fenomene lingvistice. Este neîndoios, aşa cum afirmă cu dreptate G. Ivănescu[151], că „dialectele

---

[148] În cursul expunerii, vom folosi termenul de *grai* pentru a desemna varietăţile teritoriale ale dacoromânei. Termenul are avantajul de a fi mai des utilizat în literatura de specialitate.

[149] Vezi M. Gukhmann, *loc. cit.*, p. 293.

[150] Cf. în asemenea privinţă M. Delbouille, *loc. cit.*, p. 153 : „ce serait une erreur d'imaginer la diversité linguistique du domaine d'oïl au XIII-e siècle d'après la situation actuelle".

[151] G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 144.

populare de azi sînt un izvor de netăgăduit de informaţii veridice asupra a ceea ce au trebuit să fie...aceste dialecte populare"[152].

5. Pentru a urmări evoluţia normelor ne-am adresat, cum era firesc, *textelor literare* din diferite provincii româneşti. Nu ne-am rezumat, în această privinţă, la o duzină de texte considerate aprioric reprezentative, ci am căutat să cuprindem în cîmpul investigaţiei un număr cît mai mare de lucrări, alese din diverse compartimente ale culturii scrise. În locul releveelor exhaustive dintr-un număr redus de texte am preferat, deci, investigarea limitată a cît mai multor lucrări. Într-un anumit număr de cazuri am apelat la materialul prezentat în unele lucrări de specialitate. O mai largă referinţă am făcut, în acest sens, la fişierul *Dicţionarului limbii române* şi la manuscrisul vechiului *Dicţionar al Academiei*, puse la contribuţie mai ales în ultimul capitol al lucrării (1881—1960).

Documentele de tot felul au fost trecute cu vederea, cu excepţia actelor provenite din cancelaria domnească sau (în Transilvania) din cea mitropolitană (episcopală) în secolele al XVII-lea — al XVIII-lea, iar după 1780 din cancelaria imperială de la Viena. Am fost atenţi, deci, să nu cădem în eroarea metodologică de a ne adresa aceluiaşi tip de texte atît pentru a stabili stadiul de evoluţie atins de graiuri, cît şi pentru a decide care era norma literară la un moment dat.

Începînd cu anul 1780, evoluţia normelor a fost urmărită, în afara textelor literare propriu-zise, şi în lucrări cu caracter lingvistic (dicţionare, gramatici, expuneri ortografice), datorate unor autori preocupaţi să descrie şi să fixeze, sub raport fonetic, morfologic, sintactic şi lexical, limba română, aşa cum o cunoşteau sau, uneori, aşa cum doreau ca ea să devină[153]. Mai tîrziu, după 1866, un loc aparte a fost rezervat lucrărilor normative ale Academiei Române, care au fost, de la început, cel puţin oficioase, dacă nu oficiale. Iată, deci, că în ultimele capitole ale expunerii noastre evoluţia normelor literare va putea fi urmărită, în raport cu evoluţia graiurilor, pe trei planuri, aflate într-un raport de condiţionare reciprocă.

Fiecare text examinat a fost atribuit regiunii unde a fost scris şi nu celei de unde provenea originalul (avem în vedere textele copiate). Am observat, de asemenea, cu atenţie ca textele să fie încadrate în epoca redactării lor, ceea ce înseamnă că ne-am ferit să trecem copiile în epoca alcătuirii originalelor, aşa cum s-a obişnuit să se procedeze în trecut şi se mai obişnuieşte şi astăzi. Deşi modul nostru de a proceda va părea, poate, îndrăzneţ, n-am trecut *Manuscrisul de la Ieud*, *Codicele Todorescu* sau *Molitvenicul Marţian* printre textele secolului al XVI-lea, cum au făcut Densusianu şi Rosetti, considerînd că avem a face cu scrieri redactate în secolul următor, a căror importanţă constă tocmai în faptul că ele reproduc, *întotdeauna* cu modificări (mai mult sau mai puţin însemnate), originale mai vechi.

---

[152] În legătură cu toate acestea, vezi pe larg, mai jos, capitolul *Graiurile dacoromâne în secolele al XVI-lea — al XX-lea*, p. 89—94.

[153] Lucrările de gramatică şi dicţionarele elaborate înainte de 1780, puţin numeroase, foarte adesea (dacă nu întotdeauna) rudimentare şi lipsite, în marea lor majoritate, de un caracter normativ cît de cît pronunţat, n-au exercitat nici o influenţă asupra dezvoltării limbii literare, cu atît mai mult cu cît au rămas în manuscris. Unele dintre ele au fost totuşi examinate în expunerile consacrate evoluţiei normelor literare în lucrările ştiinţifice.

Textele au fost grupate pe „stiluri" (termenul e relativ), pentru a se putea observa stadiul de diferenţiere lingvistică la nivelul unor sectoare ale literaturii (termenul e folosit în cea mai largă accepţiune). Se cuvine să observăm că n-am operat cu criterii riguroase la delimitarea acestor „stiluri", intenţia noastră fiind numai de a semnala situaţia existentă în cadrul unor compartimente mai largi ale culturii scrise, delimitate (o spunem deschis) în mod empiric. Constrînşi de lipsa de spaţiu, am restrîns examinarea fenomenelor pe „stiluri" la aşa-numitele trăsături fundamentale. Cititorul doritor să cunoască variaţiile normei şi în privinţa trăsăturilor secundare se va putea orienta, fără greutate, singur, în materialul pe care îl prezentăm. Nu e nevoie să insistăm asupra motivelor care ne-au obligat să dăm prioritate unor „stiluri" într-o anumită epocă şi să le trecem pe un plan secund sau chiar să le neglijăm cu totul apoi. E vorba, de exemplu, de „stilul" cărţilor bisericeşti, pe care l-am analizat pe larg în epoca de pînă la 1780, pentru a nu ne mai ocupa de el în perioadele următoare.

În cadrul vechii noastre culturi am făcut distincţie între cărţile tipărite şi manuscrise, indiferent de domeniul cultural căruia îi aparţineau. Ori de cîte ori a fost posibilă o alegere, preferinţele noastre au mers spre textul tipărit şi nu spre manuscris, şi aceasta, în primul rînd, pentru că tipăritura reprezintă în cel mai înalt grad un text finit, care întruneşte un maximum de exigenţă pentru exprimarea *corectă* şi *îngrijită*. Manuscrisul, ajuns în mîinile noastre, aproape fără excepţii, în copii (tîrzii), ne transmite adesea neglijenţele autorului şi, întotdeauna, intervenţiile copiştilor, mai mult sau mai puţin culţi sau originari, nu o dată, din alte zone dialectale. Pe lîngă toate aceste considerente, atenţia acordată tipăriturilor se justifică şi prin difuzarea lor incomparabil mai largă decît a manuscriselor. Circulînd intens în cadrul aceleiaşi provincii sau dincolo de graniţele ei, cărţile tipărite deveneau principalele vehicule ale unificării în cadrul fiecărei variante literare în parte şi, apoi, în cadrul limbii literare aflate în curs de unificare. Să nu uităm că limba unică de cultură se realizează nu numai prin constituirea unui ansamblu unitar de norme, ci şi prin difuzarea codului normativ în diversele regiuni ale unui teritoriu lingvistic dat.

După 1780, am făcut apel numai la tipărituri (cu excepţia cîtorva lucrări normative importante). Dacă în epoca veche cărţile laice erau sortite să nu vadă lumina zilei, rămînînd în manuscris, după 1780 situaţia se schimbă. Oricare ar fi domeniul ce ne interesează, vom găsi destule lucrări importante pentru a ne edifica asupra stadiului atins de normele literare. Importanţa manuscriselor scade acum sensibil, deoarece, cu excepţii inevitabile, lucrările de valoare ajung în cele din urmă în tipografii şi, odată tipărite, îşi aduc, în această formă, contribuţia la unificarea limbii literare.

6. În ceea ce priveşte transcrierea exemplelor din cărţile scrise cu alfabet chirilic am preferat interpretarea transliterării (era şi greu să procedăm altfel într-o lucrare ca a noastră). Am respectat însă grafia exemplelor luate din ediţiile de texte sau din lucrările de specialitate[154].

[154] Într-o serie de cazuri, exemplele extrase din ediţii au fost verificate în originale. În asemenea situaţii, am reprodus propria noastră interpretare a grafiilor în cauză, trimiţînd însă la text şi nu la ediţie (aceasta a fost totuşi notată în lista izvoarelor).

Interpretînd, am căutat să ne ferim de semnele diacritice. De aceea, am scris peste tot *giug*, *închinăciune* și nu *ğug*, *închinăčune*, indiferent dacă era vorba de grafiile ꙗюгь, ѩкинъчюне sau ꙗꙋгь, ѩкинъчꙋне. Ierurile finale sau mediale (ь, mai rar ъ) n-au fost notate în cuvinte ca мърь, сатъ, арьзѫндь, unde, după părerea noastră, ele nu acoperă o realitate fonetică. În cuvinte ca гѫндещь, лꙋнь (pl.), ierul mic a fost redat prin *i* : *gîndești*, *lupi*, întrucît în asemenea cazuri el notează rostirea moale a consoanei precedente. е din cuvinte ca еши, кое a fost transcris prin *ie* : *ieși*, *voie*.

Mai complicate sînt lucrurile în ceea ce privește echivalarea lui *ea* în poziție „moale" (*leage*) sau a sunetelor rezultate din acest diftong. Se știe că *ea* a fost redus la *e* (*lege*), prin stadiul *ę*, care se păstrează pînă astăzi în unele graiuri. În grafii de tipul шѣрне sau шѧрне, ꙋрѣще sau ꙋрѧще, ѣ și ѧ au fost redați prin *ě*, care poate nota diftongul *ea* sau, mai ales după 1600, un *e* deschis[155]. Aceleași cuvinte apar scrise, de regulă în epoci mai tîrzii, шерне, ꙋреще. е a fost notat de noi prin *e*, care poate reda un *e* sau, în regiunile unde *ę* era conservat, un *e* deschis. Stabilirea exactă a valorii lui ѣ, ѧ, е în situațiile de acest fel nu ne-a preocupat în mod special, deoarece nu am urmărit în cercetarea de față fenomenul reducerii lui *ea* la *e*. Ne-a fost suficient să știm dacă, în funcție de caracterul elementului vocalic următor, consoana în discuție era rostită moale sau dur. În asemenea situații, am vorbit, în expunerile noastre, despre un *ě* (=*ea* sau *e*) sau *e* (=*e* sau *ę*). Menționăm aici că la început de silabă (ѧсте, тьгъдꙋѩще), ѧ și ꙗ au fost notați întotdeauna *ia* : *iaste*, *tăgăduiaște*.

Am interpretat, de asemenea, grafiile latinizante din secolul al XIX-lea, datorate respectării sistemelor ortografice etimologice cu litere latine. Ori de cîte ori însă o grafie prezenta interes pentru problemele discutate (și aceasta se întîmplă destul de des), ea a fost menționată (alături de forma rezultată din interpretarea ei).

Întrucît n-am putut stabili întotdeauna criteriile juste de interpretare, exemplele extrase din lucrările scrise cu litere latine și ortografie maghiară din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea au fost reproduse în grafia originalului.

7. Cercetînd raportul dintre normă și grai la nivelul variantelor literare din secolele al XVII-lea — al XIX-lea, am căutat să stabilim, pentru fiecare caz în parte, care sînt modificările petrecute în raport cu epoca precedentă. O importanță deosebită am acordat inovațiilor. Inovațiile se explică fie prin presiunea exercitată de graiul local asupra normei, fie prin influența altor norme (graiuri). Distincția între aceste două categorii de fapte a fost urmărită în permanență, firește în limitele impuse de o încă imperfectă cunoaștere a istoriei graiurilor dacoromâne.

8. Cîteva cuvinte despre faptele de limbă examinate în lucrarea de față. E de la sine înțeles că nu putea fi vorba de o cercetare consacrată limbii literare, luată în totalitatea ei. Ceea ce interesează într-un studiu ca al nostru sînt elementele „specifice", cum le numește I. Coteanu[156], adică fenomenele care prezintă, într-o epocă dată sau de-a lungul întregii istorii a limbii literare, diferite corespondențe (realizări) dialectale (trata-

---

[155] Vezi A. Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, București, 1964, p. 13—25. Tot prin *ě* a fost notat ѣ în cuvîntul дѣторю și derivatele.

[156] *Op. cit.*, p. 40.

mente, dublete, variante etc.), din rîndul cărora limba literară urmează, în principiu, să accepte una[157] şi să le respingă pe celelalte. (Spunem „în principiu", deoarece există fenomene „specifice", la nivelul variantelor literare, care nu ajung pînă în epoca unificării depline, dispărînd din scris.) Chiar cu această restricţie importantă, cercetarea a fost nevoită să-şi impună o serie de alte limitări succesive. Într-adevăr, aşa cum au subliniat S. Puşcariu şi T.A. Naum, „a zecea parte din cuvintele limbii noastre pun celui ce vrea să le întrebuinţeze cîte o problemă ortografică, ortoepică sau gramaticală"[158]. Faptul fusese remarcat încă de T. Maiorescu într-o formulare care este numai aparent exagerată: „aproape nici un cuvînt, afară de monosilabe, nu se pronunţă la fel de toţi românii"[159].

În asemenea împrejurări, o selecţie (şi încă una severă) se impunea în chip necesar. Un criteriu pe care l-am aplicat (nu unicul, dar cel mai important) a fost cel al frecvenţei. Din rîndul elementelor „specifice" am căutat să reţinem în primul rînd pe acelea care prin (relativ) deasa lor apariţie în texte sînt capabile să le asigure, în mod constant, o anumită coloratură dialectală. Un loc aparte a fost rezervat unor fenomene poate mai puţin frecvente, dar care au calitatea de a apărea constant în textele scrise în anumite părţi ale ţării, dobîndind prin aceasta un caracter „diagnostic" marcat. Am urmărit, de asemenea, ca, pe cît posibil, faptele selecţionate să caracterizeze variantele literare în perioade mai lungi de timp, dacă se poate din secolul al XVI-lea şi pînă astăzi. O altă triere a acestor particularităţi „specifice" s-a făcut în funcţie de posibilităţile practice de a stabili apartenenţa lor dialectală de-a lungul timpului. Neavînd uneori nici măcar iluzia unei certitudini, a trebuit să scoatem din lista fenomenelor semnificative „opoziţiile" *-u/zero* (*calu—cal*), *ă/î* (*cămp—cîmp*)[160], *ĕ/e* (*lĕge—lege*) şi multe altele. În fine, a trebuit să renunţăm prin forţa împrejurărilor la o serie de particularităţi, poate importante, dar pe care nu le-am întîlnit decît rar în paginile parcurse de noi.

Ţinînd seama de toate aceste criterii restrictive, se înţelege de ce am apelat în primul rînd la f o n e t i c ă pentru a stabili lista particularităţilor „specifice". Am reţinut, deci, cu precădere faptele cu caracter de lege fonetică, care se reproduc frecvent, uneori în zeci şi sute de cuvinte, şi devin, prin aceasta, definitorii pentru caracterizarea textelor. Pentru a stabili gradul lor de frecvenţă am avut în vedere ocurenţa lor în *textele literare*, şi nu în *vorbirea curentă* (în graiuri), aceasta potrivit concepţiei noastre că în cercetarea limbii literare scrise ne interesează numai particularităţile dialectale care au găsit adăpost în textele literare.

Oarecum la fel stau lucrurile în privinţa m o r f o l o g i e i. Dacă aici nu putem vorbi de legi, întîlnim în schimb desinenţe, forme ale verbelor auxiliare etc., care apar foarte des în texte, datorită rolului funcţional pe care-l joacă în sistemul morfologic al limbii. Totuşi, prin limitările succesive pe care ni le-am impus, numărul particularităţilor morfologice importante reţinute de noi este relativ mic.

---

[157] Eventual două (sau chiar mai multe), dacă norma literară admite, situînd pe acelaşi plan, variantele sau sinonimele.

[158] *Îndreptar şi vocabular ortografic*, ediţia a III-a, Bucureşti, 1941, p. 5.

[159] *Critice*, Bucureşti, 1966, p. 245.

[160] Cu cîteva excepţii: *călcâi/călcîi*, *pănă/pînă*, *tălhar/tîlhar* etc.

Mai complicate sînt lucrurile în privința l e x i c u l u i. S-a remarcat, în ceea ce privește limba actuală, că termenii caracteristici pentru un dialect apar relativ rar: „adesea citim pagini întregi de texte dialectale, fără să întîlnim vreun cuvînt din cele care au fost relevate drept caracteristice pentru un dialect"[161]. Cuvintele pot fi comparate cu fonetismele izolate, fiind exemplare unice, „nerepetabile". Situația nu se schimbă, în esență, dacă ne adresăm acelor cuvinte care desemnează noțiuni primordiale ale vieții materiale și spirituale și care, prin aceasta, ar trebui să aibă asigurată o apariție mai frecventă în texte. În realitate, cel puțin pentru anumite epoci, lucrurile nu stau tocmai așa. Există categorii de texte (de exemplu cele religioase) care refuză sistematic un anumit tip de cuvinte, indiferent dacă ele desemnează noțiuni foarte importante sau nu. A ne fi mărginit la termenii caracteristici graiurilor românești de astăzi ar fi constituit, în cazul nostru, o greșeală, fie și numai din motivul că nu tot ce este tipic astăzi a avut aceeași calitate și în trecut. Să amintim, în fine, că stabilirea repartiției dialectale a lexicului dacoromân în secolele trecute este, spre deosebire de fonetică și de morfologie, o operație extraordinar de dificilă, din motive asupra cărora nu putem insista aici. Ajunge să arătăm că termeni de origine latină care trebuie să fi circulat întotdeauna în cuprinsul Dacoromaniei nu ne sînt cunoscuți decît din atestări tîrzii din secolele al XIX-lea și al XX-lea[162].

S i n t a x a a fost lăsată la o parte, întrucît, în acest compartiment al limbii, elementele „specifice" sînt rare, iar materialul de limbă care ne-a stat la dispoziție, în urma parcurgerii textelor, a fost insuficient pentru a pune în lumină evoluția unor norme în acest domeniu (nu ne referim la prepoziții sau conjuncții, care au fost considerate fapte de morfologie).

Aplicarea criteriilor înșirate mai sus a dus la izolarea unui grup de particularități (fonetice și morfologice), cărora le-am spus, cu un termen convențional, t r ă s ă t u r i f u n d a m e n t a l e. Lor le-am acordat în paginile lucrării o atenție deosebită, căutînd să le consemnăm, în măsura posibilului, în toate textele cercetate și în toate perioadele.

Iată lista lor:

— *ă* proton păstrat sau trecut la *a*: *bărbat — barbat;*

— *e* medial aton păstrat sau trecut la *i*: *veni — vini*[163]*;*

— *e* final aton păstrat sau trecut la *i*: *cade — cadi;*

— *î* păstrat sau „diftongat": *cîne — cîine;*

— *ea* accentuat, mai ales final, păstrat sau redus la *e(ę)*: *mea — me* (cf. și *puteam — putem);*

— *ia* accentuat păstrat sau trecut la *ie (ię)*: *băiat — băiet;*

— *f* (+iod) conservat sau palatalizat în stadiul *h'*: *fi — hi*[164]*;*

— labialele *p*, *b*, *m* și labiodentalele *f*, *v* moi sau dure, în poziție „tare" (după care *e* și *ea* apar păstrate sau trecute la *ă*, *a*): *merg — mărg, tocmeală — tocmală;*

---

[161] R. Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în „Limba română", V, 1956, nr. 2, p. 60.

[162] Vezi în legătură cu toate acestea lucrarea noastră *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în „Studii și cercetări lingvistice", XV, 1964, nr. 3, p. 327—328.

[163] Au fost luate în considerație numai cazurile în care formele cu *e* au fost acceptate de limba literară (vezi mai jos, p. 105, sub *a*).

[164] S-au menționat și rarele cazuri cînd celelalte labiale sînt palatalizate.

— *d* moale sau dur (după care *e* şi *i* se păstrează sau trec la *ă, î*): *desface — dăsface, din—dîn;*

— *n* (intervocalic, în elementele latine) păstrat sau trecut la *r (ur)*: *bune — bu(n)re;*

— *ń* păstrat sau trecut la *ţ*: *spuńi — spui;*

— *s, dz, z, ţ* moi sau duri (după care *e, i, ea* se păstrează sau trec la *ă, î, a*): *sec — săc, (d)zice — (d)zîce, zid — zîd, ţeapă — ţapă*[165]*;*

— *ş, j* moi sau duri, de regulă în poziţie „tare" (după care *e, i* se păstrează sau trec la *ă, î*): *aşe(d)za — aşă(d)za, şir — şîr;*

— *ş, j* moi sau duri, în poziţie „moale" (după care elementul vocalic şi-a păstrat articulaţia palatală sau a fost trecut la *a*): *grijĕşte (grijeşte)—grijaşte, şĕpte (şepte)—şapte;* ulterior, prin velarizarea lui *e* (*<ea*), raportul între fonetisme ajunge a fi următorul: *grijĕşte (grijeşte), grijăşte — grijaşte; şĕpte (şepte), şăpte — şapte;*

— *dz* păstrat sau trecut la *z*: *dzice — zice;*

— *ğ* păstrat sau trecut la *j*: *giudeca — judeca;*

— *r* moale sau dur, de regulă în poziţie „tare" (după care apar *e, i* sau *ă, î*): *reu — rău, riu — rîu;*

— *r* moale sau dur, în poziţie „moale" (după care elementul vocalic şi-a păstrat articulaţia palatală sau a fost trecut la *a*): *ocărĕşte (ocăreşte) ocărăşte*; ulterior, prin velarizarea lui *e* (*<ea*), raportul între fonetisme ajunge a fi următorul: *ocărĕşte (ocăreşte), ocărăşte — ocăraşte;*

— *r̄* păstrat sau redus la *r*: *urrî — urî;*

— *r* moale sau dur, în finalul cuvintelor formate cu suf. *-ar, -tor* şi în alte cîteva cuvinte terminate în limba literară actuală în *-r*: *argintari(u) — argintar, tăietori(u) — tăietor;*

— articolul posesiv variabil în funcţie de număr şi gen sau invariabil: *al, a, ai, ale — a;*

— formele de prez. ind. şi conj. ale verbelor de conj. II, III, IV cu radical în *d, n, t* terminate în *-(d)ză; -i-(u), -ie; -ţ(ă)* sau cu dentala refăcută: *(să) au(d)z—(să) aud, să au(d)ză—să audă; (să) rămîi—(să) rămîn, să rămîie—să rămînă; (să) viu—(să) vin, să vie—să vină; (să) scoţ — (să) scot, să scoaţă — să scoată;*

— formele etimologice, în *-a*, şi cele analogice, în *-u*, ale ind. imperf., pers. 3 pl.: *cînta — cîntau;*

— formele auxiliarului în *au (o)* şi *a* la ind. perf. compus pers. 3 sg.: *au fost (o fost) — a fost;*

— formele în *-ca(-a)* şi în *-eie* la conj. prez. pers. 3 sg. şi pl. ale verbelor *a bea, a da, a lua, a sta, a vrea*: *să bea — să beie, să dea — să deie* etc.

Restul particularităţilor a fost grupat într-o categorie aparte, aceea a trăsăturilor secundare, în care am inclus fapte de fonetică, morfologie şi lexic. Şi aici a trebuit să lăsăm deoparte o seamă de fenomene. Cele reţinute se pot împărţi în două categorii:

a) unele care apar mai mult sau mai puţin consecvent din secolul al XVI-lea pînă în zilele noastre şi între realizările cărora limba literară unică a operat o alegere;

---

[165] Atunci cînd interpretarea grafiei ne-a dus la rezultate sigure, am notat şi „amuţirea" lui pseudo *-i* final după aceste consoane.

b) altele care apar numai într-una sau mai multe din perioadele delimitate, dar care dobîndesc o anumită semnificaţie, întrucît din corespondenţele regionale pe care le grupează se realizează, la un moment dat, o „opoziţie" între variantele regionale (chiar dacă în cazul lor nu s-a făcut întotdeauna o selecţie, întrucît ele au dispărut, din scris, înaintea constituirii limbii unice.)

(De notat că, într-un caz sau în altul, selecţia s-a putut face la nivelul variantelor literare, care au acceptat sau au respins unele inovaţii pătrunse din graiuri.)

Spre deosebire de trăsăturile fundamentale, trăsăturile secundare au fost luate în consideraţie numai din epoca în care, la nivelul textelor cercetate, se constată o „opoziţie" între două corespondenţe (realizări) regionale (tratamente, dublete, variante).

La fel am procedat cu termenii aparţinînd unor serii sinonimice. *Os*, de pildă, nu a fost consemnat în listele de cuvinte ale capitolului consacrat secolului al XVI-lea, întrucît apare în toate textele cercetate şi nu e concurat de *ciolan* sau *ciont*. El a fost notat numai din momentul apariţiei lui *ciolan* sau *ciont* în textele literare. Ne-am abătut de la acest fel de a proceda numai atunci cînd am avut certitudinea că un anumit cuvînt întîlnit în texte nu era răspîndit în întreagă Dacoromania şi că un sinonim al său putea apărea în texte (chiar dacă noi nu l-am atestat), ceea ce face cu putinţă o „opoziţie "între doi sau mai mulţi termeni regionali denumind aceeaşi noţiune.

Deoarece lista tuturor particularităţilor fonetice, morfologice şi lexicale luate în consideraţie în lucrarea de faţă este consemnată mai jos (p. 94—196), rămîne ca cititorul să se adreseze ei pentru a avea evidenţa trăsăturilor secundare. Menţionăm aici, în legătură cu lexicul, că termenii au fost grupaţi în categoriile (generice) de „elemente de tip nordic" şi „elemente de tip sudic", avîndu-se în vedere sensul general de evoluţie a cuvintelor pe întinderea a patru secole. Astfel, un cuvînt ca *curte* a fost trecut printre elementele de tip sudic, deşi în urmă cu cîteva sute de ani el circula (spre deosebire de zilele noastre) şi în unele zone nordice. De aceea, prezenţa lui *curte* în textele rotacizante, de exemplu, nu trebuie socotită numaidecît drept rezultatul unei înrîuriri („literare") sudice, ci ca un reflex al graiurilor locale, care cunoşteau pe atunci acest cuvînt. Cititorul este invitat să se raporteze în asemenea cazuri la observaţiile consemnate în capitolul *Graiurile dacoromâne în secolele al XVI-lea— al XX-lea*.

9. Cîteva cuvinte despre unele aspecte particulare ale modului în care a fost consemnat şi grupat în lucrare materialul de limbă şi, legat de aceasta, despre unele probleme de terminologie.

După cum se va vedea, nu toate aşa-numitele trăsături fundamentale prezintă interes pentru cercetarea noastră începînd cu secolul al XVI-lea. De exemplu, cele mai vechi texte româneşti prezintă, la pers. 3 pl. a imperfectului, numai terminaţia *-a* (etimologică). Abia în prima jumătate a secolului al XVII-lea formele în *-u* îşi semnalează prezenţa în textele literare bănăţene, unde apar în număr din ce în ce mai mare, făcînd ca, în această privinţă, varianta bănăţeană să se opună celorlalte variante literare româneşti. Am trecut, de aceea, persoana a treia pl. a imperfectului printre trăsăturile secundare în secolul al XVI-lea şi printre cele fundamentale în veacul următor. O situaţie asemănătoare se constată

în privinţa „opoziţiei" *r* moale/*r* dur la sfîrşitul cuvintelor *(tăietori(u) — tăietor)*. În toate textele secolului al XVI-lea norma o constituie rostirea moale a lichidei *r*, chiar şi în textele munteneşti, unde apare redată în scris, foarte rar însă, şi rostirea ei dură. Frecvenţa lui *r* dur fiind extrem de scăzută, am socotit că „opoziţia" între variantele literare este, prin aceasta, cu totul nesemnificativă. Am trecut, deci, „opoziţia" *r* moale/*r* dur *(tăietori(u) — tăietor)* printre trăsăturile secundare la nivelul secolelor al XVI-lea — al XVIII-lea, iar după 1780, cînd *r* dur apare frecvent în texte munteneşti, printre trăsăturile fundamentale. În general, o particularitate a fost socotită fundamentală din momentul în care ea apare frecvent în marea majoritate a „stilurilor" literare. În măsura în care o particularitate din categoria trăsăturilor fundamentale nu se mai întîlneşte în texte, apare rar sau se realizează (în cazul fenomenelor fonetice) într-un număr redus de cuvinte, ea a fost scoasă din rîndul trăsăturilor fundamentale (şi inclusă, după caz, printre trăsăturile secundare).

După cum se ştie, o particularitate fundamentală a foneticii româneşti o constituie tratamentul vocalelor prepalatale şi al diftongului *ea*, cînd sînt precedate de anumite consoane (şi se află într-o anumită „poziţie"). În funcţie de caracterul moale sau dur al acestor consoane, vocalele prepalatale şi *ea* se păstrează ca atare sau apar trecute la *ă*, *î* sau *a* (pseudo *-i* final „amuţeşte"). Deşi, într-o lucrare ca a noastră, era de aşteptat ca aceste fenomene să fie tratate la vocalism (căci ne ocupăm de limba scrisă, unde se consemnează consecinţele rostirii moi sau dure a consoanelor, şi nu caracterul lor moale sau dur), le-am grupat totuşi la consonantism, pentru a nu separa fapte care se grupează împreună din punct de vedere fonetic şi au aceeaşi răspîndire geografică. Modul nostru de a proceda ne-a ferit totodată de repetiţii supărătoare.

Motive de comoditate a exprimării ne-au determinat să cuprindem, în unele situaţii, sub denumirea de pronume posesiv, demonstrativ şi nehotărît şi adjectivele posesive, demonstrative şi nehotărîte. E de la sine înţeles că, procedînd astfel, nu contestăm şi nici nu ignorăm existenţa unor părţi de cuvînt.

10. Vom încheia aceste indicaţii metodologice prin cîteva cuvinte asupra periodizării epocii cercetate în lucrare.

Am stabilit două mari etape în desfăşurarea procesului de unificare lingvistică. Criteriile care au stat la baza acestei periodizări sînt de natură internă, ca şi acelea care ne-au permis să divizăm, apoi, aceste epoci în perioade mai puţin întinse. E de la sine înţeles că anii care deschid sau închid o epocă sau o perioadă sînt mai mult sau mai puţin arbitrari, ceea ce nu înseamnă, însă, că acelaşi lucru se poate spune despre epocile şi perioadele delimitate. Ele s-au precizat cu claritate în cursul cercetării şi s-au confirmat la capătul ei, cînd am dobîndit atît de necesara privire de ansamblu asupra întregului proces.

Prima epocă începe cu întîile texte literare româneşti şi se încheie la începutul secolului al XVIII-lea. Termenii extremi sînt 1532 şi 1715. Este epoca variantelor literare româneşti, în limitele căreia tendinţele de construire a unei limbi unice de cultură sînt cu totul sporadice, cînd nu lipsesc, cele mai adeseori, cu desăvîrşire.

În cadrul acestei epoci am distins trei perioade :

a) perioada cuprinsă între 1532 şi 1588. Este o primă fază a limbii literare, în care însă variantele literare ne apar suficient de bine fixate pentru a admite că, măcar unele din ele, se constituiseră cu cîtva timp înainte;

b) perioada cuprinsă între 1588 şi 1656. Este faza consolidării principalelor variante ale românei literare (muntenească, moldovenească şi sud-vest-ardelenească);

c) perioada cuprinsă între 1656 şi 1715, cînd influenţele reciproce dintre variantele literare se manifestă cu o anumită intensitate.

A doua epocă se întinde pe un interval de aproape 250 de ani, între 1715 şi 1960. Cele două date extreme delimitează epoca de constituire a limbii unice supradialectale. În cadrul limbii române, procesul de unificare a cunoscut o evoluţie lungă şi sinuoasă în cursul a patru perioade mai importante:

a) între 1715 şi 1780 se întinde o perioadă în interiorul căreia se plasează momentul primei unificări a limbii române literare (în jurul anului 1750);

b) între 1780 şi 1836 se constată o perioadă de diversificare lingvistică, la capătul căreia unitatea cîştigată în veacul precedent este în mare parte pierdută;

c) între 1836 şi 1881 se plasează epoca de constituire a principalelor norme ale limbii literare unice de astăzi;

d) între 1881 şi 1960 are loc definitivarea în amănunt a normelor limbii române literare contemporane[166].

[166] Asupra semnificaţiei tuturor acestor date, a se vedea capitolele consacrate perioadelor respective.

Graiurile dacoromâne în secolele al XVI-lea — al XX-lea

Contrar celor ce s-ar putea crede pornind de la titlul de mai sus (l-am ales pe acesta, întrucît altul mai potrivit nu am găsit), nu avem intenţia de a prezenta în capitolul de faţă o istorie a graiurilor dacoromâne din secolul al XVI-lea şi pînă astăzi. Ocupîndu-ne în lucrarea noastră de evoluţia normei literare româneşti, privită în raport cu graiurile pe care s-a întemeiat în cursul veacurilor, era absolut necesar ca într-un capitol aparte (să-i spunem de dialectologie) să stabilim expansiunea în spaţiu, de-a lungul timpului, a particularităţilor lingvistice asupra cărora ne-am oprit în expunerea noastră. Faptul de a fi afirmat că un anumit fenomen prezent într-un text literar poate fi atribuit sau nu graiului vorbit de autor presupune cunoaşterea prealabilă a difuzării fenomenului respectiv în domeniul dacoromânesc la un moment dat. Desigur că o trimitere sau o explicaţie în note ar fi putut lămuri pe cititor asupra repartiţiei dialectale a fonetismului, formei sau cuvîntului în discuţie. Cum însă referinţe de acest gen abundă în lucrare şi se repetă frecvent de la un capitol la altul, ar fi însemnat fie să reluăm de nenumărate ori una şi aceeaşi discuţie, fie să apelăm la trimiteri frecvente, procedeu incomod atît pentru autor, cît şi pentru cititor. Am crezut, de aceea, că vom opera o simplificare, tratînd, o dată pentru totdeauna, într-un capitol introductiv, toate problemele referitoare la răspîndirea geografică a fenomenelor cercetate.

Pentru a obţine o imagine cît mai cuprinzătoare asupra difuzării, în trecut şi în zilele noastre, a particularităţilor pe care le-am avut în vedere în cursul cercetării, ne-am adresat, înainte de toate, lucrărilor de dialectologie consacrate graiurilor dacoromâne de astăzi, precum şi acelor izvoare care ne permit să stabilim evoluţia în trecut a acestor graiuri.

Pentru a cunoaşte răspîndirea actuală a fenomenelor ne-am adresat în primul rînd materialului ALR (publicat sau aflat încă în arhiva Institutului de lingvistică şi istorie literară din Cluj). Numai atunci cînd datele ALR lipseau sau erau insuficiente, am apelat la informaţiile furnizate de monografiile dialectale, de glosarele regionale sau de volumele publicate pînă în prezent ale NALR. În cazuri extreme, am avut în vedere indicaţiile oferite de dicţionare sau de diverse lucrări de specialitate asupra repartiţiei geografice a fenomenelor. Asemenea cazuri sînt însă rare. Încă şi mai puţin numeroase sînt situaţiile cînd ne-am văzut siliţi să stabilim noi înşine circulaţia unor cuvinte, orientîndu-ne după originea lor (e cazul cîtorva maghiarisme, localizabile în Transilvania sau Banat).

Pentru a stabili răspîndirea în trecut a fenomenelor de limbă, ne-am folosit, înainte de toate, de mărturia textelor neliterare, adică a documentelor de tot felul (acte de vînzare-cumpărare, scrisori, însemnări etc.)[1].

[1] N-am ţinut seama de documentele oficiale din considerente pe care le-am expus mai sus, în *Introducere*, p. 79.

S-a arătat şi am arătat şi noi în altă parte a lucrării de faţă că documentele au capacitatea de a reflecta mai veridic decît o fac textele literare limba vorbită la un moment dat într-un anumit teritoriu. Convinşi de justeţea acestui punct de vedere, am acordat credit informaţiilor pe care ni le furnizează documentele scrise în secolele al XVI-lea—al XIX-lea. Nu am ţinut seama de mărturia nici unui text literar, pe lîngă motivele arătate în *Introducere* (p. 78—79), şi pentru că, foarte adesea, operele literare (termenul de „literar" e folosit aici într-o accepţiune largă), deschise influenţei altor graiuri, pot să nu fie „pure" din punct de vedere lingvistic.

Din păcate, pe lîngă avantajele recunoscute, textele neliterare, datorită mai ales caracterului lor specializat, nu pun la contribuţie o serie de cuvinte importante pentru cercetarea noastră, tot aşa cum o serie de alţi termeni sînt greu de găsit în textele literare (sau cel puţin în unele dintre ele). Acesta e motivul pentru care, în destul de multe cazuri, atestările dinaintea secolului nostru lipsesc.

Alt dezavantaj decurge din ceea ce am putea numi inegala repartiţie geografică a documentelor ce ne-au stat la dispoziţie. Numeroase în Ţara Românească şi Moldova, textele neliterare sînt relativ puţine în Transilvania şi cu totul rare în Crişana şi, mai ales, în Banat, unde distrugerile pricinuite de războaie în secolele al XVI-lea—al XVIII-lea au făcut ca cele mai vechi documente ajunse pînă la noi să nu fie (cu puţine excepţii) anterioare sfîrşitului secolului al XVIII-lea.

Repartiţia pe secole a documentelor explică alte carenţe ale materialului rezultat din despuierea lor. Puţin numeroase în secolul al XVI-lea, ele se înmulţesc treptat după 1600, pentru ca în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea să avem la îndemînă un material foarte bogat. Faptul acesta explică de ce, în unele cazuri, un anumit fenomen apare notat în documente la o dată mai tîrzie decît în textele literare.

În fine, sursele documentare aflate la dispoziţia noastră pot explica unele deficienţe posibile ale investigaţiei noastre. Exceptînd secolul al XVI-lea, ne-am adresat documentelor prin intermediul colecţiilor publicate de diverse persoane în cursul ultimei sute de ani. Rareori lingvişti sau filologi, de cele mai multe ori istorici, cîteodată lipsiţi de o pregătire de specialitate, editorii au folosit sisteme de transcriere diferite, redînd textul cu o competenţă variabilă de la un caz la altul. Desigur, o selecţie a materialului în funcţie de priceperea şi seriozitatea editorilor trebuie şi, pînă la un punct, a şi fost făcută. Din păcate, există zone întregi, cum ar fi de pildă Crişana, unde majoritatea culegerilor de documente sînt datorate unor diletanţi, altminteri oameni bine intenţionaţi şi, într-un anumit sens, competenţi. A fi renunţat la materialul consemnat de aceştia ar fi dus la reducerea considerabilă a cantităţii de informaţie referitoare la anumite regiuni ale ţării. A merge direct la surse sau cel puţin a controla exemplele recoltate din diferitele colecţii ar fi pretins un efort pe care nu am fost în stare să-l facem în momentul de faţă. Am urmărit însă cu atenţie materialul extras din documente, renunţînd la tot ce părea îndoielnic şi adresîndu-ne, chiar, în cîteva cazuri, originalelor.

Un auxiliar preţios în cursul cercetării l-a constituit lucrarea *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea* (Bucureşti, 1974), elaborată de noi în colaborare cu Al. Mareş, în cadrul sectorului de limbă literară şi filo-

logie al Institutului de lingvistică din București. Pentru a evita o întindere excesivă a capitolului de față, ne-am mulțumit să reproducem, acolo unde a fost cazul, concluziile acestei lucrări în legătură cu circulația unor fenomene în secolul al XVI-lea. Cu cîteva excepții, lucrarea se întemeiază, ca și cercetarea de față, numai pe documentele neliterare scrise înainte de 1601, de aceea concluziile ei au putut fi fructificate aproape integral. În privința Banatului și Hunedoarei, monografia pune la contribuție *Palia de la Orăștie* și un document literar din c. 1600. Conform principiilor după care ne-am condus, n-am ținut seama de circulația bănățeană-hunedoreană a unor fenomene, așa cum a fost stabilită pe baza atestărilor din *Palia de la Orăștie* și din scrisoarea mitropolitului Ioan de Prislop.

Documentele secolului al XVI-lea provin în marea lor majoritate din Muntenia și Moldova. Eliminînd, din motivele arătate mai sus, *Palia de la Orăștie* și scrisoarea mitropolitului Ioan, am reținut în cadrul cercetării de față numai patru documente ardelenești scrise cel mai tîrziu în anul 1600. Împrejurarea face ca, în cea mai mare parte a sa, teritoriul de peste munți să se prezinte ca o zonă „albă", asupra căreia nu putem dobîndi cunoștințe decît pe calea reconstituirii, deci a ipotezelor.

Monografia consacrată secolului al XVI-lea a ținut seama, în diversele zone ale Dacoromaniei, atît de inovații, cît și de fenomenele pe care acestea erau în curs de a le scoate din circulație. Motive de spațiu, înainte de toate, ne-au silit ca, în expunerile noastre referitoare la perioadele de după 1600, să ne ocupăm (în special în domeniul foneticii) aproape exclusiv de inovații, acordînd interes, cu alte cuvinte, elementelor noi, apărute într-o anumită arie lingvistică, și renunțînd să urmărim, de cele mai multe ori, fenomenele arhaice, care erau treptat înlocuite. Ar fi fost și greu să stabilim, într-o serie de cazuri, dacă un anumit fenomen de limbă, notat în documentele secolelor al XVII-lea sau al XVIII-lea, își datorează consemnarea faptului că era folosit efectiv de scriitor și nu conformării acestuia față de tradiția grafică. Așa, bunăoară, în documentele ardelenești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea apar frecvent grafii care-l redau pe *e* medial ațon *(fecior, oameni, veni)*, pe *-eá (avea, vedea)* sau rostirea moale a consoanelor *s, dz, z, ț (dzic, sec, țeapă, zid* etc.*)*, alături de grafii care notează trecerea lui *-e-* la *i*, reducerea lui *-eá* la *e (ę)* sau rostirea dură a consoanelor mai sus amintite. În capitolul de față am urmărit, în teritoriile ardelenești, numai expansiunea inovațiilor *(-i,-é(ę), s, dz, z, ț* duri etc.*)*, pentru că, în afara considerentelor de spațiu, ne-a lipsit siguranța că într-un caz sau într-altul grafiile cu *-e-, -eá* și *s, dz, z, ț* moi reprodue rostiri reale. Dimpotrivă, avem convingerea că, cel mai adesea, cel puțin de la un moment dat încoace, ele erau tradiționale, reflectînd rostirea reală din epoci mai vechi. Facem această precizare pentru ca cititorul să nu-și facă, eventual, impresia (greșită) că prezența în textele literare ardelenești scrise după 1600 (provenind din regiuni de unde nu avem documente redactate în secolul al XVI-lea) a unor grafii notînd, de pildă, pe *-e-, -eá* sau rostirea moale a consoanelor *s, dz, z, ț* s-ar datora înriuririi unor alte variante literare sau graiuri.

În afara apelativelor, documentele consemnează un număr de toponimice și antroponimice, care au fost de asemenea reținute, întrucît au calitatea de a reflecta limba vorbită în epoca consemnării lor și chiar, în unele cazuri, în epoci anterioare. Termenii onomastici din limba de astăzi

au fost notaţi numai atunci cînd ne sugerează o anumită repartiţie teritorială, care nu mai este pusă în lumină de apelativele corespunzătoare. Nu am ţinut totuşi seama de fonetismele sau cuvintele muntenești, devenite literare, consemnate în afara Olteniei şi Munteniei, întrucît termenii onomastici din această categorie ar putea fi impuşi pe cale oficială.

În cîteva cazuri, răspîndirea în trecut a unor particularităţi de limbă s-a făcut pe baza indicaţiilor existente în diferite lucrări de specialitate.

Unele indicaţii privitoare la situaţia din secolele trecute le putem obţine interpretînd repartiţia actuală a fenomenelor de limbă. Aşa cum a arătat G. Ivănescu, graiurile de azi sînt în măsură să ne furnizeze o serie de informaţii veridice asupra aspectelor dialectale mai vechi ale dacoromânei[2], afirmaţie integral acceptabilă, cu condiţia de a nu ne imagina că *toate* datele oferite nouă de cercetarea dialectologică contemporană au darul de a oglindi situaţia existentă în graiurile dacoromâne în urmă cu cîteva secole. Aşa cum am arătat cu alt prilej, ar fi o greşeală de neiertat să credem că circulaţia unor fenomene sau repartiţia unor graiuri nu s-a schimbat din secolul al XVI-lea şi pînă astăzi şi că, prin urmare, e suficient să consulţi o hartă ALR ca să ştii totul despre răspîndirea în trecut a unui anumit fenomen lingvistic[3]. Pentru a folosi cu profit datele oferite de cercetarea dialectologică de astăzi, trebuie să facem distincţia necesară între *arhaisme şi inovaţii*[4]. Cuvintele din vechiul fond latin al limbii, circulînd astăzi în anumite regiuni ale Dacoromaniei, s-au găsit acolo din cele mai vechi timpuri, deci şi în urmă cu cîteva secole. Un cuvînt ca *păcurar*, întîlnit în *Palia de la Orăştie*, a fost explicat prin graiurile bănăţene-hunedorene din secolul al XVI-lea, deşi n-a fost atestat în nici un document bănăţean-hunedorean din veacurile trecute, ci numai în vorbirea din zilele noastre. Faptul că avem a face cu un cuvînt moştenit din latină (< *pecorarius*), care circulă în prezent în Banat şi Hunedoara, şi nu deţinem nici o probă că el ar fi fost adus aici de aiurea la o anumită dată ne permite să considerăm că *păcurar* circula în graiurile din această parte a ţării şi în secolele al XVI-lea — al XIX-lea. Aceeaşi operaţie poate fi făcută şi în privinţa unor fonetisme şi forme. Inovaţiile (în această categorie intră marea majoritate a cuvintelor împrumutate din alte limbi, precum şi evoluţiile fonetice şi morfologice mai recente) nu permit însă asemenea operaţii de reconstituire decît cu anumite riscuri (fac excepţii inovaţiile aflate în regres)[5]. Faptul aceasta nu înseamnă însă că inovaţiile sînt cu totul inutile în cercetarea noastră. În *Evangheliarul de la Sibiu* şi în *Cartea de cîntece* din c. 1560—1570 apare fonetismul *caltă* (= caută, cu *u* > *l*). *Caltă* nu a fost atestat în nici un alt text românesc (literar sau nu) din secolele al XVI-lea — al XIX-lea. În zilele noastre fonetismul a fost notat exclusiv în Banat şi, sporadic, în Hunedoara vecină. Firește că atestarea lui în zilele noastre nu ne permite să afirmăm cu certitudine că el circula în Banat şi în secolul al XVI-lea. Întrucît însă *caltă* nu a fost notat niciodată în afara Banatului, avem temeiuri să socotim că, după toate

---

[2] Vezi *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 114.

[3] Vezi lucrarea noastră *Localizarea textelor vechi româneşti după criterii lingvistice*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XVI, 1965, nr. 3, p. 392—394.

[4] Asupra accepţiunii în care folosim aici aceşti termeni, a se vedea articolul nostru mai sus citat, p. 399.

[5] Vezi pe larg aceeaşi lucrare, p. 399—400.

probabilităţile, în *Evangheliarul de la Sibiu* şi în *Cartea de cîntece*, *caltă* a putut să pătrundă numai din graiurile bănăţene-hunedorene şi nu a fost luat de aiurea.

Într-un mod asemănător pot fi interpretate unele fenomene atestate în secolele trecute, pentru a obţine informaţii asupra epocilor mai vechi.

Constrînşi să ne mişcăm în anumite limite de materialul aflat la dispoziţia noastră, nu am izbutit să stabilim întotdeauna răspîndirea unui anumit fenomen începînd din secolul al XVI-lea (sau din momentul apariţiei sale) pînă astăzi. Există situaţii (în special în ceea ce priveşte lexicul) cînd a trebuit să ne mulţumim să consemnăm circulaţia actuală a unor fenomene, iar alteori să le atestăm prezenţa la o anumită dată, într-o regiune sau alta, cît mai aproape, în măsura posibilului, de perioada primei lor consemnări într-un text literar. Cititorul va ţine seamă de toate aceste precizări, atunci cînd va consulta capitolul de faţă. Firesc că, parcurgînd un număr mai mare de texte, am fi obţinut informaţii mai bogate şi mai amănunţite. Oricine va deschide o colecţie de documente necercetată de noi va putea aduce completări sau rectificări afirmaţiilor noastre. Deşi am citit peste o mie de documente şi notiţe de tot felul, considerăm cantitatea drept insuficientă. Trebuia, totuşi, să ne oprim undeva.

Cîteva precizări cu caracter tehnic la capătul acestor rînduri introductive. Discutarea materialului din trecut şi de astăzi s-a făcut ţinîndu-se seama de vechile regiuni istorice ale României : Muntenia, Moldova, Transilvania şi Banatul (pentru repartiţia actuală a fenomenelor am avut în vedere şi Dobrogea). Crişana şi Maramureşul sînt cuprinse în Transilvania, Bucovina în Moldova, iar Oltenia în Muntenia. Prin urmare, vorbind de exemplu de nordul Transilvaniei, înţelegem prin acest termen deopotrivă Crişana, nordul Transilvaniei propriu-zise şi Maramureşul, deci, în linii mari, întreg teritoriul de la nord de Mureş. Ori de cîte ori a fost necesar, ne-am referit şi la Oltenia, Bucovina, Maramureş şi Crişana, iar uneori chiar la anumite judeţe ale României de astăzi. Penuria de exemple din documentele bănăţene, ca şi dorinţa de a economisi spaţiul ne-au îndemnat ca într-o serie de cazuri (atunci cînd Banatul mergea cu Transilvania sau cel puţin cu unele graiuri ardeleneşti) să examinăm împreună materialul lingvistic provenit din Banat şi Transilvania.

La exemplele extrase din documente s-a notat, în afara anului, localitatea unde a fost redactat actul sau însemnarea[6]. Locul de origine al scribului a fost consemnat ori de cîte ori l-am putut stabili (în asemenea cazuri, nu s-a mai dat numele localităţii unde a fost scris textul). Localităţile, judeţele sau regiunile care au un asterisc sînt reconstituite de noi pe baza indicaţiilor oferite de texte. La numele de sate s-a adăugat, despărţit printr-o pauză, numele judeţului din care face parte (atunci cînd am reuşit să stabilim acest lucru). Cînd numele judeţelor sînt date cursiv înseamnă că e vorba de vechile unităţi administrative dinainte de 1950. Ori de cîte ori data scrierii unui document e aproximativă, ea e precedată de c.(=circa). Aşa cum am mai spus, referinţele la aspectul dialectal al dacoromînei din secolul al XVI-lea s-au făcut, acolo unde a fost posibil, prin intermediul

[6] De regulă, scriitorul actului era originar din regiunea unde se găseşte localitatea în care s-a scris documentul; vezi Rosetti, ILR, 478; vezi şi lucrarea noastră citată mai sus, p. 403—404.

monografiei *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea.* Pentru a oferi cititorului informaţii cît mai complete, am făcut uneori referinţe la situaţia din secolul al XVI-lea şi prin mijlocirea lucrării lui Al. Rosetti *Istoria limbii române.* Întrucît autorul stabileşte aici repartiţia unor fenomene ţinînd seama şi de textele literare, nu numai de documente, iar concluziile sale diferă uneori de ale noastre, trimiterile se fac prin cf.

Scopul capitolului de faţă fiind stabilirea circulaţiei unor fenomene de limbă, atenţia noastră a fost îndreptată, în primul rînd, în această direcţie. Fenomenele au fost formulate cît mai succint cu putinţă, fără a intra în detalii de fonetică, morfologie sau lexicologie. Din şirul explicaţiilor date unui anumit fenomen a fost aleasă, de obicei, aceea pe care o credem mai aproape de adevăr. Întrucît, de cele mai multe ori, e vorba de explicaţii devenite curente, n-am mai indicat, într-o serie de cazuri, numele celui sau celor ce s-au raliat unui anumit punct de vedere sau au luat poziţie împotriva lui (nesemnalînd numele altora, nu înseamnă, cîtuşi de puţin, că pretindem trecerea explicaţiilor pe numele nostru). Am invocat numele unor autori ori de cîte ori expunerea o cerea, fie pentru a susţine opinia noastră, fie pentru a ilustra un punct de vedere opus. Etimologiile cuvintelor au fost prezentate, în unele cazuri, pentru a întări pe baza lor o anumită repartiţie dialectală pe care am propus-o.

Fonetică

ACCENT

áripă—arípă Prima formă de accentuare este răspîndită, după Weigand, în Banat, Transilvania, Muntenia (în ultimele două regiuni se întîlneşte şi *arípă*). *Arípă* a fost notat în Moldova şi Dobrogea (vezi DA s.v.), ceea ce, în linii mari, ALR I, mat. necart., chest. nr. 1005, confirmă.

blĕstem—blestém Accentuarea oxitonă *(blestém)* a fost întîlnită în Muntenia şi sudul Transilvaniei. Cu totul izolat, ea a mai fost consemnată şi în Moldova, Banat şi restul Transilvaniei; în celelalte zone a fost înregistrată numai forma cu accentul pe prima silabă (ALR I, mat. necart., chest. nr. 597).

bólnav—bolnáv Prima formă de accentuare apare în graiurile moldoveneşti şi în cîteva puncte din Muntenia şi Dobrogea. A doua se întîlneşte în arie compactă în Muntenia, sudul Banatului, Transilvaniei şi Dobrogei şi, pe alocuri, în Moldova (mai ales sudică) (ALRM I, vol. I, h. 191; vezi şi Puşcariu, LR, II, h. 29).

dúşman—duşmán Forma paroxitonă este răspîndită în graiurile de nord, cea oxitonă în graiurile de sud (NALR-*Olt.*, vol. II, h. 350, TDGR, SDLR[7], Puşcariu, LR, II, 65). După DLRLC, *dúşman* e o rostire moldovenească.

fírav—firáv DA notează numai forma accentuală paroxitonă, ca şi TDRG (s.v. *hírav*). CADE, în schimb, consemnează ambele forme, dar

[7] Printr-o curioasă intervertire a punctelor cardinale, formele sudice (munteneşti) sînt desemnate peste tot în dicţionarul lui Scriban prin „vest", iar cele nordice (moldoveneşti şi ardeleneşti) prin „est".

de o manieră curioasă : *firáv, hírav.* Puşcariu, LR, II, 67, se mulţumeşte să consemneze cele două forme, fără nici o precizare asupra unei eventuale repartiţii dialectale. SDLR consideră accentuarea oxitonă drept muntenească, iar pe cea paroxitonă drept moldovenească, apropiindu-se foarte mult de situaţia reală (accentuarea paroxitonă e răspîndită şi prin Transilvania). ALR II, vol. I, h. 82, îl notează pe *hiráv* în punctul 705 din estul Munteniei.

gíngaş—gingáş DA (şi Puşcariu, LR, II, 67) notează ambele accentuări, dar fără a spune ceva despre repartiţia lor geografică. CADE şi TDRG consemnează numai forma paroxitonă, etimologică. SDLR socoteşte, cu justeţe, că *gíngaş* e „estic" (adică, de fapt, nordic), iar *gingáş*, „vestic" (citeşte : „sudic"). ALR, II, vol. I, h. 82, îl notează pe *gíngaş* în sud-estul Transilvaniei[8].

gínginä—gingíc Prima formă accentuală (proparoxitonă) a fost notată în nordul Transilvaniei şi în Moldova, în timp ce forma *gingíe* e răspîndită în restul teritoriului dacoromân (ALR I, vol. I, h. 32).

(a)míros—(a)mirós Prima formă de accentuare e răspîndită în Banat şi în Moldova. În rest au fost notate numai forme cu accentul pe ultima silabă (ALR I, vol. I, h. 77).

mîrşav—mîrşáv Situaţia se prezintă la fel ca în cazul lui *duşman*. Prima formă e nordică (moldovenească), a doua sudică (TDRG, SDLR).

scîrnav—scîrnáv Prima formă accentuală e nordică (moldovenească), a doua sudică (TDRG, SDLR),

spúrcat—spurcát Varianta oxitonă, etimologică, este răspîndită în graiurile de sud, în timp ce prin Transilvania şi Moldova are curs forma paroxitonă (Puşcariu, LR, II, h. 66, TDGR).

záhăr—zahár(zăhár) *Záhăr* circulă în Muntenia, Dobrogea şi sud-estul Transilvaniei. În rest (acolo unde a fost notat cuvîntul), se întîlneşte numai accentuarea oxitonă (ALR II, SN, vol. V, h. 1136). NALR-*Olt.* l-a consemnat pe *zahár* şi în cîteva puncte din Oltenia (vol. II, h. 376).

În privinţa verbelor de conj. I în *-ura (desfăşura, înconjura* etc.), vezi *Morfologia*, p. 168.

Vocalism

a—ă *A* aton > *ă* în cuvinte de origine latină şi de alte origini. Fenomenul se întîlneşte în toate graiurile dacoromâne. Există însă o serie de termeni (de altă origine decît latina) în care *a* aton (mai exact, proton) apare trecut la *ă* numai în unele graiuri, în timp ce în altele această transformare fonetică nu se constată (*a* s-a putut menţine în unele cazuri datorită acţiunii prohibitive a lui *a* accentuat din silaba următoare). Nu este exclus ca *a* > *ă* peste tot în asemenea cuvinte, iar apoi în unele zone *ă* > *a* printr-un proces de asimilare vocalică (acolo unde în silaba următoare exista un *a*).

Orientîndu-ne după ALR, *a* > *ă* în cuvinte ca *bălaur, căpac, căzan, Măria, păstramă*, în Banat, Transilvania, Oltenia de vest şi, mai rar, în Moldova, în timp ce în Muntenia propriu-zisă, Dobrogea, Oltenia de răsărit şi prin Moldova fenomenul nu a fost înregistrat (ALR I, vol. I, h. 248,

[8] În legătură cu „estic" şi „vestic" la Scriban, vezi mai sus p. 94.

ALR II, mat. necart., chest. nr. 4242, ALR II, SN, vol. IV, h. 1147, vol. V, h. 1303, 1545, ALRM II, SN, vol. III, h. 902).

Materialul de limbă extras din documentele secolului al XVI-lea nu permite stabilirea unei repartiţii dialectale precise a fenomenului. După 1600, l-am întîlnit în special în Transilvania şi Moldova (mai ales în nume proprii). Astfel, *a* > *ă* apare în texte din Transilvania : *Băsărab* (Făgăraş, 1698 ; SD, XIII, 99), *căzaci* (Şercăiţa—Braşov, 1849 ; SD, XIII, 177), *căzanie* (Turda, 1825, SD, XIII, 195 ; *Ocna Sibiului, 1826, SD, XIII, 139), *Găvril* (*Căieni—Satu Mare, 1701 ; PMS, 23), *Măgdălina* (Arpaşul de Jos—Sibiu, după 1723 ; SD, XIII, 43) etc.

Foarte numeroase sînt atestările moldoveneşti ale fenomenului, în timp ce astăzi *a* aton > *ă* nu apare decît rar în această regiune a ţării : *Căzan* (1612 ; DIR, Mold., III, 69), *căzac* (Cojeni, 1603, CB, I, 131 ; Iaşi, 1649, IZ, II, 2, 206 ; *j. Vrancea, 1714, SDP, I, 61), *Dămiian* (Iaşi, 1648, IZ, II, 2, 176 ; Şoldăneşti—Botoşani, 1715, DRA, II, 132), *drăgoman* (*Bucovina, 1673 ; SDC, 7), *Gălata* (Iaşi, 1619 ; DIR., Mold., IV, 361), *Gălaţi* (Hîrlău—Iaşi, 1625 ; DIR, Mold., V, 371), *Mătei(u)* (Roman, 1605, BDR, 8 ; Iaşi, 1701, DRA, II, 93), *Năstasie* (Igeşti, 1608—1623 ; DIR, Mold., II, 143), *Vărvarei* (Pleşeşti, 1620 ; DIR, Mold., IV, 480).

Cu totul sporadic a fost notat fenomenul în Ţara Românească (de vest) : *căzanului* (*j. Argeş, 1753 ; SD, XIV, 191), *Stămat[e]* (Craiova, 1814 ; SD, XV, 2, 264).

Nu am consemnat trecerea lui *a* la *ă*, după 1600, în puţinele documente bănăţene ce ne-au stat la dispoziţie.

a—e(ea) *A* s-a păstrat intact în unele graiuri în cuvintele *blastem (blastăm)* vb., *spariu*, cf. şi *razem (razăm, razim, razîm)*, cuvînt cu etimologie nesigură. În altele a fost înlocuit cu un *e(ea)* : *blestem, speriu* ; cf. şi *rezem (reazem)*. *Blastem, spariu, razem* apar în aceleaşi arii ca şi *blăstema (blăstăma), spăria* şi *răzema (răzăma)*, iar *blestem, speriu, rezem (reazem)* în aceleaşi arii ca *blestema, sperja, rezema*. Pentru expansiunea acestor fonetisme, vezi mai jos p. 98—99, unde se examinează trecerea lui *ă* la *e*.

ă—a a) Între trecerea lui *ă* proton la *a*, condiţionată de prezenţa lui *a* accentuat din silaba următoare *(lasat)*, şi trecerea lui *ă* la *a* în cuvinte de tipul *batrîn, masură* ar exista, după Puşcariu, o strînsă legătură. Simpla prezenţă a accentului în silaba următoare ar fi făcut ca trecerea lui *ă* la *a* (explicabilă printr-o asimilare vocalică în cazul cuvintelor de tipul *lasat*) să se producă şi în cuvintele de tipul *batrîn, masură* (LR, II, 375—376).

În zilele noastre, trecerea lui *ă* la *a* a fost notată în mai multe părţi ale teritoriului dacoromân[9] : o arie cuprinde Moldova (în sud, *ă* > *a* numai în cuvinte de tipul *lasat*), a doua Bihorul şi zona munţilor Apuseni, întinzîndu-se şi asupra Banatului nordic, iar a treia înglobează sudul Hunedoarei şi nord-vestul Olteniei. Mai mult sau mai puţin sporadic, fenomenul a fost notat în Maramureş-Oaş şi în Muntenia, în vecinătatea ariilor din Moldova (ALR, I, vol. I, h. 48, 79, 115, 117, 123, vol. II, h. 151, 184, 204, 216, 223, 280 etc. ; vezi hărţile expansiunii fenomenului la R. Todoran, în „Studii şi cercetări lingvistice", V, 1954, nr. 1—2, 61, 66, 68, şi S. Puşcariu, LR, II, h. 53 ; pentru Maramureş-Oaş, vezi Candrea, O., 10, M.L.

[9] În unele localităţi a fost notat un sunet intermediar între *ă* şi *a*.

Purdela, în „Cercetări de lingvistică", XV, 1970, nr. 2, 265—269). După cît se pare, fenomenul a atins în secolul nostru expansiunea maximă; totuşi aria hunedoreană-olteană a fost cîndva mai extinsă decît astăzi.

În secolul al XVI-lea, *ă* apare notat în toate regiunile ţării de unde ne-au parvenit documente; *ă* > *a* se întîlneşte prin Moldova de nord şi Oltenia *(Gr. sec. XVI*, 76; cf. şi Rosetti, ILR, 488).

În Moldova, trecerea lui *ă* proton la *a* se întîlneşte neîntrerupt din secolul al XVI-lea pînă astăzi, deşi nu atît de frecvent pe cît ne-am aştepta. Iată o serie de atestări de după 1600 ale fonetismului *a*: *adivarate* (Iaşi, 1818; SD, XIX, 45), *s-au aratată* (Iaşi, 1784; SD, XV, 2, 178), *balţaţi* (Iaşi, 1660; IZ, III, 1, 154), *batuţi* (Iaşi, 1660; IZ, III, 1, 155), *čatatĕ* (Suceava, înc. sec. XVII; RLB, 65), *calugar* (Iaşi, 1621; DIR, Mold., V, 13), *înparatului* (Tg. Frumos, după 1806; SD, XV, 2, 295), *au lasatu* (*Bucovina, 1753; SDC, 53), *martoriia* (*Bucovina, c. 1625; BDB, I, 191), *parţalꙫ* (=[îm]părţeală; Iaşi, 1642; IZ, II, 2, 20), *au parut* (Cătămăreşti—Botoşani, 1677; SD, V, 223), *Patraşco* (Iaşi, 1638; IZ, II, 1, 103), *spatar* (Iaşi, 1739; SD, V, 106), *şat*<*rarul*> (Iaşi, 1638, IZ, II, 1, 151; **j. Dorohoi*, c. 1766, DRA, II, 417), *ţaranii* (Iaşi, 1660; IZ, III, 1, 138), *vatavulu* (Iaşi, 1623; DIR, Mold., V, 174), *vataman* (*Bucovina, 1714; SDC, 24), *zalugu* (1623; DIR, Mold., V, 226) etc. După cum se vede, exemplele provin în marea lor majoritate din jumătatea de miazănoapte a Moldovei, semn că aici fenomenul este mai vechi decît în sud, unde pare a fi o extindere mai recentă din nord.

În Maramureş, trecerea lui *ă* proton la *a* este atestată cu certitudine în 1619—1620, la Budeşti: *cumparat-au* (SD, XVII, 60) şi, fără a fi cunoscut o difuzare mai largă, s-a menţinut pînă în zilele noastre (pentru alte exemple vezi lucrarea noastră publicată în „Studii şi cercetări lingvistice", XXII, 1971, nr. 3, 297—299).

Din aria care cuprinde o parte a Crişanei, nordul Banatului şi zona munţilor Apuseni atestările fenomenului, după 1600, sînt destul de rare şi tîrzii: *Bihor: au cumparat* (Vaşcău-Sohodol, 1773; RIB, 10), *pacare* (=[îm]păcare; Oradea, după 1700; SD, IV, 70); *Arad: capitani* (Arad, 1724; SD, IV, 81); *Banat: pareche* (Buziaş—Timiş, 1803; AB, II, 3, 39).

În vecinătatea actualei arii hunedorene, în Sibiu şi Alba, trecerea lui *ă* la *a* a fost notată sporadic la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor: *stradania* (Sebeş, 1818; SD, XIII, 175), *straine* (Sibiu, 1783; SD, XII, 106). Din aceeaşi epocă datează cîteva atestări ale fenomenului în Banatul vecin cu Oltenia: *se facusă* (Mehadia—Caraş-Severin, 1810; IPB, 117), *parintele* (Teregova—Caraş-Severin, 1788; IPB, 93).

În fine, în Oltenia de nord şi de nord-est, *ă* > *a* a fost notat imediat după 1600: *stradanie* (Tismana—Gorj, 1612; DIR, ŢR, II, 100). Tot din această arie provin şi celelalte atestări muntenești ale fenomenului: *barbatu-meu* (*Vladimiri—Gorj, 1821; SD, VI, 517), *camaş[ă]* (Tg. Jiu, 1793; SD, VI, 504), *s-au înşalat* (*Oltenia de nord, 1785; SD, VII, 11) etc.

După Rosetti, ILR, 488, forme ca *bogaţeşte*, *mariră-se* etc. ar trebui eliminate din discuţie, întrucît *a* s-ar putea datora unei analogii grafice (influenţa lui *bogat*, *mare*). Analogia rămîne posibilă (nu însă sigură), dar faptul că exemplele din această categorie apar, alături de altele în care

analogia nu poate fi invocată, tocmai în zone unde *ă* > *a* este frecvent astăzi, ca de pildă în Moldova, nu poate fi trecut cu vederea. N-am luat în considerație în lucrarea de față pe *macar*, în care *a* ar putea fi etimologic (<ngr. *makari*)[10].

b) Un caz aparte de trecere a lui *ă* proton la *a*, ca urmare a acțiunii asimilatoare a lui *a* accentuat, avem în cuvîntul *pahar*. Cuvîntul *păhar* (provenind probabil din scr. *pehar*), cu *e* > *ă*, după o labială, în poziție „tare", era general odinioară în întreaga Dacoromanie. Dacă în celelalte cuvinte *ă* proton > *a* este o particularitate a graiurilor nordice (și în special a celor moldovenești), în cazul lui *pahar* inovația s-a produs numai în Muntenia și, sporadic, în Moldova (ALR, II, SN, vol. III, h. 854). În cea mai mare parte a teritoriului dacoromân are, deci, curs fonetismul vechi, cu *ă*.

În Muntenia, inovația datează de la începutul secolului al XVII-lea : *pahar* (*Rîmnicul Vîlcea, c. 1623 ; DIR, TR, IV, 249). Atestările fenomenului lasă să se întrevadă că *ă* > *a* era recent la începutul secolului al XVII-lea, deoarece și după această dată în Țara Românească *ă* este atestat în documente : *păh[arnic]* (București, 1685 ; DIB, 46), *păharŭ* (Baia de Aramă — Mehedinți, 1693 ; SD, V, 308) etc.

În Moldova, vechiul fonetism cu *ă* se întîlnește consecvent : *păharnic* (Iași, 1631, BDR, 179 ; Iași, 1642, IZ, V, 2, 20 ; *Scorțești, 1735, DRA, II, 196), *păhărnicel (păhărnecel)* (Păușești, 1614, DIR, Mold., III, 156 ; Suceava, 1624, DIR, Mold., V, 303) etc.

ă—e a) Trecerea lui *ă* neaccentuat la *e* în *blestem*, *blestema*, *necaz*, *pereche*, *perete* și *speria* este o inovație a graiurilor din Muntenia (uneori și a celor din Oltenia și Dobrogea), așa cum rezultă din materialul ALR (ALR I, vol. I, h. 99, ALR I, mat. necart., chest. nr. 597, 653, 1307, 1356, ALR II, vol. I, h. 103, ALR II, mat. necart., chest. nr. 2363, ALR II, SN, vol. I, h. 71, vol. V, h. 1451 ; vezi și Todoran, P., 60, 61). De observat totuși că *necaz* apare și în cîteva puncte în teritoriul de peste munți, iar *pereche* în Moldova și Banat (dar în aceste regiuni el este foarte probabil literar). *Păreche*, *părete* sînt răspîndite și în Oltenia, ca și *spăria*, *spărios*, care apare însă numai în jumătatea vestică a regiunii.

În *blestem*, *pereche*, *perete*, *ă* a trecut la *e* datorită acțiunii asimilatoare a lui *e* din silaba următoare. Pentru a-l explica pe *e* din *necaz*, va trebui să pornim de la verbul *a năcăji* și să presupunem o disimilare *ă—ă* > *e—ă*. De la *năcăji*, *e* s-a extins și la *necaz*. În *speria*, care vine de la un etimon latin cu *a* (cf. **expavorere* ; CADE), *ă* s-a acomodat la vocala prepalatală din silaba următoare.

Dintre aceste inovații, trecerea lui *ă* la *e* în *blestem*, *blestema* apare bine reprezentată în documente. Îndată după 1600 fonetismul cu *e* a fost atestat în documente scrise în zona centrală a Munteniei : *blestem* (j. Vlașca, 1604 ; CB, I, 136), *blestemat* (Tîrgoviște, 1615, DIR, TR, II, 394 ; 1622, DIR, TR, IV, 248). De aici inovația s-a răspîndit spre apus. *Blestem* apare în județul Argeș în al doilea sfert al secolului al XVII-lea, iar în regiunea Muscelului la începutul secolului următor (Stănești—Argeș, 1626, BDR, 138 ; 1709, DRA, I, 227; 1736, DRA, I, 359). În Oltenia l-am notat tîrziu : *blestem* (*Craiova, 1745 ; SD, XXII, 328).

---

[10] În legătură cu expansiunea din trecut a fenomenului, vezi R. Todoran, *loc. cit.*, p. 75—76; M. L. Purdela, *loc. cit.*; I. Gheție, *loc. cit.*

Trecerea lui *ă* la *e* în *necaz, necăji* etc. nu a fost atestată în documente înaintea secolului al XVIII-lea: *necazuri* (Rîmnicul Vîlcea, 1722, SD, V, 140; *măn. Cîmpulung, 1745, DRA, I, 431), *necăjiți* (Cerneți—Mehedinți, 1777; DRA, I, 628).

Nu am consemnat în documentele cercetate de noi atestări ale trecerii lui *ă* la *e* în *pereche, perete.* Aproape toate exemplele pe care le-am notat pentru cuvintele *pereche* și *perete* provin din Oltenia și partea vestică a Munteniei și prezintă, în mod normal, pe *ă* etimologic: *păreache* (*j. *Buzău*, 1756; SD, V, 499), *păreche* (*j. *Argeș*, 1753; SD, XIV, 191), *părechi* (Horezu—Vîlcea, 1736; SD, XIV, 57), *părești* (Cîmpulung, 1743; SD, I-II, 301).

Trecerea lui *ă* la *e* în *speria* nu am găsit-o consemnată în documente înaintea secolului al XVIII-lea: *te vei speria* (Craiova, 1790; SD, VIII, 84), *Speriiat* (*j. *Dîmbovița*, 1777; DRA, I, 638).

b) Deși nu cunoaștem etimologia lor exactă (prin urmare, *ă* ar putea fi etimologic sau provenit dintr-un *e* precedat de un *r* dur), cuvintele *răteza—reteza* și *răzema (răzăma), răzima (răzîma)—rezema* le-am trecut alături de termenii amintiți mai sus din cauza răspîndirii lor geografice. Atît *reteza*, cît și *rezema* (cu *e*) sînt răspîndiți în Muntenia *(rezema* numai la răsărit de linia Turnu Măgurele—Tîrgoviște, *reteza* și în Oltenia; *reteza* apare, izolat, și în Banat și Transilvania de răsărit; ALR I, mat. necart., chest. nr. 976, ALR II, mat. necart., chest. nr. 4611, ALR II, SN, vol. I, h. 270).

Într-un document slavon scris în Moldova în 1436 apare toponimicul *Retedzești* (Bogdan, G., 195), iar la mijlocul secolului al XVII-lea un alt document slavon scris în aceeași regiune notează fonetismul cu *ă: Rătědze* (1640; Bogdan, G., 194).

c) Tot sudică (dar răspîndită și în afara granițelor Munteniei) este trecerea lui *ă* la *e* în *fermeca* (< lat. *pharmaco*). *Fermeca* este rezultatul unei disimilări *(fărmeca)* și apoi al unei asimilări vocalice *(fermeca).* Din ALR I, mat. necart., chest. nr. 1398 rezultă că *ă* în *fărmăcătură* se întîlnește în puncte situate în Banat, nordul Transilvaniei și al Moldovei. În *farmăcă, ă* a fost notat în Moldova și prin Transilvania de nord (ALRM II, SN, vol. III, h. 1312).

d) În cuvîntul *femeie, ă* a trecut la *e* în cea mai mare parte a dialectului dacoromân (excepțional, a mai fost notat în nord-vestul Olteniei și în valea Hațegului). În Moldova, *e > i: fimeie.* Prin sudul Munteniei și în unele graiuri ardelenești *ă > o: fomeie* (acest *o* era răspîndit odinioară și în Moldova, căci aici a fost notată în unele locuri forma *fumeie,* în care *u* provine dintr-o *o* aton) (ALR I, vol. II, h. 194, 195, ALR II, SN, vol. V, h. 1370, ALRM I, vol. II, h. 279; Densusianu, ȚH, 27).

Trecerea lui *ă* la *e* în cuvîntul *femeie* se constată încă la finele secolului al XVI-lea în Moldova *(Gr. sec. XVI, 77),* pentru a continua să fie oglindită în documente scrise în prima jumătate a secolului al XVII-lea în Țara Românească și Moldova.

În Țara Românească, *ă > e* apare rar: *fimeia* (1621; DIR, ȚR, IV, 56; *i* scris din eroare în loc de *e*). Frecvente pînă tîrziu sînt în documentele muntenești grafiile cu *ă,* ceea ce dovedește că în această parte a țării asimilarea lui *ă* la *e* următor s-a făcut lent și s-a încheiat tîrziu: *fămeia*

(fămĕia) (1622, DIR, ŢR, IV, 205; *Bucureşti, 1668, DIB, 36; Cîmpulung, 1679, SD, I-II, 280; Tîrgovişte, 1719, SD, VIII, 3).

În Moldova, formele cu *e* sînt frecvente încă în prima jumătate a secolului al XVII-lea: *femeaia (femĕia* etc.) (1607, DIR, Mold., II, 126; Paşcani, 1612, DIR, Mold., III, 109; 1615, DIR, Mold., III, 193; Iaşi, 1642, SD, V, 83 etc.), dar grafiile cu *ă* continuă să apară: *fămeaĭa (fămeia* etc.) (Bacău, 1609, BDR, 13; Tecuci, 1641, IZ, II, 1, 241; Roman, 1651, IZ, III, 1, 6).

Şi în Transilvania fonetismul *ă* s-a menţinut mai multă vreme, ca şi în Ţara Românească: *fămeaia (fămeia* etc.) (Porcești—Sibiu, 1733, SD, XIII, 153; Ohaba, 1762, SD, XIII, 140; Poiana Sibiului, 1767, SD, XIII, 146). Fonetismul *o* l-am întîlnit notat numai în documente transilvănene (*j. Bistriţa-Năsăud, 1691, IDB, II, 80; *Orăştie, 1765, SD, XIII, 255; Sălişte—Sibiu, 1768, SD, XIII, 167).

e) Spre deosebire de cele mai multe din cuvintele examinate în paragrafele precedente, în *nedejde* avem a face cu o inovaţie a graiurilor din nordul ţării şi din Banat *(ă—e(ę)>e—e(ę)*). ALR II, SN, vol. VI, h. 1655, l-a înregistrat pe *nedejde (nedęjde)* şi pe *nidejde (nidęjde*, cu *e>i)* în Moldova de miazănoapte, în Transilvania de la nord de Mureş şi prin Banat.

În secolul al XVI-lea, *nedejde* apare, alături de *nădejde*, în Moldova de nord *(Gr. scc. XVI*, 78).

După 1600, *nedejde* (şi derivatele) apar în documente scrise în nordul Moldovei: *Nedeajde* (*Bucovina, 1669; SDC, 7), *te nedejdui* (Botoşani, 1722; BDB, IV, 21), *nedejduit[ori]* (măn. Moldoviţa—Suceava, înc. sec. XVII; RLB, 68) şi în nordul Transilvaniei: *nedeajde* (Năsăud, 1702; SD, XIII, 136), *nedeajdia* (c. 1700; SD, IV, 70), *nede[j]de* (Vişeul de Mijloc—Maramureş, 1655; SD, XVII, 210).

În legătură cu *băserică>beserică*, vezi mai jos p. 107—108.

ă—i a) Trecerea lui *ă* la *i* (prin stadiul intermediar *î*) în *ridica* şi *risipi*, printr-un proces de acomodare şi apoi de asimilare vocalică, este o inovaţie a graiurilor sudice (din Muntenia şi Transilvania meridională), aşa cum arată ALR I, vol. I, h. 138, ALR I, mat. necart., chest. nr. 1345, ALR II, SN, vol. I, h. 153, vol. IV, h. 1062, vol. V, h. 1329, 1485 (stadiul cu *î* se întîlneşte în unele puncte din Muntenia şi din Moldova).

În documentele munteneşti, trecerea lui *ă* la *i* în *ridica* apare notată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: *ridicată* (Craiova, 1792; SD, XV, 1, 253), *să (să) ridice* (1771, DRA, I, 581; **j. Vlaşca*, 1815, DE, I, 171), *să ridici* (Dărmăneşti, 1782; DRA, I, 682). În sudul Transilvaniei, *ă>i* în *ridica* într-un document din 1766 (Bălgrad; SD, XIII, 33).

Tot o inovaţie a graiurilor munteneşti este trecerea lui *ă* la *i* în *nisip*; în celelalte părţi ale Dacoromaniei a fost notat fonetismul etimologic, cu *ă* (ALR I, mat. necart., chest. nr. 396, ALR II, SN, vol. I, h. 10).

b) În *privi*, *ă* a evoluat peste tot la *i* (prin stadiul *e*), cu excepţia Moldovei de nord, unde s-a păstrat pe alocurea fonetismul cu *ă* (Tătăruşi—Suceava, Vasiliu, *Cîntece, urături şi bocete de-ale poporului*, Bucureşti, 1909, 91; Bilca—Suceava, DA ms.); cf. *se ne praveşte* (Oradea, după 1700; SD, IV, 71).

ă—î Într-o serie de cuvinte, dintre care ne-am oprit asupra lui *călcîi, dintîi, întîi, mînie, pînă* şi *tîlhar*, *ă* nu a evoluat la *î* în unele graiuri dacoro-

mâne. Se spune, deci, *călcăi, dintăi, întăi, mănie, pănă (pără)* și *tălhar*. *Călcăi* nu apare în zilele noastre decît în Moldova (unde a fost notat, în nord, și *călcîi*) și în puncte izolate din nord-estul Munteniei (ALRM I, vol. I, h. 90; vezi și Pușcariu, LR, II, h. 41). *Dintăi* se întîlnește, de asemenea, în Moldova, dar și în unele puncte din Transilvania sud-vestică, zona Mureșului mijlociu și a Tîrnavelor, precum și, izolat, în nord-estul Munteniei (ALR II, SN, vol. IV, h. 936). Aproape generală e în Moldova și rostirea *pănă (pără)*, care a fost însă consemnată și în Banat, Hunedoara, zona Mureșului mijlociu și a Tîrnavelor și în Făgăraș (ALR II, SN, vol. VI, h. 1833—1836). *Tălhar* e o pronunțare răspîndită în întreg Ardealul de la nord de Mureș. În Moldova a fost notată pronunțarea *talhar*, cu *ă* proton>*a*, dovadă că în momentul producerii acestei transformări fonetice *ă* nu evoluase la *î* (ALR II, SN, vol. IV, h. 981, 983, 984). În fine, *mănie* apare în Banat-Hunedoara, munții Apuseni, zona Mureșului mijlociu și a Tîrnavelor, prelungindu-se pînă în regiunea Brașovului. Moldova nu l-a păstrat pe *ă* în acest caz (ALR I, mat. necart., chest. nr. 1136, ALR II, SN, vol. IV, h. 969).

După cum se știe, distincția dintre *ă* și *î* nu apare notată în textele chirilice românești decît la sfîrșitul secolului al XVII-lea. E vorba însă numai de tipărituri, în care *ă* începe să fie notat numai prin ъ, iar *î* prin ѫ (la începutul cuvîntului, prin ѧ; distincția se face întîi în tipăriturile muntenești, apoi, după 1700, și în cele moldovenești și ardelenești). În manuscrise, deci și în documentele pe care se întemeiază expunerea noastră, o deosebire clară nu se face (în special în documentele scrise în Moldova și Transilvania) decît tîrziu, după 1750 (și nici atunci în toate), așa încît grafiile care s-ar putea invoca nu sînt, în aceste condiții, întru totul probante. Ceea ce se poate spune cu certitudine este că rostirea cu *ă*, în cuvintele mai sus amintite, trebuie să fi cunoscut un regres continuu în cursul ultimelor secole și că, în orice caz, *ă* s-a rostit neîntrerupt în acest timp în zonele în care a fost notat astăzi.

ă—o a) Trecerea lui *ă* la *o* prin asimilare vocalică s-a petrecut în unele cuvinte cum ar fi *folos*, *noroc* sau *norod*. În *zăbovi*, *ă*>*o* prin disimilare. *Fălos* apare astăzi în Banat și Mehedinți (DA, s.v. *folos*). Nu am avut la dispoziție o hartă ALR pentru cuvîntul *norod*. Din materialul necartografiat consemnat de ALR II, vol. I, p. 100, chest. nr. 2763 rezultă că fonetismul etimologic *(ă)* apare sporadic în unele graiuri moldovenești, în care are însă curs și fonetismul *o*. Nu deținem date prea numeroase nici în privința răspîndirii fonetismelor *năroc* și *noroc*. Materialul necartografiat ALR I, consemnat de DLR, s.v. *noroc*, ne permite să înregistrăm prezența lui *ă* în Banat-Hunedoara (unde apare și *năroi*; Weigand, B., 322), munții Apuseni și Oaș-Maramureș. Diaconu, TV, LXXXVII, l-a notat pe *năroc*, alături de *noroc*, în Vrancea. În privința lui *zăbovi*, ALR II, mat. necart., chest. nr. 2395, a notat fonetismul etimologic în Moldova, Transilvania (mai puțin sudul), prin Oltenia și în nordul Banatului, iar fonetismul *o* în Muntenia, Dobrogea, sudul Transilvaniei și al Banatului, precum și într-un punct din Moldova.

Materialul pe care ni-l oferă documentele este deosebit de sărac. *Norod* a fost notat peste tot cu acest fonetism (cf. de ex. *norodului*, Brașov, 1717; SDȘ, 54). *Ă* apare trecut la *o* în *folos* încă într-un document moldovenesc din prima jumătate a secolului al XVI-lea (Bogdan, G., 57). *Năroc*

apare o dată într-un document moldovenesc din 1737 (BCIR, IV, 1925, 71). În Muntenia am întîlnit pe *norocul (Gr. sec. XVI*, 80*)* şi pe *norociţi* (*1765; DRA, I, 563). *Zăbăvi* a fost consemnat în două documente transilvănene, unul nordic din c. 1600*(Gr. sec. XVI*, 81), altul din c. 1700 (SD, IV, 70), iar *zăbovi* într-unul muntenesc (1815; DE, I, 155).

b) Specific muntenească este trecerea lui *ă* la *o* în *tovaroş* şi derivatele. Avem a face, foarte probabil, cu o asimilare vocalică: *o—ă>o—o* sau, poate, cu o disimilare vocalică: *ă—ă>ă—o*, petrecută în cuvîntul *tovărăşie*, de unde *o* a fost extins la cuvîntul-bază al familiei şi la celelalte derivate. Răspîndirea fenomenului poate fi stabilită după ALR II, SN, vol. I, h. 15; cf. şi h. 16. Cea mai veche atestare documentară a lui *tovaroş* e din 1733: *tovaroşul* (măn. Polovraci—Gorj; DRA, I, 336). Alte atestări sînt din Urlaţi, 1764 (BCIR, V, 1926, 259) şi din Rîmnicul Vîlcea, 1782 (SD, XII, 104).

ă—u Trecerea lui *ă* la *u* în *mulţumi* (şi derivatele) este un fenomen caracteristic graiurilor munteneşti. ALR I, mat. necart., chest. nr. 1497, l-a atestat pe *mulţumi* în Muntenia şi în cîteva puncte din Moldova şi Transilvania, unde însă avem a face, după toate probabilităţile, cu o influenţă a limbii literare. Apariţia lui *u* se explică printr-o asimilare vocalică: *u—ă>u—u*. Trecerea lui *ă* la *u* ne întîmpină în documentele munteneşti din secolul al XVIII-lea: *vom mulţumi* (Rîmnicul Vîlcea, c. 1763; SD, IV, 91), *mulţumită* (1760; SD, III, 77), *mulţumesc* (Craiova, 1808; SD, VIII, 46).

ă(î)—zero Sincopa lui *ă(î)* în *dărma, (s)fărma* pare a fi o inovaţie a nordului Transilvaniei şi Moldovei, judecînd după datele pe care ni le furnizează ALR II, mat. necart., chest. nr. 4639.

e—a—ă Lat. *debitorius* a dat în româneşte *detoriu*. Prin analogie cu diverse forme ale verbului *a da, e* a fost înlocuit prin *a (datoriu)* şi prin *ă (dătoriu)*. În mod normal, *a* şi *ă* s-au extins apoi la derivatele lui *datoriu (dătoriu)*. În unele texte vechi, *detoriu* apare scris cu ѣ: *dĕtoriu*, ceea ce ar presupune o rostire cu *ea* sau *ę*.

În zilele noastre, *detor, detorie* circulă în zona Tîrnavelor şi a Mureşului mijlociu, precum şi în puncte izolate din Banat, Hunedoara, Arad şi munţii Apuseni. Formele cu *ă* se întîlnesc în cea mai mare parte a Banatului şi a Transilvaniei de nord şi de vest. Ele au fost consemnate şi în puncte situate în nordul şi sudul Moldovei, precum şi în Oltenia. Formele cu *a* au cea mai mare răspîndire: întreg sudul ţării (inclusiv partea de miazăzi a Transilvaniei) şi cea mai mare parte a Moldovei. Se mai întîlnesc în nordul şi vestul Transilvaniei şi în Banat (ALR I, mat. necart., chest. nr. 1592, ALR II, SN, vol. IV, h. 1006, vol. VI, h. 1849, NALR-*Olt.*, vol. II, h. 53).

În secolul al XVI-lea, forma cu *e* circula prin Moldova (unde apar şi formele cu *a* şi *ă*) şi prin Transilvania de nord şi de sud-vest, în timp ce documentele munteneşti nu atestă decît forma analogică cu *a* (*Gr. sec. XVI*, 83; cf. Rosetti, ILR, 485).

După 1600, documentele munteneşti nu ne oferă decît forme cu *a*; în Moldova, alături de *dator* şi derivatele, care apar extrem de frecvent în documente provenite din diverse regiuni ale Moldovei, apar şi forme cu *ă*: *dător, dătorie* (Cotnari—Iaşi, 1618; DIR, Mold., IV, 294), *dătorie* (Cîmpulung, 1729; SDC, 33), după cum se vede, în puncte situate în nord. Tot din nordul Moldovei (Bucovina) provine şi singurul exemplu cu *e* pe care-l deţinem din documentele moldoveneşti: *detoro* (Cîmpulung, 1633; SD, V, 379).

În Transilvania am înregistrat o formă cu *e : detorinței* (Zărand—Arad, 1816; BMN, 189) și una cu *ă : dători* (Oancești—Maramureș, 1775; SD, XVII, 142). Formele analogice cu *a* apar în zone unde fenomenul e atestat în zilele noastre, semn că în aceste regiuni inovația e mai veche și nu se datorește influenței limbii literare: *dator* (Borșa—Maramureș, 1675, SD, XVII, 36; Dridif—Brașov, 1769, SD, XIII, 93), *datory* (Brașov, 1724; SDȘ, 91), *datorie* (Brașov, 1701, SDȘ, 22; Orăștie, 1765, SD, XIII, 254; Șoimuș-Petreasa—Bihor, 1786, RIB, 60).

+ e—ă a) Trecerea lui *e* la *ă* în *Dumnă(d)zău* se explică foarte probabil printr-o asimilare vocalică *(e—ă>ă—ă) : Dumne(d)zău > Dumnă(d)zău*. Mai puține șanse de a fi adevărată are explicația după care *e>ă*, ca urmare a rostirii dure a lui *n* (căci *Dumnă(d)zău* nu apare în aria în care *n* e rostit dur).

În zilele noastre, *e>ă* numai în nordul Moldovei și într-un punct din Transilvania de răsărit, în imediata apropiere a ariei moldovenești (ALR I, mat. necart., chest. nr. 575).

Fenomenul a fost notat în Moldova de nord încă din secolul al XVI-lea (*Gr. sec. XVI*, 84; cf. Rosetti, ILR, 513). Și după 1600 fonetismul *ă* e frecvent notat în documentele moldovenești: *Dumnă(d)zău (Domnădzău)* (Cîmpulung, înc. sec. XVII, RLB, 56; 1607—1608, DIR, Mold., III, 126; Tîrpești—Neamț, 1610, DIR, Mold., II, 306; Iași, 1620, DIR, Mold., IV, 466; *Bîrlad, 1651, SD, XVI, 190; *Bucovina, 1696, SDC, 14; 1767, DRA, II, 426), *dumnădzăiasca* (Iași, 1801; SD, XIX, 66).

Deținem o singură atestare ardelenească a fenomenului (c. 1700; SD, IV, 69).

b) Un alt caz de trecere a lui *e* la *ă* îl avem în *lăpăda* și derivatele. E vorba, și de această dată, de o asimilare vocalică: *e—ă>ă—ă*. Fenomenul se întîlnește astăzi peste tot în Transilvania, Banat, Oltenia și în jumătatea vestică a Munteniei, pînă la linia București—Tîrgoviște (ALR II, mat. necart., chest. nr. 4569).

Din puținele atestări documentare rezultă că, în Transilvania, fenomenul datează de la începutul secolului al XVII-lea: *s-o lăpădatu* (1601—1602; SD, IV, 15), iar în Muntenia (vestică) încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea (*Gr. sec. XVI*, 85), pentru ca la jumătatea veacului următor fenomenul să fie consemnat din nou: *Lăpădat* (1656; SD, V, 301). O atestare din Banat datează din c. 1800: *au fost lăpădat* (Mehadia—Caraș-Severin; IPB, 92). Răspîndirea inovației în actuala sa arie s-a făcut însă lent, grafii cu *e* apărînd frecvent în documentele ardelenești și muntenești din secolele al XVII-lea—al XVIII-lea. Neașteptată este consemnarea lui *ă* în Moldova, adică într-o arie în care *e* s-a păstrat pînă astăzi: *s-au lăpădat* (Iași, 1620; DIR, Mold., IV, 476). Exemplul, unic, trebuie privit cu rezervă mai ales că textele literare moldovenești, după cum vom vedea, nu reflectă trecerea lui *e* la *ă* în acest cuvînt.

+ e—ă—i Deși etimologia cuvîntului *străin* este încă discutată, ni se pare deasupra oricărei îndoieli faptul că pentru explicarea diverselor fonetisme cu care apare cuvîntul trebuie să pornim de la o formă cu *e*: etimon probabil **exterrinus* (vezi Densusianu, HLR, II, 108; cf. Rosetti, ILR, 485). De la *strein*, printr-o asimilare vocalică, s-a ajuns la *striin (e—i>i—i)*, iar prin contragerea celor doi *i* la *strin*. Pentru a-l explica pe *străin* avem

de ales între două soluţii : analogia termenilor formaţi cu *stră-*, propusă de Densusianu (HLR, II, 108), sau velarizarea lui *e* după un *r* rostit dur.

În zilele noastre, *strein* apare în două arii : una cuprinde Muntenia nordică şi estică, Dobrogea, regiunea Sibiului, sudul Moldovei, iar cealaltă părţi din judeţele Bihor, Sălaj şi Maramureş. *Striin* se întîlneşte în apusul Munteniei, *strin* în sudul Banatului şi în întreagă Oltenia. În rest, adică în jumătatea nordică a ţării (cu excepţia micii arii din nord-vestul Transilvaniei-Maramureş, unde a fost atestat *strein*, precum şi a două puncte izolate din munţii Apuseni şi judeţul Mureş, unde apar *striin* şi *strin*), se spune *străin* (ALRM II, vol. I, h. 191 ; vezi şi Petrovici, BD, 66).

În secolul al XVI-lea, atestările cuvîntului în documente sînt sporadice. Forma cu *e*, alături de cea cu *ă* (o singură atestare), apare în Moldova, în timp ce în Muntenia a fost consemnată numai forma *strein* (*Gr. sec. XVI*, 88 ; cf. Rosetti, ILR, 485).

După 1600, în documentele muntenești apar deopotrivă forme cu *e* şi cu *i—i : strein* (măn. Cozia—Vîlcea, 1602, DIR, ŢR, I, 65 ; Tîrgovişte, 1623, DIR, ŢR, IV, 328 ; 1655, SD, IV, 34 ; măn. Cozia—Vîlcea, 1734, DRA, I, 341 ; Budişteni, 1757, DRA, I, 543 ; Craiova, 1779, DRA, I, 654 ; *j. Dolj, 1818, DE, I, 192), *striin* (măn. Cozia—Vîlcea, 1602, DIR, ŢR, I, 65 ; Fălcoi, 1677, SD, V, 187 ; măn. Cotroceni—Ilfov, 1702, DRA, I, 194 ; Sărăcinești—Vîlcea, 1724, DRA, I, 312). După cum se vede, forma cu *e* apare pînă în secolul al XIX-lea în zone unde astăzi se întîlneşte rostirea cu *i—i* contraşi, *strin*, ceea ce dovedeşte că *strein* l-a precedat aici pe *strin* (şi, desigur, şi pe *striin*). Atestarea izolată a lui *striin* lîngă Bucureşti, care e situat astăzi în aria lui *strein*, trebuie interpretată (dacă nu se datorează vreunui oltean) drept o dovadă că limita estică a ariei lui *striin* a cunoscut unele fluctuaţii în cursul ultimelor secole.

În Moldova apare curent forma cu *e : strein* (Iaşi, 1619, DIR, Mold., IV, 361 ; Iaşi, 1620, DIR, Mold., IV, 466 ; Glodeni—Iaşi, 1696, SD, V, 49 ; măn. Slatina—Suceava, 1742, DRA, II, 263 ; *j. Suceava, 1749, DRA, II, 290) etc. *Străin* se întîlneşte mai tîrziu şi mai rar (*Cîmpulung, 1696, SDC, 16 ; Iaşi, 1701, DRA, II, 93 ; Dracineţi, 1742, DRA, II, 259). Se observă că *strein* (cu *e*) apare în zone unde astăzi se spune *străin*, probă că în Moldova fonetismul cu *ă* este posterior celui cu *e*. Cu totul sporadic apare în Moldova *striin* (*j. Vrancea, 1760 ; SDP, II, 21) ; grafii ca aceasta trebuie socotite, probabil, drept rezultatul unei înrîuriri a scrisului muntenesc.

Marea majoritate a exemplelor ardelenești prezentînd fonetismul *e* provin din Maramureş : *înstreina* (Vişeul de Jos, 1743, SD, XVII, 206 ; Călineşti—Josani, 1745, SD, XVII, 67), *strein* (Cornești, 1778 ; SD, XVII, 73), *(a) streina* (Băcicoel, 1749, SD, XVII, 11 ; Botiza, 1750, SD, XVII, 46). Fonetismul etimologic l-am mai notat în Braşov : *streine* (1721 ; SDŞ, 61) şi Mesentea—Alba : *a înstreina* (după 1765, R. ist., XV, 265), adică în zone unde astăzi are curs fonetismul cu *ă*. *Străin* apare, după 1700, în Maramureş, Satu Mare, Bihor şi Alba : *l-au înstrăinat* (*Oradea, 1818 ; BMN, 287), *străin* (Ieud—Maramureş, 1743 ; SD, XVII, 220), *străina* (Buşag—*Satu Mare*, 1766, PMS, 30 ; Tibru—*Alba*, 1773, R. ist. XV, 267 ; Sălişte-Pomezău—Bihor, 1795, RIB, 82).

Faptul că în cîte un punct din munţii Apuseni şi judeţul Mureş au fost notate în zilele noastre rostirile *striin* şi *strin* ar trebui oare interpretat în sensul că odinioară aria lui *striin (strin)* se întindea spre nord pînă

la linia Beiuş—Reghin? O asemenea afirmaţie ar fi fără îndoială hazardată, deoarece prezenţa fonetismelor *i—i* şi *i* în cele două puncte ar putea fi tot atît de bine un fenomen recent. Dealtfel, acceptînd prima interpretare, ar însemna că în unele părţi ale Transilvaniei *e* ar fi evoluat la *i*, ar fi revenit apoi la *e*, pentru a trece, în fine, la *ă*, evoluţie complicată, pe care documentele nu o confirmă.

(e)—ă—i Trecerea lui *e* (neatestat în textele cercetate de noi) la *ă* în *dănăoară* (<lat. *de una hora*) este o particularitate a unor graiuri nordice (moldoveneşti); în rest, *e* a trecut la *i*; *(o)dinioară*. Avem a face cu un fenomen de asimilare vocalică *(e—ă>ă—ă)* mai degrabă decît cu velarizarea lui *e* după un *d* rostit dur. Fenomenul trecerii lui *e* la *ă* nu apare în documentele din secolul al XVI-lea. După 1600, l-am atestat numai în Moldova, unde e notat frecvent: *dănăo(a)r(ă)* (1607, DIR, Mold., II, 82; 1612, DIR, Mold., III, 78; Botoşani, 1615, BDR, 29; Suceava, 1624, DIR, Mold., V, 303; Rădăuţi, 1628, BDR, 146; Piscani, 1632, BDR, 202; *Vădeni—Galaţi, 1639, IZ, II, 1, 183), (neci, nici) *(o)dănăoară* (Pleşeşti, 1622, DIR, Mold., V, 103; Bîrlad, 1623, DIR, Mold., V, 229; Iaşi, 1741, DRA, II, 217). Deşi nu deţinem atestări, nu e exclus ca fenomenul să fi avut curs şi în Transilvania de nord. *(O)dinioară* apare curent în documentele din celelalte regiuni ale ţării.

În lipsa unei hărţi ALR, nu putem spune nimic despre răspîndirea actuală a fenomenului trecerii lui *e* la *ă* (pe cît se pare, *dănăoară* a dispărut din limbă, fiind înlocuit cu *(o)dinioară)*.

e—i În *m(i)era, m(i)erare* etc., *e* este normal, întrucît *ē* aton latin a trebuit să dea *e* (din *mera* s-a ajuns la *miera*, prin diftongarea lui *e*, frecventă în graiurile nordice şi, mai ales, în cele moldoveneşti)[11]. *M(i)era* şi derivatele circulă în zilele noastre numai în Moldova (TDRG, s.v. *mira*; cf. şi articolul nostru publicat în „Limba română", XV, 1966, nr. 6, 583, n.3).

-e- — -i- O importantă particularitate a fonetismului graiurilor dacoromâne o constituie trecerea lui *e* medial aton la *i*. Dacă luăm în consideraţie repartiţia lor dialectală, ca şi soarta pe care au avut-o în limba literară, cuvintele prezentînd trecerea lui *e* medial aton la *i* se pot împărţi în două mari categorii: a) cuvinte ca *despărţi, fecior, oameni, vedea, veni* etc. (cf. şi cuvintele de tipul *fetele>fetile*), în care fenomenul închiderii lui *e* aton apare cu precădere în graiurile de nord, iar limba literară n-a acceptat inovaţia; b) cuvinte ca *beserică, ceti, deminceaţă, precepe* etc., în care fenomenul trecerii lui *e* aton la *i* este prezent de cele mai multe ori în sud (cîteodată şi în unele graiuri nordice), iar limba literară a acceptat, în general, formele cu *i*. Pe lîngă aceste considerente, cuvintele din prima categorie prezintă în unele cazuri trecerea lui *e* medial aton la *i* ca urmare a unei evoluţii spontane, în timp ce în cuvintele din categoria a doua *e>i* aproape fără excepţie printr-un accident fonetic (asimilare sau disimilare). Un loc aparte am rezervat trecerii lui *e* la *i* în *creier, încheiat, polei* etc. Ne vom ocupa pe rînd de toate aceste categorii de fapte.

a) În cuvinte ca *fecior, gemeni, oameni, veni*, trecerea lui *e* la *i* apare constant în Moldova şi Transilvania de nord (în Crişana se spune *fecior*), într-o serie de cazuri şi în Banat şi cîteodată şi în Oltenia; fenomenul

[11] *Mira* a rezultat din contaminarea lui *mera* cu *mir* (unde *i* e normal); vezi Densusianu, HLR, II, 87.

apare sporadic în Muntenia sau, în unele cuvinte, este absent (ALR I, vol. I, h. 72, vol. II, h. 187, 210, ALR II, SN, vol. VI, h. 1751, 1759, ALRM I, vol. II, h. 271). În *trei* (aton în frază) *e* a putut trece la *i* în mod spontan sau sub influența vocalei următoare (cf. și *vei*>*vii*, *veți*>*viți*). *Trii* (în care diftongul *ii* a fost redus frecvent la *i*) se întîlnește în Moldova, Transilvania (cu excepția colțului sud-estic) și Banat (ALR I, mat. necart., chest. nr. 215, ALR II, SN, vol. V, h. 1500). În *vindec*, *e*>*i* *(vindic)* în special în Moldova și rar în Transilvania (ALR I, vol. I, h. 137). În *petrece*, *preface* și la verbele formate cu pref. *des- (dez-)*, trecerea lui *e* la *i* e caracteristică numai Moldovei (ALR II, SN, vol. V, h. 1257, 1268, ALRM II, vol. I, h. 288). O situație specială prezintă fenomenul închiderii lui *e* medial aton la *i* în cuvinte ca *fetele*, *numele* etc., în care *e* din silaba posttonică a evoluat la *i* ca urmare a acțiunii disimilatoare a lui *e* final. Fenomenul, și de această dată nordic, s-a extins și asupra Dobrogei de nord și a Munteniei de răsărit, iar în unele cuvinte și asupra altor zone muntenești și olținești (vezi ALR II, SN, vol. VI, h. 1595, 1656). *Prietin* apare în vestul Olteniei (NALR-*Olt.*, vol. II, h. 351); n-am avut la dispoziție o hartă ALR a acestui cuvînt pentru a-i stabili circulația în alte regiuni, dar prezența rostirii cu *i* în graiurile ardelenești și moldovenești este bine cunoscută.

În secolul al XVI-lea, închiderea lui *e* medial aton la *i*, în cuvintele din această categorie, apare de regulă în teritoriile nordice ale domeniului dacoromân și mult mai rar în sud (mai ales în Oltenia), dar grafii notînd un *e* se întîlnesc în documentele scrise în toate regiunile țării (*Gr. sec. XVI*, 94; cf. Rosetti, ILR, 485).

După 1600, fenomenul se întîlnește în Muntenia, în special în poziție posttonică, *e* fiind urmat în silaba următoare (finală) de un alt *e* (mai ales la pluralul unor substantive feminine sau neutre): *dégitile* (măn. Tismana—Gorj, 1709; DRA, I, 229), *părintile* (Tîrgoviște, 1694; SD, I—II, 228), *pătulile* (*București, 1776; DRA, I, 603), *zapisile* (*Tîrgoviște, 1647; DIB, 29), *zestrile* (măn. Argeș, 1687; SD, V, 488), *zilile* (*Căzănești, 1645; SD, V, 199) etc. În alte cuvinte, fenomenul apare rar în documentele scrise în Muntenia propriu-zisă, localizîndu-se îndeosebi în partea răsăriteană a regiunii: *Géminile* (1707; DRA, I, 214), *o(a)mini* (Floci—Ialomița, 1605, DIR, ȚR, I, 199; *măn. Mărgineni—Dîmbovița, 1705, DRA, I, 211), *pepinii* (*București, 1745; DRA, I, 437). Mai dese sînt atestările fenomenului în Oltenia: *adivăr* (măn. Tismana—Gorj, 1612; DIR, ȚR, II, 100), *ficiorilor* (*j. Vîlcea, 1602; DIR, ȚR, I, 32), *ficiorul* (Iarosloveşti—Vîlcea, 1607; DIR, ȚR, I, 254), *galbinŭ* (*Horezu—Vîlcea, c. 1726; SD, XIV, 27), *trii* (*Tg. Jiu, 1793; DRA, I, 808).

În documentele moldovenești, fenomenul apare cu o insistență deosebită, atît în secolul al XVII-lea, cît și în cele următoare, fiind atestat în toate regiunile Moldovei. Pentru a nu încărca excesiv expunerea, vom nota trecerea lui *e* medial aton la *i* numai în cîteva dintre cuvintele în care apare, limitînd exemplele la unul singur (cel mai vechi): *a se amestica* (Hîrlău—Iași, 1625; DIR, Mold., V, 376), *apile* (Cîmpulung, c. 1640; SD, V, 380), *deagitele* (Bacău, 1609; BDR, 14), *fičorilor* (Ruginești — Vrancea, 1603; BDR, 7), *fimcia* (Iași, 1734; SD, V, 55), *foamite* (Suceava, 1719; SD, V, 101), *galbini* (Iași, 1606; DIR, Mold., II, 37), *ginerile* (1619; DIR, Mold., IV, 368), *să giudice* (măn. Bogdana—*Bacău*, 1742, DRA, II, 227), *oamini* (*Bîrlad, 1651; SD, XVI, 190), *niclătită* (*Solca, 1625,

DIR, Mold., V, 318), *păcatile* (*Bucovina, 1752; SDC, 50), *s-au pominit* (Iași, 1660; IZ, III, 1, 156), *priiatini* (Tg. Neamț, înc. sec. XVII; RLR, 67), *a triia* (Roman, 1608; DIR, Mold., II, 179), *uricile* (1608; DIR, Mold., II, 151), *vinitul* (Băiceni, 1612; DIR, Mold., III, 97).

O observație similară în legătură cu Transilvania și Banat, unde *e>i* în general în aceleași cuvinte și situații ca în Moldova. Iată cîteva exemple: *cirișariu* (Dridif—Brașov, 1735; SD, XIII, 93), *ficior(ul)* (Borșa—Maramureș, 1675, SD, XVII, 36; Galda de Jos—Alba, 1714, R. Ist., XV, 268; Rășinari—Sibiu, 1748, SD, XIII, 155; Orăștie, 1764, SD, XIII, 251), *galbini* (Turda, 1766, SD, IV, 96; Cornia—Caraș-Severin, 1789, IPB, 110), *mațile* (Crăcești—Maramureș, 1766; SD, XVII, 81), *nemiș* (Berbești—Maramureș, 1752; SD, XVII, 63), *oamiri* (nordul Maramureșului, 1602—1617; RLB, 73), *să pomineascâ* (Pomi—Maramureș, 1787; PMS, 72), *păcatile* (Trip—Satu Mare, 1752; PMS, 95), *priatini* (Brașov, 1717; SDȘ, 54), *trii* (Moigrad—Sălaj, 1767; SD, XIII, 265), *a trile* (Răhău—Alba, după 1723; SD, XIII, 154), *vei vini* (Urmeniș—Mureș, c. 1650; IDB, I, 97), *să viniț* (Arad, 1724; SD, I, 81) etc.

b) Repartiția cuvintelor în care limba literară a acceptat pe *i*, rezultat din închiderea lui *e* medial aton (ca urmare a unor asimilări sau disimilări vocalice), e întrucîtva mai complicată, deoarece nu duce la conturarea cu precizie a unei arii nordice care să se opună alteia sudice.

În cuvinte ca *demineață, precepe, preveghi* (și derivatele), păstrarea fonetismului etimologic se constată în Transilvania (mai puțin sudul) și, uneori, în Banat (în *preveghi* și în Bucovina; de observat că *demineață* sau *dămineață*, cu *e>ă* după un *d* dur, apare numai în nordul Crișanei și în Transilvania vecină) (ALR I, vol. II, h. 295, ALR I, mat. necart., chest. nr. 184, ALR II, SN, vol. IV, h. 910). O repartiție similară au *beserică* (*<băserică*, cu *ă>e*), răspîndit în teritoriile de peste munți, cu excepția sudului Transilvaniei și al Banatului (ALR II, SN, vol.VI, h. 1717) și *nește* (aton în frază), care, conform ALR I, mat. necart., chest. nr. 310, apare prin Oltenia și în întreg teritoriul de peste munți, cu excepția unor puncte din Banat, zona munților Apuseni, nordul și estul Transilvaniei, unde a fost notat *niște*, a cărui vechime în aceste regiuni este greu de stabilit (de menționat că ALR II, SN, vol. VI, h. 1583, nu-l notează în Transilvania și Banat decît pe *nește*). În pl. *arepi* (cf. și sg. *areapă*), închiderea lui *e* s-a produs pe întreg teritoriul dacoromân, cu excepția unei arii situate în zona Mureșului mijlociu și a Tîrnavelor; izolat, *e* apare și într-un punct din nord-estul Munteniei (ALR I, mat. necart., chest. nr. 1005). În *ceti*, *e* este normal, întrucît etimonul slav nu este *čitati*, ci *čĭtati* în care ierul s-a vocalizat, rezultînd un *e*. Trecerea lui *e* la *i* s-a produs prin asimilare vocalică *(e—i>i—i: ceti>citi)* sau, poate, prin disimilare *(e—e>i—e: cetesc>citesc)*. Inovația apare în zilele noastre în Muntenia, o parte a Banatului și în puncte din nordul Moldovei (ALR II, mat. necart., chest. nr. 3756). *E* s-a păstrat în *bineșor* numai în Moldova (DA s.v. *binișor*). Dacă în toate cazurile de mai sus *e* a fost conservat în graiurile nordice, în *nemeresc (înnemeresc)* el a fost notat în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și Oltenia, precum și în unele puncte izolate din Satu Mare, Mureș, Harghita și sud-vestul Moldovei; izolat, *e>i* și în Muntenia de vest și de est (ALR I, mat. necart., chest. nr. 1219). În *premeni*, zona care a păstrat rostirea mai veche se situează în Oltenia și vestul

Munteniei (ALR II, SN, vol. IV, h. 1152). În *lepi*, *e* >*i* peste tot în Dacoromania. (Din diverse motive, nu am luat în consideraţie în lucrarea de faţă trecerea la *i* a celor doi *e* din *tremete*.)

Atestările documentare ale cuvintelor din această categorie sînt rare (excepţie face *biserică*). În Muntenia, trecerea lui *e* la *i* în *biserică* am notat-o în secolul al XVIII-lea: *biscarică* (Piteşti, c. 1730; SD, XIV, 218). De la începutul aceluiaşi secol datează şi cea mai veche atestare a trecerii lui *e* la *i* în *citi*: *citindu-le* (*Izvorani, 1709; DRA, I, 227). *Pricepuţi* (cu *i*) apare însă din secolul al XVI-lea (*Gr. sec. XVI*, 94). Trecerea lui *e* la *i* în *nişte* este notată în documente în secolul al XVI-lea (*Gr. sec. XVI*, 95) şi apoi din primii ani ai secolului al XVII-lea (1606, DIR, ŢR, I, 225; Floci—Ialomiţa, 1614, DIR, ŢR, II, 241; 1623, DIR, ŢR, IV, 292; Craiova, 1731, DRA, I, 333; *Bucureşti, 1752, DRA, I, 517; măn. Arnota—Vîlcea, 1752, DRA, I, 513 etc.).

În Moldova, *e* >*i* în *citi* încă din 1616—1628: *citit-au* (Tg. Neamţ; DIR, Mold., IV, 14), dacă totuşi scrierea lui *i* nu se datorează unei inadvertenţe a scribului (în acelaşi document apare şi *l-au cetit*, iar *e* continuă să fie notat consecvent pînă în secolul al XIX-ea). *E* >*i* în *biserică* în 1748 (Iaşi; SD, I—II, 106), iar în *lipit* la începutul secolului al XVII-lea (Bogdan, G., 71). Trecerea lui *e* la *i* în *nişte* apare notată sporadic în secolul al XVI-lea (*Gr. sec. XVI*, 95), dar atestările devin frecvente după 1700 (de menţionat că grafii cu *e* se întîlnesc în documentele moldoveneşti pînă în secolul al XVIII-lea): *nişte* (Tîrpeşti—Neamţ, 1610, DIR, Mold., II, 396; Iaşi, 1642, IZ, II, 2, 4; 1702, SD, I—II, 87; măn. Bogdana—*Bacău*, 1742, DRA, I, 127; 1755, BDB, V, 121 etc.).

Mai multe sînt atestările ardeleneşti şi bănăţeneşti ale cuvintelor din această categorie. *E* apare conservat în *besearică* (*beserică* etc.) (Năsăud, 1674, SD, XIII, 138; Făgăraş, 1709, SD, XIII, 97; Feleac—Cluj, 1738, SD, XIII, 100; Geoagiu-Băi—Hunedoara, 1761, SD, XII, 104; Iablaniţa—Caraş-Severin, 1825, IPB, 77 etc.), *cetitori* (Jupalnic—Mehedinţi, 1833; IPB, 72), *cetitului* (Gurbeşti—Bihor, 1786; RIB, 70), *deminaţa* (Budeşti—Maramureş, 1752; SD, XVII, 64), *neşte* (general), *premenită* (Aciua—Maramureş, 1702; SD, XIII, 135). *E* apare trecut la *i* în următoarele cuvinte: *biserică* (*bisărecă* etc.) (Braşov, 1700, SDŞ, 5; Galda de Jos—Alba, 1714, R. Ist., XV, 268; Tilişca—Sibiu, după 1750, SD, XIII, 193; Iablaniţa—Caraş-Severin, 1825, IPB, 77), *diminaţe* (Turda, 1765; SD, IV, 94), *priveghea* (Braşov, 1762; SDŞ, 239). N-am ţinut seama de atestările care provin din zonele în care *e* a fost păstrat pînă astăzi, întrucît, după toate probabilităţile, ele nu reflectă graiurile din localităţile unde au fost scrise documentele.

c) În *crier*, *grier*, *închiet(ură)*, *poliesc*, *trier* şi alte cîteva cuvinte, avem a face cu trecerea lui *e* la *i* prin disimilare în hiatul *e*—*e* >*i*—*e*. În cazul lui *crier*, *grier* şi *trier* trebuie să pornim de la forme (derivate) cu *e* aton: *descreierat*, *greierel*, *treiera*, de unde *i* s-a extins şi la *creier*, *greier* şi *treier*[12]. Nu am întîlnit atestări ale acestor cuvinte în documente. În zilele noastre, *crier*, *grier* şi *trier(a)* apar în Transilvania de nord, Moldova, într-o mare parte a Banatului şi, izolat, în Oltenia (ALR, I, vol. I, h. 13, ALR I, mat. necart., chest. nr. 924, 1893, ALR II, SN, vol. I, h. 74, 89, 90). *Închi-*

[12] În legătură cu *t* din *grier*, cf. Puşcariu, LR, II, 202.

et(ură) circulă în aceleaşi zone şi în special în Moldova (ALR II, vol. I, p. 27, mat. necart., chest. nr. 2168; DA s.v. *încheia*).

-e — -i Închiderea lui *e* final aton la *i* (unii autori, între care E. Petrovici, vorbesc despre un *ę*) apare în zilele noastre în trei arii. Una (şi cea mai importantă) cuprinde Moldova în întregime şi se extinde şi asupra răsăritului Munteniei şi în Dobrogea; a doua înglobează o zonă destul de mare din vestul Transilvaniei (Bihor—munţii Apuseni); a treia, în sfîrşit, se întinde asupra sud-estului Banatului şi asupra Olteniei de apus (ALRM I, vol. II, h. 210, 220, 276 etc., ALRM II, vol. I, h. 46, 65, 67 etc.; vezi hărţile expansiunii fenomenului la Puşcariu, LR, II, h. 15, 21 şi la Teaha, CN, 50). Am inclus în rîndul cuvintelor prezentînd trecerea lui *-e* aton la *i* şi monosilabe ca *ce*, *de*, *pe*, care sînt neaccentuate în frază[13].

În secolul al XVI-lea, *-e* apare notat în toate regiunile ţării de unde ne-au parvenit documente: *-e>i* se întîlneşte frecvent în Moldova (mai ales în nord) şi rar în Ţara Românească (în Oltenia) (*Gr. sec. XVI*, 99; cf. Rosetti, ILR, 497).

Fenomenul este foarte bine reprezentat în documentele moldoveneşti scrise după 1600. Dăm cîteva exemple, limitîndu-ne la secolul al XVII-lea: *ari* (Bîrlad, 1612—1614; DIR, Mold., III, 108), *să nu s-amestici* (Iaşi, 1637; IZ, II, 1, 135), *ci* (Tecuci, 1661; IZ, III, 1, 176), *di* (Tg. Neamţ, înc. sec. XVII, RLB, 67; Dorohoi, 1654, SD, XXII, 233), *dumisali* (Roman, 1651; IZ, III, 1, 7), *paci* (Cîmpulung, înc. sec. XVII; RLB, 60), *sali* (Bacău, 1609; BDR, 13), *starosti* (Cotnari—Iaşi, 1618; DIR, Mold., IV, 294), *trăbeli* (Suceava, înc. sec. XVII; RLB, 65), *voi* (= voie; 1651; IZ, II, 2, 231) etc. Ţinînd seama de frecvenţa atestărilor, fenomenul pare a se fi difuzat în Moldova de la nord spre sud. În documentele care provin din părţile vecine cu Ţara Românească, *-e>i*, deşi se întîlneşte încă în prima jumătate a secolului al XVII-lea, apare sporadic în documente (vezi DIR, Mold., IV, 69, 504—505 şi V, 42, documente din Focşani, c. 1616, Gligoreşti—Vrancea, 1620, Focşani, c. 1621).

În jumătatea răsăriteană a Munteniei, pînă la linia Bucureşti—Tîrgovişte, închiderea lui *-e* la *i* apare notată, nu prea frecvent însă, după 1600: *di* (*j. Ilfov, 1606, CB, I, 155; Bucureşti, 1693, DIB, 53; măn. Cotroceni—Ilfov, 1702, DRA, I, 194), *să fii* (3 sg.; Bucureşti, 1629; BDR, 159), *mareli* (Tîrgovişte, 1623; BDR, 83), *nişti* (Floci—Ialomiţa, 1605; DIR, ŢR, I, 199), *să s[ă] ştii* (3 sg.; Bucureşti, 1626; BDR, 115). În Oltenia, unde are o circulaţie destul de largă şi în zilele noastre, fenomenul se întîlneşte în primii ani ai secolului al XVII-lea: *aimentrili* (*Craiova, c. 1602; DIR, ŢR, I, 56), *di* (*j. Vîlcea, 1602; DIR, ŢR, I, 32), *al doili*, *răvaşili* (Craiova, 1613; DIR, ŢR, II, 200). De observat prezenţa fenomenului în Vîlcea, unde astăzi nu a fost înregistrat. Documentele continuă să-l noteze pe *-i* în cele două arii muntenești pînă în secolul al XIX-lea.

În Transilvania şi Banat, fenomenul apare notat foarte rar, de cele mai multe ori în prep. *de* (mai ales în sintagma *de la*): *di* (Hunedoara, 1703, SD, XIII, 145; Vinţ—Alba, 1720, SD, XIII, 102; Socodor, 1751, SD, XIII, 159; Budeşti—Maramureş, 1760, SD, XVII, 65). Aton în frază, *de* (şi la fel *ce*, *pe*) formează o unitate cu cuvîntul următor (sau cu cuvintele următoare), care poartă accentul, ceea ce face ca vocala finală să fie

[13] În legătură cu trecerea lui *-e* la *i* în aceste cuvinte, cf. cele spuse mai jos.

tratată, de fapt, ca un *e* medial proton şi, deci, închiderea lui să nu fie elocventă pentru prezenţa într-o anumită parte a ţării a fenomenului trecerii lui *-e* la *i*. Într-o situaţie similară se află şi cuvintele în *-e* care formează o unitate morfologică cu termenul imediat următor, de ex. : *aşteptі-să* (Năsăud, 1748 ; SD, XIII, 137 ; în această situaţie, avem a face cu un *e* posttonic). *Dumnesali* (Berbeşti—Maramureş, 1765 ; SD, XVII, 16) este, probabil, o scăpare a scriitorului, căci el scrie curent : *carte*, *dumisale*, *iertare*, *sînătate*, *soţie*, ca şi toţi ceilalţi maramureşeni din vremea sa şi din epocile anterioare. În Bihor, unde fenomenul cunoaşte o extindere destul de mare în zilele noastre, trecerea lui *-e* la *i* a fost notată într-un document numai în anul 1814 : *iasti* (Talpe ; RIB, 54). Întrucît documentele bihorene pe care le-am avut în vedere sînt puţine şi, în general, tîrzii, s-ar putea ca fenomenul să fie mai vechi decît secolul al XIX-lea.

e(i)—zero *E* din *derege* şi *derept* a trecut de timpuriu la *i* în unele graiuri, prin disimilare vocalică : *direge*, *dirept*. În zilele noastre, formele cu *i* nesincopat apar într-o arie compactă care cuprinde Banatul, sudul Crişanei şi vestul Transilvaniei propriu-zise pînă în zona Tîrnavelor (ALR II, SN, vol. I, h. 13, vol. II, h. 531, vol. III, h. 861, vol. V, h. 1342. 1481 ; vezi şi Todoran, R., 42). Atît fonetismul etimologic, cu *e*, cît şi cel nou, cu *i*, se pot întîlni în secolul al XVI-lea. Exceptînd cîteva atestări moldoveneşti şi munteneşti, sincopa lui *e(i)* nu apare în secolul al XVI-lea (*Gr. sec. XVI*, 101 ; cf. Rosetti, ILR, 485).

După 1600, formele sincopate apar frecvent în documentele muntenești : *dreaptă* (Tîrşor, 1636 ; SD, V, 482), *drept* (1601, DIR, ŢR, I, 19 ; 1622, DIR, ŢR, IV, 183 ; 1622, DIR, ŢR, IV, 185) etc. Desigur, formele cu *e(i)* continuă să apară destul de frecvent, dar după 1650, spre 1700, numărul lor e în descreştere accentuată. În secolul al XVIII-lea, *i* apare în special în vestul Munteniei şi în Oltenia : *direptate* (Baia de Aramă—Mehedinţi, 1714 ; DRA, I, 270), *direse* (*j. Argeş, 1748 ; SD, XIV, 188) etc.

Şi în Moldova sincopa lui *e(i)* continuă să fie notată după 1600 : *dreaptă* (Bîrlad, c. 1610 ; DIR, Mold., II, 280), *dreas[e]* (Bacău, 1609 ; BDR, 13), *drepţi* (Suceava, 1626 ; BDB, I, 195), *dresi* (Cojeni, 1603 ; CB, I, 131) etc. Şi aici formele cu *e(i)* nesincopaţi se menţin pînă după 1700 (deţinem chiar o atestare de la începutul secolului al XIX-lea : *să să înderăpteză*, Iaşi, 1801 ; SD, XIX, 68). Din exemplele extrase din documente pare a rezulta că în Moldova înlocuirea formelor cu *e(i)* prin cele sincopate a cunoscut un ritm mai lent decît în Muntenia.

Pe cît ne-am putut da seama, orientîndu-ne după materialul aflat la dispoziţia noastră, inovaţia s-a extins relativ tîrziu în regiunile de peste munţi. Dealtfel, după cum am văzut, formele nesincopate s-au menţinut pînă în zilele noastre în Banat, sudul Crişanei şi Transilvania sud-vestică. În nordul Transilvaniei, inovaţia apare rar înaintea secolului al XVIII-lea ; cea mai veche atestare e din jurul anului 1655 : *dreghetorii* (Bistriţa, IDB, II, 5 ; text scris de un sas). Alte trei atestări sînt din Maramureş : *drept(u)* (Hărniceşti, 1655, Hoteni, 1660, Borşa, 1675 ; SD, XVII, 114, 116, 36). După 1700, formele sincopate apar în diverse puncte ale Transilvaniei : *drept* (Năpradca—Sălaj, 1755 ; PMS, 68), *dreptu* (Veştem—Sibiu, 1700 ; SD, V, 129), *dreptului* (Suciul de Sus—Maramureş, 1701 ; PMS, 22), *drepţi* (Feleac—Cluj, 1738 ; SD, XIII, 100), *îndreptare* (Cheţa—Mureş, c. 1760 ; SD, IV, 101), *să îndreptaţi* (Beiuş, 1753 ; RIB, 46). În zona Bra-

şovului, inovaţia apare după 1700 : *dreptate* (Braşov, 1717, 1721 ; SDŞ, 53, 62). Totuşi, formele cu *i* se menţin în documentele braşovene pînă după 1700 : *direptători* (1700; SDŞ, 5), *direptul* (1723 ; SDŞ, 68), *dires* (1724 ; SDŞ, 94), dovadă că aici inovaţia era recentă la acea dată.

i—o Trecerea lui *i* la *o* în *mărtorosi* este un fenomen specific moldovenesc şi se explică prin acţiunea asimilatoare a lui *o* din silaba precedentă. Fenomenul apare uneori în documentele moldoveneşti de nord din secolele al XVI-lea (*Gr. sec. XVI*, 102) şi al XVII-lea : *mărtorosescŭ* (Solca, 1675 ; SD, XXII, 236), *mărtorosim(ŭ)* (Ştefăneşti—Botoşani, 1614, DIR, Mold., III, 162 ; Botoşani, 1615, DIR, Mold., III, 219 ; *Mogoşeşti, c. 1650, SD, XXII, 232 ; Dorohoi, 1654, SD, XXII, 233). Din cîte rezultă din atestări, fenomenul pare a fi fost răspîndit în nordul Moldovei. Nu ştim dacă el mai are şi astăzi curs în graiurile moldoveneşti.

* **i-i—i** Forma rezultată în urma contragerii celor doi *i* din *priimi* (> *primi*) s-a generalizat astăzi pe întreg teritoriul dacoromânesc, aşa cum ne încredinţează ALR II, mat. necart., chest. nr. 3233. Inovaţia pare a fi apărut mai întîi în regiunile de peste munţi, la mijlocul secolului al XVII-lea : *(să) primască* (Hărniceşti—Maramureş, 1655, SD, XVII, 114 ; Poieni—Maramureş, 1764, SD, XVII, 148), *primescŭ* (Turda, 1766 ; SD, IV, 96), *am(ŭ) primit(ŭ)* (Oradea, după 1700, SD, IV, 70 ; Beiuş, 1772, RIB, 45 ; *Banat, 1801, IPB, 76), *primite* (Braşov, 1717 ; SDŞ, 54). În Moldova, *i—i* > *i* îndată după 1700 : *om primi* (*j. Suceava, 1749 ; DRA, II, 290), *primind* (*j. Vrancea, 1767 ; SDP, I, 97), *au primit-o* (Iaşi, 1709 ; DRA, II, 124). Abia la sfîrşitul secolului al XVIII-lea e semnalată inovaţia în Muntenia : *primi* (*Tîrgovişte, 1780 ; DRA, I, 661), *primindu-vă* (*j. Ialomiţa, 1814 ; DE, I, 167).

zero—i a) Anticiparea elementului palatal în cuvinte de tipul *oichi, ureiche* etc. este o inovaţie a graiurilor muntenesti. Fenomenul a fost atestat în zilele noastre în Oltenia, sudul Transilvaniei şi în unele părţi ale Munteniei (ALR II, vol. I, h. 230, ALR II, SN, vol. I, h. 229, ALRM I, vol. I, h. 21, 82, vol. II, h. 331). Cele mai vechi atestări pe care le deţinem sînt din secolul al XVIII-lea : *Dum[i]traichie* (*Tg. Jiu, 1796 ; SD, VI, 506), *muichia* (Tg. Jiu, 1824 ; SD, VI, 519), *păreichi* (*j. Argeş, 1753 ; SD, XIV, 191), *ureichile* (Craiova, 1787, SD, XVIII, 15 ; Românesti, 1802, SD, XV, 2, 329), *veichiul* (Rîureni—Vîlcea, 1808 ; SD, VIII, 86) etc. Majoritatea exemplelor provine din Oltenia.

b) Epenteza lui *i* în *cîine, mîine, mîini, pîine* şi *poimîine* se explică prin anticiparea elementului palatal din silaba următoare (de regulă *i* ; cf. Densusianu, HLR, II, 16). ALR l-a notat pe *îi* în Muntenia, Dobrogea, jumătatea de răsărit a Olteniei şi în puncte izolate din sudul Transilvaniei şi al Moldovei (ALR I, vol. I, h. 49, ALR I, mat. necart., chest. nr. 191, 765, 1144, ALR II, vol. I, h. 48 ; vezi şi Puşcariu, LR, I, 338, Todoran, R., 42). Weigand l-a înregistrat pe *îi* şi în afara regiunilor mai sus amintite, în Bihor şi în zona Mureşului mijlociu (Weigand, KM, 256).

Principala problemă care se pune în legătură cu fenomenul anticipării elementului palatal în cuvintele mai sus amintite este eventuala lui răspîndire în trecut în afara actualelor sale graniţe. După Puşcariu (DA s.v. *cîne*) şi alţi autori, *îi* ar fi fost odinioară răspîndit pe un teritoriu mai larg decît astăzi, aflîndu-se deci în regres.

În secolul al XVI-lea, *îi* avea curs în mod cert în Țara Românească, unde însă exemplele cu *î* nu lipsesc și apar în documentele oltenești. În Moldova și nordul Transilvaniei a fost notat fonetismul *î* (*Gr. sec. XVI*, 104; cf. Rosetti, ILR, 507—508, 583). De menționat că în Oltenia fenomenul s-a extins de la răsărit spre apus, fiind deci o inovație venită din Muntenia propriu-zisă (E. Petrovici, în „Dacoromania", IX, 1936—1938, 229—230).

După 1600, documentele muntenești îl notează curent pe *îi* în *cîine*, *mîine*, *pîine*, *poimîine*; cf. și *măine-mea*, *mîine-mea* (1620, BDR, 52; 1703, SD, V, 130). În privința pluralului lui *mînă*, în care fenomenul pare a se fi generalizat mai tîrziu decît în celelalte cuvinte, am întîlnit foarte rar fonetismul etimologic: *mănile* (*Tîrgoviște, 1754; SD, I—II, 234). În schimb, *îi* apare frecvent, mai ales în documentele scrise la București: *măinel(e)* (*Păușești—Vîlcea, 1611, DIR, ȚR, II, 25; București, 1693, DIB, 53, 54), *măinil(e)* (București, 1629, BDR, 170; București, 1678—1688, DIB, 50; Luda, 1747, SD, XIV, 188), ceea ce ne permite să presupunem că, cel puțin în zona capitalei, *îi* era generalizat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. În Oltenia, *î* a fost consemnat și în zone care azi îl cunosc pe *îi*: *mănile* (Craiova, 1734, SD, I—II, 232; *j. Vîlcea, 1747—1748, SD, XIV, 197), dar *îi* apare, izolat, încă din primii ani ai secolului al XVII-lea (vezi, mai sus, exemplul din Păușești—Vîlcea) și apoi, mai des, după 1700: *mîinile* (*Craiova, 1712, DRA, I, 253; *Polovraci—Gorj, 1715, DRA, I, 274 etc.).

Dacă în Țara Românească lucrurile sînt destul de clare, nu același lucru poate fi spus în legătură cu Moldova. După 1600, pronunțarea cu *î* (generală în documentele românești scrise în Moldova în secolul al XVI-lea) este larg reflectată de texte. Cîteva exemple: *căni* (Suceava, 1601; RLB, 70), *măne* (Cîmpulung, înc. sec. XVII; RLB, 57), *pînc (păne)* (măn. Moldovița—Suceava, înc. sec. XVII, RLB, 68; c. 1630, SD, IV, 14; Iași, 1637, IZ, II, 1, 136; Păulești—Vrancea, 1674, SDP, II, 6,; Deleni, c. 1718, DRA, II, 137; măn. Rața, 1742, DRA, II, 256). Grafiile prezentînd pe *îi* sînt rare (nu le-am luat în considerație pe cele de după 1700, cînd influența muntenească este foarte puternică în Moldova): *căine* (Iași, 1610—1611; DIR, Mold., II, 314), *păine* (1630, SD, V, 19; Iași, 1640, SD, XXII, 207; Iași, 1643, IZ, II, 2, 47). Toate aceste atestări ar putea dovedi că odinioară în Moldova *îi* a cunoscut o anumită circulație, dar mărturia lor nu ni se pare întru totul probantă (*îi* nu apare în documentele românești din secolul al XVI-lea, iar atestările ulterioare provin, cele mai multe, din Iași, unde o eventuală influență muntenească putea să se exercite, izolat, și înainte de 1700). Tot astfel, notarea diftongului în sudul Moldovei în zilele noastre ar putea consemna un arhaism ori rezultatul unei influențe recente a limbii literare sau a graiurilor muntenești vecine. Menționăm aici că documentele (scrise în diverse localități ale regiunii) notează pe *îi* în alte cuvinte decît cele de mai sus: *giupăincască* (Iași, 1620, BDR, 56; Iași, 1621, DIR, Mold., V, 6; 1622, DIR, Mold., V, 143; Iași, 1623, DIR, Mold., V, 223; Solca, 1625, DIR, Mold., V. 353; Iași, 1635, SD, XVI, 186), *măinei* (= mînei „mamei"; Suceava, 1617; DIR, Mold., IV, 180), *va rîmăinia* (Solca, 1625; DIR, Mold., V, 354).

Rămîne ca noi cercetări să lămurească problema prezenței lui *îi* în Moldova în secolele trecute.

În Transilvania și Banat, fonetismul etimologic se întîlnește frecvent: *căni* (Ocna Sibiului, 1767; SD, XIII, 264), *mâne-poimâne* (*j. Harghita, c. 1730; SD, V, 512), *mânile* (Alba Iulia, 1768; SD, XIII, 33), *mîni* (sudul Banatului, sf. sec. XVIII; IPB, 102), *mînilor* (Buziaș, 1803; AB, II, 3, 39), *pânc* (sudul Banatului, sf. sec. XVIII; IPB, 102), *pâni* (Orăștie, 1765; SD, XIII, 254).

Cît privește grafia cu *îi*, am întîlnit-o foarte rar: *cîinii* (Drăgoteni—Bihor, 1764; RIB, 80), *mîine* (Brașov, 1736; SDȘ, 184), *mîinii* (Sălicea—Cluj, c. 1750; SD, XIII, 240). Toate atestările sînt, după cum se vede, posterioare secolului al XVII-lea, așa încît ele trebuie privite cu prudență din motivele arătate mai sus (p.112). În orice caz, dintre regiunile unde, spre deosebire de ALR, Weigand a înregistrat rostirea cu diftong, în zona Mureșului mijlociu l-am întîlnit pe *î*, în timp ce în Bihor l-am înregistrat și pe *îi*. Ca și în cazul Moldovei, problema răspîndirii lui *îi* în teritoriile de peste munți în secolele trecute rămîne să fie rezolvată de acum înainte.

* î — i a) În *intra*, trecerea lui *î* la *i* se poate explica prin acțiunea asimilatoare a lui *i* din silaba următoare în forma de ind. și conj. prez. pers. 2 sg.: *(să) întri* > *(să) intri* sau prin disimilare în forma de gerunziu: *întrînd* > *intrînd* și, apoi, prin generalizarea inovației la toate formele verbului, precum și la derivatele acestuia. După A. Avram, *î* > *i* ca urmare a tendinței de evitare, în limba română, a vocalelor neutre la inițiala silabelor accentuate („Revue roumaine de linguistique", VIII, 1968, nr. 1, 78).

Hărțile ALR confirmă prezența fonetismului etimologic în întreagă Transilvania și în Banat (pe alocuri, *î* > *u*: *untra*), precum și în nordul Moldovei; Muntenia, Dobrogea și sudul Moldovei prezintă fonetismul cu *i* (ALR II, vol. I, h. 210, 270, ALR II, SN, vol. V, h. 1316, 1353).

b) O transformare asemănătoare s-a produs în *ghici*. De această dată, trecerea lui *î*(< *ă*) la *i* e cunoscută numai în graiurile din Muntenia, sudul Dobrogei și Banat; restul teritoriului dacoromân a păstrat rostirea cu *î* (ALR II, mat. necart., chest. nr. 1817, ALR II, SN, vol. V, h. 1285).

c) În *tinăr*, am putea avea a face fie cu un *i* analogic, după plural (deci *tînăr* a fost înlocuit cu *tinăr*), fie cu păstrarea lui *i* (ceea ce ni se pare mai puțin probabil). În zilele noastre, *tinăr* se întîlnește în Banat—Hunedoara, în zona Mureșului mijlociu și a Tîrnavelor, întinzîndu-se pînă spre Sibiu-Brașov, precum și în întreagă Oltenia (ALR I, vol. II, h. 179).

În documente, fenomenul e atestat, începînd cu secolul al XVIII-lea, în aceleași teritorii unde are curs și astăzi (mai puțin Oltenia): *tin(ă)r(ă)* (Stremț—Alba, după 1737, SD, XIII, 189; Veștem—Sibiu, după 1743, SD, XIII, 202; Apoldul de Jos—Alba, 1756, SD, XIII, 39; 1765, SD, XIII, 40; Răhău—Alba, 1764, SD, XIII, 253; Pesac—Timiș, 1817, Cotoșman, B., V, 650).

d) În *tîneri* (pl.), avem a face probabil cu *î* analogic, după singular (mai puțin verosimilă ni se pare o rostire dură a lui *t*). Fenomenul, pe care nu l-am întîlnit în documentele cercetate, circulă exclusiv în Crișana și în unele părți ale Banatului și Maramureșului vecine cu Crișana (ALR I, vol. II, h. 179); cf. și *tînerețe (tînărețe)*, localizabil în aceeași arie.

* î — u a) Trecerea lui *î* la *u* în *umbla, umfla, umple(a)* și derivatele a fost explicată, în general, ca urmare a acțiunii asimilatoare a contex-

tului fonetic (*î — u > u — u : îmblu > umblu* etc.); recent, A. Avram a pus fenomenul în legătură cu tendința limbii române de a evita vocalele neutre la inițiala silabelor accentuate („Revúe roumaine de linguistique", VIII, 1968, nr. 1, p. 78; la p. 73—74 o trecere în revistă a celorlalte explicații).

În zilele noastre, *î* apare păstrat în Moldova nordică, Transilvania de nord-est, Banatul sudic și, izolat, în munții Apuseni (ALR I, mat. necart., chest. nr. 431, ALR II, vol. I, p. 131, chest. nr. 3871, p. 144, chest. nr. 3916, ALR II, SN, vol. II, h. 382, vol. V, h. 1249, 1369).

În secolul al XVI-lea, *î > u* numai în Muntenia, unde apar însă (mai frecvent) și forme cu *î* (*Gr. sec. XVI*, 106). Fenomenul reapare în Țara Românească îndată după 1600, iar exemplele cu *î* nu depășesc în general jumătatea a doua a secolului al XVII-lea: *au umblat* (Baia de Aramă—Mehedinți, 1714; DRA, I, 271), *umbletele* (București, 1685; DIB, 46), *umblînd* (măn. Cîmpulung, 1745; DRA, I, 431), *se va umplea* (Tîrgoviște, 1617; BDR, 33) etc.; cf. *îmblătoarea* (Budești—Ilfov, 1621; BDR, 66).

În Moldova, formele cu *î* se mențin vreme îndelungată, nu numai în nord, unde apar și astăzi, ci și în sud: *au înblat* (*j. Putna, 1722; SDP, I, 143), *împlîndu-le* (*Gioseni—*Tecuci*, 1647; IZ, II, 1, 128) etc. Cea mai veche atestare a fonetismului *u* în documentele cercetate de noi datează din 1725: *umblând* (BDB, IV, 51). Ea apare într-un document scris la Solca—Suceava, într-o zonă în care *î* s-a menținut pînă astăzi, deci trebuie atribuită, după toate probabilitățile, unui scrib originar din sudul Moldovei. Aici, în sud, l-am întîlnit pe *umblă* în județul Vrancea, la 1760 (SDP, II, 21).

În Transilvania, fonetismul *î* poate fi întîlnit și în zone în care astăzi a fost consemnat *u*: *au îmblat* (Cozma—Mureș, c. 1650, IDB, I, 96; Răhău—Alba, 1678, SD, XIII, 154; *j. Harghita, c. 1730, SD, V, 513); *îmblînd* (Brașov, 1700; SDȘ, 5), *împlută* (Făgăraș, 1707; SD, XIII, 96). Fonetismul *u* apare după 1700: *(vor) umbla* (Brașov, 1701, SDȘ, 24; Orăștie, c. 1750, SD, XIII, 241), *umblamă* (Alba Iulia, 1768; SD, XIII, 33), *am umblată* (Turda, 1766; SD, IV, 96), *să se umple* (Unimăt—Satu Mare, după 1795; ȚS, 52).

b) Trecerea lui *î* la *u*, prin asimilare vocalică, în *curund* (< *curînd*), s-a produs în nordul țării. În zilele noastre, fenomenul a fost atestat numai în județul Bistrița-Năsăud (Șandru, N., 186; Istrate, N., 60). Întrucît *curînd* este un cuvînt care apare foarte rar în documente, nu putem stabili, pe baza atestărilor de care dispunem, circulația fonetismului *u* în secolele trecute. Singurele atestări sînt ardelenești (c. 1700, SD, IV, 70; Arad, 1724, SD, IV, 81). Nu încape însă îndoială că inovația a caracterizat odinioară graiuri situate într-un vast teritoriu cuprinzînd Banatul, cea mai mare parte a Transilvaniei și Moldova.

o — ă O inovație caracteristică a graiurilor din nordul Transilvaniei și al Moldovei o constituie trecerea lui *o* (aton în frază) la *ă* în *tăt* (ALR I, vol. II, h. 245, ALR II, SN, vol. VI, h. 1651, 1655, 1745, 1747, 1748). Probabil că avem a face cu o asimilare a lui *oa (ǫ)* la *ă* din silaba următoare: *toată (tǫtă) > tătă*, de unde *ă* s-a extins și la celelalte forme ale cuvîntului. În Moldova, *tăt* apare încă din secolul al XVII-lea:

tăt (*Bucovina, 1702; SDC, 21), *tătă* (1709; DRA, I, 123), *tăte* (Suceava, c. 1648; IZ, II, 2, 156). În Transilvania, inovația apare în documente după 1700: *tăt* (Cuhea—Maramureș, 1768, SD, XVII, 83; Merag—*Bihor*, 1782, RIB, 51; Cărășeu—Satu Mare, 1795, PMS, 87; Călugăreni—*Bihor*, 1805, RIB, 39), *tăți* (Budești—Maramureș, 1745; SD, XVII, 61).

o — u a) În cuvintele de origine latină, orice *o* aton s-a închis la *u*: *dormi* > *durmi*. Aceeași evoluție a avut loc și în unele cuvinte intrate în română din alte limbi. Într-o serie de cazuri, *o* a fost refăcut, prin procese analogice, mai ales paradigmatice: *durmi* > *dormi*, după *dorm*, *dormi*.

Ariile în care s-a păstrat pînă astăzi fonetismul *u* variază de la un cuvînt la altul, dar ele se plasează, în linii mari, în Transilvania (mai ales de vest), Banat și Oltenia; în Moldova, *u* apare rar (ALR I, vol. I, h. 150, ALR I, mat. necart., chest. nr. 351, 621, ALR II, vol. I, h. 233, p. 34, mat. necart., chest. nr. 2234, p. 118, mat. necart., chest. nr. 3773, ALR II, mat. necart., chest. nr. 4835, ALR II, SN, vol. II, h. 458, vol. III, h. 856, vol. IV, h. 1135; vezi și Șandru-Brînzeu, J., 317; Dinu, O., 109; Densusianu, ȚH, 25; Șandru, M., 205; Șandru, L., 127; Papahagi, M., LVI).

Atestările din secolul al XVI-lea ale fenomenului, puțin numeroase și disparate, nu permit să se stabilească repartiția celor două fonetisme.

În Țara Românească, după 1600, fonetismul *u* se întîlnește numai în documente scrise în Oltenia și vestul Munteniei: *Fluriilor* (Tg. Jiu, 1824; SD, VI, 519), *adurmită* (*Oltenia, 1795; SD, VI, 506), *se-au îngrupat* (*Craiova, c. 1602; DIR, ȚR, I, 56), *se va îngrupa* (*Rîmnicul Vîlcea, c. 1623; DIR, ȚR, IV, 249), *îngrupați* (Cornu, c. 1601; DIR, ȚR, I, 27).

Moldova, unde nu l-am găsit consemnat pe *u* în zilele noastre, cunoaște în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea numeroase forme cu *o* refăcut. Apar însă și forme cu *u* (nu prea des însă): *cumânac* (Cîmpulung, înc. sec. XVII; RLB, 59), *durъmirъdъ* (Cîmpulung, înc. sec. XVII; RLB, 59), *murar(iul)* (*Bucovina, 1702, SDC, 21; 1709, DRA, II, 123), *Purcar* (Iași, 1625; DIR, Mold., V, 325).

Am întîlnit foarte puține cuvinte cu *u* — *o* în documentele ardelenești și bănățene: *cutrupit* (Orăștie, c. 1750; SD, XIII, 243), *a uspăta* (Ocna Sibiului, 1767; SD, XIII, 262), dar putem avea certitudinea că în zonele unde a fost notat astăzi *u* situația se păstrează neschimbată din cele mai vechi timpuri.

b) O repartiție geografică diferită prezintă trecerea lui *o* aton la *u* în cuvintele *cocon* (*cocoană*), *cocor*, *cocoș*. Nu avem a face de această dată cu trecerea spontană a lui *o* aton la *u*, ca în *durmi*, *uspăta* etc., ci cu o disimilare vocalică (*o — o* > *u — o*). După cîte știm, fenomenul este caracteristic Moldovei. ALR I, mat. necart., chest. nr. 1002, l-a consemnat pe *u* în *cucoș* în întreaga Moldovă. Fonetismul mai apare în cîteva puncte din Transilvania de răsărit, vecină cu Moldova, și, izolat, în cîte un punct din Arad și Timiș și în două puncte din Dobrogea; cf. toponimicul *Cucoana* din fostele județe Rîmnicul Sărat și Brăila (Iordan, T., 550).

Trecerea lui *o* la *u* în cuvintele menţionate mai sus n-am întîlnit-o, cu o singură excepţie, decît în Moldova, unde apare încă din secolul al XVI-lea *(Gr. sec. XVI,* 108*)* şi e foarte bine reprezentată după 1600 : *cucon* (Băiceni, 1612, DIR, Mold., III, 97 ; Lieşti—Galaţi, 1627, BDR, 136 ; Tg. Neamţ, c. 1623, DIR, Mold., V, 200 ; Iaşi, 1643, IZ, II, 2, 48 ; Siret, 1643, SD, V, 219), *cuconelor* (*j. Putna, 1684 ; SDP, II, 7), *Cucorea* (1615 ; DIR, Mold., III, 215), *Cucoreni* (Botoşani, 1731 ; SD, V, 232). Pînă spre 1700 mai apar în documente şi forme cu *o*.

În Transilvania, am notat o singură dată *o* > *u* în *cuconi* (Jadova—Bistriţa-Năsăud, c. 1650 ; IDB, I, 96), deci într-o regiune unde fenomenul are şi astăzi curs.

u — i (şi **s — ţ**) Dacă *subsuoară* vine din *sub* + **suoară* (< lat. *subala*), cum se admite îndeobşte, atunci *subsioară, subţioară* sînt inovaţii ale graiului muntean. În zilele noastre, *subţioară* şi, mai rar, *subsioară* au fost înregistraţi numai în Oltenia, Muntenia şi Dobrogea ; în Oltenia, *subsuoară* poate fi întîlnit la rîndul lui (ALR I, vol. I, h. 54, NALR-*Olt.*, vol. I, h. 111). Pentru a explica pe *subsioară, subţioară*, trebuie să admitem o disimilare vocalică *u — u* > *u — i* (poate prin stadiul *î*) : *subsuoară* (> *subsîoară)* > *subsioară* şi apoi înlocuirea lui *s* printr-un *ţ* analogic (după *subţia, subţire* ; cf. TDRG).

u — î Dintre explicaţiile date originii lui *î* din *porîncă, porînci*, o acceptăm pe cea formulată de Densusianu (HLR, II, 92 ; cf. şi Rosetti, ILR, 437). *U* aton a trecut la *î*, în poziţie nazală, în *porînci, porîncitor* etc. ; în *porîncă, î* e analogic. Judecînd după datele, nu întru totul complete, pe care ni le oferă ALR II, SN, vol. V, h. 1483, fonetismul *î (porînci)* apare în zone situate în Muntenia, Banat şi sudul Transilvaniei ; de remarcat că în aceste regiuni a fost notată şi rostirea cu *u*. Circulaţia fenomenului în secolul al XVI-lea a fost reconstituită pentru sudul Dacoromaniei (Ţara Românească şi Transilvania de sud-vest) (*Gr. sec. XVI,* 110). După 1600 îl întîlnim pe *î* în Ţara Românească : *porînca* (Craiova, 1731 ; DRA, I, 333), *porîncă* (Fundeni, 1766 ; DRA, I, 569). După părerea noastră, un proces similar s-a produs în *frîmseţe*. Cuvîntul e format din *frumos* + suf. *-eţe (-eaţă)* într-o epocă veche ; după sincopa lui *o(u), u* aton s-a aflat în poziţie nazală (*m* + consoană) şi a dat *î* ca în *porînci*. După Densusianu, HLR, II, 26, în *frîmseţe* am avea a face cu *o* aton latin urmat de *n* + consoană, care a trecut la *î*, întocmai ca în *fîntînă*.

u — o a) Trecerea lui *u* la *o* în *preot* (poate printr-o disimilare *u — u* > *o—u : preutu(lui)* > *preotu(lui)* sau, eventual, prin tendinţa de deschidere a lui *u*, cum crede Puşcariu, LR, II, 44) apare în secolul al XVI-lea în Ţara Românească şi Moldova, unde se întîlnesc însă şi forme cu *u* (*Gr. sec. XVI,* 112). *O* a fost atestat în Muntenia şi după 1600 : *preot* (Tîrgovişte, 1615 ; DIR, ŢR, II, 394), *preoţi* (*Tîrgovişte, 1647 ; DIB, 29), *preoţi* (*măn. Cîmpulung, 1747 ; DRA I, 431) ; cf. *preuteas* < *a* > (*j. Mehedinţi, 1599 ; CB, I, 88). În Transilvania şi Banat, fonetismul *u* apare curent, în diverse regiuni ; după 1700 şi, în special, după 1750, numărul exemplelor cu *u* > *o* este în continuă creştere : **u : *preut*** (Apşa de Mijloc—Maramureş, 1773 ; SD, XVII, 7), ***preut(e)asa*** (Sîmbăta de Sus—Braşov, 1746, SD, XIII, 186 ; Berbeşti—Maramureş, 1774, SD, XVII, 17 ; Mehadia—Caraş-Severin, c. 1800, IPB, 92), ***pre-***

uți (Turda, 1765, SD, XVIII, 257), *preuția* (Tăuții de Jos—Maramureș, 1757; PMS, 90), *preuții* (Vinț—Alba, 1780; SD, XIII, 102), *l-au preuțit* (Socodor—Arad, 1816; BMN, 244); **o** : *preot* (Lupoaia, 1766, SD, IV, 95; Rodna—Bistrița-Năsăud, 1768, SD, XIII, 162), *preotul* (Mehadia — Caraș-Severin, 1802; IPB, 85), *preotului* (Suciul de Jos—Maramureș, 1701; PMS, 22), *preoți* (Arad, 1724, SD, IV, 80; Ieud—Maramureș, 1763, SD, XVII, 121; Gurbești—Bihor, 1786, RIB, 70), *preoții* (Zărand—Arad, 1816; BMN, 212), *preoților* (Galda de Jos—Alba, 1772; R. Ist., XV, 269). Moldova, care l-a păstrat pe *u* etimologic pînă astăzi în cea mai mare parte a teritoriului ei, prezintă, cum e și firesc, numeroase exemple cu *u* : *preut* (Meleșcani—Bacău, 1635; IZ, II, 1, 102), *prĕutesii* (1581[14]; Rosetti, ILR, 530), *preutul* (Iași, 1615; DIR, Mold., III, 214), *preutului* (Bacău, 1609, BDR, 13; Hîrlău—Iași, 1622—1633, DIR, Mold., IV, 161), *preuți* (Rădăuți, 1628; BDR, 146) etc. Fonetismul cu *o* apare încă în 1570—1571 : *preot* (Galați; CB, I, 18) și apoi, curînd după 1600, în nordul Moldovei : *prĕotolu* (Cîmpulung, înc. sec. XVII; RLB, 54) și, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, și în sud : *preoții* (Odobești, 1696; SD, V, 96).

În zilele noastre, *u* a fost notat pe aproape întreaga întindere a Moldovei, cu excepția unor puncte din Bucovina și din sudul regiunii. Oltenia, Muntenia și Dobrogea nu cunosc decît pe *preot*. În ceea ce privește teritoriul de peste munți, *u* apare în puncte situate în Bihor și nordul Transilvaniei, zone în care apare și *o* (atestat și în puncte din Banat-Hunedoara, precum și din sudul Transilvaniei), dar datele pe care le deținem în această privință nu sînt complete, întrucît în multe puncte ardelenești și bănățenești s-a răspuns cu *părinte* (ALR I, mat. necart., chest. nr. 577, ALR II, vol. I, p. 92, mat. necart., chest. nr. 2729, p. 100, mat. necart., chest. nr. 2769, 2761).

b) **u > o** în *osteni* (și derivatele) în întreg teritoriul dacoromân, cu excepția Crișanei, a unei părți a Maramureșului și a Transilvaniei vecine cu aceste regiuni (aproximativ zona delimitată de linia Sighet—Cluj—Alba Iulia—Arad). Dintre foarte puținele exemple pe care le-am recoltat din texte (toate ardelenești), unele îl prezintă pe *u* : *usteneală* (Crucișor—Maramureș, 1736; PMS, 14), *ustenitori* (Apșa de Mijloc—Maramureș, după 1765; SD, XVII, 8), și provin din actuala arie a lui *u*, altele pe *o* : *să vor osteni* (Săcel—Maramureș, 1745; SD, XVII, 162), *ostenit* (Șercăița—Brașov, 1765; SD, XIII, 172).

c) Un caz aparte de trecere a lui *u* la *o*, prin asimilare vocalică, avem în cuvîntul *poroncă* (și derivatele; s-a pornit, probabil, de la *poruncă*, *poruncitor* în care *u* este aton). În zilele noastre, fenomenul a fost notat de ALR, în cuvîntul *poronci*, în puncte din nordul Transilvaniei (ALR II, SN, vol. V, h. 1483). Diverse monografii dialectale l-au consemnat în aceleași regiuni; Mureș (MCD, 187), Bistrița-Năsăud (Istrate, N., 65), Maramureș (Papahagi, M., LVI). Fenomenul nu apare atestat în documentele secolului al XVI-lea. După 1600, se întîlnește curent în Moldova : *poronca* (Cîmpulung, c. 1610, SD, V, 379; Cîmpulung, c. 1684, SD, V, 381; Deleni, c. 1718, DRA, II, 137; Iași, 1743, SD, V, 240; *j. Vrancea, 1760, SDP, II, 20), *poroncit* (Iași, 1680; SD, V, 91). Sporadic, trecerea

[14] Greșit la Rosetti: 1591.

lui *u* la *o* e notată și în nordul Transilvaniei în secolul al XVIII-lea : *să poronceşte* (Turda, 1765 ; SD, IV, 94), *poroncim* (Năsăud, 1748 ; SD, XIII, 137).

Rezultă că *o* avea curs odinioară în nordul Transilvaniei și în Moldova. Grafia *poroncim* (*Craiova, 1720 ; DRA, I, 294) e dubioasă ; în orice caz, chiar dacă s-a manifestat la un moment dat în vreun grai oltenesc, tendința de a-l trece pe *u* la *o* nu a fost de durată.

d) Trecerea lui *u* la *o* în *coprinde* este o inovație a graiurilor muntenești, singurele în care se întîlnește astăzi fenomenul (DA, s.v. *cuprinde ;* Istrătescu, P., 130). Am putea avea a face fie cu o asimilare *u—o > o—o : cuprinzător > coprinzător*, fie cu o disimilare *u — u > o — u : cuprinsul > coprinsul*, de unde *o* s-a extins și la cuvîntul-bază și la alte derivate. Toate atestările pe care le avem din documente sînt din Muntenia : *să coprinde* (*București, 1752 ; DRA, I, 517), *să coprindea* (1705; SD, V, 127), *să coprindă* (*Craiova, 1781 ; SD, V, 30), *coprinsese* (*Buzău, 1765 ; DRA, I, 563).

u̯ — ł Semivocala *u̯* apare trecută la *ł* (velar) în formele verbului *a căuta : caŭt, caŭtă, să caŭte*. Fenomenul a fost notat numai în Banat (în special în colțul nord-estic) și, sporadic, în Hunedoara vecină (Weigand, B., 223 ; Weigand, KM, 278 ; Costin, GB, 49 ; Șandru, L., 127 ; vezi și harta publicată de Candrea în „Grai și suflet", I, 1924, fasc. 1, 186).

u̯ — v Trecerea lui *u̯* la *v* în cuvinte ca *aluvat, luva, nuvăr* (< *aluat, lua, nuăr*) se constată în zilele noastre în special în graiurile din Banat și din Oltenia vecină. Fenomenul mai apare în jurul orașului Tg. Mureș și în Bucovina (în legătură cu circulația fenomenului, vezi articolul nostru publicat în „Studii și cercetări lingvistice", XVII, 1966, nr. 1, 65—66). Penuria de documente scrise în Banat în secolele trecute nu ne permite să atestăm fenomenul decît la începutul secolului al XIX-lea, deși el e mult mai vechi aici : *au fost luvat* (Prigor—Caraș-Severin, 1814 ; IPB 92), *au luvat* (Băile Herculane—Caraș-Severin, c. 1815 ; IPB, 67). În Bucovina, *v* apare notat sporadic în documente de la sfîrșitul secolului al XVI-lea (*Gr. sec. XVI*, 113 ; cf. Rosetti, ILR, 503, 582) și apoi într-un document scris la Lucavăț la începutul secolului al XVII-lea : *l-av cumpărat, av vinit, sav* (RLB, 67—68). Există însă indicii că scriitorul acestui document nu era român sau, în orice caz, nu stăpînea scrierea chirilică românească (cf. grafii ca *anumă, av fecăt, au dăt, scrisore a nostre*). Fenomenul apare și în textele din Moldova încă din secolul al XVI-lea (*Gr. sec. XVI*, 113 ; cf. Rosetti, ILR, 503, 582). După 1600, am notat exemplele : *Dumnezevu* (Hărnicești, 1763 ; SD, XVII, 112), *a lov(a)* (Budești, 1619—1620 ; SD, XVII, 60), *(va) luva* (Desești, 1744, SD, XVII, 86 ; Călinești-Josani, 1764, SD, XVII, 69). După cum se vede, toate atestările provin din Maramureș, adică dintr-o regiune unde în zilele noastre fenomenul nu a fost atestat. S-ar putea ca unii dintre scribi să nu fi fost români (ci, eventual, ucraineni ; cf. *să pată luva* „să poată lua", SD, XVII, 69) sau să fi întîmpinat dificultăți în notarea lui *u̯*.

u — zero Sincopa lui *u* în *usc, uști, uscă, să uște* apare notată în zilele noastre în întreg teritoriul de peste munți (cu excepția a două puncte, unde *usuc* pare a fi datorat influenței limbii literare) și în cîteva puncte din Oltenia, Moldova și Dobrogea (ALR I, mat. necart., chest. nr. 645, ALR II, p. 143, mat. necart., chest. nr. 3914).

†u-ă — u-o — o-o — o — o-u *Ă* din *nuăr* (< lat. *nubilum*) a trecut încă de timpuriu la *o* (prin acomodare vocalică), căci la sfîrşitul secolului al XV-lea întîlnim atestat o dată *ă* > *o* în toponimicul moldovenesc *Nuoreţ* (Bogdan, G., 239; cf. şi *Buor*, 1480—1481, 232). Faza următoare o constituie *noor* (cu *u* — *o* > *o* — *o*). De aici, cele mai multe graiuri i-au contras pe cei doi *o* (*o* — *o* > *o*) : *nor*, în timp ce în altele *o* — *o* > *o* — *u* (prin disimilare) : *nour* (vezi Puşcariu, LR, II, 114, 379). În zilele noastre, vechiul fonetism cu *ă* a fost notat în Banat şi în cîte un punct din judeţele Satu Mare şi Mureş. *Noor* apare sporadic în Banat. *Nour* se întîlneşte în întreaga Moldovă, într-o serie de localităţi bănăţene-hunedorene şi în zona Sibiu—Alba Iulia—Blaj. *Nor* are curs în restul teritoriului dacoromân, adică în Munteania, Dobrogea şi teritoriul de peste munţi, cu excepţia zonelor menţionate mai sus (cu observaţia că în Banat Weigand l-a notat şi pe *nor*; vezi Weigand, B., 219; Weigand, KM, 273; Weigand, ST, 22; Todoran, P., 65). NALR-*Olt.* l-a consemnat pe *nour* şi prin Oltenia (vol. II, h. 312).

ă-u — o *Ă-u* (în hiat) din *(în)lăuntru* au fost reduşi la *o* în unele graiuri : *(în) lontru* (vezi DA, s.v. *înăuntru* ; cf. Densusianu, HLR, II, 72). În zilele noastre (conform ALR II, SN, vol. V, h. 1498), Muntenia şi Dobrogea prezintă pe *ă-u* *(dinăuntru)*, Transilvania de nord pe *o* *(dinlontru)*, Moldova pe *u* *(dinnuntru)*, ca şi Banatul şi Transilvania de sud *(dinluntru)*. E evident, dacă admitem, împreună cu Puşcariu, că *ă-u* > *o* în *(în)lontru*, că în *dinluntru*, *dinnuntru*, primul *u* provine, printr-o asimilare, dintr-un mai vechi *o* : *dinlontru* > *dinluntru* > *dinnuntru*. Rezultă deci că aria lui *o* a fost odinioară foarte întinsă, cuprinzînd Banatul, Transilvania şi Moldova. În unele părţi ale Transilvaniei, inovaţia e de dată recentă, după cum arată unele documente scrise în actualele arii cu *o* şi *u* : *înlăuntru* (*j. Harghita, 1733, SD, V, 518; Braşov, 1736, SDŞ, 184).

† eá — ę, e Reducerea diftongului *eá* la *ę* (trecut apoi în unele regiuni la *e*), de regulă la sfîrşitul cuvîntului *(mea* > *mę*, *me*, *părea* > *părę*, *păre)* şi, uneori, în poziţie medială, dar în silaba ultimă *(aveam* > *avęm*, *avem)*, se întîlneşte astăzi pe întreg teritoriul ţării, cu excepţia Olteniei (mai puţin nord-vestul), a Munteniei, a Dobrogei şi a părţilor sudice ale Transilvaniei şi Moldovei (ALR II, vol. I, h. 130, ALR II, SN, vol. VI, h. 1633, 1666, 1710).

În secolul al XVI-lea, monoftongarea lui *-eá* apare notată în unele documente olteneşti, moldoveneşti şi ardeleneşti de nord : grafiile munteneşti care par a reda în scris fenomenul sînt, foarte probabil, de cele mai multe ori, fără valoare fonetică. De observat că în foarte multe documente moldoveneşti apare notat *-eá* (*Gr. sec. XVI*, 117 ; cf. Rosetti, ILR, 501—502, 582).

Atestările moldoveneşti ale fenomenului sînt foarte numeroase după 1600. Ne mulţumim să înregistrăm cîteva dintre ele, şi anume pe cele mai vechi, localizate în diverse părţi ale Moldovei, cu observaţia că fenomenul apare, în general, mai frecvent atestat în nordul decît în sudul regiunii : *ace* (Cotnari—Iaşi, 1618; BDR, 42), *să dè* (Ispas, 1688; SD, V, 46), *me (mè)* (Şerbăneşti—Galaţi, 1603, BDR, 6; Fălciu—Vaslui, 1611—1612, DIR, Mold., III, 33; Iaşi, 1620, SD, V, 82; Vicoleni—Botoşani, 1621, DIR, Mold., V, 30; Băloşani, 1635, IZ, II, 1, 93), *voi pute* (*Cîmpulung,

1611; SDC, 1), *veţi vede* (Succava, 1601; RLB, 70), *va ţinè* (Iaşi, 1685; SD, XVI, 196).

Foarte numeroase sînt atestările ardeleneşti şi bănăţeneşti ale fenomenului reducerii lui *-eá* la *ę*, *e*. Ele apar îndată după 1600, aşa încît neconsemnarea fenomenului în secolul al XVI-lea trebuie pusă pe seama penuriei de documente şi nu trebuie interpretată ca o dovadă că fenomenul ar fi apărut în Transilvania abia în secolul al XVII-lea. Difuzarea lui pare să se fi făcut într-un ritm mai lent în regiunile de peste munţi decît în Moldova. Iată numai cîteva din exemplele ce se pot da: *acè* (Dragomireşti—Maramureş, 1655, SD, XVII, 97; Veştem—Sibiu, sf. sec. XVII, SD, XIII, 102), *va avè* (Poplaca—Sibiu, după 1680; SD, XIII, 151), *cè* (Turda, 1765; SD, XIII, 257), *să dè* (Cornereva—Caraş-Severin, 1863; IPB, 72), *să se de* (Vărzarii de Jos—Bihor, 1793; RIB, 42), *să die* (Mehadia—Caraş-Severin, 1800; IPB, 85), *grè* (Cornereva—Caraş-Severin, 1838; IPB, 73), *me* (Moisei—Maramureş, 1662, SD, XVII, 136; Săsciori—Braşov, 1711, SD, XIII, 169; Dumbrăveni, 1733, SD, XIII, 116; Ardusat—Maramureş, 1766, PMS, 13), *puţântè* (Hunedoara, după 1731; SD, XIII, 119), *va ședè* (*j. Bistriţa-Năsăud, 1691; IDB, I, 79—80), *vei vedè* (Urmeniş—Mureş, c. 1650; IDB, I, 97), *va vrè* (Budeşti—Maramureş, 1619—1620; SD, XVII, 60).

Rarele grafii cu *e* din documentele muntenești (cf. de ex.: *vor ave*, Bucureşti, 1619, BDR, 51) sînt lipsite, foarte probabil, de suport fonetic. Trebuie totuşi să observăm că exemplele cu *e* se grupează, cele mai multe, în Oltenia, încît pare posibil ca în această regiune, care cunoaşte astăzi în partea sa nord-vestică pe *-ę*, fenomenul trecerii lui *-eá* la *ę* să fi fost odinioară mai răspîndit decît în zilele noastre (vezi *Gr. sec. XVI*, 116). Iată exemplele: *să de* (Tg. Jiu, 1626; BDR, 117), *(a) me* (*Craiova, c. 1602, DIR, ŢR, I, 56; *Oltenia, 1605, DIR, ŢR, I, 197; *j. Vîlcea, 1628, BDR, 150), *meh* (Iaroslovești—Vîlcea, 1607; DIR, ŢR, I, 254).

iá — ię, ie Într-o serie de cuvinte, *iá* > *ie* (prin stadiul *ię*) în toate graiurile dacoromâne: *iaste* > *ieste* (*ięste*), *tăiare* > *tăiere* (*tăięre*) etc. În multe alte situaţii similare, transformarea nu s-a produs decît în unele graiuri: *băiat* > *băięt băiet*, *iau* > *ięu ieu*, *nuia* > *nuię nuie*, *tăia* > *tăię tăie*, *tăiat* > *tăięt*, *tăiet*. Fenomenul apare în zilele noastre în nordul Transilvaniei şi al Moldovei, iar în formele verbului *a lua (iau, ia)* şi într-o arie care cuprinde o parte a Banatului, Hunedoara de sud şi nord-vestul Olteniei (ALR I, vol. I, h. 105, vol. II, h. 184, 185, ALR II, SN, vol. VI, h. 1625; vezi şi Petrovici, R., 14).

În Moldova, cea mai veche atestare a fenomenului e din 1601, ceea ce face verosimilă presupunerea că aici trecerea lui *iá* la *ie (ię)* datează din secolul al XVI-lea. Exemple: *să e* (*măn. Rîşca—Suceava, 1742; DRA, II, 255), *s-au împrăştiet* (*Iaşi, 1723, SD, V, 103; *Scorţeşti, 1735, DRA, II, 196), *s-or împrăştie* (*Paşcani, 1775; DRA, II, 471), *s-au încheet* (1760; BDB, V, 213), *e-u întrebat* (= i-au întrebat; Succava, 1601; RLB, 69), *s-au tăet* (măn. Slatina—Succava, 1767; DRA, II, 426), *i-au tăietă* (Cîmpulung, 1633; SD, V, 379) etc.

În Transilvania de nord, fenomenul apare notat în documente abia în secolul al XVIII-lea: *să e (să è)* (măn. Moisei — Maramureş, 1727, SD, XVII, 131; *j. Harghita, c. 1730, SD, V, 512; Groşi — Satu Mare,

1786, PMS, 53), *închiet* (Ieud — Maramureș, 1772; SD, XVII, 128), *stăpîniè* (< *stăpîniia*; Budești — Maramureș, 1757; SD, XVII, 57), *a tăè* (Sîrbi—Maramureș, 1777; SD, XVII, 185).

iu — i Trecerea lui *iu* la *i* în *mincinos* (< *minciunos* < *minciună* + suf. *-os*) se explică prin acțiunea asimilatoare a lui *i* din silaba precedentă (cf. Densusianu, HLR, II, 27, 97). Fonetismul etimologic a fost înregistrat în zilele noastre în nordul Moldovei și în Maramureșul vecin, precum și în munții Apuseni (ALR, II, mat. necart., chest. nr. 3741). Atestările cuvîntului în documentele cercetate de noi sînt puține și, în general, tîrzii. În Muntenia, am notat o dată grafia *minčonoase* (Tîrgoviște, 1623; BDR, 83), în care, după toate probabilitățile, *o* este scris din greșeală în loc de *u*. Fonetismul cu *i* apare de asemenea, dar atestările pe care le deținem sînt (cu o excepție) tîrzii: *mincinoasă* (1623, DIR, ȚR, IV, 276; București, 1759, SD, I—II, 284), *mincinoase* (măn. Arnota—Vîlcea, c. 1748; DRA, I, 485), *mincinoși* (*j. Vîlcea, 1747—1748; SD, XIV, 197). În Moldova, unde fonetismul vechi a rezistat mai mult, cea mai veche atestare a lui *iu* > *i* în documentele cercetate e de la sfîrșitul secolului al XVII-lea — începutul secolului al XVIII-lea: *mencinoși* (SD, XIX, 5). În sfîrșit, în Transilvania, *iu* mai apare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: *minciunoasă* (Crișeni, 1765; SD, XIII, 257), *minciuno(și)* (Santău—Satu Mare?, 1765; SD, XIII, 257), localități situate în nord.

Se pare că trecerea lui *iu* la *i* este o inovație sudică, care s-a extins treptat asupra nordului, eliminînd rostirea mai veche, care s-a menținut, sporadic, în părțile de miazănoapte ale teritoriului dacoromân.

iu — u Trecerea diftongului *iu* la *u* în *ușor* (< *iușor*) se explică printr-o falsă analiză contextuală în fonetică sintactică: *mai_iușor* a fost separat în unitățile *mai* și *ușor*. În secolul al XVI-lea, *iușor* e general. În zilele noastre, a fost consemnat într-un singur punct din Transilvania de nord (Maramureș), ca o enclavă într-o mică arie în care *iu* a fost redus la *i (ișor)*. (ALR I, mat. necart., chest. nr. 1373). În tot restul teritoriului dacoromân e cunoscută numai rostirea cu *u (ușor)*. Nu am înregistrat cuvîntul în documente din secolul al XVII-lea. După 1700, în puținele atestări pe care le deținem, apare numai fonetismul *u*. În Muntenia, *u* se întîlnește în două documente de la jumătatea secolului al XVIII-lea: *ușurare* (măn. Brîncoveni—Olt, 1748—1749; SD, XIV, 192), *ușurăm* (*j. *Muscel*, 1749; DRA, I, 490); cf. numele propriu *Ușurel*, notat într-un document slavo-român din 1649 (Bogdan, G., 213). În Transilvania am consemnat trei atestări: una brașoveană din 1735 (*ușurare*; SDȘ, 174), alta sibiană din 1821 (*ușori*; N. Iorga, *Scrisori de negustori*, București, 1925, 158), iar a treia maramureșeană (*să se ușureze*, Săcel, 1732; SD, XVII, 162). Nu avem atestări moldovenești ale cuvîntului. Ca și în cazul lui *minciunos*, fonetismul etimologic a rezistat mai mult (pe cît se pare) în nordul țării.

Consonantism

labiale intacte—labiale palatalizate Trecînd peste diferențele existente între repartiția unuia sau altuia dintre cele cinci sunete și chiar între felul cum se realizează un sunet în diferite cuvinte, se poate spune că, în zilele noastre, palatalizarea labialelor și a labiodentalelor, în dife-

rite stadii, cuprinde întregul teritoriu dacoromân, cu excepţia Munteniei de la vest de linia Bucureşti—Ploieşti, a Olteniei (fără părţile sudice), a Banatului şi a sudului Crişanei (vezi hărţile expansiunii fenomenului la D. Macrea, *Probleme de fonetică*, [Bucureşti], 1953, 56—57, 60—61, 66—67, 72—73, 76—78, 80, 82—83, şi la Gr. Rusu, în „Fonetică şi dialectologie", IV, 1962, 78—82, 85—86).

a) Palatalizarea lui *p* a fost atestată sporadic în secolul al XVI-lea, în stadiul *k'*, numai în Moldova (*Gr. sec. XVI*, 120; cf. Rosetti, ILR, 509—510, 582). În secolele următoare, *k'* continuă să fie notat în Moldova, mai ales în termeni onomastici (din motive uşor de înţeles): *Cheptănariul* (Piscani, 1632; BDR, 202), *Cherdevaré* (1744; DRA, II, 275), *Childeştii* (c. 1620; DIR, Mold., IV, 467), *chicat* (Corodeşti, c. 1826; SD, VI, 118), *Chiper* (Iaşi, 1660; IZ, III, 1, 155), *l-au întunchinat* (= l-au întîmpinat; Zmeieni, 1669; SD, XVI, 195), *kičorul* (măn. Pîngăraţi—Neamţ, 1644; Rosetti, ILR, 510). În stadiul *pk'*, palatalizarea lui *p* se întîlneşte în Bucovina: *pkiatra* (1784; SDC, 148); cf. şi *copchii* (SD, V, 50).

În Muntenia palatalizarea lui *p* apare notată în prima jumătate a secolului al XVII-lea: *Keptăreşti* (Tîrgovişte, 1646; Rosetti, ILR, 510).

Singurele exemple ardeleneşti din secolul al XVIII-lea pe care le-am notat sînt *cheptar* (1706; SD, IV, 73) şi *Chetruţă* (1766; SD, XIII, 258). Amîndouă provin din sudul Transilvaniei, unde *p* a evoluat la *k'*. Alte două atestări, din aceeaşi regiune, sînt posterioare anului 1800: *chieptariŭ* (Beclean—Braşov, c. 1820; SD, XII, 208), *chieptănat* (Sibiu, 1810; SD, XII, 200).

b) În mod neaşteptat, palatalizarea lui *b* nu apare atestată (cu o excepţie) în documentele cercetate. Într-o inscripţie ardelenească din Moroşsechiu, 1767, am întîlnit grafia *chiata* (= biata; SD, XIII, 263), în care trebuie să vedem oglindindu-se palatalizarea lui *b* în stadiul *g'*. Dintr-o notiţă a mitropolitului Dosoftei, rezultă că în vorbirea sa *b* trecuse la *g'* (vezi Rosetti, ILR, 510).

c) Rare sînt şi atestările lui *mń* sau *ń*. În secolul al XVI-lea, *mń* este notat de două ori în Moldova de nord (Bucovina) (*Gr. sec. XVI*, 122). În stadiul *mń* fenomenul a fost atestat, după 1750, în judeţul Maramureş: *mnere* (Cornești—Maramureş, după 1821; SD, XVII, 77), *mneu (mnĕu)* (Năneşti—Maramureş, după 1748, SD, XVII, 140; Glod—Maramureş, 1767, SD, XVII, 108, 110; Băseşti—Maramureş, 1824, SD, XIII, 45), *nemniş* (Săpînţa—Maramureş, 1814; SD, XVII, 169), *Pomni* (Aciua—Maramureş, 1745, PMS, 72; Pomi—Maramureş, 1797, PMS, 71).

d) Foarte numeroase sînt însă exemplele cu *f* trecut la *h'*. În secolul al XVI-lea fenomenul a fost notat în Moldova, unde apare însă frecvent şi *f* (*Gr. sec. XVI*, 124; cf. Rosetti, ILR, 509—510, 582). După 1600, atestările moldoveneşti ale palatalizării lui *f* sînt foarte numeroase şi provin din toate părţile Moldovei. Cîteva exemple din prima jumătate a secolului al XVII-lea dovedesc că *h'* avea curs în întreaga Moldovă: *să hie* (Roman, 1608, DIR, Mold., II, 180; Baia, 1614—1615, DIR, Mold., III, 177; Botoşani, 1615, DIR, Mold., III, 219; Focşani, 1616, DIR, Mold., IV, 69; Bîrlad, 1623, DIR, Mold., V, 229), *hii* (Siret, 1643; SD, V, 219), *hiiastra* (Suceava, 1620; BDR, 55), *hiilor* (Iaşi, 1623; DIR, Mold., V, 223), *Hilimon* (*Cîmpulung, 1611; SDC, 1), *Hilip* (Ştefăneşti—Botoşani, 1614; DIR, Mold., III, 162), *hină-me* (*j. *Fălciu*, 1611—1612;

DIR, Mold., III, 33), *Sohiia* (Huși, c. 1609; DIR, Mold., II, 188). N-am consemnat grafii din care să rezulte că *h'* ar fi evoluat la *ŝ*.

În Muntenia, trecerea lui *f* la *h'* apare consemnată sporadic în documente începînd cu prima jumătate a secolului al XVII-lea: *va h[i]* (1686; SD, IV, 65), *să hie* (*Chiojdeni, 1632, BDR, 197; *București, 1658, DIB, 33), *hierul* (*București, 1702; DRA, I, 198), *hină-sa* (*Jugurani. 1630—1631; BDR, 196) etc. În Oltenia, fenomenul apare în zone în care ALR nu l-a consemnat, anume în Vîlcea și Gorj, în secolul al XVIII-lea, dar palatalizarea lui *f* ar putea fi aici mai veche: *hieră, hirăstrae* (Horezu—Vîlcea, 1738; SD, XIV, 57), *Hierul* (Rîmnicul Vîlcea, 1779; SD, XIV, 203), *Baia de Her* (Tg. Jiu, 1793; DRA, I, 808).

În Transilvania, palatalizarea lui *f* în stadiul *h'* e reflectată de o serie de documente, provenind din diverse părți ale regiunii: *a hi* (Bistrița, 1741, IDB, I, 8; *j. Harghita, c. 1730, SD, V, 512), *l-or hi întrebat* (Brașov, 1736; SDȘ, 184), *se hi* (Oradea, după 1700; SD, IV, 70), *va hi* (Budești—Maramureș, 1619—1620; SD, XVII, 60), *vor hi prins* (Cozma—Mureș, c. 1650; IDB, I, 97), *să (se) hie* (Budești—Maramureș, 1619—1620, SD, XVII, 60; Dragomirești—Maramureș, 1655, SD, XVII, 97; Năsăud, 1674, SD, XIII, 138; Feleac—Cluj, 1681, SD, XIII, 100; Valea Seacă—Maramureș, 1710, PMS, 98; Cămărzana—Satu Mare, 1743, PMS, 35), *hiarăle* (Drăgoteni—Bihor, 1761; RIB, 80), *hierul* (Sebeș—Brașov, 1738; SD, XIII, 170); cf. și grafia hipercorectă *parofii* (= parohii; Brașov, 1701; SDȘ, 24). În Hunedoara palatalizarea lui *f* apare notată în documente din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea: *a hi* (Boholt, 1745; SD, XIII, 59), *hieri* (= ferii; Densuș, după 1830; SD, XIII, 85). Grafii hipercorecte de tipul *sь cii* (= să fii; Urmeniș—Mureș, c. 1650; IDB, I, 97) dovedesc că labiodentala *f* evoluase în această parte a țării la *ŝ* (prin stadiul *h'*)[15].

e) Palatalizarea lui *v* este atestată în puține documente, toate posterioare secolului al XVI-lea. În stadiul *y*, fenomenul a fost consemnat în Moldova, nu mult după 1600: *ii* (= vici; Iași, 1621), *să nu in* (1640), *inc* (Cîmpulung, 1637) (toate exemplele sînt citate după Rosetti, ILR, 510). Din 1721 e exemplul *Moiliția* (SD, V, 54).

Un singur exemplu avem din Țara Românească, și el e anterior anului 1605: *Tîrgoiște* (de două ori; Tîrgoviște; DIR, ȚR, I, 174).

Din sudul Transilvaniei deținem două atestări din secolul al XVIII-lea una reflectînd stadiul *g'*: *Ghiștea de Jos* (Vișteа de Jos—Brașov, după 1760; SD, XIII, 205), cealaltă stadiul *y*: *morcoi[i]* (c. 1750; SD, XIII, 240). Forma hipercorectă *Gicovanul* (= Vicovanul; *j. Harghita, c. 1730; SD, V, 512) atestă trecerea lui *g'* la *ẑ*[16]. *Am dinit* (Cărășeu—Satu Mare, 1795; PMS, 87) reflectă palatalizarea lui *v* în stadiul *d'* (< *g'*).

Din toate datele pe care le deținem asupra fenomenului, din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi, rezultă că palatalizarea labialelor a început nu cu mult înaintea secolului al XVI-lea și urmînd o dezvoltare progresivă a atins la sfîrșitul secolului trecut și în primele decenii ale secolului nostru

---

[15] Vezi în această privință lucrarea noastră *Evoluția africatelor č și ǧ la fricative în Transilvania după 1700*, în „Fonetică și dialectologie", VI, 1969, p. 41, unde se dau și alte exemple din județul Mureș.

[16] Vezi R. Todoran, *O problemă de dialectologie istorică: č > š și ǧ > ž în graiurile moldovenești*, în „Cercetări de lingvistică", X, 1965, nr. 1, p. 91—92.

expansiunea sa maximă (exceptînd nordul şi nord-estul Olteniei, unde palatalizarea lui *f* în stadiul *h'* a fost atestată în trecut, iar astăzi e absentă; de asemenea, aria lui *y* (< *v*) trebuie să fi fost mai extinsă în Moldova) [17].

labiale dure — labiale moi În funcţie de răspîndirea geografică a labialelor dure sau moi, distingem mai multe situaţii:

a) După oclusivele labiale şi fricativele labiodentale rostite dur, *e* > *ă* şi *ea* > *a* într-o serie de cuvinte: *albaţă, iubăsc-iubască, mărg-margă, tocmală* etc. (e vorba în special de formele de prezent indicativ şi conjunctiv ale verbelor „slabe", în *-esc*, de conjugarea a IV-a). Nu avem în vedere, firește, acele cazuri în care *e* > *ă* şi *ea* > *a* în întreg domeniul dacoromân. În general, în graiurile de astăzi fenomenul apare într-o arie compactă care cuprinde nordul Transilvaniei (uneori cu o parte a Crişanei, alteori cu întreaga Crişană) şi al Moldovei. În cuvinte ca *albaţă, bată, margă*, durificarea labialelor se extinde asupra întregii Moldove, cu excepţia judeţelor Vrancea şi Galaţi. La prez. ind. pers. 1 sg. al verbului *a trimite*, forma *trimăt* a fost notată, de asemenea, în cea mai mare parte a Moldovei şi în nordul Transilvaniei. Forma *să lovească* a fost semnalată în cîteva puncte în partea centrală şi nordică a Moldovei. O situaţie aparte prezintă cuvîntul *galben*. Rostirea dură (*galbăn, galbîn*) apare notată într-o mare parte a Banatului, Hunedoara de nord, întreaga Transilvanie de la nord de Mureş şi întreaga Moldovă (ALR I, vol. I, h. 103, 111, vol. II, h. 249, ALR II, mat. necart, chest. nr. 4833, ALR II, SN, vol. III, h. 972, vol. IV, h. 1216, vol. V, h. 1515, 1516; vezi şi Gr. Rusu, în „Cercetări de lingvistică", VI, 1961, nr. 1, 88).

Pentru a înţelege exact evoluţia fonetismului în cursul secolelor al XVI-lea — al XIX-lea, vom porni de la premisa că odinioară velarizarea lui *e* şi reducerea lui *ea* la *a* au avut caracter de lege fonetică, producîndu-se în întreg domeniul dacoromân [18]. Fonetismele *e* şi *ea* sînt analogice, *albeaţă* a fost refăcut sub influenţa lui *e* de la plural şi după modelul cuvintelor de tipul *negreaţă, iubesc, iubească* sub presiunea formelor cu *e* din paradigmă şi după modelul unor forme de tipul *întîlnesc, întîlnească, galben* sub influenţa pluralului (vezi Byck-Graur, în „Bulletin linguistique", I, 1933, 19; O. Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963, 18; Sala, CF, 64; cf. Puşcariu, LR I, 19).

Că fenomenul e în regres ne-o arată atestările din secolele trecute, care provin nu numai din zonele unde fenomenul are curs în zilele noastre, ci şi din regiuni situate dincolo de limitele lui actuale. E de observat, dealtfel, că şi astăzi durificarea labialelor ne întîmpină, în circulaţie locală, în zone situate mult mai la sud de aria nord-ardelenească — moldovenească. Chiar ALR I (în hărţile citate mai sus) l-a notat pe *mărg* într-un punct din Banat, pe *trimăt (trămăt)* în trei puncte, iar pe *iubăsc* în patru. Tot în Banat a notat fenomenul, sporadic, Weigand (B., 239, 246, 323), iar, mai aproape de zilele noastre, Şandru în graiul din valea Almăjului, cunoscut pentru conservatorismul său (A., 137, 139, 169). Nu departe

[17] Pentru alte exemple de palatalizare a labialelor din secolele al XVI-lea — al XIX-lea, vezi Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain du XVI-e siècle*, Paris, 1926, p. 87—90.

[18] Vezi Byck-Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în „Bulletin linguistique", I, 1933, p. 19; cf. Rosetti, *Studii lingvistice*, Bucureşti, 1955, p. 62, ILR, p. 359.

de Banat, în sudul Hunedoarei, fenomenul a fost consemnat de Densusianu (ȚH, 21), iar în Oltenia de nord-vest de NALR-*Olt.*, vol. II, mat. necart., 39 (*galbănă*).

Insuficiența informațiilor ne împiedică să precizăm în detalii care era, în secolul al XVI-lea, expansiunea durificării labialelor. Nu încape îndoială, judecînd după atestări și reconstituind teritoriul de expansiune a fenomenului pe baza atestărilor ulterioare și a răspîndirii lui în graiurile de astăzi (*Gr. sec. XVI*, 124—135; cf. Rosetti, ILR, 484, 503), că fenomenul avea o mai mare extindere decît astăzi. E probabil ca limita sudică a rostirii dure a labialelor să se fi situat prin Banat, Hunedoara și în zona Mureșului mijlociu și a Tîrnavelor, coborînd pînă în spre sud-estul regiunii. Muntenia inovase, în cele mai multe cazuri. În Oltenia (de nord) și în colțul nord-vestic al Munteniei, însă, durificara labialelor pare a se fi menținut vreme mai îndelungată. O dovedesc atestările, de după 1600, ale fenomenului: *Armancă* (Iarosloveşti—Vîlcea, 1607; DIR, ȚR, I, 254), *galbănul* (Cîmpulung, 1743; SD, I—II, 301), *să (se) margă* (Tg. Jiu, 1626, BDR, 117; *j. Vîlcea, 1628, BDR, 150), *tocmala* (Iarosloveşti—Vîlcea, 1607; DIR, ȚR, I, 254), *tocmală* (Corbii de Piatră — Argeș, 1636; CB, I, 232).

Ca și în secolul al XVI-lea, fenomenul este extrem de bine reprezentat în documentele moldovenești scrise după 1600 în diverse părți ale regiunii: *albață* (Suceava, înc. sec. XVII; RLB, 62), *arman* (Iași, 1742; SD, V, 238), *galbăn* (Săcuieni—Neamț, 1607; BDR, 10), *mărgu* (Suceava, 1601; RLB, 69), *am mărs* (Roman, 1605; BDR, 8), *să margă* (*j. Vrancea, 1765; DRA, II, 397), *mulțemăscu* (Cîmpulung, c. 1633; SD, V, 379), *Pavăl* (Iași, 1623; BDR, 84), *păscară* (Galați, c. 1683; SD, XVI, 223), *să răsipască* (* Iași, 1760; SD, V, 251), *tocmal(ă), tocmala* (Huși, c. 1609, DIR, Mold., II, 188; Ștefănești—Botoșani, 1613, BDR, 23; Vaslui, 1613, BDR, 21; Focșani, 1616, DIR, Mold., IV, 69; Bîrlad, 1622, BDR, 71; Tecuci, 1641, IZ, II, 1, 244; Solca, 1675, SD, XXII, 236), *să tocmască* (Iași, c. 1660; SD, XVI, 193), *trămăs* (Cîmpulung; înc. sec. XVII, RLB, 54), *vac* (Tîrpești—Neamț, 1610; DIR, Mold., II, 307), *vamășă* (*Bîrlad, 1651; SD, XVI, 190) etc.

În zonele moldovenești unde labialele sînt rostite astăzi moale, am notat grafii cu *e* și cu *ea* începînd cu prima jumătate a secolului al XVII-lea, dar ele apar mai frecvent abia după 1700: *mergînd* (*j. Neamț, 1775; DRA, II, 461), *să mergu* (*j. Neamț, 1623; DIR, Mold., V, 207), *am mersu* (Iași, 1723, SD, V, 103; *j. Putna, 1767, SDP, I, 95, dar pe aceeași pagină l-am notat și pe *am mărs*), *să numescu* (*j. Putna, 1717; SDP, I, 78), *tocmeală* (*j. Putna, 1618; SDP, I, 17). *Tocmeală* (Iași, 1609; DIR, Mold., II, 225), dacă nu e cumva o eroare a scribului sau a editorului, nu poate fi atribuit unui vorbitor din regiunea Iașului, unde labialele au rămas de regulă dure (cînd erau urmate de *ea*) pînă astăzi. Trebuie să presupunem sau că documentul a fost scris de un moldovean din părțile extrem sudice ale provinciei (Vrancea, Galați), sau că avem a face, pur și simplu, cu o grafie fără acoperire fonetică în graiul scriitorului. Întrucît, fără nici o îndoială, rostirea moale a labialelor e o inovație care s-a propagat dinspre sud înspre nord, iar în sud (Vrancea) fenomenul începe să apară mai frecvent abia după 1600, e posibil ca grafia

să mergu, notată în județul Neamț în 1623, să fie susceptibilă de a fi interpretată întocmai ca grafia *tocmeală*, semnalată mai sus.

În Transilvania, atestările labialelor dure sînt la fel de numeroase: *am mărs(ă)* (Sîntioana—Bistrița-Năsăud, 1628, SD, IV, 17; Breb—Maramureș, 1751, SD, XIII, 50), *muldovan* (*j. Harghita, c. 1730; SD, V, 512), *Pavăl* (Răhău—Alba, 1678; SD, XIII, 154), *popască* (Ardusat—Maramureș, 1766; PMS, 13), *primască* (Hărnicești—Maramureș, 1655; SD, XVII, 114), *să robască* (Beiuș, 1733; SD, XIII, 50), *să scîrbască* (Unimăt—Satu Mare, după 1795; ȚȘ, 52), *[Sili]văstru* (Remeți—*Hunedoara*, după 1756; SD, XIII, 158), *tocmală* (Geoagiul de Sus—Hunedoara, 1739, SD, XIII, 105; *j. Harghita, c. 1730, SD, V, 512), *să tocmască* (Glod—Maramureș, 1791; SD, XVII, 110), *să să topască* (*j. Sibiu sau Brașov, 1711; SD, XIII, 169), *să trimață* (Brașov, 1650; DIT, 250), *tr[i]mâso* (Bistrița, înc. sec. XVII; RLB, 61) etc.

Labialele moi apar mai rar, după 1700: *galben* (*Sebeș—Brașov, 1738; SD, XIII, 170), *să se jertfească* (Vărzarii de Sus—Bihor, 1793; RIB, 42), *să meargă* (Turda, 1765, SD, IV, 94; Brașov, 1723, SDȘ, 70), *am mers* (Zărand—Arad, 1816, BMN, 189), *au mersă* (Cheța—Mureș, c. 1760; SD, IV, 101), *să primească* (Merag—*Bihor*, 1757; RIB, 51), *primescŭ* (Turda, 1766; SD, IV, 96)[19].

Rezultă din atestările de mai sus că în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea rostirea dusă a labialelor avea curs și în regiuni situate la sud de actuala arie nord-ardelenească a fenomenului. Labialele continuau să fie rostite dur în Hunedoara, Alba, Sibiu și chiar Brașov. Nu e mai puțin adevărat că în aceeași perioadă (după 1700) găsim înregistrată rostirea moale a labialelor în județele Bihor, Cluj, Mureș, deci aproape de actuala limită sudică a durificării. Admițînd că expansiunea fenomenului la nord de Mureș trebuie să se fi petrecut nu cu mult înaintea atestării fenomenului, deci în secolul al XVIII-lea, sîntem siliți să admitem (în lipsa unor informații contemporane, dar întemeindu-se pe ceea ce ne oferă atestările ulterioare și cercetările dialectale din zilele noastre) că regiunile de la sud de Mureș trebuie să fi cunoscut, în secolul al XVII-lea și, probabil, și înainte de 1600, atît rostirea dură, cît și pe cea moale a labialelor, alcătuind o zonă de tranziție între teritoriul de la nord de Mureș (care durifica) și Muntenia (care cunoștea numai rostirea moale). Din această zonă de tranziție făceau parte și Oltenia (probabil zona nordică), nord-vestul Munteniei și Banatul. Deși nu am întîlnit atestări bănățenești ale durificării labialelor în documentele cercetate (de notat totuși *galbăn*, Buziaș, 1803, AB, II, 3, 39), putem presupune acest lucru, luînd în considerare atestările actuale ale fenomenului (în special în valea Almăjului).

b) Într-o serie de alte cazuri, întîlnim în unele graiuri dacoromâne un *ea*, și, mai rar, un *e*, după o labială, în poziție „tare", în locul normalilor *a* și *ă*. Nu e ușor de decis, fără o amănunțită cercetare prealabilă, dacă, în aceste cazuri, avem a face cu o inovație sau cu păstrarea lui *e* și *ea*. Acceptînd cea de a doua explicație, ar rămîne neînțeles motivul pentru care, într-o anumită arie, fenomenul durificării labialelor, general și caracteristic în dacoromână, nu a avut loc (căci explicațiile lui Pușca-

[19] O grafie ca *au mersu* (Budești—Maramureș, 1757; SD, XVII, 57) nu reflectă rostirea locală; cf. observațiile făcute mai sus, p. 125.

riu, LR, II, 337, și Sala, CF, 66—67, nu sînt îndestulătoare)[20]. Într-un cuvînt ca *pomeană*, *ea* a fost notat într-o arie destul de întinsă, cuprinzînd județele Alba, Sibiu, sudul județului Mureș și cea mai mare parte a județului Brașov; izolat apare și în Banat, Hunedoara și Harghita (ALR I, mat. necart., chest. nr. 438). Aproximativ în aceeași arie au fost notate și pronunțările *izmeană*, *peană* și *peată* (extinse și asupra răsăritului și sudului Hunedoarei) (ALR II, SN, vol. IV, h. 922, 1169, 1222). În schimb, *zăbeală* nu se întîlnește decît în puncte din Banat-Hunedoara și prin județul Arad, în imediata apropiere a Banatului (ALR I, vol. I, h. 27). Și mai restrînsă este circulația lui *measă*, notat de ALR numai în punctul cartografic nr. 833 (ALR II, SN, vol. V, h. 1317), în sudul Hunedoarei, în valea Jiului, unde o recentă anchetă dialectală a consemnat prezența diftongului în cuvinte de tipul *measă* (Gr. Rusu, în „Studii și cercetări lingvistice", XV, 1964, nr. 6, 745). În *fată*, însă, *ea* nu a fost atestat în nici o localitate anchetată pentru ALR (ALR II, SN, vol. VI, h. 1592). La sfîrșitul secolului trecut, Weigand îl întîlnise pe *ea* în *peară* în zona Mureșului mijlociu și a Tîrnavelor, precum și în Banatul nord-estic (B., 268), iar pe *measă* și pe *peană* în Hunedoara și în munții Apuseni (KM, 260—261); I. Popovici (MP, 105, 117) a consemnat o serie de cuvinte cu *ea* (*measă*, *nevească*, *sfeat* etc.) în Hunedoara, regiune în care, în zilele noastre, *ea* apare foarte frecvent în graiul din Lăpușul de Sus (Șandru, L., 127).

Dintre toate cuvintele de mai sus, singurul pe care l-am întîlnit în documente este *pomană*. În secolul al XVI-lea, grafii cu *ea* (care s-ar putea să nu acopere o realitate fonetică) se întîlnesc în Moldova și în Țara Românească. După 1600, *ea* se întîlnește numai în localități situate în interiorul arici unde a fost notată, în zilele noastre, rostirea moale a labialei *m* (Perjani, 1699, SD, XIII, 143; Bungard—Sibiu, înainte de 1706, SD, XIII, 71; Galda de Jos—Alba, 1714, R. Ist., XV, 268; Geoagiu-Băi—Hunedoara, 1733, SD, XIII, 104; Dumbrăveni, 1733, SD, XIII, 116; Sebeș, 1736, SD, XIII, 175; Făgăraș, după 1750, SD, XIII, 98; Remeți—Alba?, după 1756, SD, XIII, 158; Șelimbăr—Sibiu, 1764, SD, XIII, 168; Pojorîta—Brașov, 1767, SD, XIII, 150; Cîmpeni, 1768, SD, XIII, 78)[21]. În aria de astăzi a lui *pomeană*, apare atestată destul de des în documente rostirea dură a lui *m*: *pomană* (Sîmbăta de Sus—Brașov, după 1697, SD, XIII, 184; Vințul de Sus—Alba, 1720, SD, XIII, 102; Dumbrăveni, 1733, SD, XIII, 116; Răhău—Alba, 1761, SD, XIII, 154; Sebeșul de Jos—Sibiu, după 1768, SD, XIII, 124; Mesentea—Alba, 1774, R. Ist., XV, 266; Galda de Jos—Alba, 1784, R. Ist., XV, 266). Rezultă de aici că, cel puțin în cazul acestui cuvînt, rostirea cu diftongul *ea* nu e un arhaism în zona în care circulă astăzi, ci o inovație (odinioară se rostea aici, după toate probabilitățile, *pomană*).

Dintre cuvintele care prezintă un *e* în loc de *ă* după labială, în poziție „tare", vom remarca, înainte de toate, pe *beu*, *beut*, *beutor*, *beutură*. E greu de presupus că durificarea lui *b* nu s-ar fi produs în aceste cuvinte (*e* se găsește în poziție „tare"). Trebuie, deci, să admitem, spre deosebire

---

[20] Vezi la Sala o succintă expunere a opiniilor emise în această problemă.

[21] E posibil ca în unele cazuri *ea* să fi fost notat sub influența grafiei cuvîntului slav corespunzător.

de alţi cercetători (cf. Puşcariu, LR, II, 337), că în *beu, băut, e* e refăcut (prin analogie cu *bei, bere, beţi*). De la *băut, e* s-a extins la derivate. După cum rezultă din ALR I, mat. necart., chest. nr. 2062, *(am) beut* circulă în centrul Transilvaniei, la sud de linia Cluj—Reghin, în zona Mureşului mijlociu şi a Tîrnavelor, în Banatul estic şi sudic, în Hunedoara şi în sudul Transilvaniei (exceptînd Braşovul); aria se extinde şi asupra Olteniei de apus. Aproximativ aceeaşi repartiţie ne-o prezintă ALR II, mat. necart., chest. nr. 4681, în privinţa lui *e* din *beutor* (mai puţin estul Banatului şi sud-vestul Olteniei). Din păcate, atestările documentare nu ne permit să stabilim modul în care s-a extins fenomenul şi nici dacă, odinioară, a avut, eventual, o răspîndire mai mare. Avem o atestare braşoveană cu *ă* (1736; SDŞ, 190) şi una din Săcel—Sibiu din 1628 cu *e*: *au beută* (SD, IV, 16).

Dacă *beu, beut, beutor, beutură* circulă aproximativ în aceeaşi zonă ca şi *peată, pomeană* etc., în schimb alte cuvinte prezentînd un *e* în loc de *ă* după o labială, în poziţie „tare", au o circulaţie mai restrînsă, deşi apar în aceleaşi părţi ale ţării. *Petat* (pentru *pătat*) se întîlneşte în trei arii mici: una în Hunedoara, alta în zona Sighişoarei, iar a treia în judeţul Cluj (ALR II, SN, IV, h. 1221). În *peun* (în care, în mod cert, *e* nu este etimologic), fenomenul apare atestat în Hunedoara şi în zona Turzii (MCD, 85, 264); în ultima regiune a fost notat şi *împena* (MCD, 25). În general, fenomenul pare a avea astăzi cea mai mare răspîndire în regiunea Hunedoarei, aşa cum o dovedesc monografiile dialectale; în Lăpuşul de Sus el apare cu o insistenţă deosebită (vezi Gregorian, C., 8; Popovici, MP, 102, 106, 125; Şandru, L., 123—124). Tendinţa de a trece pe *ă*, după o labială, la *e (ę)* a fost consemnată în valea Almăjului (Şandru, A., 138). În mod excepţional, *e* a fost notat în *capet, curpen* şi *omet* în Deda, j. Mureş (MCD, 152). Puţinele atestări documentare ale fenomenului provin din Hunedoara: *feurari* (1709; SD, XIII, 121), Braşov: *s-au [ade]verat* (Voila, c. 1730; SD, XIII, 109) şi, mai puţin aşteptat, din Maramureş; *melaiŭ* (Giuleşti, 1781; SD, XII, 263), *oves* (Săcel, 1700; SD, XIII, 164).

c) În *beşică* şi *beşină* (cf. şi *a beşi*), *e* nu s-a velarizat în unele regiuni din cauză că, într-o anumită perioadă, nu se găsea în poziţie „tare". Fonetismul cu *e* cunoaşte o mare răspîndire: Oltenia de vest, Banatul, Transilvania (cu excepţia colţului sud-estic) şi Moldova (unde *e* a fost diftongat în diverse puncte: *bi̯eşîcă, bi̯eşînă*). În restul teritoriului dacoromân se spune *băşică (băşîcă), băşină (băşînă)* (vezi ALRM I, vol. I, h. 92, ALR II, supliment, h. 5, cf. şi h. 7). În secolul al XVI-lea, fonetismul *e* avea curs în graiurile de tip nordic (inclusiv în Oltenia de vest), în timp ce fonetismul *ă* era prezent în unele graiuri din Muntenia *(Gr. sec. XVI*, 134—135). Sînt foarte puţin numeroase atestările fenomenului în documentele de după 1600: *beşică* (Cucerdea—Mureş, c. 1750; SD, XIII, 242), *beşicuţă* (Tatomireşti, Moldova, 1781; SD, VI, 169).

d) În sfîrşit, o repartiţie cu totul diferită prezintă durificarea lui *e* în prep. *pe* (> *pă*). ALR l-a notat pe *pă* în două arii: una cuprinde nordul şi răsăritul Banatului, vestul Hunedoarei, Crişana şi vestul Transilvaniei propriu-zise, cealaltă se întinde asupra Munteniei, sud-estului Transilvaniei şi părţii sud-estice a Olteniei (ALR II, SN, vol. VI, h. 1810—1814). În *păstă* (= peste), durificarea lui *p* are loc numai în Crişana (cu Transilvania vecină) şi Maramureş (ALR II, SN, vol. VI, h. 1837). Tot aici

vom aminti că *i* a trecut la *î*, după un *p* rostit dur în prep. *pîn* (< *pin* < *prin*) şi *pîntru* (< *pintru* < *printru*; în *pîntru*, *î* ar putea proveni, în unele regiuni cel puţin, din *păntru*, prin închiderea lui *ă* la *î* după o labială; cf. şi *galbîn*) [22]. *Pîn* e răspîndit în două zone: una cuprinde Crişana, Maramureşul, răsăritul Banatului şi nordul Hunedoarei, iar cealaltă Muntenia şi sud-estul Olteniei (ALR II, SN, vol. VI, h. 1821—1823). În *pîntru*, rostirea dură a lui *p* apare în Banat, Crişana (cu Transilvania vecină) şi Maramureş, extinzîndu-se şi asupra părţii de nord a Moldovei; izolat a fost notat şi în Muntenia (ALR II, SN, vol. VI, h. 1815).

Durificarea lui *p* în *pă* apare reprezentată în documentele scrise în Ţara Românească şi Transilvania încă din secolul al XVII-lea. Exemplele cu *p* dur apar în Ţara Românească spre sfîrşitul secolului al XVII-lea, şi la începutul secolului al XVIII-lea (Baia de Aramă — Mehedinţi, 1693, SD, V, 308; Tîrgovişte, 1703, SD, I—II, 228; Craiova, c. 1716, SD, V, 134; Uda—Argeş, 1747, SD, XIV, 188; măn. Polovraci—Gorj, c. 1750, SD, XIV, 201; Cîmpulung, 1754, SD, I—II, 292). Destul de răspîndită este durificarea lui *p* în *păntru*, care se întîlneşte în documente din secolul al XVI-lea (*Gr. sec. XVI*, 135,; cf. Rosetti, ILR, 484) şi continuă să apară şi după 1600 (*j. Argeş, 1619, BDR, 47; 1625, BDR, 101; Tg. Jiu, 1626, BDR, 116; *Scărişoara, 1632, SD, V, 441; Bucureşti 1680, SD, XIV, 239). Mai consemnăm durificarea lui *p* în *păntre* (*Polovraci—Gorj, 1715; DRA, I, 274) şi *pîn* (*j. Dîmboviţa, 1777; DRA, I, 639). Din Moldova deţinem o atestare a durificării lui *p* în *păntru* din secolul al XVI-lea (*Gr. sec. XVI*, 135). În regiunile de peste munţi, durificarea lui *p* în prep. *pă* se întîlneşte, în general, în regiunile în care ea a fost atestată şi astăzi (Borşa—Maramureş, 1696, SD, XVII, 29; Dragomireşti—Maramureş, 1698, SD, XVII, 93; Braşov, 1721, SDŞ, 62; Boholţ—Braşov, 1756, SD, XIII, 58; Turda, 1766, SD, IV, 95; Baia Mare, 1777, PMS, 15; Tîrşolţ—Satu Mare, 1782, PMS, 88; Vărzarii de Sus—Bihor, 1799, RIB, 42; Corni—Caraş-Severin, c. 1787—1801, IPB, 106). Acelaşi fenomen poate fi observat în prep. *păntru (pîntru)* (toate atestările provin din judeţele Satu Mare şi Maramureş: Budeşti, 1619—1620, SD, XVII, 60; Negreşti, 1748, PMS, 64; Fereşti, 1755, SD, XVII, 103; Negreşti, 1795, PMS, 64). *Pă* mai apare şi în zona Sibiu —Făgăraş, unde ALR nu l-a notat în zilele noastre (Sibiu, 1786, SD, XII, 187; Făgăraş, 1807, SD, XII, 188).

zero — p Epenteza lui *p* în *îndărăpt* nu a fost explicată pînă în prezent în mod satisfăcător. Puşcariu (DA, s.v. *îndărăt*) crede că am avea a face cu o contaminare între *îndărăt* (< lat. *inderetro*) şi neatestatul *înderept* (< lat. *indirectus*). În zilele noastre, fenomenul a fost notat în Banat, Transilvania de nord, Moldova şi, izolat, în nordul Olteniei (ALR I, mat. necart., chest. nr. 336). Întrucît (cu o excepţie) ne lipsesc atestările fenomenului în documente, nu putem stabili etapele expansiunii lui în secolele al XVI-lea — al XIX-lea. Putem, totuşi, considera apariţia lui *p* în *îndărăpt* drept o inovaţie a graiurilor nordice. Deţinem o atestare a formei *îndărăpt* din Chişineu-Criş—Arad (1816; BMN, 203).

---

[22] În favoarea celei de a doua explicaţii pledează faptul că în textele vechi vocala centrală din *pentru* apare notată prin ъ şi nu prin ѫ, chiar după ce distincţia dintre *ă* şi *î* se făcea în scris.

m — zero Căderea lui *m* din grupul consonantic *mp : rump* > *rup*, *rumpe* > *rupe* etc., sub influenţa perfectului simplu *rupse* şi a participiului *rupt* (Densusianu, HLR, II, 125), nu e atestată în documentele din secolul al XVI-lea, ci abia în secolul următor. Avem tot dreptul să credem că fenomenul s-a produs mai întîi în sudul ţării, de unde s-a propagat spre nord. Din păcate, etapele difuzării inovaţiei nu pot fi stabilite pe baza materialului care ne-a stat la dispoziţie. *Rupe* e un cuvînt care nu apare decît foarte rar în documente. În zilele noastre, *m* se menţine într-o arie compactă care cuprinde întreaga Transilvanie de la nord de linia Oradea—Cluj —Reghin, fiind atestat şi în unele părţi ale Bucovinei (ALR I, mat. necart., chest. nr. 1363, ALRM II, vol. I, h. 173). Sporadic, *rumpe* a fost notat şi în Haţeg, alături de *rupe*, care e folosit curent (Densusianu, ŢH, 40). În Moldova, *m* pare a se fi menţinut vreme îndelungată. Într-un document scris la Cîmpulung, în jurul anului 1640, a fost notat fonetismul cu *mp* > *p : să rupu* (SD, V, 380), ceea ce ar însemna că în graiul moldovean inovaţia datează de pe la jumătatea secolului al XVII-lea. Cum în acelaşi document apare şi fonetismul etimologic *să rumpu*, e posibil ca în *să rupu* să avem a face cu o neglijenţă a copistului, care nu l-a notat pe *m*. Tîrzie e atestarea lui *să rupă* în Banat (Cornereva—Caraş-Severin, 1863; IPB, 72).

mn — un Trecut peste tot la *un*, *mn* s-a menţinut, în cuvîntul *scamn*, numai în Banat şi prin Hunedoara de sud (vezi Weigand, B., 214; Weigand, KM, 261; Densusianu, ŢH, 40; vezi şi harta publicată de Tagliavini în *Il „Lexicon Marsilianum"*, Bucureşti, 1930, tabelul III).

f — h Nu avem o hartă ALR din care să stabilim extinderea teritorială a fenomenului trecerii lui *f* la *h* în *hreamăt* (şi derivatele). Nici monografiile dialectale pe care le-am consultat nu-l consemnează. TDRG consideră că *hreamăt* e moldovenesc şi ardelenesc (dar nu dă citate din opere scrise de ardeleni), în timp ce DA şi CADE îl socotesc a fi un moldovenism. *H* a apărut, probabil, ca urmare a contaminării lui *freamăt* cu ucr. *hremity* „a dudui" (CADE).

v — f a) Într-o serie de cuvinte de origine slavă, cum ar fi, de exemplu, *sfadă*, *sfat*, *sfînt*, *sfîrşi* etc., *v* etimologic a evoluat la *f* pe întreg teritoriul ţării. Din datele pe care ni le furnizează ALR, transformarea aceasta fonetică, datorită unei acomodări consonantice, apare încheiată în cele mai multe cuvinte, de ex. în *sfadă*, *sfătui*, *sfînt* (ALR II, vol. I, h. 200, ALR II, SN, vol. IV, h. 971, vol. V, h. 1412). În cuvîntul *sfîrc* a fost notată în vestul şi nordul Transilvaniei şi în puncte din Banat rostirea *zvîrc*, cu *v* păstrat[23] şi *s* > *z* printr-o acomodare consonantică (ALR II, vol. I, h. 60).

Din informaţiile pe care le deţinem rezultă că, la un moment dat (mai cu seamă în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea), graiurile de tip nordic conservau în mai mare măsură decît cele sudice rostirea etimologică cu *v* (cf. *Gr. sec. XVI*, 139). Fiind vorba de cuvinte de origine slavă, e posibil ca, în unele cazuri (care, din păcate, nu pot fi precizate), *v* să fie ortografic, datorită influenţei cuvîntului slavon corespunzător (cf. Rosetti, ILR, 445, 525).

În secolul al XVII-lea, şi al XVIII-lea atestările lui *v* în documentele moldoveneşti sînt foarte numeroase. Cîteva exemple: *svadă* (1718; DRA,

[23] Cuvîntul are, probabil, un etimon slav cu *v*; cf. TDRG.

II, 135), *svatul* (Suceava, 1617; DIR, Mold., IV, 180), *svatul(u), svatului* (Cîmpulung, înc. sec. XVII, RLB, 55; Tîrpeşti—Neamţ, 1610, DIR, Mold., II, 306), *svătuescu* (Botoşani, 1722; BDB, IV, 21), *sv(ă)nta* (Suceava, 1648, IZ, II, 2, 149; Iaşi, 1629, BDR, 157; Solca, 1675, SD, XXII, 236), *svenţi* (1607—1608; DIR, Mold., II, 126), *svînţiilor* (Iaşi, 1724; SD, I—II, 97) etc. Totodată, apar şi grafii cu *f*, încă din secolul al XVI-lea, care continuă să se întîlnească în documente şi după 1600: *sfadă* (1608—1609; DIR, Mold., II, 164), *sfentei* (Rădăuţi, 1628, BDR, 146; Iaşi, 1631, BDR, 183) etc.

Foarte numeroase sînt şi atestările ardeleneşti ale lui *v* (în special cele maramureşene). Dăm numai cîteva exemple: *svada* (Borşa—Maramureş, 1729; SD, XVII, 37), *svxnta* (Cuhea—Maramureş, 1664; IDB, II, 11), *svăntu, svăntă* (Braşov, 1700, SDŞ, 5; c. 1700, SD, IV, 69), *svîntul(ui)* (Budeşti—Maramureş, 1619—1620, SD, XVII, 60; Racşa—Satu Mare, 1749, PMS, 74), *svinţi* (Dragomireşti—Maramureş, 1698; SD, XVII, 94), *svrăşit* (Cuhea—Maramureş, 1664; IDB, II, 11) etc. Grafii cu *f* se întîlnesc de asemenea în documente: *sfatul* (nordul Maramureşului, 1602—1617; RLB, 72), *sfîntă* (Totoreni—Bihor, 1697; RIB, 50) etc.

Atestările muntenești ale lui *v* sînt, în general, rare. Cele mai multe dintre ele provin din Oltenia şi zona vecină: *svănta* (Cozia—Vîlcea, 1602; DIR, ŢR, I, 65), *sventei* (*Craiova, 1602, DIR, ŢR, I, 56; Tismana—Gorj, 1612, DIR, ŢR, II, 100), *svint(ei)* (Viişoara—Olt, 1617; BDR, 36), *svrăşirea* (Cozia—Vîlcea, 1602; DIR, ŢR, I, 65).

Datele consemnate mai sus ne permit să susţinem că *v* s-a menţinut timp mai îndelungat în Transilvania şi Moldova (şi mai ales în zonele nordice ale acestor provincii), în timp ce în Muntenia evoluţia *v* > *f* s-a produs mai de timpuriu, fiind mult mai răspîndită la un moment dat (poate cu excepţia Olteniei) decît în nord.

b) Trecerea lui *v* la *f* în *freun, freo* este o particularitate muntenească. Ea apare numai în Oltenia şi Muntenia de sud (vezi harta expansiunii fenomenului la Petrovici, în „Dacoromania", IX, 1936—1938, 227). Cele mai vechi atestări ale fenomenului în documente datează de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea: *fo* (Craiova, 1790; SD, VIII, 112), *fro* (Craiova, 1801; SD, VIII, 116).

v — h Trecerea lui *v* la *h* în unele cuvinte şi mai ales în *vulpe, vultur* (> *hulpe, hultur*) se întîlneşte, în general, în jumătatea nordică a ţării. *Hultur* apare numai în Moldova (ALR II, SN, vol. III, h. 719; în Hunedoara a fost notat *hultan*, Densusianu, ŢH 31), în timp ce *hulpe* e răspîndit într-o arie mult mai vastă, care se întinde asupra Banatului, Transilvaniei şi Moldovei (ALR I, mat. necart., chest. nr. 1168). *Horbă* se întîlneşte pe alocuri în Transilvania şi Moldova (ALR I, vol. I, h. 28). Documentele nu oferă decît puţine atestări ale acestor cuvinte. Formele cu *h* provin din Moldova: *hulpe* (c. 1630; SD, V, 14), *Hultureştii* (1649, Bogdan, G., 217; Iaşi, 1660, IZ, III, 1, 154) şi din Transilvania de nord-est: *hulpe* (*j. Bistriţa-Năsăud, 1748; SD, XIII, 137) şi sînt posterioare secolului al XVI-lea.

dentale intacte — dentale palatalizate Înainte de *e, i* şi *ea*, oclusivele dentale *t, d* şi *n* s-au palatalizat în stadiile *t', d'* şi *ń: t'em, d'int'e, ńam*. Aceste rostiri au fost notate în zilele noastre în întreaga Transilvanie (cu excepţia zonelor sudice) şi într-o arie din Moldova de nord.

Ń e răspîndit şi în Banat (de unde s-a extins în Oltenia nord-vestică). În Banat, prin Hunedoara de sud şi Oltenia de nord-vest, *t'* şi *d'* apar evoluate la *ć* şi *đ* (ALR I, vol. I, h. 29, 44, 45, 50, 51, 72, 137, vol. II, h. 148, 149; vezi şi Puşcariu, LR, II, h. 14, 17; Petrovici, R., 14).

În secolul al XVI-lea, fenomenul palatalizării dentalelor se întîlneşte în Banat-Hunedoara şi în unele regiuni ale Transilvaniei; *d'* > *đ* în Hunedoara de sud (*Gr. sec. XVI*, 135). Fenomenul a fost notat în toponimicele româneşti scrise cu litere latine şi ortografie maghiară. Textele chirilice nu consemnează palatalizarea dentalei, întrucît alfabetul chirilic nu dispunea de semne speciale pentru a nota pe *t'*, *d'* şi *ń*, iar *t*, *d* şi *n* erau consemnate în scris în virtutea tradiţiei. Grafii ca *begatye* (Haţeg, c. 1795; ICH, 36), *kinyele* (Haţeg, 1808; ICH, 46), *neintye* (Haţeg, c. 1795; ICH, 36) confirmă prezenţa fenomenului de palatalizare a dentalelor *t* şi *n* în Hunedoara în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. O grafie (chirilică) ca *să se învetească* (Chizbaia—Maramureş, 1830; A. Folc., V, 100) atestă, indirect, palatalizarea lui *t* în regiunea respectivă (vezi Vl. Drimba, în „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor", IV, 1955, 552). În Banat, palatalizarea lui *t* în stadiul *ć* apare redată în documente la începutul secolului al XIX-lea: *cerće* (= certe; Pecenişca—Caraş-Severin, după 1869; IPB, 89), *cinos* (= tinos; Cornereva—Caraş-Severin, 1863; IPB, 172), *părtălesce* (Aradul Vechi, 1816; BMN, 211); cf. *răcie* (BMN, 432). Cît priveşte pe *đ*, atestat încă dinainte de 1500 în sudul Hunedoarei, el se reîntîlneşte în Banat abia spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea: *ge* (= de; Nerău—Timiş, după 1777; Cotoşman, B., V, 552).

d moale — d dur Durificarea lui *d*, după care, în unele cuvinte, *e* > *ă* (*dă*, *dăschide* etc.) şi *i* > *î* (*dîn*, *dîntru*) [24], a fost notată în zilele noastre în două arii. În Muntenia propriu-zisă, răsăritul Olteniei şi colţul sud-estic al Transilvaniei (Braşov) şi în Banat şi Crişana sudică şi centrală (ALR II, SN, vol. V, h. 1418; vezi harta expansiunii fenomenului la Petrovici, BD, 62, 63).

În Muntenia, rostirea dură a lui *d* se întîlneşte înainte de 1600 (*Gr. sec. XVI*, 149) şi apare din ce în ce mai frecvent în documentele secolelor al XVII-lea — al XVIII-lea, dovadă că fenomenul cîştiga teren în dauna rostirii moi. Iată cîteva exemple (ne limităm la secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea): *dă* (**j. Vlaşca*, 1604, CB, I, 135; Tîrgovişte, c. 1608, CB, I, 145; Bucureşti, 1626, BDR, 115; Stăneşti, 1627, BDR, 138, *Coteana—Olt, 1684, SD, V, 190; *măn. Horezu—Vîlcea, 1715, DRA, I, 277; Cîmpulung, 1735, SD, I—II, 291; Curtea de Argeş, 1745, DRA, I, 424), *ne-am dăspărţit* (*Pîrdeşti, 1683; SD, V, 183), *nedăspărţite* (Săcuieni, 1655; SD, XV, 2, 277), *dăn*, *dîn* (1622, BDR, 70; Tîrşor, 1636, SD, V, 482; Cîmpulung, 1738, SD, I—II, 296; Uda—Argeş, 1747, SD, XIV, 187), *dănpreun[ă]* (Rîmnicul Vîlcea, 1718; SD, I—II, 448), *dăspre* (Bucureşti, 1611; DIR, ŢR, II, 16) etc. Eliziuni de tipul *d-au dat* (Bucureşti, 1611; DIR, ŢR, II, 16) sînt posibile numai admiţînd că în prep. *de* dentala se rostea dur: *dă* (vezi dealtfel în acelaşi document grafia *dăspre*, citată mai sus). Fenomenul l-am notat şi în acele părţi ale Olteniei în care

---

[24] Nu se velarizează decît *e* şi *i* atoni, mai ales în prep. *de*, *din*, atone în frază (şi în cuvintele în compunerea cărora intră aceste prepoziţii), precum şi în cuvintele formate cu pref. *des-* (*dez-*); cf. Petrovici, BD, 61.

ALR nu l-a consemnat în zilele noastre: *dă* (Baia de Aramă—Mehedinți, 1693, SD, V, 308; Craiova, 1736, SD, V, 319; *măn. Tismana—Gorj, 1779, DRA, I, 656), *dăntăi*, *dăplin* (Craiova, 1736; SD, V, 319). Era mai extinsă în trecut decît astăzi în Oltenia rostirea dură a lui *d* sau, în scrisul celor ce au redactat documentele, *dă*, *dăplin* etc. erau niște „muntenisme" grafice (dacă nu cumva scribii erau originari din Muntenia propriu-zisă)? Prima interpretare ni se pare a fi mai întemeiată.

În Banat, fenomenul nu apare consemnat în documente decît la începutul secolului al XIX-lea: *dă*, *dăsupra* (Buziaș, 1803; AB, II, 3, 38), dar aici fenomenul poate avea o vechime mai mare.

În sud-estul Transilvaniei, rostirea dură a lui *d* a fost notată cu totul sporadic în prima jumătate a secolului al XVIII-lea: *dăsagi* (*Brașov, 1720; SD, X, 327).

În Bihor, puținele atestări ale trecerii lui *e* la *ă* după *d* sînt din secolul al XVIII-lea: *dă* (Buda, după 1723, RIB, 58; Lunca Sprie, 1774, RIB, 92).

Izolat, am întîlnit grafii cu *e* > *ă* după *d* și în aria în care, în zilele noastre, a fost consemnată rostirea moale a acestei consoane. Nu am ținut seama de ele, întrucît le considerăm lipsite de un suport fonetic real, simple inadvertențe ale scribilor.

t moale — t dur O situație ceva mai complicată o prezintă rostirea moale sau dură a lui *t* (de regulă în grupul *st*).

a) Velarizarea lui *e* în *blastăm*, *blăstăm*, *blăstăma* apare răspîndită în zilele noastre într-o arie vastă care cuprinde vestul Olteniei, Banatul, întreaga Transilvanie și Moldova (ALR I, mat. necart., chest. nr. 597) [25]. În Transilvania, fenomenul apare destul de bine reprezentat în documente după 1600: *blăstămat* (Budești—Maramureș, 1647, SD, XVII, 55; Călinești-Susani—Maramureș, 1650, SD, XVII, 71; Rodna—Bistrița-Năsăud, 1768, SD, XIII, 162; Remetea—Bihor, 1785, RIB, 67), *blăstămați* (Santău—Satu Mare?, c. 1750; SD, XIII, 237), *blăstămății* (Șiclău—Arad, 1817; BMN, 280), *blăstămu (blăstămă)* (*j. Sibiu, c. 1601—1602; SD, IV, 15; Arpașul de Jos—Sibiu, c. 1733—1734, SD, XIII, 13) etc. Aceeași situație ne întîmpină în Moldova: *să blastăme* (*Cîmpulung, 1684; SDC, 8), *blăstăm* (Iași, 1611, DIR, Mold., III, 18; Baia—Suceava, 1619, DIR, Mold., IV, 379), *blăstămat* (Piscani, 1632, BDR, 202; Putna—Suceava, 1727, BDB, IV, 70) etc.

Aproximativ aceeași răspîndire teritorială o are reducerea diftongului *ea* la *a* în *starpă*. Fenomenul a fost notat în Moldova (cu excepția Bucovinei), nordul Transilvaniei, Banat și Hunedoara (ALR I, vol. II, h. 225); cf. și *botază* (ALRM I, vol. II, h. 297). Nu avem date asupra răspîndirii actuale a durificării lui *t* în *aștaptă*, formă foarte răspîndită în unele texte vechi. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (1761), *aștaptă* a fost atestat în Șugatag—Maramureș (SD, XVII, 177), dar, foarte probabil, aria de răspîndire a fenomenului a fost mult mai mare în nordul țării. În *stărp*, *stărpăciune* fenomenul apare în puncte din sudul Crișanei, Maramureș și Moldova, dar e posibil ca expansiunea lui teritorială să fie mai mare (cf. răspîndirea lui *starpă*), dar datele care ne-au stat la dispoziție au fost incomplete (ALR I, vol. I, h. 225, ALR II, SN, vol. I, h. 91).

[25] În *blăstăm*, *blăstăma*, cel de al doilea *ă* ar putea fi explicat, eventual, și printr-o asimilare vocalică: *ă — e* > *ă — ă*.

În *stînge* (şi derivatele), fenomenul e comun tuturor graiurilor bănăţeneşti, ardeleneşti (cu excepţia celor din sud-est), moldoveneşti şi olteneşti de vest (ALR II, vol. I, h. 244).

b) În alte cuvinte, fenomenul durificării lui *t* se întîlneşte în Banat-Hunedoara şi unele zone limitrofe. Aşa stau lucrurile cu *cinstă, estă, povestă* etc., în care *e* > *ă* numai în Banat-Hunedoara şi, uneori, în teritoriile vecine (ALR II, SN, vol. V, h. 1269; Şandru, L., 123; Şandru, A., 137, 141; Weigand, B., 323; Weigand, KM, 274; Popovici, MP, 105—106; Densusianu, ŢH, 21, 24, 326, 340). În mod excepţional, Weigand a notat pluralele *ńevęstę, ńevęstǫ* (= nevestă) în nordul Crişanei, spre Maramureş (ST, 24). Bănăţeană-hunedoreană este durificarea lui *t* şi în *(a)mestăca, gostăsc, povăstăsc, stălele* (pl. art. de la stea; ALR II, SN, vol. I, h. 41; Şandru, A., 144; Weigand, B., 222, 239; Densusianu, ŢH, 21, 24; Gregorian, C., 7). Izolat, *e* > *ă* în *mestăcat* în nord-estul Transilvaniei (MCD, 181) [26]. Deţinem un număr de atestări documentare bănăţeneşti ale trecerii lui *e* la *ă* în *e(a)stă* (c. 1750, IPB, 66; Buziaş, 1805, AB, II, 3, 38), *[ie]stă* (Pîrvova — Caraş-Severin, 1825; IPB, 88), *pestă* (Iablaniţa—Caraş-Severin, 1788; IPB, 77), *prestă* (Bolvaşniţa — Caraş-Severin, 1814; IPB, 70). *E* > *ă* şi în sudul Crişanei: *iastă* (Chişineu-Criş — Arad, 1816; BMN, 205) şi Hunedoara: *estă* (Orăştie, după 1871; SD, XIII, 142). În secolul al XVI-lea, fenomenul a fost notat sporadic prin vestul Ţării Româneşti *(Gr. sec. XVI*, 147*)*.

Tot în Banat a fost notată, sporadic, trecerea lui *i* la *î* după *t*: *povestu, a pustu* (*u* = *î*; Weigand, B., 222). Şi reducerea lui *ea* la *a* după *t* rostit dur în *sta, stag* etc. se întîlneşte în Banat-Hunedoara (ALR I, mat. necart., chest. nr. 1224; Weigand, B., 220; Weigand, KM, 274; Densusianu, ŢH, 23; Şandru, A., 139, 141). Weigand l-a notat pe *stauǫ* şi în Bihor (KM, 274).

n moale—n dur Durificarea lui *n* în cuvinte ca *năbotezat, năcrescut, năfericire, nănorocire, nărod* etc. a fost notată în zilele noastre în puncte situate în Banat-Hunedoara şi Crişana de sud şi centrală (ALR I, vol. II, h. 215, ALR II, vol. I, h. 114, ALR II, SN, vol. I, h. 151, vol. IV, h. 1072, 1097, vol. VI, h. 1830). Atestările documentare, foarte puţin numeroase, vin din zone unde astăzi *e* nu apare velarizat: *nătare* (Suciul de Sus—Maramureş, 1608; RLB, 78), *năuniţi* (Turda, 1765; SD, IV, 94).

n—m Trecerea lui *n* la *m* în *frîmt* şi *sîmt (sîmtem, sîmteţi)* trebuie explicată printr-un proces de diferenţiere consonantică (vezi Rosetti, ILR, 403; cf. Sala, CF, 19). În zilele noastre, fenomenul a fost notat în puncte izolate situate în Transilvania (munţii Apuseni, Hunedoara, Maramureş) (ALR I, mat. necart., chest. nr. 2132; Densusianu, ŢH, 40; Şandru, M., 207; Şandru, L., 144; Papahagi, M., LXIII). În trecut, el cunoştea o difuzare mult mai largă. În secolul al XVI-lea, trecerea lui *n* la *m* se întîlnea prin Moldova, Oltenia şi nordul Transilvaniei; în Moldova şi Transilvania de nord, documentele prezintă şi grafii cu *n* (*Gr. sec. XVI*, 152; cf. Rosetti, ILR, 524, 583). După 1600, *m* se întîlneşte în Maramureş: *simtu* (nordul Maramureşului, 1602—1617; RLB, 73), *sîmtu* (Budeşti—Maramureş, 1647; SD, XVII, 55), Oltenia: *simt* (1615; DIR, ŢR, II, 389) şi, foarte frecvent, în Moldova: *sămt* (Cîmpulung, 1604—1618, RLB, 75; Cotnari—

[26] Nu am ţinut seama de trecerea lui *e* la *ă* în *păstă*, unde am putea avea a face cu o asimilare vocalică: *ă* — *e* > *ă* — *ă*.

Iaşi, 1618, DIR, Mold., IV, 294), *sămtu* (Suceava, înc. sec. XVII; RLB, 62; Roman, 1605, BDR, 8; Iaşi, 1615, DIR. Mold., III, 200; Adjud, 1623, DIR, Mold., V, 201), *simt* (Tg. Neamţ, 1616—1626; DIR, Mold., IV, 14), *simtu* (1608—1609, DIR, Mold., II, 164; Suceava, 1615, DIR, Mold., III, 220; Piscani, 1632, BDR, 202; Iaşi, 1642, IZ, II, 2, 21). N-am consemnat fenomenul după 1700, iar grafii cu *n* pot fi întîlnite cel puţin la fel de frecvent în Moldova în secolul al XVII-lea (uneori *n* şi *m* se întîlnesc în acelaşi text): *săntu* (Iaşi, c. 1620, DIR, Mold., IV, 432), *sintu* (Săcuieni, 1607; DIR, Mold., II, 126) etc. În materialul care ne-a stat la dispoziţie n-am întîlnit, după 1600, exemple cu *n*>*m* în *frîmt*.

-n-—-ⁿr-—-r- Rotacismul lui *n* intervocalic (în elemente de origine latină) apare atestat documentar în secolele al XV-lea— al XVI-lea în Moldova şi Maramureş. El trebuia să se găsească însă, după toate probabilităţile, şi în zona munţilor Apuseni şi în judeţul Satu Mare, unde a fost atestat în zilele noastre (cf. *Gr. sec. XVI*, 157—158, cf. Rosetti, ILR, 515—518, 583). Fenomenul, aflat în regres accentuat, mai apare la începutul secolului al XVII-lea în Moldova de nord (Bucovina): *buri* (Cîmpulung; RLB, 54), *irelo* (=inel; Cîmpulung; RLB, 53), *murai*<*n*>*tĕ* (Cîmpulung; RLB, 53), *mere* (măn. Moldoviţa—Suceava, 1601—1602 sau după 1605; RLB, 70), *sărătate* (Cîmpulung; RLB, 53), *sărâtoşi* (Cîmpulung; RLB, 54) şi în actualele judeţe Maramureş şi Bistriţa-Năsăud: *bur(ă)* (Suciul de Sus, 1608; RLB, 78), *diraintea* (Sîntioana—Bistriţa-Năsăud, 1628; SD, IV, 17), *kirăčore* (Bistriţa, înc. sec. XVII; RLB, 61), *omeri* (Sîntioana—Bistriţa-Năsăud, 1628; SD, IV, 17), *oameri*, *oamiri* (nordul Maramureşului, 1602—1617; RLB, 73), *să(p)tâmârâ* (Bistriţa, înc. sec. XVII; RLB, 61), *au verit* (nordul Maramureşului, 1602—1617; RLB, 72). În cele mai multe documente, alături de grafii cu *(n)r* apar şi grafii cu *n*, care reflectă procesul de înlocuire a rotacismului lui *n* intervocalic sub presiunea graiurilor înconjurătoare. Ultimele atestări ale fenomenului nu sînt din prima jumătate a secolului al XVII-lea, cum se crede în mod curent, ci din anii 1702—1752 şi provin din zona Satu Mare (toate exemplele sînt luate din PMS): *cire* (Bixad, după 1702, 58; Cămărzana, 1732, 34; Trip, 1752, 95), *mîră* (Bixad, după 1702; 58), *purem* (Trip, 1752; 95), *seretate* (= sănătate; Cămărzana, 1732; 34). În zilele noastre, fenomenul se întîlneşte la Scărişoara, Gîrda şi Arieşeni în munţii Apuseni şi, izolat, în judeţul Satu Mare şi prin Moldova (vezi S. Pop, în „Dacoromania", VII, 1931—1933, 181—184; D. Macrea, în „Dacoromania", VII, 1931—1933, 186; E. Petrovici, în „Dacoromania", VIII, 1934—1935, 140—163; I. Scurtu, în „Bulletin linguistique", IX, 1941, 98—102).

Într-o situaţie specială se găseşte prepoziţia *pîră (pără)*, care apare frecvent pînă astăzi în Moldova şi, izolat, în sudul Transilvaniei (ALR II, SN, vol. VI, h. 1834—1836; M. Teodorescu, în „Limba română", XVIII, 1969, nr. 2, 180—183. În Moldova, documentele îl notează pe *pără* din secolul al XVI-lea (*Gr. sec. XVI*, 158) şi pînă în secolul trecut: *păr* (Băiceni, 1612; DIR, Mold., III, 66; Suceava, c. 1648, IZ, II, 2, 156; Iaşi, 1697, SD, XVI, 201; Botoşani, 1786. SD, VIII, 132; Crăciuneşti, 1816, SD, VI, 177), *pьr* (Cîmpulung, 1677—1679; SD, II, 27), *pără* (Bîrlad, 1651, SD, XVI, 191; *Bucovina, 1753, SDC, 53; *Iaşi, 1767, DRA, II, 419), *pîră* (Odobeşti, 1714; SDP, II, 61).

n—r Spre deosebire de trecerea spontană a lui *n* intervocalic la *ⁿr, r*, în *amărunt, amerinţa, nimărui (nemurui), nimeri* avem a face cu *n>r*, ca urmare a unei disimilări consonantice. În zilele noastre, *n>r* în *amărunt* în cea mai mare parte a ţării, exceptînd Banatul, nordul Transilvaniei şi Bucovina (ALR II, SN, vol. V, h. 1333). Dimpotrivă, *n>r* în *amerinţ*, după cîte se poate deduce din ALR II, mat. necart., chest. nr. 1870, nu apare decît în cîteva puncte din Oltenia şi Muntenia de nord-vest. În fine, ALR I, mat. necart., chest. nr. 343, prezintă fenomenul trecerii lui *n* la *r* în *nimărui* în jumătatea nordică a ţării (în zone din Moldova, Transilvania) şi în Banat-Hunedoara; cu totul izolat, *n>r* în Muntenia şi Oltenia de nord. *N* apare conservat în puncte din Oltenia şi Muntenia (de menţionat că nu s-au primit răspunsuri decît de la o parte a subiectelor anchetate). În *nimeri, nimerea, n>r* în Dobrogea şi estul Munteniei.

În Ţara Românească, după 1700, *n>r* în *amăruntu(l)* (*Polovraci—Gorj, 1715, DRA, I, 274; *Bucureşti, 1752, DRA, I, 517; Craiova, 1790, SD, VIII, 84; *Tg. Jiu, 1793, DRA, I, 808), *nimărui* (*Polovraci—Gorj, 1715; DRA, I, 274). În Moldova, atestările sînt puţin numeroase: *amăruntul* (Focşani, 1765; DRA, II, 397), *nimiri[e]* (Siret, 1653; BDB, I, 260). Mai numeroase sînt exemplele ardeleneşti ale fenomenului, dar ele se referă toate la *n>r* în *nimărui* (*j. Harghita, 1753, SD, V, 516; Călineşti-Josani—Maramureş, 1764, SD, XVII, 69), *nimurui (nemurui)* (Ucea de Sus—Braşov, după 1737, SD, XIII, 199; *j. Harghita, 1753, SD, V, 557; Braşov, 1762, SDŞ, 238; c. 1753, SD, IV, 93).

zero—n Propagarea lui *n*, generală în dialectul dacoromân în *cărunt, mărunt (mănunt), amănunt (amărunt)*, nu a fost consemnată în cuvintele *genuchi, mănuchi* în Muntenia propriu-zisă, unde fonetismul etimologic a fost conservat pînă în zilele noastre; cf. tot aici şi *păiajen* (ALR I, vol. I, h. 57; E. Petrovici, BD, 63—64). Întrucît cuvintele *genunchi* şi *mănunchi* apar foarte rar în documente (nici în textele literare nu se întîlnesc prea des), e greu de făcut unele consideraţii asupra răspîndirii inovaţiei în secolele al XVI-lea—al XIX-lea. Cert e faptul că propagarea lui *n* este o inovaţie nordică, care s-a răspîndit treptat spre sud. De aceea este posibil ca în secolul al XVI-lea *n* să nu fi avut încă curs în părţile sudice ale actualei sale arii (care pare să reflecte expansiunea maximă a fenomenului). E vorba de Banat, Oltenia şi unele părţi ale Moldovei. În Oltenia, *genunche* apare notat abia în secolul al XVIII-lea (măn. Cozia—Vîlcea, 1734; DRA, I, 341), dar vechimea lui aici trebuie să fie mai mare. Aproximativ la aceeaşi dată, în nordul judeţului Harghita, în vecinătatea Moldovei, se mai menţine *genuche* (fără *n*) (c. 1730; SD, V, 512).

ń—i În secolul al XVI-lea, *ń* din cuvintele de origine latină sau de alte origini apare păstrat în Banat, jumătatea sudică a Hunedoarei, sudul judeţului Arad, nord-vestul Olteniei şi, izolat, în Moldova şi Transilvania de sud-vest. (*Gr. sec. XVI*, 162; cf. Rosetti, ILR, 519—520, 583). După 1600, fenomenul apare notat numai în documente provenind din Banat şi jur: *Băni* (Bocoşniţa—Caraş-Severin, 1817; IPB, 68), *cune* (Mehadia—Caraş-Severin, 1810; IPB, 117), *să spuni* (Becicherecul Mic—Timiş, 1816; BMN, 202), *vini* (pl. de la *vie*; Mehadia—Caraş-Severin, 1797; IPB, 114) etc. Astăzi, *ń* circulă numai în Banat şi zonele limitrofe (ALRM I, vol. I, h. 90, ALRM II, vol. I, h. 287, 300; vezi şi Gr. Rusu, în „Cercetări de lingvistică", VIII, 1963, nr. 1, 74, h. 13; Şandru, L., 128; V. Rusu,

Graiul din nord-vestul Olteniei, Bucureşti, 1971, 79). În zona munţilor Apuseni şi în Oaş a fost notat un *i̯*, sunet intermediar între *ń* şi *i̯* nazal (E. Petrovici, în „Dacoromania", VIII, 1934 — 1935, 157; I. Stan, în „Cercetări de lingvistică", IV, 1959, nr. 1, 55; cf. şi Candrea, O., 13). Simpla prezenţă a lui *i̯* nazal în anumite regiuni nu e o dovadă hotărîtoare că în secolul al XVI-lea *ń* avea curs acolo (cf. I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, Bucureşti, 1916, vol. I, XCII). E posibil ca *i̯* nazal să fie, în aceste zone, mai vechi decît anul 1500. Desigur, prezenţa lui *ń* în nordul Transilvaniei nu e cu desăvîrşire exclusă, dar ea nu poate fi probată cu argumente valabile, în stadiul actual al cunoştinţelor noastre. Toate documentele scrise în nordul Transilvaniei (cu Maramureşul) din secolul al XVI-lea pînă astăzi îl notează consecvent pe *i̯*.

— **s, dz, z, ţ moi—s, dz, z, ţ duri** În ceea ce priveşte rostirea lor moale sau dură, fricativele *s* şi *z* trebuie examinate împreună cu africatele *dz* şi *ţ*, în primul rînd pentru că, în cursul istoriei limbii, aceste consoane au cunoscut o evoluţie asemănătoare şi o expansiune teritorială aproape identică. După *s, dz, z* şi *ţ*, *e* şi *i* se velarizează, trecînd la *ă* şi, respectiv, la *î*, iar diftongul *ea* este redus la *a* (pseudo -*i* final „amuţeşte"): *(d)zîce, sămn, ţapă, toţ, zîd* etc. Durificarea s-a produs, la început, în poziţie „tare", dar s-a extins apoi, în cele mai multe zone, şi asupra cuvintelor în care vocalele se găseau în poziţie „moale" (*ea* nu s-a redus la *a* decît în poziţie „tare"). În cadrul rostirii moi sau dure a lui *s* trebuie examinată şi „perechea" *samă* (< magh. *szám*)—*seamă* (care a rezultat în urma unui proces analogic). Tot aici trebuie plasată şi rostirea moale sau dură a lui *ţ* în cuvinte de tipul *tinereţe—tinereţă* (astăzi *tinereţe* şi *tinereţă* circulă în aceleaşi arii ca *ţes* şi, respectiv, *ţăs*), în care *ţ* a fost la început dur. În *dzua (zua)* avem a face cu următoarea evoluţie fonetică: *dziua* > *dzîua* (datorită rostirii dure a lui *dz*) > *dzuua* (prin asimilare vocalică). Nu am ţinut seama de trecerea lui *e* la *ă* în pron. refl. *se* (> *să*), generală în întreaga Dacoromanie (ALR II, SN, vol. VI, h. 1627, 1639); în Muntenia, unde *s* se rosteşte moale, *să* se poate explica printr-o asimilare vocalică (*ă—e* > *ă—ă*), în fonetică sintactică: *să se facă* > *să să facă*.

Lăsînd la o parte unele cuvinte în care rostirea dură a consoanelor în discuţie a fost notată în toată ţara (de ex. *sărbătoare, ţară* etc.), durificarea lui *s, dz, z, ţ* e răspîndită în zilele noastre într-o arie foarte vastă, cuprinzînd întreaga Dacoromanie, cu excepţia Munteniei propriu-zise (fără părţile apusene, vecine cu Oltul), a Dobrogei, a sud-estului Transilvaniei şi a unei zone restrînse din munţii Apuseni; în cuvinte de tipul *sete*, primul *e* nu s-a velarizat în Crişana şi vestul Transilvaniei (ALR I, vol. I, h. 44, 73, 90, ALR I, mat. necart., chest. nr. 1147, ALR II, mat. necart., chest. nr. 4777, 6886, ALR II, SN, vol. III, h. 761, vol. V, h. 1245, 1312, 1362, ALRM II, vol. I, h. 204, NALR-*Olt.*, vol. II, mat. necart., pl. 16, NALR-*Mar.*, vol. I, h. 196; vezi şi hărţile publicate de Gr. Rusu, în „Cercetări de lingvistică", VIII, 1963, nr. 1, 64, 66, 67).

În secolul al XVI-lea, rostirea dură a acestor consoane a fost notată în documente din Moldova, nordul Transilvaniei şi Oltenia, adică din regiuni în care fenomenul a fost consemnat şi în zilele noastre; de observat că durificarea se constată uneori numai în ceea ce priveşte anumite consoane (*Gr. sec. XVI*, 169; cf. Rosetti, ILR, 482, 484, 489, 503, 528). Ar fi riscant să afirmăm, pe baza acestei constatări, că în secolul al XVI-lea durificarea consoanelor *s, dz, z, ţ* ar fi avut, în zonele de mai sus, aceeaşi răspîndire ca

şi astăzi. Grafii cu *e, i, ea* apar în documentele scrise în aceste regiuni începînd cu secolul al XVI-lea şi pînă aproape de zilele noastre, fără a putea spune în mod cert că ele s-ar datora în toate cazurile (avem în vedere secolul al XVI-lea) respectării unei tradiţii grafice. Vom fi probabil mai aproape de adevăr dacă vom afirma că procesul de durificare a celor patru consoane, aflat în expansiune în secolul al XVI-lea, avea să cunoască dezvoltarea maximă în cursul secolelor următoare (al XVII-lea şi, cel puţin pentru unele regiuni, al XVIII-lea).

În Moldova, durificarea lui *s, dz, z, ţ* apare foarte bine reprezentată în documentele scrise în secolele al XVII-lea—al XIX-lea. Iată cîteva exemple (ne-am limitat la secolul al XVII-lea ; aici, ca şi în alte locuri, *ă* din unele cuvinte va fi citit *î*) : *Bistriţăi* (Bacău, 1609 ; BDR, 53), *cuţătul* (Cîmpulung, înc. sec. XVII ; RLB, 59), *dzâsa* (Tîrpeşti—Neamţ, 1610 ; DIR, Mold., II, 306), *dzua* (Iaşi, 1619, DIR, Mold., IV, 362 ; Iaşi, 1655, SD, IV, 45), *giupînesăi* (*j. Vrancea, 1648 ; SDP, II, 7), *împărţală* (*Iaşi, 1683 ; SD, V, 45), *au înţăles* (Cîmpulung, c. 1640 ; SD, V, 380), *Păţăşti* (Focşani, 1694 ; SD, V, 95), *răzăşi* (Iaşi, 1665 ; SD, V, 87), *rusască* (Iaşi, 1677 ; SD, V, 90), *săcuri* (măn. Moldoviţa—Suceava, 1595—1622 ; RLB, 71), *săluiţi* (Ştefăneşti—Botoşani, 1613 ; BDR, 23), *treizăci* (Bîrlad, 1632 ; BDR, 71), *ţăgan* (Rădăuţi, 1628 ; BDR, 146), *ţănotol* (Iaşi, 1632 ; BDR, 198) etc. ; cf. şi *samă* (Suceava, înc. sec. XVII ; RLB, 63). Fără a face afirmaţii categorice, credem totuşi că procesul durificării consoanelor *s, dz, z, ţ* era încheiat în Moldova în primele decenii ale secolului al XVII-lea, cel puţin atunci cînd vocalele următoare se găseau în poziţie „tare". Se observă prezenţa în Moldova a lui *dzuă*, pe care ALR II nu l-a consemnat aici în zilele noastre.

Şi în teritoriul de dincolo de munţi fenomenul durificării lui *s, z, ţ* este bine reprezentat în documente, şi dacă atestările sînt posterioare, de multe ori, anului 1700 şi chiar anului 1800 aceasta se explică în primul rînd prin penuria de documente bănăţeneşti şi ardeleneşti din epocile mai vechi şi nu prin împrejurarea că în aceste regiuni ale ţării fenomenul s-ar fi răspîndit mai tîrziu decît în Moldova. Exemplele ce urmează au fost consemnate în documente scrise în diverse părţi ale Transilvaniei şi Banatului : *ată̦a* (Ucea de Jos—Braşov, sec. XVIII ; SD, XIII, 198), *casă* (pl. ; Răşinari—Sibiu, 1754 ; SD, XIII, 156), *Dumnezău* (Budeşti—Maramureş, 1619—1620 ; SD, XVII, 60 ; Hunedoara, după 1731, SD, XIII, 119), *dumnezăiască* (Făgăraş, 1698 ; SD, XIII, 94), *dumnezăire* (Cetatele—*Satu Mare*, 1753 ; PMS, 37), *înţălesul* (Aciua — Maramureş, 1702 ; SD, XIII, 135), *înţălepciunii* (Sebeş, după 1750 ; SD, XIII, 173), *sî sî înmulţască* (Năsăud, 1702 ; SD, XIII, 136), *lipsînd* (Bozovici—Caraş-Severin, 1855 ; IPB, 71), *mărturisăscu, mărturisăşt[e]* (*j. Harghita, c. 1730 ; SD, V, 513), *pusără* (Alba Iulia, 1768 ; SD, XIII, 33), *putrezască* (Porceşti—Sibiu, 1702 ; SD, XIII, 153), *Vale Sacă* (Valea Seacă—Maramureş, 1741 ; PMS, 98), *sara* (Năsăud, 1702 ; SD, XIII, 135), *Săbiiului* (Veştem—Sibiu, 1762 ; SD, XIII, 248), *săcurile* (Mehadia—Caraş-Severin, 1810 ; IPB, 117), *săminţii* (Geoagiul de Jos—Hunedoara, 1687 ; SD, XIII, 102), *sînguri* (Arad, 1724 ; SD, IV, 80), *treizăci* (*Sibiu, 1601—1602 ; SD, IV, 16), *ţăgănesc* (Cornia—Caraş-Severin, 1789 ; IPB, 109), *zua* (Budeşti—Maramureş, 1752, SD, XVII, 69 ; Beiuş, 1753, RIB, 46) etc. ; cf. şi *sama*

(Hunedoara, 1709; SD, XIII, 121), *samă* (Voila—Braşov, 1738, SD, XIII, 208; Cîmp—Bihor, după 1768, RIB, 41).

De menţionat că, sporadic, fenomenul apare consemnat (pentru *s* şi *z*) în documente scrise în Braşov, adică într-o regiune în care durificarea acestor consoane nu a fost notată astăzi: *Dumnezău* (1650; DIT, 250), *să păzască* (1763; SDŞ, 244), *sălă* (1701; SDŞ, 23), *săngur* (c. 1736; SDŞ, 199).

În Oltenia, fenomenul e notat destul de rar în secolul al XVII-lea: *Buzăscul* (*Gorj, 1612; SD, VI, 462), *Dumnezău* (Orbi—Gorj, 1657; SD, VI, 478), *spusă* (pl.; Craiova, 1696; SD, VI, 457); cf. şi *sam[ă]* (*Gorj, c. 1640; SD, VI, 471). După 1700, exemplele devin din ce în ce mai numeroase, semn că fenomenul se afla în plină expansiune în secolul al XVIII-lea: *Dumnezău* (1740; SD, V, 319), *s-au găsătă* (1744; SD, V, 322), *împărţala* (1743; SD, V, 321), *părinţăi* (= părinţii; Cepturoaia, 1744; SD, V, 322), *să păzască* (*j. Vîlcea, 1768; SD, XIV, 198), *răsăpiră, ţăganii* (*Craiova, 1706; SD, V, 310), *ţavă* (Horezu—Vîlcea, 1732; SD, XIV, 49), *zapisăle* (*Tismana—Gorj, 1704; SD, V, 137) etc. Durificarea lui *ţ* şi *z* am notat-o, sporadic, în vestul Munteniei propriu-zise, unde se întîlneşte şi astăzi: *Dumnezău* (Cîmpulung, 1723; SD, I-II, 288), *Flămînzăşti* (*j. Argeş, 1746; SD, XIV, 187), *preoţălor* (Cîmpulung, 1735; SD, I-II, 293), atestări posterioare anului 1700. E posibil ca fenomenul, oltenesc la origine, să se fi propagat dincoace de Olt abia la începutul secolului al XVIII-lea.

Prezenţa cu totul sporadică a grafiilor care atestă o durificare a consoanelor în discuţie în inscripţii sau însemnări făcute în Muntenia propriu-zisă, unde fenomenul nu a fost notat în zilele noastre, se poate explica fie prin originea nemunteneacă (probabil oltenească) a celor ce au compus însemnările sau au săpat inscripţiile, fie, poate, printr-o trecătoare şi lipsită de însemnătate tendinţă de durificare a acestor consoane în unele graiuri muntenești, care a dispărut fără a lăsa alte urme. Iată cîteva exemple: *Dumnezău* (1679; SD, IV, 63), *vasăle* (Tîrgovişte, 1622; SD, XV, 2, 90), *zăstre* (Bucureşti, 1647—1648; SD, V, 182).

De notat că în Ţara Românească cuvintele *bătrîneţe, tinereţe* apar scrise cu *-e*, de ex.: *bătrîneţe, tinereţe* (Tismana—Gorj, 1612; DIR, ŢR, II, 100).

În documentele scrise în regiunile care cunosc rostirea dură a consoanelor *s, dz, z, ţ*, am notat grafii în care, după aceste consoane (şi în special după *s*), în locul lui *ă* şi *î* normali apar *e* şi, respectiv, *i*. Cîteva exemple: Oltenia: *setenilor* (Tismana—Gorj, 1613; DIR, ŢR, II, 219), *sintu* (*Craiova, 1720; SD, V, 315); Moldova: *sintu* (Săcuieni, 1607; BDR, 10), *sirbi* (Suceava, 1601; RLB, 69), *vădzindu* (Iaşi, 1618; DIR, Mold., IV, 270); Transilvania: *sintem* (Bîrgău—Bistriţa-Năsăud, 1698; IDB, II, 91), *scoţind-o* (Orăştie, 1765; SD, XIII, 253) etc. (vezi şi *Gr. sec. XVI*, 169—173; cf. şi Rosetti, ILR, 496).

S-au dat mai multe explicaţii fenomenului, dintre care cea mai frecvent reluată este aceea că în situaţiile de mai sus am avea a face cu rostirea moale a acestor consoane (vezi de ex. Densusianu, IILR, II, 69; cf. şi Rosetti, ILR, 496). Faptul că asemenea grafii apar numai în documente scrise în zonele unde *s, dz, z, ţ* se rostesc dur (în Muntenia propriu-zisă ele nu se întîlnesc) face greu acceptabilă această opinie, căci pare cu totul improbabil ca în graiul uneia şi aceleiaşi persoane cele patru consoane să aibă, în acelaşi context fonetic, cînd o rostire dură, cînd una moale. Pare mai probabil ca în cazul lui *simbătă, scoţind* etc. să avem a face fie cu false regresii, fie cu grafii hipercorecte ale unor vorbitori care evitau în scris

durificarea lui *s, dz, z, ţ*, pe care o aveau în grai (cf. Iorgu Iordan, *Introducere* la I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, Bucureşti, 1955, 48). Fenomenul apare extrem de rar în graiurile de azi (şi întotdeauna în zona lui *s* dur) : *singe* (Şandru, M., 216 ; NALR-*Olt.*, vol. I, mat. necart., pl. V).

ş, j moi—ş, j duri a) După *ş, j*, rostiţi dur, *e* şi *i* s-au velarizat, trecînd la *ă* şi, respectiv, la *î*, iar pseudo-*i* final „amuţeşte" : *moş* (pl.), *şăd, şîr* ; *grijînd, slujăsc, vitej* (pl.). Fenomenul a avut loc, iniţial, în poziţie „tare" ; ulterior, durificarea s-a produs şi în cuvinte în care *e, i* se găseau în poziţie „moale" : *şădere, grijîte* etc. (în cadrul aceleiaşi paradigme, *ă* şi *î* s-au putut „extinde" de la formele cu *e, i* în poziţie „tare" la cele în care cele două vocale se găseau în poziţie „moale"). În cazul cuvintelor de tipul *coajă, moaşă, ş* şi *j* au fost rostiţi la început moale : *coaje, moaşe* (vezi E. Petrovici, în „Studii şi cercetări lingvistice", I, 1950, nr. 2, 215). -*E* s-a velarizat deodată cu *e* din cuvintele în care se găsea în poziţie medială. Rostirea moale a celor două consoane a determinat în unele cazuri trecerea lui *ă* la *e* : *jăfui* (<*jaf*) >*jefui, şătrar*(<*şatră*) >*şetrar* etc.

În zilele noastre, rostirea dură a lui *ş, j* se află răspîndită în cea mai mare parte a domeniului dacoromân. Rostirea moale a acestor consoane a fost notată în Crişana şi în unele graiuri din Oltenia, Muntenia şi Dobrogea, precum şi, pe alocuri, în sudul Transilvaniei ; de observat că în sudul Carpaţilor rostirea lor dură este foarte extinsă, mai ales în Muntenia şi în special cînd *e* şi *i* se găsesc în poziţie medială (ALR I, vol. II, h. 167, 168, 212, 284, ALRM I, vol. II, h. 205 ; vezi şi hărţile expansiunii fenomenului la Puşcariu, LR, II, h. 32 ; Teaha, CN, 33, 48 ; V. Rusu, în „Studii şi cercetări lingvistice", XVII, 1967, nr. 2, 173).

În secolul al XVI-lea, rostirea dură a lui *ş, j* apare destul de bine reprezentată în documentele munteneşti, care atestă, pe scară largă, şi rostirea moale a celor două consoane. În schimb, în Transilvania de nord şi de sud-est, durificarea lui *ş, j* nu apare, iar în Moldova se întîlneşte cu totul sporadic. E de presupus că în secolul al XVI-lea durificarea lui *ş, j* apărea în jumătatea sudică a ţării, fără a se fi generalizat (cum nu s-a generalizat nici astăzi) ; nordul nu cunoaştea decît cu totul sporadic inovaţia (*Gr. sec. XVI*, 180).

După 1600, *ş, j* duri sînt atestaţi frecvent în Ţara Românească (în special în Muntenia). Pentru a nu încărca excesiv expunerea, ne vom mărgini să dăm numai cîteva exemple din secolul al XVII-lea : *grijă* (Tismana—Gorj, 1674 ; SD, V, 487), *mătuşă-miei* (*Bucureşti, 1694 ; DIB, 55), *moşîe* (*moşăe* etc.) (*j. Vîlcea, 1608, DIR, ŢR, I, 300 ; Berileşti—Ilfov, c. 1608, CB, I, 168 ; 1621, BDR, 67), *Păuşăşti* (Iarosloveşti—Vîlcea, 1607 ; DIR, ŢR, I, 254), *stînjăni* (Craiova, 1613, DIR, ŢR, II, 200 ; Bucureşti, 1684, SD, V, 307), *stînjănul* (Bucureşti, 1665 ; DIB, 36), *Şărb* (Berileşti—Ilfov, c. 1698 ; CB, I, 169), *Şărban* (*j. Vlaşca, 1604, CB, I, 136 ; Bucureşti, 1611, DIR, ŢR, II, 16 ; *Tîrgovişte, 1647, DIB, 29), *şăzutul* (Bucureşti, 1631 ; BDR, 194), *şî (şă)* (Budeşti, c. 1602, DIR, ŢR, I, 68 ; Berileşti—Ilfov, c. 1608, CB, I, 168).

De menţionat că grafii reflectînd rostirea moale a celor două consoane apar în foarte multe documente, ele fiind adeseori singurele folosite, ceea ce ne îndreptăţeşte să credem că în epoca de care ne ocupăm rostirea dură a celor două consoane nu a fost niciodată generală.

Aşa cum a remarcat G. Ivănescu (*Problemele capitale ale vechii române literare*, 243—244), exemplele cu *e*, *i* velarizaţi după *ş*, *j* se înmulţesc în Moldova după 1600. La materialul prezentat de d-sa adăugăm o serie de exemple, restrîngîndu-ne din nou la secolul al XVII-lea şi menţionînd că, raportate la grafiile prezentînd pe *e* şi *i*, exemplele sînt puţine, numărul lor crescînd sensibil abia după 1700: *aşădzătura* (Iaşi, 1668; SD, XVI, 194), *dinşăi* (= dînşii; 1659; SD, V, 86), *Domoşîţa* (Rugineşti—Vrancea, 1603; BDR, 7), *înşăne* (Stolniceni, 1617; DIR, Mold., IV, 128), *Ionăşăşti* (Tecuci, 1641; IZ, II, 1, 240), *moşăe* (Iaşi, 1624; DIR, Mold., V, 263), *pajăşt⟨i⟩* (=pajişte; 1607; DIR, Mold., II, 127), *stănjăni* (Silişteni, 1672; SD, XXII, 355), *strajă* (Tg. Neamţ, 1616—1626; DIR, Mold., IV, 14), *savîrşaniţa, a şădea* (*Bîrlad, 1651; SD, XVI, 190), *Şărbăneşti* (Bacău, 1609; BDR, 14) etc.

În regiunile de peste munţi, cele mai multe exemple cu *ş*, *j* duri provin din Banat şi părţile ardeleneşti de la sud de Mureş şi sînt posterioare secolului al XVI-lea (ceea ce nu înseamnă, desigur, că inovaţia n-a putut apărea în aceste regiuni chiar înainte de 1600): *(s-au) aşăzat* (Orăştie, 1765, SD, XIII, 254; Buziaş, 1803, AB, II, 3, 38), *grijă* (Becicherecul Mic—Timiş, 1816, BMN, 194; Cornereva—Caraş-Severin, 1863, IPB, 72), *înşălăciune* (Orăştie, c. 1750; SD, XIII, 243), *slujăm* (*Banat, c. 1750; IPB, 66), *Şăbăş* (Sebeş—Braşov, 1776; SD, XIII, 171), *şăbişanul* (Arpaşul de Jos—Sibiu, 1742; SD, XIII, 44), *şădea* (Comlăuş—Arad, 1815; BMN, 181), *Şărban(ă)* (Arpaşul de Jos—Sibiu, după 1723, SD, XIII, 44; Hîrseni—Braşov, 1787, SD, XIII, 112; Şercăiţa—Braşov, după 1743, SD, XIII, 172), *i-au şălat* (*j. Harghita, 1753; SD, V, 516), *(am, au) şăzut* (Voila—Braşov, 1747, SD, XIII, 93; Lisa—Braşov, 1755, SD, XIII, 183; Iablaniţa—Mehedinţi, 1788, IPB, 77) etc. În teritoriul de la nord de Mureş, fenomenul apare extrem de rar şi, în general, este posterior jumătăţii a doua a secolului al XVIII-lea (Crişana, unde rostirea moale a consoanelor s-a păstrat pînă astăzi, nu intră, firesc, în discuţie). Am arătat nu de mult, cu exemple destul de numeroase (la care am putea adăuga altele multe, dacă spaţiul ne-ar permite-o), că în nord-estul Transilvaniei (cu Maramureşul) rostirea moale a lui *ş*, *j* s-a menţinut pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (vezi „Studii şi cercetări lingvistice", XVII, 1966, nr. 1, p. 56, „Limba română", XX, 1971, nr. 1, p. 99—100). Iată exemplele cu *ş*, *j* duri întîlnite în documente: *Şărbeni* (Chiheru de Jos—Mureş, 1737; SD, XIII, 232), *şăsu* (Ieud—Maramureş, după 1752; SD, XVII, 123), *Vişău* (Cămărzana—Satu Mare, 1743; PMS, 34). În colţul sud-estic al Transilvaniei, unde *ş*, *j* sînt rostiţi moale pînă astăzi, documentele nu ne oferă exemple de velarizare a lui *e*, *i* după *ş*, *j* (toate exemplele sînt din Braşov şi au fost notate în SDŞ): *cerşind* (1701; 22), *grije* (1762; 234), *să slujese* (1721; 62), *şetrari* (1721; 61).

Rezultă din cele de mai sus că durificarea lui *ş*, *j* s-a produs la început în jumătatea sudică a ţării (probabil întîi în Ţara Românească, apoi în Banat), extinzîndu-se, după un timp oarecare, spre nord, în Moldova şi Transilvania (ultima regiune care a durificat a fost nordul Transilvaniei)[27].

---

[27] Cf. H. Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, I, Leipzig, 1881, p. 108—110; A. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iaşi, 1928, p. 45—47; G. Ivănescu, *Problemele capitale* ..., p. 253 şi urm.

b) Precedat de *ș*, *j* rostiți dur, diftongul *ea*, aflat în poziție „moale" (de regulă *e*), s-a redus la *a* în unele graiuri: *grijaște*, *șapte*. Ulterior, în aria în care s-a păstrat rostirea moale a celor două consoane, *ea* a fost redus la *e(ę)*. În unele din aceste graiuri, durificarea lui *ș*, *j*, producîndu-se după reducerea lui *ea* la *e(ę)*, a determinat velarizarea lui *e(ę)*, care a evoluat la *ă* (sau la un sunet intermediar între *e* și *ă*, *ę* și *ă*) : *grijăște*, *șăpte*.

În zilele noastre, cuvintele în care *ș*, *j* erau urmați odinioară de un *ea*, în poziție „moale", se împart în două categorii în ceea ce privește repartiția teritorială : 1) în cuvîntul *șapte* teritoriul dacoromân cunoaște două mari arii, una în care e răspîndit fonetismul *șa-* și alta în care au curs rostirile *șe-*, *șę-*, *șĕ-* și *șă-*. Prima dintre ele cuprinde Muntenia, Dobrogea și Banatul în întregime, precum și sudul Crișanei, al Moldovei și sud-estul Transilvaniei. Cealaltă se întinde în Hunedoara, o parte a județului Sibiu, zona Alba-Tîrnave, întreaga Transilvanie de la nord de Mureș și Moldova (mai puțin sudul Crișanei și Moldova sudică) (ALR I, mat. necart., chest. nr. 218 ; cf. și ALR II, SN, vol. VI, h. 1772). În *șase (șasă)*, aria lui *șa-* cuprinde întreagă Transilvania, cu excepția părții nord-estice. Moldova cunoaște aceeași repartiție dialectală ca în cazul lui *șapte* (firește, *șa-* e răspîndit în Banat, Muntenia, Transilvania de sud și Dobrogea ; ALR I, mat. necart., chest. nr. 217). În *șarpe*, în schimb, rostirea *șa-* apare răspîndită numai în Oltenia de răsărit, Muntenia, Dobrogea, sud-estul Transilvaniei, sud-vestul Moldovei și, izolat, în Banat (ALR I, mat. necart., chest. nr. 1180). O repartiție similară pare să prezinte fonetismul *șa-* în *șale* (ALR II, p. 37, mat. necart., chest. nr. 2208). Nu avem o hartă cuprinzătoare ALR asupra rostirii lui *ș* în *șade*. Cum fonetismul *șa-* se întîlnește astăzi curent în graiurile muntenești (vezi Weigand, GW, 276—277), iar ALR l-a notat într-un punct oltenesc (ALR II, vol. I, h. 72), e de presupus că el are aproximativ aceeași răspîndire ca fenomenul analog din *șarpe*. De notat că în unele puncte din Muntenia *ș*, *j* apar rostiți moale : *j'ale*, *ș'arpe* ; fenomenul s-a produs după reducerea lui *ea* la *a*, ca urmare a rostirii dure a consoanelor precedente ; vezi mai jos, p. 145. 2) La pers. 3 sg. a verbelor de conj. IV (*sfîrși*, *sluji* etc.), fonetismele *-șa-*, *-ja- (sfîrșaște*, *slujaște)* au curs numai în estul Munteniei, unde formează o mică arie ; în restul țării au fost notate fonetismele *-șe-*, *-je-*, *-șę-*, *-ję-*, *-șă-*, *-jă-* etc. (ALR I, vol. II, h. 284, ALR II, vol. I, h. 196, ALR II, SN, vol. I, h. 16, vol. II, h. 528, 548, vol. III, h. 777, vol. IV, h. 1062, vol. V, h. 1375). La conj. prez. pers. 3 sg. și pl. a verbului *a înșela*, rostirea cu *-șa- (să înșale)* apare într-o arie ceva mai vastă în estul și sudul Munteniei (ALR II, mat. necart., chest. nr. 4610).

Din repartiția actuală a fenomenului de care ne ocupăm rezultă în mod clar că rostirea dură a celor două consoane înainte de *ea*, în poziție „moale", s-a produs și a fost răspîndită întîi în sud, într-o perioadă destul de veche, cînd diftongul *ea*, în poziție „moale", nu fusese încă redus la *e (ę)*. În ceea ce privește extinderea pe care trebuie s-o fi avut odinioară aceste rostiri, credem că ea trebuie să fi fost în linii mari cea pe care o are astăzi fonetismul *șa-* din *șapte*. Răspîndirea actuală a lui *șa-* din *șase* nu este concludentă din cauză că în acest cuvînt, datorită rostirii dure a lui *ș*, *ea* s-a aflat, în unele regiuni, în poziție „tare"[28]. Nu credem că trebuie

[28] Cf. Gr. Rusu, *Schiță a sistemului fonologic al dacoromânei comune*, în „Studii și cercetări lingvistice", XV, 1964, nr. 3, p. 253—254.

să luăm drept punct de reper nici rostirea lui *-șa* în *șarpe*. Într-adevăr, ne lipsesc motivele pentru a admite că în Banat (unde e curentă rostirea *șa-* în *șase, șapte*) *ea* nu ar fi fost redus la *a* după un *ș*, în cuvîntul *șarpe*. Pare mai degrabă de admis că în Banat *șerpe, șărpe* l-au înlocuit la un moment dat pe *șarpe* (am văzut că izolat *șarpe* mai apare și azi). Totuși va trebui să presupunem că durificarea lui *ș, j* se va fi realizat cu o mai mare consecvență în Țara Românească decît în Banat. Ținînd seama de faptul că în Crișana *ș, j* sînt moi (în cuvinte de tipul *grije, șed*), e posibil ca *șa-* din *șapte* să fie mai recent (s-a zis poate *șapte*, după modelul lui *șasă*, sau pur și simplu rostirea cu *șa-* s-a „revărsat" din Banat asupra Crișanei de sud). Tot recent pare a fi fenomenul în Moldova de sud.

Dacă acceptăm ipoteza că rostirile de tipul *șapte* erau răspîndite odinioară în Țara Românească, sudul Transilvaniei și în Banat, trebuie să admitem că aceeași extindere va fi avut-o și rostirea dură a lui *ș, j* în *grijașe, sfîrșașe*. Aceste pronunțări au cunoscut însă, la un moment dat, un regres accentuat, ajungînd ca în zilele noastre să fie răspîndite numai în răsăritul Munteniei (*să înșale* și în sudul acestei provincii). Regresul acesta trebuie explicat prin acțiunea unor factori analogici. În paradigma *grijesc, grijești, grijașe... grijesc, grijașe* (cu *-a-*) era aberant și a fost înlocuit de *grijește* (cu *-e-*). A mai intervenit, desigur, și analogia cu celelalte verbe de conjugarea a IV-a, care nu aveau radicalul în *ș, j* (și nici în *r*) : *împletesc, împletești, împletește...împletesc. Grijește* a devenit apoi *grijăște* sub influența lui *j* precedent, care a fost rostit dur. În ariile unde *j* era rostit dur înainte ca *grijașe* să fi fost înlocuit printr-o formă analogică, *ă* ar putea fi pur „morfologic", căci paradigma era, în acest caz : *grijăsc, grijăști, grijășe... grijăsc*. În cazul lui *șade* s-a petrecut un proces asemănător : *șed, șezi, șade... șed* sau *șăd, ședzi, șade... șăd*, paradigme în care *a* de la pers. 3 sg. a fost înlocuit printr-un *e* sau *ă* (cf. și paradigma verbului de conjugarea a II-a *a vedea : văd, vezi, vede... văd*). De menționat aici și un plural ca *greșale*, care a fost înlocuit cu *greșeli*, după modelul lui *încetineală, încetineli* etc.

Să vedem acum în ce măsură documentele confirmă ipotezele formulate mai sus.

În secolul al XVI-lea, rostirea dură a celor două consoane *(grijașe, șapte)* apare atestată în Țara Românească, în timp ce rostirea lor moale era prezentă în graiurile din Moldova și nordul Transilvaniei (*Gr. sec. XVI*, 185—186).

După 1600, documentele scrise în Țara Românească reflectă consecvent caracterul dur al celor două consoane, în stadiile *șa, ja : să așaze* (*j. Vîlcea, 1749 ; DRA, I, 487), *Crătojanii* (Tîrgoviște, c. 1608 ; CB, I, 145), *deșartelor* (Cozia—Vîlcea, 1602 ; DIR, ȚR, I, 65), *Frumușani* (Budești, c. 1602 ; DIR, ȚR, I, 68), *jalea* (Cozia—Vîlcea, 1602 ; DIR, ȚR, I, 65), *oroșan[i]* (Floci—Ialomița, 1613, DIR, ȚR, II, 241 ; Tîrgoviște, 1615, DIR, ȚR, II, 393 ; București, 1626, BDR, 115 ; Curtea de Argeș, 1745, DRA, I, 424), *pogorășani* (*j. Dîmbovița, 1777 ; DRA, I, 639), *se săvîrșașe* (București, 1721 ; SD, XIV, 126), *sfîrșașe* (Craiova, 1790 ; SD, VIII, 112), *șapte* (c. 1612 ; DIR, ȚR, II, 117), *a șasea* (*Oltenia, 1615 ; DIR, ȚR, II, 389) etc. N-am consemnat în documente rostiri de tipul *sfîrșește* sau *sfîrșăște*. După toate probabilitățile, trecerea de la *sfîrșașe* la *sfîrșește (sfîrșăște)* e relativ recentă.

În Moldova, rostirea moale a celor două consoane (adică fonetismele *şea (ş'a), şę, şe—jea (j'a), ję, je* sînt foarte răspîndite în documente. Cîteva exemple: *Botăşeani* (Botoşani, 1613, BDR, 29; Iaşi, 1654, IZ, III, I, 62), *Cojeni* (Cojeni, 1603; CB, I, 131), *Hăsnăşeni* (1611—1612; DIR, Mold., III, 32), *orăşeane* (= orăşeni), *orăşeanii* (Roman, 1627—1628, BDR, 156; Tecuci, c. 1650, SD, V, 84), *slujeşte* (*Cîmpulung, 1684, SDC, 8; *Bucovina, 1737, BDB, IV, 130), *şede* (*j. Neamţ, 1775; DRA, II, 462), *şeapte (şépte, şepte)* (Iaşi, 1606, DIR, Mold., II, 36; Tîrpeşti—Neamţ, 1610, DIR, Mold., II, 308; Ştiborani, 1622, DIR, Mold., V, 149; Spineşti—Vrancea, c. 1700, SDP, II, 9; *Bucovina, 1714, SDC, 24), *şѫptesprădzѫci (şeptesprăzéci), şeaptézeci* (Baia—Suceava, 1620, DIR, Mold., IV, 513; Iaşi, 1627, BDR, 134; Marcoviceni, 1651, IZ, III, 1, 3), *Şérpe* (Bîrlad, 1617; DIR, Mold., IV, 201), *şese, a şeasea, şeasezăci* (Iaşi, 1621, BDR, 65; Iaşi, 1653, IZ, III, 1, 34; Paşcani, 1748; DRA, II, 173) etc.

Curînd după 1600, apar consemnate în documente rostiri dure de tipul *şăpte: Hăsnăşăni* (1618—1619; DIR, Mold., IV, 292), *împărtăşăşte* (*Vaslui 1800; SD, VI, 177), *şăpti, şăptizăci* (1606, DIR, Mold., II, 29; Vitănești—Vrancea, 1776, DRA, II, 474), etc.

Cu totul sporadic am notat şi grafii cu *şa-*, care apar mai ales în documentele scrise la Iaşi: *şaptezéč* (Iaşi, 1634; BDR, 134), *şase (şasă)* (Iaşi, c. 1610, DIR, Mold., II, 305; *Bucovina, c. 1688, SDC, 13). Credem, ţinînd seama de numărul mare de atestări ieşene cu *şea-, şe-*, că, în cazurile în speţă, avem a face fie cu inadvertenţe ale scribilor, fie cu imitarea normelor literare muntenești. *Şasă* (*j. Vrancea, 1772; SDP, II, 23) provine dintr-o zonă unde în zilele noastre se spune *şasă*; e posibil să avem a face în acest caz cu o rostire reală. Apariţia fonetismului *şa-* este tîrzie în această regiune. Într-adevăr, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în Vrancea avea curs rostirea moale cu *şea-* (sau cu *şę-, şe*, dacă ѣ din *şѣpte* nu nota un diftong), iar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea am înregistrat tot aici fonetismul *şă-*. Pare probabil ca de la *şea-* (*şę-*) să se fi ajuns la *şă-*, şi numai în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, sub presiunea graiurilor muntenești vecine, să se fi extins rostirile cu *şa-* şi în sudul Moldovei.

În regiunile de peste munţi, rostirile *şapte* şi *şase (şasă)* se întîlnesc notate în documente din sudul Transilvaniei: *şapte* (Braşov, 1733; SDŞ, 68), *şase (şasă)* (Voila—Braşov, 1747, SD, XIII, 208; Boholţ—Braşov, după 1750, SD, XIII, 59; Sîmbăta de Jos—Braşov, 1766, SD, XIII, 260). Tot aici menţionăm şi pe *orăşanii* (Braşov, 1721; SDŞ, 61). *Şase* se întîlneşte şi într-un document scris în Sohodol-Lazuri—Bihor, în 1838 (RIB, 76) şi la Zărand—Arad, 1816 (BMN, 189), unde apare consemnat şi *şapte sute* (acelaşi document, 188). La verbele de conjugarea a IV-a, am notat, în sudul Transilvaniei şi Banat, atît rostirea moale, cît şi cea dură a celor două consoane: *să se aşeze* (Braşov, 1762; SDŞ, 239), *grijéşte* (Braşov, c. 1736; SDŞ, 198), *slujeşte* (Nerău—Timiş, 1817; Cotoşman, B., V, 551)—*slujăşte* (Jupalnic—Mehedinţi, c. 1820—1830; IPB, 79), *greşale* (*Făgăraş, c. 1800; SD, XII, 193), *să săvîrşaşte* (Sibiu, c. 1812; SD, XII, 202).

În părţile nordice ale Transilvaniei, am notat grafii cu *şea-, şe-*: *(a) şepte(a)* (Dragomireşti—Maramureş, 1699, SD, XVII, 105; Peri—Maramureş, c. 1700, SD, XIII, 143; Apşa de Mijloc—Maramureş, 1729,

SD, XVII, 5 ; *j. Harghita, c. 1730, SD, V, 513 ; Iapa—Maramureș, 1768, SD, XVII, 119 ; Beiuș, 1770, SD, XIII, 49 ; Băsești—Maramureș, 1778, SD, XIII, 45 ; Tarna Mare—Satu Mare, 1783, PMS, 87 ; Pomi—Maramureș, 1798, PMS, 71), *(a, al) șiase(le)* (Sîntioana—Bistrița-Năsăud, 1628, SD, IV, 17 ; *j. Harghita, c. 1730, SD, V, 514), *(al) șeptele(a), șiaptele* (Sîntioana—Bistrița-Năsăud, 1628, SD, IV, 17 ; Borșa—Maramureș, 1675 SD, XVII, 36 ; Nănești—Maramureș, 1748, SD, XVII, 141), *șeptelă* (Suciul de Sus—Maramureș, 1701 ; PMS, 22). În Ilba—Maramureș, la 1792, apare *șăse* (PMS, 57). Grafia *a șaptea* (Hoteni, 1680 ; SD, XVII, 118) nu pare a avea acoperire în rostirea maramureșeană (de văzut dacă nu e vorba cumva de o modernizare a editorului). De observat că în Bihor, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, se rostea încă *șepte*. *Șapte* e atestat aici abia după 1800.

Tot rostirea moale *(-șe-, -je-)* apare și în terminația verbelor „slabe" de conjugarea a IV-a : *(să) săvîrșește* (Borșa—Maramureș, după 1700, SD, XVII, 34 ; Moisei—Maramureș, 1768, SD, XVII, 177), *slujește* (Apșa de Mijloc—Maramureș, după 1765, SD, XVII, 7 ; Oradea, 1816, BMN, 252) [29].

c) Pe alocuri, în graiurile unde sînt rostiți moale înainte de *e, i* (dar mai ales în Oltenia, Muntenia și Dobrogea), *ș, j* au primit o articulație palatală, indiferent de natura vocalei următoare (deci nu numai înainte de *e, i*, ci și înainte de *a, o, u*) sau de poziția acesteia („moale" sau „tare") ; fenomenul se observă uneori și atunci cînd *ș, j* sînt urmați de o consoană : *j'ar, j'ug, moș'* (sg.), *puș'că, s'apte, ș'opti* etc. (ALR I, vol. I, h. 97, ALR II, vol. I, h. 265, 266, ALR II, SN, vol. I, h. 102, vol. III, h. 758, vol. V, h. 1305 etc. ; de văzut și hărțile cuvintelor *șapte, șarpe* etc. amintite mai sus, p. 142 ; vezi și hărțile publicate de V. Rusu în „Studii și cercetări lingvistice", XVIII, 1967, nr. 2, 171, 177). Rostirea moale a celor două consoane pare a fi un fenomen relativ recent. O grafie ca *a șeasea* (*Cîmpulung, 1749 ; SD, I—II, 306) pare a reflecta acest fenomen.

ș — s Împotriva aparențelor, în *deschide* (și derivatele) nu avem a face cu păstrarea lui *s* etimologic latin *(< discludere)*. Așa cum a arătat Philippide (*Originea românilor*, vol. II, p. 220—221 ; vezi și G. Ivănescu, în „Buletinul Institutului de filologie română A. Philippide", XI—XII, 1944—1945, 423—424), *s* a trecut la *ș*, prin acomodare consonantică, încă în perioada cînd *cl'* nu evoluase la *k'*. Din *deșchide*, care a fost general dacoromânesc, s-a ajuns, în unele graiuri, prin diferențiere consonantică, la *deschide*.

În zilele noastre, *deșchide* este larg răspîndit atît în Muntenia și Moldova, cît și în teritoriile de peste munți. *Deschide* (cu *s*) apare în puncte situate în Banat—Hunedoara, sudul Crișanei, regiunea Tîrnavelor, nord-estul și, mai ales, estul Moldovei, Dobrogea și sudul Munteniei (ALR II, vol. I, h. 248). Dacă am admite că *s* este, în toate aceste zone, etimologic,

[29] N-am ținut seama în cele de mai sus de rarele grafii cu *șa, ja* notate în documente scrise după 1730 — 1740 în zone unde astăzi *șa, ja* nu au curs în graiurile locale, întrucît e foarte probabil că ne aflăm în fața unor grafii influențate de norma literară muntenească (după cum vom vedea în cursul lucrării de față, înrîurirea muntenească devine extrem de puternică în Transilvania după 1700 și mai ales în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea). Am făcut excepție cu grafiile de acest tip întîlnite în documentele sud-ardelenești, unde, după toate probabilitățile, ele acoperă o rostire reală.

atunci el ar trebui să apară în documentele şi textele literare din cele mai vechi timpuri (de menţionat că atît Bucureştiul, cît şi Iaşii sînt situaţi în ariile cu *s*). Dar lucrurile stau cu totul altfel. În documentele cercetate am notat numai fonetismul *ş* (atestările nu sînt numeroase). Astfel, în Moldova am consemnat grafiile *deşchis* (1702; SD, I—II, 87), *deşchisă* (1748; SDC, 45), *să să deşchidză* (Cîmpulung, 1604—1618; RLB, 73), iar în Transilvania pe *deşchis* (1765; SD, XIII, 251), *să deşchiză* (Orăştie, 1765; SD, XIII, 253). *Deşchis* apare şi în documentele munteneşti din secolul al XVI-lea (*Gr. sec. XVI*, 174). Nu am întîlnit atestări în documentele munteneşti din secolele al XVII-lea — al XIX-lea (de menţionat că în textele literare munteneşti *s* apare abia în secolul al XIX-lea; e probabil ca în Muntenia trecerea lui *ş* la *s* să se fi făcut mai tîrziu decît în celelalte regiuni).

+ dz — z Africata *dz* (< *d* + *e*, *i* latin şi din unele cuvinte comune cu albaneza) [30] a evoluat la *z* într-o serie de graiuri. În zilele noastre, *dz* mai este răspîndit în două arii: în Moldova de nord şi nord-estul Transilvaniei şi în Banat şi nord-vestul Olteniei (ALR I, vol. I, h. 73, vol. II, h. 213, 288, ALRM II, vol. I, h. 29, 32, 156, 334, ALRT, 270—271; vezi şi hărţile expansiunii fenomenului la Puşcariu, LR, II, h. 38, 39, 40; Teaha, CN, 68). În verbul *încălzi (încălzesc)*, *dz* s-a menţinut în aproape întreaga Moldovă (ALRM II, vol. I, h. 312). Izolat, a fost notat în Hunedoara (Densusianu, TH, 34; Şandru, L., 128), în judeţul Sibiu (ALRM II, vol. I, h. 312), în munţii Apuseni (Şandru, M., 206), în valea Crişului Negru (Teaha, CN, 67) şi în Oaş (Candrea, O., 14—15).

Am arătat într-o contribuţie mai veche, pe baza unei largi documentări, că în secolul al XVI-lea şi la începutul celui următor *dz* era răspîndit în întreagă Dacoromania, cu excepţia Munteniei şi sudului Transilvaniei („Studii şi cercetări lingvistice", XVI, 1965, nr. 3, 396—397; vezi şi *Gr. sec. XVI*, 190; cf. Rosetti, ILR, 512—513, 583). Nu vom mai relua discuţia şi nici nu vom aduce noi exemple în favoarea afirmaţiilor noastre, deşi ar fi foarte uşor s-o facem. Ne vom mulţumi să vedem cum s-a trecut de la *dz* la *z* în regiunile unde astăzi a fost notată fricativa în locul africatei din secolul al XVI-lea. Menţionăm că toate documentele munteneşti scrise după 1600 prezintă pe *z*: *botezat* (*Bucureşti, 1620; BDR, 54), *se-au căzut* (Tîrgovişte, 1617; BDR, 33), *Dumnezeu* (Tîrgovişte, 1610; BDR, 15), *am văzut* (1623; DIR, ŢR, IV, 339) etc.

În general, documentele moldoveneşti prezintă extrem de puţine exemple cu *z* înainte de 1750. După această dată, *z* se generalizează foarte repede în toate documentele moldoveneşti, inclusiv în cele scrise în regiunile de nord ale provinciei. Practic, *dz* nu mai apare după 1780. O grafie ca *Dumne[e]dzău* (Iaşi, după 1800; SD, XV, 2, 191) este un exemplu rarisim. În secolul al XVII-lea, *z* apare notat foarte rar în documente [31]. Grafii ca *patrusprezece* (Baia—Suceava, 1620; DIR, Mold., IV, 513) sau *zi* (Tg. Neamţ, înc. sec. XVII; RLB, 65) trebuie socotite din capul locului ca nesemnificative pentru stadiul atins de graiurile din părţile locului,

---

[30] Uneori *dz* poate fi întîlnit şi în cuvinte de alte origini, unde însă se explică printr-un proces analogic.

[31] Nu ne referim, firește, la colecţiile de documente (cum ar fi *Ispisoace şi zapise* de Gh. Ghibănescu) în care textele sînt reproduse fără a se face distincţie între *dz* şi *z* (se notează peste tot sau în cele mai multe cazuri *z*).

în care *dz* s-a păstrat pînă astăzi. Nu trebuie acordat credit nici puțin numeroaselor grafii cu *z* din documentele scrise la Iași la începutul secolului al XVII-lea (de ex.: *cincisprăzéce*, 1617; DIR, Mold., IV, 166), deoarece Iașul se găsește astăzi în zona de contact dintre *dz* și *z* și e de presupus că, în urmă cu trei secole, *dz* era răspîndit pe o arie mult mai vastă decît astăzi. (De menționat că, după atlasul lingvistic al lui Weigand, la începutul acestui secol aria lui *dz* era mult mai extinsă spre sud decît în anii cînd s-a efectuat ancheta ALR; vezi Pușcariu, LR, II, h. 38; cf. și aria lui *dz* în *încăldzesc.*) Se poate pune întrebarea dacă toate aceste grafii nu se datorează unor moldoveni din sud în graiul cărora *z* începuse să ia locul lui *dz*. Într-un document scris la Cojeni, lîngă Bîrlad, în 1603, am notat pe *zeci*, *zi* (CB, I, 131), dar din aceeași regiune avem apoi în tot cursul secolului al XVII-lea și la începutul celui următor zeci de exemple cu *dz*. Se naște de aceea, în mod firesc, întrebarea dacă *z* nu a fost notat în 1603 dintr-o inadvertență a scribului. După părerea noastră, *dz* > *z* în Moldova abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, și anume în părțile sudice, ca urmare a presiunii graiurilor muntenești. Așa, de exemplu, *douăzăci*, *văzînd* (*j. Vrancea, 1634; SDP, II, 7—8) sînt grafii care reproduc, după toate probabilitățile, o rostire reală. E probabil că *z* s-a extins spre nord în prima jumătate a secolului al XVIII-lea; cît de rapid, e greu de spus, deoarece, repetăm, documentele continuă să-l noteze curent pe *dz*. O grafie ca *zestre* (Iași, 1739; SD, V, 106) nu e totuși, după părerea noastră, un reflex al graiurilor locale. Cum după 1750 *z* se generalizează în documente (în primul rînd datorită influenței muntenești), răspîndirea ulterioară a lui *z* nu poate fi stabilită cu probe concludente.

Atestările documentare ardelenești ale consoanelor *dz* — *z* ne permit să urmărim treptata difuzare înspre nord a fonetismului *z* și dispariția concomitentă a lui *dz*. În regiunea Brașovului, după cum am văzut, *z* era răspîndit încă din secolul al XVI-lea. În mod firesc, *z* e atestat aici la începutul secolului al XVIII-lea: *s-au auzit* (Brașov, 1701; SDȘ, 23), *am văzut* (Brașov, 1723; SDȘ, 67). În zona Sibiului, *dz* > *z* încă de la începutul secolului al XVII-lea: *zeci* (1601—1602; SD, IV, 15). Înaintînd spre nord, *z* apare în regiunea orașului Alba Iulia în prima jumătate a secolului al XVII-lea: *zile* (1648; DIT, 244). Alături, în Hunedoara, *z* a fost notat abia la jumătatea secolului următor, în 1754: *așezat* (SD, XIII, 120). În zona munților Apuseni, trecerea lui *dz* la *z* nu era încheiată spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, căci în 1686, la Cîmpeni, un localnic scrie: *dzilel[e]* (SD, XIII, 80). *Dz* se menținea la 1747 în regiunea Clujului: *dzile* (Deuș; SD, XIII, 192). Spre 1760, în zona Turda-Luduș evoluția lui *dz* la *z* se produsese: *zece* (Turda, 1765; SD, IV, 94), *zioa* (Cheța—Mureș, c. 1769; SD, IV, 101). În județul Harghita, în vecinătatea Moldovei, spre 1730, *dz* apare în documente: *cindzări*, *dzile*, *voi spăndzura* (SD, V, 513), cf. însă, tot aici, *să caz*, *Dumnezeu*, *grumaz* (SD, V, 512); la 1753 îl notăm numai pe *z*: *am auzit* (SD, V, 517). Continuînd să înaintăm spre nord-est, în județul Mureș, dincolo de Reghin, îl notăm pe *dz*: *dzi*, *Dumnedzău*, *Leordzi[i]* (Chiherul de Jos, 1737; SD, XIII, 231). În Năsăud și Maramureș, unde *dz* s-a menținut pînă astăzi, l-am întîlnit frecvent pe *dz*: *va audzi* (Rebrișoara, c. 1691; IDB, II, 79), *audzimă* (Năsăud, 1702; SD, XIII, 137), *dumnedzău* (nordul Maramureșului, 1602—

1617; RLB, 72), *dzile* (Vişeul de Sus, 1757; SD, XIII, 205) etc. Grafiile (rare) cu *z*, notate în documente năsăudene-maramureşene, nu corespund unei rostiri reale în graiurile locale; cf., de ex.: *să zică* (Apşa de Mijloc, 1773; SD, XVII, 3), *zua* (Rodna, c. 1717; IDB, II, 106). În nord-vestul Transilvaniei, îl găsim pe *z* în Bihor la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi în secolul următor: *dumnezeiască* (Vaşcău, 1690; RIB, 34), *Dumnezeu* (Leheceni, 1762; RIB, 18), *zile* (Beiuş, 1733; RIB, 18). Mai la nord, în Sălaj, *dz* se menţinea încă în 1742: *dzil[e]* (Năpradea; SD, XIII, 136), dar în c. 1760 îl notăm pe *z*: *l-au auzit* (SD, IV, 95). În sfîrşit, în fostul judeţ Satu Mare, în zone aparţinînd astăzi judeţului Maramureş, *dz* apare destul de des în secolul al XVIII-lea: *audzimŭ* (Aciua, 1702; SD, XIII, 135), *dzile* (Valea Seacă, 1710, PMS, 98; Valea Seacă, 1741, PMS, 99), *spîndzurătoare* (Valea Seacă, 1741; PMS, 98). Ultima atestare e din 1801: *dzăce* (Ilba; PMS, 58). *Z* apare în această parte a ţării încă de la începutul secolului al XVIII-lea: *zile(le)* (Negreşti, 1719, Bixad, 1740, Soconzel, 1756; PMS, 65, 20, 83).

Tîrziele documente bănăţene nu-l notează decît pe *z*, dar e deasupra oricărei îndoieli că în această parte a ţării *dz* s-a menţinut din cele mai vechi timpuri pînă astăzi.

dz — ğ *Dz* din *dzice*, *dzici* etc. a trecut la *ğ*: *gice*, *gici* etc., ca urmare a unui proces de acomodare consonantică. În zilele noastre, *gice* a fost notat numai în Maramureş—Oaş (Candrea, O., 16; Papahagi, M., LXIII). În trecut aria sa era mult mai întinsă. În secolul al XVI-lea, *gice* putea fi întîlnit, după toate probabilităţile, în nordul Transilvaniei şi Moldova (*Gr. sec. XVI*, 187; cf. Rosetti, ILR, 516). După 1600, *gice* apare în Moldova: *gice* (Iaşi, 1617, Rosetti, ILR, 514; c. 1640, IDB, I, 72), *gicea* (Tîrpeşti—Neamţ, 1610; DIR, Mold., II, 307), *a gici* (Bîrlad, 1612—1614; DIR, Mold., III, 108). În nordul Transilvaniei, *gice* a fost notat în actualul judeţ Maramureş în anii 1602—1617 (RLB, 72) şi c. 1702—1715 (SD, XIII, 136). Probe că *gice* era răspîndit în trecut dincolo de graniţele Oaşului şi Maramureşului găsim chiar în limba de astăzi. În Sălaj, Bihor, Hunedoara şi Banat a fost înregistrată în zilele noastre (după 1890) forma *ice* „zice" (la fel *ici*, *icem*, *iceţi* etc.). Acest *ice* nu poate proveni, în regiunile de mai sus, decît dintr-un *gice*, trecut prin asimilare la *cice*; de aici, prin disimilare totală, s-a ajuns la *ice* (vezi „Studii şi cercetări lingvistice", XVI, 1965, nr. 3, 400).

č — š Trecerea lui *č* la *š* (*ś*) se întîlneşte în zilele noastre în Banat şi unele teritorii limitrofe (unde a fost notată fricativa *ś*), precum şi în Moldova şi partea centrală şi nord-estică a Transilvaniei (unde *č* a evoluat la *š*) (ALR I, vol. I, h. 21, vol. II, h. 246, 300, ALR II, vol. I, h. 19, 67, 126). În secolul al XVI-lea, fenomenul apare în graiurile moldoveneşti (*Gr. sec. XVI*, 193). După 1600, el e atestat tot în Moldova: *aduş* (= aduci), *atunşe* (c. 1650; SD, V, 120), *a cinşea* (Fălciu—Vaslui, 1611—1612, DIR, Mold., III, 33; cf. în acelaşi document grafia hipercorectă *Cărăuciul*). În Transilvania de nord-est, fenomenul pare a se fi produs la jumătatea secolului al XVII-lea, aşa cum arată grafia hipercorectă *sh cii*, citată mai sus, p. 123 (vezi articolul nostru publicat în „Fonetică şi dialectologie", VI, 1969, 48).

ğ — ẑ, ź — j Un alt fenomen fonetic important pentru istoria graiurilor dacoromâne îl constituie evoluţia africatei *ğ* la fricativele *ẑ (ź)* şi *j*. Sînt de observat în această privinţă două situaţii distincte :

a) *Ğ* (< *j* + *o*, *u* latin şi din cuvinte ca *giur* şi termenii înrudiţi, *gios*, *giumătate*, *giupîn*) a evoluat la o fricativă în unele graiuri dacoromâne (punctul final îl constituie *j*, la care s-a ajuns foarte probabil prin stadiile *ẑ* sau *ź*) [32].

În zilele noastre, rostirea cu *ğ* se menţine în Maramureş şi în Bucovina şi în puncte izolate din Moldova, munţii Apuseni, sudul Banatului, Hunedoara, Sibiu şi Bihor. *J* a fost notat în Muntenia, Dobrogea, sudul Transilvaniei, precum şi în Crişana şi regiunile limitrofe (în cuvîntul *judecată* şi în sudul Moldovei şi al Banatului). În rest (Banat, Moldova şi regiunile limitrofe ale Transilvaniei), au fost notate sunetele *ẑ* şi *ź* (ALR II, vol. I, h. 203, ALR II, SN, vol. III, h. 754, vol. IV, 988, vol. VI, h. 1634, 1699 ; vezi şi Puşcariu, LR, II, h. 8, 38 ; Şandru, M., 205 ; Şandru, L., 138 ; Şandru, A., 140 ; Teaha, CN, 70 ; Şandru-Brînzeu, J., 319 ; Candrea, O., 15).

Aşa cum am arătat într-un studiu mai vechi, pe baza unui bogat material documentar, în secolul al XVI-lea şi pînă spre sfîrşitul secolului următor, Dacoromania se împărţea în privinţa tratamentului lui *ğ* în cuvinte de tipul celor de mai sus în două mari arii : una (cuprinzînd Muntenia şi sud-estul Transilvaniei) cunoştea pe *j*, cealaltă (înglobînd celelalte regiuni ale ţării), pe *ğ* (vezi „Studii şi cercetări lingvistice", XVI, 1965, nr. 3, p. 397—398 ; vezi şi *Gr. sec. XVI*, 200 ; cf. Rosetti, ILR, 564, 583).

În Ţara Românească, am notat în cursul secolelor al XVII-lea — al XIX-lea grafii cu *j* : *jos* (Bucureşti, 1803 ; SD, XIX, 58), *am judecat* (1623 ; DIR, ŢR, IV, 339), *judeţul* (Bucureşti, 1611 ; BDR, 16), *jurămînt* (Bucureşti, 1617 ; BDR, 33) etc. Trecerea lui *ğ* la *j* a fost consemnată şi în cuvintele în care *ğ* nu provine din *j* + *o*, *u* latin : *împrejurul* (Stăneşti, 1627 ; BDR, 138), *împrejur*, *împrejurul* (Tismana—Gorj, 1612, DIR, ŢR, II, 100 ; Pociovaliştе—Gorj, 1622, BDR, 71 ; *Buzău, 1632, BDR, 196), *jos* (*j. Vîlcea, 1608 ; CB, I, 160). O grafie ca *au ajuns* (Tg. Jiu, 1821 ; SD, VI, 519) ar putea nota un *ğ*, într-un grai conservator ca cel din Gorj (în legătură cu posibila menţinere a lui *ğ* în Oltenia în secolul al XVI-lea în cuvîntul *împregiur*, cf. *Gr. sec. XVI*, 199).

Nu am notat grafii cu *j* în documentele moldoveneşti cercetate (lăsînd la o parte cazurile mai mult sau mai puţin izolate de după 1730—1740, cînd *j* s-ar putea datora unei influenţe muntenești). Menţionăm totuşi pe *jos* (Gligoreşti—Vrancea, 1620 ; DIR, Mold., IV, 504) ; provenind dintr-o localitate situată în imediata apropiere a graniţei cu Muntenia, exemplul ar putea reflecta, eventual, evoluţia lui *ğ* la *ẑ*, dar ni se pare mai probabil că avem a face cu o grafie „muntenizantă".

Am urmărit în „Fonetică şi dialectologie", VI, 1969, 43—48, evoluţia africatei *ğ* la *j* în Transilvania, stabilind pe baza exemplelor extrase din documente extinderea înspre nord a rostirii cu *j* (şi *ẑ*). Procesul s-a produs, după toate probabilităţile, după 1700. Nu vom reproduce aici exemplele consemnate în contribuţia amintită, la care cititorul este invitat să se raporteze.

---

[32] Vezi I. Pătruţ, *Influenţe maghiare în limba română*, în „Studii şi cercetări lingvistice", IV, 1953, p. 212—213.

b) În ceea ce privește pe *ǧ* provenit în cele mai multe cazuri dintr-un *g* + *e*, *i* latin (cf. însă și *geam*, *gingaș* etc.), graiurile dacoromâne ne prezintă o situație schimbată față de repartiția lui *ǧ*, *ẑ* (*ź*) și *j* în cuvinte de tipul *joi*. *Ẑ* (*ź*) apar răspîndiți în cuvinte de tipul *gem* în aceleași regiuni unde au fost notați în cuvinte de tipul *joi*. *Ǧ* apare în Maramureș, izolat prin Bihor și într-o vastă arie cuprinzînd întreagă Muntenia, Dobrogea și sudul Transilvaniei. *J* are deci curs, de data aceasta, numai în Crișana și regiunile limitrofe (aria coboară spre sud pînă în județele Hunedoara și Alba) (ALR I, vol. I, h. 20, 32, 124 etc., ALR II, vol. I, h. 14, 41, 52 etc.; vezi și hărțile expansiunii fenomenului la Petrovici, R., 14, și Pușcariu, LR, II, h. 4, 6; vezi și Teaha, CN, 70).

Singura regiune în care a fost notat fenomenul trecerii lui *ǧ* la o fricativă în secolul al XVI-lea este Moldova (*Gr. sec. XVI*, 197; cf. Rosetti, ILR, 515, 583).

Exceptînd un singur exemplu (*zălojiți*; *măn. Horezu—Vîlcea, 1715; DRA, I, 276), *ǧ* > *j* nu se întîlnește în Țara Românească.

În Moldova, însă, fenomenul apare consemnat sporadic în documentele scrise după 1600: *jamuril [e]* (*Iași, 1761; SD, V, 109), *mejiași* (Roman, 1605, BDR, 8; Melescani—Bacău, 1635, IZ, II, 1, 102), *zălojit [ă]*, *zălojite* (1621, DIR, Mold., V, 9; Focșani, 1694, SD, V, 95); în toate exemplele de acest fel trebuie să vedem reflectîndu-se trecerea lui *ǧ* la *ẑ*. Tot un *ẑ* ar putea reflecta și grafiile: *ardzintu* (Adjud, 1623; DIR, Mold., V, 201), *sludzi* (1617; DIR, Mold., IV, 215) [33].

În studiul citat mai sus, p. 149, am stabilit că în Transilvania trecerea lui *ǧ* la *j* în cuvinte de tipul *gem* pare să se fi produs întîi în partea sudică a actualei arii a fenomenului (Alba, Hunedoara) și apoi în Crișana. În județul Harghita, am notat grafia hipercorectă *Gicovanul* (pentru *Vicovanul*, consemnată într-un document din c. 1730, publicat în SD, V, 512), care atestă atît palatalizarea lui *v* în stadiul *ẑ*, cît și, indirect, trecerea lui *ǧ* la *ẑ*. În Arad și Bihor, cele mai vechi atestări ale fenomenului sînt posterioare celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea: *Hălmajiu* (Hălmagiu—Arad, 1778; RIB, 38), *Jiurjiu* (Remetea—Bihor, 1785; RIB, 67). Nu putem stabili, pe baza documentelor, epoca în care *ǧ* a trecut la *ź* în Banat (cf. articolul nostru, publicat în „Limba română", XV, 1966, nr. 1, 35—39).

r moale — r dur Vom avea în vedere trei situații:

a) Rostirea (moale sau dură) a lui *r* (provenit de regulă dintr-un *r̄*), urmat de *e*, *i*, mai ales în poziție „tare": *reu — rău*, *riu — rîu* etc. Durificarea, produsă inițial în poziție „tare", a avut loc apoi și în unele cuvinte în care cele două vocale se aflau în poziție „moale" (în cadrul aceleiași paradigme, *ă* și *î* s-au putut „extinde" de la formele cu *e*, *i* în poziție „tare" la cele în care cele două vocale erau în poziție „moale"). Nu există un consens al specialiștilor dacă în *reu*, *riu* *e*, *i* sînt etimologici sau se explică printr-o rostire moale a lui *r*, ulterioară durificării: *rău* > *reu*, *rîu* > *riu* [34]. Rostirea moale a lui *r* a fost notată, în unele graiuri, și în cuvinte ca *bătrîn*, *griu*, *riie* (în care *i* nu este, desigur, etimologic).

---

[33] Vezi Al. Mareș, *Liturghierul lui Coresi*, București, 1969, p. 69.

[34] Vezi o expunere asupra opiniilor emise în această privință la Sala, CF, 67.

În zilele noastre, rostirea moale a lui *r* în cuvinte de tipul *riu* şi, uneori, *reu* apare în zone restrînse ale teritoriului lingvistic dacoromânesc. ALR I l-a notat în Banatul de nord-est şi în Hunedoara vecină (Lăpujul de Sus) (ALRM I, vol. I, h. 119, 120; cf. şi ALR I, mat. necart., chest. nr. 1546, 2125, ALR II, SN, vol. IV, h. 990, vol. V, h. 1414, vol. VI, h. 1845; în *crîng*, *î* > *i* într-o zonă mai mare din Banat şi din Hunedoara, după cum arată ALR II, SN, vol. I, h. 162; alte atestări bănăţene-hunedorene la Weigand, B., 211; Densusianu, ŢH, 21; I.-A. Candrea, în „Grai şi suflet", I, 187, 188, 196). În Lăpujul de Sus, fonetisme ca *rebda*, *reu*, *ride*, *ripă*, *riu*, *uresc* sînt foarte frecvente (Şandru, L., 126). Ele apar şi la nord de Mureş (tot mai rar, pe măsură ce ne depărtăm de Banat—Hunedoara), în munţii Apuseni, Bihor şi nordul Crişanei (uneori s-a notat un sunet intermediar între *î* şi *i*; Şandru, M., 205; Papahagi, A., 29; Şandru, B., 127, cf. 197; Teaha, CN, 31, 39). A mai fost notat, sporadic, în valea Oltului (Transilvania) (S. Puşcariu, în „Dacoromania", V, 1927—1928, 771) şi în cîte un punct din Maramureş, Bucovina şi Moldova de vest (ALRM I, vol. I, h. 163).

Într-o serie de cuvinte (de regulă cînd *r* se găseşte într-un grup consonantic), rostirea moale sau dură a acestei consoane are o altă repartiţie.

În *strîmt*, rostirea moale a lui *r*, *strimt*, a fost notată într-o arie care cuprinde sudul şi estul Munteniei şi puncte din Oltenia, sudul Transilvaniei, sudul Moldovei şi nordul Transilvaniei; în rest a fost consemnată rostirea dură a lui *r* (ALR I, mat. necart., chest. nr. 1990).

În *strica* şi *striga*, rostirea dură a lui *r* *(strîca, strîga)* cuprinde Banatul (apărînd izolat şi în Oltenia vecină), Transilvania (fără părţile sudice), Moldova (exceptînd, uneori, sudul) (ALR I, vol. I, h. 134, ALR II, vol. I, h. 43, 45, ALR II, SN, vol. I, h. 238, vol. IV, h. 992, vol. V, h. 1341). Aproximativ aceeaşi repartiţie o cunoaşte şi durificarea lui *r* în *cioară* (pl.) (ALR I, mat. necart., chest. nr. 1024).

Rostirea dură a lui *r* în *răpede* [35] apare răspîndită în întreaga Moldovă (cu excepţia unui punct din Bucovina), nord-estul Transilvaniei, prin Banat, Oltenia de nord-vest şi, izolat, în regiunea Sibiului (ALR II, SN, vol. III, h. 829, NALR-*Olt.*, I, h. 119). Aproximativ aceeaşi răspîndire o are rostirea dură a lui *r* în *răpeziciune*, cu observaţia că fonetismul *ră-* se întîlneşte şi în Hunedoara (ALR II, mat. necart., chest. nr. 4814).

În Moldova au fost consemnate rostirile *răce*, *răle*.

În *crepa*, *e* a fost notat în întregul teritoriu de peste munţi, cu excepţia nordului Crişanei şi a sud-estului Transilvaniei; izolat apare şi în Bucovina (ALRM II, vol. I, h. 282, ALR II, SN, vol. I, h. 222, vol. III, h. 762, vol. V, h. 1431).

În alte cuvinte, Transilvania şi Banatul cunosc, dimpotrivă, tendinţa de a-l rosti dur pe *r* (tendinţa se constată în special în Banat-Hunedoara). E vorba, între altele, de *dintră*, *întră*, *răvarsă*, *străpezesc*, *trăbuie*,

[35] Pentru a explica rostirile de astăzi, trebuie să pornim de la o formă *reapede* (cf. S. Puşcariu, în „Dacoromania", V, 763, VIII, 131); forma normală din punct de vedere fonetic, *rapede*, nu a fost atestată în limba veche; cf. R. Todoran, în „Dacoromania", XI, 140. Deşi iniţial fiind, deci „lung" sau „apical vibrant", *r* n-a fost rostit dur decît după ce diftongul a fost redus la *e*(ę): *răpede*; cf. şi *răce*, *răle*.

trămurătură, trăsure (ALR I, vol. I, h. 90, 120, vol. II, h. 233, 251, ALR II, SN, vol. III, h. 825, vol. V, h. 1347, 1356, vol. VI, h. 1701, 1762, 1816). Răspîndită într-o mare parte a Banatului este durificarea lui *r* în prep. *pră* (ALR II, SN, vol. VI, h. 1810—1814) şi *prînt(r)u* (Weigand, B., 226) (e de presupus că *r* are o rostire dură şi în prep. *prin : prîn ;* cf. şi *sărîi, murîi*, Weigand, B., 241).

În secolul al XVI-lea, documentele îl atestă pe *r* moale (+*i*) prin Moldova, nordul Transilvaniei şi, în cuvîntul *strimt*, în Muntenia. E de amintit aici şi toponimicul *Crepăturĕni* din Moldova (1458 ; Bogdan, G., 149). În rest, a fost notată numai rostirea dură a acestei consoane (*Gr. sec. XVI*, 203—204 ; cf. Rosetti, ILR, 522).

În Ţara Românească, după 1600, documentele reflectă, în general, în privinţa rostirii lui *r*, acelaşi stadiu ca cel de astăzi. *R* moale a fost notat, cu totul izolat, într-un document tîrgovişte an dinainte de 1605 : *Oreşti* (DIR, ŢR, I, 179). *Strimt* nu a fost consemnat niciodată. În schimb, apare durificarea lui *r* în : *tătarăie* (Budeşti, c. 1602 ; DIR, ŢR, I, 67), *ţărăi* (Cîmpulung, 1735 ; SD, I—II, 292), *ţărăle* (Cozia—Vîlcea, 1602 ; DIR, ŢR, I, 65), întocmai ca în alte graiuri dacoromâne. *Strîca (străca)* a fost notat într-un document scris de un oltean la Tîrgovişte în 1624 (DIR, ŢR, IV, 386).

În Moldova, rostirea moale a lui *r* apare notată rar : *Mohoriţei* (Bîrlad, 1617 ; DIR, Mold., IV, 201), *a părî* (= a pîrî ; Iaşi, 1621, BDR, 64 ; *Solca, 1625, DIR, Mold., V, 318), *rindul* (Suceava, 1601 ; RLR, 69) ; nu e exclus însă ca, cel puţin în unele cazuri, să avem a face cu grafii fără valoare fonetică. *R* dur apare, ca şi în Muntenia, în *tătarăi* (Vaslui, 1613 ; BDR, 21), *ţărîi* (Cîmpulung, c. 1640 ; SD, V, 380) etc. Într-un cuvînt ca *ră* (1742 ; DRA, II, 264), *ea* s-a redus la *e(ę)* şi apoi a fost velarizat în stadiul *ă*, ca urmare a rostirii dure a lui *r*. În *strica* şi derivatele, *i* > *î* încă la începutul secolului al XVII-lea : *va strîca* (*Iaşi, 1612 ; SD, V, 12), *să străce* (1607—1608, DIR, Mold., II, 126 ; Baia—Suceava, 1620, DIR, Mold., IV, 553), *i-am străcat* (Tecuci, 1661 ; IZ, III, 1, 176), *străcăciuni* (*j. Botoşani, 1773 ; DRA, II, 309). În *striga*, atestările rostirii dure a acestei consoane sînt mai tîrzii (poate numai pentru că termenul apare rar în documente) : *să strîge* (Deleni, c. 1718 ; DRA, II, 137). Rostirea dură a lui *r* apare şi în *răce* (*Cîmpulung, 1684 ; SDC, 9) şi *Răpedzeşt(i)* (Igeşti, 1608—1623 ; DIR, Mold., II, 143).

Extrem de rare sînt exemplele ardeleneşti care atestă o posibilă rostire moale a lui *r : bătrin* (*Sibiu, 1601—1602 ; SD, IV, 15), *Creciun* (Jadova—Bistriţa-Năsăud, c. 1650 ; IDB, I, 91). *R* apare dur în *întră* (Braşov, 1733 ; SDŞ, 195), *pintră* (c. 1700, SD, IV, 69 ; Zlatna—Alba, 1766, SD, IV, 97), *străcîndu-să* (Ieud—Maramureş, 1742 ; SD, XVII, 126), *străigat* (Sîntioana—Bistriţa-Năsăud, 1628 ; SD, IV, 17 ; scris probabil стрѣигам = strîgat), *ţărăi* (Braşov, 1700, SDŞ, 5 ; Năsăud, 1702, SD, XIII, 135).

Rostirea dură a lui *r* în prep. *pră* a fost notată în unele părţi ale Banatului (Buziaş, 1805 ; AB, II, 3, 39). În *au reposat* (Nerău—Timiş, 1810 ; Cotoşman, B., V, 550), am putea avea a face cu rostirea moale a lui *r* (şi nu cu o grafie lipsită de valoare fonetică), ţinînd seama de răspîndirea acestei rostiri a consoanei *r* în Banat-Hunedoara în zilele noastre.

Deşi ne lipsesc informaţii suficiente pentru a face afirmaţii categorice, putem presupune că la un moment dat exista o opoziţie nord-sud în ceea ce priveşte rostirea lui *r* în contextul fonetic precizat mai sus. De observat că o repartiţie similară se observă şi în privinţa rostirii lui *r* în alte contexte fonetice (vezi mai jos, expunerile de sub b şi c).

b) Rostirea moale şi dură a lui *r* (provenit de regulă dintr-un *r̄*), cînd se găsea înaintea diftongului *ea*, aflat în poziţie „moale" (de regulă, *e*). Rostirea dură a consoanei a determinat reducerea diftongului *ea* la *a*: *hotărăşte*, *uraşte*. În unele zone, *r* a fost rostit dur numai după ce *ea* a fost redus la *e(ę)* şi a avut drept consecinţă trecerea lui *e(ę)* la *ă* (sau la un sunet intermediar între *e* şi *ă*, *ę* şi *ă*): *hotărăşte*, *urăşte*.

În zilele noastre, judecînd după materialul ALR, rostirea dură de tipul *hotăraşte* apare numai în estul Munteniei şi prin Dobrogea (izolat şi în sud-estul Transilvaniei); în rest au fost notate fonetisme cu *ă*, *ą*, *ĕ* sau *ę*. La conj. prez. pers. 3 sg. şi pl. al verbului *a crăpa*, rostirea *să crape* apare într-o serie de puncte din Dobrogea, Muntenia, Oltenia şi Transilvania de sud, fără a fi însă generală în aceste regiuni (ALR II, mat. necart., chest. nr. 4650). La conj. prez. pers. 3 sg. şi pl. al verbului *a arăta*, rostirea *să arate* apare în estul şi sudul Munteniei, precum şi în sudul Olteniei; în rest, ca şi în cazul pers. 3 sg. şi pl. a conj. prez. al verbului *a crăpa*, au fost notate fonetismele *ă*, *ą*, *ĕ* sau *ę*. (ALR, II, mat. necart., chest. nr. 4598.)

Într-o serie de regiuni în care odinioară se rostea *hotăraşte*, astăzi se spune *hotăreşte (hotărăşte)*. Avem a face cu rezultatul unui proces analogic, similar celui pe care l-am descris mai sus (p. 143), în legătură cu apariţia rostirilor de tipul *slujeşte (slujăşte)* în arii în care odinioară s-a rostit *slujaşte*. O observaţie similară în legătură cu apariţia formelor *să arete (să arăte)* şi *să crepe (să crăpe)* în arii unde s-a rostit odinioară *să arate* şi *să crape*.

În secolul al XVI-lea, fonetismul *ra* a fost atestat în graiurile din Muntenia şi sudul Transilvaniei, în timp ce fonetismul *rea (re)* putea fi întîlnit în nordul Transilvaniei şi în Moldova. În *să arate*, reducerea lui *ea* la *a* apărea şi în sudul Moldovei *(Gr. ser. XVI*, 206).

După 1600, fonetismul *ra* apare în documente scrise în Ţara Românească. Iată cîteva exemple: *să arate* (*Tîrgovişte, 1777, DRA, I, 638; *j. Vlaşca*, 1815, DE, I, 172), *Bujorani* (*j. Vilcea, 1608; CB, I, 159), *Hotărani* (Tismana—Gorj, 1612, DIR, ŢR, II, 100; Tîrgovişte, 1642, SD, V, 181), *să hotăraşte* (* Tismana—Gorj, 1701, SD, V, 137; *Tîrgovişte, 1777, DRA, I, 639) etc. Formele cu *e* şi *ă* apar după 1750: *să (h)otărăşte* (*j. Argeş, 1754, DRA, I, 528; Rucăr—Argeş, 1797, BCIR, VIII, 1929, 33; Dragoslavele—Argeş, c. 1795—1800, BCIR, VIII, 1929, 32; Urlaţi, înc. sec. XIX, BCIR, V, 1927, 297), *se răzorăşte* (Cetăţeni—Argeş, 1776; BCIR, VIII, 1929, 30).

În Moldova, formele cu *rea*, *re* sînt aproximativ la fel de răspîndite în documente ca acelea cu *ră*. Exemple: *să arete* (1702, SD, I—II, 86; Ostriţa, 1737, BDB, IV, 142), *să hotăreaşte (se hotăreşte)* (1701, DRA, II, 94; *Bucovina, 1707, SDC, 22; Solca, 1725, BDB, IV, 51; Cîmpulung, 1748, SDC, 45; 1756, BDB, V, 140) — *să arăti* (*j. Vrancea, 1760; SDP, II, 20), *(să) hotărăşte* (Şerbăneşti—Galaţi, 1693, BDR, 6; Iaşi, 1660, IZ, III, 1, 155; 1702, SD, I—II, 86; *Grămeşti—Suceava, 1760,

SD, V, 251; 1762, SD, V, 110). De observat că fonetismul *rea (re)* apare cu predilecție în nord (Bucovina). *Să arate* a fost notat în sud, în județul Vrancea (*Focșani, 1765; DRA, I, 397).

În mod curios, n-am notat decît foarte rar fenomenul de care ne ocupăm în documentele ardelenești: *oțerește* (Zărand—Arad, 1816; BMN, 201) — *să crape* (Poiana Sibiului, c. 1733; SD, XIII, 148), *să hotăraște* (Brașov, 1757; SD, I—II, 307). În legătură cu răspîndirea fonetismului *ra* în secolul al XVI-ea în Muntenia, sudul Transilvaniei și Banat, cf. observațiile noastre din „Studii și cercetări lingvistice", XXIII, 1972, nr. 2, 150—152.

c) Durificarea lui *r* la finele cuvintelor (mai ales în termenii formați cu suf. *-ariu, -toriu*, dar și în alții, cum sînt *ajutoriu, ceriu, sporiu* [36] etc.) este o inovație care, în zilele noastre, a fost consemnată în Muntenia propriu-zisă și sud-estul Transilvaniei, precum și într-o mică arie din nord-vestul Crișanei (ALR II, SN, vol. I, h. 14, vol. II, h. 508, 515, 517, 521, vol. IV, h. 1217; vezi și harta publicată de E. Petrovici, R., 14). În zonele delimitate mai sus, *argintari(u) > argintar, croitori(u) > croitor*. După ALR I (mat. necart., chest. nr. 1751), rostirea dură a lui *r* se întîlnește și în unele puncte din Moldova; avem a face, în aceste cazuri, după părerea noastră, cu rostiri impuse de limba literară; cf. și ALR II, vol. I, h. 185, care notează fenomenul durificării prin Maramureș, dar alte hărți nu confirmă această răspîndire (ALR II, SN, vol. IV, h. 912, vol. V, h. 1343), dovadă că și aici rostirea dură a lui *r* e recentă și accidentală. La ind. prez. pers. 1 sg. al verbului *a muri*, rostirea dură *(mor* sau *mor^{u})* apare răspîndită pe un teritoriu mult mai vast (a intervenit, probabil, analogia formelor verbale *cobor, omor, zbor*). Rostirile moi (*morîu, morî^{u}* etc.) se întîlnesc numai în sudul Moldovei, Crișana, zona munților Apuseni și sudul Transilvaniei (fără Brașov) (ALR I, vol. II, h. 285; vezi și harta publicată de Teaha, CN, 52).

În secolul al XVI-lea, fenomenul durificării lui *r* apare numai în Muntenia propriu-zisă (*Gr. sec. XVI*, 209).

După 1600, documentele muntenești notează tot mai frecvent fenomenul durificării lui *r: cezmarul* (Tîrgoviște, 1642; DIB, 27), *cojocar(ul)* (Floci—Ialomița, 1605, DIR, ȚR, I, 194; Tîrgoviște, 1694, SD, I—II, 228; *București, 1775, DRA, I, 599), *judec[ă]toru* (1643; SD, V, 294), *măcelaru* (*București, 1775; DRA, I, 600), *negu̯ătorul* (*Văcărești, 1629, BDR, 166; 1632, BDR, 200), *portarul* (*j. Vlașca*, 1604; CB, I, 136), *pescaru* (*București, 1775; DRA, I, 600), *spătarul* (1632; BDR, 200), *stătătoru* (Tîrgoviște, c. 1608; CB, I, 146), *vestiaru* (*Văcărești, 1629; BDR, 166) etc. Grafiile care îl notează pe *r* moale continuă să apară în texte: *cojocariul* (București, 1665; DIB, 36), *negu̯ătoriul* (Tîrgoviște, 1692; SD, I—II, 226) etc. (numărul lor este în descreștere după 1700).

În Moldova, apar, cum e firesc, grafii care-l redau pe *r* moale. Extrem de rar am notat însă și grafii ca: *Croitorul* (*Onceni, 1635; IZ, II, 1, 103), *negu̯ătător* (Roman, 1605; BDR, 8), *pitarului* (Todorești,

[36] În *ceriu, sporiu* etc., *r* a fost rostit moale prin analogie cu termenii formați cu suf. *-ariu, -toriu*. În *cer*, procesul a avut loc înaintea secolului al XVI-lea.

1614; DIR, Mold., III, 158) etc. Ţinînd seama de apariţia lor rară în documente şi de faptul că ele se întîlnesc în scrisul unor persoane originare din regiuni unde rostirea moale a lui *r* a fost consemnată pînă în zilele noastre, înclinăm a crede că avem a face cu scăpări ale diecilor care au scris din nebăgare de seamă ȣ în loc de ю sau au neglijat să-l noteze pe ю [37].

Asemenea grafii nu se întîlnesc, practic, în documentele ardeleneşti (cf. totuşi *arătoru*, neart., Chiherul de Jos—Mureş, 1757; SD, XIII, 231, dar tot aici *arătoriŭ;* Chiherul de Jos se găseşte în actuala arie a lui *r* moale). Peste tot am notat numai grafii cu *r* moale. Nu deţinem documente din aria crişeană unde se rosteşte astăzi *r* dur, pentru a putea preciza cît de vechi este fenomenul în această parte a ţării.

r — l a) Trecerea lui *r* la *l* în *tulbura, tulbure* (şi derivatele) este o inovaţie a graiurilor nordice. Singurele graiuri care l-au menţinut pe *r* etimologic (deşi cunosc şi ele pe alocuri inovaţia) sînt cele munteneşti—sud-ardeleneşti (în puncte izolate, *r* a fost notat şi în Banat, Transilvania de nord, Bucovina şi Dobrogea) (vezi ALR II, SN, vol. III, h. 834; vezi şi ALR I, mat. necart., chest. nr. 426). Avem a face, în acest caz, cu o disimilare consonantică: *r — r* > *l — r*. Atestările fenomenului în documente sînt extrem de sărace. Nu am notat trecerea lui *r* la *l* în textele ardeleneşti pe care le-am parcurs, iar în Moldova îl avem atestat din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: *tulburărilor* (*Paşcani, 1775; DRA, II, 471).

b) O altă disimilare consonantică, *r — r* > *l — r*, s-a produs în *tutulor*. E o inovaţie a graiurilor munteneşti, aşa cum rezultă din ALR I, mat. necart., chest. nr. 317. Fenomenul se întîlneşte numai în documentele munteneşti. Cea mai veche atestare a lui datează de la jumătatea secolului al XVIII-lea: *tutulor* (*măn. Cotmeana—Argeş, 1752; DRA, I, 514).

r — zero Dispariţia lui *r*, prin disimilare totală, în *fereastră* se întîlneşte astăzi într-un vast teritoriu care cuprinde Transilvania (cu excepţia unor regiuni sudice) şi Moldova. *Fereastă* mai apare şi prin Banat şi vestul Olteniei (ALR II, vol. I, h. 273, ALR II, SN, vol. VI, h. 1811). În *nost, vost* (*noastă, voastă* etc.), dispariţia lui *r* se constată în întreaga Transilvanie (cu excepţia unor puncte din sud), precum şi în zone din Banat şi Oltenia de vest (ALR II, SN, vol. VI, h. 1596, 1669). Atestările fenomenului în documente sînt extrem de rare şi posterioare secolului al XVII-lea: *ferăşti* (*Iaşi, 1761; SD, V, 109), *fereşti* (*Banat, 1741; BCIR, VI, 7), *nost* (Merişor—Maramureş, 1732; PMS, 62).

r̄ — r *R̄* („lung" sau „apical-vibrant", cum i se mai spune) apare în zilele noastre în puncte izolate din Banat-Hunedoara şi nord-estul Transilvaniei, aşa cum arată anchetele făcute pentru ALR (vezi Puşcariu, LR, II, 33 şi h. 14). Cercetările monografice l-au consemnat, sporadic, în judeţele Hunedoara (Densusianu, ŢH, 36; Şandru, L., 135), Sibiu (Şandru-Brînzeu, J., 319), Braşov (Dinu, O., 111), Vrancea (Diaconu, ŢV, LXXXIX) şi Satu Mare (Candrea, O., 14). În secolul al XVI-lea, fenomenul avea curs mai ales în graiurile de tip nordic, dar şi aici el

---

[37] În cazul că era suprascris (de ex. негȣцѫто), *r* ar putea fi interpretat, eventual, ca acoperind o rostire moale; vezi D. Strungaru, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice. I. Criteriile suprascrierii literelor*, în „Limba română", X, 1961, nr. 5, p. 480 şi urm.

eră, foarte probabil, în declin, şi nu avea răspîndire prea mare (*Gr. sec. XVI*, 215; cf. Rosetti, ILR, 522, 583). Nu am întîlnit nici o singură atestare documentară a fenomenului după 1600, în materialul cercetat de noi. În secolele al XVII-lea — al XIX-lea, *r̄*, aflat într-un declin accentuat, trebuie să fi avut o circulaţie foarte restrînsă. El se va fi aflat în zonele unde a fost atestat în zilele noastre şi, poate, în unele teritorii învecinate.

l moale — l dur Durificarea lui *l* în *fel* (mai vechiul *fĕli(u)* provine din magh. *fĕle*) a fost notată în zilele noastre într-o arie compactă care cuprinde Muntenia propriu-zisă (şi unele localităţi din sudul Transilvaniei), Dobrogea şi o parte a Olteniei; în rest a fost notată rostirea moale a lui *l*. Fenomenul durificării lui *l* se mai întîlneşte, totuşi, izolat, în Banat, nordul Transilvaniei şi al Moldovei, regiuni în care rostirea moale a lui *l* este larg răspîndită (ALR I, mat. necart., chest. nr. 316). Nu am avut posibilitatea să stabilim, pe baza documentelor ce ne-au stat la dispoziţie, data apariţiei fenomenului de durificare a lui *l* în regiunile unde a fost notat astăzi.

l — n *L* apare trecut la *n*, prin asimilare consonantică, în *celălant*, *cestălant*, în Muntenia şi Moldova (ALR II, SN, vol. VI, h. 1724, 1726, 1727). În *înant*, în schimb, fenomenul a fost atestat exclusiv în Moldova, unde, cu excepţia cîtorva puncte, este general (ALR I, vol. I, h. 60).

În Muntenia, avem o atestare a fenomenului în *alanţ* (Cîmpulung, 1691; SD, I—II, 281). Mai numeroase şi apărînd în mai multe cuvinte sînt atestările moldoveneşti: *cielanţi* (*j. Neamţ, 1775; DRA, II, 466), *nantă* (*j. Vrancea, 1767; SDP, I, 97), *uneante*, *unente* (Iaşi, 1623; BDR, 84). Mai puţin aşteptată (ţinînd seama de răspîndirea actuală a fenomenului) este prezenţa lui *ceealanţi* la Arad, în 1724 (SD, IV, 81).

h — f (—v) Într-o serie de cuvinte de origine slavă, laringala *h* a evoluat la *f*: *poftă*, *stuf*, *vătaf*, *vîrf*, *vraf*, *zăduf* etc. Din cîte lasă să se întrevadă ALR II, SN, vol. V, h. 1267, *h* a trecut la *f* în *pofti* (şi probabil şi în *poftă*) pe întreg teritoriul dacoromân. *Prah* se întîlneşte, în zilele noastre, în nordul Transilvaniei şi Maramureş (ALR II, SN, vol. III, h. 864, vol. IV, 948). În schimb, în *stuh*, *h* nu a fost atestat decît în graiurile moldoveneşti (în care apare, rar, şi *stuf*; ALR II, vol. I, h. 230). Într-o serie de cuvinte, *f* (provenit din *h*) s-a sonorizat, trecînd la *v*: *prav*, *vătav*, *vîrv*, *vrav*, *zăduv* (în toate cazurile, *f* se găseşte la sfîrşitul cuvintelor; în unele cazuri am putea avea a face cu o asimilare *v — f > v — v*). Din datele pe care le deţinem, se pare că avem a face cu o particularitate a graiurilor nordice. *Vîrv* a fost consemnat în Banat, Transilvania (cu excepţia sudului) şi Moldova, în timp ce Muntenia şi Dobrogea au păstrat rostirea cu *f* (ALRM I, vol. I, h. 47). *Prav* (pe care TDRG îl socoteşte ardelenesc şi moldovenesc) a fost consemnat, într-adevăr, în aceste zone (dar nu în totalitatea lor; ALR II, SN, vol. III, h. 864, vol. IV, h. 948). În Banat, *v > u̯*: *prau̯*. În privinţa lui *vătaf*, ALR II, SN, vol. III, h. 881, nu ne dă informaţii decît asupra Munteniei şi Dobrogei, unde are curs fonetismul *f*. TDRG (s.v. *vătaf*, *vraf* şi *zăduf*) consideră că *vătav*, *vrav* şi *zăduv* sînt rostiri caracteristice graiurilor moldoveneşti.

Atestările în documente ale fenomenului nu sînt prea numeroase. În secolul al XVI-lea, situaţia nu este foarte clară, totuşi examenul documentelor indică o mai largă difuzare a inovaţiei în zonele nordice ale

dialectului dacoromân; pe alocuri (în Moldova), *h* > *f* > *v*: *vătav*, *vîrv* (*Gr. sec. XVI*, 219; cf. Rosetti, ILR, 512).

După 1600, în Țara Românească, *h* apare păstrat în formele verbului *a pohti* pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: *pohtescŭ* (*j. Vîlcea, 1768; SD, XIV, 198), *pohtim* (1634; SD, IV, 21), *pohtindu-l* (*Horezu—Vîlcea, 1724; SD, XIV, 20); cf. și *vătahul* (Iarosloveşti—Vîlcea, 1607; DIR, ȚR, I, 254). *H* > *f* în *poftescŭ* (Govora—Vîlcea, 1702; SD, XIV, 201).

În Moldova, fonetismul etimologic se menține, în special în zonele nordice, în prima jumătate a veacului al XVII-lea: *pohkta* (Cîmpulung, înc. sec. XVII; RLB, 55), *pohtem* (Succava, înc. sec. XVII; RLB, 65), *pohtim* (Tîrpești—Neamț, 1610; DIR, Mold., II, 306); cf. însă *va pofti* (c. 1610; DIR, Mold., II, 305). După 1700, am notat numai grafii cu *f*: *poftesc* (1767; DRA, II, 426), *poftim* (Putna—Succava, 1727; BDB, IV, 70), *poftindu-mă* (1718; DRA, II, 135). Numeroase sînt atestările lui *v* (provenit dintr-un *f*): *catastivul* (Iași, 1642; IZ, II, 2, 30), *catastivile* (1619; DIR, Mold., IV, 337), *vătavul* (1609, DIR, Mold., II, 196; c. 1621, DIR, Mold., V, 1; *j. Neamț, 1623, DIR, Mold., V, 207; Spinești—Vrancea, c. 1700, SDP, II, 9), *vîrvul (vărvul)* (Cîmpulung, c. 1640, SD, V, 380; *Cîmpulung, 1696, SDC, 15). De observat că *vătah* se mai menține la începutul secolului al XVII-lea (Iași, 1609, DIR, Mold., II, 225; Solca, 1615, DIR, Mold., III, 228).

În teritoriul de peste munți, *h* apare în regiunile de sud ale Transilvaniei: *va pohti* (Alba Iulia, 1648; DIT, 244), *pohtim* (Brașov, 1701; SDȘ, 23), *să fie pohtit* (Brașov, c. 1736; SDȘ, 198). *H* > *f* în *poftescu* (c. 1700, SD, IV, 70; Timișoara, 1800, IPB, 119), *s-ar pofti* (Oradea, 1816; BMN, 196). *F* > *v* în *jav* (Bucium, 1737; SD, XIII, 70), *pravu* (Ceica—Bihor, 1805; RIB, 87), *vîrv* (Buziaș, 1803; AB, II, 3, 40) [38].

Pe cît se pare, *h* s-a menținut vreme mai îndelungată în *pohtă*, *pohti* în Muntenia și sudul Transilvaniei.

h — zero Căderea lui *h* în cuvinte ca *haide*, *hotar*, *hoț* etc. e caracteristică unor graiuri din Muntenia și Dobrogea; izolat fenomenul se întîlnește și în sudul Banatului și al Transilvaniei (ALR I, mat. necart., chest. nr. 1554, ALR II, SN, vol. I, h. 3, vol. II, h. 320—321, vol. V, h. 1426—1427, vol. VI, h. 1619, 1845). Fenomenul e notat uneori în documente: *aine* (Craiova, 1789; SD, VIII, 106), *oțomani* (1821; SD, VIII, 58), *Praova* (1731; DRA, I, 327), *Urez* (= Hurez; *Horezu—Vîlcea, 1716—1717; SD, XIV, 15). Izolat, fenomenul a fost notat și în Banat: *oldele* (Nerău—Timiș, 1816; Cotoșman, B., V, 554) și în sudul Transilvaniei: *aine* (c. 1750; SD, XIII, 241).

zero — h Proteza lui *h* (e vorba, de fapt, de un *h* aspirat) în diversele forme ale demonstrativelor *ăsta*, *ăla*, *ălalalt* a fost notată în zilele noastre în Hunedoara (mai ales de sud) și Banatul apusean (ALR II, SN, vol. VI, h. 1617, 1696, 1716, 1718, 1723, 1730 etc.). Tot în această zonă a fost întîlnită și proteza lui *h* în pl. *hăripi*, *hărpi* (de la *aripă*), dar de data aceasta fenomenul apare frecvent și în Muntenia și, sporadic,

---

[38] În unele cazuri, *h* s-ar putea explica, eventual, prin influența grafiilor slave corespunzătoare (Rosetti, ILR, 485; vezi și Pușcariu, LR, II, 197).

în Oltenia (ALR I, mat. necart., chest. nr. 1005). În *harc(uș)*, fenomenul a fost notat, în afara Munteniei, în Moldova, Banat și sudul Crișanei (ALR II, SN, vol. V, h. 1281). În alte cazuri, proteza lui *h* apare în Moldova și, uneori, în Banat (ALR II, SN, vol. II, h. 734, vol. V, h. 1247). Fenomenul apare notat, destul de rar, în documentele muntenești și ardelenești. În Muntenia, am consemnat pe *habagiul* (Tîrgoviște, 1642; DIB, 28), *halai(ă)* (Nucet, 1822, SD, XV, 2, 363; Bucov, 1817, SD, XV, 1, 260), *hăl* (Rîmnicul Vîlcea, 1736; SD, I—II, 450), *hodoarele* (Vulcana-Pandele, 1862; SD, XV, 2, 100), iar în Transilvania pe *hargintul* (c. 1750; SD, XIII, 241). O probă indirectă a protezei lui *h* în demonstrativele *ăsta, ăla* ne-o furnizează Cantemir, atunci cînd afirmă că muntenii foloseau formele *ahăsta, ahăla*. *Ahăsta* și *ahăla* ar putea proveni din *hăsta* și, respectiv, *hăla*, cu *a-* analogic (după *cesta — acesta*).

Morfologie

Substantivul a) În unele graiuri, substantivul *tată* prezintă la sg. art. forma *tatul*. Este o particularitate care caracterizează, înainte de toate, graiurile moldovenești. Din ALR II, SN, vol. VI, h. 1573, 1576, rezultă că forma *tatul* se întîlnește în întreaga Moldovă, cu excepția nordului, precum și, izolat, în două puncte din nordul Transilvaniei și într-un punct din Muntenia. Forma *tatul* apare în Moldova în secolul al XVIII-lea (Iași, 1724; DRA, II, 150). În Muntenia, l-am notat într-un document scris la București în 1623 (BDR, 123).

b) Pluralul *picere* apare în părțile sudice și vestice ale Munteniei propriu-zise (ALR I, vol. I, h. 55, ALR II, vol. I, h. 71, ALR II, SN, vol. V, h. 1465).

c) În mod normal, *mînă* a prezentat la plural forma *mînu(le)*, singura răspîndită la un moment dat în dialectul dacoromân. Simțit ca aberant față de formele celorlalte substantive de declinarea I, pl. *mînu(le)* a fost înlocuit în unele graiuri prin pl. *mî(i)ni(le)*. În alte graiuri, *mînă* a fost încadrat în categoria substantivelor cu pl. în *-uri (blană — blănuri, ceartă — certuri, gîlceavă — gîlcevuri, iarbă — ierburi, treabă — treburi)*. S-a format deci pluralul *mînuri* (cf. Pușcariu, LR, I, 342; pentru o altă explicație a acestei forme, vezi Al. Graur, în „Bulletin linguistique" IV, 1936, 100—102).

În zilele noastre, vechea formă *mînu(le)* a fost atestată de ancheta ALR (ALR I, vol. I, h. 49) într-o serie de puncte din Moldova (mai ales în nord) și izolat în zona munților Apuseni (nu departe de județul Hunedoara). Formele analogice în *-i (mîni, mîini)* sînt răspîndite în întreg Banatul, Transilvania de la sud de Mureș, Muntenia, Dobrogea și într-o serie de puncte din Moldova. În unele graiuri moldovenești, a fost notată, mai rar, și forma *mînăle*, care provine din *mînule* sau *mînile*. *Mînuri(le)* apare în Transilvania de la nord de Mureș și în unele părți ale Bucovinei (în Bihor și Arad *mînă* a fost înlocuit prin *brîncă*). Izolat, forma *mînuri* a fost notată la Jina, în județul Sibiu (Șandru-Brînzeu, J., 320). În două puncte din județele Satu Mare și Sălaj, în locul așteptatului *mînuri* au fost notate formele *mîń, mîńĕ*, care sînt, fără îndoială, recente. Hetco,

B., 25, a înregistrat, la începutul secolului nostru, pl. *mînuri* în regiunea unde ALR l-a notat pe *mîń*.

În secolul al XVI-lea, pl. *mînule* circula în Transilvania de nord şi de sud-vest şi în Moldova, iar pl. *mîini(le)* în texte din Ţara Românească (*Gr. sec. XVI*, 224).

În Ţara Românească, nu au fost înregistrate în secolele al XVII-lea — al XIX-lea decît plurale în *-i* (pentru care vezi exemplele de mai sus, p. 112) şi, rar, în *-e : mîinele* (*Păuşeşti—Vîlcea, 1611, DIR, ŢR, II, 25; Bucureşti, 1693, DIB, 53).

După 1600 (şi pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea), forma care apare cel mai frecvent în Moldova este *mînule* (Roman, 1605, BDR, 8; Săcuieni, 1607, DIR, Mold., II, 126; Iaşi, 1609, SD, V, 80; Trotuş, 1617, DIR, Mold., IV, 171; Jigoreni, 1625, DIR, Mold., V, 360; Suceava, 1648, IZ, II, 2, 149; Iaşi, 1708, DRA, II, 120; Paşcani, 1729, DRA, II, 173; *j. Vrancea, 1746, SDP, I, 77). Forma *mînile* apare în documente după 1700 (Odobeşti, 1714, SDP, II, 61; Iaşi, 1741, DRA, II, 217; *Botoşani, 1761, SD, V, 252). *Mînîle* a fost întîlnit de două ori (1667, IZ, III, 2, 48; Iaşi, 1724, DRA, II, 152) [39].

Puţinele atestări ardelenești-bănăţeneşti ale pluralelor subst. *mînă* se repartizează în două zone: în Banat şi sudul Transilvaniei avem pl. *mîni(le)* (Alba Iulia, 1768, SD, XIII, 33; sudul Banatului, sf. sec. XVIII, IPB, 102; Buziaş, 1805, AB, III, 3, 39; Buchin—Caraş-Severin, 1861, IPB, 72), iar în nord *mînule* (Cozma—Mureş, c. 1650, IDB I, 97; *j. Harghita, c. 1730, SD, V, 512; Valea Seacă—Maramureş, 1741, PMS, 99). Nu am întîlnit în documente forma *mînuri*, care nu pare să fie foarte veche (*mînule* se menţine pînă în secolul al XVIII-lea). O formă ca *mînîle* (Oancești—Maramureş, 1806; SD, XVII, 143) ar putea arăta că în Maramureş *mînule* s-a menţinut pînă la începutul secolului al XIX-lea, cînd s-a trecut, izolat, prin asimilare vocalică, la pl. *mînîle*, creaţie sporadică care n-a prins (astăzi în Maramureş se foloseşte pl. *mînuri*).

d) Neutrele cu radical în *r* prezintă la pl. desinenţele *-ă* şi *-e*. E posibil ca, în cazul cuvintelor *car* şi *fier*, desinenţa *-ă* să fie moştenită (< lat. *carra*, *ferra*). Dacă însă *-a* a fost înlocuit prin *-e*, atunci *-ă* se explică prin velarizarea lui *e*, ca urmare a acţiunii exercitate de *r* „lung" precedent: *cără*, *fiără*. E posibil ca şi în alte cazuri (de ex. *hotară*), *-ă* să se explice pe plan fonetic, dar nu e exclus, cum crede Densusianu (HLR, II, 162—163), ca într-o serie de cuvinte *-ă* să fie analogic (după *cără*, *fiără*). Oricare explicaţie am accepta-o, trebuie să admitem că, la un moment dat, *-ă* era răspîndit peste tot în Dacoromania. *E* s-a putut menţine vreme mai îndelungată în ariile care conservau rostirea moale a lui *r*. Formele actuale în *-e* sînt, foarte probabil, analogice [40].

Am avut posibilitatea să urmărim repartiţia actuală a patru substantive neutre cu radical în *r*. În cazul cuvîntului *hotar*, pluralul în *-ă* cunoaşte cea mai mare extindere. Singurele regiuni în care l-am întîlnit pe *-e* (trecut uneori la *-i*) sînt Muntenia propriu-zisă, Dobrogea, sud-estul Transilvaniei şi cîteva puncte din Banat (ALR II, SN, vol. III, h. 888).

[39] Verificînd în documentul original forma *mînile* (1623; DIR, Mold., V, 215), am constatat că avem a face cu o lecţiune greşită a editorului. În document e scris clar *mînule*.

[40] Cf. Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 74.

În privinţa lui *car*, teritoriul în care apare desinenţa *-e* este mai extins, cuprinzînd Oltenia, Muntenia şi Dobrogea, precum şi părţile sudice ale Moldovei şi Transilvaniei (vezi harta expansiunii fenomenului la V. Iancu, în „Studii şi cercetări lingvistice", XVIII, 1967, nr. 5, 551 [41]). Întrucît nu s-au înregistrat răspunsuri într-o serie de puncte (în special nordice), materialul obţinut de ancheta ALR I, la chest. nr. 796 *(izvoare)*, nu este concludent decît în parte. Formele în *-e* sînt foarte răspîndite în Muntenia propriu-zisă, dar pot fi întîlnite, izolat, şi în Banat, Transilvania de nord şi sudul Moldovei. În cazul pluralului subst. *urcior*, aria cu *-ă* apare extrem de restrînsă. *Urcioară* a fost notat mai ales în Moldova (unde însă e răspîndit şi pluralul în *-e*) şi în puncte din Muntenia de nord-vest, Oltenia şi sudul Transilvaniei (ALR I, vol. I, h. 16). NALR-*Olt.*, vol. II, hărţile interpretative nr. V şi VI, a consemnat în cea mai mare parte a Olteniei pluralele *izvoară* şi *pahară*. Deşi materialul care ne-a stat la dispoziţie nu este foarte bogat, putem totuşi observa că pluralele în *-ă* caracterizează, în general, nordul ţării, în timp ce sudul cunoaşte plurale în *-e*.

Că acest *-e* nu este străvechi în sud ne-o arată documentele din secolul al XVI-lea — al XIX-lea. În general, în secolul al XVI-lea, pluralele în *-ă* sînt răspîndite în toate regiunile Dacoromâniei din care ne-au parvenit documente. În Ţara Românească, pl. în *-e* apare rar în secolul al XVI-lea (el fusese notat, o dată, în a doua jumătate a veacului precedent). Din Moldova de nord, deci dintr-o zonă unde astăzi e curentă desinenţa *-ă*, deţinem două exemple în *-e (izvoare)*. Unul apare într-un document sucevean din 1595 (de notat că în acelaşi document se întîlneşte şi pl. *izvoară*). E posibil ca acest plural în *-e* să fie, în Moldova, un relict din epoca în care *-ă* nu se generalizase în graiurile dacoromâne, în special în acelea în care *r* era încă rostit moale (*Gr. sec. XVI*, 227).

În Muntenia, formele în *-ă* continuă să fie folosite, după 1600, pînă în secolul al XIX-lea: *cară(le)* (Şovîrcu—*Vlaşca*, 1710, DRA, I, 238; Horezu—Vîlcea, 1738, SD, XIV, 57; Dărmăneşti, 1782, DRA, I, 682; *j. Ialomiţa, 1814, DE, I, 166), *hotară(le)* (Cozia—Vîlcea, 1602, DIR, ŢR, I, 66; *Balomireşti, 1619, BDR, 47; Tîrgovişte, 1623, BDR, 90; Bucureşti, 1631, BDR, 194; Rîmnicul Vîlcea, 1779, SD, XIV, 203), *oboare* (Rîureni, 1819; SD, VIII, 88), *topoară(le)* (Cerneţi—Mehedinţi, 1777, DRA, I, 628; *j. Prahova, 1802, DE, I, 68) etc. Formele cu *-e* care apar în documente nu sînt prea numeroase: *cîntare* (*j. Prahova, 1802; DE, I, 69), *hodoarele* (Vulcana-Pandele, 1862; SD, XV, 2, 100), *răzoare* (Bucureşti, 1631, BDR, 192; 1759, SD, I—II, 456), *săboare* (*Bucureşti, 1702; DRA, I, 192).

În Moldova, pluralele în *-ă* cunosc o foarte mare răspîndire, întîlnindu-se peste tot: *cară* (Horleşti—Iaşi, 1761; SD, I—II, 109), *ĕubeară* (Iaşi, 1631; BDR, 183), *hotară(le)* (Cîmpulung, înc. sec. XVII, RLB, 57; Tîrpeşti—Neamţ, 1610, DIR, Mold., II, 306; 1758—1759, SD, V, 61), *odoară* (Roman, 1659, SDP, II, 21; 1705, SD, V, 95), *ogoarăle* (*Iaşi, 1819; SD, VI, 178) etc. Am întîlnit (e adevărat, extrem de rar) şi forme

[41] Autorul îşi intitulează harta „pluralele de tipul *hotară, cară* şi *pahară*", deşi bănuim că a ilustrat numai expansiunea pluralului *cară*. Într-adevăr, pl. *hotară* şi *pahară* au o altă răspîndire decît cea înfăţişată pe hartă.

în *-e* ale subst. *hotar : hotare (hotari)* (Cojeni, 1603, CB, I, 131; Adjud, 1623, DIR, Mold., V, 201). Ambele localităţi sînt situate în părţile sudice ale Moldovei.

În sfîrşit, în Transilvania şi Banat sînt prezente peste tot pluralele în *-ă : cară(le)* (Chiherul de Jos—Mureş, 1737, SD, XIII, 231; *Banat, 1741, BCIR, VIII, 1929, 8), *ciopoară* (Nerău—Timiş, 1816; Cotoşman, B., V, 554), *fiară* (Valea Seacă—Maramureş, 1741, PMS, 98; Sibiu, 1752, SD, XII, 63), *odoară* (Săcel—Maramureş, 1759; SD, XVII, 165), *păhară* (c. 1700; SD, IV, 69), *săboară* (Braşov, 1723; SDŞ, 66) etc. Puţinele exemple în *-e* provin din sudul Transilvaniei: *odoarele* (Braşov, 1736; SDŞ, 190), *rozoare* (Braşov, 1757; SD, I—II, 307); cf. totuşi şi o atestare nord-ardelenească: *săboare* (Poieni—Maramureş, 1764; SD, XVII, 148).

Articolul posesiv Pentru a avea o imagine clară a evoluţiei formelor articolului posesiv, vom lua drept punct de plecare, dintre numeroasele explicaţii ce s-au dat, pe aceea care consideră că formele variabile ale articolului posesiv au fost odinioară generale, iar articolul posesiv *a* invariabil a apărut ulterior (fie din motive fonetice, fie prin impunerea formei feminine *a* drept unică formă de articol posesiv; cf. Găzdaru, D., 138 şi urm). Pe cît se pare, forma invariabilă *a* a apărut întîi înaintea substantivelor (Găzdaru, D., 139—140).

În zilele noastre, formele variabile ale articolului posesiv se întîlnesc în Muntenia, sudul Transilvaniei şi în cea mai mare parte a Dobrogei; în restul teritoriului dacoromân s-a înregistrat forma invariabilă *a* (ALR II, SN, vol. VI, h. 1665, 1667, 1668, 1669, 1671, 1672, 1673: vezi şi hărţile publicate de B. Kelemen, în „Cercetări de lingvistică", XI, 1966, nr. 1, 31, 32, 40, şi Todoran, R., 42). Cu totul izolat, au fost consemnate formele variabile în teritoriul unde ALR l-a notat pe *a* invariabil (Găzdaru, D., 126—129, 133—134).

În secolul al XVI-lea, *a* invariabil apare în documente scrise în nord-estul Transilvaniei şi în nordul Moldovei. Formele variabile sînt singurele întîlnite în Ţara Românească şi în Transilvania de sud, dar, după toate probabilităţile, ele circulau şi în regiunile unde a fost notat *a* invariabil, căci documentele scrise în aceste părţi ale ţării le notează frecvent (cf. *Gr. sec. XVI*, 234; cf. Roseetti, ILR, 538—539).

După 1600, *a* invariabil apare din ce în ce mai frecvent în documentele moldoveneşti, dovadă că el tinde să se generalizeze în graiuri: *a*[l] *dumitale* (Iaşi, 1625; DIR, Mold., V, 325), *a*[l] *lui Pană* (Iaşi, 1630; BDR, 179), *a*[l] *lui Pavăl* (Botoşani, 1661; SD, V, 221), *a*[l] *Nastasiei* (*j. Vrancea, 1714; SDP, I, 61), *a*[i] *lui Lazor Drule* (Ciabrău, 1613; BDR, 21), *a*[i] *giupînesii* (Roman, 1659; SDP, I, 21), *a*[le] *Tîrpeştilor* (Tîrpeşti—Neamţ, 1610; DIR, Mold., II, 306), *a*[le] *lui Ion Colpan* (Iaşi, 1635; SD, V, 218), *a*[le] *lor* (Tecuci, 1641; IZ, II, 1, 242) etc.

O observaţie similară trebuie făcută în legătură cu regiunile de peste munţi, unde (cu excepţia unor zone sudice) *a* invariabil apare din ce în ce mai frecvent în documentele scrise după 1600, dar difuzarea fenomenului pare să se fi făcut mai lent decît în Moldova: *a*[l] *lui Ciahi Laslîi* (Sîntioana—Bistriţa-Năsăud, 1628; SD, IV, 17), *a*[l] *nostro* (Oradea, după 1700; SD, IV, 70), *a*[l] *tatălui*, *a*[l] *fiului* (Băcicoiel—Maramureş, 1749; SD, XVII, 10), *a*[l] *bisericii* (Vaşcău, 1792; RIB, 33), *a*[l] *Jupal-*

nicului (Mehadia—Caraş-Severin, 1796; IPB, 113), *a*[i] *miei* (Geoagiul de Sus—Hunedoara, 1711; SD, XIII, 105), *a*[i] *lui* (Şoimuş-Petreasa—Bihor, 1786; RIB, 59), *a*[le] *mariilor vostre* (Bîrgău—Bistriţa-Năsăud, 1698; IDB, II, 91), *a*[le] *părinţilor* (Bixad—Satu Mare, 1740; PMS, 20). *a*[le] *domnului* (Buziaş, 1803; AB, II, 3, 39). Şi în regiunile de peste munţi (ca şi în Moldova dealtfel), formele variabile ale articolului posesiv continuă să apară în documente după 1600.

În Ţara Românească, documentele notează, cum era de aşteptat, numai formele variabile ale articolului posesiv, care s-au păstrat pînă în zilele noastre.

Pronumele şi adjectivul posesiv *teu* este o formă analogică (după *meu*), atestată în zilele noastre în Banat-Hunedoara (Weigand, B., 237; Densusianu, ŢH, 47; Gregorian, C., 16; Şandru, L., 127; ALRT, 14, 29, 47) [42], unde se întîlneşte şi forma cu *ă*, singura cunoscută în celelalte regiuni ale ţării.

Pronumele şi adjectivele demonstrative a) În privinţa demonstrativului de apropiere, graiurile dacoromâne cunosc astăzi un pronume (adjectiv) de tip nordic: *aiesta* (cu diverse variante) şi unul de tip sudic: *ăsta*. Formele nordice se întîlnesc astăzi în Moldova (în special de nord) şi Transilvania (de asemenea îndeosebi în nord). Forma *ăsta* apare în Muntenia, Dobrogea şi Banat, pătrunzînd adînc spre nord în teritoriul Moldovei şi al Transilvaniei (ALR II, SN, vol. VI, h. 1675, 1678, 1684, 1704, 1705, 1709, 1712, ALRM I, vol. II, h. 336; ariile variază, uneori destul de pronunţat, în funcţie de genul, numărul sau cazul formelor).

În secolul al XVI-lea, *ăsta* apare în Muntenia. *Aiesta* avea curs în unele zone ale Transilvaniei (mai ales de nord) şi ale Moldovei (*Gr. sec. XVI*, 237; cf. Rosetti, ILR, 541).

După 1600, pronumele şi adjectivul demonstrativ *ăsta* nu mai apar în documentele muntenești pe care le-am cercetat decît la începutul secolului al XIX-lea: *aşte* (Craiova, c. 1801; SD, VIII, 53).

Mai numeroase sînt formele „populare" de demonstrativ în textele moldovenești din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea: *a(i)esta* (Cojeni, 1603, CB, I, 131; Roman, 1607, DIR, Mold., II, 81; *Cîmpulung, 1699, SDC, 19), *aiasta* (Trotuş, 1617, DIR, Mold., IV, 171; *Solca, 1625, DIR, Mold., V, 318; *j. Vrancea, 1608, DIR, Mold., II, 177), *aeşti* (Iaşi, 1611, DIR, Mold., III, 18; 1709, DRA, II, 123), *aiaste* (Iaşi, 1620; DIR, Mold., IV, 437), *est* (1608; DIR, Mold., II, 150), *iasta* (*Bucovina, 1686, SDC, 10; Suceava, 1749, DRA, 292).

În Transilvania, am notat pe *aiesta* în nordul extrem al regiunii: *aesta* (Valea Seacă—Maramureş, 1741; PMS, 99), *aeşte* (Glod—Maramureş, 1741; SD, XVII, 110), *aiasta* (Bixad—Satu Mare, 1702—1800; PMS, 58). *Asta* apare în sud-estul Transilvaniei: *aszta* (Braşov, 1724; SDŞ, 113). În judeţul Bistriţa-Năsăud, deci în nord, l-am notat pe *asta* (Rodna, 1717; IDB, II, 106).

b) În ceea ce priveşte demonstrativul de depărtare, Moldova şi nordul Transilvaniei au păstrat pe *acela, aceea*, în timp ce în restul teritoriului dacoromân sînt răspîndite formele de tip sudic *ăla (ala), aia*

[42] Vezi lucrarea noastră *Contribuţii filologice şi lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, apărută în „Studii şi cercetări lingvistice", XVII, 1966, nr. 1, p. 67—68.

(ALR II, SN, vol. VI, h. 1714—1716, 1718—1720, 1722—1723 etc.). Aceeaşi repartiţie o au şi formele *celălalt-ălălalt (ălalalt, ăllalt)* (ALR, II, SN, vol. VI, h. 1727, 1730, 1731 etc.)

Nu am întîlnit în documentele cercetate atestări ale demonstrativului *ăla*. *Aia* (m. pl.) (Jadova—Bistriţa-Năsăud, c. 1650; IDB, I, 91) apare într-o regiune unde pînă astăzi se spune *accia*, deci pare mai degrabă o eroare grafică (ꙗꙗ, în loc de ꙗчєꙗ; cf. Densusianu, HLR, II, 188).

Sporadica notare sau chiar absenţa formelor „populare" de demonstrativ se datoresc folosirii curente în texte a demonstrativelor „literare" *acesta*, *acela*.

Pronumele nehotărîte Ne-am ocupat în lucrarea de faţă de pronumele şi adjectivele nehotărîte *varece*, *varecine*, *verice*, *vericine* etc. În zilele noastre, formele cu *v-* nu au fost notate de ancheta ALR II; peste tot se întîlnesc numai formele *oarece*, *oarecine* etc. (ALR II, SN, vol. VI, h. 1738—1741). O excepţie: *voarecine* (ALR II, SN, vol. VI, h. 1738), notată în sud-estul Transilvaniei (punctul 192). Mai amintim forma *vorecie* „orice", consemnată în Banat (Costin, GB, 216). Singurele exemple cu *vare-* sau *ver(i)-* au fost notate în documente munteneşti: *vare-cătă* (Bucureşti, 1619; BDR, 51), *verice* (*Budişteni, 1757; DRA, I, 543), *verce* (1705; DRA, I, 211). Ţinînd seama de toate acestea, deşi concluziile nu se sprijină pe argumente foarte puternice, avem motive să presupunem că formele compuse cu *voare-*, *vare-*, *veri-* s-au menţinut cel mai mult în sudul ţării, în Ţara Românească şi părţile de miazăzi ale Transilvaniei, precum şi în Banat.

Pronumele negative Dintre pronumele negative ne-am oprit asupra următoarelor:

a) *Nimeni* (*nimene*, *nimini* etc.) — *nime* (*nimea*, *nima*). După unii autori, *nime* ar rezulta din *nimeni* (*nimene*; < lat. *neminem*) prin căderea ultimei silabe. După alţii, *nime* ar fi urmaşul lat. *nemo*. În zilele nostre, *nime* (*nimea*) apare în Banat, Transilvania (fără părţile sud-estice) şi Moldova (cu excepţia unui punct unde s-a notat *nimini*). În Oltenia de vest apare forma *nima* (care provine din *nime* sau, mai probabil, din *nimea*). În restul teritoriului dacoromân, adică în estul Olteniei, Muntenia, sud-estul Transilvaniei şi Dobrogea, apare *nimeni* (foarte adesea în forma *nimini*; pentru *nimeri*, cu $n > r$, vezi mai sus p. 136) (ALR II, SN, vol. V, h. 1357).

În secolul al XVI-lea, *nimeni* apare în toate regiunile ţării, în timp ce *nime* se întîlneşte în Moldova, fiind atestat şi în unele zone sudice ale ţării (în Oltenia) (*Gr. sec. XVI*, 240).

După 1600, documentele munteneşti prezintă, curent, forma *nimeni* (*nemeni*, *nimini* etc.). Exemple: *nemene* (Mirceşti, 1606; CB, I, 152), *neminele* (Cîmpulung, 1630; SD, I—II, 274), *nimenele* (Tîrgovişte, 1617; DIR, ŢR, II, 365), *nimeni* (măn. Cotroceni—Ilfov, 1702; DRA, I, 193), *nimenilea* (Tîrgovişte, 1623, BDR, 90; Bucureşti, 1629, BDR, 169), *nimine* (*Craiova, c. 1602; DIR, ŢR, I, 56), *niminea* (Horezu—Vîlcea, c. 1740; SD, XIV, 59), *niminilé* (Iarosloveşti—Vîlcea, 1607; DIR, ŢR, I, 257). *Nime* (*nimea*) apare în Oltenia: *nime* (măn. Cozia—Vîlcea, 1602, DIR, ŢR, I, 65; Iarosloveşti—Vîlcea, 1607, DIR, ŢR, I, 254), *nimea* (*j. Vîlcea, 1602; DIR, ŢR, I, 33).

În Moldova, *nime* este predominant; *nimeni* apare, la rîndul lui, dar mult mai rar. Exemple: *nime* (Şerbăneşti, 1603, BDR, 6; Iaşi, 1609, DIR, Mold., II, 226; Bacău, 1609, BDR, 13; Ştefăneşti—Botoşani, 1614, BDR, 23; Stolniceni—Suceava, 1619, BDR, 43; Baia—Suceava, 1625, DIR, Mold., V, 315; Rădăuţi, 1628, BDR, 141; *j. Vrancea, 1684, SDP, II, 7; Suceava, 1740, BDB, IV, 171; Şărbeşti—Neamţ, după 1826, SD, XV, 2, 229) — *nimearea* (Focşani, 1718; SD, V, 229), *nimene* (Iaşi, 1609, SD, V, 80; Lieşti—Galaţi, 1627, BDR, 136), *nimeni* (Tg. Neamţ, înc. sec. XVII, RLB, 67; *Bucovina, 1697, SDC, 18).

Transilvania, unde astăzi apare (cu excepţia colţului sud-estic) numai pron. negativ *nime*, cunoştea în trecut şi pe *nimeni* (dar acesta apărea mult mai rar): *nime* (Sîntioana—Bistriţa-Năsăud, 1628, SD, IV, 17; Hărniceşti—Maramureş, 1655, SD, XVII, 114; c. 1700, SD, IV, 70; Sebiş—Bihor, c. 1703, RIB, 55; Galda de Jos—Alba, 1742, R. Ist., XV, 269; Năneşti—Maramureş, 1748, SD, XVII, 141; Băbăşeşti—Satu Mare, 1765, PMS, 14; Arpaşul de Jos—Sibiu, 1756, SD, XIII, 43; Sînbăta de Jos—Braşov, 1761, SD, XIII, 18 etc.) — *nimeni* (Mierag—*Bihor*, 1753, RIB, 98; Năpradea—Sălaj, 1755, PMS, 68; Turda, 1766, SD, IV, 95), *niminea* (Viştea de Jos—Braşov, 1732; SD, XIII, 205), *nimini* (Braşov, 1723; SDŞ, 69).

În Banat, l-am notat pe *nime* (Lipova, 1817; BMN, 255), dar şi aici, ca şi în Transilvania, *nimeni* ar fi putut avea curs în secolele trecute.

b) *Nimic (nemic) — nimică (nemică)*. În *nimic (nemic)* s-a produs apocopa lui *ă* (< lat. *nec mica*). *Nemic(ă)* prezintă fonetismul etimologic cu *e*, în timp ce în *nimic(ă)* *e* > *i*, prin asimilare.

În zilele noastre, *nimică*, *nimica* (în Moldova şi *ńica*) apar în Transilvania de la nord de Mureş, dar fără Maramureş, o mică parte a Banatului şi în cea mai mare parte a Moldovei. *Nimic* se întîlneşte în Banat, sudul Transilvaniei, Muntenia, Dobrogea şi unele puncte din Moldova (ALR II, SN, vol. V, h. 1356). În toate punctele au fost notate numai forme cu *i* (*e* a fost înregistrat de Şandru, N., 185, şi de MCD, 279, în Bistriţa-Năsăud).

În documentele muntenești, am notat, în marea majoritate a cazurilor, după 1600, forme fără *-ă* (*-a*) (uneori cu *-e-*): *nemic* (*Tîrgşor, 1612; DIR, ŢR, II, 44,) *nimic* (1623, DIR, ŢR, IV, 359; 1624, DIR, ŢR, IV, 383; *Buzău, 1765, DRA, I, 563) etc.; cf. *nimica* (Tîrgovişte, 1622; BDR, 68).

Dimpotrivă, în Moldova majoritare sînt formele în *-ă* (avînd adeseori păstrat pe *e* etimologic): *nemică* (Suceava, 1601, RLB, 69; Iaşi, c. 1619, DIR, Mold., IV, 346; Iaşi, 1620, DIR, Mold., IV, 437; Băloşeni, 1662, IZ, III, I, 207; *Bucovina, 1669, SDC, 6), *niimicî* (*Iaşi, 1683; SD, V, 45), *nimică* (Iaşi, 1619 — 1620; DIR, Mold., IV, 236; *Iaşi, 1743, DRA, II, 271) — *nemic* (Iaşi, c. 1620; DIR, Mold., IV, 432), *nimic* (c. 1623, DIR, Mold., V, 215; 1718, DRA, II, 135).

În Transilvania, *nemică*, *nimică (nimica)* sînt cvasigenerale: *nemică* (Suciul de Sus—Maramureş, 1608, RLB, 78; c. 1700, SD, IV, 70; 1768, SD, IV, 95; Zărand—Arad, 1816, BMN, 189), *nimică (nimica)* (Suciul de Sus—Maramureş, 1608, RLB, 78; Cămărzana—Satu Mare, 1743, PMS, 34; Căbeşti—Bihor, 1768, RIB, 78). Formele fără *-ă (-a)*

au fost notate rar : *nemic* (*j. Harghita, 1753 ; SD, V, 518), *nimic* (Braşov, 1721 ; SDŞ, 63)[43].

Numeralul ordinal În zilele noastre, numeralul ordinal prezintă la masculin terminaţia *-lea* în cele mai multe graiuri dacoromâne. Conform hărţilor ALR I, formele în *-lę* apar în Crişana, în nordul şi, mai ales, în sudul Moldovei şi în cîteva puncte din Muntenia (vol. II, h. 157, 181). După ALR II, formele în *-lę* s-ar găsi numai în Crişana (SN, vol. VI, h. 1785—1794). Nu încape îndoială că în limba actuală *-ę* din *al doilę*, *al treilę* etc. provine dintr-un *-ea* (aton) trecut la *-ę*. Nu putem avea, în schimb, deplină certitudine dacă în limba veche *-e* din *al doile*, *al treile* etc. reflectă acelaşi fenomen fonetic sau, dimpotrivă, avem a face cu o formă fără *-a*, deci avînd terminaţia *-le* (nu *-lę*).

Rarele atestări ale numeralului ordinal în documentele secolului al XVI-lea (ele lipsesc din Moldova) nu ne permit să stabilim o repartiţie a celor două forme.

După 1600, în Muntenia, formele în *-lea* sînt singurele folosite ; cf. totuşi : *al doile* (Tîrgovişte, 1610, BDR, 14 ; Bucureşti, 1616, BDR, 124). În Moldova, în schimb, excepţionale sînt formele în *-lea : al treilea* (Hîrlău—Iaşi, 1625—1626 ; SD, V, 17), *al patrulea* (Tîrpeşti—Neamţ, 1610 ; DIR, Mold., II, 306) ; în rest, numai forme în *-le : al doile* (Suceava, înc. sec. XVII, RLB, 65 ; Iaşi, 1620, DIR, Mold., IV, 438 ; *j. Vrancea, 1722, SDP, I, 143), *al treile* (Hîrlău—Iaşi, 1625, DIR, Mold., V, 376 ; Iaşi, 1631, BDR, 179) etc. Aceeaşi observaţie în legătură cu Transilvania : *(al) doile* (Braşov, 1650, DIT, 250 ; Ieud—Maramureş, 1769, SD, XVII, 121), *al şaptele* (Ieud—Maramureş, 1763 ; SD, XVII, 121), *al treile* (Braşov, 1650, DIT, 250 ; Feldioara—Braşov, sec. XVIII, SD, XIII, 99) etc.

Verbul *Schimbări de conjugare.* Verbul *a scrie* apare trecut, prin unele forme, la conjugările I şi a IV-a.

a) Formele *scriadză, scriaţi* etc. sînt specifice Banatului şi Hunedoarei (Weigand, B., 238 ; Şandru, A., 142 ; Popovici, MP, 167 ; Densusianu, ŢH, 48 ; Şandru, L., 129) ; izolat, *scriază* a fost notat în sudul Bihorului (Teaha, CN, 264), fiind aici, desigur, o infiltraţie bănăţeană (vezi şi ALR II, mat. necart., chest. nr. 1650, 1828). Atestări în documente : *a-ţi scria* (Caransebeş, 1816 ; BMN, 242), *scriat-ai* (Becicherecul Mic—Timiş, 1816 ; BMN, 208), *scriat* (Jupalnic—Mehedinţi, 1833 ; IPB, 78), *scriaţi* (Lipova, 1817 ; BMN, 254).

b) Formele *scri, scrim* etc. sînt socotite îndeobşte drept munteneşti (TDRG). Ele au fost notate de ALR în Muntenia şi într-o bună parte a Moldovei (ALR II, mat. necart., chest. nr. 1828, 1829). La baza fenomenului ar putea sta o transformare fonetică : *e* aton $>$ *i* în *scriem* $>$ $>$ *scriim* $>$ *scrim* (şi *scrieţi scriiţi* $>$ *scriţi*). Formele astfel create au fost apropiate de forme ca *auzim, gîndim, ştim* (de conjugarea a IV-a) şi s-a format un infinitiv *scri* (cf. o altă explicaţie la Lombard, VR, 739). Dacă această explicaţie e justă, atunci *scriim* (*j. *Vlaşca*, 1601 ; CB, I, 135) ar atesta faza intermediară a fenomenului, înainte ca *i — i* (în hiat) să fie contraşi la *i*.

---

[43] *Nemic* (Dobica, 1768 ; SD, IV, 95) apare într-o regiune unde forma etimologică în *-ă(-a)* s-a păstrat pînă astăzi ; dealtfel, în acelaşi document a fost notat şi *nemică*.

Diateze. În unele graiuri dacoromâne pronumele reflexiv (sau cel personal cu rol de reflexiv) se reia după verb la anumite timpuri ale indicativului (*m-am dusu-mă* sau *m-am dusu-m-am*, *m-oi duce-mă* etc.) şi la condiţional *(m-aş duce-mă)*.

ALR II, mat. necart., chest. nr. 4643, consemnează forma *m-am spălatu-mă* în unele puncte situate în Banat, nordul şi estul Transilvaniei, precum şi în nordul Moldovei. De observat că în toate localităţile s-a răspuns întîi cu forma normală *(m-am spălat)*, forma cu pronumele reflexiv reluat fiind trecută pe planul al doilea. Unele subiecte au precizat că forma *m-am spălatu-mă* e căzută în desuetudine. Aproximativ aceeaşi repartiţie o are şi forma de viitor *m-oi bucura-mă* (ALR II, mat. necart., chest. nr. 4644).

Formele verbale cu pronumele reflexiv reluat nu apar în secolul al XVI-lea. Ele nu se întîlnesc nici după această dată în documentele muntenești. În Moldova, în schimb, am notat într-un document forma *s-au întristatu-să* (1755; BDB, V, 121). Tot o singură atestare nordardelenească deţinem de la jumătatea secolului al XVIII-lea: *s-au pristăvitu-s-a*, *s-a făcut-să* (Budeşti—Maramureş, 1752; SD, XVII, 65).

Indicativul şi conjunctivul prezent. a) Odinioară, verbele de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a, cu radical în *d*, *n*, *t*, prezentau la prez. ind. pers. 1 sg. şi conj. prez. pers. 1 sg. şi pers. 3 sg. şi pl., pe întreg teritoriul dacoromân, forme iotacizate[44]: *auz*, *viu*, *scoţ* etc. Ulterior, *d*, *n*, *t* au fost refăcuţi, prin analogie cu acele forme ale paradigmei care păstrează consoana originară. În zilele noastre, verbele cu radical în *d* şi *t* prezintă forme iotacizate în estul Olteniei, Muntenia propriu-zisă, sudul Transilvaniei şi într-o parte a Dobrogei; în rest au fost înregistrate forme cu dentală refăcută (ALR I, vol. I, h. 83, 84, ALR II, mat. necart., chest. nr. 4833, ALRM I, vol. I, h. 49, 50, 111, 112; vezi şi Puşcariu, LR, II, h. 44, 48; Petrovici, BD, 69, 70). Verbul *a putea* prezintă o situaţie aparte: forma *poci* e răspîndită în toate regiunile ţării; *pot* a fost notat în Moldova, estul Munteniei, Oltenia, Banat-Hunedoara şi în Maramureş (în puncte izolate apare şi în centrul Transilvaniei; ALR I, mat. necart., chest. nr. 1375).

Verbele cu radical în *n* prezintă două situaţii distincte: a) la prez. ind. şi conj. pers. 1 sg. formele refăcute circulă în Banat şi în jur (vestul Olteniei, Hunedoara, Arad, Bihor), precum şi în nordul Moldovei şi în nord-estul Transilvaniei vecine (ALR I, vol. I, h. 106, 107, ALR I, mat. necart., chest. nr. 2106, ALR II, SN, vol. VI, h. 1633; vezi şi hărţile publicate de Puşcariu, LR, II, h. 49; Petrovici, BD, 71, 73); b) la prez. conj. pers. 3 sg. şi pl. formele cu *n* refăcut se întîlnesc numai în Banat şi zonele învecinate; acolo unde au fost înregistrate (izolat), în Muntenia şi Moldova, forme ca *să spună*, *să vină*, ele se explică prin influenţa limbii literare (ALR II, mat. necart., chest. nr. 4765, 4785, ALR II, SN, vol. VI, h. 1749, 1751; vezi şi hărţile publicate de Puşcariu, LR, II, 49).

---

[44] Pentru comoditatea exprimării, în cursul expunerilor noastre vom înţelege prin „forme iotacizate" atît formele care sînt consecinţa unui proces fonetic normal, cît şi formele analogice (analogia s-a produs uneori în latina populară; vezi S. Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în *Mélanges Roques*, vol. III, Paris, 1952, p. 197, 208).

În secolul al XVI-lea, documentele nu ne prezintă nici o formă cu dentală refăcută. O observaţie similară în legătură cu situaţia din Ţara Românească, după 1600, unde am notat frecvent forme iotacizate, de ex.: *să s⟨e⟩ crează* (*Tismana — Gorj, 1709; DRA, I, 228), *să împarţă* (Tîrgovişte, 1622; BDR, 68), *poč* (1724; SD, XIV, 20), *să ţie* (Floci—Ialomiţa, 1605; DIR, ŢR, I, 199)etc. În Oltenia, unde se întîlnesc în zilele noastre forme cu dentală refăcută, n-am consemnat decît forme iotacizate. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, am întîlnit forma *crcd* (Craiova, 1790; SD, VIII, 83, 108). Forma *rămăn* (Cotoroaia, c. 1600; SD,V, 291) pare suspectă; există temeiuri să credem că scriitorul documentului era originar din regiunile de dincolo de Carpaţi. Rămîne de văzut dacă nu avem a face cumva cu o modernizare a editorului sau a tipografilor.

În Moldova, forme cu dentală refăcută apar în secolul al XVII-lea, dar de o apariţie cît de cît frecventă în documente nu se poate vorbi înaintea secolului următor (ne referim la verbele cu radical în *d* şi *t*, pentru că cele cu radical în *n* prezintă extrem de rar forme cu dentală refăcută): *să (se) creadă* (*Bucovina, 1673, SDC, 7; *Cîmpulung, 1699, SDC, 20; *Bucovina, 1736, SDC, 35; *j. Suceava, 1742, DRA, II, 260), *(să) împart* (*Bucovina, 1760, BDB, V, 212; *Bucovina, 1752, SDC, 51), *să s(e) împartă* (*j. Suceava, 1742; DRA, II, 260), *să răspundă* (*Bucovina, 1755; BDB, V, 122), *să scoată* (Tîrpeşti—Neamţ, 1610, DIR, Mold., II, 308; Iaşi, 1724, DRA, II, 151; Iaşi, 1728, DRA, II, 167), *să şadă* (*j. Neamţ, 1775; DRA, II, 466), *trimit* (*j. Dorohoi, 1766; DRA, II, 417), *să-ş trimată* (*Bucovina, 1756; BDB, V, 158), *să trimită* (*j. Vrancea, 1767; SDP, I, 96), *eu ţin* (*Bucovina, 1686—1696; SDC, 11), *să vându* (*Bucovina, 1702; SDC, 21), *să se vîndă* (*Iaşi, 1767; DRA, II, 420) etc. După cum se vede, cele mai multe şi (cu o excepţie) cele mai vechi atestări ale formelor refăcute provin din Bucovina. E foarte probabil ca inovaţia să se fi produs aici, răspîndindu-se apoi treptat spre sud. Faptul că formele refăcute apar extrem de rar în jumătatea sudică a Moldovei înainte de 1800 poate fi un indiciu că în aceste părţi inovaţia e relativ recentă.

În regiunile de peste munţi, formele refăcute pătrund în documente tot în secolul al XVII-lea; şi aici ele se semnalează cu o anumită insistenţă abia după 1700: *să cadă* (Ilba—Maramureş, 1805; PMS, 57), *să se împartă* (Curăţele—*Bihor*, după 1697; RIB, 67), *să înghită* (Remetea—Maramureş, 1805; PMS, 75), *pot* (Urmeniş—Mureş, c. 1650, IDB, I, 97; Beicherecul Mic—Timiş, 1815, BMN, 160), *să să piiarda* (Budeşti—Maramureş, 1748; SD, XVII, 58), *să pot* (Zăr nd—Arad, 1816; BMN, 189), *rămîn* (Lipova, 1817; BMN, 255), *să rămînă* (Hunedoara, după 1731, SD, XIII, 119; *sudul Bihorului, 1822, RIB, 30), *să spună* (Nerău—Timiş, 1816; Cotoşman, B., V, 553), *să trimită* (Ghioroc—Arad, 1816; BMN, 250), *să trimită* (Zlatna—Alba, 1766; SD, IV, 97), *să ţină* (Nerău—Timiş, 1816; Cotoşman, B., V, 553), *să (se) vîndă* (Drăgomireşti—Maramureş, 1672, SD, XIII, 91; Budeşti—Maramureş, 1745, SD, XVII, 61; Bîrsana—Maramureş, 1760, SD, XVII, 22; Curăţele—*Bihor*, după 1697, RIB, 67). Asemenea forme nu se întîlnesc decît în ariile unde au fost notate în zilele noastre forme cu dentală refăcută; în părţile sudice ale Transilvaniei n-au fost consemnate, cum e normal, decît forme iotacizate.

b) Mai multe verbe de conjugarea I terminate la infinitiv în *-ura (a desfășura, a împresura, a înconjura, a înfășura, a măsura, a strecura)* prezintă la prez. ind. și conj. (cf. și formele de imperativ: *măsură — măsoară*) atît formele etimologice în *-ur -uri, -ură (-ure)*, cu accentul pe radical, cît și formele analogice (după forme ca *înfior, zbor* etc.), în *-or, -ori, -oară (-oare)*, cu accentul pe terminație (cf. Em. Vasiliu, în „Studii și cercetări lingvistice", V, 1954, nr. 1—2, p. 87—92).

În general, formele analogice sînt specifice Munteniei, Transilvaniei de sud-est și Dobrogei, în timp ce formele etimologice sînt răspîndite în Banat, Transilvania și Moldova, cu observația că *măsor, strecor* au pătruns și în sudul Moldovei, iar *înfășor* și *măsor* în sudul Banatului, în timp ce formele *desfășur* și *înfășur* se întîlnesc și în unele părți ale Munteniei (ALR I, mat. necart., chest. nr. 2034, ALR II, mat. necart., chest. nr. 4602, 4634, 4635, ALR II, SN, vol. II, h. 411, vol. V, h. 1409; vezi și Todoran, P. 61)[45]. Spre deosebire de toate aceste verbe, formele analogice *(să) jor, (să) jori, joară, să joare* ale verbului *a jura* apar numai în unele graiuri ardelenești (Densusianu, ȚH, 51; Weigand, ST, 26; Teaha, CN, 37—38; vezi și DA, TDRG, Pușcariu, LR, II, 261—262).

În Țara Românească, formele analogice, notate de noi în documente, nu sînt anterioare secolului al XVIII-lea: *să împresoară* (Rîmnicul Vîlcea, 1779; SD, XIV, 203), *să măsoare* (*București, 1752; DRA, I, 517), *să să măsoare* (Tîrgoviște, 1780; DRA, I, 663); cf. și *să să măsure* (*Oltenia, 1743; SD, V, 321). În Moldova, am notat forma *să împresori* (*j. Dorohoi*, c. 1766; DRA, II, 417), în timp ce în documentele din Banat și Transilvania nu am întîlnit nici o formă analogică.

c) O serie de verbe de conjugarea I, cum ar fi *a adăpa, a încălța, a încăpea, a lăsa, a scălda*, prezintă la prez. ind. și conj. pers. 1 sg. (și, uneori, și la pers. 2 sg.) forme cu *a* sau cu *ă*: *(să) adap — (să) adăp, (să) las — (să) lăs* etc. *Ă* se explică prin influența formelor de plural *adăpăm — adăpați, lăsăm — lăsați* (Pușcariu, LR, II, 375). Aceleași forme le prezintă și verbul *a sări*.

Dacă într-un cuvînt ca *a înfășa* forma de pers. 1 sg. a prez. ind. prezintă pe *ă* în întreagă Dacoromania, cu foarte puține excepții (ALR I, vol. II, h. 237), în cazul verbului *a adăpa*, alături de forma *adăp* (foarte răspîndită), apare în unele graiuri din Muntenia și Crișana forma *adap* (ALR I, mat. necart., chest. nr. 417). În cele mai multe cazuri, însă, formele cu *ă* apar în Transilvania de nord și (mai rar) în Moldova de nord și Banat-Hunedoara (uneori și în Oltenia) (ALR I, vol. II, h. 229, ALR II, vol. I, h. 69, ALR II, SN, vol. IV, h. 1004, vol. VI, h. 1760; vezi și harta publicată de Pușcariu, LR, II, h. 52).

d) Verbele *a minți* și *a simți* prezintă la prez. ind. și conj. pers. 1 sg., 2 sg. și 3 sg. și pl. formele fără sufix *(să) mint (mințt), (să) simt (simțt)* etc., alături de *(să) mințesc, (să) simțesc* etc. (cf. și formele de imperativ *mințește, simțește*). Formele „slabe" circulă în Moldova și Transilvania (mai puțin regiunile sudice). *Simțesc* este mai extins decît *mințesc;* a fost notat și prin Hunedoara (ALR, I, vol. I, h. 104, ALR I,

[45] ALR II nu a notat decît răspunsuri izolate de prez. ind. la verbul *a împresura* (mat. necart., chest. nr. 4635).

mat. necart., chest. nr. 1520). Singura atestare a unei forme „slabe" în documente este *simțesc* (Zărand—Arad, 1816; BMN, 188).

e) Verbul *a fi* prezintă în graiurile bănățenești, ardelenești și moldovenești din zilele noastre formele de prez. ind. *îs* (1 sg. și 3 pl) și *îi* (3 sg.); vezi ALR I, vol. I, h. 102, ALR I, mat. necart., chest. nr. 368, 369, 370, 2132, ALR II, mat. necart., chest. nr. 4806. În Moldova, *îi* apare la începutul secolului al XVII-lea: *ie* (= îi; RLB, 68). Mai numeroase sînt atestările ardelenești: *îi* (Negreia—Maramureș, 1721, PMS, 64; Moigrad—Sălaj, 1767, SD, XIII, 265; Merag—*Bihor*, RIB, 52; Sibiu, 1780, SD, XIII, 181), *îs* (Glod—Maramureș, 1700, SD, XVII, 109; Săpînța—Maramureș, 1807, SD, XVII, 170).

f) Verbul *a lucra* prezintă la prez. ind. și conj. forme „tari": *(să) lucru, (să) lucri, lucră, să lucre*, și forme „slabe" (cu suf. *-esc*): *(să) lucrez, (să) lucrezi, lucrează, să lucreze* (cf. și formele de imperativ: *lucră — lucrează*). Primele sînt răsîndite pe întreg teritoriul de peste munți, într-o arie din Moldova de nord și în unele graiuri oltenești; cele „slabe" în Muntenia, Dobrogea și în cea mai mare parte a Moldovei (ALR I, mat. necart., chest. nr. 2037; Vîrcol, V., 15). Deținem două atestări ale formei *lucră* (imperativ; Becicherecul Mic—Timiș, 1816, BMN, 194; *Chișineu-Criș—Arad, 1817, BMN, 276).

g) Verbul *a mînca* prezintă la prez. ind. și conj. pers. 1 sg., 2 sg., 3 sg. și pl. formele *(să) mănînc, (să) mănînci, mănîncă, să mănînce*, alături de *(să) mînc, (să) mînci, mîncă, să mînce* (cf. și formele de imperativ: *mănîncă — mîncă*). Primele circulă în Muntenia, Dobrogea, Moldova, sudul Banatului, sud-estul Transilvaniei și în Maramureș-Năsăud, în timp ce *mînc, mînci* etc. se întîlnesc în celelalte graiuri de peste munți (ALR I, vol. I, h. 80; de notat că în Moldova și nord-estul Transilvaniei primul *ă* a fost trecut la *î* sub influența vocalei din silaba a doua: *mînînc*). NALT-*Olt.*, vol. II, h. 275, l-a notat pe *mînc* și în unele graiuri oltenești. Cu sensul de „a avea mîncărime", formele „scurte" apar și în nord-estul Olteniei (ALR II, p. 51, mat. necart., chest. nr. 2288). Pe cît se pare, formele „scurte" sînt relativ recente (cf. Rosetti, ILR, 151). În Țara Românească, formele *(să) mănînc, (să) mănînci* etc. sînt generale în documente; formele „scurte" se întîlnesc numai în Oltenia: *mănc* (Horezu—Vîlcea, 1735; SD, XIV, 54; tot aici și *mănănc*), *să mănc* (*Horezu—Vîlcea, 1724; SD, XIV, 20). Nu deținem atestări documentare ale fenomenului din Moldova și Transilvania. *Mînc* a fost notat în Banat (Caransebeș, 1816; BMN, 242).

h) La ind. prez. pers. 3 sg. a verbului *a ști*, în cea mai mare parte a teritoriului dacoromân are curs forma analogică *știe*, în timp ce *ști* (<lat. *scit*) circulă în întreaga Transilvanie de la nord de Mureș, întinzîndu-se și în zona Tîrnavelor și în Bucovina (ALR II, mat. necart., chest. nr. 4831; cf. ALR II, SN, vol. V, h. 1400, unde aria apare mai restrînsă; cum însă răspunsurile au fost date, în acest caz, la o întrebare directă, e posibil ca unele subiecte să fi fost influențate de anchetator). În secolul al XVI-lea, *ști* circula în Transilvania de nord și în Moldova (unele zone) (*Gr. sec. XVI*, 247). Îndată după 1600 l-am notat din nou în Moldova (Cîmpulung; RLB, 59)[46]. În Banat, la jumătatea secolului

[46] Editorul emendează fără temei real forma *ști* din document: *ști⟨e⟩*; de fapt, în Bucovina, *ști* s-a menținut pînă în zilele noastre.

al XIX-lea, a fost notată forma *ştie* (Bogîltin—Caraş-Severin, 1845; IPB, 69).

i) Formele de ind. prez. *voi, vei, va, vom, veţi, vor* ale verbului *a vrea* erau folosite odinioară nu numai ca auxiliare, ci şi cu funcţie predicativă (= vreau, vrei etc.). După toate probabilităţile, fenomenul a fost, cel puţin într-o anumită perioadă (după 1700) şi la anumite persoane, muntenesc (vezi Ivănescu, în CILL, II, 64). Avem două atestări, amîndouă oltenești: *veţi* (= vreţi; Rîmnicul Vîlcea, 1774, DRA, I, 591; *Rîmnicul Vîlcea, 1776, DRA, I, 601). ALR II, SN, vol. V, h. 1419, vol. VI, h. 1633, nu notează în zilele noastre în Muntenia decît pe *vreau, vrei* etc. (dar forma de pers. 3 pl. *vor* continuă să circule şi astăzi).

j) În graiurile muntenești, forma de pers. 3 sg. a prezentului indicativ al verbelor de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a este folosită cu valoare de plural: *(el, ei) vine*. Inovaţia a fost întîlnită în zilele noastre în Muntenia propriu-zisă, în sud-estul Transilvaniei şi, uneori, şi în Oltenia; a mai fost notată o mică arie în vestul Bihorului (vezi hărţile expansiunii fenomenului la Petrovici, BD, 67, 68). Judecînd după atestările din documente, inovaţia nu pare a fi anterioară secolului al XVIII-lea: *muncește* (3 pl.; Craiova, 1731; DRA, I, 333), *odihnește* (3 pl.; Bucureşti, 1797; SD, XV, 1, 252), *ţine* (3 pl.; *Buzău, 1765; DRA, I, 563) etc. De notat că în graiurile muntenești se observă identitatea dintre pers. 3 sg. şi pl. şi la perfectul compus şi la viitor.

Imperfectul. Forma analogică în *-u* a imperfectului este o inovaţie a graiurilor bănăţene-hunedorene. În zilele noastre, formele în *-u* apar într-o arie compactă care cuprinde Banatul şi regiunile limitrofe şi în diverse alte părţi ale teritoriului dacoromân, în special în Moldova, unde se explică prin influenţa limbii literare (ALR I, mat. necart., chest. nr. 2134, ALR II, mat. necart., chest. nr. 4510, 4531, 4637, 4674, 4704, 4777). În documentele bănăţene şi hunedorene, fenomenul nu apare decît la finele secolului al XVIII-lea (deşi el este, în aceste regiuni ale ţării, mult mai vechi): *alergau* (Cornia—Caraş-Severin, 1789; IPB, 11), *erau* (Mehadia—Caraş-Severin, 1795, IPB, 82; Haţeg, 1808, ICH, 45), *ştiiau* (Mehadia—Caraş-Severin, 1795; IPB, 85) etc. În celelalte regiuni ale domeniului dacoromân, n-am întîlnit în documente decît forma etimologică în *-a* (vezi pe larg în legătură cu această problemă I. Gheţie şi M. Teodorescu, în „Studii şi cercetări lingvistice", XVI, 1965, nr. 1, 89—101 şi XVII, 1966, nr. 2, 175—183).

Perfectul compus. Pentru a explica formele auxiliarului *a avea* la pers. 3 sg. a perfectului compus trebuie să pornim de la premisa (confirmată de fapte) că odinioară auxiliarul avea în întreagă Dacoromania forma *au* (< lat. *habuit*). Din *au* s-a ajuns în zonele nordice (inclusiv Banatul) la *o* (aceeaşi evoluţie ca în cazul conjuncţiei *au* > *o*), în timp ce în sud a fost creată o formă analogică *a*, după modelul *bea — beau, ia — iau* şi chiar *dă — dau, stă — stau* (vezi articolul nostru publicat în „Studii şi cercetări lingvistice", XXIV, 1973, nr. 4, p. 421—430).

În zilele noastre, *o* circulă în Banat, Transilvania (fără partea sud-estică) şi Moldova, în timp ce *a* are curs în Muntenia, sud-estul Transilvaniei şi Dobrogea; în unele puncte din Transilvania şi Banat se mai menţine auxiliarul *au*; acolo unde a fost notat (izolat) în aria nordică,

a este literar (ALR I, vol. I, h. 72, vol. II, h. 302, ALR II, SN, vol. V, h. 1265, ALRT, 270—271; Weigand, B., 244).

În secolul al XVI-lea, *au* este general în documente, *a* apare, însă rar, în Muntenia; în măsura în care nu se întîlnește în documente muntenești, forma *a* trebuie considerată, foarte probabil, drept o grafie eronată a scribilor (*Gr. sec. XVI*, 250—251; cf. Densusianu, HLR, II, 222).

Auxiliarul *au* se menține multă vreme în documentele scrise în toate regiunile locuite de români, indiciu că înlocuirea sa prin *o* și *a* s-a făcut treptat. Formele *o* și *a* apar, în general, rar în documente.

În Țara Românească, după 1600, forma *a* a fost atestată într-o serie de documente, dublată, de regulă, de forma *au*: *a cumpărată* (Tîrgoviște, 1626; BDR, 127), *datu-o-a* (Ludești—Dîmbovița, 1686; SD, XV, 2, 274), *a dăruit* (Rîmnicul Vîlcea, 1755; SD, I—II, 448), *a crtat* (Cîrstienești, 1711; DRA, I, 245), *a fost* (*j. Vîlcea, 1614; DIR, ȚR, II, 344), *a fost făcut, a fost schimbat* (1606; DIR, ȚR, I, 227), *a fustu* (=a fost; Mircești, 1606; CB, I, 152), *a rămaso* (Mircești, 1606; CB, I, 151), *trasu-ne-a* (*j. Olt, 1677; SD, V, 187), *a ținut-o* (*j. Vîlcea, 1716; SD, V, 134), *se-a vândut* (Rîmnicul Vîlcea, 1613; DIR, ȚR, II, 157), *a zidit* (Săcuieni, 1655; SD, XV, 2, 277) etc.

În Moldova, forma nouă *(o)* apare curînd după 1600: *o crescut*, 1615, *o dat*, 1619 (Frîncu, *Pf. comp.*, 304), *s-o pus* (Iași, 1660; IZ, III, 1, 155), *o ținut* (*Cîmpulung, 1699; SDC, 19) etc.

În Transilvania, *o* este atestat la începutul secolului al XVII-lea, dar apariția lui în documente devine mai frecventă abia după 1700: *s-o arătatu* (Alba Iulia, 1768; SD, XIII, 33), *o cumpărat* (Porcești—Sibiu, 1702; SD, XIII, 152), *o dată* (Peri—Maramureș, 1700, SD, XIII, 143; Bulbuc—Hunedoara, 1751, SD, XIII, 104[47]), *o fost(u)* (Zlatna—Alba, 1766, SD, IV, 97; Alba Iulia, 1768, SD, XIII, 33), *o fugit* (Hațeg, 1787; ICH, 31), *o luat* (Ghioroc—Arad, 1816; BMN, 250), *o pus* (Borșa—Maramureș, 1675; SD, XVII, 36), *o rămas* (înc. sec. XVII; Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu*, București, 1938, 38), *o scris* (Năpradea—Sălaj, 1755; PMS, 68), *s-o sculatu* (c. 1601—1602; SD, IV, 15). În Brașov, a fost notat de timpuriu auxiliarul *a*: *scrisu-s-a* (1650; DIT, 250).

În Banat, de unde nu avem documente dinaintea secolului al XVIII-lea, *o* a fost notat o singură dată: *o cumpărat-o* (Ogradina Veche—Mehedinți, 1732; IPB, 86).

Viitorul. a) La viitor pers. 3 sg., auxiliarul prezintă în graiurile dacoromâne formele „populare" *a* și *o*: *a, o vedea.* Prima dintre ele se întîlnește în Transilvania de nord, Moldova și nord-vestul Olteniei; a doua în Banat, sudul Crișanei, restul Olteniei, Muntenia propriu-zisă și Dobrogea (ALR II, mat. necart., chest. nr. 4516, 4644; vezi și R. Orzea, în „Cercetări de lingvistică", XI, 1966, nr. 2, 223).

În secolul al XVI-lea, auxiliarul *a* apare o singură dată într-un document moldovenesc din sud (*Gr. sec. XVI*, 253). Dintre cele două forme „populare", *a* apare, după 1600, în Moldova și Transilvania. Atestări moldovenești: *s-a alege (s-a alegi)* (1609, DIR, Mold., II, 196; Marcoviceni, 1658, IZ, III, 1, 93), *a face* (Șerbănești—Galați, 1603; BDR, 6),

[47] Forma ar putea fi și de pers. 3 pl.

a lipsî (1704; DRA, II, 101), *l-a place* (Suceava, înc. sec. XVII; RLB, 62), *a ști* (*j. Vrancea, 1767; SDP, I, 96), *s-a vini* (Fălciu—Vaslui, 1611—1612, DIR, Mold., III, 33; Budești, 1752, IZ, III, 1, 11). Atestări ardelenești: *s-a afla* (scris: *află*; Botiz—Satu Mare, 1768; PMS, 28), *a curăți* (Bungard—Sibiu, 1795; SD, XII, 294), *s-a dezlega* (Dragomirești—Maramureș, 1767; SD, XVII, 92), *l-a fura* (Ocna Sibiului, 1734; SD, XIII, 139), *s-a găsi* (Glod—Maramureș, 1741; SD, XVII, 110), *s-a ispiti* (Hoteni—Maramureș, 1760; SD, XVII, 117). Singura atestare a auxiliarului *o* pe care o deținem din documente provine din actuala arie a lui *a: o face* (Zlatna—Alba, 1766; SD, IV, 97). Folosirea cu predilecție a auxiliarului *va* în toate documentele cercetate explică rara apariție a formelor „populare" *a* și *o*.

b) Graiurile dacoromâne se repartizează în două mari arii și în ceea ce privește unele tipuri de viitor „popular" perifrastic. Transilvania și Moldova (amîndouă fără regiunile sudice) cunosc viitorul construit cu prez. aux. *avea* + conjunctivul: *am, ai, are* etc. *să văd, să vezi, să vadă* etc. În Banat, sudul Transilvaniei, Muntenia, Dobrogea și o mică arie din nordul Moldovei, pe lîngă viitorul de tipul *am să văd*, se întîlnesc și formele construite cu *o* + conjunctivul: *o să văd, o să vezi, o să vadă* etc. (vezi harta expansiunii fenomenului la R. Orzea, în „Cercetări de lingvistică", XI, 1966, nr. 2, 224).

Conjunctivul prezent. a) Verbele *a bea, a da, a lua, a sta, a vrea* fac la prez. conj. pers. 3 sg. și pl. *să bea, să dea, să ia, să stea, să vrea* și *să beie, să deie, să ieie, să steie, să vreie*. Formele din prima categorie sînt cele mai vechi; cele în *-eie* provin din formele în *-ea (-a)* și sînt analogice (a avut efect analogia cu celelalte verbe de conjugarea I, care fac conj. prez. pers. 3 sg. și pl. în *-e*; fenomenul a fost înlesnit de faptul că, în unele graiuri dacoromâne, *-eá* > *ę* și *iá* > *ię*; vezi Frîncu, V., 261—276; cf. Lombard, VR, 442—443).

În zilele noastre, formele în *-ea (-a)* apar în Muntenia, sudul Transilvaniei, Dobrogea și vestul Banatului; în restul teritoriului dacoromân au fost notate numai forme în *-eie* (vezi hărțile expansiunii fenomenului la R. Todoran, P., 60, și Frîncu, V., 268).

Apariția formelor în *-eie* e posterioară secolului al XVI-lea, în documentele căruia nu se întîlnesc în întreagă Dacoromania decît formele în *-ea(-a)*. Aceeași observație în legătură cu documentele muntenești din secolele al XVII-lea — al XIX-lea, unde apar numai forme în *-ea (-a)*; vezi, de ex.: *să se bea* (Schitul Fedeleș, 1745; SD, XIV, 199), *să ia* (Budești, 1621; BDR, 66) etc.

În Moldova, formele analogice apar îndată după 1600, alături de cele în *-ea (-a)*, dar de o apariție mai frecventă a lor nu poate fi vorba decît în secolul al XVIII-lea: *să se beae* (Suceava, 1616; Frîncu, V., 264), *să dei* (= să deie; 1756; BDB, V, 137), *să ei* (= să ieie; Iași, 1717; Frîncu, V., 265) etc.

Destul de numeroase sînt atestările ardelenești ale formelor în *-eie*, dar ele se plasează, toate, după 1700: *să dee (să deia)* (Rodna—Bistrița-Năsăud, 1717, IDB, II, 106; Geoagiul de Sus—Hunedoara, 1739, SD, XIII, 105; Cetatele—*Satu Mare*, 1753, PMS, 37; Rozavlea—Maramureș, 1754, SD, XVII, 158; Bîrsana—Maramureș, 1760, SD, XVII, 27; *j.

Satu Mare, 1775, PMS, 24), *să ieie (să ee, să iae)* (Chiherul de Jos—Mureș, 1737, SD, XIII, 231; Borșa—Maramureș, 1747, SD, XVII, 33; Botiza—Maramureș, 1767, SD, XVII, 46; Negrești—Satu Mare, 1795, PMS, 64; *Crișana, 1809, Frîncu, V., 265), *să steie* (*Crișana, 1809; Frîncu, V., 267).

În Banat, cea mai veche atestare a fenomenului e de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: *să se deie* (Frîncu, V., 265).

b) Verbul *a lăsa* prezintă la conj. prez. pers. 3 sg. și pl. forma *să lese (să lęse)* în graiurile din Transilvania de nord și din Moldova; în restul teritoriului dacoromân are curs forma *să lase* (ALR I, mat. necart., chest. nr. 2024).

Condiționalul. a) În afara condiționalului construit cu aux. *aș, ai, ar* etc. + infinitivul (general în dacoromână), în Banat se întîlnesc forme de condițional prezent construite cu *(v)reaș (ręș), (v)reai (ręi), (v)rea (rę), (v)ream (ręm), (v)reați (ręți), (v)rea (rę)* + infinitivul (Weigand, B., 246; Șandru, A., 143). Formele de acest tip, care n-au fost întîlnite în documente, se găsesc astăzi într-un regres accentuat (au fost notate în ultimele decenii numai în valea Almăjului).

b) La pers. 3 sg. și pl. a cond. prez. și perf. auxiliarul a avut odinioară forma *are : are face, are fi făcut.* Ca urmare a rostirii dure a lui *r*, *e* a trecut la *ă : ară face, ară fi făcut.* În unele graiuri, *e, ă* finali au căzut, ajungîndu-se la actuala formă literară *(ar face, ar fi făcut)*, care s-a generalizat treptat, ajungînd în zilele noastre cvasigenerală. Formele *are* și *ară* au fost notate în puncte izolate din Banat, regiunea Sibiului (Jina), munții Apuseni, Țara Oașului și Maramureș (ALR II, mat. necart., chest. nr. 4525, 4645; Șandru-Brînzeu, J., 323; Papahagi, M., LXVIII). În Sălaj a fost consemnată la finele secolului trecut forma *ară* (Vaida, AG, 50).

După cum se vede, formele vechi *are, ară, ară* s-au menținut pînă în zilele noastre numai în regiunile de peste munți.

Forma *ar* nu se întîlnește în documentele secolului al XVI-lea. După 1600, ea apare în documente provenind din toate cele trei mari provincii istorice românești. Astfel, am notat, de exemplu, pe *ar fi* (*București, 1702; DRA, I, 191) în Țara Românească, pe *ar scorni* (Iași, 1705; DRA, II, 104), *s-ar veni* (*Păulești—Vrancea, 1674; SDP, II, 6) în Moldova, pe *ar avè* (Turda, 1765; SD, IV, 94), *ar împarte* (Merag—*Bihor*, 1753; RIB, 52), *ar fi* (Alba Iulia, 1767; SD, XIII, 264), *ar fura* (Petea—Satu Mare, 1761; PMS, 69) în Transilvania.

Formele vechi *(are, ară)* dispar cel dintîi din documentele muntenești, unde se întîlnesc, izolat, după 1700, în Oltenia: *s-are afla* (*Tismana, 1704; SD, V, 137). În Moldova, ele apar mai frecvent: *ari avea* (Iași, 1705; DRA, II, 104), *are hi* (Cîmpulung, 1604—1618; RLB, 73), *ari fi înblat* (Costița—Bacău, 1737; BDB, IV, 141), *s-are (s-ari) scula* (Tîrpești—Neamț, 1610, DIR, Mold., II, 308; *Bucovina, 1727, SDC, 30) etc. În Transilvania, atestările lui *are (ară, arî)* apar pînă la începutul secolului al XIX-lea: *are cerca* (Hunedoara, 1754; SD, XIII, 120), *are fura* (Văleni—Maramureș, 1805; PMS, 99), *are îndrăzni* (Baia Mare, 1790; PMS, 16), *are înstrăina (înstreina)* (Bușag—Maramureș, 1796, PMS, 31; Vinț—Alba, 1720, SD, XIII, 102), *s-arî scula* (Hurez—Brașov, 1707; SD, XIII, 115) etc.

c) La condiţionalul perfect, formele construite cu auxiliarul *a vrea*, odinioară foarte răspîndite, şi-au restrîns treptat aria de circulaţie, ajungînd ca astăzi să fie folosite numai în Crişana (ALR I, vol. II, h. 273, 274, ALR II, mat. necart., chest. nr. 4525, 4645) şi, izolat, în sudul Hunedoarei (Densusianu, ŢH, 50; Viciu, G., 12) şi Maramureş (Papahagi, M., LXIX). Singurele atestări documentare ale formei de cond. perf. construite cu *a vrea* provin din Muntenia: *am vrut veni* (1674; SD, IV, 22) şi din regiunea Aradului: *au vut face* (1822; BMN, 298).

Imperativul. a) Imperativul prohibitiv de pers. 2 pl. în *-areţi, -ereţi, -ireţi*, odinioară general în dacoromână, a fost consemnat în zilele noastre în vestul Munteniei, Oltenia, Banat-Hunedoara, Crişana şi Maramureş (vezi L. Morariu, în „Codrul Cosminului", I, 1924, 36; I. Ionică, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucureşti, 1965, 403—407; I. Mării, în „Cercetări de lingvistică", XIV, 1969, nr. 1, 54—56).

Aşa cum e de aşteptat, documentele cercetate de noi nu conţin decît rar forme de imperativ. Singurele forme de imperativ prohibitiv în *-ireţi* provin din Maramureş: *nu vă odihnireţ* (Budeşti, 1752; SD, XVII, 64) şi Banat: *nu gîndireţi* (Buchin—Caraş-Severin, 1861; IPB, 72); cf. tot în Banat *nu zăuitaţi* (Lipova, 1817; BMN, 255).

b) Forme particulare de imperativ prezintă verbele *a aduce* şi *a veni: adu (ado) — adă, vino — vină. Adu (ado)* şi *vino* circulă aproximativ în aceeaşi arie, care cuprinde sudul Banatului, sudul Transilvaniei, Muntenia, Dobrogea şi (în cazul lui *vino*) şi sudul Moldovei, în timp ce *adă* şi *vină* se întîlnesc în restul teritoriului dacoromân (vezi Todoran, P., 60). Forma *adu* este etimologică. *Ado* este creat sub influenţa imperativului *vino* sau a vocativelor feminine în *-o*. În *adă* şi *vină* trebuie să vedem, probabil, înrîurirea vocativelor feminine în *-ă*. După unii autori (I. Pătruţ, în „Romanoslavica", VII, 1963, 87—92 şi X, 1964, 193—194), *vino* ar fi relativ recent, ca şi vocativele feminine în *-o*, dar mai întemeiată pare părerea contrară că vocativele în *-o* şi *vino* (care pare a fi modelat după ele) au fost odinioară mai răspîndite decît astăzi (circulînd deci şi în nordul Dacoromaniei). *Vino* a fost atestat în Banat (Becicherecul Mic—Timiş, 1815; BMN, 159).

Adverbe **acló** Provine din *acoló*, cu sincopa lui *-o-*. Forma aceasta apare în Banat (Weigand, B., 312).

acmu — acnu(ma), acru(ma) — acum(a) — acu *(acuş, acuşa) Acmu* provine din lat. **eccu-mó[do]*, în timp ce pentru *acum* trebuie să presupunem acelaşi etimon, dar cu accentul pe *u: *eccú-mo[do]. Acu* ar putea proveni din *acum*, prin căderea lui *-m*, sau dintr-un lat. **eccu-huc*. Prin adăugarea lui *-şi* s-a ajuns la *acuş(i)*, iar de aici la *acuşa*, prin adăugarea lui *-a*. *Amu* provine din *acmu*, poate „prin schimbul cunoscut între *ac-* şi *a-*". *Acnu(ma), acru(ma)* ar proveni din **eccu-nunc*, dar nu este exclusă o legătură între aceste forme şi *acmu* (cf. în legătură cu toate acestea DA, s.v. *acnu, acum*).

În zilele noastre, *acum* a fost notat în sudul Crişanei, Banat, sudul Transilvaniei, Muntenia, sudul Moldovei şi Dobrogea. În aceeaşi arie au fost notaţi pe alocuri şi *acu(şi), acuşica* etc., ceea ce ar putea constitui o dovadă că *acu* provine din *acum* şi nu din **eccu-huc*. În nordul Transilvaniei şi al Moldovei, circulă adverbul *amu (< acmu)* (ALR I, mat.

necart., chest. nr. 328, ALR II, SN, vol. V, h. 1489, 1490). În Banat, au fost notate pe alocuri adverbele *acnu(ma)* și *acru(ma)* (DA, s. v. *acnu*).

Dintre aceste forme, în documentele secolului al XVI-lea apar *acum* și *acmu*. Primul adverb este atestat în Muntenia și sud-estul Transilvaniei, în timp ce *acmu* circula în graiurile de tip nordic (și în Oltenia de nord-est) (*Gr. sec. XVI*, 255; cf. Rosetti, ILR, 553).

După 1600, documentele muntenești îl notează constant pe *acum* (Budești, c. 1602, DIR, ȚR, I, 68; Rîmnicul Vîlcea, 1613, DIR, ȚR, II, 157; București, 1626, BDR, 123; Tg. Jiu, 1626, BDR, 117) etc. *Acmu* apare, rar, în Oltenia: *acmu* (Cozia—Vîlcea, 1602; DIR, ȚR, I, 66).

În Moldova, *acmu* este extrem de frecvent folosit în texte (Cîmpulung, înc. sec. XVII, RLB, 54; Roman, 1605, BDR, 8; Știborani, 1622, DIR, Mold., V, 149; Iași, 1623, BDR, 84; Sucsava, 1625, DIR, ȚR, V, 328 etc.) pînă la începutul secolului al XIX-lea (Botoșani, 1808, SD, XV, 1, 226; 1824, SD, VI, 137). *Amu* a fost notat de noi în documentele moldovenești abia în 1744, în Bucovina (SDC, 39). *Acu*, însă, apare mai de timpuriu, în sudul Moldovei, cea mai veche atestare fiind din 1621 (Focșani; DIR, Mold., V, 42). *Acum* nu apare atestat în Moldova decît la jumătatea secolului al XVIII-lea: *acumu* (c. 1758—1759; SD, V, 61).

În Transilvania, documentele scrise în nordul regiunii îl notează pe *acmu* (Dragomirești—Maramureș, 1672, SD, XIII, 91; Mocod—Bistrița-Năsăud, c. 1682, IDB, II, 33; Năsăud, 1702, SD, XIII, 136; Valea Seacă—Maramureș, 1710, PMS, 98). *Amu* a fost atestat tot în nordul Transilvaniei (Strîmtura—Maramureș, 1763, SD, XVII, 197; Moigrad—Sălaj, 1767, SD, XIII, 265). *Acum* se întîlnește în sudul Crișanei și al Transilvaniei, în actuala sa arie (Brașov, 1723, SDȘ, 68; Arad, 1724, SD, IV, 81; Spătac, c. 1750, SD, XIII, 237; Cheța de Sus—Mureș, c. 1760, SD, IV, 101; Budila—Brașov, 1774, SD, XIII, 71) [48]. Din Banat deținem o atestare a lui *acum* (Lipova, 1817; BMN; 254).

După cum se vede, *acum* s-a extins spre nord, în cursul timpului, în dauna lui *acmu* și *amu*.

astară Provine din *astă-sară*, în urma sincopei lui *-ă-* și a dispariției lui *s* prin disimilare totală: *astă-sară* > *ast-sară* > *astară* (cf. Densusianu, ȚH, 28). Adverbul e răspîndit în Banat (Șandru, A., 139) și Transilvania (Densusianu, ȚH, 28; Șandru, L., 127; Viciu, S., 2; Șandru, M., 205; MCD, 54, 157; Papahagi, M., 214).

cătelin, cătinel „încet, lin, domol" *Cătelin* provine foarte probabil din lat. **cautelinus* (DA; cf. CADE). *Cătinel* se explică prin contaminarea dintre *cătelin* și *încetinel*. Din *cătinel* s-au născut apoi formele *cătinaș, cătingan*. Aria unde circulă astăzi toate aceste forme cuprinde Moldova, Transilvania de nord și Banatul (DA, s.v. *cătinel*; NALR-*Mar.*, vol. I, h. 65, 139; cf. și *chitinel*, atestat în Caraș-Severin, MCD, 135).

fete(le)a (de-a ~) „zadarnic, degeaba" A fost explicat de S. Pușcariu din *fietece* „nimic" („Dacoromania", X, partea a II-a, 1943, 290—291). Cuvîntul circulă frecvent în Banat (Pușcariu, *loc. cit.*, 290; Viciu, S., 7) și în Hunedoara (Densusianu, ȚH, 51; Gregorian, C., 18), de unde a pătruns pînă în j. Cluj (MCD, 69).

[48] N-am ținut seama de atestările nord-ardelenești ale lui *acum* care apar în secolul al XVIII-lea, căci ele se datoresc, foarte probabil, urmării modelului muntenesc.

încătrău, încătru(o), încotro Toate aceste forme descind din lat. *in contra ubi* > *încătruă*, din care provin, prin diverse accidente fonetice, celelalte forme atestate. În zilele noastre, în Banat şi Transilvania au fost notate formele mai vechi *încătrău, încătrou, încătro* etc., în timp ce în Muntenia, Moldova şi în unele părţi ale Banatului şi din nord-estul Transilvaniei se întîlneşte forma literară de astăzi (ALR I, mat. necart., chest. nr. 321). Singurele atestări ale adverbului *încotro* provin din Moldova : *de-acătru* (Suceava, înc. sec. XVII ; RLB, 62), *încătruo* (Suceava, 1631 ; RLB, 70).

mainte „înainte de" Adverb temporal (< lat. *magis ante*), *mainte* apare în zilele noastre în jumătatea nordică a Transilvaniei şi în Moldova : *amainte* (MCD, 53), *mainte* (Lex. reg., I, 71) ; cf. şi DA, s.v. *înainte*.

În secolul al XVI-lea, *mainte* este prezent în Transilvania de nord, Moldova şi Oltenia de nord-est (*Gr. sec. XVI*, 260). După 1600, îl întîlnim în documente moldoveneşti (Suceava, 1601, RLB, 69 ; Cîmpulung, înc. sec. XVII, RLB, 56 ; Tîrpeşti—Neamţ, 1610, DIR, Mold., II, 306), ardeleneşti (Arad, 1724 ; SD, IV, 81) şi olteneşti (Cozia—Vîlcea, 1602 ; DIR, ŢR, I, 66).

minten (*mintenі*) „îndată, degrabă" E de origine maghiară (<*menten*) şi apare numai în graiurile de peste munţi (uneori şi în variantele *mintian, minton* etc.) ; vezi DLR, s.v. *minten*.

uşure „uşor" E o variantă a adverbului *uşor*, care apare exclusiv în Muntenia (Tomescu, O., 77 ; Udrescu, A., 285 ; TDRG, s.v. *uşor*).

vare, veri „ori", **vericum** „oricum" Orientîndu-ne după cele constatate cu privire la pronumele nehotărîte compuse din *voare, vare, veri* şi *care, cine, ce, cît*, se pare că adverbele *vare, veri, vericum* au circulat în regiunile sudice ale domeniului dacoromân. Spre o asemenea concluzie ne îndrumă şi atestările (toate muntenesti) întîlnite în documente : *ver, veri* (*j. Vîlcea, 1614 ; DIR, ŢR, II, 357), *veri* (*Craiova, 1708 ; DRA, I, 222).

Prepoziţii cătră — către *Către* provine din *cătră* (< lat. *contra*), prin trecerea lui *-ă* la *e*, fie printr-o disimilare vocalică, fie ca urmare a rostirii moi a lui *r* (cf. *tabachere, ţigare*). *Cătră*, odinioară general în dacoromână, continuă să fie răspîndit în zilele noastre în Banat, Transilvania şi Moldova. *Către* este, după toate probabilităţile, o inovaţie a graiurilor muntenesti. ALR l-a notat în Muntenia şi Dobrogea. Apare şi în unele părţi ale Moldovei, unde însă pare a fi recent (poate chiar literar) (ALR I, mat. necart., chest. nr. 303).

Documentele secolului al XVI-lea nu-l notează decît pe *cătră*. După 1600, *cătră* continuă să apară regulat în Ţara Românească (*j. Vîlcea, 1608, CB, I, 159 ; 1625, BDR, 111 ; 1631, BDR, 190 ; Horezu—Vîlcea, 1736, SD, XIV, 56). *Către* este semnalat abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (Bucureşti, 1678—1688, DIB, 49 ; *Cîrstieneşti, 1711, DRA, I, 245 ; Curtea de Argeş, 1745, DRA, I, 424 ; **j. Muscel*, 1750, DRA, I, 500 ; Şotînga—*Dîmboviţa*, 1754, SD, I—II, 234 ; Rîmnicul Vîlcea, 1774, DRA, I, 591 ; *Tîrgovişte, 1777, DRA, I, 639 etc.). În Transilvania nu am notat decît forma etimologică în *-ă* ; cf. pentru Moldova, unde astăzi a fost notată în unele puncte forma în *-e*, *cătră* (Cîmpulung, înc. sec. XVII, RLB, 57 ; Roman, 1605, BDR, 8 ; Ştefăneşti—Botoşani, 1613, BDR, 23 etc.).

după — dupe Cea de a doua formă derivă fără îndoială din cea dintîi în împrejurări care n-au fost lămurite în mod satisfăcător pînă în prezent (cf. totuşi TDRG, s.v. *după*). ALR II, SN, vol. VI, h. 1817, 1818, notează în întreg domeniul dacoromân pe *după*, cu excepţia unor puncte din Oltenia, unde apare *dupe*. E foarte probabil însă ca *dupe* să circule şi dincoace de Olt (cf. TDRG, s.v. *după*; CILL, II, 195).

Dupe (notat uneori şi în forma *dupre*) apare în documentele muntenești după 1600: *dupe* (1709, SD, V, 130; *Craiova, 1726, SD, XIV, 28; Curtea de Argeş, 1745, DRA, I, 424; *Bucureşti, 1746, DRA, I, 458; *Buzău, 1765, DRA, I, 563; Rîmnicul Vîlcea, 1779, SD, XIV, 203), *dupre* (Tîrgovişte, 1694, SD, I—II, 228; *Izvorani, 1709, DRA, I, 227), *dupri* (Suseni, 1693; DIB, 54).

În mod cu totul excepţional am notat pe *dupe* într-un document scris în judeţul Vrancea în 1760 (SDP, II, 20). Deşi exemplul provine dintr-o regiune situată în vecinătatea Ţării Româneşti, înclinăm a vedea în acest *dupe* o simplă influenţă literară muntenească, fără corespondenţă în graiul local.

după, dupe „de pe", **duprin** „de prin", **dupeste** „de peste" etc. sînt forme specific muntenești (vezi TDRG, s.v. *de*[2]). Ele apar destul de des în documentele muntenești, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea: *după* (Rîmnicul Vîlcea, 1740, SD, I—II, 450; Curtea de Argeş, 1745, DRA, I, 424; 1763, DRA, I, 555), *dupe* (*Rîmnicul Vîlcea, 1778, DRA, I, 644; *măn. Bistriţa—Vîlcea, 1779, DRA, I, 647), *dupe în* (= de prin; *măn. Arnota—Vîlcea, 1756; DRA, I, 536), *dupre* (*Izvorani, 1709; DRA, I, 444), *duprestot* (= de peste tot; 1686; SD, IV, 65), *duprin* (*j. Olt, 1814; DE, I, 164).

După (= de pe; Orăştie, 1764; SD, XIII, 251) trebuie socotit, ca şi *dupe* moldovenesc consemnat mai sus, un muntenism, şi nu o reflectare a unei stări de fapt existente în graiul hunedorean din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

necît „decît" a avut curs, după cum arată Al. Mareş, în graiurile bănăţene din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea („Limba română", XVII, 1967, nr. 1, 71).

Conjuncţii deca — deaca — deacă — daca — dacă *Dacă* provine din *de* + *ca*, de unde s-a ajuns la formele de mai sus (cf. Rosetti, ILR, 504). În zilele noastre, *dacă* este cvasigeneral în Dacoromania. *Daca* a fost notat de ALR II, SN, vol. V, h. 1379, numai în regiunea Tîrgovişte, în timp ce *deacă* circula la sfîrşitul secolului trecut în Banat (Weigand, B., 256).

În secolul al XVI-lea, forma *dacă* apare numai în Moldova (alături de forma *deca*), în timp ce în Ţara Românească apar formele *deca* şi *deaca* (*Gr. sec. XVI*, 89; cf. Rosetti, ILR, 504).

În textele muntenești din secolul al XVII-lea, alături de *deca* (Bucureşti, 1630; BDR, 172), rar întîlnit, am notat curent pe *deaca* (Cozia—Vîlcea, 1602, DIR, ŢR, I, 65; 1606, DIR, ŢR, I, 227; Bucureşti, 1665, DIB, 36 etc.). Începînd cu secolul al XVIII-lea, apare din ce în ce mai frecvent *daca* (vezi, de ex., Craiova, 1731, DRA, I, 333; 1780, SD, VIII, 5; Craiova, 1792, SD, VIII, 23 etc.). *Dacă*, azi foarte răspîndit în Oltenia şi Muntenia, pare relativ recent.

În Moldova, alături de *decă*, rar întîlnit (Succava, 1601; RLB, 69), apare, frecvent, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, *deaca* (1608, DIR, Mold., II, 150; 1612, DIR, Mold., III, 78; Gligoreşti—Vrancea, 1620, DIR, Mold., IV, 505; Iaşi, 1649, IZ, II, 2, 213 etc.) şi, mai rar, *deacă* (1611, DIR, Mold., III, 7; Iaşi, 1619—1620, DIR, Mold., IV, 336). *Daca* apare rar (1718; DRA, II, 135), în timp ce *dacă*, semnalat încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, devine, încetul cu încetul, singurul folosit (vezi, de ex., Iaşi, 1635, IZ, II, 1, 99; *Bucovina, 1655, BDB, II, 150; Cătămăreşti—Botoşani, 1677, SD, V, 223; Iaşi, 1680, SD, V, 92 etc.).

Exemplele ardeleneşti, puţin numeroase, pe care le deţinem sînt disparate şi nu ne permit să ne formăm o idee precisă asupra evoluţiei fonetice pe care a cunoscut-o conjuncţia *dacă* pînă a ajuns la forma actuală: *decѫ* (Cuhea—Maramureş, 1664; IDB, II, 12), *deaca* (Cheţa—Mureş, c. 1760, SD, IV, 101; Braşov, c. 1750, SD, XIII, 243; Mocod—Bistriţa-Năsăud, c. 1682, IDB, II, 33), *deacѫ* (c. 1700; SD, IV, 70), *daca* (*j. Sălaj, c. 1766; SD, IV, 95), *dacă* (Zlatna—Alba, 1766, SD, IV, 97; Sibiu, 1817, SD, XII, 173).

Rezultă din cele de mai sus că în forma sa literară de astăzi conjuncţia apare în Moldova încă din secolul al XVI-lea, în timp ce în Muntenia, mai ales în secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, *daca* pare să fi cunoscut o largă răspîndire.

Lexic

adămană „cămătă; lăcomie" Cu sensul de „cadou sau promisiunea unui cadou" şi în forma *adăman*, cuvîntul a fost notat în zilele noastre în judeţul Bistriţa-Năsăud (Paşca, G., 7).

agud — dud — frăgar *Agud* circulă în zilele noastre, conform ALR II, SN, vol. I, h. 216, în Moldova şi în nordul Dobrogei. *Dud* e răspîndit în Muntenia, sud-estul Transilvaniei, prin Banat şi sudul Dobrogei. *Frăgar* apare în sudul şi sud-vestul Transilvaniei, în sudul Crişanei şi în estul Banatului (vezi şi Todoran, P., 65). Izolat, *agud* a fost notat şi în Ialomiţa şi Banat (DA); cf. toponimicul *Agud* din j. Buzău (Iordan, T., 555).

alec „teslar; tîmplar" e un maghiarism (< *álcs*) neînregistrat în documente şi în graiurile dacoromâne din zilele noastre, dar localizabil în Transilvania sau Banat.

aldui „a binecuvînta" (derivat: *alduit*) e un maghiarism (< *áldani*) care a fost notat în secolul nostru în Hunedoara (Şandru, L., 115; Densusianu, ŢH, 307; Lex. reg., II, 9, ironic: „a spune cuvinte grele, a apostrofa"), Bihor—Sălaj (Hetco, B., 44; Vaida, S., 334; Teaha, CN, 198), Maramureş (Papahagi, M., 213) şi Banat (Costin, GB, 56).

alean *(în ~* „împotrivă"), **aleaneş** *(aleaniş, aleniş)* „duşman" **alenşig** *(alenşug)* „duşmănie" Cu sensul etimologic de „duşman" (< magh. *ellen*), *alean* circulă astăzi în Hunedoara (Popovici, MP, 125). *Alean* „duşmănie" a fost notat în Transilvania (Weigand, ST, 75). Cu sensul de „silă, neplăcere" l-am întîlnit în Bihor (Lex. reg., I, 67). *Aleaneş, alenşig*, dispărute astăzi din limbă, nu puteau circula în trecut, în mod normal,

decît în Transilvania şi Banat. De menţionat, totuşi, că unele documente muntenești din c. 1600 au notat locuţiunile *de, în, întru aleanul* „împotrivă" (*Gr. sec. XVI*, 259), dar alte dovezi despre o eventuală circulaţie a cuvîntului în Ţara Românească (cu accepţiunile de mai sus) lipsesc.

amirosi, cu *a* protetic, este o variantă a lui *mirosi*, care se întîlneşte într-o vastă arie din nordul ţării, cuprinzînd Transilvania de la nord de Mureş şi cea mai mare parte a Moldovei (ALR I, vol. I, h. 77).

arină *(anină)* „nisip" circulă în zilele noastre în centrul şi nordul Transilvaniei (fără Maramureş), precum şi în unele graiuri moldovenești, unde a fost consemnată varianta *anină*, cu $r - n > n - n$ (vezi harta expansiunii fenomenului la Puşcariu, LR, II, h. 17 ; cf. şi DA; R. G.Piotrovskij, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958, 684—685, h. 2, 3).

badic „tuci, fontă" circulă astăzi, în forma *bădic*, în Banat (DA, s.v. *bădic*) şi Hunedoara (Gregorian, C., 55) ; vezi şi ALRM II, SN, vol. I, h. 380). Cu sensul „tablă de metal" a fost consemnat în sudul Bihorului (Lex. reg., I, 65), cu sensul de „ceaun" în Hunedoara (Densusianu, ŢH, 308), iar cu sensul de „vas de tinichea" în regiunea Aradului (DA, s.v. *bădic*).

barză — cocostîrc Primul termen circulă în sud (Muntenia, sud-estul Transilvaniei şi Dobrogea). Celelalte graiuri îl cunosc pe *cocostîrc* (< *cocor* + *stîrc*) (ALR II, SN, vol. III, h. 694).

bănui (a-şi ~) „a-i părea cuiva rău de ceva" este un termen de origine maghiară (< *bánni*), care circulă în Moldova şi, mai ales, în Transilvania (DA, CADE, TDRG).

băsău „răzbunare ; ură" Cuvînt de origine maghiară (< *bosszú*), a fost atestat astăzi numai în Bucovina, cu sensurile de „ură ; ciudă mare" şi „apucătură rea, viciu", dar e neîndoielnic că termenul a circulat şi în graiurile de peste munţi, mai puternic influenţate de limba maghiară (DA ; vezi şi Pamfil, P., 236). Cuvîntul apare în două documente de ale lui Mihai Viteazul, dintre care unul este scris în Transilvania, iar celălalt, probabil, în Moldova (*Gr. sec. XVI*, 268).

beseadă *(besadă)* „vorbă, convorbire", **besedui** *(băsădui)* „a vorbi" *Bes(e)adă (băsadă)* a fost notat în nordul extrem al Transilvaniei, în Oaş şi Maramureş (ALR I, vol. I, h. 28 ; vezi şi DA, CADE). *Besedui*, de origine incertă, slavă sau maghiară (DA, CADE), circulă astăzi, în forma *băsădi*, în colţul nord-vestic al Transilvaniei (ALR II, vol. I, h. 24, ALR II, SN, vol. V, h. 1477). Sînt indicii că amîndoi termenii au fost mai răspîndiţi odinioară decît astăzi.

Cu sensul „minciună", *beseadă* apare în sudul Transilvaniei (E. Moroianu, în „Grai şi suflet", V, 1931, fasc. 1, 44). DA îl atestă cu un sens derivat în Buzău.

beţiţ „beţiv" (< lat. **bibiticius*) a fost notat în zilele noastre numai în Hunedoara, în forma *beţit* (Densusianu, ŢH, 309) ; cf. lucrarea noastră publicată în „Studii şi cercetări lingvistice", XXIII, 1972, nr. 2, 152.

bintătui *(bintellui)* „a pedepsi ; a vătăma" e un maghiarism (< *büntetni*) notat astăzi (uneori şi în forma *bintăti*) în unele graiuri ardeleneşti (Lex. reg., I, 68 ; Vaida, S., 338 ; MCD, 159 ; Hetco, B., 45 ; vezi şi Pamfil, P., 237).

biu (*de* ~ „destul") şi derivatul *bios* „îmbelşugat" Cu sensul adjectival de „prisositor, mănos", *biu* (< magh. *bő*, *bőv* „larg, bogat, îmbel-

şugat") se întîlneşte în Sălaj (Vaida, S., 338). *Din biu* „îmbelşugat, mult, din belşug" se întîlneşte în Bihor (Lex. reg., I, 68), Sălaj (MCD, 207) şi Banat (DA). *Bios* „prisositor, mănos" provine din *biu* + + suf. *-os* (DA). Termenul a fost notat în Sălaj (Vaida, S., 338). Amîndouă cuvintele au putut circula în trecut şi în alte graiuri vorbite în teritoriul de peste munţi, influenţate de limba maghiară.

boiereasă „soţie" se întîlneşte, în zilele noastre, în forma *boreasă*, într-o mică arie din sud-estul Transilvaniei (ALR I, vol. II, h. 271) şi în puncte din nordul Munteniei şi Bucovina; cu sensul de „văduvă" apare în Oaş (DA, s.v. *boreasă*). Singura atestare documentară, din secolul al XVII-lea, provine din Maramureş: *boreasa* (Hoteni, 1660; SD, XVII, 116).

bojoc *(bojog)* — **plămîn** (*plomîn, plumîn* etc.) *Bojoc*, folosit de obicei la plural, apare numai în Muntenia propriu-zisă (dar nu peste tot) şi, izolat, în Oltenia şi în sudul Moldovei; în rest a fost notat numai *plămîn* (ALR I, vol. I, h. 45; vezi şi Puşcariu, LR, I, h. 12; Petrovici, BD, 75; B. Cazacu, în „Bulletin linguistique", IX, 1941, 83—94). *Plumînă* a fost consemnat într-un document bănăţean (Caransebeş, 1816; BMN, 242).

boltă — dugheană — prăvălie Maghiarismul *boltă* e răspîndit în graiurile din Transilvania. Muntenia îl cunoaşte pe *prăvălie*, iar Moldova pe *dugheană* (DA, CADE, TDRG); cf. însă toponimicul *Boltaşi* din j. Dîmboviţa (Iordan, T., 501). Aşa cum e de aşteptat, *dugheană* apare în documentele moldoveneşti (Iaşi, 1623; DIR, Mold., V, 222), iar *prăvălie* în cele muntenesti (Tîrgovişte, înainte de 1605, DIR, ŢR, I, 179; Tîrgovişte, 1642, DIB, 27). Un document slavon scris în Moldova la 1600 îl notează, în mod neaşteptat, pe *prăvălie* (Bogdan, G., 91). *Boltă* pare a fi circulat mai de mult şi în Moldova (vezi DA, unde se citează un document moldovenesc din 1852).

bortă „gaură (<ucr. *bort, borta*) este socotit a fi un moldovenism (DA, CADE, TDRG). ALR II, vol. I, h. 43, l-a notat pe *bortos* în sintagma *măsea bortoasă* şi în nordul Transilvaniei (cf. şi DA, s. v. *bortă*, sensul 2).

bostan — dovleac (derivate: *bostănaş, bostănărie*; *dovlecel*) *Bostan* e moldovenesc, în timp ce *dovleac* e răspîndit în graiurile muntenesti; Dobrogea merge cu Moldova (ALR II, SN, vol. I, h. 198); cf. toponimicul *Bostanele* din j. Dolj (Iordan, T., 501). Un document muntenesc din 1745, scris probabil la Bucureşti, l-a notat pe *bostan* (DRA, I 437).

botă „bîtă" vine din magh. *bot* şi e răspîndit în unele graiuri din Moldova şi Transilvania (DA, CADE). Deţinem o atestare ardelenească a termenului din 1764 (SD, XIII, 252).

brîncă „mînă" este o dezvoltare semantică notată în zilele noastre în Crişana şi în zona munţilor Apuseni (inclusiv nordul Hunedoarei; ALR I, vol. I, h. 49). DA l-a notat pe *brînică* cu acest sens şi prin Banat. Odinioară, se pare că *brînică* „mînă" a avut o răspîndire mai mare decît astăzi (S. Pop — E. Petrovici, în „Dacoromania", VII, 1931—1933, 97).

buduşlău „pribeag", **buduşlui** „a pribegi" *Buduşlui* provine din magh. *bujdosolni*, iar *buduşlău* din magh. *bujdosó* sau din *buduşlui* (Pamfil, P., 237). Ambii termeni sînt răspîndiţi în unele graiuri ardeleneşti (Weigand, ST, 75; Papahagi, M., 215; MCD, 58, 207; vezi şi DA s.

v.), dar, desigur, e posibil ca cuvintele să fi circulat sau să circule şi astăzi şi în alte regiuni ale teritoriului de peste munţi; cf. Pamfil, P., 237. Cu un sens derivat, *buduşlui* a fost atestat în Bucovina (DA).

buhai — taur *Buhai* (< ucr. *buhaj*) l-a înlocuit, în Moldova, Maramureş şi nord-estul Munteniei, pe *taur*, care continuă să circule în Muntenia şi în unele graiuri din Transilvania; Dobrogea merge cu Moldova (cf. ALR II, SN, vol. II, h. 298; vezi şi harta publicată de Todoran, P., 68); în Năsăud, *buhai* a fost notat cu sensul de „ţap" (DA s. v. *buhai*). Singura atestare (moldovenească) a lui *buhai* din documentele româneşti cercetate e din 1588 (*Gr. sec. XVI*, 273; *buhai* are aici sensul de „bivol"). Într-un document slavon scris în Moldova apare antroponimicul *Taurul* (1491; Bogdan, G., 206). Acelaşi antroponimic este notat într-un document slavonesc scris în Muntenia în 1475 (Bogdan, G., 206).

bujeniţă „carne uscată" Cu sensul „carne afumată" cuvîntul e considerat a fi un moldovenism (DA, CADE: cf. şi M. Teodorescu, în SLLF, II, 88).

bumb — nastur(e) Dintre aceşti doi termeni, *nastur(e)* pare mai vechi (în special dacă admitem, cum pare mai probabil, că el are o origine veche germanică, iar *bumb* vine din magh. *gomb* şi nu din substrat, cum consideră TILR, II, 329). ALR l-a notat pe *nastur(e)* în Muntenia, sud-estul Transilvaniei şi Dobrogea. În restul teritoriului dacoromân a fost înregistrat *bumb* (ALR II, SN, vol. V, h. 1288); cf. toponimicul *Bumbarul* din j. Buzău (Iordan, T., 502) şi termenii onomastici *Bumbeşti* şi *Bumbul*, notaţi în secolele al XVI-lea — al XVII-lea în documente slavone scrise în Ţara Românească (Bogdan, G., 135). Cei doi termeni apar rar în documente. În Moldova am notat antroponimicul *Bumbar* (Cojeni, 1603; CB, I, 131), care nu poate proveni decît din *bumb* + suf. *-ar*, ceea ce dovedeşte, implicit, circulaţia apelativului în Moldova încă înainte de 1603, deci foarte probabil şi în secolul al XVI-lea. Pentru *nastur(e)* avem trei atestări din Moldova (Galata, 1588, CB, I, 203; Cîmpulung, înc. sec. XVII, RLB, 59; 1745, Ur., XI, 225) şi una din sudul Transilvaniei (*Sibiu, 1601—1602; SD, IV, 16). *Nastur(e)* circula, deci, la începutul veacului al XVII-lea în regiuni în care astăzi are curs *bumb*, ceea ce constituie o dovadă că, după toate probabilităţile, *nastur(e)* a fost cîndva răspîndit şi în nordul teritoriului dacoromân, unde a fost înlocuit prin *bumb* (cf. însă termenii onomastici *Bumbeşti*, *Bumbarul*, *Bumbul*, atestaţi în Ţara Românească).

burtă — foale — pîntec(e) (derivate: *burtănos*, *burtică*, *burtos*) *Pîntece* este termenul străvechi, răspîndit odinioară în toate graiurile dacoromâne, iar astăzi numai în Moldova, nord-estul Munteniei, nordul Transilvaniei şi Crişana (unde are forma *pîncete*, rezultată printr-o metateză). *Burtă*, socotit a fi pînă nu demult „familiar" (TDRG) sau „trivial" (DA), circulă în Muntenia, sudul Transilvaniei, al Banatului şi al Moldovei şi în Dobrogea. În Banat şi într-o parte destul de întinsă a Transilvaniei vecine se foloseşte cuvîntul *foale* (ALR I, vol. I, h. 42; vezi şi harta publicată de Puşcariu, LR, I, h. 8). NALR-*Olt.* l-a întîlnit pe *pîntece*, izolat, în vestul Olteniei (vol. I, h. 103). Într-un document slavon scris în Moldova în 1456 apare antroponimicul *Pîntece* (Bogdan, G., 183), iar antroponimicul *Pîntecel* într-unul muntenesc din 1615 (Bogdan, G., 183).

casap — măcelar (derivate: *căsapiță, căsăpi, căsăpie; măcelărie*) Judecînd după ALR II, SN, vol. II, h. 534 „măcelărie", *măcelar*, care este cuvîntul străvechi (< lat. *macellarius*), pare a fi răspîndit astăzi în Muntenia și sudul Transilvaniei (vezi și Todoran, P. 61). *Casap*, orientîndu-ne după aceeași hartă, trebuie să circule în Moldova, Dobrogea și prin Banat (cf. și DA, s.v. *casap*). *Măcelar* a fost notat în Muntenia (*Bucureşti, 1775; DRA, I, 600).

cearșaf — lepedeu — prostire În lipsa unei hărți ALR, circulația acestor trei termeni poate fi stabilită numai în oarecare aproximație. *Cearșaf* (< tc. *çarşaf*) este sud-dic, *lepedeu* (< magh. *lepedő*) circulă în regiunile de peste munți, în timp ce prostire (< ucr. *prostyra*) este răspîndit în Moldova (DA, CADE, TDRG). Pentru *lepedeu (lipideu)* a se vedea și Costin, GB, 128; Gregorian, C., 59; Hetco, B., 48; MCD, 177; Șandru-Brînzeu, J., 240; Teaha, CN, 125. *Cearșaf* apare într-un document scris în c. 1594 de Petru Șchiopul, domnul Moldovei (muntean de origine) (Densusianu, HLR, II, 550). Pe *prostire* l-am găsit atestat într-un document moldovenesc din 1745 (Ur., XI, 225), iar pe *lepedeu* într-un document hunedorean din c. 1811 (SD, XII, 227).

cebălui „a tulbura, a zăpăci" vine din magh. *csábulni*. În zilele noastre, *cebălui* apare în Oltenia (în special în Mehedinți). În zona Sibiu-Făgăraș a fost notat, cu diverse sensuri, verbul *a descebălui* (Lex. reg., II, 50, 59). E de presupus că circulația cuvîntului în graiurile ardelenești a fost (și poate este și astăzi) mai mare decît lasă să se întrevadă atestările de mai sus (DA; cf. și articolul nostru publicat în „Studii și cercetări lingvistice", XXIII, 1972, nr. 2, 152—153).

celoșag „înșelăciune", **celui** „a înșela" Ambii termeni sînt de origine maghiară, derivînd din *csalóság* și, respectiv, *csalni*. *Celui* circulă în graiurile de peste munți, în Banat și prin nordul și centrul Transilvaniei (ALR II, SN, vol. V, h. 1348). DA l-a atestat și în Moldova. *Celșag* a fost atestat de monografiile dialectale în Sălaj (DA, s. v. *celui*).

chel — chelbos — copos — pleș — pleșuv *(pleșug)* Primul din acești termeni (< tc. *kel*) e răspîndit în Muntenia, sudul Transilvaniei, Dobrogea și, izolat, prin Moldova. *Copos* (< magh. *kopasz*) circulă în Crișana. *Pleș, pleșiv, pleșug, pleșuv* circulă în Banat, sudul Crișanei, Maramureș, Transilvania propriu-zisă (fără partea sud-estică) și prin Moldova. În Moldova, cel mai răspîndit termen este astăzi *chelbos* (< *chelbe* + suf. *-os*). Vezi în această privință ALR I, vol. I, h. 12; cf. și Petrovici, R., 6. Dintre acești termeni, *chel, chelbos* și *copos* par a fi relativ recenți; e posibil ca ei să-l fi înlocuit în regiunile unde circulă astăzi pe *pleșuv*.

chischineu „basma" e un maghiarism (< *keszkenő*), circulînd numai în graiurile de dincolo de munți (DA). Deținem o atestare ardelenească, din 1706, a cuvîntului (SD, IV, 33).

cimilitură „ghicitoare" e un termen care circulă în special în Moldova, dar și prin Banat și Transilvania (DA, s.v. *cimili*; cf. CADE).

cimitir *(chimiterion, cimiteriu)* **— temeteu — țintirim** (derivat: *cimitiros*) *Cimitir* (< ngr. *koimitirion*) circulă astăzi în graiurile muntene, dobrogene și sud-ardelene, în timp ce Moldova, nordul și centrul Transilvaniei îl cunosc pe *țintirim* (< magh. *cinterem*). În vestul teritoriului de peste munți circulă *temeteu* (< magh. *temető*). Dintre acești termeni

l-am întîlnit în documente numai pe *ţintirim*, în Moldova (1705; SD, V, 95) şi Maramureş (Ieud, 1770, SD, XVII, 128; Săpînţa, 1805, SD, XVII, 175).

ciolan — ciont — os (derivat: *ciolănos*) *Os* (< lat. *ossum*), odinioară răspîndit în întreaga Dacoromanie, circulă astăzi în Banat, sudul Transilvaniei, Muntenia şi Dobrogea; în unele puncte a fost notat şi în Moldova, unde însă termenul cel mai răspîndit este *ciolan* (< v.sl. *članŭ*; vezi DA), care se întîlneşte, cu sensul generic de „os", şi în nord-estul Transilvaniei. În Crişana şi în cea mai mare parte a nordului Transilvaniei circulă termenul *ciont* (< magh. *csont*) (vezi ALR II, vol. I, 89, ALR II, SN, vol. II, h. 326, ALRM I, vol. I, h. 5; vezi şi Petrovici, R., 8, 10; cf. DA, s.v. *ciolan*, sensul 4). Cu sensul fundamental (sau uneori cu sensuri derivate sau figurate), *os* a fost notat în documente din Muntenia (Bucureşti, 1685, DIB, 46; măn. Brîncoveni—Olt, 1748—1749, SD, XIV, 192), Moldova (Iaşi, 1615; DIR, Mold., III, 200) şi Banat (Buziaş, 1803; AB, III, 3, 39). *Ciont* a fost consemnat într-un document maramureşean (Vişeul de Mijloc, c. 1799; SD, XVII, 211).

ciont v. **ciolan**

ciubotă *(cibotă, ciobotă)* — **cizmă** *(cismă)* (derivate: *ci(o)botar, ciubotărie, ciuboţea; cizmar, cismar*) *Ciubotă*, de origine turcească, însă pătruns în limba română din ucraineană sau poloneză (cf. DA, s. v. *ciobotă*; cf. I. Robciuc, în „Limba română", XII, 1963, nr. 6, 628), este un termen răspîndit în Moldova, de unde a pătruns şi în nord-estul Transilvaniei şi în nordul Dobrogei. În restul teritoriului dacoromân se foloseşte cuvîntul *cizmă*, de origine maghiară (vezi harta lui *ci(u)botă* la Todoran, R., 66; cf. ALR II, SN, vol. III, h. 518, după care *cizmar* apare şi în unele puncte din Moldova). Pe cît se pare, *ciubotă* l-a înlocuit în Moldova pe *cizmă*. Primul termen apare notat (în forma *ciobotă*) în documentele moldoveneşti încă din secolul al XVI-lea, cu sensul de „amendă plătită de cel adus cu sila spre a fi judecat" *(Gr. sec. XVI*, 277*)*. După 1600, el continuă să fie consemnat frecvent (c. 1630, SD, V, 13; 1680, SD, VI, 91; *Suceava, 1764, DRA, II, 385); cf. şi *ciobotar* (Iaşi, 1667, IZ, III, 2, 39), *ciobotăresc* (Iaşi, 1652; SD, V, 84). Totuşi *cizmă* şi derivatele mai aveau curs în Moldova în secolele al XVI-lea — al XVIII-lea: *cizmariul* (1570; *Gr. sec. XVI*, 278), *cismă* (1752; SD, XII, 63), *cizmar (cezmar)* (Iaşi, 1623, DIR, Mold., V, 225; Galaţi, c. 1683, SD, XVI, 224). De observat că, aşa cum am arătat mai sus, *cizmar* mai apare şi astăzi în unele puncte din Moldova. În Ţara Românească şi teritoriile de peste munţi l-am notat numai pe *cizmă*; vezi, de ex., pentru Muntenia, SD, XVI, 259, document din 1701—1702, iar pentru Transilvania, SDŞ, 257, document braşovean din 1747, şi SD, XII, 63, document sibian din 1752. Cea mai veche atestare muntenească a lui *cizmă* e dintr-un document slavon cu data 1508; cf. şi *cizmariul* (1589; *Gr. sec. XVI*, 277—278).

ciumăra (a se ~) „a se întrista, a se supăra" pare a fi, după atestările consemnate de DA, s.v. *ciumări*, un sens dezvoltat în graiurile munteneşti (cf. tot acolo şi atestările altor sensuri şi derivate ale cuvîntului).

ciumeli „a ciuguli" pare a circula, după atestările din DA, în graiurile din sudul ţării.

ciupi — pişca Primul termen e răspîndit în Muntenia şi sud-estul Transilvaniei, în timp ce al doilea circulă în Moldova, Dobrogea şi în cea mai mare parte a Transilvaniei propriu-zise (ALR I, vol. I, h. 93; vezi şi harta publicată de Petrovici, R., 6).

ciurdă „cireadă" (< magh. *csorda*) e răspîndit în toată Transilvania şi, izolat, în Banat. În regiunile de dincoace de munţi se întîlneşte, după ALR, numai *cireadă* (ALR II, SN, vol. II, h. 319), dar DA îl atestă pe *ciurdă* şi în Bucovina şi în fostul judeţ Muscel (vezi şi Pamfil, P., 238).

cizmă v. ciubotă

cîrciumă — crîşmă *(crîcimă, cîrcimă)* Amîndoi termenii provin, prin diverse transformări fonetice, din slavă (v.sl., rus. *krъčъma, kъrčъma*, bg. *krъčma*, scr. *kŕčma*; DA). Termenul literar de azi *(cîrciumă)* circulă în sud (Muntenia, sud-estul Transilvaniei şi Dobrogea centrală şi sudică); *crîşmă* (cu diverse variante fonetice) se întîlneşte în restul teritoriului dacoromân, cu observaţia că prin Ardeal e cunoscut şi termenul de *făgădău* (vezi harta publicată de Todoran, P., 62; cf. şi DA, CADE, TDRG). Documentele îl notează în Muntenia pe *cîrciumă* (*Tîrgovişte, 1777; DRA, I, 639), în Moldova pe *crîşmă* (*Iaşi, 1767; DRA, II, 419), iar în Transilvania pe *cîrşmă* (Orăştie, c. 1750, SD, XIII, 243), *cîrjmă* (Ocna Sibiului, 1767, SD, XIII, 264), *crijmă* (1767; SD, XIII, 265).

cloambă „creangă, ramură" este un săsism (< *Klompən*) răspîndit în diverse părţi ale Transilvaniei (DA).

clupsă „cursă" *Clucsă* (< bg. *kluksa*) e un termen care circulă în Banat, Oltenia şi unele părţi ale Transilvaniei (DA, s.v. *clucsă*; CADE, s.v. *clucsă*; cf. şi M. Teodorescu, în SLLF, II, 83).

cocostîrc v. barză

colb — praf (*prah, prav*) (derivate: *colbăi, colbui*) După ALR II, mat. necart., chest. nr. 2573, *praf* (cu diverse variante fonetice) circulă în Muntenia, Dobrogea, Transilvania de la sud de Mureş, Banat şi unele puncte din Moldova şi Transilvania de nord. *Colb* se întîlneşte în Moldova şi nordul Transilvaniei. Faptul că ALR II, SN, vol. IV, h. 948, l-a consemnat pe *praf* „pulbere de puşcă" în întreagă Moldovă şi în nordul Transilvaniei poate constitui un indiciu că odinioară *praf* era mult mai răspîndit decît astăzi.

comin „tescovină" *Comină* circulă în Oltenia, Banat şi Transilvania vestică (DA, s.v. *comină*; CADE, s. v. *comină*).

copîrşeu — coşciug *(cosciug)* **— sicriu** *(săcriu, secriu)* ALR I, vol. II, h. 297 l-a consemnat pe *coşciug* (< v.sl. *covĭčegŭ*, apropiat de *coş*; cf. E. Vrabie, în „Limba română", XVI, 1967, nr. 4, 305—310) în graiurile munteneşti şi sud-ardeleneşti, în timp ce în Moldova şi în nord-estul Transilvaniei are curs *sicriu* (< magh. *szekrény*). În Banat-Crişana şi unele părţi ale Transilvaniei circulă *copîrşeu* (< magh. *koporsó*). NALR-*Olt.*, vol. II, h. 183, l-a notat pe *sicriu* şi în nord-vestul Olteniei. În Muntenia documentele îl consemnează pe *coşciug* (măn. Brîncoveni—Olt, 1748 — 1749; SD, XIV, 193), în Moldova pe *săcriu* (1738; BCIR, IV, 1925, 72), iar în Transilvania pe *copîrşeu* (1752, SD, XII, 63). De menţionat că într-un document slavon scris în Moldova în 1473 apare *secriiul* (Bogdan, G., 199).

copos v. chel

coş — hogeag *(ogeag)* **— horn** Cea mai largă răspîndire dintre aceşti termeni o are *coş* (întîlnit în Banat, Muntenia, sudul Dobrogei şi

sud-estul Transilvaniei). În Moldova se spune cel mai adesea *hogeac (hogeag)*, dar și *horn*. Acest din urmă termen este răspîndit în Transilvania (mai puțin sud-estul), fiind cunoscut și în nordul Dobrogei (ALR II, vol. I, h. 278), precum și în vestul Olteniei (NALR-*Olt.*, vol. II, mat. necart., pl. 26).

coșciug v. **copîrșeu**

crîșmă v. **cîrciumă**

cubelc „melc" este un termen specific graiului moldovenesc (apare în special în forma *cobelc*; ALR II, SN, vol.; III, h. 729); cf. și *cobelci* „părul femeilor legat și înfășurat în formă de coarne", *cobîlcioaie* „melc", în unele graiuri nord-ardelenești (vezi DA, s.v. *culbec*).

cucuruz — mălai — păpușoi *(popușoi)* **— porumb — tenchi** (derivat: *cucuruzaștină*) Termenul astăzi literar, *porumb*, circulă în Oltenia, Muntenia, sud-estul Transilvaniei și Dobrogea (mai puțin partea nordică a acestei regiuni). *Păpușoi (popușoi)* are curs în Moldova, estul Transilvaniei și nordul Dobrogei. Banatul și jumătatea sudică a Transilvaniei îl cunosc pe *cucuruz*, în timp ce în nordul Transilvaniei a fost întîlnit *mălai*. Într-o mică arie bihoreană circulă termenul *tenchi* (ALR II, SN, vol. I, h. 92; vezi și Petrovici, BD, 78; M. Sala, în „Fonetică și dialectologie", I, 181 — 187). Întrucît planta „Zea mays" a fost introdusă în țările române în secolul al XVII-lea (în Muntenia, de pildă, în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino, 1678 — 1688), termenii care o denumesc au fost atestați în documente după 1700. *Porumb* a fost consemnat numai în Muntenia (*Horezu—Vîlcea, 1716—1717, SD, XIV, 16; Cîmpulung, 1743, SD, I—II, 300; *Oltenia, 1745, SD, V, 156; măn. Cotmeana—Argeș, 1752, DRA, I, 514; *București, 1756, DRA, I, 538 etc.), *păpușoi* în Moldova (*j. Vrancea, 1746, SDP, I, 78; *Focșani, 1765, DRA, II, 397), *cucuruz* (Voila—Brașov, 1747, SD, XIII, 208; Remetea—*Satu Mare*, 1795, PMS, 68; Mehadia—Caraș-Severin, 1810, IPB, 117), *mălai* Remetea—*Satu Mare*, 1831, PMS, 74; Vișeul de Mijloc—Maramureș, c. 1799, SD, XVII, 211) și *tenchi* (Lunca Sprie—Bihor, 1774; RIB, 92) în teritoriile de peste munți.

curechi — varză *Curechi* (< lat. *colic(u)lus*) e răspîndit astăzi în Banat, Transilvania și Moldova (cu excepția părților sudice ale acestor regiuni). *Varză* (notat în Muntenia, Dobrogea și în zonele sudice ale Banatului, Transilvaniei și Moldovei) provine din lat. *viridia*, din al cărui sens primar „verdețuri" (atestat și astăzi în unele graiuri dacoromâne) s-a dezvoltat, prin restricție, înțelesul actual. Această dezvoltare semantică s-a putut petrece încă în latina tîrzie, iar *varză* ar fi, în acest caz, un element sud-dunărean pătruns în Dacoromania (Pușcariu, LR, I, 341). Nu trebuie să excludem însă posibilitatea ca restrîngerea de sens să se fi petrecut pe teritoriul dacoromânesc, în Muntenia; în acest caz, *curechi* a fost, la un moment dat, general dacoromânesc (asupra răspîndirii actuale a celor doi termeni, a se vedea hărțile publicate de Pușcariu, LR, I, h. 33, și Petrovici, R., 6). Atestările lui *varză*, toate muntenești, sînt din secolul al XVIII-lea (1700, SD, XIV, 259; Horezu—Vîlcea, 1738, SD, XIV, 57; 1772, DRA, I, 582), dar, desigur, termenul e mai vechi aici (îndeosebi dacă acceptăm explicația lui Pușcariu). *Curechi* a fost atestat de noi într-un document ardelenesc de la începutul secolului al XIX-lea (Zărand—Arad, 1816; BMN, 189); cf. *Kureck* (1732), *Kurety* (1760—1762), numele unei localități din j. Hunedoara (DILT, I, 184).

curte — ocol — ogradă (derivat: *curticică*) *Curte*, termenul străvechi, de origine latină, odinioară răspîndit, probabil, pe întreg teritoriul ţării, circulă astăzi în Muntenia, sudul Transilvaniei şi Dobrogea. În Moldova şi unele puncte din Transilvania de nord a fost notat *ogradă*. În Transilvania de la nord de Mureş, precum şi în Hunedoara şi în estul Banatului apare *ocol* (vezi ALR II, SN, vol. V, h. 1354; vezi şi Todoran, P., 62). NALR-*Olt.* l-a notat pe *ogradă* prin vestul Olteniei (vol. II, h. 198). În Muntenia, documentele îl notează pe *curte* (vezi de ex.: *Bucureşti, 1657; DIB, 33). *Ogradă* apare în Muntenia cu sensul de „loc cultivat, ţarină" (*Rîmnicul Vîlcea, 1776; DRA, I, 601). În Moldova, l-am notat pe *curte* (1625; DIR, Mold., V, 378) şi pe *ogradă* (Iaşi, 1744; SD, V, 107). În Transilvania apare *curte* (Ardusat—Maramureş, 1766; PMS, 13), într-o regiune unde azi nu a fost întîlnit, iar *ocol* în regiunea Aradului (Zărand—Arad, 1816; BMN, 212). Din secolul al XVI-lea datează toponimicul *Kurtha* (= Curtea), denumind o localitate aflată în judeţul Timiş (DILT, I, 184).

cute — gresie *Cute* circulă în Banat, nord-vestul Olteniei, Transilvania, fără zona sud-estică, şi Moldova, în timp ce *gresie* se întîlneşte în sud (vezi harta publicată de Puşcariu, LR, I, h. 35).

deschilini *(desclini)* „a deosebi" (derivat: *desclinită*) Cuvîntul provine din *deschilin*, iar acesta din *chilin* (< magh. *külön*) „deosebit, diferit, separat", şi circulă în graiurile ardelene şi bănăţene (DA, s.v. *chilin*; CADE; Gregorian, C., 5; MCD, 209; Lex. reg., II, 99). Cf. *chilinî* (Bistriţa, 1723; IDB, II, 108).

dovleac v. **bostan**

dud v. **agud**

dugheană v. **boltă**

felelcat „răspuns", **felelui** „a răspunde; a garanta" Sînt maghiarisme (< *felelet* şi, respectiv, *felelni*) care au circulat şi circulă numai în graiurile de peste munţi, dar nu numai în nord, cum arată Rosetti, ILR, 641, ci şi în părţile sudice (vezi pe larg atestările contemporane ale cuvîntului în lucrarea noastră *Începuturile scrisului îm limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1974, 134—135). În documente, *felelui* apare în Bistriţa-Năsăud (Jadova, c. 1650, IDB, I, 91; Rodna, după 1717, IDB, II, 106), Maramureş (Băseşti, 1767; SD, XIII, 266) şi Hunedoara (1724; N. Sulică, în „Anuarul liceului de băieţi Al. Papiu Ilarian", 1919—1929, 39).

ferdelă „măsură de capacitate de 20 de litri" Provine din săs. *fyrdel* şi circulă în Transilvania, în special în sud-vest (DA; MCD, 255). De aici a putut să se răspîndească şi în Oltenia (CADE). Cuvîntul e atestat în documente din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea, în diverse variante fonetice (Veştem—Sibiu, 1700, SD, V, 129; Săcel, 1700, SD, XIII, 164; Gura Rîului—Sibiu, c. 1742, SD, XIII, 108 etc.).

feredeu „baie" e un maghiarism (< magh. dial. *feredő*) răspîndit în Sălaj (Vaida, S., 353), Hunedoara (MCD, 255) şi Moldova (DA, CADE); cf. şi *feredeu* „izvor" în regiunea Turzii (Lex. reg., XI, 78). În documentele slavone scrise în Moldova în secolul al XVI-lea apar toponimicele *Feredeu, Făredeu* (1534 şi 1591) (*Gr. sec. XVI*, 283).

ferie „măsură de capacitate de conţinutul unei vedre" Cuvîntul circulă în întreaga Transilvanie propriu-zisă, cu excepţia unor zone sudice

(ALR II, SN, vol. IV, h. 1031). Termenul a fost atestat documentar în județul Alba (Galda de Jos, 1784; R. Ist., XV, 266).

ficat — mai Primul termen, de origine latină (< *ficatum*), odinioară general dacoromânesc, se întîlnește în zilele noastre în cea mai mare parte a Banatului, în Muntenia, sudul Transilvaniei și Dobrogea. În restul teritoriului dacoromân *ficat* a fost înlocuit prin *mai* (< magh. *máj*) (ALR I, vol. I, h. 46; vezi și Petrovici, R., 6; B. Cazacu, în „Bulletin linguistique", IX, 1941, 83—94).

foale v. burtă

frăgar v. agud

gazdă „cu stare, bogat" e un maghiarism (< *gazda*) circulînd în Transilvania (DA, CADE).

ginere (*ginerică*) — mire *Mire* este termenul răspîndit odinioară în întreaga Dacoromanie, care a fost înlocuit în Muntenia prin *ginere (ginerică)*. *Ginere* „gendre" a dezvoltat aici sensul de „fiancé". În celelalte graiuri dacoromâne, *mire* s-a păstrat pînă astăzi (ALR I, vol. II, h. 256).

gingină Varianta în *-ină* a lui *gingie* se întîlnește în Moldova și în Transilvania de la nord de linia Beiuș—Reghin (ALR I, vol. I, h. 32).

giunere (< *ginere* + *giune*) a fost notat (cu fonetismele *ź* sau *j*) în sudul Crișanei, Hunedoara și în zona Alba-Sibiu-Tîrnave (ALR I, vol. II, h. 259). *Giunere* apare într-un document hunedorean scris după 1737 (SD, XIII, 118).

giurui „a promite, a făgădui (în mod solemn)" este, după DA, s.v. *jurui*, un termen moldovenesc și nord-ardelenesc, dar atestările nord-ardelenești sînt rarisime; după CADE (s. v. *jurui*, cf. și *juruință*), cuvîntul ar circula numai în Moldova și Bucovina. Singura atestare a cuvîntului în documente e moldovenească (Iași, 1724; DRA, II, 151).

glod — îm — imală — noroi (*năroi*) — tină (derivate: *glodărie, glodos; imălos, imos*) Dintre toți acești termeni *îm* este moștenit din latină (< *limus*). El circulă, cu sensul de „noroi" (și în forma *imă*), în unele graiuri ardelenești și în Banat (DA, s.v.); cf. *imos* „noroios" atestat în Banat (Șandru, A., 172). *Imală* (< *îm* + suf. *-(e)ală*) circulă în Banat și sudul Crișanei. Cea mai mare parte a teritoriului de peste munți îl cunoaște însă pe *tină* (> v.sl. *tina*), cu excepția părții sudice, unde se întîlnesc *noroi* și *glod*. Acest din urmă termen e singurul cunoscut în Moldova, fiind răspîndit și în nordul Dobrogei. ALRM II, SN, vol. II, h. 648, l-a notat pe *glod* și prin nord-estul Transilvaniei (cf. și toponimicul *Glod* din Maramureș). Cu sensul „bulgăr de pămînt", *glod* se întîlnește în Muntenia, unde însă termenul pentru noțiunea de „boue" este *noroi* (prezent, pe alocuri, și în Banat; în Banat și, uneori, în Oltenia cuvîntul este folosit cu fonetismul *ă : năroi*) (ALR II, SN, vol. IV, h. 1220; NALR-*Olt.* l-a consemnat pe *tină* în circulație locală în Oltenia, vol. II, mat. necart., pl. 45).

Dintre termenii de mai sus, nici unul nu a fost atestat în documentele românești ale secolului al XVI-lea. *Noroi* apare într-un document muntenesc din 1724 (Craiova; SD, XIV, 19), iar *tină* într-unul hunedorean din același secol (Orăștie, 1765; SD, XIII, 253). Atestările din documente nu ne permit să precizăm istoria termenilor. *Tină* pare a fi vechi.

Necunoscînd cu exactitate etimologia lui *glod* şi *noroi*, e mai greu să ne pronunţăm asupra vechimii acestor cuvinte în actualul teritoriu de răspîndire şi asupra termenilor pe care i-au înlocuit aici după pătrunderea lor în limbă. E posibil ca aceştia să fi fost *im* sau *tină*. De observat că în j. Mehedinţi se întîlneşte toponimicul *Imoasa* (Iordan, T. 470), iar *Tina*, *Tinoasa*, *Rîul Tinoasa* au fost notate în diverse alte părţi ale Munteniei (Iordan, T., 69), ceea ce sprijină, pentru Muntenia, afirmaţia de mai sus. Cf. toponimicul *Glod* din judeţul Caraş-Severin, atestat în anii 1544, 1589, 1591 (DILT, II, 333). *Glod*, toponimic sălăjean, atestat în 1750 (DILT, I, 267), se află în actuala arie a lui *tină* (cf. cele spuse mai sus despre prezenţa lui *glod* în nord-estul Transilvaniei). În Moldova, un toponimic *Glod* apare într-un document slavon din 1425 (Bogdan, G., 163).

golumb *(golîmb)* — **hulub** *(holub)* — **porumb** — **porumbel** *(porumbiel)* (derivate: *hulubaş; porumbă*). Cel mai vechi dintre aceşti termeni este *porumb* (< lat. *palumbus*), care era foarte răspîndit odinioară în domeniul lingvistic dacoromân. În zilele noastre, *porumb* circulă în Transilvania (mai puţin sudul) şi partea de miazăzi a Moldovei. Izolat, a fost notat şi în Banat, Muntenia şi Dobrogea. *Golumb* (de origine slavă) a fost atestat în Banat, sudul Crişanei şi nord-vestul Olteniei. *Hulub* (< ucr. *holub*) apare exclusiv în Moldova. Cît priveşte actualul termen literar, *porumbel*, el provine din *porumb* + suf. *-el* şi se întîlneşte în Muntenia, Dobrogea şi puncte izolate din Moldova, unde ar putea fi literar. *Porumbel* „petit pigeon" a primit sensul de „pigeon", pentru a se evita omonimia cu *porumb* „Zea mays". Semantismul nu poate fi anterior sfîrşitului celui de al XVII-lea secol, cînd *porumbul (Zea mays)* a fost introdus în Ţara Românească (asupra răspîndirii termenilor privitori la noţiunea de „pigeon", vezi Puşcariu, LR, I, h. 14; Todoran, R., 43).

gresie v. **cute**

guziu „şoarece" *Guz* (< magh. *güzü*, *gözü*) este socotit a fi un termen de circulaţie nordică (Moldova, Transilvania, Banat) de DA şi CADE.

harbuz — lubeniţă — pepene verde De origine turcească, *harbuz* s-a răspîndit în Moldova, în timp ce în Muntenia propriu-zisă, sudul Transilvaniei şi al Moldovei şi Dobrogea s-a păstrat vechiul cuvînt de origine latină *pepene* (cu determinarea *verde*, pentru a-l deosebi de *pepenele galben*). În Banat şi Oltenia circulă *lubeniţă* (provenit din bulgară sau sîrbă), care a fost notat (cu asimilarea *u — e > e — e : lebeniţă*) şi în Transilvania (ALR II, SN, vol. I, h. 199). Un document slavon scris în Moldova în cursul secolului al XVI-lea notează antroponimicul *Harbuz* (*Gr. sec. XVI*, 284).

hasnă *(haznă)* „folos" (derivat: *hăsnui*) e un element de origine maghiară (< *haszon*), care apare în zilele noastre în diverse părţi ale Transilvaniei, de obicei în forma *haznă* (Dinu, O., 137; Densusianu, ŢH, 320; Teaha, CN, 230; Hetco, B., 43; Vaida, S., 357; Papahagi, M., 222). *Hăsnui (hăznui)* a fost notat de Vaida, S., 357, Weigand, ST, 79; cf. şi *hăznăli* (Sibiel; Lex. reg., II, 74). Din Ardeal, cuvintele au putut trece şi dincoace de munţi (vezi DA; Pamfil, P., 239).

hrăbor „curajos" şi derivatul *hrăborie* „îndrăzneală, curaj" sînt cuvinte care au avut cea mai mare răspîndire, din secolul al XVI-lea

pînă astăzi, în partea sud-vestică a țării (Oltenia, Banatul și unele regiuni limitrofe); vezi articolele noastre publicate în „Limba română", XIX, 1970, nr. 2, 121—128, și în „Studii și cercetări lingvistice", XXIII, 1972, nr. 2, 153.

hogeag v. **coș**

horn v. **coș**

hulub v. **golumb**

im v. **glod**

imală v. **glod**

înjura — sudui *(sădui, sidui)*, **înjurătură — sudalmă** *(sidalmă)* (derivate: *înjurare, înjurător; suduitor*) *Înjura* (< lat. *injuriare*), *înjurătură* sînt cuvinte sudice, circulînd în Muntenia, sudul Transilvaniei și Dobrogea (cu totul izolat, *înjura* apare și în Moldova, unde pare a fi literar). *Sudui* (< magh. *szidni*) și *sudalmă* (< magh. *szidalom*) se întîlnesc în celelalte graiuri dacoromâne (de nord); *sudui* a fost notat în puncte izolate și în Muntenia (ALR I, mat. necart., chest. nr. 442, ALR II, supliment, h. 19, 20). În Muntenia, documentele îl înregistrează pe *înjura* (măn. Arnota—Vîlcea, 1756; DRA, 1, 536), în regiunile de peste munți pe *sudui* (Năsăud, 1750, IDB, II, 109; Băsești—Maramureș, 1767, SD, XIII, 226) și pe *sudalmă* (Oradea, după 1700; SD, IV, 71). *Sudui* se întîlnește și în Moldova (Iași, 1734, SD, V, 55; Bucovina, 1784, SDC, 154).

lepedeu v. **cearșaf**

lubeniță v. **harbuz**

ludișor „prostuț" *Lud* „prost" circulă în zilele noastre în Transilvania, Banat și Oltenia (CADE).

mai v. **ficat**

mamcă „doică" Termen de origine ucraineană (< *mamka*), *mamcă* circulă numai în Moldova (în forma *mameă* în Bucovina, iar în forma *mancă* în Moldova propriu-zisă) (ALR I, vol. II, h. 222; vezi și harta publicată de Petrovici, R., 8).

marhă „vită" e un maghiarism (< *marha*) răspîndit în graiurile ardelenești (Tcaha, CN, 124; CADE).

măcelar v. **casap**

mălai v. **cucuruz**

mesarniță „măcelărie" circulă (mai ales în forma *misărniță*) în Transilvania (mai puțin sud-estul) și în Bucovina (ALR II, SN, vol. II, h. 534).

mire v. **ginere**

mîță — pisic(ă) Primul termen circulă în Oltenia (de vest), Banat, Transilvania (cu excepția sudului) și Moldova. *Pisică* apare în unele graiuri oltenești și sud-ardelenești, precum și în Muntenia și Dobrogea (ALR II, SN, vol. III, h. 670; vezi și Petrovici, BD, 76).

moare „zeamă de varză" circulă pe un vast teritoriu cuprinzînd Banatul și Transilvania (cu excepția unor zone sudice), Moldova și nordul Dobrogei (vezi Pușcariu, LR, I, h. 32).

moș — unchi *Moș*, cu sensul de „unchi", e o inovație relativ recentă a graiurilor din Moldova; în restul teritoriului dacoromân, cu excepția Banatului, are circulație *unchi* (*unchiaș* etc.) (ALR I, vol. II, h. 165, 166). Documentele moldovenești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea îl notează pe *unchi* (Iași, 1620, DIR, Mold., IV, 474; Pojoreni, 1621,

DIR, Mold., V, 85; Iaşi, 1630, BDR, 171; Iaşi, 1654, IZ, III, I, 62; 1755, BDB, V, 122); cf. *Uncheat* (1428; Rosetti, ILR, 460). Dealtfel în Bucovina se spune pînă astăzi *unchiaş* (vezi şi M. Sala, în „Studii şi cercetări lingvistice", VI, 1955, p. 133—153).

murgui „a murmura, a cîrti; a chinui, a necăji" e un maghiarism neatestat în documente şi în limba de astăzi, localizabil însă în Banat sau Transilvania; cf. lucrarea noastră publicată în „Studii şi cercetări lingvistice", XXIII, 1972, nr. 2, p. 153.

nari, cu sensul de „nas", circulă în zilele noastre în Crişana, nord-estul Banatului şi vestul Transilvaniei propriu-zise (ALR I, vol. II, h. 18, ALRM II, vol. I, h. 15; cf. şi h. 16; vezi şi Petrovici, R., 10).

nastur(e) v. **bumb.**

nea *(neauă)* — **omăt** — **zăpadă** (derivate: *înzăpădit, zăpădos)* *Nea* (răspîndit astăzi în Banat-Hunedoara şi Crişana, precum şi în vestul Transilvaniei propriu-zise) este termenul străvechi (< lat. *nix*). Foarte vechi trebuie să fie şi *zăpadă* (de origine slavă, dar cu etimonul nesigur), răspîndit în Muntenia, sudul Transilvaniei şi al Moldovei şi Dobrogea. *Omăt* (al cărui etimon pare a fi ucr. *obmet*), notat în Moldova, nord-estul şi centrul Transilvaniei şi, izolat, prin Hunedoara, Oltenia şi nord-vestul Munteniei, pare a fi mai recent (vezi hărţile răspîndirii celor trei termeni la Puşcariu, LR, I, h. 18; Petrovici, R., 6, BD, 77; vezi şi DLR, s.v. *omăt*). Nu deţinem atestări muntenești ale lui *zăpadă*, pe care l-am întîlnit însă, în mod neaşteptat, în Maramureş, adică într-o zonă unde astăzi apare numai *omăt* (Moisei, după 1650; IDB, I, 87). De notat că autorul însemnării scrie: „acea zăpadă, acel omăt mare", dovadă că *omăt* îl dubla în secolul al XVII-lea pe *zăpadă* în graiul maramureşean (o influenţă muntenească în vocabular, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, nu este probabilă). În secolul următor, în nordul Transilvaniei l-am notat numai pe *omăt* (Iapa—Maramureş, 1767, SD, XVII, 118; Buşag—Maramureş, 1768, PMS, 30; Tarna Mare—Satu Mare, 1795, PMS, 86). *Omăt* apare şi în Moldova, încă la începutul secolului al XVII-lea (Cîmpulung, înc. sec. XVII; RLB, 57). Nu avem nici o atestare din zonele vest-muntenești unde termenul apare pe alocuri în zilele noastre, şi aceasta pentru că, după toate probabilităţile, aici el este recent, fiind adus de peste munţi. Ţinînd seama de atestarea lui *zăpadă* într-o zonă unde astăzi se spune *omăt* şi de faptul că *zăpadă* are curs în zilele noastre şi în sudul Transilvaniei şi al Moldovei (unde ar putea să nu fie o „revărsare" din Muntenia), e posibil ca, atunci cînd a pătruns în graiurile din Moldova şi Transilvania vecină, *omăt* să-l fi înlocuit în aceste regiuni pe *zăpadă*, nu pe *nea*. Acest din urmă termen a fost atestat tîrziu în documente, în secolul al XIX-lea (Zărand—Arad, 1816, BMN, 200; Bogîltin—Caraş-Severin, 1843, IPB, 68), dar nu încape îndoială că în Banat şi vestul Transilvaniei (cu Crişana) *nea* e străvechi.

năduşcală — sudoare Primul termen l-a înlocuit pe cel de-al doilea (< lat. *sudor*) în Muntenia propriu-zisă, sudul Dobrogei şi în Oltenia (cu excepţia nordului şi a vestului); în restul teritoriului dacoromân a fost notat *sudoare* (ALR I, vol. I, h. 4; vezi şi Puşcariu, LR, I, h. 11; Petrovici, R., 6). Dintre cei doi termeni l-am întîlnit în documente numai de *sudoare*, în Moldova (1766, Ur., XIV, 5; 1845, Ur., V, 363).

nișțotă „lipsă mare (de bucate)" circulă în Banat (CADE; Costin, GB, 146) și Hunedoara (în forma *mișțotă*; Densusianu, ȚH, 37); cf. și *nișțoțală* (Banat; CADE), *nișțoți* (vb.; Weigand, B., 322).

noroi v. **glod**

obidi „a plînge" Pare a fi circulat în graiurile muntenești și bănățene (cf. articolul nostru publicat în „Studii și cercetări lingvistice", XVII, 1966, nr. 1, 71).

ocă „pricină, cauză" e un maghiarism (< *ok*) întîlnit în zilele noastre în Bihor, Satu Mare și Banat (Pamfil, P., 240); cu sensul de „vină" a fost notat în Banat (DLR).

ocol v. **curte**

ogheal — plapumă *(paplomă, plapămă, plapomă)* **— poplon** *Plapumă* (cu diverse variante fonetice) circulă în Muntenia, Dobrogea și sudul Transilvaniei. În alte graiuri ardelenești are curs maghiarismul *poplon (plopon* etc.; < *paplan)*. În sfîrșit, în Moldova se întîlnește *ogheal*, de origine slavă (ALR II, p. 137, mat. necart., chest. nr. 3897; vezi și Todoran, R., 44). Dintre acești termeni l-am întîlnit în documente pe *ogheal (otgheal)*, care circulă în Moldova încă din secolul al XVI-lea (*Gr. sec. XVI*, 292; vezi și alte atestări de după 1600 în DLR, s. v. *ogheal*), pe *plapomă* în două documente, unul oltenesc din 1745 (SD, V, 156), celălalt brașovean din 1720 (SD, X, 327; în forma *paplonă* și într-unul scris la Sibiu în 1817, SD, XII, 173). Prima atestare muntenească a cuvîntului *plapomă*, într-un document slavoromân și în forma *plaplomă*, e din 1462—1463 (Bogdan, G., 36). *Poplon* a fost întîlnit într-un document hunedorean din c. 1811 (SD, XII, 227).

ogradă v. **curte**

omăt v. **nea**

omeți (a se ~) „a se acoperi de zăpadă, a se înzăpezi" circulă în aceleași regiuni ca și *omăt* (vezi și DLR, s.v.).

os v. **ciolan**

păcurar „cioban" vine din lat. *pecorarius* și este răspîndit în zilele noastre în teritoriile de peste munți; în celelalte regiuni ale Dacoromaniei *păcurar* a fost înlocuit de *cioban* (de origine turcică) (vezi harta expansiunii fenomenului la Pușcariu, LR, I, h. 13). Este deasupra oricărei îndoieli că, în regiunile unde a fost atestat astăzi, *păcurar* se găsește din cele mai vechi timpuri. Atestările pe care le deținem din documentele ardelenești datează din secolul al XVIII-lea (Orăștie, c. 1750, SD, XIII, 241; Budești—Maramureș, 1752, SD, XVII, 64; Crișeni, 1765, SD, XIII, 258; în ultimul document cuvîntul are o accepțiune figurată). Într-un document scris la Rucăr—Argeș în 1674, a fost consemnat de asemenea *păcurar* (SD, X, 153), ceea ce ar putea fi o dovadă că în unele graiuri muntenești din vecinătatea Transilvaniei cuvîntul se menținea încă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (dacă nu e cumva adus de dincolo de munți); cf. și toponimicul *Păcurarul* din județul Iași (Iordan, T., 526).

pănură este sinonimul ardelenesc al lui *aba, dimie* etc. din celelalte regiuni ale țării (ALR II, SN, vol. II, h. 496).

păpușoi v. **cucuruz**

pepene verde v. **harbuz**

perj — prun, perjă — prună *Perj* (etimologia nesigură, poate magh. *perzsa* „piersic") l-a înlocuit, în Moldova, pe *prun* (< lat. *prunus*),

care circulă în toate celelalte regiuni ale Dacoromaniei (CADE, TDRG). *Perj* a fost atestat într-un document din 1792 (Ur. IV, 133), dar *prun* a fost de asemenea notat în Moldova (Tecuci, 1641; IZ, II, 1, 243). Un document slavon scris în Moldova, în 1436, consemnează apelativul *prun* (Bogdan, G., 225); cf. însă *Perjul*, toponimic din 1609 (Bogdan, G., 185). *Prun* a mai fost atestat în Muntenia într-un document scris în 1614 (DIR, ŢR, II, 344); cf. şi *Pruni*, toponimic muntenesc înregistrat într-un document slavo-român din 1547 (Bogdan, G., 191). *Prună* a fost notat la Sibiu, în 1817 (SD, XII, 173).

pisic(ă) v. **miţă**

pişca v. **ciupi**

pită „pîine" şi derivatul *pitar* „brutar" Orientîndu-ne după ALR I mat. necart., chest. nr. 765, *pită* este răspîndit în întreg teritoriul de peste munţi (cu excepţia a trei puncte) şi în unele graiuri moldoveneşti (în special din Bucovina). Izolat, *pită* a fost întîlnit şi în estul Munteniei, unde ar putea fi adus de coloniştii ardeleni aşezaţi în această regiune. Atestările în documente ale lui *pită* nu sînt mai vechi decît secolul al XVIII-lea (Bistriţa, 1723, IDB, II, 108; *Banat, 1741, BCIR, VI, 1927, 8; Zărand—Arad, 1816, BMN, 189). *Pitar* a fost întîlnit în zilele noastre în Banat, sudul Crişanei şi Moldova (ALRM II, SN, vol. I, h. 332), dar prezenţa sa în alte părţi ale ariei unde se spune *pită* nu ar trebui să surprindă.

pîntec(e) v. **burtă**

plapumă v. **ogheal**

plămîn v. **bojoc**

pleş v. **chel**

pleşuv v. **chel**

plimba —preumbla—primbla (derivate: *plimbare, plimbătoare; preumblare; primblare) Primbla* provine din *preîmbla*, iar *plimba* din *primbla* (printr-o asimilare consonantică *r—l > l—l* şi dispariţia celui de al doilea *l* prin disimilare totală sau, poate, printr-o metateză între *r* şi *l* şi apoi prin dispariţia lui *r* prin disimilare totală în fonetică sintactică; cf. Puşcariu, LR, II, 103). *Preumblu (preîmblu, prîmblu)* e răspîndit azi în regiunile de peste munţi, mai puţin sudul Transilvaniei, unde au fost notaţi *plimba* şi *primbla. Primbla* mai apare în Moldova unde e larg folosit, iar *plimba* în Oltenia, Muntenia, sudul Transilvaniei şi al Moldovei, precum şi în Dobrogea (ALR I, vol. I, h. 96, ALR II, vol. I, h. 74).

poplon v. **ogheal**

poroboc „prunc" (derivate: *poroboacă, porobocel, porobocie*) Cuvîntul a fost atestat în zilele noastre în părţile nordice ale Transilvaniei şi ale Moldovei (Weigand, KM, 330; Pamfil, P., 233), dar răspîndirea sa în trecut, în regiunile de peste munţi, a fost mai mare.

porumb v. **cucuruz**

porumb v. **golumb**

porumbel v. **golumb**

povidlă „magiun" (< ucr. *povydlo*) e răspîndit în întreaga Moldovă (a fost atestată şi varianta *povierlă*) (ALR II, SN, vol. IV, h. 1082; vezi şi Todoran, P., 65).

praf v. **colb**

prăvălie v. **boltă**

preumbla v. **plimba**

priatnic *(prietnic)* „prieten; protector" pare a fi circulat numai în partea sud-vestică a teritoriului lingvistic dacoromân; cf. articolul nostru publicat în „Studii şi cercetări lingvistice", XXIII, 1972, nr. 2, 153—154.

primbla v. **plimba**

promoroacă „chiciură" circulă exclusiv în Moldova (CADE, TDGR).

prostire v. **cearşaf**

protocari „a propovădui" provine din *procator* (< magh. *prókátor* „avocat"), atestat în zilele noastre în Hunedoara (Densusianu, ŢH, 330); vezi Al. Mareş, în „Limba română", XVI, 1967, nr. 1, 72).

prun, prună v. **perj**

rachie *(răchie)* circulă în Banat (ALRM II, SN, vol. I, h. 163). A fost atestat după 1700: *răchie* (Mehadia—Caraş-Severin, 1798, IPB, 114; Lipova, 1817, BMN, 155).

rărunchi *(rănunchi)* — **rinichi** *(rănichi, rinichc, rînichi)* Amîndoi termenii sînt de origine latină, provenind din *ranunculus*, respectiv *reniculus* (cf. şi explicaţia lui S. Pop, din „Bulletin linguistique", X, 1942, supliment, 5). *Rărunchi* cunoaşte azi o răspîndire mai mare decît *rinichi*, fiind întîlnit în întreagă Dacoromania, cu excepţia Munteniei propriu-zise, a sud-estului Transilvaniei şi a sudului Moldovei (ALR I, vol. I, h. 48; vezi şi Petrovici, R., 6 şi BD, 65). *Rărunchi* a fost atestat într-un document oltenesc din 1745 (SD, V, 156).

rinichi v. **rărunchi**

sandîc „intenţie" e un maghiarism (< *szándék*) care a fost atestat în zilele noastre în Geoagiu—Hunedoara (MCD, 268); cf. şi, tot aici, *sunducos* „tăcut, ursuz". *Săndăcos* „morocănos; ursuz" a fost notat în Şercaia, lîngă Făgăraş (Lex. reg., II, 53).

sămăşlui „a judeca" şi derivatul *sămăşluire* „judecată" par a fi termeni nordici (moldoveneşti); cf. I. Rizescu, *Pravila ritorului Lucaci*, Bucureşti, 1971, 130.

scopi — scuipa — scu(i)pia — scu(i)pi — şchipi — şchiopi *(şchiopi, şcopi)* — **stupi** *(stuchi)* (derivate: *scopit; scuipare, scuipat; scuipitură)* Deşi s-au propus numeroase etimoane, fără să se ajungă la un consens, originea latină a acestor termeni e neîndoielnică. Pornind de la **scuppire* (sau **scoppire*) putem explica, e drept că uneori mai anevoios, variantele înşirate mai sus, prin diverse accidente fonetice sau analogii (pentru *stupi*, a fost propusă contaminarea **scuppire* + *sputare*, CADE, s.v. *stupi*). Coroborînd datele pe care ni le oferă hărţile ALR I, vol. I, h. 87 şi ALRM II, vol. I, h. 53, obţinem următoarea repartiţie dialectală: *scuipa* circulă în Muntenia propriu-zisă, în Dobrogea şi în sudul Transilvaniei, *scuipi* în Oltenia, *şchipi* în Banat, *scopi* în Crişana şi nordul Transilvaniei propriu-zise, *şchiopi* în Bucovina, iar *stupi (stuchi)* în Bucovina şi Moldova. Au mai fost notate variantele *scupi* (în regiunea Sibiului), *scupia* (în estul Banatului, Hunedoara şi sud-vestul Transilvaniei) şi *stopi* (în nord-estul Transilvaniei—Maramureş şi prin Bucovina). După cum se vede, în sud apar variante cu *i* epentetic (rezultat din anticiparea elementului palatal din silaba următoare), care nu se întîlneşte în graiurile de tip nordic. În Banat şi Bucovina, *s* > *ş* prin acomodare la sunetul palatal următor. În Muntenia şi sudul Transilvaniei, *scuipa* a fost precedat de *scuipi*.

scrîşca *(scîrcica)* „a scrîşni" şi derivatele *scrîşcare (scîrcicare), scîrcicat* sînt termeni cu circulaţie în nordul ţării. În forma *crîşca,* verbul a fost atestat în zilele noastre în Banat, nordul Transilvaniei şi al Moldovei (ALR I, vol. I, h. 89).

scuipa v. **scopi**

scu(i)pi v. **scopi**

scu(i)pia v. **scopi**

sicriu v. **copîrşeu**

sitivire „răguşire" *Sitivi* „a răguşi" a fost atestat în Oltenia de NALR-*Olt.*, vol. I, mat. necart., pl. III. *Siteav* „răguşit" se întîlneşte tot acolo (NALR-*Olt.*, vol. I, mat. necart., pl. IV) şi în Muntenia (DA ms.); vezi şi M. Teodorescu, în SLLF, II, 84.

sopon „săpun" (< probabil din magh. *szappan*) e răspîndit în Banat, nordul Transilvaniei şi al Moldovei (cf. ALR II, SN, vol. IV, h. 1224).

socaci „bucătar" (< magh. *szakács)* e răspîndit în Banat şi Transilvania (cu excepţia sudului) (ALR II, SN, vol. IV, h. 1090).

steclă este o variantă a lui *sticlă,* pătrunsă din ucraineană (< *steklo*), în timp ce termenul literar de astăzi are drept etimon v.-sl. *stĭklo* (vezi Puşcariu, LR, II, 209). *Steclă* circulă numai în Moldova (ALR II, SN, vol. V, h. 1323).

stupi v. **scopi**

sucă „obicei, năravˮ e un maghiarism (< *szokás)* atestat în zilele nostre în jumătatea nordică a Transilvaniei (Hetco, B., 50; Teaha, CN, 268; Lex. reg., I, 22, Şomcuta Mare—Maramureş; Lex. reg., II, 81, Săvădisla—Cluj; MCD, 95, Vîlcele—Cluj; Vaida, S., 381), dar cuvîntul poate avea curs şi în alte graiuri de dincolo de munţi, influenţate de limba maghiară.

sudoare v. **năduşeală**

sudui, sudalmă v. **înjura**

şagă „glumă", **şugui** „a glumi" (derivat: *şăgalnic*) *Şagă* e socotit a fi un termen care circulă în Moldova şi Transilvania (CADE) sau numai în Moldova (TDRG). Aceeaşi observaţie în legătură cu *şăgalnic. Şugui* vine din *şegui. Şegui (şăgui)* circulă în Transilvania şi Moldova de nord (TDRG, CADE). *Şugui,* cu *e(ă)* > *u* prin asimilare vocalică, e caracteristic, înainte de toate, graiurilor moldoveneşti (cf. TDRG). ALR I, mat. necart., chest. nr. 1332, a înregistrat varianta cu *u* exclusiv în Moldova. ALR II, SN, vol. V, h. 1242, l-a notat, izolat, pe *şugui* în estul Transilvaniei, în imediata vecinătate a Moldovei. O atestare răzleaţă a variantei cu *u* întîlnim, pentru Banat, la Novacoviciu, CB, I, 19.

şchiopi v. **scopi**

şchipi, v. **scopi**

tar „greutate, povarăˮ e un maghiarism (< *tár)* care circulă destul de frecvent în regiunile de peste munţi (vezi de ex. Weigand, ST, 81; Lex. reg., II, 113; Vaida, S. 382; MCD, 216 etc.). Singura atestare în documente e însă moldovenească (Cîmpulung, înc. sec. XVII; RLB, 54), dovadă că în trecut termenul avea curs şi în nordul Moldovei.

taur v. **buhai**

tărnaţ *(tîrnaţ)* Cuvînt de origine maghiară (< *tornác),* însemnînd „cerdac, prispăˮ, *tărnaţ (tîrnaţ)* e răspîndit în întreg teritoriul de peste munţi (mai puţin în sud-estul Transilvaniei) şi, izolat, în Oltenia de nord (ALR II, vol. I, h. 234; NALR-*Olt.*, vol. II, h. 190). În Oltenia, ca şi în

Muntenia şi Moldova, unde a fost notat cu sensuri apropiate (Pamfil, P., 241), *tîrnaţ* e, desigur, o infiltraţie ardelenească.

tăroasă „gravidă" (< *tar* + suf. *-os*, după magh. *terhes*; vezi TDRG; CADE; L. Ghergariu, în „Limba română", XVIII, 1969, nr. 1, 83) e atestat astăzi în nordul Transilvaniei (ALR I, vol. II, h. 206), dar termenul a putut avea curs în trecut şi în alte graiuri de dincolo de munţi asupra cărora s-a exercitat o mai puternică influenţă maghiară.

tătăişe „mătuşă (soţia unchiului)" circulă în zilele noastre într-o mare parte a Transilvaniei (ALR I, vol. II, h. 168).

temeteu v. **cimitir**

tenchi v. **cucuruz**

tină v. **glod**

tuna „a merge" Cu sensul de „a porni dintr-un loc aşezat sus, a se coborî" cuvîntul apare în Transilvania; cf. şi sensul „a intra în, a pătrunde", notat în Oltenia, Banat şi Transilvania (CADE).

tureatcă *(tureac)* este un termen răspîndit în Banat, Transilvania (cu excepţia sudului) şi Moldova (mai puţin sudul) (ALR II, SN, vol. IV, h. 1195). Toponimul *Tureatca* a fost notat într-un document slavon scris în Moldova în 1628 (Ur., XVIII, 419).

ţintirim v. **cimitir**

ţipa *(ţîpa)* „a arunca" e un ardelenism (absent în regiunile sudice ale Transilvaniei) (ALR II, SN, vol. III, h. 855). Singura atestare documentară a cuvîntului este de la începutul secolului al XIX-lea (Zărand—Arad, 1816; BMN, 200).

ţivlea „ţipăt, strigăt" Judecînd după atestările consemnate de DA ms., cuvîntul *ţivli* (ca şi numeroasele sale derivate: *ţivlică*, *ţivloaie* etc.) pare a circula în Moldova şi Transilvania.

uidi „a scăpa de pericol" Cu sensul de „a rămîne, a prisosi" este considerat a fi un termen de circulaţie oltenească (CADE). Într-un document muntenesc din 1634, cuvîntul a fost atestat cu sensul de „a scăpa" (SD, IV, 22).

ujură „cămătă" circulă în nordul Transilvaniei (ALR II, SN, vol. IV, h. 1005); cf. articolul nostru publicat în „Studii şi cercetări lingvistice", XVII, 1966, nr. 1, 72. Cuvîntul a putut avea curs în trecut şi în alte graiuri de peste munţi influenţate de limba maghiară.

ului „a mărturisi, a exprima" e un maghiarism (< *vallani*), neatestat în documente şi în graiurile de astăzi, dar localizabil în Banat şi Transilvania, ca şi derivatul *ului*tă „mărturisire". Să fie vreo legătură semantică între aceste cuvinte şi *ului* „a împărţi", *ului*tă „împărţeală", termeni atestaţi în sudul Hunedoarei, într-o localitate cu grai conservator (Meria; Densusianu, ŢH, 338)?

unchi v. **moş**

varză v. **curechi**

vernic e o variantă a lui *vrednic* care circulă în regiunile de peste munţi. Singura atestare cunoscută nouă e din Mada-Săcărîmb—Hunedoara (Viciu, G., 89).

vezeteu Cu fonetismul etimologic (< magh. *vezető*), cuvîntul circulă în Moldova (ALR II, SN, vol. I, h. 281; CADE, TDRG).

videre „găleată" e un maghiarism (< *veder*) răspîndit în Transilvania de nord (ALR II, SN, vol. IV, h. 1040).

vinars „rachiu" (calc după germ. *Brandtwein*) circulă în Hunedoara, Alba, zona Tîrnavelor şi în judeţul Cluj (ALRM II, SN, vol. I, h. 163). A fost atestat în documente în jurul anului 1700 (SD, IV, 69).

voroavă „vorbă", **vorovi** „a vorbi, a grăi" *Vorovi* (<ucr. *hovoriti*) este răspîndit într-o arie relativ întinsă din nordul Transilvaniei (judeţele Sălaj, Cluj, Mureş), care se prelungeşte şi în Hunedoara (ALR II, SN, vol. V, h. 1477). În aceleaşi zone trebuie să aibe curs şi *voroavă*. *Vorovi* a fost notat în documente scrise în Crişana (Oradea, după 1700; SD, IV, 71) şi Maramureş (Budeşti, 1757; SD, XVII, 56), precum şi în documente moldoveneşti, dovadă că în trecut termenul avea curs şi în această parte a ţării. El se întîlneşte în Moldova în secolul al XVI-lea (*Gr. sec. XVI*, 302) şi după 1600 (*Cîmpulung, 1684; SDC, 8); vezi şi *voroavă* (1718, DRA, II, 135; Botoşani, 1722, BDB, IV, 20). Din 1456 datează toponimicul moldovenesc *Vorovești*, notat într-un document slavon (Bogdan, G., 217).

zălud „prost" circulă în zilele noastre, după cum ne asigură CADE şi TDRG, numai în Moldova; cf. M. Teodorescu, în SLLF, II, 90.

zăpadă v. **nea**

zăplaz „uluci" circulă în Moldova (CADE; cf. TDRG).

zăuita „a uita" Format de la verbul *a uita* cu prefixul de origine sîrbă *ză-*, verbul *zăuita* circulă în Banat, Hunedoara şi Arad (ALRM II, SN, vol. V, h. 1243). Deţinem o atestare din 1817 a acestui verb: *nu zăuitaţi* (Lipova, 1817; BMN, 255).

zbici „bici" a fost întîlnit în graiurile ardelene şi bănăţene (CADE, TDRG). L-am notat o dată într-un document scris în jurul Aradului: *sbici* (Zărand, 1816; BMN, 188).

Cîteva scurte consideraţii, în încheiere, asupra evoluţiei graiurilor dacoromâne în secolele al XVI-lea — al XX-lea (fundate, în special, pe materialul consemnat în capitolul de faţă). În secolul al XVI-lea, dialectul dacoromân avea două subdialecte: nordic, cuprinzînd graiurile din Moldova, nordul Transilvaniei şi Banat, şi sudic, înglobînd graiurile din Muntenia şi o parte a Olteniei. Graiurile din nord-vestul Olteniei, sud-vestul şi sud-estul Transilvaniei au un caracter de tranziţie. În ansamblu, sud-estul Transilvaniei este mult mai aproape de subdialectul sudic decît de cel nordic. Subdialectul sudic este în general unitar. Subdialectul nordic se divide în trei graiuri: bănăţean-hunedorean, ardelean de nord şi moldovean. Banatul merge în unele privinţe cu sudul, dar, în ansamblu, apartenenţa sa la grupul nordic nu poate fi contestată (*Gr. sec. XVI*, 349; cf. Rosetti, ILR, 582).

După 1600, se produc o serie de schimbări în repartiţia graiurilor dacoromâne, datorită apariţiei, răspîndirii, regresului sau dispariţiei unor fonetisme, forme sau cuvinte. Propagarea inovaţiilor (avînd uneori punctul de plecare în secolul al XVI-lea) se face mai ales prin răspîndirea firească de la vorbitor la vorbitor şi în mai mică măsură prin migraţii de populaţie. Acestea din urmă nu trebuie invocate cu tot dinadinsul, întrucît graniţele dintre ţările române n-au constituit niciodată o barieră în calea circulaţiei fenomenelor de limbă.

Principala direcţie în care se face difuzarea inovaţiilor este de la sud înspre nord. Ne referim înainte de toate la evoluţia lui *dz* la *z* şi a

lui *ğ* la *j* (în cuvinte de tipul *joi*). *Z* şi *j* pătrund după 1600, dar mai ales după 1700, spre regiunile de miazănoapte ale Transilvaniei, pentru a fi semnalate, încă înaintea zilelor noastre, în partea nord-vestică a regiunii. Această „muntenizare" a unor zone din Transilvania a dislocat teritorial grupul dialectal nordic, aşezînd o zonă despărţitoare între Moldova şi Banat. Trecerea lui *dz* la *z* se observă după 1600 şi în Moldova, pornind dinspre sud şi apropiindu-se treptat de actuala graniţă dintre cele două fonetisme. Un alt fenomen care cîştigă teren în nord este rostirea moale a labialelor *(merg, să păgubească)*. Pornind din sud încă înainte de 1600, fenomenul se difuzează treptat spre nord, pe măsură ce ne apropiem de zilele noastre. La ora actuală, numai nordul Transilvaniei şi al Moldovei mai conservă vechea rostire dură a acestor consoane. Observaţii similare se pot face şi în legătură cu alte fenomene (de exemplu, desinenţa *-e* a neutrelor cu radical în *r*). Datorită unora dintre aceste schimbări, Banatul se apropie într-o mai mare măsură de Muntenia (e de amintit aici şi durificarea lui *d* în Banat).

O altă direcţie importantă de propagare a inovaţiilor este de la nord spre sud. Închiderea lui *-ă* la *î(â)*, a lui *-e* la *-i(ę)* şi palatalizarea labialelor se extind din Moldova în estul Munteniei propriu-zise, care, în felul acesta, se „moldovenizează". Dinspre nord-vest spre sud-est se propagă, din Banat în Oltenia, particularităţi importante, cum ar fi rostirea dură a lui *s, z, ţ* (semnalată încă înainte de 1600, dar desăvîrşită abia în secolul al XVIII-lea) sau formele cu dentală refăcută. În tot acest timp, în nord au loc evoluţii fonetice care accentuează scinderea teritoriului lingvistic în arii cu un anumit grad de autonomie. Palatalizarea dentalelor, datînd din secolul al XV-lea, se extinde asupra întregii arii actuale şi sfîrşeşte prin a opune Moldovei Transilvania şi Banatul. Curînd, în Banat *t'* evoluează la *ć*, iar *d'* la *d* (procesul începuse de mult). Evoluţia africatelor *č* şi *ğ* la fricative *(š, ś* şi, respectiv, *ž, ź)* se face numai în Banat şi Moldova, în timp ce într-o mare arie ardelenească *ğ* > *j*, iar *č* se păstrează nealterat. Tot aici *k'* şi *ģ* evoluează la *t'* şi, respectiv, *d'*. Termeni de origine maghiară se răspîndesc în Transilvania, sîrbisme în Banat, iar elemente ucrainene în Moldova. Şi schimbările nu se reduc la atît. În tot acest timp, Muntenia inovează la rîndul ei. Remarcăm în acest sens difuzarea tot mai largă a rostirii dure a lui *d* şi a lui *r* (în cuvinte de tipul *argintar, croitor*), auxiliarul *a* la ind. perf. comp. pers. 3 sg., *ă* > *e* în *blestem, pereche, perete, sperie* etc., *ă* > *i* în *nisip, ridica, risipi*, *ă* > *u* în *mulţumi*, *e* > *i* în *citi*, identitatea dintre pers. 3 sg. şi pl. la ind. prez., perf. comp. şi viitor, forme verbale de tipul *măsor*. Toate acestea sînt numai cîteva dintre transformările care au loc acum (originile unora dintre ele se plasează înainte de 1600). În cîteva cazuri, inovaţiile nu se extind asupra Olteniei, ceea ce măreşte, dar nu în mod decisiv, distanţa dintre graiurile vorbite în cele două regiuni (pe de altă parte, fonetismul *îi* din *cîine, mîine* etc. se răspîndeşte dinspre Muntenia propriu-zisă în Oltenia estică).

Ne oprim aici, încercînd să vedem care au fost consecinţele apariţiei şi răspîndirii inovaţiilor în diferite părţi ale domeniului lingvistic dacoromân. Una este certă şi previzibilă: diversificarea dialectală. Faptul e evident mai ales în nord, unde graiurile moldovean, ardelean de nord şi bănăţean continuă să se depărteze unul de celălalt. Procesul de diversificare începuse încă dinaintea secolului al XVI-lea şi se realizează treptat, avînd drept punct final, după toate probabilităţile, prima jumătate a secolului al XIX-lea. Justifică însă trăsăturile strict particulare pe care le-au dobîndit cele trei graiuri împărţirea dialectului dacoromân în patru subdialecte, aşa cum afirmă unii cercetători sau, dimpotrivă, ceea ce a rămas comun între cele trei graiuri depăşeşte, ca număr şi importanţă, ceea ce le separă? Rămîne ca cercetările ulterioare să stabilească dacă, opunîndu-se în bloc Munteniei, Banatul, Transilvania şi Moldova (şi în special acestea din urmă), componente cîndva ale nordului lingvistic dacoromân, rămîn sau nu solidare.

Vechimea tradiției literare românești

Vicisitudini de tot felul, asupra cărora nu e locul să ne oprim aici, au făcut ca, din numărul de texte românești scrise în cursul veacurilor, numai o parte să ajungă pînă în zilele noastre. Cele mai vechi scrieri românești care ne-au parvenit nu sînt anterioare secolului al XVI-lea. Scrisoarea lui Neacșu din 1521, care se plasează în capul seriei, reprezintă o apariție izolată. Ea e urmată, în ordine cronologică, de *Evanghelia* și *Apostolul* din 1532, de *Catehismul* luteran din 1544 (astăzi pierdute) și de *Evangheliarul de la Sibiu*, zis *din Petersburg*, tipăritură din c. 1551—1553. Cu excepția scrisorii din 1521, toate textele românești datate sau databile cu (relativă) precizie care au ajuns pînă la noi sînt din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

În ciuda acestui fapt, e incontestabil și îndeobște admis că s-a scris românește și înainte de 1500. Încă în 1881, Al. Lambrior susținea că „românii au scris în toate timpurile limba lor" [1], iar cîțiva ani mai tîrziu, A. D. Xenopol avansa ideea că limba noastră trebuia să fi fost întrebuințată încă din timpuri foarte vechi „la scrierea unor acte private" [2], afirmații pe care Al. Rosetti le va relua în *Istoria limbii române* în următorii termeni: „de fapt trebuie să se fi scris românește întotdeauna, sporadic și pentru nevoi particulare" [3].

A fost o vreme cînd s-a crezut că așa-numitele texte rotacizante ar data din secolul al XV-lea sau, după unii, chiar dinaintea anului 1400. Critica filologică a dovedit însă că textele sînt scrise în secolul al XVI-lea (*Psaltirea Scheiană* și *Psaltirea Voronețeană* în mod cert după 1550) și că plasarea originalelor în secolele al X-lea — al XV-lea este o operație lipsită de temei științific [4]. În asemenea situație, singurele cunoștințe privitoare la scrierea limbii române în secolul al XV-lea își au izvorul în știrile răzlețe despre existența unor texte românești anterioare scrisorii lui Neacșu. Puține la număr și în parte dubioase, cle se referă, în majoritatea lor, la ultimul sfert al veacului al XV-lea [5].

Cînd s-a scris pentru prima oară românește cu litere chirilice? Cea dintîi încercare de a fixa o dată cît mai exactă epocii de început a scrierii românești o datorăm lui I. Bogdan. În lucrarea *De la cine și cînd au împrumutat românii alfabetul chirilic?* apărută în 1900 [6], istoricul român a

---

[1] *Îndreptariu*, în „Convorbiri literare", XV, 1881, p. 127.

[2] *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. V, Iași, 1896, p. 190.

[3] ILR, p. 468.

[4] Vezi lucrarea noastră, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1974, p. 79—80.

[5] Vezi Rosetti, ILR, p. 467—468, unde se dă și bibliografia problemei.

[6] Apărut în *Lui Titu Maiorescu omagiu*, București, 1900, p. 585—594. Unele considerații asupra acestei probleme apar și la Bărbulescu, într-o lucrare publicată la Zagreb în 1899; vezi I. Bărbulescu, *Cercetări istorico-filologice*, București, 1900, p. 24—25.

întreprins un examen comparativ al valorii pe care o au unele slove în alfabetul chirilic românesc şi în cel slavon. Pornind de la premisa că românii au luat alfabetul chirilic de la bulgari, Bogdan s-a oprit pe larg asupra slovei ѫ, aşa cum apare ea folosită în scrierea unor cuvinte româneşti (termeni onomastici şi apelative), întîlnite în documentele slavone redactate în Muntenia şi Moldova în cursul secolelor al XIV-lea şi al XV-lea. În toate cazurile, ѫ redă o vocală centrală orală (*ă* sau *î*), ceea ce ar arăta, după Bogdan, că românii au împrumutat alfabetul chirilic de la bulgari într-o epocă cînd aceştia pierduseră nazalitatea lui ѫ (ѫ nu e folosit niciodată în scrierea cuvintelor româneşti pentru a reda pe *ăn* sau *în*; pentru notarea lor se apelează la ѫн sau ън). Cum în bulgară trecerea de la ън la ъ se petrecuse în secolul al XIII-lea, Bogdan ajungea la concluzia că alfabetul chirilic a fost întrebuinţat pentru scrierea limbii române „în sec. 14 sau cel mai degrabă la sfîrşitul sec. al 13-lea" [7].

Cu unele rezerve sau corectări de amănunt, părerea lui Bogdan a fost acceptată de cei mai mulţi învăţaţi români[8]. Ea a fost supusă unei analize critice de P. Cancel. După părerea acestuia, concluzia cercetării lui I. Bogdan ar trebui reformulată în următorii termeni: „românii ... au avut de la bulgari în sec. al 14-lea sau sfîrşitul sec. al 13-lea scrierea chirilică în ortografia mediobulgară" [9]. Printr-o asemenea reformulare, arată Cancel, „nu se angajează veacurile anterioare, asupra cărora trebuie să se facă, într-un sens sau altul, o demonstraţie aparte" [10].

Recent, P. P. Panaitescu a susţinut că scrierea limbii române înaintea secolului al XVI-lea s-a dezvoltat în strînsă legătură şi chiar în dependenţă de scrierea limbii slavone, ceea ce exclude „o desprindere a scrisului românesc de cel slavon, urmîndu-şi fiecare drumul deosebit, începînd de la data adoptării alfabetului slav de către limba română" [11]. Încercările de a fixa momentul acceptării, de către români, a alfabetului chirilic ar fi, de aceea, greşite: „analiza comparativă a valorii fonetice a literelor slave în mediobulgară şi în cuvintele româneşti din actele slavo-române din secolele al XIV-lea — al XV-lea nu poate duce la nici o concluzie asupra epocii în care s-a scris întîi românește. Nu poate fi vorba de un punct de plecare al tradiţiei ortografice a scrisului chirilic în românește" [12].

Opiniile lui P. P. Panaitescu despre relaţiile dintre scrisul românesc cu litere chirilice şi cel slavon înaintea secolului al XVI-lea sînt întemeiate, cu observaţia că ele ne duc, într-o interpretare corectă, la concluzia, diametral opusă, şi anume că românește s-a putut scrie (cu ajutorul alfabetului chirilic) şi înaintea datei fixate de I. Bogdan. Acesta este, dealtfel,

---

[7] *Ibidem*, p. 594.

[8] Cf. E. Petrovici, *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*, Cluj, 1930, p. 88—89; Şt. Paşca, *Contribuţii la istoria începutului scrisului românesc*, în „Cercetări de lingvistică", I, 1956, p. 86—88.

[9] P. Cancel, *Cînd au împrumutat românii alfabetul chirilic?* în *Lui Nicolae Iorga omagiu*, Craiova, [1921], p. 69.

[10] *Ibidem*. Se citează, de obicei, alături de opinia lui Bogdan şi cea a lui I. Bărbulescu, după care românii ar fi împrumutat alfabetul chirilic încă în secolul al XII-lea. În realitate, Bărbulescu susţine că românii au împrumutat alfabetul chirilic în secolul al XII-lea *pentru scrierea limbii slavone şi nu a limbii române*. De aceea, părerea sa nu interesează discuţia noastră (vezi, în această privinţă, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, [Bucureşti], 1928, p. 16, 103; cf. *Studii slavice la facultatea de litere din Bucureşti*, 1902 p. 10).

[11] *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p. 59.

[12] *Ibidem*.

şi punctul de vedere al lui P. Cancel, primul care a pus în lumină necesitatea de a ţine seama de evoluţia paralelă şi solidară a scrisului românesc şi a celui slavon în ţările române în perioada dinaintea secolului al XVI-lea[13]. Simplul fapt că în cuvintele româneşti din documentele slavone ѫ = *ă* (*î*) nu exclude, deci, posibilitatea ca limba română să fi fost scrisă şi înainte de pierderea nazalităţii în limba bulgară. De vreme ce românește s-a scris „întotdeauna, sporadic şi pentru nevoi particulare", nimic nu ne opreşte să admitem, ca o simplă supoziţie, firește, că s-a scris şi în veacul al XII-lea. Cel ce a folosit în această epocă alfabetul chirilic pentru scrierea limbii române a trebuit, în mod obligatoriu, să folosească slova ѫ pentru a nota rom. *ă* (*î*) + *n*. Mai tîrziu, după denazalizarea iusului, românii, care continuau să scrie slavonește după modelul mediobulgar, au dat acestei slove valoarea *ă* (*î*), pe care dobîndise, în acea epocă, la bulgari (se admite că de pe la jumătatea secolului al XIII-lea bulgarii redau prin ѫ o vocală centrală orală)[14]. Lucrurile s-au putut petrece în acest fel numai în împrejurarea în care, înaintea secolului al XIV-lea, românii ar fi scris în limba lor în mod cu totul sporadic. Dacă, dimpotrivă, ar fi existat la ei în acele vremuri o deprindere cît de cît constantă de a scrie românește cu alfabet chirilic, dacă, prin urmare, s-ar fi creat o anumită tradiţie, atunci cu siguranţă că ei ar fi continuat să atribuie lui ѫ valoarea *ă*(*î*) + *n* şi după epoca denazalizării iusului în bulgară. Cum însă noi nu cunoaştem exemple din secolele al XIV-lea şi al XV-lea cu ѫ = *ă*(*î*) + *n*, *înseamnă că o asemenea tradiţie n-a existat*. Dimpotrivă, valoarea slovei ѫ din cuvintele româneşti pătrunse în documentele slave ne dă dreptul să afirmăm că tradiţia aceasta s-a fixat după denazalizarea iusului în bulgară, deci după 1250. Ar rezulta de aici că secolul al XIV-lea (sau sfîrşitul celui anterior) trebuie socotite drept epocă de fixare a unei tradiţii a scrisului românesc, şi nu drept epocă a începuturilor scrierii în limba română.

Spunem „ar rezulta", menţinîndu-ne în ipotetic, pentru că afirmaţia aceasta are nevoie de o precizare esenţială. Într-adevăr, data propusă de Bogdan reprezintă numai *termenul a quo* al unui proces de durată. Faptul nu a fost remarcat pînă acum, deşi are o importanţă deosebită. Dacă bulgarii au pierdut nazalitatea iusului în secolul al XIII-lea, aceasta nu înseamnă că românii au trebuit să scrie românește îndată după 1250 sau după 1300. Ei puteau face acest lucru tot atît de bine în secolul al XV-lea sau chiar în al XVI-lea, căci rostirea fără nazalitate a lui ѫ s-a păstrat, în bulgară, pînă în zilele noastre.

Dacă toate acestea sînt exacte, atunci concluziile cercetării lui I. Bogdan trebuie să sune, într-o formulare corectă, astfel : *limba română a fost folosită în scris, cu o relativă constanţă, dînd naştere unei tradiţii grafice, într-o epocă posterioară primei jumătăţi a secolului al XIII-lea.*

Cînd însă după 1250? Iată o întrebare la care examenul grafiei chirilice a cuvintelor româneşti din documentele slavo-române nu ne poate da, el singur, un răspuns satisfăcător. Existenţa unei tradiţii literare în a doua jumătate a secolului al XVI-lea este un fapt evident, pe care nimeni nu l-a contestat pînă astăzi. Simpla constatare că primele texte literare româ-

---

[13] *Loc. cit.*, p. 66.

[14] Cf. acum, recent, K. Mirčev, *Istoričeska gramatika na bălgarskia ezik*, ediţia a II-a, Sofia, 1963, p. 98—99.

nești a căror existență ne-a fost semnalată în mod cert datează dinaintea anului 1550 pledează în favoarea acestui punct de vedere. El este confirmat, pe lîngă o serie de argumente asupra cărora ne vom opri în altă parte a lucrării de față (vezi mai jos, p. 203 și urm.), de prezența unor grafii hipercorecte într-o serie de texte redactate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Într-un document scris la Bistrița în c. 1600 apare grafia, aparent curioasă, *simtul* (pentru *simtu* „sînt") [15]. Ea se explică cu ușurință dacă admitem că, în graiul celui ce scria, articolul enclitic masculin *-l* căzuse. El rostea, deci, *lupu*, *portu*, *satu*, *trupu* etc., dar știa că aceste cuvinte trebuiau scrise cu *-l*: *lupul*, *portul*, *satul*, *trupul*. Examinînd documentul vom vedea că la forma articulată substantivele masculine prezintă întotdeauna pe *-l* (*dorol*, *liutul*, *trupol* etc). Dar se vede că scriitorului îi „scăpau" uneori în scris și forme cu *-u*, despre care știa că nu sînt corecte. Din exces de zel, scriind în grabă, el adaugă un *-l* la sfîrșitul formei de prez. ind. pers. 1 sg. a verbului *a fi*, *simtu*, acolo unde el nu avea ce să caute. Cu douăzeci de ani mai devreme, în *Palia de la Orăștie* (1582), apare grafia hipercorectă *firovimii* [16]. Ea se datorează unei persoane care evita să redea în scris fenomenul palatalizării labiodentalei *f* în stadiul *h'* (pe care-l avea în grai), deoarece respecta norma conform căreia corecte erau formele cu *f* și nu cele cu *h*. Din teama de a nu contraveni acestei norme, el l-a substituit pe *h* prin *f* în *hirovimii*, unde *h* nu redă însă stadiul *h'* al palatalizării lui *f*. În cel mai vechi text literar românesc ajuns pînă la noi, *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu, (*c.* 1551—1553), citim (52[r]) : *barbații al celui loc.* Traducătorul (sau revizorul, tipograful) acestui text folosește de regulă formele variabile ale articolului posesiv, alături de care apar și exemple cu art. pos. *a* invariabil, care, după toate probabilitățile, caracteriza propriul său grai. El folosea, însă, în scris, supunîndu-se unei norme, formele variabile ale articolului posesiv. Avînd convingerea că redă uneori în scris pe *a* invariabil, el face în cazul citat mai sus un acord greșit (articolul e acordat cu *loc*, nu cu *bărbații*) și aceasta numai pentru a-l evita pe *a* invariabil (socotit a fi incorect).

Dintre opiniile emise în legătură cu existența unei tradiții grafice în secolul al XVI-lea, avîndu-și originile înainte de 1500, vom menționa pe cele semnate de G. Ivănescu, Șt. Pașca și Al. Rosetti [17]. Ne vom opri o clipă asupra opiniilor lui Al. Rosetti, care au meritul de a sugera o modalitate de abordare a problemei ce ne preocupă.

Tradiția grafică este frecvent invocată în lucrările lui Al. Rosetti. Se știe că, după părerea acestui savant, scrierea slovelor ѣ și ѧ (în cuvinte de tipul *lege*) și a lui ѕ final se datorează urmării unei tradiții (deci unor norme), deoarece în secolul al XVI-lea diftongul *ea* s-ar fi redus la *e*, iar *u* final ar fi dispărut peste tot în Dacoromania (ILR, 482—484, 498—501). Admițînd acest punct de vedere, ar trebui să plasăm începuturile tradiției literare românești înaintea secolului al XIII-lea, cînd întîlnim primele cuvinte scrise fără *-u* (ILR, 450—452), ceea ce ni se pare cu neputință

[15] Al. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle tirées des archives de Bistritza* (*Transylvanie*), București, 1926, p. 52.

[16] *Palia de la Orăștie*. 1581—1582. Text — Facsimile — Indice, ed. V. Pamfil, București, 1968, p. 305.

[17] G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 347—377; Șt. Pașca, *Contribuții la istoria începutului scrisului românesc*, p. 85—89.

de acceptat[18]. Spre o epocă mai apropiată de noi ne duce interpretarea similară a redării în scris a vechiului *ea* prin *e*. Interpretînd grafii ca *Urecle* (1437) şi *Jumĕtatici* (1439), autorul conchide că, în cel de al patrulea deceniu al secolului al XV-lea, *ea* fusese monoftongat în Moldova şi că „notarea lui *e* cu *ĕ* se făcea în virtutea unei tradiţii grafice" (ILR, 449), care se va fi statornicit, prin urmare, la începutul secolului al XV-lea, dacă nu chiar în veacul precedent.

Meritul principal al opiniilor lui Al. Rosetti constă în aceea că ele pun în discuţie problema alternanţelor grafice din secolul al XVI-lea şi sugerează posibilitatea de a stabili, pe baza lor, vechimea tradiţiei grafice româneşti. Dacă în textele literare copiate alternanţele s-ar putea datora unui amestec de graiuri (al textului copiat şi al copistului), în scrierile originale (documente), unde ele se întîlnesc de asemenea, prezenţa lor nu mai poate fi explicată în acest fel. Nu avem spaţiul trebuincios şi nici n-ar servi discuţiei noastre să înşirăm aici toate soluţiile propuse pentru limpezirea acestei delicate şi foarte dificile chestiuni sau pe cele care ar mai putea fi avansate. Cea mai verosimilă (care nu le exclude însă, întotdeauna, pe celelalte) este aceea care presupune că una dintre cele două grafii se explică prin tradiţia literară (neavînd, aşadar, acoperire în vorbirea curentă), în timp ce cealaltă reflectă pronunţarea contemporană (vezi Rosetti, ILR, 445—446). Aşa ar putea sta lucrurile, de pildă, cu alternanţele *f/h* (*fi — hi*) sau *e/i* (*oameni — oamini*). Acceptînd punctul de vedere schiţat mai sus, sîntem siliţi să admitem, ca un corolar necesar, că, pentru a deveni tradiţională, scrierea lui *f* sau *e* a trebuit să fie fixată, în scrierea românească din unele regiuni ale ţării, înaintea palatalizării lui *f*, respectiv a închiderii lui *e* la *i*. Apariţia în scris a lui *h* şi, respectiv, a lui *i* ar putea preciza *terminus ante quem*, adică data înaintea căreia s-au fixat normele respective.

Să luăm, spre exemplificare, alternanţa *e/i* din documentele moldoveneşti scrise în secolul al XVI-lea. Ea apare curent în texte, aşa cum ne arată următoarele exemple: j. Galaţi, 1577: *şezîndu* (3) — *oamini* (9)[19]; fără localizarea precisă, 1591: *oameni* (1^{v} /13), *şipotele* (4^{r}/13) — *nĕmişi* (1^{r}/5)[20]; j. Bacău, 1592: *oameni* (10) — *ficiorul* (1)[21]; Moldoviţa, 1592: *oamenii* (21), *priiatenului* (30) — *priiatin* (26)[22]; Drăguşeni — Vaslui, 1592: *şetrarului* (8) — *şitrarul* (9)[23]; j. Vaslui, 1595: *feciorul* (1^{r}/1) — *ficioru* (1^{r}/1)[24]; Suceava, 1595: *priiatenii* (1^{r}/20) — *priiatinilor* (1^{r}/2)[25] etc. (exemplele pot fi înmulţite; se va observa că uneori grafiile alternante se referă la acelaşi cuvînt). Rezultă de aici, dacă acceptăm punctul de vedere exprimat mai sus, că diecii, deşi rosteau *i*, scriau totuşi adeseori *e*, în virtutea tradiţiei. Cît de veche era această tradiţie ne-ar putea-o spune documentele slavo-române, în care am notat trecerea lui *e* la *i* încă de la jumătatea secolului al XV-lea: *Hireştii* (= Hereştii; 1493; I. Bogdan,

---

[18] Cf. observaţiile lui E. Petrovici, *Scrierea lui -u şi -i în secolele XIII — XV*, în „Cercetări de lingvistică", XI, 1966, nr. 2, p. 185—188.

[19] Document aflat la Arh. st. Bucureşti, Ep. Roman, IV/1. Cifrele indică rîndul.

[20] BAR, CCC/12. Cifrele indică fila şi rîndul.

[21] „Arhiva", I, 1889, p. 248—249. Cifrele indică rîndul.

[22] Al. Rosetti, *Lettres roumaines* ..., p. 45—46. Cifrele indică rîndul.

[23] Gh. Ghibănescu, *Surele şi izvoade*, X, p. 11—12. Cifrele indică rîndul.

[24] Arh. st. Bucureşti, Ep. Huşi, XII/2. Cifrele indică fila şi rîndul.

[25] Al. Rosetti, *Lettres roumaines* ..., p. 48—49. Cifrele indică rîndul.

Documentele lui Ştefan cel Mare, vol. II, Bucureşti, 1913, 31), *Jamiri* (= Gemeni; 1472; Bogdan, G., 77), *Jemineşti* (1447; Bogdan, G., 168), *Pîntic* (1456; Rosetti, ILR, 454) etc. La o concluzie asemănătoare am ajunge luînd în consideraţie alternanţa *s* moale/*s* dur (+ *e*), consemnată în documentele moldoveneşti din secolul al XVI-lea. Dăm numai cîteva exemple, pentru a nu încărca expunerea: j. Bacău, 1592: *mărturisesco* (2—3) — *Arsănie* (10) [26]; j. Neamţ, 1598: *mărturisesco* (1^r/1) — *săcuiu* (1^r/6) [27]; cf. şi Galaţa, 1588: *frumoase* (4^v/7), *vase* (14^r/1) — *sacar*(*ă*) (12^r/1), *sacure* (3^v/9)[28]. Cele mai vechi atestări ale durificării lui *s* în documentele slavone scrise în Moldova urcă pînă la jumătatea secolului al XV-lea: *Săcuianii* (1448; Bogdan, G., 196), *Săcară* (1486; Bogdan, G., 198), *Săcătura* (1491; I. Bogdan, *op. cit.*, vol. I, 488).

Rezultă că începuturile tradiţiei literare româneşti în Moldova ar trebui plasate înainte de 1450 sau, cel puţin, la jumătatea secolului al XV-lea. Un asemenea punct de vedere nu este însă inatacabil. Într-adevăr, pentru a înscrie începuturile tradiţiei grafice româneşti în limitele perioadei 1400—1450 ar trebui să avem certitudinea că închiderea lui *e* la *i* şi durificarea lui *s* erau generale în Moldova la jumătatea secolului al XV-lea, ceea ce, însă, ar fi destul de greu de susţinut numai pe baza cîtorva exemple (de notat că grafii cu *e* şi cu *s* moale apar frecvent în textele slavo-române ale vremii). Altminteri, s-ar putea susţine (şi nu fără dreptate) că tradiţia literară românească a putut lua naştere în alte zone decît cele unde fenomenele de mai sus aveau curs la jumătatea veacului al XV-lea, iar în acestea închiderea lui *e* la *i* şi, respectiv, durificarea lui *s* s-au produs la o dată mai tîrzie, poate chiar după 1500. Împrejurarea că deţinem o informaţie din primul sfert al secolului al XV-lea din care rezultă că se scria româneşte la acea dată [29] nu răstoarnă obiecţia formulată mai sus, căci simplul fapt de a scrie româneşte nu implică existenţa unei tradiţii, care poate lua naştere numai în condiţiile în care limba este folosită în scris cu o anumită consecvenţă şi într-un interval de timp relativ îndelungat. Ne lipseşte, apoi, absoluta certitudine că în *toate cazurile* alternanţele din secolul al XVI-lea reflectă un amestec de tradiţie şi viu grai. Luînd în consideraţie alternanţele grafice din secolul al XVI-lea nu obţinem, aşadar, decît o indicaţie asupra epocii de constituire a unei tradiţii literare româneşti şi nicidecum o certitudine. Informaţiile astfel primite merită totuşi să fie luate în consideraţie.

Adusă în discuţie de unii cercetători care au abordat problema începuturilor scrisului în limba română [30], slova ѹ ne poate oferi, la rîndul ei, unele indicii preţioase în chestiunea ce ne interesează.

Cea mai veche atestare a acestei slove, folosită pentru a reda africata sonoră românească *ğ*, se găseşte într-un document slavon din 1454.

---

[26] Cifrele indică rîndul.

[27] BAR, XXXII/69. Cifrele indică fila şi rîndul.

[28] BAR, CCC/1. Cifrele indică fila şi rîndul.

[29] Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 62—63.

[30] Vezi acum în urmă Şt. Paşca, *loc. cit.*, p. 86.

Se ştie că alfabetul chirilic nu cunoştea slova ѫ. Pînă la începutul acestui secol s-a susţinut, de către învăţaţi români şi străini, că slova ѫ ar fi fost creată pe teren românesc pentru a reda un sunet specific limbii noastre, pe care idiomurile slave nu-l cunoşteau. Cel dintîi care a demonstrat pe larg că ѫ este împrumutat de la sîrbi, întemeindu-şi afirmaţiile pe argumente demne de a fi luate în consideraţie, a fost I. Bărbulescu [31]. Opinia sa s-a impus repede, aşa încît astăzi nimeni nu mai susţine că ѫ ar fi fost inventat de români (prin modificarea lui ѹ, scris şi ѵ). În realitate, explicaţia lui Bărbulescu nu este inatacabilă. Într-adevăr, exemplele cele mai vechi pe care le citează din texte sîrbeşti de redacţie bosniacă nu prezintă slova, ѫ, ci slovele ѫ (*Evanghelia* lui Miroslav din secolul al XII-lea şi un document din Bosnia datat 1249), ѧ (*Evanghelia* Nikolsko-Bosnia, 1404) şi ѧ (*Lecţionar* sîrbesc din secolele al XV-lea — al XVI-lea, unde această slovă notează deopotrivă pe *ĕ*, *é* şi pe *đ*). ѫ (cu valoarea *ĕ*, *é*) apare într-o inscripţie funerară nedatată şi (cu valoarea *đ*) în 1551 şi 1624 [32]. Faptul că cea mai veche atestare a slovei ѫ într-un document sîrbesc e posterioară primei jumătăţi a secolului al XVI-lea şi e mai recentă *cu un secol* decît cea mai veche atestare a ei într-un document scris pe teren românesc ne îndreptăţeşte să plasăm un justificat semn de întrebare asupra concluziilor lui Bărbulescu. Nu e exclus, teoretic vorbind, ca românii să fi creat pe ѫ independent de un model străin sau cel puţin să-l fi luat pe ѫ din cărţile sîrbeşti de redacţie bosniacă (unde avea valorile *ĕ*, *é* şi *đ*) şi să-l fi inversat (scriindu-l cu cele două bare laterale în sus şi cu bara din mijloc în jos) pentru a reda africata *ǧ*.

Născocită de români sau împrumutată de ei de la sîrbi (cu unele modificări), slova ѫ a fost întrebuinţată din cele mai vechi timpuri pentru a reda în scris un sunet specific românesc. După părerea lui Candrea, slova ѫ a fost inventată sau împrumutată de la sîrbi pentru a reda africata *ǧ* în numele româneşti de persoane şi de locuri reproduse în documentele slavoneşti scrise în ţările române [33]. Opinie profund greşită, după părerea noastră, căci nu se împrumută o slovă din cărţi scrise în străfundurile Serbiei şi puţin cunoscută sîrbilor înşişi şi cu atît mai puţin se inventează o asemenea slovă numai pentru a reproduce, cînd şi cînd, sunetul *ǧ* în relativ rarele cuvinte româneşti (în marea lor majoritate termeni onomastici) care trebuiau consemnate în documente. Pentru a reda, cu totul ocazional, africata *ǧ* în asemenea cuvinte, scribii (nu o dată străini) aveau la îndemînă pe г, ж, ч sau combinaţii de slove ca дч, чж, дж, în măsură să redea satisfăcător sunetul românesc (notaţii de felul celor de mai sus apar în documente din secolul al XV-lea [34]). Crearea unei slove noi sau chiar numai împrumutarea ei (cu unele modificări) presupune în chip necesar scrierea relativ curentă a limbii române. Numai scriind de mii de ori cuvinte cu *ǧ*, românii au putut simţi nevoia de a găsi un echivalent grafic diferit de celelalte slove ale alfabetului chirilic. A fost nevoie, deci, de un exer-

---

[31] *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul al XVI şi XVII*, Bucureşti, 1904, p. 441—446.

[32] *Ibidem*, p. 444.

[33] *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII*, vol. I, Bucureşti, 1916, p. LXVII.

[34] Vezi Rosetti, ILR, p. 457—458.

ciţiu grafic îndelungat pentru a se simţi insuficienţa notaţiilor curente şi a recurge la împrumut sau la crearea unei noi slove. ѹ nu putea apărea în cadrul scrisului slavon cu litere chirilice din ţările române, ci numai în cadrul scrisului românesc, şi anume în momentul cînd acest scris avea o oarecare vechime, o anumită tradiţie. Nu e mai puţin adevărat că, în 1454 ѹ este o apariţie izolată şi ea ar putea fi pusă pe seama unei întîmplări; următoarea ei atestare în documentele slavo-române e din 1469, după care se întîlneşte destul de frecvent [35]. Tocmai de aceea, din spirit de prudenţă, ariţipaa ei în texte trebuie plasată în anii 1450—1480. Faptul că ѹ apare în documente în anii 1450—1480 constituie o dovadă că înainte de 1480 s-a scris românește cu o anumită consecvenţă, căci numai la capătul unui proces de o anumită durată s-a putut naşte nevoia de a crea sau de a împrumuta o slovă distinctă pentru notarea unui sunet specific românesc.

Faptul că, după 1450—1480, în documentele slave ğ continuă să fie notat prin ґ, ж etc. nu poate constitui un argument inatacabil împotriva supoziţiilor noastre. Întîi, pentru că mulţi dintre scribii documentelor slavone erau străini (sîrbi, bulgari, ucraineni), iar ж nu apărea, cel puţin la început, decît la cei ce scriau românește, iar aceştia nu puteau fi decît românii. Nu trebuie, apoi, să ne imaginăm că în a doua jumătate a secolului al XV-lea toţi românii foloseau în scris limba lor maternă. Foarte probabil că scrierea limbii române era practicată numai în anumite cercuri, altele decît cele din care se recrutau unii dintre scribii de la curtea domnească. Generalizarea scrierii româneşti sau cel puţin răspîndirea ei în cercuri mai largi presupune un proces îndelungat, care trebuie să se fi extins şi asupra secolului al XVI-lea. Se cuvine să menţionăm aici că, în documentele slavo-române, notaţiile cu ж continuă să apară pînă spre jumătatea secolului al XVI-lea (izolat şi după această dată), în timp ce textele româneşti ajunse pînă la noi, începînd cu scrisoarea lui Neacşu, nu-l notează pe ğ decît prin ѹ. Faptul e în măsură să ne arate că în primele decenii ale secolului al XVI-lea scrisul românesc se eliberase de sub tutela celui slavon şi-şi ducea existenţa sa independentă. Avansînd deci cu toată rezerva concluziile noastre, socotim drept epocă probabilă de fixare a tradiţiei literare româneşti intervalul 1450—1520. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de cînd datează textele literare româneşti care au ajuns pînă la noi, tradiţia literară românească putea avea deci (cel puţin în unele regiuni ale ţării) o vechime de aproximativ 100 de ani.

Rămîne să mai precizăm, în încheierea acestui capitol introductiv, care au fost mijloacele prin care s-a perpetuat tradiţia literară românească în secolele al XV-lea şi al XVI-lea. Tradiţia literară presupune în mod obligatoriu existenţa unor norme, oricît de imperfecte şi de labile, ca în orice epocă de început, dar, în fine, a unor norme, a căror transmitere de la o generaţie la alta poate fi cu greu imaginată în afara unui proces de învăţare în şcoli a limbii române. Ar fi, poate, din cale afară de hazardat să presu-

[35] Vezi Şt. Paşca, *loc. cit.*, p. 86.

punem că limba română ar fi servit drept mijloc de însuşire a cunoştinţelor într-o epocă de dominaţie culturală a slavonei, care era în acelaşi timp limbă oficială a bisericii şi a cancelariei şi era învăţată în şcoli. Nu trebuie să uităm însă că în aceste şcoli slavona nu putea fi învăţată de români decît prin intermediul propriei limbi materne. De justeţea acestui punct de vedere ne convinge existenţa textelor slavone cu traducere românească intercalată, a căror menire didactică a fost susţinută de Şt. Ciobanu şi întărită, cu noi argumente, de noi înşine într-o cercetare recentă [36]. Folosită drept instrument de învăţare şi, apoi, de aprofundare a limbii slavone, româna devenea, prin aceasta, obiect, fie şi secundar, de studiu, avînd anumite reguli de scriere care trebuiau negreşit deprinse de cei ce urmau şcolile timpului, chiar şi numai pentru a putea învăţa mai uşor limba oficială de cultură a vremii. Deţinem asemenea texte din a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi nu avem nici un motiv să ne îndoim că ele au existat cu mult înaintea acestei perioade [37].

[36] Vezi lucrarea noastră *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1974, p. 196—201.

[37] Pentru unele sugestii privitoare la vechimea scrierii limbii române cu litere latine, a se vedea lucrarea noastră citată în nota precedentă, p. 29.

PARTEA I

EPOCA PREMERGĂTOARE UNIFICĂRII ROMÂNEI LITERARE (1532—1715)

CAPITOLUL I

Limba literară în perioada 1532—1588

În evoluţia limbii române, secolul al XVI-lea ocupă un loc de o importanţă deosebită. El marchează apariţia primelor texte scrise în limba română. Deşi avem certitudinea că s-a scris românește şi înainte de 1500, cel mai vechi text ajuns pînă la noi este scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung, datată, prin conjectură, 1521. Numărul scrisorilor şi al documentelor particulare este în continuă creştere, pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul secolului. O catalogare recentă a lor, făcută la Institutul de lingvistică din Bucureşti, a consemnat aproximativ 120 de acte, scrisori, notiţe şi inscripţii, redactate în intervalul 1521 — 1600. Nu mult după 1521 sînt semnalate şi primele texte literare românești, manuscrise sau tipărite, al căror număr, pentru perioada delimitată mai sus (1532 — 1588), este de 26 (din care 3 pierdute). Avem a face, în totalitatea cazurilor, cu traducerea, din slavă sau maghiară, a unor cărţi religioase: *Catehismul* luteran, *Evanghelia*, *Apostolul*, *Psaltirea*, *Pravila*, două *Cazanii*, o *Carte de cîntece* calvină, primele două cărţi ale *Vechiului Testament*, un *Molitvenic*, *Liturghierul*.

Acţiunile de traducere sau de copiere (imprimare) a cărţilor sfinte se desfăşoară în şapte centre (zone) culturale, dintre care unul se plasează în afara teritoriului dacoromânesc: Sibiu, Orăştie, Cluj, nordul Transilvaniei, nordul Moldovei, Braşov, insula Rhodos. Cantitativ, aportul centrelor e variabil: patru texte sînt de proveniență nord-ardeleană, treisprezece au fost scrise (tipărite) în Braşov, patru în Moldova de nord, două în Sibiu şi cîte unul în Orăştie, Cluj şi Rhodos. O anumită repartiţie a textelor obţinem dacă facem distincţie între tipărituri şi manuscrise. Cunoaştem astfel şaisprezece tipărituri (dintre care una s-a pierdut) şi zece manuscrise (din care două n-au ajuns pînă în zilele noastre)[1]. Centrele tipografice ale epocii se situează în sudul Transilvaniei şi în Hunedoara, la Sibiu, Braşov şi Orăştie. O consecinţă directă a acestei situaţii este repartizarea inegală a tipăriturilor între centrele de cultură amintite mai sus: cu o singură excepţie (*Apostolul* Cardaş din 1560), toate

[1] N-am ţinut seama de aşa-numitele fragmente Iorga (cele mai multe publicate în *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească (sec. al XV-lea şi al XVI-lea)*, Bucureşti, 1906, care nu au fost datate, pînă în prezent, în mod satisfăcător. În aceeaşi situaţie se află şi fragmentele semnalate de P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, p. 125 — 131. Am trecut, de asemenea, cu vederea *Leviticul* din Belgrad, considerat a fi scris pe la 1560 (vezi B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, vol. I, Bucureşti, 1878, p. 5), dar a cărui apartenenţă la secolul al XVI-lea nu a fost niciodată convingător demonstrată. *Octoihul* datat de Sulică 1570 a fost scris între 1596 şi 1610, iar epilogul atribuit lui Oprea e un fals (vezi Al. Mareş, *Un octoih românesc din secolul al XVI-lea?*, în „Limba română", XVIII, 1969, nr. 3, p. 239 — 251). N-am trecut în rîndul textelor unele rugăciuni (*Tatăl nostru*, *Crezul* etc.), care sînt incluse, de obicei, în diverse cărţi bisericeşti (cazanii, catehisme, molitvenice).

textele de proveniență sud-ardeleană și bănățeană sînt tipărite. Dimpotrivă, producția literară a celorlalte regiuni este, în întregime, manuscrisă.

O lungă discuție s-a purtat în cursul anilor asupra curentului cultural care a determinat apariția primelor texte românești. S-au făcut referiri la bogomilism, husitism, catolicism, protestantism. Au existat și încercări de explicare prin factori interni. E datorată în mod cert unor acțiuni protestante (luterane sau calvine) tipărirea următoarelor cărți: *Catehismele* din 1544 și 1559 — 1560, *Tetraevanghelul* din 1561, *Cazania I* și *Molitvenicul* din c. 1567, *Psaltirea* și *Liturghierul* din 1570, *Cartea de cîntece* din c. 1560 — 1570 și *Palia de la Orăștie* (1582). Fiind vorba de tipărituri, toate aceste cărți provin din sudul Transilvaniei și din Banat-Hunedoara. În privința celorlalte texte literare (manuscrise sau tipărite) domnește, într-o măsură mai mare sau mai mică, incertitudinea.

Paralel cu traducerile de cărți religioase canonice, epoca de care ne ocupăm cunoaște și începuturile unei literaturi apocrife, alcătuită din legende parabiblice și hagiografice. Nu ni s-au păstrat textele originale, ci numai copii tîrzii care se plasează în ultimii ani ai secolului al XVI-lea și la începutul celui următor, deci în afara perioadei de care ne ocupăm.

Epoca asupra căreia ne vom opri în capitolul de față e delimitată, la cele două extreme, de anii 1532 și 1588. Prima din aceste date este anul semnalării celor mai vechi texte literare românești, azi pierdute (*Evanghelia* și *Apostolul* din Moldova) [2], a doua marchează încheierea seriei de cărți ieșite din teascurile tipografiei coresiene (se admite că *Psaltirea* slavo-română, imprimată de Șerban Coresi, a văzut lumina zile în c. 1588)[3]. După cum se vede, am utilizat pentru periodizare date luate din istoria literaturii românești din secolul al XVI-lea. Epoca delimitată cuprinde cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase, însumînd rezultatele unor acțiuni începute în prima jumătate a secolului și încheiate, practic, în cel de-al nouălea deceniu. S-ar putea obiecta împotriva acestei periodizări că neglijează decenii întregi din secolul al XVI-lea în care s-a scris sau e posibil să se fi scris texte literare în limba română. Se va spune, probabil, că originalele textelor rotacizante sînt mai vechi decît anul 1532 și nu pot fi incluse, fără a forța nota, în perioada delimitată de noi. E posibil ca lucrurile să stea așa, dar nimeni n-a dovedit pînă acum în mod indiscutabil că originalele textelor rotacizante sînt anterioare anului 1532; ele pot fi, tot atît de bine, posterioare acestei date. Oricum, noi nu posedăm originalele acestor scrieri, ci numai copiile: ele ne interesează [4].

Se obișnuiește să se includă în literatura secolului al XVI-lea lucrări ca: *Codicele Sturdzan*, *Codicele Marțian*, *Codicele Todorescu*, *Manuscrisul de la Ieud* și chiar *Catehismul Marțian*. Vom spune de la început că, în mod indiscutabil, unele din aceste lucrări nu aparțin secolului al XVI-lea. Astfel, *Catehismul Marțian* a fost plasat de Al. Rosetti la sfîrșitul, iar de

---

[2] Vezi Ș. Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuții la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea*, în „Studii", XI, 1958, nr. 4, p. 62 — 63; Al. Rosetti, *Cu privire la datarea primelor traduceri românești de cărți religioase*, în „Limba română", VII, 1958, nr. 1, p. 20 — 22.

[3] Vezi I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, vol. I, București, 1916, p. LXI, nota 1.

[4] Vezi lucrarea noastră *Textele rotacizante și originile scrisului literar românesc. Chestiuni de metodă*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. I, București, 1969, p. 209 — 224.

N. Drăganu la mijlocul secolului al XVII-lea. *Codicele Marţian* este, de asemenea, posterior anului 1600, ba chiar anului 1643, cînd apare *Cazania* lui Varlaam, din care sînt copiate unele pagini. Filigranul *Manuscrisului de la Ieud* ne duce spre anii 1620 — 1630. *Codicele Todorescu* a fost datat de editorul său, N. Drăganu, în jurul anului 1600. Cît priveşte textele din *Codicele Sturdzan*, vom observa că nici unul nu e datat înainte de 1600. Singurele texte româneşti datate poartă anii 1600 — 1601, 1607 şi 1619, celelalte n-au fost examinate filigranologic, pentru a li se stabili o dată, fie şi aproximativă (în orice caz, ele sînt posterioare anului 1580).

Unul din motivele pentru care aceste texte au fost considerate ca făcînd parte din secolul al XVI-lea este descinderea lor din originale alcătuite înainte de 1600. Faptul e incontestabil, dar e de observat, din nou, că noi nu operăm cu originale pierdute, ci cu copii existente în mîna noastră. A proceda altfel ar însemna să lărgim lista textelor cu o serie de lucrări copiate în prima jumătate a secolului al XVII-lea după originale din veacul precedent, ceea ce n-ar duce, în nici un caz, la o imagine exactă a ceea ce a însemnat limba literară înaintea anului 1600. Ceea ce ne-a determinat să facem din anul 1588 o linie de hotar este faptul că lucrările datînd din jurul anului 1600 sau imediat posterioare, cum ar fi textele incluse în *Codicele Sturdzan* sau în *Codicele Todorescu*, se rezumă, de obicei, la a reproduce scrieri religioase anterioare anului 1588, canonice sau apocrife (din rîndul celor dintîi citäm *Catehismul* din 1559 — 1560, copiat de popa Grigore din Măhaci, predica *Zise Domnul* din *Pravila* coresiană reprodusă în *Codicele Todorescu* şi în *Codicele Sturdzan*, precum şi fragmentele din *Cazania a doua* existente în *Codicele Todorescu*). Toate aceste lucrări aparţin în chip firesc unei etape noi din istoria literaturii religioase (canonice sau apocrife), a cărei caracteristică este difuzarea, prin copiere, a unora dintre traducerile româneşti efectuate în epoca precedentă [5].

Asupra literaturii româneşti din perioada de care ne ocupăm, vezi expunerile de ansamblu din N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, Bucureşti, 1904, p. 15—114; S. Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930, p. 61—80; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol, I, Bucureşti, 1940, p. 47—53, 55—65; *Istoria literaturii române*, vol. I, ed. a II-a Bucureşti, 1970, p. 281—310.

După această examinare, în linii foarte generale, a literaturii române din perioada 1532 — 1588, vom arunca o privire mai amănunţită asupra producţiei literare a fiecăruia din cele şapte centre culturale amintite mai sus. Vom scoate în evidenţă o serie de particularităţi lingvistice care interesează nemijlocit expunerea noastră. Ele au rostul de a pune în lumină asemănările şi deosebirile dintre texte, fiind utile şi pentru a stabili, pe scurt (fireşte, în măsura posibilului), care este proveniența dialectală a textelor (ce graiuri se reflectă, adică, în limba lor) şi a observa, apoi, modul particular în care ele se reunesc spre a pune în lumină trăsăturile caracteristice ale unor variante regionale ale limbii române literare.

[5] N. Cartojan, *op. cit.*, p. 65 — 81, studiază aşa-zisele cărţi populare în capitolul *Epoca post coresiană. Textele populare*, depăşind limitele secolului al XVI-lea.

Nu e vorba, aşadar, de o descriere amănunţită a limbii textelor alcătuite în perioada 1532 — 1588. De aceea, nu trebuie să surprindă absenţa unor fenomene, poate semnificative pentru un text sau altul, pe care nu le-am avut în vedere în lucrarea de faţă şi care, în plus, nu ne dau indicaţii suficiente asupra graiului vorbit de cei ce le-au scris. Am notat întotdeauna modul în care se realizează, într-o lucrare sau într-alta, aşa-numitele trăsături fundamentale, chiar atunci cînd textele prezintă o unică realizare a lor. Lipsa de spaţiu ne-a oprit să procedăm la fel cu celelalte fenomene (vezi, în această privinţă, cele spuse mai sus, în *Introducere*, p. 85—86).

În sfîrşit, se cuvine să arătăm că, uneori, localizarea textelor a trebuit să se reducă la desprinderea cîtorva indicaţii, mai mult sau mai puţin precise, pe care lucrările ulterioare urmează să le confirme sau să le dezmintă. Cercetări mai adîncite (întotdeauna dificile şi complicate) în această direcţie ar fi necesitat o muncă enormă şi nu şi-ar fi găsit locul cel mai potrivit într-o lucrare ca cea de faţă.

SIBIU

De sub teascurile tipografiei din Sibiu, care a funcţionat în deceniile cinci şi şase ale secolului al XVI-lea, au ieşit, din cîte ştim astăzi, două cărţi româneşti: *Catehismul* protestant din 1544 şi *Evangheliarul slavo-român*, zis *din Petersburg*, tipărit probabil în 1551 — 1553) şi datorat, se pare, aceluiaşi curent cultural-religios. Titlurile celorlalte lucrări tipărite, eventual, la Sibiu, ne sînt necunoscute. Imprimarea ambelor texte se datoreşte, foarte probabil, lui Filip Moldoveanul (Maler), gravor şi tipograf (sas?), originar din Moldova. Despre cea dintîi lucrare s-a afirmat că ar reproduce un original din nordul Ardealului-Maramureş, dar opinia aceasta, formulată de Al. Rosetti, n-a fost acceptată, cu excepţia lui Al. Procopovici şi Al. Piru, de nici un cercetător român. *Evangheliarul de la Sibiu*, despre care s-a crezut pînă nu demult că ar fi fost tipărit, în jurul anului 1580, undeva în Transilvania, de Coresi sau de diacul Lorinţ, este, neîndoielnic, un produs al imprimeriei sibiene. N. Iorga a afirmat, dar fără o demonstraţie convingătoare, că textul evangheliarului ar reflecta graiul moldovean, opinie la care subscrie şi L. Demény. E. Petrovici a localizat, de asemenea, evangheliarul în Moldova, într-o comunicare ţinută în 1965 (ulterior a adus în discuţie şi graiurile din zona Sibiului).

Am susţinut, la rîndul nostru, că *Evangheliarul de la Sibiu* e un text tradus în Banat şi pus sub tipar, după ce a fost revăzut, de Filip Moldoveanul. Textul reflectă, după părerea noastră, două straturi de limbă: unul bănăţenesc (fundamental) şi altul moldovenesc. Al. Mareş reafirmă, cu noi argumente, originea bănăţeană a *Evangheliarului de la Sibiu*; el nu admite, însă, că în limba textului s-ar întîlni şi particularităţi dialectale moldoveneşti.

În legătură cu activitatea tipografică desfăşurată la Sibiu şi cu lucrările apărute aici sînt de consultat următoarele lucrări [6]: I. Bogdan, *O evanghelie slavonă cu traducere*

[6] Indicaţiile bibliografice care însoţesc diverse paragrafe ale lucrării sînt selective şi au în vedere numai acele cercetări (de preferinţă recente) care se referă la probleme prezentînd un anumit interes pentru expunerea noastră.

română din secolul XVI-lea, în „Convorbiri literare", XXV, 1891, p. 33—40; I. Crăciun, *Catehismul românesc din 1544, urmat de celelalte catehisme româno-luterane: Bîrseanu, Sturdzan și Marțian*, Sibiu-Cluj, 1945—1946, p. 22; L. Demény, *O tipăritură slavo-română precorestană*, în „Studii", XVIII, 1965, nr. 5, p. 1001—1038; N. Drăganu, *Catehisme luterane*, în „Dacoromania", II, 1921—1922, p. 582—592; I. Gheție, *Considerații filologice și lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, în „Studii și cercetări lingvistice", XVII, 1966, nr. 1, p. 47—79; F. Hervay, *L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine*, în „Magyar Könyvszemle", 81, 1965, nr. 2, p. 119—127; Al. Mareș, *Observații cu privire la Evangheliarul din Petersburg*, în „Limba română", XVI, 1967, nr. 1, p. 65—75; E. Petrovici, *Observații asupra grafiei și limbii textului românesc al Evangheliarului slavo-român de la Sibiu*, în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553*, București, 1971, p. 9—21; A. Rosetti, *Les Catéchismes roumains du XVI-e siècle*, în „Romania", XLVIII, 1922, p. 321—334; N. Sulică, *Catehismul românesc din 1544 (Sibiu) și 1559 (Brașov) (Precizări cu privire la izvoarele lui)*, în „Anuarul liceului de băieți Al. Papiu-Ilarian", 1932—1935, p. 15—69.

Întrucît *Catehismul* din 1544 s-a pierdut, ne vom ocupa de *Evangheliarul de la Sibiu*. Din rîndul particularităților lingvistice ale acestui text am consemnat, ca fiind mai importante pentru expunerea noastră, următoarele:

Fonetică

Vocalism. Grafii ca *nadejda* (116^{v}), *narod* (4^{r}), *rasipitul* (17^{r}), *se spareară* (61^{v}), care notează trecerea unui *ă* protonic la *a*, arată că, în cuvintele de mai sus, *ă* nu evoluase la *e*, *i* sau *o*, în momentul cînd s-a produs această transformare fonetică. În *besereca* (58^{v}), *se va împerechiia* (37^{r}), *ă* etimologic apare trecut la *e*.

Ă proton apare trecut la *a* în: *batrînii* (33^{v}), *facură* (36^{v}), *împaraţia* (2^{v}), *se marită* (87^{r}) etc. Fenomenul este foarte frecvent, dar cazurile cu *ă* păstrat ne întîmpină, cîteodată, în paginile evangheliarului: *cădzu* (41^{r}, 42^{r}). Mai rare sînt situațiile cînd vocala accentuată este un *a* și trecerea lui *ă* la *a* se poate explica prin asimilare vocalică: *bunatate* (38^{r}), *margaritar* (47^{r}), *vatahului* (19^{r}).

Ă > *a* în *pahar* (31^{r}).

În *dereptate* (4^{v}), *e* nu e trecut la *i* (*direptate*) și nu s-a sincopat.

E medial neaccentuat apare trecut la *i*: *blastimă* (9^{r}), *întinireşte* (97^{r}), *oamini* (40^{r}), *picioarilor* (14^{v} etc., dar nu o dată el e conservat: *feciorul* (88^{r}), *se vedem* (39^{v}), *vor veni* (17^{r}).

E nu a trecut la *i* în *arepa* (1^{v}), *cetește* (95^{r}), *demîncața* (73^{v}), *se lepește* (70^{r}); *e* > *ă* în *dănoară* (16^{v}), *dănovara* (25^{v}); *e* > *i* în *striin* (64^{r}).

E final neaccentuat s-a închis la *i* în *ferici* (59^{r}), *știi* (3 sg.; 10^{v}). Exemplele cu *e* conservat sînt extrem de numeroase: *cetate* (1^{v}), *mare* (2^{v}), *pune* (45^{v}), *șarpe* (15^{r}) etc.

Un *a* analogic (după *a da*) apare în *dator* (68^{r}), *datorie* (68^{r}), în locul lui *e* originar.

Epenteza lui *i̯* nu s-a produs în *cînilor* (14^{v}), *mîne* (13^{r}).

I > *o* prin asimilare în *vor martorosi* (30^{r}).

Î a fost conservat în *îmbla* (3^{r}), *împle* (24^{r}).

Prin asimilare, *î* a trecut la *u* în *curund* (100ᵛ).

O neaccentuat > *u*: *durmind* (108ᵛ), *îngrupat* (46ᵛ); *o* a fost restabilit, prin analogie, în *dormind* (108ʳ). *O* > *u*, prin disimilare, în: *cucona* (49ʳ), *cuconilor* (33ʳ); cf. însă *cocon* (64ᵛ), *cocoşul* (112ᵛ).

U conservat în: *porunci-va* (1ᵛ), *preutului* (17ᵛ), *ustenesc* (13ʳ). Sincopa lui *u* în *uscă* (42ʳ).

Semivocala *u* a evoluat la *v*: *dzuva* (34ʳ), *luva* (63ᵛ), *nuvur* (61ᵛ), *plovă* (9ʳ) şi la *t* (velar) în *caltă* (4ʳ, 13ᵛ etc.); cf. şi *cautaţi* (13ᵛ). Hiatul *ă-u* > *o* în *lontru* (91ʳ).

La finală de cuvînt, diftongul *eá* a trecut la *e*(*ę*): *vreţi ave* (9ʳ), *be* (99ʳ), *me* (24ᵛ), *vreţi vre* (32ᵛ); cf. însă *a vedea* (32 ʳ) etc.

Diftongul *iá* a trecut la *ie* (*ię*) în *acoperie-se* (20ʳ), *prorociem* (16ᵛ); în marea majoritate a cazurilor, el apare păstrat.

Iu e conservat în *iuşora* (35ʳ), *minciunoşi* (15ᵛ).

Consonantism. Labialele s-au păstrat intacte: *fiiul* (1ʳ), *lumina* (5ʳ), *pita* (35ᵛ) etc.

Rostirea dură a labialei *m* e atestată de o serie de exemple, în care *e* > *ă* şi *ea* > *a* (cînd în silaba următoare nu se găseşte o vocală prepalatală): *să margă* (50ʳ), *mărg* (15ᵛ), *mărgînd* (60ᵛ); cf. *pascar* (3ʳ). Se întîlnesc însă şi cazuri cu *e* şi *ea* după labiale: *se se iaveacă* (10ʳ), *iubesc* (9ʳ), *protivescu-l* (17ʳ) etc. De notat rostirea moale a lui *b* în *beu* (33ʳ), *beutor* (33ᵛ).

M şi *v* etimologici păstraţi în *rumpe-vo-vor* (14ᵛ), *svinţească-se* (10ᵛ), *svînta* (1ᵛ), *svai* (36ᵛ).

Grupul *mn* apare trecut la *un* în *scaun* (8ʳ).

O posibilă tendinţă de durificare a dentalei *t* pare a oglindi grafia *se aştaptăm* (31ᵛ, în care al doilea *a* provine dintr-un *ă* proton trecut la *a*: *aştăptăm*). Aceeaşi explicaţie poate fi dată în legătură cu *blastăm* (49ʳ) şi *vreţi rastăgni* (92ʳ).

N intervocalic s-a păstrat în elementele de origine latină (vezi mai sus exemplele: *cînilor*, *lumina*, *minciunoşi*).

N a trecut la *m* prin diferenţiere consonantică: *sîmt* (= sînt: 18ʳ, 35ʳ) şi la *r* prin disimilare consonantică: *îngerunchind* (115ʳ). În *îngerunchind*, e de notat şi propagarea lui *n*.

Ń apare păstrat în: *pustinca* (95ʳ), *se nu spuni* (2 sg.; 17ᵛ), *spunind* (3ᵛ); cf. însă *viia* (82ᵛ), *se vie* (84ʳ).

În cîteva cazuri, am notat durificarea lui *s*, care a modificat timbrul vocalei următoare (*i* > *î*) sau a redus diftongul *ea* la *a*. Exemple: *samănă* (13ʳ), *sară* (19ʳ), *sîmt* (73ᵛ), *sîngur* (35ᵛ, 49ᵛ). Rostirea moale este însă predominantă: *parasiră* (3ʳ), *semnul* (39ᵛ), *se spăsească* (65ᵛ) etc. De observat că *e*, *i* apar într-o serie de exemple în care ne-am aştepta ca după *s* să întîlnim *ă* sau *î*: *sei* (1ᵛ), *serută* (109ᵛ), *sinteţi* (5ʳ); cf însă *sînge* (24ᵛ), nu *singe*.

Rostirea dură a lui *dz* şi *ţ* se întîlneşte de asemenea: *audzînd* (87ʳ), *dzua* (<*dzîua*; 13ᵛ), *se gătădză* (= să găteze; 32ᵛ); *curăţăşte* (91ʳ), *cuţîtul* (110ʳ), *feriţî-vă* (28ᵛ), *pocaiţî-vo* (2ᵛ), *puţîn* (112ᵛ). Rostirea moale a celor două consoane apare peste tot: *audzi* (2ʳ), *dinţilor* (46ᵛ), *svinţeşte* (90ᵛ) etc.

Am notat, de asemenea, rar, durificarea lui *ş*, urmat de *i*: *ieşînd* (115ʳ), *şî* (1ʳ, 2ʳ, 3ᵛ etc.; general); cf. şi *înşala-se-vor* (94ᵛ); de consemnat că rostirea moale a lui *ş* este larg răspîndită în întreg textul: *ieşiră* (21ʳ), *şedzînd* (2ᵛ), *şedzut-am* (110ᵛ) etc.

Ambele rostiri (moale și dură) ale consoanei *ș* sînt notate în cazul cînd ea e urmată de *ĕ*, iar în silaba următoare se găsește un *e* : *deșarte* (39ʳ), *greșalele* (11ʳ), *șapte* (40ᵛ), *șarpe* (15ʳ), dar *greșĕlele* (11ᵛ), *roșĕște* (57ʳ) ; cf. și *grijĕște* (13ʳ). De amintit aici și grafia *pașăște* (14ʳ), care presupune că durificarea s-a produs după reducerea diftongului *că* la *c*(*e*) [7].

Ș (nu *s*) în *deșchise* (4ʳ).

Africatele *dz* (< *d* + *e*, *i* latin) și *ğ* (< *j* + *o*, *u* latin și în unele cuvinte de alte origini) apar păstrate : *Dumnedzeu* (1ʳ), *dzile* (95ʳ), *dzise* (2ʳ) ; *gios* (1ᵛ), *se giudece* (6ʳ), *giugul* (34ᵛ) etc. De menționat că, în cîteva rînduri, întîlnim fricativa *z* în locul lui *dz* : *auzirĕ* (43ʳ), *șasezeci* (42ʳ), *zice* (40ʳ) [8].

Rostirea moale a lui *r* (înainte de *e*, *i*) se întîlnește într-o serie de cazuri : *se pogori* (17ᵛ), *reu* (12ᵛ), *ridea* (25ʳ), *uriți* (28ᵛ) etc. Grafiile care reflectă rostirea dură a consoanei *r* sînt mai puțin numeroase : *se te arăți* (11ᵛ), *pogorîndu-se* (61ᵛ) etc. ; cf. și *va rabda* (29ʳ), *raspunse* (1ʳ, 18ʳ).

R moale urmat de *ĕ* în *urĕște* (9ʳ) ; cf. însă *se se arate* (11ᵛ).

R „lung" (*r̄*) nu apare în text ; vezi mai sus exemplele *ridea*, *uriți* etc.

Suf. *-tor* apare notat peste tot *-torʌ* (nu *-toriu* sau *-tori*), ceea ce ar putea dovedi la fel de bine rostirea dură sau moale a lui *r* : *ispititorʌ* (1ʳ ;) cf. în acest sens și grafii ca : *lupʌ răpitorʌ* (pl. ; 15ᵛ), *se slujeștʌ* (2ʳ) etc. La forma articulată substantivele în *-tor* prezintă însă *r* dur : *Butedzatorul* (32ᵛ), *învațatorul* (23ʳ) ; cf. și *cerului* (2ᵛ).

Laringala *h* s-a păstrat în *pohta* (7ʳ), *vatah* (18ʳ). A trecut la *v*, prin faza *f*, în *vîrvul* (5ʳ).

Morfologie

Mînă face întotdeauna la pl. art. *mînule* (52ᵛ, 71ᵛ), niciodată *mî(i)nile*.

Articolul posesiv este folosit uneori invariabil : *a*[i] *sei* (20ʳ), dar *al teu* (7ʳ) ; cf. *barbații* al *celui loc* (52ʳ), exemplu care arată că traducătorul (copistul, tipograful) încerca să acorde articolul, dar greșea, căci în vorbirea sa acesta era invariabil.

Forme particulare ale pronumelui (și adjectivului) posesiv : *(al) teu* (2ʳ, 7ʳ) ; cf. însă *al tău* (75ʳ).

Forme particulare ale pronumelor negative : *nemica* (29ᵛ), *nime* (34ᵛ) — *nimenile* (21ʳ).

Pronumele nehotărît *varcee* (75ᵛ)

La prezentul indicativ al verbelor, notăm următoarele forme particulare : *lucră* (3 sg. ; 81ʳ), *mănîncă* (3 sg ; 55ᵛ ; cf. însă *mîncă*, 99ʳ), *știi* (3 sg. ; 13ᵛ, 34ᵛ ; cf. însă *știi*, 10ᵛ, cu *e* final > *i*).

Formele iotacizate sînt singurele cunoscute la verbele cu radicalul în *d* (observația e valabilă atît pentru prezentul indicativului, cît și pentru prezentul conjunctivului) : *se audză* (33ʳ), *raspundz* (111ᵛ), *se vadză* (5ᵛ).

---

[7] Cf. în această privință Al. Mareș, *Evangheliarul din Petersburg, tipărirea unei mai vechi traduceri moldovenești?*, în „Limba română", XVII, 1968, nr. 1, p. 5 — 6.

[8] *Z* mai apare în cuvîntul *zise* la începutul unor zaceale, cînd tipograful s-a folosit, din motive greu de precizat, de *s*.

Verbele cu radical în *n* şi *t* cunosc un amestec de forme iotacizate şi refăcute, cu predominarea netă a celor dintîi : a) verbe cu radical în *n* : *se puie* (71ʳ), *se vie* (84ʳ) — *spun*[9] (10ʳ, 64ᵛ), *se vin*[9] (51ᵛ) ; cf. şi *se-şi pune* (19ᵛ), cu *n* păstrat ; b) verbe cu radical în *t* : *se desparţă* (70ʳ), *poci* (25ᵛ) — — *scot* (38ʳ).

La pers. 3 pl. a imperfectului indicativ se întîlnesc numai formele etimologice în *-a* : *era* (5ʳ), *mergea* (25ʳ) etc.

Perfectul compus, pers. 3 sg. se construieşte cu auxiliarul *au* : *au dat* (80ʳ).

Verbele *a da* şi *a lua* prezintă la conjunctivul prezent, pers. 3 formele *se dea* (70ʳ), respectiv *se ia* (8ᵛ).

Condiţionalul prezent se construieşte, la pers. 3 sg. şi pl., cu auxiliarul *ară* : *ară întra* (89ᵛ), *se ară spăsi* (95ᵛ).

Perfectul condiţionalului construit cu verbul *a vrea* se întîlneşte de cîteva ori : *au vrut face* (33ᵛ), *am vrut fi* (92ʳ).

La imperativul prezent, verbul *a veni* face *vienă* (18ᵛ, 51ᵛ) şi *viină* (6ᵛ), cu *-ă*, nu cu *-o (vino)*. *A aduce* prezintă la imperativ forma *adu* (6ᵛ), nu *adă*. Imperativul prohibitiv în *-areţi*, *-ereţi* : *nu giurareţi* (8ʳ), *nu vo temereţi* (61ᵛ), dar şi *nu vă potriviţi* (8ᵛ), *nu boscorodiţi* (10ᵛ).

Dintre adverbe sînt de notat : *acmu* (32ᵛ), *încătru* (19ᵛ).

Prepoziţii : *către* (45ᵛ), *necît* (= decît ; 5ᵛ, 108ʳ).

Conjuncţii : *deca* (4ʳ).

Lexic

Dintre termenii prezentînd interes pentru expunerea noastră, citãm următorii :

Elemente de tip nordic : *anină* (17ʳ), *beţiţ* (99ʳ), *mire* (23ᵛ), *obidi* (33ʳ), *pită* (1ᵛ), *prietnic* (94ᵛ), *protocari* (27ʳ), *scîrcicat* (99ʳ), *ujură* (102ʳ).

Elemente de tip sudic : *curte* (104ᵛ), *prah* (28ʳ), *scuipi* (112ʳ, 115ʳ)[10].

De la cea dintîi privire, *Evangheliarul de la Sibiu* se dovedeşte a fi un text cu o limbă destul de puţin unitară. Elementele nordice de limbă se impun cu uşurinţă atenţiei, dar ele sînt nu o dată dublate de variante de tip sudic. Cunoscînd situaţia existentă în graiurile dacoromâne din secolul al XVI-lea, vom observa că unele dintre alternanţe nu se pot explica nici prin relaţia tradiţie-inovaţie, nici prin eventualele fluctuaţii din limba traducătorului (tipografului).

Într-o cercetare mai veche, am examinat un număr de 51 de fenomene lingvistice, relevate de I. Bogdan drept caracteristice pentru *Evangheliarul de la Sibiu*, reţinînd pentru localizare 29 din ele. Nici unul din graiurile dacoromâne nu explică *toate* particularităţile lingvistice ale evangheliarului. Din cele 29 de fenomene, 6 nu se pot explica prin graiul bănăţean-hunedorean, 8 prin cel moldovean, 12 prin cel nord-ardelean,

[9] Grafiile *spunъ* şi *se vinъ* ar putea reproduce formele *spun*, *se vin* sau *spuń*, *se viń*. Înclinăm să credem că în aceste cazuri avem a face cu forme prezentînd dentala *n* refăcută.

[10] Pentru sensurile cuvintelor consemnate în lucrare, a se vedea cap. *Graiurile dacoromâne în secolele al XVI-lea — al XX-lea*, p. 178—196.

12 prin cel din Transilvania centrală, iar 17 prin graiurile din Muntenia și Transilvania sudică. Este un indiciu sigur că în limba tipăriturii sibiene se reflectă mai multe graiuri dacoromâne (cel puțin două).

Unele graiuri apar mai frecvent în localizarea fenomenelor decît altele. Astfel, graiul din Banat și Hunedoara explică 79% din particularitățile de limbă ale evangheliarului, Moldova 72%, în timp ce Muntenia (cu sudul Transilvaniei) numai 41%. Mergînd mai departe, am observat că numai 2 din graiurile dacoromâne, luate împreună, explică, în totalitate, trăsăturile specifice ale evangheliarului : e vorba de graiul bănățean-hunedorean și de cel moldovean. Am observat tot atunci că, dintre particularitățile de limbă care ne îndreaptă atenția spre o singură provincie românească, două se explică exclusiv prin graiul din Banat-Hunedoara (*caltă*, *teu*), iar unul numai prin graiul vorbit în Moldova : *pașăște* [11]. Existența celor două straturi de limbă se explică, după părerea noastră, dacă admitem că *Evangheliarul de la Sibiu* este „un text tradus de o persoană originară din Banat-Hunedoara și pus sub tipar (după ce a fost revizuit) de un moldovean, anume de meșterul Filip Moldoveanul" [12].

Susținînd, în continuare, că limba evangheliarului reflectă graiurile din Banat-Hunedoara și Moldova, vom adăuga la faptele relevate cu prilejul cercetării noastre anterioare o serie de exemple noi observate la lectura integrală a textului. Specific bănățene-hunedorene par a fi *beți*, *necît* și *prielnic* [13]. Lor trebuie să li se alăture alte cîteva fenomene, care, dacă se întîlnesc, de cele mai multe ori sporadic, și în alte graiuri, își găsesc cea mai plauzibilă explicație, în textul evangheliarului, prin raportare la graiul din Banat-Hunedoara. E vorba înainte de toate de păstrarea lui *ń (pustinea, spuni)*, *u̯ > v* (în special în cuvinte ca *luva* și *nuvur*), rostirea moale a lui *r (reu, ridea)*. Deși e mai greu de luat o decizie, credem că formele verbale cu *n* și *t* refăcuți trebuie puse tot pe seama graiului bănățean, întrucît în Banat fenomenul apare cu o frecvență mai mare, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, decît în Moldova (unde nu-l întîlnim decît după 1600). Mai ușor explicabilă prin graiul bănățean decît prin cel moldovean este durificarea lui *r* în *se se arate*. Bănățeană și nu moldovenească este forma *mîncă;* cf. și fonetismul *ucă*. Din domeniul lexicului, amintim aici termenii de origine maghiară *protocari* și *ujură*, care nu se pot explica decît prin graiurile de peste munți (în cazul în speță prin cele bănățene-hunedorene).

Mai puțin evidențiat decît stratul bănățean este cel moldovean. În cercetarea noastră din 1966 am reținut numai durificarea lui *ș* în *pașăște*. Al. Mareș a arătat că, după părerea sa, în *pașăște* am avea o greșeală de tipar : ѫ în loc de ѧ (confuzia dintre ѧ și ѫ se mai întîlnește în textul evangheliarului). Chiar dacă lucrurile ar sta așa, credem că Moldova nu poate fi scoasă din discuție, deoarece, așa cum am văzut, nici un grai dacoromân, afară de cel moldovean, nu poate explica, împreună cu graiul bănățean, toate particularitățile lingvistice ale textului de care ne ocupăm. Cunoscînd acum integral limba evangheliarului, am mai reținut cîteva

---

[11] Vezi pe larg articolul nostru citat mai sus, *Observații filologice și lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, p. 50 — 76.

[12] *Ibidem*, p. 77.

[13] În legătură cu *necît* și *prielnic*, vezi Al. Mareș, *Observații cu privire la Evangheliarul din Petersburg*, p. 71.

fenomene de limbă, care, după părerea noastră, trebuie considerate drept moldovenisme în tipăritura sibiană (chiar dacă s-ar găsi și în alte graiuri dacoromâne). Așa este, de pildă, închiderea lui *e* final aton la *i* în *ferici, să știi*. Tot graiului moldovenesc trebuie să-i fie atribuită închiderea lui *o* aton la *u* în *cucona, cuconilor*, precum și trecerea diftongului *iá* la *ie(ię)*: *acoperie-se, prorociem* (grafii care acoperă rostirile *acoperiię-se, prorociię̯m*), căci graiul bănățean a conservat pînă astăzi diftongul *iá* în asemenea cuvinte. Aceeași localizare pare s-o aibă și trecerea lui *i* la *o* în *vor martorosi*. În sfîrșit, substantivul *aninâ* „nisip" trebuie explicat tot prin referire la graiurile moldovenești (nu numai pentru fonetismul său particular : *n* pentru *r*, ci și pentru că există o umbră de îndoială asupra circulației termenului în Banat [14]). E de menționat aici, dar cu un mai mic procent de probabilitate, fenomenul trecerii lui *ă* proton la *a*, care apare, sporadic, și în *Palia de la Orăștie*, dar se întîlnește cu o asemenea insistență în paginile *Evangheliarului de la Sibiu*, încît referirea la graiurile moldovenești pare a oferi singura soluție justă pentru localizarea fenomenului.

Fiind vorba de un text localizabil în Banat și Moldova, el cuprinde, în mod normal, o serie de particularități caracteristice deopotrivă graiurilor bănățene și celor moldovene (căci, așa cum am văzut, Banatul face parte din aria nordică). Sînt de amintit aici, printre altele, în domeniul foneticii, închiderea lui *e* medial aton la *i*, *-eá* > *e* (*ę*), durificarea consoanelor *s, dz, ț*, fonetisme izolate ca *sîmt, curund*, în domeniul morfologiei, articolul posesiv *a* invariabil, forma verbală *viină*, iar în domeniul lexicului un cuvînt ca *scîrcicatul*.

Acceptînd ideea că evangheliarul reflectă două straturi de limbă (bănățean-hunedorean și moldovean), putem explica satisfăcător cele mai multe din alternanțele fonetice și dubletele morfologice din text. Nu e mai puțin adevărat că într-o serie de cazuri (deși e vorba de un text din jurul anului 1550) fluctuațiile în fonetism și morfologie pot fi rezultatul interferenței dintre norma literară (ideală) și realitatea graiului bănățean-hunedorean (eventual și prin oscilații ale acestui grai). Așa stau lucrurile, de exemplu, cu alternanțele labială moale/labială dură sau *ș* moale/*ș* dur (*ieșiră — ieșînd*). În cazul alternanței *ș* moale/*ș* dur (*greșĕlele — greșalele*), care pare a reflecta un amestec al rostirii moldovenești cu cea bănățeană, am putea avea a face, eventual, și cu o oscilație existentă în graiul bănățean-hunedorean (cf. în această privință situația din PO și TP). Într-o situație similară se găsește alternanța *ń/ņ* (*vińe-vie*), în care primul element ar putea reprezenta rostirea bănățeană, iar cel de al doilea pe cea moldoveană. Nu este însă exclus, în acest caz, dacă admitem că printre traducători se afla și un hunedorean, ca alternanța de mai sus *ń/ņ* să reflecte o situație de fapt din graiul bănățean-hunedorean. Tot prin graiul hunedorean (sau, poate, prin cel moldovean) se explică fonetismul *mn* > *un* din *scaun*. Este curios totuși faptul că *scamn* răspîndit astăzi în cea mai mare parte a Banatului nu apare niciodată în *Evangheliarul de la Sibiu*.

Trecînd peste acele particularități de tip sudic care se explică prin graiul bănățean-hunedorean, trebuie să ne oprim o clipă asupra acelor

[14] În *Anonymus Caransebesiensis* apare cuvîntul *aninĕ*, dar el nu e glosat.

fenomene lingvistice care ne îndreaptă atenţia spre Muntenia (şi sudul Transilvaniei). Al. Mareş a semnalat cîteva grafii cu *z* (*auziră, şasezeci* etc.), pe care le trece în seama unui posibil culegător muntean aflat în serviciul tipografiei din Sibiu. În aceeaşi direcţie, deci spre Muntenia, ne îndreaptă atenţia un fonetism ca *ă* > *e* în *se va împerechiia* sau rostirea dură a lui *r* în *Butedzatorul, îmvaţatorul* etc.[15]. *Pereche* nu se întîlneşte în zilele noastre decît în Muntenia propriu-zisă (celelalte graiuri dacoromâne cunosc fonetismul etimologic cu *ă*), iar rostirea dură a lui *r* în *botezător, învăţător* a fost notată în aceeaşi regiune şi în cîteva puncte din nord-vestul Crişanei (dar Crişana iese din discuţie din motivele arătate mai sus). Fireşte, prezenţa unui muntean printre tipografii sibieni nu poate fi aprioric exclusă. Noi credem însă că în toate aceste cazuri trebuie să vedem mai degrabă rostirile unui străin care cunoştea imperfect limba română. Să nu uităm că în tipăriturile coresiene nu apar astfel de fonetisme (nu ne referim aici la *z*). Asemenea rostiri şi forme, fără acoperire reală în limba românească a epocii, sînt foarte numeroase în tipăritura sibiană. La cele semnalate în contribuţia noastră din 1966 (p. 52—54, 61—62) mai adăugăm : *urechi voştri* (85), *au muncat* (100), *piiatra carele lepădară* (165), *se spundzură* (226). Ni se pare, de aceea, foarte posibil ca grafiile de mai sus să aibă o explicaţie similară, ţinînd seama de dificultăţile întîmpinate de străini în rostirea unor sunete româneşti cum sînt *ă, dz* sau *ŕ* (în aceeaşi situaţie s-ar găsi în acest caz şi o grafie ca *pahar*; cf. totuşi forma sudică *scuipi*; în legătură cu *către*, vezi mai jos, p. 240).

Grafiile acestea neromâneşti, exprimînd rostirile particulare ale unui străin, dau un colorit aparte limbii *Evangheliarului de la Sibiu*. Prezenţa lor se explică dacă admitem că tipograful, Filip Moldoveanul, alias Maler, era un sas originar dintr-unul din tîrgurile Moldovei de nord[16].

Toate cele spuse mai sus ne îndreptăţesc să considerăm *Evangheliarul de la Sibiu* drept un text bănăţean-hunedorean, care conţine o serie de particularităţi moldoveneşti de limbă.

ORĂŞTIE

Singura carte tipărită în secolul al XVI-lea la Orăştie este *Palia* (1582). Ea cuprinde numai primele două cărţi ale Vechiului Testament : *Facerea (Bitia)* şi *Ieşirea (Izhodul)*, deşi cărturarii bănăţeni traduseseră integral *Pentateucul* lui Moise. Tălmăcirea a fost făcută, sub patronajul episcopului român calvin Mihai Tordaşi, de predicatorii Ştefan Herce (din Caransebeş) şi Moise Peştişel (din Lugoj), împreună cu „dascălul de dăscălie" caransebeşean Efrem Zacan şi cu Achiric, protopopul Hunedoarei. Cheltuielile de imprimare au fost suportate de nobilul maghiar Ferenc Geszti. Tipografii sînt Şerban Coresi şi Marien diacul. S-a dovedit de către Iosif Popovici şi Mario Roques că *Palia* e tradusă după *Vechiul Testament* ungurese tipărit de Heltai la Cluj în 1551 (folosindu-se, în subsidiar, o versi-

[15] În privinţa cuvintelor *cuntenitură* şi *obidi*, vezi studiul nostru deja citat, p. 70, 71, 76.

[16] Vezi studiul nostru *Observaţii filologice şi lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, p. 77.

une a *Vulgatei* şi, poate, o biblie slavonă). Provenienţa calvină şi originea bănăţeană-hunedoreană a textului sînt general admise.

Nu se cunosc alte cărţi tipărite la Orăştie. Alegerea acestui oraş drept reşedinţă temporară a imprimeriei coresiene pare a se datora apropierii de sediul episcopului calvin şi al nobilului maghiar care a subvenţionat lucrarea (Ferenc Geszti, „lăcuitoriu în Deva").

Din bibliografia lucrărilor referitoare la *Palia de la Orăştie* cităm: V. Pamfil, *Elemente regionale în lexicul „Paliei de la Orăştie"*, în „Cercetări de lingvistică", III,1958, p. 227—248; idem, *Contribuţii la studiul statistic al lexicului românesc. Structura lexicală a Paliei de la Orăştie (1581—1582)*, în *Studii de lexicologie*, Cluj, 1965, p. 157—232; I. Popovici, *Paliia de la Orăştie. 1582*, în „Analele Academiei române", Memoriile secţ. literare, seria II, tom. XXXIII, 1911, p. 517—538; M. Roques, *Palia d'Orăştie (1581—1582)*, vol. I, Paris, 1925, p. VII—LVIII.

Iată care sînt, în sensul celor spuse mai sus, p. 213—214, particularităţile lingvistice relevante ale *Paliei de la Orăştie*:

Fonetică

Vocalism. *Ă* etimologic păstrat în: *blăstemul* (89), *fămĕie* (86), *fărmăcătoare* (253), *nărociia* (134), *nărod* (218), *năsip* (183), *părĕte* (226), *rădic* (49), *se spăriară* (224). A trecut la *e* în *besĕreca* (2) şi la *o* în *folos* (9).

Proton, vocala accentuată fiind *a*, a trecut la *a* (situaţiile cu *ă* păstrat fiind mult mai numeroase): *barbaţi* (50), *calarii* (177); cf. *bărbat* (14, 60), *călarii*(224) etc.

În *păhar* (137) *ă* nu a trecut la *a*.

Ă > *o* în *nuor* (35, 223); forma contrasă *nor* (36) apare rar.

E nu s-a sincopat şi nu a evoluat la *i* în: *dereage* (89), *derept* (29), *dereptate* (50).

E medial aton > *i*, în unele cazuri: *braţile* (229), *ficior* (52, 54), *galbin* (273, 311), *nimĕrnic* (94), *oamini* (40); cf. însă *braţele* (171), *fecior* (24, 50), *galbenă* (260), *oameni* (11) etc.

E conservat în: *arepile* (241), *ceti* (289), *demîneaţă* (12), *lepi* (182), *nemeri* (106), *neşte* (105). A trecut la *i* în *dinioară* (59), *necitind* (7), *nişte* (199), *striin* (64).

În mod excepţional, *-e* > *i*: *doisprădzĕci* (149).

Epenteza lui *i* în cuvintele de tipul *cîine*, alături de care apare şi fonetismul etimologic: *cînilor* (254) — *cîine* (213), *mîne* (199) — *mîine* (202), *pîne* (175) — *pîine* (49).

Î etimologic păstrat în *îmblă* (19), *împlea* (86).

Asimilarea *u* — *î* > *u* — *u* se constată în *curund* (184); cf. însă, mai adesea, *curînd* (93).

Î > *i* în *am ghicit* (140); cf. şi *tinăr* (140), în care *i* ar putea fi etimologic sau, mai degrabă, refăcut.

O aton apare trecut la *u*: *curabie* (30), *cutrupiţi* (193), *durmi* (101), *înfluriia* (208), *îngrupă* (75), *să micşurĕdze* (247), *urbitură* (249), *uspăţ* (60); fonetismul cu *o* (refăcut) e rar: *înfloriră* (177), *ospăţ* (67).

U s-a păstrat în: *preut* (278), *ustenit* (84); cf. *osteniră* (61; fonetismul cu *u* e majoritar).

U sincopat în *uscă-se* (33).

U > *î* în *frîmsĕțe* (274), *porîncă* (161; cf. *poruncă*, 196).

U păstrat în *caută* (nu *caltă*; 6) și în *se lua* (nu *se luva*; 309), dar a trecut la *v* în *dziva* (223).

Hiatul *ă-u* > *o* în *denlontru* (304); cf. și *înlăuntru* (32), *înlountru* (135).

-Eá > *e(ę)* în *ave* (77), *voiu pute* (57); cf. însă *avea* (33, 44 etc.), *va putea* (47, 240) etc.

Iá păstrat în *apropiat* (288), *tăiate* (272).

Iu apare redus la *î* în *mincinoși* (133).

Consonantism. Palatalizarea labialelor nu apare în PO: *să fiu* (53), *pierdea* (63), *vierme* (9) etc.; cf. însă falsa regresie *firovimii* (305, alături de *heruvimi*, 21).

Rostirea dură a labialelor ne întîmpină în cîteva cazuri: *mărgînd* (37), *vășmînt* (273). Pronunțarea moale e larg majoritară: *blagoslovesc* (43), *să isprăvească* (142), *să meargă* (43), *mergînd* (113), *veșmînt* (127). *E* (după labiale) a fost notat și în: *adever* (156), *gĕmet* (195), *umerul* (80); cf. însă: *adevăr* (65), *gemătură* (195), *umărul* (68). *Ea* (nu *a*) în *pomeană* (215, 221), *veadra* (77); de notat însă și *vadra* (76); cf. și *masă* (154), *pară* (51). *E* > *ă*, după *p*, în *păntru* (301). O alternanță a rostirii dure și a celei moi se observă la formele verbului *a bea*: *era beut* (77), *beu* (91), *beură* (88), dar *bău* (37), *băui* (80).

Alternanța *v/f* în *svădind* (183) — *sfădiră-se* (87), *svîrși* (59) — *sfîrși* (15). Am notat, însă, numai pe *f* în *sfat* (239), *sfînt* (1, 4).

M etimologic în *se rumpe* (254), *rumpeți* (286).

Mn a trecut la *un* în *scaunul* (143).

Rostirea dură a lui *t* în *stăjarilor* (43); pronunțarea moale este însă de regulă: *așteaptă* (151), *steagul* (237), *stingerea* (263).

Tot un fenomen de durificare, de data aceasta a dentalei *n*, se observă în *nătare* (146), *nătari* (144), alături de care textul prezintă și pe *netare* (146).

N intervocalic nu a trecut la *r*: *bine* (13), *mînă* (77), *vinul* (174) etc.

N a trecut la *m*, prin diferențiere consonantică: *frîmse* (207), *au frîmt* (54), *sîmt* (2); de comparat însă *frînse* (288), *ai frînt* (293), *sînt* (8).

Propagarea lui *n* s-a produs în *mănuntă* (232), dar nu în *genuchele* (179).

Ń conservat în *întîniu* (259), *cunele* (262), *lepiniu* (275), *pustine* (5), *vinea* (255) etc.[17]; *ń* > *i* a fost notat în *cuiele* (269), *lepiiu* (277), *pustie* (5), *vie* (37). Fonetismele cu *ń* sînt majoritare.

Durificarea lui *s* se întîlnește în unele cazuri: *se asamănă* (228), *sămănat* (283), *culĕsără* (233), *sara* (76), *sămînțe* (272); cf. și *sama* (5). Fonetismele cu *e*, *i*, *ea* ne întîmpină în marea majoritate a cazurilor: *culĕseră* (233), *seară* (12), *simți* (33), *singur* (1, 17) etc. Uneori am notat un *e* și, respectiv, un *i* după un *s*, în cazuri ca: *am sepat* (69; dar și *am săpat*, 249), *singelui* (22, o singură dată; frecvent: *sînge*, 34, 191 etc.), *sinteți* (149).

---

[17] Cf. Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, p. 112 — 113.

Ş în deşchide (220, 222 etc.; frecvent); o singură dată *deschise* (32).

N-am înregistrat rostirea dură a lui *ţ* decît o singură dată : *cîţva* (10); cf. *să se înmulţească* (257), *înţelept* (142), *ţiu* (31). De remarcat, şi aici, grafii prezentînd un *e* sau un *i* după *ţ*; *aţiţaşi* (107), *fu înţercat* (67), *ţiţă* (67).

Cu totul sporadic apare durificarea lui *dz* : *dzua* (10, 108); cf. şi *dziua* (223).

Durificarea lui *ş* (înainte de *e, i*) a fost înregistrată relativ rar : *cenuşă* (59), *roşîu* (84), *şădzu* (107), *şăs* (62, 63). Fonetismele cu *e, i* nevelarizaţi sînt mult mai numeroase : *aşedzătură* (4), *cenuşe* (205), *am greşit* (65), *îmbrăţişe* (97), *şerbul* (247) etc.; cf. şi *coaje* (282), *prăjină* (303).

În poziţie „moale" (*e*), regula este ca după *ş, j* diftongul *ea* să apară redus la *a* : *greşalele* (256), *obîrşaşte* (244), *slujaşte* (6), *şapte* (24), *şarpe* (174), *vrăjaşte* (155) etc. Substantivul *greşeală* prezintă la pl. şi fonetismul *greşălele* (275); cf. şi *al şeptei* (32).

Africatele *dz : dzi* (15), *dziseră* (61), *Domnedzeu* (4, 17) şi *ğ : giugul* (92), *giumătate* (77), *giurară* (88) sînt majoritare în *Palia de la Orăştie*. Fricativele *z* (*Domnezeu*; 14) şi, mai ales, *j* (*nu judecarceţi;* 10) se întîlnesc mult mai rar.

Dz a trecut la *ğ*, prin acomodare consonantică, în *gice* (191; o dată); de regulă, s-a păstrat : *dzice* (6,7 etc.).

Înainte de *e, r* este dur : *arăţi* (292), *răbdătoriu* (294), *rău* (21), *urăsc* (240) etc.; cf. însă *crepătură* (293).

Rostirea dură a lui *r* se notează, de regulă, şi înainte de *i* : *mohorît* (4), *ai rîs* (57), *urît* (9) etc. Alternanţa *i/î* ne întîmpină într-o serie de cuvinte (de obicei, *r* se află în grupul de consoane *str*) : *riul* (16)—*rîul* (51), *strimb* (254) — *strîmb* (251), *strimbătate* (178) — *strîmbătate* (69), *stringe* (255) — *strînse* (47). De remarcat că, numeric, formele cu *i* sînt într-o uşoară superioritate.

R e moale în sufixele *-ar, -tor : cocătoriul* (136), *dătătoriu* (217), *mucariul* (306); vezi şi *ceriu* (13), *cuptoriu* (51), *mărgăritariu* (11), *moriu* (176); cf. însă *cerului* (85), *propoveduitorul* (10).

R lung (*r̄*) apare notat, uneori, prin *rr : curra* (61), *rrĕpede* (173), *tărroasă* (99), *urrîia* (93) etc.

H apare trecut la *f* în *pofta* (248), *pofteşti* (97; cf. şi *pohti*, 296) şi în *vîrf* (32; cf. şi *vîrv*, cu *f* > *v*, 40, 63). S-a conservat în *prah* (283), *zăduh* (132).

Morfologie

Mînă face la plural *mînule* (50, 61; frecvent) şi *mînile* (61; rar).

Neutrele avînd un *r* în radical au la pl. n.-ac. desinenţa *-ă*, nu *-e : carăle* (162), *hotară* (174), *izvoară* (230).

Articolul posesiv prezintă, de obicei, forme variabile în funcţie de gen şi număr : *al tău* (9), *a lor* (37), *ai Ardealului* (1), *ale Domnului* (225). Excepţiile sînt destul de numeroase : *a*[le] *mele* (220), *a*[l] *tiparelor* (11), *a*[l] *Sebeşului* (10).

Din rîndul pronumelor negative semnalăm pe *nime* (107) — *nimea* (23) — *niminea* (183).

Pronumele nehotărîte *varecare* (54), *varecine* (86), *verecare* (18).

Numeralul ordinal prezintă la masculin forme terminate în *-lea* și *-le*: *al doilea* (5) — *al doile* (16).

Verbul *a scrie* a trecut la conjugarea I: *scriadză* (237), dar *scris* (259), nu *scriat*.

Merită a fi subliniate următoarele forme de prezent indicativ și conjunctiv: *mănînc* (113), *să mănînce* (210; o dată: *să mînce*, 109), *măsur* (74), *să măsure* (305), *știe* (7, 18).

În privința iotacizării, situația este în cea mai mare parte asemănătoare cu cea din *Evangheliarul de la Sibiu*. Verbele cu radical în *d* nu prezintă decît forme iotacizate: *audz* (145), *să cadză* (249) etc. Verbele cu radical în *n* prezintă, la pers. 3 sg. și pl. a conjunctivului, forme cu *ń*, *ĭ* și *n*: *să ținie* (270), *să vinie* (258); *să ție* (219), *să vie* (210); *să se țină* (234), (*să*) *vină* (76); cf. și *să se cuvină* (266); formele cu *n* sînt rare. La verbele cu radical în *t* am întîlnit numai forme iotacizate: *să despartă* (12), *pociu* (62).

Formele etimologice, fără *-u*, au fost notate în exclusivitate la pers. 3 pl. a imperfectului: *se chiema* (126), *ducea* (154) etc.

La pers. 3 sg. a perfectului compus auxiliarul are forma *au*: *au adus* (4), *au avut* (247) etc.; cf. și (rar) *a făcut* (69).

Verbele *a bea*, *a da*, *a lua*, *a sta* au la conj. prez. pers. 3 sg. și pl. formele *să bea* (77), *să dea* (58), *să ia* (21), *să stea* (208). Verbul *a lucra* prezintă la pers. 3 sg. și pl. a conjunctivului prezent formele *să lucrĕze* (135) și *să lucre* (16).

La pers. 3 sg. și pl. a condiționalului prezent auxiliarul prezintă forma *ară*: *ară aduce* (133); o singură dată apare *are*: *are iubi* (127).

La condiționalul perfect sînt folosite formele construite cu verbele auxiliare *a fi*: *ară fi adus* (237) și *a vrea*: *vrea face* (136), *au vrut cuteza* (67); cf. și *am vrut fi furați* (256).

Imperativul prohibitiv în *-arți*, *-erți*, *-irți* este singurul folosit: *nu vă cîștigarți* (16), *nu darți* (192) etc. *A veni* face la imperativ *vino* (76, 91), *a aduce*: *adu* (51) și *adă* (90).

Din rîndul adverbelor sînt de notat: *acmu* (4) — *amu* (= acum; 57), *astară* (231), *cătelin* (114), *de fiete* (244), *încătruo* (111), *mainte* (5).

Prepoziții: *către* (6), *decît* (6, 80; niciodată *necît*).

Conjuncții: *deaca* (9, 17) — *deacă* (25; o dată).

Lexic

Iată cîțiva dintre termenii care ne dau indicații utile în problemele ce ne interesează:

Elemente de tip nordic: *alean* (*în* ~; 34), *alcaneș* (254), *băsău* (34), *brîncă* (153), *buduș lău* (23), *buduș lui* (68), *bumb* (= fig. ornament în formă rotundă; 263), *beseadă* (40), *besedui* (286), *celui* (20), *ciurdă* (108), *giunere* (61), *hasnă* (255), *hăsnui* (129), *hrăborie* (118), *murgui* (231), *nea* (232), *nîștotă* (147), *ocă* (118), *păcurar* (22), *pită* (145), *poroboc* (71, 183; cf. și derivatele *poro-*

bocel, 182, *porobocie*, 71), *prah* (95), *priatnic* (247), *rărunchi* (276), *tar* (257), *tăroasă* (20), *tîrnaţ* (307).

Elemente de tip sudic : curte (202), *nastur* (273).

Faţă de atîtea alte texte din secolul al XVI-lea, *Palia de la Orăştie* se găseşte în situaţia privilegiată de a prezenta indicaţii asupra traducătorilor, specificînd locul şi timpul în care şi-au desfăşurat activitatea. Cunoscînd toate aceste informaţii, ar fi firesc să atribuim în bloc particularităţile lingvistice ale *Paliei* graiului din Banat-Hunedoara, vorbit de cei patru traducători. Pe lîngă numeroase fenomene caracteristice întregii arii nordice a dacoromânei (asupra cărora nu insistăm), se întîlnesc în *Palie* unele trăsături care caracterizează graiul bănăţean-hunedorean în mai mare măsură decît alte graiuri de tip nordic sau aparţin exclusiv ariei lingvistice bănăţene. E vorba, de pildă, de prezenţa lui *ń*, a rostirii moi, în unele cuvinte, a consoanei *r* (*ris*, *riu*), fonetisme izolate ca *tinăr*, trecerea verbului *a scrie* la conjugarea I (*a scria*), apariţia formelor verbale cu dentală refăcută (*să se ţină*, *vină*), loc. adv. *de fiete*, termeni ca *giunere*, *ništotă*, *poroboc*, *priatnic* sau unele cuvinte de origine maghiară [18]. În măsura în care graiurile bănăţene ale timpului marcau o oscilaţie între nord şi sud, vom întîlni în *Palie* unele fenomene de tip sudic (labiale moi, *ş*, *j* duri etc. ; cf. şi *r* dur în *uraşte*) sau un amestec de particularităţi nordice şi sudice.

Există însă unele fapte de limbă pe care nu le putem explica în nici un fel prin graiul bănăţean şi hunedorean de sud. E vorba înainte de toate de *z* (*Domnezeu*) şi *j* (*nu judecareţi*). Recent, s-a susţinut că prezenţa lui *z* în tipăritura bănăţeană s-ar datora influenţei pe care scrierile coresiene au exercitat-o asupra traducătorilor [19]. Aşa cum am avut prilejul să arătăm [20], o asemenea opinie are împotriva ei o serie de fapte, peste care nu se poate trece. După părerea noastră, apariţia lui *z* în textul *Paliei* trebuie trecută în seama tipografilor, care, munteni fiind, introduceau involuntar pe *z* în locul lui ѕ din manuscris. O grafie hipercorectă ca *dedzlega* (141) ne arată că tipografii îşi dădeau seama că „scapă" uneori cîte un ѕ şi, din teama de a nu greşi, îl înlocuiau acolo unde nu era necesar. E limpede, deci, că bănăţenii rămîneau fideli, în scris, normei locale şi cereau tipografilor s-o respecte. E semnificativ faptul că Şerban Coresi şi Marien au fost obligaţi să-şi confecţioneze caracterul tipografic necesar (ѕ) într-o cantitate îndestulătoare, tocmai pentru a reproduce cu exactitate manuscrisul. Se ştie că în cărţile coresiene româneşti ѕ e absent, el apare exclusiv pentru a nota cifra 6 ; în cele slave apare rar [21].

Ceea ce am spus despre *z* rămîne valabil şi în privinţa lui *j*. Prezenţa slovei ж în *nu judecareţi* nu e un semn al evoluţiei lui *ǧ* la *ź* şi nici consecinţa unei influenţe a cărţilor coresiene asupra traducătorilor.

---

[18] *Brîncă* „mînă" nu ne duce neapărat spre Crişana, unde cuvîntul circulă astăzi cu acest înţeles. Aşa cum au arătat S. Pop şi E. Petrovici, odinioară aria de răspîndire a lui *brîncă* „mînă" era mai extinsă (*Mînă cu pluralul*, în „Dacoromania", VII, 1931 — 1933, p. 97).

[19] *Palia de la Orăştie*, ed. Viorica Pamfil, p. XIII — XIV.

[20] Vezi „Limba română", XVII, 1968, nr. 6, p. 530.

[21] Cf. Rosetti, ILR, p. 513.

Aceeaşi soluţie e posibilă şi în cazul trecerii lui *ń* la *į*, în *cuiele*, *pustie* etc., cu observaţia că aici s-ar putea descifra, eventual, reflexul pronunţării unuia dintre traducătorii hunedoreni (Achirie sau Peştişel, acesta din urmă originar din Peştiş—Hunedoara). Rezerva e îndreptăţită de faptul că nu cunoaştem cu exactitate extinderea rostirii cu *ń* la sfîrşitul secolului al XVI-lea în Hunedoara. Dacă aria lui *ń* era în epoca respectivă, fie şi cu aproximaţie, aceeaşi cu cea de azi, atunci este posibil ca grafiile de tipul *cuiele* să se explice prin pronunţarea unui hunedorean. Cum însă grafiile cu *į* sînt răspîndite pe toată întinderea lucrării, şi nu într-o anumită porţiune a ei, este posibil ca ele să se datorească intervenţiei tipografilor munteni.

Dificilă este şi explicarea fonetismului *îi* în *cîine*, *mîine*. Se ştie că, după unii cercetători (S. Puşcariu [22], Al. Rosetti [23]), rostirea cu diftong ar fi fost odinioară mai răspîndită decît azi, cînd se întîlneşte exclusiv în graiurile muntenești. Orientîndu-ne după celelalte texte bănăţene din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, credem că grafiile de tipul *cîine*, *mîine* nu se pot explica prin raportare la graiul bănăţean-hunedorean din secolul al XVI-lea şi se datoresc tot tipografilor munteni.

Dacă alternanţele *dz/z*, *ğ/j* şi *î/îi* (cf. şi *ń/į*) trebuie explicate într-un amestec de grai bănăţean şi muntean, se naşte întrebarea legitimă dacă nu în acelaşi fel trebuie privite şi alternanţele de tipul labială moale/labială dură (*mergînd — mărgînd*), *ş* moale/*ş* dur (*greşĕlele — greşalele*), *rr/r* (*curra — eură*), *r* moale/*r* dur (*riul — rîul*) şi altele de acest fel. Ştiind că graiurile din Banat şi Hunedoara cunoşteau în trecut (şi în parte cunosc şi astăzi) rostiri de tipul celor semnalate mai sus (*merg* şi *mărg*, *şĕpte* şi *şapte*), în special în părţile hunedorene, dar nu numai acolo, nu credem că e necesar să invocăm o influenţă munteană, care ar explica, în cazurile de mai sus, cîte unul din termenii alternanţelor. Nici în ceea ce priveşte prezenţa lui *r* dur în *să arate*, *uraşte* nu socotim indispensabilă o explicaţie prin raportare la graiul muntean-sud-ardelean. (Posibile muntenisme sînt însă durificarea lui *r* în *cerului*, *propoveduitorul* şi aux. *a* la perf. comp. pers. 3 sg.; cf. şi *nastur*, *niște*.) În acelaşi fel credem că trebuie privite şi celelalte alternanţe din text.

Recent M. Sala a susţinut că în graiul în care a fost scrisă *Palia* rostirea moale a lui *s* (*sînge*) constituia norma [24], ceea ce ar însemna că, scriind *sînge*, *săpat* etc., autorii acestui text au acceptat o influenţă exterioară graiului (probabil munteană). Dacă cercetăm indicele *Paliei de la Orăştie* (ed V. Pamfil), observăm că unele particularităţi, ca de pildă *riu*, *sînge*, *sepat*, *strîns*, *strînge* (cf. şi *varece*, *varecine*), apar grupate pe paginile 13—118 (şi, îndeosebi, pe paginile 13—96), dovadă că ele caracterizau graiul unuia dintre traducători, şi anume al aceluia care a tradus prima parte a *Paliei*. În graiul acestui traducător, prin urmare, şi nu în graiul tuturor traducătorilor, *s* şi *r* moi (şi, probabil, *varece*, *varecine*) alcătuiau norma. Ceilalţi autori nu aveau probabil în graiul lor asemenea rostiri. Aceasta înseamnă, aşadar, că prezenţa grafiilor *rîu*, *sînge*, *oarecine* etc. trebuie explicată prin referire la graiul bănăţean-hunedorean,

---

[22] Vezi DA, s. v. *cîne*.

[23] Vezi ILR, p. 507, 582.

[24] *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970, p. 67 — 68.

şi nu printr-o influenţă exterioară. La traducătorul primei părţi am avea a face, în acest caz, cu acceptarea normei dominante bănăţene şi cu „scăpări" ale rostirilor particulare sau eventual cu un fonetism oscilant.

Revenind la problema alternanţelor existente în limba *Paliei de la Orăştie*, nu trebuie să trecem peste împrejurarea că, în unele cazuri, alternanţele se pot explica şi prin „opoziţia" dintre norma ideală şi rostirea traducătorilor (e vorba, mai ales, de *ă* proton/*a*, *e* aton/*i*, *-eá/-e*, *s*, *dz*, *ţ* moi/*s*, *dz*, *ţ* duri, *ş*, *j* moi/*ş*, *j* duri : *şes — şăs*).

E cazul să ne întrebăm, în încheiere, de ce în limba *Paliei de la Orăştie* nu apar fonetismele *caltă* (notat în EP şi într-un alt text bănăţean-hunedorean, *Cartea de cîntece* din c. 1560—1570) şi *luva* (prezent de asemenea în tipăritura sibiană). De ce, apoi, *scamn*, prezent în Banat şi, în parte, în sudul Hunedoarei pînă în zilele noastre, este înlocuit peste tot prin *scaun*? Cf. şi *necît* „decît" notat în EP şi, în secolul următor, în *Psaltirea* copiată de Viski şi în *Anonymus Caransebesiensis*. S-ar putea aduce, desigur, şi de această dată, explicaţii pentru a justifica aceste fenomene prin referire la graiurile din Banat şi Hunedoara. Credem totuşi că în aceste cazuri (care pot să nu fie singurele) avem a face cu renunţări conştiente la fapte de limbă bănăţene, în favoarea celor larg răspîndite în celelalte graiuri. Dacă traducătorii *Paliei* au ţinut ca la tipar să fie respectate o serie de particularităţi ale propriului lor grai, şi mai ales cele răspîndite pe o mare parte a teritoriului dacoromân, cum ar fi *dz* şi *ğ* (*dzice*, *giucă*), tot ei au putut considera drept necesară eliminarea unor fonetisme, forme sau termeni strict bănăţeni, ca, de pildă, *caltă*, *luva*, *necît*, *scamn*, care ar fi îngreunat înţelegerea şi, implicit, difuzarea cărţii dincolo de graniţele provinciei natale. Nu putem să nu semnalăm, în acest sens, faptul că un cuvînt de circulaţie restrînsă cum era *căţîn* a fost înlocuit în unele exemplare ale *Paliei de la Orăştie* prin generalul şi, deci, arhicunoscutul sinonim *vas*.

În toate aceste cazuri e de descifrat o presiune a celorlalte graiuri (în primul rînd prin intermediul limbii scrise) asupra traducătorilor *Paliei* şi, înainte de toate, a cărţilor coresiene. Acest ultim factor a putut constitui, eventual, un argument în plus (dar nu cel decisiv) pentru acceptarea, cu prioritate, a unor fonetisme (de pildă rostirea moale a labialelor şi a consoanelor *s* şi *dz*).

CLUJ

În Cluj (şi nu la Oradea, cum se susţine de obicei) s-a tipărit o carte de cîntece calvineşti din care a fost găsit un fragment în scoarţele unei lucrări legate în 1601. Particularitatea de frunte a fragmetului este că a fost scris cu litere latine şi cu ortografie maghiară. I se spune curent *Cartea de cîntece* a lui Pavel Tordaşi (uneori şi, impropriu, *Psaltirea* versificată a lui Tordaşi) sau *Fragmentul Todorescu*. Editorii fragmentului, H. Sztripszky şi G. Alexics, au susţinut că textul a fost tipărit la Oradea de R. Hoffhalter, în 1570—1573; traducătorul, din ungureşte, ar fi fost episcopul român calvin Pavel Tordaşi. Cele mai multe din conjecturile celor autori sînt lipsite de bază reală. Argumentele lui N. Dră-

ganu, care pledează în favoarea Clujului ca loc al tipăririi, sînt plauzibile. La ele s-ar putea adăuga corpul de litere, provenind din tipografia clujeană a lui Heltai, şi, eventual, hîrtia (care ar putea fi originară din acelaşi oraş, dar lucrul acesta se va putea stabili numai după examenul ei atent). Originalul după care s-au tradus majoritatea cîntecelor este *Cartea de cîntece* a lui Szegedi Gergely (1562). După cum a arătat Al. Popa, transpunerea din ungureşte a cîntecelor e anterioară tipăririi *Molitvenicului* coresian (c. 1567), în care sînt reproduse unele dintre ele.

H. Sztripszky şi G. Alexics au susţinut, întemeindu-se pe limba fragmentului, că traducerea s-a făcut în Banat. Al. Rosetti acceptă şi el originea bănăţeană a cărţii.

Bibliografia lucrărilor privitoare la *Fragmentul Todorescu* este restrînsă. Amintim aici următoarele contribuţii: N. Drăganu, *Mihail Halici (Contribuţie la istoria culturală românească din sec. XVII)*, în „Dacoromania", IV, 1924—1926, partea I, p. 87—88; L. Gáldi, *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*, Budapesta, 1964, p. 42—46; Al. Popa, *Originalul cîntecelor din Molitvenicul tipărit de Coresi în 1564*, în „Limba română", XV, 1966, nr. 3, p. 255—265; H. Sztripszky — G. Alexics, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI századbeli román fordításban*, Budapest, 1911; C. Tagliavini, *Influences du Psautier huguenot de Cl. Marot et de Th. de Beze dans la littérature roumaine ancienne*, în „Cahiers Sextil Puşcariu", I, 1952, fasc. 1, p. 37—48.

Cele opt pagini ale fragmentului ne oferă un material destul de sărac, şi aceasta cu atît mai mult cu cît grafia latino-maghiră a textului se pretează, adeseori, la interpretări duble sau chiar triple. Un *e* poate avea, în text, valorile *e*, *ă* şi chiar *ea*, *i* valorile *i* şi *î*, iar *a* valorile *a*, *ă* şi *ea*, fără a putea decide, într-o serie de cazuri, asupra uneia din ele. Din această pricină, nu putem spune aproape nimic despre un capitol atît de important al consonantismului românesc, cum este durificarea labialelor, a fricativelor, a africatelor şi a lichidei *r*. Într-adevăr (ca să dăm numai cîteva exemple), o grafie ca *szara* poate acoperi la fel de bine pronunţările *sara (sară)* sau *scara (scară)*, pe cînd grafia *grise* poate reproduce, în egală măsură, rostirile *grije* sau *grijă;* cf. şi *tokmale*, pe care îl putem citi, deopotrivă, *tocmale* sau *tocmeală*. În mod firesc, asemenea situaţii au fost aproape totdeauna trecute cu vederea.

Fonetică

În *redika* (146), *e* reproduce, foarte probabil, un *ă* (etimologie), deşi o rostire *e* nu trebuie apriorie exclusă. *Raszipeszk* (164) reflectă acelaşi fonetism *(răsipesc)* sau, eventual, trecerea lui *ă* proton la *a* (*rasipese;* cf. EP). *Ă* s-a păstrat în *sze feloszaszke* (= să făloasească; 160).

E medial aton > *i* în *christinu* (148), *piczorile* (162); cf. însă *krestini* (160), *omeni* (156).

E conservat în *deminatza* (148), *neste* (160), *preuegie* (162).

E final aton păstrat (vezi mai jos: *ongrupare*, *pierde* etc.).

E nu a trecut la *i* şi nici nu s-a sincopat în *derapte* (152), *dereptate* (156).

Epenteza lui *į* nu a fost notată în *pane* (150).

Î s-a păstrat în *uey aembla* (= vei îmbla; 162).

O neaccentuat a evoluat la *u*: *ne uom engrupare* (146).

U (în poziție nazală) a evoluat la *î*: *porenczis* (= porînciși; 164).

U (semivocalic) a trecut la *l* (velar) în *calte* (= caută; 152); cf. însă *caute* (160).

Hiatul *ă-u* > *o—u* în *luntro* (= luntru; 146).

Ea final accentuat a trecut la *e(ę)*: *ua ave* (158), *me* (146), *re* (165).

Consonantism. Labialele sînt intacte: *binele* (160), *uey fy* (160), *pierde* (146), *uiermi* (160) etc.

V păstrat în *szuente* (= svîntă; 152), *szuentu* (152); cf. *neszfuersita* (158).

M a căzut în *sze rupp* (156).

Rotacismul lui *n* intervocalic nu s-a produs; vezi mai sus: *binele, krestini, omeni*.

N > *m*, prin diferențiere consonantică: *szemte[m]* (160).

Ń păstrat peste tot: *enkunacy* (146), *pustineszk* (164).

S s-a păstrat dur în *szenczele* (= sîngele; 146).

Ş în *deskizu* (= deșchisu; 164).

Ş este dur în *gresalele* (152), *sasze* (150); cf. însă *gresele* (152). Grafiile *gresalele, sase* nu acoperă rostirile *greşealele, şease*, cum s-ar putea, eventual, crede, deoarece în graiul traducătorului *eá* < *e(ę)* în poziție „moale"[25]; cf. dealtfel și grafia *gresele*.

Dz conservat în cuvintele de origine latină: *creszucy* (= credzuții; 146), *departasze* (= depărteadză; 152), *douoszecz* (= douădzeci; 150) etc.; cf. însă *Domnezeu* (150).

Ğ nu apare niciodată trecut la *j*: *adezutoru* (150), *gezudekata* (146) etc.

R dur a fost notat în *sztrembetate* (146). Rostirea dură a lui *r* e reflectată și de grafia *sze arate* (154). Pronunțarea lui moale *(să areate)* pare exclusă deoarece în TC *eá* în poziție „moale" s-a redus la *e(ę)*[26].

R „lung" nu a fost niciodată notat (vezi, mai sus, *sze rupp*).

H păstrat în *prah* (160).

Morfologie

Articolul posesiv invariabil *a*[l] *pamentuluy* (164), *a*[le] *tale* (160).

Dintre pronumele negative am notat pe *nime* (148).

Pronumele nehotărît *vorecze* (= voarece; 150).

Verbul *a scrie* a trecut la conjugarea I: *szkriasze* (= scriadză; 150).

La prezentul indicativ notăm pe: *lucratze* (= lucrează; 156), *stie* (154); cf. însă și *sti* (148).

Pers. 3 sg. a perfectului compus construită cu *au*: *au szyz* (= au dzis; 148).

---

[25] Vezi Rosetti, ILR, p. 482.

[26] Ibidem.

La pers. 3 sg. și pl. a verbului *a rămîne* notăm forme cu *ń* păstrat : *sze ramania* (156). Grafia *sze ramane* (154) se pretează la două interpretări : *să rămîńe* sau *să rămînă*.

Adverbe : *akmu* (162) — *akmussu* (148) — *amu* (= acum ; 148), *de ficte* (150).

Conjuncții : *dake* (= deacă sau dacă ; 164).

Lexic

Sînt de reținut următorii termeni :

Elemente de tip nordic : *aldui* (158), *alan* (*en* ~ ; scris : *en alam* ; 160), *allenis* (146), *allensig* (166), *hraboria* (152), *nistota* (164), *tar* (162), *ului* (152).

Elemente de tip sudic : prah (160).

Atribuirea *Fragmentului Todorescu* unui anumit centru cultural este o operație care nu întîmpină nici un fel de dificultăți. Printr-o serie de particularități (*dz*, *ğ*, *c* > *i*, *-eá* > *e* (*ę*), *î* „nediftongat", *a* invariabil etc.), textul se înscrie în aria nordică, prin altele se apropie de graiurile din sudul țării (labialele intacte, absența rotacismului, *ea* > *a* după un *ş* rostit dur : *greşalele*, *şase* și după *r* : *să arate*). Singură această constatare ar fi suficientă ca să ne îndrepte atenția înspre Banat-Hunedoara. Și, într-adevăr, originea bănățeană a textului se dovedește a fi deasupra oricărei îndoieli. Sînt de semnalat, în acest sens, păstrarea lui *ń* (*încuńați*, *pustińesc*), fonetismul *l* (velar) în *caltă*, trecerea verbului *a scrie* la conjugarea I (*scriadză*), locuțiunea adverbială *de fiete*. Lexicul *Cărții de cîntece* cuprinde o serie de elemente, îndeosebi de origine maghiară, pe care le regăsim în graiurile bănățene-hunedorene sau în textele scrise în Banat — Hunedoara în secolele al XVI-lea — al XVII-lea (de la *Palia* la *Lexiconul Marsilian*) : *aldui*, *alean* (*în* ~), *alenis*, *hrăborie*, *nistotă*, *tar*, *ului*.

Informații de ordin extern vin să confirme această localizare realizată prin criterii lingvistice. *Cartea de cîntece* este calvină și scrisă cu litere latine și ortografie maghiară. Așa cum s-a arătat de mult și cum am avut prilejul să subliniem și noi [27], calvinismul a cunoscut cel mai mare succes, începînd cu secolul al XVI-lea, printre românii din regiunea Banatului și a Hunedoarei, la care s-a menținut, sporadic, pînă în zilele noastre. Acestei mișcări religioase îi datorăm o destul de vastă literatură, scrisă cu aceeași ortografie latino-maghiară ca și *Cartea de cîntece*. De remarcat, în sfîrșit, că această *Carte* a fost completată și retranscrisă în cursul secolului următor și de fiecare dată copiile sînt datorate sau trebuie atribuite unor bănățeni sau hunedoreni.

Spre deosebire de alte texte din secolul al XVI-lea, limba *Cărții de cîntece* este destul de unitară. Alternanțele sînt puține și nu ne obligă să stabilim un amestec de graiuri. Alternanțe de tipul *greşele/greşalele*, *caută/caltă*, *creştini/cristinu* sau dublete morfologice cum ar fi *şti* — *ştie* nu trebuie să ne facă să credem că textul provine dintr-un original scris

[27] Vezi *Considerații filologice și lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, p. 77—79.

în altă regiune a ţării. Şi aici ar putea fi invocată tradiţia grafică sau s-ar putea presupune că traducerea se datorează mai multor autori, originari unii din Banat, alţii din Hunedoara, prin urmare o situaţie asemănătoare celei pe care am constatat-o în cazul *Palici de la Orăştie*.

O grafie ca *Domnezeu* (cu *z*) poate fi atribuită tipografului, imperfect cunoscător al românei, care a făcut, nu o dată, probă că posedă cu totul aproximativ limba în care era scris textul. Nici faptul că în *Palia de la Orăştie* avem numai *rumpă*, cu fonetismul etimologic, iar în *Cartea de cîntece*, o singură dată, *să rup* nu înseamnă, cu certitudine, că grafia din urmă ar trăda o influenţă munteană. E foarte posibil ca în unele graiuri bănăţene-hunedorene, care astăzi nu-l cunosc decît pe *rup*, evoluţia lui *rumpe* la *rupe* să se fi produs încă de la acea dată.

Toate cele spuse mai sus ne îndreptăţesc, aşadar, să afirmăm că fragmentul *Cărţii de cîntece* din anii 1560—1570 reflectă în totalitatea sa graiul bănăţean-hunedorean din epoca respectivă.

TRANSILVANIA DE NORD

Se admite de cei mai mulţi cercetători că ar fi fost scrise în această regiune a ţării patru texte: *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Voroneţeană* (slavo-română), *Codicele (Apostolul) Voroneţean* şi *Psaltirea Hurmuzachi*. Textele ne-au parvenit în copii (opinia că *Pasaltirea Hurmuzachi* ar reprezenta originalul traducerii nu este satisfăcător demonstrată). Nu avem nici un fel de informaţii asupra traducerii sau copierii textelor, ceea ce explică bogata şi contradictoria literatură pe care ele au produs-o. În privinţa epocii cînd au fost scrise originalele, s-au propus date între secolul al X-lea şi secolul al XVII-lea. Manuscrisele propriu-zise sînt din secolul al XVI-lea (*Psaltirea Scheiană* şi *Psaltirea Voroneţeană* din a doua jumătate; *Psaltirea Hurmuzachi* şi *Codicele Voroneţean* n-au fost datate precis, dar nu e exclus să fie, şi ele, posterioare anului 1550). O localizare convingătoare a textelor nu s-a făcut pînă în prezent. Practic, au fost aduse în discuţie toate provinciile dacoromâne (şi chiar teritoriul sud-dunărean). Cei mai mulţi cercetători acceptă drept loc al scrierii textelor Transilvania de nord (cu Maramureşul). Îl primim şi noi, în lipsă de altceva mai bun, numai pentru că trebuie să facem, oricum, o alegere. Traducerea textelor a fost atribuită, rînd pe rînd, bogomilismului, catolicismului, husitismului, protestantismului şi curentului naţional. Unii cercetători (M. Gaster, N. Drăganu) consideră că textele rotacizante sînt copii nordice (ardelene, respectiv moldovene) după originale sudice (acestea ar fi, după Gaster, tipăriturile coresiene). N. Cartojan crede, dimpotrivă, că avem a face cu copii sud-transilvănene executate după originale din nord (Maramureş). În sfîrşit, după N. Iorga şi P.P. Panaitescu, *Codicele Voroneţean* şi, respectiv, *Psaltirea Voroneţeană* ar fi copii moldoveneşti după originale nord-ardeleneşti (maramureşene).

Din foarte numeroasele studii consacrate textelor rotacizante, am selectat următoarele: I.-A. Candrea, *Monumentele cele mai vechi de limbă românească*, în „Noua revistă română", vol. 3, 1901, p. 533—541 şi vol. 4, p. 14—24; idem, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, vol. I, Bucureşti,

1916; Șt. Ciobanu, *Începuturile scrisului în limba românească*, București, 1941; N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie aux origines à la fin du XVIII-e siècle*, București, 1938, p. 29—40 (extras din *La Transylvanie*); C. Gălușcă, *Slavisch-rumänisches Psalterbruchstück*, Halle, 1913, p. 1—87; I. Gheție, *Maramureșul anilor 1500 — patrie a textelor rotacizante ?*, în „Limba română", XVII, 1968, nr. 3, p. 251—258; idem, *Textele rotacizante și originile scrisului literar românesc. Chestiuni de metodă*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. I, București, 1969, p. 189—241 (cu numeroase trimiteri bibliografice); N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, 1904, p. 15—41; P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 66—97; Al. Rosetti, *Cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase. Considerații asupra datării și localizării lor în lumina cercetărilor nouă*, în „Revista istorică română", XIV, 1944, fasc. 1, p. 1—14; I.G. Sbiera, *Codicele Voronețean, cu un vocabulariu și studiu asupra lui*, Cernăuți, 1885, p. 255—353; B. Tenora *Über die kirchenslavische Vorlage des Codice Voronețean*, în *Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien*, Heidelberg, 1914, p. 145—221.

Demne de notat și, în sensul celor spuse mai sus (p. 213—214), relevante pentru cele patru texte rotacizante ni se par a fi următoarele particularități lingvistice [28]:

Fonetică

Vocalism. *Ă* e păstrat în: *băserecă* (CV, 10; PS, X, 5), *blăstema* (CV, 5), *fălos* (PH, LXVII, 13), *fămeie* (PH, LXXV, 4), *nădejdea* (CV, 88), *nărociții* (CV, 71), *năsip* (CV, 94), *rădica* (CV, 33), *răsipi* (PS, LII, 6); cf. și *rrădzimară* (PH, XX, 12). A trecut la *e* în: *beserecă* (CV, 12), *nedejduitorii* (PS, II, 13), la *o* în *folos* (CV, 119).

Ă proton a trecut la *a* într-o serie de cazuri: *bunrataie* (PH, LXVII, 11), *îmbracași* (PH, CIII, 2), *înralța* (PH, XXXVI, 20), *împarat* (CV, 76), *lasa* (PS, LXX, 9), *sapa* (PS, LXXIX, 17) etc. Fenomenul e mai bine reprezentat în PS și PH; fonetismul cu *ă* apare însă mai frecvent decît cel cu *a*.

Ă nu a trecut la *a* în *păhar* (PH, X, 7).

Ă > *o* în *nuor* (PS, LXXVII, 14; cf. și *noor* în PH, CIV, 39).

Fonetismul *ĕ* apare notat în *dĕtorul* (PS, CVIII, 11); formele analogice *dătoriu*, *datoriu* nu au fost consemnate.

E nu a fost sincopat în *derege* (PH, XII, 6; PS, XVII, 36) și *derept* (CV, 28); în *direptățile* (PH, X, 8), *e* a trecut la *i* (prin disimilare).

E medial aton apare trecut la *i* într-o serie de cazuri: *facirile* (CV, 115), *camini* (PS, LXXVI, 21), *șidea* (CV, 82), *șidzuiu* (CV, 69), *videa* (PH, CXXVII, 6) etc., dar cazurile cu *e* păstrat sînt mai numeroase.

---

[28] Materialul de limbă consemnat mai jos provine, în majoritate, din cele două istorii ale limbii române apărute pînă în prezent (*Histoire de la langue roumaine* de O. Densusianu și *Istoria limbii române* de Al. Rosetti). Într-o serie de cazuri ne-am adresat textelor prin intermediul edițiilor existente, punînd uneori la contribuție indicele și fotocopiile aflătoare la Institutul de lingvistică din București. În aceste situații, pentru a da unitate trimiterilor, am făcut referințele la I S, I V și I H după procedeul adoptat de O. Densusianu și Al. Rosetti (adică la psalmi și versete). Menționăm aici că cxcerpțele din cele două lucrări au fost reproduse întocmai.

E apare conservat în : *arepi* (PV, XC, 4), *cetĕşte* (CV, 21), *demîneaţă* (CV, 15), *lepi* (PS, XXI, 16), *preveghea* (CV, 21), *streini* (PV, CVII, 10); *e* > *ă* în *dănăoară* (PS, LXI, 12; cf. *dinrăoară*, CV, 155). *Dumnădzău* (PV, CXXI, 9; în celelalte texte fonetismul cu *e* este general); *e* > *i* în *lipi* (PV, C, 3), *striiru* (CV, 103; PV, CXXXVI).

E final aton > *i* în unele cazuri : *di* (CV, 72), *durerili* (PV, XIV, 3), *iuti* (PS, XXX, 22), *menri* (PH, C, 2), *tinri* (PH, CXXVII, 6) etc.

Epenteza lui *i* nu s-a produs în *cărilor* (PS, XXI, 21), *pîre* (PS, XIII, 4).

Î etimologic nu a trecut la *u* în *îmblu* (PS, XLI, 10), *împlură* (CV, 9).

Î a evoluat la *u* prin asimilare în *curund* (CV, 42; PH, XVI, 11); *curînd* e necunoscut textelor rotacizante.

Trecerea lui *o* la *u* a fost notată într-o serie de cuvinte : *adurmi* (PS, III, 6), *cuperi* (PS, LIV, 6), *descuperi* (CV, 140), *înfluri* (PS, LXXI, 16), *îngrupătoriu* (PS, LXXVIII, 3), *uspăta* (CV, 97) etc. Fonetismul cu *o* (refăcut) se întîlneşte mai rar : *coperi* (PS, XLI, 5), *descoperi* (CV, 141), *înflori* (PS, LXXXIX, 6).

U conservat în *preutu* (CV, 47), *usteni* (PH, IX 28). Fonetismul *o* nu apare niciodată în aceste cuvinte.

Alături de *usucă-se* (PS, XXXVI, 2) se întîlneşte şi forma sincopată *uscă-se* (PS, XXI, 16).

U > *î* în : *frîmseţe* (PS, XCV, 6), *porînci* (CV, 56); cf. însă şi *frumseţe* (PS, XV, 11), *porunci* (PS, CXI, 1).

U > *i* în *susioară* (PS, XLII, 4); cf. şi *sisioară* (PS, cînt. I, 16).

U semivocalic a trecut la *v* în *tăv* (PS, CXLVII, 2).

Hiatul *ă-u* > *o* prin modificări succesive în *dinlontru*, *înlontru* (PS, XC, 14; PH, LXVIII, 3); fonetismul etimologic, cu *ă-u* (*lăuntru*), nu se întîlneşte în textele rotacizante.

Ea final accentuat a trecut la *e(ę)* : *aşe* (PH, LXXXII, 16), *me* (PS, LXX, 5, 6, 9), *re* (PS, CXVII, 101) etc.; *eá* a trecut la *e(ę)* în *şedei* (PH, XLIX, 20).

Difongul *iá* păstrat în *apropia-se-voru* (PV, cînt. IV, 2), *tăiat-ai* (PS, cînt. IV, 14).

Reducerea diftongului *iu* la *u*, respectiv la *i*, nu s-a petrecut în *iuşira* (CV, 93), *menciun(r)os* (CV, 156; PH, XXXIX, 5).

Consonantism. Labialele sînt, în general, intacte, dar se pot cita şi cîteva excepţii, cu *f* > *h'* : *heru* (PV, CXLIX, 8), *hi* (PS, I, 3, V, 6, 13).

Durificarea labialelor în poziţie „tare" (după care *e* > *ă* şi *ea* > *a*) a fost notată într-o serie de cazuri : *isprăvască* (PV, CXL, 2), *iubăscu* (PV, CXVIII, 165), *ivăsc* (PV, XC, 16), *lepască* (PV, CXXXVI, 6), *mărg* (PS, LXXXVIII, 15), *mărgînd* (CV, 38), *potopăscu* (PV, CXXXVIII, 21), *răpască* (PS, VII, 3), *zmău* (PS, PV, XC, 13). Fonetismele cu *e* şi *ea*, care presupun o rostire moale a labialei precedente, au fost de asemenea consemnate în numeroase cazuri : *iubescu* (CV, 112), *meargă* (CV, 17), *se mergu* (PS, CI, 27), *veşmînt* (PS, CI, 27), *zmeu* (PS, LVII, 5; PH, IX, 13) etc. Rostirea moale a lui *b* a fost notată în *beutură* (CV, 158; PH, CV, 10); cf. însă *băutură* (PV, CI, 10). *Sfeat* (*sveat*), notat în PS, XII, 2; CV,

19, alternează cu *sfat* (PS, CVI, 11; PH, XII, 2); grafia cu ѣ ar putea reda o pronunţare reală *(ea)*, dar, tot atît de bine, ar putea fi reflexul ortografic al sl. *sŭvětŭ*. Aceeaşi observaţie în legătură cu *pomeană* (PS, XXXIII, 17; PH, IX, 1), care însă nu cunoaşte niciodată alternanţa *ea/a*.

Alternanţa *v/f* a fost notată în cuvinte de origine slavă, începătoare cu *sv-, sŭv- : svat* (PH, LXV, 5) — *sfat* (PS, I, 1), *svii* (PH, LXXXV, 57) — *sfii* (PS, VI, 11), *svînt* (PH, II, 6) — *sfînt* (CV, 103), *svîrşi* (PS, LXXIX, 16) — *sfîrşi* (PS, XXVIII, 9). Substantivul *sfadă* apare scris întotdeauna cu *f* (CV, 14; PS, XL, 10).

Epenteza lui *p* nu s-a produs în *înderretu* (PH, LXIX, 4).

M a fost păstrat de regulă în *rumpe* (PH, XVIII, 3; PS, LI, 7), dar a dispărut în *rupe* (PH, II, 3, XLIV, 2), *rupem* (PS, II, 3).

Durificarea lui *t* în *aştaptă* (CV, 61; PS, CXLI, 8; PV, CIII, 11; PH, XXXII, 20), *blăstăma* (PS, CXVIII, 21); cf. însă şi *aşteaptă* (CV, 20; PS, CIII, 27; PH, CXVIII, 122), *blăstema* (CV, 5).

Rostirea dură a lui *n* pare a fi reflectată de grafia *nătare* (PV, CLIV, 4).

N > *m*, prin diferenţiere, în *frîmt* (PS, III, 8), *sîmt* (CV, 1; PH, II, 6); s-a menţinut în *sîntu* (CV, 28).

Propagarea lui *n* în *geruncliiu* (CV, 23; PS, LXXI, 17), dar fonetismul etimologic a fost de asemeca atestat : *geruchiu* (CV, 25; PH, LXXI, 17).

Cea mai importantă transformare fonetică suferită de *n* în graiurile în care au fost scrise textele rotacizante o constituie trecerea lui, în poziţie intervocalică, la *r (nr)*, în cuvintele de origine latină : *cîri* (PS, XXI, 17), *mîrule* (PH, CV, 41), *punrea* (CV, 96), *sunrar(ă)* (PV, LXXXII, 3) etc. Fenomenul apare cu regularitate în CV, PV şi PH, unde excepţiile sînt rare, de ex. : *bătrînĕţele*(PV, XCI, 11), *închina-ne-vrem* (PH, CXXXI, 7), *întunerecu* (PV, LXXX, 5), *suspinarea* (PH, XI, 6); în CV nu se întîlneşte nici un cuvînt de origine latină care să prezinte un *-n-*. În PS, mai ales la copistul C, exemplele cu *-n-* sînt numeroase : *întunerecu* (LXXXVII, 7), *oameni* (III, 7), *vinul* (IV, 8) etc.

Ń a fost notat într-o serie de cuvinte : *călcîniu* (PS, XLVIII, 6), *cuvinioşiloru* (PV, CXLIX, 87), *întîniu* (CV, 5), *punie* (PH, LXXVII, 7) [29]; fonetismul *ń* > *ņ* apare şi el într-o serie de cazuri : *cuvios* (PH, IV, 4), *întîiele* (PV, LXXVII, 51), *spuiu* (PS, LXXXVIII, 2), *viiu* (CV, 19).

Rostirea dură a fricativei *s* a fost consemnată uneori : *asămăna (asămăra)* (PH, LXXXII, 1; PV, CXLII, 7), *sară* (PS, PV, CXL, 2), *săcure* (PH, LXXIII, 5), *sămăra* (CV, 108), *sămna* (PS, IV, 7), *sîngur* (PH, LXXI, 18) etc. Grafiile cu *e, i* şi *ea* sînt însă mult mai numeroase : *asemăna* (PS, LXXXVIII, 7), *scară* (PS, XXIX, 6), *securi* (PS, XLIII, 12), *semna* (CV, 74) etc. *Samă* apare notat cu fonetismul originar în toate textele rotacizante (CV, 6; PS, CLI, *titlu*; PV, cînt. II, 8; PH, VIII, 6).

Durificarea lui *dz* ne întîmpină în cazurile următoare : *Dumnedzău* (PS, III, 3; PV, LXXXIII, 13; PH, II, 11), *dzău* (PV, LXXVII, 41), *dzîsa* (PV, XCVIII, 7), *dzîse* (CV, 108), *dzîsere* (PS, LXX, 10), *dzu(o)a* (CV, 22; PS, I, 2; PH, VII, 19; PV, XIII, 8).Grafiile prezentînd un *dz*

[29] Cf. Andrei Avram, *op. cit.*, p. 110.

moale sînt majoritare : *dzĕce* (CV, 65), *dzisa* (PS, XLIII, 18) etc. În următoarele exemple (toate din PS) a fost notat un *e* în loc de *ă* după un *dz* : *fericeadze* (LXXI, 17), *lucreadze* (LXXI, 11), *lumineadze* (LXXIX, 4).

Ţ dur a fost notat în *împuţîna* (PV, CVI, 38), *minţîră* (PS, LXXVII, 36), *ţînutul* (PV, LXXXIX, 11). Grafiile care-l redau pe *ţ* moale sînt mult mai numeroase : *minţiră* (PS, LXXX, 16), *ţeapă* (CV, 77), *ţinrutu* (CV, 63) etc. Substantivul *ţîţă* apare scris numai cu *i* : *ţiţa* (PH, XXXI, 10), *ţiţele* (PS, XXI, 10).

Rostirea moale a şuierătoarelor *ş* şi *j* (urmate de *e*, *i*) este generală în textele rotacizante : *jeluiaşte* (PS, XLI, 2), *păşitori* (PH, XXXVI, 38), *a sluji* (PS, cînt. X, 74), *şedzi* (CV, 46), *şerbul* (PH, LXXVII, 70), *uşe* (PS, CXXVI, 5) etc. ; excepţii : *deşărt* (PV, CXIX, 2), *şălară* (PS, V, 11).

În poziţie „moale", după *ş*, *j* apar cînd *a* (ceea ce presupune rostirea dură a consoanei precedente), cînd *ĕ* sau *e* (< *ea*), în care caz trebuie să admitem că consoana precedentă era rostită moale. Exemple : *deşarte* (PS, XXXVIII, 6), *greşaşte* (CV, 122), *grijaşte* (CV, 163), *şade* (PS, XXVIII, 10), *şapte* (CV, 5), *şarpe* (PS, CXLVIII, 10) etc. şi *deşertele* (PH, XXX, 7), *şĕde* (PS, XLVI, 9), *şede* (PH, XLVI, 9), *şĕpte* (PV, CXVIII, 164), *şerpe* (PH, CIII, 26) etc. ; cf. şi *jelea* (PH, CXI, 10), *jĕlea* (PV, CXXXIX, 9).

Ş în *deşchide* (CV, 78 ; PV, CVIII, 2) ; cf. şi *deschide* (PH, L, 17).

D + *e*, *i* latin este redat întotdeauna prin *dz* : *dzise* (CV, 2), *dzua* (PS, XII, 2), *Dumnedzău* (PH, XII, 6) etc. ; o singură excepţie : *văzură* (PS, XLVII, 6), care „e desigur o scăpare din vedere a copistului" [30].

Dz > *ğ* în *gice* (CV, 65 ; PS, XLIX, 7 ; PH, X, 2), *gici* (PV, XCV, 10).

Ğ(+ *o*, *u*) nu a trecut la *j* : *giudeţu* (CV, 59), *gios* (PS, CXLIV, 14), *giunghiiu* (PS, CXV, 8) etc.

Rostirea moale a lui *r* (după care urmează *e* şi *i*, nu *ă* şi *î*) a fost notată în CV, PS, PH : *rebda* (CV, 73 ; PH, XXIV, 3), *reu* (CV, 124 ; PS, IX, 23), *urescu* (PS, XXXIV, 19), *farrima* (PH, II, 9), *ride* (PS, XXIV, 3), *rriu* (PH, XXIII, 22), *stringe* (CV, 44 ; PS, XXV, 2 ; PH, XXXII, 7), *uri* (PS, XXIV, 19). De notat însă şi unele fonetisme cu *r* dur : *răbdarea* (PH, XXXVIII, 8), *răbdătoriu* (PS, VII, 12), *rîde* (PS, II, 4), *rîu* (PS, LXXIII, 15), *ţărîle* (PV, CXXXIV, 12), *urîş* (PS, V, 7).

În poziţie „moale", precedat de un *r*, *ĕ* a fost păstrat în regulă generală : *omorĕşte* (PS, cînt. III, 6), *urrĕşte* (PH, L, 19, LVII, 8) ; cf. însă *se arate* (CV, 107).

R e moale în cuvintele formate cu suf. *-tor* : *agiutoriu* (CV, 87), *spăsitoriul* (PH, LXXVIII, 9) etc. ; cf. şi *mădulariu* (CV, 123). Pot fi citate însă şi un număr de cazuri cu *r* dur : *agiutorul* (PS, LXIX, 6), *făcătoru* (CV, 129) etc. *Cer* apare scris *ceriu* (CV, 76), dar şi *ceru* (PS, cînt. II, 43).

R „lung" (vibrant) se întîlneşte frecvent în textele rotacizante, în special în CV, dar nu peste tot unde ne-am aştepta să-l găsim : *amarră* (PH, XVII, 16), *rriu* (PH, XXIII, 22), *rruşine* (PS, CVIII, 29) etc.

H etimologic conservat în *pohtă* (CV, 112), *prah* (PH, I, 4), *vătah* (CV, 72), *vîrh* (PH, LXVII, 22), *zăduh* (PS, cînt. VIII, 66) ; cf. însă şi *vîrv* (PS, LXXI, 16), *zăduvul* (PV, cînt. VIII, 66), în care *h* > *f* > *v*.

[30] I. - A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, vol. I, p. CLV.

Morfologie

Pluralul lui *mînă* este, de obicei, *mî(n)ru(le)* (CV, 88; PH, IX, 35), alături de care întîlnim şi formele *mînre* (PH, CXLII, 6) şi *mîri* (PS, VIII, 7).

Neutrele avînd radicalul în *r* prezintă la plural desinenţele *-ă* şi *-e : carăle* (PV, cînt. I, 4), *hotară* (PH, LXXVII, 14), dar *carele* (PS, cînt. I, 4), *hotarre* (PH, LXXIII, 17). Formele în *-ă* sînt mai numeroase.

Articolul posesiv prezintă, în general, forme variabile după gen şi număr. Sînt de citat însă şi cazurile, destul de frecvente, cînd textele îl notează pe *a* invariabil : *a*[l] *blîndzilor* (PS, XXXVI, 11), *a*[l] *Domnului* (PS, XXIII, 1), *a*[l] *lor* (PV, CXLIII, 8) etc.

Dintre pronumele negative sînt relevabile formele lui *nimeni : nime* (CV, 102) — *nimenre* (CV, 124) — *niminrile* (CV, 112). *Nimic* prezintă forma mai veche *nemica* (CV, 1; PS, XXII, 1).

Numeralele ordinale nu au terminaţia *-lea : al doile* (PH, II, *titlu*), *al treile* (CV, 16).

Dintre formele prezentului indicativ sînt de menţionat următoarele: *încungiură* (PS, VII, 8), *lucrcadză* (CV, 114; PS, XIV, 2), *mărîncu* (PS, XXI, 27), *măsur* (PS, LIX, 8), *şti* (PV, XXXIX, 11; PH, I, 6).

Verbele de conjugarea a doua, a treia şi a patra cu radicalul în *d*, *n* şi *t* cunosc la indicativul şi la conjunctivul prezent numai forme fără dentală refăcută : *să cadz* (PS, VII, 5), *pociu* (PV, CXXXVIII, 6), *şedzu* (PH, XXV, 5), *scoţ* (PS, PV, XC, 15), *se vie* (CV, 45); cf. *se ţine* (CV, 153).

La imperfect, pers. 3 pl., *-u* e necunoscut : *adunra* (PH, XLVI, 10), *cugeta* (PS, XXXIV, 20) etc.

La pers. 3 sg. a perfectului compus, auxiliarul *a avea* are aceeaşi formă ca la pers. 3 pl. : *au fost* (CV, 97), *pus-au* (PH, XLIV, 12).

Verbele *a bea*, *a da*, *a sta* au la pers. 3 sg. şi pl. a conjunctivului prezent formele *să bea* (CV, 49), *să dea* (PV, CX, 7), *să stea* (PS, CVIII, 6).

La condiţional prezent pers. 3 sg. şi pl., auxiliarul prezintă forma *ară : ară întra* (CV, 116), *ară curre* (PH, LXI, 11) etc. La perfect sînt curente formele de tipul : *rebda vrea* (PS, LIV, 13), *au vrut clădi* (PH, CXXVI, 1). Forma actuală a condiţionalului perfect a fost consemnată în PH : *perit aş fi* (CXVIII, 92).

Imperativul prohibitiv în *-areţi*, *-ereţi*, *-ireţi* este prezent în toate textele : *nu vă giurareţi* (CV, 133), *nu iubireţi* (PH, LXI, 11), *nu vă nădăireţi* (PS, PV, CXLV, 2). Verbul *a veni* face la imperativ *viro* (PS, LXXIX, 9).

Adverbe : *acmu* (PH, II, 10; PV, LXXVIII, 1), *căteliru* (CV, 84), *mainte* (PH, LVII, 10).

Prepoziţii : *cătră* (PS, II, 7) — *către* (PS, LXVII, 32).

Conjuncţii : *deca* (CV, 7) — *deaca* (PS, LXVII, 14).

Lexic

Menţionăm următorii termeni :

Elemente de tip nordic : *adămană* (PH, XIV, 5, CXVIII, 36), *alean* (*în ~*; CV, 101), *arină (anină)* (CV, 93; PS, LXXVII, 27), *băsădui* (CV, 64),

băsău (PS, XXXVI, 8), *beseadă* (PS, CIII, 34), *celoșag* (PH, XXXV, 4), *celui* (PH, V, 1), *feleleat* (CV, 69), *felelui* (CV, 59), *hasnă* (PH, CXVIII, 162), *mire* (PH, XVII, 6), *nea* (PS, L, 9), *ogradă* (PS, IX, 30), *scîrcîca* (PV, CXI, 10).

Elemente de tip sudic: *curte* (PS, LXVIII, 26), *prah* (PH, I, 12).

Majoritatea cercetătorilor care au examinat textele rotacizante au fost frapați de unele trăsături specifice (între care în primul rînd rotacismul) și au convenit că ele provin dintr-o regiune nordică a teritoriului lingvistic dacoromân, mai exact din Transilvania de miazănoapte (cu Maramureșul) sau din Moldova. În unele cazuri, localizarea s-a făcut cu o și mai mare precizie: nordul Crișanei, Oașul, Maramureșul (cu sau fără regiunea limitrofă a Transilvaniei propriu-zise) [31]. A nega faptul că textele în cauză reflectă, în cea mai mare parte a lor, subdialectul nordic ar fi împotriva evidenței. Există numeroase particularități (fonetice, morfologice și lexicale) care ne îndrumă spre nordul țării (nu le mai înșirăm, întrucît ele sînt ușor identificabile după cele spuse în paragrafele precedente ale lucrării). Nu e mai puțin adevărat, însă, că, luate în totalitate, particularitățile de limbă aduse în discuție de cercetători nu ne permit o localizare precisă, ci ne indică o vastă arie cuprinzînd Transilvania de la nord de Mureș (împreună cu Crișana și Maramureșul) și, într-o serie de cazuri, și Moldova și Banatul, adică în linii mari teritoriul unde se vorbea în secolul al XVI-lea subdialectul nordic al limbii române. Încercările de a delimita zone mai restrînse, cum ar fi Maramureșul, nu s-au întemeiat pe demonstrații convingătoare [32].

Ceea ce a scăpat celor mai mulți cercetători este lipsa de unitate a limbii celor patru manuscrise rotacizante. Numărul alternanțelor este extrem de mare, iar lista pe care o dăm în continuare nu are intenția de a le epuiza: *ă/a* (*lăsa — lasa*), *e/i* (*ședea — șidca*), *-e/-i* (*tinre — tinri*), labiala *f* păstrată/labiala *f* palatalizată (*fi — hi*), labiale moi/labiale dure (*merg — mărg*), *s, dz, ț* moi/*s, dz, ț* duri (*dzise — dzîse*; *menție — mințîră*; *singur — sîngur*), *n* păstrat/*n* rotacizat (*închina — închira*), *ń/ị* (*spuniu — spuiu*), zero/*n* (*genuchi, geruchî — genunchi, geruncht*), *ș, j* moi/*ș, j* duri (*deșert, sfîrșește — deșărt, sfîrșaște*), *m*/zero (*rumpe — rupe*) etc. E de notat, de asemenea, în ceea ce privește morfologia, faptul că articolul posesiv are forme flexionare (*al, a, ai, ale*), dar apare și invariabil (*a*), iar substantivul *mînă* (*mîră*) are pluralul în *-le* (*mîrule*) și *-i* (*mîri*), *-e* (*mînre*).

În cele mai multe cazuri, fonetismele aflate în alternanță apar frecvent, ceea ce ne întărește în ideea că ele nu pot fi trecute *în bloc* pe seama traducătorului, cum sînt înclinați să creadă unii cercetători (în care caz ele s-ar explica prin oscilațiile existente în graiul celui ce traducea, prin dificultatea de a reda anumite sunete sau „opoziția" dintre norma literară și grai). Considerăm, așadar, că manuscrisele rotacizante se înscriu în categoria textelor „mixte" (scrise într-o regiune dialectală și copiate în

---

[31] Vezi pe larg lucrarea noastră *Textele rotacizante și originile scrisului literar românesc. Chestiuni de metodă*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. I, p. 194 — 196.

[32] Vezi lucrarea noastră *Maramureșul secolului al XV-lea — patrie a textelor rotacizante?* în „Limba română", XVII, 1968, nr. 3, p. 252 — 255.

alta) [33], dacă nu cumva ele sînt copii executate în aceeaşi regiune unde s-a efectuat traducerea, dar într-o epocă diferită.

Posibilitatea ca textele rotacizante să fi fost traduse într-o epocă mai veche decît cea din care datează copiile a fost susţinută de numeroşi oameni de ştiinţă. Această ipoteză nu poate fi, teoretic, respinsă, dar e de observat că nimeni n-a susţinut-o prin argumente convingătoare. Ar fi fost şi greu, pentru că, atîta timp cît cunoştinţele noastre asupra limbii române dinainte de 1500 sînt cu totul vagi (cînd nu lipsesc cu desăvîrşire), este cu neputinţă de a ajunge la concluzii valabile în această direcţie. Nimic nu ne îndreptăţeşte, dealtfel, să credem că originalele textelor rotacizante ar fi cu mult mai vechi decît copiile (adică anterioare secolului al XVI-lea). Dacă, în ciuda tuturor acestor considerente, s-ar demonstra în mod convingător că textele datează dinainte de 1500, atunci modul de abordare a problemelor ar trebui, desigur, schimbat, iar concluziile ar suferi şi ele modificări esenţiale. Deocamdată, însă, socotind că textele aparţin secolului al XVI-lea, le vom stabili proveniența regională servindu-ne de datele pe care le deţinem asupra stadiului atins de graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea.

Readucînd, deci, discuţia pe planul sincronic, vom observa că delimitarea exactă şi amănunţită a celor două straturi lingvistice este o operaţie pe care nu o putem face în momentul de faţă. Ceea ce urmărim să realizăm este numai desprinderea unor indicaţii generale privitoare la locul unde s-au tradus şi unde s-au copiat textele. Ca şi pînă acum, va trebui să arătăm o prudenţă deosebită în examinarea alternanţelor. Încercarea lui G. Pascu de a atribui întotdeauna fonetismul mai vechi originalului [34], iar pe cel recent copiei transformă problema într-un act pur mecanic, sortit sigur eşecului, întrucît ignoră principiul repartiţiei geografice a fenomenelor de limbă. Nu există graiuri care să cumuleze arhaismele unei limbi, iar altele care să fie, în întregime, inovatoare. Se observă, dimpotrivă, peste tot, o fuziune a elementelor vechi şi noi, fireşte în proporţii variabile de la un grai la altul. Un grai considerat arhaic în privinţa lexicului, cum este cel din Crişana, cunoaşte cuvinte sau evoluţii semantice mai recente, ca, de pildă, *brîncă*, *ciont*, *mai*, în timp ce graiul muntean, socotit, în general, drept inovator în vocabular, a păstrat vechii termeni *mînă*, *os* şi *ficat* [35].

Acceptînd ideea că alternanţele pot reflecta prezenţa a două straturi lingvistice, nu înseamnă că toate trebuie reţinute obligatoriu în operaţia de localizare, deşi nu e greu de observat că, de fiecare dată, unul din termenii alternanţei reprezintă rostirea sudică, iar celălalt rostirea nordică şi, în teorie cel puţin, am putea avea a face în toate cazurile cu un amestec de graiuri. Diferite motive ne obligă să admitem că alternanţe ca *e/i*, *n/r*, *s*, *dz*, *ţ* moi/*s*, *dz*, *ţ* duri şi altele cîteva se pot explica prin stadiul de evoluţie atins de graiurile nord-ardelene din secolul al XVI-lea sau, ceea ce e mai probabil, prin interferenţa dintre tradiţia grafică şi realitatea lingvistică. Există însă unele cazuri cînd o asemenea raportare la realitatea lingvistică

---

[33] Cf. Rosetti, ILR, p. 481.

[34] Vezi *Istoria literaturii şi limbii române în secolul XVI*, Bucureşti, 1921, p. 44 — 47, 64, 75, 86.

[35] Cf. S. Pop, în „Bulletin linguistique", X, 1943, supliment, p. 6.

a nordului Ardealului nu duce la o explicare mulțumitoare a prezenței unor fenomene.

Așa e situația cu rostirea moale a labialelor *(iubesc, să meargă)*, care nu s-a extins nici în zilele noastre asupra nordului Transilvaniei și a Moldovei, unde continuă să aibă curs și astăzi fonetismele vechi cu *ă* (*iubăsc*) și *a* (*să margă*). Aceeași situație se constată în privința rostirii dure a lui *ș, j* în cuvinte de tipul *greșaște, grijaște*, prezente în toate textele rotacizante (alături de rostirea lor moale) [36]. Examinarea istorică și sincronică a graiurilor românești întărește afirmația lui Gr. Rusu că durificarea lui *ș, j* (în cazurile mai sus arătate) n-a cuprins niciodată nordul Transilvaniei și Moldova [37]. Cam același lucru l-am putea spune și despre durificarea lui *ș* în *deșărt, se șălară*, care nu se întîlnește în secolul al XVI-lea în nordul Transilvaniei. *Rumpe*, cu *m*, s-a păstrat pînă în zilele noastre în părțile nordice ale Ardealului (la miazănoapte de linia Oradea—Cluj—Reghin, deci și în Maramureș), unde *rupe* e necunoscut. De ce apare atunci în PS și PH fonetismul *rupe(m)*? În Transilvania de la nord de Mureș s-a zis *mînule* (*mîrule*) pînă în secolul al XVI-lea, iar apoi această formă a fost înlocuită prin *mînuri(le)*, la o epocă mai greu de stabilit. *Mîni* nu e cunoscut în Transilvania de nord și totuși în textele rotacizante întîlnim pluralele sudice *mîri* și *mînre*. Mai departe, dacă admitem împreună cu Densusianu, că *strein* reprezintă fonetismul originar, iar *străin, striin, strin* sînt evoluții ulterioare, atunci localizarea textelor rotacizante în Transilvania de nord și chiar în Moldova e foarte greu de susținut. Într-adevăr, în nordul Transilvaniei au avut curs din secolul al XVI-lea pînă astăzi numai fonetismele *strein* și *străin* (cu *e* > *ă*), iar în textele rotacizante nu întîlnim, cu o singură excepție *(streini* în PV), decît pe *striin (striir)*, care nu circulă astăzi și n-a circulat nici în trecut în Maramureș și părțile vecine ale Transilvaniei de nord. Prezența fonetismului *s* (care nu e etimologic) în *deschide* este, de asemenea, inexplicabilă prin raportare la graiurile nord-ardelene, unde pînă astăzi s-a păstrat *ș*. Destul de greu explicabilă prin raportare la graiurile din nordul Transilvaniei este apariția frecventă a lui *ń*. Exemplele ar putea fi înmulțite.

Există în textele rotacizante cîteva particularități de limbă care, îndreptîndu-ne atenția spre graiurile din sud, au nevoie de cîteva precizări suplimentare. Astfel, dacă forme cum sînt *către, hotarre* se pot explica prin rostirea moale a lui *r*, frecventă în limba textelor de care ne ocupăm, durificarea lui *r* în *ceru, făcătoru* pare a fi, la prima impresie, un muntenism. Credem totuși că o influență muntenească e cu totul improbabilă în acest caz, dacă ne gîndim că fenomenul nu era prea răspîndit în secolul al XVI-lea nici în Țara Românească și apărea cu totul sporadic la Coresi. Asemenea grafii ar putea avea la bază, eventual, rostiri neromânești, la fel ca în EP. În schimb, *i* din *susioară* (cf. și *sisioară*) pare a fi un muntenism, dacă admitem că forma normală în românește e *subsuoară* (< *sub* + **suoară*), iar trecerea lui *u* la *i* o inovație a graiurilor din Țara Românească. Tot aici vom aminti cîteva particularități fonetice, cum ar fi trecerea lui *ă* proton la *a* și a lui *-e* la *i*, palatalizarea lui *f* în stadiul *h'* sau un cuvînt ca *anină* (cu *n*), care

[36] În CV nu apare decît fonetismul *(ș, j* +) *a... e.*

[37] Vezi Gr. Rusu, *Schiță a sistemului fonologic al dacoromânei comune*, în „Studii și cercetări lingvistice", XV, 1964, nr. 3, p. 353 — 354.

nu se explică (sau se explică cu greutate) prin graiurile nord-ardelenești și ne îndrumă atenția mai de grabă spre Moldova. Orientîndu-ne după aceste fenomene, ar trebui să admitem fie că textele au fost copiate întîi în Moldova, ajungînd apoi în Transilvania de nord, fie că ultima lor transcriere s-a făcut în Moldova și în acest caz ele ar trebui să fie atribuite Moldovei și examinate în cadrul literaturii moldovenești a timpului. Pînă cînd, însă, un asemenea punct de vedere nu va fi demonstrat în chip convingător, ideea că textele rotacizante aparțin nordului Transilvaniei poate fi în continuare admisă (desigur, cu unele rezerve).

Sintetizînd observațiile de mai sus, credem că se poate afirma că în limba textelor rotacizante sînt alăturate două straturi de limbă : unul de tip sudic, iar celălalt de tip nordic. După toate probabilitățile, stratul sudic aparține originalului, iar cel nordic copistului. Într-adevăr, manuscrisele au fost găsite în nordul țării și nu avem nici un fel de informație că ele ar fi fost aduse aici dintr-o regiune sudică. Hîrtia și caracterele grafice indică de asemenea că transcrierea s-a făcut în nord. Admițînd că traducerea s-a făcut în nordul Transilvaniei, ar însemna că textele, odată traduse, au circulat în părțile sudice ale teritoriului de peste munți (în Banat sau Transilvania de sud-vest), iar copiile realizate aici s-au înapoiat, ca să spunem așa, în Transilvania de nord, unde au fost transcrise în forma pe care o cunoaștem — ipoteză complicată, mai greu de imaginat și încă și mai greu de verificat. Regiunea de origine a traducătorilor trebuie căutată în jumătatea sudică a Transilvaniei (dar nu spre Brașov, ci mai degrabă înspre Hunedoara-Banat) [38]. Ea putea să se găsească mai aproape de munții Apuseni și, în acest caz, rotacismul ar putea fi atribuit originalului [39]. Altminteri, e nevoie să admitem că rotacismul a fost introdus într-un text nerotacizant, ceea ce, nouă cel puțin, nu ni se pare deloc imposibil [40].

Cît privește regiunea unde s-au copiat textele, ea poate rămîne, pînă la proba contrară, Transilvania nordică (spre această regiune ne îndreaptă cu precădere atenția și cîțiva dintre termenii amintiți mai sus).

Unii cercetători (G. Ivănescu, Al. Rosetti, F. Dimitrescu) au adus în discuție o serie de fonetisme *(direpi, dzua* etc.), forme *(accla, acesta, acmu, său* etc.) și cuvinte *(amînat, arină, auă, felelui, încărește, mînăștergură* etc.) folosite în textele rotacizante și care ar fi fost în secolul al XVI-lea (pentru G. Ivănescu în al XV-lea) specifice graiurilor nord-ardelene (celui din Maramureș). Analiza atentă a materialului de limbă prezentat de cei trei cercetători nu confirmă însă concluzia la care au ajuns [41]. E greu, în stadiul actual al cunoștințelor noastre de dialectologie istorică, să numim cu certitudine vreo particularitate de limbă care să fi circulat exclusiv în nordul Ardealului. Numeroasele *hapax legomena* din textele rotacizante

---

[38] Cf. G. Istrate, *Limba română literară*. Studii și articole, [București], 1970, p. 20.

[39] Cf. A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. V, Iași, 1896, p. 193 — 194, 196.

[40] Cf. Al Rosetti, *Catchismul Marțian*, în „Grai și suflet", I, 1924, fasc. 2, p. 252 — 253.

[41] Vezi observațiile critice pe care le-am făcut în lucrările noastre *Note asupra localizării vechilor texte românești după criterii lingvistice*, în „Limbă și literatură", XVII, 1968, p. 196 — 199, și *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1974, p. 120 — 135.

vor putea fi invocate numai după ce se va face o localizare exactă a celor patru monumente de limbă.

În general, problema bazei dialectale a textelor rotacizante nu e suficient de lămurită. E de sperat că noile cercetări vor scoate problema din punctul mort în care se află. Pînă atunci, afirmaţiile (evident şi ale noastre) trebuie făcute sub beneficiu de inventar. Ceea ce credem că am demonstrat, în chip mulţumitor, este prezenţa unui strat nordic şi a unuia de tip sudic în limba textelor cercetate.

MOLDOVA DE NORD

Au ajuns în mîinile noastre două din textele româneşti redactate în această parte a ţării: o pravilă şi *Glosele* româneşti la *Sintagma* lui Matei Vlastaris, descoperite şi studiate de I. Bogdan. O notiţă arată că *Pravila* a fost scrisă de Lucaci „ritorul şi sholasticul", în 1581, la mănăstirea Putna. Unul din puţinii cercetători care s-au oprit asupra *Pravilei*, I. Rizescu, consideră că Lucaci a copiat un alt text românesc, pe care l-a remaniat parţial. După Al. Mareş, n-ar fi exclus ca *Pravila* ritorului Lucaci să derive, în parte, din *Pravila* tipărită de Coresi.

Glosele Bogdan, care sînt încercări de transpunere în româneşte a unui text juridic slavon, trebuie localizate tot în nordul Moldovei (poate chiar în Bucovina), ele datorîndu-se, probabil, aceleiaşi şcoli literare ca şi *Pravila* lui Lucaci. E foarte posibil ca ele să fie contemporane cu textul de la Putna. Al. Rosetti e singurul cercetător care consideră că *Glosele* au fost redactate în nordul Transilvaniei-Maramureş (ILR, p. 478).

Versiunea moldovenească din 1532 a *Evangheliei* şi a *Apostolului* s-a pierdut. Nu e exclus ca şi aceste texte să fi fost scrise în nordul Moldovei.

Dintre lucrările consacrate celor două texte moldoveneşti sînt de amintit: I. Bogdan, *Glose române într-un manuscript slavon din sec. XVI*, în „Convorbiri literare", XXIV, 1890, p. 727—752; Al. Mareş, *Prima pravilă bisericească tipărită în limba română şi raporturile ei cu cele mai vechi versiuni ale Nomocanonului prescurtat*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 269—293; I. Rizescu, *Un text puţin cunoscut de drept vechi românesc*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucureşti, 1965, p. 767—770; idem, *Raportul dintre versiunea slavă şi cea românească a Pravilei ritorului Lucaci*, în „Limba română", XVII, 1968, nr. 5, p. 439—447; idem, *Pravila ritorului Lucaci*, Bucureşti, 1971; N.N. Smochină şi N. Smochină, *O pravilă românească din veacul al XVI-lea: „Pravila sfinţilor părinţi după învăţătura lui Vasile cel Mare" întocmită de ritorul şi scolasticul Lucaci, în 1581*, în „Biserica ortodoxă română", LXXXIII, 1965, nr. 11—12, p. 1043—1062.

Dintre particularităţile lingvistice ale textelor moldoveneşti am notat următoarele:

Fonetică

Vocalism. Ă etimologic s-a păstrat în *blăstămatul* (LP, 192[r]), *fămĉie* (LP, 274[v]), *împărechitoare* (GB, 739). A trecut la *e*, prin asimilare, în *nedejduiască* (GB, 743) şi la *o*, în *folos* (LP, 236[v]).

Ă > *a*, cînd era protonic : *bagat* (GB, 744), *barbat* (LP, 205^{v}, 206^{r}), *hraneasca* (GB, 744) ; cf. însă *bărbat* (LP, 228^{v}), *păcat* (GB, 739) etc., care sînt majoritare.

În *derept* (GB, 746), *dereaptă* (LP, 271^{r}), *dereptate* (LP, 210^{r}), *e* s-a păstrat și n-a fost sincopat ; o singură dată : *dirept* (LP, 238^{v}), cu *e* > *i*.

În *dator* (LP, 238^{r}), în locul lui *e* etimologic apare un *a*.

E medial aton > *i* : *cuvini* (GB, 743), *închigare* (GB, 743), *prictinșug* (LP, 275 ^{r}) etc., dar situațiile cu *e* păstrat sînt mult mai numeroase.

E etimologic conservat în *bineșor* (LP, 210^{r}), *nemerescu* (GB, 731), *nește* (GB, 746), *se precep* (LP, 249^{r}) ; *e* > *ă* în *dănuvară* (LP, 257^{v}) ; *e* > *i* în *pricepe* (GB, 734).

-E > *i* într-o serie de cazuri : *di* (GB, 743), *pri* (GB, 743), *sali* (LP, 277^{r}), *semenții* (= sg ; LP, 272^{r}), *voi* (pt. *voie* ; GB, 743), dar grafiile cu *-e* sînt larg majoritare.

Epenteza lui *i* nu s-a produs în *pîne* (LP, 231^{r}).

Î păstrat în *îmbla* (GB, 737), *îmbletul* (LP, 249^{v}), *împle* (LP, 210^{r}). A trecut la *u*, prin asimilare, în *curundu* (LP, 209^{r}, 210^{v}).

U conservat în *preutcasa* (LP, 207^{r}). A fost păstrat în *se porunci* (LP, 268^{v}), dar a trecut la *o*, prin asimilare, în *poroncitoare* (GB, 735).

U > *î* în *înfrîmșat* (GB, 731).

U > *v* : *să căvtăm* (LP, 279^{r}), *dănuvară* (LP, 257^{v}) ; cf. însă și *se caute* (LP, 223^{v}), *să căutăm* (LP, 237^{v}).

Hiatul *ă-u* > *o* : *dinlontru* (LP, 234^{r}).

Uneori, *-că* > *c* (*ç*) : *va ave* (LP, 208^{r-v}), *va căde* (LP, 209^{v}), *pre*[păcătos] (LP, 210^{v}), *va pule* (LP, 210^{r}) [42].

Iá nu apare trecut la *ie*(*ię*) : *băiatul* (LP, 231^{r}).

Consonantism. Labialele sînt nealterate, cu excepția lui *f*, care apare trecut uneori la *h'* : *va hi* (LP, 258^{r}), *vor hi* (LP, 258^{r}), *hiastră* (LP, 274^{v} ; GB, 745), *hie* (GB, 745), *hină* (LP, 205^{r}), *hir* (LP, 273^{r}) ; cf. însă *fi* (GB, 745), *fiastră* (LP, 244^{v}), *fiastru* (GB, 745), *fir* (LP, 216^{v}) etc.

În poziție „tare", labialele sînt dure : *citovăscu* (GB, 750), *iubăsc* (LP, 239^{v}), *mărg* (LP, 215^{r}), *să năimască* (LP, 209^{r}), *să potrebască* (LP, 217^{r}), *tocmală* (LP, 217^{r} ; GB, 744), *trupăscu* (LP, 218^{v}). Excepții : *adever* (GB, 743 ; cf. însă *adevărul*, 732), *nevcastă* (LP, 218^{r}), *Pavel* (LP, 235^{r}) ; în ultimele două cuvinte avem a face probabil cu grafii influențate de originalul slavon. În *beșică* (GB, 743), *e* n-a fost velarizat, întrucît nu se găsea în poziție „tare".

În *înderrăptu* (LP, 231^{v}) apare un *p*, a cărui prezență n-a fost explicată, pînă acum, în chip satisfăcător.

Alternanța *v*/*f* în *svîntu* (LP, 192^{v}, 193^{r}) — *sfîntu* (LP, 190^{v}, 191^{r}), exemplele cu *v* fiind mai numeroase. *Sfadă* și *sfătui* apar însă scrise numai cu *v* : *svadă* (GB, 735), *se-au svătuit* (LP, 218^{r}).

În ceea ce privește oclusivele dentale, vom consemna cîteva exemple de durificare ale lui *t* și *n* : *iastă* (LP, 251^{r}), *năpărăsind* (GB, 743), *smentală* (GB, 743).

---

[42] Uneori *c* a fost modificat în *k* de o altă mînă ; vezi I. Rizescu, *Pravila ritorului Lucaci*, p. 56.

Rotacismul a fost notat în ambele texte, în cuvinte de origine latină : *adurătură* (GB, 738), *împreură* (LP, 250[r]), *mîra* (LP, 205[r]), *pără* (GB, 744) etc. În amîndouă textele apar deopotrivă (şi în număr mai mare) exemple cu *-n-* păstrat : *bine* (GB, 734), *săptămîn* ⟨*i*⟩ (LP, 208[r]) etc.

N > *m*, prin diferenţiere : *sîmtu* (GB, 729).

Ń > *į* peste tot, cu o singură excepţie : *să ţine* (LP, 236[v]) ; cf. şi *sa ţină* (GB, 744), care trebuie citit, probabil, *sa ţińe* [43].

S dur în *săminţieei* (LP, 242[v]), *sămnul* (GB, 743), *spăsască* (LP, 210[v]) ; cf. şi *samă* (LP, 256[r]). Regula e însă rostirea moale a fricativei, de ex. : *se găsesc* (LP, 260[r]), *singur* (LP, 251[r]) etc. Am notat un caz cînd *i* nu apare velarizat, cum ne-am fi aşteptat : *simt* (= sîmt ; LP, 260[r]) ; cf. însă *sîmtu* (GB, 729).

În LP, *ţ* apare rostit moale : *beţiv* (207[r]), *părinţească* (235[v]), *spiţe* (243[r]) ; de notat chiar : *frăţine* (219[v]). În GB, *i* apare valarizat în *ţînu*, *ţînut* (744) ; de comparat, însă, grafiile : *păţi*, *ţinea* (744).

Durificarea lui *dz* a fost notată într-o serie de cazuri : *astădzî* (GB, 742), *să dzîcă* (LP, 209[r]), *dzîs* (GB, 742), *dzîsa* (LP, 230[r]), *dumnedzăiesc* (GB, 743), *Dumnedzău* (LP, 191[v]) ; cf. şi *dzua* (GB, 742 ; LP, 237[v]). *Dz* moale apare, însă, mai bine reprezentat : *dzecile* (GB, 742), *dzi* (LP, 219[v]), *dzisa* (LP, 258[r]) etc.

Rostirea moale a şuierătoarelor *ş* şi *j* (înainte de *e*, *i*) formează regula în textele moldoveneşti din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Exemple : *desăvîrşit* (LP, 273[r]), *grije* (GB, 736), *a se griji* (LP, 222[r]), *şedzut* (LP, 205[v]), *şerbilor* (LP, 217[r]), *tătăişe* (LP, 277[v]). Excepţie : *cămeaşă* (LP, 208[v]).

Notăm, de asemenea, rostirea moale a lui *ş*, *j* în *deşărte* (LP, 210[r]), *greşăle* (LP, 237[r]), *jăle* (GB, 745), *slujăşte* (LP, 206[r]), *şăse* (LP, 221[r]), *a şăptea* (LP, 233[v]).

Africata *dz* apare peste tot, în cuvintele de origine latină : *va botedza* (LP, 228[r]), *a dzăcea* (LP, 228[r]), *dzilelor* (GB, 742) etc.

Dz > *ǧ*, prin acomodare consonantică : *gic*(*e*) (GB, 745), *gice* (LP, 224[v]), *gicem* (LP, 191[r]).

Ǧ este general : *se agiungă* (LP, 243[v]), *agiutătoare* (GB, 745), *gios* (GB, 745 ; LP, 215[v]) etc. ; o singură dată : *judecata* (LP, 278[v]).

Sînt de semnalat în LP o serie de grafii care atestă rostirea moale a lui *r*, urmat de *i* : *va bori* (LP, 207[v]), *boriturile* (LP, 207[v]), *vor ocări* (LP, 249[r]), *pogorire* (LP, 249[v]), *strinsuri* (LP, 216[r]) ; cf. însă *a se ijderrî* (LP, 249[v]), *strînge* (GB, 771). În cazul lui *e*, velarizarea ne întîmpină pretutindeni (cf. şi *răpedzi*, GB, 742).

Rostirea moale a lui *r* a fost notată în : *ocărrăşte* (GB, 730). *Să arrăte* (GB, 735), pe care trebuie să-l derivăm dintr-un *să arrĕte*, dovedeşte că velarizarea s-a produs după reducerea diftongului la *e*(*ę*).

Normale sînt grafiile cu *-riu* în cuvinte de felul lui *botedzătoriul* (LP, 217[v]), *spăsitoriul* (LP, 241[r]), care notează rostirea moale a vibrantei *r*. Un *r* moale analogic se întîlneşte în *ceriul* (LP, 239[v]).

S-a văzut mai sus, din cîteva exemple, că textele moldoveneşti îl prezintă pe *r̄* ; iată alte cîteva : *arrată* (GB, 742), *darră* (LP, 219[v]), *hotarrele*

---

[43] Vezi Densusianu, HLR, II, p. 211. Cf. şi lucrarea noastră *Un fenomen morfologic, „surprinzător" şi apariţia formelor verbale cu dentală refăcută*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXII, 1971, nr. 6, p. 607 — 611.

(LP, 216^{v}), *rrăpezi* (GB, 742), *rrău* (GB, 742), *rrînd* (GB, 742), *rrîndul* (LP, 224^{r}); cf. însă şi: *răpedzi* (GB, 742), *rău* (GB, 742), *rîndu* (LP, 242^{v}) etc.

H a trecut la *f* în *poftire* (LP, 234^{v}); a trecut la *f* şi apoi la *v* în *vătav* (GB, 740).

Morfologie

Mînă are pluralul art. *mînule* (LP, 237^{v}). *Hotar* face pluralul în *-e*: *hotarrele* (LP, 216^{v}).

În privinţa articolului posesiv, e de notat că alături de formele variabile (pentru care vezi LP, 239^{v}, 259^{r}, 269^{v} etc.) se întîlnesc şi cazuri cînd se foloseşte *a* invariabil: *a*[i] *feciorului* (LP, 226^{v}), *a*[i] *lor* (LP, 242^{r}) etc.

Pronume negative: *nemică* (GB, 728; LP, 259^{v}), *nime* (LP, 249^{r}) — *nimerile* (LP, 260^{r}).

Numeralul ordinal se termină, la masculin, în *-le*: *al doile* (LP, 205^{r}).

Formele iotacizate constituie regula la indicativul şi conjunctivul prezent al verbelor de conjugarea II, III şi IV, cu radical în *d*, *n*, *t*: *să cadză* (LP, 238^{v}), *să împarţă* (LP, 210^{v}), *prindză* (GB, 742), *să spuie* (LP, 208^{v}), *să se tundză* (LP, 228^{r}), *se vie* (LP, 210^{v}). O formă cu dentala refăcută am întîlnit în GB: *să prendă* (744). În LP am notat forma *să ţine* (236^{v}).

Pers. 3 sg. a ind. prez. al verbului auxiliar *a avea* este identică cu pers. 3 pl.: *au apărat* (LP, 261^{r}), *au născut* (LP, 262) etc.

Verbul *a lucra* prezintă forme cu suf. *-ez* la conj. prez.: *să lucredzu* (LP, 207^{v}).

Pers. 3 sg. şi pl. a conj. prez. al verbului *a lua* este *să ia* (LP, 205^{v}, 233^{r}).

Pers. 3 sg. şi pl. a auxiliarului la condiţionalul prezent este *are* (GB, 746; LP, 258^{v}, 262^{r}).

Adverbe: *acmu* (LP, 249^{r}), *cătelin* (LP, 255^{v}), *mainte* (LP, 190^{r}).

Prepoziţii: *cătră* (LP, 258^{r}).

Conjuncţii: *deaca* (GB, 747).

Lexic

Sînt de menţionat cuvintele:

Elemente de tip nordic: *colb* (GB, 734), *guziu* (LP, 208^{r}), *sandîc* (LP, (231^{r}), *sămăşlui* (GB, 749; LP, 259^{v}), *sămăşluire* (LP, 31^{v}), *tătăişe* (LP, 277^{r}).

Asemenea *Paliei de la Orăştie*, *Pravila* ritorului Lucaci poartă indicaţii precise asupra autorului ei, a locului şi timpului în care a fost scrisă. Ceea ce ne-ar rămîne de făcut ar fi de a demonstra că particularităţile lingvistice ale textului se explică prin raportare la graiul vorbit în nordul Moldovei (Bucovina) la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Dar *Pravila* nu e o compunere originală, ci o compilaţie, şi nu e autograful traducătorului, ci

o copie. Prezența unor elemente exterioare graiului lui Lucaci nu este, de aceea, exclusă.

Apartenența textului la aria nordică a dacoromânei este confirmată de cele mai multe dintre fenomenele caracteristice ale textului. Sînt astfel de remarcat (între altele): *ă* > *a* (*bagat*), *e* aton, medial sau final > *i*, *-eá* > *e*(*ę*), palatalizarea lui *f*, rotacismul lui *n* intervocalic, durificarea labialelor și a consoanelor *s*, *dz*, *ț*, rostirea moale a lui *ș*, *j* (*ședzut*, *șĕse*), africatele *dz* și *ğ*, rostirea moale a lui *r* (*vor ocări*, *ocărrĕște*), *r* „lung" etc., precum și unele fonetisme cum ar fi: *ă* > *e* în *nedejdui*, *î* > *u* (*curund*), *u* > *o* (*poronci*), *ău* > *o* (*lontru*), *b* moale în *beșică*, *p* în *înderreptu*. Conservarea lui *e* în *bineșor* este proprie graiului moldovean. Cuvintele nordice nu lipsesc: *guziu*, *sandîc*, *sămășlui(re)*, *tătăișe*. Dintre acestea *sămășlui* este, foarte probabil, un moldovenism.

Ceea ce dă o notă aparte acestui text, în raport cu manuscrisele rotacizante localizate în nordul Transilvaniei, este caracterul mai unitar al limbii, o relativă consecvență în redarea unor fonetisme, într-un cuvînt proporția mai redusă a fonetismelor alternante. Astfel, durificarea labialelor este generală, rostirea moale a lui *ș* (*ședzut*, *șĕse*) apare consecvent redată (cu o excepție: *cămeașă*), trecerea lui *ń* la *į* se observă aproape pretutindeni. În morfologie au fost notate numai formele de tip nordic *al doile*, *mînule*. Desigur, și în *Pravila* ritorului Lucaci există alternanțe. Pentru a le explica, în cea mai mare parte, nu e nevoie să apelăm la un amestec de graiuri. E suficient să admitem o anumită supunere față de normă, prin urmare existența unei tradiții, sau să ne referim la unele fluctuații din interiorul graiurilor nord-moldovenești. Situația este, pînă la un punct, asemănătoare cu cea din *Palia de la Orăștie*, iar multe din faptele pe care le avem în vedere sînt aceleași ca în textul bănățean.

Mai puțin explicabile prin graiul local sînt numeroasele grafii cu *r* moale (*va bori*, *vor ocări* etc.), unicul exemplu cu *ń* (*să ține*), durificarea lui *t* în *iastă* și a lui *n* în *năpărăsind*, termeni ca *sandîc* sau *tătăișe*. Toate aceste particularități ne îndreaptă atenția (mai ales) spre regiunile de peste munți (unele dintre ele în special spre partea centrală a regiunii, către Banat, dacă nu chiar spre această din urmă provincie românească). Dimpotrivă, *j* din *judecată* ne trimite spre Muntenia și sud-estul Transilvaniei; cf. și *cămeașă*, cu *ș* dur. E foarte puțin probabil ca în aceste cazuri să avem a face cu acceptarea deliberată a normei muntene, ci cu scăpări ale compilatorului, care va fi pus la contribuție și un izvor muntean. Într-un chip similar s-ar putea justifica prezența fonetismelor sau cuvintelor ardelenești-bănățenești, dar nu e exclus ca însuși Lucaci să fi fost originar de peste munți și să fi notat în scris unele rostiri sau cuvinte proprii graiului său.

Cît privește *Glosele* Bogdan, n-avem nici un motiv să le considerăm nord-ardelenești, cum crede Al. Rosetti. Ele reflectă același grai moldovenesc de nord și se înscriu pe linia eforturilor întreprinse de învățații din această parte a țării de a transpune în românește texte juridice bisericești. Dacă nu cumva glosele sînt luate dintr-o traducere gata făcută, ele reprezintă originalul traducerii. Alternanțele trebuie explicate și aici prin compromisul dintre tradiția grafică și realitatea fonetică sau prin eventualele fluctuații ale graiului local. Ceea ce ni se pare demn de reținut din limba acestor glose este apariția unei forme verbale cu dentală refăcută

(*să prendă*). Asemenea forme nu se întîlnesc în *Pravila* lui Lucaci și apar rar în textele moldovenești din prima jumătate a secolului următor, ceea ce ne dă dreptul să presupunem că ele aveau, în momentul acela, o circulație limitată la o zonă restrînsă din nordul Moldovei (o parte a Bucovinei). Dintre cuvinte, *colb* și *sămășlui* sînt nordice (ultimul e, probabil, ca și în LP, un moldovenism).

BRAȘOV

Cunoaștem un număr de 12 tipărituri brașovene în limba română: *Catehismul* (c. 1559 — 1560), *Tetraevanghelul* (1561), *Pravila* (c. 1560 — 1562), *Apostolul* (c. 1563), *Cazania I* și *Molitvenicul* (c. 1567)[44], *Psaltirea* (1570), *Liturghierul* (1570), *Psaltirea* (1577; slavo-română), *Psaltirea* (c. 1576 — 1578; slavo-română; s-a păstrat o filă), *Cazania II* (1581), *Psaltirea* (c. 1588; slavo-română). Cu excepția ultimei, toate celelalte sînt opera diaconului Coresi din Tîrgoviște (*Tetraevanghelul* în colaborare cu Toader diacul). *Psaltirea* din c. 1588 este, după toate probabilitățile, opera lui Șerban Coresi, fiul diaconului[45].

S-au purtat multe discuții dacă Coresi a fost traducătorul sau numai tipograful cărților ce poartă numele său sau i-au fost atribuite. Cei mai mulți autori înclină să creadă că diaconul n-a tradus nici una din cărțile înșirate mai sus. S-a susținut că originalele tipărite de Coresi proveneau din diferite părți ale Transilvaniei sau din Banat. Astfel, Coresi ar fi reprodus în scris psaltirea, apostolul și, după unii, și evanghelia rotacizantă, de origine nord-ardeleană (maramureșeană). Al. Rosetti a susținut că și *Catehismul* din 1559 — 1560 ar descinde dintr-un original nord-ardelenesc. După alți autori, *Cazania I* și *Molitvenicul* ar fi, la origine, texte bănățene-hunedorene. O proveniență moldovenească indică, în cazul *Pravilei*, P. P. Panaitescu. Tot el înclină să creadă că *Tetraevanghelul* ar avea la bază o traducere sud-ardeleană. La rîndul nostru, am susținut că *Tetraevanghelul* este, în parte, dependent de *Evangheliarul de la Sibiu*, opinie la care s-a raliat și Al. Mareș. O serie de cercetători (între care N. Sulică, N. Drăganu și P. P. Panaitescu) sînt de părere că traducătorii unora dintre cărțile imprimate de diacon ar fi fost preoții din Șcheii Brașovului. Presupunere nedemonstrată, care se confirmă numai în privința *Cazaniei II*, atribuită în prefață lui Coresi și popilor Ianc și Mihai din Șchei.

Singurul manuscris brașovean databil ante 1588 este *Apostolul* Cardaș, text slavo-român cu traducere intercalată, copiat în 1559 — 1560 de popa Bratul (din cele cîteva scurte texte-anexă, unele par a fi mai tîrzii). *Octoihul* datat de Sulică 1570 e din 1596 — 1610, iar epilogul semnat de Oprea diacul, un fals.

O bibliografie minimală asupra tipăriturilor brașovene ar putea conține următoarele titluri: N. Corlăteanu, *În jurul unei controverse filologice* (*Raporturile dintre „Codicele Voronețean" și „Lucrul Apostolesc" al lui Coresi*), în „Studii și cercetări lingvistice",

---

[44] După unii autori, *Cazania I* și *Molitvenicul* ar fi fost imprimate în afara Brașovului, undeva în Transilvania.

[45] Au fost formulate unele îndoieli în legătură cu paternitatea coresiană asupra *Pravilei*.

X, 1960, p. 443—457; I. Gheţie, *Unde s-a tradus întîia Cazanie coresiană?*, în „Limba română", XIX, 1970, nr. 2, p. 121—127; idem, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1974, p. 110—138 şi 172—181; idem, *Rolul textelor coresiene în procesul de unificare a limbii române literare*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. III, Bucureşti, 1974, p. 105—139; A. Huttmann şi P. Binder, *Cu privire la datarea şi geneza Cazaniei I tipărită de diaconul Coresi*, în „Limba română", XVI, 1967, nr. 2, p. 109—117; eidem, *Geneza Cazaniei a II-a şi legăturile diaconului Coresi cu tipografia latină din Braşov*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 243—258; G. Istrate, *Originea şi dezvoltarea limbii române literare*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi", serie nouă, secţia III, ştiinţe sociale, III, 1957, p. 83—86; G. Ivănescu, *Elemente maramureşene în limba tipăriturilor lui Coresi*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, filologie, X, 1959, fasc. 1—2, p. 19—31; Al. Mareş, *Precizări în legătură cu traducerea Tetraevanghelului lui Coresi*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XVIII, 1967, nr. 6, p. 651—667; idem, *Cînd şi unde s-au tipărit Tîlcul Evangheliilor şi Molitvenicul românesc?*, în „Limba română", XVI, 1967, nr. 2, p. 119—130; idem, *Liturghierul lui Coresi*, Bucureşti, 1969, p. 7—118; idem, *Prima pravilă bisericească tipărită în limba română şi raporturile ei cu cele mai vechi versiuni ale Nomocanonului prescurtat*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 271—278; D. T. Mazilu, *Diaconul Coresi*, Ploieşti, 1933; P. Olteanu, *Les originaux slavo-russes des plus anciens collections d'homélies*, în „Romanoslavica", IX, 1963, p. 163—193; P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p. 118—119 şi 132-163; Şt. Paşca, *Probleme în legătură cu începutul scrisului românesc. Versiunile româneşti din secolul al XVI-lea ale „Apostolului"*, în „Cercetări de lingvistică", II, 1957, p. 47—95; Al. Rosetti, *Despre raportul dintre „Codicele Voroneţean" şi „Apostolul" diaconului Coresi*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, [Bucureşti], 1958, p. 745—751; N. Sulică, *Coresi, scriitor sau tipograf?*, în „Gazeta Transilvaniei", LXIV, 1901, nr. 191—198, 202, 208, 211, 213—215, 217—218.

Dintre particularităţile lingvistice ale textelor coresiene, am reţinut următoarele [46]:

Fonetică

Vocalism. *Ă* a fost păstrat în *blăstemă* (CC [2], 146), *fămeie* (CC [1], 90), *năsip* (C.Pr., 50), *părête* (C.Pr., 47), *rădica* (CT, 216[v]), *spărea* (CC [2], 23) etc. Totuşi, în unele cazuri, *ă* > *e*, *i* sau *o*, prin asimilare vocalică: *beséreacă* (CL, 1[r]), *folos* (CT, 78[r]), *ridica* (CC [2], 246).

Ă păstrat în *păhar* (CP [1], XV, 5).

Cu totul excepţional, *ă* proton > *a*: *barbat* (CC [1], 429), *calari* (C.Pr., 47); în rest, a rămas neschimbat: *bărbat* (CT, 8[v]), *spăla* (CT, 122[v]) etc.

Ă > *o* în *nuor* (CT, 33[r]).

E din *derept* (CP, I, 5), *dereptate* (CT, 6[v]), *derege* (CP [1], XVII, 36) nu a trecut la *i* şi nici nu s-a sincopat.

Cu totul rar, *e* aton (medial şi final) a trecut la *i*: *sîngile* (CC [1], 399); *şedări* (CL, 33[r]).

[46] Ca şi în cazul textelor rotacizante, cea mai mare parte a materialului ce urmează provine din Densusianu, HLR. II şi din Rosetti, ILR. Un număr de exemple din CC [2] au fost extrase de noi din ediţia S. Puşcariu—Al. Procopovici, trimiţînd însă la paginile tipăriturii pentru a ne pune de acord cu modul de a proceda al lui Densusianu, de la care am luat majoritatea referinţelor la această carte. Exemplele din lucrările lui Densusianu şi Rosetti au fost reproduse întocmai.

E a fost conservat într-o serie de cuvinte : *arepi* (CC², 480), *demînecață* (CC ², 118), *precepu* (CT, 117ʳ), *preveghea* (CT, 114ᵛ), *lepi* (CP ¹, XXI, 16), *previ* (CC ², 279).

De remarcat că fonetismele cu *i* se întîlnesc, de asemenea, în unele cazuri în textele coresiene : *dinioară* (CM, 22), *lipi* (C.Pr., 40, CT, 40ʳ), *privi* (CP ¹, XXXVI, 12), *striin* (C.Pr., 62).

E > *i* în *crierii* (CC², 307).

Dětoriu (CT, 50ʳ) se găsește alături de *datoriu* (CL, 13ᵛ), acesta din urmă fiind mai frecvent folosit.

Epenteza lui *i* în *cîine* (CT, 33ʳ), *mîine* (CT, 11ᵛ), *pîine* (C. Prav., 15); pluralul lui mînă este *mîinile* (CL, 31ᵛ), dar uneori apare și forma *mîni(le)* (CT, 5ᵛ, 14ᵛ).

Împle (general; cf. de ex. CT, 51ʳ, CL, 10ᵛ) apare de două ori cu *î* > *u* : *umplut* (CT, 86ʳ), *umpluse* (CT, 221ʳ). Verbele *îmbla* și *îmfla* apar numai cu acest fonetism.

Î din *curînd* nu a trecut la *u* : *curînd* (CC², 22).

O neaccentuat a trecut la *u* în *adurmi* (C.Pr., 33), *cumîndare* (CP¹, XIX, 4), *înfluri* (CC², 99), *îngruparea* (CC², 138), *uspăț* (CC¹, 91), *uspetează* (CC², 88); cf. însă și *comîndare* (CP¹ XIX, 4). O serie de alte cuvinte prezintă în tipăriturile coresiene un *o* (analogic): *coperi* (CP, LIV, 6), *descoperi* (C.Pr., 275), *orbi* (C.Pr., 175).

U conservat în *preutu* (CT, 104ʳ), *ustenisc* (CT, 187ᵛ); cf. însă și *preot* (CT, 57ᵛ); *u* nu s-a sincopat în *usucă* (CC², 217).

U > *î* în *frîmsețe* (C. Pr., 133), *porînci* (CC ², 351), cf. însă *frumusețe* (CP ¹, CXLIV, 5).

U > *i*, prin stadiul *î*, în *supsioară* (CP ¹, LXXVIII, 11); cf. însă *supsuară* (CP ¹, XCVII, 1).

Hiatul *ă-u* apare păstrat în *lăuntru* (CP ¹, IX, 29).

Eá final nu apare niciodată redus la *e* (*ę*) : *mea* (CT, 14ʳ).

Iu a fost păstrat în *iușor* (C.Pr., 130) și *minciunos* (CT, 203ʳ); cf. însă și *mincinos*, *mencinos* (CP ¹, XXXII, 17, C.Pr., 284, CT 13ʳ), care e mult mai răspîndit.

Consonantism. Labialele apar nealterate : *bine* (CC ², 25), *fiarăle* (CT, 133ᵛ), *piciorul* (CT, 5ᵛ) etc.

Rostirea moale a labialelor este majoritară în textele coresiene : *iubesc* (CT, 9ʳ), *ivescu* (CC ², 531), *merg* (CT, 131ʳ), *să meargă* (CT, 8ᵛ), *tocmeală* (C. Pr., 58) etc.; rostirea dură este consemnată mult mai rar : *mărg* (CT, 45ʳ), *păscărie* (CC ², 376), *vășmînt* (CT, 63ᵛ; dar și *veșmînt* : CP ¹, CI, 27). Tot dur apare *b* în *am băut* (CT, 151ʳ, CC ², 474), *băutoriu* (CT, 130ᵛ), *băutură* (CC ², 111). O excepție : *beutoriu* (CT, 22ʳ). De notat aici alternanța *ea/a* în *sfeat* (C. Pr., 8) — *sfat* (CT, 24ʳ), unde *ea* ar putea fi o simplă grafie etimologizantă. *Pomeană* apare întotdeauna cu *ea* (de ex. CC ², 414).

Alternanța *v/f* apare notată numai în cazul cuvintelor *sfii* și *sfeșnic* : *svii* (CC ², 452) — *sfii* (CC ², 135), *svěștnic* (CP ¹, CXVIII, 105) — *sfěștnic* (CP ¹, XVII, 29). *Sfadă* (CP ¹, XL, 10), *sfătui* (CP ¹, XXX, 14), *sfînt* (CT, 146ᵛ) apar notate numai cu *f*.

Sporadic, *f* > *v* în *hreamăt* (C. Pr., 3).

M etimologic apare cînd păstrat în *rumpea* (CC¹, 395), cînd dispărut: *rupă* (CP ¹, LI, 7, CC ², 431), *rupeți* (CT, 28ʳ).

Durificarea lui *d* e atestată, sporadic, de grafii ca : *dămîneață* (CM, 1), *d-unde* (C. Pr., 77).

N intervocalic păstrat : *înțelepciune* (CL, 19ʳ), *mîinile* (CL, 31ᵛ) etc.

N > *m*, prin diferențiere, în *frîmt* (CC², 488), dar conservat, de regulă, în *frînt* (CC ², 399). Un singur caz de trecere a lui *n* la *m* în cuvîntul *sînt* : *sîmnt* (CM, 6); grafia dovedește, foarte probabil, că în original se afla scris *sîmt*.

N > *r* în *amăruntul* (CC ², 89), *amerința* (CC ², 291).

Propagarea lui *n* nu a fost notată niciodată în *genuchiu* (CP ¹, LXXI, 17), *îngenuchia* (CM, 20).

N a evoluat la *į* (de ex. : *întîi*, CT, 2ᵛ, *să vie*, CL, 36ʳ etc.). În cîteva cazuri, *į* a fost notat în CT : *despunetoriu* (30ʳ), C. Pr. : *vinic* (83), CC ¹ : *vinie* (349), CM : *vinie* (25), CL : *banea* (22ᵛ), CP ¹ : *puni* (XX, 6), *spuni* (XCIX, 16), CC ² : *vinie* (72) [47].

Rostirea moale a fricativei *s* formează regula în tipăriturile coresiene : *arseră* (CC², 302), *seară* (CT, 34ʳ), *singur* (CT, 38ᵛ). Excepțiile provin din CT : *înțăleasără* (162ᵛ), *săcure* (4ᵛ), *ucisără* (47ʳ) și C. Pr. : *sămănătură* (51). Sînt de consemnat aici cîteva cazuri cînd în locul lui *ă* și *î* normali, precedați de *s*, întîlnim *e*, respectiv *i* : *încinsetura* (CM, 3), *singe* (C. Cat., 22), *sintem* (CC ², 473). *Samă* apare numai în forma *seamă* (C. Pr., 200). Singurele cazuri de durificare a lui *ț* ni le oferă CT : *țăstului* (63ᵛ, 106ᵛ); cf. însă *țesutului* (176ʳ, 230ʳ). În rest, *ț* moale : *înțelepciune* (Cl, 19ʳ), *țin* (CT, 83ʳ) etc. În *țiță* (CT, 144ʳ, CC ¹, 450), după *ț* apare notată vocala prepalatală *i*. Foarte puțin numeroase sînt și exemplele de durificare a lui *z* : *zua*, *zoa* (CP ², XXXI, 3, XXXVII, 13, CC ², 274). În rest, a fost notată numai rostirea moale a fricativei : *Dumnezeu* (CC ², 37), *să păzească* (CT, 213ʳ), *zi* (CL, 28ʳ).

În regulă generală, după *ș*, *j*, vocalele *e* și *i* își păstrează timbrul intact : *deșert* (CC ², 14), *grije* (CT, 27ᵛ), *va griji* (CT, 157ʳ), *ieși-vor* (CC ², 483), *șerbul* (CL, 16ʳ), *ușe* (CT, 207ʳ) etc. Excepțiile sînt însă destul de numeroase (mai ales în ceea ce privește velarizarea lui *e*) : *cerșînd* (CC ², 367), *deșărt* (CT, 25ʳ), *grijă* (CC², 354), *înșăla* (C. Pr., 134), *înșălăciune* (CC ¹, 403), *jîgănii* (CL, 31ᵛ), *șărbul* (CP ¹, LXXXV, 2), *ușă* (CT, 61ᵛ).

În poziție „moale" (*e*), diftongul *ea*, precedat de *ș*, *j*, apare întotdeauna redus la *a* : *greșaște* (C. Pr., 112), *grijaște* (CC ¹, 197), *sfîrșaște* (CP ¹, XVI, 5), *șapte* (CT, 25ʳ), *șarpe* (CT, 12ᵛ) etc.

Ș > *s*, foarte rar, în *deschide* (C. Pr., 260); cf. însă, de regulă, *deșchide* (CT, 26ᵛ, CC ², 115).

D + *e*, *i* latin este redat întotdeauna prin *z* : *auzi* (CC ², 22), *zeul* (CL, 15ʳ), *zilele* (CT, 2ᵛ); *dz* nu poate fi întîlnit în textele coresiene.

Ğ (< *j* + *o*, *u* latin și din cuvinte ca *gios*, *giumătate*, *giupîn*) a evoluat la *j* : *ajutoriu* (CC ², 4), *jos* (CT, 5ʳ), *judecată* (C. Prav., 11ᵛ) etc. Extrem de rar se întîlnește *ǧ* : *giude* (CP ¹, cînt. VII, 38). *Încunjura* este scris numai cu *ǧ* : *încungiurară* (CT, 208ᵛ, CC ², 89), *împrejur* numai cu *j* : *împrejurul* (CC ², 23, 35).

Urmat de *e*, *i*, *r* apare rostit dur : *rău* (CT, 13ʳ), *rîul* (CT, 68ʳ), *țărîle* (C. Pr., 32) etc. Excepții : *rimă* (CP ¹, VII, 16), *strimt* (CC ², 335), *strins* (CT, 232ʳ).

---

[47] Cf. Andrei Avram, *op. cit.*, p. 112 — 113.

După un *r*, rostit dur, în poziţie „moale", *ea* s-a redus la *a* : *mohoraşte* (CC [2], 182), *ocăraşte* (C. Pr., 324), *uraşte* (C. Pr., 154, CC [2], 367) etc. Verbul *a arăta* prezintă la conj. prez. pers. 3 formele *să arate* (CL, 16[v], CC [2], 138) şi *să arete* (CL, 17[r], CC [2], 333), prima fiind larg majoritară.

În cuvintele formate cu suf. *-ar* şi *-tor*, *r* apare rostit moale : *deregătoriul* (CT, 42[r]), *miiariu* (C. Pr., 46), *pierzătoriu* (CC [2], 459), *văpsari* (sg. ; CT, 87[v]). Substantivul *mitar* (< v. sl. *mytarĭ*) apare scris *mitari* (CC [2], 1), cu *r* moale, şi *mitar* (CT, 87[v]), cu *r* dur. *E* din *cer* este totdeauna moale : *ceri* (CC [2], 215), *ceriu* (CT, 5[r]).

E > *l*, prin disimilare, în *tutulor* (C. Pr., 287).

H etimologic se menţine într-o serie de cuvinte : *prah* (CC [1], 257), *vătah* (CC [2], 155), *vîrh* (CC [2], 122), *zăduh* (C. Pr., 51). Alături de *pohtă* (CT, 8[r]), apare *poftă* (CM, 7).

Morfologie

Desinenţa de pl. a substantivului *mînă* este totdeauna *-i* : *mî(i)nile* (CT, 4[v], CL, 16[v]). Neutrele cu radical în *r* fac pluralul în *-ă* : *fiară* (CC [1], 44), *hotară* (CC [2], 166), *pridvoară* (CT, 190[v]) etc. ; izolat, întîlnim şi desinenţa *-e* : *pridvoare* (CC [2], 164).

Articolul posesiv prezintă formele *al*, *a*, *ai*, *ale* : *al meu* (CT, 43[r]), *a noastră* (CL, 28[v]), *ai ceriului* (CT, 115[r]), *ale lu Dumnezeu* (CP [1], XLVI, 10) ; cu totul rar, se întîlneşte *a* invariabil : *a*[le] *lui Dumnezeu* (CP [1], XLVI, 10).

Dintre pronumele negative menţionăm următoarele : *nemica* (*nemică*) (C. Pr., 159, CC [1], 372) — *nimica* (*nimică*) (CC [2], 288), *nimea* (CM, 22) — *nimenilea* (CT, 124[v]), *nemănui(a)* (C. Pr., 171) — *nemunuia* (CT, 70[v]).

Pronumele nehotărît *vareît* (CT, 39[r]).

Numeralele ordinale au, de regulă, la masculin, terminaţia *-lea* : *al doilea* (CC [1], 55, C.Pr., 33, CL, 8[r]), *al treilea* (CT, 97[r], CC [2], 158) etc., alături de care se întîlnesc, mult mai rar, formele în *-le* : *al doile* (CT, 48[r]), *al treile* (CC [1], 55).

Dintre formele prezentului indicativ sînt de semnalat următoarele : *adăpi* (CP [1], XXXV, 9), *lucrez* (C. Pr., 95), *mănînc* (CC [1], 166), *împresoară* (C. Pr., 176, CC [2], 378), *încungiură* (CP [1], VII, 88), *măsur* (CP [1], LXX, 88), *rabd* (CP [1], CP [2], LI, 11)—*răbd* (CP [1], XXXIX, 2), *ştie* (C. Pr., 66, CC [2], 20), dar şi *şti*, o singură dată (CP [2], LXXXIX, 11).

La prezentul indicativului şi al conjunctivului, verbele de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a cu radicalul în *d*, *t* şi *n* prezintă numai forme iotacizate : *să cază* (C. Pr., 105), *pociu* (CC [2], 16), *puiu* (C. Pr., 49), *să rămîie* (C. Pr., 137), *tremiţ* (CC [2], 144), *văz* (CT, 86[r]).

La pers. 3 pl. a imperfectului indicativ *-u* e necunoscut : *căsca* (CC [1], 399), *spunea* (C. Pr., 23).

La pers. 3 sg. a perfectului compus auxiliarul *a avea* are forma *au* : *au făcut* (CT, 85[r]), *au înţeles* (CC [2], 24) ; cf. şi *a fost* (C. Pr., 286).

La conjunctivul prezent pers. 3 sg. şi pl. verbele *a bea*, *a da*, *a sta* fac întotdeauna *să bea* (CT, 63[v]), *să dea* (CC [2], 65), *să stea* (CT, 46[r]).

La condiţionalul prezent, auxiliarul prezintă la pers. 3 sg. şi pl. forma *ară* : *ară scula* (CC [2], 423).

La perfectul condiţionalului, pe lîngă forma uzuală astăzi (*ară fi lăsat*; CT, 148^{v}), pot fi notate formele perifrastice construite cu imperfectul verbului *a vrea* + infinitivul (*vrea căuta*; CC ^{2}, 300) şi cu perfectul verbului *a vrea* + infinitivul (*au vrut părea*; CC ^{2}, 151).

Imperativul negativ în *-areţi, -ereţi, -ireţi* este larg folosit : *nu credereţi* (CC ^{1}, 124), *nu suflareţi* (C. Pr., 56), *nu tînjireţi* (CC ^{2}, 235), dar forma actuală este şi ea destul de bine reprezentată : *nu jeluiţi* (CP ^{1}, LXI, 11), *nu vă lăudaţi* (CC ^{2}, 189). Verbele *a aduce* şi *a veni* prezintă la imperativ pers. 2 sg. formele : *adu* (CC ^{1}, 1) şi *vino* (CC ^{2}, 175).

Adverbe : *acmu* (CC ^{1}, 15, CC ^{2}, 21), dar şi *acum* (CP ^{2}, XIX, 7, 7, CC ^{2}, 5), *amu* (= acum ; CM, 20), *de fiete* (CC ^{1}, 432), *mainte* (C. Pr., 187), *vare* (CC ^{1}, 465), *vareunde* (CC ^{2}, 510).

Prepoziţii : *cătră* (CT, 3^{r}).

Conjuncţii : *deca* (C. Pr., 3) — *deaca* (CC ^{1}, 1).

Lexic

Sînt de reţinut, dintre termenii întrebuinţaţi în tipăriturile braşovene, următorii :

Elemente de tip sudic : *ciumăra* (*a se* ~ ; C. Pr., 154, CC ^{2}, 384), *ciumeli* (CT, 26^{v}), *ciupi* (CC ^{2}, 329), *coşciug* (CC ^{2}, 285), *curte* (CC ^{2}, 284), *ginere* (CC ^{2}, 543), *prah* (CT, 80^{r}), *scuipi* (CC ^{2}, 180), *zăpadă* (CT, 66^{r}).

Elemente de tip nordic : *alce* (CT, 29^{v}), *alduit* (CC ^{1}, 458), *aleaniş* (CC ^{1}, 87), *băsău* (CP ^{1}, XXXVI, 6), *beţit* (CT, 54^{v}, C. Pr. 134, CC ^{1}, 321, CC ^{2}, 229, 427), *buduşlui* (CC ^{1}, 116), *cebălui* (CC ^{2}, 94), *felelui* (CC ^{1}, 426), *hasnă* (C. Cat., 9, CC ^{1} 458), *hrăbor* (CC ^{2}, 542), *murgui* (CC ^{2}, 62). *ocă* (CM, 10), *omeţi* (*a se* ~; CP ^{2}, LXVII, 15), *pită* (CT, 102^{v}), *sandîc* (CC ^{1}, 426), *tar* (CC ^{2}, 19), *ului* (CM, 12).

Aşa cum am mai arătat, toate tipăriturile româneşti apărute la Braşov (cu excepţia *Psaltirii* din c. 1588) se leagă de numele diaconului Coresi. S-a discutat vreme îndelungată şi fără un rezultat precis dacă Coresi a fost numai tipograful sau şi traducătorul cărţilor româneşti care au văzut lumina zilei la Braşov. Majoritatea cercetătorilor, începînd cu N. Sulică, înclină să vadă în Coresi numai un tipograf, deşi, aşa cum a arătat recent Al. Rosetti, nu avem informaţii care să dovedească cu exactitate rolul jucat de diaconul tîrgovişteau în scoaterea la lumină a cărţilor sale (ILR, p. 659). E indiscutabil că diaconul Coresi, împreună cu colaboratorii săi, a tipărit cărţile apărute la Braşov între 1559 şi 1581, dar nu e cîtuşi de puţin sigur că el, şi nu altcineva, a transpus versiunile slavone şi maghiare în româneşte. O informaţie săsească ne asigură totuşi că *Tetraevanghelul* din 1561 a fost tradus de Coresi şi de Toader diacul în româneşte, dar ştirea a fost primită, în general, cu îndoială [48]. Predoslovia *Cazaniei a II-a* atribuie lui Coresi rolul de a fi tradus această carte, împreună cu popii Iane şi Mihai, şi totuşi cercetătorii n-au ezitat să-i considere pe preoţii braşoveni drept singurii şi adevăraţii autori ai versiunii româneşti a omiliilor patriarhului Ioan Caleca.

[48] Vezi F. Dimitrescu, *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Braşov, 1560—1561*, Bucureşti, 1963, p. 21.

Toate aceste rezerve sînt întemeiate, deşi s-a trecut, în general, peste motivul fundamental care ne opreşte să-l considerăm pe Coresi drept autorul tălmăcirii în româneşte a cărţilor sfinte. Argumentul e decisiv şi el ne este furnizat de însăşi limba textelor coresiene. E un lucru deasupra oricărei îndoieli că tipăriturile coresiene reflectă, în esenţa lor, graiurile din Muntenia şi din partea sud-estică a Transilvaniei (Braşovul). Faptele care pledează în favoarea acestui punct de vedere se dezvăluie cercetătorului la cea mai superficială investigaţie. Sînt sigur muntenești — sud-est-ardelenești (deşi se găsesc uneori şi aiurea) următoarele fenomene : *z* (*zĕce*), *j* (*judecată*), rostirea dură a lui *ş*, *j* (*şapte*, *grijaşte*), „diftongarea" lui *î* în *cîine*, *mîine*, *pîine*, rostirea dură a lui *r* în *ocăraşte*, *uraşte*, durificarea lui *d* în *dămîneaţă*, *î* > *u* în *umplut*, *r* > *l* în *tutulor*, desinenţa *-e* în *pridvoare*, perf. compus pers. 3 sg. : *a fost*, termeni ca : *ciumăra*, *ciumeli*, *ciupi*, *coşciug*, *ginere* „mire", *zăpadă* şi multe altele. Există în schimb o serie de fenomene care nu-şi justifică prezenţa în tipăriturile braşovene, dacă ne raportăm la graiurile din Muntenia centrală şi împrejurimile Braşovului. Întîlnim astfel trecerea lui *ă* la *a* în *barbat*, rostirea moale a lui *b* în *beutoriu*, durificarea consoanelor *s*, *z*, *ţ* (în *săcure*, *ţăst*, *zua*), *ń* (în *puni*, *vinie*), africata *ğ* în *giude*, articolul posesiv invariabil *(a)*, precum şi alte particularităţi [49], între care o serie de cuvinte (cele mai multe de origine maghiară).

În toate aceste cazuri nu trebuie să vedem acceptarea deliberată a unei particularităţi nemuntenești, fie şi numai pentru că faptele de felul celor amintite mai sus apar rar sau foarte rar. E vorba despre fenomene de limbă caracteristice altor graiuri care se găseau în originalele tipărite de Coresi şi care n-au fost îndepărtate cu prilejul reviziei lor.

De unde veneau textele puse sub tipar de diacon? Iată o întrebare la care nu se poate da întotdeauna un răspuns foarte precis, dar peste care nu avem dreptul să trecem.

E posibil ca cea dintîi tipăritură coresiană, *Catehismul*, să reproducă, într-o formă revizuită, textul tipărit la Sibiu în 1544, dar convingerea cu care I. Crăciun iscăleşte această ipoteză nu apare întărită de fapte [50]. Chiar dacă lucrurile ar sta aşa, revizorul a înlăturat particularităţile lingvistice care ar fi fost normale, orientîndu-ne după EP, într-o carte ieşită din tipografia sibiană. Un cuvînt ca *pită* nu e caracteristic Munteniei. *Singe* ne îndreaptă atenţia spre zonele nordice ale teritoriului lingvistic dacoromân (poate spre Banat — centrul Transilvaniei), unde fenomenul e notat în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. *Hasnă* pare, de asemenea, mai firesc pentru regiunile dinspre nord ale teritoriului lingvistic de peste munţi şi pentru Banat decît pentru partea sudică a Transilvaniei. Nimic nu ne îndreptăţeşte să vedem în textul coresian o reproducere a unui original rotacizant din Maramureş şi Ardealul vecin, cum crede Al. Rosetti [51].

Cu mai multă siguranţă ne putem pronunţa în privinţa provenienţei dialectale a *Tetraevanghelului* coresian. Presupunerea lui Drăganu că textul

[49] Cf. şi pl. *mîni(le)*, în care nu e însă sigur că ne aflăm în prezenţa unui fenomen nemuntenesc ; vezi mai sus, p.159 ; cf. Al. Mareş, *Liturghicrul lui Coresi*, p. 38.

[50] *Op. cit.*, p. 15 şi urm.

[51] *Catehismul Marţian*, în „Grai şi suflet", 1, 1924, fasc. 2, p. 251 — 260 ; cf. observaţiile noastre din lucrarea *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice*, p. 98 — 109.

ar avea drept autori pe preoții brașoveni Dobre și Toma e lipsită de bază reală [52]. Am arătat recent [53] (și Al. Mareș a confirmat presupunerile noastre) că diaconul Coresi sau cei ce au alcătuit versiunea brașoveană au pus la contribuție textul *Evangheliarului de la Sibiu*. E interesant de notat aici că termenul hunedorean *beți* apare în același loc (Matei, zaceala 103) (atît în tipăritura sibiană, cît și în cea coresiană). Textul *Evangheliarului de la Sibiu* a suferit însă o revizie prealabilă din partea unei persoane originare din partea nordică a Dacoromaniei. E vorba probabil de un ardelean sau bănățean, deoarece termenul de largă circulație *teslar* (din EP) apare înlocuit în textul coresian prin maghiarismul *alce* (< *álcs*), modificare care nu poate fi pusă pe seama lui Coresi și nici chiar pe seama unor brașoveni. Pare probabil ca înlocuirea s-o fi făcut chiar autorul versiunii *Tetraevanghelului* din 1561; în acest caz, regiunea lui de obîrșie ar trebui căutată mai la nord — nord-vest de Brașov. Unde anume ne-o arată o grafie ca *despunetoriul*, cu *ń*, care apare o singură dată în textul coresian, în rest întîlnindu-se numai *despuietoriu*, cu *ń* > *i̯*, fonetismul normal pentru Muntenia și sud-estul Ardealului.

Pe lîngă *Evangheliarul de la Sibiu*, autorul versiunii din 1561 a mai pus la contribuție un text nordic al evangheliilor. La o asemenea concluzie ne duce prezența rotacismului în: *adin sere* „intru sine", scris *adinsere*, fapt unic, dar prețios, pus în lumină de Al. Mareș într-o comunicare ținută la Institutul de lingvistică din București în 1967. Această versiune pare să fi fost moldovenească, căci altfel nu l-am putea explica pe *som* (< it. *sommo*), numele unei monede care a circulat în coloniile genoveze din Crimeea și a fost larg răspîndită în Moldova pînă în prima jumătate a secolului al XVI-lea (P. P. Panaitescu [54] indică anul 1518 drept ultimul în care e atestată circulația monedei în Moldova). De observat că în EP apare, în locurile respective, termenul de *majă*, iar în EL, copiat după CT, *somul* este înlocuit prin *galben*, întrucît nu era înțeles. E posibil ca versiunea moldovenească folosită de alcătuitorii *Tetraevanghelului* să fi fost cea din 1532 [55].

Un loc aparte trebuie rezervat *Apostolului* și *Psaltirii*, despre care s-a afirmat că ar reproduce originale rotacizante maramureșene sau nord-ardelene. S-a mers pînă la a identifica o serie de fonetisme, forme și cuvinte nord-ardelene — maramureșene în tipăriturile lui Coresi: *ană*, *dirept*, *felelui*, *încăreşte*, *pridădi*, *său* etc [56]. Am avut prilejul să arătăm că nimic nu ne autorizează să considerăm că fenomenele aduse în discuție aveau în secolul al XVI-lea o circulație limitată la partea nordică a Transilvaniei (cu Maramureșul) [57]. Nu putem vorbi, de aceea, cu certitudine, despre

---

[52] Vezi *Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor*, București, 1943, p. 35, n. 1.

[53] *Cîteva precizări în legătură cu datarea Catehismului lui Coresi*, în „Studii și cercetări lingvistice", XVII, 1966, nr. 5, p. 552.

[54] *Op. cit.*, p. 119.

[55] Admițînd existența a două versiuni care au fost contopite în CT, s-ar putea eventual explica prezența celor două straturi de limbă pe care C. Erbiceanu le-a semnalat în tipăritura coresiană; vezi *Tetraevanghelul diaconului Coresi*, București, 1889, p. IX.

[56] Vezi G. Ivănescu, *Elemente maramureșene în limba tipăriturilor lui Coresi*, p. 19 — 31; F. Dimitrescu, *Contribuții la repartizarea regională a lexicului românesc în secolul al XVI-lea*, în „Studii și cercetări lingvistice", XV, 1964, nr. 4, p. 549 — 550; Rosetti, ILR, p. 658 — 660.

[57] Vezi, în această privință, critica noastră din *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, p. 120 — 138.

descinderea tipăriturilor coresiene din originale rotacizante, fie și pentru motivul că versiunile rotacizante ale psaltirii și apostolului, cunoscute nouă, par a fi fost copiate după texte traduse undeva în partea sud-vestică a Transilvaniei, spre Banat, așa cum am avut prilejul să arătăm mai sus. De aici provin, probabil, și versiunile psaltirii și apostolului imprimate de diaconul Coresi. Să nu uităm că *Psaltirea* din 1570 s-a tipărit din inițiativa episcopului calvin hunedorean Pavel Tordași, care a putut aduce cu sine la Brașov în februarie 1570 un exemplar manuscris al acestei cărți în vederea imprimării.

Cît privește *Apostolul*, păstrarea lui *ĭ* în *vinie* și mai ales un cuvînt ca *beţiţ* ne duc spre Banat-Hunedoara. Neașteptată este însă apariția în text a lui *hreamăt*, cu $f > h$, fonetism caracteristic Moldovei.

În ceea ce privește ediția din c. 1588 a psaltirii, ea reprezintă o revizie a versiunii din 1577, realizată prin confruntarea cu originalul slavon și cu un text românesc al psalmilor[58], apropiat de versiunea conținută în *Psaltirea Hurmuzachi*, așa cum rezultă din nenumăratele identități dintre PH și CP [2], relevate în aparatul ediției Candrea a *Psaltirii Scheiene*. Durificarea lui *z* în *zua* și mai ales un cuvînt ca *a se omeți* (< *omăt*) arată clar că avem a face cu un izvor moldovenesc, eventual nord-est-ardelenesc.

O mai mare certitudine putem avea în legătură cu localizarea *Cazaniei I* și a *Molitvenicului*. S-a afirmat despre aceste texte (de către Iorga, Sztripszky-Alexics și V. Pamfil) că ar reproduce originale bănățene-hunedorene. Este incontestabil că textele sînt datorate mișcării calvine, al cărei centru de iradiere era în epoca respectivă Hunedoara și Banatul. E admis apoi de toți cercetătorii că amîndouă tipăriturile au apărut sub patronajul lui Gheorghe de Singeordz, episcopul calvin al românilor, originar din Hunedoara (Forró Miklos n-a făcut altceva decît să suporte cheltuielile tiparului). Limba textelor reflectă, de asemenea, graiul din sud-vestul Transilvaniei și din Banat. Nu e vorba numai de *ĭ* și de *ă*, ci și de o serie de cuvinte, cele mai multe de origine maghiară, care se întîlnesc în *Palia de la Orăștie*, *Cartea de cîntece* din anii 1560 — 1570 și unele texte bănățene-hunedorene din secolul următor. Așa sînt, de pildă, *alduit*, *aleaniș*, *budușlui*, *hrăbor*, *ocă*, *ului* etc. Toate aceste fapte ne îndreptățesc să credem că textele apărute în c. 1567 provin din același mediu cultural-religios ca și *Palia* și *Cartea de cîntece*. Afirmația lui P. Olteanu că întîia *Cazanie* coresiană ar fi fost tradusă în nordul Ardealului—Maramureș nu e argumentată [59].

Datele pe care le furnizează examenul limbii asupra provenienței regionale a *Liturghierului* coresian și asupra *Pravilei* sînt vagi și nu ne permit să tragem concluzii categorice. Al. Mareș crede că originalul *Liturghierului* ar fi venit la Brașov din părțile central-ardelene sau bănățene și, în limita materialului care i-a stat la dispoziție, considerăm că părerea sa e întemeiată [60].

Aparent, lucrurile par a fi clare în privința *Cazaniei a II-a*, care, după afirmațiile din predoslovie, ar fi o traducere a diaconului Coresi, în colaborare cu popii Ianc și Mihai din Șcheii Brașovului, după o cazanie

---

[58] Cf. I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*. vol. I, p. LXII: revizorul „pare-se însă că a avut dinaintea ochilor sau o altă traducere a psalmilor sau originalul slavon".

[59] Vezi, în această privință, lucrarea noastră *Unde a fost tradusă întîia Cazanie coresiană?*, citată mai sus.

[60] *Liturghierul lui Coresi*, p. 37 — 39.

pusă la dispoziția lor de către mitropolitul Serafim al Munteniei (e vorba de *Cazania* tipărită la Zabludov în 1569). Pare curios, dacă luăm drept bune afirmațiile din prefață, de ce în textul *Cazaniei a II-a* apar forme cu *ń* (*spuni*), *i* (*crierii*), *z* dur (*zua*), *r* moale (*să arete*) sau termeni cum sînt *beţiţ*, *murgui* (< magh. *morogni*), *tar* (< magh. *tár*) și altele. Nici unul din aceste fenomene de limbă nu figura, cu siguranță, în graiul diaconului Coresi și, foarte probabil, nici în graiul vorbit la Brașov. Prezența tuturor acestor fapte s-ar putea explica acceptînd opinia lui P. Binder și A. Hutmann că popa Iane era originar din părțile Banatului [61] sau admițînd că cei doi preoți brașoveni au folosit texte mai vechi din Banat sau din Transilvania (firește nu de sud-est). Colaborarea lui Coresi la traducerea *Cazaniei a II-a* e problematică.

Deși sumară, prin forța împrejurărilor, cercetarea întreprinsă de noi ne-a arătat, cu destulă claritate, că diaconul Coresi n-a făcut altceva decît să reproducă prin tipar versiuni mai vechi sau mai noi ale textelor religioase. Unele din acestea proveneau din Hunedoara-Banat, altele n-au fost localizate în chip precis pînă astăzi, dar ne îndreaptă atenția spre o regiune de peste munți, care trebuie situată, cu aproximație, nu departe de Banat-Hunedoara (dacă nu tocmai în Banat-Hunedoara) [62]. În redacția coresiană a evangheliilor, am putut descifra și folosirea unei versiuni moldovenești, iar în CP [2] un izvor nordic (probabil tot moldovenesc). Desigur, afirmațiile noastre au nevoie de o serie întreagă de probe, pe care numai o cercetare amănunțită ar fi în măsură să ni le furnizeze. Pînă cînd vom cunoaște cu o mai mare precizie locul de proveniență al originalelor, putem totuși afirma că, indiferent de regiunea de obîrșie, textele ajunse în mîna lui Coresi au fost supuse unei minuțioase revizii. Nu e vorba atît de îndreptarea textului românesc sub raportul fidelității față de originale, cît de transpunerea în grai muntenesc a manuscriselor prezentate spre imprimare. Operația aceasta, pe care sîntem înclinați să o atribuim lui Coresi, și nu preoților brașoveni, s-a făcut cu mare băgare de seamă, ceea ce a atras după sine prezența sporadică a particularităților lingvistice ale originalelor și explică dificultățile de a stabili locul lor de proveniență. Limba textelor coresiene este destul de unitară și faptul acesta se verifică mai ales dacă privim lucrurile în perspectivă istorică: *Cazania a II-a* din 1581 prezintă, indiscutabil, un fonetism (și o ortografie) mai unitară decît *Tetraevanghelul* tipărit cu 20 de ani înainte. Rolul lui Coresi a fost, deci, acela de tipograf-revizor al cărților pe care le primea în vederea publicării. El era, ca să folosim un termen ce va fi curent în secolele următoare, nu numai tipograful, ci și diortositorul lucrărilor apărute sub numele lui, adică persoana care făcea ultima revizie, ortografică și lingvistică, a textelor.

---

[61] P. Binder și A. Hutmann, *Între filologie și istorie. Mediul cultural al Brașovului în epoca coresiană*, în „Limba română", XX, 1971, nr. 1, p. 10; vezi și articolul nostru *Contribuții la localizarea Cazaniei a II-a* (1581), în „Studii și cercetări lingvistice", XXII, 1972, nr. 2, p. 147 — 157.

[62] Cf. G. Pascu, *Istoria literaturii și limbii române din secolul XVI*, București, 1921, p. 204: „manuscrisele maramureșene ... erau independente de cele cunoscute lui Coresi, care vor porni din Caransebeș ori Lugoj — mănăstirea Bistrița din Vîlcea — Tîrgoviște"; vezi și G. Istrate, *Originea și dezvoltarea limbii române literare*, p. 83 — 96; în legătură cu concepția metodologică a autorului, cf. articolul nostru *Note asupra localizării vechilor texte românești după criterii lingvistice*, în „Limbă și literatură", XVII, 1968, p. 191 — 194.

RHODOS

În această insulă din Marea Egee a copiat, în 1574, un tetraevanghel românesc, diacul Radu din Mănicești (sat lîngă Roșiorii de Vede — Teleorman). Transcrierea s-a făcut la porunca unui Pătrașcu vodă (Petru Cercel?). Tetraevanghelul se păstrează actualmente la British Museum din Londra și e numit, de aceea, *Evangheliarul din Londra*. Versiunea copiată de Radu este aceea conservată în *Tetraevanghelul* coresian. Textele sînt practic identice. Există însă unele diferențe de grafie, fonetică, morfologie și lexic, care, în general, n-au fost studiate mai îndeaproape pînă astăzi. Unii cercetători (N. Iorga, S. Pușcariu, N. Drăganu, C. Lacea, Șt. Pașca) cred că CT și EL provin, independent, dintr-un original comun. Alții (M. Gaster, B. P. Hasdeu, I. -A. Candrea, O. Densusianu, Al. Rosetti, F. Dimitrescu) văd în *Evangheliarul din Londra* o copie *directă* după *Tetraevanghelul* lui Coresi. Recent, am susținut că *Evangheliarul din Londra* este o copie, *prin intermediar*, după tipăritura coresiană.

Trecînd peste opiniile exprimate accidental, sînt de reținut următoarele lucrări consacrate *Evangheliarului din Londra*: F. Dimitrescu, *Asupra raportului între Tetraevanghelul lui Coresi și Evangheliarul lui Radu de la Mănicești*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 177—180; M. Gaster, *La versione rumena del vangelo di Matteo tratta dal Tetraevangelion del 1574*, în „Archivio glottologico italiano", XII, 1890—1892, p. 197—254; I. Gheție, *Raportul dintre Tetraevanghelul lui Coresi și Evangheliarul din Londra*, în „Studii și cercetări lingvistice", XVIII, 1967, nr. 3, p. 313—324; B.P. Hasdeu, *Manuscriptul românesc din 1574 aflător la Londra în Britisch Museum*, în „Columna lui Traian", VII, 1882, p. 48—60, 78—86, 171—177, 239—244, 358—367, 454—467, 624—629 și VIII, 1883, p. 310—322.

În general, limba *Evangheliarului din Londra* este identică, uneori pînă în cele mai mărunte detalii, cu limba *Tetraevanghelului* coresian. N-ar folosi, de aceea, la nimic să descriem pe larg particularitățile lingvistice ale acestui text, aceleași, în general, cu cele notate în tipăriturile coresiene. Față de izvodul din care provine, *Evangheliarul din Londra* prezintă unele divergențe în fonetism, morfologie și lexic. Iată-le pe cele mai importante [63]:

Fonetică

Vocalism. Ă proton a trecut la *a*: *îmbracat* (Marcu, 70), *înalțară* (Luca, 85), *marturie* (Marcu, 23), *napaste* (Matei, 108), *spalat* (Ioan, 44) etc. La Coresi, în locurile corespunzătoare: *îmbrăcat*, *înălțară* etc.

E aton medial a trecut la *i*: *neustinindu-se* (Matei, 16), *șidea* (Matei, 108), *șizu* (Marcu, 52), *viniia* (Luca, 38). La Coresi: *neostenindu-se*, *ședea* etc.

E aton final apare închis la *i* în cîteva cazuri: *va adaugi* (Marcu, 17), *nebuneli* (Matei, 104), *pri* (Matei, 36, 109); *e* final e peste tot conservat în CT: *va adauge*, *nebunele* etc.

[63] Materialul a fost cules din ediția *Tetraevanghelului* coresian, îngrijită de F. Dimitrescu. Trimiterile se fac la evanghelii și zaceale.

Î > *u* în *umplea* (Matei, 6); în locul corespunzător la Coresi : *împlea*.
U > *o* : *preoți* (Matei, 115); la Coresi : *preuți*. Cf. însă *preuți* (Ioan, 41), iar la Coresi : *preoți*.

Diftongul *-eá* a trecut la *e*(*ę*) : *cure* (Marcu, 1), *me* (Matei, 62).

Consonantism. Rostirea dură a labialei *p* a fost notată în *păntru* (Matei, 10; la Coresi : *prentru*).

Față de *rupe-se* din CT, EL prezintă *runpe-se* (= rumpe-se; Marcu, 19).

S și *z* apar rostiți dur în *păzăște* (Marcu, 6), *samănă* „ils sèment" (Matei, 18), *samănă* „ils ressemblent" (Matei, 24).

În privința consoanei *ș* sînt de notat diferențele : *deșărt* (CT) — *deșert* (EL) (Matei, 47) și *șerpii* (CT) — *șărpii* (EL) (Matei, 96).

Morfologie

Pluralul *hotarele* (Matei, 8) apare în loc de *hotarăle* (CT).

Forma invariabilă a articolului posesiv (*a*) a fost preferată o dată lui *al* : *a*[1] *treile ceas* (Matei, 80).

Pronumele negativ *nimea* e înlocuit prin *niminea* (Matei, 31, 33 etc.).

Lexic

Cuvintele înlocuite în EL sînt puține la număr și nesemnificative pentru problema ce ne interesează : *som* „monedă" este înlocuit prin *galben* (Matei, 77), *temea-se* prin *spărea-se* (Matei, 57; scris : *spărea-șe)*.

Fiind o copie *(indirectă)* după *Tetraevanghelul* coresian, *Evangheliarul din Londra* reflectă, implicit, graiurile care au stat la baza tipăriturii lui Coresi. Este acesta un motiv suficient pentru a atribui, în ansamblu, *Evangheliarul din Londra* zonei sudice a dialectului dacoromân. Nu e lipsit de interes să arătăm aici că atît elementul muntenesc, cît și cel nordic apar sporite în *Evangheliarul din Londra*, datorită contribuției celor doi copiști.

Cel dintîi, acela care a transcris *Tetraevanghelul* coresian, era originar din părțile nordice ale teritoriului lingvistic dacoromân și a introdus în textul lucrării unele particularități lingvistice proprii graiului pe care-l vorbea. Sînt, astfel, de proveniență nordică trecerea lui *ă* proton la *a (îmbracat)*, închiderea lui *e* aton medial și final la *i (va adaugi, șidea)*, reducerea lui *-eá* la *e*(*ę*) *(cure)*, durificarea lui *s* și *z (păzăște, samănă)*, articolul *a* invariabil. Toate aceste particularități nu pot fi puse pe seama lui Radu de la Mănicești, deoarece ele nu aveau curs în partea sud-vestică a Munteniei (Teleormanul), de unde era originar diacul și al cărei grai îl vorbea[64]. De o localizare foarte precisă a limbii acestui întîi copist și de o stabilire a împrejurărilor în care a avut loc transcrierea texului coresian nu poate fi vorba în momentul de față. S-ar putea presupune că frecvența destul de mare a trecerii lui *ă* proton la *a* ne în-

[64] Vezi, în această privință, articolul nostru mai sus citat, p. 314 — 317.

drumă spre Moldova, deşi fenomenul se întîlneşte şi în unele texte ardelene şi bănăţene. E de menţionat aici şi închiderea lui *e* final la *i (va adaugi, nebuneli, pri)*, particularitate înainte de toate moldovenească (cu toate că sporadic a fost notată şi aiurea). Faptele neromâneşti de limbă semnalate în manuscris *(maire, puterea*, pentru *putere)* apropie acest text de scrierile rotacizante şi de *Evangheliarul de la Sibiu* şi fac verosimilă, în oarecare măsură, ipoteza unei posibile transcrieri a textului în regiunile de peste munţi.

Prezenţa lui Radu de la Mănicești se remarcă prin mai multe trăsături proprii graiului muntenesc, pe care le-a lăsat să se strecoare în lucrare: *e* > *ă*, după *p (păntru)*, *î* > *u (umplea)*, *u* > *o (preot)*[65], pl. *hotare*, care la munteanul Radu ar putea fi considerat normal (cf. însă apariţia formelor în *-e* şi în unele texte nordice, cum ar fi *Pravila* ritorului Lucaci). Mai greu ar fi să considerăm drept muntenească închiderea lui *e* final la *i*, care e răspîndită în zilele noastre în estul şi sudul Munteniei. Ea este însă sporadică în Teleorman şi o cazul să ne întrebăm dacă fenomenul are, în aceste părţi, o vechime atît de mare.

CONCLUZII

Am examinat îndeaproape, în rîndurile de mai sus, limba textelor româneşti scrise între anii 1532 şi 1588, deci într-o perioadă de peste 50 de ani. Textele de care ne-am ocupat provin din 7 centre (regiuni): Sibiu, Orăştie, Cluj, Transilvania de nord, Moldova de nord, Braşov şi insula Rhodos. Cercetarea atentă a limbii acestor texte ne-a arătat că, în realitate, monumentele literare reflectă în totalitatea sau prin cea mai însemnată parte a lor patru graiuri dacoromâne: graiul bănăţean-hunedorean, graiul nord-ardelean, graiul nord-moldovean şi graiul muntean (din zona Tîrgovişte-Braşov). Iată repartiţia textelor pe regiuni lingvistice:

1. Muntenia — sud — estul Transilvaniei: tipăriturile lui Coresi (sau atribuite lui), *Evangheliarul din Londra*.

2. Moldova de nord: *Glosele* Bogdan, *Pravila* ritorului Lucaci.

3. Banat — Hunedoara: *Evangheliarul de la Sibiu, Cartea de cîntece, Palia de la Orăştie*.

4. Transilvania de nord: *Codicele Voroneţean, Psaltirile Scheiană, Voroneţeană* şi *Hurmuzachi*.

Sînt insuficient cercetate din punct de vedere filologic şi lingvistic şi urmează a fi datate şi localizate, pe cît posibil, în viitor *Leviticul* din Belgrad, toate fragmentele publicate de Iorga şi cele semnalate de P.P. Panaitescu. După cum rezultă din puţinele rînduri publicate pînă astăzi, *Apostolul* Cardaş poate fi atribuit graiului muntean, ale cărui trăsături esenţiale le reproduce.

Cercetarea atentă a limbii textelor dintre 1532 şi 1588 ne-a arătat că majoritatea monumentelor literare scrise în această perioadă nu reflec-

[65] Înlocuirea lui *preot* (din CT) prin *preut* trebuie atribuită probabil celuilalt copist.

tă un anumit grai în toată puritatea lui, ci conţin, într-o proporţie mai mare sau mai mică, şi elemente de altă provenienţă dialectală. Faptul acesta comportă mai multe explicaţii. Aşa, de exemplu, *Evangheliarul de la Sibiu* este, într-un anumit sens, opera de colaborare dintre un bănăţean şi un moldovean, cu predominarea netă a elementelor bănăţene. *Pravila* ritorului Lucaci poate fi, pînă la un punct, o compilaţie a unor texte juridice bisericeşti (sau copia unei asemenea compilaţii). Cele mai multe din textele coresiene sînt ediţii revăzute (de un muntean) ale unor originale de provenienţă diversă (dar mai ales din Banat-Hunedoara) *Tetraevanghelul* lui Coresi a rezultat din prelucrarea, într-un tipar lingvistic relativ unitar, a unei versiuni bănăţene-moldovene (EP) şi a uneia moldovene. Unul din traducătorii *Cazaniei a II-a* a putut fi bănăţean sau poate că traducătorii au pus la contribuţie texte bănăţene (şi ardeleneşti). Nici textele rotacizante nu par a fi altceva decît copii nordice (ardeleneşti) după originale alcătuite în sud-vestul Transilvaniei (cu Banatul). Elementele lingvistice „străine" din *Palia* bănăţeană se explică prin intervenţia tipografilor, iar în *Evangheliarul din Londra* prin existenţa unui copist intermediar (probabil moldovean).

Simplificînd, putem afirma că multe din textele secolului al XVI-lea sînt, într-un anumit sens, „mixte", adică reflectă un amestec între graiul autorului şi al copistului (tipografului). Fuziunea aceasta de elemente dialectale de origine diversă variază de la un caz la altul, în funcţie de exigenţa manifestată de copist (tipograf) de a transpune textul în registrul lingvistic al graiului natal. Această exigenţă este extrem de mare la Coresi (în special pe planul foneticii). În cărţile lui se descoperă cu greutate resturi din ceea ce a fost aspectul lingvistic al originalului. În schimb, în alte texte, straturile de limbă au o reprezentare mai echilibrată şi se întrepătrund de-a lungul întregii lucrări. Gradul de cultură şi simţul normei locale erau variabile de la un caz la altul, iar grija de a asigura unitatea lucrării se manifesta altfel cînd se urmărea tipărirea ei.

Încercînd să stabilim sensurile de circulaţie a textelor în secolul al XVI-lea, vom socoti drept o primă direcţie traiectul *sud→nord* (acceptînd drept linii de separaţie geografică Mureşul în Transilvania şi Milcovul dincoace de Carpaţi). De la sud spre nord au pornit, după toate probabilităţile, originalele textelor rotacizante şi *Tetraevanghelul* coresian care avea să fie copiat (pe cît se pare în Moldova), pentru a fi apoi retranscris de Radu de la Mănicești. Prezenţa unui izvor sudic (muntenesc) poate fi dedusă din limba *Pravilei* lui Lucaci. Un al doilea sens de circulaţie este *vest→est*. E vorba de originalele celor mai multe tipărituri coresiene, care provin din regiunea de la vest de Braşov, spre Banat-Hunedoara şi munţii Apuseni (foarte probabil în afara zonei rotacizante). Al treilea traiect este *nord→sud*, avînd drept punct de plecare Moldova de nord şi drept punct terminus Muntenia — sudul Transilvaniei (izvorul moldovenesc al *Tetraevanghelului* coresian şi copia transcrisă de Radu de la Mănicești). Nordic (mai degrabă moldovenesc) pare a fi izvorul pus la contribuţie de persoana care a revizuit *Psaltirea* coresiană din 1577 şi a dat-o spre tipărire lui Şerban Coresi.

Luînd în considerare numai locul (cunoscut sau doar presupus) unde au fost alcătuite originalele, observăm că cea mai mare parte a lor

trebuie plasată într-o zonă care cuprinde Banatul şi Transilvania de sud (cu excepţia Braşovului), avînd drept centru posibil Banatul şi Hunedoara. Celelalte texte sînt (probabil) moldoveneşti (evanghelia necunoscută dinainte de 1560, versiunea folosită la elaborarea *Psaltirii* din c. 1588, *Glosele* Bogdan şi, poate, în parte, *Pravila* ritorului Lucaci) [66]. Un loc mai puţin însemnat în activitatea de traduceri joacă Muntenia şi sudul Transilvaniei (Braşovul). Dintre toate textele de care ne-am ocupat, singură *Cazania a II-a* trebuie a fi considerată, măcar în parte, drept rezultatul nemijlocit al activităţii de traducere desfăşurate de persoane avînd reşedinţa în Braşov. De asemenea, e foarte probabil că tălmăcirea unor scrieri apocrife, care se vor copia după 1588, să se fi făcut în sudul Transilvaniei (sau în Muntenia). Cît priveşte *Apostolul* Cardaş, urmează să se stabilească locul de proveniență al originalului. Rămîne de văzut, cu alte cuvinte, dacă particularităţile munteneşti ale textului nu trebuie trecute cumva în seama popii Bratul. În cea mai mare parte a sa, activitatea literară desfăşurată în Braşov în a doua jumătate a secolului al XVI-lea a constat în copierea şi revizia unor texte provenind din diverse regiuni ale ţării şi în primul rînd din Banat-Hunedoara şi din Moldova.

Dintre toate provinciile româneşti în care s-a desfăşurat în veacul al XVI-lea o activitate de transpunere în româneşte a cărţilor bisericeşti, cele mai bine reprezentate sînt Banatul şi Transilvania, unde s-au tradus majoritatea lucrărilor ajunse pînă la noi. Moldovei îi aparţin, de asemenea, cîteva texte. Dacă luăm însă în vedere aspectul dialectal al limbii cărţilor, aşa cum ne-au parvenit ele, observăm că majoritatea lor apare îmbrăcată în haină munteneacă, situaţie aparent paradoxală, dacă avem în vedere faptul că nici în Muntenia, nici în sud-estul Transilvaniei nu s-a desfăşurat, din cîte ştim astăzi, o acţiune susţinută de traducere a cărţilor bisericeşti în limba română. În felul acesta, Muntenia şi Transilvania sud-estică ajung să joace, în epoca de care ne ocupăm, un rol mult mai însemnat decît le îndreptăţea activitatea literară desfăşurată pe teritoriul lor.

Observaţiile făcute în rîndurile de mai sus ne-au permis să constatăm în modul cel mai clar cu putinţă că limba textelor literare din secolul al XVI-lea nu este nici pe departe unitară. Întrebarea care se pune este dacă în spatele varietăţilor teritoriale înregistrate mai sus trebuie să descifrăm existenţa unor variante literare (dînd noţiunii de variantă literară accepţiunea de realizare regională a limbii literare, care presupune existenţa unui sistem de norme mai mult sau mai puţin coerent şi care se impune oamenilor de cultură atunci cînd alcătuiesc un text literar sau numai copiază ori tipăresc un text redactat în conformitate cu alte norme). Dacă am admite că în tot cursul secolului al XVI-lea (mai exact pînă la 1588) activitatea literară desfăşurată în nordul Transilvaniei s-a redus la copierea, în cele patru manuscrise cunoscute nouă, a psaltirii şi apostolului, după texte venind din sfertul sud-vestic al ţării, atunci ar fi greu să vorbim de existenţa unei variante literare, ca un ansamblu de norme avînd curs într-un teritoriu dat, căci normele presupun o anumită tra-

[66] Am avut în vedere numai textele aflate în posesia noastră şi pe cele identificate prin critica de text. N-am notat, de aceea, evanghelia şi apostolul din 1532, care ne sînt complet necunoscute.

diţie şi nu pot apărea ca rezultat al unei acţiuni întîmplătoare de copiere a cîtorva texte.

Probele care demonstrează existenţa unei asemenea tradiţii trebuie căutate în însuşi sistemul de norme respectat, într-o măsură mai mare sau mai mică, în texte şi întemeiat pe graiul vorbit de cei ce au scris sau copiat textele. Deşi am afirmat mai sus că (cu puţine excepţii) textele cercetate de noi nu sînt absolut „pure", trebuie să observăm că (exceptîndu-i pe tipografii *Paliei de la Orăştie*) nu cunoaştem cazul vreunui om de cultură din perioada ce ne interesează care, copiind sau tipărind un text de altă provenienţă regională, ar fi acceptat fără rezerve nu toate, dar măcar cele mai multe din normele acestuia. Ceea ce se primeşte din textul copiat este, de regulă, dublat de corespondentul local, care e, mai totdeauna, predominant.

Nu trebuie să pierdem apoi din vedere faptul că nici unul din monumentele de limbă cunoscute nouă nu aparţine categoriei primelor texte româneşti; cînd nu sînt traduceri efectuate în epocă, ele sînt copii sau tipăriri ale unor traduceri anterioare. Momentul surprins de noi atestă, aşadar, o anumită vechime a normelor, o anumită tradiţie literară şi, prin urmare, un anumit grad de necesitate şi coerenţă a lor. Expunerea noastră din capitolul consacrat vechimii tradiţiei literare româneşti confirmă acest punct de vedere. Aşa cum am mai arătat, faptul apare cu cea mai mare claritate la Coresi, dar el poate fi observat şi aiurea. E destul să menţionăm aici cazul traducătorilor *Paliei*, care au ţinut ca imprimarea cărţii să se facă sub ochii şi supravegherea lor la Orăştie, şi nu la Braşov, şi au cerut tipografilor munteni respectarea normei lingvistice pe care o urmaseră traducînd textul. Este singurul caz cunoscut pînă astăzi cînd tipografia coresiană (condusă, ce e drept, nu de diacon, ci de fiul său, şi lucrînd în afara Braşovului) a scos la lumină o scriere care n-a fost ajustată normei literare muntenești, singurul, dar care îşi păstrează neştirbită întrega semnificaţie. Firește, nu trebuie să uităm faptul că ne aflăm într-o perioadă de început a limbii literare (chiar dacă nu la înseşi originile ei), de aceea normele pot să nu fie uneori întru totul fixate şi nici foarte coerente (căci se găsesc în curs de consolidare), iar caracterul lor obligatoriu să fie, măcar într-un procent oarecare, relativ (vezi numărul destul de mare de texte „mixte"), mai ales dacă le privim în raport cu situaţia de după 1600. Aşa cum ne apar, orientîndu-ne după cele cîteva texte ajunse pînă la noi, ele reprezentau, cu toate acestea, o realitate incontestabilă.

Dacă toate acestea sînt adevărate, atunci credem că putem vorbi în secolul al XVI-lea de patru variante sau mai bine-zis de patru tipuri de variante în care se realizează limba literară: munteană — sud-est-ardeleană, nord-moldoveană, bănăţeană-hunedoreană şi nord-ardeleană. Trebuie să arătăm că textele pe care le deţinem nu reflectă integral normele acestor variante, datorită unor împrejurări asupra cărora ne-am oprit mai sus. Am văzut, de pildă, că graiurile din nordul Transilvaniei nu cunoşteau, în secolul al XVI-lea, rostirea moale a labialelor *(iubesc, izbăvească)*. Textele rotacizante reflectă această stare de lucruri, căci în ele găsim adesea grafii ca *iubăsc, izbăvască*. Dar alături de ele întîlnim, frecvent, şi grafii de tipul *iubesc, izbăvească*, care se explică prin originalele care fuseseră traduse undeva la sud de Mureş în colţul sud-vestic

al ţării. Amestecul de rostiri dure şi moi caracterizează cele patru texte, nu însă şi varianta literară în care ele au fost transpuse, întucît el trebuie pus pe seama copiştilor mai puţin preocupaţi de a respecta norma literară în care scriau (căci pare mai puţin probabilă o acceptare conştientă a unei norme „străine"). Ar fi greşit să ne imaginăm că toţi copiştii procedau astfel sau, mai mult decît atît, că şi autorii eventualelor texte originale vor fi procedat în felul acesta. O dovadă în acest sens ne-o aduce copistul *Psaltirii Voroneţene*, la care grafiile reflectînd rostirea moale a labialelor sînt mai rare, ceea ce nu e, însă, cazul cu ceilalţi copişti. La fel de greşit ar fi să considerăm că varianta literară bănăţeană cunoştea amestecul de *dz* şi *z* *(dzic, zic)*, numai pentru că tipografii munteni ai *Paliei* au cules, din obişnuinţă, *z* acolo unde în manuscris se găsea *dz* sau că norma munteană cunoştea rostirea dură a lui *s, z, ţ*, alături de cea moale, numai pentru că, în cîteva rînduri, diaconului Coresi i-au „scăpat" forme ca *ţăst, ucisără* sau *zua*.

E nevoie de aceea să eliminăm tot ceea ce se datoreşte grabei ori neglijenţei copiştilor sau ceea ce poate fi atribuit intervenţiei neautorizate a tipografilor (cazul *Paliei*). Nu trebuie să procedăm aşa atunci cînd am avea a face cu acceptarea deliberată a unei alte norme, cu observaţia că ne-am putea afla, totuşi, într-o situaţie particulară, care e posibil să nu se regăsească în alte texte de aceeaşi provenienţă dialectală.

În fine, în cazul textelor copiate, alternanţele trebuie considerate a fi normale numai în măsura în care se pot explica în chip satisfăcător în interiorul variantei literare respective.

Cu toate aceste delimitări, stabilirea normei rămîne dificilă şi riscă, în mod fatal, să ducă la soluţii mai mult sau mai puţin arbitrare, şi aceasta în primul rînd din cauza numărului cu totul insuficient de texte de care dispunem într-o serie de cazuri. Nu e vorba de stabilirea normei ideale, ci, acolo unde e cazul, de fixarea acelei norme uzuale de care am vorbit în *Introducere* şi a cărei stabilire exactă e adesea foarte greu de făcut din cauza penuriei de texte.

Se pune apoi problema cum privim apariţia sporadică a unor fenomene în textele cercetate. În *Tetraevanghelul* lui Coresi, am întîlnit, de pildă, o singură dată durificarea lui *r* în *mitar* (alături de care apare mai des *mitari* cu *r* moale). În celelalte texte coresiene nu se întîlnesc decît grafii care notează rostirea moale a acestei consoane. Desigur, *mitar* reflectă o pronunţare muntenească reală, dar avem oare dreptul să conchidem în virtutea unei singure atestări că varianta literară muntenească admitea amestecul lui *r* moale cu *r* dur în situaţii cum e cea de mai sus? Răspundem negativ la această întrebare.

Acestea fiind împrejurările, încercarea noastră este, pînă la un punct, inductivă şi e bine să fie privită cu unele rezerve, întrucît s-ar putea să conţină o anumită doză de arbitrar, acolo unde, în mod fatal, a trebuit să opereze subiectivitatea. Am notat printr-un semn de întrebare situaţiile mai mult sau mai puţin dubioase, care se pretează, deci, la mai multe interpretări.

Trecînd peste unele fenomene de mai mică importanţă, iată acum care sînt principalele norme ale celor patru variante ale limbii române

literare din secolul al XVI-lea (avem în vedere fenomenele amintite în *Introducere*, p. 83—84; cf. şi cele spuse la p. 85—86):

Varianta muntеană — sud-est-ardeleană

(a) *ă* proton: *bărbat;*
(b) *e* medial aton: *veni;*
(c) *e* final aton: *cade;*
(d) *-eá: mea;*
(e) *-îi-: cîine;*
(f) labiodentala *f* nepalatalizată: *fi;*
(g) labiale moi (înainte de *e, ea*, în poziţie „tare"): *merg, tocmeală;*
(h) *-n-: bine;*
(i) *į(< ń): cui;*
(j) *s, z, ţ* moi: *sec, ţeapă, zic;*
(k) *ş, j* moi (înainte de *e, i*, mai ales în poziţie „tare") alternînd cu *ş, j* duri, cu predominarea celor dintîi: *aşeza — aşăza, şir — şîr;*
(l) *ş, j* duri (înainte de *ĕ* în poziţie „moale"): *grijaşte, şapte;*
(m) *z: zice;*
(n) *j: judeca;*
(o) *r* dur (înainte de *e, i*, mai ales în poziţie „tare") în cuvinte de tipul *rău, rîu;*
(p) *r* dur (înainte de *ĕ* în poziţie „moale") *uraşte;*
(q) *r* (nu *rr*): *urî;*
(r) articolul posesiv prezintă forme flexionare: *al, a, ai, ale;*

Observaţie. La (k), rostirea moale a lui *ş, j* putea fi norma ideală.

Varianta nord-moldoveană

(a) *ă* proton alternînd cu *a*, cu predominarea celui dintîi: *bărbat — barbat;*
(b) *e* medial aton alternînd cu *i*, cu predominarea celui dintîi: *veni — vini;*
(c) *e* final aton alternînd cu *i*, cu predominarea celui dintîi: *cade — cadi;*
(d) *-eá* alternîud cu *-e(ę)*, cu predominarea celui dintîi: *mea—me;*
(e) *-î-* în *cîne;*
(f) labiodentala *f* nepalatalizată alternînd cu *h*, cu predominarea celei dintîi: *fi — hi;*
(g) labiale dure (înainte de *e, ea* în poziţie „tare"): *mărg, tocmală;*
(h) *-n-* alternînd cu *-(n)r-*, cu predominarea celui dintîi: *bine — bi(n)re;*
(i) *į (< ń): cui;*
(j) *s, dz, ţ* moi alternînd cu *s, dz, ţ* duri, cu predominarea celor dintîi: *dzic — dzîc, sec — săc, ţeapă — ţapă;*
(k) *ş, j* moi (înainte de *e, i*, mai ales în poziţie „tare"): *aşedza, şir;*
(l) *ş, j* moi (înainte de *ĕ*, în poziţie „moale"): *grijĕşte, şĕpte;*
(m) *dz: dzice;*
(n) *ğ: giudeca;*
(o) *r* dur: *rău, rîu;*

(p) *r* moale (înainte de *ĕ*, în poziţie „moale") : *urĕşte* ;
(q) *r* lung *(rr)* alternînd cu *r*, cu predominarea celui din urmă : *urrî — urî* ;
(r) articolul posesiv prezentînd forme flexionare, alături de articolul invariabil *a*, cazurile cînd apar formele flexionare fiind mai numeroase : *al, a, ai, ale—a* ;

Observaţii. Primul termen ar putea reprezenta norma ideală în cazul fenomenelor de sub (a), (b), (c), (d), (f) şi (j). Nu ne pronunţăm, în acest sens, în privinţa normelor de sub (h), (q).

Varianta bănăţeană-hunedoreană

(a) *ă* proton alternînd cu *a*, cu predominarea celui dintîi : *bărbat — barbat* (?) ;
(b) *e* medial aton alternînd cu *i*, cu predominarea celui dintîi : *veni — vini* ;
(c) *e* final aton : *cade* ;
(d) *-eá* alternînd cu *-é(ę)*, cu predominarea celui dintîi : *mea — me* ;
(e) *-î-* : *cîne* ;
(f) labiodentala *f* nepalatalizată : *fi* ;
(g) labiale moi (înainte de *e, ea*, în poziţie „tare") alternînd cu labiale dure, cu predominarea celor dintîi : *merg — mărg, tocmeală — tocmală* ;
(h) *-n-* : *bine* ;
(i) *n̂* : *cun̂* ;
(j) *s, dz, ţ* moi alternînd cu *s, z, ţ* duri, cu predominarea celor dintîi : *dzic — dzîc, sec — săc, ţeapă — ţapă* ;
k) *ş, j* moi (înainte de *e, i*, mai ales în poziţie „tare") alternînd cu *ş, j* duri, cu predominarea celor dintîi : *aşedza — aşădza, şir — şîr* ;
(l) *ş, j* duri (înainte de *ĕ*, în poziţie „moale") : *grijaşte, şapte* ;
(m) *dz* : *dzice* ;
(n) *ğ* : *giudeca* ;
(o) *r* moale (înainte de *e, i*, mai ales în poziţie „tare") alternînd cu *r* dur, cu predominarea celui din urmă, în cuvinte de tipul *reu — rău, riu — rîu* ;
(p) *r* dur (înainte de *ĕ* în poziţie „moale") : *uraşte* ;
(q) *r* lung *(rr)* alternînd cu *r*, cu predominarea celui din urmă : *urrî — urî* ;
(r) articolul posesiv prezentînd forme flexionare, alături de articolul invariabil *a*, cazurile cînd apar formele flexionare fiind mai numeroase : *al, a, ai, ale — a* ;

Observaţii. În cazul normelor de sub (a), (b), (d), (g), (j), (k), şi (r), primul fenomen poate fi considerat drept normă ideală. Nu ne pronunţăm, în acest sens, asupra normelor de sub (o) şi (q).

Varianta nord-ardeleană

(a) *ă* proton : *bărbat* (?) ;
(b) *e* medial aton alternînd cu *i*, cu predominarea celui dintîi : *veni — vini* ;

(c) *e* final aton : *cade* (?);
(d) *-eá* alternînd cu *-e(ę)*, cu predominarea celui dintîi : *mea — me*;
(e) *-î-* : *cîne*;
(f) labiodentala *f* nepalatalizată : *fi*;
(g) labiale dure (înainte de *e, ea*, în poziţie „tare") : *mărg, tocmală*;
(h) *-(n)r-* : *bi(n)re*;
(i) *į* (< *ń*) : *cui* (?);
(j) *s, dz, ţ* moi alternînd cu *s, dz, ţ* duri, cu predominarea celor dintîi : *dzic — dzîc, sec — săc, ţeapă — ţapă*;
(k) *ş, j* moi (înainte de *e, i*, mai ales în poziţie „tare") : *aşedza, şir*;
(l) *ş, j* moi (înainte de *ĕ*, în poziţie „moale") : *grijĕşte, şĕpte*;
(m) *dz* : *dzice*;
(n) *ğ* : *giudeca*;
(o) *r* moale (urmat de *e, i*, mai ales în poziţie „tare") alternînd cu *r* dur, cu predominarea celui dintîi, în cuvinte de tipul : *reu — rău, riu — rîu* (?);
(p) *r* moale (urmat de *ĕ*, în poziţie „moale") : *urĕşte*;
(q) *r* lung *(rr)* alternînd cu *r*, cu predominarea celui dintîi : *urrî — urî*;
(r) articolul posesiv prezentînd forme flexionare, alături de articolul invariabil *a*, cazurile cînd apar formele flexionare fiind mai numeroase : *al, a, ai, ale — a*.

Observaţii. După cum se vede, numărul cazurilor discutabile e destul de mare şi aceasta în primul rînd pentru că localizarea riguroasă a textelor rotacizante e departe de a fi fost făcută. În cazul normelor de sub (b), (d), (f), (j), (q) şi (r), prima particularitate notată ar putea reprezenta norma ideală.

În privinţa celorlalte particularităţi fundamentale, textele anterioare anului 1588 prezintă de cele mai multe ori norme unitare. În cîteva cazuri, „opoziţiile" la nivelul variantelor şi, implicit, cele dintre variante nu sînt relevante, pentru motive asupra cărora am insistat mai sus.

După cum se vede, fiecare variantă se individualizează într-o măsură mai mare sau mai mică faţă de celelalte. În unele cazuri, variantele se disting prin particularităţi tranşante, care le conferă un aspect aparte. Alteori, ele se apropie una de cealaltă şi numai faptul că un anumit fenomen alternează cu altul duce la stabilirea unei deosebiri între ele. Sînt şi situaţii cînd distincţia se face prin proporţia care se stabileşte între fenomenele care alternează (*rr* alternează cu *r* atît în Banat, cît şi în nordul Transilvaniei, dar în cea din urmă provincie el apare frecvent, în timp ce în Banat a fost consemnat mai rar). E interesant de observat, dacă examinăm listele de particularităţi înşirate mai sus, că nu există nici un singur caz în care cele patru variante să prezinte, fiecare, norme distincte. Luînd fiecare trăsătură în parte, vom vedea că variantele se grupează cîte două sau trei, opunîndu-se celorlalte (celeilalte). Din opţiunea pe care o face varianta de la un caz la altul şi din combinarea particulară a elementelor selectate rezultă caracteristicile ei principale, mai mult decît din existenţa unor trăsături strict specifice.

Pentru a oferi o imagine cît mai cuprinzătoare a celor mai importante particularităţi ale variantelor literare, am întocmit tabelul nr. 1. Am notat corespondenţele dialectale reflectate de variante, în ordine, prin cifrele 1 şi 2, iar situaţiile cînd norma admite alternarea lor, prin 1/2.

Tabelul nr. 1

Varianta literară	ă / a	e / i	-e / -i	-eá / -é	i / îi	f / h	lab. moi / lab. dure	-n- / -(n)r-	ń / i	s, dz, ț moi / s, dz, ț duri	ș, j moi (+ e, i) / ș, j duri	ș, j moi (+č) / ș, j duri	dz / z	ğ / j	r moale (+ e, i) / r dur	r moale (+č) / r dur	rr / r	art. pos. var. / art. pos. inv.
Muntenia	1	1	1	1	2	1	1	1	2	1	1/2	2	2	2	2	2	2	1
Moldova de nord	1/2	1/2	1/2	1/2	1	1/2	2	1/2	2	1/2	1	1	1	1	2	1	1/2	1/2
Transilvania de nord	1	1/2	1	1/2	1	1	2	2	2	1/2	1	1	1	1	1/2	1	1/2	1/2
Banat	1/2	1/2	1	1/2	1	1	1/2	1	1	1/2	1/2	2	1	1	1/2	2	1/2	1/2

Un alt tabel (nr. 2), întocmit pe baza celui precedent, pune în lumină asemănările şi deosebirile dintre cele patru variante literare. Am numit „diferenţă tranşantă" situaţia în care, în tabelul nr. 1, două variante sînt notate, în privinţa unei anumite trăsături, prin cifrele 1 şi 2, iar „diferenţă parţială" cînd cifrele în chestiune sînt 1 şi 1/2 sau 2 şi 1/2.

Tabelul nr. 2

Variante literare	Asemănări	Diferenţe		
		Total	Tranşante	Parţiale
Muntenia şi Moldova de nord	2	16	6	10
Muntenia şi Transilvania de nord	4	14	7	7
Muntenia şi Banatul	6	12	4	8
Moldova de nord şi Transilvania de nord	13	5	0	5
Moldova de nord şi Banatul	9	9	3	6
Transilvania de nord şi Banatul	11	7	4	3

Examinînd tabelul nr. 2, vom observa, de la început, că între varianta literară nord-moldovenească şi cea nord-ardelenească diferenţele sînt, în general, mici. Nici o deosebire „tranşantă" nu opune cele două variante. Chiar dacă luăm în consideraţie unele fenomene de mai mică importanţă (*beşică, curund, gice, lontru, mînule, nedejde, rumpe* etc.), concluzia rămîne neschimbată. O coloratură aparte dau textelor nord-ardeleneşti maghiarismele şi unele cuvinte de origine latină, dar se pune întrebarea dacă ele nu trebuie cumva atribuite originalului care venea dinspre sud sau, în cazul contrar, dacă ele erau caracteristice scrierilor nord-ardeleneşti în ansamblu sau numai grupului de texte pe care le avem la îndemînă. E de notat aici că maghiarisme apar şi în Moldova, iar elemente lexicale de origine latină (mai puţin cunoscute sau necunoscute aiurea) se întîlnesc şi în textele scrise aici.

Foarte tranşantă e diferenţa dintre variantele nordice (ardeleană şi moldoveană) şi varianta munteană. E de observat că (cu o excepţie) varianta munteană, spre deosebire de celelalte, nu prezintă norme care admit alternarea a două fenomene, şi aceasta înainte de toate pentru că graiul pe care se întemeiază e mai conservator din punct de vedere fonetic, iar cele cîteva evoluţii (*z, j, ş, j* duri, înainte de *ĕ, r* dur) se petrecuseră, foarte probabil, înainte de a se fi scris texte literare în Ţara Românească. Mai trebuie să reţinem împrejurarea foarte importantă (asupra căreia vom avea prilejul să revenim) că în mai multe cazuri norma munteană coincide cu norma ideală din celelalte variante, fapt care va avea rostul său în evoluţia limbii literare din secolele următoare.

Particulară, într-o anumită privinţă, este situaţia variantei bănăţene. Nu e greu de observat că în unele cazuri Banatul merge cu nordul, în timp ce în altele el se alătură sudului. Într-un anumit sens, varianta bănăţeană-hunedoreană poate oferi imaginea unui compromis (firește, „natural") între variantele nordice şi cea sudică (muntenească). Strict statistic, elementele nordice depăşesc pe cele comune cu sudul. Dacă avem în vedere o serie de particularităţi de mai mică importanţă şi dacă ne gîndim că, în unele privinţe, Banatul aparţinea înaintea secolului al XVI-lea nu ariei sudice, ci celei nordice (durificarea labialelor, rostirea moale a lui *ş*, *j*), putem afirma, cu oarecare temei, că varianta literară bănăţeană se grupează cu celelalte două variante nordice, dar manifestă o serie de tendinţe centrifuge. Se poate spune deci că, în linii mari, situaţia existentă în secolul al XVI-lea la nivelul graiurilor se reflectă cu destul de mare fidelitate la nivelul limbii literare.

Din informaţiile pe care le deţinem în momentul de faţă, numai unele din graiurile dacoromâne au fost folosite în scris, în perioada 1532—1588, pentru elaborarea sau transcrierea de texte literare, iar dacă am cunoaşte cu mai multă precizie locul unde au fost scrise textele rotacizante, atunci o mare parte a Transilvaniei de nord ar fi scoasă din discuţie. E de observat, tot aici, că nici graiul moldovenesc nu apare fixat în scrisul literar în totalitatea lui, ci numai prin varietatea sa nordică (avem toate motivele să credem că evanghelia şi apostolul din 1532 au fost scrise tot în nordul Moldovei). O observaţie similară se poate face în privinţa textelor bănăţene, care se întemeiază pe graiurile din nord-estul Banatului şi din jumătatea sudică a Hunedoarei. Cît despre Coresi (şi colaboratorii săi), ei fixează în scris graiul din regiunea Tîrgovişteі şi din Braşov, deci din partea central-nordică a Munteniei propriu-zise şi din colţul sud-estic al Transilvaniei. Cea mai mare parte a teritoriului lingvistic dacoromân nu participă, aşadar, la efortul elaborării unei literaturi în limba naţională, ceea ce nu va rămîne, desigur, fără urmări asupra rolului pe care îl vor juca diferitele graiuri în constituirea unei norme literare comune.

Nu e exclus, desigur, ca cele patru variante literare delimitate de noi să se fi aflat în uz şi dincolo de graniţele teritoriilor pe care le-am stabilit. E posibil, de asemenea, ca în celelalte zone ale domeniului lingvistic dacoromân să fi avut curs alte variante ale limbii literare, în măsura în care în aceste locuri va fi înflorit o activitate literară, astăzi necunoscută. Toate acestea sînt, însă, presupuneri, care urmează să fie confirmate în viitor.

Dintre textele secolului al XVI-lea numai cele scrise în variantele literare din Banat şi Muntenia au avut şansa de a fi difuzate prin tipar. Ele au cunoscut în felul acesta o răspîndire mult mai largă, mărindu-şi, potenţial, şansele de a înrîuri asupra celorlalte variante şi de a-şi impune unele dintre norme. Această acţiune nu a fost însă imediată şi nici de proporţiile pe care i le-au atribuit unii cercetători. Studiind cu atenţie limba textelor din secolul al XVI-lea, ne-a fost greu să descifrăm semnele unei influenţe exercitate de cărţile coresiene şi cu atît mai puţin am găsit urmele unei înrîuriri a tipăriturilor bănăţene. Atît de des afirmata influenţă a limbii tipăriturilor lui Coresi asupra românei literare nu se constată, cel puţin la nivelul textelor scrise în perioada de care ne ocupăm,

cu excepţia *Paliei*, unde ea e *posibilă* (dar nu *sigură*) în unele soluţii de importanţă secundară, acceptate de traducători. (Faptul că tipografii introduc unele muntenisme în *Palie* nu are, practic, importanţă în chestiunea ce ne interesează aici.) Rolul tipăriturilor coresiene şi, în general, al tipăriturilor munteneşti în procesul de unificare lingvistică este, măcar în parte, altul decît cel închipuit în genere. El va deveni evident abia după 1588 [67]. Dacă tipăriturile lui Coresi n-au influenţat limba literară în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cu atît mai puţin se poate vorbi de o înrîurire a textelor rotacizante în aceeaşi perioadă. Oricîtă străduanie am cheltuit, n-am reuşit să descifrăm vreun semn al acestei influenţe în textele secolului al XVI-lea. Faptele aduse în discuţie de G. Ivănescu şi de alţii în favoarea acestei teze nu rezistă criticii [68]. Totul provine de la ideea preconceptută că Maramureşul a fost leagănul scrisului literar românesc, presupunere niciodată demonstrată în mod convingător şi care, pînă la proba contrară, trebuie părăsită.

În general, ceea ce au caracteristic textele scrise în diversele părţi ale teritoriului lingvistic dacoromân se explică foarte bine prin graiurile vorbite acolo, iar particularităţile de limbă datorite originalului (cînd textul era redactat în altă variantă a limbii literare decît cea pe care o urmă copistul) trebuie explicate, de regulă, prin neatenţia sau incultura acestuia şi nu prin supunerea lui faţă de o altă normă regională. Desigur, fuziunea aceasta de norme regionale fiind variabilă de la un caz la altul poate presupune o anumită slăbire a acţiunii constrictive exercitate de norma locală asupra celui ce scrie. Nu avem însă dreptul de a generaliza cazurile particulare şi de a trage concluzii asupra unei eventuale labilităţi a cutărei sau cutărei variante literare.

Există indiscutabil (îndeosebi spre sfîrşitul secolului) tendinţa de a renunţa la unele fonetisme sau termeni de circulaţie strict locală în favoarea altora răspîndiţi pe un teritoriu mult mai larg şi cunoscuţi celor mai mulţi dintre vorbitorii limbii române. Am semnalat cîteva asemenea fapte în limba *Paliei de la Orăştie* şi e de presupus că în cazul lor s-a exercitat o presiune din partea celorlalte norme (şi, în special, din partea celei muntene, mediată de cărţile coresiene). Ele pot fi mai numeroase, dar depistarea lor e foarte greu de făcut în stadiul actual al cunoştinţelor noastre. Asemenea atitudini se vor fi găsind, desigur, şi în alte texte, inclusiv în cele coresiene. Aşa, de exemplu, dacă admitem că trecerea lui *î* la *u* în *umplea* se produsese în graiul tîrgovişte an în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ceea ce pare foarte probabil, atunci e evident că diaconul Coresi a renunţat la rostirea sa strict locală în favoarea celei generale româneşti, pe care a acceptat-o din originalele textelor primite spre publicare sau chiar din tradiţia propriului său scris literar. Cf. şi

---

[67] Vezi în această privinţă pe larg lucrarea noastră, deja citată, *Rolul textelor coresiene în procesul de unificare a limbii române literare.*

[68] Vezi mai sus notele 56 şi 57.

acmu, cvasigeneral în tipăriturile coresiene, în timp ce *acum* e atestat în documentele muntenești ale vremii. Din păcate, incertitudini de tot felul ne opresc să sporim lista unor asemenea fapte de limbă. Chiar așa puține cum sînt, ele anticipează efortul lui Simion Ștefan de a evita în limba *Noului Testament* de la Bălgrad ceea ce era izbitor regional în favoarea termenului larg răspîndit.

Nu avem totuși dreptul să vorbim despre efortul conștient al scriitorilor epocii de a crea o limbă unică de cultură. Intenția de a realiza o *koiné* atribuită lui Coresi de unii cercetători entuziaști nu are nici o valoare reală. Oamenii de cultură scriu conformîndu-se normelor regionale, pe care le respectă, de obicei, cu destulă grijă. Nici una din variante nu deține un loc privilegiat în raport cu altele, chiar dacă, în principiu, acelea care au fost difuzate prin tipar au o șansă în plus de a se impune. Textele ce ni s-au păstrat ne dovedesc însă că între variante se stabiliseră de pe acum o serie de contacte și că un amestec, spontan și difuz, de norme regionale se producea la nivelul unor texte.

CAPITOLUL al II-lea

Limba literară în perioada 1588—1656

Perioada delimitată prin datele de mai sus (în 1588 apare *Psaltirea* slavo-română a lui Şerban Coresi, iar în 1656 vede lumina zilei *Scutul catehismuşului*, cu care ia sfîrşit seria de tipărituri româneşti începută în 1640 la Bălgrad şi Govora) cunoaşte două etape distincte: cea dintîi, care se întinde pînă spre 1640, se caracterizează, în general, printr-o decadenţă a activităţii literare. Evenimentele războinice de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi de la începutul celui următor, petrecute pe teritoriul ţărilor române, au suspendat activitatea tipografică şi au determinat un reflux al mişcării culturale. În această primă parte a intervalului, se desfăşoară mai mult o activitate de copiere a operelor alcătuite în secolul precedent. Semnele unei renaşteri pot fi descifrate încă din anii 1620—1630, dar posibilitatea unei mai ample dezvoltări literare nu se naşte decît odată cu reînfiinţarea tiparelor. În Muntenia tipografia va funcţiona începînd cu 1635 la Govora, Cîmpulung şi Tîrgovişte (Mănăstirea Dealu). În Moldova (din 1643) şi Transilvania (din 1640) activitatea tipografică va avea drept centre oraşele Iaşi şi, respectiv, Bălgrad. Ceea ce distinge, în această privinţă, perioada de care ne ocupăm de cea precedentă este tendinţa de deplasare a mişcării culturale din Transilvania de cealaltă parte a Carpaţilor. Este o situaţie pe care o observăm, în primul rînd, din modul cum se repartizează geografic activitatea tipografică, care nu se mai limitează, ca în epoca precedentă, la Transilvania (ne referim numai la cărţile româneşti). Numeric, tipăriturile apărute în Muntenia depăşesc pe cele scoase la lumină în Transilvania şi Moldova, luate împreună (11 cărţi tipărite în Muntenia, 4 în Moldova, 6 în Transilvania). E de observat, totuşi, că, în ciuda importanţei lucrărilor care apar în Muntenia şi Moldova (*Cazaniile* şi *Pravilele*), Transilvania continuă să se găsească în frunte prin imprimarea unor cărţi fundamentale ale religiei creştine (*Noul Testament*, *Psaltirea*). Explicaţia constă neîndoios în faptul că Transilvania făcuse, în acea vreme, mai mulţi paşi în procesul îndelung şi anevoios al naţionalizării serviciului divin şi al transpunerii în românește a literaturii religioase.

Dar textele bisericeşti nu mai deţin exclusivitatea în ansamblul literaturii epocii şi faptul merită să fie, de asemenea, semnalat. Literatura istorică îşi face apariţia şi, dacă o parte din cronici (şi anume cele mai vechi) s-au pierdut, ni s-au păstrat, totuşi, lucrările lui Moxa şi Ureche (cea din urmă numai în prelucrarea lui Simion Dascălul şi în copii tîrzii).

Dacă literatura juridică bisericească datează din secolul al XVI-lea, texte de drept laic sînt tălmăcite şi văd lumina zilei abia acum (*Pravilele* din 1646 şi 1652) şi, nu întîmplător, în Moldova şi Muntenia, unde exista o organizaţie politică şi administrativă românească.

Traduse în epoca anterioară (foarte probabil în a doua jumătate a secolului al XVI-lea), textele literare (așa-zisele cărți populare) încep să se răspîndească pe o scară mai largă abia acum. Deținem din această perioadă copii ale *Alexandriei*, *Florii darurilor*, literaturii de prevestire și o traducere (transmisă prin copii mai tîrzii) a romanului *Varlaam și Ioasaf*. Tot aici e de semnalat marele interes pe care l-a stîrnit, în perioada 1580—1620, în Transilvania, literatura apocrifă, alcătuită dintr-o serie de legende parabiblice și hagiografice.

Deși de o literatură științifică în adevărul înțeles al cuvîntului nu poate fi vorba, epoca consemnează apariția primelor lexicoane slavo-române (toate muntenești), semn indiscutabil că opera de traducere în românește a cărților (bisericești sau laice) căpătase o anumită amploare.

Menționăm, în fine, introducerea limbii române în cancelariile domnești din Muntenia și Moldova, împrejurare care face ca numărul documentelor oficiale să crească pe măsură ce ne apropiem de sfîrșitul intervalului.

Perioada de care ne ocupăm are meritul de a ne fi adus o primă și succintă expunere asupra unora dintre problemele scrisului literar românesc. Cuvintele lui Șimion Ștefan, din predoslovia *Noului Testament* de la Bălgrad (1648), nu se rezumă la a constata că între țările române existau diferențe de ordin lingvistic, cum cred unii cercetători. Ele exprimă hotărîrea de a depăși dificultățile create de deosebirile lingvistice și de a realiza un instrument adecvat, capabil să servească acestui scop. E adevărat că termenii în care e exprimată concepția traducătorilor *Noului Testament* asupra limbii literare nu sînt chiar atît de clari, dar interpretarea lor nu poate fi alta decît cea de față. Ceea ce pune, deci, în lumină predoslovia este tocmai intenția de a renunța la ceea ce era strict regional și de a promova în loc fapte cunoscute într-o mare parte sau în totalitatea teritoriului dacoromân. O asemenea tendință am constatat-o și la unii predecesori, și în primul rînd la traducătorii *Palici de la Orăștie*. E de observat, însă, că afirmațiile mitropolitului ardelean nu au în vedere decît lexicul și că între intenție și realizare se constată, cum nu se putea altfel, anumite deosebiri. În privința foneticii și a morfologiei, traducătorii nu procedează la fel. Aceasta dovedește că variantele literare erau prea bine fixate în epoca aceea, pentru a se cere și urmări desființarea lor, dar ne arată totodată că normele literare regionale (fonetice și morfologice), diferite de la un caz la altul, nu constituiau obstacole în calea difuzării operelor literare în toate țările române. Așa se explică de ce variantele literare au rezistat secole de-a rîndul în împrejurările în care pe întreg teritoriul dacoromânesc se scria o singură literatură românească.

Deși, în principiu, fiecare centru cultural își difuzează propria producție literară, cazurile contrare nu sînt rare. Amintim aici cele două tipărituri muntene, și anume *Cazania* din 1644 și *Pravila* din 1652, care au pus la contribuție, într-o măsură mai mare sau mai mică, textele moldovenești corespunzătoare, apărute în 1643 și 1646. Textele populare copiate în 1620, la Șimpetrul Brașovului, de popa Ion Românul, proveneau din Banat-Hunedoara (dar *Alexandria* pare a avea la origine o traducere moldovenească). *Evanghelia cu învățătură* (Bălgrad, 1641) reproduce cea de a doua *Cazanie* coresiană. Nu trebuie să trecem cu vede-

rea, în aceeaşi ordine de idei, nici peste *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul şi peste fuziunea de elemente regionale (nu numai lexicale) pe care o descoperim în paginile ei.

Expuneri asupra literaturii române din perioada 1588—1656 la N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, Bucureşti, 1904, p. 115—173; S. Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930, p. 81—114, 118—122; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, Bucureşti, 1940, p. 65—89 şi vol. II, Bucureşti, 1942, p. 91—115, 135—136, 138—153; *Istoria literaturii române*, I, ed. a II-a, Bucureşti, 1970, p. 301—308, 311—364.

Perioada asupra căreia ne vom opri în cele ce urmează consemnează dispariţia unor centre culturale şi apariţia altora noi în diverse puncte ale Dacoromaniei. Se observă, de asemenea, în unele provincii, tendinţa de deplasare a activităţii literare spre noile centre. Mai mult decît atît, o nouă variantă literară îşi face apariţia. Toate aceste împrejurări ne-au silit să continuăm, şi în acest capitol, descrierea minuţioasă a particularităţilor lingvistice din textele cercetate. A fost necesar, de asemenea, să urmărm, într-o serie de cazuri, operaţia de localizare a textelor, pentru a stabili în ce măsură ele se conformează unei anumite norme literare. Singur acest fapt e capabil să explice motivul pentru care a trebuit să grupăm expunerea noastră pe zone lingvistice, în interiorul cărora am căutat să urmărim soarta variantelor literare semnalate în perioada precedentă sau dezvoltarea unor variante noi. Menţionăm aici că, operînd cu arii dialectale şi nu cu regiuni geografice, Maramureşul şi Crişana sînt înglobate în Transilvania de nord (care cuprinde, deci, în linii mari, întreg teritoriul de la nord de Mureş), Bucovina în Moldova, sud-estul Transilvaniei şi Oltenia în Muntenia, iar Hunedoara (în cea mai mare parte) în Banat. În Transilvania de sud-vest am înglobat o parte a judeţelor Alba, Sibiu, Mureş şi Hunedoara.

Faţă de perioada precedentă, numărul trăsăturilor fundamentale apare crescut. Am inclus printre ele formele de pers. 3 pl. ale imperfectului indicativ şi formele de prez. ind. şi conj. ale verbelor cu radical în *d*, *n*, *t*, întrucît formele analogice în *-u* şi cele cu dentala refăcută apar cu insistenţă în textele bănăţene ale vremii şi opun, astfel, în mod tranşant, varianta bănăţeană celorlalte variante regionale româneşti.

MUNTENIA

Şi în Muntenia, ca şi în celelalte provincii româneşti, literatura religioasă ocupă primul loc în cultura scrisă a timpului. Activitatea tipografică, inaugurată în 1635, s-a desfăşurat în trei oraşe, Govora, Cîmpulung şi Tîrgovişte (Mănăstirea Dealu), deplasîndu-se treptat (şi definitiv) din Oltenia spre centrul Munteniei propriu-zise. Prima lucrare românească tipărită în mod sigur în Ţara Românească este un text de drept canonic, *Pravila*, apărută la Govora în 1640, în două tiraje, dintre care unul destinat Munteniei, iar celălalt Transilvaniei. Traducătorul *Pravilei* e călugărul oltean Moxa. Tot la Govora se tipăreşte, doi ani mai tîrziu, o *Evan-*

ghelie învăţătoare, tradusă de ieromonahul Silivestru, care e încorporată după alţi doi ani în textul unei alte *Cazanii*, purtînd acelaşi titlu *(Evanghelie învăţătoare duminicelor preste tot anul)*. Această ultimă lucrare începuse a se tipări la Govora, dar imprimarea ei se încheie la Mănăstirea Dealu. Ea reproduce *Cazania* din 1642, iar de la pagina 404 pune la contribuţie textul omiliilor tipărite cu un an înainte la Iaşi. Între timp, în 1642, apăruse la Cîmpulung un mic tratat de morală intitulat *Învăţături preste toate zilele*. Tot în această perioadă trebuie plasate *Paraclisul Precestii* (dacă e totuşi o tipăritură munteană) şi un *Ceaslov*, care ne-a parvenit fără nici o informaţie asupra locului şi anului imprimării (foarte probabil Govora în jurul anului 1640).

Statornicită definitiv la Tîrgovişte, tipografia munteană mai scoate unele cărţi de slujbă cu textul slavon şi tipicul românesc (*Pogribania preoţilor*, 1650, *Mistirio*, 1651, *Tîrnosanie*, 1652), precum şi monumentalul cod de legi *Îndreptarea legii* (1652), care reproduce, în bună parte, *Cartea românească de învăţătură*, apărută la Iaşi şase ani mai devreme.

Literatura istorică se rezumă, în această perioadă, la *Cronograful* lui Moxa (1620), o prelucrare după lucrări similare bizantine şi în primul rînd după Manasses. Cît priveşte cronica lui Mihai Viteazul, redactată spre sfîrşitul secolului al XVI-lea de Teodosie Rudeanu, ea s-a pierdut, lăsînd poate urme în compilaţiile de cronici din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Aceeaşi observaţie în legătură cu cronica redactată în timpul domniei lui Matei Basarab.

Semnalăm, de asemenea, că Muntenia cunoaşte în această epocă traducerea romanului popular *Varlaam şi Ioasaf*, datorată lui Udrişte Năsturel şi cunoscută nouă din copii posterioare anului 1670. Trebuie să menţionăm aici şi textele copiate de popa Ion Românul în Sîmpetrul Braşovului la 1620 *(Alexandria, Floarea darurilor, Rujdeniţa)*.

Tot Munteniei îi datorăm cîteva lexicoane slavo-române (întregi sau fragmentare), dintre care cel mai important este cel al olteanului Mardarie Cozianul (1649).

Ca şi în Moldova, documentele româneşti provenite din cancelaria ţării devin din ce în ce mai numeroase spre sfîrşitul intervalului.

Literatura munteneacă a epocii a fost destul de puţin cercetată din punct de vedere filologic şi lingvistic. Lista ce urmează consemnează cele mai multe din studiile ce i-au fost consacrate : N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească. Noi contribuţii*. Studiu şi text, Bucureşti, 1922 ; idem, *Fiore di virtù în literatura românească*, Bucureşti, 1928 ; idem, *Cel mai vechi zodiac românesc: Rujdeniţa Popei Ion Românul*, în „Dacoromania", V, 1927—1928, p. 584—601 ; Gr. Creţu, *Mardarie Cozianul, Lexicon slavo-românesc şi Tîlcuirea numelor din 1649*, Bucureşti, 1900, p. 3—96 ; I. Gheţie, *Unde s-a tradus şi unde s-a copiat Codex Neagoeanus ?*, în „Limba română", XXII, 1973, nr. 6, p. 545—560 ; B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, vol. I, Bucureşti, 1878, p. 339—344 şi 407—443 (*Cronograful* lui Moxa) ; Şt. Paşca, *Cel mai vechi ceaslov românesc*. Studiu istoric literar şi de limbă, Bucureşti, 1939 ; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, ed. a II-a, Bucureşti, 1971, p. 214—230 *(Limba cărţilor populare)* şi 231—240 *(Limba textelor juridice)* ; M. Teodorescu, *Elemente regionale în Lexiconul lui Mardarie Cozianul*, în „Studii de limbă literară şi filologie", vol. II, Bucureşti, 1972, p. 77—92.

Transformările suferite de norma literară munteană în anii 1588—1656 sînt puse în lumină în rîndurile următoare, în care sînt examinate particularităţile variantei literare muntenești din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Trăsături fundamentale

LITERATURA RELIGIOASĂ

a) *ă* proton s-a păstrat ca atare : *împărăţiia* (Tîrn., 34[r]), *păcate* (Caz. G., 216) ; cu totul sporadic, am notat şi trecerea lui *ă* la *a* în *cadeşte* (Prav. G., 9[r]), *vrajmaşii* (Învăţ., 2[r]) ;

b) *e* medial aton s-a păstrat ca atare în toate lucrările ; de ex. : *feciorilor* (Prav. G., 77[r]) ; cu o frecvenţă variabilă de la un text la altul, dar în general foarte rar, *e* apare trecut la *i* ; cu totul izolat în Caz. G : *aşijdirea* (190), *cîntecile* (216) şi Mist. : *scutecile* (89) ; mai des în Prav. G. : *aşijdirea* (56[r]), *ficiorii* (77[r]), *unile* (54[r]) şi în Ceasl. G. : *carile* (55[r]), *suspinile* (55[r]), *tribuindu-şi* (36[v]) ;

c) *e* final aton conservat : *nevoie* (Mist., 41) ;

d) *eá* final n-a trecut la *e* (*ę*) : *va părea* (Prav. G., 12[r]), *rea* (Învăţ., 5[r]) ;

e) „diftongarea" lui *î* e generală : *cîinilor* (Prav. G., 54[r]), *mîinile* (Caz. G., 216), *pîinii* (Prav. G., 118[v]) etc. ; excepţie fac Tîrn. şi Mist., în care am notat şi grafii cu *î* la pluralul substantivului *mînă* : *mînile* (Tîrn., 26[v] ; Mist., 75) ; cf. şi *poimîne* (Caz. D., 626) ;

f) labiodentala *f* nu s-a palatalizat : *fiiarbe* (Ceasl. G., 27[r]) ; în Tîrn. am notat două cazuri de trecere a lui *f* la *h'* : *va hi* (7[r—v]) ;

g) labialele moi formează regula în toate textele pe care le-am cercetat : *izbăvească* (Ceasl. G., 56[v]), *să meargă* (Caz. G., 188 ; Mist. 1[v]), *să priimească* (Prav. G., 5[v]) etc. ; durificarea labialelor a fost notată, sporadic, în Caz. G. : *să margă* (220), *să stropască* (221), în Ceasl. G. : *izbăvască* (53[r]), *să potopască* (58[v]), *trupască* (115[r]) şi în Caz. D. : *să margă* (615), *păscarii* (647) ;

h) *n* intervocalic nu a trecut la *r* : *genuche* (Ceasl. G., 98[r]) ;

i) *ń* > *i* : *pustii* (Caz. G., 216) ;

j) grafiile consemnînd rostirea moale a lui *s*, *z*, *ţ* sînt larg majoritare în toate tipăriturile muntenești ale vremii : *casele* (Prav. G., 8[v]), *Dumnezeu* (Învăţ., 4[v]), *preoţească* (Caz. G., 122), *seara* (Tîrn., 6[r]), *sfinţesc* (Tîrn., 27[v]), *zilele* (Mist., 1[v]) etc. Fenomenul contrar, al durificării acestor consoane, apare cu oarecare frecvenţă în tipăriturile de la Govora şi sporadic în cele de la Cîmpulung şi Tîrgovişte. Exemple : Prav. G. : *sara*(7[v], 118[v]), Caz. G. : *dumnezăire(a)* (223, 247), *sara* (216), *sămănăturiei* (216), *să slobozască* (223, 349), *să spăsască* (177), *zua* (216), Ceasl. G. : *oţăt* (102[r]), *sara* (57[v]), *să spăsască* (58[r]), Învăţ. : *să presosască* (5[v]), Caz. D. : *auzînd* (592), *sîngur* (589), Tîrn. : *dumnezăieşti* (5[r]), Mist. : *Dumnezău* (2[v]), *dumnezăiesc* (1[r]). De notat că în Caz. G. am întîlnit grafii prezentînd un *i* în loc de *î*, după consoana *s* : *sintem* (348), *sinteţi* (221) ;

k) *ş*, *j* moi (înainte de *e*, *i*) apar în toate textele cercetate : *aşezarea* (Tîrn., 7[r]), *deşert* (Caz. G., 215), *jeluiesc* (Caz. G., 229 ; Mist., 20), *jidovesc* (Caz G., 221), *uşe* (Caz. G., 229) etc. ; destul de rar am notat rostirea dură a lui *ş* : *desfaşă* (Mist., 9[r]), *va fi înşălată* (Prav. G., 48[r]), *înşălătoare* (Ceasl. G., 78[v]) ;

l) *ş, j* duri: *greşaşte* (Mist., 3ᵛ), *grijaşte* (Caz. G., 190), *slujaşte* (Mist., 1ᵛ), *şarpe* (Prav. G., 54ʳ) etc.;

m) fricativa *z* este prezentă în toate textele: *auzi* (Caz. G., 215), *zi* (Mist., 79) etc.; *dz* apare cu totul sporadic în Învăţ. şi Caz. D.: *bodzilor*, (Caz. D., 594), *Dumnedzeu* (Caz. D., 589), *îmblîndzeală* (Învăţ., 3ᵛ);

n) fricativa *j*: *jos* (Caz. G., 248), *judecăţi* (Caz. G., 215) etc.; *ǰ* nu apare decît în *giur* şi cuvintele înrudite: *încungiura* (Ceasl. G., 66ᵛ; Tîrn. 21ʳ), *împregiur(ul)* (Prav. G., 49ᵛ; Tîrn., 31ᵛ; Mist., 85);

o) *r* dur în *răbda* (Prav. G., 137ʳ), *răpaos* (Caz. G., 216), *să tăbărăsc* (Caz. G., 223) etc.; rare excepţii: *strimtă* (Caz. G., 247); cf. şi *stremoşii* (Prav. G., 98ʳ);

p) *r* dur: *izvoraşte* (Caz. G., 461);

q) *rr* nu apare în nici unul din textele cercetate;

r) articolul posesiv prezintă forme flexionare în funcţie de număr şi gen: *al Domnului* (Caz. D., 347), *al lui* (Prav. G., 11ᵛ), *al tatălui* (Învăţ. 3ʳ) etc., ; o singură dată am notat articolul *a* invariabil: *a*[l] *sfîntului duh* (Mist., 44);

s) verbele cu radicalul în *d, n* şi *t* prezintă la prez. ind. şi conj. numai forme iotacizate: *să arză* (Tîrn., 6ʳ), *să spuie* (Prav. G., 109ᵛ), *să trimaţă* (Caz. G., 231);

t) la imperfectul indicativ pers. 3 pl. se întîlnesc numai forme în *-a*: *arunca* (Prav. G., 118ᵛ), *vieţuiia* (Caz. G., 216) etc.

LITERATURA ISTORICĂ

*Cronografu*l lui Moxa se distinge printr-o serie de trăsături specifice de textele religioase:

a) *î* coexistă cu *îi*: *cîne* (363, 381), *pîne* (394) — *cîini* (360), acesta din urmă înregistrat o singură dată;

b) palatalizarea lui *f* a fost notată, de asemenea, o singură dată: *răshirară* (364); cf. şi *răsfirară* (348);

c) durificarea destul de frecventă a labialelor: *izbăvască* (375), *lovască* (404), *sîrbască* (404), *trupască* (398). De notat tot aici că, pe lîngă normalul *bău* (371; o singură dată), întîlnim mai frecvent pe *beu* (350, 369, 382); cf. şi *beutură* (375);

d) durificarea lui *s, z, ţ* se întîlneşte destul de frecvent: *să samene* (395), *sara* (416), *ne sămnăm* (373), *ţapănă* (372), *zua* (345, 389), dar grafiile prezentînd *s, z, ţ* moi sînt larg majoritare. Destul de numeroase sînt şi cazurile cînd Moxa scrie un *e* sau *i* (în loc de *ă*, respectiv *î*) după *s, z, ţ*: *să scoaţe* (370), *segeată* (369), *sintem* (390), *şezind* (394), *zepezile* (383), *zevorască* (384);

e) *ş, j* moi (înainte de *e, i*) se întîlnesc frecvent: *ieşiră* (382), *jidoveşti* (358), *mătuşe* (366), *moaşe* (397), *se pişe* (370), *vrăjmaşe* (397); niciodată: *mătuşă, moaşă* etc.;

f) *r* moale este destul de bine reprezentat: *omori* (381), *pîriră* (381), *sfărimă* (389), *uri* (389);

g) *rr* apare în cuvîntul *ţară*, care e scris: *ţerri* (348), *ţărri* (353);

h) pe alocuri a fost notat articolul *a* invariabil: *a*[l] *Irinci* (382).

LITERATURA BELETRISTICĂ

Din originale sau intermediare au pătruns în *Alexandria* şi *Floarea darurilor*, copiate de popa Ion Românul, destul de multe particularităţi care contravin normelor tradiţionale muntenești. Unele din ele ar putea fi puse şi în seama copistului, popa Ion, care, dacă era originar din sud-estul Transilvaniei, putea avea în grai unele fonetisme de tip nordic care nu se întîlneau în Muntenia propriu-zisă. Iată o scurtă trecere în revistă a faptelor nemunteneşti de limbă din cele două texte:

a) *ă* proton $>$ *a*: *calare* (Alex., 67^{r}), *capitan* (Alex., 64^{r});

b) *e* medial aton $>$ *i*: *galbin* (Alex., 33^{v}), *să viniţi* (Alex., 31^{r});

c) *e* final aton $>$ *i*: *fugi* (Alex., 46^{r}), *zisi* (Alex., 36^{v});

d) *-eá* $>$ *e*(*ę*) sau *iá* $>$ *-ie* *(ię)*: *auze* (Alex., 9^{r}), *vine* (FD 1620, 104^{r});

e) *î* în *cîne* (Alex., 8^{v}), *pîne* (FD 1620, 93^{r});

f) labiale dure: *margă* (Alex., 1^{v}), *tocmală* (FD 1620, 95^{v}); cf. *beu* (Alex., 70^{v});

g) *ń* păstrat: *să vini* (Alex., 50^{r}), *pustine* (FD 1620, 109^{v});

h) durificarea lui *s, z, ţ*: *braţă* (Alex., 65^{v}), *Dumnezău* (FD 1620, 85^{v}), *mirosală* (FD 1620, 79^{v});

i) *ş* moale în *şerpe* (Alex., 46^{v});

j) *dz*: *astădzi* (Alex., 56^{v});

k) *ğ*: *gios* (FD 1620, 91^{r}), *giudeţ* (Alex., 50^{v});

l) *r* moale înainte de *e, i*: *omori* (FD 1620, 98^{r}), *rebda* (FD 1620, 103^{v}), *reu* (Alex., 28^{v}), *uri* (FD 1620, 98^{r});

m) forma *să vină* (Alex., 58^{v}), cu *n* refăcut.

LITERATURA ŞTIINŢIFICĂ

Lexiconul lui Mardarie Cozianul (pe care l-am reţinut dintre dicţionarele slavo-române din prima jumătate a secolului al XVII-lea) se apropie într-o serie de cazuri de *Cronograful* lui Moxa, ceea ce nu este surprinzător, dacă avem în vedere originea olteană a celor doi călugări. Vom raporta *Lexiconul* la norma cărţilor bisericeşti, rezumîndu-ne să înşirăm, în cele ce urmează, numai fenomenele nemunteneşti de limbă, menţionînd că aceste particularităţi sînt, cel mai adesea, rare în *Lexicon*, trăsăturile muntenești fiind şi aici majoritare:

a) *ă* proton $>$ *a*: *lacate* (341), *vraji* (382);

b) *e* medial aton trecut la *i*: *niměrnic* (352);

c) *e* final aton trecut la *i*: *pri* (de două ori; 358);

d) *î* „nediftongat" în *mîne, mîni, mînile* (345, 346);

e) durificarea labialelor: *păscariu* (356), *tocmală* (376); tot aici menţionăm pe *păntru* (356);

f) durificarea lui *s, z, ţ*: *sară* (363), *săceratul, săcure, sîngur* (364), *ţapa* (376) *zamă* (383) etc.; cf. şi grafiile de tipul *ceaţe* (sg.; 323), *frunze* (sg.; 327), *singe* (364), *ţiţa* (378);

g) *ş, j* (înainte de *e, i*) nu apar durificaţii: *grije* (327), *să îngroaşe* (337), *prăjitură* (358), *şes* (373) etc.;

h) *j* moale (înainte de *ĕ*) : *grijĕşte* (327), *vitejĕşte* (381);

i) africata *dz* : *astădzi* (307), *cutedzătoriu* (315), *dzice* (384), *Dumnedzău* (319);

j) *r* dur în *strîc*, *strîg* (371); cf. însă *crepătură* (314);

k) forma refăcută *pun* (menţionată alături de *puiu*; 360).

LITERATURA JURIDICO-ADMINISTRATIVĂ

În raport cu tipăriturile religioase, textele juridice (în speţă *Îndreptarea legii*[1]) prezintă unele trăsături particulare:

a) *ă* proton păstrat, de regulă, dar, o singură dată, apare trecut la *a*: *adevarat* (141);

b) *e* medial aton conservat; izolat a trecut la *i*: *cumetrile* (667);

c) „diftongarea" lui *î* în *pîine* (42) etc.; la pl. lui *mînă* apare şi forma cu *-î-*: *mînile* (71, 80);

d) labiodentala *f* intactă; izolat, *f* > *h'*: *her*, *hicr* (36, 368);

e) labialele sînt moi: *curvească* (172), *trupesc* (1111) etc.;

f) *s*, *z*, *ţ* moi: *seara* (44), *ţinut* (10) *zid* (98), etc.;

g) alături de *ş*, *j* moi (înainte de *e*) se întîlneşte destul de des (mai des decît în literatura religioasă) fenomenul contrar, al durificării celor două consoane: *grijă* (493), *înşălăciune* (319), *şădea* (781), *uşă* (104), *vrăjmaşă* (598).

Privite în raport cu textele religioase (şi în special cu cele tipărite în Oltenia), documentele de cancelarie prezintă o serie de deosebiri. Astfel, unele particularităţi ca, de pildă, trecerea lui *ă* proton la *a*, durificarea labialelor, a lui *s*, *z*, *ţ* sau prezenţa, fie şi sporadică, a lui *dz* nu sînt de întîlnit în documentele pe care le-am parcurs. Am notat totuşi cîteva evoluţii semnificative şi la nivelul limbii scrise în documentele de cancelarie:

a) *e* medial aton > *i* într-o serie de cazuri: *nipotu* (DIR, ŢR, IV, 582), *oaminilor* (DIR, ŢR, III, 597), *tribuiaşte* (DIR, ŢR, IV, 557);

b) *-e* > *i*: *cărţili* (DIR, ŢR, IV, 465), *iasti* (DIR, ŢR, I, 255), *meli* (DIR, ŢR, III, 395), *mîncăturili* (DIR, ŢR, IV, 499), *zilili* (DIR, ŢR, IV, 124);

c) „diftongarea" lui *î* s-a produs şi în pluralul lui *mînă*: *mîinile* (DIR, ŢR, XXI, 445);

d) palatalizarea sporadică a labiodentalei *f*: *să hie* (DIR, ŢR, III, 147), *să hii* (SD, X, 127);

e) durificarea lui *p* în *păntru (că)* (DIR, ŢR, IV, 30; DIR, ŢR, III, 503);

f) numărul sporit al cazurilor de durificare a lui *ş*, *j*, înainte de *e*, *i*: *înşălăciuni* (BDR, 201), *moşîie* (DRH, ŢR, XXI, 200), *stînjăni* (DIR, ŢR, III, 404; DRH, ŢR, XXI, 157), *şî* (DIR, ŢR, IV, 79; DOB, 105) etc.;

g) *ğ* a trecut la *j* şi în *prejur* (BDR, 152).

---

[1] *Pravila* de la Govora a fost examinată în cadrul literaturii religioase, unde-şi are locul firesc.

Trăsături secundare

Fonetică

Vocalism. *Ă* nu a trecut la *a* în *păhar* (Caz. G., 217).

Ă păstrat în *blăstemului* (Caz, G., 350), *mulţămitori* (Caz. G., 347), *năcăjire* (M. Lex., 350), *năsip* (Ceasl. G., 37ʳ), *părĕche* (M. Lex., 355), *prăvĕşte* (Caz. G., 190), *să se rădice* (Prav. G., 11ʳ), *să răsipească* (Învăţ., 5ᵛ), *să spărĕră* (MC, 347); *ă* > *e* în *fărmecătoriu* (M. Lex., 231; dar, tot acolo, şi *fărmăcătoriu*), *previia* (MC, 385; tot aici, p. 374 : *priviia*, cu *e* > *i*); *ă* > *i* în *s-au ridicat* (DIR, ŢR, III, 344), *risipeşte* (FD 1620; N. Cartojan, *Fiore di virtù*, 37); *ă* > *o* în *zăbovi* (ÎL, 269).

E păstrat în *arepile* (Ceasl. G., 61ʳ), *besĕrică* (Mist., 1ʳ), *cetire* (M. Lex., 312), *lepădа* (M. Lex., 341), *neşte* (DIR, ŢR, I, 255), *precepuţi* (Caz., G., 223), *streinii* (MC, 367); *e* > *ă* în *lăpădа-se* (M. Lex., 341); *e* > *i* în *bisĕrecă* (Prav. G., 6ʳ), *biserica* (Mist. 1ʳ), *să citeşti* (Mist., 36), *nişte* (DOB, 105), *striin* (Caz. G., 215; MC, 370).

E > *i* în *crier* (M. Lex., 314), *grier* (M. Lex., 327).

E(i) sincopaţi în *dreagă* (ÎL, 89, 148), *să drĕge* (Tîrn., 7ʳ), *drepta* (Alex., 53ʳ), *dreapta* (Mist., 73; ÎL, 574), *dreptate* (ÎL, 1, 7), alături de care apar foarte frecvent şi formele cu *e(i)*.

A (analogic) în loc de *e* în *datori* (Caz. G., 189), *datorie* (M. Lex., 316).

Î > *u*, destul de frecvent : *umbla* (BDR, 201, 205; Prav. G., 59ʳ; Învăţ., 4ʳ), *umple(a)* (MC, 354; DRH, ŢR, XXI, 446; Prav. G., 8ʳ, 77ʳ; Învăţ., 5ᵛ).

Î alternează cu *u* în *curînd* (M. Lex., 315) — *curund(u)* (Prav. G., 54ᵛ; Alex., 68ʳ; M. Lex., 315).

Î > *i* (sau *i* păstrat?) în *tinăr* (Prav. G., 57ᵛ; Caz. G., 248; Alex., 61ᵛ; M. Lex., 355).

O neaccentuat > *u* : *adurmiţi* (FD 1620, 91ᵛ), *durmiia* (MC, 382), *curabie*, *ruşaţă* (M. Lex., 315, 363), dar formele (refăcute), cu *o*, sînt de asemenea răspîndite : *adormiţi*, *dormiţi* (MC, 418), *înmicşorează* (ÎL, 1090), *micşora* (ÎL, 1040).

„Diftongarea" lui *o* în *oichii* (Ceasl. G., 66ᵛ), alături de care apare în aceeaşi lucrare şi *ochilor* (49ʳ).

U nu a trecut la *i* în *susuoara* (M. Lex., 373).

U > *î* în *frîmsĕţe* (M. Lex., 325), *frîmseţez* (MC, 415), *porîncile* (Ceasl. G., 69ᵛ); cf. însă *frumsĕţe* (M. Lex., 325).

U păstrat în *usteneală* (Caz. G., 215), *preuţii* (DIB, 25), dar din ce în ce mai frecvent apar grafii cu *o* : *osteni* (ÎL, 48), *osteneală* (Mist., 106; ÎL, 87; M. Lex., 354), *ostenitor* (Prav. G., 10ᵛ), *preotul* (ÎL, 1123).

U > *o* în *coprinde* (Ceasl. G., 26ʳ).

Sincopa lui *u* nu s-a produs în *mă usuc* (M. Lex., 379).

Hiatul *ă-u* păstrat în *dinlăuntrul* (M. Lex., 342).

Diftongul *iá* păstrat : *neapropiiat* (M. Lex., 350).

Diftongul *iu* a fost redus la *i* în *mincinos* (Mist., 44; ÎL, 276; BDR, 162; DIB, 25) şi la *u* în *uşor* (ÎL, 676, 726; MC, 364), alături de care apare însă, frecvent, *iuşor* (Prav. G., 52ʳ; Ceasl. G., 47ᵛ; ÎL, 877).

Consonantism. *P* în *îndărăpt*, *îndărăpnic* (M. Lex., 336); în rest numai *îndărăt*, *îndărătnic*.

V păstrat în *svĕştnic* (M. Lex., 373; cf. tot aici *sfĕştnic*); în celelalte cuvinte din această categorie (*sfat, sfii, sfînt, sfîrşi* etc.) apare numai *f*.

M păstrat în *rumpe* (Caz. G., 350).

V > *f* în *freun, freo* (Prav. G., 50ᵛ).

Durificarea lui *d*: *dă* (DIR, ŢR, IV, 351; ÎL, 29, 86; Tîrn., 312; Mist. 41), *dănaente* (DIR, ŢR, IV, 351), *dăspart* (ÎL, 551), *dăspuiaţi* (ÎL, 673, 678), *dîn* (DIR, ŢR, IV, 351).

Durificarea lui *t* în *aştaptă* (FD 1620, 84ʳ), *blăstăm* (M. Lex., 308), *cinstască* (FD 1620, 97ᵛ).

N > *m*: *frîmseră* (Alex., 37ᵛ), *sîmt* (Alex., 16ʳ); în rest, *n* etimologic e păstrat.

Propagarea lui *n* în *genunche* (M. Lex., 326), *mănunchelor* (Caz. G., 216); cf. însă *genuchelor*, cu fonetismul etimologic (Prav. G., 145ᵛ).

N > *r*, prin disimilare în *amăruntul* (ÎL, 723); cf. *amenînţarea* (ÎL; DA).

Ş în *deşchiz* (M. Lex., 318); cf. grafia *desşchis* (Ceasl. G., 24ʳ)[2].

R dur în *cer* (MC, 358); *r* moale e general în cuvintele formate cu sufixele *-ar*, *-tor*.

L dur în *fel* (ÎL, 904); în rest numai *fĕli(u), feli(u)*.

H păstrat în *pohtele* (Caz. G., 189), *vătah* (M. Lex., 360), *zăduh* (M. Lex., 383); cf. însă *poftă* (Caz. G., 189).

Afereza lui *h* în *otariul* (DRH, ŢR, XXI, 157).

Morfologie

Mînă are pluralul analogic în *-i* (pentru exemple vezi mai sus p. 276, 278, 279); în Caz. D., o dată, *mînule* (649; pe aceeaşi pagină şi *mîinile*).

Neutrele cu radical în *r* au la pl. desinenţa *-ă*: *hotară* (Prav. G., 98ʳ), *izvoară* (MC, 345) etc.

Pronume negative: *nemica* (Mist., 3ᵛ) — *nimica* (M. Lex., 352), *nime* (FD 1620, 84ᵛ) — *niminea* (Prav. G., 50ᵉ).

Formele în *-lea* ale numeralului ordinal masculin sînt generale; în M. Lex. am notat şi pe *al doile* (319), *al treile* (377).

Forme verbale de prez. ind.: *împresori* (DOB, 105), *lucrează* (Caz. G., 229), *mănîncă* (Prav. G., 53ʳ), *ştie* (Tîrn., 31ʳ); cf. însă *şti* (Caz. D., 707).

Pers. 3 sg. a perfectului compus construită cu *au*: *au rămas* (Prav. G., 52ᵛ); în ÎL apare rar *a*: *a fost, a născut*, iar în Alex., o dată, *o*: *o dat* (Frîncu, *Pf. comp.*, 302, 304).

Verbele *a bea, a da, a lua* şi *a sta* au la conj. prez. pers. 3 forme în *-ea (-a)*: *să bea* (Caz. G., 231), *să dea* (Prav. G., 48ᵛ), *să ia* (Mist. 1ᵛ), *să stea* (Prav. G., 60ʳ).

La cond. prez. pers. 3 sg şi pl. auxiliarul prezintă formele *ară* (Caz. G., 220; Tîrn., *pref.*; ÎL, 274) şi *ar* (ÎL, 7, 9, 10).

Condiţionalul perfect construit cu *vrea* la Moxa: *vrea aduce* (382), *vrea întoarce* (396).

Imperativul prohibitiv în *-areţi* etc. apare frecvent în texte; exemple: *nu vă spămîntareţi, nu vă tĕmereţi* (Caz. G., 221) etc.

---

[2] Cf. Şt. Paşca, *op. cit.*, p. 31.

Adverbe: *aclo* (Alex., 28ᵛ), *acmu* (Prav. G., 98ʳ; Caz. G., 216), dar *acum* e larg răspîndit în texte, *mainte* (Caz. G., 229).

Prepoziţii: *către* (Caz. G., 216).

Conjuncţii: alături de *deaca* (frecvent; de ex.: Caz. G., 231; DIR, ŢR, IV, 547), apare şi *deacă* (numai în M. Lex., 315).

Lexic

Elemente de tip sudic: *cîrciumă*, *cîrciumar* (ÎL; TDRG), *clupse* (M. Lex., 313), *comin* (Prav. G., 54ʳ), *ginere* (M. Lex., 326), *înjura* (MC, 372; ÎL, 265), *prah* (MC, 376), *pisică* (Prav. G., 49ʳ), *rînichi* (M. Lex., 362), *scuipi* (Caz. G., 221), *scuipiare* (M. Lex., 366), *sitivire* (M. Lex., 367), *varză* (M. Lex., 380), *uidi* (MC, 390), *zepadă* (MC, 383).

Elemente de tip nordic: *bujeniţă* (M. Lex., 309; cf. şi 244), *ciobotar* (M. Lex., 313), *ferdelă* (Alex., 62ᵛ), *frăgar* (M. Lex., 325), *haznă* (Caz. G., 247), *mîţă* (în expr. ~ *de corabie* „ancoră"; M. Lex., 343; cf. şi 163), *pitar* (M. Lex., 357), *pîntece* (M. Lex., 355), *săduit*, *suduit* (ÎL 897, 1223), *scopi* (M. Lex., 365), *socaci* (Alex., 19ʳ; în M. Lex., 368, glosat greşit prin „hatman"; cf. 104), *sudalmă* (ÎL, 944), *vezeteu* (M. Lex., 380), *zalud* (M. Lex., 383).

Cercetarea atentă a textelor muntenești din prima jumătate a secolului al XVII-lea ne-a permis să observăm, cel puţin în unele dintre ele, anumite diferenţe faţă de normele literare muntenești, aşa cum ne-au apărut fixate în scrierile diaconului Coresi. Limitîndu-ne, deocamdată, la literatura religioasă şi insistînd în cadrul ei mai ales asupra trăsăturilor fundamentale ale normei literare, vom aminti, în această ordine de idei, trecerea lui *ă* proton la *a*, palatalizarea labiodentalei *f*, durificarea labialelor şi a consoanelor *s*, *z*, *ţ*, absenţa fonetismelor cu *ş*, *j* duri (*şăd*, *vrajă*), prezenţa africatei *dz* etc.

Reflectă toate aceste particularităţi stadiul de evoluţie atins de vreunul din graiurile muntene spre jumătatea secolului al XVII-lea sau, dimpotrivă, urmează să vedem în ele semne ale înrîuririi altor graiuri dacoromâne? Din capul locului, va trebui să admitem că prezenţa, în paginile *Cazaniei* de la Dealu (1644), a lui *î (poimîne)*, a labialelor dure *(să margă, păscarii)*, a lui *dz (bodzilor, Dumnedzeu)*, a lui *s* şi *z* duri *(auzînd, sîngur)*, a pluralului *mînule* şi a formei verbale *şti* poate fi explicată prin originalul moldovenesc reprodus de tipografii munteni *(Cazania* lui Varlaam). Acceptarea unora dintre aceste particularităţi nordice încetează a mai fi întîmplătoare din momentul în care admitem că încorporarea *Cazaniei* lui Varlaam în omiliarul muntenesc trebuie să se fi făcut undeva în Oltenia, probabil la Govora, de călugării originari din părţile locului, înainte ca, în 1644, tipografia să fie mutată la Tîrgovişte (Mănăstirea Dealu). Fenomene ca *î* sau rostirea dură a labialelor şi a lui *s* şi *z* erau răspîndite în unele graiuri oltenești din prima jumătate a secolului al XVII-lea şi acceptîndu-le (uneori) autorii *Cazaniei* de la Dealu rămîneau credincioşi cel puţin propriului lor grai, dacă nu şi normei literare muntenești. Rămîne de văzut, la o colaţionare atentă a celor două cazanii, dacă în unele cazuri notarea lui *î*, a durificării labialelor sau a fricativelor *s* şi *z* nu s-a făcut, în *Cazania* din 1644, independent de izvorul moldovenesc.

În ceea ce privește celelalte scrieri religioase, nu știm dacă ele reproduc sau nu originale nemunțenești, dar pînă la proba contrară va trebui să le considerăm elaborate în Țara Românească, mai ales că, în unele cazuri, deținem informații asupra traducătorilor (*Pravila* de la Govora a fost transpusă în românește de călugărul oltean Moxa, iar *Cazania* de la Govora de ieromonahul Silivestru, care era originar tot din Țara Românească). Primele cărți bisericești sînt alcătuite în mănăstirile din Oltenia nord-estică și tipărite în aceeași regiune, ceea ce face mai mult decît probabilă prezența printre autori a unor persoane originare din aceste părți ale Olteniei. Faptul acesta se reflectă în limba primelor produse ale tipografiilor muntenești ale vremii și, în special, în cărțile imprimate la Govora. Astfel, durificarea lui *s*, *z*, *ț*, destul de bine reprezentată în texte, nu poate avea decît o proveniență oltenească. Tot pe seama unor olteni trebuie puse grafiile de tipul *singe*, *sinteți* (care apar, în general, în aceleași regiuni unde se constată durificarea consoanei *s*). Trecerea lui *ă* proton la *a*, așa sporadică cum este, poate primi, de asemenea, o explicație satisfăcătoare prin raportare la graiurile oltenești din nordul provinciei. Reducerea considerabilă a fonetismelor cu *ș*, *j* duri (înainte de *e*, *i*, în poziție „tare"), care puteau fi întîlnite destul de des în tipăriturile coresiene, nu trebuie nici ea explicată dincolo de rostirile caracteristice graiurilor din Oltenia, care au păstrat pînă azi, în cea mai mare parte a lor, pronunțarea moale a celor două șuierătoare, în timp ce Muntenia propriu-zisă a început să le durifice de timpuriu, iar astăzi o întinsă parte a teritoriului ei nu cunoaște decît rostirea lor dură. Persistența rostirii dure a labialelor în graiurile oltenești din prima jumătate a secolului al XVII-lea, remarcată mai sus, p. 125, e o dovadă că forme ca *să margă*, *să stropască* reflectă o realitate fonetică a vorbirii traducătorilor și nu trebuie privite, cum a fost cazul la Coresi, drept fenomene de altă proveniență regională. Fonetismul *î* din *mînile*, notat în tipărituri tîrgoviștene, poate fi, de asemenea, un oltenism, dacă admitem că elaborarea lucrărilor în care apare s-a făcut în Oltenia sau de către olteni. Să nu uităm însă că, după toate probabilitățile, *î* s-a menținut în pluralul lui *mînă* vreme mai îndelungată, chiar în unele graiuri din Muntenia propriu-zisă. Dar „oltenismele" nu se reduc la aceste particularități cu caracter general. Sînt de amintit, dintre fenomenele de importanță secundară, prezente în textele tipărite în Oltenia, *oichi*, *tinăr*, *freun*, *acmu* sau cuvîntul *comin*.

Odată cu deplasarea centrului tipografic din Oltenia la Tîrgoviște, particularitățile oltenești de limbă tind să dispară din tipăriturile care văd lumina zilei în vechea capitală a țării. Firește, nu e vorba de o schimbare bruscă, ci de o perioadă de tranziție în care unele fenomene oltenești continuă să apară, dar într-un număr din ce în ce mai mic. Prezența lor nu trebuie explicată prin urmarea de către oamenii de cultură din Tîrgoviște a unei norme oltenești, care s-ar fi impus prin tipăriturile de la Govora. E vorba, foarte probabil, de traduceri făcute în Oltenia, concomitent cu cele care au apărut la Govora și care, revizuite și tipărite la Tîrgoviște de persoane originare din Muntenia propriu-zisă, și-au pierdut, cu foarte puține excepții, particularitățile oltenești.

Deși graiurile oltenești explică, aproape în totalitate, trăsăturile „nemunțenești" ale limbii textelor religioase, rămîn totuși unele fenomene a căror proveniență ardeleană-bănățeană, sau eventual, moldoveană pare

destul de probabilă. Aşa stau lucrurile cu trecerea lui *î* la *u* în *curund*, africata *dz* în *îmblîndzeală* (acest din urmă fenomen e atestat în tipăritura cîmpulungeană *Învăţături*) sau un cuvînt ca *haznă*. Folosirea, fie şi fragmentară, a unor izvoare nordice, ardelene sau moldovene, ar justifica apariţia acestor fapte de limbă nemunteneşti în textul unor tipărituri executate în Ţara Românească. Nu e nevoie să încadrăm în această categorie păstrarea lui *ğ* în *giur* şi cuvintele înrudite, întrucît acest fonetism se întîlneşte şi la Coresi şi o persistenţă a lui în unele graiuri muntenești pînă în secolul al XVII-lea nu e exclusă.

Dar deplasarea activităţii tipografice din Oltenia spre centrul Munteniei n-a însemnat numai abandonarea unor trăsături oltenești, ci şi introducerea unor particularităţi de limbă avînd curs în regiunea Tîrgoviştei şi necunoscute (sau cunoscute în mai mică măsură) graiurilor de dincolo de Olt. E vorba, în primul rînd, de durificarea lui *d*, care îşi face apariţia (foarte rar însă) în *Tîrnosania* din 1650 şi în *Mistirio* din 1652, alături de care trebuie citate cazurile de sincopare a lui *e(i)* în *drege*, *drept* şi compusele şi, poate, palatalizarea sporadică a lui *f* : *hi*. Pe lîngă aceste particularităţi locale, sînt de menţionat o serie de trăsături general muntenești, deci avînd curs, deopotrivă, de o parte şi de cealaltă a Oltului. Notarea lor e în măsură să ne dovedească că, deşi mai conservatoare, limba textelor bisericeşti nu rămînea închisă în faţa inovaţiilor petrecute în graiuri: *î* > *u* (*umbla*, *umplea*), *u* > *o* în *coprinde*, *iu* > *i* în *mincinos*, *iu* > *u* în *uşor* etc.

Asemenea literaturii religioase, scrierile istorice, în speţă *Cronografu*l lui Moxa, poartă, din motive similare, o pecete oltenească destul de puternică. Dintre particularităţile oltenești notate mai sus o bună parte pot fi regăsite în lucrarea lui Moxa. Formele *cîne*, *pîne* sînt normale pentru Oltenia, tot astfel şi fonetismul *e* în *beu*, *beutură*. General muntenești (în sensul că apar atît în Oltenia, cît şi în Muntenia propriu-zisă) sînt *umplea* şi *uşor*. Nu pot fi însă explicate prin graiurile din Ţara Românească fenomene ca rostirea moale a lui *r* în *omori*, *pîri*, *uri* şi articolul *a* invariabil. Este de aceea cazul să ne întrebăm dacă, printre acele „alte izvoade", pe care mărturiseşte că le-a folosit, Moxa nu avea şi un text ardelenesc sau bănăţenesc.

Vom trece în grabă peste textele copiate de popa Ion din Sîmpetru, întrucît am avut prilejul să ne ocupăm altă dată de ele pe larg. Particularităţile de tip nordic, destul de numeroase, se explică, în general, prin graiul bănăţean-hunedorean în care erau scrise textele pe care preotul din Sîmpetru le copia (în *Alexandria* am notat cîteva moldovenisme, explicabile prin raportare la limba traducerii originale). Luînd în consideraţie „scăpările" destul de numeroase ale copistului, am putea presupune o labilitate a normei de tip muntenesc din sud-estul Transilvaniei în prima jumătate a secolului al XVII-lea, dar e mai prudent să nu generalizăm un caz care s-ar putea dovedi a nu fi fost decît accidental.

Nu ne vom opri pe larg nici asupra *Lexiconului* lui Mardarie Cozianul. Articolul Mirelei Teodorescu, citat mai sus, a examinat cu atenţie limba *Lexiconului*. Glosarul călugărului de la Cozia conţine un amestec de particularităţi sudice (unele strict oltenești) şi nordice, în care, desigur,

elementele muntenești-oltenești sînt predominante. Dacă cele mai multe fonetisme și forme de tip nordic nu ne îndrumă, în general, spre o regiune precisă, în schimb lexicul e în măsură să ne dea indicații mai exacte în acest sens. Unii termeni par a avea o proveniență ardeleană-bănățeană *(frăgar, pitar, scopi, socaci)*, iar alții o proveniență moldoveană *(bujeniță, ciobotar, vezeteu, zalud)*. E posibil ca Mardarie să fi folosit pentru elaborarea lucrării sale glosare ardelene-bănățene și moldovene. Există, cum e de așteptat, în *Lexicon* și elemente de tip nordic explicabile prin graiurile oltenești.

Exceptînd foarte rarele cazuri cînd fapte de limbă moldovenești au pătruns din *Cartea românească de învățătură* în *Îndreptarea legii* (*ă* > *a*, palatalizarea lui *f*, durificarea labialelor) [3], codicele de legi al lui Matei Basarab este, în privința consecvenței cu care se supune normei, un model de exprimare literară muntenească. Lucrarea respectă cu fidelitate normele fixate în tipăriturile coresiene, de care se îndepărtează numai în privința creditului pe care-l acordă unor inovații ale graiului muntean, dealtfel de mai mică însemnătate. Dintre aceste particularități, mai importante sînt, în perspectiva dezvoltării ulterioare a variantei literare muntenești, durificarea lui *d* și sincopa lui *e(i)* în *derept*, *dirept* și derivatele. Alte elemente relevabile: *ă* > *e (fărmecătoriu)*, *î* > *u (umplea)*, *u* > *o (osteni)*, *iu* > *i (mincinos)*, *iu* > *u (ușor)*, *l* dur în *fel*, auxiliarele *a* la ind. perf. comp. 3 sg. și *ar* la cond. prez. pers. 3 sg. și pl.

Scrise în marea lor majoritate în București și Tîrgoviște de persoane originare din partea centrală — sud-estică a Munteniei, documentele de cancelarie reflectă și ele cu destulă exactitate norma literară muntenească. Întîlnim, totuși, în aceste texte, în mai mare măsură decît în altele, o serie de particularități regionale, de dată mai mult sau mai puțin recentă. E vorba, îndeosebi, de închiderea lui *e* ațon la *i* (mai ales în poziție finală), de palatalizarea lui *f* și de durificarea lui *d*. Rostirile dure ale șuierătoarelor *ș*, *j* (înainte de *e*, *i*) sînt reflectate permanent în texte, în timp ce, după cum am văzut, literatura religioasă, sub influența graiurilor oltenești, notează foarte rar velarizarea lui *e*, *i*, precedați de *ș*, *j*. Dintre inovațiile de mai mică însemnătate, explicabile toate prin referire la graiurile muntenești, sînt de notat: *ă* > *i (ridicat)*, *î* > *u (umbla, umplea)*, *iu* > *i (mincinos)*, afereza lui *h* în *otariul*.

În concluzie, literatura muntenească din prima jumătate a secolului al XVII-lea cunoaște în unele compartimente ale sale, cum ar fi scrierile bisericești, istorice sau științifice, o influență destul de puternică a graiurilor oltenești, care imprimă o marcă specifică limbii acestor texte. Faptul se explică prin activitatea culturală deosebit de susținută desfășurată în mănăstirile din nord-estul Olteniei, care sînt, în această perioadă, principalele focare de cultură ale Țării Românești. Coloratura olteană a limbii textelor bisericești se pierde odată cu mutarea centrului cultural în capi-

[3] *Sudui* ar putea fi socotit tot un moldovenism, dar e posibil ca acest cuvînt să fi avut o anumită circulație în graiurile muntenești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. El se întîlnește sporadic în Muntenia și în zilele noastre și apare și în alte texte muntenești scrise în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. În *Îndreptarea legii*, *sudui* din *Cartea românească de învățătură* e înlocuit de regulă prin *înjura*, dar există cazuri cînd e lăsat ca atare sau i se schimbă fonetismul: *săduí*. O observație similară în legătură cu *sudalmă*, care nu e înlocuit prin *înjurătură*.

tala țării (Tîrgoviște). Norma munteană se stabilizează după unele fluctuații și orientări divergente și primește o formă foarte apropiată de ceea ce fusese ea cu cîteva decenii în urmă în paginile tipăriturilor coresiene. Dacă în unele texte religioase, la Moxa, la Mardarie sau în scrierile sud-ardelenești copiate de popa Ion Românul, elemente nemunțenești de limbă ne întîmpinau destul de des, în ultimele tipărituri tîrgoviștene ele abia se mai întîlnesc. Deși este, în bună parte, o reproducere a pravilei moldovenești din 1646, *Îndreptarea legii* arată o mare consecvență în a munteniza limba originalului, făcînd să dispară aproape orice urmă din particularitățile moldovenești ale *Cărții românești de învățătură* [4].

MOLDOVA

Dacă în perioada anterioară s-au scris românește opere literare în partea de nord a Moldovei (în Bucovina), activitatea literară din cea dintîi jumătate a secolului al XVII-lea se desfășoară, în cea mai mare parte, la Iași. Nu deținem prea multe informații asupra activității desfășurate în Moldova înaintea apariției primei tipărituri (*Cazania* lui Varlaam, 1643). Moldovenească e *Pravila de ispravă oamenilor*, studiată recent de I. Rizescu, dar manuscrisul, așa cum a dovedit Al. Mareș, nu e decît o copie a *Nomocanonului* prescurtat, tradus înainte de 1588. Acest text, ca și *Pravila* lui Eustratie logofătul, anterioară anului 1632, arată că literatura juridică continua să fie bine reprezentată în Moldova și în această perioadă. Recent, Mariana Combiescu a atras atenția asupra unor apostole, psaltiri, a unui paraclis și a unui acatist, toate moldovenești, datînd din perioada 1640—1660 (unele fuseseră semnalate mai de mult de Gh. Ghibănescu). Versiunea lor originară ar putea fi plasată prin anii 1600—1640, dar aceasta e o problemă pe care numai cercetarea amănunțită a textelor, încă puțin cunoscute, o va rezolva.

Cert e că imprimeria ieșeană nu tipărește în cei cîțiva ani ai scurtei sale existențe nici psaltirea și nici apostolul, ci numai *Paraclisul Precistii* (c. 1645). Opera de debut a tipografilor ieșeni este *Cazania* mitropolitului Varlaam (1643), operă de mare prestigiu, care s-a bucurat de o foarte largă răspîndire (a fost retipărită și copiată în mai multe rînduri și în diferite puncte ale teritoriului dacoromân). S-a discutat multă vreme în contradictoriu dacă *Cazania* este opera originală a mitropolitului moldovean sau numai o traducere ori o compilație. Cercetările recente ale lui At. Popa aduc argumente în favoarea ideii că, fie și numai în parte, *Cazania* este prelucrarea unei mai vechi colecții moldovenești de omilii.

Două dintre produsele tipografiei ieșene sînt lucrări de drept. *Șepte taine* (1644), opera lui Eustratie logofătul, conține prescripții de drept canonic, în timp ce *Cartea românească de învățătură*, altfel cunoscută sub numele de *Pravila* lui Vasile Lupu (1646), este o lucrare de drept civil. Cercetările au dovedit că *Pravila* este o traducere după izvoare grecești și italiene (acestea din urmă, e vorba de lucrarea lui Prosper Farinaccius, receptate prin intermediar bizantin). Tot moldovenesc este cunoscutul

[4] Vezi în această privință Rosetti-Cazacu-Onu, ILL, I, p. 235—238.

Răspuns împotriva catehismusului calvinesc al lui Varlaam, apărut, pe cît se pare, la Mănăstirea Dealu, în Țara Românească, în 1645.

În domeniul literaturii istorice consemnăm scrierea cronicii lui Grigore Ureche, dar textul original s-a pierdut, iar noi nu cunoaștem decît prelucrarea lui Simion Dascălul în copii tîrzii din a doua jumătate a veacului al XVII-lea și din primele decenii ale secolului următor.

Este posibil (așa cum arată critica de text) ca în Moldova să se fi tradus, înainte de 1620 (poate chiar la sfîrșitul perioadei precedente), *Alexandria*, copiată, printr-un intermediar bănățean-hunedorean, de popa Ion Românul din Sîmpetrul Brașovului.

Actele de cancelarie românești, prin care se pun bazele stilului administrativ, se înmulțesc spre 1650, dar rămîn mai puțin numeroase decît documentele scrise în slavonă.

Indicații bibliografice : M. Combiescu, *Psaltirea de la Mehadia*, în „Limba română", XVII, 1968, nr. 3, p. 259—268; eadem, *Apostolul din colecția Gaster*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. I, București, 1969, p. 173—187; Șt. Giosu, *Limba textelor juridice din secolul al XVII-lea*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza, Iași" (serie nouă), secțiunea III (științe sociale), a. istorie, filologie, tom. IX, 1963, p. 101—151; Fl. Mureșanu, *Cazania lui Varlaam*, Cluj, 1944, p. 128—201; P. Olteanu, *Criterii stilistice în studiul comparat al literaturii omiletico-parenetice*, în *Probleme de literatură comparată și sociologie literară*, București, 1970, p. 135—153; L. Onu, *Observații cu privire la contribuția lui Varlaam la dezvoltarea limbii române literare*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*, [București, 1958], p. 35—60; idem, *Noi elemente de limbă vorbită din prima jumătate a sec. al XVII-lea. În legătură cu paternitatea unei lucrări anonime atribuite greșit lui Varlaam*, în „Studii și cercetări lingvistice", XVI, 1965, nr. 1, p. 77—86; At. Popa, *Există o cazanie moldovenească în secolul al XVI-lea? În legătură cu izvoarele Cazaniei lui Varlaam*, în „Cercetări de lingvistică", X, 1965, nr. 1, p. 73—84; I. Rizescu, *Aspecte ale lexicului Pravilei de ispravă oamenilor. Din istoria vocabularului vechilor texte juridice*, în „Limba română", XVI, 1967, nr. 2, p. 131—133; idem, *Considerații filologice și lexicale asupra Pravilei lui Eustratie logofătul* (*Pravila aleasă*), în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. I, București, 1969, p. 295—315; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, ed. a II-a, București, 1971, p. 231—240 (cap. *Limba textelor juridice*); Gr. Scorpan, *Locul Cazaniei lui Varlaam în vechea noastră literatură omiletică din secolele XVI—XVII*, în „Cercetări istorice", XIII—XVI, 1940, p. 545—596, și XVII, 1943, p. 89—120; M. Teodorescu, *Probleme de interpretare a grafiei textelor moldovenești (secolul al XVII-lea)*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXI, 1970, nr. 2, p. 157—170.

Trăsături fundamentale

LITERATURA RELIGIOASĂ

a) *ă* proton nu apare trecut la *a* : *băgat* (Caz. V., II, III[r]) [5], *păcate* (ȘT, 75)[6] etc.;

[5] Pentru *Cazania* lui Varlaam ne-am servit de unul din indicele existente la Institutul de lingvistică din București.

[6] Lucrarea de drept canonic *Șepte taine* a fost inclusă în rîndul textelor religioase.

b) *e* medial aton păstrat, alternînd cu *i*, cu preponderența celui dintîi : *oameni* (Caz. V., II, 14[r]), *va veni* (Caz. V., I, 376[v] ; ȘT, 172) etc., dar *ucinicu* (PP, 32), *veri vini* (Caz. V., II, 77[r] ; PP, 53) etc. ; în general, fenomenul închiderii lui *e* este mai bine reprezentat în PP ;

c) *e* final aton păstrat peste tot ; o singură dată *-e* > *i* în *să giudeci* (3 sg., ; PP, 46) ;

d) *-eá* nu apare trecut la *e(ę)* : *avea* (Caz. V., II, 56[v]), *vrea* (Caz. V., I, 379[v]) etc. ; cu totul rar, în PP, întîlnim *-eá* > *e(ę)* : *pute* (46) ;

e) *îi* (scris ѣи) apare constant în locul lui *î* în Caz. V. : *cîine* (II, 82[r]), *pîine* (II, 45[v]) ; excepții : *mîne* (II, 41[v]), *pînci* (I, 252[v]) ; de notat aici și grafiile neobișnuite prezentînd pe *îi* în locul lui *î* : *demîineață* (II, 35[r]), *giupîinească* (II, 95[v]), *mîine-sa* (II, 47[v]) etc. ;

f) păstrarea intactă a labiodentalei *f* : *fiară* (ȘT, 211), *fiind* (PP, 2), *fire* (Caz. V., II, 81[r]) și prezența concomitentă a grafiilor cu labiodentala palatalizată : *hertură* (ȘT, 304), *hiare* (Caz. V., II, 100[v]), *hiarbe* (Caz. V., II, 66[v]), *hie de ce* (PP, 46) ; după o statistică sumară și ținînd seama de proporțiile textelor, *h* apare cu o mai mare insistență decît în secolul precedent ;

g) durificarea labialelor : *bată* (= beată ; ȘT, 211), *să proslăvască* (Caz. V., II, 31[r]), *mărgînd* (PP, 47) etc. ;

h) *n* intervocalic păstrat peste tot : *veni* (Caz. V., I, 47[r]) ;

i) *ń* > *į* peste tot : *cuie* (Caz. V., II, 74[r]), *despuitoare* (PP, 11) etc. ;

j) pe lîngă *s, dz, ż* și *ţ* moi care apar frecvent, întîlnim destul de des, poate cu o insistență mai mare decît în perioada precedentă, pe *s, dz, z* și *ţ* duri : *să curățască* (PP, 40), *Dumnedzău* (PP, 1), *dzua* (Caz. V., I, 376[v] ; ȘT, 123), *să păzască* (PP, 39), *sară* (Caz. V., II, 82[v]), *săcurea* (Caz. V., II, 89[r]), *sîngur* (Caz. V., I, 374[v]), *vițîi* (PP, 4) etc. De notat că, paralel cu *s, dz, z, ţ* duri, apar grafii în care după *s* și *dz* întîlnim *i*, în loc de *î* : *osindește* (Caz. V., II, 48[v]), *simtem* (PP, 2), *singe* (Caz. V., II, 72[v] ; ȘT, 78), *ședzind* (PP, 47) etc. Raportate la întinderea textelor, atît grafiile de tipul *sîngur*, cît și cele de tipul *singe* apar mai frecvent în PP decît în celelalte texte. Menționăm tot aici că *bătrînețe* (Caz. V., II, 27[v]) și *tinerețele* (Caz. V., II, 14[r]) prezintă pe *e* după *ţ* ;

k) *ş, j* moi (înainte de *e, i*) : *grije* (Caz. V., II, 13[r]), *ieșiră* (Caz. V., I, 372[r]), *jîniță* (Caz. V., II, 45[v]), *ședzu* (Caz. V., II, 74[r]) ; numai în PP (și aici foarte rar) apare *ş* dur în *șărbii* (2), *au șădzut* (48) ; în VRC, lucrare tipărită în Muntenia, am notat grafia *cerșînd* (15[r]) ;

l) *ş, j* moi (înainte de *ĕ*, în poziție „moale") : *greșește* (Caz. V., II, 115[v]), *slujește* (Caz. V., II, 86[r]), *șĕrpe* (Caz. V., II, 13[v]) etc. ; în VRC și *pășaște* (9[v]) ;

m) africata *dz* în : *dzi* (Caz. V., II, 1[r]), *să îmblîndzască* (Caz. V., II, 76[v]) ; în VRC apare și *z* : *zice* (1[v]), *zile* (1[r]) ;

n) africata *ğ* în *agiută* (Caz. V., II, 22[r]), *gios* (ȘT, 271) etc. ; în VRC a fost notat și *j* : *va judeca* (8[v]), *județul* (11[v]) ;

o) *r* dur (înainte de *e, i*) în *vor ocărî* (Caz. V., II, 54[r]), *rrău* (Caz. V., II, 106[r]), *urîia* (Caz. V., II, 17[r]) etc. ; cf. și *strimbătatea* (Caz. V., I, 271[v]) ; de notat că durificarea apare și în *strîci* (Caz. V., II, 2[r]), *strîga* (Caz. V., II, 24[r]) ;

p) *r* moale (înainte de *ĕ* în poziţie „moale"): *izvorĕşte* (Caz. V., I, 363[r]), *urĕşte* (Caz. V., II, 15[v]) etc.; cf. însă *amăraşte* (Caz. V., I, 157[r]), *să arate* (Caz. V., II, 21[r]), *izvoraşte* (Caz. V., I, 157[v]); în VRC: *izvoraşte* (8[r]);

q) *rr*: *erra* (ŞT, 76), *rrău* (Caz. V., II, 106[r]), *rrĕle* (Caz. V., II, 50[v]), *rrĕpede* (Caz. V., I, 370[r]); grafiile cu *r* (< *r̄*) sînt, firește, mai numeroase;

r) articolul posesiv prezintă forme flexionare după gen şi număr: *al treile* (Caz. V., II, 101[r]), *a căruia* (Caz. V., I, 376[v]), *ai săi* (Caz. V., II, 89[r]), *ale noastre* (Caz. V., II, *tabla*), dar sînt numeroase şi cazurile cînd întîlnim pe *a* invariabil: *a*[l] *tătîne-său* (Caz. V., II, 29[r]), *a*[i] *lui Hristos* (Caz. V., II, 61[r]), *a*[le] *celor* (Caz. V., II, 11[r]);

s) formele iotacizate ale verbelor de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a cu radical în *d*, *n*, *t* sînt singurele cunoscute: *să creadză* (Caz. V., II, 72[v]), *poci* (PP, 9), *să scoaţă* (ŞT, 174), *spuiu* (Caz. V., II, 38[r]) etc.;

t) imperfectul prezintă la pers. 3 pl. numai forme în *-a*: *alerga* (Caz. V., II, 84[r]), *biruiia* (PP, 25) etc.

LITERATURA ISTORICĂ

După cum am văzut, cronica lui Grigore Ureche ni s-a păstrat în prelucrarea lui Simion Dascălul şi în copii tîrzii, dintre care cele mai complete sînt de redacţie muntenească. Faptul acesta ne opreşte (conform celor spuse în *Introducere*) să insistăm asupra ei. Pe cît se pare, originalul respecta, în general, aceleaşi norme ca şi textele religioase ale epocii (*dz*, *ğ*, labiale dure, *ş*, *j* moi etc.). Faptul că în textul cunoscut de noi apare *z* *(să auză)*, *j* *(jugul)*, labiale moi *(să meargă)* sau *j* dur *(vitejaşte)* se explică prin intervenţia copiştilor munteni. În nici un caz nu putem admite că astfel de fonetisme s-ar datora influenţei „limbii literare din Ţara Românească asupra celei din Moldova prin cărţile bisericeşti" [7]. Am avea dreptul să afirmăm un asemenea lucru numai în cazul cînd cronica lui Ureche ni s-ar fi păstrat într-o copie moldovenească contemporană şi ar fi prezentat astfel de particularităţi lingvistice.

LITERATURA JURIDICO-ADMINISTRATIVĂ

Textele juridice, în speţă *Pravila* lui Vasile Lupu, asupra căreia ne-am oprit, ne mijlocesc o imagine foarte asemănătoare, în cele mai multe cazuri identică, în privinţa normelor fundamentale, cu literatura religioasă. Pentru a nu încărca expunerea, ne vom rezuma să enumerăm situaţiile cînd *Pravila* prezintă unele diferenţe faţă de norma scrierilor bisericeşti:

a) *ă* proton este păstrat în genere (de ex.: *bărbatul*, 577), dar apar şi cazuri (rare) cu *ă* > *a*: *adevarat* (141), *salbateci* (335);

b) mai des apare şi trecerea lui *e* aton final la *i*: *bini* (955), *di* (25, 257, 282), *pri* (65, 771);

c) aceeaşi observaţie în legătură cu trecerea lui *-eá* la *e(ę)*: *pre* (297), *tinere* (708);

d) *î* (*pîni*, 42), alături de *îi* (*pîinea*, 47, 79); grafii de tipul *jupîineasă*, notate la Varlaam, nu se întîlnesc;

[7] Rosetti-Cazacu-Onu, ILL, I, p. 244; cf. p. 245.

e) *ş, j* duri (urmaţi de *e*): *înşălăciune* (317, 330), *grijă* (370), *mişăl* (107), *şădea* (781); *ş, j* moi sînt însă mult mai numeroşi.

Limba documentelor provenite din cancelaria domnească marchează o şi mai mare depărtare de norma urmată în tipăriturile religioase şi reflectă mai fidel graiurile moldoveneşti ale epocii:

a) *ă* proton > *a* se întîlneşte mai frecvent în actele de cancelarie, fonetismul cu *ă* rămînînd predominant: *barbatul* (IZ, II, 2, 33), *s-au jaluit* (DIR, Mold., V, 38), *manastiri* (DIR, Mold., V, 364), *parcalabul* (IZ, II, 1, 105) etc.;

b) reducerea diftongului *-eá* la *e(ę)* este notată sporadic: *me* (IZ, II, 2, 1);

c) trecerea lui *e* medial aton la *i* este destul de bine reprezentată: *ficior(ul)* (IZ, II, 1, 165, II, 2, 32), *pintru* (DIR, Mold., V, 136), *au vinit* (IZ, II, 1, 105, 164, 238) etc.;

d) foarte frecvent se întîlneşte închiderea lui *e* aton final la *i*: *aceli* (DIR, Mold., V, 136), *bucati* (DIR, Mold., V, 291), *caseli* (DIR, Mold., V, 107), *di* (IZ, II, 1, 100), *foarti* (DIR, Mold., V, 287), *mari* (IZ, II, 1, 233), *meali* (DIR, Mold., V, 159; IZ, II, 1, 92), *nişti* (IZ, II, 2, 4), *paci* (DIR, Mold., V, 38) etc.;

e) pe lîngă cazurile cu *î*, majoritare, se întîlnesc, rar, şi exemple cu *îi*: *pîine* (DIR, Mold., IV, 290; IZ, II, 2, 49). De notat aici că în mai multe rînduri am întîlnit grafia *jupîineasă* (DIR., Mold., V, 6, 107, 179, 202, 223; IZ, II, 1, 232).

Trăsături secundare

Fonetică

Vocalism. A aton > *ă* în *lăcată* (Caz. V., II, 22ʳ).

Á nu a trecut la *a* în *păhar* (Caz. V., II, 112ʳ).

Á păstrat în: *blăstăma* (Caz. V., II, 73ᵛ), *fămei* (ŞT, 72), *fărmăcătoriu* (Caz. V., II, 92ʳ), *să mulţămiţi* (Caz. V., II, 102ᵛ), *năred* (Caz. V., II, 92ʳ), *năsipul* (Caz. V., II, 95ʳ), *prăviia* (Caz. V., II, 83ʳ), *rădică* (Caz. V., II, 23ʳ), *răsipi* (Caz. V., II, 32ᵛ), *să spărie* (ŞT, 77); a trecut la *e* în *femĕia* (PP, 54), *nedĕjde* (ŞT, 73) şi la *o* în *folos* (Caz. V., II, 25ᵛ).

Á > *o* în *nuor* (Caz. V., II, 105ʳ); cf. însă şi *nuăr* (Caz. V., II, 31ʳ).

E conservat în *arepi* (Caz. V., II, 22ʳ), *besĕrecă* (Caz. V., II, 3ᵛ), *cetind* (Caz. V., II, 1ʳ), *lepădăm* (Caz. V., II, 50ʳ), *neşte* (Caz. V., I, 380ʳ), *prevĕghe* (Caz. V., II, 23ʳ); *e* > *ă* în *dănăoară* (Caz. V., II, 13ʳ), *e* > *i* în *citite* (C. rom., 1131), *nişti* (IZ, II, 2, 4), *pricep* (Caz. V., II, 22ʳ).

E > *i* în *crierii* (C. rom., 493), *cutrieră* (Caz. V., II, 92ᵛ).

A analogic în loc de *e* în *datoria* (Caz. V., I, 376ᵛ), *datoriu* (DIR, Mold., V, 309).

E > *ă* în *vă astrăinat* (Varlaam; DA, s.v. *astreina*), dar frecvent *streină* (Caz. V., II, 39ᵛ), *streinătatea* (Caz. V., II, 104ᵛ) etc.

Fonetismul *miera* (pentru *mira*; C. rom., 974, 1021).

Sincopa lui *e(i)* în *drept* (ŞT, 136; C. rom., 20, 59), dar *e (i)* a fost păstrat în *derege (direge), derept (direpţ), dereptate (direptate)* (Caz. V., I, 372ʳ, II, 89ʳ, 113ᵛ; C. rom., 89; IZ, II, 1, 93 etc.).

Î păstrat în *veți înbla* (DIR, Mold., V, 287), *îmblă* (Caz. V., II, 21^{v}), *să împlu* (ȘT, 73; PP, 3).

Î > *u* în *curund* (Caz. V., I, 370^{v}, II, 77^{r}).

O (refăcut) în *adormi* (Caz. V., II, 107^{r}), *îngropară* (Caz. V., I, 24^{r}); cf. însă *amurțit* (Caz. V., II, 87^{r}), *micșura* (C. rom. 1040).

O > *u* în *cucon* (Caz. V., II, 47^{v}), *cucoană* (C. rom., 215), *cucoș* (C. rom., 335).

U păstrat în *usteni* și derivatele (Caz. V., II, 78^{r}; ȘT, 77; C. rom., 48), *preut* (Caz. V., II, 29^{r}; ȘT, 15), dar și *osteneala* (rar; C. rom., 2), *preot* (ȘT, 13).

Á-u > *o*: *din lontru* (Caz. V., II, 83^{r}).

Iá păstrat: *încheiat* (Caz. V., II, 110^{v}).

Iu păstrat în *iușor* (Caz. V., I, 381^{r}), *minciunos* (Caz. V., II, 81^{v}).

Consonantism. Notarea lui *v* în cuvinte ca *svadă* (ȘT, 131), *svatul* (IZ, II, 1, 239), *svinte* (ȘT, 15), *svîrșit* (Caz. V., II, 21^{r}); cf. și *să sfîrșiră* (Caz. V., II, 114^{v}).

P în *îndărăpt* (Caz. V., I, 372^{r}; C. rom., 878).

Păstrarea lui *m* în *să se rumpă* (DIR, Mold., V, 267).

D moale în *demult* (Caz. V., II, 79^{r}), *depărteadză* (Caz. V., II, 23^{r}) etc.

T dur în *aștaptă* (Caz. V., II, 44^{r}), *blăstăm* (ȘT, 279), *deștaptă* (Caz. V., I, 374^{r}), *nestîns* (Caz. V., II, 41^{r}), *starpă* (Caz. V., II, 87^{r}), dar și *așteaptă* (Caz. V., II, 83^{r}).

Propagarea lui *n* în *genunchi* (Caz. V., II, 3^{v}).

N > *m* în *înfrîmtă* (Caz. V., II, 116^{r}), *sîmt* (ȘT, 228; C. rom., 239); cf. și *sînt* (DIR, Mold., V, 299).

N conservat în *amănuntul* (C. rom., 723), dar a trecut la *r* în *nemărui* (C. rom., 101).

Ș (nu *s*) în *deșchide* (Caz. V., II, 79^{r}).

R moale în cuvintele formate cu suf. *-tor* (și altele asemănătoare): *cuptoriul* (Caz. V., II, 33^{v}), *dătătoriu* (Caz. V., I, 380^{r}), *învățătoriu* (Caz. V., II, 101^{r}) etc.[8].

L moale în *fĕliu(l)* (Caz. V., II, 99^{r}; C. rom., 981).

L > *n* în *antă* (PP, 26).

H păstrat în *pohtă* (Caz. V., II, 57^{v}), *vătah* (Caz. V., II, 60^{v}), dar a trecut la *v* (prin stadiul *f*) în *vivorul* (PP, 5), *zăduv* (PP, 49).

Morfologie

Pluralul lui *mînă* e *mînu(le)*; pluralul *mîni* apare rar (Caz. V., I, 333^{r}; cf. C. Rom., 375, unde grafia *mînь* ar putea fi interpretată și ca *mîn*).

---

[8] În ed. Longinescu a *Pravilei* lui Vasile Lupu, pot fi întîlnite forme de tipul *grădinar* (29) sau *dator* (14), în care, aparent, am avea a face cu rostirea dură a lui *r*. De fapt, în tipăritura din 1646, în situațiile de mai sus, *r* este suprascris sau urmat de ь cu rolul probabil de „semn moale", așa încît nu avem motive să vorbim în mod cert despre o durificare a acestei consoane; vezi, în legătură cu suprascrierea slovelor, D. Strungaru, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice. I. Criteriile suprascrierii literelor*, în „Limba română", X, 1961, nr. 5, p. 474 — 487.

Neutrele cu radical în *r* fac pluralul în *-ă* : *izvoarăle* (Caz. V., II, 112ʳ).

Demonstrativele *aiesta* (IZ, II, 2, 33), *aiastea* (PP, 24).

Dintre pronumele negative menționăm pe *nemică* (ȘT, 15) — *nimică* (Caz. V., II, 7ʳ), *nime* (Caz. V., I, 372ᵛ).

Numeralele ordinale au la masculin terminația *-le* : *al doile* (Caz. V., II, 47ᵛ), *al treile* (Caz. V., II, 24ʳ).

Forme de prez. ind. : *încungiură* (Caz. V., II, 64ᵛ), *mănîncă* (Caz. V., II, 45ᵛ), *ști* (Caz. V., I, 374ᵛ); o singură dată *știe* (DIR, Mold., V, 260).

Auxiliarul *au* la ind. perf. comp. pers. 3 sg. : *au aprins* (Caz. V., II, 61ᵛ).

La viitor, pers. 3 sg., PP notează forma *ț-a plăcea* (43).

Verbele *a bea, a da, a lua, a sta* prezintă forme în *-ea(-a)* la conj. prez. pers. 3 sg. și pl. : *să bea* (Caz. V., II, 75ʳ), *să dea* (ȘT, 72), *să ia* (Caz. V., II, 21ᵛ), *să stea* (IZ, II, 1, 104).

La cond. prez. 3 sg. și pl. sînt folosite formele *are* (Caz. V., II, 63ᵛ; ȘT, 128) și, rar, *ară* (Caz. V., II, 75ʳ) ale auxiliarului.

La cond. perf., formele construite cu *vrea* se mai întîlnesc, alături de cele literare de astăzi : *vrea cădea* (Caz. V., II, 87ʳ), *vream tăcea* (PP, 1).

La imperativ, apar curent forme în *-areți, -ereți, -ireți* : *nu gonireți* Caz. V., (II, 23ᵛ), *nu spurcareți* (Caz. V., II, 35ᵛ) etc.

A aduce și *a veni* fac la imperativul prezent *adu* (Caz. V., I, 371ᵛ) și *vino* (Caz. V., II, 19ᵛ; ȘT, 77).

Adverbe : *acmu* (Caz. V., I, 376ʳ), *cătinel* (Caz. V., II, 73ʳ), *încătruă* (Caz. V., II, 88ʳ), *mainte* (Caz. V., II, 48ʳ).

Prepoziții : *cătră* (Caz. V., II, 109ᵛ).

Conjuncții : *daca* (ȘT, 76) — *deaca* (PP, 41; IZ, II, 1, 93) — *deacă* (DIR, Mold., V, 38).

Lexic

Elemente de tip nordic : agud (Caz. V., I, 378ʳ), *cubelc* (ȘT, 213), *curechi* (DIR, Mold., V, 309), *dugheană* (C. rom., 203), *feredeu* (Caz. V., II, 47ᵛ), *giurui* (C. rom., 541), *mire* (ȘT; GCR, I, 116), *ogradă* (Caz. V., II, 3ʳ), *omăt* (Caz. V., II, 99ᵛ), *scrîșca* (Caz. V., II, 60ʳ), *sudalmă* (C. rom., 898), *sudui* (C. rom. 890), *șagă* (Caz. V., II, 29ʳ), *șchiupi* (Caz. V., II, 50ʳ), *vorovi* (Caz. V., II, 48ᵛ).

Elemente de tip sudic : zăpadă (Caz. V., II, 99ᵛ).

Dacă facem abstracție de fonetismele muntenești, strecurate în *Răspunsul împotriva catehismusului calvinesc* (*ș*, *r* duri, *z* și *j*), observăm că tipăriturile religioase moldovenești urmează, sub raportul normelor, tradiția stabilită în epoca precedentă. Nu e mai puțin adevărat, așa cum am avut prilejul să arătăm mai sus, că, într-o serie de cazuri, se observă diferențe destul de importante. Este neîndoios că, în această privință, deplasarea centrului cultural din Bucovina la Iași (capitală a Moldovei începînd cu 1575), deci din cea mai nordică regiune a Moldovei

spre sud, nu a rămas fără consecinţe asupra aspectului general al variantei literare moldoveneşti. Firește, nu poate fi vorba de o modificare structurală a normelor, şi aceasta pentru că, într-o serie de privinţe, graiurile vorbite în Moldova în prima jumătate a veacului al XVII-lea erau destul de unitare (mai unitare în orice caz decît în zilele noastre). Totuşi dispariţia rotacismului şi absenţa formelor verbale cu dentala refăcută (care-şi făcuseră apariţia în textele din secolul precedent) trebuie explicate înainte de toate prin această schimbare (parţială) a bazei dialectale pe care a provocat-o transferarea capitalei (şi prin urmare şi a centrului cultural) mai spre sud (în speţă, la Iaşi).

Pe lîngă cele două fenomene citate mai sus, există mai multe particularităţi în privinţa cărora observăm, de asemenea, unele diferenţe între textele bisericeşti din anii 1640—1650 şi cele din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. În *Pravila* ritorului Lucaci şi *Glosele* Bogdan se observă o anumită oscilaţie în modul cum sînt redate unele fonetisme. E vorba de alternanţele *ă/a (bărbat — barbat)*, *-e/i (bine — bini)* şi *-eá/e (prea — pre)*. În *Cazanie*, Varlaam optează în toate aceste cazuri pentru tradiţie (respectînd, adică, norma ideală şi neacordînd credit inovaţiilor din graiuri). Într-o situaţie pînă la un punct asemănătoare se găseşte *Cazania* lui Varlaam şi în privinţa lui *e* medial aton care este păstrat ca atare, cazurile cînd se notează *i* fiind mult mai rare decît în textele din epoca precedentă. Pe de altă parte, observăm că, într-o serie de cazuri, mitropolitul moldovean continuă să acorde cel puţin acelaşi credit inovaţiilor ca şi predecesorii săi, dacă nu chiar unul mai mare: palatalizarea consoanei *f* şi durificarea lui *s*, *dz*, *z*, *ţ* apar mai bine reprezentate la Varlaam decît în *Pravila* lui Lucaci sau în *Glosele* Bogdan. În sfîrşit, e de remarcat faptul că în limba *Cazaniei* îşi fac apariţia fonetisme de tip sudic (sau considerate, cel puţin, ca atare), cum sînt *cîine*, *pîine* (alături de care au fost înregistrate aşa-zise grafii hipercorecte de tipul *giupîincasă*, *tătîine*), *să arate*, *izvoraşte* sau un cuvînt ca *zăpadă*.

Cum se explică această situaţie aparent contradictorie?

Oprindu-ne, deocamdată, la alegerea pe care o face Varlaam în privinţa unor particularităţi fonetice ca menţinerea lui *ă* proton, a lui *e* aton final sau a lui *-eá*, vom spune că există trei explicaţii posibile: a) acceptarea tradiţiei literare locale (conform căreia se scrie *ă*, *-e*, respectiv *-eá*, deşi se rosteau *a*, *i*, respectiv *-ę*); b) influenţa unei alte variante literare (ne gîndim la cea muntenească); c) reproducerea rostirii locale dintr-o anumită regiune a Moldovei, în care aveau curs *ă*, *-e* şi *-eá*.

Prima explicaţie are mari şanse de a fi acceptată, cu atît mai mult cu cît ştim că şi în epoca precedentă îndepărtările de la norma moldovenească ideală fuseseră relativ puţin numeroase. Dar simplul respect faţă de tradiţie nu explică de ce învăţatul mitropolit scria, pe de o parte, *bărbat*, *bine*, *prea*, evitînd rostirile locale, iar, pe de altă parte, *hi*, *hiară* sau *Dumnedzău*, *să împărăţască*, *săcurea* (chiar dacă formele cu *f* şi *s*, *dz*, *ţ* moi sînt bine reprezentate). Dacă Varlaam ar fi manifestat o atît de mare predilecţie pentru grafiile tradiţionale, de ce atunci, în atîtea cazuri, el reproduce pronunţări moldoveneşti mai noi pe care nu le întîlnim în textele literare din epoca precedentă (*cucon*, *strîca*, *stînge*, *strîga* etc.)? Simpla raportare la tradiţia literară locală nu poate da un răspuns acceptabil la toate aceste întrebări.

Nu vom primi o explicaţie mulţumitoare nici dacă vom considera că *bărbat*, *bine*, *prea* ar fi muntenisme. Ar trebui, şi de această dată, să lămurim de ce autorul moldovean s-a lăsat influenţat de munteni numai în cazurile de mai sus (eventual şi în alte cîteva) şi n-a făcut aceeaşi alegere în alte situaţii, cum ar fi oscilaţia între *f* şi *h'*, între rostirea moale şi cea dură a consoanelor *s*, *dz*, *z*, *ţ*, ca să nu mai vorbim de redarea în scris a labialelor dure şi mai ales a lui *dz* şi *ğ*.

Luînd în consideraţie cea de a treia explicaţie, facem, după părerea noastră, un pas decisiv în rezolvarea problemei. După cum se ştie, mitropolitul Varlaam era originar din Baloteştii Putnei (actualul judeţ Vrancea), adică dintr-o regiune unde astăzi se vorbeşte, pînă la un punct, un grai de tranziţie între Moldova şi Muntenia, cu predominarea formelor moldoveneşti, dar prezentînd într-o serie de cazuri şi muntenismele corespunzătoare [9]. La sfîrşitul secolului al XVI-lea şi la începutul celui următor, regiunea Putnei mergea, foarte probabil, cu Muntenia şi în privinţa unor fonetisme ca *bărbat*, *bine*, *prea*. Fonetismele *a*, *-i*, *-e(ę)*, răspîndindu-se în Moldova de la nord spre sud, au putut să nu ajungă încă, în expansiunea lor, la graniţele sudice ale provinciei sau, cel puţin, să nu se impună pe deplin aici. E de amintit că pînă în vremea lui Ştefan cel Mare ţinutul Vrancei a aparţinut Munteniei. La începutul secolului al XVII-lea, un contingent de munteni a venit să se aşeze în această regiune [10]. Nu e exclus ca asemenea colonizări să fie mai vechi, dinainte de 1600.

Dacă admitem, deci, că Varlaam rostea, pe de o parte, *bărbat*, *bine*, *prea*, iar, pe de altă parte, *hi*, *Dumnedzău* etc., atunci respectul său pentru norma ideală în cazurile citate mai sus capătă o explicaţie mai mult decît verosimilă. Firește, şi cărţile coresiene au putut juca, în privinţa aceasta, un anumit rol (căci ele promovau grafii cu *ă*, *-e* şi *-eá*). Rolul acesta este însă unul indirect, secundar şi poate fi pus la îndoială, atîta vreme cît în alte cazuri posibila lor influenţă nu s-a manifestat cu aceeaşi intensitate. În general, acestor cărţi nu li se poate atribui altă înrîurire decît aceea de a fi fortificat, în unele cazuri, prin puterea exemplului, tradiţia literară locală.

Vorbind despre influenţa munteană, va trebui să ne ocupăm mai îndeaproape de grafiile de tipul *cîine* şi *giupîneasă*, care sînt socotite, de obicei, drept dovezi sigure ale tendinţei pe care o manifesta Varlaam de a imita felul de scriere al muntenilor [11]. Cunoscînd originea lui Varlaam, ne putem întreba dacă nu cumva fonetismul cu *îi* se explică prin raportare la graiul putnean, aflat la graniţa dintre rostirile cu *î* şi *îi* şi în care, în zilele noastre, au fost notate şi rostiri cu *îi*. Pentru a explica grafiile de tipul *giupîineasă* ar trebui să admitem că norma graiului vorbit de Varlaam o constituia pronunţarea cu diftong. Chiar în acest caz, e greu de înţeles de ce mitropolitul moldovean nu foloseşte, în *Cazanie* (cu cîteva

---

[9] Cf. Iorgu Iordan, *Graiul putnean*, în „Ethnos", I, 1941, fasc. 1, p. 90—117; Gr. Rusu, *Graiuri de tranziţie. În legătură cu poziţia graiului vrîncean în cadrul dacoromînei*, în „Cercetări de lingvistică", VI, 1961, nr. 1, p. 82—94; B. Cazacu, *Despre dinamica limitelor dialectale*, în „Fonetică şi dialectologie", V, 1963, p. 27—40.

[10] Vezi B. Cazacu, *loc. cit.*, p. 32.

[11] Vezi, de exemplu, Rosetti, ILR, p. 477; L. Onu, *Observaţii cu privire la contribuţia lui Varlaam la dezvoltarea limbii române literare*, p. 43—44; B. Cazacu, *Pagini de limbă şi literatură română veche*, [Bucureşti, 1964], p. 59.

excepţii), formele cu *î*, care s-au păstrat pînă astăzi în graiul putnean, deci existau aici în urmă cu trei secole.

Acceptînd ipoteza că în prima jumătate a secolului al XVII-lea „diftongarea" lui *î* ar fi fost cunoscută numai în sudul Moldovei şi absentă în rest, vom fi surprinşi să întîlnim rostiri (sau numai grafii) de tipul *cîine, pîine* şi în documente moldoveneşti ieşite din cancelaria domnească în anii 1618—1643 şi chiar în acte particulare. Tot în documente de cancelarie scrise în Iaşi între 1621 şi 1641 am notat şi pe *giupîneasă* (care apare şi în acte particulare). De o influenţă a lui Varlaam asupra scriitorilor de documente înainte şi imediat după 1620 nu credem că poate fi vorba [12], după cum nu ar fi corect să-i socotim pe toţi scribii documentelor originari din Moldova sudică. În cazul acesta ar trebui să admitem că „diftongarea" lui *î* (în *cîine* etc.) era odinioară răspîndită în unele graiuri moldoveneşti (şi se produsese chiar în cuvinte ca *giupîneasă, tătîine* etc.). O asemenea explicaţie ar rezolva totul, dar ar trebui temeinic demonstrată (am văzut că în documentele moldoveneşti din secolul al XVII-lea *îi* apare rar).

Nu ni se pare inatacabilă nici invocarea unei influenţe a graiurilor sau a scrierilor munteneşti. Într-adevăr, de ce s-ar fi oprit Varlaam cu predilecţie numai asupra acestei particularităţi de tip sudic şi nu şi asupra altora? Şi apoi nu ar fi oare hazardat să vorbim despre o înrîurire muntenească asupra unor modeşti scribi moldoveni de la începutul secolului al XVII-lea? S-ar putea să avem a face în toate aceste cazuri cu un simplu fapt de grafie, cum crede I. Bărbulescu (semnul ъи reda în chirilica rusească pe *î*)[13]. Totuşi, de ce atunci ъи nu apare pentru a-l reda pe *î* decît în cuvinte cum sînt *cîne* şi *giupîneasă*?

După cum se vede, problema prezenţei pe o scară largă a grafiilor cu *îi* în cărţile lui Varlaam (şi nu numai în ele) nu poate fi socotită ca rezolvată în momentul de faţă. Ceea ce am vrut să arătăm în cele de mai sus este că fenomenul poate fi explicat şi altfel decît printr-o (altminteri posibilă) influenţă munteană.

Nici *zăpadă* nu trebuie socotit drept un muntenism în opera lui Varlaam (unde e dublat de *omăt*). El poate proveni din graiurile moldoveneşti de sud, unde termenul e răspîndit în zilele noastre, sau poate chiar din alte graiuri vorbite în Moldova în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în care *omăt* nu-l înlocuise încă pe *zăpadă*. O observaţie similară în legătură cu *să arate*, care a circulat, după toate probabilităţile, în Moldova (de sud) în secolele al XVI-lea — al XVII-lea, dacă nu chiar mai tîrziu, înainte de a fi înlocuit prin *să arĕte, să arăte* (cf. în această privinţă *să arrăte* în *Glosele* Bogdan). Mai complicate sînt lucrurile în legătură cu rostirea dură a lui *r* în *amăraşte, izvoraşte*, înregistrată în *Cazanie*. Fără a fi cu desăvîrşire exclus ca asemenea rostiri să fi avut curs în sudul Moldovei (unde a fost notată în secolele trecute durificarea lui *r* în *să arate*), rămîne posibil ca cele două grafii, aflate pe aceeaşi filă a *Cazaniei* (157), să provină din vreun omiliar muntenesc pe care mitropolitul Varlaam l-a pus la contribuţie. De observat, în acest sens, că în pasajul corespunzător din *Cazania a II-a* coresiană apare grafia *amăraşte*.

---

[12] Cf. G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 124—125.

[13] I. Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul XVI şi XVII*, Bucureşti, 1904, p. 361—362.

În raport cu *Cazania*, celelalte texte religioase tipărite se arată mai receptive faţă de inovaţiile din graiuri. Chiar dacă nu diferă esenţial de *Cazania* din 1643, *Şepte taine* (traducător: Eustratie Logofătul) şi, mai ales, *Paraclisul* (autor necunoscut) notează în scris o serie de fenomene inexistente sau slab reprezentate în *Cazanie: să giudeci, pute, şărbii, au şădzut, ucinicu, vini* etc. *Paraclisul* se apropie, aşadar, în mai mare măsură de graiurile moldoveneşti ale epocii, ceea ce L. Onu a subliniat nu de mult [14] şi poate fi acceptat, cu observaţia că la mijloc ar putea fi, uneori, şi diferenţe de ordin dialectal. În acest sens, noi credem, spre deosebire de L. Onu, că *Paraclisul* reflectă un grai moldovenesc nordic, în orice caz mai nordic decît *Cazania*, care reproduce în unele privinţe graiul din regiunea Putnei. Firește, deosebirile dintre cele două texte nu sînt însemnate, cum e şi normal dealtfel, dacă ne gîndim că supunerea faţă de normele variantei literare locale nivela diferenţele, iar acestea nu erau mari, în epoca aceea, între nordul şi sudul regiunii.

Mergînd mai departe, vom observa că textele profane (juridice sau administrative) prezintă, la rîndul lor, anumite deosebiri faţă de tipăriturile bisericeşti şi, în special, faţă de *Cazania* lui Varlaam. Diferenţele constau, şi de această dată, într-o mai mare apropiere a limbii literaturii juridico-administrative de graiuri. O serie de fonetisme şi forme relativ recente pătrund în paginile acestor texte, iar atunci cînd norma literară locală admitea alternanţele, preferinţele autorilor laici încep să se îndrepte, deocamdată destul de timid, spre faptul de limbă din limba curentă. Ar fi greşit însă să credem că deosebirile acestea erau de natură a perturba unitatea variantei literare moldoveneşti. Ele existau totuşi şi consemnarea lor ne va ajuta să înţelegem mai bine evoluţia ulterioară a normei literare moldoveneşti.

În concluzie, varianta literară moldovenească suferă în prima jumătate a secolului al XVII-lea unele modificări faţă de norma perioadei precedente, datorită deplasării centrului cultural spre sud. Fixată în forma cea mai limpede în *Cazania* lui Varlaam, noua normă moldovenească este acceptată nu numai în cărţile bisericeşti, ci şi în cele laice (cu unele deosebiri). Prestigiul şi difuzarea largă a lucrării au avut un rol important în impunerea şi apoi în menţinerea acestei norme, care este, în principiu, impermeabilă faţă de influenţele din afară. Chiar dacă acceptăm ideea că Varlaam i-a urmat pe munteni scriind *cîine, pîine* sau că mitropolitului moldovean i-au „scăpat" pe o filă din *Cazanie* grafiile *amăraşte, izvoraşte*, aceste fapte nu sînt în stare să modifice, în esenţă, afirmaţia noastră. Mult mai semnificativ ni se pare exemplul pe care-l oferă mitropolitul moldovean în privinţa *Răspunsului împotriva catehismusului calvinesc*. Deşi tipărită de meşteri munteni, în Ţara Românească, normele moldoveneşti ale cărţii sînt, în general, respectate, chiar dacă în unele cazuri apar cîteva particularităţi muntenești de limbă introduse de tipografi. Faptul e în măsură să ilustreze voinţa autorului de a-şi vedea tipărită opera în haină moldovenească.

---

[14] *Noi elemente de limbă vorbită din prima jumătate a sec. al XVII-lea*, p. 85.

SUD-VESTUL TRANSILVANIEI

Activitatea literară desfăşurată în prima jumătate a secolului al XVII-lea în această parte a ţării se leagă în chip strîns de inaugurarea, în 1640, a tipografiei mitropolitane din Bălgrad. Înainte de această dată, după unele informaţii relatate de Timotei Cipariu, s-ar fi realizat traducerea integrală a Bibliei, în timpul şi sub imboldul principelui Gavril Bethlen (în jurul anului 1620), dar textul traducerii nu a ajuns pînă la noi. Sînt, de asemenea, de semnalat cîteva acte ieşite din cancelaria mitropoliei din Bălgrad, cel mai vechi dintre ele purtînd data 1600. Inaugurarea activităţii tipografice nu poate fi despărţită de ascuţirea propagandei calvine sub Gheorghe Rákóczi I, care cerea naţionalizarea serviciului divin şi transpunerea cuvîntului lui Dumnezeu, deci a Bibliei şi, în primul rînd, a Noului Testament, în limba română. Tipografia e adusă din Ţara Românească, iar întîiul meşter a fost un muntean, popa Dobre, care tipăreşte în 1640 (după Drăganu, în 1642) celebrul *Catehism* calvin (astăzi pierdut). Imprimat la Prisac, *Catehismul* este „izvodit" la Bălgrad şi are drept „scriitor" (adică, probabil, traducător) pe Gheorghe din Sec. Aceluiaşi tipograf îi datorăm şi retipărirea *Cazaniei a II-a* a lui Coresi (Bălgrad, 1641). Urmează apoi o pauză de şapte ani pînă la apariţia, în 1648, a *Noului Testament* de la Bălgrad.

Lucrarea, legată de numele mitropolitului Simion Ştefan (deşi nu este opera acestuia), s-a bucurat de o largă difuzare în toate provinciile româneşti. După cele ce se spun în prefaţă, traducerea ar fi fost începută de călugărul muntean Selivestru, dar a fost apoi refăcută şi dusă la capăt de alte persoane. De cine, nu ni se spune. Cipariu afirmă că e vorba de însuşi mitropolitul Simion Ştefan, ajutat de unii preoţi calvini, dar lucrurile sînt departe de a fi lămurite în această privinţă.

Trei ani mai tîrziu, în 1651, apare, tot la Bălgrad, o *Psaltire*. În 1656 seria tipăriturilor bălgrădene se încheie prin *Scutul Catehismuşului*, o reeditare a *Catehismului* din 1640, însoţită de observaţii critice la adresa *Răspunsului* din 1645 al mitropolitului Varlaam.

Din cancelaria mitropoliei din Bălgrad provin cîteva acte care au ajuns pînă în zilele noastre.

Indicaţii bibliografice: G. Bariţiu, *Catehismul calvinesc impus clerului şi poporului românesc sub domnia principilor Georgiu Rakoczi I şi II ...* însoţit de una escursiune istorică şi de un glosariu, Sibiu, 1879; I. Bălan, *Limba cărţilor bisericeşti*. Studiu istoric şi liturgic, Blaj, 1914, p. 127—135 (cap. *Testamentul nou de la Bălgrad*); I. Popp, *Beiträge zum Studium der Altrumänischen*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänischen Sprache zu Leipzig", III, 1896, p. 170—182 (despre limba *Psaltirii* din 1651); Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, ed. a II-a, Bucureşti, 1971, p. 104—114 (cap. *Contribuţia lui Simeon Ştefan la impunerea unei norme fonetice şi lexicale supradialectale*); G. F. Ţepelea, *Cîteva precizări în legătură cu izvoarele şi glosele Noului Testament de la Bălgrad (1648)*, în „Limba română", XII, 1963, nr. 3, p. 274—282; idem, *Alte precizări în legătură cu predosloviile Noului Testament de la Bălgrad*, în „Biserica ortodoxă română", LXXXIII, 1965, nr. 1—3, p. 113—124.

Deşi puţin numeroase, textele scrise la Alba Iulia au reuşit să fixeze cu destulă consecvenţă particularităţile graiurilor vorbite în partea sud-

vestică, de pe Mureşul mijlociu, a Transilvaniei. Ţinînd seama că din această epocă datează primele lucrări literare scrise în această regiune a Transilvaniei, ne vom opri mai pe larg asupra lor. În raport cu particularităţile celorlalte variante literare, textele bălgrădene ne prezintă următoarea imagine de ansamblu:

Trăsături fundamentale

LITERATURA RELIGIOASĂ

a) *ă* proton nu a trecut niciodată la *a*: *bărbat* (PB, 70^{r}), *călcai* (Caz. B.^{1}, 23), *a lăsa* (NT, 24^{v})[15], *păcatul* (PB, 70^{r});

b) *e* medial aton păstrat: *feciori* (NT, 26^{r}), *oameni* (NT, 140^{r}; Caz. B.^{1}, 46), *am venit* (NT, 4^{r}) etc., alternînd cu *i*: *priiatinul* (NT, 25^{r}; PB, 35^{v}), *ucinicii* (NT, 24^{v}) etc., cu predominarea formelor cu *e*;

c) *e* final aton nu apare trecut la *i*: *dereptate* (NT, II^{v}), *dulce* (Caz. B^{1}., 23) etc.;

d) *-eá* nu s-a redus la *e(ę)*: *a avea* (NT, I^{v}), *cea* (NT, 217^{v});

e) *î* alternînd cu *îi*, formele cu *î* fiind majoritare: *cînii* (NT, 20^{v}), *cînilor* (NT, 20^{v}), *mînile* (NT, 19^{v}, 35^{v}, 37^{r} etc.), *mînilor* (PB, 30^{r}), alături de *cîinilor* (NT, 19^{v}), *mîinile* (NT, 20^{r}; Caz. B^{1}., 126), *pîinea* (NT, 8^{r});

f) labiodentala *f* nealterată: *să fie* (Caz. B^{1}., 105), *firea* (NT, 1^{r}) etc.;

g) labiale moi alternînd cu labiale dure, cu predominarea celor dintîi: *iubesc* (NT, 7^{v}), *mergînd* (NT, 33^{r}, 41^{v}), *să răpească* (Caz. B.^{1}, 105; PB, 42^{r}), dar şi: *să iubască* (NT, 196^{r}), *iubăsc* (PB, 90^{v}), *mărgînd* (NT, 27^{v}); cf. şi *beu* (NT, 146^{r}), alături de *băutoriu* (NT, 14^{v});

h) *n* intervocalic conservat: *să asamănă* (NT, 1^{v}), *botejune* (Caz. B.^{1}, 58) etc.;

i) *ń* trecut la *i̯*: *pustie* (NT, 5^{r}), *vie* (NT, 28^{r}), *viei* (Caz. B.^{1}, 305); cf. însă, o dată, în Caz. B.^{1}: *să vine* (73)[16];

j) *s, z, ţ* moi alternînd cu *s, z, ţ* duri, cu predominarea celor dintîi: *auziră* (NT, 52^{r}), *să curăţească* (NT, III^{r}), *seamănă* (Caz. B.^{1}, 88), *semnu* (NT, IV^{v}), *să ţinem* (NT, 28^{r}) etc., dar şi *adusără* (NT, 4^{r}), *dumnezăiască* (NT, III^{v}), *omorîţ* (PB, 128^{v}), *sara* (NT, 42^{r}). *Ţ* moale în *frîmsěţe* (NT, 5^{v}; PB, 51^{r}). *I*, nu *î*, după *s*, în *simbete* (NT, 15^{r});

k) *ş, j* moi (+ *e*): *greşesc* (Caz. B.^{1}, 305), *grije* (NT, II^{v}), *înşelătoare* (PB, 40^{v}), alături de *ş, j* duri: *deşărt* (NT, 2^{r}), *grijă* (NT, 8^{r}), *înşălăciune* (PB, 70^{r}), cu predominarea celor dintîi;

l) *ş, j* moi (+ *ě*): *greşěle* (NT, V^{r}), *grijěşte* (PB, 90^{v}), *şěrpe* (NT, 9^{v}), alternînd cu *ş, j* duri: *greşalele* (NT, 24^{v}), *grijaşte* (Caz. B^{1}., 134), *sfîrşaşte-să* (PB, 250^{v}), *slujaşte* (NT, 5^{v}), *şapte* (NT, 29^{r}), cu o uşoară predominare a rostirilor dure;

---

[15] Pentru *Noul Testament* ne-am folosit de indicele aflat la Institutul de lingvistică din Bucureşti.

[16] Scris din greşeală сь вимє, în loc de сь вимѣ.

m) fricativa *z : auzi* (NT, 6r), *botez* (NT, 5r), *zice* (Caz. B.1, 23) etc.; foarte rar, îndeosebi în PB, ne întîmpină şi cuvinte scrise cu *dz*: *botedzul* (PB, 5r), *dziceţi* (NT, 34v), *am vădzut* (PB, 317v);

n) africata *ğ : agiunge* (NT, 9r), *să giuca* (NT, III r), *să giure* (NT, 6v), *împregiur* (PB, 41v); în Caz. B.1, apare numai *j : ajutoriu* (23), *să judece* (34), *junghe* (23);

o) *r* dur (urmat de *e, i*), în *rău* (NT, 6v), *strînsără* (NT, 19r), *urîtoriu* (Caz. B.1, 46) etc.; *r* moale în *crepa* (NT, 144r), *strinsără* (NT, 28v);

p) *r* moale în *urĕşte* (NT, 196r); cf. însă *să să arate* (NT, 45v), *uraşte* (NT, 122v); în Caz. B.1 numai *r* dur: *izvoraşte* (27), *mohoraşte* (179);

q) *rr* a fost redus la *r : urăscu* (PB, 51r);

r) articolul posesiv cunoaşte forme variabile în număr şi gen: *al Calugălii* (NT, 2r), *a lui Isus Hristos* (NT, Ir), *ai Iudeei* (NT, 3r), *ale lor* (NT, 2r), dar *a* invariabil se întîlneşte, de asemenea, cu o relativă frecvenţă: *a*[l] *lui David* (NT, 29v), *a*[le] *lui Neftali* (NT, 6r);

s) formele verbale iotacizate sînt singurele folosite la verbele cu radical în *d : să auză* (NT, 6r), *să vază* (Caz. B.1, 55; NT, 6v) etc. şi în *t : poci* (NT, 12r), *să scoaţă* (Caz. B.1, 280) etc. La verbele cu radical în *n*, alături de formele iotacizate (larg majoritare), apar, la conjunctiv, şi forme cu dentală refăcută: *să puie* (Caz. B.1, 279), *să vie* (NT, 13v; PB, 230v) — *să vină* (NT, 28v, 38v);

t) la indicativul imperfect am notat numai forme de pers. 3 pl. în *-a : să boteza* (NT, 5r), *păţiia* (NT, 6r) etc.

LITERATURA ADMINISTRATIVĂ

În afara tipăriturilor bălgrădene, am cercetat două documente ieşite din cancelaria mitropolitană a Transilvaniei, despre care se poate spune că reprezintă rudimentele unui stil administrativ.

În privinţa trăsăturilor fundamentale, scrisoarea mitropolitului Ioan de Prislop din c. 1600 (AIIN, III, 564) prezintă următoarea situaţie: *ă* proton $>$ *a : voiu lasa*, cf. însă *sănătate ; e* medial aton păstrat: *am venit ; e* final aton $>$ *i : cadi*, cf. însă *bine ; -eá* păstrat: *acea ;* labiodentala *f* $>$ *h' : va hi, să hii*, cf. însă *să fie ; -n-* nu s-a rotacizat: *închinăciune ; dz* dur: *Dumnedzău* (scris: *Dumneğău*) ; *ş, j* moi (+ *e*) : *s-au jeluit, mişel ; dz : au dzis ; ğ : să gioare ;* art. posesiv variabil: *al lui.*

După cum se vede, în unele cazuri documentul marchează diferenţe faţă de normele tipăriturilor bălgrădene. Firesţe, insuficienţa materialului pe care ni-l oferă scrisoarea interzice o stabilire mai exactă a normelor pe care le urma în scris mitropolitul ardelean. Pentru a explica cel puţin unele din particularităţile textului, va trebui să avem în vedere originea sud-hunedoreană a mitropolitului Ioan.

Cel de al doilea document e mai nou cu o jumătate de veac şi poartă semnătura mitropolitului Simion Ştefan (SD, IV, 28). Deşi textul e foarte scurt, el ne permite să presupunem că normele *Noului Testament* de la Bălgrad se aplicau şi în cancelaria arhiepiscopală: *ă* proton păstrat:

bătrîn[i], săn[ă]toș ; e medial și final aton păstrat : *cade, știre, au venit ; f* păstrat : *să fie ; z : zile ; ğ : ğiopănul.*

Alte două documente au fost trecute cu vederea. *Canoanele* mitropolitului Dosoftei al Bălgradului din 1627, publicate de Cipariu în AF, p. 253, sînt reproduse după transcrierea lui Maior, iar scrisoarea românească a principelui Gh. Rákóczi din 1650 (SD, IV, 28—29) e un simplu concept.

Trăsături secundare

Fonetică

Vocalism. Ă nu a trecut la *a* în *păhar* (NT, 5^{v}) ; cf. însă *pahar* (NT, 14^{r}).

Ă păstrat în *blăstemații* (Caz. B.^{1}, 305), *fămĕia* (NT, 13^{v}), *fărmăcători* (NT, 160^{r}), *nădăjduitorilor* (PB, 41^{v}), *năvod* (NT, 20^{v}), *năsip* (NT, 9^{r}), *părĕte* (PB, 128^{v}), *prăvescu* (PB, 32^{r}), *să rădice* (NT, 29^{r}), *răsipĕște* (NT, 15^{v}) ; *ă* > *e* în *nedejduiaște* (PB, 51^{r}) ; *ă* > *i* (prin stadiul *e : previtori*, NT, 1^{v}) : *să privesc* (NT, 131^{r}).

Á > *o* în *nuorul* (NT, 135^{v}).

E păstrat în *arepilor* (PB, 17^{r}), *besĕrecă* (NT, III^{r} ; SD, IV, 28), *cetĕște* (Caz. B.^{1}, 8), *demineață* (NT, 27^{r}), *lepădară* (NT, 18^{r}), *nește* (NR, 12^{v}), *prevegherile* (NT, 130^{v}), *streini* (NT, IV^{r}) ; *e* > *ă : să lăpădă* (NT, 29^{r}) ; *e* > *i : bisearecа* (SD, IV, 28), *să lipi* (NT, 124^{v}), *striinilor* (numai în Caz. B.^{1} ; 47).

A analogic în loc de *e : datori* (numai în Caz. B.^{1} ; 7) ; în NT numai forme cu *ĕ : dĕtoriia* (24^{r}).

E(i) nu s-au sincopat în *deregătoriia* (NT, II^{r}), *dereptate* (NT, 29^{r}), *direptate* (NT, 26^{r}).

Î păstrat în *gîcitor* (NT, 4^{v}), *îmblă* (NT, 14^{r}), *să împlu* (PB, 130^{v}).

Î > *i* (sau *i* păstrat ?) în *tinărul* (NT, 25^{r}).

Î > *u* în *curund* (NT, 124^{r}), dar mai frecvent este fonetismul cu *î : curînd* (NT, 124^{r}).

O > *u* în *adurmiră* (NT, 17^{v}), *durmitare* (NT, III^{r}), *micșura-să-va* (NT, 30^{r}), dar apare și *o* (analogic) în *dormiia* (NT, 10^{v}), *ai micșorat* (PB, 29^{v}).

U păstrat în *preuți* (NT, IV^{r}), *usteneală* (PB, 10^{r}).

U apare trecut la *î* în *frîmsĕțe* (NT, 5^{r} ; PB, 51^{v}), *porîncește* (NT, II^{v}) ; cf. *porunca* (NT, I^{r}), *poruncescu* (NT, III^{r}).

Sincopa lui *u* în *să uscă* (NT, 45^{r}).

Hiatul *ă-u* păstrat în *înlăuntru* (NT, 36^{r}).

În loc de *ea* apare *a* în *lapădă* (NT, 23^{v}) ; cf. însă *leapădă* (NT, 23^{v}).

Iá conservat în *s-au apropiat* (NT, 35^{v}).

Iu păstrat în *iușoară* (NT, 15^{r}), *minciunoși* (NT, 31^{v}) ; a trecut la *i* în *mincinoși* (NT, 9^{r}).

Consonantism. Epenteza lui *p* în *îndărăpt* (PB, 136^{r}).

M' păstrat în *să rumpă* (NT, 9^{r}).

V păstrat în *svĕşnic* (NT, 6ᵛ), *svînt* (NT, 1ʳ); apare trecut la *f* de cele mai multe ori: *sfatul* (NT, IVʳ), *s-au sfătuit* (NT, 166ʳ), *sfinţi* (NT, IIIᵛ), *sfîrşit* (NT, 134ᵛ).

D moale în *de* (NT, 5ʳ), *desăvîrşit* (NT, 8ʳ) etc.

Durificarea lui *t* în *blastămă* (NT, 7ᵛ), *va stînge* (NT, 31ᵛ); cf. însă şi *va stinge* (NT, 15ᵛ).

N > *m* în *frîmse* (NT, 131ʳ), dar şi *frînse* (NT, 161ᵛ); cf. şi *sînt* (NT, 15ʳ).

N > *r* în *nemărui* (NT, 22ʳ).

Propagarea lui *n* în *genunche* (NT, 22ᵛ).

Ş în *deşchise* (NT, IIIʳ).

Dz > *ğ* în *gice* (NT, 12ᵛ), *gicere-aţi* (NT, 22ᵛ), dar *zice* e mult mai răspîndit.

R moale în *ascultătoriu* (NT, 40ʳ), *ceriu* (PB, 50ʳ), *rotariului* (NT, 18ᵛ).

R > *l* în *tutulor* (numai în Caz. B.[1], 263; tot aici, însă, *tuturor*, 278); în NT numai *tuturor* (6ᵛ).

L moale în *fĕliuri* (NT, 42ʳ).

H păstrat în *pohtescu* (NT, IIʳ), alături de fonetismul *f* (< *h*): *poftim* (NT, VIʳ); cf. şi *vihor* (NT, 45ᵛ) — *vivor* (NT, 10ᵛ), cu *h* > *f* > *v*.

Morfologie

Pluralul lui *mînă* este *mîni* (NT, 19ᵛ, 37ʳ) şi, mult mai rar, *mînule* (PB, 130ᵛ).

Pluralul neutrelor cu radical în *r* se termină, de regulă, în *-ă: hotarăle* (NT, 6ʳ), *izvoară* (NT, IIᵛ); cf. însă şi *hotarele* (NT, 4ᵛ).

Pronume negative: *nemică* (NT, 4ʳ), *nime* (PB, 4ʳ).

Pronumele şi adjectivele nehotărîte *varece* (NT, 23ᵛ), *varecine* (NT, 13ᵛ).

Numeralul ordinal prezintă la masculin forme în *-le: al doile* (NT, 152ᵛ), *al treile* (NT, 2ʳ); în Caz. B.[1] am notat forme în *-lea: al doilea* (305).

Forme verbale de ind. şi conj. prez.: *să gioare* (AIIN, III, 564), *gioru* (NT, 46ʳ), *încungiură* (NT, 146ᵛ), *lucră* (NT, 27ᵛ) — *lucrează* (numai în Caz. B.[1]; 105), *mănîncă* (NT, 30ᵛ)—*mîncă* (NT, 124ʳ), *şti* (NT, 2ʳ) — *ştie* (NT, 32ʳ, 45ᵛ).

Auxiliarul *au* la ind. perf. comp. 3 sg.: *au grăit* (NT, 16ᵛ).

Verbele *a bea, a da, a lua, a sta* prezintă la conj. prez. pers. 3 forme în *-ea (-a): să bea* (NT, 37ᵛ), *să dea* (NT, 24ᵛ), *să ia* (NT, 21ᵛ), *să stea* (NT, 145ᵛ).

La cond. prez. pers. 3 sg. şi pl. auxiliarul prezintă formele *are* (NT, 26ᵛ) şi *ară* (NT, 21ᵛ).

La cond. perf. n-am notat decît forme construite cu auxiliarul *a fi: ară fi făcut* (NT, 169ʳ).

Imperativul prohibitiv de tipul *nu facereţi* (NT, 30ʳ), *nu vărsareţi* (NT, 9ʳ) este larg răspîndit.

Imperativul lui *a aduce* este *adu* (NT, 23ʳ), al lui *a veni: vino* (NT, 7ʳ).

Adverbe: *acmu* (rar; PB, 41^{v}) — *acum* (frecvent; NT, 5^{r}; PB, 259^{r}; SD, IV, 28), *mainte* (NT, 3^{v}).
Prepoziţii: *către* (NT, 127^{r}).
Conjuncţii: *deaca* (NT, 118^{r}).

Lexic

Elemente de tip nordic: alean (*în* ~; NT, 7^{r}), *besadă* (NT, 36^{v}), *ciurdă* (NT, 9^{v}), *foale* (PB, 119^{v}), *mire* (NT, 32^{v}, 43^{r}), *nari* (PB, 257^{v}), *nea* (NT, 39^{r}), *ocă* (NT, 149^{r}), *poroboc* (NT, 2^{v}), *priiatnic* (NT, 29^{v}), *răzunchi* (PB, 60^{r}), *săcriiu* (NT, 75^{v}), *scrîşca* (NT, 142^{v}), *sudui* (NT, 74^{v}), *tărnaţ* (NT, 151^{r}).

Elemente de tip sudic: curte (NT, 129^{v}), *ginere* (NT, 11^{v}), *prah* (NT, 79^{v}), *scuepi, scuepitură* (NT, 118^{r}).

Pentru a stabili care erau normele variantei literare sud-vest ardeleneşti, va trebui să facem, din capul locului, o distincţie cît se poate de clară între *Evanghelia cu învăţătură*, apărută la Bălgrad în 1641, şi celelalte cărţi ieşite din aceeaşi tipografie cîţiva ani mai tîrziu (*Noul Testament* de la Bălgrad, 1648, *Psaltirea*, 1651, şi *Scutul catehismuşului*, 1656). Pusă sub teasc de un muntean (popa Dobre), *Evanghelia cu învăţătură* reproduce cu maximum de fidelitate textul celei de a doua cazanii coresiene. Supunerea faţă de model a tipografului a fost atît de mare, încît el a respectat pînă şi punerea în pagină şi în rînd a cărţii din 1581. Aşa se face că unei pagini din *Cazania* de la Braşov îi corespunde, ca într-o fotografie, o anumită pagină din textul tipărit de Dobre. La fel de credincios a rămas tipograful şi limbii originalului, în care n-a intervenit cu modificări. Exemplele înşirate mai sus au arătat, cu suficientă claritate, prezenţa normelor literare muntene în paginile *Evangheliei cu învăţătură*. O altă distincţie trebuie făcută în legătură cu scrisoarea lui Ioan de Prislop, privită în raport cu documentul ieşit, în 1648, din cancelaria mitropolitană (actul din c. 1600 prezintă influenţe hunedorene de sud).

Dacă facem deci aceste distincţii necesare, atunci vom observa, fără greutate, că textele scrise la Bălgrad în anii 1650 se apropie destul de mult, sub raportul trăsăturilor fundamentale, de varianta literară bănăţeană-hunedoreană. Nimic surprinzător în această constatare, dacă avem în vedere vecinătatea graiurilor pe care se întemeiază lucrările elaborate în cele două părţi ale ţării. Evident, faptul acesta nu înseamnă că diferenţe nu există. O confruntare a particularităţilor distinctive a celor două variante le pune, fără întîrziere, în lumină. Cele mai notabile dintre ele ni se par a fi absenţa lui *ĭ* în textele bălgrădene şi prezenţa masivă a lui *z*, care a antrenat cu sine notarea sporadică a lui *dz*. Ambele particularităţi trebuie explicate, după părerea noastră, prin evoluţia normală a graiurilor româneşti din zona Mureşului mijlociu în prima jumătate a veacului al XVII-lea. S-ar putea însă ca unii să-l interpreteze pe *z* drept o influenţă muntenească a cărţilor coresiene, a traducătorului Selivestru (în cazul *Noului Testament*) sau a tipografilor munteni, cunoscuţi (ca Dobre) sau necunoscuţi. Nu e greu de văzut că a doua explicaţie cade, întrucît nu are în vedere decît o singură lucrare. Ultima devine la rîndul ei îndoielnică,

dacă ne referim la actul din 1648, iscălit de Simion Ştefan, care are *z*[17]. Ar rămîne, deci, valabilă, la capătul acestui raţionament, numai explicaţia prin influenţa textelor coresiene. Dar, dacă aşa ar sta lucrurile, ar trebui să ne întrebăm de ce înrîurirea muntenească s-a exercitat numai în privinţa lui *dz* (înlocuit prin *z*) şi nu şi în ceea ce priveşte redarea în scris a lui *ğ*, căruia *j* nu i se substituie nici măcar o singură dată? O întrebare la care nu se poate da un răspuns satisfăcător decît admiţînd (ceea ce documentele confirmă) că în regiunea Bălgradului *dz* evoluase la *z* sau se afla în curs de evoluţie spre acest sunet, în timp ce *ğ* nu suferise încă procesul de fricativizare. Prezenţa sporadică a lui *dz* se explică ca un vestigiu al vechii rostiri locale sau, poate, printr-o infiltraţie a graiurilor bănăţene-hunedorene în limba tipăriturilor din 1648 şi 1651, care-şi fac simţită prezenţa, după cum vom vedea îndată, şi în alte cazuri. Nenotîndu-l pe *ń*, care dispăruse din graiurile locale, preferîndu-l pe *z*, dar fără a renunţa la *ğ*, textele de la Alba Iulia ne apar într-o măsură şi mai mare decît cele bănăţene din epoca anterioară drept un compromis, pe plan lingvistic, între graiurile nordice şi cele din sudul ţării, ceea ce e normal ţinînd seama de faptul că, într-o serie de privinţe, graiul din zona Mureşului mijlociu făcea tranziţia între nord şi sud (aşa se explică, de pildă, între altele, alternanţele de tipul *iubesc — iubăsc, şĕpte — şapte, urĕşte — uraşte*). Astfel, dacă *z* ne duce spre Muntenia şi face ca diferenţele dintre cele două variante literare să fie mai puţin tranşante, prezenţa lui *ş*, *j* şi *r* moi (în cuvinte de tipul *grijĕşte, şĕpte, urĕşte*) apropie tipăriturile bălgrădene de graiurile nordice. Apariţia formelor verbale refăcute de tipul *să vină* are, în ultimă instanţă, acelaşi efect. Varianta literară locală se depărtează de graiurile sudice şi, firesc, şi de norma munteană. E de observat, totuşi, că în alte cazuri textele de la Alba Iulia se apropie de aria sudică. Prezenţa labialelor dure e destul de rară, *ş*, *j* duri (+ *e*, *i* şi *ea*) apar adeseori, *r* dur (+*ea*) e notat la rîndul lui, diftongul *-eá* nu e niciodată redus la *e(ę)*, iar *ă* proton şi *-e* apar menţinuţi ca atare. În plus, se semnalează, şi nu accidental, *îi* în *cîine, pîine*, pe care-l putem socoti o influenţă muntean ă, dar nu e exclus, totuşi, ca el să fie un reflex al graiurilor locale, cum crede G. Ivănescu[18] (cf. şi *hotarele*).

Trecînd acum la particularităţile de mai mică însemnătate, dar nu neglijabile, ale tipăriturilor bălgrădene şi, zăbovind şi aici mai mult asupra inovaţiilor, vom observa că ele ne îndreaptă atenţia în direcţii diferite. Firesc, înainte de toate, spre Ardealul sud-vestic, adică spre regiunea Albei Iulii. Plasat mai spre centrul Transilvaniei, graiul vorbit în această zonă reflectă o serie de particularităţi nordice, dintre care o bună parte se regăsesc şi în textele bănăţene din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Se pot cita, în acest sens, printre altele, *nedejduiaşte* (alături de *nădăjduitorilor*), *minciunoşi* (alături de *mincinoşi*), *îndărăpt, svînt* (alături de *sfînt*), *să rumpă, genunche, frîmse* (alături de *frînse*), *gice* (alături de *zice*), *mînule* (alături de *mîni*), *acmu* (alături de *acum*) etc. După cum se vede, de cele mai multe ori fonetismul sau forma de tip nordic sînt dublate de cele de tip sudic, raportul fiind variabil de la caz la caz. Socotim, şi de

[17] Conceptul scrisorii lui Gheorghe Rákóczi din 1650, amintit mai sus, p. 300, are de asemenea *z*, nu *dz* (dar textul a fost redactat la Braşov şi-l notează, deopotrivă, pe *j*).

[18] Vezi *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 108.

data aceasta, că graiul sau tradiţia locală pot explica fonetismele alternante sau dubletele de mai sus. *Se lăpădă, lapădă* şi *tinăr* trebuie socotite drept caracteristice unora dintre graiurile de dincolo de munţi (în cazul în speţă celui din regiunea Albei Iulii) şi nu întregului domeniu nordic.

În ceea ce priveşte lexicul, vom observa că, în general, termenii folosiţi se explică prin graiurile locale, care mergeau, în privinţa vocabularului, mai degrabă cu nordul, decît cu sudul ţării. Dintre cuvintele considerate a fi de tip sudic numai *ginere* „mire" e un muntenism în cea mai strictă accepţiune a termenului (cf. şi *scuepi, scuepitură*), căci *curte* şi *prah* erau comune Transilvaniei sud-vestice şi Munteniei (şi mai sînt şi astăzi). Notîndu-le, textele bălgrădene se apropie de cele scrise în Ţara Românească, în timp ce în alte părţi ale domeniului dacoromân sînt semnalate în texte literare (uneori alături de aceste cuvinte) *colb* şi *ogradă*.

Un cuvînt ca *foale* „burtă" este însă un bănăţenism răspîndit astăzi şi în Transilvania vecină. În această ordine de idei, trebuie semnalate şi alte cuvinte care amintesc izbitor limba textelor bănăţene contemporane sau din secolul precedent, cum sînt *poroboc* şi *priiatnic*. Deşi nu excludem posibilitatea ca aceşti termeni să poată fi explicaţi prin raportare la graiurile locale (vecine cu Banatul-Hunedoara), ni se pare mai probabil ca ei să se datoreze bănăţenilor sau hunedorenilor, care îşi lasă ghicită prezenţa şi prin folosirea formei refăcute de conjunctiv *să vină* (eventual şi a africatei *dz*). Să fi fost preoţii calvini pe care-i aminteşte Cipariu ca traducători ai *Noului Testament* originari din Banat sau Hunedoara ? Lucrul e posibil.

După cum am văzut, în limba *Noului Testament* de la Bălgrad au pătruns o serie de elemente lexicale de circulaţie mai restrînsă, deşi intenţia traducătorilor a fost să se servească numai de cuvinte înţelese în toate ţările locuite de români. Dacă avem în vedere epoca în care ne aflăm, un asemenea rezultat era uşor previzibil.

În concluzie, varianta literară reflectată de textele scrise la Bălgrad se caracterizează printr-o serie de particularităţi care o fac să oscileze între norma nord-ardeleană şi cea munteană. Ea este apropiată de varianta literară bănăţeană-hunedoreană, aşa cum a apărut ea constituită la sfîrşitul perioadei precedente. Pentru a explica caracterul acesta particular al variantei literare sud-vest-ardelene, nu e nevoie să presupunem o selecţie deliberată din partea traducătorilor, deci intenţia de a crea o normă supradialectală prin fuzionarea unor elemente de diversă provenienţă regională, chiar dacă prefaţa *Noului Testament* ne-ar încuraja să formulăm o asemenea opinie. Să nu uităm, din capul locului, că vorbind de necesitatea unei limbi literare unitare traducătorii *Noului Testament* aveau în vedere numai lexicul acestei limbi, iar rezultatele la care au ajuns în această direcţie au putut fi apreciate în cele de mai sus.

În realitate, limba textelor scrise la Bălgrad în jurul anului 1650 se explică, aproape integral, prin raportare la graiurile ardeleneşti de sud-vest ale timpului sau la tradiţia literară locală (pe care o putem presupune, deşi nu ni s-au păstrat texte literare scrise în această parte a ţării înainte de 1600). Firesţe, influenţe ale altor graiuri (exercitate direct sau mediate prin variantele literare respective) se pot constata. Am notat astfel înrîuriri bănăţene şi muntene, care rămîn însă de proporţii

reduse. E semnificativ de remarcat faptul că tipografia din Bălgrad scoate la lumină, în 1641, *Cazania a II-a* coresiană, respectînd cu fidelitate norma lingvistică muntenească în care fusese scrisă. Tipograful lucrării a fost munteanul Dobre, dar faptul că oamenii de cultură ai locului au acceptat acest lucru e o dovadă că ei renunţau de bună voie la graiul local în favoarea celui muntenesc. Cîţiva ani mai tîrziu, *Noul Testament*, deşi tradus în primă formă de un muntean, renunţă la norma coresiană, primită în tipăritura din 1641, şi fixează în scris o variantă literară, diferită de toate celelalte, care va fi ilustrată în perioada următoare printr-o serie de alte texte.

BANAT

Activitatea desfăşurată în Banat şi în Hunedoara vecină în perioada 1588—1656 este, pînă la un punct, o continuare a efortului depus de cărturarii din această provincie în epoca anterioară. Ca şi atunci, mişcarea literară dominantă ne apare drept o expresie a învăţaţilor români de religie calvină. Lucrările aparţinînd cercurilor literare calvine (toate religioase) continuă să fie scrise cu litere latine şi ortografie maghiară; cu o singură excepţie (*Catehismul*, Alba Iulia, 1648), ele n-au văzut lumina tiparului.

Dintre toate lucrările, cea mai mare răspîndire a avut-o *Cartea de cîntece* calvină. Ea este o versiune revăzută şi adăugită a *Cărţii de cîntece* tipărite la Cluj în anii 1560—1570. Revizia şi îmbogăţirea lucrării s-au făcut după 1635, la Lugoj sau Caransebeş, probabil în jurul anului 1640 (cînd propaganda calvină în Transilvania se intensifică). *Cartea de cîntece* ni s-a păstrat în mai multe copii, dintre care două datează din această perioadă: cea atribuită de Drăganu lui M. Halici-senior (c. 1640) şi cea semnată de Gergely Sándor de Agyagfalva şi executată la Haţeg în 1642. Aceleiaşi mişcări literare îi aparţine şi *Catehismul* apărut la Alba Iulia în 1648 şi tradus din maghiară de Ştefan Fogarasi, parohul Lugojului. Tot lui Fogarasi trebuie să-i atribuim traducerea în româneşte a unei *Psaltiri* în versuri, încheiată probabil nu mult după 1648; cea mai veche copie a acestei lucrări cunoscută nouă nu e însă anterioară anului 1660.

Cu litere latine şi cu aceeaşi ortografie maghiară sînt scrise alte două texte bănăţene: predica rostită de iezuitul Lovas la Roma în 1608 şi *Catehismul* catolic tradus din latineşte de Gheorghe Buitul şi apărut la Pozsony (Bratislava) în 1635. Această din urmă lucrare o cunoaştem numai din ediţia ei clujeană datată 1703.

În sfîrşit, tot din Banat-Hunedoara proveneau cărţile populare *(Alexandria, Floarea darurilor* şi *Rujdeniţa)* pe care le-a copiat, în 1620, popa Ion Românul din Sîmpetrul Braşovului (dintre ele, ultimele două par a fi traduse în această zonă). Cum însă în textele popii Ion norma fundamentală este cea muntenească, examinarea lor nu s-a făcut aici. Desigur, traducerile de cărţi populare nu trebuie atribuite mişcării calvine sau celei catolice.

Bibliografia lucrărilor referitoare la literatura bănăţeană din anii 1588—1656 este extrem de săracă: N. Drăganu, *Mihail Halici (Contribuţii la istoria culturală românească*

din sec. XVII), în „Dacoromania", IV, 1924—1926, partea I, p. 86—89; C. Isopescu, *O predică românească ţinută la Roma la 1608*, în „Codrul Cosminului", II—III, 1925—1926, p. 277—284; H. Sztripszky şi G. Alexics, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI századbeli román forditásban*, Budapest, 1911, p. 174—198; C. Tagliavini, *Influences du psautier huguenot de Cl. Marot et de Th. de Beze dans la littérature roumaine ancienne*, în „Cahiers Sextil Puşcariu", I, 1952, p. 40—43; L. Tamás, *Fogarasi István Káléja*, Kolozsvár, 1942.

Avînd la dispoziţie lucrări fragmentare sau de proporţii reduse, materialul recoltat din ele este insuficient pentru a ilustra toate normele variantei literare bănăţene. O serie de particularităţi de limbă nu pot fi stabilite cu certitudine din pricina grafiei ungureşti în care sînt scrise textele. Astfel, ca şi în cazul *Cărţii de cîntece* din c. 1560—1570, nu ne putem pronunţa, între altele, cele mai adesea, asupra rostirii dure sau moi a consoanelor *ş, j* (cînd sînt urmate de *e, i*), *s, dz, z, ţ, r* şi a labialelor.

În ceea ce priveşte *trăsăturile fundamentale*, textele prezintă următoarea situaţie:

a) *e* medial aton păstrat: *faptele* (F. Cat., 32), *omeni* (L. Pr., 280);

b) *e* final aton păstrat: *nime* (F. Cat., 40), *perintele* (L. Pr., 280) etc.; sporadic, *-e* > *i* în *di* (Agy. C., 91);

c) *-eá* > *e(ę)*: *greh* (Agy. C., 184), *me* (F. Cat., 22), *re, reh* (F. Cat., 37, 39);

d) *î*, nu *îi*: *menj* (F. Cat., 42), *pennie* (= pîne; Agy. C., 170);

e) labiala *f* păstrată: *va fi* (HC, 86; Agy. C., 171);

f) *n* intervocalic păstrat: *uenin* (L. Pr., 280), *pene* (HC, 86);

g) *ń* păstrat: *enkunye, puny* (F. Cat., 20);

h) *ş* dur: *gressale* (Agy. C., 91), *sapte* (F. Cat., 34), *sasze* (F. Cat., 34), alături de *ş* moale: *gresselele* (F. Cat., 41), *sede* (HC, 86), cf. şi *sluzeste* (Agy. C., 181), grafii în care *e* ar putea reda, eventual, şi un *ă (şăde, slujăşte)*, nu însă şi un *a (şade, slujăşte)*;

i) *dz*: *astedz* (L. Pr., 280), *Dumnedzeu* (Agy. C., 181);

j) *ǧ*: *dsudeka* (F. Cat., 13);

k) *r* dur (urmat de *e, i*) în: *prae* (= pră; F. Cat., 10)[19], *praen* (= prîn; F. Cat., 10), *praeveghiatz* (F. Cat., 45);

l) *r* moale în *ureste* (F. Cat., 38), grafie în care *e* ar putea reda, eventual, şi un *ă (urăşte)*, nu însă şi un *a (uraşte)*;

m) articolul *a* invariabil: *a* [l] *Domnului* (Agy. C., 181), *a* [i] *meniaej* (F. Cat., 11), alături de care apar şi formele variabile;

n) prezenţa formelor iotacizate alături de cele refăcute, cu predominarea celor din urmă: *kredz* (Agy. C., 180), *szae sadze* (F. Cat., 20), dar *sze o cine* (= să o ţină; F. Cat., 40), *kred* (F. Cat., 13, 14, 22), *pot* (HC, 86), *sze vade* (F. Cat., 32), *win* (Agy. C., 181) etc.;

o) formele analogice, în *-u*, ale imperfectului indicativ, pers. 3 pl. sînt majoritare: *ieraŏ, leszaŏ, pouezluiaŏ* (L. Pr., 280), *merdsew* (Agy. C., 300), *jerau* (F. Cat., 37); cf. însă şi *jera* (F. Cat., 19).

Iată acum *trăsăturile secundare* relevabile ale textelor bănăţene-hunedorene:

---

[19] În prima jumătate a secolului al XVII-lea, textele bănăţene scrise cu litere latine şi ortografie maghiară încep să-l noteze sporadic pe *ă(î)* prin *ae*.

Fonetica

Vocalism. *Ă* nu a trecut la *a* în *pehar* (F. Cat., 29).

Ă păstrat în *sze feloszazke* (= să fălosească; Agy. C., 172), *nerod* (= năred; Agy. C., 184).

E păstrat în *iseteste* (= ceteşte; F. Cat., 29).

În *detorijille* (F. Cat., 12), *e* a fost conservat sau, eventual, a trecut la *ă*, prin analogie cu *dă*; *a* analogic *(dator, datorie)* nu apare în texte.

E s-a păstrat sau a trecut la *i*, dar nu s-a sincopat în *derept*, *direpț* (Agy. C., 91), *deregetoruluj* (F. Cat., 18).

Î a fost conservat în *aö emblat* (L. Pr., 280), *sze sz[e] emple* (F. Cat., 12).

O aton > *u* în *engrupat* (F. Cat., 19).

U păstrat în *v-acz usztenit* (F. Cat., 10).

U > *î* în *porents* (= porînci; F. Cat., 10).

U > *v* în: *dziva* (HC, 86), *luvacz* (F. Cat., 10), *nov* (F. Cat., 8), *revuluj* (= răului; F. Cat., 12).

U nu mai apare trecut la *l* (*l*) în *kaute* (Agy. C., 91), *sze kautem* (F. Cat., 12).

Ă-u > *o* > *u* în *luntru* (Agy. C., 183).

Iá > *ie (ię)* în *sze ieh* (F. Cat., 43).

Consonantism. *V* păstrat în *szuent* (L. Pr., 280), *szvatul* (F. Cat., 15).

Grupul *mn* întotdeauna > *un*: *szkaunul* (HC, 86).

Palatalizarea dentalei *n* apare notată uneori în Agy. C.: *kresztenyi* (185), *tsenye* (= cine; 180); la acelaşi autor am notat însă, frecvent, grafii de tipul *dosencsk* (184), *tine* (184).

T dur în *blastama* (= blăstăma; F. Cat., 19).

N > *m*: *fremte* (= frîntă; F. Cat., 29), *szempt* (= sîmpt; L. Pr., 280), *szemtem* (Agy. C., 181), *szemtecz* (F. Cat. 18).

Ş > *s* în *sze deszkidze* (F. Cat., 21).

R > *zero*, prin disimilare totală: *fereszta* (F. Cat., 36).

H păstrat în *prah* (Agy. C., 91); a trecut la *f* în *pofftese* (F. Cat., 7).

Morfologie

Pluralul lui *mînă* e *menj* (= mîni; F. Cat., 42; frecvent), dar o dată apare şi *menurille* (F. Cat., 46).

Pronumele nehotărîte *nimeni* şi *nimic* prezintă formele *nime* (F. Cat., 16) şi, respectiv, *nemica* (F. Cat., 16).

Verbul *ştie* prezintă la ind. prez. pers. 3 sg. şi forma *şti* (L. Pr., 280).

F. Cat. notează formele „scurte", cu *î* protetic, ale verbului *a fi*, la ind. prez.: *ej* (= îi; 45), *esz* (= îs; 8).

Verbul *a scrie* apare trecut la conjugarea I: *szkriadze* (Agy. C., 170).

Pers. 3 sg. a perfectului compus construită cu *au*: *sz-aö emplut* (L. Pr., 280), *au szkulat* (F. Cat., 20).

Reluarea pronumelui reflexiv după participiu, la perf. comp. al verbelor: *sz-au luvatu-sze* (F. Cat., 20).

Verbul *a lua* face la conj. prez. pers. 3 *sze jeh* (F. Cat., 43).

Verbul *a mînca* prezintă la conj. prez. pers. 2 sg. forma *sze nu menents* (F. Cat., 12).

La cond. prez. pers. 3 sg. şi pl. auxiliarul are forma *are*: *de are fi* (= are sau ară; F. Cat., 26).

Condiţionalul perfect cunoaşte forme construite cu auxiliarul *a fi*: *are fi murit* (F. Cat., 19) şi *a vrea*: *vre dzitse* (F. Cat., 39).

Imperativul prohibitiv în *-areţi*, *-ireţi*: *nu ve kroirecz* (F. Cat., 32), *nicsi luvarecz* (F. Cat., 36).

A veni are imperativul *vino* (Agy. C., 181).

Adverbe: *akmu* (Agy. C., 181; F. Cat., 47), *de ffiete* (Agy. C., 171).

Lexic

Textele consemnează cam aceiaşi termeni pe care i-am notat în textele bănăţene din a doua jumătate a secolului al XVI-lea (şi îndeosebi în TC). Iată cîţiva dintre ei: *alduit* (F. Cat., 21), *allan* (*în* ~; Agy. C., 91, 172; F. Cat., 22), *allenis* (F. Cat., 16), *allensig* (Agy. C., 170), *besseu* (= băsău; F. Cat., 33), *bintelui* (F. Cat., 11), *buduslui* (HC, 86), *oke* (F. Cat., 16), *porobok* (F. Cat., 7), *prietnik* (F. Cat., 10, 35), *ulluita* (Agy. C., 181).

După cum se vede, faţă de situaţia consemnată în textele din perioada anterioară se constată unele deosebiri, mai mult de ordin cantitativ decît calitativ. Astfel, fonetismul cu *e* (sau *ă*) (după *ş*): *greşele* apare în general mai bine reprezentat decît în *Palia* sau în *Cartea de cîntece* din c. 1560—1570, totuşi rostirea dură (de tipul *şa*) a lui *ş* rămîne majoritară. Dispariţia lui *rr*, nu prea des folosit în *Palie* şi inexistent în tipăritura din c. 1560—1570 (ca şi în *Evangheliarul de la Sibiu*), trebuie pusă pe seama graiurilor bănăţene, în care *r* lung („apical-vibrant") a cunoscut un declin accentuat încă din secolul al XVI-lea. Modul cum e reprodusă în texte rostirea (moale sau dură) a lui *r* poate suscita unele discuţii. Şi în acest caz grafia prezintă un obstacol de netrecut. Astfel, grafii ca *reylor* sau *ameri* pot tot atît de bine reproduce rostirile *reilor*, *amări* sau rostirile *răilor*, *amărî*. Se pune întrebarea cum se cuvin interpretate grafiile *prae*, *praen* etc., citate mai sus? În *Catehismul* lui Fogarasi apare un semn special *(ae)* pentru notarea vocalelor centrale *ă* şi *î*. El nu este însă consecvent folosit şi uneori are evident valoarea *e* (putînd fi interpretat drept o influenţă a grafiei latineşti). Dacă ne gîndim că durificarea lui *r* (în unele poziţii) este răspîndită astăzi în Banat (cf. *întră*, *întrăba*, *strîca*, *trăbui* etc.) şi că ea apare chiar în unele din cuvintele înşirate mai sus *(pră, prîn)*, atunci nu va părea nejustificată includerea durificării lui *r* (în cazurile amintite) printre fenomenele literare bănăţeneşti din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Un fenomen deosebit de interesant îl constituie, fără îndoială, apariţia formelor verbale în *-u* la imperfectul indicativ pers. 3 pl. Notăm tot aici că formele verbale cu dentală refăcută apar într-un număr mult mai mare decît lasă să se ghicească cele cîteva exemple consemnate mai sus. În timp ce în EP şi PO formele refăcute erau destul de rare, majoritare fiind formele iotacizate, de data aceasta raportul începe a se schimba în

defavoarea formelor iotacizate. E consecinţa firească a expansiunii inovaţiei în toate unghiurile Banatului. Ceea ce era rar în perioada anterioară tinde să devină acum general. E de notat, totuşi, că formele iotacizate continuă să fie folosite, poate în virtutea tradiţiei, poate pentru că reflectau încă o rostire reală. Amintim aici că exemplele cu *-eá* > *e(ę)* sînt mai numeroase ca în epoca anterioară (îndeosebi în raport cu PO), iar exemplele cu *-eá* lipsesc. Cît priveşte închiderea lui *e* medial aton la *i*, absenţa acestei particularităţi trebuie socotită drept accidentală (ar fi apărut probabil dacă am fi avut la dispoziţie mai multe texte şi de o mai mare întindere).

Examinînd faptele trecute printre trăsăturile secundare, vom remarca, de la început, că ele se explică, în marea lor majoritate, prin stadiul de evoluţie atins de graiul bănăţean-hunedorean în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Pluralul *mînuri* nu poate primi o explicaţie satisfăcătoare prin raportare la acest grai (cf. şi *scaunul*). Dintre celelalte particularităţi, reţine atenţia, în primul rînd, apariţia în texte a palatalizării lui *n (kresztenyi, tsenye)*. De notat că fonetismul cu *n* este mult mai bine reprezentat şi că celelalte dentale apar nealterate.

Puţin însemnată, producţia literară a Banatului din prima jumătate a secolului al XVII-lea a rămas, cu excepţia a două lucrări, în manuscris. Scrise cu litere latine şi ortografie maghiară, textele de care ne-am ocupat se datorează, în cea mai mare parte, calvinismului, larg răspîndit printre românii din această parte a ţării, şi sînt destinate exclusiv uzului acestora. Difuzarea lor dincolo de hotarele Banatului şi Hunedoarei trebuie să fi fost neînsemnată. Singurul caz sigur cunoscut nouă este copierea unui *Cîntec la Crăciun* de către un cărturar din părţile sud-estice ale Transilvaniei în jurul anului 1650 [20]. E posibil, de asemenea, ca un glosar bănăţean să fi fost pus la contribuţie de Mardarie Cozianul. Această izolare de mişcarea literară din celelalte regiuni ale ţării explică de ce textele nu reflectă, în general, influenţe din afară, dar constituie totodată şi motivul pentru care o serie de inovaţii puse în circulaţie de bănăţeni nu au putut avea nici un efect sau au avut unul cu totul neînsemnat asupra producţiilor literare din celelalte regiuni ale ţării. Ne gîndim, mai ales, la forma analogică de imperfect pers. 3 pl., care va rămîne, practic, necunoscută dincolo de graniţele Banatului şi Hunedoarei pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

TRANSILVANIA DE NORD

Avem puţine date despre activitatea literară desfăşurată în această parte a ţării în perioada care ne interesează. Ea pare să fi fost destul de modestă şi să se fi rezumat la copierea unor texte provenind din diverse părţi ale ţării, traduse (cele mai multe) în perioada anterioară. Ceea ce trebuie să remarcăm de la început este absenţa unui centru cultural puternic care să grupeze eforturile oamenilor învăţaţi din nordul Transilvaniei, aşa cum stau lucrurile, de pildă, în Moldova, Muntenia sau sud-vestul Transilvaniei. Nu avem nici o dovadă că într-o localitate nord-ardeleană

[20] Vezi lucrarea noastră, *Un vechi text literar românesc din secolul al XVII-lea*, în „Limba română", XIV, 1965, nr. 6, p. 697—705.

s-ar fi desfăşurat o activitate tipografică, ceea ce n-a rămas, desigur, fără urmări asupra dezvoltării şi difuzării variantei literare nord-ardelene.

În această regiune a fost scris (cel puţin în parte) *Codicele Sturdzan*, care conţine legende parabiblice şi hagiografice. Cele mai multe dintre ele (aşa-numitele *Texte măhăcene*) au fost copiate în satul Măhaci de lîngă Turda, la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi în primul sfert al celui următor, de preotul locului, popa Grigore, şi, două din ele, de alte persoane originare probabil tot din Măhaci sau din jur. Celelalte (numite de Hasdeu *Texte bogomilice*) sînt socotite a fi fost scrise într-o altă regiune a Transilvaniei. Cîteva texte *(Catehismul*, predica *Zis-a Domnul)* sînt transcrise direct sau prin intermediar după originale muntenești — sud-ardelenești (tipăriturile coresiene). Asupra provenienţei celorlalte, părerile sînt împărţite. Al. Rosetti crede că în toate cazurile am avea a face cu originale nordice (ceea ce admite şi Gaster, dar numai pentru două texte). Puşcariu stabileşte o dublă provenienţă a originalelor : unele ar veni din nord, altele din sud, opinie la care subscrie şi G. Ivănescu. Cît priveşte pe Drăganu, acesta şi-a precizat spre sfîrşitul vieţii părerea definitivă, conform căreia copiştii *Codicelui Sturdzan* ar fi transcris originale sudice (de notat că Hasdeu considera, la rîndul său, că unul din texte, şi anume *Legenda Sfintei Vineri*, ar proveni din sud, mai precis din regiunea Braşovului).

Undeva în Transilvania nordică se crede că a fost copiat (în jurul anului 1600) *Codicele Todorescu*, care se găseşte reprodus, parţial, de un scrib necunoscut, în *Codicele Marţian*, alcătuit la o dată ceva mai tîrzie. În bună parte, *Codicele Todorescu* conţine texte ce se regăsesc şi în *Codicele Sturdzan*.

Despre textele cuprinse în *Manuscrisul de la Ieud* se crede că ar fi fost scrise în nord-estul Transilvaniei, fie în 1560—1580, cum susţine Bianu, fie după 1600, opinia lui Al. Rosetti, mai aproape de adevăr. Originea sudică a textelor cuprinse în acest codice a fost susţinută de Drăganu şi Ivănescu, în timp ce Al. Rosetti le consideră a fi de provenienţă nordică.

Imprecis localizat este aşa-numitul *Catehism Marţian*, identic din punctul de vedere al textului cu versiunea coresiană din 1559—1560. Al. Rosetti presupune şi de această dată un original nordic, din anii 1530—1559, în timp ce N. Drăganu şi P. P. Panaitescu înclină să vadă în acest text o copie nordică după tipăritura coresiană. Am sprijinit cu noi argumente opinia lui Drăganu şi Panaitescu.

În sfîrşit, un ultim manuscris, cuprinzînd *Cazania* şi *Molitvenicul* (copiate de diacul Ioan la Pociovelişte, în sudul Bihorului, în jurul anului 1641, sub înrîurire calvină), nu face decît să reproducă tipăriturile coresiene corespunzătoare din c. 1567, aşa cum a arătat Vl. Drimba.

De remarcat că *Textele măhăcene*, *Catehismul Marţian* şi două din textele cuprinse în *Manuscrisul de la Ieud* notează, dar nu consecvent, rotacismul, că *Textele bogomilice* şi copia diacului Ioan îl înregistrează sporadic, în timp ce *Codicele Todorescu*, *Codicele Marţian* şi primul din textele copiate în *Manuscrisul de la Ieud* nu cunosc fenomenul trecerii lui *n* intervocalic la *r(nr)*.

Indicaţii bibliografice : N. Drăganu, *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu şi Codicele Marţian*. Studiu şi transcriere, Bucureşti-Leipzig-Viena, 1914 ; idem, în „Dacoromania", IV, 1924—1926, partea a II-a, p. 1091—1101 ; Vl. Drimba, *O copie din secolul al XVII-lea a „Tîlcului evangheliilor" şi „Molitevnicului" diaconului Coresi*, în

„Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor", IV, 1955, p. 535—571; I. Gheţie, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1974, p. 98—109; B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, vol. II, Bucureşti, 1879, p. XLII—XLVI şi 1—496; G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1947, p. 97—99 şi 104—110; Al. Rosetti, *Catehismul Marţian*, în „Grai şi suflet", I, 1924, fasc. 2, p. 151—160.

Ţinînd seama de faptul că avem a face, de cele mai multe ori, cu texte insuficient de bine localizate, prezentînd unele deosebiri sub raport lingvistic şi provenind din diverse părţi ale Transilvaniei de nord, nu o dată din regiuni unde n-am înregistrat în perioada anterioară o activitate literară, am examinat aparte fiecare text sau grup de texte. Pentru a nu lungi astfel excesiv expunerea, ne-am oprit în mod deosebit asupra *Codicelui Sturdzan*, cel mai important monument scris în această parte a ţării, aruncînd o privire mai mult sau mai puţin fugară asupra celorlalte texte.

Examinînd limba *Codicelui Sturdzan* vom porni de la distincţia făcută de Hasdeu între *Textele măhăcene* şi *Textele bogomilice*. În cazul celor dintîi sîntem avantajaţi de faptul că cunoaştem persoana copistului şi locul său de origine, ceea ce ne uşurează considerabil încercarea de a distinge straturile lingvistice reflectate de limba textelor.

Textele măhăcene sînt în număr de nouă: *Legenda Dumineeii*, omilia *„Să neştire buru creştiru"*, *Catehismul*, predica *„Fraţi dragi"*, *Legenda Sfintei Vineri*, fragment dintr-o conjuraţiune, *Legenda lui Avram*, fragment liturgic, şi predica *„Zise Domnul"*.

Textele prezintă următoarea situaţie în ceea ce priveşte *trăsăturile fundamentale*:

a) *ă* proton nu a trecut la *a*: *împărat* (192), *veţi scăpa* (50); cf. însă o dată *čatate* (43);

b) *e* medial aton > *i*: *ficiorii* (194), *oamini* (182), *şidzîndu* (161); cf. însă şi *feciorii* (180), *oameni* (182) etc.;

c) *e* final aton > *i*, numai în predica *„Fraţi dragi"*, în *Legenda Sfintei Vineri* şi în *Catchism*: *ispiti* (142), *să mănînci* (= să mănînce; 189), *năpasti* (242), *să ştii* (= să ştie; 198), *zementĕşti* (= zmintește; 245), dar şi aici alături de *-e*: *ispite* (242), *năpaste* (242) etc.;

d) *-eá* > *e(ę)*: *duce* (181), *făce* (160), *zice* (182), alături de *mea* (8), *voi şedea* (6) etc.;

e) epenteza lui *į* nu s-a produs în *cîne* (192), *mînre* (240), *pînre* (240);

f) labiodentala *f* nealterată: *să fie* (154), *fiiare* (5) etc.;

g) în toate textele, labialele apar moi: *să izbăvească* (245), *mergîndu* (151), *zmeul* (244) etc.;

h) *n* intervocalic apare trecut la *r (nr)* în toate textele: *domercă* (4, 5), *irema* (234), *lura* (152); vezi şi exemplele de mai sus: *mînre*, *pînre*; cf. însă peste tot grafii cu *-n-*: *bine* (232), *luminat* (132), *rugăciunca* (219);

i) *ń* > *į* pretutindeni (cf. *despuietoriul*; 129), cu două excepţii, ambele notate în predica *„Fraţi dragi"*: *să vine* (239; de două ori);

j) *s*, *dz*, *ţ* duri alternează cu *s*, *dz*, *ţ* moi: *dzuoa* (15), *oţăt* (5), *pusără* (181) — *dzeulu* (5), *seara* (7), *sfinţitoriu* (182) etc.; cf. şi grafiile *botedze* (= boteză; 188), *simbătă* (7);

k) *ș, j* moi (înainte de *e, i*): *înșelă* (244), *sfîrșitul* (193), *slujescu* (13), *voi ședea* (6), *vrăjitoriu* (192); excepțiile sînt cu totul sporadice: *șădea* (207), *șărpi* (7; scris: *sărpi*).

l) *ș* dur (înainte de *ea*, în poziție „moale"): *greșalelor* (220), *șapte* (186), *șarpele* (244);

m) *dz* apare în toate textele; el este dublat de *z* în *„Să nește buru creștiru"*: *astăzi* (127), *zua* (131) și *Legenda Sfintei Vineri*: *botez* (190), *Domnezeu* (180), *zice* (182); în *Catehism* nu se întîlnește decît *z*: *Domnezeu* (214), *zise* (213), la fel în *„Zise Domnul"*: *zeu* (227), *zilele* (228);

n) asemenea lui *dz*, *ğ* este prezent în toate textele; *j* apare, alături de *ğ*, în *„Să neștire buru creștiru"*: *ajunsu* (86)—*giosu* (133) și în *Catehism*: *agiutoriu* (210) — *judeca* (207). În *„Zise Domnul"* am notat numai *j*: *jos* (224), *județ* (221), *putrejune* (228);

o) *r* moale alternează cu *r* dur: *omori* (192), *reu* (242), *riurele* (11) — *răi* (10), *rîurele* (11);

p) *r* „lung" *(rr)* nu apare în texte;

q) articolul posesiv prezintă formele *al, a, ai, ale*: *al tău* (239), *ale noastre* (238) etc.; o dată am notat un posibil *a* invariabil: *a*[l] *lui Isus Hristos* (191), dar exemplul e dubios;

r) iotacizarea verbelor e generală: *spuiu* (188), *să tremeață* (17), *să vadză* (161);

s) forme etimologice de imperfect pers. 3 pl.: *auziia, credea, spunea* (182).

Din rîndul *trasăturilor secundare* menționăm următoarele:

Fonetică

Vocalism. Ă conservat în *blăstămăm* (244), *rădica* (1), *spărie-să* (193); a trecut la *o* în *foméie* (7).

E păstrat în *besérecă* (7), *ceti* (53), *demenreța* (7), *le-ați lepădat* (225), *nește* (9), *vă precépeți* (10); *e* a trecut la *ă* în *dănăoară* (223), *Dumnădzău* (1), cf. însă și *dinioară* (225); *e* > *i* în *striini* (200).

E nu s-a sincopat în *derească* (219), *dereptu* (2).

A analogic (după *da*) nu a fost notat în *datoriu;* cf. *dĕtoriu* (14).

Î păstrat în *îmbli* (236).

Î > *u* în *curundu* (193).

O > *u*: *neadurmiți* (237).

U păstrat în *preuții* (1), *ustenitu* (155).

U > *î* în *frîmsĕțe* (161), *porînci* (155).

U > *o* prin asimilare în *noor* (184).

Hiatul *ă-u* păstrat în *lăuntru* (227).

Iu păstrat în *menciurosul.*

Consonantism. V păstrat în *svintei* (195); cf. însă *sfeat* (239), *sfînta* (180).

T dur în *voiu blăstăma* (6).

N > *m* în *sămtu* (3).

N > *r* în *nimerilea* (223).

Ş > *s* în *deschise-ne* (218); cf. însă *voiu deşchide* (8).
Dz > *ğ* în *gice* (243), dar mai frecvent este *dzice* (233).
R moale în *agiutoriul* (240), *ceriu* (1), *luminătoriu* (182).
H păstrat în *pohtele* (223), *vihor* (184), *vîrhul* (199); cf. însă *pofti* (201).

Morfologie

Pluralul lui *mînă* este *mîru* (5), *mînrule* (15).
Un plural neutru în *-e*: *izvoarele* (3).
Pronume negative: *nemică* (245), *nimerilea* (223).
Pronumele nehotărît *varece* (226).
Numeralul ordinal masculin în *-le*: *al noaole* (7), *al treile* (228).
Forme verbale de prez. ind. şi conj.: *să no lucre* (6), *să mănînci* (3 sg.; 189), *şti* (234).
Auxiliarul *au* la pers. 3 sg. a perfectului compus: *venit-au* (182).
Verbele *a da* şi *a lua* fac la conjunctiv prezent pers. 3 sg. şi pl. *să dea* (157), *să ia* (161) etc.
Auxiliarul *ară* la condiţionalul prezent pers. 3: *ară treboi* (234).
Perfectul condiţionalului construit uneori cu auxiliarul *a vrea*: *aţi vrut vie* (230).
Imperativul prohibitiv: *nu vă asemănareţi* (234).
Verbul *a aduce* face la imperativ pers. 2 sg. *adu* (155).
Adverbe: *acmu* (227), alături de *acomu* (160), *cătiliru* (156), *mainte* (221).
Prepoziţii: *către* (11).
Conjuncţii: *deca* (182 — *deaca* (203).

Lexic

Nu sînt de semnalat decît următorii termeni: *boiereasă* (145), *hasnă* (112), *pită* (209), *scîrşca* (6), *scîrcicare* (237), *ţivlet* (227). Cu excepţia lui *boiereasă*, toţi sînt caracteristici graiurilor nordice (uneori numai celor ardeleneşti). *Hasnă*, atestat în *Catehism*, vine din originalul ardelean-bănăţean al tipăriturii coresiene. *Boiereasă (boreasă)* e caracteristic, înainte de toate, sud-estului Transilvaniei, dar se întîlneşte şi în nordul acestei provincii.

Două din *Textele măhăcene*, *Catehismul* şi predica *„Zise Domnul"*, sînt copiate cuvînt de cuvînt după două tipărituri coresiene *(Catehismul* din 1559—1560 şi, respectiv, *Pravila)* şi reproduc întocmai particularităţile muntenesti ale originalelor. Modificările sînt sporadice şi, cu puţine excepţii (vezi, de exemplu, *ajutoriul*, *să ştie*, înlocuite prin *agiutoriul*, *să ştii*), nu interesează discuţia noastră.

Nu e greu de observat că *Textele măhăcene* respectă în bună măsură normele fundamentale ale variantei literare nord-ardeleneşti din perioada precedentă. E vorba înainte de toate de prezenţa rotacismului (alături, însă, de forme nerotacizate), dar şi de o serie de alte particularităţi, care

se observă cu uşurinţă. Neatestarea lui *r* „lung" nu schimbă această impresie de ansamblu. Am văzut că conservarea lui *r̄* nu era caracteristică tuturor graiurilor nord-ardeleneşti din secolul al XVI-lea, iar constatarea aceasta rămîne valabilă şi pentru începutul veacului următor. Apariţia sporadică a unor fenomene cum ar fi *ă* > *a*, *-e* > *i* sau *ĭ*, bine reprezentate în textele rotacizante din perioada precedentă, nu trebuie, de asemenea, să ne deruteze, căci, aşa cum am văzut, după toate probabilităţile, aceste particularităţi nu erau proprii variantei nord-ardeleneşti înainte de 1588. Surprinde totuşi absenţa articolului posesiv *a* invariabil (cu excepţia, de altminteri, discutabilă, semnalată mai sus).

Alături de aceste elemente caracteristice nordului Transilvaniei, textele consemnează o serie de fapte care ne duc indiscutabil spre sudul acestei provincii, dacă nu chiar spre Muntenia. E vorba de *z*, *ğ*, rostirea dură a lui *ş* (*ṣărpi*, dar mai ales *ṣapte*, *ṣarpe*), rostirea moale a labialelor sau adverbul *acum* (care apare cu totul rar chiar în textele coresiene, unde *acmu* se foloseşte în majoritatea covîrşitoare a cazurilor). Trebuie să subliniem în plus că rostirea moale a labialelor şi cea dură a lui *ş* (cînd era urmat de *ea* în poziţie „moale") este singura înregistrată.

Avînd convingerea că popa Grigore din Măhaci vorbea cu rotacism [21], că rostea *dz*, *ğ*, *ş*, *j* moi şi cunoştea pronunţarea dură a consoanelor labiale, putem face unele consideraţii cu privire la proveniența textelor pe care preotul ardelean le-a transcris.

Textele *„Să neştire buru creştiru"* şi *Legenda Sfintei Vineri* sînt traduse în sudul Transilvaniei, aşa cum ne-o dovedeşte prezenţa lui *z*, *j*, a labialelor moi şi a rostirii dure a şuierătoarelor *ş*, *j*. Cunoscînd acest fapt, vom înţelege de ce cuvîntul *boiereasă*, notat în *Legenda Sfintei Vineri*, provine (aşa cum credea Hasdeu) din graiurile sud-est transilvane, poate chiar din regiunea Braşovului, unde, după toate probabilităţile, a fost tradus textul. Originalele celor două texte nu aveau, firește, rotacismul, care a fost introdus de popa Grigore din Măhaci. Fenomenul închiderii lui *-e* la *i*, consemnat în *Legenda Sfintei Vineri*, trebuie explicat mai degrabă prin graiul popii Grigore (într-o notiţă a lui din 1607 întîlnim forma *ciri* „cine") decît presupunînd că textul a fost copiat undeva în Banat-Hunedoara, înainte de a ajunge în mîinile preotului măhăcean.

Mai puţin clare sînt lucrurile cu *Legenda Dumineeii*. Aici *dz* şi *ğ* sînt omniprezenţi, ceea ce scoate din discuţie sudul Transilvaniei (Braşovul), desigur numai în cazul în care copistul n-ar fi înlocuit, cu o consecvenţă exemplară, orice *z* şi *j* prin *dz* şi, respectiv, prin *ğ*, dar popa Grigore nu procedează, de regulă, aşa. Am fi înclinaţi să credem că originalul *Legendei Duminecii* provine dintr-o regiune situată mai la nord de Măhaci şi că era rotacizant, cu atît mai mult cu cît în textul legendei întîlnim, pe lîngă alte elemente de tip nordic, adverbul *rutes(uvo)* (53), atestat în textele rotacizante din veacul precedent (PS, PV, LXXXII, 5; CV, 90), sau un fonetism ca *Dumnădzău*. Acceptînd acest punct de vedere, nu am putea explica însă particularităţile sudice ale textului: rostirea moale a labialelor (cf. *să meargă*, 7) sau rostirea dură a consoanei *ş* (*ṣărpi*, 7, şi îndeosebi *greşalele*, 3, *ṣapteasprăzĕce*, 9, *ṣase*, 5). Poate că ne-am

[21] Vezi Rosetti, ILR, p. 515—516.

afla mai aproape de adevăr spunînd, cu toată rezerva, firește, că patria traducătorului trebuie căutată într-o zonă lingvistică caracterizată, deopotrivă, prin *ǧ, dz, ș* dur și labiale moi. Am numit Banatul sau Hunedoara (unde *ș* dur și labialele moi erau majoritare) sau o regiune situată mai spre răsărit (Sibiu, Făgăraș).

O proveniență bănățeană-hunedoreană ar putea avea și *Legenda lui Avram* (deși aici întîlnim adverbul de tip sudic *acomu*) și, mai ales, predica, *„Frați dragi"*, în care am notat singurele atestări ale lui *ń (să vine)*. Cît despre cele două fragmente (textul liturgic și conjurațiunea), ele sînt prea scurte pentru a putea decide asupra proveniență lor.

Textele bogomilice (Apocalipsul apostolului Pavel, Călătoria Maicii Domnului, Cugetări în ora morții și *Rugăciune de scoaterea dracului)* au comune cu *Textele măhăcene* o seamă de particularități asupra cărora nu ne vom opri aici, insistînd mai ales asupra diferențelor existente între cele două culegeri reunite în *Codicele Sturdzan*. Iată, în acest sens, o imagine a *trăsăturilor fundamentale* reflectate în texte:

Închiderea lui *eá* (final sau medial) la *e(ę)* apare mult mai frecvent decît în *Textele măhăcene*: *ave* (39), *încindei* (78), *putc* (37), *va ședc* (92), *temei* (71), *vedei* (76). Alături de *cînilor* (41) și *mînile* (24), am notat frecvent grafii cu *îi* în *Călătoria Maicii Domnului* și *Cugetări în ora morții*: *cîine* (110), *mîini* (94), *mîinile* (63), *pîine* (107). Durificarea labialelor este absentă în toate cele patru texte: *să meargă* (72); cf. și *ați beut* (89). Rotacismul lui *-n-* apare cu totul sporadic; au fost semnalate, în totul, trei cazuri în *Cugetări în ora morții: dirainte, înrainte* (107), *purcne* (= pune; 86). În privința tratamentului lui *ș, j*, urmați de *é* în poziție „moale", vom remarca prezența grafiilor cu *a* în toate cele patru texte: *slujaște* (29), *al șasele* (125), *șapte* (24, 36); în *Călătoria Maicii Domnului* se întîlnește și rostirea moale a șuierătoarei *ș*: *șĕpte, șepte* (63). *Dz* e dublat peste tot de *z*: *crezut* (35), *Dumnezeu* (119), *zise* (29). O remarcă similară în legătură cu *ǧ*, cu observația că *j* nu apare decît în *Călătoria Maicii Domnului* și în *Cugetări în ora morții*: *judece* (74), *judeților* (41). *R* dur în *boraște* (122); cf. însă *borește* (122), *urĕște* (98). În fine, să arătăm că în *Textele bogomilice* apare și *a* invariabil: *a* [i] *bărbaților* (21), *a* [le] *păcătoșilor* (26) etc.

Notăm din rîndul *trăsăturilor secundare* următoarele: **Fonetică.** *Vocalism*: *ă* > *i* în *ridică* (64); cf. și *rădică* (36); *e* > *i* în *dimineață* (45); *o* > *u* în *să înflurești* (119); *iá* > *ie (ię)*: *păzie* (27); *iu* > *i*: *mencinoșiloru* (98). *Consonantism*: *m* în *va rumpe* (90); *r* dur în *călătoru* (82), *vînătorul* (117); *l* moale în *feliurile* (85). **Morfologie**: pluralul analogic al lui *mînă*: *mînile* (24), vezi mai sus și *mîini, mîinile*; un plural neutru în *-e*: *izvoarele* (84); imperativul *vino* (90); adverbul *acum* (58, 126), destul de bine reprezentat, alături de *acmu* (68). **Lexic**: *beții* (100), *prah* (77), *scuepi* (22).

După cum se vede, în toate cele patru texte se remarcă două straturi de limbă: unul de tip nordic (cu rotacism, *dz, ǧ, ș* moale în *șĕpte, șepte, r* moale în *borește, urĕște, î* în *cînilor*, articolul posesiv *a* invariabil, *acmu* etc.) și altul sudic *(-n-, z, j, ș, j* duri în *slujaște, șapte, r* dur în *boraște, îi* în *cîine* etc., la care trebuie să adăugăm pe *ridică, mencinoși, r* dur în *vînătorul, acum, scuepi* etc.). În ceea ce privește stratul sudic, el e localizabil în sud-estul

Transilvanici sau chiar în Muntenia (cf. *vînătorul*). Celălalt strat e de căutat într-o regiune care cunoştea pe *dz, ğ, ş, r* moi în *şépte (şepte), boreşte* şi *urĕşte*, trecerea lui *iá* la *ie (ię)* şi unde se mai păstra sporadic rotacismul. O asemenea arie ar putea fi partea nordică a Hunedoarei. Spre Hunedoara ne trimite şi cuvîntul *beţiţ*. E foarte greu, dacă nu imposibil de decis, pe baza limbii, în care dintre cele două regiuni s-au tradus textele şi în care au fost copiate. Dintre cele două posibilităţi o alegem pe cea mai simplă. Înclinăm să credem că textele au fost traduse undeva în regiunea Braşovului (poate chiar în Muntenia) şi copiate în nordul Hunedoarei, nu departe de Măhaci, de unde au ajuns în posesia popii Grigore, decît să admitem că traducerea lor s-a făcut în regiunea munţilor Apuseni şi că ele au revenit, prin copii, în apropierea locului de origine, după ce au făcut o călătorie în sudul Transilvanici sau în Muntenia. Transcriind textele, copistul care vorbea un grai de tip nordic a făcut destule concesii normei lingvistice în care ele erau redactate.

Manuscrisul de la Ieud conţine trei texte româneşti: *Scriptura Domnului Hristos către oameni căzută în piatra din ceriu (Legenda Dumineciĭ)*, cu text alternativ slav, *Învăţătură la Paşti* şi *Învăţătură la cumineĉătură*. Întocmai ca în scrierile cuprinse în *Codicele Sturdzan*, întîlnim în aceste texte un amestec de particularităţi nordice şi sudice, cu observaţia că aici numărul celor din urmă, fără a fi neglijabil, nu este atît de mare ca în textele editate de Hasdeu. Din rîndul particularităţilor de tip nordic notăm: *ă* proton > *a : va îmbraca* (26), *împaraţie* (44), *învaţaiu* (3), *va lasa* (11) etc.; închiderea lui *e* medial aton la *i : nevindicata* (48), *viriţi* (= veniţi; 48); *-e* > *i : di* (1), *cini* (21), *curvĕşti* (3 sg.; 22), *spuni* (2), *va zici* (20); reducerea diftongului *-eá* la *e (ę) : va ave* (9), *re* (37), *vre* (22); palatalizarea lui *f : hii* (3), *heare* (8); durificarea labialelor: *mă milostivăscu* (5), *urmadză* (22); rotacismul lui *-n-* (numai în *Învăţătură la Paşti* şi în *Învăţătură la cumineĉătură*): *lumiriei* (28), *se spure* (29); *s, dz, ţ* duri: *Dumnedzău* (1), *săca* (6), *să vă socotiţ* (29), alături de care apar grafii de tipul *credinţe* (sg.; 40), *singe* (6); *ş, j* moi: *mişelul* (27), *se grijĕşte* (31), *şepte* (13); *dz : cădzu* (1), *spudză* (13); *ğ : agiunseră* (30), *voiu giudeca* (8); *r* moale în *reutăţile* (16), *omorire* (33) şi *amărrĕşte* (24), *ocarĕşte* (20), *amărrĕşte* fiind singurul exemplu în care l-am notat pe *r* „lung"; articolul posesiv *a* invariabil: *a*[l] *vieţiei* (29). Particularităţile notate în textele bănăţene ale vremii, cum ar fi *ń*, forme cu dentală refăcută sau cu *-u* la imperfectul indicativ pers. 3 pl., nu apar în textele din *Manuscrisul de la Ieud*[22]. La particularităţile înşirate mai sus sînt de adăugat şi: *ă* > *e* în *nedejdea* (33); *e* > *ă* în *Dumnădzeu* (48); *t* dur în *blăstăma* (11); *n* > *m : sîmt* (36); *dz* > *ğ : gicem* (38); numeralul ordinal masculin în *-le : a noole* (11); pl. *mînule* (8); cuvinte ca: *omet* (= zăpadă; 4), *pită* (45) şi *scrîşcarea* (9).

Dintre aceste fenomene, rostirea moale a lui *r* (urmat de *e, i*), bine reprezentată în texte, ne îndreaptă atenţia mai degrabă asupra teritoriului de dincolo de munţi, decît spre Moldova. Ardelenească şi nu moldovenească este trecerea lui *e* la *ă* în *lăpădaţi-vă* (13). Alte fenomene primesc însă o

[22] Nu mai insistăm asupra faptului că, în conformitate cu norma nord-ardelenească şi moldovenească, în texte *ă* apare alături de *a* (*împărăţie — împaraţie*), *e* alături de *i* (*cine — cini*) etc.

explicaţie mai satisfăcătoare dacă le considerăm provenite din graiurile moldoveneşti. Aşa se prezintă lucrurile, de pildă, cu trecerea lui *ă* proton la *a*, foarte răspîndită în cele trei texte şi mai ales în *Scriptura Domnului Hristos*. Tot moldovenească, mai degrabă decît ardelenească, trebuie socotită trecerea lui *e* la *ă* în *Dumnădzeu* sau a lui *e* final aton la *i*. Şi această din urmă particularitate ne întîmpină cu mai mare insistenţă în cel dintîi text al *Manuscrisului de la Ieud*. Moldovenesc, dar extins ulterior şi asupra Transilvaniei de nord-est, este *omet*. În schimb, *steclă* (43) şi mai ales *tatul* (= tatăl; 18) trebuie considerate drept moldovenisme sigure.

Paralel cu aceste trăsături care pot fi atribuite fie Moldovei, fie Transilvaniei nordice, fie amîndurora în comun, se întîlnesc în cele trei texte de care ne ocupăm unele fenomene de tip sudic. Aşa avem, de pildă, pe *z* : *crezut* (3), *nevăzut* (3), *ziş* (40); *j* : *judecările* (30); *m* moale : *să priimească* (40); *ş* dur : *şasele* (35) şi, foarte probabil, *ştie* (39); cf. şi *astă* (29).

De menţionat că în toate cele trei texte apar grafii asemănătoare celor întîlnite în secolul precedent în EP, EL şi textele rotacizante şi pe care sîntem înclinaţi a le atribui unui străin : *cumotrii* (16), *miniile* (3), *pomint* (5), *saile* (4); de amintit aici şi acordul greşit din *feciorii voostre* (17). Inexplicabil prin graiurile nordice din epoca respectivă este *cerului* (44), cu *r* dur, pe care l-am întîlnit în perioada precedentă în EP şi în textele rotacizante şi în care sîntem înclinaţi să vedem mai degrabă o rostire străină decît un fonetism muntenesc.

Fiind vorba de texte copiate cu siguranţă în nordul ţării, faptele de limbă de tip sudic (şi, în primul rînd, *z* şi *j*) nu se pot explica în chip satisfăcător decît admiţînd că textele care au stat la baza lor au fost traduse sau copiate de persoane originare dintr-o regiune a ţării unde se vorbea un grai de tip muntenesc. Aşa stau lucrurile cu *Legenda Dumineeii*, care reprezintă o altă versiune decît cea consemnată în *Codicele Sturdzan* [23]. *Învăţătură la Paşti* se găseşte şi în *Codicele Todorescu* şi derivă, probabil, din *Cazania a II-a* a lui Coresi prin intermediul uneia sau al mai multor copii. Cît priveşte *Învăţătura la cumineeătură*, ea se găseşte, la rîndul ei, în *Cazania a II-a*, din care e posibil să provină [24]. Textele sud-ardeleneşti au fost apoi copiate undeva în Moldova şi recopiate în cele din urmă în Transilvania. Nu e exclus ca lucrurile să se fi petrecut pe dos, adică întîia lor transcriere să fi avut loc în Transilvania. Faptul că textele au fost găsite în Maramureş constituie un argument în favoarea primei interpretări.

Neaşteptat (la prima vedere) ar putea părea faptul că primul text, *Scriptura Domnului Hristos (Legenda Dumineeii)*, este nerotacizant, în timp ce celelalte două, *Învăţătură la Paşti* şi *Învăţătură la cumineeătură*, conţin forme rotacizate alături de altele, mai puţine, nerotacizate. Un răspuns nu e totuşi greu de dat : copistul a respectat limba textelor pe care le transcria. O asemenea interpretare nu trebuie să ne ducă la concluzia că originalele *Învăţăturii la Paşti* şi *Învăţăturii la cumineeătură* erau rotacizante, căci în amîndouă textele apar particularităţi sudice, iar ele derivă,

---

[23] Vezi mai sus, p. 314—315.

[24] Cf. P. Olteanu, *Contribuţii la studiul unor omilii izolate traduse în limba română*, în „Analele Universităţii Bucureşti", XVIII, 1969, Limbi slave, p. 20—21, care consideră că tipograful muntean a pus la contribuţie o versiune rotacizantă a omiliei.

probabil, din *Cazania a II-a* coresiană. E destul să admitem că rotacismul a fost introdus de un copist intermediar.

Şi *Catehismul Marţian* prezintă o serie de particularităţi comune textelor scrise în jumătatea nordică a Transilvaniei. El se apropie pînă la un punct de cele două cazanii din *Manuscrisul de la Ieud*. Este un text semirotacizant, în care cuvintele prezentînd pe *-n-* trecut la *r* alternează cu cele avînd pe *-n-* conservat: *creştiirilor* (7r) — *creştin* (2r), *cumerecătura* (4r) — *cumenecătura* (11r), *striiri* (4v) — *striină* (1r), *vecirului* — *vecinului* (5v). Faţă de textele din *Manuscrisul de la Ieud*, *Catehismul* prezintă unele trăsături aparte. Astfel, în paginile sale, nu întîlnim trecerea lui *ă* proton la *a: au lăsat* (9r), *păcatele* (6v), reducerea diftongului *-eá* la *e(ę): mea* (12r) şi nici palatalizarea labiodentalei *f: fiiului* (1v). Grafia *singe* (12v) se întîlneşte exact în acelaşi loc unde apare şi la Coresi. Ca şi cele trei texte ale *Manuscrisului de la Ieud*, şi *Catehismul Marţian* prezintă, izolat, fapte de limbă sudice, inexplicabile prin graiurile din Transilvania de nord (sau din Moldova): *z* pentru *dz: viiază* (2v), *j* pentru *ğ: ajutor* (8v), labiala *b* moale: *sărbea(dză)* (5r).

Toate aceste fapte ne îndreptăţesc să afirmăm, aşa cum am arătat într-o contribuţie anterioară, că *Catehismul Marţian* este o copie (indirectă) după tipăritura coresiană din 1559—1560, în care textul sudic a fost destul de consecvent adaptat normei nord-ardeleneşti.

Particularităţile de limbă ale *Codicelui Todorescu* au fost studiate pe larg de N. Drăganu, aşa încît nu vom zăbovi prea mult asupra lor. Vom spune totuşi că textul pare a aparţine, prin limba sa, nordului Transilvaniei. Faţă de celelalte texte copiate în această parte a ţării, *Codicele Todorescu* prezintă particularitatea de a nu nota niciodată rotacismul. Numai o falsă regresie ca *punoi* (97r; cuvîntul apare scris şi cu *r*, 95r) ne arată că textul a fost copiat într-o regiune cîndva rotacizantă. Printre particularităţile de tip nordic (unele caracteristice mai ales Moldovei, dar existente şi în unele părţi ale Transilvaniei, cum ar fi Bihorul) sînt de notat trecerea lui *ă* proton la *a: înparţit-au* (14r) şi închiderea lui *e* la *i: cini* (35v), *di* (7v), *dzisi* (68r), *spovedeşti* (92v). Labiodentala *f* apare uneori palatalizată: *va hi* (109r, 113r), *veţi hi* (114v); cf. şi falsa regresie *firovim* (17v). Rostirea moale a lui *r* se întîlneşte foarte rar: *amări-se* (9v); cf. însă *strîgăm* (4v). Alte particularităţi nordice relevabile ni se par a fi: *u*>*o* în *poroncitele* (99v), *ğ*>*č*, prin asimilare, în *cice* (24v; cf. şi *gice*, 77v), adj. dem. *aiastă* (14r), conjuncţia *daca* (47v) alături de *deaca* (68r), precum şi cuvintele *badic* (104v), *scîrcica* (45r), *scopi* (48v), *ţivlet* (110r).

Ca şi în alte texte nord-ardeleneşti ale epocii, ne întîmpină şi în paginile *Codicelui Todorescu* o serie de fapte de limbă localizabile în sudul Transilvaniei sau în Muntenia. Aşa e de pildă *z*, care apare cîteodată în locul lui *dz: nebotezatu* (39r), *nevăzut* (18v), *patruzeci* (14r), *zese[ră]* (66v) etc. (*j* pentru *ğ* nu a fost notat însă niciodată); labialele moi: *mergu* (92v), *tocmeala* (106v), cf. şi *băut* (81r), *băutură* (112r), alături de *beut* (79v), *beutură* (104r); *seamă* (55r), dublat de *samă* (107v); *ş*, *j* duri în *deşărtă* (4v, 10v) şi în *grijaşte* (2r), *şaptedzeci* (85v); *îi* în *mîinile* (57r), alături de care apare şi fonetismul cu *î*: *cînii* (87r), *cîni[lo]r* (35r). De observat aici

că alături de pluralul *mînule* (72ᵛ), normal pentru graiurile nord-ardelenești, apare și tipul sudic, în *-i*, notat mai sus. Printre trăsăturile de tip sudic poate fi menționată și durificarea lui *d* în *dîn* (70ᵛ).

Fonetismele și formele sudice, la care trebuie adăugat cuvîntul *ginere* „mire" (20ᵛ), se explică prin originalele care au fost transcrise de copistul necunoscut al manuscrisului. Două dintre textele cuprinse în *Codicele Todorescu* sînt, probabil, copii (indirecte) după *Cazania a II-a* a lui Coresi [25]. Predica *„Zise Domnul"* se găsește de asemenea într-o tipăritură coresiană *(Pravila)*. Celelalte texte (cu o excepție) [26] se reîntîlnesc în *Codicele Sturdzan*, și anume printre așa-numitele *Texte bogomilice*, al căror original provine, așa cum am văzut, din sudul Transilvaniei (sau din Muntenia). E cît se poate de firesc, de aceea, avînd în vedere și particularitățile sudice semnalate mai sus, să considerăm că textele din *Codicele Todorescu* descind din același original. Nimic nu ne îndreptățește să credem că traducerea primitivă s-ar fi alcătuit în aceeași regiune nord-ardeleană — maramureșană în care s-ar fi transpus în românește în secolul al XVI-lea *Psaltirea* și *Apostolul*, cum credea în 1914 N. Drăganu și cum admite și astăzi Al. Rosetti [27]. Cît privește locul unde s-a copiat manuscrisul, el poate fi Crișana sau regiunile învecinate (cf. în această privință G. Ivănescu[28], care s-a raportat la răspîndirea actuală a cuvîntului *scopi* „scuipa"). Prin graiul crișean ar putea fi explicate, eventual, durificarea lui *d* în *dîn* (dacă totuși răspîndirea acestui fenomen este atît de veche în regiunea Crișurilor) și închiderea lui *e* final aton la *i* sau chiar trecerea lui *ă* proton la *a* (care, însă, așa cum am văzut, ne duc, în primul rînd, spre Moldova). Un cuvînt ca *badic* ne îndreaptă atenția spre sudul Crișanei, către Banat. Rămîne ca localizarea precisă a textelor din *Codicele Todorescu* să se facă de acum înainte.

Transcriind, în jurul anului 1641, *Cazania I* și *Molitvenicul* diaconului Coresi, diacul Ioan din Pocioveliște (sudul Bihorului) transpune textul tipărit în graiul literar nord-ardelenesc cu o consecvență pe care n-am întîlnit-o la nici unul dintre copiștii din jumătatea nordică a Transilvaniei. Examinînd diferențele dintre cele două texte, studiate de Vl. Drimba, am observat că *e* medial aton apare trecut uneori la *i* : *oamini* (peste tot), *ucinici* (43), *vamiși* (111), *viniră* (26). *E* final aton nu trece la *i* decît într-un singur caz : *ti* (466). Diftongul *îi* din original e înlocuit prin *î : pîne* (58, 469) ; o excepție : *pîinea* (468). *E* și *ea* precedați de o labială, în poziție „tare", sînt redați prin *ă*, respectiv *a : blagoslovască* (467), *ivască* (52), *proslăvăscu* (77), *vacului* (457) ; cf. însă și *veacului* (458). Durificarea lui *s, dz, ț* se notează destul de des : *să să mulțască* (120), *sătoșii*(85), *slobodzască* (480). Rotacismul lui *n* intervocalic se întîlnește în unele cuvinte : *fîntîră* (38, 42, 44), *pîră* (122). *Ș* apare rostit moale în *greșcle* (23), *sfîrșește* (475). *R* moale nu apare niciodată în cuvinte de tipul *reu*,

---

[25] Cf. N. Drăganu, *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, p. 63 și urm., care credea că textele derivă din traducerile mai vechi care ar fi fost folosite și la alcătuirea *Cazaniei a doua* ; autorul și-a modificat părerea în *La littérature roumaine de Transilvanie des origines à la fin du XVIII siècle*, București, 1938, p. 22.

[26] Nu am ținut seama de textele adăugate ulterior și scrise de alte mîini.

[27] N. Drăganu, *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, p. 166 Rosetti, ILR, p. 481 (care crede că textul a fost copiat în sudul Transilvaniei).

[28] *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 107.

riu, uri, în schimb durificarea acestei consoane a fost notată în *strîcare* (15), *strîgăm* (482). Urmat de *ĕ*, în poziţie „moale", *r* e rostit moale: *pîrĕşte* (57), *urĕşte* (124).

Trecerea lui *ă* proton la *a*, reducerea lui *-eá* la *e(ę)*, palatalizarea lui *f*, *r* „lung" (*r̄*), art. pos. *a* invariabil sau refacerea dentalelor la verbele cu radical în *d*, *t* şi *n* nu au fost semnalate în copia popii Ioan, datorită desigur nu atît influenţei originalului, cît mai ales urmării normei literare locale şi graiului vorbit în Bihor la jumătatea secolului al XVII-lea. O observaţie similară în legătură cu alternanţe cum ar fi *e/i (veni-vini)*, care corespund normei literare nord-ardeleneşti

Înlocuirea fonetismelor sau formelor din tipăriturile coresiene prin altele avînd circulaţie în nord ne întîmpină şi în următoarele cazuri: *ă — e*: *nedĕjde* (34), *e — ă* (după *n*) *: nătari* (24), *i — î : tînărilor* (476), *tînărĕţe* (59), *ea — a* (după *t*) *: aştaptă* (475), *z — ğ : gice* (23, 39), *mî(i)ni(le) — mînu(le)*, (71, 76), *ştie — şti* (23, 471) etc.

În domeniul lexicului au fost consemnate cîteva cazuri cînd termenul din originalul coresian este înlocuit prin sinonimul sau varianta sa nordică (ardelenească): *scopi, scopit* (52), *videre* (52); la Coresi: *scuipi, scuipit, vadră.*

Privită în ansamblu, activitatea literară desfăşurată în nordul Ardealului între 1588 şi 1656 ne apare redusă la copierea unor texte religioase traduse în sud. Ea se dispersează în diverse puncte ale teritoriului lingvistic de la nord de Mureş. De aceea, e greu să vorbim de existenţa unor centre culturale propriu-zise şi cu atît mai puţin de apariţia unui centru cultural dominant, cum am văzut că stau lucrurile în alte regiuni. În linii mari, copiştii respectă normele variantei literare nord-ardelene, cu unele variaţii de la o regiune la alta. Faptul acesta nu ne dă dreptul să vorbim despre existenţa mai multor variante literare care ar fi avut curs în prima jumătate a secolului al XVII-lea în această parte a ţării. Diferenţele, aşa cum am văzut, nu sînt prea mari şi, apoi, ele pot fi, într-o serie de cazuri, întîmplătoare. Într-adevăr, nu avem indicii despre desfăşurarea unei susţinute activităţi literare în diferitele puncte ale Transilvaniei nordice de unde deţinem texte. Ar fi exagerat, de aceea, să vorbim despre o variantă literară numai pentru că popa Grigore din Măhaci a copiat aici cîteva texte la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi la începutul celui următor.

Toţi scriitorii admit, aşa cum am văzut, în proporţii variabile, particularităţi de limbă străine variantei literare ale cărei norme le urmau. În asemenea împrejurări, nu mai poate fi vorba de neglijenţa unui copist sau a altuia, ci de începutul (sau, poate, de continuarea) unui proces lent de disoluţie a variantei literare nord-ardeleneşti. Firește, atitudinea copiştilor nu este uniformă, ci prezintă oscilaţii de la un caz la altul. Astfel, popa Grigore din Măhaci transcrie *Catehismul* coresian făcînd mărunte intervenţii, lipsite de importanţă, în textul originalului. Cauza trebuie căutată, fără îndoială, în prestigiul textului tipărit, care exercita o asemenea înrîurire asupra copistului, încît acesta îi accepta norma pînă şi în notiţa redactată la sfîrşitul copiei (unde găsim *zile*, nu *dzile*, cum ar fi fost normal; cf. însă tot aici *ciri* „cine", cu rotacism). Popa Grigore repre-

zintă un caz extrem în procesul de acceptare a normei muntenești, care nu este tipic pentru atitudinea oamenilor de carte din nordul Ardealului. Că așa stau lucrurile ne-o dovedesc copiștii celorlalte texte și mai ales diacul Ioan din Pocioveliște. Acesta, spre deosebire de preotul din Măhaci, înțelegea să copieze, cîteva decenii mai tîrziu, alte tipărituri coresiene fără a renunța la particularitățile cele mai importante ale variantei literare nord-ardelenești, și nu numai la ele. Dar nici în cazul popii Grigore din Măhaci nu putem vorbi de o acceptare definitivă a normei muntenești, deoarece în celelalte texte, copiate după originale sudice (cu excepția predicii „*Zise Domnul*"), el continuă să respecte normele tradiționale. Este adevărat, cu inconsecvențe mai mari decît ale celorlalți copiști, dar atitudinea sa nu trebuie socotită drept simptomatică decît cel mult pentru cărturarii din părțile Mureșului, adică dintr-o regiune situată spre sud și mai expusă, în felul acesta, influenței directe sau mediate prin cărți a graiurilor de tip muntenesc.

CONCLUZII

Una dintre trăsăturile cele mai de seamă ale perioadei cuprinse între anii 1588 și 1656 este extinderea activității literare în cele mai multe regiuni ale Dacoromaniei. Dacă în perioada precedentă monumentele literare au provenit din cîteva centre situate cel mai adesea în Transilvania, perioada de care ne-am ocupat ilustrează angajarea în circuitul literar a unor noi zone culturale : Oltenia, Muntenia, Crișana, Moldova propriu-zisă (împreună cu părțile ei sudice), Transilvania din preajma Mureșului mijlociu. Ne-am fi așteptat ca în urma acestei expansiuni a scrisului literar românesc numărul variantelor literare să fie în creștere sensibilă, dar textele nu îngăduie o asemenea constatare. Nu e vorba aici de respectarea particularităților lingvistice ale graiurilor locale, mai mult sau mai puțin asemănătoare în anumite regiuni ale țării, ci de conformarea față de o anumită normă literară, devenită obligatorie pe un teritoriu dat. Tradiția literară, destul de veche și, prin urmare, destul de puternică, a împiedicat diversificarea. O excepție se semnalează, cu toate acestea : apariția variantei literare sud-vest ardelenești, ilustrată de tipăriturile de la Bălgrad, care prezintă suficiente trăsături caracteristice pentru a i se conferi un loc aparte în raport cu celelalte variante.

Activitatea literară desfășurată în diferite regiuni ale teritoriului dacoromân are, pe lîngă note comune, și o seamă de trăsături distinctive. Astfel, Moldova și Țara Românească cunosc o anumită diversificare a producției literare (sînt semnalate scrieri bisericești, juridice, istorice, cărți populare, lexicoane slavo-române, acte administrative de cancelarie), în timp ce Transilvania de nord se rezumă la a copia texte religioase venite de aiurea. În general, provinciile de dincoace de Carpați și în special Țara Românească introduc în circuitul literar un număr relativ mare de texte, ceea ce nu va rămîne fără urmări asupra difuzării, în afară, a normelor locale.

Circulația textelor dintr-o regiune într-alta e destul de vie și, în orice caz, mai intensă decît în perioada precedentă. Două sînt sensurile

principale în care se răspîndește literatura epocii (în primul rînd cea religioasă). Unul, *de la sud la nord*, marchează răspîndirea textelor scrise în grai muntean dincolo de Mureș pînă în fundurile cele mai depărtate ale Transilvaniei. Celălalt, *de la nord spre sud*, reproduce itinerarul textelor moldovenești pe care le primește Țara Românească (*Cazania* lui Varlaam, *Cartea românească de învățătură*, glosarul folosit de Mardarie, într-un sens și *Răspunsul* mitropolitului moldovean); cf. și itinerarul parcurs de traducerea moldovenească a *Alexandriei*. Este demn de semnalat faptul că, în timp ce textele sudice găsesc cale liberă în Transilvania, ele nu înregistrează nici un ecou dincolo de Milcov. Nu e vorba aici de circulația propriu-zisă a cărților, care se va fi făcut în toate sensurile și în toate regiunile Dacoromaniei, ci de acceptarea și difuzarea, în anumite centre culturale, a unor producții literare venite din alte părți. În această privință, Moldova este cea mai apărată, în teorie, de influențe din afară, deoarece ea pare să se satisfacă în această perioadă din producția literară proprie și nu este avizată să ceară și să ia de la alții. Muntenii se află într-o situație mai puțin privilegiată, căci, dînd ardelenilor, ei rămîn, pînă la un punct, difuzorii literaturii moldovenești. Cît privește Transilvania și Banatul, aceste regiuni exercită, la rîndul lor, o anumită influență, dar de proporții mult mai reduse. Ecourile ei au putut fi descifrate în unele scrieri muntenești și sud-ardelenești (mai puțin în tipărituri și mai cu seamă în *Codex Neagoeanus* și în lucrările manuscrise ale lui Moxa și Mardarie Cozianul).

Toate variantele literare înregistrează o permanentă oscilație între tradiție și inovație. Fiind în general conservatoare, variantele se vor menține, într-o serie de cazuri, la stadiile atinse în epoca precedentă, ceea ce va face ca deosebirile dintre ele să nu se înmulțească. Supuse tradiției, ele nu rămîn totuși închise în fața inovațiilor petrecute în graiuri. Faptul acesta va avea urmări importante asupra aspectului general al variantelor literare și va schimba pînă la un punct raporturile existente între ele.

În toate țările românești am înregistrat o schimbare a centrelor culturale în sensul deplasării lor din Oltenia spre Tîrgoviște, în Țara Românească, din Bucovina spre Iași, în Moldova, din nordul regiunii spre sud (la Bălgrad), în Transilvania. Această deplasare înseamnă totodată o schimbare (parțială) a bazei dialectale și, în unele cazuri, o reformulare a normelor. Pentru Țara Românească, schimbarea centrului cultural înseamnă înapoierea la norma coresiană, după o perioadă în care influența graiurilor oltenești a imprimat variantei literare unele particularități de tip nordic. În Moldova, deplasarea spre sud s-a conjugat cu înrîurirea graiurilor din vecinătatea Munteniei, mijlocită de opera lui Varlaam. În Transilvania, centrul cultural se fixează pentru o bucată de vreme în regiunea sud-vestică, la Bălgrad, adică într-o zonă de contact dintre graiurile bănățene, nord-ardelene și cele de tip muntenesc din sudul provinciei. Faptul acesta a determinat caracterul specific al noii *koiné* regionale, care va apărea drept un compromis între graiurile de tip nordic și cele de tip sudic, ținînd astfel cumpăna între Muntenia și Moldova.

Din motive asupra cărora nu mai revenim aici, Banatul și nordul Transilvaniei joacă un rol din ce în ce mai șters în mișcarea literară a vremii. Influența pe care o pot exercita asupra celorlalte variante e redusă.

Ele sînt pe punctul de a ieşi (dacă n-au ieşit chiar de-a binelea) din competiţia pentru realizarea normei unice supradialectale. Dimpotrivă varianta literară sud-vest ardeleană îşi sporeşte importanţa şi tinde să devină normă comună pentru întregul Ardeal. Beneficiind de serviciul atît de preţios al tiparului, centrele din Tîrgovişte, Iaşi şi Alba Iulia îşi asigură un rol dominant în cultura românească.

Privită în această perspectivă, epoca ne apare drept o expresie a tendinţei de consolidare şi de definitivare a celor trei variante literare principale, obţinută în general prin unele clarificări care au loc în interiorul fiecăreia dintre ele. Spre sfîrşitul intervalului, variantele ne apar constituite în ansambluri ordonate de norme, care tind să se impună tuturor celor ce scriu într-o anumită regiune a ţării. Ele sînt, într-un anumit sens şi pînă la un punct, sisteme închise, impermeabile la influenţele din afară. Ca şi în secolul al XVI-lea, literatura circulă de la o provincie la alta şi lucrări munteneşti sînt imprimate la Bălgrad (*Noul Testament*, tradus în parte de munteanul Selivestru) sau, dimpotrivă, texte moldoveneşti sînt tipărite în Muntenia. Operaţia e precedată de turnarea din nou a textelor originale în tiparele normei literare locale. Cea mai elocventă pildă, în acest sens, este reproducerea parţială a *Pravilei* lui Vasile Lupu în ediţia *Îndreptării legii* din 1652. Examenul paralel al textelor ne arată că învăţaţii munteni echivalau cea mai neînsemnată particularitate moldovenească prin corespondentul local, cu o consecvenţă şi o minuţiozitate pe care nu le putem întîlni, cu un secol în urmă, nici la diaconul Coresi. Dar exemplul nu e singurul care se poate da. *Cazania* lui Varlaam are, pînă la un punct, o soartă asemănătoare atunci cînd este încorporată, parţial, în culegerea de omilii tipărită la Mănăstirea Dealu în 1644. Ambele tipărituri sînt alcătuite din texte moldoveneşti şi munteneşti, dar sub aspectul normelor sînt munteneşti (în special cea dintîi). O singură excepţie fac, în această privinţă, tiparniţele din Ţara Românească. E vorba de lucrarea mitropolitului Varlaam, *Răspunsul împotriva catehismusului calvinesc*, care apare la Mănăstirea Dealu şi (lăsînd la o parte unele intervenţii ale tipografilor) este scrisă în grai moldovenesc. Faptul vine să sublinieze nu o abdicare de moment a muntenilor de la normele lor literare, ci actul de voinţă al unui moldovean, care, tipărindu-şi o lucrare într-un alt centru cultural, pretinde să i se respecte nu numai spiritul, ci şi litera manuscrisului. Situaţia se schimbă în parte în unele manuscrise (Moxa şi, mai ales, Mardarie), dar şi aici elementele de altă origine decît cea munteană, pătrunse din originale, nu sînt prea numeroase. Merită să fie consemnată şi atitudinea cărturarilor de la Bălgrad. După ce admiseseră în 1641 retipărirea fără modificări a *Cazaniei a II-a* coresiene, ei îşi publică celelalte cărţi în varianta literară locală. În ceea ce priveşte zona nordică a teritoriului de peste munţi, aici aspectele care ne întîmpină sînt mai variate şi, pînă la un punct, contradictorii. Transcriind *Catehismul* coresian, popa Grigore din Măhaci abandonează varianta literară nord-ardeleană, acceptînd fără rezerve normele munteneşti ale originalului, ceea ce nu face însă atunci cînd copiază manuscrise de aceeaşi provenienţă dialectală. În schimb, trei-patru decenii mai tîrziu, diacul Ioan din Pociovelişte înlocuieşte conştiincios cea mai mare parte a particularităţilor munteneşti ale originalului coresian, dînd astfel manuscrisului său aspectul

unui text scris în grai nord-ardelenesc. În general, se poate spune că, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, textele „mixte" sînt mult mai rare decît în perioada precedentă.

În toate cazurile menţionate mai sus (şi ele nu sînt singurele ce se pot aduce în discuţie), am avut a face cu texte elaborate într-o anumită regiune a ţării şi reproduse, în scris sau prin tipar, în alte centre de cultură. Dacă vom avea în vedere situaţiile destul de numeroase cînd un centru cultural pune în circulaţie propriile sale produse literare, atunci înrîuririle exercitate de celelalte variante literare vor fi şi mai greu de descifrat. Ca fapte posibile ale unei influenţe munteneşti asupra variantei moldoveneşti sau sud-vest-ardeleneşti s-ar putea cita, eventual, numai grafiile cu *îi (cîine, pîine;* cf. şi *giupînească, tătîine)* şi *ra (izvoraşte)* sau cîte un cuvînt izolat din tipăriturile de la Iaşi şi Bălgrad. În rest, acceptarea, în anumite cazuri, a unor norme identice cu cele munteneşti trebuie pusă pe seama respectării tradiţiei literare locale. Cărţile coresiene şi cele ieşite de sub teascurile din Govora, Cîmpulung sau Tîrgovişte au putut cel mult fortifica respectul cărturarilor din celelalte provincii pentru normele ideale ale propriei lor variante literare. Acesta este sensul în care trebuie privit rolul jucat de Coresi şi de munteni în procesul de dezvoltare a limbii române literare. De o influenţă nivelatoare şi unificatoare exercitată de scrierile munteneşti asupra limbii literare din prima jumătate a secolului al XVII-lea nu poate fi vorba [29].

Avem însă suficiente temeiuri să descifrăm o tendinţă, timidă deocamdată, de a păstra şi a promova ceea ce era comun în limba literară scrisă în diverse unghiuri ale ţării şi a pune o oarecare stavilă pătrunderii elementelor diversificatoare. Programul enunţat în predoslovia *Noului Testament* se înscrie în această sferă de preocupări, care trebuie să fi existat peste tot, chiar dacă nu au fost, în general, exprimate cu claritate.

Supuse tradiţiei, variantele literare nu rămîn închise în faţa transformărilor petrecute în graiuri. Acceptate cu moderaţie, inovaţiile nu duc, totuşi, pretutindeni, la diversificare, deşi de obicei acesta este sensul în care evoluează, în cursul veacului al XVII-lea, graiurile dacoromâne. Stingerea treptată a rotacismului în regiunile nordice ale ţării desfiinţează una din particularităţile cele mai caracteristice care opuneau graiurile sudice celor vorbite în partea nordică a ţării. Rostirea moale a lui *r (reu, ris)* apare în tot mai puţine texte. *R* „lung" *(r̄)* este pe punctul de a dispărea din limba literară scrisă. „Muntenizarea" treptată a zonelor sudice şi centrale ale Transilvaniei va avea drept urmare pătrunderea în scris a lui *z* şi, prin aceasta, o anumită apropiere a variantei literare de la Bălgrad de norma munteană. Tot astfel răspîndirea durificării consoanelor *s, z, ţ* în Oltenia va face ca, pentru scurt timp, scrisul muntean să manifeste o apropiere de Transilvania, Banat şi de Moldova.

Acceptarea inovaţiilor înseamnă pătrunderea în scris a unor elemente specifice anumitor arii lingvistice şi, prin urmare, o modificare a aspectului general al variantelor literare. Este o situaţie care se observă nu numai în scrisul literar ardelean şi moldovean, ci şi în cel muntean, şi acest lucru e cît se poate de firesc atîta vreme cît graiurile din sudul

[29] Vezi în această privinţă pe larg lucrarea noastră, deja citată, *Rolul textelor coresiene în procesul de unificare a limbii române literare.*

Carpaților, deși, în general, mai conservatoare pe plan fonetic și chiar morfologic, nu rămîn totuși împietrite în stadii arhaice. Deschiderea față de inovații, comună tuturor variantelor literare, variază de la un sector la altul al literaturii. Textele religioase se arată a fi cele mai puțin permeabile la influențele limbii vorbite, în timp ce literatura profană (de pildă cărțile de drept sau, mai ales, actele de cancelarie) dă dovadă, în această privință, de o rezistență mai scăzută. În genere, respectul normei e mult mai mare în tipărituri decît în manuscrise, indiferent de domeniul literar la care ne referim.

Toate aceste transformări au avut drept urmare o anumită modificare a raporturilor existente între variantele literare, mai ales dacă ne referim la textele scrise în Iași, Tîrgoviște și Bălgrad, adică în principalele centre culturale de pe teritoriul dacoromânesc și, în special, la cărțile bisericești. Nici una din principalele variante nu notează rotacismul, care, după 1650, dispare definitiv din toate textele literare românești [30]. Alte fenomene, cum ar fi trecerea lui *ă* proton la *a*, reducerea lui *-eá* la *e(ę)* sau închiderea lui *e* final la *i*, fiind notate sporadic în Moldova, nu mai joacă un rol foarte important în stabilirea de opoziții între cele trei variante literare principale. Retras în Banat, *ń* nu apare în tipăriturile bălgrădene și cu aceasta se face un pas înainte în procesul de unificare lingvistică. Apar în schimb o serie de fenomene noi care tind să diversifice aspectul de ansamblu al scrisului literar românesc. Durificarea lui *d*, care se întîlnește în textele muntenești, fără a fi însă nici pe departe majoritară, creează un punct de divergență, deocamdată secundar, între variantele literare dacoromâne. Alte inovații sînt consemnate în textele literare bănățene. Dintre ele trebuie negreșit subliniată apariția desinenței *-u* la pers. 3 pl. a imperfectului indicativ. Formele analogice vor deveni literare abia peste două secole, deoarece, în condițiile specifice ale literaturii bănățene din secolul al XVII-lea, era cu neputință ca inovația să depășească limitele variantei literare locale. Tot bănățenii pun în circulație un număr mult mai mare de forme verbale cu dentala refăcută decît în perioada precedentă, dar soarta lor va fi aceeași, chiar dacă, sporadic, ele pătrund în unele tipărituri bălgrădene sau în copia *Alexandriei*. Poate că altfel ar fi stat lucrurile dacă textele moldovenești ar fi continuat să difuzeze, firește pe o scară mai largă, asemenea forme verbale. Dar transferarea centrului cultural la Iași a făcut ca această inovație bucovineană, consemnată în *Glosele* Bogdan, să dispară din limba scrisă și să reapară mai tîrziu, cînd formele cu dentala refăcută se vor fi răspîndit spre sudul provinciei.

Iată acum tabelul care reunește cele mai importante particularități ale celor cinci variante ale românei literare în perioada 1588—1656. Spre deosebire de perioada precedentă, nu am mai recurs decît foarte rar la „reconstituiri", întrucît deținem un număr suficient de texte din diverse arii lingvistice, pentru a ne putea pronunța asupra normelor care se aplicau în scrisul literar al vremii. Am trecut, din nou, cu vederea peste ceea ce ni s-a părut a fi apariție accidentală sau nesemnificativă.

Pentru Muntenia am consemnat normele urmate în tipăriturile de la Tîrgoviște. Am admis, totuși, drept caracteristică pentru norma

[30] Cu totul sporadic a fost consemnat în *Apostolul Gaster* din 1702—1703.

Tabelul nr. 3

Varianta literară		ă / a	e / i	-e / -i	-eá / -e	ţ / ţi	f / h	lab. moi / lab. dure	-n- / -(n)r-	ń / j	s, dz, z, ţ moi / s, dz, z, ţ duri	ş, j moi (+e, i) / ş, j duri	ş, j moi (+ĕ) / ş, j duri	dz / z	ğ / j	r moale (+e, i) / r dur	r moale (+ĕ) / r dur	rr / r	art. pos. var. / art. pos. inv.	forme iotacizate / forme refăcute	imp. 3 pl. —a / —u
Muntenia		1	1	1	1	2	1	1	1	2	1	1/2	2	2	2	2	2	2	1	1	1
Moldova		1	1/2	1	1	1/2	1/2	2	1	2	1/2	1	1	1	1	2	1	1/2	1/2	1	1
Transilvania sud-vestică		1	1/2	1	1	1/2	1	1/2	1	2	1/2	1/2	1/2	2	1	2	1/2	2	1/2	1	1
Banat		?	1/2	1	2	1	1	?	1	1	?	?	1/2	1	1	?	1	2	1/2	1/2	1/2
Transilvania de nord	Textele măhăcene	1	1/2	1	1/2	1	1	1	1/2	2	1/2	1	2	1/2	1 1/2 2	1/2	?	2	1	1	1
	MI	1/2	1/2	1/2	1/2	?	1/2	2	1, 1/2	2	1/2	1	1	1	1	1/2	1	2	1/2	1	1
	Caz. I.	1	1/2	1	1	1	1	2	1	2	1/2	1	1	1	1	2	1	2	1	1	1

literară muntеană alternanța *ș, j* moi (*+e, i*) / *ș, j* duri, care se întîlnește mai rar în textele religioase, dar frecvent în alte lucrări literare scrise în Muntenia propriu-zisă. În privința Moldovei am avut în vedere norma tipăriturilor bisericești (în speță a *Cazaniei*), cu observația că am socotit drept caracteristică alternanța *î/îi (cîne — cîine)*, ca fiind mai conformă scrisului literar moldovenesc al epocii, dar am reținut numai rostirea moale

Tabelul nr. 4

Variante literare	Asemănări	Diferențe		
		Total	Transante	Parțiale
Muntenia și Moldova	8	12	5	7
Muntenia și Transilvania de sud-vest	12	8	1	7
Moldova și Transilvania de sud-vest	13	7	1	6

a lui *r (izvorĕște)* drept caracteristică pentru norma moldovenească. Pentru Transilvania de nord, unde se întîlnesc diferențe de la o scriere la alta, am redat situația existentă în *Textele măhăcene*, în *Manuscrisul de la Ieud* și în *Cazania* și *Molitvenicul* copiate de diacul Ioan din Pocioveliște. În fine, imposibilitatea de a interpreta în unele cazuri grafia latino-maghiară a textelor bănățene ne-a obligat să marcăm prin semne de întrebare situațiile dubioase. În lumina celor spuse mai sus, p. 309, am socotit că alternanța *e/i (oameni — oamini)* continuă să fie caracteristică variantei literare bănățene, deși textele nu prezintă decît grafii cu *e*.

Tabelul nr. 4, întocmit pe baza celui precedent, scoate în evidență asemănările dintre principalele variante literare românești. De observat că, dacă în perioada precedentă am constatat numai două asemănări între Moldova și Muntenia (din 18 trăsături fundamentale), de data aceasta, din motivele arătate mai sus, numărul lor a crescut la 8 (din 20). Rămîn totuși cinci diferențe tranșante între cele două variante. Tabelul ilustrează, de asemenea, poziția intermediară, dacă putem să-i spunem așa, a variantei sud-vest-ardelenești între norma muntеană și cea moldoveană.

CAPITOLUL al III-lea

Limba literară în perioada 1656—1715

Perioada delimitată de datele de mai sus prezintă, pe planul culturii şi al literaturii naţionale, o serie de particularităţi care o apropie, pînă la un punct, de perioada studiată în paginile precedente. Ea se deschide printr-o epocă de relativ declin, pricinuit, acum ca şi atunci, de evenimentele militare care s-au desfăşurat, la jumătatea veacului, pe teritoriul ţărilor româneşti. Sînt ani de instabilitate politică, al căror reflex este sistarea activităţii tipografice în capitalele celor trei principate. Ultima tipăritură ieşeană, ajunsă pînă la noi, e din 1646, *Îndreptarea legii* din 1652 încheie seria cărţilor tîrgovişteane, iar ediţia a doua a *Catehismului* luteran, din 1656, pune punctul final unei munci rodnice de difuzare a cărţii tipărite, desfăşurată timp de mai bine de 15 ani în capitala Ardealului.

Activitatea tipografică se reia, după 1670, în aceeaşi ordine în care fusese părăsită : întîi de moldoveni, prin Dosoftei, la 1673, apoi de munteni, prin mitropolitul Varlaam, la 1678, şi, în sfîrşit, de ardeleni, prin popa Ioan Zoba din Vinţ, la 1683. Producţia literară este incontestabil mai bogată şi mai variată decît în prima jumătate a secolului. Scrierile religioase deţin, în continuare, locul de frunte în literatura epocii, în special în ceea ce priveşte tipăriturile. Cel mai remarcabil eveniment, cu urmări hotărîtoare asupra dezvoltării ulterioare a limbii literare, îl constituie începutul naţionalizării serviciului divin, întîi în Transilvania, sub influenţă calvină, apoi în Muntenia şi Moldova, independent de orice înrîurire exterioară. Se înmulţesc considerabil şi scrierile istorice ; avem a face, în cele mai multe cazuri, cu cronici, dar înregistrăm şi lucrări consacrate unor subiecte cu caracter special, cum ar fi problema originii românilor (ne gîndim la unele din operele lui Miron Costin şi Dimitrie Cantemir). Textele juridice sînt rare, lucru explicabil prin faptul că impunătoarele colecţii de legi tipărite la Iaşi şi Tîrgovişte sînt larg utilizate în epocă şi vor continua să fie puse la contribuţie şi în prima jumătate a veacului următor. În schimb, scrierile literare propriu-zise devin din ce în ce mai numeroase, fie că avem a face cu copii de pe originale mai vechi, fie că ne aflăm în prezenţa unor prelucrări sau alcătuiri noi. Ne referim, firește, la traduceri (şi în primul rînd la aşa-numitele cărţi populare), şi nu la producţii literare originale. Acestea nu lipsesc însă cu totul, şi cînd facem o asemenea afirmaţie avem în vedere lucrările lui Miron Costin, Dimitrie Cantemir şi, în regiunile de peste munţi, la oda lui Mihai Halici-junior. De o literatură ştiinţifică propriu-zisă nu putem vorbi încă, deşi trebuie să amintim aici că numărul lucrărilor lexicografice (cel mai adesea simple glosare) este în creştere şi că, spre sfîrşitul intervalului, consemnăm apariţia unor însemnări în care s-ar putea vedea cu oarecare bunăvoinţă primele rudimente de gramatică românească

(datorate lui Staicu Grămăticul). Tot acum apar și primele încercări de geografie.

Actele de cancelarie, din Muntenia și Moldova, încep să fie scrise tot mai rar în slavonește, fără însă ca vechea limbă de cultură să fie pe de-a-ntregul părăsită.

Anumite tendințe observate în perioada precedentă se mențin și chiar se accentuează în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Astfel, activitatea literară se concentrează într-o și mai mare măsură în Moldova și, mai ales, în Țara Românească. Aici literatura cîștigă terenuri noi sau le adîncește substanțial pe cele abordate anterior. Cu unele excepții, nu prea importante dealtfel, activitatea desfășurată dincolo de munți are în vedere numai literatura bisericească. Și dacă viața culturală continuă să se mențină la un nivel destul de înalt la Bălgrad, în capitala principatului, în celelalte regiuni (Banat și nordul Transilvaniei) ea acuză același declin pe care l-am constatat în epoca precedentă.

Asupra literaturii române în perioada 1656—1715 se pot consulta expunerile de ansamblu din N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, 1904, p. 173—220; idem, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, București, 1901, p. 1—145 și 273—438; S. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930, p. 100—110, 112—113, 123—146, 161—182; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, București, 1942, p. 106—107, 115—138, 153—173, 177—188, vol. III, București, 1945, p. 201—239 și 263—272; *Istoria literaturii române*, I, ed. a II-a, București, 1970, p. 364—472, 488—508, 516—587.

Considerațiile asupra problemelor limbii literare nu sînt mult mai numeroase decît în epoca precedentă. Vom nota că, în prefața la *Sicriul de aur* (1683), popa Ioan Zoba din Vinț răstoarnă, după numai 35 de ani, punctul de vedere al lui Simion Ștefan, afirmînd următoarele: „Afla-vei și cuvinte, pentru că rumânii nu grăim toți într-un chip, cum iaste: *oca — pricina* sau *adeverința, în alean — înprotivă, hasna — folosul, alduiala — blagosloveniia* și altele, care le-am pus după obiceiul cum grăiesc pre acĕste locuri". În *Descrierea Moldovei*, Dimitrie Cantemir constată diferențe de pronunțare și de vocabular între Muntenia și Transilvania, pe de o parte, și Moldova, pe de alta, și încheie, oarecum surprinzător, că muntenii „au ca model limba și ortografia moldovenească și recunosc că ea este mai curată decît a lor, dar nu mărturisesc aceasta din cauza antipatiei care există între moldoveni și valahi".

Acesta este cadrul general în care se plasează evoluția limbii române literare între 1656 și 1715, anul de apariție a ultimei tipărituri a lui Antim Ivireanul. Ocupîndu-ne de producțiile literare scrise în acest interval de timp, vom urma liniile generale ale expunerii din capitolele anterioare. Ne vom opri asupra particularităților semnificative la nivelul diferitelor variante literare, insistînd însă mai ales asupra schimbărilor de ordin calitativ sau numai cantitativ care se semnalează în raport cu perioada precedentă. Menționăm că, față de perioada anterioară, două din trăsăturile fundamentale, și anume „opozițiile" *-n-/-(n)r-* și *r̄/r* au fost trecute în rîndul trăsăturilor secundare, în timp ce „opoziția" *d* moale/*d* dur a fost inclusă printre trăsăturile fundamentale, datorită frecventei apariții a durificării acestei consoane în textele muntenești și bănățenești.

MUNTENIA

Tipăriturile religioase care văd lumina zilei în Muntenia provin din cinci centre: Bucureşti, Buzău, Tîrgovişte, Snagov şi Rîmnic. Cele mai multe apar la Bucureşti. Prima dintre ele este *Chĕia înţelesului* (1678), o colecţie de omilii traduse din ruseşte. Îi urmează apoi o serie de alte tipărituri, dintre care sînt de amintit un *Liturghier* (1680), cu tipic românesc şi cîntări slavone, *Evanghelia* (1682), *Apostolul* (1683), care sînt retipărite mai tîrziu la Bucureşti şi în celelalte centre din ţară. Opera de căpetenie a literaturii religioase din această perioadă este *Biblia de la Bucureşti* (1688). Autorii ei (între care cel mai de seamă rol l-au avut fraţii Greceanu) au pus la contribuţie *Vechiul Testament* tradus de Milescu, precum şi texte apărute anterior, cum ar fi *Palia de la Orăştie* şi *Noul Testament* din 1648. Fraţilor Greceanu (Şerban şi Radu) le datorăm, între altele, o traducere a omiliilor lui Ioan Hrisostomul, apărută în 1691 sub titlul de *Mărgăritare*. De remarcat că diortositorul *Biblici de la Bucureşti* e Mitrofan, viitorul episcop de Buzău, care va tipări, în acest oraş, o serie de lucrări, dintre care trebuie menţionat *Mineiul* din 1698 (tipicul şi jitiile sînt româneşti, iar cîntările slavone). Prima carte românească ieşită de sub teascurile tipografiei de la Snagov este o *Evanghelie* (1697), care poartă semnătura viitorului mitropolit Antim Ivireanul. Acesta îşi începuse activitatea cu trei ani mai devreme, tipărind la Bucureşti o *Psaltire*, care e, practic, identică cu cartea lui Dosoftei din 1680, prezentînd foarte puţine modificări. Antim îşi continuă activitatea ca episcop de Rîmnic (1705), unde inaugurează o lungă şi rodnică activitate tipografică, şi la Bucureşti, ca mitropolit al Ţării Româneşti. De numele său se leagă naţionalizarea serviciului divin în Muntenia. El se îngrijeşte de tipărirea *Liturghiilor* româneşti (Tîrgovişte, 1713) şi rosteşte predici *(Didahii)* remarcabile, ajunse la noi într-o copie contemporană.

O foarte bogată activitate istorică se desfăşoară în Muntenia în timpul domniilor lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu. Sînt de amintit aici *Cronica anonimă* a Cantacuzineştilor (atribuită, de unii, lui Stoica Ludescu), unele lucrări ale lui Radu Popescu şi Radu Greceanu şi, în special, *Istoria Ţării Rumâneşti* a stolnicului C. Cantacuzino. Cu excepţia celei dintîi, lucrările ne-au parvenit în copii tîrzii.

Cărţile populare cunosc în Ţara Românească o difuzare mai mare decît în orice altă regiune a ţării. Notăm, între altele, copii după traducerea lui Udrişte Năsturel, *Varlaam şi Ioasaf*, după o *Isopie*, cea mai veche versiune a romanului *Sindipa filozoful* (scrisă în 1703, la Braşov, de dascălul Costea) şi noua traducere a *Florii darurilor*, tipărită la Snagov, în 1700. Tot în domeniul literaturii beletristice semnalăm *Foletul novel*, un calendar tradus din italiană pentru uzul lui Brîncoveanu de Ioan Romanul (Frîncul).

În ceea ce priveşte literatura ştiinţifică (sau, mai bine zis, foarte modestele manifestări ale unei astfel de literaturi), sînt de semnalat, ca şi în epoca precedentă, cîteva glosare slavo-române, un rudiment de gramatică, alcătuit de Staicu Grămăticul, precum şi o *Geografie* (braşoveană).

Sporirea actelor de cancelarie româneşti se face, în Muntenia ca şi în Moldova, în detrimentul celor slavoneşti, care devin din ce în ce mai rare.

Indicații bibliografice: I. Bălan, *Limba cărților bisericești*. Studiu istoric și liturgic, Blaj, 1914, p. 162—167 (cap. *Biblia lui Șerban Cantacuzino*) și 221—231 (cap. *Stabilirea limbei liturgice românești. Mitropolitul Antim Ivireanul*); V. Cândea, *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în „Limbă și literatură", VII, 1963, p. 29—76; I. Gheție, *Biblia de la București și procesul de unificare a limbii române literare*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, 1972, p. 53—66; N. Iorga, *În legătură cu Biblia de la 1688 și Biblia de la 1667 a lui Nicolae Milescu*, București, 1915; M. Popescu-Spineni, *Un manuscris românesc de geografie din secolul al XVII-lea*, în „Studii și cercetări de bibliologie", V, 1961, p. 319—333; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, ed. a II-a, București, 1971, p. 167—183 (cap. *Consacrarea limbii române ca limbă a cultului religios în Țara Românească. Biblia de la București, 1688*) și 183—200 (cap. *Începuturile stilului retoric: Didahiile lui Antim Ivireanul*); C. Solomon, *Biblia de la București. Contribuțiuni noi istorico-literare*, Tecuci, 1932; G. Strempel, Antim Ivireanul, *Predici*, ediție critică, studiu introductiv și glosar de ..., [București], 1962; E. Virtosu, *Foletul Novel. Calendarul lui Constantin-vodă Brâncoveanul, 1693—1704*, București, 1942.

Trăsături fundamentale

Deosebirile cele mai importante pe care le prezintă *literatura religioasă* tipărită în Muntenia față de norma cărților tîrgoviștene din ani 1650 sînt următoarele[1]:

a) trecerea lui *e* medial aton la *i*: *cădelniților* (BB; Rosetti-Cazacu-Onu, ILL, I, 148), *dĕgite* (Lit. 1680, 17^{v}), *ficiori* (Ev. 1682, 136^{r}), *ficiorul* (CÎ, 102^{r}; de două ori), *hainile* (BB, 19 b), *judicători* (BB, 331 b), *neputride* (BB; Rosetti-Cazacu-Onu, ILL, I, 148), *priiatinilor* (BB, 643 b), *scaunile* (BB, 627 b), *ucinici(i)* (Ev. 1682, 1^{v}; BB, 771 a) etc. Evident, în toate aceste texte, fonetismul cu *e* e mult mai bine reprezentat. De remarcat că termenii cu *e* > *i* sînt mai numeroși în BB și ne întîmpină mai rar în celelalte texte din perioada 1678—1688. Spre sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui următor, fenomenul apare din ce în ce mai rar, dispărînd, practic, dintr-o serie de texte. L-am notat în Învăț. cr.: *tainile* (35) și în Pilde: *unile* (39^{r}). Un alt fapt vrednic de a fi semnalat este înlocuirea lui *i* prin *e* în edițiile succesive ale unor lucrări apărute între 1678 și 1688. De exemplu: *dĕgite* (Lit. 1680, 17^{v}) — *dĕgete* (Lit. 1702, 20^{r}), *ficiori* (Ev. 1682, 136^{r}) — *feciori* (Ev. 1697, 138^{r}), *ucinici* (Ev. 1682, 1^{v}) — *ucenici* (Ev. 1693, 2; Ev. 1697, 1^{v});

b) închiderea lui *e* final aton la *i* am notat-o în cazul unui singur cuvînt: *di* (CÎ, BRV, I, 220; Lit. 1680, BRV, I, 230, 232, 234);

c) „diftongarea" lui *î* e generală în *cîine* (BB, 629 a), *mîine* (Pilde, 22^{r}), *pîinea* (CÎ, 35^{r}). În ceea ce privește pluralul lui *mînă*, alături de *mîini*, prezent în toate textele, apare frecvent (mai ales în BB) și *mîni(le)* (Lit. 1680, 26^{r}; Ap. 1683, 2^{v}; BB, 614 b, 617 b, 629 a, 630 b, 631 b, 777 b; Mărg., 34^{r}). Spre sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui următor, pluralul *mîni(le)* dispare practic din textele pe care le-am cercetat: *mîinele* (Min. 1698, 75^{r}), *mîini* (Mol. 1706, I, 5), *mîinile* (Pilde, 13^{r}; A. Pr., 186)

[1] Marea majoritate a exemplelor din *Biblia de la București* provine din indicele aflat la Institutul de lingvistică din București.

etc. De observat şi aici că în ediţiile succesive ale unor cărţi se revine la formele cu diftong : *mînile* (Ap. 1683, 2ᵛ) — *mîinile* (Ap. 1704, 2ᵛ);

d) notarea în scris a palatalizării labiodentalei *f* se face mai frecvent decît în perioada anterioară, cînd prezenţa lui *h* în tipărituri era extrem de rară. Şi de data aceasta majoritatea atestărilor provine din BB : *hiară(le)* (BB, 83 b, 559 b, 628 b, 634 b, 637 b, 639 a ; Mărg., 22ᵛ ; AP, 110), *hier(ul)* (BB, 156 b, 169 b, 415 b), *hierestreul* (CÎ, 28ʳ), *hierestreului* (BB, 623 a), *hiiarea* (BB, 431 a, 617 b);

e) durificarea labialelor apare uneori în BB. Exemple : *să clipască* (431 a), *curvăsc* (432 b), *vac, vacul, vacului, vacurilor* (412 a, 414 b, 426 b, 427 b, 447 b), *să vorovască* (BB, 432 a) etc. ;

f) durificarea sporadică a lui *d : adăvărat* (Ap. 1683, 147ᵛ), *dăsfătări* (Min. 1706, II, 225), *dăşărtăciunile* (A. Pr., 201), *îndăstularea* (Pilde, 44ʳ), dar cazurile cu *d* moale rămîn larg majoritare ;

g) numărul mare de *s, z, ţ* duri, în special în textele tipărite între 1678 şi 1688 (de observat, însă, că grafiile care redau rostirea moale a acestor consoane rămîn majoritare). Pentru a se putea urmări mai bine evoluţia normei literare în cărţile bisericeşti, vom grupa exemplele pe texte, în ordine cronologică : CÎ (fenomenul se întîlneşte foarte rar) : *scoasără* (42ʳ), *sîngur* (93ʳ), *va zîce* (25ʳ) ; Lit. 1680 (rar) : *Dumnezău* (39ᵛ), *însătoşa* (BRV, I, 235), *să păzască* (BRV, I, 237), *sară* (1ʳ) ; Ev. 1682 (mai frecvent) : *Dumnezău* (BRV, I, 248), *mărturisască* (1ʳ ; de două ori), *săccrişului* (30ᵛ), *sămănă* (30ᵛ), *sămănătoriului* (30ʳ) ; Ap. 1683 (foarte rar) : *Dumnezău* (79ʳ) ; BB (foarte frecvent) : *asămăna-l voi* (755 a), *să vor asămăna* (25 b), *auzînd* (631 a), *Dumnezău* (401 a, 402 a, 403 b etc.), *să folosască* (637 b), *să împărăţască* (641 b), *îmbrăţişăz* (442 b), *va însătoşa* (815 b), *(să) lipsască* (402 a, 404 a), *mĕrsără* (805 b), *să netezască* (415 a), *osăbirea* (110 a), *să păzască* (630 a), *păzînd* (637 b), *pusără* (618 a), *sară* (110 a, 117 a, 415 a), *va săcera* (440 b), *sămeţiia* (635 b), *sîmţire(a)* (429 a, 436 b), *sîngur* (409 b, 431 b), *să se urgisască* (448 b), *zăciuială* (615 a), *zisără* (205 a), *zua* (755 a) etc. ; cf. şi *samă* (434 b, 623 b) ; Mărg. (rar) : *să asamănă* (22ʳ), *asămănarea* (BRV, I, 317), *Dumnezău* (34ʳ, 117ʳ), *sîngur* (34ʳ) ; AP (rar) : *sară* (82) ; Min. 1698 (rar) : *Dumnezău* (40ʳ), *sară* (40ʳ) ; cf. şi *samă* (56ʳ). În textele de după 1700, *s, z, ţ* duri apar foarte rar, iar în multe lucrări (şi în special în tipăriturile lui Antim Ivireanul) lipsesc cu desăvîrşire. Iată cîteva exemple culese din textele de după 1700 : *să ne asămănăm* (Mol. 1706, II, 167), *însămnăm* (Cap., 16ᵛ), *înţălegerii* (Mol. 1706, II, 2), dar *Molitvenicul* din 1706 urmează îndeaproape, aşa cum a arătat Drăganu (în „Dacoromania", II, 1921—1922, p. 260), *Molitvenicul* bălgrădean din 1689 (care, adăugăm noi, reproduce tipăritura moldovenească din 1679). În ediţiile succesive ale unor texte tipărite în anii 1678—1688 se revine la *s, z, ţ* moi : *Dumnezău* (Lit. 1680, 39ᵛ) — *Dumnezău* (Lit. 1702, 41ᵛ) — *Dumnezeu* (Lit. 1713, 106), *sară* (Lit. 1680, 1) — *seară* (Lit. 1713, 46), *săcerişului* (Ev. 1682, 30ᵛ) — *săcerişului* (Ev. 1693, 69) — *seccrişului* (Ev. 1697, 31ᵛ), *sămn* (BB, 780 a) — *semn* (Ev. 1697, 79ᵛ), *zisără* (BB, 760 a) — *ziseră* (Ev. 1693, 68) ; *Dumnezău* (Ap. 1683, 2ᵛ) — *Dumnezeu* (Ap. 1704, 2ᵛ). Există situaţii, puţine la număr, cînd *s, z, ţ* duri sînt menţinuţi în ediţiile succesive ale unei tipărituri, de ex. : *sămănă* (Ev. 1682, 30ᵛ ; BB, 760 a ; Ev. 1693, 68). Alteori, o ediţie menţine fonetismul din Ev. 1682, iar alta îl schimbă : *mărturisască*

(Ev. 1682, 1[r]) — *mărturisească* (Ev. 1693, 1) — *mărturisască* (Ev. 1697, 1[r]). Menționăm, în sfîrșit, că în BB apar și grafii prezentînd pe *i* în loc de *î*, după *s*, *z*, *ț*, întîlnite în textele moldovenești, bănățenești, ardelenești și oltenești : *arzind* (236 b), *aținînd* (625 a), *trimițind* (641 b), *zimbetelor* (117 a) ;

h) în ceea ce privește durificarea lui *ș*, *j*, înainte de *e*, *i*, lucrurile se prezintă în felul următor : în Lit. 1680 și Ev. 1682 fenomenul apare destul de rar : *au așăzat* (Ev. 1682 ; BRV, I, 250), *șădea* (Lit. 1680 ; BRV, I, 232), *Șărban* (Ev. 1682 ; BRV, I, 246). În Ap. 1683 numărul exemplelor cu *ș*, *j* duri e în creștere : *au așăzat* (BRV, I, 261), *credincioșîlor* (BRV, I, 261), *slujîtă* (62[r]), *Șărban* (BRV, I, 258), *săvărșătul* (BRV, I, 260), *svărșătul* (BRV, I, 261) etc. În BB, cazurile de durificare a celor două consoane apar cu deosebită insistență : *să așăz* (447 b), *cenușă* (623 b), *covîrșăsc* (437 a) *deșărtare* (446 b, 448 a), *deșărtăciune* (447 a, 450 a), *înșălarea* (628 a), *neașăzat* (909 b), *necăjăsc* (403 a), *sălașăle* (409 a), *să sfîrșăsc* (633 b), *slujăscu* (636 b), *slujît* (BRV, I, 288), *va șădea* (439 b, 440 b), *au șăzut* (311 a), *ușîle* (115 a), *vrăjîtori* (85 b) etc. Exemplele cu *ș*, *j* duri sînt încă destul de numeroase (însă incomparabil mai puține decît în BB) în Mărg., de unde citățm : *greșălii* (BRV, I, 317), *grijă* (131[r]), *grijîm* (82[r]), *însetoșăzi* (BRV, I, 320) etc. Fenomenul scade simțitor în tipăriturile ulterioare, fără a dispărea însă niciodată. Cîteva exemple : Min. 1698 : *cerșînd* (41[r]), *înșălăciune* (40[r]), *pășînd* (75[r]) ; Învăț. cr. : *înșălînd* (31[v]), *slujăsc* (3[r]) ; Pilde : *deșărtăciunile*, *înșălăciune* (8[r]) ; A. Pr. : *dășărtăciunile* (201). De observat că *slujîtă* (Ap. 1683, 62[r]) devine *slujită* (Ap. 1704, 54[v]), iar *înșelăciunile* (Ev. 1682, 30[v]) e schimbat în *înșălăciunea* (BB, 760 a) și devine apoi *înșelăciunea* (Ev. 1693, 68) ; cf. însă *înșălăciunile* (Ev. 1697, 31[v]).

i) *dz* a fost notat o singură dată în *Dumnedzău* (Ev. 1682 ; BRV, I, 248 ; scris : *Dumnedău*) ;

j) *ğ* apare mult mai frecvent ; iată situația pe texte : Lit. 1680 : *agiuns* (39[v]), *agiutoriul* (BRV, I, 234), *împregiur* (25[r], 33[v]) ; Ev. 1682 : *împregiur* (9[r]) ; BB : *agiutoriul* (440 b), *batgiocurește* (444 b, 445 b), *giunghiiare* (432 b), *giurământ* (618 b), *încungiura* (400 a, 410 a, 446 b) ; Min. 1698 : *încungiurare* (40[r]) ; A. Pr. : *au încungiurat* (Rosetti-Cazacu-Onu, ILL, I, 185) ;

k) forma invariabilă *a* a articolului posesiv se întîlnește sporadic în CÎ : *a*[i] *lui Hristos* (55[r]) și Lit. 1680 : *a*[le] *mîinii* (12[v], 14[v]) și destul de frecvent în BB : *a*[le] *cetății* (623 a), *a*[le] *mărirei* (641 b), *a*[le] *părinților* (615 b) etc. În textele de după 1700 nu am mai întîlnit-o. În variantele succesive ale *Liturghierului*, articolul *a* invariabil este înlocuit : *a mîinii* (Lit. 1680, 12[v]) — *ale mîinii* (Lit. 1702, 15[v]) — *ale mîinii* (Lit. 1713, 68) ; *a mîinii* (Lit. 1680, 14[v]) — *a mîinii* (Lit. 1702, 17[v]) — *ale mîinii* (Lit. 1713, 71).

În rest, principalele norme ale variantei literare muntenești rămîn neschimbate.

Abaterile de la normă, întîlnite în *scrierile istorice* ale vremii (adică *Letopisețul cantacuzinesc* și *Cronograful* lui Dorotei al Monembaziei) se reduc la următoarele cazuri (și pun în lumină deosebirile existente, pe planul limbii, față de textele religioase) :

a) *e* medial aton trecut uneori la *i* : *tribuiaște* (D. Cr., 312) ;

b) sporadice forme cu *f* palatalizat : *hier* (Let. c., 27);

c) *p* dur în *pă* (Let. c., 48);

d) apariţia frecventă a durificării lui *d* în Let. c. : *dămuli* (25), *dăscoperit* (25), *dăspre* (119), *dăstul* (119), *dăstupa* (25), *să dăşteaptă* (28) etc., grafiile cu *d* moale rămînînd majoritare;

e) cu totul sporadice grafii notînd durificarea lui *z* : *Dumnezău* (Let. c., 27; D. Cr., 311);

f) un număr sporit de exemple cu *ş* dur (înainte de *e*) în Let. c. : *aşăzămîntul* (118), *aşăzîndu-l* (49), *leşăsc* (271), *şăzînd* (52) etc.;

g) o dată, am consemnat prezenţa lui *ğ* în D. Cr. : *să agiungă* (312).

Literatura beletristică ne prezintă situaţia următoare :

a) *î* nu s-a „diftongat" în pluralul lui *mînă* : *mîni* (Is., 352), *mînile* (Sind. 1703, 362);

b) labiale dure în Sind. 1703 : *filosofască* (353), *tocmala* (393), *zmăoaică* (364) şi, cu totul izolat, în FN : *a păscui* (12); cf. şi *pă* (Sind. 1703, 397);

c) numărul mare de cazuri reflectînd durificarea lui *d* în FN : *adăvăratul* (5), *să dălungează* (83), *să dăscopăr* (12, 84), *dăsfătări* (13), *dăstul* (81), *dăşteaptă* (13), *dăzrădăcinare* (71) etc.;

d) *s*, *z*, *ţ* duri în Is. : *buzăle* (350), *înţălepţească* (350), *sîngur* (352), Sind. 1703 : *sările* (393); cf. şi *sama* (358), şi FD 1700 : *asămănarea* (82^{v}), *Dumnezău* (4^{r}), *păzăscu* (22^{r}), *prinsără* (52^{v}); cu totul izolat, am notat durificarea lui *z* în FN : *mazîlit* (85). De menţionat că în Sind. 1703 apar grafii de tipul *şezînd* (366), *văzînd* (355);

e) notarea lui *ğ* în Sind. 1703 : *l-au agiuns* (364), *gios* (365), *giudeţ* (368), *au giunghiiat* (359);

f) articolul invariabil *a* : *a*[le] *dăscălici*, *a*[le] *minţei* (Sind. 1703, 400).

În ceea ce priveşte *literatura ştiinţifică*, am cercetat *Geografia* copiată de braşoveanul Costea dascălul în anii 1693—1703. Iată care sînt trăsăturile ei distinctive :

a) *ă* proton > *a* în *tatari* (60 a);

b) absenţa durificării consoanei *d* : *decît* (68 b), *depărtat* (68 a);

c) rare exemple cu *s*, *z* duri : *dumnezăoaie* (63 a), *iezărul* (69 a), *ucisă* (pl.; 65 a);

d) absenţa durificării lui *ş*, *j* (înainte de *e*) : *gogoaşe* (68 b), *viejescu* (64 b);

e) rostirea moale a lui *j* (înainte de *ĕ*, în poziţie „moale") : *slujĕşte* (64 b), *vitejĕşte* (65 b);

f) *j* peste tot : *batjocorind* (59 b), *jos* (59 b) etc., cu o excepţie : *împregiur* (59 a); cf. însă *din prejur* (64 a).

Iată, în sfîrşit, care sînt aspectele lingvistice cele mai semnificative pe care le prezintă, în raport cu norma tradiţională, *actele de cancelarie* :

a) destul de numeroase cazuri de trecere a lui *e* medial aton la *i* : *să alegiţi* (DRA, I, 251), *vor tribui*, *tribuiesc* (DOB, 256—257), *vinitul* (DRA, I, 199) etc.;

b) *e* final aton apare uneori trecut la *i* (fenomenul e mai puţin frecvent decît în epoca precedentă) : *bini* (DRA, I, 199), *cini* (DRA, I, 251), *di* (DRA, I, 189), *mĕli* (DRA, I, 185);

c) palatalizarea labiodentalei *f* (rar): *ar hi* (DOB, 184), *să hie* (DOB, 144), *va hi* (DMC, 53);

d) *p* dur în *pă* (DRA, I, 190; DOB, 195 etc.);

e) durificarea lui *d*: *dă* (DRA, I, 189), *dănainte* (DRA, I, 241), *dăspre* (DIB, 58), *dîn* (DRA, I, 263) etc.;

f) numărul crescut de *ş, j* duri (înainte de *e*): *grijă* (DOB, 257), *oraşă* (DRA, I, 190), *sălaşă* (DOB, 235), *stînjăni* (DIB, 56, 66), *şăzători* (DRA, I, 189), *şăzînd* (DRA, I, 190), *şăzut* (DOB, 173).

Trăsături secundare

Fonetică

Vocalism. *Ă* > *a* în *pahar* (BB, 642 b); cf. şi *păhar* (Lit. 1680, *pref.*).

Ă păstrat în *blăstemul* (BB, 418 a), *fămee* (DOB, 130), *mulţămi* (BB, 805 b; Pilde, 22^{v}), *năcazuri* (CÎ, 30^{r}), *năred* (BB, 626 b), *năsip* (CÎ, 92^{r}), *rădicîndu-se* (Lit. 1680, 41^{v}), *să răsipi* (Let. c., 173), *s-au spăriat* (Sind. 1703, 356) etc.; *ă* > *e* în *blestem, blestema* (de ex.: BB, 633 a; Mărg. 20^{v}; Pilde, 6^{v}; Învăţ. cr., 55^{r}; DOB, 161), *necăjăse* (BB, 403 a, 427 a), *să sperie* (Let. c., 28); *ă* > *î* în *rîdică* (Lit. 1702, 31^{r}), *au rîdicat* (Ap. 1704, 2^{r}), *să rîdicăm* (Cap., 8^{r}); *ă* > *i* în *nisipul* (BB, 622 b), *ridicară* (Let. c., 183), *s-au risipit* (Geogr., 66 b); *ă* > *o* în *norod* (BB, 624 a; Mol. 1706, II, 54; FN, 71), *tovaroşii* (Mărg.; TDRG); *ă* > *u* în *mulţumi* (BB, 627 a; Let. c., 25, 26).

E păstrat în *besérică* (BB, 632 b), *ceti* (BB, 632 b), *demineaţă* (Sind. 1703, 355), *lepădate* (BB, 634 a; FN, 86), *premenéşte* (BB, 643 b), *preveghe* (BB, 633 b), *strein* (Pilde, 5^{r}; DIB, 66), cf. şi *au înstreinat* (BB, 633 b); *e* > *ă* în *Dumnăzău* (BB; BRV, I, 283), *va lăpăda* (BB, 619 b), *a lăpăda* (FN, 16), *odănăoară* (Sind. 1703, 399; Is., 353; cf. *odineoară*, BB, 630 a); *e* > *i* în *biserica* (DOB, 159), *citi* (BB, 643 b; Lit. 1702, 15^{r}), *dimineaţă* (BB, 641 a), *pricepi* (BB, 616 a), *privescu* (BB, 644 a), *striin* (BB, 616 b; Mărg., 21^{r}).

A analogic peste tot în loc de *e* în *datori* (Ap. 1704, 46^{r}), *datorie* (BB, 634 b) etc.

Foarte frecventa sincopă a lui *e(i)* în *derept (direpţ), derege (direge)* şi derivatele: *să dreg* (FN, 10), *dregătorii* (Ap. 1704, 130^{v}), *dreapta* (Ap. 1683, 3^{r}), *dreaptă* (Lit. 1680, 2^{r}; DOB, 146), *drept* (Învăţ. cr., 3^{v}; Pilde, 5^{r}), *dreptate* (Ap. 1683, 62^{v}; Let. c., 27), *drepte* (DOB, 176), *nedreptate* (Ev. 1682, 9^{r}), dar formele cu *e(i)* continuă să apară în texte.

Î > *i* (sau *i* păstrat?) în *tinărul* (FD 1700, 52^{v}), alături de care, pe aceeaşi pagină, apare şi *tînărul*.

Î > *u* în *(pre)umbla* (Ev. 1682, 6^{r}; BB, 638 b; Ev. 1693, 13; Ev. 1697, 6^{r}; Ap. 1704, 30^{r}; Cap., 6^{r}; Let. c., 187; DRA, I, 190; DOB, 159), *umfla* (Ev. 1682, 6^{r}; Ev. 1693, 13; Ev. 1697, 6^{r}; Ap. 1704, 24^{r}), *umplea* (Lit. 1680, 39^{r}; Ap. 1704, 3^{r}; Let. c., 25); vechiul fonetism, cu *î*, mai poate fi întîlnit în toate textele; el e singurul atestat în Geogr.: *împlu* (63 a), *neîmblată* (59 b) şi Sind. 1703: *să îmble* (363).

O (refăcut) peste tot: *adormi* (BB, 643 a), *dormind* (Ev. 1682, 30^{v}), *micșorat* (BB, 638 a) etc.

O > *u* în *cuconii* (BB, 638 a), dar tot acolo și *coconii* (626 a), *cocoană* (618 b).

O — *o* > *o* în *norilor* (BB, 639 b).

U > *o* în *ostenĕlele* (Mărg., 21^{r}), *prcoți* (BB, 623 b).

Iá păstrat în *s-au apropiiat* (BB, 617 b).

Iu > *i* peste tot în *mincinos* (BB, 636 a, 637 b; Învăț. cr., 39^{v}; Let. c., 66; DOB, 123 etc.); în FD 1700 (52^{r}) l-am notat pe *minciunos*.

Consonantism. Iu > *u* general în texte: *ușor*; cf. însă *iușurează* (BB, 253 b).

În cîteva texte, întîlnim pe *v* în loc de *f*: *svatul, svĕtnicii* (CÎ, 31^{r}), *svînta* (Lit. 1680, 14^{r}); de remarcat că în edițiile următoare ale *Liturghierului* (1702 și 1713) *v* e înlocuit prin *f*: *sfînta* (Lit. 1702, 17^{r}; Lit. 1713, 70).

M păstrat în *rumpe* (Ev. 1682, 30^{r}; BB, 755 a; Let. c., 27), *rumpere* (FN, 69).

Durificarea lui *t* în *blăstămul* (BB, 418 a), *blestămă* (BB, 112 b).

Propagarea lui *n* în *am îngenunchiat* (Sind. 1703, 358); în rest numai forma etimologică *genuche* (de ex.: Ap. 1683, 71^{r}).

N > *r* în *amăruntul* (Min. 1698, 40^{r}; Let. c., 25; DOB, 184), *amcrința* (Sind. 1703, 356).

Ș în *deșchide* (CÎ, 77^{v}; Min. 1698, 40^{r}).

R dur se întîlnește uneori în cuvinte de tipul *ajutor* (Let. c., 136; A. Pr., 207), *croitorul* (DOB, 194), *dator* (Cap., 11^{v}), *iubitor* (Cap., 3^{r}; Let. c., 171), *izvoditor* (D. Cr., 311), *neguțătorul* (DOB, 163), *nevoitor* (Let. c., 26), *pitarul* (DRA, I, 255), *răbdător* (A. Pr., 130), *stătător* (DIB, 66), *vistiar* (DOB, 147); fenomenul apare relativ frecvent în documentele de cancelarie, mult mai rar în cronici și cu totul sporadic în textele religioase tipărite.

Durificarea lui *l* în *fĕl* (Învăț. cr., 5^{v}); mai des însă *fĕliu* (de ex.: BB, 626 b; Mărg. 117^{r} etc.).

H > *f* în *vifor* (CÎ, 30), *vîrfului* (BB, 627 b); de notat că în BB apare alternanța *h/f* în *jah* (615 b) — *jaf* (623 b), *prah* (636 b) — *prafu* (636 b). *Pohtă* și *pohti* au fost notate numai cu acest fonetism în BB, 630 a, 632 b, Pilde, 7^{v}, Let. C., 118, DIB, 66.

Morfologie

Substantivul masculin *tată* prezintă în BB la sg. n.-ac. art. forma *tatul* (55 a, 441 b, 444 b); *tatăl* este general în texte.

Pluralul în *-i* al lui *mînă* e general; în CÎ am notat și forma *mînule* (93^{r}, 106^{r}).

Neutrele cu radical în *-r* fac pluralul în *-ă*: *cară* (FN, 16), *hotărăle* (BB, 428 a), *izvoarăle* (BB, 639 b), *odoară* (DOB, 256).

Pronumele negativ *nime* (în loc de *nimeni*) apare destul de des în unele texte (Lit. 1680, 1^{r}; Ev. 1682, 9^{r}; BB, 805 b); de remarcat că *nime* (Lit. 1680, 1^{r}) e înlocuit prin *nimeni* (Lit. 1702, 1).

Pronumele nehotărîte *vericare, verice, vericît* se întîlnesc frecvent: *vericare* (Învăţ. cr., 35^{v}), *verice* (Învăţ. cr., 39^{v}), *verce* (A. Pr., 200), *vericîte* (DOB, 257).

Numeralul ordinal *treile* (BB, 638 a), cu terminaţia *-le*, alături de care apar, normal şi în număr mare, forme în *-lea* (de ex.: *treilea*, BB, 644 a).

Forme de prez. ind. şi conj.: *să adăpi* (Mol. 1706, II, 391), *să împresoare* (DOB, 123), *încunjură* (BB; TDRG), *lucrează* (BB, 636 b), *mănîncă* (BB, 643 b), *să mănînce* (BB, 640 b).

Foarte rar, în Sind. 1703, am notat forma *a* a auxiliarului la ind. perf. comp., pers. 3 sg.: *a poleit* (354), *a spoit* (400); în rest am consemnat în texte numai auxiliarul *au*.

Forma *o* a auxiliarului la viitor, pers. 3 sg.: *mi-o spune* (Sind. 1703, 355).

Verbele *a bea, a da, a lua* prezintă la conj. prez. pers. 3 formele *să bea* (BB, 639 b), *să dea* (Ap. 1704, 46^{r}), *să ia* (BB, 615 b).

La condiţional, pers. 3 sg. şi pl. auxiliarul are forma *ar* (Lit. 1680, *pref.*; BB, 763 b); *ară* apare rar (în BB, 637 a); în Sind. 1703 întîlnim de regulă pe *are* (399).

Tot în acest din urmă text am notat forma de condiţional perfect *vrea vedea* (361).

Imperativele prohibitive în *-arcţi, -ercţi, -ircţi* sînt încă răspîndite: *nu oprircţi* (BB, 805 b), *nu plîngercţi* (Ev. 1682, 93^{v}), *nu uitarcţi* (CÎ; BRV, I, 221) etc.; *nu gîlcevircţi* (Ap. 1683, 23^{r}) devine *nu gîlcevirţi* (Ap. 1704, 20^{r}).

Pe lîngă *adu* (frecvent; cf., de ex., Is., 352), am notat o dată pe *ado* (Mol. 1706, II, 60); *vino* e general.

Adverbe: *acum* e general (vezi, de ex., BB, 615 b; Mărg., 84^{r}; Învăţ. cr., 42^{r}).

Prepoziţii: *către* (Ap. 1683, 148^{r}; BB, 619 a), *dupe* „(după"; Învăţ. cr., 9^{r}), *dupre* („după": Let. c., 48, DRA, I, 186; „de pe": DOB, 154).

Conjuncţii: *dacă* apare sub următoarele forme: *deca* (Mărg., 22^{r}), *deaca* (BB, 617 b, 618 a), *deacă* (Geogr., 61 a), *daca* (Mărg., 21^{r}), *dacă* (Învăţ. cr., 43^{v}; Geogr., 64 b).

Lexic

Elemente de tip sudic: *cearşaf* (BB; TDRG), *cizmă* (BB, 47 a), *cosciug* (FN, 18), *curte* (CÎ, 90^{r}), *ficat* (BB, 618 a), *ginere* (BB, 634 a), *înjura* (Antim Ivireanul; DA), *noroi* (fig.; BB; TDRG), *os* (BB, 634 a), *pisică* (BB, 77 b; FD 1700, 31^{v}), *prah* (BB, 146 a), *rănichi* (BB, 60 b), *scuipi* (BB, 102 b), *zăpadă* (BB, 102 b; FN, 14).

Elemente de tip nordic: *ciobotar* (Sind. 1703, 397), *mire* (Ev. 1693, 127), *omăt* (BB, 428 a), *pîntece* (BB, 59 b), *sicriu* (Let. c., 26), *sudalmă* (BB, 434 a), *sudui* (Let. c., 121; Sind. 1703, 363), *suduitor* (BB, 443 b), *tină* (BB, 403 a), *vorovi* (BB, 432 a).

Ca şi textele ardeleneşti şi moldoveneşti, lucrările elaborate în Muntenia în perioada 1656—1715 reflectă o destul de puternică influenţă a limbii vorbite asupra normelor variantei literare. Ea se manifestă în diversele compartimente ale literaturii, fiind destul de activă (întocmai ca în Moldova) şi într-un domeniu aflat pînă atunci mai la adăpost de înrîurirea graiurilor populare : textele religioase (tipărite). Ca fapte mai semnificative ale acestei acţiuni vom remarca, în domeniul scrierilor bisericeşti, sporirea semnificativă a cazurilor de durificare a şuierătoarelor *ş*, *j* (urmate de *e*, *i*) şi notarea mai frecventă a palatalizării labiodentalei *f*. Destul de numeroase sînt şi cuvintele în care un *e* aton medial apare trecut la *i* (dar formele cu *e* rămîn larg majoritare, aşa încît cu greu s-ar putea vorbi în aceste texte de o alternanţă *e/i* în poziţia amintită). Mai rar decît ne-am fi aşteptat, poate, ne întîmpină rostirea dură a lui *d* (notată sporadic în textele tîrgoviştene ale perioadei precedente). Această acţiune a limbii vorbite asupra celei scrise e în creştere la început, apoi, de la un anumit nivel, coboară brusc (sau aproape brusc) spre punctul de plecare. Situaţia este comparabilă cu cea pe care o vom întîlni în scrierile din Moldova, în care se revine, după încheierea activităţii lui Dosoftei, la vechile norme statornicite în *Cazania* lui Varlaam. Punctul culminant al acestei îndrumări spre limba vorbită îl constituie, în Muntenia, *Biblia de la Bucureşti*. Realitatea lingvistică pe care o reflectă textele ulterioare şi mai ales cele apărute după 1700, ca şi rezultatul comparaţiilor efectuate între ediţiile succesive ale unor cărţi bisericeşti confirmă integral aceste constatări. De remarcat însă că nu e vorba de o reîntoarcere deplină la vechile norme, pentru că în cîteva cazuri inovaţiile sînt menţinute, chiar dacă nu întotdeauna consecvent.

Şi în celelalte compartimente ale literaturii se observă o tendinţă similară de reconciliere a normelor cu realităţile lingvistice ale graiului muntean. Aici însă acţiunea este constantă de-a lungul întregii perioade, deşi ea nu atinge, în general, o intensitate asemănătoare celei pe care am remarcat-o în *Biblia de la Bucureşti*. Spre deosebire de tipăriturile bisericeşti, observăm o frecventă apariţie în texte a fenomenului de durificare a dentalei *d* şi a lichidei *r* (în finalul cuvintelor derivate cu suf. *-tor)*. Mai e de amintit şi fenomenul de închidere a lui *e* aton final la *i*, care apare, ca şi în epoca anterioară, în documentele de cancelarie, precum şi folosirea auxiliarului *a* la perf. comp. pers. 3 sg. în paginile romanului popular *Sindipa*.

Pentru a da o explicaţie globală pătrunderii unora dintre fenomenele de limbă vorbită în scrierile muntenești ale vremii, am putea avea în vedere faptul că, după 1659, capitala ţării se mută definitiv la Bucureşti, iar Tîrgovişteа îşi pierde, prin aceasta, primatul deţinut în viaţa culturală a ţării. Bucureştiul e situat astăzi (şi era şi în urmă cu două-trei secole) într-o arie a durificării lui *ş*, *j*, în timp ce Tîrgovişteа se află la limita ei. Deplasîndu-se spre răsărit, centrul de cultură s-a apropiat de zona palatalizării labialelor şi de aria închiderii lui *e* aton (medial şi, mai ales, final) la *i*. În perioada precedentă, fenomenele acestea s-au reflectat îndeosebi în actele administrative, ceea ce nu este deloc întîmplător, dacă ne gîndim că Bucureştiul devenise sediul aproape permanent al cancelariei domneşti cu mult înainte de a fi ajuns centrul de cultură al ţării.

Observaţiile acestea nu se referă însă la *Geografia* şi la romanul *Sindipa*, lucrări copiate la Braşov, deci în Transilvania, într-o zonă marginală a ariei muntenești, care nu participa la toate inovaţiile acesteia şi era supusă unei influenţe destul de puternice din partea graiurilor ardelenești. Absenţa durificării lui *ş*, *j* (+ *e*, *i*) şi a lui *d*, întîlnită în toate celelalte texte muntenești, poate fi considerată drept rezultatul unei stricte conformări faţă de graiurile locale, în care *ş* şi *j* s-au menţinut moi pînă în zilele noastre, iar *d*, astăzi dur în jurul Braşovului, îşi păstra spre 1700 vechea pronunţare moale. Tot sud-est ardelenești ar putea fi socotite propagarea lui *n* în *îngenuncheat* şi pl. *mîni*, dacă aceste fenomene nu au pătruns totuşi din originalul copiat de Costea dascălul.

Trecînd la particularităţile secundare, vom observa că toate textele, indiferent de domeniul căruia îi aparţin, sînt la fel de receptive faţă de inovaţiile graiurilor muntenești (firește nu faţă de toate). Se pot cita în această ordine de idei : *pahar*, *rîdicăm — ridicăm*, *blestem*, *necăji*, *sperie*, *nisip*, *risipi*, *norod*, *mulţumi*, *lăpăda*, *biserică*, *citi*, *drege*, *drept*, *umbla*, *umfla*, *umplea*, *ajutor*, *fel*, *ado*, *dupe* (= după), *dupre* (= de pe) etc. (De observat că pe unele dintre ele le-am întîlnit, mai mult sau mai puţin sporadic, şi în perioadele anterioare.)

Examinarea atentă a limbii textelor a scos la lumină o serie de fenomene lingvistice de tip nordic, care nu pot fi explicate în chip satisfăcător dacă ne raportăm la graiurile muntenești din trecut şi de astăzi. Ele sînt cu deosebire numeroase în tipăriturile religioase dintre 1678—1688 şi, mai ales, în *Biblia de la Bucureşti* [2]. Iată-le pe cele mai importante (ne oprim, deocamdată, asupra cărţilor bisericeşti) : *î* în *mînile*, durificarea labialelor, durificarea lui *s*, *z*, *ţ*, prezenţa lui *dz* şi a lui *ğ*, articolul posesiv invariabil, fonetisme ca *Dumnăzău*, *blăstăm* şi pl. *mînule* ; cf. şi forma articulată *tatul*. Dintre cuvintele de tip nordic, unele se pot explica eventual prin graiurile muntenești ale vremii (*pîntece*, *sudui*, *sudalmă*, poate şi *tină*), *mire*, *omăt* şi *vorovi* însă nu. Dintre toate se remarcă, printr-o frecvenţă ridicată, durificarea lui *s*, *z*, *ţ*, care, în paginile *Bibliei de la Bucureşti*, ne întîmpină, adeseori în număr mare, aproape pe fiecare pagină. Oprindu-ne pentru moment la monumentala tipăritură din 1688, în care se regăsesc, mai mult ca în oricare alt text, aproape toate particularităţile mai sus citate, e cazul să ne întrebăm cum se explică prezenţa lor neașteptată.

S-ar părea că răspunsul la această întrebare nu e greu de dat, de vreme ce ştim, fără putinţă de îndoială, că alcătuitorii *Bibliei* au folosit versiunea *Vechiului Testament* datorată moldoveanului Milescu [3]. Firește, e posibil, ba chiar probabil, ca unele particularităţi de limbă să se fi infiltrat în paginile *Bibliei* din izvodul moldovenesc. Iată, însă, că unele dintre ele se întîlnesc şi în textele *Noului Testament*, pe care, în mod cert, spă-

---

[2] În legătură cu elementele nemuntenești de limbă din *Biblia de la Bucureşti*, vezi articolul nostru mai sus citat, *Biblia de la Bucureşti şi procesul de unificare a limbii române literare* ; cf. şi O. Densusianu, *Limba română în secolul al XVII-lea* (curs litografiat), [Bucureşti], 1935—1936, p. 27—28 ; G. Istrate, *Originea şi dezvoltarea limbii române literare*, p. 87—89.

[3] Vezi în această privinţă hotărîtoarele dovezi aduse de V. Cândea, *Nicolae Milescu şi începuturile traducerilor umaniste în limba română*, p. 27—76. Opinia lui P. V. Hanes (*Studii de istorie literară*, [Bucureşti], 1970, p. 74—100) că o serie de cărţi bisericeşti apărute în Muntenia în anii 1680—1698 ar fi fost traduse de Milescu nu se susţine.

tarul nu l-a tradus. Să fie oare vorba, în acest caz, de pătrunderea lor din versiuni moldovenești sau mai degrabă ardelenești (ne gîndim la *Noul Testament* de la Bălgrad), pe care învățații munteni le-ar fi pus la contribuție? Și acest lucru e cu putință, dar e de remarcat că, într-o serie de locuri unde tipăritura din 1648 prezintă, de pildă, *s, z, ț* moi, *Biblia* bucureșteană notează rostirea dură a acestor consoane. Nu trebuie, apoi, să pierdem din vedere faptul că unele dintre particularitățile menționate mai sus (în special durificarea lui *s, z, ț*, dar nu numai acest fenomen) se întîlnesc și în alte cărți tipărite la București, despre care nu se poate spune că descind din originale moldovenești sau ardelenești. Dacă în cazul *Cheii înțelesului* s-ar putea vorbi de un eventual original moldovenesc, iar în ceea ce privește *Apostolul* din 1683 s-ar putea invoca originea ardelenească a tipografului (dacă Damaschin a fost totuși ardelean, cum presupun unii cercetători), rămîn o serie de alte cărți *(Liturghierul*, care nu reproduce tipăritura lui Dosoftei din 1679, *Mărgăritarele* etc.) unde asemenea explicații își pierd valabilitatea. S-ar putea observa, apoi, că durificarea lui *s, z, ț*, atît de răspîndită în tipăritura din 1688, avea curs în Oltenia la finele secolului al XVII-lea și că, prin urmare, ca ar putea fi pusă pe seama unui oltean, care avea în graiul său rostirea dură a acestor consoane. Îndată, însă, ne punem întrebarea: oare toate sau aproape toate cărțile muntenești tipărite între 1679 și 1700 au fost tradusc de olteni? Nu trebuie să uităm că în paginile *Bibliei* am consemnat o serie de alte fapte care nu aveau curs pe vremea aceea în graiurile oltenești. Este limpede că oamenii de cultură munteni aveau conștiința că toate aceste particularități erau contrare normelor tradiționale ale scrisului literar din Țara Românească. Altminteri nu le-ar fi înlocuit în edițiile succesive ale unor cărți.

Fără a exclude cu totul unele din explicațiile de mai sus, credem că un rol foarte important în pătrunderea trăsăturilor nemuntenești de limbă în textul unor cărți bisericești (și înainte de toate în *Biblia* lui Șerban) au avut tipografii moldoveni care au lucrat la imprimarea lor. Dintre aceștia ni s-au păstrat numele lui Chiriac, al lui Atanasie Moldoveanul și al lui Mitrofan, „diortositoriul" și „marele meșter al tiparelor". Chiriac tipărește *Liturghierul* din 1680 și *Evanghelia* din 1682 [4]. Atanasie e diortositorul *Evangheliei* din 1693. Mitrofan nu este altul decît fostul episcop al Hușilor, fugit în Muntenia din fața prigoanei lui Constantin Cantemir [5]. Înainte de venirea sa la București, Mitrofan tipărise *Psaltirea* și *Viața și petrecerea sfinților*, precum și *Molitvenicul* lui Dosoftei [6] și avea reputația unui iscusit meșter tipograf. În Muntenia, întîi la București, apoi la Buzău, unde va fi numit episcop, el va desfășura o bogată activitate tipografică. Acest „nou Coresi", cum îl numește Iorga [7], va supraveghea, între altele, tipărirea *Bibliei* din 1688, a *Mărgăritarelor* din 1691 și, după ce se așază în scaunul episcopesc al Buzăului, a *Mineelor* din 1698. Nu mai e nevoie să subliniem rolul însemnat pe care îl jucau diortositorii în scoaterea la lumină a vechilor cărți românești. Ei aveau sarcina de a face ultima revizie a manuscriselor și de a fixa ortografia textelor. În aceste îm-

---

[4] BRV, I, p. 234, 251. Asupra lui Chiriac, vezi Iorga, *Istoria literaturii religioase..*, p. 210.

[5] Vezi, în această privință, Iorga, *op. cit.*, p. 216.

[6] BRV, I, p. 230, 231, 245.

[7] *Op. cit.*, p. 197.

prejurări, se înțelege mai ușor de ce în textele tipărite la București și apoi la Buzău, spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, se întîlnesc particularități moldovenești de limbă. Factori diverși, dintre care cel mai de frunte îl constituie intervenția deliberată a tipografilor moldoveni, și îndeosebi a lui Mitrofan, au făcut ca un număr de cărți bisericești să apară, pînă la un punct, în haină moldovenească. Pentru a ajunge aici a trebuit însă ca învățații munteni, care cunoșteau desigur ultima formă a manuscriselor, precum și probele tipografice, să manifeste o anumită pasivitate față de introducerea moldovenismelor în texte, ca să nu spunem chiar că le acceptau de bună voie. Nu e vorba, firește, de improbabila lor dorință de a realiza un fel de *koiné* din fuziunea elementelor muntenești și moldovenești de limbă, al cărei legislator ar fi fost Mitrofan, deoarece amestecul e dezordonat și dictat de întîmplare, nu de o voință fermă de a sistematiza, unificînd în tipare omogene. Avem însă dreptul de a vorbi de un anumit prestigiu de care ajunsese să se bucure scrisul literar moldovenesc în urma apariției cărților lui Dosoftei, care precedă, cronologic, tipăriturile muntenești și le întrec, pînă la 1688, în importanță.

Cunoscînd toate aceste fapte nu ne va mai surprinde afirmația lui Dimitrie Cantemir că muntenii „au ca model limba și ortografia moldovenească"[8]. Deși poate exagerată, dacă o raportăm la totalitatea scrierilor muntenești și o luăm *stricto sensu*, ea nu ne mai apare ca o „impresie subiectivă"[9], izvorîtă dintr-un necontrolat patriotism local. Dimpotrivă, opinia cărturarului moldovean se întemeiază pe o situație reală. A trebuit să se producă o puternică reacțiune a oamenilor învățați din Țara Românească, în frunte cu Antim Ivireanul, pentru ca, în cazurile discutate mai sus, norma muntenească să fie restabilită.

Așa cum am văzut în cele de mai sus, particularitățile nemuntenești de limbă se întîlnesc și în scrierile istorice. Ele apar sporadic *(Dumnezău, sicriu* în Let. c., *agiungă* în D. Cr.) și e, poate, cazul să le explicăm prin intervențiile unor copiști moldoveni.

Mai numeroase sînt aceste trăsături nemuntenești de limbă în copia brașoveană a romanului *Sindipa filozoful*. Ele ne obligă să admitem că Costea dascălul transcria un text moldovenesc: *ģ*, labiale dure, *s, z, ț* duri (aceștia ar putea proveni și din limba copistului, dacă el nu era originar din sud-estul Transilvanici), articolul posesiv invariabil, cuvîntul *ciobotar* etc. (în legătură cu propagarea lui *n* în *îngenunchiat* și cu pl. *mîni*, vezi mai sus p. 339). Poate că aceeași proveniență o aveau și manuscrisele după care s-au copiat *Geografia* brașoveană și *Isopia* munteană, publicată fragmentar de Gaster, în timp ce durificarea lui *s, z, ț* și fonetismul *tinărul* din *Floarea darurilor* îndreaptă atenția spre Banat-Transilvania sau spre Oltenia. Rămîne un semn de întrebare asupra elementelor nemuntenești (dealtfel foarte puțin numeroase) din *Foletul Novel*.

În concluzie, în perioada 1656—1715, varianta literară munteană suferă o dublă presiune, mai ales în prima parte a intervalului, din partea graiurilor locale și din partea normei moldovenești. Amîndouă aceste

---

[8] Vezi Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, [București], 1966, p. 53.

[9] *Ibidem*, p. 53, nota 2.

înrîuriri se exercită îndeosebi asupra limbii tipăriturilor bisericești; după 1688, ele își reduc treptat efectul și, în ceea ce privește influența moldovenească, dispar, datorită în special lucrărilor lui Antim Ivireanul. Punctul culminant al celor două tendințe (de apropiere de limba vorbită și de moldovenizare) îl constituie *Biblia de la București*. În nici un alt text tipărit în grai muntean, începînd cu Coresi și pînă la finele secolului al XVII-lea, norma muntenă nu este atît de puțin respectată ca în această carte. Iată de ce considerăm că opinia curentă, după care *Biblia* bucureșteană ar fi avut rolul de a impune graiul muntean ca bază a limbii române literare, trebuie definitiv părăsită.

MOLDOVA

Literatura religioasă a Moldovei din această perioadă e dominată de figura mitropolitului Dosoftei. Cele dintîi texte bisericești pe care le datorăm acestui erudit ierarh sînt tipărite la Unicv (Ucraina) în 1673. E vorba de *Psaltirea* în versuri și de *Acatistul Născătoarei lui Dumnezeu*. Tot de numele mitropolitului moldovean se leagă și alte cărți bisericești ieșite de sub teascurile tipografiei de la Iași, care-și reia activitatea în 1679: *Dumnedzăiasca Liturghie* (1679), *Psaltirea* slavo-română (1680), *Molitvănicul de înțăles* (1681), *Viața și petrecerea svinților* (1682—1686), *Octoihul* (1683?), *Parimiile* (1683). „Meșterul tiparelor" la ultimele cărți scoase de Dosoftei este Mitrofan, viitorul episcop de Huși și de Buzău. După 1686, activitatea tipografici ieșene e sporadică; numai trei lucrări cu caracter religios văd aici lumina zilei pînă în 1715: o *Tîlcuire a Liturghiei* (1697), un *Sinopsis* (1714) și un *Liturghier* (1715), cu cîntări slave și tipic românesc. Tot la Iași, în 1698, apare lucrarea filozofică, de inspirație creștină, a lui Dimitrie Cantemir, *Divanul*.

O deosebită dezvoltare cunoaște în acești ani literatura istorică. Printre cronicarii moldoveni ai vremii locul de frunte îl deține Miron Costin, care continuă cronica lui Ureche și compune o serie de alte lucrări cu caracter istoric (în română și poloneză), dintre care e de amintit în special *De neamul moldovenilor*, o încercare de a cerceta originile poporului român. Același subiect îl va preocupa pe Dimitrie Cantemir, spre sfîrșitul vieții, în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Dintre ceilalți istorici contemporani cu aceștia, amintim pe Vasile Damian, Teodosie Dubău, Nicolae Costin și Axinte Uricariul.

În ceea ce privește literatura beletristică, vom consemna, înainte de toate, poema lui Miron Costin, *Viața lumii*, și romanul alegoric al lui Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică* (1705). Tot din această epocă datează *Ceasornicul domnilor*, o traducere pe care Nicolae Costin o face după versiunea latină a romanului lui Antonio de Guevara *El Relox de Principes*. Nu deținem decît foarte puține cărți populare scrise în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul celui următor. Dintre ele menționăm *Împărăția lui Priiam, împăratul Troadei, cetății ceii mari* (1689).

Bine reprezentate sînt textele administrative prin numeroasele acte românești ieșite din cancelaria domnească.

Indicații bibliografice: Al. Andriescu, *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași", (serie nouă), secț. III (științe sociale), tom. III, 1957, fasc. 1—2, p. 97—141; B. Cazacu, *Influența latină asupra limbii și stilului lui Miron Costin*, în *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, București, 1960, p. 81—110; Șt. Giosu, *Limba în opera lui Dimitrie Cantemir*, în „Analele Universității Al. I. Cuza din Iași", secț. III (șt. sociale), tom. IV, 1958, p. 109—152; C. Lacea, *Untersuchung der Sprache der „Viața și petrecerea svinților" des Metropoliten Dosoftei*, în „Jahresbericht des Instituts für romänischen Sprache zu Leipzig", V, 1898, p. 51—114; E. Petrovici, *Limba lui Dimitrie Cantemir*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*, [București, 1958], p. 120—138; D. Pușchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei*, [București], 1914; Al. Rosetti, *Observații asupra limbii lui Miron Costin*, București, 1950; idem, *Observații asupra limbii lui Dimitrie Cantemir*, în „Buletin științific", secțiunea de științe ale limbii, literatură și arte, I, 1951, nr. 1—2, p. 17—38; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, ed. a II-a, București, 1971, p. 133—167 (cap. *Consacrarea limbii române ca limbă a cultului religios în Moldova*), p. 258—274 (cap. *Limba scrierilor lui Miron Costin*) și p. 374—407 (cap. *Limba scrierilor lui Dimitrie Cantemir*).

Trăsături fundamentale

Literatura religioasă. Limba tipăriturilor religioase apărute în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în primii ani ai celui următor prezintă, pe lîngă firești note comune, o serie de deosebiri față de norma *Cazaniei lui Varlaam* și a celorlalte cărți contemporane cu ea. Dacă apropierile se explică, în general, prin respectarea tradiției literare (adică a normelor transmise prin intermediul ei), diferențele provin dintr-un mai mare credit acordat de mitropolitul Dosoftei limbii vorbite în timpul său. Iată acum cele mai importante diferențe între normele de bază ale variantei literare moldovenești, așa cum se oglindește ea în tipăriturile lui Dosoftei (și ale urmașilor săi) și în cele scoase la lumină, în perioada precedentă [10]:

a) trecerea lui *ă* proton la *a*, prezentă în graiurile moldovenești încă din secolul al XVI-lea, dar absentă în *Cazania* din 1643, apare în mod sporadic în tipăriturile lui Dosoftei: *s-a nalța-să* (DPV, 39), *pasaț* (VS, 30^{v});

b) numărul exemplelor cu *e* medial aton trecut la *i* este în creștere față de perioada precedentă: *buricile* (VS, 7^{v}), *civa* (Mol. 1681, 19), *dĕgitelor* (DP, 7^{v}), *ficioara* (VS, 25^{v}; TL, 205^{r}), *ficior* (VS, 38^{v}), *lunica* (Mol. 1681, 19), *priiatin* (VS, 25^{r}), *tinirʌțe* (Mol. 1681, 19), *ucinici* (VS, 6^{r}), *voi vini* (VS, 32^{r}), *vinire* (Mol. 1681, 19);

c) nu prea numeroase cazuri de trecere a lui *-eá* la *e(ę)*: *îmfășè* (Dosoftei; Lacea, VS, 79), *mieluș̀e* (Sin. 1714, 12^{r}) etc.;

d) numeroase forme cu *îi*: *cîinele* (VS, 25^{v}), *pîine(ea)* (DP, 196^{r}; TL, 204^{v}), alături de care apar, mai frecvent decît în perioada anterioară, forme cu *î*: *cînii* (DPV, 389), *mînii* (Lit. 1715, 25); n-au fost notate grafii de tipul *giupîineasă*, *tătîine*, consemnate în *Cazania* lui Varlaam;

[10] Majoritatea exemplelor citate din lucrarea lui Dosoftei, *Viața și petrĕcerea svinților*, au fost luate din indicele existent la Institutul de lingvistică din București.

e) alături de palatalizarea lui *f*, bine reprezentată în texte (de ex. : *a hi*, TL, 24^{v} ; *hiara*, VS, 25^{v} etc.), dar nici pe departe generală, apare, cu totul izolat, și palatalizarea lui *p* : *chiapteni* (VS, 2^{r}), *chiaptini* (VS, 22^{r}) și a lui *m* : *luninѫ* (Mol. 1681, 31) ;

f) durificarea labialelor este omniprezentă în tipăriturile lui Dosoftei ; ea este larg majoritară și în celelalte cărți bisericești tipărite, în care își face însă apariția, cînd și cînd, rostirea moale a acestor consoane : *iubesc* (TL, 170^{v}), *merg* (Lit. 1715, 28), *mergînd* (TL, 65^{v} ; Sin. 1714, 47^{v} ; Lit. 1715, 80, 153). *Beșică* își păstrează fonetismul etimologic (Dosoftei ; TDRG) ;

g) *d* moale în *s-au depărtat* (VS, 15^{r}), *descosea* (VS, 8^{v}) etc. ;

h) *s*, *dz*, *z* și *ț* duri apar într-un număr foarte mare în toate textele lui Dosoftei, grafiile cu *s*, *dz*, *z*, *ț* moi întîlnindu-se rar. În comparație cu Varlaam, situația se prezintă fundamental schimbată. Exemple : *bărbățiie* (VS, 2^{r}), *blîndzîi* (DP, 27^{v}), *despărțîț* (VS, 9^{r}), *dzî* (VS, 3^{v}), *dzîcă* (DP, 166^{v}), *dzîle* (VS, 31^{v}), *grumadzîi* (VS, 6^{r}), *iuțală* (VS, 4^{v}), *îngrozînd* (DPV, 495 ; VS, 29^{v}), *înțѣlesѣ* (Mol. 1681, 18), *optdzăci* (VS, 8^{v}), *să păzăsc* (DPV, 101), *au păzît* (VS, 21^{r}), *rѣmѣsѣși* (Mol. 1681, 12), *sară* (DP, 72^{r}), *sămnat* (VS, 37^{v}), *sîmțîrelor* (VS, 14^{v}), *să sosască* (VS, 20^{r}), *sosîm* (VS, 11^{v}), *subțîre* (VS, 23^{v}), *țigan* (VS, 25^{v}) etc. În cărțile care apar după Dosoftei situația revine la normal, în sensul că grafiile cu *s*, *dz*, *z*, *ț* moi devin majoritare, iar cele dure, deși se întîlnesc destul de des, sînt, comparativ, mai puțin numeroase. Ele ne întîmpină ceva mai frecvent în TL (din 1698) și din ce în ce mai rar în Sin. 1714 și Lit. 1715 : *dumnedzăiesc* (Sin. 1714, 12^{r}), *însămneadză* (TL, 92^{v}), *mărturisăsc* (TL, 167^{v}), *sîngurului* (TL, 166^{v}). În cuvintele formate cu suf. *-ețe*, *ț* este moale : *bătrînețe* (VS, 24^{v}), *tinerețea* (DP, 168^{v}) etc. Tot aici notăm că, paralel cu *s*, *dz*, *z*, *ț* duri, apar și la Dosoftei grafii cu *i* (în loc de *î*) după unele din aceste consoane : *sintem* (VS, 6^{r}), *sinteți* (VS, 6^{r}), *vădzind* (TL, 170^{v}) etc. ;

i) *ș*, *j* (urmați de *e*) continuă să fie, de regulă, moi, dar există excepții destul de numeroase, mai ales în Mol. 1681 : *așѣdzatѣ* (Mol. 1681, 18), *mișălului* (DP, 8^{v}), *slujѫscѣ* (Mol. 1681, 12), *șѣrbѣ* (Mol. 1681, 12), *ușѫ* (Mol. 1681, 17) etc. Rostirea dură a șuierătoarelor continuă să fie notată și în Sin. 1714 și Lit. 1715 : *covîrșăști* (Sin. 1714, 6^{r}), *grijă* (Lit. 1715, 8^{r}), *înșălăciunea* (Sin. 1714, 15^{r}), *ușă* (Sin. 1714, 12^{r}) ;

j) *ș*, *j* moi (în cuvinte de tipul *grijește*, *șepte*) se întîlnesc în toate textele, conform normei literare moldovenești. În Lit. 1715, alături de *sfîrșește* (28 ; în *Liturghierul* muntenesc din 1680 pe care îl reproduce : *sfîrșaște*, 14^{r}), am notat și pe *slujaște* (29 ; ca în Lit. 1680), *să svîrșaște* (31 ; în Lit. 1680 : *să sfîrșaște*, 16^{v}) ;

k) *dz* apare în toate textele ; în Sin. 1714 se întîlnește, destul de des, și *z* : *audzirea* (8^{v}), *Dumnedzeu* (5^{r}), *să pierdz* (31^{r}) etc., dar *auzire* (13^{r}), *buzele* (26^{v}), *zac* (22^{v}) etc. ;

l) o observație similară în legătură cu *ğ*, general în toate tipăriturile bisericești, cu excepția *Sinopsisului* din 1714, în care l-am întîlnit, o singură dată, pe *j* : *ajutoriul* (26^{r}) ;

m) *r* moale în *izvorește* (VS, 32^{v} ; Mol. 1681, 47) ; cf. *să arate* (VS, 27^{v}) ;

n) formele verbale iotacizate sînt generale ; două excepții : *răspund*, *vinu* (Rosetti-Cazacu-Onu, ILL, I, 137, 142) la Dosoftei.

Să vedem acum cum se reflectă normele variantei literare moldovenești în texte aparținînd altor domenii ale culturii scrise, orientîndu-ne după situația existentă în cărțile bisericești (notînd, adică, numai diferențele sau evoluțiile paralele semnificative).

În ceea ce privește *literatura istorică*, situația este următoarea:

a) la fel de rare cazuri cu *ă* proton $>$ *a*: *capitan* (CLM, 201, 202), *sacaluşe* (CLM, 164);

b) foarte frecvente cuvinte cu *e* medial aton trecut la *i*, în special în AUL: *carile* (CLM, 65), *ciniva* (AUL, 138), *dideasă* (CLM, 140), *ficioare* (CH, 97), *ginire* (CLM, 140), *nivoia* (AUL, 139), *nidejdea* (AUL, 93), *piste* (AUL, 105), *au vinit* (AUL, 99; CH, 237) etc.;

c) foarte frecventa închidere a lui *-e* la *i*, notată în AUL: *ari* (92), *buni* (100), *cini* (85), *conacili* (99), *di* (99), *dureri* (100), *grelili* (151), *mari* (83), *paci* (101), *răutățili* (106) etc.;

d) *îi* în *mîine* (CLM, 163; cf. și *giupîine*, 135), alături de numeroase exemple cu *î*;

e) palatalizarea lui *f*: *hie* (CLM, 101), *hirea* (CLM, 100) etc.; o dată am notat și palatalizarea lui *p*: *chedzi* (CH, 58);

f) notarea consecventă a durificării labialelor: *filosofăsc* (CH, 203), *să robască* (AUL, 137), *vacuri* (CLM, 64) etc.;

g) predominarea lui *s*, *dz*, *z*, *ț* moi: *au dzis* (CLM, 65), *oasele* (CLM, 87), *singur* (AUL, 96), *l-au slobozit* (AUL, 141), *țiind* (CH, 198) etc., dar și *Dumnedzău* (CLM, 100), *au înțăles* (CLM, 65), *sîngur* (CLM, 88), *să sosască* (AUL, 119) etc.; cf. și grafiile: *singe* (CLM, 102), *sintu* (CLM, 89), *sirgu* (AUL, 97), *vădzindu* (CLM, 84);

h) cuvinte în care e notată rostirea dură a lui *ş*, *j* (urmați de *e*, *i*), îndeosebi în CLM: *aşădzarea* (CLM 65), *înşălat* (CLM, 118), *sprejîneală* (CLM, 91), *şădzind* (AUL, 100) etc.; în raport cu norma tradițională, asemenea exemple sînt însă relativ rare;

i) o singură dată *ea* $>$ *a*, după un *ş* (în poziție „moale"): *şase* (CLM, 204); în rest numai grafii de tipul *să grijeşte* (AUL, 151), *slujĕşte* (CH, 259), *şĕrpe* (CH, 22) etc.;

j) *dz* e general[11];

k) *ğ*: *giudecată* (AUL, 93), *giumătate* (CLM, 145) etc.;

l) *r* moale în *se hotăreşte* (M. Costin; DA), *ocăreaşte* (M. Costin; DLR);

m) notarea, sporadică, a formelor verbale cu *t* refăcut, în AUL: *să scoată* (93, 106), *să trimită* (93, 106); la Miron Costin a fost consemnată forma *răspund* (G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 277).

Literatura beletristică-filozofică prezintă situația următoare:

a) *ă* proton păstrat: *bărbat* (CD, 89[v]), *a împăca* (CII, 69) etc.;

b) numărul mare de cazuri prezentînd pe *e* medial aton trecut la *i*: *betijirea* (CII, 40), *dragostile* (IP, 92), *ficior* (ÎP, 91), *pasirile* (CII, 44),

---

[11] *Dumnezău* (AUL, 82), *văzindu-să* (AUL, 93) etc. din ediția pe care am urmat-o nu reflectă realitatea din text, așa cum ne încredințează N. A. Ursu, care a avut amabilitatea să cerceteze pentru noi manuscrisul cronicii, aflat la Iași. O observație similară în legătură cu ediția Tocilescu a *Hronicului* lui Cantemir, de care ne-am folosit, unde *s* e transcris de regulă prin *z*.

videa (CII, 97), *vii putea* (CD, 11r), *vii urma* (CD, 61r), *viţ rîde* (CD, 61r), *au vinit* (CD, 61r) etc.;

c) *e* final aton > *i* : *di* (CII, 43);

d) cu totul izolat, *-eá* > *e(ę)* : *căde* (ÎP, 101);

e) sporadice atestări ale „diftongării" lui *î* : *pîine* (ÎP, 93);

f) pe lîngă palatalizarea lui *f* (cf. *herbere*, ÎP, 205; *hirişie*, CII, 63), se întîlneşte izolat şi *p* > *k'* în *chezi* (CII, 70) şi *m* > *mń* în *hemnisindu-l* (CD, 17r);

g) conform tradiţiei, *s*, *dz*, *z*, *ţ* moi sînt majoritari : *au audzit* (CD, 26r), *împuţincadză* (CII, 68), *singur* (CD, 70v) etc.; în ÎP, grafiile care notează rostirea dură a consoanelor *s*, *dz*, *z* sînt mai numeroase : *audzîră* (90), *Dumnedzău* (91), *îngrozît* (101), *iscusît* (90), *sămăna* (90), *sîngur* (101), *au sosît* (92), *vesăli* (93), *zîle* (90) etc. Şi în aceste texte se întîlnesc grafii ca : *neräspundzind* (CII, 109), *sint* (CD, 10v);

h) rare cazuri prezentînd trecerea lui *e* la *ă*, după *ş*, *j* : *grijă* (CII, 97), *înşălătoare* (CD, 10v), *şăsur[i]* (CD, 11r);

i) *dz* e general în toate textele, cu excepţia ÎP, în care, pe primele pagini, apare *z* : *Dumnezăi* (93), *văzură*, *să vază*, *s-au zîs* (90), pentru ca apoi *dz* să fie notat peste tot.

În *textele administrative* (documente de cancelarie) am notat următoarea situaţie :

a) rare cazuri de trecere a lui *ă* proton la *a* : *a lasa* (DRA, II, 103), *să marturisască* (IZ, V, 17);

b) un număr crescut de exemple cu *e* medial aton trecut la *i* : *ficior* (IZ, IV, 1, 27; DRA, II, 102), *vicini* (DRA, II, 95), *au vinit* (IZ, IV, 1, 5), *viţi hi* (IZ, IV, 1, 57) etc.;

c) foarte numeroase atestări ale trecerii lui *-e* la *i* : *vor aduoi* (IZ, IV, 1, 126), *ciali* (IZ, IV, 1, 135), *cini* (DRA, II, 102), *di* (DRA, II, 127), *meli* (IZ, IV, 1, 165), *paci* (IZ, IV, 1, 57), *tragi* (DRA, II), 108) etc.;

d) frecvente grafii care notează reducerea lui *-eá* la *e(ę)* : *ace* (IZ, IV, 1, 20), *vor ave* (DRA, II, 130), *me* (IZ, IV, 1, 27), *să nu ste* (DRA, II, 100), *a ţine* (IZ, IV, 1, 169) etc.;

e) cînd şi cînd, am notat diftongul *îi* în *pîine* (DRA, II, 105), *pîini* (IZ, IV, 1, 121);

f) în privinţa palatalizării labialelor, n-am înregistrat exemple cu *p* > *k'* şi *m* > *mń*; firește, *f* apare trecut la *h'*, ca în toate textele moldovenești : *să hie* (IZ, IV, 1, 7) etc., grafiile cu *f* rămînînd majoritare;

g) norma tradiţională este, în general, respectată în ceea ce priveşte redarea în scris a consoanelor *s*, *dz*, *z*, *ţ* (moi sau dure); grafiile de tipul *lăsindu-se* (IZ,IV, 1, 44), *scoţindu* (IZ, V, 2, 8), *sintu* (DRA, II, 221) apar în număr sporit faţă de perioada precedentă;

h) în documentele de cancelarie, *ş* dur (înainte de *e*, *i*) e notat destul de frecvent : *veţi aşăza* (IZ, IV, 1, 10), *să vă aşăzaţi* (IZ, IV, 1, 57)[12], *cerşîndu-i* (IZ, V, 2, 2), *şî* (DRA, II, 98) etc.

---

[12] În *Ispisoace şi zapise*, Gh. Ghibănescu l-a transcris aproape întotdeauna pe *s* prin *z*.

Trăsături secundare

Fonetică

Vocalism. *A* aton > *ă* în *bălauri* (VS, 38ᵛ), *căzacilor* (CL, 115); cf. însă *balaur* (VS, 21ᵛ).

Ă nu a trecut la *a* în *păharul* (VS, 24ᵛ).

Ă păstrat în *blăstămaţii* (CD, 30ʳ), *fămĕia* (IZ, IV, 1, 6), *nărocită* (VS, Iʳ), *nărod* (VS, 30ᵛ), *prăvind* (CH, 361), *au rădicat* (TL, 171ʳ), *spăriia* (CLM, 91), *zăbăvind* (VS, 33ᵛ) etc.; *ă* > *e* în *femĕie* (VS, 13ᵛ), *nedĕjdea* (VS, 20ʳ); *ă* > *i* : *ridica* (Mol. 1681, 16); *ă* > *o* în *norocirea* (CD, 70ʳ), *norodului* (DP, 172ᵛ).

Ă > *o* în *nuor* (Dosoftei; Lacea, VS, 62; ÎP, 101); cf. însă *nuăr* (Dosoftei; Rosetti-Cazacu-Onu, ILL, I, 136).

E > *ă* în *dănăoară* (VS, 3ʳ), *Dumnădzău* (DP, 10ᵛ); *e* > *i* în *să să citească* (VS, IIᵛ), *dimineţii* (CD, 12ʳ), *nişte* (CD, 61ʳ); cf. însă *cetit-am* (VS, 17), *demineaţă* (VS, 36ᵛ), *neşte* (Sin. 1714, 6ʳ), *preveghea* (VS, 3ᵛ).

E > *i* în *crier* (CD, 20ᵛ), *închieturile* (VS, 6ʳ).

E în *a să miera* (CH, 880).

E în *streină* (VS, 11ᵛ).

I — *i* în *priimĕşte* (VS, 5ʳ).

Î păstrat în *îmblă* (VS, 25ʳ), *s-au împlut* (AUL, 106); Sin. 1714 este singurul text în care am notat trecerea lui *î* la *u* : *umblînd* (32ʳ), *s-au umplut* (27ʳ).

O > *u* în *amurţită* (CH, 861), *curabie* (VS, 35ʳ); cf. însă *adormind* (VS, 7ᵛ), *dormind* (VS, 17ᵛ).

O > *u* în *cucon* (VS, 27ᵛ), *cucoană* (VS, 20ᵛ).

U > *o* frecvent în *poroncă* (AUL, 92), *poronci* (Dosoftei; Lacea, VS, 62), *ar poronci* (AUL, 93).

Ea > *a* în *să lapede* (ÎP, 90).

Iá > *ie(ię)* în *întîrdzîiet* (CLM, 92).

Iu > *i* : *mincinoase* (VS, 30ʳ), alături de care întîlnim şi pe *minciunoase* (TL, 171ᵛ); diftongul s-a păstrat în *iuşor*, *iuşura*, *iuşurel* (Dosoftei; Lacea, VS, 62; CLM, 84; CH, 76, 254, 410).

Consonantism. *P* în *îndărăpt(u)* (DP, 8ʳ; CLM, 101; CH, 116, 118), *a îndărăpta* (Dosoftei; Lacea, VS, 112), *îndъrъptĕlѫ* (Mol. 1681, 31).

V păstrat în *svinţii* (VS, 6ᵛ, 8ᵛ), *svădi* (Dosoftei; Lacea, VS, 69) etc., alături de care apare mai rar şi *f* : *sfadâ* (Dosoftei; Lacea, VS, 69), *sfintele* (DPV, 31).

V > *h* în *hulpe* (CII, 71), *hultur* (CL, 107), alături de care apare şi *vultur* (CD, 70ʳ; CH, 107).

F > *h* în *hrĕmătŭ* (Dosoftei; Lacea, VS, 69).

M în *rumpsă* (VS, 29ʳ), *rumptură* (VS, 38ᵛ).

T dur în *aştaptă* (DPV, 431, 479; Mol. 1681, 12), *blăstăma* (VS, 36ʳ), *stînsă* (VS, 36ʳ), *s-au stînsu* (CLM, 160).

Un curios exemplu de palatalizare a lui *t* în *trĕpcelor (Cîntecul trĕpcelor)* (DP, 165ʳ, 166ʳ; în textul slav paralel, f. 164ᵛ, 165ᵛ : *Pesni stepennaa)*.

Rotacismul lui *-n-* în *pără* (= pînă; IZ, V, 2, 13); cf. şi falsele regresii *punoae*, *împunoiatâ* (Dosoftei; Lacea, VS, 64).

N > *r*, prin disimilare, în *nemărui* (VS, 3ᵛ); *n* păstrat în *amănuntul* (CII, 75), *de-amănúntŭ* (Dosoftei; DA).

N > *m* în *sîmteți* (CLM, 88), alături de forme tot mai numeroase cu *n*.

Propagarea lui *n* în *genunche* (VS, 3ᵛ), *mănunchĕlele* (Dosoftei; GCR, I, 249); cf. însă *genuchĭu* (Mol. 1681, 34).

R moale în *agiutoriu* (CLM, 162), *ceriu* (VS, 3ʳ) etc.

Căderea lui *r* în *noștĭ* (Mol. 1681, 36).

R „lung" *(r̄)* e notat în mod cu totul excepțional: *curra* (Mol. 1681, 36).

L moale/*l* dur în *fалĭu — fĕlъ* (Mol. 1681, 30).

L > *n* în *ante* (CH, 112).

H > *f* > *v* în *dzăduv* (VS, 31ᵛ), *prav* (DPV, 25), *vătavŭ, vărvulŭ, vivorulŭ* (Dosoftei; Lacea, VS, 69).

Morfologie

Substantivul masculin *tată* are n.-ac. sg. art. forma *tatul* (TL, 166ᵛ; IZ, IV, 1, 9); cf. și *tatăl* (TL, 166ᵛ).

Pluralul lui *mînă* este *mînule* (VS, 20ᵛ, 34ᵛ; TL, 82ʳ; CH, 65, 88; ÎP, 100); pl. *mîni* l-am notat în DPV, 466; cf. și *mânъle* (Mol. 1681, 39).

Neutrele cu radical în *-r* au la n.-ac. pl. desinența *-ă*: *carăle* (IZ, IV, 1, 61), *hotarăle* (TL, 205), *odoarăle* (TL, 162) etc.

Pronume negative: *nime* (VS, II[r]) — *nimerea* (VS, 14ʳ).

Forme de ind. prez. *mă împresoară* (DPV, 49; Sin. 1714, 25ʳ), dar *împresură* (IZ, V, 2, 9), *lucreadză* (AUL, 82), *știe* (VS, 7ʳ, 27ʳ).

Aux. *au* e general la ind. perf. comp. pers. 3 sg., de ex.: *au stătut* (CH, 313).

Reluarea pronumelui reflexiv la ind. perf. comp., viitor și cond. prez. (numai la Dosoftei, *Psaltirea în versuri*): *ne-am golitu-ne* (501), *m-oi ruga-mă* (465), *m-oi scula-mă* (469), *m-aș sui-mă* (467).

Auxiliarul *a* la viitor pers. 3 sg.: *s-a curăța* (Dosoftei; Lacea, VS, 81), *a da* (IZ, V, 2, 10).

Alături de conjunctivul *să dea* (VS, 7ʳ), apare, o dată, forma *să deie* (IZ, V, 2, 8).

La cond. prez. pers. 3 sg. și pl. auxiliarul are formele *are (ari)* și *ar: are hi* (IZ, IV, 1, 201), *ari veni* (CLM, 164), *ar avea* (DRA, II, 95).

Forme de condițional perfect construite cu auxiliarul *a vrea* (la Dosoftei): *vrea agiunge* (VS, 11ᵛ), *vrea bea* (Dosoftei; Lacea, VS, 81); cf. și *aș vrea face* (Dosoftei; Rosetti-Cazacu-Onu, ILL, I, 142).

Imperativul *adă* (Mol. 1681, 52), alături de *adu* și *ado* (Dosoftei; Lacea, VS, 61).

Imperativul prohibitiv *nu plîngereți, nu vă spăriereți, nu vă teamereți;* cf. însă *nu plîngeți* (toate exemplele sînt din Dosoftei; Lacea, VS, 80).

Adverbe: *acmu* (VS,29ᵛ; IZ, V, 2, 10; general), *cătinelŭ* (Dosoftei; Lacea, VS, 101).

Prepoziții: *cătră* (VS, 6ʳ).

Conjuncții: *deaca* (VS, 9ʳ; TL, 206ʳ)—*deacă* (VS, 26ʳ) — *daca* (ÎP, 90) — *dacă* (AUL, 99).

Lexic

Elemente de tip nordic: agud (Mol. 1681, 78), *amirosi* (CD, 11r), *arină* (Dosoftei; Lacea, VS, 97), *ciobotă (ciubotă)* (Cantemir, TDRG; DRA, II, 127), *ciobotar, ciubotărie* (Dosoftei; Lacea, VS, 102), *ciolan* (VS, 16r), *curechi* (Cantemir; DA), *feredeu* (VS, 7v), *gingină* (DPV, 469), *glod* (DPV, 222), *glodos* (CH, 139), *harbuz* (Cantemir; DA), *mai* (~ *negru* „ficat") (N. Costin; DLR), *mamcă* (Dosoftei; Lacea, VS, 115), *mire* (DPV, 57), *ogradă* (fig.; DPV, 41), *omeți* (CH, 297), *pîntece* (VS, 8r), *prostire* (Dosoftei; Lacea, VS, 129), *răzunchi* (Dosoftei; DA ms.), *secriu* (VS, 33v), *sudalmă* (DPV, 447), *sudui* (CLM, 165), *șchiopi, școpi* (Dosoftei; Lacea, VS, 66; Mol. 1681, 24), *șugui* (CLM, 101), *tină* (Dosoftei; GCR, I, 254), *tureatcă* (VS, 4v), *ținterim* (Dosoftei; Lacea, VS, 138), *vezeteu* (CLM, 64), *voroavă* (CLM, 138), *zălud* (Cantemir; DA ms.).

Elemente de tip sudic: *cizmă* (Dosoftei; DA), *ficat* (Mol. 1681, 42), *os* (DPV, 21), *prav* (DPV, 25).

Cercetarea atentă a unui mare număr de texte literare din diverse domenii ale culturii scrise ne permite să tragem cîteva concluzii asupra evoluției variantei literare moldovenești în perioada 1656—1715. Primul lucru care ne atrage atenția este pătrunderea în număr crescînd a elementelor „populare" în toate compartimentele limbii literare (fonetică, morfologie, lexic) și în toate „stilurile" ei. Conflictul dintre norma scrisă și realitatea lingvistică din graiuri, semnalat încă în perioada anterioară, capătă un caracter acut și se traduce nu numai prin abateri de la regulile tradiționale, ci chiar prin schimbarea raportului dintre tradiție și inovație, în unele cazuri. Dacă în perioada anterioară aceste tendințe găsiseră un teren favorabil de realizare în textele laice și, în general, în cele manuscrise, de data aceasta ele pot fi surprinse acționînd chiar în domeniul cel mai „închis" inovațiilor, deci cel mai tradițional, în cărțile bisericești tipărite. Am putut vedea, astfel, că, în raport cu *Cazania* lui Varlaam, lucrările lui Dosoftei prezintă destule diferențe, uneori importante. E de remarcat înainte de toate notarea, aproape consecventă, a durificării lui *s, dz, z* și *ț*, care devine foarte răspîndită în texte și dă o puternică culoare moldovenească (mai bine zis, nordică) textelor. Pe lîngă aceste fonetisme, remarcăm sporirea sensibilă a cazurilor de închidere a lui *e* medial aton la *i*, precum și pătrunderea mai frecventă în textele bisericești tipărite a rostirii dure a lui *ș, j*. Predilecția pentru introducerea elementelor locale în circuitul literar se manifestă puternic și în ceea ce privește particularitățile secundare (inclusiv lexicul). Firește, cum ușor se poate vedea, nu este vorba nici pe departe de o abandonare generală a vechilor norme, iar consecvența față de limba vorbită nu este niciodată deplină. Dosoftei scrie, astfel, *s-a nalța-să, înfățișè*, notează palatalizarea lui *f*, iar uneori (extrem de rar însă) și palatalizarea lui *p* și *m* sau forme cu *d* și *n* refăcuți, dar e departe de a generaliza asemenea fonetisme și forme, care rămîn izolate în raport cu cele tradiționale. El nu notează niciodată, apoi, închiderea lui *e* aton final la *i*, foarte răspîndită, dacă nu chiar generală, în Moldova vremii sale, firește din același respect pentru norma literară locală. E greu de explicat de ce mitropolitul moldovean dă un credit atît de mare unor fonetisme prezente în limba vorbită și de ce le neglijează (uneori total) pe al-

tele, la fel de răspîndite în graiuri. Cert este faptul că el acordă limbii vorbite un credit pe care nu l-am întîlnit la nici unul din predecesorii săi şi pe care nu-l vom regăsi nici la scriitorii moldoveni imediat următori. Merită să fie amintită, în acest sens, afirmaţia lui Ibrăileanu că Dosoftei ar fi promovat cea mai neliterară limbă din secolul al XVI-lea şi pînă în zilele noastre [13]. Afirmaţie exagerată, fără îndoială, dar care are, totuşi, un sîmbure de adevăr, remarcat şi de alţii [14]. Nu e vorba, desigur, de existenţa unei norme unice pe care Dosoftei nu ar fi respectat-o, ci de îndepărtarea sa de tradiţia literară moldovenească. Pentru a înţelege în adevărata sa lumină sensul „regionalizării" limbii lui Dosoftei, va trebui să observăm că, după plecarea lui din Moldova, în cărţile bisericeşti tipărite la Iaşi se revine la norma din perioada anterioară şi, în primul rînd, la redarea în scris a rostirii moi a lui *s*, *dz*, *z* şi *ţ* (în alternanţă cu rostirea lor dură). Faptul acesta ne arată că la Dosoftei nu avem a face cu o cedare involuntară în faţa presiunii limbii vorbite, ci cu o tendinţă conştientă, deliberată de a părăsi, în unele cazuri, norma tradiţională, în favoarea aceleia reflectate de graiurile moldoveneşti contemporane.

Influenţa limbii vorbite asupra normelor variantei literare moldoveneşti se constată şi în celelalte compartimente ale culturii scrise, în literatura istorică, beletristică-filozofică şi administrativă. Ea nu este, poate, la fel de adîncă şi de intensă ca în scrierile mitropolitului Dosoftei, dar, spre deosebire de literatura bisericească, se manifestă consecvent, la acelaşi nivel, de-a lungul întregii perioade. Excepţiile de la norma tradiţională sînt cam aceleaşi ca în textele bisericeşti, de aceea nu vom insista asupra lor. Vom remarca numai notarea frecventă (în special în literatura istorică şi în actele administrative) a închiderii lui *e* final la *i*, pe care tipăriturile religioase nu o consemnează.

E de la sine înţeles că această deschidere spre graiurile locale se reflectă, cum am mai spus, şi în privinţa aşa-numitelor trăsături secundare. Unele dintre ele au fost semnalate încă în perioada precedentă (dar sînt, de regulă, mai bine reprezentate acum), altele le-am întîlnit în texte scrise după 1656. Se pot cita, în această ordine de idei, fenomene ca *a* > *ă* : *bălauri*, *ă* > *e* : *femĕie*, *e* > *ă* în *Dumnădzău*, *e* > *i* în *dimineaţă*, *priveghea* etc., sincopa lui *e(i)* în *drept* şi derivatele, rostirea dură a lui *t* şi *l* (*aştaptă*, *fĕl*), *v* > *h* în *hultur*, *f* > *h* în *hreamăt*, *l* > *n* în *ante*, forma de sg. n.-ac. art. *tatul*, pl. *mîni*, reluarea pronumelui reflexiv : *ne-am golitu-ne*, viit. 3 sg. *a face*, conjunctivul *să deie*, auxiliarul *ar* la condiţional, imperativul *adă*, conjuncţia *dacă* etc.

În textele pe care le-am cercetat se întîlnesc destul de greu dovezi despre influenţa exercitată de alte graiuri. G. Ivănescu [15] socoteşte pe *genuchiu*, notat la Dosoftei, drept un muntenism sigur. Fonetismul se întîlneşte şi la Cantemir şi ar putea fi, la rigoare, un arhaism pătruns din graiuri, deşi posibila lui proveninenţă muntenească nu e cîtuşi de puţin exclusă. *Ado* şi, mai ales, *ridica* trebuie însă a fi socotite muntenisme. Nu mai reluăm discuţia în legătură cu fonetisme de tipul *cîine*, asupra căreia vezi mai sus p. 294—295. Cuvinte ca *cizmă*, *ficat*, *os*, *prav* se pot explica prin graiu-

[13] Vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 59.

[14] *Ibidem*, p. 125.

[15] *Ibidem.*, p. 126.

rile moldovenești sau, eventual, prin tradiția literară moldovenească. Curioasă este la Dosoftei grafia *trĕpcelor*, care, în mod normal, ar trebui să reflecte palatalizarea lui *t* în stadiul *ć*, deci un fenomen bănățenesc. Menționăm în aceeași ordine de idei fonetismul *noști* (cu căderea, prin disimilare totală, a lui *r*, în fonetică sintactică), care ne obligă să ne referim la graiurile de peste munți (sau din Oltenia?).

Semne mai evidente ale unei influențe muntenești în cărțile bisericești tipărite în Moldova încep să apară spre sfîrșitul perioadei, mai precis după plecarea din țară a lui Dosoftei. E vorba de labialele moi (care se întîlnesc în TL, Sin. 1714 și Lit. 1715), de apariția lui *z* (Sin. 1714) și *j* (Sin. 1714), precum și de *ea* > *a*, după *ș*, *j*, în poziție „moale" (Lit. 1715). Trebuie să observăm că aceste particularități nu sînt nici pe departe majoritare, norma moldoveană fiind predominantă în toate textele. Mai puțin sigură în TL (unde n-am notat decît rostirea moale a labialelor), influența munteană e indiscutabilă în Sin. 1714 și în Lit. 1715 (care reproduce tipărit ura similară apărută la București în 1680). *Liturghierul* și, probabil, *Sinopsisul* sînt primele texte muntenești reproduse prin tipar în Moldova, deci un prim indiciu că producția literară proprie se dovedește insuficientă. Particularitățile de mai sus ar trebui privite deci drept scăpări ale celor ce au copiat textele sau au îngrijit de tipărirea lor și nu drept o acceptare deliberată a normelor muntenești.

Pe lîngă textele citate mai sus, *z* apare și în IP ; tot aici am notat și pe *să lapede*. E de presupus că originalul copiat venea din Țara Românească sau din părțile sudice ale Transilvaniei. Cf. și *șase* în CLM.

Într-un cuvînt, putem spune că influențele din afară, puține la număr, se manifestă spre sfîrșitul perioadei și nu duc la modificarea normelor tradiționale moldovenești.

TRANSILVANIA DE SUD-VEST

Primele cărți apărute în această regiune a țării după reluarea activității tipografice le datorăm popii Ioan Zoba din Vinț și sînt niște colecții de predici traduse din ungurește : *Sicriul de aur*, 1683, și *Cărare pre scurt*, 1685 (prima din ele a văzut lumina zilei la Sebeș, cea de a doua la Bălgrad). Doi ani mai tîrziu apar la Bălgrad alte două lucrări : *Ceaslovețul*, prefațat de același preot din Vinț și tipărit de un oarecare Iosif Rus, și *Rînduiala diaconstvelor*, al cărei tipograf este Chiriac. Tot Chiriac pune sub tease, în 1689, un *Molitvenic*, a cărui predoslovie poartă, de asemenea, semnătura popii Ioan Zoba din Vinț, și retipărește, în 1696, la Sibiu, *Ceaslovețul* din 1687. În 1689 se tipărește la Bălgrad *Poveste la 40 de mucenici*, care, după toate probabilitățile, este tot opera meșterului moldovean. Ultimele producții ale imprimeriei bălgrădene sînt *Bucoavna* (1698), *Chiriacodromionul* (1699), recditare, în cea mai mare parte, cu unele modificări, a *Cazaniei* lui Varlaam, și *Pînea pruncilor* (1702), care este o traducere după un catehism catolic, făcută de popa Ioan Duna din Bărăbanț (sat din imediata vecinătate a Bălgradului). De menționat că *Bucoavna* și *Chiriacodromionul* sînt tipărite de Mihai Iștvanovici, ucenicul lui Antim Ivireanul.

Tot din această perioadă deținem și cîteva cărți bisericești copiate în această regiune a Ardealului, dintre care e de notat o transcriere frag-

mentară a *Psaltirii în versuri* a lui Dosoftei, executată în anul 1700 de popa Avram din Cioara (Alba).

Din cancelaria metropolitană a Transilvaniei ne-au parvenit mai multe acte, în special din anii unirii religioase cu Roma.

Numărul cercetărilor consacrate cărţilor scrise (tipărite) în această parte a ţării este foarte redus: B. Kelemen, *Cu privire la lexicul lui Ioan din Vinţ (Contribuţii la istoria limbii române din sec. al XVII-lea)*, în „Cercetări de lingvistică", VIII, 1963, nr. 2, p. 239—243; idem, *Cu privire la regimul articolului posesiv (genitival) şi al articolului demonstrativ (adjectival) în secolul al XVII-lea*, în „Cercetări de lingvistică", XI, 1966, nr. 1, p. 25—41 (cu referire la *Cărare pre scurt*, 1685); Şt. Paşca, *Pinea pruncilor (Bălgrad, 1702)*, în „Dacoromania", X, 1943, partea a II-a, p. 319—329; M. Teodorescu, *O copie ardeleană fragmentară a Psaltirii în versuri a mitropolitului Dosoftei*, în „Limba română", XVII, 1968, nr. 5, p. 449—455.

Trăsături fundamentale

LITERATURA RELIGIOASĂ

Deosebirile pe care le-am notat în cărţile bălgrădene faţă de norma anilor 1640—1650 sînt următoarele:

a) „diftongarea" lui *î* în cuvinte de tipul *cîine* apare mai bine reprezentată decît în perioada precedentă şi a fost consemnată în cele mai multe dintre textele pe care le-am cercetat: *mîine* (SA, 41^{v}), *pîine(a)* (SA, 2^{v}; C. Sc., 9^{v}; RD, 244; Buc., 17, 46), dar *mînile* (SA, 33^{r});

b) labialele dure sînt mai numeroase, mai ales în cazurile cînd sînt urmate de diftongul *ea*; raportul dintre labialele dure şi cele moi variază de la un grup de texte la altul. În SA, C. Sc. şi PM exemplele cu *ea* > *a* apar la tot pasul; mai rar întîlnim cuvinte cu *e*>*ă*: *să bl[a] goslovască* (SA, 5^{v}), *să-ş isprăvască* (C. Sc., 42^{r}), *iubăscă* (SA, 1^{r}), *să lovască* (PM, 4^{r}), *să pizmască* (SA, 103^{v}), *să proslăvască* (C. Sc., 4^{r}), *să nu tocmască* (SA, 32^{v}), *trupască* (SA, 101^{v}) etc. Bineînţeles, exemplele cu labiale moi (în special cu *e* în loc de *ă*) continuă să apară în număr mare; de ex.: *iubesc* (SA, 120^{v}), *merg* (SA, 103^{r}) etc. În Mol. 1689 şi RD labialele dure apar mai puţin frecvent, dacă le raportăm la grafiile în care după o labială urmează *e* sau *ea*: *să lipască* (Mol. 1689, 166^{r}), *să proslăvască* (Mol. 1689, 69^{v}), *să răsipască* (RD, 244), dar *să izbăvească* (Mol. 1689, 89^{v}), *iubesc* (Mol.1689, 106^{v}) etc. În Ceasl. B., Buc. şi Caz. B.^{2}, grafiile cu *ea* şi *e* sînt generale: *clipeala* (Caz. B.^{2}, 166^{v}), *mergînd* (Buc., 41; Caz. B.^{2}, 160^{v}), *să proslăvesc* (Ceasl. B., 195^{v}), *tocmeală*, *tocmeala* (Buc., 41; Caz. B.^{2}, 166^{v}) etc. Tot aici sînt de amintit grafiile *băutură*, *băutura* (SA, 3^{r}; C. Sc., 28^{r}), alături de *beutură* (C. Sc., 5^{v}), precum şi *păntru* (Ceasl. B., 22^{r}), înlocuit prin *pentru* în Ceasl. S., 28^{r};

c) *d* moale e general; excepţii: *dăşarte* (Ceasl. B., 23^{r}), *nedăstoinicului* (Ceasl. B., 23^{r}); în Ceasl. S. *e* este restabilit: *deşărte* (29^{v}), *nedestoinicului* (29^{v});

d) în privinţa durificării consoanelor *s*, *dz*, *z*, *ţ*, situaţia se menţine în general neschimbată în tipăriturile de la Bălgrad, cu excepţia Buc. şi

Caz. B.², unde grafiile cu *e* > *ă* şi *ea* > *a* sînt foarte rare: *asămănare* (Caz. B.², 171ʳ), *Dumnezău* (Caz. B.², 15ʳ), *însămnare* (Buc., 60), *sfinţască-se* (Buc., 17). Faţă de Ceasl. B., pe care-l reproduce, Ceasl. S. arată preferinţă pentru *s, dz, z, ţ* duri, dar înclină cîteodată în favoarea rostirii moi a consoanelor: *păzesc* (Ceasl. B., 6ʳ) — *păzăsc* (Ceasl. S., 7ᵛ), *seara* (Ceasl. B., 83ʳ) — *sara* (Ceasl. S., 163ᵛ), dar *ţîie* (Ceasl. B., 76ᵛ) — *ţie* (Ceasl. S., 95ᵛ);

e) în privinţa rostirii lui *ş, j* (urmaţi de *ĕ* în poziţie „moale") constatăm o predominare a grafiilor care reflectă o rostire moale a celor două consoane în toate tipăriturile bălgrădene, cu excepţia Buc. şi Caz. B.²: *greşĕşte* (C. Sc., 99ᵛ), *greşĕlele* (Mol. 1689, 48ʳ), *grijĕşte* (PM, 2ʳ), *jĕle* (SA, 14ᵛ), *obîrşĕşte* (Mol. 1689, 70ᵛ), *slujĕşte* (RD, 244), *şĕpte* (RD, 243) etc., grafiile cu *ş, j* duri, majoritare în epoca precedentă, se întîlnesc acum ceva mai rar: *greşalele* (Mol. 1689, 47ʳ), *şapte* (Mol. 1689, 48ʳ), *al şaselea* (PM, 5ʳ). În Buc. şi Caz. B.² am notat numai grafii cu *a*: *deşarte* (Caz. B.², 161ʳ), *greşaşte* (Caz. B.², 171ʳ), *grijaşte* (Caz. B. ², *pref.*), *şade* (Buc., 21), *a şaptea* (Buc., 31), *şasă* (Buc., 31) etc. În P. Pr.: *greşaşte* (320). Faţă de Ceasl. B., ediţia sibiană din 1696 manifestă preferinţă pentru rostirea moale a consoanelor: *dăşarte* (Ceasl. B., 23ʳ) — *deşĕrte* (Ceasl. S., 29ᵛ);

f) o situaţie complicată ne prezintă textele în ceea ce priveşte consoanele *dz—z*. În SA şi C. Sc., norma o constituie, ca şi în tipăriturile din epoca precedentă, *z*: *auzisă* (SA, 5ʳ), *zua* (SA, 6ʳ; C. Sc., 1ᵛ) etc. În SA apar cîteodată şi grafii cu *dz*: *dzicînd* (4ᵛ), *dzilelor* (4ᵛ), *vîneadză-mă* (6ʳ), *dzua* (30ʳ). PM oferă un amestec de *z* şi *dz* (acesta din urmă apărînd mai ales în a doua parte a textului): *miezul* (2ʳ), *zicînd* (1ᵛ), *zua* (3ʳ), dar *cădzură* (4ᵛ), *Dumnedzău* (4ʳ), *vădzură* (4ʳ). Ceasl. S. are *dz* acolo unde ediţia din 1687 prezintă *z*: *înderepteadză* (Ceasl. B., 22ʳ) — *înderepteadză* (Ceasl. S., 28ʳ), *miezul* (Ceasl. B., 3ʳ) — *miedzul* (Ceasl. S., 3ᵛ), *zi* (Ceasl. B., 23ᵛ) — *dzi* (Ceasl. S., 30ʳ). Sînt şi situaţii, rare, cînd *z* din prima ediţie e menţinut: *zua* (Ceasl. B., 24ʳ) — *zua* (Ceasl. S., 31ʳ). RD, în măsura în care l-am putut consulta, nu notează decît pe *dz*: *audzind* (243), *botedz* (243), *să dzică* (243) etc. În Mol. 1689, norma o constituie *dz*: *astădzi* (47ᵛ), *audzi* (45ᵛ), *Dumnedzău (pref.)*, *şaptedzăci* (47ʳ) etc., alături de care apare, rar, şi *z*: *să piarză* (105ʳ), *zise* (72ᵛ). Buc. şi Caz. B.² nu-l notează decît pe *z*: *Dumnezău* (Buc., 24), *zua* (Caz. B.², 173ᵛ), ca şi P. Pr.: *să crează, Dumnezău* (322);

g) în privinţa lui *ğ* şi *j* situaţia e, însă, mult mai clară: textele bălgrădene, cu excepţia Buc. şi Caz. B.², nu-l notează decît pe *ğ*: *ne-au agiutat* (SA, *pref.*), *agiutoriul* (PM, 2ʳ), *gios* (C. Sc., 31ᵛ; RD, 245), *giudeca* (Ceasl. B., 4ᵛ; Ceasl. S., 5ᵛ), *giudeţului* (Mol. 1689, 89ᵛ). În Buc. şi Caz. B.², *j* alternează cu *ğ*: *(am) ajuns* (Buc., 23; Caz. B.², *epilog*), *ajutoriu* (Caz. B. ², *pref.*), *să judece* (Buc., 27), dar *agiunge* (Caz. B.², 166ʳ), *să-i agiute* (Caz. B.², 166ʳ), *gios* (Buc., 30), *giudecăţii* (Buc., 34). P. Pr. are numai *ğ*: *giumătate, giurămînt* (320);

h) formele verbale iotacizate sînt singurele întrebuinţate: *să poci* (Mol. 1689, 70ᵛ), *să spuie* (C. Sc., 86ʳ), *să-i trimiţă* (C. Sc., 70ᵛ), *vădzu* (PM, 6ʳ) etc.; formele de tipul *să vină*, întîlnite, uneori, în *Noul Testament* de la Bălgrad, nu apar în textele tipărite în perioada 1683—1702.

Cele cîteva documente ieşite din cancelaria mitropolitană a Bălgradului prezintă anumite deosebiri faţă de limba tipăriturilor ardeleneşti din perioada 1683—1702, de care ne-am ocupat în rîndurile precedente. Ele nu sînt prea numeroase, dar ne vor permite să tragem cîteva concluzii asupra evoluţiei generale a variantei literare sud-vest-ardeleneşti la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi la începutul celui următor:

a) *-eá* apare trecut la *e(ę)* în cîteva cuvinte: *ace* (DIT, 480), *vor ave* (DIT, 480), *să-i die* (AF, 264), *va pute* (DIT, 480), *va rămîne* (DIT, 479), *are vre* (DIT, 480);

b) epenteza lui *į* nu s-a produs în *mînelor* (DIT, 465), *pîne* (DIT, 479);

c) preferinţa pentru labialele moi: *se meargă* (AF, 264), *merg* (DIT, 479), *tocmeală* (DIT, 350); cf. *pă* (SD, IV, 66), *păntru* (DIT, 480);

d) *z* apare peste tot: *au căzut* (AF, 265), *văzînd* (DIT, 348), *zil(e)* (DIT, 479);

e) tendinţa de a-l înlocui pe *ğ* prin *j*, după 1700: *gios* (DIT, 468), dar *au ajuns* (AF, 265), *jos* (RT, 79), *judecată* (AF, 265);

f) apariţia formei cu dentală refăcută *să ţină* (DIT, 481; de două ori); cf. însă *să ţie* (DIT, 480).

Pentru a întregi imaginea de ansamblu a limbii textelor scrise în zona sud-vestică a Transilvaniei, vom prezenta în continuare cîteva dintre cele mai semnificative trăsături secundare:

Fonetică

Vocalism. A > *ă* în *bălauri* (SA, 157ᵛ), *tăbacul* (SD, IV, 66).

Ă nu a trecut la *a* în *păharul* (SA, 28ᵛ).

Ă conservat în *blăsteamă* (P. Pr., 321), *năroadelor* (Caz. B.², 159ʳ), *părepii* (Mol. 1689, 166ʳ), *să rădicăm* (SA, *pref.*), *să răsipi* (PM, 5ᵛ), *să spăre* (SA, 46ᵛ) etc.; a trecut la *e* în *blestemare* (P. Pr., 325); la *i* în *mă ridicaşi* (Ceasl. B., 3ᵛ), *risipĕşte* (Ceasl. B., 3ᵛ; de observat că în Ceasl. S. *ă* e restabilit în ambele cuvinte: *mă rădicaşi*, 4ʳ, *răsipĕşte*, 27ʳ); la *o* în *norod* (Caz. B.², *pref.*).

E păstrat în *beserecă* (C. Sc., 71ʳ), *cetĕşte* (C. Sc., *pref.*), *(am) lepădat* (Mol. 1689, 47ᵛ, 173ᵛ), *preveghea* (SA, 35ʳ), *strein* (SA, 30ʳ) etc.; a trecut la *ă* în *lăpădaţ(i)* (SA, 64ᵛ; C. Sc., 8ᵛ), la *i* în *aripi* (SA, 2ʳ), *dimineaţă* (Ceasl. B., 83ʳ), *să striinară* (SA, 28ᵛ), *să înstriinĕze* (C. Sc., 71ᵛ).

E > *a*, prin analogie cu verbul *a da*, în *datoriă* (C. Sc., 1ʳ); cf. însă *dĕtoriă* (scris cu ѣ; C. Sc., 80ʳ), *detorie* (P. Pr., 320).

Sincopa lui *e(i)* în *dregătoriile* (DIT, 465), *drept* (SA, 3ʳ; DIT, 348), dar încă foarte frecvente grafii cu *e(i)*: *dereg* (AF, 264), *direaptă* (C. Sc., *pref.*) etc.

I — *i* în *priimi* (Mol. 1689, 46ʳ).

Păstrarea lui *î* în *îmbla*, *împlea* apare în toate textele: *îmblă* (Mol. 1689, 175ʳ), *împle-să* (SA, 32ʳ), *vor împlea* (PM, 7ᵛ), cu excepţia Caz. B.²: *umbla* (161ʳ), *umblînd* (160ʳ).

Foarte frecventa trecere a lui *o* aton la *u* în SA şi C. Sc.: *au adurmit* (SA, 66ᵛ), *durmitează* (C. Sc., 98ᵛ), *înflurite* (SA, 2ᵛ), *îngrupaţi-i* (SA, 44ʳ),

micşurarea (SA, 7ᵛ), *uspetezi* (C. Sc., 31ʳ); în alte texte apar şi forme cu *o* : *s-au îngropat* (Buc., 21), *ospăţ* (DIT, 350).

O > *u* în *cuconii* (Mol. 1689, 131ʳ), *cuconul* (RD, 244), dar şi *coconii* (C. Sc., 101ᵛ).

Alternanţa *u/î* în *poruncă* (SA, *pref.*; C. Sc., 8ʳ) — *porîncă* (SA, 152ʳ); cf. şi *porîncĕşte-le* (C. Sc., 42ᵛ); *porîncile* (Ceasl. B., 3ᵛ) devine *poruncile* (Ceasl. S., 4ᵛ).

U > *o* în *ostenit-am* (Mol. 1689, 45ᵛ).

U > *v* în *vove*, *vachişa* (P. Pr., 321).

Îá nu a trecut la *ie(ię)* : *iau* (C. Sc., 90ᵛ).

Consonantism. P în *îndărăpnicul* (SA, 30ᵛ), *îndărăpnicie* (C. Sc., 8ʳ); cf. însă *îndărăt* (Caz. B.², 165ᵛ).

Păstrarea lui *m* în *rumpe* (SA, 158ʳ; Ceasl. B., 83ʳ; P. Pr., 320).

T dur în *blăstăm* (C. Sc., 100ʳ), *blăstămaţilor* (SA, 30ʳ).

R moale în *ceriu* (SA, 11ʳ), *olariul* (SA, 65ʳ), *iubitoriule* (Ceasl. B., 25ʳ) etc.

Frecventa trecere a lui *h* la *f* în SA şi C. Sc. : *poftele* (C. Sc., 8ʳ), *pofti* (SA, 4ᵛ, 13ᵛ, 29ᵛ); cf. *pohtim* (DIT, 414).

Morfologie

Substantivul *mînă* prezintă la plural formele *mînule* (SA, 159ᵛ; Ceasl. B., 11ʳ; Ceasl. S., 14ʳ; RD, 246; Mol. 1689, 104ʳ) şi *mînile* (SA, 7ᵛ; C. Sc., 32ʳ; RD, 244; Mol. 1689, 104ʳ; PM, 6ᵛ).

Car face pluralul în *-ă* : *cară(le)* (SA, 40ʳ; PM, 7ʳ).

Sporadic, apare demonstrativul *aiasta* : *aeştii* (AF, 254).

Pronumele nehotărîte *varecare* (SA, 121ʳ), *varece* (C. Sc., 9ʳ; DIT, 480), *varecine* (SA, 30ʳ; AF, 254).

Forme de prez. ind. şi conj. : *să lucre* (SD, IV, 66), *mănîncă* (C. Sc., 28ᵛ), *ştie* (Mol. 1689, 47ᵛ).

Reluarea pronumelui reflexiv la perfectul simplu şi mai mult ca perfectul indicativului : *nu să încelui-să*, *s-au fost zăuitatu-să* (P. Pr., 322).

Sporadic, apare auxiliarul *o* la pers. 3 sg. a viitorului : *s-o vedea* (P. Pr., 328).

Auxiliarul *au* la perf. compus, pers. 3 sg. : *au pornit* (SA, 148ʳ).

Formele de conjunctiv *să dea* (SA, 10ᵛ), *să ia* (SA, 10ʳ), *să stea* (RD, 244).

Auxiliarul prezintă la pers. 3 sg. şi pl. a condiţionalului prezent şi perfect formele **are** *muri* (P. Pr., 322), *ară pofti* (SA, 30ʳ) şi ar *fi fost* (RD, 244).

Forme de condiţional perfect construite cu perf. compus al verbului *a vrea* : *au vrut fi* (P. Pr., 322), *au vrut putea* (SA, 33ᵛ), *au vrut trebui* (SA, 27ᵛ); formele de tipul *ar fi spus* sînt, bineînţeles, curente.

Imperativele negative în *-ereţi*, *-ireţi* : *nu iubireţ* (SA, 119ʳ), *nu plîngereţ* (SA, 100ᵛ), *nu vă tĕmereţ* (PM, 5ʳ).

Imperativele *adă* (SA, 6ʳ) şi *adu* (SA, 3ʳ).

Adverbe : *acmu* (SA, 4ʳ, 13ʳ), alături de *acum*, care e mai frecvent (SA, *pref.*; C. Sc., 85ᵛ; Mol. 1689, 55ʳ; PM, 3ʳ; AF, 265), *mainte* (SA, 120ʳ).

Prepoziţii : *cătră* (PM, 3ᵛ).

Lexic

Elemente de tip nordic : aldui (SA, 101^{r}; P. Pr., 328), *alenşug* (SA, 41^{r}), *bintătui* (AF, 255), *biu* (*de* ~ ; SA, 104^{r}), *chischineu* (P. Pr., 328), *cloambă* (P. Pr., 328), *deschilini* (P. Pr., 328), *hasnă* (SA, 10^{r}), *ludişor* (SA, 3^{v}), *nişotă* (SA, *pref.*), *ocă* (SA,7^{v}), *poroboc* (SA, 102^{r}), *priiatnic* (P. Pr., 326), *sicriu* (SA, *titlu*), *sucă* (P. Pr., 328), *tăroasă* (SA, 150^{r}), *uluită* (P. Pr., 328), *zăuita* (*a se* ~ ; SA, 34^{v}, P. Pr., 321) etc [16].

Textele tipărite la Sebeş, Bălgrad şi Sibiu se pot grupa în trei mari categorii, după particularităţile lor specifice. Această împărţire apare foarte clară dacă avem în vedere felul în care se repartizează în textele respective consoanele *dz—z* şi *ğ — j*. Astfel, în SA, C. Sc., Ceasl. B. şi P. Pr. norma o constituie *z* şi *ğ*, întocmai ca în tipăriturile din perioada precedentă (cu observaţia că în SA, ca şi în NT şi PB, apare, rar, şi *dz*). În Mol. 1689, RD, PM şi Ceasl. S. apare peste tot *ğ*, dar majoritar e aici *dz* (alături de care se întîlneşte, în general rar şi în proporţii variabile de la un text la altul, şi *z*). În Buc. şi Caz. B.^{2}, preferinţele merg către *z*, iar în privinţa lui *ğ — j*, şovăie, înclinînd totuşi spre *ğ*.

Lăsînd deocamdată deoparte P. Pr., vom observa că textele din prima categorie sînt datorate popii Zoba din Vinţ, iar două din ele, SA şi C. Sc., sînt traduceri din ungureşte (după texte calvine). Nu cunoaştem după ce original a fost tradus Ceasl. B. (dar, desigur, nu după un text unguresc) şi nici nu avem vreun indiciu dacă e vorba de o traducere a cărturarilor bălgrădeni (eventual a popii Ioan Zoba) sau de reproducerea (revăzută) a unei tălmăciri mai vechi. Cu excepţia Ceasl. B., nu deţinem informaţii asupra persoanelor care au tipărit cărţile. Toate textele din această categorie urmează destul de consecvent normele fixate în perioada anterioară. Se observă, totuşi, o tendinţă de apropiere de normele de tip nordic, vizibilă în special în SA şi C. Sc. Ne referim, mai ales, la înmulţirea grafiilor care reflectă o rostire dură a labialelor *(iubăscă, să proslăvască)* şi rostirea moale a şuierătoarelor *ş, j (greşĕşte, jĕle)*. Ca şi în perioada anterioară, apariţia lui *dz* (în paginile *Sicriului de aur*) trebuie privită, după toate probabilităţile, ca o înrîurire a graiurilor bănăţene. Prezenţa acestei particularităţi se poate explica admiţînd că traducerea cărţii de predici s-a făcut în Banat, iar popa Ioan Zoba din Vinţ s-a rezumat la a o revedea şi a o pregăti pentru tipar. Ipoteza aceasta nu este lipsită de temei, dacă ne gîndim că e vorba de traducerea unei cărţi calvine şi ţinem totodată seama de activitatea literară desfăşurată în tot cursul secolului al XVII-lea de românii calvini din Banat şi Hunedoara. În orice caz, apariţia, chiar dacă nu prea deasă, a lui *dz* marchează încă un punct de apropiere între varianta literară sud-vest-ardeleană şi variantele de tip nordic. Acelaşi lucru îl putem afirma în legătură cu o serie de particularităţi, dintre care pe unele le-am întîlnit şi în textele tipărite între 1640—1656 : *blăstăm, îndărăpnicie, rumpe*, imperativul *adă*, adverbul *acmu* şi altele pe care nu le mai înşirăm aici. Pronumele nehotărîte *varece, varecare, varecine*, care pot fi considerate ca provenind din graiurile locale, apropie textele bălgrădeńe

[16] Pentru alte regionalisme folosite în P. Pr., vezi lucrarea citată mai sus a lui Şt. Paşca, p. 327—328

de cele bănăţeneşti. Cît priveşte pe *striin*, care se întîlneşte în SA şi C. Sc., el ne duce spre Banat, căci graiurile din Transilvania de sud-vest au păstrat pînă astăzi fonetismul etimologic cu *e*. (De observat că atît *varece*, cît şi *striin* se întîlnesc deopotrivă în textele muntenești.) Rămîne de văzut dacă condiţionalele perfecte de tipul *au vrut putea* (prezente în SA) nu trebuie explicate în acelaşi fel (ele nu se întîlnesc în tipăriturile din vremea lui Simion Ştefan). A se vedea în acest sens şi unele cuvinte comune *Sicriului de aur* şi textelor bănăţene din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea.

Destul de numeroase sînt, însă, şi particularităţile comune cu Ţara Românească şi sudul Transilvaniei, care, chiar atunci cînd nu denotă o înrîurire muntenească nemijlocită, dau o coloratură sudică variantei literare sud-vest-ardelenești. Nu vom relua aici cele spuse în acest sens în expunerea consacrată textelor scrise la Bălgrad în perioada precedentă, ci vom reţine numai cîteva situaţii caracteristice. Vom remarca astfel grafiile *cîine*, *mîine* etc., din ce în ce mai numeroase în textele la care ne referim, ca şi în RD. Apariţia lor crescîndă în tipărituri, ca şi absenţa lor din documentele de cancelarie ne-ar putea întări în convingerea că, în aceste cazuri, avem a face cu acceptarea deliberată a unei norme muntene. Un alt muntenism trebuie considerat a fi *datoriū*, căci graiurile din jurul Albei Iulii au astăzi fonetismul *dător*, cu *ă*, nu cu *a*. Muntenesc (sau eventual bănăţenesc) ar putea fi socotit *băutură*, în cazul cînd în *beutură*, prezent astăzi în zona Alba Iulia, *e* e etimologic, ceea ce nu e însă sigur. Aceeaşi observaţie în legătură cu sincoparea lui *e(i)* în *drept* şi, mai ales, *d* dur în *dăşarte*, *nedăstoinicului* din Ceasl. B. (cf. şi *ă* > *i*, prin stadiul *î*, în *mă ridicaşi*, *risipĕşte*). Inexplicabil prin referire la graiurile locale este pl. *aripi*, în care am putea vedea, eventual, tot un muntenism.

Cum trebuie explicate aceste particularităţi de tip sudic (muntenesc)? În SA şi C. Sc., unde nu poate fi vorba de traduceri efectuate în Muntenia, putem să ne gîndim fie la intervenţii ale necunoscuţilor tipografi (dacă ei vor fi fost munteni), fie la acceptarea unor norme muntenești de către popa Ioan Zoba din Vinţ. Ambele explicaţii rămîn posibile şi în cazul Ceasl. B. (fără a exclude, în ceea ce priveşte acest text, un original muntean).

Dacă în privinţa *Sicriului de aur*, a *Cărării pe scurt* şi a *Ceaslovețului* din 1687 am fost nevoiţi să zăbovim uneori pe terenul conjecturilor, altfel stau lucrurile cu următoarele tipărituri bălgrădene şi cu *Ceaslovețul* de la Sibiu. Ştim din capul locului că trei dintre ele sînt tipărite de Chiriac, care în unele cărţi îşi spune singur „Moldoveanul". El este, cum am avut prilejul să mai arătăm, unul din meşterii formaţi în tipografia ieşeană, trecut apoi, probabil împreună cu episcopul Mitrofan, la Bucureşti (unde imprimă în 1680 *Liturghierul*, iar în 1682 *Evanghelia*), pentru a poposi în cele din urmă în Transilvania. Aici el tipăreşte *Rînduiala diaconstvelor*, *Molitvenicul* şi *Ceaslovețul* din 1696, cărora trebuie să li se adauge, foarte probabil, şi cărţulia intitulată *Poveste la 40 de mucenici*. Dintre ele, *Molitvenicul* are prefaţa semnată de Ioan Zoba din Vinţ, dar acesta nu e traducătorul cărţii, care, aşa cum rezultă dintr-o simplă confruntare, nu pare a fi decît o reeditare, cu unele îndreptări şi adaosuri, a *Molitvenicului* lui Dosoftei din 1679. În toate cele patru tipărituri, asistăm la o moldovenizare a limbii, care apare în modul cel mai pregnant prin înlocuirea lui *z*

prin *dz*. Prezența sporadică a lui *z* în Mol. 1689 (ca și a altor fapte de limbă inexistente în textele moldovenești) ne arată că tipărit ura lui Dosoftei a fost transcrisă și revăzută de un ardelean (popa Ioan Zoba din Vinț) și încredințată apoi lui Chiriac, care a înveșmîntat-o din nou în vechea haină moldovenească. Dar Chiriac nu s-a mulțumit să-l introducă pe *dz* (*ğ* era prezent în manuscrisele pe care le primea), ci opera și alte modificări (cf. *cucon* în Mol. 1689 și RD). Comparînd Ceasl. S. cu ediția din 1687, observăm cum tipograful (care era desigur și diortositorul cărții) înlocuiește destul de consecvent ardelenismele și muntenismele prin formele corespunzătoare din varianta literară moldovenească : *zi — dzi, păzesc — păzăsc, seara — sara, dăşarte — deşărte, mă ridicaşi — mă rădicaşi, risipĕşte — răsipĕşte, lăpăda — lepăda, nedăstoinicului — nedestoinicului, păntru — pentru* etc.

Bucoavna și *Chiriacodromionul* sînt tipărite de ucenicul lui Antim Ivireanul, Mihai Iștvanovici, care adaugă după numele său menționea „cel din Țara Românească". Limba celor două texte (și, înainte de toate, limba *Cazaniei* lui Varlaam) suferă o puternică muntenizare (peste tot *z*, frecvente cazuri cu *j* și cu *ş*, *j* duri, labiale moi, *s*, *z*, *ţ* de asemenea moi, *cîine*, *mîine*, *umbla*). Colaționarea *Chiriacodromionului* cu *Cazania* lui Varlaam este edificatoare în acest sens. Tipograful însuși mărturisește că a supus textul original unor modificări : „pre multe locuri nu precum în izvodul cel vechi am lăsat, ce am schimbat au fața cuvîntului, au a vremii, au am mai scăzut, au am mai adaos".

Cît privește *Pînea pruncilor*, apărută la Bălgrad în 1702, ea marchează o întoarcere la normele tradiționale (*z*, *ğ*), dar și aici am notat muntenismul *blestemare* (cu *e* față de *ă* păstrat pînă astăzi în graiurile ardelenești). Unele particularități ca *u* > *v* [17], condiționalele construite cu *a vrea* și numărul foarte mare de maghiarisme, dintre care unele se întîlnesc și în textele bănățene scrise cu ortografie latino-maghiară, ne fac să ne gîndim că popa Duma din Bărăbanț n-a tradus textul, ci numai a revăzut o versiune bănățeană a catehismului catolic. Nu trebuie să uităm că unui bănățean, și anume lui Gheorghe Buitul, îi datorăm traducerea celui dintîi catehism catolic în românește (tipărit în 1636, la Pozsony-Bratislava, el va fi reeditat la Cluj în 1703).

Cîteva cuvinte despre lexicul tipăriturilor sud-vest-ardelenești din această perioadă. Majoritatea termenilor citați mai sus (p.356) sînt de origine maghiară. Ei apar frecvent în *Sicriul de aur*, ceea ce nu trebuie să ne surprindă, de vreme ce știm că popa Ioan Zoba pledează, în prefață, în favoarea folosirii unor regionalisme ca *aldui*, *alean*, *hasnă* sau *ocă*. (De notat că *alenşug* e glosat marginal prin „dușman"). Situația se schimbă însă în celelalte cărți tipărite la Bălgrad după 1687. Regionalismele (de origine maghiară) devin din nou numeroase în *Pînea pruncilor* din 1702.

Limba documentelor ieșite din cancelaria mitropolitană nu reflectă frecventele oscilații pe care le înregistrează textele tipărite. Ele respectă în general normele variantei literare sud-vest-ardelenești, așa cum au fost ele consfințite de tipăriturile din vremea lui Simion Ștefan (*z*, *ğ* etc.), dar sînt mai aproape uneori de graiurile locale (*-eá* > *ę*, *î* în *pîne*). Deși numărul redus de texte pe care le-am avut la dispoziție ne oprește de la

[17] Cf. Șt. Pașca, *Pinea pruncilor (1702)*, p. 320—321.

generalizări, vom consemna absența labialelor dure (foarte frecvente în tipărituri ; cf. însă *pă* și *păntru*) și prezența, după 1700, a lui *j*, care, la această dată, s-ar putea explica prin graiurile locale, nu neapărat printr-o înrîurire muntenească. Formele sincopate *drept* și, poate, *dregătoriile* trebuie considerate însă drept muntenisme. Cît privește pe *să vină* (cu *n* refăcut), el se datorează, fără îndoială, unui scrib originar din Hunedoara sau chiar din Banat.

Reunind observațiile de mai sus într-o concluzie finală, vom spune că textele religioase tipărite în Transilvania de sud-vest continuă, la început, tradiția locală, pentru a suferi apoi, succesiv, puternice influențe moldovenești și muntenești, care duc la înlocuirea unora dintre cele mai de seamă norme ale variantei literare locale. Nu e vorba, în toate aceste cazuri, de abandonarea de către scriitorii ardeleni a propriei lor variante literare în favoarea celei muntenești sau a celei moldovenești, ci de acțiunea conștientă și deliberată a unor tipografi originari din țările românești de dincoace de Carpați. În ciuda acestui fapt, nu putem trece cu vederea peste împrejurarea că popa Ioan Zoba din Vinț și ceilalți oameni învățați care au tradus sau au pregătit pentru publicare cărțile apărute în această perioadă au admis ca textele lor, scrise în varianta literară din sud-vestul Transilvaniei, să fie tipărite și răspîndite conform normei moldovenești sau muntenești, după voința celor ce le imprimau. Acest lucru denotă, fără îndoială, o renunțare la uzul propriei variante literare, tocmai în acele lucrări care urmau să cunoască o difuzare largă. Firește, în tot acest timp, ei continuau să respecte, în scris, normele literare locale. Cît de fidel, se poate observa din documentele ieșite din cancelaria mitropolitană, care se îndepărtează totuși, în unele privințe, de limba-tip fixată în epoca anterioară. Apariția catehismului din 1702, care se apropie, sub raportul normelor, de primele tipărituri ale popii Ioan Zoba din Vinț, pare a aduce din nou lucrurile la punctul de plecare. *Pînea pruncilor* încheie însă șirul tipăriturilor ardelenești și nu ne dă certitudini asupra căii pe care varianta literară locală ar fi urmat-o în cazul în care activitatea de imprimare a cărților ar fi continuat. Rămînem, deci, cu impresia unei oscilări între norma ardeleană și normele literare din Moldova și Muntenia, în care o obțiune definitivă nu a fost încă făcută. Existența variantei sud-vest-ardelenești devine, prin acest simplu fapt, destul de precară.

BANAT

Textele literare bănățene din a doua jumătate a secolului al XVII-lea nu sînt cu mult mai numeroase decît cele scrise în perioada precedentă. Vechea *Carte de cîntece*, tradusă în secolul al XVI-lea și adăugită spre 1640, este copiată de alte două ori, o dată de un anonim, în jurul anului 1660, iar a doua oară de Ioan Viski, în 1697, la Sîntămăria-Orlea și la Geoagiul de Jos, în Hunedoara. Ambele manuscrise mai conțin și *Psaltirea* în versuri, tradusă după Albert Molnár de Szencz, probabil de Ștefan Fogarasi, parohul Lugojului, la o dată posterioară anului 1648. Din 1674 datează oda, tipărită, a lui Mihai Halici-junior, *Carmen primo et unigenitum linguae romano-rumanae*. Aceluiași om de litere bănățean îi este

atribuit de N. Drăganu şi un dicţionar român-latin, din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, cunoscut sub numele de *Anonymus Caransebesiensis*. Alt dicţionar bănăţean contemporan — de data aceasta trilingv : latin-român-maghiar — este cunoscutul *Lexicon Marsilianum*.

Toate aceste texte sînt scrise, conform tradiţiei, cu litere latine şi ortografie maghiară.

Cu litere chirilice sînt scrise *Ceaslovul* şi *Octoihul* pe care dascălul Vasile Sturdze Moldoveanul le copiază la mănăstirea Plosca (lîngă Hunedoara), în 1693. Acelaşi copist transcrie un *Minei*, la Utvin—Timişoara în 1705 — 1706 şi un *Miscelaneu* teologic la Sînandrei—Timişoara, în 1708.

Indicaţii bibliografice : N. Drăganu, *Mihail Halici (Contribuţii la istoria culturală românească din sec. XVII)*, în „Dacoromania" IV, 1924—1926, partea I, p. 77—168; idem, *Un manuscris calvino-român din veacul al XVII-lea*, în *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lăpădatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936, p. 279—301; H. Sztripszky-G. Alexics, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI századbeli román fordításban*, Budapesta, 1911, p. 187—197; Gr. Creţu, *Anonimus Caransebesiensis. Cel mai vechi dicţionariu al limbei române*, în „Tinerimea română", serie nouă, vol. I, 1898, p. 320—380; C. Tagliavini, *Influences du psautier huguenot de Cl. Marot et de Th. de Beze dans la littérature roumaine ancienne*, în „Cahiers S. Puşcariu", I, 1952, fasc. 1, p. 43—48; idem, *Il „Lexicon Marsilianum", dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII*. Studio filologico e testo, Bucureşti, 1930.

Sub raportul limbii, textele bănăţene scrise cu litere latine şi ortografie maghiară prezintă o destul de mare omogenitate. Diferenţele dintre cărţile religioase, pe de o parte, şi cele două dicţionare sau poezia lui Halici sînt neînsemnate (în special dacă ne referim la particularităţile mai importante), ceea ce motivează îndeajuns hotărîrea noastră de a le examina împreună.

Prea puţine sînt schimbările pe care le-am înregistrat, de la o perioadă la alta, în ceea ce priveşte *trăsăturile fundamentale*.

Alături de cazurile cu *e* medial aton păstrat, apar cuvinte în care *e* > *i* : *capite* (Lex. M., 190), *canticul* (Lex. M., 191), *ficsor(ul)* (AC, 339; Lex. M., 206), *videre* (AC. 377).

Alături de *shapte* (AC, 366), *shasĕ* (AC, 367) apar, în Lex. M., grafii care reflectă rostirea moale a lui *ş* : *septesecs*, *serpe*, *sese* (246) [18].

R pare a fi moale în *sz-arete* (Vis. C., 380)[18].

Am remarcat, de asemenea, o sporire sensibilă a formelor verbale cu dentală refăcută, care sînt generale în toate textele bănăţene-hunedorene ale epocii : *aprind* (AC, 328), *ard* (AC, 328), *askut* (AC, 329), *aud* (AC, 329; Vis. C., 395), *kad* (AC, 344), *krĕd* (AC, 358), *czin* (AC, 333; Lex. M., 241), *pot* (Vis. C., 30), *pun* (AC, 364), *rad* (AC, 364), *sze remene* (Vis. C., 113), *rid* (AC, 365), *sze ridu* (Vis. C., 395), *sed* (Vis. C., 58), *spon*, *s(z)pun* (AC, 351; Vis. C., 383; Lex. M., 202), *tind* (Lex. M., 203), *tremit* (AC, 375), *sze vade* (Vis. C. 121), *ved* (Lex. M., 250), *vin* (AC, 378) etc. Ca excepţii vom nota pe *credz* (AC, 333), *sugicz* (AC, 372) şi *pocs* (AC, 361), care se găseşte notat alături de *pot* (AC, 362).

O observaţie similară în legătură cu formele analogice în *-u* ale imperfectului pers. 3 pl. Manuscrisul lui Viski ne oferă multe exemple de imper-

[18] În legătură cu grafiile de tipul *sz-arete*, *serpe*, vezi mai sus, p. 306,

fecte în *-u : dziceu* (395), *embetau* (395), *grejau* (393, 394), *jerau* (241, 391, 393, 394), *mirau-sze* (395), *retecsiau* (240), *sedeu* (395) etc. Foarte rar am întîlnit şi forme etimologice : *jej sztriga* (396).

Începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, bănăţenii fac distincţie în scris (dar nu consecvent) între *e* şi *ă*, notîndu-l pe cel din urmă prin *ĕ* (mai ales în AC) şi *ae* (îndeosebi în Vis. C.)[19]. Acest lucru ne permite să stabilim, în unele cazuri, care era norma bănăţeană. E vorba de situaţiile asupra cărora nu ne-am putut pronunţa în capitolele precedente. Lipsa de consecvenţă în notarea lui *ă* face însă ca, în unele cazuri cel puţin, constatările noastre să nu fie absolut sigure.

Astfel, după toate probabilităţile, *ă* proton se păstra în cele mai multe cazuri, deşi, uneori, el pare a fi trecut la *a : baetaja* (Vis. C., 242), *bĕrbat* (AC, 330), *kaedzure* (Vis. C., 241), *kĕldare* (AC, 344), *paekatele* (Vis. C., 242), dar *badicza* (AC, 329), *barbacz* (Vis. C., 395), *marturie* (AC, 352).

Alături de labialele moi, frecvente, se întîlnesc uneori şi grafii care reflectă o rostire dură a acestor consoane : *albĕsk* (AC, 327), *pĕskucz*, *pĕskuiĕsk* (AC, 360), *popĕsk* (AC, 362).

Aceeaşi observaţie în legătură cu durificarea lui *d : dae* (Vis. C., 241), *dĕmult* (AC, 334), *dĕskuny* (AC, 334), a lui *s, ţ : sĕk, sĕkarĕ* (AC, 367), *svaenczaeniei* (Vis. C., 352) şi a lui *ş, j : grishĕ* (AC, 341), *saed* (Vis. C., 241), *shĕd* (AC, 367), *ushĕ* (AC, 379). Asemenea grafii apar uneori în texte alături de exemple, mult mai numeroase, prezentînd, în situaţii similare, un *e*.

Rostirea dură a lui *r* e reflectată de grafii ca *rĕbdĕtor* (AC, 365), *rĕmas* (AC, 364); cf. însă *rebdare* (AC, 365), *remesiturĕ* (AC, 364) etc. Întrucît *ĕ* notează uneori şi pe *î*, e posibil ca grafii ca *ris, riu* (AC, 363) să noteze rostiri cu *r* moale, normale pentru Banat.

Din rîndul *trăsăturilor secundare* ni se par demne de a fi semnalate următoarele :

Fonetică

Vocalism. *Ă* păstrat în *felos* (AC, 338), *nerok* (AC, 356), *rĕsipĕ* (AC, 365) etc. ; a trecut la *o* în *foloszeszk* (AC, 339).

Ă nu a trecut la *o* în *nuer* (= nuăr ; Vis. C., 293).

Ă sau *î* păstraţi în *gĕcsesk* (= găcesc, gîcesc ; AC, 340).

E păstrat în *arepi* (Vis. C., 124), *precsep* (AC, 362) etc. ; *e* > *ă* în *laepedare* (Vis. C., 241) ; *e* > *i* în *csitesk* (Lex. M. 236).

E > *i* în *griel* (Lex. M., 194), *kriel* (AC, 348).

În locul lui *e* apare *ă* analogic în *dĕtor, dĕtorie* (AC, 334).

Sincopa lui *e(i)* nu s-a produs în *dereg* (AC, 334), *dereptate* (Vis. C., 57), *direpţ* (Lex. M., 200).

I — *i* > *i : primi-va* (Vis. C., 114), *primĕsk* (AC, 365).

Î > *u : kurund* (Vis. C., 90).

U > *i* în *sisiorĕ* (AC, 368).

U > *o* în *ostenyit, ostinyesk* (Lex. M., 222) ; cf. însă *usztenit-am* (Vis. C., 15).

---

[19] Cf. N. Drăganu, *Mihail Halici* ..., p. 149. Sporadic, *ae* apăruse şi în F. Cat.

U > *o* în *poroncsesk* (Lex. M., 215).
Iu > *i* : *mincsinosz* (AC, 353 ; Vis. C., 57).
Iu > *u* : *ushor* (AC, 379).

Consonantism. V > *f* în *sfadĕ, sfĕrshesk, sfĕrshit* (AC, 368); cf. însă *svadă, svat, svĕnt, svershesk* (AC, 373).

Prezenţa din ce în ce mai numeroasă a grafiilor care reflectă palatalizarea dentalelor, îndeosebi în Lex. M., dar şi în celelalte texte contemporane : *bany* (Vis. C., 113), *sz-au entunyekat* (Vis. C., 15), *fratye* (Lex. M., 208), *funye* (AC, 340), *gendyesk* (Lex. M., 341), *limpedye* (Lex. M., 224), *lenyĕ* (AC, 350), *tyemat* (Lex. M., 251) etc.

Durificarea lui *t* în *blastĕm* (AC, 330).
Durificarea lui *n* în *naegniczadze* (= năguţează ; Vis. C., 243).
Propagarea lui *n* în *gsenunkye* (AC, 341).
Ş în *dĕshkis* (AC, 334).
Căderea lui *r* în *noszte* (= noastră ; Vis. C., 9).
H > *f* > *v* în *prav* (AC, 362), *verv* (Lex. M., 198).
H protetic în *haia, hasta* (Lex. M., 220), *harmasar* (Lex. M., 190).

Morfologie

Mînă prezintă la plural formele *menile* (Vis. C., 58), *munyele* (Lex. M., 219) şi *menurile* (Vis. C., 29, 58).

Pronumele nehotărîte *vorecse* (AC, 378 ; Vis. C., 403), *vorecsine* (AC, 378). Demonstrativele *haia, hasta* (vezi mai sus).

Verbul *a scrie* a trecut la conjugarea I : *au szkriat* (Vis. C., 386).

Forme de prez. ind. : *enkungsur* (= încungiur ; AC. 337), *ej* (= îi ; Vis. C., 8), *lukr(u)* (Lex. M., 221), *menenke* (Vis. C., 121), *messur* (Lex. M., 199), *ser* (AC, 367), *stie* (Vis. C., 313), *strekor* (AC, 372), *us* (= îs ; Lex. M., 213).

Reluarea pronumelui reflexiv la perfectul compus : *m-am szversitu-me* (Vis. C., 14).

Conjunctivele *sze de* (Vis. C. 399), *sze ja* (Vis. C., 380).

Adverbe : *akmu, akmush* (AC, 327), *aknu, aknum* (Lex, M., 212, 214), *de-a fetyele, de fetye* (Lex. M., 209, 211).

Prepoziţii : *nĕkĕt* (AC, 355).

Lexic

Elemente de tip nordic : aldui (AC, 326), *allan* (*en* ~ ; Vis. C., 8), *beczicz, betzitz* (AC, 330 ; Lex. M., 201), *bumb* (AC, 331), *csebelui* (AC, 332), *csobotĕ, csobotar* (AC, 332), *csont* (AC, 332), *feredeu* (Lex. M., 189), *fregar* (AC, 339), *golemb* (Vis. C., 124), *imalĕ* (AC, 343), *imelos* (AC, 343), *kaszap* (Lex. M., 222), *kercsma* (Lex. M., 238), *kurekyu* (AC, 349), *lepedeö* (Lex. M., 224), *lubeniczĕ* (AC, 351), *mai* (Lex. M., 212), *mire* (AC, 354), *mucza* (= mîţă ; Lex. M., 205), *ne* (= nea ; AC, 355), *ogradĕ* (AC, 357), *omĕt* (AC. 357), *pitar* (Lex. M., 233), *pitĕ* (AC, 361), *porobaka* (AC, 362), *prietnik* (Vis. C., 126), *porumba* (= porumbiţă ; Lex. M., 193), *renunkyu* (AC, 365), *sĕkriny* (AC, 367), *sidalmĕ* (AC, 368), *sidui* (AC, 368), *sudui* (AC, 372), *skip* (AC, 369), *sokacs* (Lex. M., 195), *vorova* (Lex. M., 193), *zeuita* (AC, 380).

Elemente de tip sudic: *cisma* (Lex. M., 191), *engsur* (= înjur; AC, 337), *kurtĕ* (AC, 399), *nasture* (AC, 355), *neroj* (= năroi; AC, 356), *os* (AC, 358), *prav* (AC, 362).

Aşa cum rezultă din materialul consemnat în paginile de mai sus, varianta literară bănăţeană, ilustrată de textele scrise cu litere latine şi ortografie maghiară, îşi continuă existenţa precară în strînsă legătură cu graiurile locale, la adăpost (cu foarte puţine excepţii) de influenţa celorlalte variante literare, dar şi fără a exercita o înrîurire asupra lor. Excepţie face varianta sud-vest-ardeleană, unde, cum am văzut, pot fi descifrate anumite ecouri bănăţene-hunedorene; cf. şi unele posibile particularităţi lingvistice din *Floarea darurilor*, Snagov, 1700 sau fonetismul *trĕp*-celor din *Psaltirea* lui Dosoftei.

Deşi o tradiţie grafică există, ca e destul de laxă, ceea ce permite pătrunderea unor fenomene de limbă din graiurile locale sau generalizarea treptată a inovaţiilor acceptate în perioadele anterioare. Vom remarca, astfel, din rîndul trăsăturilor fundamentale, înmulţirea formelor verbale de prez. ind. şi conj. cu dentală refăcută şi a imperfectelor în *-u*, care devin cvasigenerale. Sînt de menţionat apoi fonetismele *s-arete*, *şeptedzeci*, *şerpe*, *şese*, care pot fi explicate prin raportare la graiurile din Banat şi, mai ales, Hunedoara, de la sfîrşitul secolului al XVII-lea. Dintre fenomenele de importanţă secundară (inclusiv cele lexicale) majoritatea sînt comune Banatului şi graiurilor nordice, uneori numai Banatului şi Transilvaniei. (O menţiune numărului crescînd de cazuri prezentînd palatalizarea dentalelor.) Spre sud ne îndrumă în mod cert numai *e* > *i* în *citesc*, durificarea lui *d*, proteza lui *h* şi pluralul *mîni*, care apar atît în Banat, cît şi în graiurile muntenești. *E* > *ă* în *lăpădare* este o inovaţie comună Banatului, Transilvaniei şi unei părţi a Munteniei. Specific bănăţene sînt (în afara unor fenomene semnalate în capitolele anterioare) cîteva cuvinte cum ar fi *golîmb*, *lubeniţă* şi *şchipi*.

Există însă o serie de fenomene care nu se pot explica prin raportare la graiurile locale. Dintre acestea, pl. *mînurile* şi cuvinte ca *ciobotă*, *ciobotar*, *ciont*, *ogradă*, *omăt* ne îndreaptă atenţia spre nordul ţării (*ciont* spre Transilvania de vest [20], *mînurile* spre Transilvania de nord, în timp ce *ciobotă*, *ciobotar*, *ogradă* şi *omăt* pot avea, deopotrivă, o provenienţă nordardeleană sau moldoveană). Spre sud, adică spre Muntenia, ne trimit fonetismul *i* din *sisioară*, forma *strecor* (în loc de *strecur*) şi cuvîntul *înjur* (cf. şi *nasture*). După cum se vede, cu excepţia lui *mînurile*, toate celelalte fapte de limbă sînt atestate în *Anonymus Caransebesiensis*. E probabil că autorul dicţionarului cunoştea o seamă de cuvinte circulînd în afara provinciei natale, cărora le-a făcut loc în dicţionar. Nu e imposibil însă ca el să fi avut la îndemînă, asemenea lui Mardarie Cozianul, şi izvoare lexicografice venite de aiurea.

Cărţile copiate de Vasile Sturdze Moldoveanul prezintă trăsături de tip nordic, ca şi celelalte lucrări pe care scribul moldovean le-a transcris în diferite părţi ale Transilvaniei [21].

---

[20] Dacă *ciont* nu caracteriza totuşi vorbirea, puternic influenţată de limba maghiară, a celui ce a alcătuit *Anonymus Caransebesiensis*.

[21] Vezi, în această privinţă, mai jos, p. 366.

TRANSILVANIA DE NORD

Activitatea literară desfăşurată în această parte a ţării se reduce, ca şi în epoca anterioară, în cele mai multe cazuri, la copierea unor texte religioase. Din rîndul preoţilor care transcriu pentru uzul bisericilor locale cărţi tipărite sau manuscrise, sînt de amintit protopopul Pătru din Tinăud şi popa Urs din Cotiglet, ambii bihoreni. Primului îi datorăm, între altele, o *Cazanie* (1682), un *Miscelaneu teologic* (1685), conţinînd alături de alte texte şi un *Ceaslov*, şi un *Molitvenic* (1688), celui de al doilea două *Molitvenice* (1676; ante 1695) şi două *Cazanii* (1680; ante 1692). În regiunea Sălajului îşi desfăşoară activitatea popa Florea din Criştelec, care scrie în 1669 un *Ceasloveţ*. Cu litere latine şi ortografie maghiară sînt scrise cîteva poezii de dragoste, de provenienţă cultă, copiate de Nicolae Petrovay din Petrova (Maramureş) la 1672. Copistul Ilie Aron Popovici din Iaşi copiază *Cazania lui Varlaam* la Hărniceşti (Maramureş) în 1697. Ştefan diacul, originar din Vima—Lăpuş, transcrie, la Bociu — Cluj, în 1706, un *Liturghier*. Doi ani mai tîrziu, în Budacul Românesc (Maramureş), un popă Vartolomei copiază, într-un miscelaneu, mai multe texte religioase şi o versiune fragmentară a romanului popular *Archirie şi Anadan*. Un mare număr de texte copiază în diverse localităţi din această parte a ţării Vasile Sturdze Moldoveanul. Lui îi datorăm transcrierea unui *Ceaslov* şi a unui *Liturghier* la Stracoş (Bihor) în 1701, a unui *Octoih* la Nădab (Arad) în 1714 etc.

Studii consacrate textelor nord-ardeleneşti din această perioadă: G. Alexici, *Material de limbă din „Codicele de Petrova"*, în „Revista de istorie, arheologie şi filologie", XIII, 1912, p. 278—293; G. Giuglea, *Cazania protopopului Popa Pătru din Tinăud (Bihor), manuscris*, în „Dacoromania", I, 1920—1921, p. 356—359; At. Popa, *Există o cazanie moldovenească în secolul al XVI-lea? În legătură cu izvoarele Cazaniei lui Varlaam*, în „Cercetări de lingvistică", X, 1965, p. 73—84; idem, *Un cărturar bihorean din secolul al XVII-lea*, în *Limbă şi literatură*, XX, 1969, p. 194—197.

În absenţa unui centru cultural care să reunească eforturile oamenilor de carte din această parte a ţării şi în condiţiile dispersării activităţii culturale pe întinderea unui vast teritoriu, vom fi nevoiţi, ca şi pînă acum, să examinăm separat textele copiate în diverse localităţi şi de diverşi scribi din Transilvania de nord. Redusă la cele cîteva poezii copiate de Nicolae Petrovay şi la scurtul fragment maramureşean al romanului *Archirie şi Anadan*, literatura beletristică nord-ardeleană nu a fost grupată într-o secţiune aparte.

Trăsături fundamentale

Popa Pătru din Tinăud este figura cea mai de seamă a mişcării literare religioase din această parte a ţării în perioada de care ne ocupăm. Cele două texte pe care le-am cercetat, *Ceaslovul* şi *Molitvenicul*, prezintă o situaţie oarecum oscilantă în raport cu normele tradiţionale ale variantei literare nord-ardeleneşti de tip bihorean. Dacă într-o serie de cazuri tradiţia este urmată întocmai (*ă* proton păstrat, *e* medial aton alternează

cu *i*, *-eá* păstrat, *î* în *cîne*, *f* nepalatalizat, *ş*, *j* moi în *grijĕşte*, *şĕpte*, *ğ* peste tot, forme iotacizate etc.), se pot cita unele îndepărtări de la normă. Astfel, labialele dure alternează cu cele moi, care sînt foarte numeroase : *iubăsc* (Mol. 1688, 106ᵛ), *să prevască* (Ceasl. T., 142ʳ), *să protivăsc* (Mol. 1688, 8ᵛ), *tocmăscu* (Mol. 1688, 52ᵛ), dar *să blagoslovească* (Ceasl. T., 191ʳ), *să o iubească* (Mol. 1688, 33ʳ), *mergînd* (Ceasl. T., 313ᵛ), *slăvească* (Mol. 1688, 5ʳ), *să s(e) zdrobească* (Mol. 1688, 8ᵛ), *ş* apare moale peste tot înainte de *e* : *înşelătoare* (Ceasl. T., 127ʳ), *şed* (Ceasl. T., 42ʳ), *uşe* (Ceasl. T., 36ᵛ) etc., dar, excepţional, am notat şi durificarea lui *ş* în *înşălăciune* (Mol. 1688, 13ʳ) ; alături de *dz* : *audzi* (Ceasl. T., 127ᵛ), *doaodzeci* (Ceasl. T., 69ʳ), *dzua* (Ceasl. T., 60ʳ), *să viiadze* (Ceasl. T., 41ᵛ) etc., apare destul de des şi *z* : *auzi* (Ceasl. T., 127ᵛ), *să botează* (Mol. 1688, 9ʳ), *buze* (Ceasl. T., 127ʳ), *Dumnezăul* (Ceasl. T., 36ʳ) ; *r* dur e general : *rău* (Ceasl. T., 120ᵛ), *urăsc* (Mol. 1688, 106ʳ), *urîciunea* (Mol. 1688, 95ʳ) etc. ; cf. şi *strîgăm* (Ceasl. T., 60ʳ) ; *r* e moale în *urĕşte* (Ceasl. T., 39ᵛ) ; cf. însă *să arate* (Ceasl. T., 181ʳ).

Particularităţile de tip sudic apar şi mai pregnant în manuscrisele popii Ursu din Cotiglet. Notăm astfel pe *mîine* (Mol. 1676, 41ʳ ; dar pe aceeaşi pagină : *poimîne*), rostirea moale a labialei *m* : *să meargă* (Mol. 1676, 155ʳ), alături de cuvintele, mai numeroase, care prezintă labiale dure : *să iubască* (Caz. U., 2ʳ), *să izbăvască* (Mol. 1676, 218ʳ), *să mărgu* (Caz. U., 442ʳ), *tocmala* (Mol. 1676, 172ʳ) ; *z* apare peste tot : *am auzit* (Mol. 1676, 38ᵛ), *a zĕcea* (Caz. U., 2ʳ), *va zice* (Caz. U., 11ʳ) etc. Ca şi în textele popii Pătru din Tinăud, *ş* dur apare în mod excepţional : *şăzură* (Caz. U., 41ʳ), alături de numeroase cuvinte care prezintă pe *ş*, *j* moi : *grije* (Mol. 1676, 43ᵛ), *moaşe* (Mol. 1676, 154ʳ), *slujesc* (Mol. 1676, 218ʳ) etc. De observat că, asemenea contemporanului său din Tinăud, popa Ursu nu notează decît rostirea dură a lui *r* : *omorît* (Caz. U., 410ʳ), *pogorît* (Mol. 1676, 153ʳ), *urăsc* (Mol. 1676, 14ʳ) ; cf. şi *strîca* (Mol. 1676, 39ʳ), *strîga* (Mol. 1676, 222ʳ) ; de semnalat totuşi grafia *bătrini* (Caz. U., 409ʳ).

Faţă de textele bihorene, *Ceaslovul* copiat de preotul Florea din Crişteiec (Sălaj), la 1669, prezintă o mai mare consecvenţă în respectarea normelor nord-ardeleneşti. Astfel, *dz* formează regula în manuscrisul preotului sălăjean : *audzi* (66ʳ), *dzilele* (68ʳ), *dziş* (80ᵛ), *lumineadză* (75ʳ), *şedzi* (80ʳ) etc. *Z* e notat consecvent numai în cuvîntul *Dumnezeu* (55ʳ etc.), în rest e notat sporadic : *zicînd* (195ᵛ). *Ğ* e general : *agiutoriul* (68ʳ), *să giudece* (118ᵛ), *giurămîntul* (163ᵛ) etc. *Ş* şi *j* sînt întotdeauna moi : *grije* (74ʳ), *deşĕrte* (71ᵛ), *să sfîrşĕşte* (79ʳ). Ca şi în manuscrisele bihorene, nu sînt de semnalat cazuri de palatalizare a lui *f* : *fierile* (61ʳ), *fiiul* (86ᵛ) şi nici trecerea lui *-eá* la *e(ę)* : *zăcea* (178ʳ). *R* e dur în *pogorîşi* (71ᵛ), *urăsc* (56ᵛ), *neurîte* (88ʳ) ; cf. însă *uri* (83ʳ) ; e moale însă în *urĕşte* (39ᵛ). În mod neaşteptat, labialele sînt, cele mai adeseori, moi : *să meargă* (196ʳ), *mergătoriul* (88ᵛ), *să se milostivească* (83ʳ) ; cf. însă şi *slăvăsc* (136ʳ).

Şi mai aproape de norma literară nord-ardeleană tradiţională se plasează *Liturghierul* copiat în 1706 la Bociu (Cluj) de Ştefan diacul, originar din Vima (localitate situată între Dej şi Baia Mare). Spre deosebire de scriitorii precedenţi, şi mai ales faţă de cei originari din Bihor, el notează consecvent durificarea labialelor : *iubăsc* (54ʳ, 60ᵛ), *să se lipască* (62ʳ), *mărgînd* (61ᵛ), *văcuitoare* (53ᵛ) şi, cu puţine excepţii, foloseşte pe *dz*, nu pe *z* : *dzicînd* (3ʳ), *dzua* (16ᵛ), *umbrĕdze* (23ʳ) etc., dar *văzută*, *nevăzutele* (48ʳ). *Ğ* este, ca la toţi copiştii ardeleni de pînă acum, omniprezent : *agiunsu-le*

(48^{r}), *agiutoriu* (55^{r}), *giudeț* (24^{r}) etc. *Ș* e întotdeauna moale : *săvîrșesc* (63^{v}), *greșĕlelor* (64^{r}), *a șĕsea* (3^{r}) ; palatalizarea lui *f* n-a fost întîlnită niciodată : *fiind* (63^{v}), *fiul(ui)* (17^{r}, 60^{r}). *-Eá* apare păstrat : *vorbea* (65^{r}). O singură dată, am notat fonetismul de tip sudic *pîinea* (51^{r}).

În diversele texte care compun *Miscelaneul* copiat în 1708 de popa Vartolomei în Budacul Maramureșului elementele sudice sînt însă destul de numeroase. Astfel, *dz* e majoritar în cele mai multe texte (cf. de exemplu : *Dumnedzău*, 63^{r}, *dzua*, 73^{r}), dar *z* se întîlnește destul de frecvent : *crezu* (64^{r}), *nevăzut* (74^{r}), *să piiarză* (63^{v}), *zice* (93^{r}), *zua* (82^{r}) etc. *Ğ* este prezent în toate textele : *gios* (68^{r}), *giudeț* (74^{r}), *giupîneasa* (66^{r}) etc., dar uneori apare și *j* : *judeca-se-vor* (93^{r}), *județului* (84^{v}, 92^{v}). Labialele dure, mai numeroase (de ex. : *să margă*, 94^{r}, *să să priimască*, 98^{r}, *tocmală*, 61^{r}), alternează cu rare labiale moi *(potrivescu*, 68^{r}). *Ș* moale (înainte de *e)* este foarte frecvent notat, dar uneori poate fi întîlnit și *ș* dur : *șădzînd* (75^{v}). Înainte de *e(<ea)*, în poziție „moale", aceeași consoană este de obicei moale : *greșelele* (74^{r}), cf. și *jele* (95^{r}), dar am avut prilejul să consemnăm și grafii de tipul *șapte*, *șaptedzăci* (73^{v}). Rostirea dură a lui *r* înainte de *e*, *i* a fost singura întîlnită în texte (cf. de exemplu *omorî*, 69^{r}). Sporadic sînt de semnalat cazuri de palatalizare a labiodentalei *f : de ar hi* (66^{v}), *hiece* (63^{r}). O dată l-am consemnat pe *îi* în *pîine* (63^{r}).

Se poate spune cu oarecare aproximație (căci materialul de limbă e insuficient pentru a formula concluzii certe) că textele (în număr de trei) copiate în *Codicele de la Petrova* reflectă graiul din Maramureș, regiune din care era originar autorul, adică, în fond, graiul din Transilvania nordică. *Dz* și *ğ* sînt notați consecvent, de ex. : *aczundse* (279), *dsile* (279), *Dumnedzeu* (280), *vestedzit* (280). Diftongul *-eá* apare trecut la *e(ę) : me* (279), *re* (280), *as pute* (279). *Î* nu a fost „diftongat" în *pene* (= pîne ; 281). O dată, este notată palatalizarea labialei *f : sz-are resfhira* (280). Formele verbale cu dentala *d* refăcută au fost consemnate de două ori : *aud* (280), *ved* (280) ; textul notează însă consecvent *(sze) poczy* (1 sg.; 280, 281). Nimic nu ne permite să acceptăm părerea lui N. Drăganu că originalul uneia din poezii *(Cîntec rumânesc de dragoste scris)* s-ar datora lui Mihai Halici-junior [22]. N-am descoperit elemente bănățene în limba textului.

În regiunea unde e în uz în secolul al XVII-lea varianta nord-ardeleană își desfășoară activitatea și cîțiva dieci moldoveni, copiști de scrieri religioase. Dintre manuscrisele pe care le deținem de la cel mai cunoscut și mai fecund dintre ei, Vasile Sturdze Moldoveanul, am cercetat *Liturghierul*, copiat de el în 1701 în satul Stracoș de lîngă Oradea. De la început pînă la sfîrșit textul e scris în varianta literară moldovenească, care în secolul al XVII-lea (și mai ales după 1650) se aseamănă foarte mult cu norma tradițională nord-ardelenească. În schimb *Cazania* copiată în Hărnicești (Maramureș), la anul 1697, de către Ilie Aaron Popovici, care afirmă într-o notiță că e „din Țara Moldovei, din Iași", prezintă în mod cu totul neașteptat (dacă avem în vedere originea copistului și știm totodată că textul pe care îl transcrie este *Cazania* lui Varlaam) pe *z* (alături de *dz*) : *să cuprinză* (38^{r}), *Dumnezău* (35^{r}), *zile* (33^{r}). Tot aici se întîlnește durificarea lui *d* în *dăstoinic* (73^{v}). Durificarea lui *ș* în *deșărt* (98^{v}), *și* (34^{r}, 35^{r} etc.) poate căpăta, la sfîrșitul veacului al XVII-lea, o explicație mul-

[22] N. Drăganu, *Mihail Halici* ..., p. 101—105.

ţumitoare prin raportare la graiurile moldoveneşti. Mai notăm că, spre deosebire de majoritatea textelor nord-ardelenești cercetate pînă acum, *Cazania* maramureşeană prezintă destul de frecvent reducerea diftongului *-eá* la *e(ę) : aşe* (47ʳ), *ave* (47ʳ), *me* (72ʳ) etc.

Trăsături secundare

Fonetică

Vocalism. *Ă* păstrat în cuvinte ca *blăstăm, mulţămi, rădica* etc.; *ă* > *e* în *blestemul* (Misc. V., 85ʳ), *nedějde* (Mol. 1676, 149ᵛ; Ceasl. T., 60ᵛ), *nedejduiaşte* (Ceasl. C., 55ᵛ).

E păstrat în *arepilor* (Ceasl. T., 128ʳ), *demineaţă* (Ceasl. T., 120ᵛ), *lepite* (Cod. P., 279), *voi previ* (Ceasl. T., 41ᵛ); *e* > *ă* în *să lăpădăm* (Caz. U., 34ʳ); *e* > *i* în *dimineaţa* (Lit. 1706 66ʳ).

E > *i* în *închieturile* (Mol. 1676, 53ʳ).

- analogic în loc de *e* în *dătoriia* (Ceasl. T., 89ʳ).

Sincopa lui *e(i) : dreptul* (Misc. V., 67ᵛ), *îndreptaţi* (Lit. 1706, 54ʳ), dar formele cu *e(i)* rămîn în continuare majoritare.

Î pentru *i* în *tînerĕţe* (Mol. 1688, 52ʳ).

Î > *u* în *umble* (Cod. P., 280); cf. însă *îmblarea* (Ceasl. T., 128ʳ).

Î > *u* în *curund* (Ceasl. T., 120ʳ).

Iá > *ie(ię) : slujie* (Caz. P., 48ʳ).

Iu păstrat în *iuşor* (Mol. 1688, 52ʳ), *minciunoase* (Misc. V., 63ᵛ).

Consonantism. *M* a căzut în *să-lu ruppi* (Mol. 1676, 161ʳ).

T dur în *aştaptă* (Mol. 1676, 23ʳ), *blăstăm* (Caz. P., 38ʳ), *blăstămaţi* (Ceasl. T., 41ᵛ), *nestîns* (Caz. U., 235ʳ; Caz. P., 80ʳ).

N > *m* în *frîmt-ai* (Mol. 1676, 186ᵛ), *szemt* (Cod. P., 280).

Propagarea lui *n* în *genunchilor* (Misc. V., 79ʳ).

Dz > *ğ* în *gice* (Mol. 1676, 33ʳ), *să gicem* (Mol. 1676, 218ʳ).

H > *f* > *v* în *vivorîţi* (Lit. 1706, 55ʳ).

Morfologie

De regulă, pluralul lui *mînă* e *mînule* (Ceasl. C., 72ʳ; Ceasl. T., 36ʳ; Caz. U., 34ʳ; Caz. P., 40ʳ; Lit. 1706, 3ʳ; Misc. V., 95ʳ), alături de care apare şi *mîni* (Ceasl. C., 79ʳ; Mol. 1676, 150ʳ; Caz. P., 38ʳ).

În Cod. P. apar demonstrativele *aiszt* (280), *yaszta* (280).

Forme de ind. prez.: *împresură* (Misc. V., 64ʳ), *şti* (Misc. V., 63ʳ).

Verbul *a da* face la conjunctiv *sze deye* (Cod. P., 280).

La condiţional prezent, pers. 3 sg. şi pl. auxiliarul prezintă forma *are (ară)* (Cod. P., 279).

Forma prohibitivă a imperativului: *nu vă obiduireţi* (Caz. U., 450ʳ).

Adverbe: *acmu* (Ceasl. T., 70ᵛ; Cod. P., 280; Mol. 1676, 120ʳ), alături de *acum* (Lit. 1706, 19ʳ; Misc. V., 75ʳ), *mainte* (Mol. 1676, 154ʳ).

Lexic

Elemente de tip nordic : alduit (Mol. 1676, 38^{v}), *aleaniş* (Ceasl. C., 90^{r}; Ceasl. T., 167^{v}), *alenşig* (Caz. U., 465^{r}), *bioasă* (Ceasl. T., 80^{r}), *celui* (Caz. U., 412^{r}), *nişlotă* (Mol. 1676, 39^{r}), *poroboc* (Ceasl. C., 134^{v}; Mol. 1676, 155^{r}), *tar* (Mol. 1676, 20^{v}).

Elemente de tip sudic : zăpadă (Mol. 1676, 2^{r}).

După cum se poate vedea din cele de mai sus, textele scrise în Transilvania de nord în perioada 1656—1715, deşi continuă să respecte într-o serie de privinţe normele variantei literare locale, prezintă totuşi faţă de ele o serie de deosebiri. O trăsătură comună tuturor textelor este dispariţia definitivă a rotacismului lui *-n-*, ceea ce are drept urmare o apropiere şi mai mare între varianta nord-ardeleană şi cea moldoveană. În realitate, aşa cum am văzut, apropiindu-se de norma moldoveană, în această privinţă, scrisul cărturarilor nord-ardeleni se îndepărtează de ea în altele. Această îndepărtare, în unele texte, este, în fond, o renunţare la o serie de norme tradiţionale. Firește nu la toate şi nici măcar la cele mai multe, căci un număr mare de fonetisme şi forme de tip nordic (în majoritate inovaţii mai vechi sau mai noi) continuă să găsească adăpost în scrieri. Ca să ne rezumăm numai la trăsăturile secundare, vom nota pe *nedějde, curund, slujie, blăstăma, genunchilor, gice, mînule, aist, iasta*, forme verbale cu *d* refăcut, *şti, să deie* etc. Ardeleneşti trebuie considerate *să lăpădăm* şi *tînerěţe*, ultimul specific regiunilor vestice (Crişana).

Pe lîngă aceste particularităţi de limbă, mai apar în texte, aşa cum am văzut, altele care ar putea să fie de proveniență sudică : *z, j*, labiale moi, *ş, j* duri, absenţa palatalizării lui *f, îi* în *pîine*, durificarea lui *d* şi a lui *r* în *să arate*. Pe lîngă acestea, mai notăm din rîndul trăsăturilor secundare trecerea lui *ă* la *e* în *blestemul*, sincopa lui *e(i)* în *drept*, trecerea lui *î* la *u* în *umple*, căderea lui *m* în *să rupi*, cuvîntul *zăpadă*.

Înainte de a le explica prezenţa în texte, va trebui să vedem dacă nu cumva unele dintre ele ar putea proveni, totuşi, din graiurile locale. Penuria de documente din această epocă (în special din regiunea Crişanei) ne obligă să adoptăm, din capul locului, o atitudine circumspectă. Astfel, ne putem întreba dacă în regiunea de sud a Bihorului (adică în jurul Beiuşului) *dz* nu evoluase la *z* în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi dacă aceeaşi modificare nu avusese loc şi în partea nordică a Bihorului (Tinăud), în Sălaj (Criştelec), în regiunea Clujului (Bociu) sau, eventual, în părţile Băii Mari (Vima). E posibil ca lucrurile să fi stat aşa, dar faptul că în aceeaşi regiune a Bihorului de unde era originar popa Urs sînt scrise pînă spre 1750 texte cu *dz* şi că pînă astăzi în unele localităţi de pe valea Crişului Negru africata continuă să aibă curs ne dă voie să susţinem, poate cu mai multă dreptate, contrariul. Aceeaşi observaţie asupra prezenţei lui *z* la Tinăud, Criştelec şi Bociu (sau Vima). În orice caz, în Maramureş *z* nu se mai poate explica în nici un fel prin graiul local, care l-a menţinut pe *dz* pînă astăzi. În aceleaşi texte, se întîlneşte notată şi rostirea moale a labialelor. De data aceasta (orientîndu-ne după răspîndirea actuală a fenomenului) prezenţa labialelor moi nu pare normală decît în cazul popii Urs din Cotiglet şi poate a popii Pătru din Tinăud. Nici durificarea lui *ş*

nu e normală în Bihor, unde această consoană şi-a păstrat rostirea moale pînă astăzi. Nu mai vorbim despre prezenţa lui *j*, a lui *d* dur şi a fonetismului *blestemul* în Maramureş. În schimb, absenţa palatalizării lui *f* în Bihor, Sălaj şi chiar Cluj s-ar putea datora faptului că la acea dată inovaţia nu se produsese în aceaste regiuni ale Ardealului sau rezistenţei normei locale faţă de inovaţie. Tot prin graiurile locale s-ar putea explica *drept* şi *umple*. În privinţa lui *să rupi* optăm mai degrabă pentru originea sudică a fenomenului, deşi nu e cu neputinţă ca în sudul Bihorului căderea lui *m* să dateze încă din secolul al XVII-lea. Tot sudică este durificarea lui *r* în *să arate*.

Iată, deci, că o mare parte din fenomenele de mai sus au (unele cu certitudine, altele cu un procent ridicat de probabilitate) o provenienţă sudică. Într-o serie de cazuri, prezenţa lor trebuie explicată prin originalele care au fost reproduse de copişti. Astfel, *Molitvenicul* popii Urs conţine, cum s-a arătat, rugăciuni şi cîntece calvine, care veneau din sud-vestul Transilvaniei, eventual din Banat (unde s-au tradus originalele). El conţine, de asemenea, psalmii L şi CXVIII, copiaţi după *Psaltirea* de la Bălgrad din 1651 (în psalmul L apare *zăpadă*). Ceasloavele copiate de popii Pătru şi Florea, derivînd, în parte, din acecaşi traducere, trebuie să fi avut şi ele la bază o versiune care venea dinspre sud, lucru firesc dacă ne gîndim că centrul religios al românilor ardeleni era la Bălgrad. Psalmii I — VIII din *Ceaslovul* popii Florea sînt copiaţi după *Psaltirea* din Bălgrad. *Zua* (2^{r}) din PB devine *dzua* (99^{r}) în Ceasl. C., *zicînd* (3^{r}) devine *dzicînd* (99^{v}), iar *auzi-mă* (5^{v}) — *audzi-mă* (101^{r}). Tot de acolo trebuia să vină şi traducerea primitivă a *Liturghierului*, a cărui elaborare nu trebuie separată de ordinul dat românilor de autorităţile politice şi bisericeşti maghiare, în jurul anului 1640, de a-şi celebra serviciul divin în limba maternă. Liturghierele copiate de Vasile Sturdze în 1701 şi de Ştefan diacul în 1706 reproduc aceeaşi versiune, care nu este însă cea a lui Dosoftei din 1679. Admiţînd că la baza celor mai multe dintre lucrările examinate de noi se găsesc originale alcătuite la Bălgrad, va trebui să vedem în faptele de limbă „străine" pătrunse în scrieri o influenţă (mijlocită prin texte) a variantei literare din partea sud-vestică a Transilvaniei, care manifestă tendinţa de a se impune drept normă comună în tot Ardealul (acceptînd acest mod de a privi lucrurile explicăm în mod satisfăcător pătrunderea în unele texte a fonetismului *îi*, notat curent în tipăriturile sud-vest-ardeleneşti de la sfîrşitul secolului al XVII-lea; cf., pentru popa Urs, cele spuse mai sus). Ea reuşeşte numai în parte, deoarece unii dintre copişti (popa Florea, Ştefan diacul şi, pînă la un punct, chiar popa Pătru) se străduiesc să respecte normele variantei literare locale, făcînd substituirile de rigoare în text (dar scăpînd uneori particularităţi de limbă ale originalului). Cel mai influenţat dintre toţi este popa Urs din Cotiglet, care scrie peste tot *z* şi nu *dz*. Tot el scrie în notiţa care însoţeşte *Molitvenicul : Dumnezeu, zile*. De observat că în notiţele la *Cazania* pe care o copiază la Tinăud, în 1682, popa Pătru alternează pe *dz (dzile, Dumnedzău)* cu *z (Dumnezău, zi)*.

În schimb, anumite fenomene de limbă, cum ar fi *j* şi *blestemul*, ne arată, fără putinţă de îndoială, că unele din textele copiate în *Miscelaneul* maramureşean din 1708 au o provenienţă muntcană sau sud-ardeleană (în aceleaşi texte apar *z* şi *ş* dur în *şapte*). Mai greu explicabilă e prezenţa

lui *d* dur şi a lui *z* într-o copie executată, în Maramureş, de un diac moldovean, după *Cazania* lui Varlaam.

În concluzie, vom spune că în nordul Transilvaniei fărîmiţarea activităţii literare, la fel de accentuată ca în perioada precedentă, a continuat să atragă după sine o anumită diversificare a normelor, în funcţie de regiunile unde erau scrise textele. În acelaşi timp, varianta literară nord-ardeleană suferă o influenţă destul de puternică din partea normei lingvistice din sud-vestul Transilvaniei. Această înrîurire se manifestă cu intensitate variabilă de la un scriitor la altul, unii dintre ei continuînd să urmeze cu destulă fidelitate normele variantei nord-ardeleneşti. Transcriind pentru uzul bisericilor din această parte a ţării un foarte mare număr de cărţi religioase, diecii moldoveni vor contribui, în felul lor, la menţinerea normei nord-ardeleneşti. Într-adevăr, cei mai mulţi dintre ei respectă în scris normele variantei moldoveneşti, or, aceasta, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, devine foarte apropiată de norma tradiţională din nordul Transilvaniei.

CONCLUZII

Într-o serie de privinţe, perioada de care ne-am ocupat prezintă note comune cu cea precedentă. Cantitativ şi calitativ, producţia literară continuă să crească, dar acest avînt cultural nu este la fel de intens în toate regiunile ţării. Ca şi în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în nordul Transilvaniei se constată un declin al activităţii literare, dispersată în diversele unghiuri ale regiunii şi redusă la rolul de a copia, pentru uzul local, diverse cărţi bisericeşti. Banatul e ceva mai activ, dar literatura pe care o produce, scrisă cu ortografie latino-maghiară, are un răsunet puţin însemnat dincolo de graniţele provinciei. În aceste condiţii, singurele variante literare care servesc drept instrumente reale de elaborare şi difuzare a literaturii sînt cele din Muntenia, Moldova şi sud-vestul Transilvaniei. În centrele culturale din aceste provincii se desfăşoară o activitate literară destul de bogată şi (în ceea ce priveşte Ţara Românească şi Moldova) cu un profil din ce în ce mai variat. În toate cele trei capitale (Bălgrad, Bucureşti şi Iaşi) funcţionează tipografii. Difuzarea cărţilor şi, prin ele, a normelor locale este, astfel, asigurată. Dar în Ţara Românească funcţionează tipografii şi în alte localităţi decît capitala (la Buzău, Rîmnic, Snagov, Tîrgovişte). În raport cu ceea ce se imprimă în celelalte două provincii, producţia tipografică a Munteniei este considerabilă. Faptul acesta conferă un indiscutabil avantaj potenţial variantei muntenesti în competiţia de impunere a propriei norme la baza limbii literare. Efectele acestui ascendent în procesul de editare a cărţii româneşti încep să fie descifrate, deocamdată în proporţie redusă, în limba literară din celelalte provincii.

Sporirea sensibilă a producţiei literare presupune, implicit, şi o răspîndire crescută a ei. Sensurile în care se difuzează cartea tipărită şi manuscrisă sînt numeroase. Avem în vedere şi de această dată, ca şi în alte rînduri, cărţile care au fost copiate, prelucrate sau reproduse prin tipar în alte regiuni decît aceea unde a avut loc traducerea lor, şi nu circulaţia cărţilor româneşti, de felurită provenienţă regională, în diversele părţi ale Dacoromaniei. Textele muntenesti sînt răspîndite în Transilvania (*Misce-*

laneul maramureşean) şi Moldova (*liturghierul* din 1715 şi, poate, *Sinopsisul* din 1714), cele moldoveneşti circulă în Transilvania de nord (*Cazania* lui Varlaam) şi Muntenia (*Vechiul Testament* al lui Mileseu, *Sindipa filosoful*, poate şi *Isopia*). Textele religioase elaborate sau tipărite la Bălgrad cunosc o largă difuzare în nordul Transilvaniei, dar ele nu pătrund dincoace de Carpaţi, unde nu se semnalează în general scrieri sud-vest-ardelene (şi, dealtfel, nici bănăţene) care să fi fost preluate de cărturarii din cele două principate. Singura excepţie este *Molitvenicul* bălgrădean din 1689, care este reprodus în ediţia din Rîmnic, 1706, a lui Antim Ivireanul. Să nu uităm, însă, că *Molitvenicul* de la Bălgrad urmează îndeaproape *Molitvănicul de înţăles* al mitropolitului Dosoftei.

Graniţele politice ale vremii nu constituie obstacole pentru oamenii de cultură, tipografi şi dieci. Meşteri ai tiparelor din Moldova şi apoi înşuşi diortositorul cărţilor lui Dosoftei, Mitrofan, trec în Muntenia şi se ocupă de revizia şi scoaterea la lumină a scrierilor munteneşti. Unul dintre ei, Chiriac, desfăşoară o activitate demnă de luat în seamă în Transilvania (la Bălgrad şi Sibiu). După el, un alt tipograf, de data aceasta venit din Muntenia (Mihai Iştvanovici), dar transilvănean de origine, imprimă cărţi în capitala Ardealului. Sînt de semnalat aici numeroşi dieci moldoveni (G. Ştrempel a numărat 17), în frunte cu Vasile Sturdze, care, la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi apoi în primele decenii ale celui următor, străbat Ardealul din Maramureş pînă în Banat, copiind nenumărate texte religioase pe seama bisericilor locale.

— Înfruntarea dintre tradiţie şi inovaţie poate fi observată şi în această epocă în toate variantele limbii literare. În special în Muntenia şi Moldova, normele literare suferă o sensibilă presiune din partea limbii vorbite. Normele se modifică în unele cazuri. Dar concesiile făcute graiurilor locale nu erau destinate să devină permanente şi definitive. Destul de marcată în scrierile lui Dosoftei (în Moldova) şi în *Biblia de la Bucureşti* (în Muntenia), influenţa limbii vorbite asupra normei scrise se diminuează în cele din urmă, revenindu-se de fapt la situaţia dinainte. Un important rol i-a revenit în Muntenia în această reîntoarcere la norma tradiţională mitropolitului Antim Ivireanul.

— Concomitent, variantele literare exercită una asupra alteia influenţe reciproce, care merg uneori pînă la acceptarea normelor altor variante. E de observat aici că (cu prea puţine excepţii) Banatul nu influenţează şi nu e influenţat şi că nordul Transilvaniei se află sub acţiunea diverselor înrîuriri (dar mai ales a normei bălgrădene), fără însă a influenţa pe cineva. Cel mai important rol, în această privinţă, îl joacă varianta literară moldovenească. Datorită prestigiului cîştigat de tipăriturile lui Varlaam în perioada precedentă şi acum de cele ale lui Dosoftei, dar şi ca urmare a activităţii desfăşurate de oameni de cultură, diortositori şi tipografi, ca Mitrofan şi Chiriac, varianta literară moldovenească exercită o puternică influenţă asupra scrierilor munteneşti (şi îndeosebi asupra *Bibliei de la Bucureşti*), sud-vest-ardeleneşti (*Molitvenicul*, *Ceaslovelul*, *Diaconslvele*, *Poveste la 40 de mucenici*) şi nord-ardeleneşti (*Cazaniile* copiate după Varlaam şi seria de texte religioase transcrise de diecii moldoveni). Influenţa munteană, deşi mai puţin importantă, nu e totuşi de neglijat : două cărţi apărute la Bălgrad (*Bucoavna* şi *Chiriacodromionul*) sînt tipărite în grai muntean sau foarte aproape de acesta, iar influenţe izolate s-au putut des-

Tabelul nr. 5

Varianta literară		ă / a	e / i	-e / -i	-eá / -é	i / îi	f / h	lab. moi / lab. dure	d moale / d dur	ń / ì	s, dz, z, ț moi / s, dz, z, ț duri	ș, j moi (+e, i) / ș, j duri	ș, j moi (+ĕ) / ș, j duri	dz / z	ğ / j	r moale (+e, i) / r dur	r moale (+ĕ) / r dur	art. pos. var. / art. pos. inv.	forme iotacizate / forme refăcute	imp. 3 pl. -a / -u
Muntenia		1	1	1	1	2	1	1	1/2	2	1	1/2	2	2	2	2	2	1	1	1
Moldova		1	1/2	1/2	1	1/2	1/2	2	1	2	2	1/2	1	1	1	2	1	1/2	1	1
Transilvania sud-vestică		1	1/2	1	1	1/2	1	1/2	1	2	1/2	1/2	1/2	2	1	2	1/2	1/2	1	1
Banat		1/2	1/2	1	2	1	1	1/2	1/2	1	1/2	1/2	1/2	1	1	1/2	1	1/2	2	2
Transilvania de nord	Ceasl. T. Mol. 1688	1	1/2	1	1	1	1	1/2	1	2	1/2	1	1	1/2	1	2	1	1/2	1	1
	Ceasl. C.	1	1/2	1	1	1	1	1/2	1	2	1/2	1	1	1	1	2	1	1/2	1	1
	Lit. 1706	1	1/2	1	1	1	1	2	1	2	1/2	1	1	1	1	2	1	1/2	1	1

cifra şi în alte tipărituri bălgrădene. Fapte de limbă muntenești au putut fi întîlnite în unele cărți moldovenești (*Liturghierul*, *Sinopsisul* şi la Dosoftei) şi nord-ardelenești (*Miscelaneul* din 1708).

În Țara Românească influența moldoveană este lichidată, fără urmări, datorită acțiunii lui Antim Ivireanul. În Moldova înrîurirea munteană e prea puțin intensă pentru a putea trage vreo concluzie limpede asupra viitoarei dezvoltări a variantei literare locale, deşi muntenismele apar tocmai în lucrările care încheie perioada. La Bălgrad, în însuşi centrul cultural al Ardealului, varianta sud-vest-transilvană este izgonită din tipărituri în favoarea celei moldovenești şi, apoi, în favoarea celei muntenești, dar în final, în *Pînea pruncilor* (1702), se revine şi aici la norma locală. S-ar părea, în urma acestui fapt, că viabilitatea variantei sud-vest-ardelenești este pusă sub semnul întrebării. Totuşi, în mod aparent paradoxal, ea exercită o anumită influență asupra variantei literare nord-ardelenești, care merge, în unele cazuri, pînă la acceptarea deliberată a normei bălgrădene, folosită în scrisul de toate zilele. Nici soarta variantei nord-ardelenești nu este definitiv pecetluită, căci ea continuă să fie folosită de unii scriitori care mai respectă tradiția. Activitatea diecilor moldoveni a constituit un sprijin adus menținerii în continuare a normei literare nord-ardelenești.

Faptul că variantele literare, supuse presiunii limbii vorbite şi normelor din celelalte provincii românești, au rezistat acestor înrîuriri şi au revenit, în cele din urmă, la normele tradiționale a făcut ca raporturile dintre ele să nu sufere mari schimbări față de perioada precedentă. Rotacismul lui *-n-* şi *r̄* dispar practic din texte, ceea ce duce la o apropiere între variante. Rămîn însă în uz numeroase norme care fac ca diferențele dintre variante să se mențină. Apariția tot mai frecventă în textele scrise în Muntenia a durificării lui *d* şi a durificării lui *ş*, *j* (+ *e*, *i*) în Moldova va produce alte schimbări în raportul între variante.

Tabelul nr. 5 consemnează cele mai însemnate trăsături ale variantelor literare românești în perioada 1656—1716. El dă o imagine simplificată a raporturilor între variante, întrucît notează, pentru fiecare dintre ele, numai situația existentă la nivelul unor producții literare socotite drept semnificative. Limba textelor bisericești a fost, în general, preferată. În Muntenia s-au avut în vedere tipăriturile lui Antim Ivireanul [23], în Moldova lucrările lui Dosoftei [24], iar in Transilvania de sud-vest primele cărți datorate popii Ioan Zoba din Vinț (*Sicriul de aur* şi *Cărare pre scurt*). În cazul Transilvaniei de nord, am ținut seama de normele urmate de popa Pătru din Tinăud, de popa Florea din Crișteleс şi de Ştefan diacul. Menționăm în fine că asupra unora dintre normele variantei literare bănățene-hunedorene (despre care vezi mai sus, p. 361) trebuie plasat un semn de întrebare.

---

[23] Am făcut o singură excepție în privința tratamentului lui *d* (+ *e*, *i*). În tipăriturile religioase durificarea lui *d* apare extrem de rar, norma acestor texte fiind rostirea moale a consoanei dentale. Am notat totuşi în tabel ca normă a textelor muntenești alternanța *d* moale/*d* dur, întrucît în toate celelalte scrieri (istorice, beletristice, administrative) durificarea lui *d* se întîlneşte frecvent.

[24] Şi în acest caz am făcut o excepție, notînd, drept normă a textelor moldovenești, alternanța *-e/-i*, orientîndu-ne după celelalte „stiluri" ale limbii literare, cu atît mai mult cu cît închiderea lui *e* final aton la *i* se întîlneşte (e adevărat, foarte rar) şi în cărțile lui Dosoftei.

Tabelul nr. 6 ne arată că, faţă de perioada precedentă, între principalele variante ale românei literare nu s-au produs schimbări prea numeroase. O anumită tendinţă spre diversificare (nu prea puternică dealtfel) este pusă în lumină de acest tabel. Ea arată că apropierea spontană dintre variante, notată în prima jumătate a secolului al XVII-lea, trebuie socotită ca încheiată.

Tabelul nr. 6

Variante literare	Asemănări	Diferenţe		
		Total	Tranşante	Parţiale
Muntenia şi Moldova	7	12	6	6
Muntenia şi Transilvania de sud-vest	10	9	1	8
Moldova şi Transilvania de sud-vest	12	7	1	6

Pentru ca să se facă noi paşi spre unificarea lingvistică era necesară acţiunea conştientă a oamenilor de cultură din cele trei ţări române. Ea se va produce în perioada următoare, după 1715, în strînsă legătură cu un eveniment de o excepţională importanţă în viaţa culturală a acelor timpuri. E vorba de naţionalizarea serviciului divin în biserica românească. Pentru o limbă literară vehiculată în primul rînd de producţia literară bisericească tipărită faptul acesta putea avea urmări din cele mai importante. Vom vedea care au fost ele în cele ce urmează.

PARTEA a II-a

EPOCA UNIFICĂRII ROMÂNEI LITERARE (1715—1960)

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL I

Limba literară în perioada 1715—1780

Perioada cuprinsă între anii 1715 (cînd apare ultima tipăritură lui Antim Ivireanul) și 1780 (data formulării explicite a crezului lingvistic latinist, care va avea un rol de primă importanță în unificarea lingvistică) este dominată în continuare, pe plan literar, de cărțile bisericești. Din punctul de vedere al vieții religioase românești, perioada de care ne ocupăm are o importanță excepțională, întrucît consfințește victoria definitivă a limbii române în serviciile divine. Procesul se manifestase, sub îmbold calvin, în Transilvania încă de la jumătatea secolului al XVII-lea și ajunsese să se încheie în linii mari la începutul celui următor. Dosoftei încercase o reformă similară în Moldova, tipărind, la 1679, *Dumnedzăiasca Liturghie*, dar inițiativa sa a rămas fără un rezultat imediat. Un rol asemănător i-a revenit în Muntenia lui Antim Ivireanul, a cărui *Liturghie* vede lumina tiparului în 1713, la Tîrgoviște. Celebrarea slujbei în românește era totuși, spre 1715, un fapt mai mult sau mai puțin izolat, socotit de unii boieri, după relatările lui Del Chiaro, „un abuz religios introdus în zilele noastre". Generalizarea procesului de naționalizare a serviciului divin se face, prin urmare, în special în principatele dunărene, după 1715, pînă spre jumătatea secolului al XVIII-lea. O consecință directă a acestui eveniment o constituie lărgirea acțiunii de traducere a cărților de slujbă. Alături de liturghiere, încep să fie traduse, rînd pe rînd, octoihuri, trioade-penticostare, catavasiere, antologhioane, mineie. Acțiunea începută de Antim Ivireanul este continuată, în Muntenia, de învățatul episcop al Buzăului și apoi al Rîmnicului, Damaschin, și încheiată practic prin tălmăcirea integrală a mineielor de alți doi vlădici rîmniceni, Chesarie și Filaret. Firește, imprimarea celorlalte cărți religioase (de lectură) urmează în tot acest timp.

În aceste împrejurări, nu e surprinzător să constatăm o activitate încă neîntîlnită pînă acum de tipărire și difuzare a cărții bisericești (de slujbă și de lectură). Într-o măsură mult mai mare decît în perioada precedentă, Muntenia deține întîietatea în producția de carte bisericească. Cîteva incursiuni statistice (pe baza BRV) vor face evident acest lucru. Astfel, în Muntenia, apar, între 1717 și 1750, 84 de titluri, în Moldova — 30, iar în Transilvania — 8, pentru ca statistica tipăriturilor dintre 1717 și 1740 să fie și mai semnificativă din acest punct de vedere: din 41 de cărți ieșite de sub tipar, 30 sînt muntenești, 8 moldovenești și numai 3 ardelenești. Practic, în primele patru decenii ale secolului al XVIII-lea (1701—1740) activitatea tipografică se desfășoară numai în Țara Românească, unde apar, în această perioadă, 66 de cărți, față de 10 cîte văd lumina tiparului în Moldova și 7 în Transilvania. Tipografia de la Bălgrad, transferată apoi la Blaj, își încetează total acti-

vitatea timp de aproape o jumătate de secol (1702—1747). Activitatea tiparniței mitropolitane a Moldovei este sporadică, ani de zile se scurg nefolosiți între două tipărituri. În aceste împrejurări, nu e de mirare că textele bisericești tipărite în Țara Românească cunosc o largă răspîndire dincolo de granițele țării, în Moldova, Transilvania și Banat.

Celelalte domenii ale culturii scrise, rămase pe mai departe în umbra literaturii religioase, cunosc evoluții diverse. Literatura istorică, deși ilustrată de personalități ca Neculce și Radu Popescu, e într-o decădere care se accentuează pe măsură ce ne apropiem de jumătatea secolului și apoi depășim această dată. Lipsită încă de contactul cu Occidentul, literatura artistică trăiește mai cu seamă din copierea vechilor cărți populare și din traducerea unora noi. O specie nouă, amestec de istorie și poezie, cronica versificată, înflorește în perioada aceasta. Lucrările științifice sînt încă rare; se pot totuși consemna expuneri de geografie, de medicină și de gramatică. Unele manuale (școlare sau nu), care apar la Viena spre sfîrșitul intervalului (*Ducere de mînă către cinstă*, *Bucvar*, *Aritmetică*, toate în 1777), se leagă strîns de perioada de după 1780 și își au locul în mișcarea literară de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. În ceea ce privește domeniul juridico-administrativ, materialul de referință este furnizat și acum, ca și în perioada precedentă, de cancelariile domnești. E totuși cazul să amintim apariția la Iași, în 1773, a *Învățăturii Ecaterinei a II-a*, lucrare laică cu un caracter juridic mai larg, pătrunsă în unele părți ale ei de ideologia iluministă. (*Micul manual de legi* sau *Pravilniceasca condică* a lui Ipsilanti, primul text juridic tipărit după *Îndreptarea legii*, apărut la București în 1780, va fi examinat în cadrul perioadei următoare).

Acesta este, în liniile cele mai largi, tabloul literaturii românești între 1715 și 1780, perioadă care, așa cum vom vedea, are o importanță excepțională în procesul de unificare a românei literare.

Referințe ample asupra literaturii epocii la N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, București, 1945, p. 189—197 și 229—235; N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, 1901, p. 145—272 și 439—550; S. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930, p. 146—149, 154—161 și 183—210; *Istoria literaturii române*, I, ed. a II-a, București, 1970, p. 475—487, 508—516 și 587—692. În legătură cu procesul de naționalizare a serviciului divin în țările române, a se vedea I. Bianu, *Despre introducerea limbii românești în biserica românilor*, București, 1904.

Materialul de limbă recoltat din texte a impus unele schimbări în rîndul trăsăturilor fundamentale urmărite în expunerea noastră. Numărul lor se reduce datorită faptului că „opozițiile" *ă/a*, *ĭ/ĭ*, *r* moale (+ *e*, *i*)/*r* dur și *-a/-u* (la pers. 3 pl. a imperfectului indicativ) dispar sau se manifestă cu o insistență scăzută, ceea ce duce, în aceste cazuri, la situații identice în variantele literare sau face ca „opozițiile" să devină mai puțin importante. Încetarea activității literare în Banat pînă după 1770 are drept urmare dispariția din textele literare a lui *ĭ* și a formelor analogice de imperfect, pers. 3 pl. Trecerea lui *ă* proton la *a* se întîlnește cu totul sporadic în textele literare. Alternanța *r* moale/*r* dur mai sus amintită mai apare într-un număr redus de cuvinte (de ex. *putred*/*putrăd*, *strig*/*strîg*, *strimt*/*strîmt*), ceea ce face ca randamentul lor func-

ţional (dacă ne putem folosi de acest termen luat din fonologie) să fie scăzut. Reducerea lui *eá* la *e(ę)* şi durificarea consoanelor *ş, j* şi *r* în unele graiuri nordice au făcut ca de la *şĕpte, urĕşte* să se ajungă la *şăpte, urăşte,* fonetisme care, în perioada de care ne ocupăm, apar destul de des în texte (le-am notat sporadic şi în secolele al XVI-lea — al XVII-lea). De aceea, lui *şapte, uraşte* li se opun atît *şĕpte* (*şcpte*), *urĕşte (ureşte),* cît şi *şăpte, urăşte,* care trebuie puse pe acelaşi plan. Alternanţele trebuie deci formulate astfel: *ş, j* moi sau duri (+*ĕ, e,* respectiv *ă*) în poziţie „moale"/*ş, j* duri (+*a*), *r* moale sau dur (+*ĕ, e,* respectiv *ă*) în poziţie „moale"/*r* dur (+*a*).

Mai amintim că, la fel cum am procedat în capitolul precedent, ne vom opri, în ceea ce priveşte trăsăturile secundare, la situaţiile relevante, renunţînd să consemnăm (din lipsă de spaţiu) unele fenomene mai puţin semnificative, în cazurile cînd ele au rămas neschimbate de la o perioadă la alta.

MUNTENIA

Aşa cum am văzut, activitatea de tipărire a cărţilor religioase este foarte vie în Muntenia în perioada 1715—1780. Cele mai multe lucrări apar la Bucureşti, dar şi producţia tipografiei episcopale din Rîmnicul Vîlcea este demnă de a fi luată în seamă. După moartea lui Mitrofan, Buzăul încetează a mai fi un centru activ al vieţii culturale a timpului: abia şase cărţi ies de sub teascurile tiparniţei de aici în perioada de care ne ocupăm. Cît priveşte Tîrgovişteа, rolul ei devine de-a dreptul neînsemnat: *Taina sfîntului botez* este singura tipăritură ce vede lumina zilei în vechea reşedinţă domnească. A da o listă a tipăriturilor religioase muntenești ale vremii ar fi o operaţie pe care spaţiul restîns nu ne-ar permite să o ducem la capăt. Ne rezumăm să citäm cîteva din cărţile tipărite acum, observînd că fiecare dintre ele a cunoscut în acest interval de timp numeroase reeditări: *Octoih* (Bucureşti, 1720), *Evanghelie* (Bucureşti, 1723), *Catavasier* (Bucureşti, 1724), *Psaltire* (Rîmnic, 1725), *Liturghier* (Bucureşti, 1728), *Molitvenic* (Bucureşti, 1729 şi Rîmnic, 1730), *Triod* (Rîmnic, 1731), *Antologhion* (Bucureşti, 1736 şi Rîmnic, 1737), *Apostol* (Bucureşti, 1743), *Penticostar* (Bucureşti şi Rîmnic, 1743). Perioada se încheie cu tipărirea monumentalei ediţii a *Mineielor,* care apar la Rîmnic, între 1776 şi 1780.

În ceea ce priveşte literatura istorică, ea cunoaşte, printre atîţi cronicari mărunţi, de fapt simpli compilatori, figura lui Radu Popescu, a cărui operă *Istoriile domnilor Ţării Rumâneşti* trebuie considerată drept una dintre cele mai reprezentative realizări ale vechii noastre istoriografii.

O largă acţiune de copiere şi de difuzare manuscrisă a cărţilor populare marchează evoluţia prozei beletristice muntenești din perioada 1715—1780. Dintre copiile care se efectuează acum amintim: *Alexandria* (1717), *Istoria Troadei* (1766), *Esopia* (1777), *Sindipa filosoful* (1781). Destul de numeroase sînt cronicile versificate: *Istoria lui Costandin vodă Brîncoveanul* (c. 1750), *Istoriia lui Iordache Stavarache* (1767) şi *Istoria Ţării Rumâneşti dă la leat 1769.*

Printre lucrările cu caracter ştiinţific ce se traduc acum se găsesc o *Cosmografie, adecă izvodirea lumii* (1766) şi un manual de medicină, *Meşteşugul doftoriii* (c. 1760—1770). De menţionat aici şi *Gramatica rumânească* a lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul (1757).

Mai e de amintit, pentru a încheia această sumară prezentare a literaturii muntenești din secolul al XVIII-lea, că unele dintre documentele cancelariei domneşti, precum şi alte acte oficiale, încep să fie răspîndite prin tipar: *Ponturile păcii* (1774), *Hatişerif* (1774), *Carte de bir* (1780).

În legătură cu textele literare scrise în Muntenia sînt de consultat lucrările: M. Costinescu, *Normă şi dialect în primele gramatici româneşti*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Bucureşti, 1972, p. 9—24; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, ed. a II-a, Bucureşti 1971, p. 200—213 (cap. *Mineele de la Rîmnic, 1776—1780*) şi 303—373 (cap. *Limba cronicarilor munteni*); O. Şchiau—L. Bot, *Prefaţă* la Radu Tempea, *Istoria sfintei biserici a Şcheilor Braşovului*, Bucureşti, 1969, p. 5—46; B. Theodorescu, *Episcopul Damaschin şi contribuţia sa la crearea limbii literare române*, în „Mitropolia Olteniei", XII, 1960, nr. 9—12, p. 627—645; M. Tomescu, *Calendare româneşti. 1733—1830*. Studiu şi bibliografie, Bucureşti, 1957, p. 20—24 (*Calendarul* de la Braşov, 1733); N. A. Ursu, *Studiu introductiv* la Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, *Gramatica rumânească. 1757. Prima gramatică a limbii române*, Bucureşti, 1969, p. V—XXXVI.

Trăsături fundamentale

LITERATURA BISERICEASCĂ

Textele religioase tipărite în Muntenia în perioada 1715—1780 prezintă foarte puţine deosebiri faţă de normele variantei literare muntenești, aşa cum au fost ele restabilite de Antim Ivireanul în tipăriturile sale:

a) cazurile cu *e* medial aton trecut la *i* sînt cu totul excepţionale: *clopotile* (Pent. 1743[1], 1[r]), *pîntecile* (Oct. 1746, 2). *Ficiori* (85[v]), *priiatinul* (103[r]), *ucinicilor* (19[r]) din *Evanghelia* apărută la Bucureşti în 1723 provin din versiunile moldovenizate de la sfîrşitul secolului al XVII-lea (*Evangheliile* din 1682 şi 1693, *Biblia de la Bucureşti*). De observat că, în ediţia din 1760 a *Evangheliei*, *ficiori* este corectat în *feciori*, iar *ucinicilor* în *ucenicilor* (paginile celor două ediţii coincid). *Priiatin*, printr-o scăpare, rămîne neîndreptat;

b) cu totul izolat (un exemplu), am notat palatalizarea lui *f* în *hierbinţi* (Pent. 1743[1], 3[r]);

c) trecerea lui *e* la *ă*, după un *d*, este rarisimă. Fenomenul se întîlneşte ceva mai des numai în Lit. 1728, fără a avea însă nici aici un caracter regulat, căci grafiile cu *e* rămîn larg majoritare: *dăsfătarea* (Lit. 1728, 205), *dăzmierdarea* (Lit. 1728, 231), *nedăspărţitei* (Pent. 1743[1], 1[v]); cf. însă *de* (Lit. 1728, 213), *descoperit* (Lit. 1747[1], 191), *desfătări* (Lit. 1728, 205) etc. *Dăznădăjduindu-mă* (Lit. 1728, 223) devine *deznădăjduindu-mă* (Lit. 1747[1], 223);

d) durificarea lui *ș* și *j* înainte de *e* capătă o extindere și mai mare decît în cărțile tipărite în perioada anterioară. Exemple: *așăzat* (Lit. 1728, 1747[1], 37), *au deșărtat* (Oct. 1746, 141), *greșăsc* (Lit. 1728, 1747[1], 231), *grijă* (Lit. 1728, 220), *înșălăciunea* (Lit. 1728, 1747[1], 186), *mielușăii* (Ev. 1723, 1760[1], 19[r]), *strajă* (Pent. 1743[1], 3[v]), *șărpilor* (Oct. 1746, 372), *șăzînd* (Pent. 1743[1], 56[v]) etc., alături de care apar, firește, și grafii prezentînd un *e*: *ai deșertat* (Oct. 1746, 141), *mielușel* (Pent. 1743[1], 2[v]), *săvîrșesc* (Lit. 1728, 224), *slujesc* (Lit. 1728, 70) etc. Cazurile cu *i* trecut la *î* sînt rare: *jîdovii* (Pent. 1743[1], 56[r]); exemple cu *i* pot fi recoltate de pe fiecare pagină: *ieșind* (Ev. 1723, 1750, 1760[1], 112[r]; Oct. 1746, 452), *săvîrșind* (Pent. 1743[1], 2[v]), *sfîrșitul* (Lit. 1728, 155) etc.

În rest, normele fundamentale ale variantei literare muntenești rămîn neschimbate.

LITERATURA ISTORICĂ

Și în *Istoriile* lui Radu Popescu am notat (dar cu frecvențe variabile) particularitățile de limbă consemnate mai sus. Se remarcă astfel o sporire a exemplelor cu *e* trecut la *ă* după *ș*, *j*: *așăzarea* (516), *au înșălat* (497), *șădea* (487), *au șăzut* (487) etc; în schimb sînt mai frecvente cazurile cu *ș*, *j* duri înainte de *i*: *au ieșît* (457), *Jîiu* (498), *leașîi* (456). Durificarea lui *d* se constată mai des: *dă* (486, 534), *dăpărtarea* (535), *să dăscopere* (549) etc. Destul de frecvente sînt cuvintele cu *e* medial aton trecut la *i*: *binile* (549), *capitile* (487), *oamini* (486), *părintile* (545), *tainile* (486). Labiala *f* nu apare niciodată palatalizată: *fiiară* (550), *să fiie* (560). O grafie ca *agiutori* (501) e inexplicabilă prin raportare la graiurile muntenești din prima jumătate a secolului al XVIII-lea; cf. *încungiurare* (501). Semne de întrebare ridică și grafii de tipul *Dumnezău* (487), *făcusă* (495), *să folosască* (501), *nemțăști* (497), *puțîntei* (497), *zîcături* (485), destul de numeroase într-o anumită parte a cronicii și în care trebuie să vedem reflectarea rostirii dure a consoanelor *s*, *z*, *ț*. *P* e dur în *pă* (481), dar *pe* apare mult mai frecvent. E de amintit aici că, sporadic, am notat și art. pos. *a* invariabil: *a*[le] *unui arhiereu* (580).

Spre deosebire de cronica lui Radu Popescu, în *Istoria sfintei besăreci a Șchеilor Brașovului*, scrisă de protopopul Radu Tempea, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, apariția, sporadică, a durificării consoanelor *s*, *z* și *ț* nu este atît de surprinzătoare. De notat că fenomenul se întîlnește foarte rar, grafiile cu *e*, *i* și *ea* fiind cvasigenerale. Exemple: *Dumnezău* (17), *preoț* (11), *sara* (45); cf. și *sama* (18). Cu titlu excepțional am întîlnit art. pos. *a* invariabil: *a*[le] *săptămînii* (23). *D* dur este absent în paginile cronicii brașovene (cf. *depărtat*, 77), ca și *ș*, *j* duri (+*e*, *i*): *așezare* (18), *au așezat* (45), *grijit* (50) etc. În rest, Tempea scrie conform normei muntenești. Întîlnim la el pe *îi*: *mîine* (116), *f*: *să fie* (54, 81 etc.), labiale moi: *să meargă* (13), *au mers* (11), *ș* dur, înainte de *ea* în poziție „moale": *deșarte* (13), *să înșale* (46), *orășanii* (11), *z*: *zi* (51), *să zică* (52), *j*: *judecată* (17), *jumătate* (11).

LITERATURA BELETRISTICĂ

Cele două romane populare pe care le-am cercetat prezintă unele note comune cu textele examinate pînă acum. Sînt de consemnat astfel cuvintele destul de numeroase care prezintă un *e* medial aton trecut la *i* (mai ales în Sind. 1781) : *peștile* (Sind. 1781, 58^{r}), *pieptenile* (Sind. 1781, 61^{v}), *priiatini* (Ist. Tr., 66^{v}), *soarile, stelile* (Sind. 1781, 67^{v}) etc. Trecerea lui *e* la *ă*, după *d*, am consemnat-o destul de frecvent în Sind. 1781 : *dă* (61^{v}), *dăscălicară* (61^{v}), *dăşărtu* (57^{r}), *dăşchiseră* (66^{r}) etc. ; exemplele cu *d* moale rămîn majoritare. În amîndouă textele se observă înmulţirea exemplelor cu *e* trecut la *ă* după *ş*, *j* duri, cu observaţia că numărul lor este mult mai mare în Sind. 1781 decît în Ist. Tr. : *cenușă* (Sind. 1781, 57^{r}), *grijă* (Ist. Tr., 48^{r}), *strajă* (Ist. Tr., 123^{r}), *ședzi* (Sind. 1781, 57^{r}), *ședzură* (Sind. 1781, 60^{v}) etc. Cazurile de velarizare a lui *i* (după *ș* dur) sînt rare : *ruşînĕze* (Sind. 1781, 66^{r}). Mai consemnăm un caz de păstrare a lui *ğ* : *încungiurare* (Ist. Tr., 90^{v}).

În rest, în cele două romane, normele literare muntenești sînt respectate întocmai.

Situaţia pe care o întîlnim în *Calendarul* publicat la Braşov în 1733 de Petcu Şoanul este asemănătoare aceleia din cronica lui Radu Tempea. Absenţa durificării lui *d* şi a lui *ş*, *j* înainte de *e* şi *i* se constată în toate paginile calendarului. Cazurile de durificare a lui *s* şi *z* nu sînt frecvente (*să samene, săcară*, 13, *tîrzîie*, 6). *E* medial aton > *i* în cîteva cuvinte : *gemini* (59), *să samine* (54). *F* apare uneori palatalizat : *hicatul* (12), *hierilor* (27). În general, normele muntenești sînt respectate : labiale moi (*să să grăbească*, 13, *merg*, 4 etc. ; cf. însă şi două cazuri de durificare : *gălbănare*, 49, *tocmală*, 41), *ș* dur înainte de *ea* (*să săvîrșaște*, 8, *să tovărășaște*, 21), *z* (*miazănoapte*, 14, *zi*, 4), *j* (*ajunu<l>*, 62, *jumătate*, 24), *r* dur înainte de *ea* (*uraște*, 27) etc.

LITERATURA ŞTIINŢIFICĂ

Dintre textele ştiinţifice am ales, în primul rînd, manualul de geografie intitulat *Cosmografie, adecă izvodirea lumii*, datat 1766. Ştiind că manuscrisul a fost copiat de ieromonahul Antim de la Cozia, deci de un oltean, va fi normal să întîlnim în paginile lui cîteva cazuri de durificare a lui *s*, cum ar fi *frumoasă* (pl. ; 109^{r}), *sănătoasă* (pl. ; 85^{v}). Nu apare durificarea lui *d*, în schimb întîlnim uneori velarizarea lui *e* după *ș* : *așăzări* (20^{r}), *leșăști* (78^{r}). Rare sînt cazurile cînd *e* medial aton apare trecut la *i*, de ex. : *stelilor* (78^{r}). *Ğ* se întîlneşte uneori în cuvîntul *încungiurat* (39^{r}) ; cf. însă *împrejurul* (84^{r}), *au împrejurat* (39^{r}). E de consemnat un caz de palatalizare a lui *f : hiară* (111^{r}).

În ceea ce priveşte manualul de medicină *Meşteşugul doftoriii* (din c. 1760—1770) ne vom mărgini să consemnăm apariţia sporadică a durificării lui *p* în *pă* (139^{r}) şi a lui *z* în *zamă* (134^{r} ; pe aceeaşi pagină şi : *zeamă*) ; cf. şi *samă* (138^{r}).

Gramatica rumânească a lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul (1757) e scrisă în grai muntean : labiale moi (*au mers*, 55^{v}, *meargă*, 55^{v}), *ș* dur înainte de ea (*împărtășaște*, 101^{v}, *săvîrșaște*, 45^{r}), *z* (*zace*, 60^{r}),

j (*joc, judec, jur*, 60[r]), *r* dur înainte de *ea* (*hotăraşte*, 66[r], *uraşte*, 79[r]), articolul posesiv variabil (*al, ai, ale*, 40[r]), iotacizarea verbelor (*arz*, 59[v], *viu*, 59[v], *înghiţ*, 63[r]) etc. Durificarea lui *d* şi a lui *ş* este absentă, ca şi la ceilalţi braşoveni. Epenteza lui *i* nu s-a produs în *mînilor* (88[r]); *e* medial aton apare uneori trecut la *i*: *asemine* (82[v]), *numerile* (40[v]). *S* dur a fost consemnat în cîteva cuvinte: *însămnării* (85[v]), *samăn* (61[v]), dar formele cu *s* moale sînt larg majoritare.

LITERATURA ADMINISTRATIVĂ

Foarte puţine deosebiri există între limba documentelor administrative dintre 1715—1780 şi cea a actelor oficiale din epoca precedentă. Ca peste tot în textele muntenești ale vremii, consemnăm trecerea lui *e* medial aton la *i*: *carile* (DRA, I, 479), *casilor* (DRA, I, 557), *cînipă* (DRA, I, 597), *legumile, vitile* (DRA, I, 576), *zilile* (DRA, I, 559, 640). Cazurile de durificare a lui *d* sînt destul de frecvente; exemple: *dă* (DRA, I, 445, 508, 562, 664), *dăn* (DRA, I, 576), *dăodată* (DRA, I, 576), *dăplin* (DRA, I, 576), *au dăspărţit* (DRA, I, 633), *totudauna* (DRA, I, 597) etc. Trecerea lui *e* aton final la *i*, destul de des întîlnită în documentele din secolul al XVII-lea, apare notată cu totul sporadic: *di* (DRA, I, 379, 684). Palatalizarea lui *f*, pe care am întîlnit-o de asemenea în perioadele precedente, nu este, în general, notată: *va fi* (DRA, I, 497), *fiindu* (DRA, I, 507) etc. *P* e dur în *pă* (DIB, 83; DRA, I, 517). Numărul exemplelor cu *ş*, *j* duri înainte de *e* este în creştere: *aşăzare.* (DIB, 76), *aşăzămîntul* (DRA, I, 443), *înşălînd* (DRA, I, 448), *stînjăni* (DRA, I, 507), *vor şădea* (DRA, I, 557), *şăzători* (DRA ,I, 664) etc. Mai rare sînt cuvintele prezentînd un *i* trecut la *î* după *ş*: *cerşînd* (DRA, I, 449), *moşăii* (DRA, I, 598).

Limba celor trei documente administrative tipărite pe care le-am cercetat (*Hatişeriful* din 1774, *Ponturile păcii* din acelaşi an şi *Cartea de bir* din 1780) este, în genere, identică cu cea a actelor de cancelarie manuscrise. Remarcăm totuşi că n-am întîlnit durificarea lui *d* (cf. de ex.: *îndemnare, îndestulare*; Hat. 1774, 1[v]) şi că am notat, alături de numeroase cazuri de trecere a lui *e* la *ă* după *ş*, *j*, şi două exemple cu *i* > *î* după aceleaşi consoane: *mu[m]bașîri* (Hat. 1774, 5[r]), *zălojîrea* (Hat. 1774, 10[r]).

Trăsături secundare

Fonetică

Vocalism. *Ă* proton păstrat; o excepţie: *spatar* (PI, 490).

Deşi *ă* > *a* în *pahar* a fost semnalat încă în perioada anterioară, în textele cercetate n-am notat decît fonetismul *ă*: *păhar* (Ev. 1723, 1760[1], 90[r]; Doft., 134[r] etc.).

Ă > *e* peste tot în *blestem* (Oct. 1746, 145; Pent. 1743[1], 14[v]; DRA, I, 451). *Ă* alternează cu *e* în *să năcăjăşti* (Ev. 1723, 1760[1], 82[r]) — *să necăjăşti* (Ev. 1750, 82[r]), *necazurilor* (Pent. 1743[1], 25[v]), *necăjit* (Ist. Tr. 81[r]).

Ă alternează cu *î* şi cu *i* în *ai rădicat* (Oct. 1746, 146), *au rădicat* (PI, 485) — *să rîdicăm* (Oct. 1746, 143), *te-au rîdicat* (Pent. 1743², 157ʳ) — *să să ridice* (T. Ist., 12) şi în *răsipiţi* (Lit. 1728, 156) — *au rîsipit* (Ev. 1760¹, 89ʳ) — *l-au risipit* (DRA, I, 655), *s-au risipit* (DRA, I, 555).

Ă > *o* în *norod* (Ev. 1760¹, 36ʳ; Lit. 1728, 23); apare păstrat, dar mult mai rar şi în special în prima parte a perioadei, în *nărodul* (Ev. 1723, 36ʳ; T. Ist., 11ʳ).

Ă alternează cu *u* în *mulţămind* (Ev. 1760¹, 90ᵛ) — *mulţumindu-i* (Ev. 1760¹, 79ᵛ), fonetismul *u* fiind din ce în ce mai mult folosit.

E > *ă* în *a lăpăda* (DRA, I, 379); exemplele cu *e* rămîn în continuare foarte numeroase: *lepăda* (Ev. 1760¹, 26ᵛ), *lepădarea* (Oct. 1746, 145) etc.

E etimologic păstrat în *strein* (Ev. 1723, 3ʳ; Pent. 1743¹, 94ʳ; DRA, I, 354, 555 etc.); *e* > *ă* în *străini* (Sind. 1781, 68ʳ), *străinătate* (DRA, I, 448); *e* > *i*, mai rar: *înstriinaţi* (DRA, I, 447), *striin* (DIB, 84).

E > *i* în *crieri* (Cal. 1733, 48).

Exceptînd unele exemple întîlnite în cărţile bisericeşti, mai ales în prima parte a intervalului, sincopa lui *e(i)* în *derept (direpţ)* şi derivatele ne întîmpină peste tot: *dreptul* (Ev. 1760¹, 37ʳ), *dreptate* (PI, 490; Ist. Tr., 102ᵛ), *îndreptări* (DRA, I, 655); la braşoveni, *i* e notat de regulă: *direpţ* (T. Ist., 17), *direaptă* (T. Ist., 116), *direapta* (Cal. 1733, 27), *nedirepţi* (Cal. 1733, 5), *nedireptatea* (EG, 88ᵛ), dar exemple cu *e(i)* sincopaţi se întîlnesc, rar, şi la ei: *drept* (Cal. 1733, 12), *dreptatea* (EG, 88ᵛ); cf. şi sincopa lui *e(i)* în *dregători* (Ponturi, 3ʳ).

Epenteza lui *i* în *oichii* (PI, 491, 495), *ureiche* ((Ev. 1760¹, 26ᵛ).

Î păstrat în *întrînd* (Ev. 1723, 29ʳ).

Î > *i* (sau *i* păstrat?) în *tinăr* (PI, 496).

Î > *u* peste tot în *umblăm* (Lit. 1728, 1ʳ), *umblîndu* (PI, 487), *să umble* (Sind. 1781, 56ᵛ), *umflarea* (Doft., 133ʳ), *umflătură* (Cal. 1733, 6), *umplîndu-vă* (Oct. 1750, 11ʳ), *se umplură* (Ist. Tr., 16ᵛ) etc.

O > *u* în *durmim* (EG, 59ᵛ).

O — *o* > *o*: *nor* (PI, 446).

U > *o* în verbul *coprinde* şi derivatele: *să coprinde* (Cosm., 109ʳ; DRA, I, 497, 595), *coprindere* (PI, 515); aceeaşi transformare, sporadic, în *poronca* (DRA, I, 593), *să poroncească* (DRA, I, 445).

Eá > *a* în *mă lapăd* (Oct. 1746, 198).

Iá păstrat în *s-au mîniiat* (PI, 467) etc.

Iu > *i*, fără excepţie, în *mincinoase* (Pent. 1743¹, 56ʳ; Hat., 4ʳ), *mincinosul* (Oct. 1746, 438); la fel *iu* > *u* în *uşor* (Doft., 138ʳ), *uşurarea* (DRA, I, 463) etc.

Consonantism. M păstrat în *rumperile* (Oct. 1750, 14ʳ).

N > *r* în *amărunt(ul)* (Pent. 1743¹, 56ʳ; PI, 501; Doft. 137ʳ), *amerinţează* (EG, 16ᵛ), *nimărui* (DRA, I, 448).

R moale în *stricăciune* (Pent. 1743¹, 130ʳ), *au strigat* (Lit. 1728, 206), *strimt* (PI, 562); *r* dur în *cămărîle* (Lit. 1728, 156).

Durificarea lui *r* în cuvintele formate cu sufixele *-ariu*, *-toriu* apare în general rar. Fenomenul se întîlneşte sporadic în cărţile religioase, ceva mai des în manuscrise şi cu o oarecare frecvenţă în documentele de cancelarie. Exemple: *făcător* (Oct. 1746, 153), *iertător* (PI, 553), *pitar* (PI, 502), *purtător* (DRA, I, 559), *rîmător* (DRA, I, 354), *şăzător*

(DRA, I, 597) etc. Grafii hipercorecte ca *dariu*, *fecioriu* (PI, 547) ne arată că autorul (sau copistul?) îl rostea dur pe *r*, dar evita să-şi reproducă în scris propria pronunţare, conformîndu-se normei, ceea ce-l făcea să adauge, fără rost, pe *-iu* şi după cuvinte terminate în *-ar*, *-or*, în care *r* a fost întotdeauna dur. De notat că în gramatica lui D. Eustatievici se întîlnesc în mod curent grafii care redau rostirea moale a lui *r*: *purcezătoriu*, *unitoriu* (72^{v}); cf. şi *purcezător* (72^{v}).

R nu a trecut la *l* în *neturburaţi* (Hat., 2^{v}).

R > *l* prin disimilare: *tutulor* (DRA, I, 595).

L moale în *féli* (PI, 465).

H păstrat în *pohtim* (DIB, 78), *vihor* (Cal. 1733, 37); mult mai frecvent însă apare trecut la *f*; de ex.: *poftele* (Lit. 1747^{1}, 37), *pofteşti* (Sind. 1781, 61^{r}), *viforul* (Oct. 1746, 151) etc.

Proteza lui *h* în *halai* (PI, 467), *humădos* (Cal. 1733, 7).

Morfologie

Forma de n. sg. *picierul* (= piciorul; PI, 563) este refăcută după un plural *pic(i)ere*.

Mînă face pluralul numai în *-i*: *mîinile* (Lit. 1728, 35).

Hotar face pluralul *hotarele* (Ev. 1760^{1}, 52^{r}); în rest am notat numai forme în *-ă*: *hotărăle* (Ev. 1723, 1760^{1}, 37^{r} etc.), *izvoarăle* (Oct. 1746, 148) etc.

În privinţa pronumelor negative sînt de amintit formele *nime(a)* (rar; Ev. 1723, 1760^{1}, 82^{r}; T. Ist., 118), *nimini* (T. Ist., 51; DRA, I, 595), dar formele general folosite continuă să fie *nimeni*, *nimenea*.

Pronumele nehotărîte *vericare* (DRA, I, 397, 562), *verice* (DRA, I, 598) apar rar.

Forme de prez. ind.: *lucrez* (Ev. 1723, 5^{r}), *mănînc㠄* (Ev. 1723, 8^{r}).

O singură dată am notat folosirea pers. 3 sg. a prez. ind. pentru pers. 3 pl.: *oamenii ... culege* (DRA, I, 562).

La perf. comp. pers. 3 sg. verbele sînt construite cu auxiliarul *au*: *au fugit* (Lit. 1728, 209), *au putut* (DRA, I, 403) etc.

Verbele *a da*, *a sta* prezintă la conj. prez. pers. 3 sg. şi pl. forme în *-ea*: *să dea* (PI, 457), *să stea* (PI, 505) etc.

În PI, 495, am întîlnit o formă de condiţional perfect construită cu auxiliarul *vrea*: *vrea muri* (= ar fi murit).

Imperativele prohibitive în *-areţi*, *ereţi*, *-i reţi* sînt rare: *nu vă mirareţi* (Ev. 1760^{1}, 5^{v}); de regulă, se întîlnesc imperative în *-aţi*, *-eţi*, *-iţi*: *nu judecaţi* (Ev. 1760^{1}, 25^{r}; Pent. 1743^{1}, 94^{r}), *nu vă spăimîntaţi* (Oct. 1746, 451) etc.

Adverbe: *încătrău* (EG, 67^{r}) apare alături de *încătroo* (Ev. 1723, 1760^{1}, 19^{v}).

Prepoziţii: *cătră* (PI, 495) — *către* (Sind. 1781, 60^{v}, 61^{v}, 66^{v}), *dupe* (= după; PI, 536; EG, 72^{v}; DRA, I, 442, 557), *dupe* (= de pe; DIB, 129), *du păste* (= de peste; PI, 515), *du pîn* (= de prin; PI, 486), *dupre* (PI, 545; DRA, I, 360; Hat., 5^{r}).

Conjuncţii: *deaca* (Ev. 1760^{1}, 34^{v}; Ist. Tr., 49^{r}, 91^{r}) apare alături de *daca* (PI, 487; Sind. 1781, 56^{r}).

Lexic

Elemente de tip sudic: *chimiterion* (= cimitir; *Mineiul*, 1776; DA), *cizmă* (*Mineiul*, 1776; DA), *curte* (Lit. 1728, 210), *hicat* (Cal. 1733, 12), *năroi* (PI, 434), *plimbare* (PI, 465), *prah* (PI, 255), *rinichi* (Cal. 1733, 49), *zăpadă* (Cal. 1733, 6).

Elemente de tip nordic: *pîntece* (PI, 562), *primblare* (PI, 331), *sudui* (Sind. 1781, 55r).

Aşa cum a rezultat din cele spuse mai sus, varianta literară muntenească prezintă puţine deosebiri faţă de perioada anterioară, fapt care vine să sublinieze marea ei stabilitate. Ea continuă să fie, în acelaşi timp, mult mai unitară decît celelalte variante cu care se află în concurenţă. Cercetînd textele, nu vom observa, ca aiurea, diferenţe sensibile între tipărituri şi manuscrise. Raportate la textele religioase, care respectă în cel mai mare grad norma tradiţională a variantei literare muntenești, nici chiar documentele de cancelarie, de obicei mai deschise influenţelor limbii vorbite, nu prezintă prea mari deosebiri. Faptul se explică prin conservatorismul graiurilor din Muntenia; aici, distanţa dintre limba scrisă şi cea vorbită e mai mică decît ori în ce altă parte a Dacoromaniei. Diferenţele notabile faţă de perioada precedentă se rezumă la răspîndirea în texte a fenomenului de durificare a dentalei *d* şi a lichidei *r* în cuvintele formate cu suf. *-ar* şi *-tor*, mult mai bine reprezentate acum decît în perioada anterioară. Mai e de amintit faptul că exemplele cu *ş*, *j* duri (înainte de *e*) devin foarte numeroase, în timp ce cazurile de închidere a lui *e* medial aton la *i* sînt şi ele în creştere, dar numai în unele sectoare ale literaturii.

În rest, e vorba de încheierea unor procese fonetice izolate de mai mică importanţă (*ă* > *e* în *blestem*, *î* > *u* în *umbla* etc.), care se reflectă în toate textele, sau de înlocuirea unor forme mai vechi prin altele noi (imperativele de tipul *nu judecareţi*, de pildă, dispar spre sfîrşitul intervalului). Toate acestea se explică prin tendinţa manifestată de varianta literară de a se pune de acord, în unele cazuri, cu realitatea limbii vorbite. Inovaţiile propriu-zise sînt rare. Fenomene ca trecerea lui *ă* la *e*, *i*, *o* sau *u* (*necăji*, *ridica*, *norod*, *mulţumi*), a lui *e* la *ă* (*lăpădа*) sau a lui *r* la *l* (*tutulor*), ca să nu citãm decît cîteva dintre ele, se pot întîlni şi în perioadele precedente (uneori chiar în secolul al XVI-lea). Par a fi mai recente (în măsura în care cercetările ulterioare nu vor infirma această impresie) proteza lui *h* în *halai*, *humădos*, şi *ă* > *e* în prep. *către*.

Toate aceste particularităţi se explică integral prin raportare la graiurile muntenești ale vremii. Altele însă necesită o discuţie mai amănunţită. E vorba, în primul rînd, de exemplele de durificare a consoanelor *s*, *z*, *ţ*, destul de rare, dar care apar în prea multe texte pentru a nu atrage atenţia asupra lor. Prezenţa acestei particularităţi de limbă în textele scrise la Braşov se explică printr-o infiltraţie a graiurilor din centrul Transilvaniei (dealtfel la braşoveni au fost notate şi alte particularităţi nemuntenești de limbă). Durificarea lui *s*, *z*, *ţ* nu e surprinzătoare în Sind. 1781, dacă admitem că la baza copiei stă un original moldovenesc (în text am întîlnit şi pe *străin*; cf. şi *sudui*). Poate că aşa

se explică asemenea particularităţi de limbă şi în *Istoria Troadei*. Cît priveşte *Meşteşugul doftoriii*, aici fenomenul ne întîmpină (în paginile pe care le-am parcurs) numai în partea transcrisă de unul dintre copişti, care era probabil oltean. Sigur oltean a fost însă copistul *Cosmografiei*, unde am notat grafiile *frumoasă*, *sănătoasă* (amîndouă plurale). Exemplele de durificare a consoanelor *s*, *z*, *ţ* din Radu Popescu se recoltează dintr-o anumită parte a cronicii, ceea ce poate să ne ducă la concluzia că unul dintre copişti a fost oltean (în aceleaşi pagini am notat şi pe *oichi*, *tinăr*). Iată însă că în textul cronicii apar şi fenomene mai greu sau deloc explicabile prin graiul unui posibil scrib oltean. Aşa sînt, de pildă, *ğ* în *agiutori* sau articolul posesiv *a* invariabil. Să se datorească ele unui copist moldovean? O notiţă de pe ms. BAR, nr. 100 şi 121 arată că textul cronicii a fost copiat în 1729 de Radu sin Mihai ieromonahul Lupescu, probabil la Bucureşti. E posibil ca el să fi fost ajutat şi de alţi copişti (între care un moldovean şi un oltean). Un examen al grafiei manuscriselor ar putea, eventual, clarifica lucrurile. În orice caz, *primblare*, care apare alături de *plimbare*, se poate explica prin graiurile muntenești sau prin tradiţie şi nu trebuie socotit drept un moldovenism sigur. La un scrib moldovean ne fac să ne gîndim însă unele particularităţi fonetice ca *poroncă* şi *străinătate*, atestate în documente de cancelarie. E posibil ca în peregrinările lor de pe un tron pe altul unii domnitori să fi venit la Bucureşti de la Iaşi, aducînd în suită grămătici şi pisari moldoveni.

Dar toate aceste trăsături nemuntenești apar sporadic şi nu au aproape nici o importanţă în ansamblul lucrărilor în care se întîlnesc. Ele nu aduc modificări statornice normelor fundamentale şi nici măcar celor secundare ale scrierilor muntenești.

Aceasta este situaţia variantei literare muntenești într-un moment de cea mai mare însemnătate pentru destinul ei, cînd, datorită unor împrejurări favorabile, ea face primul şi cel mai important pas spre a deveni norma literară unică a tuturor românilor.

MOLDOVA

Pînă spre 1750 acţiunea de tipărire a cărţilor religioase este sporadică. Ea se desfăşoară în primul rînd la Iaşi, unde văd lumina tiparului un *Antologhion* (1726), un *Octoih* (1726), şi o *Psaltire* (1743), precum şi la Rădăuţi, unde sînt tipărite în 1745 un *Ceaslov* şi o *Liturghie* slavo-română. Spre 1750 activitatea creşte în intensitate şi rămîne în continuare deosebit de vie. Notăm dintre cărţile care ies acum din imprimeria ieşeană (singura în funcţiune după 1745 pînă la sfîrşitul perioadei): *Liturghie* (1747), *Triod* (1747), *Molitvenic* (1749), *Octoih* (1749), *Ceaslov* (1750), *Sinopsis* (1751), *Penticostar* (1753), *Evanghelie* (1762) etc.

Ca şi în Muntenia, activitatea istorică se reduce, în genere, la compilarea cronicilor mai vechi, dar cel mai mare cronicar moldovean, Ion Neculce, autorul *Letopiseţului Ţării Moldovei* (1661—1743) şi al culegerii de legende *O samă de cuvinte*, îşi scrie operele tocmai în această epocă de decădere. O menţiune în cadrul literaturii istorice se cuvine

a fi făcută logofătului Gheorgachi, care ne-a lăsat o prețioasă *Condică*, unde se descrie ceremonialul de la curțile fanariote moldovenești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Traducerea și copierea cărților populare continuă în Moldova și în această perioadă. Sînt de citat dintre lucrările de acest gen, printre altele, o *Esopie* (1779), *Istoriia lui Erotocrit cu Aretusa* (1765), *Istoria etiopicească a lui Iliodor* (1773) etc. De o răspîndire destul de largă se bucură cronicile versificate, dintre care amintim *Cuvinte în versuri a cetății Hotinului* (1770) și *Versuri pentru moartea domnului Grigorie Ghica, întîmplată la anul 1777, octombrie 1* (1778).

Exceptînd *Gramatica* lui Macarie din 1772, nu am întîlnit lucrări științifice moldovenești anterioare anului 1780.

La fel ca în Muntenia (și încă cu cîteva decenii mai devreme), unele acte administrative sînt difuzate pe calea tiparului. Menționăm, în această ordine, *Hrisoavele* din 1742, 1756 și 1757 și o *Carte de mazili* din 1758. Cele două proclamații ale lui Rumiantev, din 1770 și 1771, adresate muntenilor și, respectiv, moldovenilor, sînt scrise și tipărite la Iași. Tot stilului juridico-administrativ îi aparține *Învățătura Fcaterinei a II-a*, apărută la Iași în 1773.

Dăm mai jos cîteva indicații bibliografice referitoare la literatura moldovenească a epocii: M. Costinescu, *Normă și dialect în primele gramatici românești*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, 1972, p. 9—24; I. Gheție, *Contribuții la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750*, în „Limba română", XX, 1971, nr. 2, p. 113—124; Iorgu Iordan, *Despre limba lui Neculce*, în „Studii și cercetări lingvistice", X, 1954, nr. 2, p. 337—346; idem, *Introducere* la Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. a II-a, [București], 1959, p. LX—LXXXIX; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, ed. a II-a, București, 1971, p. 274—302 (cap. *Limba cronicii lui Ion Neculce*); D. Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, București, 1939, p. 179—261; N. A. Ursu, *Contribuții la stabilirea paternității unor povestiri istorice în versuri. Anonimul A*, în „Limba română", XV, 1966, nr. 1, p. 53—72.

Prima carte care iese de sub teascul mitropolitan de la Iași, după 1715, este *Antologhionul* din 1726. Judecînd după prefață (reprodusă în BRV, II, 24—27), autorii par să fi respectat normele fundamentale ale variantei literare moldovenești. Iată numai cîteva din trăsăturile caracteristice care se regăsesc în prefață: *e* medial aton > *i (tribuiește)*, labiale dure *(mulțămască, mulțămăsc, proslăvască, proslăvăscu)*, *s, dz, z, ț* duri *(blîndeților, chivernisăști, Dumnădzău, zîdiri)*, alături de *s, dz, z, ț* moi, *ș, j* moi *(au așezat, grije)*, *ș* moale *(șerpelui)*, *dz (aședzat, dumnădzăi, dzilele)*, *ğ (au agiutat, agiutoriu, giugă)* etc.

Deși o gravură și versurile omagiale din *Octoihul* tipărit la Iași în 1726 sînt reproduse după ediția din 1706 a *Octoihului* din Rîmnic, ceea ce ne face să presupunem că textul muntean a stat la dispoziția celui ce a alcătuit cartea ieșeană, totuși în paginile acesteia normele literare moldovenești continuă să fie urmate. O observație similară în legătură cu *Psaltirea* apărută la Iași în 1743 și cu cele două tipărituri rădăuțene care văd lumina zilei în 1745 (un *Ceaslov* și o *Liturghie* slavo-ro-

mână), cu remarca că în această din urmă lucrare se întîlnesc şi unele elemente muntenești (în special *z*)[1].

Nimic sau aproape nimic nu lasă, aşadar, să se întrevadă brusca şi cu totul neaşteptata cotitură care se observă începînd cu anul 1747 în evoluţia variantei literare moldovenești (ne referim aici la textele religioase tipărite). În acest an apar la Iaşi două lucrări, o *Liturghie* şi un *Triod*. Amîndouă reproduc originale muntenești şi sînt scrise, de la un capăt la altul, în grai muntean. Exceptînd *Molitvenicul* ieşean din 1749, în care reapar trăsăturile moldovenești (*acmu*, *va agiuta*, *Dumnedzău*, *sămneadză*; cf. însă şi *încordează*, *raze*; vezi BRV, II, 109), toate celelalte cărţi bisericeşti care văd lumina tiparului la Iaşi respectă trăsăturile fundamentale (şi, de cele mai multe ori, şi pe cele secundare) ale variantei literare muntenești. Într-o serie de cazuri (dar nu în toate) e vorba de reproducerea, pagină de pagină, rînd de rînd şi cuvînt de cuvînt a unor traduceri muntenești, tipărite la Bucureşti sau Rîmnic, ceea ce face ca, nu o dată, ediţiile ieşene să fie simple fotografii, foarte fidele, ale textelor muntenești corespunzătoare.

Pentru a face crezute afirmaţiile noastre, am ales din rîndul cărţilor religioase tipărite în Moldova în secolul al XVIII-lea un număr de patru, şi anume: *Liturghia*, *Evanghelia*, *Octoihul* şi *Penticostarul*, pe care le-am comparat, pe rînd, cu cărţile muntenești corespunzătoare. Facem loc în cele ce urmează rezultatelor cercetării noastre.

Liturghia. În perioada 1715—1780 au apărut în Moldova trei *Liturghiere*: cel slavo-român din Rădăuţi, 1745, şi cele tipărite la Iaşi în 1747 şi 1759[2]. Vom trece peste cel dintîi, care are cîntările slave şi numai tipicul românesc, şi ne vom opri asupra celorlalte două. Tipăritura din 1759 reproduce, cu unele neînsemnate amplificări, textul *Dumnezeieştilor şi sfintelor Liturghii*, apărute la Iaşi, în 1747. *Tipăritura din 1747 este o reproducere, cuvînt de cuvînt, a liturghiei muntene, făcută cu o asemenea fidelitate, încît paginile, rîndurile şi chiar locul cuvintelor în rînd sînt aceleaşi ca în tipăriturile de la Bucureşti.* Comparaţia am făcut-o între *Liturghia* ieşeană din 1747 şi cea bucureşteană din 1728, totuşi nu putem susţine cu deplină certitudine că moldovenii (în speţă Duca Sotirievici din Thassos, tipograful cărţii din 1747) au reprodus ediţia din 1728, întrucît, la Bucureşti, Rîmnic şi Buzău, textul *Liturghiilor* lui Antim Ivireanul din 1713 a fost retipărit (adeseori pagină de pagină şi rînd de rînd) de mai multe ori: Bucureşti, 1728, 1729, 1741, 1742, 1746, 1747, 1780; Rîmnic, 1733, 1747, 1759, 1767; Buzău, 1768. Înclinăm să credem, fără a fi făcut cercetări speciale de amănunt, că *Liturghierul* ieşean din 1747 se întemeiază pe ediţia bucureşteană din 1728.

Oricare ar fi fost sursa exactă, *Liturghierul* ieşean din 1747 consună cuvînt de cuvînt cu textul apărut la Bucureşti, în 1728, diferenţele, foarte puţine, fiind neînsemnate. Pentru că nu dispunem de spaţiul necesar unei largi demonstraţii filologice, ne vom mărgini să repro-

---

[1] Vezi asupra acestor tipărituri BRV, II, p. 28—29, 76—79 şi 85—87.

[2] Datele asupra literaturii religioase din secolul al XVIII-lea sînt luate din BRV, vol. II şi IV. N-am ţinut seama decît de cărţile văzute de bibliografi, nu şi de cele semnalate de persoane mai mult sau mai puţin pricepute în chestiuni de bibliografie românească.

ducem, pe două coloane, un scurt fragment din liturghie, așa cum se găsește el în edițiile din Iași, 1747, și din București, 1728:

Priimĕşte rugăciunile noastre, cĕrerile, mărturisirile, slujbele de noapte şi ne dăruiaşte noao Dumnezeule credinţă nerușinată, nădĕjde tare, dragoste nefățarnică. Blagoslovĕşte întrările noastre şi ieşirile, faptele, lucrurile, cuvintele, gîndurile şi ne dă noao să ajungem la începutul zilii.

(*Liturghier*, Iași, 1747, p. 35)

Priimĕşte rugăciunile noastre, cĕrerile, mărturisirile, slujbele de noapte şi ne dăruiaşte noao Dumnezeule credinţă nerușinată, nădĕjde tare, dragoste nefățarnică. Blagoslovĕşte întrările noastre şi ieşirile, faptele, lucrurile, cuvintele, gîndurile şi ne dă noao să ajungem la începutul zilii.

(*Liturghier*, București, 1728, p. 35)

Evanghelia. Au apărut, în perioada de care ne ocupăm, o ediție moldovenească (Iași, 1762) și șapte muntenești ale *Evangheliei* (București, 1723, 1742, 1750, 1753, 1760, 1775; Rîmnic, 1746). Tipăritura ieșeană consună, aproape peste tot, cuvînt de cuvînt, cu *Evanghelia* apărută la București în 1760, care, asemenea edițiilor din 1742 și 1750, reproduce, pagină de pagină și rînd de rînd, ediția din 1723 [3]. La rîndul ei, aceasta derivă, cu neînsemnate modificări, din evangheliile tipărite în Muntenia la sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui următor.

E greu, și de data aceasta, să indicăm cu exactitate ediția bucureșteană pe care o reproduc moldovenii în tipăritura din 1762. În orice caz, la baza *Evangheliei* din 1762 nu stă tipăritura din Rîmnic, 1746.

Iată, spre edificare, un scurt fragment din *Evanghelie* reprodus din cele două texte:

Deaca au venit şi s-au apropiiat de casă, au auzit cîntece şi jocuri. Şi chiemînd un fecior, l-au întrebat: „ce sînt acĕstea?" Iară el au zis lui că fratele tău au venit şi au junghiat tatăl tău viţelul cel gras, căci l-au văzut *pre el* sănătos. Şi s-au mîniiat *şi* nu vrea să între. Iară tatăl lui ieşind l-au rugat pre el. Iară el răspunzînd au zis tătîne-său: „iată, atîţia ani slujesc ţie şi niciodată porunca ta n-am călcat".

(*Evanghelie*, Iași, 1762, f. 95^{v})

Deaca au venit şi s-au apropiiat de casă, au auzit cîntece şi jocuri. Şi chiemînd un fecior, l-au întrebat: „ce sînt acĕstea?" Iară el au zis lui că frate-tău au venit şi au junghiiat tatăl tău viţelul cel gras, căci l-au văzut sănătos. Şi s-au mîniiat, nu vrea să între. Iară tatăl lui ieşind l-au rugat pre el. Iară el răspunzînd au zis tătîne-său: „iată, atîţia ani slujesc ţie şi niciodată porunca ta n-am călcat".

(*Evanghelie*, București, 1760, f. 89^{v})

[3] *Evanghelia* din Rîmnic, 1746, prezintă unele neînsemnate diferențe față de ediția din 1723.

Octoihul. Cunoaştem, în perioada 1715—1780, două ediţii moldoveneşti (Iaşi, 1726 şi 1749) şi douăsprezece muntenești (Bucureşti: 1720, 1726, 1730, 1731, 1732, 1736, 1746, 1774; Rîmnic: 1742, 1750, 1763, 1776). Versiunea rîmniceană din 1750 (un octoih dezvoltat), reprodusă apoi în tipăriturile din 1763 şi 1776, are o altă structurare a materiei decît *Octoihul* bucureştean din 1720, care a fost retipărit, pagină de pagină şi rînd de rînd, în ediţia din 1746 (e posibil ca acelaşi lucru să se fi petrecut şi în cazul tipăriturilor din 1726, 1730, 1731, 1732, 1736, 1774, pe care însă nu le-am avut în mînă). Dintre cele două *Octoihuri* ieşene, primul, din 1726, are românesc numai tipicul, de aceea nu ne interesează aici. Cît priveşte tipăritura din 1749, ea este identică, cuvînt de cuvînt, cu *Octoihul* dezvoltat apărut la Rîmnic în 1750. S-ar părea la prima impresie că, de data aceasta, avem a face cu reproducerea, în Muntenia, a unei versiuni moldoveneşti. Faptul că *Octoihul* din Iaşi, 1749, este scris muntenește, de la un capăt la altul, şi are numeroase cîntece preluate din versiunea bucureşteană din 1720 ne face să ne gîndim, mai degrabă, la posibilitatea ca *Octoihul* ieşean să reproducă o primă versiune a tipăriturii rîmnicene din 1750, apărută înainte de 1749 (*Octoihul* din Rîmnic, 1742, este o reeditare a celui bucureştean din 1720). Reproducem un fragment din *Octoihul* dezvoltat, aşa cum se găseşte el în versiunile din Iaşi, 1749, şi Rîmnic, 1750:

Căzut-am în stricăciunea patimilor şi mă tem de judecata ta cea dreaptă, drépte Doamne. Pentru aceasta mă rog ţie, întărĕşte-mă să fac fapte bune, care să mă îndreptĕze pre mine.

Cĕle arătate şi cĕle ascunse ale inimii mĕle tu le ştii, Dumnezeul şi ziditorul meu şi Domnul. Deci să nu mă osîndeşti pre mine în ceasul judecăţii, cînd vei veni să judeci împreună toate.

(*Octoih*, Iaşi, 1749, p. 33)

Căzut-am în stricăciunea patimilor şi mă tem de judecata ta cea dreaptă, drépte Doamne. Pentru aceasta mă rog ţie, întărĕşte-mă să fac fapte bune, care să mă îndreptĕze pre mine.

Cĕle arătate şi cĕle ascunse ale inimii mĕle tu le ştii, Dumnezeul şi ziditorul meu şi Domnul. Deci să nu mă osîndeşti pre mine în ceasul judecăţii, cînd vei veni să judeci împreună toate.

(*Octoih*, Rîmnic, 1750, f. 14[r])

Penticostarul. Am numărat, în *Bibliografia românească veche*, cinci penticostare muntenești (Bucureşti: 1743, 1768, 1780; Rîmnic, 1743, 1767) şi unul moldovenesc (Iaşi, 1753). Tipăriturile din Bucureşti şi Rîmnic par a avea la bază aceeaşi traducere (probabil a lui Damaschin), supusă unor revizii în cele două centre culturale, în urma cărora au rezultat unele deosebiri (nu foarte mari, dar uşor sesizabile). *Penticostarul* ieşean din 1753 *reproduce cuvînt de cuvînt (cu respectarea paginilor şi a rîndurilor) textul tipărit la Bucureşti în 1743*, cum se poate vedea din fragmentele mai jos alăturate:

Luminîndu-ne, fraţilor, cu înviiarea mîntuitoriului

Luminîndu-ne, fraţilor, cu înviiarea mîntuitoriului

Hristos şi ajungînd la jumătăţarea praznicului stăpînului, cu de-adinsul să păzim poruncile lui Dumnezeu, ca să fim vrednici a prăznui şi înălţarea şi să cîştigăm şi venirea duhului sfînt.

(*Penticostar*, Iaşi, 1753, f. 94[r])

Că fiind el fîntînă iertării şi noianul milostivirii, izvoraşte lumei iertăciunea, spală greşalele şi curăţă boalele, mîntuiaşte pre cei ce prăznuiesc înviiarea lui.

(*ibidem*, f. 95[r]; numerotare greşită, de fapt 96[r])

Hristos şi ajungînd la jumătăţarea praznicului stăpînului, cu de-adinsul să păzim poruncile lui Dumnezeu, ca să fim vrednici a prăznui şi înălţarea şi să cîştigăm şi venirea duhului sfînt.

(*Penticostar*, Bucureşti, 1743, f. 94[r])

Că fiind el fîntînă iertării şi noianul milostivirii, izvoraşte lumei iertăciunea, spală greşalele şi curăţă boalele, mîntuiaşte pre cei ce prăznuiesc înviiarea lui.

(*ibidem*, f. 96[r])

Unele sondaje efectuate în alte cărţi religioase apărute în Moldova confirmă constatările de mai sus. După 1750 şi pînă spre 1780, literatura bisericească moldovenească (ne referim la cea tipărită) nu este altceva decît o oglindă fidelă a textelor ecleziastice muntenești.

Trăsături fundamentale

LITERATURA RELIGIOASĂ

Reproducînd cuvînt de cuvînt tipăriturile muntenești, moldovenii au primit, totodată, şi normele fundamentale ale textelor religioase alcătuite în Muntenia (şi nu numai pe ele), renunţînd, *integral*, la propria lor normă literară, aşa cum se prezenta ea la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi la începutul celui următor. Iată, spre exemplificare, cum arată trăsăturile fundamentale ale limbii celor patru cărţi cercetate de noi (*Liturghia*, *Evanghelia*, *Octoihul* şi *Penticostarul*):

a) *e* medial aton nu a trecut la *i* : *feciori* (Ev. 1762, 91[r]), *oamenii* (Oct. 1749, 162), *vedeţi* (Pent. 1753, 111[v]), *venind* (Lit. 1747[2], 206) etc.;

b) *e* final păstrat : *bate* (Ev. 1762, 27[r]), *iaste* (Pent. 1753, 23[r]), *mine* (Lit. 1747[2], 224), *toate* (Oct. 1749, 105) etc.;

c) *eá* final nu a fost redus la *e* (*ę*) : *mea* (Lit. 1747[2], 222), *mergea* (Ev. 1762, 28[v]), *prea* (Oct. 1749, 162), *vrea* (Pent. 1753, 127[v]) etc.;.

d) *îi* în *mîinile* (Lit. 1747[2], 35; Oct. 1749, 162; Pent. 1753, 42[r]; Ev. 1762, 36[r]), *pîinea* (Lit. 1747[2], 223; Ev. 1762, 8[v]) etc.;

e) labiala *f* nu a fost alterată : *fiarălor* (Oct. 1749, 107), *fierbîntare* (Lit. 1747[2], 229), *firea* (Pent. 1753, 68[r]), *fiţi* (Ev. 1762, 27[v]) etc.;

f) labialele sînt moi : *să izbăvească* (Oct. 1749, 31), *merg* (Ev. 1762, 110[v]), *proslăvesc* (Lit. 1747[2], 231), *să se rîsipească* (Pent. 1753, 1[v]) etc.;

g) dentala *d* moale : *depărtate* (Oct.1749, 75), *dezlegare* (Oct. 1749, 77), *dezmierdăciunilor* (Lit. 1747[2], 223) etc.; numai în Lit. 1747[2] apar

cîteva cazuri izolate de durificare a lui *d*: *dăzmierdările* (230), *dăznădăjduindu-mă* (223);

h) *s, z, ț* moi: *Dumnezeul* (Lit. 1747², 47), *înțelepciune* (Oct. 1749, 31), *seama* (Ev. 1762, 77ᵛ), *seara* (Pent. 1753, 3ᵛ), *seară* (Ev. 1762, 53ʳ), *zise* (Lit. 1747², 60) etc.;

i) *ș, j* moi (înainte de *e*)[4] alternînd cu *ș, j* duri, cu predominarea celor din urmă: *mielușel* (Pent. 1753, 2ᵛ), *săvîrșesc* (Lit. 1747², 224), *slujesc* (Oct. 1749, 158), *au șezut* (Ev. 1762, 36ʳ), alături de *așăzarea* (Oct. 1749, 31), *deșărt* (Lit. 1747², 219), *grijă* (Ev. 1762, 49ᵛ), *înșălăciunea* (Lit. 1747², 186; Oct. 1749, 172), *șăderea* (Lit. 1747², 94), *șăzînd* (Pent. 1753, 56ᵛ), *ușă* (Pent. 1753, 129ᵛ) etc.;

j) *ș, j* duri înainte de *ea*, în poziție „moale": *să înșale* (Ev. 1762, 91ʳ), *să roșaște* (Ev. 1762, 37ʳ), *sfîrșaște* (Lit. 1747², 75), *slujaște* (Ev. 1762, 120ʳ), *șapte* (Pent. 1753, 173ʳ; Ev. 1762, 91ʳ), *șarpelui* (Pent. 1753, 113ᵛ) etc.;

k) *z*: *crezînd* (Oct. 1749, 95), *Dumnezeu* (Pent. 1753, 1ᵛ), *te lauzi* (Lit. 1747², 176), *văzuse* (Pent. 1753, 56ᵛ), *zioa* (Ev. 1762, 96ʳ) etc.;

l) *j*: *ajutoriu* (Lit. 1747², 226), *jos* (Pent. 1753, 130ʳ), *jocuri* (Ev. 1762, 95ᵛ), *judecății* (Oct. 1749, 33; Pent. 1753, 129ᵛ; Ev. 1762, 38ʳ) etc.;

m) *r* dur înainte de *ea*, în poziție „moale": *izvoraște* (Pent. 1753, 95ʳ), *uraște* (Ev. 1762, 8ᵛ) etc.;

n) articolul *al* variabil: *al direptății* (Lit. 1747², 38), *al mieu* (Pent. 1753, 130ʳ), *ai inimii* (Oct. 1749, 98), *ai tătîne-mieu* (Ev. 1762, 95ʳ), *ale mîntuirii* (Pent. 1753, 122ᵛ), *ale nașterii* (Oct. 1749, 720), *ale robilor* (Lit. 1747², 70) etc.;

o) forme verbale iotacizate: *să auză* (Pent. 1753, 3ʳ), *caz* (Oct. 1749, 154), *să despart* (Ev. 1762, 28ʳ), *să vie* (Lit. 1747², 186) etc.

După cum se vede din toate acestea, tipăriturile moldovenești de după 1747 au renunțat, în bloc, la trăsăturile fundamentale ale variantei literare moldovenești.

Dar muntenizarea limbii nu se produce numai în textele care reproduc tipărituri muntenești, ci și în cărțile originale. Pentru a demonstra această afirmație, ne-am raportat la trei lucrări apărute la Iași după 1750, care nu sînt reproduceri după tipărituri muntenești contemporane.

Prima dintre ele este *Sinopsis, adecă adunare a celor șapte taine* (Iași, 1751). Limba acestei tipărituri, apărută sub patronajul mitropolitului Iacob Stamati Putneanul, este muntenească în toate compartimentele ei. Ca să nu cităm decît unele dintre particularitățile relevabile, vom spune că peste tot în lucrare apar *-eá* (*a avea*, 20ᵛ; *ar putea*, 29ʳ), *îi* (*mîine*, 1ᵛ; *pîine*, 11ʳ), *z* (*botezul*, 3ᵛ,; *cuteza*, 19ᵛ; *zice*, 1ʳ) și *j* (*ajuta*, 1ʳ; *împrejurul*, 4ʳ; *jos*, 4ʳ; *junghiat*, 10ᵛ). *F* nu apare niciodată trecut la *h* (*să fie*, 31ʳ; *să fii*, 29ʳ), labialele moi sînt omniprezente (*să curvească*, 29ʳ; *lumească*, 20ᵛ, 43ʳ), durificarea lui *ș, j* înainte de *ea* este generală (*greșalele*, 25ᵛ; *săvîrșaște*, 12ᵛ; *să slujaște*, 10ᵛ; *șapte*, 3ᵛ). O altă particularitate a textului este prezența constantă a rostirii moi a consoanelor *s, z, ț* (*să să afurisească*, 42ᵛ; *dumnezeiescul*, 1ʳ; *să se păzească*, 16ᵛ; *semn*, 3ʳ; *simțitori*, 2ʳ; *singur*, 1ʳ; *viței*, 12ʳ). Ne oprim

[4] N-am întîlnit cazuri de velarizare a lui *i*, precedat de *ș, j*, în textele cercetate.

aici, deşi exemplele ar putea continua, mulţumindu-ne să arătăm că şi în privinţa celorlalte trăsături fundamentale se observă o consecventă substituire a normelor moldoveneşti prin cele muntenești.

La aceeaşi concluzie ajungem parcurgînd cartea *Îndreptarea păcătosului cu duhul blîndeţelor*, apărută, cu text slavon paralel, în 1765. Deşi în titlu se spune că lucrarea a văzut lumina zilei „în Temişvarul Banatului", ea a fost, în realitate, tipărită „în tipografiia sfintei Mitropolii, în Iaşi", cum ne avertizează o notiţă de pe pagina întîi a cărţii, fiind destinată bănăţenilor. Şi aici întîlnim cu consecvenţă *-eá* păstrat (*a bea*, 49; *să dea*, 117), *f* nealterat (*să fie*, 13; *fireşti*, 51), labiale moi (*să meargă*, 117; *robesc*, 49), *s, z, ţ* moi (*blîndeţelor*, 15; *dumnezeieşti*, 11; *înţelepţii*, 19; *să păzească*, 49; *singur*, 11), *ş* dur înainte de *ea* (*ticăloşaşte*, 13), *z* (*au căzut*, 17; *zece*, 22), *j* (*ajutoriul* 103; *judecăţii*, 47; *putrejunea*, 19), articolul *al* variabil (*al neamului*, 22; *ale aceiia*, 51) etc.

Bucoavna, apărută la Iaşi în 1755, este numai în parte un abecedar, căci, după cîteva file consacrate notării slovelor şi unor mostre de scriere, urmează, pe toată întinderea lucrării, diverse rugăciuni şi psalmi. Fiind vorba de o carte tipărită, nu ne va surprinde să constatăm că limba ei este muntenească de la un cap la altul. Întîlnim astfel labiale moi (*mergînd*, 4^{r}; *slăvescu-te*, 18^{v}), *ş, j* duri înainte de *ea* (*împărtăşaşte, mînjaşte*, pref.; *şade*, 12^{v}; *a şaptea*, 24^{r}, 25^{r}), *z* (*zice, zilele*, pref.), *j* (*să judece*, 12^{v}; *judecătoriul*, 9^{r}), articolul posesiv variabil (*ale vecinului*, 24^{v}) etc.

Firește, respectînd cu consecvenţă normele variantei muntenești (indiferent dacă reproduc sau nu originale ieşite din tipografiile din Ţara Românească), moldovenii (tipografii sau diortositorii) mai scapă cîte un moldovenism. Am notat astfel, cu totul sporadic, durificarea labialelor (*iubăsc*, Lit. 1747^{2}, 224), durificarea lui *s, z, ţ* (*Dumnezău*, Bucv., 19^{r}, Lit. 1759, 36^{v}; *sîngur*, Sin. 1751, 26^{r}; *ţîn*, Lit. 1747^{2}, 107), *dz* (*dzicînd*, Pent. 1753, 61^{v}; *dzioa*, Bucv., 20^{v}), forme verbale cu dentală refăcută (*trimit*, Ev. 1762, 27^{v}).

În ansamblu, raportate la sutele şi miile de cazuri cînd normele muntenești sînt respectate întocmai, moldovenismele de felul celor înşirate mai sus sînt lipsite de importanţă. Ele nu sînt mai numeroase decît particularităţile moldovenești care apar, izolat, în scrierile unor autori din secolul al XX-lea. De observat că, în ediţiile succesive ale unei lucrări, se revine, uneori, la norma muntenească: în Lit. 1747^{2}, 47 întîlnim scris *Dumnezeul*, în ediţia din 1759, 36^{v} s-a cules *Dumnezăul*, pentru ca, cîteva decenii mai tîrziu, în 1794, să regăsim în acelaşi loc forma *Dumnezeul* (Lit. 1794, 28^{v}). Se întîmplă cîteodată (şi lucrul merită să fie subliniat) ca moldovenii să „corecteze" originalul muntean, în sensul înlocuirii unor particularităţi de tip „moldovenesc" pătrunse în text din graiurile muntenești răsăritene: *hierbinţi* (Pent. 1743^{1}, 3^{r}) este înlocuit prin *fierbinţi* (Pent. 1753, 3^{r}). Se mai observă, apoi, tendinţa diortositorilor şi tipografilor moldoveni de a prefera grafiile care reflectă rostirea moale a lui *d* şi a şuierătoarelor *ş, j*, înainte de *e* şi *i*: *dăsfătarea* (Lit. 1728, 205) — *desfătarea* (Lit. 1747^{2}, 205), *jîdovii* (Pent. 1743^{1}, 56^{r}) — *jidovii* (Pent. 1753, 56^{r}), *mieluşăi* (Ev. 1723, 1760^{1}, 19^{r}) — *mieluşei* (Ev. 1762, 21^{v}), *au şăzut* (Ev. 1723, 1760^{1}, 34^{r}) — *au şezut* (Ev. 1762, 36^{r}). Asemenea schimbări, extrem de rare, nu modifică, de fapt, caracterul

muntenesc al textelor, deoarece, aşa cum ştim, norma munteană admitea scrierea lui *ş, j* duri alături de *ş, j* moi, iar în cărţile tipărite la Bucureşti şi Rîmnic cazurile de durificare a lui *d* sînt rarisime.

LITERATURA ISTORICĂ

În timp ce textele tipărite în Moldova spre 1750 îmbracă haină muntenească, cronica lui Neculce, scrisă cam tot în aceeaşi vreme, continuă să reflecte în cea mai autentică formă graiul moldovenesc. Pentru a pune în lumină cît mai bine contrastul care se observă, la jumătatea secolului al XVIII-lea, între limba textelor religioase tipărite şi cea din scrierile laice cu caracter istoric, vom face o descriere sumară a principalelor trăsături ale variantei literare moldoveneşti, aşa cum apar ele ilustrate în scrisul lui Ion Neculce:

a) *e* medial aton păstrat într-o serie de cazuri, dar trecut, alteori, frecvent la *i*: *ficiori* (122), *priictini* (114), *al triili* (113), *vinit-au* (112) etc.;

b) *-e* aton $>$ *i*: *di* (113, 135), *a faci* (233), *frateli* (232), *paci* (206), *pi* (229) etc.; cel mai adesea, a fost păstrat ca atare;

c) *î*: *cînii* (236), *pîne* (206); cf. însă şi *pîine* (330);

d) *-eá* $>$ *e*(*ę*): *să să dè* (333), *mè* (114), *vidè* (139) etc.;

e) *f* $>$ *h'* în *hire* (130), *hirea* (233); cf. însă şi *să fie* (277), *fire* (293); sporadic apare şi palatalizarea labialei *p*: *chept*, *închedeca* (47); cf. şi *logit* (188)[5], formă hipercorectă, care atestă palatalizarea labiodentalei *v* în stadiul *ẑ*;

f) durificarea labialelor: *bat* (116), *iubăsc* (278), *lipăscu* (238), *să zăbăvască* (136) etc.; cf., cu totul izolat, şi: *să mulţămească* (227), *tocmeală* (233);

g) *d* moale: *de* (302), *nedeprinşi* (305) etc.;

h) durificarea lui *s*, *dz*, *ţ* se întîlneşte adesea: *să s-înmulţască* (233), *sîngur* (141), *slobodzîsă* (207) etc., dar *s*, *dz*, *ţ* moi continuă să fie notaţi; de menţionat şi grafii de tipul *prindzindu* (130), *singe* (334) etc.;

i) frecvenţa sporită a lui *ş*, *j* duri, înainte de *e* şi *i*: *franţojîi* (210), *leşăşti* (208), *mojîceasc*ă, *şădè* (236) etc., dar *ş*, *j* moi rămîn majoritari;

j) *ş* moale înainte de *e* ($<$ *ea*): *şede* (330), *şesădzăci*, *şeptedzăci* (206) etc.;

k) *dz*: *astădzi* (233), *să închidză* (129), *prindzindu* (130) etc.;

l) *ğ*: *să giuca* (121), *giumătate* (333), *giurămîntul* (233) etc.;

m) *r* moale înainte de *e* ($<$ *ea*), în poziţie „moale": *să-i arete* (236), *pîreşte* (205) etc.

n) art. pos. *a* invariabil: *a*[le] *domnului* (349), *a*[le] *vezirilor* (129) etc., alături de forme ale art. pos. variabil, de ex.: *al căruie* (331) etc.;

o) forme iotacizate: *să rămîie* (233), *să scoaţă* (333), *să şadză* (331); cf. însă destul de frecvent şi forme cu *d*, *t*, refăcuţi: *să răspundă* (232), *să scoată* (353), *să sloboadă* (394), *să şadă* (246) etc.

[5] În legătură cu *logit*, vezi R. Todoran, *Un problème de dialectologie historique: ĉ* $>$ *ŝ et ĝ* $>$ *ẑ dans les parlers moldaves*, în „Revue roumaine de linguistique", X, 1965, nr. 4, p. 382.

În pasajele ediției Iordan care au fost reproduse după ms. 53 apar unele particularități de tip sudic, cum ar fi rostirea moale a labialelor (*mergînd*, 113; *vorbescu*, 113) sau durificarea lui *ş*, *j* înainte de *ea* (*deşarte*, 112; *să prilejaşte*, 136; *vitejaşte*, 136).

Aproximativ la două decenii după Neculce, un alt moldovean, Gheorgachi, își scrie lucrarea despre ceremonialul de la curtea domnească din Iași. Manuscrisul pune în lumină destul de multe deosebiri față de limba cronicii lui Neculce, de data scrierii căreia nu-l separă, totuși, decît douăzeci de ani. Închiderea lui *e* aton final la *i*, reducerea diftongului *-eá* la *e(ę)*, palatalizarea lui *f*, formele cu dentală refăcută lipsesc din paginile *Condicii* lui Gheorgachi. *Dz* a dispărut cu desăvîrșire: *botez* (286), *să şază* (304), *zi* (269) etc., în timp ce *ğ* este notat peste tot: *ğos* (265), *ğudecaţi* (264), *ğugul* (281) etc. Labiale dure apar alături de cele moi: *privască* (289), *tocmală* (268), *zăbovăscu* (282) — *mergîndu* (264), *să meargă* (283), *privealâ* (298; cf. și *privală*, 297). *Ş* dur: *săvîrşaşte* (286, 289), *a şasea* (291) alternează cu *ş* moale: *şede* (266, 286); cf. să *grijăşte* (265) în care *e(ę)*, provenit din *ea*, a trecut la *ă* după un *j* dur. *Ş*, *j* duri (înainte de *e* și *i*) sînt din ce în ce mai numeroși, întocmai ca la Neculce: *cîrjăle* (265), *înşîraţi* (265), *jîcnicer* (268), *slujîndu* (292), *şîragul* (265). În ansamblu, limba pe care o scrie Gheorgachi se depărtează într-o serie de privințe de tradiția literară locală (mai ales dacă o privim în comparație cu Neculce) și conține, nu o dată, particularități muntenești sau, cel puțin, de tip muntenesc (*z*, labiale moi, *ş* dur în *săvîrşaşte*, *a şasea*).

LITERATURA BELETRISTICĂ

Pînă la un punct, scrierile literare pe care le-am cercetat (*Cronica Hotinului*, *Erotocritul*, *Istoria etiopicească*) se aseamănă în privința limbii cu *Condica* lui Gheorgachi, ceea ce nu e surprinzător dacă ne gîndim că toate aceste lucrări au fost scrise aproximativ în aceeași perioadă (1762—1780). Cei ce au scris sau numai copiat cele trei texte s-au conformat, în general, normelor tradiționale, dînd totodată un credit sporit inovațiilor apărute în graiurile moldovenești. Textele se plasează, însă, pe linia tradiției scrisului laic, și nu a celui bisericesc. Dintre particularitățile care apar cu o mai mare frecvență sînt de notat, în primul rînd, în special în Cr. Hot. și Erot., închiderea lui *e* medial și final la *i* și reducerea diftongului *-eá* la *e(ę)*. Iată cîteva exemple: *e* medial > *i*: *adiveresti* (Cr. Hot., 111), *să să dizmierde* (Ist. et., 16r), *ficiorul* (Erot., 51), *mergim*, *plîngire* (Cr. Hot., 111), *trii* (Erot., 35), *vinisă* (Erot., 49); *-e* > *i*: *să cutezi* (Cr. Hot., 107), *di* (Cr. Hot., 109; Erot., 48), *să omoari* (Erot., 67), *pi* (Cr. Hot., 106), *multi* (Erot., 50), *sosăşti* (Cr. Hot., 106); *-eá* > *e(ę)*: *avè* (Erot., 51), *bè* (Cr. Hot., 110), *ce*, *să de* (Cr. Hot., 107), *părè*, *vidè* (Erot., 49). În număr mare se întîlnește, apoi, durificarea lui *s*, *z*, *ţ*: *să întristasă* (Erot., 49), *înţălepciunile* (Erot., 52), *preoţască* (Ist. et., 17r), *sîngur* (Ist. et., 5r), *sosăşti*, *vesăleşte* (Cr. Hot., 106), *zăci* (Erot., 51); cf. și *sama* (Ist. et., 16r). În creștere față de scrierile beletristice din perioada anterioară sînt cazurile de durificare a lui *ş*, *j*, înainte de *e*: *grijă* (Ist. et., 34r), *înşălăciune* (Ist. et., 34r), *leşăscu* (Cr. Hot.,

109); *slujăşti* (Cr. Hot., 114), *slînjăni* (Erot., 43), *şăzînd* (Ist. et., 22^{r}; Erot., 77), *au şăzut* (Erot., 82).

Deşi nu prea răspîndită în textele de care ne ocupăm, palatalizarea lui *f* e ilustrată, uneori, în Erot., prin grafii mai puţin obişnuite: *fher* (51), *fhirè* (79). Încercare a copistului de a nota un *fh'* sau simplă „contaminare" între *f* al originalului şi *h* al copistului, datorată neatenţiei acestuia din urmă? Înclinăm spre cea dea doua explicaţie.

Nu mai insistăm asupra celorlalte cazuri cînd autorii manuscriselor se conformează normei moldoveneşti. Ne mulţumim să menţionăm că în Ist. et. alături de formele verbale iotacizate apar forme cu *d* refăcut: *să audă* (71^{r}), *să răspundă* (5^{r}), *să să sloboadă* (79^{r}).

Ca şi în *Condica* lui Gheorgachi, dar poate cu o insistenţă şi mai mare, apar în toate trei textele o serie de trăsături de tip muntenesc. Astfel, *dz* a dispărut cu desăvîrşire, locul fiindu-i luat de *z*: *astăzi* (Erot., 48), *auzi* (Ist. et., 5^{r}), *Dumnezeu* (Ist. et., 16^{r}), *au văzut* (Cr. Hot., 112), *zicîndu-i* (Erot., 57), *zile* (Cr. Hot., 112) etc. Alături de *ğ*, foarte bine reprezentat, apar în toate trei textele, dar mai ales în Ist. et., exemple cu *j*: *au ajuns* (Ist. et., 65), *ajutoriu* (Ist. et., 42^{r}), *batjocurĕşte* (Ist. et., 72^{r}), *împrejurul* (Ist. et., 14^{r}, 16^{r}), *joc* (Erot., 38), *jos* (Ist. et., 16^{r}), *judecată* (Cr. Hot., 114), *ai jurat* (Erot., 78) etc. De asemenea, pe lîngă labiale dure (majoritare), pot fi notate grafii în care se scrie, după acest consoane, *e* şi *ea*, nu *ă* şi *a* (exemplele sînt din nou mai numeroase în Ist. et.): *mergînd* (Ist. et., 41^{v}), *mergu* (Cr. Hot., 110), *să răpească* (Ist. et., 74^{v}), *să slăvească* (Ist. et., 41^{v}). Am mai consemnat rostirea dură a lui *j* în *jale* (Erot., 73) şi exemple destul de numeroase prezentînd pe *îi*: *cîine* (Cr. Hot., 109), *mîinile* (Ist. et., 5^{r}, 17^{r}; Erot., 76), *pîine* (Erot., 77).

LITERATURĂ ŞTIINŢIFICĂ

Am examinat *Gramatica* pe care călugărul Macarie o scrie la schitul Sihla în 1772. După cum rezultă dintr-o notă de pe pagina 1^{v}, lucrarea urma să se tipărească „în sfinta şi dumnezăiasca mitropoliia Iaşilor, cu blagosloveniia a preosfinţitului arhiepiscopului şi a mitropolitului a toatei Moldaviei kiriu kir Gavriil". Lucrarea este semnificativă pentru ezitările unor cărturari moldoveni într-o perioadă în care norma moldovenească fusese abandonată în tipărituri, dar se menţinea încă, cu unele modificări, în manuscrise. Neputînd stabili o normă precisă, într-o serie de cazuri, Macarie lasă cititorului libertatea de a alege între două particularităţi considerate a fi, deopotrivă, corecte: *poimîine* sau *poimîne* (114^{v}), *cîineşte* sau *cîneşte* (114^{v}), *fiu* sau *hiu* (129)^{v}, *moldovan* sau *moldovean* (115^{v}; cf. însă *iubescu-mă*, 119^{r}, *mergu*, 116^{v}), *prăjîm* sau *prăjim* (127^{v}), *prăşîm* sau *prăşim* (126^{v}), *săcul* sau *secul* (109^{r}), *curăţîm* sau *curăţim* (127^{r}), *zîcu* sau *zicu* (101^{r}), *rîdu* sau *rîzu* (25^{r}), *ţinu* sau *ţiu* (73^{v}) etc.

Dacă în cele mai multe din aceste cazuri autorul oscilează între norma ideală şi rostirea moldovenească a vremii sale, există o serie de alte cazuri în care el optează categoric pentru soluţia muntenească (sau de tip muntenesc). Astfel, el scrie *z* peste tot: *patrusprezĕce* (14^{r}), *vînzătoriu*

(27^{r}), *zău* (114)^{v}) etc. La fel, el foloseşte peste tot pe *j : jos* (114^{v}), *jurării* (115^{r}) etc., adăugînd într-o notă că moldovenii obişnuiesc să scrie *ğ*, lucru nerecomandabil, mai ales în tipărituri. De menţionat că Macarie nu aminteşte de art. pos. *a* invariabil, înregistrînd formele *al, ai* (5^{r}), *a, ale* (5^{v})[6].

LITERATURA ADMINISTRATIVĂ

Poate nicăieri în scrierile moldoveneşti ale secolului al XVIII-lea, cu excepţia cronicii lui Neculce, nu se constată o asemenea invazie de elemente populare şi, totodată, o îndepărtare atît de mare faţă de normele cărţilor bisericeşti fixate de Varlaam, ca în literatura administrativă (documentele de cancelarie). Fără a face o descriere integrală a normelor textelor administrative, vom menţiona că, asemenea scrierilor beletristice, închiderea lui *e* aton, medial sau final, este foarte bine reprezentată în documentele cercetate : *alegirea* (DRA, II, 449), *ciniva* (DRA, II, 158), *ficiorul* (DRA, II, 146), *vinitul* (DRA, II, 443), *vitile* (IZ, V, 1, 132), *zilile* (DRA, II, 447) etc. ; *alti* (DRA, II, 208), *ci* (DRA, II, 499), *di* (DRA II, 153, 165), *foarti* (DRA, II, 166), *nişti* (DRA, II, 278), *pi* (DRA, II, 457), *stăpîniri* (IZ, V, 2, 32), *şedi* (DRA, II, 209) etc. Foarte des întîlnite sînt situaţiile cînd *-eá* > *e(ę) : ace* (DRA, II, 444), *s-ar căde* (DRA, II, 499), *să de* (DRA, II, 475), *me* (IZ, V, 2, 32 ; BDB, VI, 49 ; DRA, II, 467), *a ţine* (DRA, I, 147) etc. Alături de palatalizarea lui *f*, am notat şi două cazuri de *p* > *k'*, dar numai în nume proprii : *Chetrosul* (DRA, II, 467), *Chiper* (DRA, II, 298). Durificarea lui *ş, j*, înainte de *e, i*, este din ce în ce mai bine reprezentată : *aşîjderea* (DRA, II, 209), *bejănarii* (DRA, II, 440), *Caşîn* (DRA, II, 475), *cerşîndu-şi* (DRA, II, 444), *grijă* (DRA, II, 153), *să megiiaşăscu* (DRA, II, 213), *moşîe* (DRA, II, 208), *şî* (DRA, II, 208) etc. Aceeaşi observaţie în legătură cu *s, z, ţ* duri : *să cosască* (DRA, II, 452), *înţălegi* (DRA, II, 434), *sămnile* (DRA, II, 464), *ţînutul* (DRA, II, 165), *zî* (DRA, II, 446) etc. Lichida *r* s-a menţinut moale şi după ce diftongul *ea* s-a redus la *e(ę) : să hotăreşti* (3 sg. ; DRA, II, 301) ; cf. însă şi *hotărăşte* (DRA, II, 354). Formele verbale cu dentala refăcută se întîlnesc destul de frecvent : *să înghită* (DRA, II, 304), *să prindă* (DRA, II, 169), *să scoată* (DRA, II, 167, 476), *să să scoată* (DRA, II, 476), *să şadă* (DRA, II, 166), *să s(e) vadă* (DRA, II, 312), *să vîndă* (DRA, II, 440) etc. N-am întîlnit exemple cu *n* refăcut.

Dz este prezent în toate textele în prima parte a intervalului : *să şadză* ((1723 ; DRA, II, 145), *aşedze, grumadzi* (1723 ; DRA, II, 145), *dzicînd* (1727 ; DRA, II, 164), *aşedza, aşedzaţi* (1727 ; DRA, II, 164), *vădzum* (1728 ; DRA, II, 166), *aşădzaţi* (1739 ; DRA, II, 205), *dzicînd* (1750 ; DRA, II, 293) etc. Spre jumătatea veacului, încep să apară tot mai des documente în care *dz* alternează cu *z : dzicînd, frînedzi*, dar *zile* (1750 ; DRA, II, 293), *dzisă*, dar *zile* (1750 ; DRA, II, 296), *or dzice*, dar *zăciuiala* (1751 ; DRA, II, 298), *dzile*, dar *zile* (1754 ; DRA,

[6] Acceptînd o presupunere a lui N. Iorga, M. Costinescu, *loc. cit.*, p. 19, socoteşte că Macarie era muntean, ceea ce o duce la altă interpretare a alternanţelor şi dubletelor existente în gramatica din 1772.

II, 313), *dzăciui, să lucredze, şedzători,* dar *zece* (1754; DRA, II, 315), *dzicînd, şedzut,* dar *zece* (1755; DRA, II, 323), *cincidzéci, dzile,* dar *şezători* (1766; DRA, II, 410). Tot acum îşi fac apariţia documente în care nu-l întîlnim decît pe *z*: *să lucreze, şăzători, zîcînd, zile* (1754; DRA, II, 312), *şăzători, a zăce, zile* (1755; DRA, II, 318), *să urmeze, zîle* (1756; DRA, II, 325), *şăzători, zăce, zîle* (1757; DRA, II, 312) etc. *Dz* se întîlneşte din ce în ce mai rar după 1760; cînd şi cînd, mai apare cîte un document scris cu *dz*: *dzisă, să lucredze, şedzători* (1768; DRA, II, 431). După 1770, am consemnat numai documente scrise cu *z*: *a zăce* (1770; DRA, II, 438), *să s(e) urmeze* (1771; DRA, II, 443), *zăci* (1774; DRA, II, 459), *să lucrézé, zéce* (1775; DRA, II, 464), *să cercetezi* (1781; DRA, II, 510)[7].

Dacă *dz* ajunge să fie înlocuit, treptat, prin *z*, în schimb *ğ* se menţine în toate documentele moldoveneşti ale epocii: *să agiungeţi* (DRA, II, 153), *agiutoriu* (DRA, II, 458), *gios* (DRA, II, 301), *giudecată* (DRA, II, 208; BDB, VI, 123), *giumătate* (DRA, II, 158, 476) etc. Notarea lui *j* se face cu totul rar: *împrejur* (DRA, II, 463), *judecăţi* (DRA, II, 464); toate documentele sînt scrise după 1750.

Pe lîngă labialele dure (majoritare) se întîlnesc şi grafii cu *e*, *ea* după aceste consoane: *märgu* (DRA, II, 295), *să osăbască* (IZ, V, 2, 61), *să păgubască* (DRA, II, 299), *tocmală* (DRA, II, 322) etc., dar *galben* (IZ, V, 2, 33), *mergînd* (IZ, V, 1, 127; BDB, VI, 91), *să (se) păgubească* (DRA, II, 434, 475) etc.

Alături de *pîni* (DRA, II, 146, 152, 219, 318) se întîlneşte, destul de frecvent, şi *pîine* (DRA, II, 315), *pîini* (DRA, II, 145).

După cum am văzut la începutul acestui capitol, cîteva documente şi acte cu caracter administrativ au fost difuzate prin tipar. Primul dintre ele, *Hrisovul* lui C. Mavrocordat pentru locuitorii de pe moşiile mănăstireşti, datînd din 1742, este scris în grai moldovenesc; el prezintă, astfel, pe *dz* (*s-au căzut, dzicînd, dzile*), labiale dure *(primască)*, *e* aton > *i* *(aceli, pi; satile, va şidea)*, *-eá* > *e(ę)* *(să de)* etc. (N-am găsit cuvinte cu *ğ* — *j*.) De notat durificarea lui *r* înaintea unui *e* provenit dintr-un *ea* în poziţie „moale": *să arăte.*

Hrisovul din 1756 al lui C. Racoviţă pentru vădrărit urmează normele variantei literare muntenești, ca şi tipăriturile bisericeşti contemporane. Am notat astfel labiale moi (*lumesc*, 2[r]), *z* (*să aşezăm*, 3[r]; *Dumnezeu*, 2[r]; *zioa*, 2[v]), *j* (*va ajunge*, 5[r]; *ajutoriul*, 2[v]. 5[r]) etc. E de observat că unele moldovenisme continuă să apară în hrisov: *-e* > *i* (*să să strici*, 4[v]) şi mai ales durificarea lui *s* (*asămineа*, 4[r]; *să lipsască*, 3[v]; *sîlinţă*, *ne-am sîlit*, 2[v]).

Cam aceeaşi este situaţia şi în *Hrisovul* din 1757 al aceluiaşi domnitor pentru desfiinţarea văcăritului şi a cuniţei pe vite, în care am notat însă, sporadic, şi pe *dz* (*Dumnedzeu*, 2[r]), *ğ* (*gios*, 2[v]) şi labiale dure (*pătimăsc*, 2[r]).

Tot muntenească este limba celor două proclamaţii ale lui Rumianţev adresate popoarelor Munteniei şi Moldovei (tipărite, amîndouă, la Iaşi în 1770 şi, respectiv, în 1771) şi a *Învăţăturii Ecaterinei a II-a*, apărută tot acolo în 1773. În aceste lucrări am notat peste tot labiale

[7] După cum se vede, concluziile noastre se întemeiază exclusiv pe colecţia de *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, [Bucureşti], 1966.

moi : *să păgubească* (Înv. Ec., 96), *pătimesc* (Procl. 1771 ; Înv. Ec., 96), *trupească* (Înv. Ec., 25), *ş* dur înainte de *ea : greşale, greşalile* (Înv. Ec., 23, 24), *z : Dumnezeu* (Procl. 1770), *să va spînzura* (Înv. Ec., 58), *aţi văzut* (Procl. 1770), *zile* (Procl. 1771), *j : de ajuns* (Procl. 1771), *ajutorează* (Procl. 1770), *judecă* (Înv. Ec., 41), *judeţ* (Înv. Ec., 48), *jug* (Procl. 1770 ; Procl. 1771) etc. Unele excepţii nu sînt în măsură să schimbe aspectul general, muntenesc, al limbii celor trei texte : *a* invariabil (*a*[le] *Rusiei*, Procl. 1770), forme verbale cu *t* refăcut (*să scoată*, Înv. Ec., 201), *e* medial aton > *i* (*greşalile*, Înv. Ec., 24), *ĕ* după *j*, în poziţie „moale" (*jĕle*, Procl. 1771), şi mai ales *s* şi *ţ* duri care apar cu o anumită insistenţă, rămînînd totuşi în netă inferioritate numerică faţă de grafiile care reflectă rostirea moale a acestor consoane : *casăle* (Procl. 1770), *să se folosască* (Procl. 1771), *folosînţele* (Inv. Ec., 255), *încredinţază* (Înv. Ec., 41) etc.

Trăsături secundare

Fonetică

Vocalism. A > *ă* în *băltagul* (NL, 59), *căzaci* (NL, 106), *căzan* (Cr. Hot., 112).

Á păstrat în *întăi* (NL, 140), *pănă* (Ev. 1762, 38^{v}), *tălhari* (NL, 233) ; *ă* > *î* în *dintîiaş* (Hris. 1757, 1^{r}), *întîi* (Lit. 1747^{2}, 6), *pînă* (Lit. 1747^{2}, 224).

Sporadica trecere a lui *ă* proton la *a : pacat* (DRA, II, 319), *spatariul* (NL, 217).

Ă > *a* în *pahar* (G. Cond., 283) ; cf. însă *păhar* (Ev. 1762, 96^{v} ; G. Cond., 281).

Ă păstrat în *blăstăm* (DRA, II, 321), *fămeiască* (Lit. 1747^{2}, 176), *mulţămi* (Ev. 1762, 84^{v} ; Lit. 1747^{2}, 93), *să năcăjăşti* (Ev. 1762, 87^{v}), *năroc* (NL, 112), *părechi* (NL, 212), *păretele* (Hris. 1756, 4^{r}), *a prăvi* (NL, 131), *rădică* (Lit. 1747^{2}, 54), *răsipiţi* (Lit. 1747^{2}, 156) ; *ă* > *e* în *blestem, blestema* (Lit. 1747^{2}, 52 ; Pent. 1753, 60^{r}), *femei* (IZ, V, 2, 21), *necazurilor* (Pent. 1753, 25^{r}), *nedejde* (NL, 136) ; *ă* > *e* > *i : a privi* (Ist. et., 16^{r}) ; *ă* > *i* (prin stadiul *î*) : *să ridică* (G. Cond., 264) ; *ă* > *o* în *norocului* (Ist. et., 5^{r}), *norodul* (Lit. 1747^{2}, 107 ; Ev. 1762, 158^{r}), *a zăbovi* (Ist. et., 8^{r}).

E păstrat în *ceti* (Ist. et., 72^{r} ; Cr. Hot., 113), *nemereală* (Înv. Ec., 13), *neşte* (DRA, II, 432) ; *e* > *ă* în *dumnăzăescu* (G. Cond., 271), *odănăoară* (DRA, II, 166) ; *e* > *i* în *nişte* (Ev. 1762, 141^{r}).

E > *i* în *cielalţi* (NL, 233), *închietă* (G. Cond., 296).

E(i) apare sincopat în *dreptul* (Ev. 1762, 39^{v}), *dreptate* (DRA, II, 161, 209 ; G. Cond., 264), *drepte* (MG, 120^{v}), *dresă* (IZ, V, 2, 20 ; DRA, II, 344) ; formele cu *i* se întîlnesc rar : *direpţ* (DRA, II, 145) ; cf. şi *diregătoriului* (Ev. 1762, 82^{r}).

Pe lîngă *strein*, cu *e* etimologic (Ev. 1762, 2^{r} ; G. Cond., 305 ; Erot., 61 ; MG, 121^{r} ; DRA, II, 477), apare rar şi *străin* (MG, 121^{r}) ; cf. şi *m-am înstriinat* (Erot., 61).

Î > *u* în *curund* (NL, 136; Ist. et., 8ʳ).

Î > *u* în *umbla* (Lit. 1747², 1ᵛ; Ist. et., 5ʳ; Erot., 48), *umplea* (Lit. 1747², 105; Pent. 1753, 154ᵛ; Ev. 1762, 104ʳ; NL, 137; Hris. 1757, 2ᵛ), dar fonetismul *î* se întîlnește încă frecvent.

Î păstrat în *întrînd* (Ev. 1762, 30ᵛ).

O — *o* > *o* în *nor* (Oct. 1749, 98; Pent. 1753, 61ʳ).

U > *o* în *poroncă* (Oct. 1749, 176; G. Cond., 264; Cr. Hot., 113; DRA, II, 463), *poronci* (NL, 114; Procl. 1771).

U > *i* (prin stadiul *î*): *susiori* (NL, 334).

Iá > *ie(ię)*: *să căiè* (NL, 233), *mă voi înjunghiè* (Erot., 55), *s-au mîniet* (NL, 209; Cr. Hot., 113), *au tăet* (Cr. Hot., 114), *tăiesă* (NL, 335), *vorbiè* (Erot., 49).

Iu > *i*: *mincinoase* (Pent. 1753, 56ʳ).

Iu > *u*: *uşori* (Erot., 57).

Consonantism. *P* în *îndărăpt* (Pent. 1753, 127ᵛ).

M în *s-ar rumpe* (NL, 209), *rumperile* (Oct. 1749, 33), *s-au rumptu* (NL, 137).

V > *f* frecvent în *sfatul* (Oct. 1749, 718), *sfînt(a)* (Oct. 1749, 243; Lit. 1747², 219; DRA, II, 231), dar fonetismul cu *v* mai apare: *svinţii* (DRA, II, 301; G. Cond., 291), *svînţiia* (IZ, V, 2, 61).

F > *h* în *hramăt* (NL, 210).

V > *h* în *horba*, *huiè*, *hulpi* (NL, 113, 203, 239; cf. *vulpi* (G. Cond., 286).

T dur în *aştaptă* (Cr. Hot., 112; cf. însă *aşteaptă*, G. Cond., 265), *blăstăm* (NL, 334; Hris. 1757, 2ᵛ) şi în diversele forme ale verbului *stinge*: *stîngă* (NL, 233), *să să stîngă* (Hris. 1757, 2ᵛ), *nestîns* (Erot., 67); cf. şi *stîngere* (Hris. 1757, 2ᵛ).

N > *r* în *păr(ă)*, unde *r* se explică prin rotacismul lui *-n-* (Cr. Hot., 109; DRA, II, 301, 447, 499; BDB, VI, 105), dar exemplele cu *-n-* sînt mai numeroase.

N > *r* prin disimilare în *amăruntul* (Pent. 1753, 56ʳ; Ist. et., 24ʳ; DRA, II, 279; Hris. 1757, 1ᵛ), *nemărui* (NL, 350), *nimărui* (G. Cond. 312; Ist. et., 24ᵛ).

Propagarea lui *n* în *au îngenunchet* (Erot., 49), *genunchile* (Ist. et. et., 17ʳ), *îngenunchind* (Erot., 80) cf. însă *genuchie* (G. Cond., 307), *îngenuchind(u)* (Ev. 1762, 87ᵛ; G. Cond., 266).

Trecerea lui *ĕ* la *ŝ* este oglindită de grafia *Obluşiţă* (NL, 134, 135, 207), cf. şi *Obluciţă* (NL, 138, 168, 169).

R dur în *răle* (NL, 121), *răpedzit* (NL, 139).

R moale în *grădinariul* (Pent. 1753, 56ᵛ), *iubitoriul* (Lit. 1747², 185) etc.

R a dispărut prin disimilare totală în *fereasta* (Erot., 57).

R > *l*, prin disimilare, în *tulburară* (NL, 223); cf. însă *turbură-mă* (Oct. 1749, 16ᵛ).

L moale în *fĕliu* (Ist. et., 26ʳ; DRA, II, 229), alături de care apare, rar, şi *fel* (Hris. 1742).

L > *n* în *ciialantă* (DRA, II, 499).

Morfologie

Substantivul *tată* prezintă forma articulată *tatul* (NL, 129; DRA, II, 166, 229).

Pluralul lui *mînă* este *mînule* (NL, 136; G. Cond., 271; DRA, II, 208; BDB, V, 70); mai ales în cărţile bisericeşti apare pl. *mîini* (pentru care vezi mai sus, p. 392).

Neutrele cu radical în *r* continuă să facă pl. în *-ă*: *cară* (NL, 207), *hotară* (Ev. 1762, 39^{r}), *zăvoarăle* (Pent. 1753, 18^{r}).

Pronumele demonstrativ *iasta* (NL, 325; G. Cond., 264).

Pronumele negativ *nemic* (NL, 235) — *nemica* (Erot., 66).

Numerale ordinale în *-le*: *al doile* (NL, 223), *al triile* (DRA, II, 303) etc.; cf. *al doilea* (DRA, II, 300).

Forme de prez. ind.: *îi* (NL, 211; Cr. Hot., 108), *împresoară* (DRA, II, 209), *lucrez* (Ev. 1762, 5^{v}), *mănîncă* (Ev. 1762, 8^{v}).

Aux. *au* la perf. comp. pers. 3 sg.: *s-au adus* (Lit. 1747^{2}, 53), *au amăgit* (NL, 233) etc.

La viitor, pers. 3 sg., am notat forma *a* a auxiliarului: *a avè* (NL, 235), *s-a cădè* (DRA, II, 342), *sta-o-a* (NL, 330), *s-a ţine* (DRA, II, 346).

Conjunctivele *să beie* (MG, 49^{v}), *să dei* (= să deie; Cr. Hot., 111), *să deie* (MG, 105^{v}), *să iaie* (MG, 49^{v}), *să iei* (= să ieie; NL, 335) nu sînt prea frecvente în raport cu formele vechi în *-ea* (*-a*).

La cond. prez. pers. 3 sg. şi pl., auxiliarul mai prezintă, uneori, forma veche *are (ari)*: *are păre* (DRA, II, 147), *ari socoti*, *ari tocmi* (NL, 137).

Cond. perf. construit, rar, cu aux. *a vrea*: *vrea pofti* (*Îndreptarea păcătosului*, 1768; BRV, II, 181), *vrè rămîne*, *vrè fi stătut* (NL, 60).

Sporadice forme de imperativ prohibitiv în *-areţi*: *nu vă mirareţi* (Ev. 1762, 6^{r}); în MG, 79^{r}, 88^{r}: *nu tăiaţi (tăieţi)* sau *nu tăiareţi*, *nu faceţi* sau *nu facereţi*.

A veni face la imperativ prezent pers. 2 sg. *vino* (Ist. et., 7^{r}), iar *a aduce* prezintă forma *adă* (Cr. Hot., 110); în MG, 43^{r}, 101^{r}: *vină* sau *vino*, *ado* sau *adă*.

Adverbe: *acmu* (NL, 330; G. Cond., 268; Hris. 1742; DRA, II, 153), concurat din ce în ce mai puternic de *acum* (Lit. 1747^{2}, 220; Oct. 1749, 716; Pent. 1753, 1^{v}; Erot., 81; Ist. et., 5^{r}; DRA, II, 166), *amu*, (= acum; MG, 114^{r}), *cătinel* (NL, 258; Erot., 57), *încătro* (Ev. 1762, 21^{r}).

Prepoziţii: *către* (NL, 240), *dupe* (Ist. et., 41^{v}; DRA, II, 472), *după* (= de pe; DRA, II, 468), *dupre* (= după; Hris. 1756, 6^{r}; MG, 114^{r}).

Conjuncţii: *deaca* (Lit. 1747^{2}, 46; Ev. 1762, 91^{r}; MG, 115^{r}) apare alături de *deacă* (MG, 115^{r}) şi *dacă* (NL, 199).

Lexic

Elemente de tip nordic: *casap* (Neculce; DA), *ciobote* (DRA, II, 385), *crîşmă* (DRA, II, 349, 443), *curechi* (DRA, II, 164), *ogradă* (NL, 181), *omăt* (NL, 347), *pită* (NL, 117), *păpuşoaie* (DRA, II, 298), *păpu-*

şoi (NL, 194; DRA, II, 435), *primblare* (NL, 128), *sudui* (NL, 170), *ţinţirim* (DRA, II, 303), *vezeteu* (DRA, II, 229), *voroavă* (G. Cond., 273), *zăplaz* (Erot., 57).

Elemente de tip sudic: cîrciumă (DRA, II, 216), *os* (NL, 118), *scuipa, scuipi* (Pent. 1753, 127^{v}, 128^{r}).

Cercetarea amănunţită a unui mare număr de texte scrise în Moldova în perioada 1715—1780 a fost în măsură să surprindă puternica influenţă pe care varianta literară muntenească o exercită asupra celei moldoveneşti, îndeosebi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Începînd cu anul 1750, toate cărţile religioase tipărite în Moldova şi, în general, toate tipăriturile, indiferent dacă aparţin sau nu literaturii bisericeşti, îmbracă haină muntenească, abandonînd particularităţile specifice ale limbii scrise în Moldova, şi în primul rînd pe *dz*, *ğ* şi labialele dure. Nu e vorba numai de trăsăturile fundamentale, ci şi de cele secundare (vezi, de exemplu, *blestem*, *necazurilor*, *nor*, *scuipa*, *scuipi* etc). O primă explicaţie a acestei spectaculoase răsturnări de situaţie trebuie căutată în faptul că tipăriturile moldoveneşti reproduc cuvînt de cuvînt (uneori cu respectarea paginaţiei şi a aşezării în rînd) originale muntenesti. E de observat, însă, că norma muntenească e respectată şi în scrierile care nu reproduc originale elaborate în Ţara Românească şi, în genere, în toate scrierile care văd lumina tiparului. Ce i-a determinat pe moldoveni să-şi abandoneze propria variantă literară, atunci cînd era vorba ca lucrările lor să îmbrace forma cea mai solemnă şi totodată cea mai durabilă a tiparului? Să fie vorba de acţiunea unor tipografi munteni care şi-au impus graiul în textele moldoveneşti? Nimic nu ne îndreptăţeşte să afirmăm un asemenea lucru. Principalul tipograf al Mitropoliei din Iaşi, în această perioadă, este Duca Sotiriovici din Thassos, fără îndoială grec de obîrşie, dar despre a cărui eventuală proveniență muntenească nu ştim nimic. El pare a fi fost mai degrabă moldovean, căci, în 1743, tipăreşte la Iaşi o *Psaltire*, în care normele variaţiei literare moldoveneşti sînt respectate. Tot ce iese din mîinile acestui tipograf, începînd cu 1747 (*Liturghia*), e scris în grai muntean. Singura carte bisericească tipărită la Iaşi după această dată care se conformează vechii norme moldoveneşti este *Molitvenicul* din 1749. Tipografii acestei lucrări sînt însă Ieremia Marco şi Sandu Zeţarul, doi dintre culegătorii cărţilor bisericeşti apărute la Rădăuţi în 1745. E limpede că între tipografii moldoveni se găseau unii care înclinau spre introducerea normei muntenesti şi alţii rămaşi credincioşi vechii variante literare moldoveneşti. Duca Sotiriovici din Thassos şi-a avut fără îndoială rolul său în muntenizarea limbii cărţilor bisericeşti, cu observaţia că nu lui trebuie să-i atribuim iniţiativa decisivă în această privinţă. Pentru a avea o imagine cît mai clară a modului în care par a se fi petrecut lucrurile, va trebui să ţinem seama de faptul că naţionalizarea serviciului divin s-a făcut în Moldova într-o perioadă cînd tipografiile desfăşurau o activitate sporadică, în timp ce în Muntenia avea loc un intens proces de traducere a cărţilor de slujbă şi de tipărire a lor. În aceste condiţii, cartea bisericească de Bucureşti sau de Rîmnic a invadat Moldova, mai ales după 1740, cînd însuşi Constantin Mavrocordat, constatînd lipsa cărţilor de slujbă, a cerut să i se trimită

tipărituri din Muntenia [8]. Pentru a explica de ce, pe neașteptate, în 1747, moldovenii își muntenizează limba, va trebui să admitem că un consens al celor mai înalte fețe bisericești, în frunte cu mitropolitul, a avut loc. De data aceasta e vorba de o acceptare conștientă și integrală a normei muntenești, și nu de influențe de amănunt, explicabile prin originalele care au fost puse la contribuție, așa cum am constatat uneori în perioada precedentă. Privit în această perspectivă, rolul lui Duca Sotiriovici trebuie să fi fost acela al unui executant, și nu al unui inițiator.

Oricum s-ar fi petrecut cu exactitate lucrurile, cert este că după 1750 tipografia ieșeană devine o difuzoare a normei lingvistice muntenești, pe care o aplică în toate lucrările ce ies de sub teascuri, în ciuda unor moldovenisme (în special *s*, *z*, *ț* duri) ce se mai strecoară din cînd în cînd în paginile lor. *Proclamația* lui Rumianțev din 1771, deși scrisă de moldoveni și tipărită în Moldova, e muntenească ca limbă de la un capăt la celălalt. Lucrarea *Îndreptarea păcătosului*, Iași, 1765, destinată bănățenilor, răspîndește de asemeni norma muntenească. În asemenea împrejurări, nu ne vom mira să aflăm că *Ponturile păcii* (Brăila sau București, 1774), deși destinată deopotrivă muntenilor și moldovenilor, este tipărită conform normei muntenești. În realitate, în cărțile tipărite în cele două țări, nu mai exista, în 1774, decît o singură normă : cea muntenească.

În vremea aceasta, manuscrisele se sustrag, în general, procesului de muntenizare. În diverse lucrări, cum ar fi cronica lui Neculce sau documentele de cancelarie (firește nu în cele tipărite după 1750), particularitățile „neliterare" ale graiului moldovenesc pătrund masiv (ele se semnalează și în lucrări aparținînd altor domenii ale culturii scrise). Nu e vorba de inovații propriu-zise ale secolului al XVIII-lea, ci de o înclinare a balanței în favoarea elementelor populare, ceea ce înseamnă o slăbire concomitentă a normelor tradiționale (ideale). Niciodată, sub raport cantitativ, limba textelor literare manuscrise nu a fost atît de moldovenească ca acum.

Cu toate acestea, se observă chiar și în manuscrise unele concesii făcute normei muntenești sau cel puțin unor elemente „nemoldovenești", de tip „muntenesc". Muntenismele unor texte, cum ar fi *Erotocritul* și, mai ales, *Istoria etiopicească* (e vorba în primul rînd de *j* și de prep. *dupe*), s-ar putea explica, eventual, prin originalele muntene pe care copiștii moldoveni le-ar fi reprodus (ar trebui însă stabilit în prealabil în ce provincie s-a făcut traducerea textelor în cauză). Prezența muntenismelor în *Condica* lui Gheorgachi, lucrare originală, nu mai poate primi însă o asemenea explicație. Nu le putem justifica apariția nici în documentele de cancelarie (ne referim și de această dată mai ales la *j* și la prep. *dupe*, *după* „de pe"). Să fie vorba, în cazul actelor administrative, de eventuali scribi munteni care ar fi redactat documentele? Am văzut că în Țara Românească unele moldovenisme din documentele de cancelarie se pot explica numai prin deprinderile lingvistice și grafice ale unor pisari de dincolo de Milcov. Iată, însă, că pisarul documentelor din DRA, II, 468, care scrie *după* „de pe", notează în text *agiutor*, nu *ajutor*, iar

[8] Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, 1901, p. 512.

cei ce scriu *dupe*, în documentele publicate în DRA, II, 472, 484, 492, reproduc totodată în texte particularităţi moldoveneşti de limbă (*gios*, *înţălege*, *poroncim*, *zîlele* etc.).

Unele particularităţi de limbă ale cronicii lui Neculce (*să mulţămească*, *tocmeală*; cf. şi *pîine*) ar putea să se explice, eventual, prin intervenţia unor copişti munteni, dacă e dovedit că printre cei ce au copiat manuscrisul lui Neculce s-au aflat şi persoane originare din Ţara Românească [9]. Prezenţa muntenismelor în ms. 53 nu ne va surprinde prea mult, cunoscînd că scribul moldovean, probabil Iosif Luca, copiază la 1766, deci într-o epocă în care influenţa muntenească era puternică în capitala Moldovei [10]. Tot un muntenism trebuie considerat la Neculce fonetismul *susiori*, în cazul că admitem că termenul provine din *sub* + **suoară* (cu *u* trecut la *i* prin stadiul *î*) şi ştim că Moldova a păstrat pînă azi fonetismul etimologic *(subsuoară)*. În schimb *os* provine fie din vorbirea curentă, fie din tradiţia literară moldovenească.

Trei dintre particularităţile mai importante de tip muntenesc care-şi fac apariţia în manuscrise la această dată merită să fie discutate mai pe larg. E vorba, în primul rînd, de *z*, a cărui apariţie în textele literare, în jurul anului 1750, G. Ivănescu o pune pe seama graiului moldovenesc de sud [11]. Că în textele tipărite *z* e muntenism pur, aceasta e o afirmaţie care, după cele spuse mai sus, nu poate ridica obiecţii. Faptul că în manuscrise, în speţă în documentele de cancelarie, *z* îşi face apariţia cu oarecare insistenţă abia după 1750, deci după muntenizarea limbii cărţilor bisericeşti, ar fi un indiciu că, în textele manuscrise ca şi în tipărituri, *z* ar trebui socotit drept un muntenism. De ce, însă, se scrie, mai ales după 1770, numai *z* şi (cu excepţiile semnalate) niciodată *j*, ci numai *ǧ*? E o observaţie care ne face să credem că scriind *z* moldovenii puteau da curs unei rostiri din sudul ţării, dar făceau acest lucru sub influenţa cărţilor bisericeşti, în care *z* provine din originalele muntenești.

Aproximativ la fel stau lucrurile şi cu rostirea moale a labialelor. Vom observa totuşi că, în cuvinte de tipul *albeaţă*, înlocuirea formelor cu *a*, cvasigenerale pînă astăzi în graiurile moldoveneşti, pare a se explica mai degrabă printr-o influenţă a normei muntenești.

În fine, trecerea sporadică a lui *ǧ* la *j* în documentele moldoveneşti de cancelarie trebuie socotită a fi, după părerea noastră, o înrîurire muntenească şi nu (cum s-ar putea susţine) un reflex al trecerii lui *ǧ* la *ẑ*, proprie graiurilor moldoveneşti. Într-adevăr, ne putem întreba de ce scribii din cancelaria domnească notau pe *ẑ* numai în cuvinte de tipul *ajutor*, nu şi în cuvinte de tipul *lege*?

Iată deci că limba scrisă în Moldova prezintă, după 1750, două aspecte: în tipărituri (care sînt, în majoritate covîrşitoare, cărţi bisericeşti) se scrie muntenește, în timp ce în manuscrise (şi în speţă în literatura laică) se scrie moldovenește, amestecîndu-se tradiţia cu limba curentă şi făcîndu-se unele concesii normei muntenești. Nimic nu e mai semnificativ în acest sens decît mărturia lui Macarie, după care *ǧ* trebuia

---

[9] Vezi în această privinţă p. 49 a ediţiei Iorgu Iordan (1955).

[10] *Ibidem*, p. 93—94.

[11] *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 132, 372.

evitat, îndeosebi în cărţile tipărite. Distincţia clară dintre limba manuscriselor şi a tipăriturilor este de asemenea ilustrată de cazul mitropolitului Iacob Stamati Putneanul. Această înaltă faţă bisericească, sub păstoria căruia (1750—1758) se scot atîtea cărţi religioase scrise muntenește, îşi redacta actele sale în grai moldovenesc. Spicuim din scrisoarea sa către preoţi din 26 iulie 1752 (DRA, II, 303—304) şi din anaforaua pe care o adresează domnului în 21 mai 1755 (DRA, II, 319): *să asamănă, blăstăm, Dumnăzău, giudecată, giudecătorii, giurămînt, hotărîtoari, să lovască, neputrezătoare, pacat, pinpregiur, să poroncești, procopsală, să să răs(i)pască, samă, Săcul, sîmbrie, sufleti, șepte, toati, tocmală, tocmăsc, ţintirimurile* (de menţionat că în cele două acte se scrie peste tot *z* şi că elemente de tip muntenesc apar ici şi colo: *blestemaţi, dupe, trupească*). *Sinopsisul* pe care-l tipăreşte şi-l prefaţează acelaşi înalt demnitar bisericesc la Iaşi în 1751 urmează însă cu consecvenţă norma muntenească.

Aşa cum vom vedea în capitolul următor, această „dualitate" a normei nu va rămîne fără consecinţe asupra aspectului viitor al scrisului literar moldovenesc.

TRANSILVANIA DE SUD-VEST

Pînă spre jumătatea secolului al XVIII-lea tipografia mitropolitană a Ardealului îşi suspendă activitatea. Şi-o reia în 1747 tipărind, pe o foaie volantă, o ordonanţă a Mariei Tereza, pentru ca din 1750 să înceapă imprimarea cărţilor bisericeşti. Văd astfel pe rînd lumina zilei: *Floarea adevărului* (1750), *Ceasoslovul* (1751), un *Catehism* (1753), *Strastnicul* (1753), *Liturghierul* (1756), *Octoihul* (1760), *Evanghelia* (1765), *Penticostarul* (1768) etc., dintre care unele vor cunoaşte apoi şi alte ediţii.

În părţile centrale şi sud-vestice ale Transilvaniei se copiază şi unele cărţi populare, dintre care amintim *Floarea darurilor*, transcrisă în 1769 în comuna Bratei de lîngă Mediaş. La Blaj a fost alcătuită de un anonim, în jurul anului 1780, compunerea dramatică de carnaval *Occisio Gregorii in Moldova Vodae tragedice expressa.*

Şi în Transilvania încep să se tipărească unele acte administrative sau proclamaţii. Aşa sînt ordonanţele din 1747 şi 1749 sau *Instrucţiunile* din 1780 ale episcopului Grigore Maior. *Porunca* Mariei Tereza pentru depunerea jurămîntului, destinată Bucovinei, este tipărită la Blaj în 1777.

Bibliografia lucrărilor filologice şi lingvistice referitoare la scrierile literare sud-vest-ardeleneşti cuprinde foarte puţine contribuţii: L. Drimba, *„Occisio Gregorii in Moldova Vodae tragedice expressa", cea mai veche piesă de teatru românească cunoscută*, în *Limbă şi literatură*, VII, 1963, p. 366—392; I. Gheţie, *Contribuţii la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750*, în „Limba română", XX, 1971, nr. 2, p. 113—124.

Primele tipărituri blăjene care ni s-au păstrat (*Ceasoslovul*, 1751, *Învăţătură creştinească*, ed. a II-a, şi *Liturghiile*, amîndouă datînd din 1756) sînt scrise în grai muntean, ca, dealtfel, şi celelalte cărţi care se vor tipări în Blaj de acum înainte. Întocmai ca în Moldova, şi în Tran-

silvania cărţile bisericeşti de slujbă sau de lectură, tipărite la Bucureşti şi la Rîmnic, sînt reproduse fără modificări, aşa încît lucrările care apar acum la Blaj nu sînt decît nişte simple reeditări, extrem de fidele şi cu prea puţine schimbări, ale textelor munteneşti corespunzătoare. Se poate spune, aşadar, că reluarea activităţii tipografice în Transilvania coincide cu abandonarea variantei literare locale şi acceptarea fără rezerve a celei munteneşti. Pentru a pune în lumină în modul cel mai evident cu putinţă acest fapt, am întreprins comparaţii între ediţiile munteneşti şi blăjene a patru cărţi bisericeşti, aceleaşi pe care le-am avut în vedere şi în privinţa Moldovei: *Liturghia*, *Evanghelia*, *Octoihul* şi *Penticostarul* (parcurgînd, în general, aceleaşi pagini şi citind, în măsura posibilului, aceleaşi pasaje ilustrative).

Liturghia. Cunoaştem două ediţii ardeleneşti ale *Liturghiei*, apărute amîndouă la Blaj (1756 şi 1775). Ultima dintre ele o reproduce pe cea dintîi. Aceasta (cea din 1756) este o retipărire, cuvînt cu cuvînt, a *Liturghiei* munteneşti (cu eliminarea cîtorva rugăciuni de la sfîrşit). E foarte probabil ca *Liturghierul* blăjean din 1756 să se întemeieze pe ediţia bucureşteană din 1747. Reproducem mai jos un scurt fragment din liturghie, aşa cum apare el în cele două ediţii:

Priimĕşte rugăciunile noastre, cĕrerile, mărturisirile, slujbele de noapte şi ne dăruiaşte noao Dumnezeule credinţă nerušinată, nădĕjde tare, dragoste nefăţarnică. Blagosloveşte întrările noastre şi ieşirile, faptele, lucrurile, cuvintele, gîndurile şi ne dă noao să ajungem la începutul zilii.

(*Liturghier*, Blaj, 1756, p. 43).

Priimĕşte rugăciunile noastre, cĕrerile, mărturisirile, slujbele de noapte şi ne dăruiaşte noao Dumnezeule credinţă nerušinată, nădĕjde tare, dragoste nefăţarnică. Blagosloveşte întrările noastre şi ieşirile, faptele, lucrurile, cuvintele, gîndurile şi ne dă noao să ajungem la începutul zilii.

(*Liturghier*, Bucureşti, 1747, p. 35)

Evanghelia s-a tipărit la Blaj, în perioada de care ne ocupăm, de două ori: în 1765 şi 1776. Ediţia din 1776 este o reproducere pagină de pagină şi rînd de rînd a celei din 1765, care, la rîndul ei, nu face decît să copieze cît se poate de exact (cu foarte mărunte şi cu totul sporadice intervenţii) versiunea munteană a *Evangheliei*. Fragmentele de mai jos sînt luate din ediţiile din 1765 (Blaj) şi 1760 (Bucureşti).

Deaca au venit şi s-au apropiiat de casă, au auzit cîntece şi jocuri. Şi chiemînd un fecior l-au întrebat: „ce sînt acĕstea?" Iară el au zis lui că fratele tău au venit şi au junghiiat tată-tău viţelul cel gras, căci l-au văzut sănătos. Şi s-au mîniiat *şi* nu vrea să între. Iară tatăl lui ieşind

Deaca au venit şi s-au apropiiat de casă, au auzit cîntece şi jocuri. Şi chiemînd un fecior l-au întrebat: „ce sînt acĕstea?" Iară el au zis lui că frate-tău au venit şi au junghiiat tată-tău viţelul cel gras, căci l-au văzut sănătos. Şi s-au mîniiat, nu vrea să între. Iară tatăl lui ieşind

l-au rugat pre el. Iară el răspunzînd au zis tătîne-său: „iată atîţia ani slujesc ţie şi niciodată porunca ta n-am călcat".

(*Evanghelie*, Blaj, 1765, p. 191)

l-au rugat pre el. Iară el răspunzînd au zis tătîne-său: „iată atîţia ani slujesc ţie şi niciodată porunca ta n-am călcat".

(*Evanghelie*, Bucureşti, 1760, f. 89^{v})

Tot de două ori s-a tipărit la Blaj între 1715—1780 şi *Octoihul*. Ediţia din 1760 (reeditată apoi în 1770) este reprodusă cu aceeaşi fidelitate, ca şi în cazurile precedente, după un octoih bucureştean (probabil cel din 1746). Iată acum, pe două coloane, acelaşi pasaj din ediţiile 1760 (Blaj) şi 1746 (Bucureşti):

Rîdicatu-m-ai pre mine cel căzut în groapă, plecîndu-te dătătoriule de viiaţă fără greşală; şi a mea putrejune cea rău împuţită, Hristoase, suferind fără de ispită cu mireazma dumnezeieştii fiinţe pre mine mirositoriu m-ai făcut [...].

Dezlegatu-i-au blestemul, întristarea au încetat, că cea blagoslovită şi plină de dar, credincioşilor bucurie au răsărit, blagoslovenie tuturor marginilor ca o floare aducînd pre Hristos.

(*Octoih*, Blaj, 1760, p. 151)

Rîdicatu-m-ai pre mine cel căzut în groapă, plecîndu-te dătătoriule de viiaţă fără greşală; şi a mea putrejune cea rău împuţită, Hristoase, suferind fără de ispită cu mireazma dumnezeieştii fiinţe pre mine mirositoriu m-ai făcut [...].

Dezlegatu-i-au blestemul, întristarea au încetat, că cea blagoslovită şi plină de dar, credincioşilor bucurie au răsărit, blagoslovenie tuturor marginilor ca o floare aducînd pre Hristos.

(*Octoih*, Bucureşti, 1746, p. 145)

Penticostarul a fost tipărit o singură dată la Blaj, şi anume în 1768. Cartea blăjeană reproduce, cu unele scurtări şi mici modificări (care nu privesc însă cîntecele), ediţia apărută la Rîmnic în 1743. Un scurt fragment reprodus pe două coloane ne va edifica asupra raportului dintre cele două ediţii:

Cela ce eşti de o fiinţă cu dînsul şi cu duhul; că de te-ai şi arătat în timp, dar neschimbat ai rămas, de unde aştepţi sfîrşitul săvîrşirii ca să vii pre pămînt să judeci toată lumea, drepte judecătoriule, Doamne, milostivĕşte-te spre sufletele noastre, iertare de greşale dăruind ca un Dumnezeu milostiv robilor tăi.

(*Penticostar*, Blaj, 1768, f. 121^{v})

Cela ce eşti de o fiinţă cu dînsul şi cu duhul; că de te-ai şi arătat în timp, dar neschimbat ai rămas, de unde aştepţi sfîrşitul săvîrşirii ca să vii pre pămînt să judeci toată lumea, drepte judecătoriule, Doamne, milostivĕşte-te spre sufletele noastre, iertare de greşale dăruind ca un Dumnezeu milostiv robilor tăi.

(*Penticostar*, Rîmnic, 1743, 155^{r})

Nu numai aceste lucrări, ci şi alte cărţi de slujbă care se tipăresc la Blaj după 1750 au drept model textele muntenești corespunzătoare, pe care le urmează îndeaproape.

Trăsături fundamentale

LITERATURA RELIGIOASĂ

După cum a putut să rezulte, în parte, şi din fragmentele reproduse mai sus, limba cărţilor apărute la Blaj devine muntenească, vechile norme ale tipăriturilor bălgrădene fiind abandonate în totalitate. Iată cum se realizează trăsăturile fundamentale ale limbii literare în cărţile blăjene cercetate mai sus:

a) *e* medial aton nu apare trecut la *i*: *fecioară* (Oct. 1760, 67), *oamenilor* (Ev. 1765, 163), *veniţi* (Lit. 1756, 187; Pent. 1768, 30^{r}) etc.;

b) *e* final aton păstrat: *bate* (Ev. 1765, 57), *poruncile* (Lit. 1756, 38), *şapte* (Pent. 1768, 68^{v}) etc.;

c) *-eá* păstrat: *cea* (Lit. 1756, 221), *mergea* (Ev. 1765, 102), *prea* (Oct. 1760, 67), *vom vedea* (Pent. 1768, 29^{v}) etc.;

d) diftongul *îi* apare regulat în *mîini(le)* (Lit. 1756, 32, 43, 162; Oct. 1760, 486; Ev. 1765, 63, 78; Pent. 1768, 29^{v}, 48^{r}), *pîine(a)* (Lit. 1756, 170, 219; Oct. 1760, 474; Ev. 1765, 104) etc.;

e) labiodentala *f* nealterată: *să fie* (Lit. 1756, 83), *fiind* (Pent. 1768, 126^{v}), *firii* (Pent. 1768, 127^{v}), *firilor* (Oct. 1760, 67), *fiţi* (Ev. 1765, 57) etc.;

f) labialele sînt întotdeauna moi: *iubesc* (Ev. 1765, 43), *merg* (Lit. 1756, 2) *să orbească* (Pent. 1768, 107^{r}), *trupească* (Oct. 1760, 219) etc.;

g) dentala *d* moale: *descoperit* (Lit. 1756, 206), *au dezlegat* (Oct. 1760, 81) etc.; *d* dur apare extrem de rar în Oct. 1760: *dăsfătări* (159);

h) *s, z, ţ* moi: *Dumnezeul* (Lit. 1756, 30), *înţelepciunii* (Pent. 1768, 91^{r}), *seama* (Ev. 1765, 149), *seara* (Oct. 1760, 1), *ai slobozit* (Pent. 1768, 103^{v}) etc.;

i) *ş, j* moi înainte de *e*[12] alternînd cu *ş, j* duri: *înşelăciuni* (Pent. 1768, 71^{r}), *mieluşeii* (Ev. 1765, 43), *slujesc* (Oct. 1760, 77), *şederea* (Lit. 1756, 162) — *deşărt* (Ev. 1765, 15), *grijă* (Lit. 1756, 213), *şădeţi* (Pent. 1768, 102^{r}), *şărpilor* (Oct. 1760, 399) etc.;

j) *ş, j* duri înainte de *ea* (în poziţie „moale"): *să rușaște* (Ev. 1765, 74), *slujaște* (Ev. 1765, 235), *șade* (Pent. 1768, 193^{r}), *șapte* (Ev. 1765, 174; Pent. 1768, 68^{v}), *șarpe* (Oct. 1760, 399 etc.;

k) *z*: *astăzi* (Pent. 1768, 48^{r}), *botezătoriului* (Lit. 1756, 31), *zi* (Oct. 1760, 148), *zis-au* (Ev. 1765, 168) etc.;

l) *j*: *ajutoriul* (Lit. 1756, 40), *joi* (Ev. 1765, 72), *jos* (Oct. 1760, 147), *judecătoriule* (Pent. 1768, 121^{v}) etc.;

m) *r* dur înainte de *ea* (în poziţie „moale"): *izvoraște* (Pent. 1768, 17^{r}), *uraște* (Ev. 1765, 15, 244) etc.;

n) articolul posesiv variabil: *al fiiului* (Lit. 1756, 38), *al mărirei* (Oct. 1760, 74), *ai tătîne-mieu* (Ev. 1765, 191), *ale milii* (Pent. 1768, 154^{r}), *ale maicilor* (Oct. 1760, 156) etc.;

---

[12] Nu am notat în texte cazuri de velarizare a lui *i*, precedat de *ş, j*.

o) forme verbale iotacizate: *să auzu* (Lit. 1756, 62), *să rămîie* (Ev. 1765, 257), *spuiu* (Pent. 1768, 192ᵛ), *trimiţ* (Oct. 1760, 494) etc.

Ca şi în Moldova, muntenizarea ne întîmpină şi în paginile cărţilor care nu reproduc tipărituri bucureştene sau rîmnicene. Astfel în *Învăţătura creştinească* din 1756 şi în *Păstoriceasca poslanie sau Dogmatica învăţătură* a mitropolitului P. P. Aaron din 1760, întîlnim peste tot diftongul *îi* (*mîini*, Păst., 14), labiala *f* nealterată (*va fi*, Păst., 9; *fiiul*, Înv. cr., 7), labiale moi (*să-l iubească*, Înv. cr., 9; *să priimească*, Păst., 22; *priimesc*, Înv. cr., 112), *s*, *z*, *ţ* moi (*Dumnezeu*, Înv. cr., 3; *însemnăm*, Înv. cr., 3; *înţelepciune*, Înv. cr., 7; *mărturisesc*, Păst., 58; *i-au zis*, Păst., 8), *ş* dur înainte de *ea* (*greşale*, Păst., 33; *şade*, Înv. cr., 6; *şapte*, Înv. cr., 103), *z* (*botezaţi*, Înv. cr., 35; *i-au crezut*, Păst. 8), *j* (*ajutoriu*, Înv. cr., 4; *botejunea*, Păst., 33; *să judece*, Înv. cr., 6; *jurămînt*, Păst., 63), articolul *al* variabil (*ale sale*, Păst., 13, 14) etc.

Este firesc ca pe parcursul a sute şi sute de pagini, cărturarilor sau tipografilor blăjeni să le mai scape uneori (dar foarte rar) şi cîte un fonetism sau o formă nemuntenească, consecinţă a deprinderilor mai vechi de a scrie. Astfel, în Ev. 1765, 14, am notat grafia *pînea* (în timp ce în Ev. 1760¹, bucureşteană, întîlnim *pîinea*, 8ʳ). Lui *băut* (Ev. 1760¹, 79ᵛ) îi corespunde *am beut* (Ev. 1765, 161). Durificarea lui *s* şi *ţ* se întîlneşte uneori în Înv. cr.: *însămnează* (4), *înţălĕge* (71), *înţălĕgerea* (103), alături de care am consemnat însă frecvent pe *s*, *z*, *ţ* moi: *curăţie* (112), *Dumnezeu* (3), *găsesc* (53), *însemnăm* (3), *înţelĕge* (38, 39), *înţelepciune* (7, 103), *mărturisesc* (6, 39), *morţii* (6), *osebite* (7), *să se păzească* (112), *semn*, *sfinţenie*, *sfinţesc*, *s-au simţit* (71), *s-au spăsit* (112), *zilele* (5) etc.

Asemenea abateri (repetăm, extrem de rare) nu alterează însă caracterul dominant muntenesc al limbii textelor. De remarcat, şi aici, că, în unele cazuri, diortositorul sau tipograful de la Blaj intervine pentru a „corecta" unele particularităţi „nemunteneşti" din tipăriturile pe care le reproducea: *pîntecile* (Oct. 1746, 2) — *pîntecele* (Oct. 1760, 2), *priiatinul* (Ev. 1723, 1760¹, 103ʳ) — *priiatenul* (Ev. 1765, 218), *înşălăciune* (Lit. 1728, 1747¹, 186) — *înşelăciune* (Lit. 1756, 200).

LITERATURA BELETRISTICĂ

Am avut în vedere o versiune a cărţii populare *Floarea darurilor*, copiată în 1769 de Simion diacul în comuna Bratei de lîngă Mediaş, şi farsa de carnaval *Occisio Gregorii Vodae*, scrisă la Blaj, în jurul anului 1780.

Floarea darurilor este copiată cuvînt de cuvînt după tipăritura de la Snagov din 1700 (eventual prin intermediul unei alte copii). Toate particularităţile munteneşti sînt respectate întocmai. I se întîmplă, totuşi, cîteodată, copistului să introducă anumite trăsături ale graiului său natal. Aşa, de pildă, el notează rostirea dură a lui *s*, *z*, acolo unde tipăritura prezintă *s*, *z* moi: *păzească* (FD 1700, 74ᵛ) — *păzască* (FD 1769, 62ʳ), *seara* (FD 1700, 82ʳ) —*sara* (FD 1769, 71ʳ). Avem a face cu scăpările unui copist, altminteri perfect avertizat asupra a ceea ce constituia, de fapt, norma, căci el corectează (muntenizînd) pe tipograful din 1700, atunci cînd acesta tolerează cîteodată pe *z* dur : *Dumnezău* (FD 1700, 82ᵛ) —

Dumnezeu (FD 1769, 71^{v}), *zîoa* (FD 1700, 82^{r}) — *zioa* (FD 1769, 71^{v}); cf. și *direpț* (FD 1700, 74^{v}) corectat în *drept* (FD 1769, 62^{r}), deși copistul, foarte probabil originar din regiunea Tîrnavelor, trebuie să fi rostit *direpț*, ca și locuitorii de astăzi ai acestei părți a Transilvaniei.

Occisio Gregorii Vodae, această primă producție teatrală românească, datînd din jurul anului 1780, urmează, în general, normele muntenești (mai exact spus, pe cele ale cărților bisericești de pretutindeni), dar face și unele concesii graiului din partea centrală — sud-vestică a Transilvaniei, pe care-l vorbea autorul anonim. E de observat, însă, că prezența „regionalismelor" este normală, pînă la un punct, într-o farsă de carnaval, alcătuită de un „student" de la Blaj, fără îndoială informat asupra libertății de limbaj pe care, conform codului literar clasic, și-o putea lua autorul unei „izvodiri comicești", cum avea să spună mai tîrziu Budai-Deleanu, adică al unei lucrări aparținînd unui gen literar „mic". Multe dintre „abaterile" de la norma munteană apar tocmai la personajele de farsă ale piesei, două țărănci și un țăran, adunați la o șezătoare [13].

Întocmai ca în cărțile bisericești tipărite la Blaj, întîlnim în *Occisio Gregorii Vodae* labiale moi (*să scobească*, 383; *tocmeală*, 373; *să topesc*, 379; excepții: *galbăn*, 373, *pă*, peste tot, *păstă*, 369), *ș* dur înainte de *ea* (*șapte*, 373; *șase*, 374), *z* (*căzură*, 368; *ziceți*, 368; *zina*, 377), *j* (*ajutați*, 378; *jucăuși*, 390; *jurul*, 376) etc.

Am notat însă, în paginile piesei, și trăsături ca închiderea lui *e* medial aton la *i* (*privighez*, 368; *viniți*, 375), durificarea lui *s*, *z*, *ț* (nu prea des: *D[umne]zău*, 369; *înțălept*, 376; *sara*, 372; *sîtă*, 372; *țîgănește*, 371 etc.) și, mai ales, forme verbale cu *d* și *t* refăcuți, destul de numeroase (*să aud*, 388; *să să despartă*, 392; *să să sloboadă*, 376; *trimit*, 376; *văd*, 372 etc.); cf. și cazurile de durificare a labialelor, semnalate mai sus.

LITERATURA ADMINISTRATIVĂ

Sînt prea puține lucruri de spus despre textele administrative ardelenești din această perioadă. Documentele ieșite din cancelaria episcopală a Blajului sînt risipite în diverse lucrări care nu oferă garanții minime pentru exactitatea transcrierii. Cîteva acte administrative au văzut lumina tiparului. Parte din ele s-au pierdut sau nu ne-au fost accesibile. Am examinat *Instrucțiunile* la moartea Mariei Tereza, pe care Grigore Maior le publică în 1780. Ca toate tipăriturile blăjene, textul respectă norma munteană: *m* moale (*să meargă*, 2), *s*, *z*, *ț* moi (*Dumnezeu*, *seara*, *puțină*, 1 etc.), *z* (*zice*, *zile*, 1), *j* (*joi*. 2) etc. Excepții se întîlnesc, dar ele nu sînt numeroase: *să se împartă*, *sama*, *sară* (1).

Tot în cadrul literaturii ardelenești am cercetat *Porunca* Mariei Tereza adresată bucovinenilor pentru depunerea jurămîntului, care e tipărită la Blaj în 1777. Cunoscînd acest lucru, nu vom fi surprinși întîlnind în cele cîteva pagini ale *Poruncii* particularitățile muntenești din

[13] Iată ce declară unul dintre aceste personaje: „noi așa împodobit vorbi nu știm ..., nici după coada clinelui n-am alergat, nici după vorbă înfrumusățată nu ne-am bătut iastă săcure" (374).

cărţile blăjene tipărite după 1750 : *îi* (*mîinii*, 3), *m* moale (*lumească*, 1), *z* (*auzul*, 3 ; *zi*, 2), *j* (*jos*, 1 ; *jurămînt*, 2), articolul posesiv variabil (*ai noştri*, 1) etc. Nu încape îndoială că textul *Poruncii* a fost tradus în românește în Bucovina, de moldoveni care scriau *z*, dar *ğ*, labiale dure și *s*, *z*, *ţ* duri, așa cum am văzut că procedau cei mai mulţi dintre compatrioţii lor, din Bucovina sau Moldova propriu-zisă, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Urmele grafiei originale a textului se văd în „moldovenismele" scăpate de tipograf și care constau, mai ales, în *s*, *ţ* duri și *ğ* : *însămnată* (2), *părinţască* (2), *vă veţi sîli* (4) etc. ; *gios* (3), *giudecătoriul* (3), *vor giura* (3). Dincolo de aceste scăpări, *Porunca* Mariei Tereza e deosebit de prețioasă pentru a arăta că, intrate la tipar, textele, indiferent în ce variantă a limbii literare erau scrise, deveneau muntenești.

Trăsături secundare

Fonetică

Vocalism. *Ă* nu a trecut la *a* în *păharul* (Ev. 1765, 192).

Ă păstrat în *pănă* (Păst., 25), *tălhari* (Păst., 10) ; *ă* > *î* în *pînă* (Păst., 25), *tîlhariul* (Oct. 1760, 148).

Á păstrat în *mulţămindu-i* (Ev. 1765, 162), *m-am năcăjit* (Lit. 1756, 187), *părětele* (Oct. 1760, 3), *rădicat* (Lit. 1756, 37), *răsipiţi* (Lit. 1756, 180) ; *ă* > *e* în *blestemul* (Oct. 1760, 151 ; Pent. 1768, 82^{r}), *necaz* (Oct. 1760, 215) ; *ă* > *o* în *norodul* (Ev. 1765, 77).

E păstrat în *cetĕște* (Occisio, 371), *lepădа* (Lit. 1756, 45 ; Oct. 1760, 148), *strein* (Ev. 1765, 3 ; Pent. 1768, 74^{r} ; Occisio, 376).

Frecventa sincopă a lui *e(i)* în *dregătorie* (Instr., 2), *drept* (Oct. 1760, 8), *dreaptă* (Lit. 1756, 168), *dreptate* (Pent. 1768, 83^{v} ; Occisio, 371 ; Instr., 1) etc., alături de care se întîlnesc, mai rar, formele cu *e(i)* : *deregătorie* (Occisio, 368 ; Instr., 2), *direptate* (Lit. 1756, 39), *direpţilor* (Lit. 1756, 31), *să îndireptăm* (Occisio, 376).

Î > *i* în *să intre* (Occisio, 379), dar apar frecvente grafii cu *î* : *să între* (Ev. 1765, 4), *întrînd* (Ev. 1765, 63) ; cf. și *gîcĕște* (Ev. 1765, 249).

Î > *u* peste tot în *umbla* (Oct. 1760, 80 ; Occisio, 372), *umplea* (Pent. 1768, 121^{r}).

Rar, în manuscrise, *o* aton > *u* : *durmi* (FD 1769, 71^{v} ; Occisio, 392), *uspăta* (Occisio, 373, 388) ; cf. *adormi* (Lit. 1756, 39 ; Oct. 1760, 78), *dormi* (Oct. 1760, 199) etc.

Sincopa lui *u* în *uscă* (FD 1769, 81^{v}), *să să uște* (Occisio, 373).

U nu alternează cu *î* sau *o* în cuvîntul *poruncă* și derivatele : *porunca* (Păst., 10), *poruncĕște* (Jur., 3).

Iá păstrat în *s-au mîniiat* (Ev. 1765, 191).

I—*i* > *i* în *primește* (Occisio, 377).

Consonantism. *P* în *îndărăpt* (Occisio, 372).

I > *î* după *t* dur : *să stîng* (Occisio, 379).

Palatalizarea dentalei *n* în *Nyaga* (Occisio, 373) ; cf. și grafiile *păduti* (Occisio, 372), *rătită* (Occisio, 373), *să știmbaţi* (Occisio, 375), care atestă, indirect, existența palatalizării dentalei *t* în graiul autorului.

Propagarea lui *n* în *genunchiul* (Lit. 1756, 46); cf. însă *îngenuchind* (Ev. 1765, 167).

N > *r* în *nimărui* (Occisio, 372).

Ğ > *j* în *jeaminea, jingașe* (Occisio, 390).

R dur în *cioarăle*, (Occisio, 390), dar moale în *crep* (Occisio, 391).

R moale în *făcătoriu* (Oct. 1760, 160), *mergătoriului* (Lit. 1756, 31) etc.

H > *f* în *poftele* (Lit. 1756, 44), *viforul* (Oct. 1746, 151).

Morfologie

Mînă face pluralul în *-i : mîini* (pentru exemple, vezi mai sus, p.409).

Neutrele cu radical în *r* continuă să păstreze la plural desinența *-ă : hotarăle* (Ev. 1765, 108), *izvoarăle* (Oct. 1760, 155) etc.

Demonstrativele *eștealalți* (Occisio, 391), *iastă* (Occisio, 354).

Forme verbale de prez. ind.: *îi* (Occisio, 372), *îs* (Occisio, 374), *jor* (Occisio, 382), *joară* (Occisio, 379), *lucrez, lucrează* (Ev. 1765, 9), *mănînică* (Ev. 1765, 14), dar *mîncă* (Occisio, 392; cf. însă *să mănînce*, 391).

Auxiliarul *au* la perf. compus pers. 3 sg.: *au scutural* (Oct. 1760, 151).

Auxiliarul *a* la viitor pers. 3 sg.: *n-a putea* (Occisio, 392).

A lua face la conj. prez. pers. 3 sg. *ieic-să* (Occisio, 380).

Forme de condițional perfect construite cu *a vrea : vea mînca, vea umbla* (Occisio, 383).

Imperativul prohibitiv în *-ereți : nu vă temereți* (Occisio, 380); cf. *nu vă spăimîntați* (Ev. 1765, 269).

Imperativul *vino* (Lit. 1756, 179; Oct. 1760, 497; Pent. 1768, 30r).

Adverbe: *acum* (Oct. 1760, 9; Înv. cr., 50; Instr., 1; Jur., 1), *încătrău* (Occisio, 383) — *încătro* (Ev. 1765, 43), *minten* (Occisio, 380).

Prepoziții: *cătră* (Oct. 1760, 148).

Conjuncții: *deaca* (Ev. 1765, 33) — *dacă* (Occisio, 379).

Lexic

Întrucît cărțile bisericești cercetate nu prezintă un material lexical diferit de cel ce poate fi întîlnit în textele religioase muntenești corespunzătoare, pe care le reproduc, ne vom opri asupra termenilor pe care i-am notat în *Occisio Gregorii Vodae*:

Elemente de tip nordic: *bănui* (*a-și* ~; 369), *ciurdă* (374), *copos* (390), *ferie* (390), *foale* (388), *gazdă* (374), *scopi* (375), *sopon* (390), *țintirim* (391), *țipa* (383).

Elemente de tip sudic: *ficat* (390), *scuipi* (374, 375).

Ca și în Moldova, limba cărților bisericești și, în general, a tipăriturilor se muntenizează începînd a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Cauzele acestei schimbări sînt înainte de toate încetarea activității

tipografice în Transilvania în prima jumătate a secolului al XVIII-lea şi nevoia stringentă de a avea cărţile de slujbă necesare în bisericile care trecuseră de la liturghia slavonă la cea românească. Cărţile religioase muntenești, tipărite fără încetare la Bucureşti şi la Rîmnic, se răspîndesc masiv în teritoriul de dincolo de munţi, pătrunzînd în cele mai depărtate colţuri şi în cele mai modeste biserici. Reproducînd cuvînt de cuvînt (sau cu minime intervenţii) tipăriturile muntenești, cărturarii blăjeni au respectat normele lingvistice ale textelor pe care le aveau sub ochi. Fără îndoială că la acceptarea normei muntenești a contribuit şi evoluţia graiurilor din zona Alba Iulia—Blaj, care se apropie şi mai mult, în această perioadă, de graiurile muntenești, înainte de toate prin trecerea lui *ğ* la *j* [14]. Prin urmare, în unele privinţe, respectînd norma muntenească, cărturarii blăjeni scriau, în realitate, aşa cum vorbeau. Nu trebuie să uităm, apoi, că diferenţele dintre varianta ardeleană de sud-vest şi cea munteană au fost întotdeauna mai mici decît între varianta munteană şi cea moldoveană şi că, încă din prima jumătate a veacului al XVII-lea, graiurile ardelenești din zona Mureşului mijlociu şi a Tîrnavelor au cunoscut un lent, dar constant proces de „muntenizare" (*dz* > *z*, labiale dure > labiale moi etc.). Un ultim factor de care trebuie să se ţină seama este relativa instabilitate a variantei sud-vest-ardelenești la sfîrşitul secolului al XVII-lea. Deschisă influenţelor succesive ale variantelor literare din Moldova şi Muntenia, ea sugera, prin înseşi aceste oscilaţii, dezagregarea viitoare. Iată, deci, că în Transilvania sud-vestică procesul de muntenizare este oarecum scontat şi normal, ceea ce nu se poate însă spune despre schimbarea bazei dialectale întîmplată în Moldova.

Nu vom mai insista asupra faptului că muntenizarea este, întocmai ca în Moldova, o acceptare deliberată şi conştientă a normei muntenești, şi nu actul reflex al unor tipografi cărora li s-a dat să culeagă o carte din Bucureşti sau din Rîmnic şi care erau puţin interesaţi de aspectul lingvistic al textului. Lucrări care n-au la bază un original muntenesc, cum am văzut că sînt *Învăţătura creştinească* şi *Păstoriceasca poslanie sau Dogmatica învăţătură*, sînt scrise, fără excepţie, în grai muntean. Şi în textele blăjene pătrund, odată cu trăsăturile fundamentale ale variantei muntenești, numeroase particularităţi secundare: *blestemul*, *necaz*, *drept*, *dreptate* etc. Abaterile de la normă, adică „ardelenismele" strecurate, ici-colo, în paginile textelor, sînt scăpări şi nu alterează fondul muntenesc al limbii. Prezenţa lor în număr mai mare în producţii beletristice, cum e *Occisio Gregorii Vodae*, se explică prin considerente de ordin stilistico-literar, de care a ţinut seamă autorul. În legătură cu termenii utilizaţi în această lucrare, observăm că *ciurdă*, *ferie*, *foale* circulă în partea sud-vestică a Transilvaniei (şi în Banat). *Copos* şi *scopi* sînt răspîndite în Crişana, iar *ţintirim* în regiunea nord-estică a Transilvaniei, spre Moldova, coborînd însă spre sud pînă în părţile Tîrnavelor (*sopon* şi *ţipa* circulă în zone largi din Transilvania). *Scuipi* era specific graiurilor dacoromâne de sud. Se vede deci că autorul şi-a recoltat termenii din mai multe graiuri ardelenești şi nu s-a mărginit la

[14] Să nu uităm că vreme de 23 de ani (1715—1738) reşedinţa episcopiei greco-catolice a fost la Făgăraş şi că mulţi dintre cărturarii de la Blaj erau originari din părţile sudice ale Transilvaniei.

al său, care a fost cel din zona Hunedoara—Alba—Tîrnave. Nu e exclus însă ca, în forma în care ne-a parvenit, textul să fie o copie executată de o persoană originară din nordul Transilvanici (poate din Crişana) după originalul alcătuit în zona sus-amintită (Blaj).

Cui i se datoreşte impunerea normei muntene ca limbă literară în Transilvania? Izvoarele istorice nu spun nimic în această privinţă. Întocmai ca în Moldova, ea nu se poate explica decît printr-un consens al cărturarilor, sancţionat de autoritatea ecleziastică cea mai înaltă. E adevărat că printre tipografii de la Blaj sînt mulţi rîmniceni (Dumitru Rîmniceanul, Ioan Rîmniceanul, Petru Papavici Rîmniceanul)[15]. Ar fi greşit să le negăm orice rol în impunerea normei munteneşti. Dar nu un tipograf venit de aiurea poate dicta unor oameni mai învăţaţi decît el să renunţe la norma ardelenească tradiţională, care avea, în cărţile tipărite, o vechime de peste o sută de ani. Aceasta cu atît mai mult cu cît printre tipografii de la Blaj se găsesc, alături de rîmniceni, şi ardeleni, cum ar fi Petru Sibianul, care tipăreşte *Păstoriceasca datorie* (1759), *Păstoriceasca poslanie* (1760) şi *Octoihul* (1760), respectînd, la rîndul său, norma muntenească. Pilduitoare ni se pare împrejurarea că printre tipografii *Evangheliei* din 1765 se află şi Sandul Tipograful de la Iaşi, acelaşi care, în 1745 şi 1749, culesese zaţul pentru *Ceaslovul* de la Rădăuţi şi *Molitvenicul* de la Iaşi, amîndouă scrise în grai moldovenesc. Acum, în 1765, cartea care iese din mîinile lui este, ca limbă, muntenească de la un capăt la altul.

Deşi n-am cercetat decît un număr redus de manuscrise (*Floarea darurilor* şi *Occisio Gregorii Vodae*), ne-am putut forma convingerea că, spre deosebire de situaţia din Moldova, în Transilvania sud-vestică nu se constată diferenţe foarte mari între limba tipăriturilor şi a manuscriselor. Nu avem două norme, ci una singură, care este respectată cu mai multă strictеţe în tipărituri şi e mai laxă în manuscrise, unde numărul elementelor locale ardeleneşti este mai mare.

BANAT

Evenimentele politice, militare şi de ordin religios care s-au succedat în această parte a ţării la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi în prima jumătate a celui următor au avut drept consecinţă încetarea activităţii literare pentru un lung interval de timp. Românii calvini trec în cea mai mare parte la greco-catolicism şi preocupările lor literare, vechi de un secol şi jumătate, îşi găsesc cu aceasta sfîrşitul. Se copiază, firesc, texte religioase, dar cei ce fac acest lucru sînt veniţi nu o dată din afara hotarelor Banatului. Astfel, la 1764, la Oraviţa, se copiază un *Miscelaneu teologic* de dascălul Radu Popovici-Stolojan, nepotul unui egumen din Tismana. Nouă ani mai tîrziu, la Brebu, lîngă Caransebeş, dascălul Marcu Romanescu-Popovici, gorjean, transcrie de asemenea un miscelaneu. Toţi aceştia, olteni fiind, scriau, cum e şi firesc, muntenеşte. *Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvaşului*, alcătuită, foarte proba-

[15] Vezi *Istoria literaturii române*, ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, 1970, p. 483.

bil, în sudul Hunedoarei, ne-a parvenit în copii tîrzii, imprecis datate, care par a fi fost făcute în afara ariei bănăţene-hunedorene (cf. O. Şchiau-L. Bot, *op. cit.*, p. 17). *Îndreptarea păcătosului*, avînd menţiunea „Temişvar, 1765", este tipărită, de fapt, cum am văzut mai sus (p.394), la Iaşi şi este scrisă în grai muntean. Spre sfîrşitul perioadei se manifestă printre bănăţeni o oarecare redeşteptare a interesului pentru literatură. *Ducerea de mînă pentru cinsta şi direptatea* (Viena, 1777), care a fost atribuită bănăţeanului Mihai Roşu, se leagă organic de producţia literară a perioadei următoare, unde îşi găseşte locul firesc. Cît priveşte notiţele cu caracter istoric ale protopopului Nicolae Stoica din Mehadia, ele au fost scrise după 1780, deşi relatează uneori şi despre evenimente anterioare acestei date.

TRANSILVANIA DE NORD

Activitatea literară desfăşurată în această regiune a ţării continuă să se reducă, în cea mai mare parte a ei, la copierea cărţilor religioase. Cele mai multe manuscrise, ajunse pînă la noi, provin, ca şi în epoca anterioară, din părţile Bihorului. Se copiază astfel o *Evanghelie* (Bîrgău, 1760), *Liturghicre* (Sîn-Miclăuş, 1724; Aştileu, 1728; Sititelec; 1739; Suiug, 1740), o *Cazanie* (Apateu, 1737), un *Minei* (Josani, 1731). Din Sălaj deţinem un *Penticostar* (Giurtelec, 1771) şi un *Liturghier* (Hereclean, 1743), din regiunea Clujului şi a Turzii o *Psaltire* (Nemiş-Juc, 1751), un *Octoih* (Nemiş-Juc, 1759) şi un *Octoih-Antologhion* (Turda, 1742), din părţile Dejului un *Liturghier şi Strastnic* (Gîrbău, 1718), iar din Maramureş un *Molitvenic* (Văleni, 1725). De observat că unii dintre copiştii manuscriselor sînt originari din Moldova (preotul Vasile Moldoveanul, Ştefan Dascălul Moldoveanul), alţii din regiunea Muncaciului (diacul Ioan Muncăceanul, Pavel Dascălul din Muncaci).

Se mai copiază, arareori, şi texte de literatură populară. Aşa e, de pildă, *Poveste lui Archirie filosoful*, transcrisă de un oarecare Pop Nichifor „de la Sălaj" în 1778. În regiunea Clujului trebuie localizate *Cîntecele cîmpeneşti (Kintyets kimpenysety ku glazurj rumunyesty)*, tipărite cu litere latineşti şi ortografie maghiară, probabil la Cluj, în 1768.

Dintre puţinele lucrări referitoare la literatura nord-ardeleană din secolul al XVIII-lea, numai două interesează cercetarea noastră: B. Kelemen, *Contribuţii la fonologia graiurilor dacoromâne. Aspectul fonetic şi fonologic al unui text din 1768*, în „Cercetări de lingvistică", VII, 1962, nr. 2, p. 225—247 (despre *Cîntece cîmpeneşti*); Gh.Şerban Cornilă, *Un manuscris preţios din Bihorul înstrăinat: Liturghierul popii Ion din Suiug*, Sibiu, 1941.

Trăsături fundamentale

LITERATURA RELIGIOASĂ

Dintre textele destul de numeroase copiate în regiunea Bihorului, am ales două liturghiere, care, deşi scrise la interval de numai nouă ani, sînt deosebit de semnificative pentru a cunoaşte sensul în care evoluează

varianta literară nord-ardelenească în prima jumătate a celui de al XVIII-lea secol.

Liturghierul copiat de popa Ştefan la Sîmboşag în 1730 nu reproduce nici una din tipăriturile care văzuseră lumina tiparului pînă la acea dată. El se apropie foarte mult de *Liturghierul* transcris de Vasile Sturdze Moldoveanul în 1701 la Stracoş—Bihor. Ca şi acela, textul respectă unele dintre particularităţile fundamentale ale variantei literare nord-ardeleneşti. Astfel, *e* medial aton se închide destul de des la *i*: *adivărat* (23r), *carile* (10r), *peştiri* (80r), *trii* (32r), *viniţi* (33r), *î* nu s-a „diftongat" în *mînilor* (20r, 74v), *pîne* (76r), *-eá* se reduce uneori la *e* (*ę*): *ce* (8r), *pre*[curatul] (39v), labialele sînt dure: *dvorbăsc* (73v), *s(ă) ne izbăvască* (42r), *să slăvască* (37r), *să spodobască* (68r), *să tocmăsc* (32r), *s*, *dz*, *z* duri: *dzîcînd* (22r), *folosăşte* (31r), *păzăşte* (12v), *sîngur* (39r), desigur alături de *s*, *dz*, *z* moi, *ş* moale înainte de *e*: *ai aşezat* (12r), *mieluşelul* (23r), *să soverşesc* (61r), *şezi* (34r), *ş*, *j* moi înainte de *e*, provenit dintr-un mai vechi *ea*: *greşelelor* (21r), *grijeşte* (33v), *slujeşte* (73v), africata *dz*: *dzicînd* (32r), *Dumnedzăul* (31v), *ğ*: *agiutorul* (6r), *giudecăţile* (10r), *giungherea* (23r), *gios* (23r), *a* invariabil (destul de frecvent): *a*[l] *lui Isac şi a*[l] *lui Avram* (57r), *a*[le] *tale* (46r) etc. N-am întîlnit însă niciodată palatalizarea lui *f* (cf. de ex. *va fi*, 32v), observaţie care rămîne valabilă şi în privinţa celorlalte texte nord-ardeleneşti, analizate în paginile următoare.

Am consemnat în textul *Liturghierului* cîteva particularităţi de tip sudic (muntenesc). E de notat, în primul rînd, prezenţa masivă a lui *z*, care copleşeşte numeric pe *dz*: *auzi* (6v), *Dumnezăul* (2r), *grumazii* (39v), *miazănoapte* (32v), *zua* (7v) etc. *J* se întîlneşte mult mai rar: *neajuns* (12r), *să ajute* (1r). Mai pot fi amintite, în aceeaşi ordine de idei, *pîine* (45v) şi *şarpelui* (74v). Cum să explicăm pătrunderea acestor elemente de tip muntenesc în textul *Liturghierului*? Provin ele dintr-un eventual original muntenesc, prelucrat apoi în Transilvania? Cea mai veche *Liturghie* muntenească cunoscută e cea tipărită la Tîrgovişte, în 1713, or versiunea copiată în 1730 la Sîmboşag circula în regiunea Bihorului la 1701, dacă nu chiar mai devreme. Sînt imputabile muntenismele vreunui copist anterior din părţile mai sudice ale Transilvaniei (în care caz, popa Ştefan a transcris o copie intermediară a textului)? Sau, poate, elementele de tip sudic aparţin copistului nostru, popii Ştefan, care s-a lăsat influenţat de norma tipăriturilor din Bucureşti şi Rîmnic, ori, eventual, şi-a reprodus în scris propriile particularităţi de grai (în măsura în care aveau curs în Bihor la 1730 unele dintre fonetismele mai sus citate)? În lipsa unor indicii mai sigure nu putem hotărî care din aceste explicaţii are cele mai mari şanse de a fi adevărată.

Nouă ani mai tîrziu, în 1739, preotul Gavril din Sititelec transcrie pentru nevoile bisericii locale un *Liturghier*, servindu-se de una dintre ediţiile bucureştene (din 1713 sau 1728) ori de cea rîmniceană din 1733. În linii mari, copistul bihorean respectă cu fidelitate textul muntenesc, împreună cu toate particularităţile limbii sale. Iată de ce vom întîlni în paginile *Liturghierului* din Sititelec o serie de muntenisme ca *îi* în *mîini* (43v), *mîinile* (29v), *pîini* (6v, 7v), labiale moi: *să ne blagoslovească* (51v), *merg* (1v), *mergînd* (69r), *j* dur în *grijă* (96r), *ş*, *j* duri în *greşaşte* (59v), *sfîrşaşte* (62r), *slujaşte* (1r), *şaptezăci* (47v), *z*: *amiază-*

noapte (6[r]), *aprinzătoriul* (1[v]), *auzite* (121[r]), *j : a ajuta* (10[r]), *jos* (44[v]), *junghe-să* (45[r]), *judecata* (44[v]), etc.

Firește, era exclus ca un scriitor care urmase pînă atunci normele variantei nord-ardelenești să nu strecoare, din nebăgare de seamă sau poate uneori cu intenție, unele particularități caracteristice normei locale. Popa Gavril scrie astfel consecvent *ș*, *j* moi înainte de *e* (excepțiile fiind foarte rare) : *săvîrșesc* (98[v]), *slujesc* (103[v]) etc. El îl înlocuiește adeseori pe *ă* (precedat de *ș*) prin *e* (raportarea s-a făcut la ediția bucureșteană din 1728) : *așăzat* (Lit. 1728, 37) — *așezat* (Lit. 1739, 31[r]), *înșălăciunea* (Lit. 1728, 186) — *înșelăciunea* (Lit. 1739, 155[v]), *șăzi* (Lit. 1728, 194) — *șezi* (Lit. 1739, 162[v]). Durificarea lui *s*, *z* apare de asemenea destul de des (dar rostirile moi rămîn larg majoritare) : *Dumnezău* (121[r]), *sara* (169[r]), *sîngur* (121[r]) etc. ; cf. și grafiile *scoțindu-ne* (78[r]), *singe* (41[v]). Celelalte particularități de tip nordic au un caracter mai mult sau mai puțin întîmplător : *mînii* (5[r]), *trupască* (147[v]), *Dumnedzău* (2[r]), *gios* (4[v]).

Liturghierul popii Gavril din Sititelec dovedește accentuarea influenței muntenești în regiunea Bihorului. Nici nu putea fi altfel. Răspîndite pînă în acest colț nord-vestic al Ardealului, cărțile muntenești trebuiau să scoată din circulație textele mai vechi de la Bălgrad sau din Moldova. Oricît de multe ar fi fost, ele nu făceau față necesităților, de aceea erau copiate. Copiindu-se, cărțile își impuneau adeseori norma. *Liturghierul* din 1739 nu trebuie totuși considerat drept o dovadă că spre jumătatea veacului în Bihor varianta muntenească se substituise celei nord-ardelenești. Alte texte bihorene din anii 1740—1750 par a arăta că transcriitorii rămîneau credincioși variantei literare locale. Din datele sumare și disparate pe care le deținem rezultă că *Liturghierul* popii Ion din Suiug—Bihor (1724) prezintă pe *dz (dzi, dzicînd, Dumnedzău)* și pe *ğ (gioi, giosu, giunghere)*. Tot *dz* și *ğ* au fost notați și în *Cazania* din Sitani—Bihor (1735). În ambele texte a fost însă întîlnit sporadic și *j : încunjurări* (în *Liturghier*) și *judecătoriule* (în *Cazanie*)[16]. Ar fi de văzut cum se prezintă în această privință cărțile religioase bihorene din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ; din păcate, n-am avut la dispoziție asemenea texte.

În Sălaj, lucrurile stau aproximativ la fel ca în Bihor. Particularitățile mai importante ale *Liturghierului* copiat de popa Petre din Hereclean în 1743 sînt următoarele : sporadica trecere a lui *e* medial aton la *i : a triia* (78[r]), *-eá > e(ę) : me* (21[r]), *a să ține* (78[v]), cf. și *înfricoșet* (41[r]), *î* „nediftongat" : *mînilor* (77[r]), *pîne* (27[r], 49[r]), *pînea* (80[r]), *f* păstrat : *să fie* (74[r]), *fieștecare* (77[v]), labiale dure : *iubăsc* (85[r]), alternînd cu labiale moi : *să meargă* (79[r]), *mergînd* (21[r]), *să priimească* (53[r]), durificarea destul de rară a lui *dz*, *z* și *ț : adurmiț* (78[v]), *dzua* (84[r]), *îmbuldzala* (85[v]), *au zîdit* (21[v]), *ș* moale înainte de *e : mișci* (52[r]), *orașele* (86[r]), *ș*, *j* moi înainte de *ĕ (e) : greșĕlelor* (20[v], 53[v]), *slujĕște* (75[v]), *șerpelui* (77[r]), *a șĕse* (25[v]), alături de *ș* dur : *șasă*, *șase* (76[r]), *dz* foarte frecvent : *budzele* (28[v]), *Dumnedzeul* (37[r]), *dzile* (86[r]), *grumadzii* (38[r]),

[16] Vezi I. Pătruț, *Influențe maghiare în limba română*, în SCL, IV, 1953, p. 213 ; Dan Simonescu, *Precizări despre Liturghierul lui Coresi*, în „Limba română", XI, 1962, nr. 4, p. 435.

ședzători (55ʳ); *z* apare rar: *șez* (75ʳ), *ǧ* peste tot: *să agiute* (37ʳ), *agiutoriu* (85ᵛ), *giudecată* (76ᵛ), *giudeț* (46ʳ) etc., *e* (< *ea*) a trecut la *ă* după un *r* dur: *să arăte* (79ᵛ), articolul *a* invariabil (rar): *a*[l] *fiului* (27ʳ), iotacizarea verbelor: *să supuie* (37ʳ), *să tremiță* (87ᵛ) etc.

După cum se vede, într-o serie de cazuri, *Liturghierul* popii Petre se apropie sub raport lingvistic de norma tipăriturilor scoase la lumină de meșterul Chiriac Moldoveanul în timpul activității desfășurate în Ardeal, la Bălgrad și la Sibiu. După cum știm, Chiriac a pus sub tipar texte scrise în varianta ardelenească de sud-vest, în care a introdus unele moldovenisme și în primul rînd pe *dz*, care formează norma tipăriturilor sale (fără a-l înlocui, totuși, pretutindeni pe *z* din originalele popii Ioan Zoba din Vinț). N-ar fi exclus ca preotul sălăjean să fi copiat o tipăritură bălgrădeană, pierdută astăzi, datorită lui Chiriac și apărută, poate, în 1687, cînd tipograful moldovean scoate la lumină prima parte a liturghierului, proscomidia, sau, cum i se spune în titlul cărții, *Rînduiala diaconstvelor*. Desigur, transcriind un text bălgrădean, popa Petre a introdus în copia sa și unele particularități nord-ardelenești. Ceea ce trebuie să remarcăm în mod special este prezența, într-un text scris în Sălaj, a cîtorva particularități de tip sudic: labiale moi, *ș*, *j* duri, *z*.

Penticostarul popii Gheorghe din Giurtelec — Sălaj (1771) este copiat după o versiune prescurtată (cu cîteva modificări) a cărții tipărite la Rîmnic în 1743. Ca și în cazul *Liturghierului* popii Gavril din Sititelec, copistul respectă, în general, norma muntenească. Astfel, el scrie *îi : mîinilor* (33ʳ), labiale moi: *merg* (10ʳ), *mergînd* (1ʳ, 38ʳ) etc.; cf. însă și *beutură* (3ʳ; în *Penticostarul* rîmnicean: *băutură*), *ș* dur în *greșalele* (54ᵛ), *șapte* (64ʳ), *șasă* (35ᵛ), *z : auzit-au* (3ᵛ), *au spînzurat* (18ʳ), *au văzut* (17ʳ), *zice* (1ᵛ), *j : au ajuns* (10ᵛ), *s-au batjocorit* (11ʳ), *joi* (17ᵛ), *jos* (11ʳ), *împrejur* (1ʳ), *junghiiat-au* (64ʳ) etc. Particularitățile nord-ardelenești introduse de copist sînt, în general, mai numeroase decît în *Liturghierul* din 1739, ceea ce face ca, într-o serie de cazuri, norma textului să o constituie alternanța între fonetismul muntean și cel nord-ardelean. Cuvintele prezentînd pe *î* sînt mai numeroase decît cele cu *îi : mîni* (19ʳ), *mînile* (38ʳ), *pînea*, *pînile* (18ʳ), labialele dure (mai ales înainte de *ea*) covîrșesc în număr labialele moi: *mărgînd* (46ᵛ), *să să osibască* (33ʳ), *să se rîsipască* (2ʳ) etc. Destul de frecventă este închiderea lui *e* medial aton la *i*: *moștinire* (3ʳ), *pominire* (18ʳ), *tri* (7ʳ), *a triia* (4ᵛ), *vinia* (4ʳ), în schimb reducerea lui *-eá* la *e(ę)* n-am întîlnit-o niciodată: *cea* (11ʳ), *mea* (2ʳ), *prea* (6ʳ). Rostirea dură a lui *s* și *z* este notată destul de des: *mărturisască-se* (12ʳ), *sara* (22ʳ), *zua* (21ᵛ) etc.; cf. și *samă* (18ʳ). În schimb, înainte de *e*, *ș*, *j* sînt totdeauna moi: *ai așezat* (5ʳ), *nedeșertîndu-să* (43ʳ), *mielușelul* (7ʳ), *straje* (3ʳ). Rostirea dură a lui *ș* în *greșalele*, *șapte* etc. este dublată de rostirea lui moale: *sfîrșește* (1ʳ). Dacă *dz* nu apare niciodată, în schimb *ǧ* se întîlnește uneori: *giuca* (4ʳ), *vei giunghiia* (17ᵛ). Înainte de *ĕ*, în poziția *e*, *r* apare rostit moale, conform normei nord-ardelenești: *izvorĕște* (26ʳ).

Deși în general particularitățile nord-ardelenești sînt destul de numeroase, textul prezintă, de la prima ochire, o înfățișare muntenească, datorită în primul rînd prezenței lui *z* și *j*. Măcar în parte, notarea acestor slove s-ar putea datora și evoluției africatelor *dz* și *ǧ* la fricative

în părţile Sălajului, proces care, dacă nu era încheiat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cunoştea, în orice caz, o destul de mare extindere (în special în ceea ce-l priveşte pe *dz*).

Din părţile Băii-Mari ne-a parvenit un *Evangheliar*, copiat de Vartolomei Volskii (un ucrainean?), în Bîrgău, în anul 1760. Copistul transcrie cele patru evanghelii după *Noul Testament* de la Bălgrad din 1648. În general, el respectă normele cărţii tipărite. Ştiind care erau trăsăturile distinctive ale variantei sud-vest-ardeleneşti la jumătatea secolului al XVII-lea, va fi cît se poate de normal să descoperim în manuscrisul de la Bîrgău pe *î : mînile* (14ᵛ, 43ʳ), alături de *îi : pîini* (3ᵛ, 15ʳ), labiale moi : *iubesc* (5ᵛ), *mergînd* (19ᵛ), *să proslăvească* (4ᵛ), alături de cele dure ; cf. şi *beutură* (23ʳ), *ş* dur înainte de *e : oraşăle* (10ᵛ), *şăzi* (21ʳ), alături de *ş* moale, *ş, j* duri înainte de *ea : greşalele* (17ᵛ), *slujaşte* (3ᵛ), *şapte* (15ʳ), *şarpelui* (67ᵛ), alături de *ş, j* moi, forme refăcute de tipul *să vină* (20ᵛ), dublate de cele, mult mai numeroase, iotacizate etc. Precum se vede, din original au pătruns în acest text unele particularităţi de tip sudic, întocmai ca în *Liturghierul* copiat de popa Petre din Hereclean. De observat că o particularitate cum e durificarea lui *ş* caracteriza graiul copistului, ceea ce poate constitui o explicaţie suplimentară a faptului că el reţinea grafiile cu *ş, j* duri din original. Într-adevăr, *şĕrpe* (NT, 9ᵛ) devine *şărpe* (Ev. 1760², 6ᵛ). Copistul mai avea în graiul său şi fenomenul reducerii lui *-eá* la *e(ę)*, pentru că el schimbă pe *şădea* (NT, 20ᵛ) în *şăde* (Ev. 1760², 15ʳ). Demn de relevat este zelul acestui Vartolomei Volskii de a „corecta" grafiile „aberante" ale originalului, deşi în felul acesta el se îndepărta de normele literare nord-ardeleneşti. Precum se ştie, în *Noul Testament* din 1648 apar, mai rar, labialele dure şi africata *dz*. Întîlnind aceste particularităţi care erau mai puţin frecvente în tipăritura bălgrădeană în raport cu labialele moi şi cu *z*, Volskii le înlocuieşte prin fonetismele „normale" : *Dumnedzău* (NT, 19ᵛ) — *Dumnezeu* (Ev. 1760², 14ʳ), *dumnedzeieşti* (NT, 21ᵛ) — *dumnezeieşti* (Ev. 1760², 15ᵛ), *mărgînd* (NT, 27ᵛ) — *mergînd* (Ev. 1760², 19ᵛ).

Copia din Bîrgău a evangheliilor este o dovadă a influenţei pe care o mai exercita în nordul Ardealului varianta din sud-vestul Transilvaniei după 1750, deci într-o perioadă în care, în cărţile ce se tipăreau, această variantă fusese înlocuită de cea muntenească.

Tot o tipăritură de la Bălgrad copiază în 1725, la Văleni—Maramureş, Pavel Dascălul, originar din Muncaci. E vorba de un *Molitvenic*, transcris cu fidelitate direct după cartea tipărită la Bălgrad în 1689 de Chiriac Moldoveanul. Vom întîlni, de aceea, în paginile manuscrisului maramureşean pe *î*, alături de *îi : cîni* (107ʳ) — *pîine* (143ʳ), labiale moi şi dure : *să izbăvească* (105ʳ), *iubesc* (123ᵛ) — *să lipască* (181ʳ), *proslăvască* (79ᵛ), *ş* moale : *deşertare* (111ʳ) alternează cu *ş* dur : *deşărt* (161ʳ), *ş* dur în : *greşalele* (33ʳ), *şaptedzăci* (53ʳ), alături de *ş* moale : *greşĕlele* (54ʳ), *obîrşĕşte* (80ᵛ), *dz : vor audzi* (159ᵛ), *dziseră* (56ᵛ), *surdzilor* (159ᵛ), alături de *z*, care apare însă mult mai rar : *să aşĕze* (158ʳ), *mă auzi* (52ᵛ), *ğ* : *agiutoriu* (160ᵛ), *botegiune* (159ʳ), *giudeţ* (54ʳ) etc. Interesant ni se pare faptul că scribul schimbă pe *dz* în *z* în unele cazuri : *nevădzut* (Mol. 1689, 48ʳ) — *nevăzut* (Mol. 1725, 54ʳ), *vădzură* (Mol. 1689, 142ᵛ) — *văzură* (Mol. 1725, 159ʳ). Alte modificări : *pentru* (Mol. 1689, 48ʳ) —

păntru (Mol. 1725, 54ᵛ), *semnul* (Mol. 1689, 144ᵛ) — *sămnul* (Mol. 1725, 161ᵛ), *slujăsc* (Mol. 1689, 54ʳ) — *slujesc* (Mol. 1725, 48ᵛ).

Ultimul text religios nord-ardelean de care ne-am ocupat este scris în regiunea Clujului, anume la Nemiș-Juc, în 1759. E un *Octoih* copiat de dascălul Vasile Muntean. Manuscrisul reproduce o versiune abreviată a *Octoihului* bucureștean din 1746. E posibil ca scurtarea textului din 1746 să se fi făcut undeva în Transilvania. În orice caz, putem afirma că dascălul din Nemiș-Juc nu a transcris direct tipăritura din București. Textul de care s-a servit conserva însă particularitățile muntenești ale originalului. Vasile Muntean le-a respectat la rîndul său, desigur cu unele abateri. Labialele moi se întîlnesc frecvent: *iubesc* (172ᵛ), *mergînd* (154ᵛ, 162ʳ), *au mers* (162ᵛ), dar, sporadic, apar și labialele dure: *să izbăvască* (166ʳ). Alături de *s*, *z*, *ț* moi, care apar frecvent, se pot nota și grafii de tipul *să păzască* (163ʳ), *sîngur* (87ᵛ) etc.; cf. și *văzînd* (75ᵛ). *Ș* dur urmat de *ea* formează regula: *greșalele* (73ʳ), *șapte* (163ᵛ), *șarpe* (132ᵛ); cf. însă *șesăzeci* (165ᵛ); *ș* moale urmat de *e: deșert* (75ᵛ), *ai deșertat* (51ᵛ) etc. alternează cu *ș* dur, care apare destul de frecvent în text: *șărpi* (164ʳ), *șăzînd* (90ᵛ), *ușă* (85ʳ); cf. și *strajă* (91ᵛ). *Z* este general în manuscris: *șăzut* (164ᵛ), *au zăcut* (64ʳ), *zi* (62ᵛ), la fel *j: ajutătoare* (38ᵛ), *joi* (132ʳ), *jos* (51ᵛ), *judecăți* (76ʳ). Destul de des am notat diftongul *îi* în *pîine* (157ᵛ, 166ᵛ, 171ʳ); cf. însă *mînile* (65ᵛ, 164ʳ, 167ᵛ), *mînilor* (99ᵛ). *E* medial aton este păstrat de regulă, dar cîteodată este trecut la *i: ominesc* (61ᵛ), *pominĕște-mă* (34ʳ) etc. Izolat, se întîlnește și durificarea lui *d* în *să ne dăsfătăm* (161ᵛ), absentă în toate celelalte texte din nordul Transilvaniei. Să menționăm, în sfîrșit, că în *Octoih* am notat numai forme variabile ale articolului posesiv și forme verbale iotacizate.

Nu putem încheia aceste considerații fără a arăta că, în notița care însoțește textul, copistul scrie cu *z: Dumnezeu, zile*, cu *j: am ajuns, au ajutat*, cu *ș* dur: *greșale*, cu *-eá* păstrat: *a rămînea*; de remarcat grafiile *Dumnezeu, zile*, care reflectă rostirea moale a lui *z*; cf. și *blîndĕțelor* (toate exemplele să găsesc la f. 172ᵛ).

LITERATURA BELETRISTICĂ

Nu cunoaștem din ce parte a țării venea originalul romanului *Archirie și Anadan* pe care sălăjeanul Gheorghe Pop îl copiază, parțial, în 1778, sub titlul *Poveste lui Archirie filosoful*. E posibil să avem a face cu un original muntenesc — sud-ardelenesc. În orice caz, textul prezintă labiale moi: *să lovească* (5ᵛ), *să merg* (6ʳ), *tocmesc* (9ʳ), *ș* dur: *șăd* (12ʳ), *să șăzu* (6ʳ), firește alături de *ș* moale, *z: Dumnezeu* (5ʳ), *frunza* (5ʳ), *grumazii* (5ʳ), *j: ajunge* (5ʳ), *ajutorul* (5ʳ), *jupîneasa* (8ʳ) etc. Chiar dacă admitem (cu dreptate) că spre 1780 *dz* trecuse la *z* și *ğ* la *j* în părțile sălăjene, rămîn inexplicabile prin graiurile locale rostirea moale a labialelor sau durificarea lui *ș* în *șăd, să șăzu*. În alte privințe, textul rămîne însă fidel normei locale: *e* aton > *i* în *tri* (8ᵛ), *î* în *pîne* (5ᵛ), *-eá* > *e(ę): a bc* (6ʳ), *făce* (9ᵛ), *șăde* (6ᵛ), *s* dur: *dusăiu* (6ʳ).

Dacă copia sălăjeanului Gheorghe Pop consemnează un amestec de norme muntenești și nord-ardelenești, în schimb culegerea intitulată

Cîntece cîmpenești, tipărită de un anonim, probabil la Cluj, în 1768, este reproducerea, cît se poate de exactă, a graiului românesc din regiunea Clujului (spre Oradea). Comparația între aceste versuri și celelalte texte scrise în aceeași parte nord-vestică a Transilvaniei e în măsură să ne arate în ce grad limba literară scrisă (cu litere chirilice) ajunsese să se depărteze în anumite privințe prin tradiție grafică și prin influența normei muntenești de graiul vorbit. (De menționat că ortografia maghiară, lipsită de semne speciale pentru redarea unor sunete românești, între care *ă* și *î*, l-a împiedicat pe autor să noteze unele particularități ale graiului ardelenesc pe care-l vorbea.) Am consemnat astfel, în ceea ce privește vocalismul, trecerea lui *e* aton la *i* : *soarilye* (1ʳ), *î* în *kinyi* (2ʳ) și frecventa notare a închiderii lui *-eá* la *e(ę)* : *proe* (= prę ; 2ᵛ), *re* (2ʳ) etc. În domeniul consonantismului semnalăm, înainte de toate, palatalizarea labialelor : *ptyelye* (= pt'ęl'e ; 5ʳ), *ptyike* (= pt'ikă ; 2ᵛ), *tyeptenate* (= t'eptănate ; 7ʳ), *albgyinutze* (= albd'inuță ; 4ʳ), *ibgyire* (= ibd'ire ; 6ʳ), *lumnyina* (= lumńina ; 1ᵛ), *nyimnyike* (= ńimńică ; 2ᵛ), *serbintye* (= șerbint'e ; 1ᵛ), *zsin* (= ȝin ; 5ᵛ). Mai remarcăm, de asemenea, prezența lui *e* (sau *ă*?) după *ș*, *j* : *greselye* (5ʳ), *zselye* (= jęl'e ; 2ᵛ) și formele cu *d* refăcut : *sze sáde* (= să șadă ; 4ᵛ), *sz-o váde* (= s-o vadă ; 4ᵛ), *ved* (2ᵛ). Se notează peste tot *z* : *vezut* (5ʳ), *zatse* (1ʳ) și *j* : *azsunzse* (2ᵛ), *zsugyelye* (2ᵛ), fără îndoială pentru că așa se rostea în graiul vorbit de autor. Dacă adăugăm la aceste particularități altele asupra cărora ne vom opri mai jos (de ex. : palatalizarea dentalelor, *ğ* > *j* în cuvinte de tipul *jem*, auxiliarul *o* la pers. 3 sg. a perfectului compus etc.), vom avea o imagine destul de clară a stadiului de evoluție atins de graiurile din regiunea Clujului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Trăsături secundare

Fonetică

Vocalism. A păstrat în *să blastăme* (Lit. 1739, 171ᵛ).

Cu totul sporadică trecerea lui *ă* proton la *a* : *sarafimi* (Lit. 1730, 33ʳ), *spasește* (Mol. 1725, 140ʳ).

Ă nu a trecut la *a* în *păharul* (Lit. 1743, 49ʳ, 79ᵛ).

Ă conservat în *blăstemul* (Oct. 1759, 37ʳ), *să mulțămim* (Lit. 1739, 120ᵛ), *nădějdea* (Lit. 1743, 51ʳ), *rădică* (Pent. 1771, 6ʳ), *răsipește* (Lit. 1730, 7ʳ) ; *ă* > *e* în *blestămul* (Pent. 1771, 21ᵛ), *femeile* (Lit. 1730, 133ʳ), *necazului* (Pent. 1771, 21ᵛ), *nedějde* (Lit. 1730, 132ʳ) ; *ă* > *o* în *norod* (Lit. 1743, 78ᵛ; Oct. 1759, 8ᵛ ; Pent. 1771, 13ʳ).

E păstrat în *arepi* (Lit. 1743, 76ʳ), *beșĕreci* (Lit. 1743, 25ᵛ), *cetesc* (Lit. 1743, 15ᵛ), *demineață* (Lit. 1730, 2ʳ ; Oct. 1759, 135ᵛ, 136ʳ), *lepăda* (Lit. 1743, 42ʳ ; Oct. 1759, 99ᵛ), *prevește* (Lit. 1743, 72ʳ), *previre* (Pent. 1771, 9ʳ), *strein* (Ev. 1760², 23ʳ) ; *e* > *ă* în *nu lăpăda* (Lit. 1730, 11ᵛ) ; *e* > *i* în *dimineața* (Lit. 1739, 5ʳ), *priceperii* (Lit. 1730, 34ᵛ).

E conservat în *dereapta* (Ev. 1760², 25ᵛ), *dereptății* (Lit. 1743, 38ᵛ) ; cf. însă *dreaptă* (Pent. 1771, 10ᵛ), *drept* (Oct. 1759, 162ᵛ), *dreptatye* (C. cîmp., 4ʳ), *să îndreptezi* (Arch., 12ʳ).

A analogic în locul lui *e* în *datorie* (Lit. 1730, 33ᵛ; Lit. 1739, 59ᵛ; Oct. 1759, 106ᵛ), *datoriu* (Arch., 5ʳ).

I — *i* > *i*: *primește* (Lit. 1730, 12ʳ).

Î pentru *i* în *tînăreţelor* (Lit. 1730, 132ʳ).

Î > *u* în *umbla* (Mol. 1725, 106ᵛ; Lit. 1730, 13ʳ; Lit. 1739, 10ʳ; Oct. 1759, 131ᵛ; Pent. 1771, 61ʳ), *umplea* (Lit. 1730, 22ʳ; Oct. 1759, 99ʳ; Pent. 1771, 3ʳ), dar formele cu *î* n-au dispărut, deşi sînt mai rare: *îmbla* (Mol. 1725, 160ᵛ; Lit. 1739, 43ᵛ; Lit. 1743, 85ʳ; Ev. 1760², 10ʳ), *împlea* (Lit. 1730, 52ʳ; Lit. 1739, 43ᵛ; Pent. 1771, 9ᵛ).

Î > *u* în *curund* (Arch., 9ʳ); cf. şi *curînd* (Oct. 1759, 168ᵛ).

O > *ă* în *tet* (= tăt; C. cîmp., 1ʳ).

O > *u* în *adurmind* (Pent. 1771, 8ʳ), *adurmiţ* (Lit. 1743, 78ᵛ), dar formele cu *o* (refăcut) se întîlnesc mai des: *adormit* (Pent. 1771, 7ʳ), *adormitului* (Mol. 1725, 115ʳ), *dormind* (Oct. 1759, 22ʳ).

U păstrat în *preuţi* (Lit. 1743, 86ᵛ), *preuţesc* (Lit. 1743, 25ʳ).

U > *o* în *(să) ostenesc* (Lit. 1739, 109ʳ; Lit. 1743, 37ᵛ).

Sincopa lui *u* în *să uşti* (Pent. 1771, 20ʳ); cf. însă *să usuci* (Pent. 1771, 17ᵛ, 20ᵛ).

Hiatul *ă-u* păstrat în *înlăuntrul* (Lit. 1739, 5ᵛ).

Ea > *a* în *lapădă* (Oct. 1759, 114ᵛ; Ev. 1760², 5ʳ).

Iá > *ie(ię)* în *a să apropie* (Lit. 1730, 39ʳ).

Iu păstrat în *iuşoară* (Ev. 1760², 11ʳ), *minciunoşi* (Ev. 1760², 22ᵛ); cf. însă *uşor* (Lit. 1739, 110ʳ).

Consonantism. V păstrat în *svinţiia* (Lit. 1743, 42ʳ), *svînt* (Lit. 1730, 31ʳ), *svîn[t]ul* (Pent. 1771, 19ᵛ), *svintei* (Mol. 1725, 54ʳ); a trecut la *f* în *sfînta* (Pent. 1771, 13ʳ), *sfîntului* (Lit. 1730, 7ʳ), *sfinţii* (Lit. 1743, 39ʳ).

V > *h* în *horbe* (C. cîmp., 1ᵛ).

M păstrat în *să rumpă* (Mol. 1725. 59ᵛ), *vor rumpe* (Mol. 1725, 159ᵛ).

Palatalizarea dentalelor, în C. cîmp.: *gyezsetye* (= d'ęjct'e; 3ᵛ), *gyin* (= d'in; 1ʳ), *hogyine* (= hod'ină; 1ᵛ), *dragosztyelye, kintyéku* (1ʳ), *osztenyindu* (2ᵛ).

T dur în *aştaptă* (Lit. 1730, 8ʳ), *blăstăm* (Mol. 1725, 113ʳ; Lit. 1730, 22ᵛ), *să stînge* (Pent. 1771, 2ʳ).

Propagarea lui *n* în *genunchele* (Mol. 1725, 159ᵛ).

Ğ > *j* în *trázse* (= traje; C. cîmp., 1ᵛ), *zsenuntyi* (= jenunt'; C. cîmp., 4ᵛ), *zsjeme* (= jęme sau, poate, žęme,; C. cîmp., 1ᵛ).

R dur în *putrăd, putrăgiune* (Pent. 1771, 9ʳ), *strîcăciune* (Lit. 1743, 78ᵛ), *strîgă* (Lit. 1743, 49ʳ); *r* moale în *au omorit* (Mol. 1725, 145ᵛ).

R moale în *păcurariu* (Arch., 13ᵛ), *sporiu* (Lit. 1739, 60ʳ) etc.

R > *zero*, prin disimilare totală: *ferjaste* (= fercastă; C. cîmp., 3ᵛ).

H > *f* în *poftele* (Lit. 1743, 41ʳ); cf. şi *pohtele* (Lit. 1739, 61ʳ); *h* > *f* > *v* în *învivorat* (Lit. 1743, 86ʳ), *vîrvurile* (Lit. 1743, 76ʳ).

Morfologie

Pluralul substantivului *mînă* este *mînule* (Mol. 1725, 138ᵛ; Lit. 1730, 22ʳ; Lit. 1743, 72ʳ) şi *mî(i)ni(le)* (pentru care, vezi mai sus, p. 417-420).

Pronumele negativ *nime* (Lit. 1743, 41^{r}) — *niminea* (Oct. 1759, 141^{v}).

Pronumele nehotărît *varecine* (Ev. 1760^{2}, 5^{r}, 7^{r}).

Numeralele ordinale prezintă terminaţiile *-le* şi *-lea* : *al doile* (Lit. 1743, 26^{r}; Pent. 1771, 17^{v}) — *al şĕptelea* (Pent. 1771, 10^{v}), *al triilea* (Pent. 1771, 60^{v}).

Forme de prezent (indicativ şi conjunctiv) : *lucrează* (Lit. 1739, 6^{v}), *să mănînci* (Lit. 1739, 9^{r}), *sze rebd* (= să răbd ; C. cîmp., 2^{v}), *ştie* (Mol. 1725, 53^{v}).

Auxiliarul *o* la pers. 3 sg. şi pl. a perfectului compus : *n-o jernat* (C. cîmp., 3^{r}), *o letrat* (C. cîmp., 2^{r}), *o numerat, n-o verat* (C. cîmp., 3^{r}) ; în celelalte lucrări am întîlnit numai forma *au*.

La cond. prez., pers. 3 sg. şi pl., auxiliarul prezintă, sporadic, forma *ară* (Lit. 1739, 5^{r}).

Imperativul prohibitiv în *-areţi, -ireţi* : *nu cîntareţ* (Mol. 1725, 146^{r}), *nu vă giurareţ* (Ev. 1760^{2}, 5^{r}), *nu vă mirareţi* (Oct. 1759, 152^{v}), *nu vă potrivireţ* (Ev. 1760^{2}, 5^{r}).

Imperativul *vină* (Arch., 11^{r}).

Adverbe : *acmu* (Lit. 1743, 38^{r}) — *acum(a)* (Mol. 1725, 53^{r} ; Lit. 1730, 31^{v} ; Lit. 1739, 10^{v} ; Lit. 1743, 26^{v} ; Oct. 1759, 87^{r}), *varecum* (Mol. 1725, 161^{r}).

Conjuncţii : *deaca* (Oct. 1759, 162^{r}) — *deacă* (Lit. 1739, 103^{v} ; Pent. 1771, 20^{v}).

Lexic

Copiate după tipărituri de la Bălgrad, Bucureşti şi Rîmnic (sau după prelucrări ale acestor tipărituri), alcătuite în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, textele religioase reproduc, în general fără modificări, termeni proprii originalelor muntenească şi sud-vest-ardelenească, asupra cărora am avut prilejul să ne oprim în cele de mai sus. Ne mulţumim, de aceea, să citãm cîţiva termeni regionali ardeleneşti întîlniţi în paginile *Cîntecelor cîmpeneşti* şi în romanul *Archirie şi Anadan : ometu* (C. cîmp., 5^{r}), *păcurar* (Arch., 13^{v}), *pită* (Arch., 5^{v}), *tuna* (=a merge ; C. cîmp., 4^{v}), *vernik* (= vrednic ; C. cîmp., 3^{r}), *zbgyits* (=zbici ; C. cîmp., 3^{v}).

Cu riscul de a repeta la nesfîrşit aceeaşi observaţie, trebuie să spunem, că, la fel ca în perioada precedentă, activitatea literară desfăşurată în Transilvania de nord se reduce, în cea mai mare parte, la copierea unor cărţi religioase necesare serviciului divin. Tipăriturile de la Bălgrad cunosc, cum e şi normal, o răspîndire destul de largă, mai ales la începutul intervalului, şi faptul e în măsură să confirme tendinţa de expansiune a variantei sud-est-ardeleneşti în nordul provinciei, tendinţă pe care am notat-o în perioada precedentă. Încetarea activităţii tipografiei din Bălgrad după 1702 lasă drum liber pătrunderii cărţilor muntenească. Ele sînt copiate tot mai des şi în diverse puncte ale teritoriului nord-ardelenesc : în Bihor, în Sălaj, în regiunea Clujului. Transcriindu-le, copiştii operează, în general, puţine modificări, acceptînd norma originalelor. Cu cît ne apropiem de mijlocul secolului al XVIII-lea şi in-

trăm în cea de-a doua jumătate a lui, influența munteană devine din ce în ce mai puternică. Desigur, va fi nevoie de cercetarea unui număr mult mai mare de texte pentru a stabili proporțiile reale ale acestei înrîuriri în Transilvania de nord după 1750. Totul ne face însă să credem că influența variantei muntenești e în creștere în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și că treptat normele ei sînt acceptate de oamenii de cultură ai locului. E vorba nu numai de trăsăturile fundamentale ale normei muntenești, ci și de unele particularități de mai mică însemnătate, cum ar fi *blestămul*, *necazului* etc. Două considerente ne împing spre această concluzie. Întîi, muntenizarea limbii tipăriturilor românești din toate provinciile, întîmplată după 1750. Cărțile de la Blaj, care se vor răspîndi din ce în ce mai mult după 1750, vor aduce cu sine particularitățile graiului muntean. E de presupus că scriitorii vor respecta nu numai conținutul, ci și litera acestor texte. În al doilea rînd, trebuie să ținem seama de faptul că graiurile nord-ardelenești au suferit unele modificări, în cursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, în sensul „muntenizării" lor. Astfel, pe un teritoriu din ce în ce mai mare, *dz* a evoluat la *z*, iar *ǧ* la *j*. Rostirea moale a labialelor s-a extins spre nord și e de presupus că isoglosa de atunci a fenomenului nu era cu mult mai depărtată spre sud decît cea de astăzi. Durificarea lui *ș* în *șade*, *șapte* etc. a cuprins, după 1650, și jumătatea sudică a Bihorului. Toate aceste modificări au înlesnit, cel puțin pentru unii dintre copiști, adoptarea normelor muntenești.

Scrise la diferite date între 1715 și 1780 în mai multe regiuni ale Ardealului de nord, textele cercetate de noi consemnează întotdeauna un respect statornic față de normele cărților copiate, indiferent dacă ele sînt sud-vest-ardelenești sau muntenești. Faptul echivalează cu renunțarea la propria variantă literară, chiar dacă mai des sau mai rar (dar, de obicei, mai rar) copiștii mai introduc în texte (cel mai adesea, din nebăgare de seamă) unele particularități nord-ardelenești. Dacă, în privința cărților tipărite de Chiriac, acceptarea normei e oarecum explicabilă, deoarece particularitățile lor de limbă le apropiau foarte mult de scrierile nord-ardelenești, nu aceeași e situația cu tipăriturile muntenești. Constatările noastre se limitează, cum e normal, la manuscrisele cercetate. E de văzut în ce măsură ele se aplică și altor texte copiate în nordul Transilvaniei în perioada 1715—1780, pentru a putea susține, cu deplin temei, că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea varianta literară nord-ardelenească își încheie existența veche de două veacuri.

CONCLUZII

Secolul al XVIII-lea sau, mai exact vorbind, perioada din jurul anului 1750, reprezintă un moment esențial în istoria românei literare, acela al realizării unei prime norme supradialectale. Am văzut în rîndurile introductive ale acestui capitol împrejurările care au dus la unificarea lingvistică pe planul limbii de cultură. Naționalizarea serviciului divin petrecută în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și mai ales în primele decenii ale celui următor a pus cu stringență problema tra-

ducerii în românește a cărților de slujbă (care trebuie deosebite de cărțile de lectură bisericească). Opera aceasta de mare importanță a fost dusă la capăt, în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, de Antim Ivireanul și, apoi, de Damaschin Rîmniceanul. Scrise de munteni, cărțile traduse au îmbrăcat, în mod firesc, haină muntenească. Intensa activitate tipografică desfășurată la București și Rîmnic (în condițiile în care tipografia mitropoliei Ardealului nu mai lucra, iar cea din Iași se manifesta sporadic) a avut drept urmare o difuzare fără precedent a cărții bisericești muntene în toate provinciile românești, pînă în cele mai depărtate și ascunse unghiuri. Faptul s-a petrecut mai ales între anii 1720—1750 și a continuat și după această dată[17]. În momentul cînd tipografiile din Iași și din Blaj își reiau sau își intensifică activitatea, în jurul anului 1750, cele sînt silite să reproducă cărțile muntenești care pătrunseseră de mai multă vreme în biserici. Și le reproduc cu atîta exactitate, încît, în unele cazuri (vezi *Liturghierul* din Iași, 1747, și *Penticostarul* din același loc, 1753), se respectă punerea în pagină și dispoziția rîndurilor din original. Paginii 48, să zicem, din *Liturghierele* de la București (din 1713, 1728, 1747 etc.) îi corespunde, ca un clișeu fotografic, pagina 48 din *Liturghierul* ieșean din 1747. Faptul a fost remarcat în trecere, încă în 1891, de M. Gaster, după care „pe la începutul secolului al XVIII-lea ... limba bisericească, adică a cărților întrebuințate în slujba bisericei, devine aproape uniformă munteană"[18].

Odată cu textele, moldovenii și ardelenii au primit, integral, și normele lingvistice care stăteau la baza lor. Dar norma muntenească pătrunde nu numai în cărțile religioase, ci și în toate tipăriturile care văd lumina zilei pînă spre 1770—1780. Iată deci că unificarea limbii literare nu s-a produs nici în secolul al XVI-lea, nici în cel de-al XIX-lea, cum au crezut toți cercetătorii, ci tocmai în acest necunoscut veac al XVIII-lea.

Se vor aduce, poate, obiecții punctului nostru de vedere, susținîndu-se că unificarea lingvistică privește numai cărțile tipărite, pe cînd manuscrisele rămîn, pe mai departe, păstrătoare ale vechilor tradiții literare. Observația e valabilă, în parte, mai ales în privința Moldovei, căci în Transilvania sud-vestică (ne referim, firește, numai la textele cercetate) norma muntenească se regăsește, mai mult sau mai puțin pură, și în manuscrisele pe care le-am avut la îndemînă. Ea e prezentă

---

[17] Asupra difuzării cărții bisericești în secolul al XVIII-lea, vezi B. Theodorescu, *Circulația vechii cărți bisericești de București, 1508—1830*, în „Glasul bisericii", XX, 1961, nr. 9, p. 879—921; V. Molin, *Aria de răspîndire a cărților de la Rîmnic în Banat în secolul al XVIII-lea*, în „Mitropolia Olteniei", XVI, 1964, nr. 11—12, p. 859—869; D. Coravu, *Aspecte ale activității de tipărire și răspîndire a cărților bisericești românești în Transilvania, Muntenia și Moldova în secolul al XVIII-lea*, în „Biserica ortodoxă română", 1967, nr. 11—12, p. 1218—1228.

[18] *Chrestomatie română*, vol. I, p. XC; cf. p. CVIII: „abia pe la mijlocul secolului trecut se strecoară limba literară bisericească în operele literare bisericești și în tipăriturile din Moldova" (cf. și cele spuse de Cipariu în „Archivu pentru filologia și istoria", p. 87). Singurul care a reținut explicația lui Gaster și a aruncat o repede privire asupra problemei, dar fără a face nici el demonstrația trebuincioasă, a fost G. Ivănescu, în *Teorii cronate despre limba literară românească*, p. 97; vezi și *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 136, 370, 374; vezi însă p. 136: „greșea Gaster cînd afirma că în secolul al XVIII-lea începe unificarea limbii bisericești"; vezi și p. 139; cf. J. Byck, *Vocabularul științific și tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări lingvistice", V, 1954, nr. 1—2, p. 32.

şi într-o serie de texte copiate în nordul Transilvaniei şi, ceea ce e mai important, numărul textelor „muntenizante" e în creştere pe măsură ce ne apropiem de 1750 şi trecem apoi în cealaltă jumătate a veacului. E adevărat că în Moldova se foloseşte în manuscrise o normă care se înfăţişează ca un compromis între vechea variantă moldovenească şi cea muntenească şi se explică, probabil, atît prin acţiunea normei literare muntenești, cît şi prin redarea în scris a unor evoluţii fonetice petrecute în graiurile moldovenești. Nu vom nega, deci, acest paralelism normativ existent în scrisul moldovenesc de după 1750, cu atît mai mult cu cît l-am remarcat noi înşine în paginile precedente şi am întrevăzut consecinţele pe care această situaţie le va avea asupra evoluţiei limbii literare după 1780. Important ni se pare, în această chestiune, faptul că toţi cei ce respectă noile norme moldovenești în scrisori, documente sau în manuscrise literare acceptă ca lucrările lor, odată încredinţate tiparului, să apară în haină muntenească. Exemplul mitropolitului Iacob Stamati Putneanul, de care ne-am ocupat, e instructiv în acest sens. Scrisorile şi actele alcătuite sau numai semnate de el sînt „moldovenești", cărţile sale tipărite sînt însă „muntenești" de la un capăt la celălalt.

Lipsa oricăror informaţii asupra celor petrecute la Iaşi în 1747, cînd s-a retipărit, *fără nici o modificare*, *Liturghierul* de la Bucureşti, ne obligă să privim evenimentele cel mai adesea prin unica prismă a supoziţiilor şi conjecturilor. Aşa cum am arătat, muntenizarea limbii bisericești în Moldova nu trebuie pusă pe seama tipografului Duca Sotiriovici din Thassos, cel ce semnează *Liturghierul* din 1747 şi alte lucrări apărute după această dată, pentru că un gest de o asemenea importanţă, ca lepădarea unei norme seculare, nu-l putea hotărî, în scaunul mitropoliei Moldovei, un simplu meşteşugar, care nu-şi cîştigase pînă atunci merite culturale deosebite. Nu e exclus (dar nu e nici sigur) ca la originea schimbării să se afle vreo hotărîre a lui Constantin Mavrocordat [19]. E adevărat că aceasta ceruse din Muntenia, în a doua sa domnie moldovenească (1741—1744), „cărţi pe-nţeles, căci în Moldova nu se afla Evanghelii, Apostol şi Liturghii" [20], dar aceasta nu înseamnă că tot el a decis schimbarea normei literare în cărţile ce urmau să apară la Iaşi (de observat că în 1747 el nu mai domnea în Moldova). Cert este, însă, că actul de la 1747 presupune un acord prealabil, o deliberare conştientă a factorilor responsabili în problemele ecleziastice. Este cît se poate de clar pentru noi, deşi nu putem dovedi, că gestul moldovenilor se explică prin dorinţa de a avea o limbă liturgică comună cu a muntenilor, nu numai în fond, ci şi în formă. Or, în perioada aceea, limba tipăriturilor bisericești reprezenta cel mai îngrijit aspect al exprimării literare. Faptul că noile norme au fost aplicate şi la tipărirea unor cărţi laice ne arată că, de fapt, ceea ce au voit să unifice, la 1750, învăţaţii moldoveni a fost însăşi limba literară.

---

[19] P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p. 225, pune pe seama domnului fanariot introducerea limbii române în serviciile divine celebrate în Moldova; el se întemeiază pe o mărturie din 1788 a lui Raicevich.

[20] Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, Bucureşti 1901, p. 512.

Încă şi mai pilduitor, sub acest aspect, este exemplul dat de cărturarii blăjeni. Ei erau de altă credinţă decît muntenii şi moldovenii, căci îmbrăţişaseră catolicismul şi erau ataşaţi, uneori fanatic, noii religii. Faptul acesta nu i-a împiedicat să adopte textul şi norma cărţilor ortodoxe munteneşti, deşi existau decrete ale Mariei Tereza care opreau difuzarea tipăriturilor munteneşti în Ardeal. E de la sine înţeles că nici la Blaj, ca dealtfel nici la Iaşi, unificarea lingvistică nu poate fi socotită drept operă a tipografilor rîmniceni, ci ca rezultat al voinţei oamenilor de carte de aici, în frunte cu episcopul P. P. Aaron.

Trecînd peste împrejurările concrete în care se vor fi petrecut lucrurile, putem afirma că, *după 1750 şi pînă spre 1780, graiul muntenesc, aşa cum fusese fixat în cărţile bisericeşti, s-a impus drept unică formă literară pentru toţi românii, atunci cînd ei voiau să-şi îmbrace produsele spirituale în haina cea mai aleasă şi, într-un anumit sens, cea mai solemnă, destinată unei largi răspîndiri, a cuvîntului tipărit.*

Unificarea lingvistică din jurul anului 1750 a avut un caracter spontan. Ea nu este rezultatul unei prealabile deliberări a persoanelor învăţate din cele trei ţări româneşti. Ar fi dealtfel o naivitate să ni-i închipuim pe clericii greco-catolici de la Blaj mergînd să se aşeze la 1750, în toiul luptelor religioase, la aceeaşi masă cu ortodocşii din Bucureşti şi din Iaşi. Dar legăturile spirituale dintre Transilvania şi ţările de dincoace de Carpaţi erau prea vechi şi prea strînse, pentru ca neînţelegerile religioase să le suspende. Concursul tacit realizat în privinţa unificării lingvistice, în împrejurări din cele mai vitrege, este, poate, cea mai elocventă probă în acest sens.

Lipsa unor prescripţii ortografice, gramaticale şi lexicale, sancţionate oficial şi impuse în primul rînd prin şcoală, a favorizat abaterile de la norma literară unică şi pătrunderea unor particularităţi regionale. Este totuşi demn de subliniat faptul că, în lipsa unui cod normativ, limba cărţilor tipărite la Iaşi şi la Blaj, pînă spre 1780, este neaşteptat de „corectă", adică de muntenească. „Abateri" există, cum nu se putea altfel, dar ele sînt rare şi nu pot întuneca înfăţişarea generală muntenească a textelor. Rămîne de văzut cum vor evolua lucrurile, în aceste împrejurări, după anul 1780, cînd literatura laică, pînă atunci *ancilla theologiae*, va dobîndi un treptat şi definitiv ascendent asupra celei religioase. Pentru că, să nu uităm, norma muntenească este acceptată în primul rînd de oamenii bisericii, iar tipografiile existente erau proprietatea mitropoliilor şi a episcopiilor.

Tabelul nr. 7 pune în lumină caracterul unitar al limbii literare în tipărituri şi evidenţiază totodată asemănările şi deosebirile existente între limba cărţilor tipărite şi normele care erau urmate în manuscrise. Vom observa, astfel, că între limba literară unică a anilor 1750—1780 şi limba manuscriselor munteneşti diferenţele sînt puţine. Două parti-

Tabelul nr. 7

Varianta literară		e / i	-e / -i	-eá / -e	î / îi	f / h	lab. moi / lab. dure	d moale / d dur	s, dz, z, ț moi / s, dz, z, ț duri	ș, j moi (+e, i) / ș, j duri (+e, i)	ș, j moi (+ĕ, e) sau duri (+ă) / ș, j duri (+a)	dz / z	ğ / j	r moale (+ĕ, e) sau dur (+ă) / r dur (+a)	art. pos. var. / art. pos. inv.	forme iotacizate / forme refăcute
Muntenia	tipărituri	1	1	1	2	1	1	1	1	1/2	2	2	2	2	1	1
	manuscrise	1/2	1	1	2	1	1	1/2	1	1/2	2	2	2	2	1	1
Moldova	tipărituri	1	1	1	2	1	1	1	1	1/2	2	2	2	2	1	1
	manuscrise	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1	1/2	1/2	1	2	1	1	1/2	1/2
Transilvania de sud-vest		1	1	1	2	1	1	1	1	1/2	2	2	2	2	1	1
Transilvania de nord	Lit. 1730	1/2	1	1/2	1	1	2	1	1/2	1	1	1/2	1	1	1/2	1
	Pent. 1771	1/2	1	1	1/2	1	1/2	1	1/2	1	1/2	2	2	1	1/2	1
	Oct. 1759	1/2	1	1	1/2	1	1	1	1/2	1/2	2	2	2	?	1	1

cularităţi ale graiurilor munteneşti (închiderea lui *e* medial aton la *i* şi durificarea lui *d*) admise în manuscrisele alcătuite în Muntenia sînt respinse de norma unică (pentru că ele nu fuseseră acceptate în tipăriturile religioase apărute în această ţară). Dimpotrivă, deosebirile dintre limba literară şi normele manuscriselor moldoveneşti (am avut în vedere documentele de cancelarie de după 1760) sînt numeroase. Din cele 15 situaţii de care s-a ţinut seamă în tabelul nr. 7, în 12 (adică în 80% din cazuri) manuscrisele moldoveneşti pun în evidenţă alte norme decît cele proprii limbii unice (respectate cu fidelitate în tipăriturile apărute la Iaşi !). Faptul că nu am avut la dispoziţie un număr mai mare de manuscrise din Transilvania de sud-vest nu ne-a permis să constatăm existenţa unei eventuale norme a textelor manuscrise, opusă, în anumite privinţe, normei din tipărituri. În fine, compararea normelor celor trei manuscrise nord-ardeleneşti poate da o idee despre tendinţele, adeseori diametral opuse, existente în scrisul literar nord-ardelenesc.

CAPITOLUL al II-lea

Limba literară în perioada 1780—1836

Perioada cuprinsă între anii 1780 (cînd apare *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* a lui Micu şi Şincai) şi 1836 (data la care începe corespondenţa dintre I. Heliade Rădulescu şi C. Negruzzi, decisivă în procesul de unificare a limbii române literare) marchează începutul unui lung proces de modernizare a culturii româneşti. Dacă într-o serie de cazuri elementele vechii culturi continuă să persiste, nu e mai puţin adevărat că formele noi tind să devină preponderente pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul intervalului. Emancipîndu-se succesiv de sub tutela slavonismului şi a elenismului, cultura română se orientează acum, cu hotărîre, spre Occident. Principala înrîurire care se exercită în această perioadă este aceea a ideologiei Luminilor. Aplicat consecvent realităţilor româneşti, iluminismul va juca un rol de primă însemnătate în elaborarea crezului cultural al Şcolii ardelene, care devine în scurtă vreme concepţia dominantă, pe plan istoric şi filologic, în Transilvania şi este difuzată şi dincoace de munţi, în cele două principate dunărene.

Perioada de care ne ocupăm este martora unei extraordinare expansiuni a culturii scrise. Numărul cărţilor tipărite este în continuă creştere. Dacă în intervalul cuprins între anii 1544 şi 1780 (deci în aproape două secole şi jumătate) au văzut lumina zilei un număr de aproape 600 de lucrări, în perioada 1780—1830 *Bibliografia românească veche* a înregistrat apariţia a peste 1400 de cărţi româneşti. Primatul cultural îl deţin în acest răstimp ardelenii şi bănăţenii şi nu e greu să facem legătura între acest loc privilegiat şi multilaterala activitate desfăşurată de reprezentanţii Şcolii ardelene. În chip neaşteptat, Muntenia, care exercitase în perioada precedentă o adevărată hegemonie în domeniul cărţii tipărite, trece pe planul al treilea, după Transilvania şi Moldova. Statistica lucrărilor tipărite în perioada 1800—1820 e elocventă în acest sens. Astfel, după BRV, în Transilvania, la Buda şi la Viena se tipăresc 289 de cărţi, în Moldova 88, iar în Muntenia numai 37. După 1825, raportul se schimbă datorită reînnoirii activităţii culturale în cele două principate dunărene. Un bilanţ statistic al cărţilor româneşti imprimate între 1825 şi 1830 consemnează cu exactitate schimbarea survenită: în Transilvania şi la Buda sînt editate 69 de titluri, în Moldova 41, iar în Muntenia 72.

Cea mai importantă constatare pe care o facem parcurgînd bibliografia lucrărilor literare elaborate între 1780 şi 1836 este apartenenţa lor la domenii din cele mai diverse ale culturii. Cartea tipărită încetează de a mai fi apanajul cercurilor ecleziastice. Început încă în perioada precedentă, procesul de laicizare a culturii înregistrează de la un an la altul progrese repezi şi definitive. Literatura religioasă şi-a jucat rolul în cultura română şi cedează locul privilegiat pe care-l deţinuse pînă acum

producţiilor beletristice, ştiinţifice şi juridico-administrative. E de observat că ritmul şi cronologia acestui proces de schimbare a orientării culturale nu sînt aceleaşi la românii din cele trei provincii. Ardelenii încep cei dintîi, încă înainte de 1780, în timp ce muntenii şi moldovenii marchează faţă de ei o evidentă întîrziere. Deoarece pînă spre 1830 principalele (şi în perioade lungi de timp singurele) oficine tipografice din Bucureşti şi Iaşi sînt cele mitropolitane, numărul cărţilor laice care se difuzează acum e foarte redus. Nu vom fi surprinşi de aceea să constatăm că oamenii de cultură din Muntenia şi Moldova îşi tipăresc lucrările dincolo de munţi, în special la Buda. Se pot cita, în acest sens, numele lui Alexandru Beldiman, Barbu Paris Mumuleanu, Eufrosin Poteca, Dinicu Golescu şi ale altora. Chiar Heliade îşi publică celebra *Gramatică* în 1828 la Sibiu, şi nu la Bucureşti.

Scoaterea treptată din circuitul culturii a literaturii bisericeşti şi neîncetata înflorire a literaturii profane constituie un eveniment care nu putea să nu aibă urmări asupra dezvoltării limbii literare şi e cazul să ne întrebăm dacă norma unică muntenească, promovată în primul rînd de cărţile bisericeşti, va fi acceptată de oamenii de cultură din Transilvania, Moldova şi chiar din Muntenia, care-şi făceau instrucţiunea în alte medii decît cele religioase şi pe alte cărţi decît cele bisericeşti.

Un alt eveniment de o importanţă particulară în procesul de unificare lingvistică îl constituie apariţia lucrărilor ortografice, a gramaticilor şi a dicţionarelor. Avînd, multe din ele, un caracter normativ marcat, aceste lucrări vor propune nu o dată soluţii practice, acordîndu-şi preferinţele, de la caz la caz, uneia sau alteia dintre variantele literare aflate în concurenţă. Întrucît, spre deosebire de sporadicele încercări dinainte de 1780, cele mai multe dintre aceste lucrări au văzut lumina tiparului, este cît se poate de firesc să presupunem că ele au exercitat o anumită înrîurire asupra felului în care se scria în ţările române. Ţinînd seama de acest fapt, vom reţine, deci, că începînd cu anul 1780 norma literară românească suferă o dublă influenţă din direcţii opuse : din partea graiurilor populare şi din partea persoanelor avînd preocupări lingvistice. Acestea vorbeau (cum nu se putea altfel) graiul regiunii natale, ceea ce nu înseamnă însă că în gramatici şi dicţionare ei optau întotdeauna pentru fonetismele, formele sau cuvintele caracteristice vorbirii de toate zilele.

Asupra perioadei 1780—1836 pot fi consultate lucrările: O. Densusianu, *Istoria literaturii române moderne*, vol. I, ed. a III-a, Bucureşti, 1929, vol. II, ed. a II-a, Bucureşti, 1929, p. 3—39, 51—93, 113—220, vol. III, Bucureşti, 1933, p. 3—6; N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*. Vol. II. *Epoca lui Petru Maior — Excursuri*, Bucureşti, 1901; idem, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea, de la 1821 înainte*, Bucureşti, 1907, p. 1—207; D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945; idem, *Romantismul românesc*, [Bucureşti, 1969], p. 31—219; N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962; *Istoria literaturii române*, II, Bucureşti, 1968, p. 21—304, 354—372 şi 377—378.

Cu cîteva excepţii, toate gramaticile, dicţionarele şi lucrările de ortografie elaborate pînă la 1828 le datorăm ardelenilor, care domină, şi în acest domeniu, cu autoritate, mişcarea culturală românească. În ordine lingvistică, crezul Şcolii ardelene cunoştea ca principală ţintă

demonstrarea, prin toate mijloacele posibile, a latinității limbii române. Cultivarea a tot ceea ce era latin și, dimpotrivă, izolarea și chiar eliminarea elementelor alogene era consecința logică a acestei atitudini, colorată de raționalismul și clasicismul tîrziu al Luminilor. Limba română trebuia scrisă cu „strămoșeștile" litere latine și nu cu slovele chirilice, calificate drept „calicești" sau „varvare", iar ortografia avea să fie nu fonetică, ci etimologică. Atitudinea aceasta, acceptată după un timp, cu sau fără rezerve, și de românii din principatele dunărene, va avea o influență nebănuită asupra procesului de unificare lingvistică. Avînd de ales între două fonetisme sau forme, preferințele învățaților credincioși idealurilor Școlii ardelene vor merge întotdeauna spre acelea dintre cle care, reproduse în scris, vor reuși să deștepte cu mai multă exactitate în mintea cititorilor imaginea cuvîntului latinesc originar. Faptul a fost remarcat încă în 1887 de I. Nădejde, care a intuit consecințele considerabile ale adoptării punctului de vedere latinist-etimologist în procesul de unificare lingvistică. Reconstituind, în sistemele lor ortografice, imaginea ideală a românei dinaintea contactului cu alte idiomuri, latiniștii vor milita, indirect, pentru constituirea unei limbi literare de un pronunțat caracter arhaic, favorizînd acele graiuri care se păstraseră la un nivel mai puțin evoluat.

Fără a fi prea numeroase, opiniile despre unificarea lingvistică pot fi întîlnite în diferite lucrări și în special în cele ieșite din pana ardelenilor. Erudiții scriitori de peste munți știau, asemenea lui Maior, că „în cărțile cele besericești numai o dialetă este la toți [românii]" [1], dar nu considerau limba cărților religioase drept ireproșabilă și, deci, demnă de a fi primită fără rezervă. O spune Budai-Deleanu, în modul cel mai clar cu putință, atunci cînd face elogiul limbii „cazaniilor", dar precizează că în textele religioase există pasaje „cu totu[l] rău grăite" [2]. Marelui scriitor și erudit ardelean îi datorăm și cea mai coerentă expunere asupra problemelor limbii literare, în care e atinsă și chestiunea unificării lingvistice. După Budai-Deleanu, limba unică nu putea fi opera unei singure persoane, ci rodul colaborării celor mai învățați bărbați ai românilor, reuniți într-o societate savantă, într-o Academie deci, pentru a „covîrși toate dialecturile și osăbitele noime a cuvintelor" [3]. În numele cărui principiu urmau să se „covîrșească" diversele norme regionale sau „dialecte" ne-o spune Șincai în prefața la *Catehismul cel mare* din 1783 : „m-am sîrguit", zice el, „cît am putut, ca de la cuvintele și vorbele cele tocma românești nicicum se nu me abat și depărtez, ci se le aleg, după cum pre unele locuri mai bine vorbesc românește decît prin altele, precum am și făcut, nu pentru altăceva, fără numai ca prin Normă... să se sporească și limba noastră, precum și a altor neamuri" [4]. „Mai bine românește" vorbeau firește cei care se îndepărtaseră cel mai puțin de latină, iar cuvintele „tocma românești" erau cele de origine strămoșească. Tot la Budai-Deleanu întîlnim demonstrația practică a felului cum urma să

[1] *Dialog pentru începutul limbei române între nepot și unchiu*, în *Ortographia romana sive latino-valachica*, Buda, 1819, p. 70.

[2] Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, ed. M. Teodorescu — I. Gheție, București, 1970, p. 134.

[3] *Ibidem*, p. 167—168.

[4] BRV, II, p.282.

se facă selecţia. Să scriem *fire*, *venire*, nu *firi*, *veniri*, ca moldovenii, *gem*, nu *jem* (asemenea ardelenilor), *vin*, *ţin*, nu *viiu*, *ţiiu*, cum se rosteşte pe alocuri, *vace*, *nunte*, *punge*, nu *vaci*, *nunţi*, *pungi* [5]. De observat că, înaintea lui Budai-Deleanu, în 1797, Radu Tempea observase, în acelaşi spirit, că e „mai bine a să zice *eu şed*, *eu văd*, *rămîn*, *pun*, *vin*, *ţin*, căci că să trage de la cuvintele latineşti *sedeo*, *video*" [6]. Între formele tradiţionale şi cele noi, erau preferate cele din urmă, şi aceasta numai pentru că ele îi aveau pe *d* şi *n*, ca în latină.

Dacă moldovenii nu şi-au exprimat părerile în problema unificării limbii literare, datorăm în schimb oamenilor de cultură din Muntenia unele opinii nu lipsite de interes. Ienăchiţă Văcărescu, deşi acceptă în general normele muntenești în cunoscuta sa gramatică, optează în unele cazuri pentru rostirile sau formele din celelalte provincii românești. El arată astfel că „la multe graiuri [= verbe] păzesc şi rumânii ardeleni regulile gramaticale, cum e [la verbul] *a lucrare*, *lucru* zic" [7]. Tot el observă că la munteni verbul „*a putere* nu face *pot*, cum să cuvine, ci face *pociu*" [8]. „În prinţipatul Moldaviei să pronunţie cu regulă", adică *pot*, ceea ce înseamnă că „fraţii moldoveni păzesc regula mai cu scumpătate" [9]. Ideea regulii, a normei îl preocupă şi pe Barbu Paris Mumuleanu, care cere „fraţilor simpatrioţi" să-şi „canonisească" limba: „Fraţilor simpatrioţi, / Limba s-o canonisim, / Cu cuvînt gramaticesc / Firea să i-o altuim, / Să dea rod filosofesc, / Cu regulă să vorbim" [10]. Problema stabilirii unor norme o regăsim la Heliade Rădulescu, în *Gramatică* şi, mai ales, într-o notă din „Curierul rumânesc", 1833, nr. 64, unde se întîlnesc, schiţate succint, punctele fundamentale ale doctrinei sale lingvistice, pe care avea s-o formuleze în anii 1836—1839. Dacă Ienăchiţă Văcărescu admitea în unele cazuri că ceilalţi români erau păstrătorii unei forme de limbă mai „regulate", în schimb autorul anonim (Grigore Pleşoianu?) al disertaţiei din 1822 [11] cere o strictă observare a normei literare muntenești. După el, graiul muntean „prea aproape ieste s-ajungă la punctul cel mai fericit al săvîrşirii", în vreme ce „ceilalţi romani" (ardelenii şi moldovenii) „să află întru copilăria limbii aceştia (măcar dă să ostenește spre lucrarea ei cu mult mai mult decît noi)" [12]. Osteneală zadarnică din partea ardelenilor, ale căror cărţi „sînt vrednice mai mult să strice armonia limbii fiilor noştri". Muntenii „limba o ştie [sic!] mai bine şi mai curat decît ardelenii", de aceea ei sînt îndreptăţiţi să respingă particularităţi de limbă ca *frumuseţa*, *vedeau*, *mîncau*, *cinstă*, *să văd*, *îndărăpt*, folosite incorect în loc de *frumuseţea*, *vedea*, *mînca*, *cinste*, *să văz*, *îndărăt* [13].

Acesta este, în linii generale, cadrul în care evoluează limba română literară în perioada 1780—1836. Păstrînd, în ansamblu, aceeaşi orientare

---

[5] Vezi I. Gheţie, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Bucureşti, 1966, p. 59.

[6] *Gramatică românească*, Sibiu, 1797, p. 135.

[7] *Observaţii sau băgări dă seamă asupra regulelor şi orînduielelor gramaticii rumâneşti*, Rîmnic, 1787, p. 82.

[8] *Ibidem*, p. 83.

[9] *Ibidem*, p. 95.

[10] *Rost de poezie, adecă slihuri*, ed. a II-a, [Bucureşti], 1822, p. 4.

[11] Vezi N. A. Ursu, *O disertaţie necunoscută de la 1822 privitoare la limba română literară*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 155—170.

[12] *Ibidem*, p. 164—165.

[13] *Ibidem*.

ca în capitolele precedente, expunerea noastră va cunoaşte, în ultimele părţi ale ei, anumite schimbări de structură, dictate în primul rînd de particularităţile materialului care ne-a stat la dispoziţie.

Aşa cum am arătat în *Introducere*, expunerea se va face, de acum înainte, pe două planuri. Ne vom ocupa, într-o primă parte, de soluţiile preconizate în lucrările normative (sisteme ortografice, gramatici, dicţionare), iar apoi de modul în care a evoluat norma literară în textele beletristice, ştiinţifice şi juridico-administrative. Privirea pe care o vom arunca asupra lucrărilor cu caracter normativ va fi mai puţin stăruitoare (ceea ce nu înseamnă însă că va fi superficială), interesul principal al expunerii noastre căzînd, ca şi pînă acum, asupra textelor literare [14].

Din motivele arătate mai sus, am renunţat să mai excerptăm lucrările religioase. Cu unele excepţii (de ex. cărţile lui Veniamin Costachi, *Biblia* lui Micu), avem a face cu retipăriri ale mai vechilor traduceri, care rămîn, în general, fidele normei literare muntenești.

Textele cercetate de noi se înscriu în trei mari compartimente sau „stiluri" : beletristic, ştiinţific şi juridic-administrativ. Scrierile istorice, examinate aparte în capitolele anterioare, capătă după 1780 un evident caracter ştiinţific, chiar atunci cînd mai adoptă vechea structură a cronicilor (vezi, de exemplu, *Hronica* lui Şincai). Includerea lor printre producţiile literaturii ştiinţifice s-a impus de aceea cu necesitate. N-am ţinut seama de un posibil „stil" gazetăresc, deşi primele periodice apar tocmai acum, deoarece articolele sînt semnate, în marea lor majoritate, de scriitori cunoscuţi şi nu aduc pe planul normei nimic deosebit faţă de ceea ce ne prezintă lucrările beletristice ale autorilor.

Am văzut în capitolul precedent că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea varianta muntenească ajunge să joace rolul de normă unică, supradialectală a românei literare. Faptul se petrece în sfera cărţilor religioase şi se constată deopotrivă în Moldova şi Transilvania. Acceptat de scriitorii bisericeşti, graiul muntean tinde să devină în anii 1750—1780 norma cărţii tipărite în general. În lucrările tipărite (şi mai ales în cele religioase) se respectă (în ciuda unor „abateri", în general lipsite de importanţă) norma munteană, în timp ce în manuscrise (îndeosebi în cele moldoveneşti) vechile norme regionale (modificate în anumite privinţe) sînt urmate în continuare.

Vom urmări, în cele ce urmează, soarta acestei *koinè* muntenești în cele trei provincii românești [15], după 1780, pornind de la constatarea

---

[14] Expunerile asupra lucrărilor normative se întemeiază, în cea mai mare parte, pe materialul adunat în cadrul sectorului de limbă literară şi filologie al Institutului de lingvistică în anii 1967—1969 de cercetătorii Mariana Costinescu şi Andrei Nestorescu.

[15] Regiunile de peste munţi au fost grupate împreună sub denumirea de Transilvania-Banat. Nu ne-am ocupat în capitole speciale de scriitorii bănăţeni şi nord-ardeleni, întrucît activitatea lor se desfăşoară în acelaşi cadru cultural ca al celorlalţi români de dincolo de munţi şi se valorifică, foarte adesea, în centre culturale situate în afara provinciilor lor natale. De asemenea (în parte, din aceleaşi motive), nu am examinat producţia literară a Transilvaniei de sud, nici acum şi nici în perioada următoare, în cadrul literaturii muntenești, cum am făcut pînă în prezent, ci împreună cu a celorlalţi oameni de cultură din Transilvania şi Banat. Un autor ca Iosif Genilie, originar din sudul Transilvaniei, a fost examinat însă în cadrul literaturii muntenești, deoarece şi-a desfăşurat întreaga sa activitate în Ţara Românească şi a promovat în scrierile sale aceeaşi limbă literară ca şi ceilalţi oameni de cultură munteni.

că ea fusese primită de oamenii de cultură la jumătatea secolului al XVIII-lea ca limbă unică a cărții tipărite. Ne vom concentra atenția asupra trăsăturilor fundamentale ale limbii literare unice, fără a scăpa din vedere nici de acum înainte trăsăturile secundare.

Trăsăturilor fundamentale pe care le-am luat în considerație în capitolul precedent li s-au adăugat următoarele: *iá/ie(ię)* în cuvinte ca *băiat — băiet*, *r* moale/*r* dur în cuvinte ca *argintariu — argintar*, *croitoriu — croitor*, aux. *au(o) — aux. a: au(o) făcut — a făcut*, formele de conjunctiv *să bea, să dea, să ia, să stea, să vrea — să beie, să deie, să ieie, să steie, să vreie*. „Opoziția" *ă/a (bărbat — barbat)* reintră printre trăsăturile fundamentale, iar *dz/z* iese din rîndul acestora (*dz* apare notat cu totul sporadic în texte).

MUNTENIA

Activitatea culturală desfășurată în Țara Românească apare concentrată, în această perioadă, în jurul Bucureștiului. Rîmnicul și-a pierdut importanța avută înainte de 1780, iar Craiova, unde lucrează spre sfîrșitul intervalului Scarlat Căpățîneanul și Grigore Pleșoianu, nu joacă decît un rol cu totul secundar. Tiparnița mitropoliei bucureștene nu scoate la lumină (cu cîteva excepții) decît cărți bisericești. Dintre cărțile laice se tipăresc numai lucrări cu caracter juridic sau administrativ. Sînt de amintit, în această ordine, *Pravilniceasca condică* a lui Ipsilanti (1780) și *Legiuirea lui Caragea* (1818), amîndouă coduri de drept (civil și penal). Se mai tipăresc hrisoave domnești, decizii ale autorităților rusești și ale divanului (în perioada 1828—1834, cînd vede lumina tiparului și *Regulamentul organic*).

Literatura beletristică originală înflorește tîrziu, iar traducerile (spre deosebire de Moldova și Transilvania) se lasă și ele mult așteptate. Dintre scriitorii care se ilustrează acum merită a fi citați, în ordine cronologică: Barbu Paris Mumuleanu (*Rost de poezie*, București, 1820, *Caracteruri*, București, 1825), Dinicu Golescu (*Însemnare a călătoriei mele*, Buda, 1826), Iancu Văcărescu (*Poezii alese*, București, 1830), Ion Heliade Rădulescu (*Meditațiile* lui Lamartine, împreună cu o serie de poezii originale, București, 1830). În 1829, apare primul ziar muntenesc, „Curierul românesc", condus la început de Ion Heliade Rădulescu și Constantin Moroiu, apoi numai de cel dintîi.

După 1830 încep să apară mai des lucrări științifice. Relevabile ni se par a fi cărțile de medicină ale doctorului Ștefan Piscupescu (Episcopescu): *Mijloace și leacuri de ocrotirea ciumii*, București, 1824, *Oglinda sănătății*, București, 1829, și cele de matematică ale lui Ion Heliade Rădulescu, traduse după Francoeur: *Aritmetica*, București, 1832, și *Curs întreg de matematică curată*, acesta din urmă rămas în manuscris și cunoscut nouă dintr-o copie moldovenească. Prima lucrare cu caracter științific (una de agronomie) apăruse încă în 1796, probabil la Rîmnic: *Oarecare secreturi ale lucrării pămîntului*.

Din bibliografia lucrărilor referitoare la problemele dezbătute în expunerea noastră am selectat următoarele: Gr. Brâncuş, *Limba poeziilor lui Barbu Paris Mumuleanu*, în *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I, Bucureşti, 1956, p. 7—22; Gh. Bulgăr, *Despre limba documentelor administrative la începutul secolului trecut (1800—1820)*, în *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. III, Bucureşti, 1962, p. 75—102; P. V. Haneş, *Gramatica lui Ienăchiţă Văcărescu*, în *Limbă şi literatură*, IV, 1960, p. 75—91; idem, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, Bucureşti, 1926, p. 10—13, 33—43, 100—104; R. Ionaşcu, *Gramaticii români*, Iaşi, 1914, p. 25—43, 96—110; G. Ivănescu, *Ortografia şi limba lui Iancu Văcărescu din „Poezii alese"*, [*Bucureşti*], *1830*, în *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. II, Bucureşti, 1958, p. 55—74; A. Nestorescu, *Dicţionarele lui Ienăchiţă Văcărescu şi limba română literară la sfîrşitul sec. al XVIII-lea*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 51—62; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, ed. a II-a, Bucureşti, 1971, p. 505—518 (cap. *Limba scrierilor lui Ienăchiţă Văcărescu*), p. 518—535 (cap. *Limba scrierilor lui Iancu Văcărescu*), p. 535—550 (cap. *Limba scrierilor lui Iordache Golescu*), p. 551—564 (cap. *Limba memorialului de călătorie al lui Dinicu Golescu*); Al. Rosetti şi I. Gheţie, *Limba şi stilul lui Ion Heliade Rădulescu*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. II, [Bucureşti], 1969, p. 7—37; L. Şăineanu, *Istoria filologiei române*, ed. a II-a, Bucureşti, 1895, p. 85—104 (gramatica lui Ienăchiţă Văcărescu); idem, *Ioan Eliad Rădulescu ca gramatic şi filolog*, în „Revista nouă", IV, nr. 11—12, p. 446—459; E. Teodorescu, *Gramatica lui Ion Eliade Rădulescu*, în „Analele Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi", serie nouă, secţ. III (ştiinţe sociale), tom. I, 1955, fasc. 1—2, p. 127—138; N. A. Ursu, *Modelul francez al Gramaticii lui I. Eliade Rădulescu*, în „Limba română", X, 1961, nr. 4, p. 322—333; idem, *O disertaţie necunoscută de la 1822 privitoare la limba română literară*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 155—170.

LUCRĂRI NORMATIVE

GRAMATICI

Cele trei gramatici cercetate (*Observaţii sau băgări dă seamă asupra regulelor şi orînduielelor gramaticii rumâneşti*, Rîmnic, 1787, a lui Văcărescu, *Gramatică românească*, Sibiu, 1828, a lui Heliade şi *Gramatica rumânească* anonimă apărută la Bucureşti, 1835) ne furnizează un material preţios asupra normelor limbii române literare. Ele respectă, în această privinţă, îndeaproape normele variantei literare muntenești.

În privinţa f o n e t i c i i, diferenţele sînt puţin însemnate. Consemnăm, în primul rînd, notarea lui *r* dur în cuvintele formate cu sufixele *-ar, -tor : iubitor* (VG, 18), *învăţător* (Gram. 1835, 7), *morarul* (HG, 99), *muritor* (HG, 25) etc.; în VG apar şi forme cu *r* moale : *rămătoriu* (99). Închiderea lui *e* medial aton la *i* e consemnată în cîteva cazuri : *casnicile* (HG, 36), *numerile* (VG, 63), dar, desigur, fonetismul *e* e mult mai bine reprezentat. Durificarea lui *d* apare în VG : *dă* (20, 37), *dăparte* (87), dar rostirile cu *d* moale sînt şi ele reflectate în lucrare. De observat că, după Văcărescu, „*î* să amestecă cu *i*" în *dîn, din* (VG, 97). Heliade, care ştie că după *d* „natura limbii schimbă de multe ori pe *e* în *ă*" : *de, dă*

(HG, 100), dă în rest numai exemple cu *d* moale: *defăima* (HG, 79), *îndestulare* (HG, 2) etc.

Aceeaşi observaţie generală poate fi făcută şi în privinţa morfologiei. O inovaţie în toate cele trei gramatici o constituie forma *a* a auxiliarului la pers. 3 sg. a perfectului compus: *a avut* (VG, 65; HG, 47; Gram. 1835, 42), *a cîntat* (Gram. 1835, 44), *a fost* (Gram. 1835, 48), *a simţit* (VG, 79) etc. Normale pentru graiurile muntenești (deşi uneori contrarii normelor din perioada precedentă) sînt desinenţa *-e* a pluralului unor neutre: *odoare* (Gram. 1835, 6), auxiliarul *o* la pers. 3 sg. a viitorului (HG, 49; Gram. 1835, 46) sau forma cu *-e* a prepoziţiei *către* (VG, 86; HG, 5; Gram. 1835, 77). Mai puţin aşteptate sînt *a* invariabil: *a meu* (VG, 40), trecut însă ca dublet după *al meu*, sau condiţionalul perfect construit cu *a vrea*, întîlnit de asemenea în VG: *vream face* (74), *vream mînca* (72). De remarcat că, deşi în unele cazuri Văcărescu îşi manifestă, teoretic, preferinţa pentru forme ardeleneşti şi moldoveneşti (*lucru*, *pot*; cf. mai sus, p. 434), în paradigma verbelor notează variantele muntenești.

DICŢIONARE

Am avut la dispoziţie material extras din *Dicţionarul român-turcesc* (c. 1780) al lui Ienăchiţă Văcărescu şi din *Condica limbii rumâneşti* (c. 1830) a lui Iordache Golescu.

În ceea ce priveşte fonetica, diferenţele existente faţă de normele variantei literare muntenești din secolul al XVIII-lea (devenită limbă literară unică în perioada 1750—1780) sînt neînsemnate şi sînt, de regulă, de importanţă secundară. Astfel, cele două dicţionare notează, de obicei, pe *îi* în *cîine* (VRT, 77^{v}; GCLR, III, 219^{r}), *pîine* (VRT, 118^{r}), labiale rostite moale: *merg* (VRT, 88^{r}), *tocmeală* (GCLR, VI, 256^{r}) etc; cf. însă *băutor* (VRT, 24^{v}), *s*, *z*, *ţ* moi: *mucezeală* (VRT 93^{v}), *seamăn* (GCLR, V, 90^{r}), *înţeleg* (VRT, 182^{v}), *ş* dur în *şarpe* (VRT, 169^{v}); cf. însă *moşăşte* (GCLR, IV, 100^{v}), *j*: *ajutor* (VRT, 11^{r}), *jupîneasă* (GCLR, II, 117^{r}) etc. Consemnăm, totuşi, sporirea considerabilă a exemplelor cu *ş* şi *j* duri (înainte de *e* şi *i*): *înşălat* (VRT, 183^{r}), *mişăl* (GCLR, IV, 76^{r}), *prăjînă* (VRT, 112^{v}), *şăs* (VRT, 78^{v}), rostirea dură a lui *p* în *pă* (GCLR, V, 165^{v}) şi numărul mare de velarizări ale vocalei *e* după un *d* rostit dur, la Văcărescu: *dă* (VRT, 46^{v}), *dăspre*, *dăstul* (VRT, 53^{v}), *dăzmierdare* (VRT, 47^{v}) şi I. Golescu: *dăparte* (GCLR, I, 21^{v}), *dăprindere* (GCLR, I, 21^{v}) etc. Dintre trăsăturile secundare consemnate în cele două dicţionare citîm: *ă* > *a* în *pahar*, *paar* (cu căderea lui *h*; GCLR, V, 1^{r}), cf. însă şi *păhar* (VRT, 119^{v}; GCLR, V, 1^{r}), *ă* > *e* în *perete* (GCLR, V, 51^{r}), dar forma nouă e considerată secundară pe lîngă *părete*, fiind trimisă la aceasta, *ă* etimologic apare păstrat în *mulţămi* (GCLR, IV, 111^{v}, dar forma cu *u* este de asemenea atestată), *e(i)* sincopaţi în *dregere* (VRT, 51^{v}), *i-i* neredus la *i* în *priimi* (VRT, 114^{r}; GCLR, V, 241^{r}), *î* > *u* în *umbla* (VRT, 148^{r}; GCLR, I, 283^{v}), *umfla* (VRT, 148^{r}; GCLR, I, 283^{r}), *umplea* (GCLR, I, 283^{r}), *n* nu s-a propagat în *genuche* (GCLR, VII, 150^{v}).

În ceea ce privește l e x i c u l[16], cele două dicționare consemnează în mod normal numeroși termeni specifici Munteniei, dintre care ne mulțumim să-i citãm pe următorii: *burtă* (GCLR, V, 190^{v}), *cosciug* (VRT, 72^{v}), *ficat* (VRT, 153^{v}; GCLR, VII, 30^{v}), *înjura* (VRT, 176^{v}), *nastur* (VRT, 97^{v}; GCLR, IV, 172^{v}), *pisică* (GCLR, V, 82^{v}), *plapămă* (VRT, 108^{r}), *plapumă* (GCLR, V, 199^{v}), *porumb* (= *Zea mays*; GCLR, V, 114^{r}), *rînichi* (VRT, 124^{r}), *rinichi* (GCLR, V, 306^{v}), *scuipat* (GCLR, V, 121^{r}), *varză* (VRT, 31^{r}; GCLR, II, 14^{r}), *zăpadă* (VRT, 60^{v}; GCLR, II, 251^{r}). Alături de acești termeni apar, uneori, ca dublete, cuvinte care astăzi sînt specifice ariei dialectale nordice (nu excludem posibilitatea ca unele dintre ele să fi circulat, în jurul anului 1800, și în anumite graiuri muntenești): *bumb* (GCLR, IV, 172^{v}), *cucuruz* (GCLR, V, 114^{r}: „*porumb*... care să zice și *cucuruz*"), *pîntece* (GCLR, V, 190^{v}, trimis la *burtă*), *rerunchi* (GCLR, V, 306^{v}: „*rinichi* [să zice] și *rerunchi*), *sicriu* (VRT, 128^{r}).

De regulă, termenii nemuntenești sînt trecuți pe plan secund, așa cum a putut rezulta și din cele de mai sus. Totuși Golescu îl trimite pe *nastur* la *bumb*.

TEXTE LITERARE

Trăsături fundamentale

Materialul de referință furnizat de lucrările excerptate cuprinde puține elemente noi în raport cu normele principale ale limbii unice din anii 1750—1780. Diferențele notabile sînt următoarele:

LITERATURA BELETRISTICĂ

a) trecerea lui *e* medial aton la *i* ne întîmpină mai frecvent decît în perioada precedentă, rămînînd totuși net minoritară în raport cu fonetismul *e* care predomină în toate textele cercetate. Exemple: *fluierile* (PCP, 4), *galbine* (HMP, 104), *îngălbinească* (PAL, 45), *merile* (GÎ, 15), *nevestile* (MRP, 24), *piste* (VPA, 61), *prunile* (GÎ, 15), *seminții*e (Cal. B. 1823, 8) etc., alături de care citãm grafiile cu *e*: *altele* (PCP, 37), *apele* (HMP, 75), *cirășele* (GÎ, 15), *măselele* (MRP, 34), *pomeniri* (MRP, 5), etc. Menționăm aparte grafia *triizeci* (GÎ, 21);

b) cu totul izolat, și anume în GÎ, *pref.*, am notat fonetismul *iá* > *ie(ię)*: *apropiete*;

c) *îi* este general în cele mai multe dintre lucrările de care ne-am ocupat: *cîine* (GÎ, 97; PAL, 15), *mîini* (GÎ, 110; VPA, 60; HMP, 80),

---

[16] Aici, ca și în celelalte expuneri consacrate lexicului limbii române oglindit în dicționarele din anii 1780—1881, ne-am limitat la termenii (aparținînd unor serii sinonimice, cum ar fi cele desemnînd noțiunile de „burtă", „înjura", „nasture", „porumb", „rinichi", „zăpadă" etc.) care ne-au stat la dispoziție în materialul excerptat în anii 1967—1969 la Institutul de lingvistică din București (vezi mai sus p. 435). Ar fi fost, dealtfel, cu neputință, în limitele spațiului de care am dispus, să urmărim în dicționare toate cuvintele pe care le-am avut în vedere în cercetarea de față. Scopul urmărit de noi a fost să permitem cititorului să-și facă o idee, oricît de aproximativă, asupra modului în care sînt încorporați în dicționarele timpului termeni de diversă proveniență regională.

pîine (Cal. B. 1823, 8 ; CR, 1830, 75 ; HMP, 99). Excepţiile au fost consemnate în Cal. B. 1823 : *cînească* (37), *pîne* (38, 42) ; după cum se vede, în lucrare apar şi grafii cu *îi : pîine* (8). O remarcă specială în legătură cu grafia *mîină* „mînă", întîlnită în GÎ, 79 ;

d) exemplele cu $f > h'$ sînt extraordinar de rare. Le notăm pe cele consemnate, renunţînd să mai înşirăm cazurile cu *f* conservat, care apar pe fiecare pagină a lucrărilor cercetate. E vorba de cuvîntul *hiară*, pe care-l întîlnim în Cal. B. 1823, 8 şi în HMP, 84 ;

e) durificarea labialelor nu se constată, cu excepţia lui $e > ă$ şi $i > î$, după *p*, în prepoziţiile *pă* (M. Car., 55 ; GÎ, 63 ; PCP, 45 ; PAL, 16) şi *pîn* (HMP, 79 ; PAL, 12), dar grafiile cu *e* şi *i* sînt larg majoritare. Acelaşi fenomen e reflectat de grafiile *p-al* (HMP, 75), *p-ai* (PAL, 40), *p-ale* (HMP, 146) ;

f) de regulă, *d* este moale : *demult* (MRP, 2) *depărtat* (GÎ, 183), *desnădăjduirii* (PCP, 10), *despărţire* (Cal. B. 1823, 45), *destulă* (VPA, 66), *aş deştepta* (HMP, 80) etc. Exemplele cu $e > ă$ apar cu o oarecare insistenţă : *dăpărtaşi* (HMP, 93), *dăpărtate* (GÎ, 22), *dăpărtînd* (M. Car., 80), *dăspărţire* (HMP, 147), *dăstul* (M. Car., 52), *dăşărt* (HMP, 105). Tot durificarea lui *d*, în prepoziţia *de*, este reflectată de grafii ca *d-aproape* (PAL, 25), *d-a ta* (MRP, 45), *dodată* (HMP, 78) ;

g) consoanele *s*, *z*, *ţ* sînt moi. Excepţiile provin din cîteva lucrări, unde se întîlnesc cu totul întîmplător (un loc aparte ocupă PAL, în care cazurile cu *s*, *z*, *ţ* duri sînt ceva mai frecvente, dar nici pe departe majoritare). E vorba de MRP : *aflaţ* (26), *nedreptăţ* (14), Cal. B. 1823 : *să se samene* (12), *sănin* (19), *tusă* (2), GÎ : *astăz* (13), *nemţască* (186), *sară* (31), *săcara* (14), VPA : *razîm* (661), *sîlnic* (61), HMP : *săcure* (101), PAL : *auzîi* (25), *se găsa* (38), *încreţîtă* (37), *ne-am înţăles* (7), *răspunsă* (= răspunse ; 45) ; cf. şi *samă* (37). În unele dintre aceste lucrări apar şi grafii hipercorecte : *judeţi* (sg. ; MRP, 43), *înţercatul* (Cal. B. 1823, 34), *setĕni* (GÎ, 13), *ţinţarii* (GÎ, 95) ;

h) *ş*, *j* duri (înainte de *e*) alternează cu *ş*, *j* moi, ca şi în perioada precedentă : *greşăsc* (PCP, 13), *îngrijăsc* (MRP, 40), *înşălări* (VPA, 61), *şălar* (GÎ, 14), *şărpuind* (HMP, 75) apar alături de *mă-nfăţişez* (VPA, 60), *îngrijesc* (PCP, 20), *săvîrşesc* (GÎ, 12), *slujesc* (HMP, 93), *strămoşesc* (MRP, 2), proporţia dintre grafii variind de la o lucrare la alta. Menţionăm că în lucrările cercetate am întîlnit şi grafii cu $i > î$, după *ş*, *j*, care, aşa cum am văzut, erau rare în perioada precedentă : *băşîcuţele* (VPA, 60), *slujînd* (VPA, 61), *şîruind* (HMP, 100) etc. ;

i) *ş*, *j* duri (înainte de *ea*, în poziţie „moale") se întîlnesc în toate textele cercetate : *covîrşaşte* (MRP, *pref.*), *ruşaşte* (PAL, 37), *săvîrşaşte* (CR, 1829, 33), *şade* (VPA, 60), *şale* (Cal. B. 1823, 20), *şapte* (GÎ, 30), *veştejaşte* (MRP, 89) etc. După *ş*, *j*, *ĕ* sau *e* (în poziţie „moale") apar cu totul accidental, exemplele provenind din MRP : *să ticăloşeşte* (rimează cu *boleşte ;* 14), PAL : *greşeli* (34 ; în locul normalului *greşale*, care apare, dealtfel, la p. 3) şi, mai ales, GÎ : *săvîrşĕşte* (36), *slujĕşte* (101), *şĕle* (75), *şĕptelea (pref.)* ;

j) *j* este general ; o singură excepţie : *ne-ncongiură* (VPA, 61) ;

k) *r* moale este menţinut pînă spre 1830 în cuvintele formate cu suf. *-ar*, *-tor*, precum şi în cuvinte ca *ajutor*, *cer*, *spor*, *tîlhar*. Exemple : *ajutori* (MRP, 4 ; rimează cu *neguţitori*), *ceriu* (MRP, 26), *întrebătoriul*

(GÎ, 180), *sporiu* (MRP, 8), *strălucitoriu* (PCP, 8), *tîlhariu* (MRP, 44). Grafiile reflectînd durificarea lui *r* sînt din ce în ce mai numeroase după 1820: *ajutor* (rimează cu *dor;* MRP, 47), *cărbunar* (GÎ, 93), *supărător* (GÎ, 39), *strengar* (GÎ, 14), pentru ca după 1829 cele să fie, practic, singurele folosite, mai ales în scrierile lui Heliade şi în cele ieşite din tipografia lui: *arătător* (HMP, 94), *bucătar* (PAL, 21), *cer* (HMP, 81; PAL, 43), *condicar* (PAL, 21), *mor* (VPA, 67; HMP, 105), *omorîtor* (VPA, 63), *privitorului* (PAL, 40) etc.;

l) rostirea dură a lui *r* înaintea lui *ea*, în poziţie „moale", este generală: *hotăraşte* (MCY, 5), *să otăraşte* (CR, 1829, 124) etc. Două abateri de la normă: *hotăreşte* (GÎ, 57) şi *pîreşte* (MRP, 49);

m) una din rarele întrebuinţări ale art. *a* invariabil o întîlnim la Heliade: *a*[le] *voastre* (HMP, 285), unde e dictată de necesităţi ritmice. Cum e firesc, scriitorul muntean foloseşte, ca toţi contemporanii săi, formele *al, a, ai, ale.* Un singur exemplu: *ale lor* (HMP, 288);

n) o singură formă verbală cu *t* refăcut am notat în M. Car., 149: *simpt* (= simt). În rest, se întîlnesc numai forme iotacizate: *să desparţă* (PAL, 48), *pociu* (GÎ, 153), *să scoaţă* (PCP, 16) *(mă) simţ* (MRP, 19; VPA, 64; HMP, 81) etc. Verbele cu radicalul în *d* şi *n* prezintă numai forme iotacizate;

o) în ceea ce priveşte forma auxiliarului *a avea*, la ind. perf. comp. pers. 3 sg., textele se împart în două categorii. Cele anterioare anului 1829 notează forma *au: au spus* (GÎ, 147), *au trecut* (PCP, 4), *au venit* (MRP, 4), *s-au zis* (Cal. B. 1823, 90) etc. Toate cele trei lucrări posterioare anului 1828 asupra cărora ne-am oprit reproduc în scris numai forma muntenească *a: a ajuns* (PAL, 44), *a crăpat* (PAL, 44), *a dus* (HMP, 96), *a inundat* (HMP, 285), *a strîns* (VPA, 72), *a supărat* (PAL, 49) etc. La Pleşoianu apare în prefaţa traducerii *Aneta şi Luben*, izolat, şi *au: au făcut, au stătut.* Ni se pare semnificativ faptul că ambele forme sînt notate în vorbirea unui personaj, coconul Andronache, boier de modă veche, care-şi manifestă dezaprobarea faţă de ideile noi ale autorului;

p) forme de conjunctiv prezent, pers. 3 sg. şi pl. în *-ea: să dea* (MRP, 4), *să stea* (GÎ, 177) etc.

LITERATURA ŞTIINŢIFICĂ

a) închiderea lui *e* medial aton la *i* apare cu oarecare frecvenţă: *se deosibesc* (HA, 3), *îngălbinesc* (PMC, 16), *numerile* (HA, 2) etc. Această particularitate fonetică apare în general mai rar în stilul ştiinţific decît în lucrările beletristice;

b) *iá* apare notat peste tot, de ex.: *ţuguiat* (P. Ogl., 144);

c) durificarea labialelor am notat-o în *băşică* (PMC, 28) şi în prepoziţia *pă* (PMC, 18);

d) nu am notat durificarea lui *d* (cf. *de, ne depărtăm, din;* HA, 3, 4, 25); am consemnat însă grafii de tipul *d-a stînga* (HA, 4), *dopotrivă* (HA, 2, 123);

e) singurele cazuri de durificare a lui *s* le-am întîlnit în Secr.: *să samene* (7[r]), *sămănînd-o* (1[r]) şi în PMC: *sîngură* (28), unde însă rostirea moale a acestei consoane este notată cu consecvenţă. *Z* şi *ţ* sînt noi în toate lucrările cercetate;

f) *ş*, dur (înaintea unui *e*) alternează cu *ş* moale, cu observaţia că exemplele din prima categorie se consemnează mai frecvent în PMC şi HA (unde tind să devină majoritare) şi mai rar în Secr. Exemple: *să se îngroaşe* (Secr., 12r) — *a aşăza* (HA, 101), *cenuşă* (Secr., 20r), *pîşăsc* (HA, 119), *şărbet* (PMC, 23); cf. *coaje* (PMC, 19), *jerateculuí* (PMC, 12). În HA am consemnat şi cîteva cazuri cu *i* > *î* după *ş*, *j*: *rămăşîţa* (123; cf. însă *rămăşiţa*, 26, 123), *stînjîni* (69);

g) o singură dată am notat după *ş* un *e* în locul normalului *a* în HA: *covîrşeşte* (53). În rest, în toate lucrările, întîlnim numai grafii de tipul *covîrşaşte* (HA, 33, 105), *slujaşte* (HA, 127), *şapte* (Secr., 4r, 9r), *şarpe* (PMC, 22) etc.;

h) Secr. şi PMC consemnează numai pe *r* moale în: *ceriului* (Secr., 23r), *iubitoriu* (Secr., 2r), *împărţitoriu* (PMC, 9), *otrăvitoriu* (PMC, 9), *plugariu* (Secr., 1r), *tipariu* (Secr., 6r). HA (apărut în 1832) nu oferă decît exemple cu *r* dur: *ajutorul* (4), *făcător* (3), *lucrător* (68), *următor* (13) etc.;

i) în Secr. şi PMC se întrebuinţează la perfectul compus pers. 3 sg. forma *au* a auxiliarului *a avea*: *au aflat* (Secr., 5v), *au deşchis* (Secr., 3r), *au fost* (PMC, 4), *au pus* (Secr., 3r). În HA se întîlnesc numai perfecte compuse cu *a*: *s-a arătat* (13), *s-a dat* (125), *s-a scris* (125);

j) conjunctive în *-ea*: *să dea* (HA, 3), *să stea* (PMC, 19) etc.

LITERATURA JURIDICO-ADMINISTRATIVĂ

a) numeroase cazuri de închidere a lui *e* medial aton la *i*: *anaforalile* (Pr. C., 54), *deosibesc* (Pr. C., 128), *greşalile* (Pr. C., 130), *judeţile* (RO[1], 105), *pedepsile* (Pr. C., 56), *seminţile* (RO[1], 60), *zapisile* (Pr. C., 78) etc. Grafiile care notează pe *e* rămîn însă larg majoritare;

b) *iá* păstrat peste tot, de ex.: *ia* (Pr. C., 80);

c) durificarea labialei *p* am notat-o în prepoziţiile *pă* (LC, 4; C. pîrc., 1v) şi *pîn* (RO[1], 178);

d) nu prea numeroase cazuri de durificare a lui *d*: *dălungirea* (Pr. C., 112), *dăsăvîrşită* (Pr. C., 76), *va dăsluşi* (RO[1], 40), *dăstul* (Pr. C., 116);

e) apariţia cu totul excepţională a lui *z* dur în *mazîlii* (Pr. C., 50);

f) exemplele prezentînd *e* > *ă* după *ş*, *j* duri sînt mai frecvente în aceste texte decît în cele examinate anterior: *aşăzînd* (Pr. C., 54), *grijă* (LC, 36), *mătuşă*, *moaşă* (LC, 64, *tabel*), *slujăsc* (Pr. C., 72), *şăderi* (Pr. C., 52), *uşă* (Pr. C., 50) etc., ceea ce nu înseamnă că grafiile cu *e* lipsesc cu desăvîrşire: *se întovărăşesc* (Instr. prav., 1v), *jelui* (LC, 37), *moaşe-sa* (LC, 57) etc. Am notat şi un caz de rostire dură a lui *ş* urmat de *i*: *mumbaşîri* (Pr. C., 68);

g) în ceea ce priveşte caracterul dur sau moale a lui *r* în sufixele *-ar* şi *-tor*, situaţia e următoarea: începînd cu Pr. C. şi sfîrşind cu legile şi actele administrative de după 1829 se observă o alternare a grafiilor notînd pe *r* moale şi pe *r* dur, la început cu predominarea formelor mai vechi şi etimologice, apoi, mai ales după 1829, cu predominarea netă a formelor noi, muntenești. Exemple: *curvariu* (LC, 87), *cumpărătoriu*

(C. pîrc., 1[r]), *împrumutătoriu* (LC, 31), *jăluitoriul* (RO [1], 163), *judecătoriul* (Pr. C., 64), *stăpînitoriului* (Pr. C., 82) — *cumpărătorul* (T. căm.), *îngrijitorul* (PLB, 55), *judecător* (Pr. C., 64; RO[1], 137), *mișcător* (RO [1], 183), *ocîrmuitorul* (RO [1], 45) etc.; cf. și *mădular* (RSO, 2).

h) în paginile parcurse de noi n-am întîlnit decît perfecte compuse construite la pers. 3 sg. cu *au : au dat* (Pr. C., 116), *(s-)au făcut* (Pr. C., 64; Instr. prav., 1[r]), *l-au îngrijit* (PLB, 55), *s-au întărit* (RSO, 39), *s-au osîndit* (RO [1], 177), *l-au pus* (LC, 63), *au tălmăcit* (Art. Adr.) etc.;

i) forme de conjunctiv pers. 3 sg. și pl. în *-ea(-a) : să dea* (Pr. C., 84), *să ia* (LC, 47) etc.

Trăsături secundare

Fonetică

Vocalism. A în *să razeme* (Pr. C., 112); cf. însă *reazem* (HMP, 152).

A > *ă* în *zădar* (GÎ, 107); cf. însă, frecvent, *zadar* (MRP, 18; PAL, 49 etc.).

Ă > *e* în *blestem* (MRP, 34; VPA, 60; HMP, 88; LC, 100), *femeie* (MRP, 41; PAL, 40; PMC, 9), *femeiască* (Cal. B. 1823, 20; Pr. C., 100), *fermecare* (VPA, 60), *necaz* (MRP, 12; VPA, 60; HMP, 147; Pr. C., 76; C. pîrc., 1[r]), *pereche* (PAL, 8; CR, 1830, 422), *speriat* (MCY, 11); cf. și *rezemat* (HMP, 75). Fonetismul etimologic, cu *ă*, se întîlnește rar: *fămei* (Cal. B. 1823, 20; LC, 1), *năcaz* (MRP, 41).

Ă a trecut la *î* și apoi la *i* în *ridica* (Cal. B. 1823, 45; PCP, 32), *risipi* (Cal. B. 1823, 46). Mai frecvente sînt însă formele cu *î : rîdica* (MRP, 66; GÎ, 134; PMC, 3; Pr. C., 84), *rîsipi* (HMP, 103; PMC, 28). Fonetismul cu *ă*, cel mai vechi, apare rar: *rădica* (GÎ, 59; PMC, 7), *răsipitori* (LC, 1). În *nisip*, *ă* a trecut la *i* (vezi de ex. GÎ, 66); stadiul cu *ă* nu l-am întîlnit consemnat în scrierile cercetate.

Ă alternează cu *o* în *zăbăvi* (LC, 1) — *zăbovi* (Cal. B. 1823, 117; MRP, 76). Apare trecut peste tot la *o* în *noroc* (vezi de ex. LC, 1) și *norod* (vezi de ex. PCP, 11). Specific muntenească este trecerea lui *ă* la *o* în *tovaroș* (HMP, 145; HA, 100; Pr. C., 124; LC, 36); cf. însă *tovărășie* (Pr. C., 124).

Ă a trecut la *u* în *mulțumi* (MRP, 25; HMP, 93; VPA, 60; HA, 113; Pr. C., 66); cf. însă *mulțămi* (PCP, 5; Secr., 5[r]; LC, 104).

E > *ă* în *s-o lăpădăm* (MRP, 6), *lăpădînd* (Pr. C., 108), *lăpădătură* (P. Ogl., 139), dar fonetismul cu *e* se întîlnește mult mai frecvent: *lepădară* (PCP, 8), *să lepede* (Pr. C., 106), *lepădăturilor* (PMC, 6) etc.

E nu a trecut la *i* în *nemeri* (HMP, 101), *premenită* (PMC, 29). *Niște* apare numai în această formă (vezi de ex. GH, I, 4). Mai vechiul *ceti* (MRP, 18; GÎ, 117; C. pîrc., 2[r]) este mai rar întîlnit decît *citi* (MRP, 18; HMP, 151; HA, 5; C. pîrc., 1[v]), *cititori* (PAL, 3).

Cu totul izolat *e* > *i* în *crieri* (Cal. B. 1823, 15).

Sincopa lui *e(i)* în *drege* și *drept* (cu derivatele) a fost notată la toți autorii; cf. de exemplu: *dregătorii* (MRP, 65), *dreptatea* (HMP, 89; Pr. C., 68). N-am întîlnit forme cu *e* sau *i*.

Î păstrat în *gîci* (PAL, 44), *întra* (GÎ, 75; PCP, 9; Pr. C., 52); apare trecut la *i* în aceleaşi cuvinte: *am ghicit* (GH, I, 6), *intra* (HMP, 289; RO [1], 155).

Î > *u* peste tot în *umbla* (GÎ, 39; Pr. C., 54), *umfla* (GÎ, 143), *umplea* (Secr., 25[r]).

În mod excepţional, am notat închiderea lui *o* aton la *u* în *durmind* (la olteanul Pleşoianu; PAL, 12).

U > *i* şi *ţ* analogic în *subţiori* (M. Car., 94; CR, 1829, 86).

Verbul *cuprinde* este scris frecvent cu *o* (< *u*): *coprinde* (GÎ, 61; HA, 1; PMC, 6), *coprins* (VPA, 61; HMP, 89), *coppprinderea* (PAL, 34).

Destul de rar, *i* — *i* > *i* în *primi* (GÎ, 21; PAL, 58; Pr. C., 124); fonetismul *i* — *i* apare curent (vezi de ex.: VPA, 60; HA, 102; Pr. C., 54; LC, 31).

Diftongul *iu* apare redus la *i* în *mincinos* (MRP, 26) şi la *u* în *uşor* (PMC, 26).

Consonantism. Cu totul sporadic, a fost consemnată rostirea dură a lui *t* în *nestîns* (MRP, 43).

De regulă, *n* nu s-a propagat în *genuche* (HMP, 100), *genuchiile* (PCP, 6) etc.; sînt şi cîteva excepţii: *genunche* (GÎ, 199), *genunchii* (PAL, 51), *genunchiul* (Cal. B. 1823, 114); cf. şi *mărunche* (Secr., 15[r]).

N > *r*, prin disimilare, în *amărunt(ul)* (VPA, 70; Pr. C., 124), *amerinţătoare* (HMP, 286), *mărunche* (Secr., 15[v]), *nimeruia* (PMC, 16).

Ş în *deşchide* (PCP, 44; GÎ, 137; VPA, 61; Pr. C., 86); cf. însă şi, mai rar, *deschide* (PCP, 19; HMP, 289).

Ğ pentru *j* numai în GÎ: *slugitori* (181).

R dur în *răvarsă* (HMP, 283).

R > *l*, prin disimilare, în *tutulor* (GÎ, 61; HMP, 97; HA, 112).

L moale în *feliu* (Cal. B. 1823, 2; GÎ, 42; Secr., 5[v]; Pr. C., 116; LC, 3; T. căm.); cf. însă şi *felul* (PAL, 39; HA, 48).

L > *n* în *ceialantă* (GÎ, 137).

Păstrarea lui *h* în *ohtat* (MRP, 1), *(să) ohtezi* (GÎ, *pref.*; HMP, 147), *pohta* (GÎ, *pref.*), *pohti* (MRP, 7; Pr. C., 102); se întîlnesc desigur şi grafii cu *f*.

Morfologie

În Pr. C. (108) şi LC (56) substantivul *tată* prezintă forma articulată *tatul*; cf. însă *tatăl* (LC, 43).

Neutrele cu radical în *r* fac pluralul în *-ă*: *cară* (GÎ, 39; C. pîrc., 1[r]), *covoară* (PAL, 39), *hotară* (GÎ, 11; Pr. C., 78; LC, 89), *izvoarălor* (Cal. B. 1823, 27); o excepţie: *izvoarelor* (Cal. B. 1823, 27).

Izolat, substantivul *picior* face la plural *picere* (Pr. C., 64).

În privinţa pronumelor şi adjectivelor demonstrative, menţionăm apariţia destul de frecventă (dar numai în limitele literaturii beletristice) a formelor: *ast* (VPA, 63; HMP, 286), *ăsta* (VPA, 63), *astă* (HMP, 75; PAL, 45), *asta* (PAL, 44), *aste* (HMP, 104, 281), *ala* (PAL, 44), *ăla* (PAL, 7), *ălora* (PAL, 31).

Dintre pronumele negative merită a fi citate pentru formele în care apar următoarele: *nemic* (MRP, 44) — *nimic* (LC, 3) — *nimica*

(MRP, 53), *nimeni* (GÎ, 12) — *niminea* (PAL, 51) — *nimini* (MRP, 12), gen.-dat. *nimunui* (LC, 5, 99).

Pronumele și adjectivele nehotărîte *vericare* (LC, 31; C. pîrc., 1[r]), *vericine* (T. căm.), *verice* (LC, 3; RO [1], 163). Pronumele și adjectivele compuse cu *veri-* nu apar decît în textele juridico-administrative; în rest am notat compuse cu *ori-* (vezi de ex.: *orice;* HA, 13). Acestea se întîlnesc și în texte juridice și administrative (vezi de ex.: *oricare;* Pr. C., 148), dar preferințele autorilor merg spre formele cu *veri-*. Cf. erata *Legiuirii Caragea*, unde se cere înlocuirea adv. *oricum* prin *vericum*.

Prin unele forme, verbul *a scrie* apare trecut la a IV-a: *a scri* (HA, 19), *să scrim* (HA, 4).

Forme de prez. ind. și conj. ale verbelor *a împresura, a încunjura, a înfășura, a strecura: mă-nconjur* (Heliade; DA ms.), *să înfășoare* (HMP, 150), *împresoară* (HMP, 282), *să se strecoare* (PMC, 25).

În rare cazuri, formele de ind. prez. pers. 3 sg. ale verbelor de conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a sînt folosite cu valoare de plural: *acopere* (PCP, 5), *bate* (VPA, 63), *dăsparte* (HMP, 147), *rîde* (MRP, 35), *sare* (PAL, 13). O observație similară în legătură cu pers. 3 sg. și pl. a perfectului compus și a viitorului. Iată cîteva exemple, toate cu valoare de plural: *s-a-ntemeiat* (VPA, 70), *s-a-ntîmplat* (PAL, 56), *să va strica* (Pr. C., 108).

Verbul *a vrea* prezintă la pers. 1, 2 și 3 sg. ale prez. ind. formele: *voiu* (VPA, 64), *vei* (MRP, 35; PAL, 47), *va* (MRP, 35; VPA, 64).

Forme în *-a* ale imperfectului indicativ, pers. 3 pl.: *priimea* (LC, 83), *se vedea* (PAL, 37) etc.

La pers. 3 sg. a viitorului, alături de *va*, se întîlnește, rar, și *o: o-mbătrîni* (HMP, 78), *o vrea* (VPA, 64).

Verbul *a scăpa* are la prez. conj. pers. 1 și 2 sg. formele *să scap* (MRP, 48; VPA, 64), *să scapi* (MRP, 45); *a adăpa* prezintă la pers. 2 sg. a aceluiași timp forma *să adăpi* (Secr., 10[r]).

Adverbe: *acum* (HMP, 79), *acușa* (MRP, 5), *ușure* (Pr. C., 80).

Prepoziții: *cătră* (Cal. B. 1823, 35; GÎ, 40; HMP, 92; PMC, 13; LC, 3; C. pîrc., 1[r]), alături de care apare, frecvent, *către* (GÎ, 40; PAL, 43; HA, 87; Pr. C., 80; RO [1], 45), *după* (GÎ, 14; PCP, 6; HA, 30; PMC, 10; LC, 1), alături de care pot fi întîlnite și formele *dupe* (GÎ, 12; VPA, 60; HMP, 89; RO [1], 61) și *dupre* (HMP, 99; PMC, 12). De remarcat că prepoziția *după* e folosită și cu sensul „de pe". Cu această valoare am notat-o în PCP, 22; PAL, 44 și HA, 53; cf. și *du peste* (= de peste; C. pîrc., 1[r]), *du prin* (= de prin; PAL, 40; RSO, *titlu*).

Conjuncția *dacă* apare, de regulă, în forma *daca* (HMP, 80; HA, 3; LC, 32; RO [1], 61). Se mai întîlnesc și formele *deaca* (GÎ, *pref.;* Secr., 18[r]) și *dacă* (MRP, 53; PAL, 44).

Lexic

Elemente de tip sudic: chel (Mumuleanu; DA), *cimitiriu* (Heliade; DA ms.), *cîrciumă* (Pr. C., 74; T. căm.), *cosciug* (Dinicu Golescu; TDRG), *coș* (P. Ogl., 63), *curticică* (GH, I, 127), *dud* (*Psaltire*, 1784; TDRG), *năduşeală* (CR, 1829, 741), *pisică* (PAL, 27), *plimbare* (GÎ, 199), *porumb*

(= *Zea mays*; GÎ, 14; Secr., 19r), *scuipat* (PMC, 22), *varză* (PMC, 28), *zăpadă* (Cal. B. 1823, 4; VPA, 70).

Elemente de tip nordic: pîntece (Cal. B. 1823, 6), *porumb* (= „pigeon"; HMP, 86), *primblare* (HMP, 124).

După cum a reieşit din cele de mai sus, atît lucrările normative, cît şi textele literare muntenești prezintă foarte puține deosebiri față de limba literară unică a anilor 1750—1780, ceea ce e cît se poate de firesc atîta vreme cît ştim care era baza dialectală a acestei limbi. Deosebirile, cîte există, sînt, cu puține excepții, de importanță secundară şi apar mai frecvent în textele beletristice; urmează apoi, în ordine, cele ştiinţifice şi juridico-administrative, acestea din urmă fiind cele mai puţin deschise inovaţiilor, deci cele mai conservatoare. Vorbind de inovaţii, va trebui să precizăm că, în cele mai multe cazuri, nu e vorba de particularităţi apărute după 1780, ci de o mai largă acceptare a unor fapte de limbă care pătrunseseră pe o scară mai redusă în textele literare în perioadele anterioare. Trecînd peste trăsăturile fundamentale, asupra cărora ne-am oprit pe larg, vom observa apariţia tot mai frecventă în texte a unor particularităţi cum sînt, de exemplu, trecerea lui *e* la *i* în *citi* sau trecerea lui *ă* la *e* în *blestem, femeie, necaz, speriat*, la *î şi i* în *rîdica — ridica, rîsipi — risipi*, la *u* în *mulţumi* sau prepoziţia *către* (cu *ă* > *e*), care tind să devină singurele folosite, deşi, la unii autori, rostirile sau formele mai vechi continuă să fie consemnate. Mai puţin sau deloc folosite în perioadele precedente sînt *deschide, ghici, intra, primi*, devenite apoi literare, ca şi *ei rîde, scri*, care nu s-au impus în limba unică de cultură şi pe care le respingea dealtfel chiar norma literară muntenească. Oprindu-ne la această ultimă categorie de fapte, observăm că anumite particularităţi muntenești tind să se răspîndească. Aşa e, de pildă, cazul cu *ă* > *o* în *tovaroş*, *u* > *o* în *coprinde*, *r* > *l* în *tutulor* şi cu prep. *dupe*. Remarcăm în fine, în privinţa unor particularităţi fonetice, cum ar fi sincopa lui *e(i)* în *drege, drept* sau trecerea lui *î* la *u* în *umbla, umfla, umplea*, că formele etimologice nu mai apar în texte.

Ceea ce distinge foarte clar scrisul muntenesc din jurul anului 1830 de situaţia existentă în texte înainte de 1780 este generalizarea auxiliarului *a* la perfectul compus, pers. 3 sg. *(a făcut*, în locul mai vechiului *au făcut)* şi înlocuirea sufixelor *-ariu* şi *-toriu* prin *-ar* şi *-tor*. Pînă la 1828, formele în *-ar, -tor* se bucuraseră de oarecare audienţă la scriitorii munteni, în schimb auxiliarul fusese sistematic ocolit, deşi, încă din 1787, el era recomandat drept literar de gramatica lui Văcărescu. Ceea ce n-a putut face boierul muntean avea să reuşească I. Heliade Rădulescu. Sub influenţa conjugată a gramaticii din 1828, a „Curierului rumânesc" şi a numeroaselor cărţi ieşite din tipografia sa, ambele inovaţii se generalizează în lucrările beletristice şi ştiinţifice apărute după 1828. Unele rezistenţe va opune stilul administrativ, în care continuă să fie folosite pe scară largă, şi după 1829, verbele construite cu auxiliarul *au* şi, mult mai rar însă, substantive şi adjective terminate în *-riu*.

Dar cercetarea textelor a relevat şi prezenţa unor particularităţi cărora le putem spune nemuntenești, deşi, aşa cum vom vedea, cîteva dintre ele se pot explica prin raportare la unele graiuri vorbite în Ţara Românească sau prin tradiţia literară muntenească. Departe de a fi

frecvente, ele se recoltează numai din anumite lucrări, semn că pentru a le explica trebuie să ţinem seama de împrejurările specifice în care ele au fost scoase la lumină.

De la început, vom avea în vedere faptul că Pleşoianu era oltean, împrejurare care explică prezenţa lui *s, z, ţ* duri în lucrările sale, precum şi fonetisme ca *durmind* sau *genunchii*. Normală poate fi considerată durificarea lui *ţ* şi la Barbu Paris Mumuleanu *(aflaţ, nedreptăţ)*. Poetul s-a născut la Slatina, deci într-o regiune în care *ţ* se rostea dur. Influenţe oltenești pot fi considerate în limba sa rostirea *nestîns* şi o formă ca *simpt*, cu *t* refăcut. Grafiile cu *e, pîreşte* şi *să ticăloşeşte* (ultima cerută de rimă) ar putea de asemenea să se explice prin graiul scriitorului (cf. şi *greşeli* la Pleşoianu). Înlocuirea formelor în *-aşte* prin cele în *-eşte* s-a făcut, în Ţara Românească, de la apus spre răsărit, formele în *-aşte* fiind astăzi răspîndite numai în estul Munteniei. Oltean a putut fi şi autorul *Secreturilor*, care au apărut dealtfel, probabil, la Rîmnic. În paginile lucrării am consemnat cîteva cazuri de durificare a lui *s (să samene, sămănînd-o)*, precum şi propagarea lui *n* în *mărunche*. Pentru a explica prezenţa durificării lui *s* în *Calendarul* tipărit la Bucureşti în 1823 (unde am notat şi pe *cîncască, crieri, genunchiul, pîne*; cf. şi *pîntece*) trebuie să avem în vedere faptul că lucrarea a apărut concomitent la Bucureşti şi la Iaşi şi că, după toate probabilităţile, ne aflăm în prezenţa unui original moldovenesc, de unde s-au putut strecura unele particularităţi de limbă în tipăritura muntenească. Mai dificil este să-l explicăm pe *tatul*, în Pr. C. şi LC, apărute la o distanţă de aproape 40 de ani una de cealaltă (1780 şi 1818). S-ar putea ca alcătuitorii celor două coduri de legi să fi folosit anumite izvoare moldoveneşti, dar nu e exclus ca *tatul* să provină din graiurile muntenești.

Cele mai multe elemente nemunteneşti le-am observat în jurnalul de călătorie al lui Dinicu Golescu : *s, z, ţ* duri *(astăz, nemţască, sară ;* cf. şi formele hipercorecte *scteni, ţinţari), ş, j, r* moi *(hotăreşte, săvîrşeşte, slujeşte), e* > *ă* în *străin, iá* > *ie* în *apropicte*, propagarea lui *n* în *genunche*, *l* > *n* în *ccialantă*. Sînt aceleaşi particularităţi pe care le întîlnim în cărţile româneşti tipărite la Buda, unde a apărut şi relaţia de călătorie a boierului muntean. E firesc de aceea să le atribuim fie corectorilor, fie tipografilor ardeleni de la Buda şi să presupunem că în manuscrisul original al lucrării lui Dinicu Golescu ele nu figurau. O formă hipercorectă ca *mîină* reflectă starea de spirit a tipografului sau corectorului ardelean, care, străduindu-se să respecte litera textului, dar observînd că acest lucru nu-i reuşeşte întotdeauna, „munteniza" acolo unde nu era cazul (cf. şi *slugitori*, grafie hipercorectă, explicabilă numai la un ardelean, care rostea *jem, jingaş*, pentru *gem, gingaş*).

Greu explicabile sînt însă fonetismele *razîm, săcurea* şi *sîlnic*, notate la Iancu Văcărescu şi la Heliade (cf. şi *mă-neungiură* la Văcărescu). Amîndoi sînt originari din Tîrgovişte, deci dintr-o zonă unde caracterul moale al consoanelor *s* şi *z* a fost păstrat pînă astăzi, şi au trăit la Bucureşti, oraş situat în aceeaşi arie dialectală cu Tîrgovişte. La ei, ca şi la Piscupescu (cf. *sîngur* notat în PMC), trebuie să considerăm aceste fonetisme drept influenţe moldoveneşti sau ardeleneşti, acceptate de autor, dacă nu e vorba totuşi de intervenţii ale unor tipografi olteni. Cît priveşte pe *porumb* „pigeon", pe care îl întîlnim la Heliade, el nu trebuie socotit

neapărat un ardelenism, deoarece se poate explica fie prin tradiţia literară, fie prin graiul pe care-l vorbea scriitorul (e posibil ca la începutul secolului al XIX-lea *porumbel* să nu se fi generalizat încă în graiul muntean; în zilele noastre, *porumb* „pigeon" a fost notat într-o mică arie din regiunea Buzăului). Se observă, în orice caz, că, în timp ce autorii de dicţionare consemnează în lucrările lor destul de mulţi termeni de altă provenienţă decît cea munteană, în textele literare scrise de contemporanii lor o asemenea situaţie nu se constată. E de amintit aici şi *primblare*, care nu trebuie considerat un moldovenism, întrucît, în Muntenia, el l-a precedat pe *plimbare*, deci poate fi explicat la Heliade prin tradiţia literară sau chiar prin graiurile muntenești din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

MOLDOVA

Evoluţia generală a culturii moldovenești în anii 1780—1836 este în multe privinţe asemănătoare cu cea din Muntenia. Şi aici înflorirea literaturii laice este ceva mai tîrzie, literatura religioasă îşi cedează cu oarecare greutate locul privilegiat pe care-l ocupă. Totuşi deschiderea spre literatura laică este mai timpurie şi mai accentuată decît în ţara vecină. Tipografia mitropoliei ieşene îşi oferă teascurile pentru imprimarea unor traduceri beletristice cu profil moral asigurat. Aşa sînt, bunăoară, *Critil şi Andronius* (1794), traducerea pe care o face Zoiţa Grigoriu, printr-un intermediar grecesc, după *Erast* de Gessner (1819), versiunea românească a lui *Numa Pompilie* de Florian, realizată de Al. Beldiman (1820), şi mai ales cele două traduceri ale lui Lazăr Asachi: *Jucăriia norocului* (1816) şi *Bordeiul indienesc* (1821), ultima după Bernardin de Saint-Pierre. Texte originale se tipăresc tîrziu, în „institutul" „Albinei românești" (apărută în 1829). E vorba de *Fabulele* lui Săulescu (1835), de *Fabulele alese* şi de culegerea de *Poezii* ale lui Gheorghe Asachi (1836).

Tot în tipografia mitropoliei apar, înainte de 1800, două lucrări cu caracter ştiinţific, datorate unei înalte feţe bisericeşti, episcopul Amfilohie al Hotinului: *Elementi aritmetice* şi *De obşte gheografie* (amîndouă în 1795). Dintre celelalte cărţi cu caracter ştiinţific elaborate în Moldova amintim: *Gramatica fizicii* (manual de ştiinţe naturale din 1787, rămas în manuscris), *Învăţătură sau povăţuire pentru facerea pîinii cei de obşte* (traducere după Rückert de Al. Beldiman, 1819), *Aritmetica* lui I. Teodorescu (1830) şi *Iconomia rurală şi dumesnică* de Manolache Drăghici (1830).

Din domeniul literaturii juridice trebuie menţionate *Pravilele* lui Andronache Donici (1814), *Codul Callimach* (1818), *Condica criminalicească* (1826) şi *Regulamentul organic*, din care se tipăreşte în 1835 cel de-al cincilea capitol. Sînt tipărite, de asemenea, ca şi în perioada precedentă, hrisoave, cărţi domneşti şi alte acte administrative.

Dintre lucrările consacrate perioadei 1780—1836, citãm: Gr. Brâncuş, *Un glosar juridic din 1815*, în „Limba română", IV, 1955, nr. 6, p. 25—32; P. V. Haneş, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, Bucureşti,

1926, p. 32—33, 43—47; R. Ionaşcu, *Gramaticii români*, Iaşi, 1914, p. 110—129; Z. Mihail, *Gramatica românească a lui Toader Şcoleriu (Lecţione, Iaşi, 1789)*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice" (Iaşi), filologie, XIV, 1963, fasc. 2, p. 165—182; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, ed. a II-a, Bucureşti, 1971, p. 564—576 (cap. *Limba poeziilor lui Costache Conachi*); M. Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 17—18, 19—21; E. Teodorescu, *Limba în opera lui Costache Conachi*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi", serie nouă, secţ. III, ştiinţe sociale, tom. VII, 1961, p. 45—53; N. A. Ursu, *Gramatica românească a lui Ioan Alboteanu*, în „Limba română", XIII, 1964, nr. 1, p. 44—54.

LUCRĂRI NORMATIVE

GRAMATICI

Cele două lucrări pe care le-am avut în vedere, *Lecţione* de Toader Şcoleriu, Iaşi, 1789, şi *Gramatică românească*, de G. Săulescu, Iaşi, 1833, reflectă într-o oarecare măsură, în ceea ce priveşte f o n e t i c a, îndepărtarea de norma muntenească a anilor 1750—1780. Am consemnat astfel trecerea lui *ă* proton la *a : ne-nvaţaţi* (SG, 7), închiderea lui *e* medial şi final aton la *i : niguţătoriţă* (ŞL, 18), *omineşte* (SG, 153), *pepine* (SG, 32), *videm* (ŞL, 37), *fecioari* (ŞL, 15), *spcti* (ŞL, 15), reducerea lui *-eá* la *e(ę) : ave* (ŞL, 46), *ste* (ŞL, 15), *iá* > *ie (ię) : giunghiet* (SG, 144), forme cu *î : cîne, pîne* (SG, 67; după autor, formele cu *îi* ar caracteriza „graiul comun"), labiale dure : *albaţă* (SG, 62), *iubăsc* (ŞL, 47), *s, z, ţ* duri: *douăzăci* (SG, 68), *oţăl* (SG, 48), *sîngur* (ŞL, 27), *ş* moale : *şepti* (ŞL, 22), *şerpe* (SG, 31), *ğ* în *se agiută* (SG, 136), *gioc* (SG, 35), *gios* (ŞL, 9) etc. Foarte adesea alături de fonetismele de tip moldovenesc apar şi cele literare (munteneşti), ceea ce dovedeşte indecizia autorilor. Menţionăm din rîndul trăsăturilor secundare păstrarea lui *ă* în *părechi* (ŞL, 25), *părete* (SG, 22), prezenţa lui *i* în *direg, dires, diresci* (SG, 146; cf. însă *drept*, 158), *r* dur în *răci* (SG, 47).

Şi în ceea ce priveşte m o r f o l o g i a vom observa unele oscilaţii : *al meu* (ŞL, 27) — *a mieu, a meli* (ŞL, 26), *văd* (ŞL, 37) — *vază* (ŞL, 39), *pun* — *pui* (SG, 139), *(să) pot* — *(să) poci* (SG, 139); autorii acordă în general preferinţă formelor cu dentală refăcută. La perfectul compus, pers. 3 sg., se înregistrează numai forma *au* a auxiliarului : *s-au culcat* (ŞL, 50), *au fost* (SG, 103) etc. Alte particularităţi morfologice relevabile : pluralul neutrelor în *-ă : hotară* (ŞL, 19), numerale ordinale în *-le : al doile* (ŞL, 23; SG, 73), *al treile* (SG, 73), condiţionale perfecte construite cu *a vrea : vream fi* (SG, 103), *aş vrè fi* (SG, 104), imperativele *vină* şi *vino* (SG, 149). În SG am notat forme de imperfect, pers. 3 pl., în *-u : erau* (103), *lăudau* (115), luate de autorul moldovean din gramatica lui Diaconovici Loga sau din scrierile altor bănăţeni (de exemplu, Damaschin Bojincă).

DICTIONARE

Singura lucrare lexicografică care apare în Moldova în această perioadă este *Dicţionarul rus-român* al lui Mihail Strilbiţki (Iaşi, 1789).

Avem a face de fapt cu un număr de termeni orînduiţi pe materii, ca în manualele de conversaţie [17]. Dicţionarul reflectă un fonetism oscilant. Notăm astfel: *e (fecior, gĕmeni,* 65) alături de *i (buzile,* 63, *nigei,* 29), *-eá* e notat de cele mai multe ori: *avea* (25), *vedea* (35), dar apare uneori redus la *e(ę) : vide* (86), *îi (pîine,* 30) alături de *î* (*cîne,* 14, *pîne,* 23), palatalizarea lui *f : hiară* (39), dar pe aceeaşi pagină *fiarăle ;* cf. şi *cheptene* (77), labiale moi: *clipeală* (14), alături de labiale dure: *curcubău* (6), *s, z, ţ* moi: *seara* (14), *oţet* (34), *zeamă* (31), alături de *s, z, ţ* duri: *Dumnezău* (13), *fierbinţală* (6), *sîngur* (15), *ş* moale: *ieşirea* (28), *şesul* (18), dublat de *ş* dur: *uşă* (52), *j* alături de *ğ : judecată* (66), dar *giurămînt* (67) etc. În unele cazuri, alternanţele se pot explica în interiorul tradiţiei literare moldoveneşti, alteori (cum e cazul de pildă cu *ğ/j*) raportarea la scrisul muntenesc e necesară; cf. şi *şarpe* (43), *şasă* (9). Mai sînt de amintit dintre particularităţile fonetice ale dicţionarului: *ă* „moldovenesc" în *dintăiu, întăiu* (11), *ă* păstrat în *năsîp* (17), *părete* (72), *î* (nu *u*) în *înflătură* (27), propagarea lui *n* în *genunchiul* (25) etc., o serie de trăsături moldoveneşti, care accentuează sub raport fonetic „culoarea locală" a dicţionarului.

Cum era de aşteptat, dicţionarul lui Strilbiţki înregistrează numeroşi termeni moldoveneşti: *cibotariu* (68), *curechi* (49), *holub* (40), *mîţă* (38), *ogradă* (39), *omăt* (7), *pîntece* (23), *răzunchi* (24), *stopit* (= stuchit; 26) etc. *Ficat* (28) şi *os* (25) pot proveni din graiul muntean, dar şi din tradiţia literară moldovenească sau chiar din graiul moldovenesc. *Scuipire* (27) pare a fi însă un element sudic.

TEXTE LITERARE

Trăsături fundamentale

În raport cu normele limbii literare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, textele moldoveneşti prezintă, în general, o situaţie destul de complicată, variabilă de la o epocă la alta şi, în mai mică măsură, de la un „stil" la altul. Vom consemna în cele ce urmează diferenţele faţă de norma muntenească a anilor 1750—1780.

LITERATURA BELETRISTICĂ

a) trecerea lui *ă* proton la *a* reapare cu o anumită frecvenţă în textele tipărite: *blanarii* (SF, 66), *capitan* (AJN, 121; AFA, 36), *varatic* (AFA, 25) etc. Fonetismul *ă* este prezent peste tot: *îmbrăcat* (Crit., 62), *a lăsa* (AJN, 94), *scăpate* (SF, 25) etc.;

b) închiderea lui *e* medial aton la *i* am notat-o în toate textele. Fenomenul e destul de frecvent în Crit.: *asemine* (9), *degite* (104), *relile* (39), *unile* (33), *videre* (71), relativ rar în AJN: *binile* (14), *s-ar cuvini* (106), BNP: *braţile* (I, 79, II, 197), GE: *braţile* (62), *viermile* (28) şi

[17] Vezi Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române,* vol. I, Bucureşti, 1966, p. 17—18.

foarte răspîndit în SF : *adivărul* (82), *cerim (pref.)*, *disfățați* (52), *dișănțază* (92), *fratile* (32), *iepurile* (16), *trii* (16) și AFA : *să cuvinea* (VIII), *dispoaie* (29), *dizbinat* (30), *fusile* (16), *penilor* (5), *piste* (39), *țistoasă* (23) etc. Se înțelege că fonetismul cu *e* este larg majoritar în toate textele, cu excepția ultimelor două. Chiar și în acestea însă *e* se întîlnește destul de des : *dezbinați* (AFA, 35), *prietenii* (AFA, VI), *a treia* (AFA, 28), *veniți* (SF, 7) etc. ;

c) exceptînd SF și AFA, în nici una din celelalte lucrări n-am consemnat închiderea lui *-e* la *i : bine* (AJN, 107), *de* (GE, 38), *departe* (Crit., 75), *pe* (BNP, I, 163) etc. Fără a apărea cu insistență, fenomenul ne întîmpină în lucrările mai sus amintite : *ci* (SF, 4, 75), *di* (AFA, 10), *li* (AFA, XIV), *ni* (SF, 7), *pi* (SF, 7) etc. ;

d) reducerea diftongului *eá* (mai ales final) la *e(ę)* apare destul de frecvent în Crit., AFA și mai rar în SF : *a ave* (Crit., 9), *m-ei ave* (AFA, 23), *să de* (Crit., 9), *făcèm* (Crit., 7), *gre* (AFA, 35), *me* (Crit., 24 ; AFA, 10), *pre* (AFA, 6), *putém* (Crit., 7), *(a) vre* (Crit., 54 ; SF, 29 ; AFA, 18). Exemple cu *-eá* păstrat se întîlnesc în număr destul de mare în aceste texte : *făceam* (Crit., 7), *grea* (AFA, 37), *ai putea* (AFA, 6), *trecea* (SF, 82), *vei vedea* (Crit., 32) etc. În celelalte lucrări n-am notat cazuri de reducere a diftongului ;

e) frecventa trecere a lui *iá* la *ie(ię)* în Crit. și în textele apărute după 1829 : *s-apropieră* (SF, 50), *s-au apropiet* (Crit., 33), *mîngăiet* (AFA, 14), *spăriet* (AFA, 14), *s-au tăiet* (Crit., 73) etc. În toate lucrările apar grafii cu *iá ;*

f) norma tuturor textelor moldovenești anterioare anilor 1828—1830 este notarea diftongului *îi* în *cîine* (Crit., 23, 32), *mîine* (AJN, 114), *mîini(le)* (Crit., 104 ; AJN, 68 ; BNP, I, 145, II, 207 ; GE, 54), *pîine(a)* (AJN, 72 ; GE, 17 ; Cal. I. 1823, 38). Exemple cu *î* apar rar : *cîncească* (Cal. I. 1823, 37), *mîne* (Crit., 81), *mîni* (AJN, 96). În lucrările lui Săulescu și G. Asachi l-am notat numai pe *î : cîni* (SF, 16 ; AFA, 11), *cînile* (AFA, 37), *mîne* (AFA, 14), *mînele* (AFA, VI), *mînile* (AFA, V) ;

g) exemplele de palatalizare a labiodentalei *f* provin din AJN : *herestĕie* (72), *hiară* (51), din Cal. I. 1823 : *hiară* (8) și, îndeosebi, din Crit. : *hiară* (39), *hier* (62), *hierbinte* (205), *hierbinți* (16). Se înțelege că în toate cele trei texte formele cu *f* sînt net majoritare ;

h) labialele dure reapar în texte, dar fără o insistență prea mare (se întîlnesc rar în tipăriturile de după 1829) : *galbăn* (Crit., 16 ; BNP, II, 59), *să pătimască* (Crit., 63), *să trimată* (AFA, XVI), *vac* (Crit., 37), *să vorovască* (AJN, 63) etc., dar rostirea moale a labialelor e majoritară în toate textele : *iubesc* (BNP, I, 145), *să lovească* (AJN, 32), *(au) mers* (SF, 59 ; AFA, VIII), *pătimesc* (Crit., 25), *să scîrbească* (GE, 23) etc. ; cf. și *beșicîndu-se* (D. Rob., 130), *beșinele* (SF, 82), în care trebuie să vedem o conservare a lui *e* sub influența lui *i* din silaba următoare ;

i) durificarea lui *d* (*dă*, *dăschide* etc.) nu se întîlnește ; am notat în schimb eliziuni de tipul lui *d-asprime*, *d-adevăruri* (AFA 3), *dodată* (SF, 88), *d-o vecină* (AFA, 23) ;

j) durificarea consoanelor *ș*, *z*, *ț* este notată în toate textele cercetate de noi ; pretutindeni consoanele dure alternează cu cele moi, raportul dintre ele fiind variabil de la un caz la altul. Exemple : Crit. : *osăbire* (7), *să se păzască* (24), *puțîn* (5), *sară* (16), *sîngur* (33), dar : *frumusĕțe* (19),

semnul (5), *simțirile* (7) etc.; AJN : *să se încredințézã* (79), *săcuri* (72), *viță* (87), alături de *înțelept* (9), *păzesc* (33), *seamă* (20); BNP : *amețiți* (II, 186), *folosăsc* (I, 127), *sîmțește* (I, 137), dar *să se încălzească* (II, 71), *înțeleptul* (II, 201), *seamă* (II, 11); GE : *să sîlește* (16), *sîmțitoare* (16), *sîngur* (41), alături de *se găsesc* (39), *seama* (17); Cal. I. 1823 : *tusă* (2), *vĕsălă* (24), alături de *seamă* (61); SF : *înțălepțește* (56), *înzăstrează* (85), *sîmțesc* (64), cf. și *samă (pref.)*, dar *blîndețe*, *bunețe* (51), *si-nțeleasă* (14), *seacă* (83), *seama* (29); AFA : *va găsî* (VII), *să împărățască* (XI), *rază* (pl.; 43), cf. și *samă* (7), alături de : *puțin* (XVI), *seamă* (rimează cu *cheamă;* 39), *singură* (48). În general, rostirile dure nu sînt mai numeroase decît cele moi. Numărul lor este totuși mare în Crit., SF și AFA.

În textele cercetate, am consemnat grafii prezentînd un *e* sau un *i*, după *s*, *z*, *ț*, în locul normalilor *ă*, respectiv *î* (la unii autori ar putea fi etimologice sau pseudoetimologice). Exemple : Crit. : *scăzind* (16), AJN : *aprinzindu-se*, *învățetură* (23, 96), BNP : *ațițați*, *căzind* (I, 52, 101), SF : *înse*, *selbatice*, *seu (pref.)*, *văzind* (24), AFA : *căpățînile* (42), *seracul* (9), *sirguitori* (37), *zeu* (11);

k) *ș*, *j* duri (înainte de *e*) alternează cu *ș*, *j* moi în toate textele, cu observația că exemplele cu *e* > *ă* după *ș*, *j* sînt din ce în ce mai numeroase. Exemple : Crit. : *slujesc* (23), *am șezut* (24); *grijă* (40), *șărpii* (33); AJN : *i-au jelit* (88), *șezut* (73); *deșărtăciuni* (94), *dojănești* (70); BNP : *jertvă* (II, 192), *mișel* (I, 151); *greșăști* (II, 13), *strajă* (II, 3); GE : *să înșeli* (47), *să slujesc* (44); *grijă* (23), *mă înșăl* (59); SF : *șerbia* (48); *cerșătoresc* (64); AFA : *șerb* (9); *grijă* (38), *șărbindu-i* (31). Mai rar, am consemnat și cazuri cu *i* > *î*, după *ș*, *j* : *grijînd* (AJN, 86), *nădușînd* (AJN, 68), *pășînd* (SF, 64) etc.;

l) în ceea ce privește fonetismele de tipul *slujĕște (slujește)* — *slujaște*, *șĕrpe (șerpe)* — *șarpe*, textele moldovenești ne prezintă trei situații distincte. În Crit., *săvîrșaște* (30), *slujaște* (16), *al șascle* (52) apar alături de *să înșele* (24), *săvîrșește* (82), *slujește* (58). În celelalte texte dinaintea anului 1829 am notat o consecventă conformare față de norma literară de tip muntenesc a anilor 1750—1780 : *deșartei* (AJN, 61), *greșale(le)* (AJN, 33; BNP, I, 97; GE, 5), *înădușaște* (BNP, II, 76), *jale* (AJN, 67, 90; BNP, I, 79), *sfîrșaște* (BNP, II, 147; GE, 64), *slujaște* (AJN, 123), *șade* (BNP, II, 166), *șale* (Cal. I. 1823, 20), *șapte* (Cal. I. 1823, 4); cf. *să așăze* (AJN, 19). În SF și AFA (apărute în 1835, respectiv în 1836) întîlnim exemple cu *e* (trecut uneori la *ă* sub influența lui *ș* precedent) : *covîrșăște* (SF, *pref.*), *să înșele* (AFA, 6), *s-înșele* (AFA, 19), *șede* (AFA, 55), *șelile* (AFA, 8); cf. *greșalelor* (SF, 56);

m) ca și în cazul cuvintelor de tipul *slujĕște (slujește)* — *slujaște*, *șĕrpe (șerpe)* — *șarpe*, lucrările examinate de noi se împart în trei categorii în ceea ce privește preferința acordată lui *ğ* sau *j*. În Crit., cele două fonetisme alternează, fiind aproximativ la fel de răspîndite : *agiuns* (9), *a fi giucat* (79), *giudecăți* (37), alături de *au ajuns* (5), *ajutat* (7), *judecată* (40). În celelalte texte anterioare anului 1829 l-am notat numai pe *j* : *ajutoriul* (BNP, I, 145; GE, 24), *împrejurări* (AJN, 97), *vor încunjura* (BNP, I, 137), *jucărĕia* (AJN, 8), *judecată* (GE, 29), *jumătate* (Cal. I. 1823, 24) etc. La Săulescu și la G. Asachi norma o constituie *ğ*, ca înainte de 1750 : *agiunează* (SF, 66), *agiungînd* (AFA, 26), *agiutoriu* (AFA, 8), *gios* (SF, 14; AFA, 39), *giude* (AFA, 15), *giură* (AFA, 6), *giurămînt*

(SF, 15), *s-o încungiurați* (SF, 15), *repegiune* (SF, 17) etc. *J* apare sporadic: *să ajute* (AFA, 36), *să înjure* (AFA, 11), *junghiere* (SF, 64);

n) în cazul fonetismelor de tipul *urĕște (ureste) — uraște*, remarcăm prezența celui din urmă în tipăriturile de pînă la 1829: *să arate* (GE, 15), *(să) tîraște* (Crit., 43; GE, 28), *uraște* (Crit., 16) etc. În SF, AFA, D. Rob. și AR n-am înregistrat decît fonetisme cu *e* sau *ă* (< *e*, după *r* dur): *să arăte* (AFA, XII), *să arete* (AFA, X, 42), *hotărăște* (D. Rob., 29; AR, 1829, 195), *se urăște* (SF, *pref.*).

o) *r* e moale în cuvintele formate cu suf. *-ar*, *-tor* (observația e valabilă și pentru cuvinte cum sînt *ceriu*, *sporiu*, *tîlhariu* etc.): Crit.: *ceriu* (16), *curvariu* (87), *judecătoriu* (67); AJN: *plăcintariu* (12), *știutoriu* (19), *ungheriu* (10); BNP: *ceriul* (I, 160), *dătătoriu* (II, 100); GE: *ajutoriu* (15), *ceriule* (51), *moriu* (17); SF: *măgariul* (58), *următoriu (pref.)*; AFA: *bucătariul* (VIII), *călătoriu* (17), *cepariu* (9), *ceriului* (XX), *lemnariul* (38), *urzitoriul* (I) etc.;

p) articolul posesiv *a* invariabil e prezent în toate textele: Crit.: *a*[l] *mărimei* (9), *a*[le] *mele* (5), *a*[le] *sale* (5); AJN: *a*[l] *lor* (97), *a*[l] *Moscovici* (69), *a*[le] *lui* (11); BNP: *a*[l] *lui Romil* (I, 15), *a*[le] *lui Tație* (I, 187); GE: *a*[le] *mele* (8), *a*[le] *sufletului* (11); SF: *a*[le] *metehnelor (pref.)*; AFA: *a*[l] *lor* (35), *a*[le] *lui* (II). Formele *al*, *ai*, *ale* se întîlnesc peste tot, fiind cel puțin tot atît de răspîndite ca *a* invariabil; vezi, de ex: Crit.: *al său* (37), *ai mei* (37); AJN: *ai miei* (32), BNP: *al vostru* (I, 181), *ai tăi* (I, 89), *ale mele* (I, 182); GE: *al nostru*, *ale ceriului*, *ale soarelui* (22); SF: *ale pădurimei* (7); AFA: *al mieu* (29), *ale mărei* (49) etc. Atragem atenția asupra formei hipercorecte *al: prințipia cunoașterei binelui* și *al răului* (SF, *pref.*);

q) formele verbale cu *d* și *t* refăcuți apar în număr mare în toate textele: Crit.: *să cred* (40), *rîd* (7), *să scoată* (9); AJN: *să ascundă* (20), *pot* (116), *să răspundă* (108), *să ne trimită* (38), *văd* (70, 102); BNP: *aud* (II, 59), *să piiardă* (II, 112), *pot* (II, 199), *slobod* (I, 113); GE: *cred* (21), *să pot* (54), *să vadă* (43); SF: *cred* (88), *pot* (64), *să scoată (pref.)*, *să văd* (75); AFA: *cred* (25), *să prindă* (31), *să roadă* (12), *să scoată* (VI), *văd* (29). Formele iotacizate ne întîmpină mai ales în tipăriturile de pînă la 1829; după această dată, ele devin sporadice. Exemple: Crit.: *crez* (74), *să mințĕ* (75), *să piarză* (33), *văz* (74); AJN: *să auză* (79), *să deșchiză* (38), *să vază* (69); BNP: *crez* (II, 59), *pociu* (I, 66), *să vază* (I, 148); GE: *văz* (21), *să vază* (37); SF: *văz* (56).

În ceea ce privește verbele cu radicalul în *n*, vom observa că la conj. prez. 3 sg. și pl. nu apar decît forme iotacizate: *să puie* (BNP, I, 88), *să rămîie* (Crit., 65), *să ție* (AJN, 11; SF, 23), *să vie* (AFA, 13), singurele răspîndite în graiurile moldovenești din prima jumătate a veacului trecut și conforme tradiției literare. La ind. și conj. prez. 1 sg., am notat atît forme iotacizate, cît și forme cu *n* analogic, cele din urmă apărînd însă mai tîrziu, după 1829. Exemple: *puiu* (BNP, I, 112), *să țiiu* (GE, 13), *să viu* (GE, 54), dar *spun* (AFA, 7), *să spun* (SF, 54), *să supun* (AFA, 42);

r) auxiliarul *au* este general întrebuințat la ind. perf. comp. 3 sg., de ex.: *au ieșit* (AJN, 11), *au venit* (AFA, 4), *au vrut* (Crit., 74) etc. O singură dată l-am notat pe *o: s-o ivit* (SF, *pref.*);

s) verbele *a da, a lua, a sta* fac la conj. prez. pers. 3 sg. şi pl. *să deie (să dĕie)* (GE, 50; AFA, VII), *să ieie (să iaie)* (AJN, 28; AFA, XII), *să steie* (SF, 88) etc. Formele cu *-ea (-a)* se întîlnesc, de asemenea, n lucrările cercetate.

LITERATURA ŞTIINŢIFICĂ

a) trecerea lui *ă* aton la *a* am notat-o într-o singură lucrare, DI: *malai* (19, 49), *patlagelile* (69);

b) mult mai frecventă este însă (de-a lungul întregii perioade şi în special după 1829) închiderea lui *e* medial aton la *i: adivărată* (DI, 119), *cînipă* (DI, 7), *creştire* (AG, 65), *să se dispice* (DI, 69), *fimeie* (DI, 99), *galbini* (TA, 140), *să se prifacă* (TA, 55; DI, 61), *satile* (AG, 120), *zilile* (AG, 124). Formele cu *e* sînt majoritare în toate textele;

c) cu totul izolata apariţie a lui *-i (< -e) : trebui* (= trebuie; DI, 61);

d) fenomenul trecerii lui *-eá* la *e(ę)* a fost notat în AG, TA şi DI (mai rar în cea de-a doua lucrare, mai frecvent în celelalte): *(ar, va) ave* (AG, 3; DI, 7, 21), *să de* (TA, 78), *pre* (AG, 36; DI, 98), *să va pute* (DI, 47), *vei vre* (DI, 79), *zice* (AG, 127) etc. În toate aceste lucrări se întîlneşte şi fonetismul cu *-eá*. În BFP n-am consemnat decît exemple cu *-eá : cea* (3^{r}), *să dea* (3^{v}) etc.;

e) *iá > ie(ię)*, dar mai puţin frecvent decît în textele beletristice: *căpietul* (DI, 39), *să se ie* (AG, 37), *tăietă* (DI, 46);

f) formele cu *îi* sînt prezente în toate textele (mai puţin DI, în care l-am notat numai pe *î*). Exemple cu *îi : cîinii* (BFP, 16^{r}), *mîinile* (AG, 107; BFP, 6^{r}), *pîine* (BFP, 4^{r}), *pîinilor* (TA, 56). În DI: *cîne* (35, 47), *mînile* (71), *pîne* (53, 71);

g) sporadic, în DI, apare palatalizarea lui *f: hierile* (95) şi chiar a lui *p : chersice* (66), *chezişe* (120);

h) *b* moale în *beşica* (DI, 90);

i) durificarea lui *s, z, ţ* în *cosî* (DI, 17), *să se găsască* (DI, 4), *să îngrozască* (AEA, 66), *înmulţăsc* (TA, 19), *să însămnează* (TA, 66), *să se samene* (BFP, 7^{r}), *să ţîne* (DI, 4), *zărul* (DI, 25) etc.; cf. şi *sama* (TA, 3). Exemplele cu *s, z, ţ* moi rămîn majoritare în toate lucrările, poate cu excepţia cărţii lui Drăghici (renunţăm să mai dăm exemple, pentru a nu încărca expunerea). Şi în textele ştiinţifice întîlnim grafii de tipul *arzindu-să* (DI, 39), *căpăţini* (TA, 19), *ţeri* (AG, 90), *văzindu-l* (BFP, 4^{r}) etc.;

j) *ş, j* duri (înainte de *e*) alternează cu *ş, j* moi. Remarcăm apariţia sporadică a unor cazuri cu *i > î* după *ş, j* rostiţi dur: *eşînd* (AG, 105), *stînjîni* (BFP, 8^{r}). În DI fonetismele cu *ş, j* moi sînt foarte răspîndite: *coaje* (64), *grije* (18), *jeratic* (65) etc.; cf. şi *coşeriul* (9), *îngrăşe* (= îngrăşa; 18);

k) în ceea ce priveşte tratamentul lui *ş, j* înainte de *e (< ea)* în poziţie „moale", vom observa că grafii cu *şa, ja* apar în toate textele, fiind singurele întîlnite în BFP şi cele mai răspîndite în celelalte (în DI raportul este aproximativ egal). Exemple cu *şa, ja : covîrşaşte* (TA, 130), *deşarte* (BFP, 7^{v}), *greşale* (TA, *pref.*), *greşalilor* (DI, 121), *săvîrşaşte* (AG, 188), *slujaşte* (AG, 158), *şade* (AG, 155), *şapte* (AG, 106; TA,

130; DI, 40), *şase* (DI, 16), *a şasea* (BFP, 5ᵛ). Exemple cu *şe, je : să se aşeze* (DI, 55), *să roşeşte* (DI, 61), *şede* (AG, 2), *slujeşte* (AG, 154), *şese, şepte* (AG, 219), *şerpe, şerpele* (DI, 54), *şesezeci şi şepte* (TA, 3);

l) în BFP am notat numai exemple cu *j : jos* (7ᵛ), *jumătate* (8ʳ). În AG, *j* alternează cu *ğ : ajunge* (127), *împrejurul* (67), *jos* (106), *jumătate* (113), *prinprejur* (148) — *să agiungă* (105), *încungiurat* (3), *gios* (2), *giumătate* (1). Aceeaşi situaţie o întîlnim în TA : *ajutătoriu* (71), *jumătate* (69), *răpejune* (144) — *a agiunge* (87), *gios* (18), *împregiurări* (123). În DI nu l-am notat decît pe *ğ : agiunge* (31), *agiutoriu* (9), *gios* (21), *giumătate* (16), *giunghiu* (92);

m) *r* moale e general în *cîntariu* (BFP, 11ᵛ), *cuptoriul* (BFP, 4ᵛ), *desfăcătoriul* (TA, 66), *făcătoriu* (AG, 52), *gospodariu* (DI, 4), *pitari* (DI, 54), *spori* (DI, 57);

n) alături de *hotăraşte* (AG, 102; TA, 55, 125) apare şi *hotărăşte* (AG, 69; AEA, 6);

o) articolul posesiv invariabil *a* poate fi notat destul de frecvent, de ex.: *a*[le] *tale* (AG, a doua *pref.*), *a*[le] *dumisale* (TA, *pref.*) etc.; desigur, formele variabile se întîlnesc şi ele;

p) formele verbale cu *d* şi *t* refăcuţi apar destul de frecvent: *să ardă* (DI, 20), *pot* (TA, 12), *să se radă* (AG, 52), *scad* (AG, 13), *să scoată* (AG, 154), *să se tundă* (DI, 31). Formele etimologice sînt mai rare: *să se întinză* (BFP, 2ʳ), *să vază* (AG, 65). Verbele cu radicalul în *n* prezintă la conj. prez. 3 sg. şi pl. numai forme iotacizate: *să (se) puie* (BFP, 5ᵛ; TA, 149; DI, 16), *să rămîie* (DI, 7), *să ţiie* (DI, 16);

q) conjunctive în *-eie (-aie) : să se deie* (DI, 34), *să se iaie* (DI, 44) etc.

LITERATURA JURIDICO-ADMINISTRATIVĂ

a) *ă* > *a*, cu totul sporadic, în *capitanii* (Cond. crim., 3);

b) *e* medial aton trecut la *i* în *altîle* (Procl. 1834), *căpitenie* (Procl. 1834), *cerirea* (RO ², 3), *dişteptare* (Procl. 1834), *piste* (RO ², 21), *unile* (DÎP, 19) etc. Fenomenul, notat rar în DÎP, se întîlneşte mai des după 1828;

c) foarte rară e prezenţa lui *-é(ę) (< -eá) : va putè* (Hris. 1785, 54). În rest numai fonetismul *-eá : avea* (Hris. 1785, 5), *va cădea* (DÎP, 114), *a rămînea* (Cond. crim., 5), *putea* (Hris. 1785, 5);

d) sporadice atestări ale labialelor dure : *să trimată* (Hris. 1785, 22);

e) rare exemple de *s, z, ţ* duri în DÎP : *să iuţază* (142), *sîlnicie* (33), *sîngură* (95) şi Cond. crim. : *să înţălegę* (31), *sîlnicie* (16), *a înzăstra* (81). Mai frecvente în Hris. 1785 : *să se lăţască* (14), *sîlnicie* (12); cf. şi *sama* (4) şi în textele de după 1828 : *să se păzască, puţîn, să vă sîlţ* (Procl. 1834), *ţînutului* (RO ², 7; Procl. 1834) etc. Grafii prezentînd un *e* în loc de *ă* după *s* şi *z : ajunsetură* (DÎP, 41), *să zelojesc* (Hris. 1785, 20);

f) *ş, j* duri *(+e)* alternează cu *ş, j* moi : *va aşeza* (RO ², 11), *să împărtăşesc* (DÎP, 131), *prilejesc* (Procl. 1834), *răzăşesc* (ÎA) — *grijă* (Cond. crim., 1), *înşălăciune* (DÎP, 52), *şăzători* (RO ², 11), *Şărban* (Hris. 1785, [61]). Formele cu *ş, j* duri sînt, în general, mai numeroase;

g) *ş* dur în *greşalele* (Cond. crim., 7), *greşaşte* (DÎP, 20), *săvîrşaşte* (DÎP, 109, 148), *şapte* (DÎP, 34; Cond. crim., 31), *şase (şasă)* (Hris. 1785, 21; Cond. crim., 56); cf. *să se aşeze* (Hris. 1785, 33);

h) în tipăriturile dinainte de 1829 se întîlneşte numai *j : ajutoriul* (Cond. crim., 2), *împrejurări* (Cond. crim., 14), *judecată* (DÎP, 50 ; Cond. crim., 2 ; ÎA), *jumătatea* (DÎP, 57), *jurămînturi* (Hris. 1785, 6). În mod excepţional l-am notat şi pe *ğ : giucăuşi* (DÎP, 128). În textele de după 1829 apare numai *ğ : a agiunge, agiutor* (Proc. 1834), *gios* (RO[2], *pref.*), *giudecători* (RO [2], 3), *împregiurărilor* (RO [2], 5) ;

i) *r* moale în substantivele şi adjectivele derivate cu suf. *-ar, -tor : arătătoriu* (Cond. crim., 8), *potlogariul* (DÎP, 142), *răspunzătoriu* (DÎP, 117) etc.

j) art. pos. *a* invariabil apare în toate textele : *a*[l] *politiei* (Cond. crim., 9), *a*[i] *criminalului* (Cond. crim., 50), *a*[le] *adevăratei* (Procl. 1834), *a*[l] *lucrului* (DÎP, 43), *a*[le] *vremilor* (ÎA) etc. ;

k) forme verbale cu *d* şi *t* analogici, alături de forme iotacizate : *să cuprindă* (Cond. crim., 51), *să despartă* (Hris. 1785, 55), *să se prindă* (Cond. crim., 5), *să (se) trimită* (Cond. crim., 3 ; ÎA) — *să crează* (DÎP, 30), *să despartă* (Hris. 1785, 55), *să piiarză* (DÎP, 59), *să se trimiţă* (ÎA). Verbele cu radical în *n* prezintă la conj. prez. 3 sg. şi pl. numai forme iotacizate : *să rămîie* (DÎP, 49 ; RO [2], 17), *să spuie* (DÎP, 57), *să se ţie* (Hris. 1785, 18) ;

l) verbele *a da, a lua, a sta* prezintă la conjunctivul prezent, pers. 3 sg. şi pl., formele : *să deie (să dĕie)* (Cond. crim., 27 ; RO [2], 1), *să iaie* (Cond. crim., 3), *să stĕie* (Cond. crim., 19) etc.

Trăsături secundare

Fonetică

Vocalism. A păstrat în *blastămă* (AFA, 17) ; cf. şi *razăm* (DI, *pref.*), *razimă* (Hris. 1785, 16).

A aton > *ă : bălaurul* (Crit., 33 ; cf. şi *balaurii*, pe aceeaşi pagină), *căpac* (DI, 51), *pălmace* (TA, 68 ; cf. şi *palmace*, pe aceeaşi pagină), *părale* (TA, 69 ; cf. şi *parale* în aceeaşi lucrare, 70), *tăbacul* (AG, 156), *zădar* (AFA, 19 ; cf. însă şi *zadar :* Crit., 41 ; BNP, I, 147).

Ă păstrat în *căpătăile* (DI, 63), *întăi(u)* (SF, *pref.* ; AFA, 34 ; DI, 31), *pănă* (Crit., 87 ; AJN, 69 ; AFA, 13 ; AG, 64 ; TA, 75 ; DÎP, 110 ; Hris. 1785, 5), *tălhar* (BNP, II, 89 ; AFA, 8 ; AG, 156). Fonetismul cu *î* poate fi şi el întîlnit destul de frecvent : *dintîiu* (Crit., 47 ; BNP, I, 104), *întîi(u)* (AJN, 21 ; SF, *pref.* ; TA, *pref.* ; Cond. crim., 19), *pînă* (AJN, 13 ; BNP, I, 187 ; GE, 31 ; AG, 121 ; BFP, 4[r] ; Cond. crim., 9), *tîlhari* (Cond. crim., 89).

Ă păstrat în *blăstămatul* (Crit., 76), *fămeie* (Crit., 37 ; AJN, 62 ; Cond. crim., 76), *năcăjiia* (BNP, II, 88), *năcăjitul* (AJN, 62), *năăĕjdea* (AJN, 39 ; BNP, II, 197), *părete* (SF, *pref.* ; AFA, 25), *spăria* (SF, 23), *spăriet* (AFA, 14), *spărioşi* (DI, 50) ; cf. şi *răzimată* (Crit., 1). Formele cu *e* sînt, de asemenea, răspîndite : *blestem* (AJN, 105 ; Hris. 1785, 14), *blestemaţi* (GE, 52), *femeie* (Crit., 47 ; AJN, 61 ; DI, 97 ; DÎP, 41), *necaz* (AJN, 71), *necăjit* (AJN, 11), *nedejdea* (AFA, IX).

Ă păstrat în *năsip* (Crit., 24; DI, 63), *năsipos* (AG, 36), *rădica* (Crit., 7; AJN, 28; AFA, 28; Cond. crim., 64), *să vor răsipi* (Cal. I. 1823, 46). *Ă* > *î* în *rîdica* (Crit., 33; BNP, II, 153; GE, 53; AG, 95; DÎP, 110).

Ă păstrat în *zăbăvi* (Crit., 42); *ă* > *o* peste tot în *noroc* (AJN, 8), *norocire* (Crit., 7), *norod* (BNP, II, 97; AG, 35; ÎA) şi, uneori, în *zăbovi* (AJN, 75).

Ă păstrat în *mulţămi* (Crit., 9; AJN, 21), *mulţămire* (BNP, I, 161; DÎP, 79), *mulţămitoare* (Procl. 1834).

E s-a păstrat pretutindeni în *lepăda* şi derivatele (de ex.: *lepădarea;* DÎP, 50); a trecut la *ă* în *străine* (DI, *titlu*); cf. însă, frecvent, *strein* (Crit., 33; AJN, 103; BNP, II, 101; GE, 55; SF, *pref.;* DÎP, 57).

E păstrat în *beserici* (Hris. 1785, 17), *besericească* (DÎP, 49; Cond. crim., 81), *demineaţă* (SF, 48), *precepuţi* (AG, 155), *ar fi prevegheat* (BNP, I, 153). Fonetismele cu *i* sînt, firește, cele mai răspîndite. *E* etimologic alternează cu *i* în *ceti* (ÎA), *cetire* (Crit., 40) — *citi* (DÎP, 30), *cititoriu* (AJN, 8). *E* > *i* în *nişte* (TA, 7).

E > *i* în *cielalte* (TA, 37), *cricri* (Cal. I. 1823, 16), *grier* (AFA, 4; DI, 75), *au închiet* (AFA, X), *închierea, închicte* (RO [2], 13), *să polieşti* (DI, 92), *trier* (AFA, 4).

E în *miera* (BNP, II, 71), *mierare* (BNP, I, 144; AJN, 20); cf. însă şi *mira* (Crit., 24; AJN, 105; AFA, 6).

Î conservat în *întra* (Crit., 33; GE, 40; AG, 52).

Î > *u* în *umbla* (Crit., 7; AG, 46; Hris. 1785, 46), *umfla* (BFP, 5[v]), *umplea* (AJN, 96; BNP, I, 148), *umplutul* (DI, 9).

Sincopa lui *î* în *au dărmat* (AFA, 13), *să se fărme* (DI, 44), *să va sfărma* (DI, 10), *sfărmate* (DI, 35).

O > *u* în *vor micşura* (Cond. crim., 31), *micşurătoare* (SF, *pref.*), *micşurătoriului* (TA, 10).

U > *o* în *a poronci* (DÎP, 24), *poroncilor* (Procl. 1834); cf. însă *poruncă* (BNP, I, 137), *porunca* (DÎP, 63), *porunci* (AJN, 14; Hris. 1785, 8; ÎA).

U > *o* în *noori* (AG, 119); cf. însă şi fonetismul *nor* (Cal. I. 1823, 5), cu *o* — *o* > *o*, care apare în texte alături de normalul (pentru Moldova) *nour*.

Hiatul *ă-u* păstrat în *înlăuntru* (BNP, II, 71; AG, 3), *înlăuntruri* (Crit., 23).

I — *i* nu s-a redus la *i: priimĕşte (priimcşte)* (Crit., 81; SF, *pref.*; AG, *pref.*), *au priimit* (AFA, XV).

Diftongul *iu* conservat în *minciunos* (DÎP, 39), *minciunoşi* (AFA, 37). Cele mai adeseori, însă, apare trecut la *i: mincinos* (Crit., 62), *mincinoasa* (Cond. crim., 13), *mincinoasă* (GE, 47), *mincinosului* (SF, *pref.*).

În schimb, *iu* a fost redus la *u*, peste tot, în *uşoară* (AJN, 14; AFA, 36), *să uşureze* (AG, 139).

Consonantism. P în *îndărăpt* (Crit., 64; AFA, 30), *îndărăpnici* (Crit., 47); cf. şi *îndărătnic* (BNP, II, 113).

M în *rumpe* (GE, 13; SF, 4; DÎP, 83), *rumpînd* (BNP, I, 75); cf. şi *nerumpte* (AJN, 79). Formele fără *m* se întîlnesc rar: *a să rupe* (DI, 30).

V > *h*, extrem de rar: *huetul* (Crit., 7); în rest, forme cu *v-*: *vuetul* (AFA, 13), *vulpe(a)* (SF, 82; AFA, 5), *vulpi* (Crit., 83), *vultur(i)* (Crit., 83; AFA, XII).

F (< *v*) apare peste tot: *sfat* (AFA, 7), *să sfădesc* (AFA, 9), *sfezi* (DÎP, 33), *sfinte* (BNP, II, 100).

Durificarea lui *t* în *blăstămatul* (Crit., 76), *am stîns* (AG, 159); cf. însă *blestem* (AJN, 105; Hris. 1785, 14), *blestemați* (GE, 52), *să stinge* (DÎP, 31).

N > *r*, prin disimilare, în *amăruntul* (AJN, 79; DÎP, 30; Cond. crim., 7), *nimăruia* (AJN, 111); cf. însă *nimănui* (SF, 87).

Propagarea lui *n* în *genunchi* (BNP, I, 144; GE, 60), *genunchiu* (Cal. I. 1823, 114), *mănunchiu* (BNP, II, 200); n-am notat nicăieri fonetismul etimologic.

Ş în *deşchide* (AJN, 117; BNP, I, 160), *deşchisă* (AG, 36).

R dur în *amară* (f. pl.; DI, 68), *au crăpat* (D. Rob., 102), *strîca* (AG, 36; DI, 63), *strîcăciune* (DI, 9), *tătărăşti* (AG, 64); cf. şi *răle* (SF, 31), *vra-va* (AFA, 7). În SF şi AFA am notat grafii cu *e*, *i*, în loc de *ă*, *î*, după *r*: *resplătiți* (SF, 15), *riu* (AFA, 10) etc.

R > *l* în *să tulbur* (AFA, 10), dar fonetismul curent este cel cu *r*: *turburare* (AFA, 53), *turburarea* (BNP, II, 71).

Dispariția lui *r* prin disimilare totală în *ferestuică* (AJN, 99).

R > *n*, prin falsă regresie, în *moşunoiu* (BFP, 7[r]).

L moale în *fĕliu (feliu)* (Crit., 33; GE, 17; SF, *pref.*; TA, 136), *eli* (AFA, XX; RO [2], 7; Procl. 1834), *fĕliuri (feliuri)* (AG, 47; DÎP, 116); *l* e dur în *fel* (SF, *pref.*).

L > *n* în *celalant* (AFA, 8; AG, 182), *celelante* (DI, 70), *cestelante* (SF, 7), *cielanți* (SF, *pref.*); cf. însă, frecvent: *celelalte* (Crit., 33), *cĕlelalte* (Cond. crim., 17), *celoralalte* (BNP, I, 181) etc.

H > *f* peste tot: *poftă* (AJN, 23; BNP, I, 66), *vîrf* (GE, 49) etc. *H* > *f* > *v* în *prav* (DI, 51), *vătavul* (AFA, 39).

Morfologie

Substantivul *mînă* face la plural *mînile* (DI, 71), *mîinile* (AG, 107); pentru alte exemple vezi mai sus p. 451, 454; rar am întîlnit vechea formă *mînule* (Crit., 103; D. Rob., 148).

Neutrele cu radicalul în *r* fac pluralul în *-ă*: *hotarăle* (BNP, II, 207; DI, 180), *izvoară(le)* (AG, 4; Cal. I, 1823, 28) etc.

Sporadic, se întîlnesc formele „populare" moldovenești de demonstrativ: *ist* (AFA, 8), *iştea* (SF, *pref.*), dar şi cele „muntenești": *asta* (AFA, 33), *astă* (AFA, 6; SF, 8).

Dintre pronumele negative amintim pe: *nemică* (AFA, 4) — *nimic* (DÎP, 29) — *nimică* (Crit., 81; AJN, 23; TA, 113) — *nimica* (AFA, 17), *nimene(a)* (AJN, 119; BNP, I, 185; DI, 111) — *niminea* (DÎP, 27).

La masculin, numeralele ordinale prezintă terminațiile *-lea*: *al doilea* (BNP, II, 100), *al patrulea* (AG, 221; TA, 95), *al şaptelea* (BFP, 11[r]), *al treilea* (AJN, 71), şi *-le*: *al cincile* (Crit., 42), *al doile* (DI, 31), *al patrule* (TA, 95), *al triile* (AFA, 9).

Verbele *a minți* și *a simți* prezintă la prez. ind. și conj. forme în *-esc, -ește : să mințesc* (GE, 35), *simțesc* (BNP, II, 17 ; GE, 61 ; SF, 64), *simțește* (BNP, I, 137).

Cu totul excepțional, am întîlnit o formă în *-u* la pers. 3 pl. a indicativului imperfect : *călcau* (AFA, 45).

Auxiliarul *a* la pers. 3 sg. a viitorului : *s-a oropsi, s-a pedepsi* (SF, 12), *n-a să se supere* (AFA, 3), *s-a vedea* (TA, 87) etc. ; de remarcat viitorul construit cu *a* + conjunctivul. Desigur, forma literară *va* este general răspîndită.

Forme particulare de conjunctiv : *să adăpe* (DI, 32), *lucre* (AFA, 31 ; cf. însă *să lucreze*, AFA, II), *să mînce* (AFA, 17, dar *să mănînce* apare peste tot).

Verbul *a veni* prezintă la imperativ, pers. 2 sg., forme în *-o : vino* (GE, 40 ; AFA, 14).

Adverbe : *acum* (AJN, 70 ; BNP, I, 161 ; GE, 19 ; AG, 5 ; Cond. crim., [99]) — *amu* (AFA, 49), *încotro* (AG, 4).

Prepoziții : *către* (Crit., 9 ; AFA, 5 ; DÎP, 54 ; ÎA), *dupre* (= după ; SF, *pref.* ; firește, *după* apare în toate textele).

Conjuncții : *dacă* (Crit., 5 ; SF, 74 ; AFA, 5 ; BFP, 10^{r} ; TA, 7 ; Hris. 1785, 36 ; RO ^{2}, 19), *deaca* (BNP, I, 105 ; DÎP, 57 ; ÎA), *deacă* (AJN, 95 ; BNP, II, 197 ; GE, 36 ; DÎP, 27 ; Cond. crim., 4).

Lexic

Elemente de tip nordic : bortă (DI, 35), *buhai* (DI, 14), *bumb* (AR, 1829, 69), *cimilitură* (Crit., 16 ; AFA, 30), *ciolan* (AFA, 29), *cocostîrc* (AFA, 17), *crîșmă, crîcimă* (DÎP, 144 ; Cond. crim., 3), *curechi* (SF, 81 ; TA, 19 ; DI, 44), *gingină* (DI, 34), *hogeag* (DI, 79), *horn* (D. Rob., 76), *hulub* (BFP, 16^{r}), *mîță* (SF, 22), *ogradă* (AJN, 11), *omăt* (DI, 6), *păpușoi (popușoi)* (BFP, 2^{r} ; DI, 7), *perjă* (DI, 68), *pîntece* (Cal. I. 1823, 6), *povidlă* (DI, 72), *preumbla* (D. Rob., 88), *prostire* (BFP, 13^{r}), *sicriu (săcriu)* (Crit., GCR, II, 152 ; AR, 1829, 34), *sudoare* (D. Rob., 138), *șagă* (AJN, 11 ; AFA, 33), *șegalnic* (AJN, 13), *țintirim* (AR, 1829, 188), *voroavă* (AJN, 19 ; AG, 138), *vorovi* (Crit., 5 ; BNP, I, 134 ; RO^{2}, 13).

Elemente de tip sudic : cizmar (DI, 43), *ficat* (Crit., 33), *os* (D. Rob., 158), *plimbătoare* (AR, 1829, 32), *taur* (Crit., 24), *zăpadă* (Cal. I. 1823, 1).

Prima impresie pe care ne-o sugerează materialul prezentat în paginile precedente este că atît lucrările normative, cît și textele literare moldovenești din perioada anilor 1780—1836 reflectă un amestec de norme moldovenești și muntenești. La un examen mai atent impresia se dovedește a fi valabilă numai în privința gramaticilor și a dicționarelor (mai puțin gramatica lui Săulescu). Textele literare cunosc o evoluție aparte, între două puncte extreme, care sînt norma munteneașcă a anilor 1750—1780 și norma moldovenească de după 1829. Etapele principale ale acestei evoluții sînt trei.

După 1780 și pînă spre 1800, textele moldovenești cercetate *(Critil și Andronius, Geografia* lui Amfilohie Hotiniul și, într-o măsură mult mai mică, *Hrisovul* din 1785) marchează un început de abandonare a nor-

mei literare de tip muntenesc. Tendința aceasta nu e însă consecventă și nu e dusă pînă la ultimele consecințe. Rezultatul e un compromis, un amestec de norme muntenești și moldovenești, în care predominant rămîne, totuși, aspectul muntenesc, literar. După cum am văzut, observația e valabilă în bună măsură și pentru lucrările normative apărute în această perioadă, *Lecționea* lui Toader Școleriu și, mai ales, dicționarul rus-român al lui Mihail Strilbițki. Rămînînd deocamdată la trăsăturile fundamentale ale limbii literare de tip muntenesc din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, vom observa că, într-o serie de cazuri, dar cu abateri mai mici sau mai mari, prescripțiile normei sînt respectate. Moldovenismele sînt destul de numeroase, textele oferind o oscilație permanentă între fonetismele și formele concurente. Ne gîndim, înainte de toate, la prezența lui *ğ (agiuns)*, la labialele dure *(vac)*, la palatalizarea labiodentalei *f (hierbinte)*, la reducerea lui *-eá* la *e(ę) (a ave)*, la trecerea lui *iá* la *ie(ię) (s-au apropiet)*, la *ș*, *j* moi *(slujește, șepte)*, la art. pos. *a* invariabil și la formele verbale cu dentala refăcută *(cred)*. În toate aceste cazuri, fonetismele și formele muntenești rămîn, în general, majoritare, iar în altele singurele întîlnite. E vorba înainte de toate de *z*, care nu e concurat niciodată de *dz*, de păstrarea consecventă a lui *-e* și chiar a lui *ă* proton. Pot fi amintite aici și cele două cuvinte de tip sudic întîlnite în Crit. *(ficat* și *taur)*, care s-ar putea însă explica, la rigoare, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, și prin tradiția literară moldovenească sau chiar prin graiurile vorbite în Moldova (nu încape îndoială că cei doi termeni circulau în Moldova înainte de răspîndirea lui *mai*, respectiv *buhai*). În general, față de cărțile tipărite înainte de 1780, abaterile de la norma munteană sînt mult mai numeroase.

Am văzut în expunerea consacrată perioadei anterioare că în Moldova, în anii 1750—1780, erau în uz două norme: una muntenească, a cărților tipărite, și cealaltă moldovenească, a manuscriselor literare și a documentelor de tot felul. Pătrunderea în număr crescînd a moldovenismelor în tipăriturile de după 1780 trebuie explicată prin presiunea firească a normei uzuale a manuscriselor și a documentelor asupra celei oficiale, muntenești, respectată în tipărituri (mai ales în cele bisericești), în condițiile în care literatura laică începea să fie difuzată prin tipar.

Ne-am fi așteptat, în aceste împrejurări, ca procesul de moldovenizare a limbii literare să se accentueze după 1800, odată cu înmulțirea treptată a tipăriturilor profane. În mod surprinzător, procesul stagnează cîteva decenii și textele oglindesc o tendință categorică de revenire la norma muntenească. Faptul a fost observat în absolut toate lucrările din perioada 1814—1826, fie că e vorba de scrieri beletristice *(Jucărĕia norocului*, *Numa Pompilie*, *Erast*, *Calendarul* din 1823), științifice (*Povățuirile* traduse de Beldiman) sau juridico-administrative (*Pravilele* lui A. Donici, *Condica criminalicească* sau *Întărirea anaforalei* din 1820). Exceptînd articolul *a* invariabil, formele verbale cu dentalele *d* și *t* refăcute și, în unele texte, fonetismul *î* în *cîne*, *mîne* (care rămîn, cel mai adeseori, minoritare), toate celelalte prescripții ale normei oficiale muntenești sînt respectate, în special în textele juridice (*j*, *sfîrșaște*, *tîraște* etc.). Pe lîngă particularitățile fundamentale ale limbii literare, se întîlnesc în textele anilor 1814—1826 o serie de fenomene de mai mică importanță, avînd aceeași proveniență muntenească (o parte din ele apar și în tipă-

riturile dinainte de 1800) : *blestem, întîi, necăji* şi altele; cf. şi *zăpadă*. Nu o dată, fonetismele munteneşti din această categorie sînt dublate de cele moldoveneşti corespunzătoare. Alteori, fonetismul moldovenesc e singurul atestat (de ex. *genunchi*), dar faptul acesta nu schimbă constatarea, fundamentală, că, spre 1820, limba tipăriturilor moldoveneşti este cea muntenească (mai exact spus, cea literară din anii 1750—1780). Pentru a explica această împrejurare, repetăm, neaşteptată, nu trebuie în nici un caz să ne imaginăm că scriitorii şi oamenii de cultură laici din Moldova au acceptat, la un moment dat (după 1800), normele munteneşti şi le-au respectat cu consecvenţă în lucrările lor. E suficient să aruncăm o privire asupra manuscriselor care ne-au rămas de la ei pentru a fi siguri că nu greşim în afirmaţiile noastre. Pilduitoare sînt în acest sens acele scrieri ale lui Alexandru Beldiman care n-au văzut lumina tiparului şi care sînt pline de moldovenisme. O confruntare sumară între manuscrisul romanului *Numa Pompilie* şi versiunea tipărită ne întăreşte această convingere. Muntenizarea manuscriselor se făcea la tipografia mitropoliei, unde au fost imprimate marea majoritate a lucrărilor de care ne-am ocupat. Aici normele munteneşti erau respectate (mai ales în timpul păstoriei lui Veniamin Costachi, pînă în jurul anului 1830). E cît se poate de normal ca revizia manuscriselor, în sensul muntenizării, să se fi făcut nu numai la textele religioase, ci şi la cele laice. Nu cunoaştem numele diortositorului la nici una din cărţile cercetate de noi, dar el era probabil un moldovean (altfel n-ar fi tolerat moldovenisme ca art. pos. *a* invariabil sau formele verbale cu *d* şi *t* refăcuţi). O prăpastie se creează, aşadar, din nou, între tipărituri şi manuscrise. Ea e mai adîncă decît la sfîrşitul perioadei precedente, deoarece după 1780 particularităţile moldoveneşti invadează limba manuscriselor într-o proporţie necunoscută pînă atunci. Ea se va menţine atîta timp cît singura tipografie din Iaşi va fi cea a mitropoliei, iar revizia finală a manuscriselor va fi făcută de diortositori care urmau îndeaproape normele textelor bisericeşti.

Înfiinţarea tipografiei „Albinei" condusă de G. Asachi avea să pună capăt acestei situaţii. Toate scrierile ieşite de sub teascurile acestei tipografii, şi în primul rînd „Albina românească", vor promova o nouă normă literară, de tip moldovenesc. Ea se întîlneşte în toate lucrările care apar după 1829, indiferent de natura lor (beletristice, ştiinţifice, juridico-administrative). Vechile norme munteneşti sînt abolite în mod conştient de scriitorii grupaţi în jurul lui G. Asachi şi al „Albinei româneşti", şi cu aceasta linia de demarcaţie dintre scrierile tipărite şi manuscrisele moldoveneşti este desfiinţată. În tipărituri găsim din nou pe *ă*, trecerea lui *ă* proton la *a*, închiderea lui *e* medial şi final aton la *i*, reducerea diftongilor *eá* şi *iá* la *e(ę)*, respectiv la *ie(ię)*, fonetismele *cîne, covîrşeşte (covîrşăşte), hotăreşte (hotărăşte)*. Numărul cazurilor prezentînd *s, z, ţ* duri e în creştere, articolul posesiv *a* invariabil apare tot mai des, ca şi formele verbale cu *d* şi *t* refăcuţi sau conjunctivele în *-eie*, ca să nu citäm decît unele dintre particularităţile cele mai importante asupra cărora ne-am oprit. Lor trebuie să li se adauge o serie de alte elemente moldoveneşti (unele din ele se întîlnesc şi în scrierile dinainte de 1829), ca, de pildă : *căpătăi, eclalant, grier, ist, îndărăpt, întăi minciunos, simţesc, s-a oropsi* (viit.), *rumpe, spăria, trier* şi altele. O mulţime de

cuvinte moldovenești pătrund în paginile lucrărilor, în primul rînd ale celor beletristice, dar nu numai ale acestora (cazul cărții de agricultură a lui Manolache Drăghici e elocvent în acest sens). Pe măsură ce ne apropiem de 1836, trăsăturile moldovenești se înmulțesc. E de observat, însă, că moldovenizarea nu depășește o anumită limită, aceea a vechii norme literare moldovenești din manuscrisele epocii 1750—1780. Astfel *dz* nu e restabilit, iar alte particularități, cum ar fi trecerea lui *ă* proton la *a* sau închiderea lui *e* final aton la *i*, nu apar foarte des. Alături de *me*, *tăiet* apar și fonetismele cu *eá* și *iá* păstrați, cazurile prezentînd *s*, *z*, *ț* moi ne întîmpină nu o dată în paginile lucrărilor. Auxiliarul *au* de la pers. 3 sg. a perfectului compus este păstrat, întrebuințarea lui *o* fiind excepțională (la Săulescu).

Muntenismele propriu-zise, deși n-au dispărut cu totul, sînt extrem de rare. Întîlnim astfel cîte un *j*, la Asachi și Săulescu, *greșalelor* la cel din urmă, *șapte* la Manolache Drăghici, *dupre* la Săulescu. O poziție întrucîtva intermediară între cele două norme, muntenească și moldovenească, ocupă *Aritmetica* lui I. Teodorescu, în care fonetismele de tipul *ajutătoriu*, *covîrșaște* sînt ceva mai numeroase. Cartea a apărut în tipografia mitropoliei în 1830 și ilustrează o anumită rezistență față de noua normă literară, căreia i se fac totuși numeroase concesii. În fine, să amintim că prezența fonetismelor cu *ș*, *j* moi și a cuvîntului *cizmar* într-o carte scrisă într-o limbă atît de moldovenească cum e *Iconomia* lui Manolache Drăghici nu trebuie neapărat interpretată ca o influență munteană (înaintea lui *ciobotă*, *ciubotă*, Moldova l-a cunoscut pe *cizmă*, iar *cizmar* mai apare și astăzi în unele graiuri moldovenești). *Os* (notat la V. Drăghici, *Robinson Crusoe*) poate proveni fie din graiurile moldovenești, fie din tradiția literară. Nu același lucru se poate spune despre *plimbătoare* (notat în „Albina românească"), care e, în mod cert, un muntenism.

Pe lîngă faptele de limbă muntenești și moldovenești, textele cercetate scot în evidență unele particularități bănățenești-ardelenești. Într-adevăr forme ca *(să) lucre*, *să mînce* par a proveni, la G. Asachi, din scrierile ardelenilor (de observat, totuși, că *să lucre* apare și în Bucovina). Bănățeană este unica formă de imperfect, pers. 3 pl., în *-u (călcau)*, atestată la G. Asachi. În gramatica sa din 1833, Săulescu recomandase forma bănățeană în *-u* (de aici a luat-o, probabil, Asachi), dar în scrierile sale n-a folosit-o niciodată[18]. E foarte probabil că Asachi a acceptat formele verbale *(să) lucre* și *să mînce*, pentru motivul că ele erau mai „regulate", adică mai aproape de formele latine corespunzătoare, decît *(să) lucreze* și *să mănînce*. Latinist a fost Săulescu de-a lungul întregii sale vieți și, cu moderație, a fost latinist și Asachi. Amîndoi au inițiat în coloanele „Albinei românești" o vastă operație de dezgropare a cuvintelor „strămoșești" din cărțile vechi și din graiuri. E posibil ca aceeași tendință de a se apropia de modelul latin să-i fi împins să accepte formele cu *d* și *t* refăcuți sau fonetismul cu *e* în *șepte*, *șerpe*. Grafii ca *seu*, *riu*, *zeu* s-ar putea explica în același fel. Unele dintre ele, de pildă *riu*, ar putea proveni din scrierile ardelenilor și bănățenilor, dar nu e exclus

[18] Vezi I. Gheție și M. Teodorescu, *În legătură cu desinența -u a pers. 3 pl. a imperfectului indicativ*, în SCL, XVI, 1965, nr. 1, p. 95, 98 (n. 45).

ca în cazul lor să avem a face cu evitarea lui *î* simțit ca neliterar. Toate aceste exemple sînt însă insuficiente pentru a putea vorbi, în cazul celor doi scriitori moldoveni, de o încercare de a structura o limbă literară supradialectală, după modelul limbii latine, prin acceptarea unor elemente din diferite graiuri dacoromâne. Moldovenizarea globală la care au supus limba literară, adeseori în contrasens cu modelul ideal latinesc, ne împiedică să facem o asemenea afirmație.

TRANSILVANIA-BANAT

Cărțile scrise de ardeleni și de bănățeni în perioada 1780—1836 au apărut, în majoritate, la Sibiu, Viena și Buda. Dacă activitatea tipografiei sibiene se întinde de-a lungul întregului interval, tipografia Kurzböck din Viena își încetează practic activitatea de imprimare a cărților românești spre 1800, cedînd locul „Crăieștii tipografii a Universității ungurești" din Buda. Aceasta cunoaște epoca ei de maximă înflorire între 1800—1830, cînd revizorii cărților românești tipărite de oficina budană au fost, printre alții, Samuil Micu, Gh eorghe Șincai și Petru Maior.

Locul de frunte în literatura epocii îl ocupă (în special în producția tipografiilor din Viena și Buda) cartea științifică (avînd adeseori caracter de vulgarizare). Se pot cita, astfel, contribuții din domeniul istoriei: *Istoria universală*, Buda, 1800, tradusă, după Millot, de I. Piuariu-Molnar, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* a lui Petru Maior, Buda, 1812, filozofiei: *Legile firei. Ithica și politica sau Filosofia cea lucrătoare* de Samuil Micu, Sibiu, 1800, lingvisticii și retoricii: *Retorica* lui I. Piuariu-Molnar, Buda, 1799, *Observații asupra limbii rumânești*, de P. Iorgovici, Buda, 1799, *Dialogul pentru începutul limbei română între nepot și unchi*, Buda, 1819, și o serie de lucrări normative asupra cărora vezi mai jos, matematicii: *Ducere de mînă către aritmetică*, Viena, 1777, *Îndreptare către aritmetică* de Gh. Șincai, Blaj, 1785, fizicii: *Fizica* lui Hellmuth, tradusă de același prin 1806—1810 și rămasă în manuscris, medicinii: *Cuvînt pe scurt despre ultuirea vărsatului de vacă*, Sibiu, 1803, *Apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna* de V. Popp, Sibiu, 1821, agronomiei: *Economia stupilor* de I. Piuariu-Molnar, Viena, 1785, *Economia de cîmp* de Gh. Șincai, Buda, 1806, *Învățătură pentru prăsirea pomilor*, traducere a lui P. Maior, Buda, 1812, și geografiei: *Gheografia sau scrierea pămîntului*, Buda, 1814—1815.

Tipărirea lucrărilor beletristice se face mai ales la Sibiu, unde interesul se poartă la început în jurul romanelor populare: *Alexandria*, 1794, *Esopia*, 1795, *Bertoldo și Bertoldino*, 1800. După 1800 se ilustrează în literatura ardeleană I. Barac și V. Aaron, care publică numeroase traduceri și prelucrări cu caracter popular. Din producția tipografiilor de la Viena și Buda sînt de citat *Calendarul* pe 1794, apărut la Viena și atribuit lui Paul Iorgovici, *Fabulele* lui D. Țichindeal, prelucrate după D. Obradovici, Buda, 1814, *Telemah* de Fénélon, traducere de P. Maior după un intermediar italian, Buda, 1818. Mai semnalăm un număr de poezii encomias-

tice, fără valoare literară, semnate, între alţii, de Gh. Şincai şi Gh. Lazăr. Cea mai importantă operă poetică a vremii, *Ţiganiada* lui Budai-Deleanu, nu va vedea lumina tiparului în timpul vieţii autorului.

Mai puţin numeroase sînt cărţile de drept, dintre care citäm *Rînduială judecătorească de obşte*, Viena, 1787, *Pravila de obşte*, Viena 1788, precum şi *Fundamentalnice legi pentru graniţa militărească*, Buda, 1808. Pentru a ne face o idee cuprinzătoare asupra literaturii juridico-administrative din această perioadă, va trebui să avem în vedere numeroasele decrete, patente şi edicte emise de cancelaria din Viena şi răspîndite prin tipar în toate provinciile imperiului austriac locuite de români.

Indicaţii bibliografice: F. Fugariu, *Limba lui Şincai*, în Gh. Şincai, *Opere*, *I*, *Hronica românilor*, tom. I, [Bucureşti], 1967, p. CIX—CCII; idem, *Limba şi stilul Istoriei pentru începutul românilor în Dacia*, în P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, vol. I, [Bucureşti, 1970], p. 51—86; L. Gáldi, *Ihtroducere* la S. Klein, *Dictionarium valachico-latinum*, Budapesta, 1944, p. 1—270; L. Ghergariu, *Limba scrierilor lui Damaschin T. Bojincă*, în „Cercetări de lingvistică", VIII, 1963, nr. 1, p. 125—143; I. Gheţie, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Bucureşti, 1966, p. 56—110; P. V. Haneş, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, Bucureşti, 1926, p. 13—31, 58—94; R. Ionaşcu, *Gramaticii români*, Iaşi, 1914, p. 16—25 şi 43—96; idem, *Sistemele ortografice cu litere chirilice şi latine în scrierea limbii române*, ed. a II-a, Bucureşti, 1894, p. 98—105, 108—123, 135—147; St. Petcu, *Limba lui I. Molnar-Piuariu în „Economia stupilor" (1785)*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", series philologia, 1965, fasc. 1, p. 105—124; S. Puşcariu, *Părerile lui Petru Maior despre limba română*, în „Analele Institutului de istorie naţională", Cluj, I, 1921—1922, p. 109—119; Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, ed. a II-a, Bucureşti, 1971, p. 447—481 (cap. *Preocupările reprezentanţilor Şcolii ardelene pentru problemele limbii literare*) şi p. 482—504 (cap. *Limba „Ţiganiadei" lui Ion Budai-Deleanu*); L. şi M. Seche, *Limba şi stilul lui I. Budai-Deleanu în „Ţiganiada"*, în *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, III, Bucureşti, 1962, p. 7—74; M. Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 16—17, 18—19, 21—33; L. Sfîrlea, *Observaţii asupra limbii şi stilului Ţiganiadei lui Ion Budai-Deleanu*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*, Bucureşti, 1958, p. 139—182; R. Todoran, *Contribuţii la studiul terminologiei juridico-administrative româneşti din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea*, în *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, III, Bucureşti, 1962, p. 103—136; N. A. Ursu, *Un calendar istoric-literar publicat de Paul Iorgovici*, în „Limba română", XII, 1963, nr. 3, p. 283—291; N. A. Ursu, *Modelul gramaticii lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai*, în „Limba română", XX, 1971, nr. 3, p. 259—272.

LUCRĂRI NORMATIVE

SISTEME ORTOGRAFICE

După părerea învăţaţilor ardeleni, limba română nu putea fi corect scrisă decît abandonînd grafia chirilică tradiţională şi introducînd alfabetul latin. Adoptarea literelor „strămoşeşti" avea să curme neregularităţile de tot felul care făceau foarte anevoios procesul de normare a limbii literare. Pentru a-şi atinge această menire, ortografia cu litere latine

trebuia să fie etimologică, soluțiile propuse urmînd să reflecte imaginea grafică a cuvintelor latinești originare. Acesta este punctul de vedere pe care și-au clădit sistemul ortografic S. Micu și G. Șincai în *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (Viena, 1780)[19]. Ei nu notează, de fapt, sunetele românești, ci restabilesc grafia etimoanelor latinești (de regulă, fără a apela la vreun semn diacritic). Faptul va avea consecințe imediate asupra normelor fonetice și morfologice, pe care, indirect, noul sistem ortografic le promovează. Împrejurarea că Micu și Șincai scriu *filiu* sau *clave*, restabilindu-l pe *l* originar, nu avea practic nici o importanță în problema ce ne interesează, căci *l* moale dispăruse de mult din toate graiurile dacoromâne. Lucrurile se schimbă însă atunci cînd autorii scriu *remani* (= rămîi; 100), deoarece, în cazul acesta, ortografia lor punea în circulație și consacra drept literară o pronunțare regională, și anume una bănățenească. Aceeași observație în legătură cu grafiile *fartáti* (90), *parentii* (28), *sanatós* (87), *vacariu* (25), care pun în valoare rostirea cu *ă* proton trecut la *a*, notată în diverse părți ale domeniului dacoromânesc și în special în Moldova. Firește, e posibil ca autorii să nu fi intenționat să promoveze, în acest caz, o pronunțare moldovenească. Rezultatul concret al regulii ortografice după care, în anumite cazuri, *ă* se redă prin *a* este acesta și restul nu are decît o importanță secundară. Nu o dată în fața autorilor se ridica problema de a opta între două rostiri particulare. Întotdeauna preferința lor se îndreaptă spre fonetismul care se apropia mai mult de modelul latin. Dintre rostirile *cîne* și *cîine*, ei vor alege-o pe cea dintîi și vor scrie deci *canele* (12); cf. și *pane* (2). Cunoscînd toate aceste principii, vom înțelege că, aplicînd sistemul lor ortografic, cei doi învățați ardeleni vor promova aspectele mai vechi, mai arhaice ale fonetismului limbii române. De aceea, în *Elementa*, vom întîlni întotdeauna pe *e* neaccentuat conservat: *trei* (91), *ai venit* (87), *vulture* (84), *-é* (nu *-eá*): *oi tace* (42), labialele intacte: *se ferbem* (96), *pect* (79), *verme* (84), *b* moale: *besica* (80), *beuut* (92), *se-ti vorbesca* (89), *s*, *z*, *ț* moi: *dice* (3), *fusse* (35), *maçe* (80), *puçin* (89), *secure* (81), *ș*, *j* moi în *coje* (83), *desiert* (78), *sierbul* (89), *ș* moale în *siede* (91), *siepte* (33), *sierpe* (84), *j*: *judecare*, *jug* (8), forme verbale cu *d* și *n* refăcuți: *pon*, *reman* (53), *se ved* (89) etc. La aceste grafii care privesc normele fundamentale ale limbii literare mai sînt de adăugat următoarele: *blastamator* (77), *multiamim* (93), *pariete* (82); *demaneatia* (56), *nemica* (57); *derecta* (54; cf. și *a drectaa*, 99); *intra* (89); *dormi* (50); *crescere*, *scientia* (7); *reu* (7), *riu* (19) etc. Abaterile de la criteriul apropierii de latină, în selectarea rostirilor, sînt rarisime. Astfel, autorii scriu *genuncle* (80), cum rosteau, și nu *genucle* (< lat. *genuculum*). Greșite apropieri etimologice explică, alteori, grafii ca *inderect* (= îndărăpt; 54; deși glosează „retro", cei doi învățați au crezut, probabil, că *îndărăpt* vine de la *indirectus* și au preferat varianta *îndărăpt*); cf. și *rapede* (56).

Nu e greu de observat că, în multe cazuri, ortografia lui Micu și Șincai promova normele muntenești ale limbii literare. Nu întotdeauna însă, ci numai atunci cînd se apropiau de latină. Alteori ele sînt respinse în favoarea unor rostiri ardelenești sau moldovenești (uneori moldo-

[19] El fusese expus, cu un an înainte, în *Cartea de rogacioni pentru cvlavia homului chrestin* a lui S. Micu (Viena, 1779).

ardelenești), ca de exemplu: *blastamator, cane, nemica, siepte, vacariu, se ved* etc., ori chiar bănățenești: *crescere, remani, riu.*

Sistemul ortografic al lui I. Budai-Deleanu (expus în cele două gramatici ale sale și într-o scrisoare către Petru Maior) urmează îndeaproape normele fixate în 1780 de Micu și de Șincai. Normele ortografice preconizate de el operează, implicit, aceeași selecție în spirit latinizant ca la predecesorii săi, rezultatele de detaliu fiind de multe ori identice sau foarte asemănătoare. Nu vom insista deci asupra lor, mulțumindu-ne să arătăm că, în orientarea sa etimologizantă, scriitorul se întemeiază nu o dată pe autoritatea cărților bisericești (desigur, numai atunci cînd ele promovau în scris fonetisme sau forme identice cu cele latinești sau presupuse a fi existat în latină). În textele religioase tipărite, spune autorul, „nici vei afla să fie scris undeva *giudeț, giunghiu, giunc*, precum scriu mulți în zioa de astezi, ci mai vîrtos vei afla *județ, junghiu, junc*" (BDG, I, 26ᵛ). E interesant de subliniat faptul că la Budai-Deleanu scrierea cu litere latine ajunge să influențeze scrierea tradițională cu slove. Întrucît *z* era redat printr-un *d* + *i* în sistemul ortografic al autorului, același sunet trebuia scris, cu litere chirilice, printr-un ѕ. Deci: *cado, cadi* — КАД — КАЅН (BDG, I, 19ᵛ). La baza acestei scrieri se găsește o recomandare ortoepică: urmat de *i*, *d* „își mută pronunția sa și trebuie să se grăiască ca și *dz* sau mai îndesat decît *z*" (BDG, I, 19ᵛ). Autorul introduce, deci, pe *dz* în scrierile sale (deși el rostea *z*), pentru că *dz* era mai aproape de *d* latin originar. Tot astfel el ajunge să recomande nu numai scrierea, ci și rostirea lui *ń* (din *tu puni, tu tieni, tu veni, vinia* „vie"; BDG, I, 30ʳ), pe care îl cunoștea din graiul românilor din Hațeg (BDG, I, 29ᵛ).

Principala inovație pe care o promovează Petru Maior în *Ortographia romana sive latino-valachica* (Buda, 1819), în raport cu sistemele ortografice ale predecesorilor săi, este folosirea semnelor diacritice. Pentru el (ca și pentru Budai-Deleanu) o preocupare de frunte era eliminarea sunetelor „spurii" *ă* și *î* din limbă. Pentru început, se adoptă o soluție intermediară. *Ă* și *î* (afirmă Maior) sînt de fapt unul și același sunet, iar pentru redarea lor se folosește, în ortografia chirilică, un singur semn: ъ. În sistemul ortografic cu litere latine, sunetele *ă* și *î* trebuiau notate prin vocala originară, cu o sedilă deasupra: *a̧, ȩ, i̧, o̧, u̧*. Prezența sedilei elimina rostirea de tip moldovenesc cu *a* (cf. de ex.: *impa̧rta̧sire*, 69, deși excepții se mai întîlnesc: *scapare*, 72). Ea putea duce și la promovarea în scris a rostirilor cu *s, z, ț* duri, de pildă, dar, firește, în aceste cazuri autorul preferă să rețină variantele cu consoane moi: *ḑice* (65), *ințelege* (67), *singuri* (55). El le preferă și în cuvintele *remânu* (74), *ride* (72) [20]. O altă inovație (prezentă și în sistemul ortografic al lui Șt. Crișan din 1805) era notarea lui *ea* și *oa* prin *é, ó*, ceea ce duce la grafii mai apropiate de etimon: *avé* se apropie în mai mare măsură de *habe[re]* decît *avea*; există totuși și exemple cu *ea*, la imperfect: *fácea* (80), *se auḑea* (68), unde etimoanele erau *audiebat, faciebat.*

[20] Dacă în aceste cazuri autorul nu a restabilit sunetele etimologice, fără a se raporta la rostirile cu *e* și *i* din limba contemporană; cf. și *se veḑù* (72).

În toate cele patru gramatici al căror material ne-a stat la dispoziție (Micu-Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viena, 1780, Tempea, *Gramatică românească*, Sibiu, 1797, Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii românești*, c. 1815—1820, Diaconovici-Loga, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822; ultimele trei scrise cu litere chirilice) se observă, în privința f o n e t i c i i, respectarea (dar nu integrală) a normei supradialectale de la mijlocul veacului al XVIII-lea. Am consemnat astfel următoarele fonetisme: *ă* proton păstrat: *bărbat* (BDG, I, 85^{r}), *împărat* (TE, 19; DLG, 38), *e* medial și final aton păstrat: *boale* (MȘELD, 56), *departe* (DLG, 148), *feciorilor* (TG, 198), *oameni* (MȘELD, 5), *-eá*, nu *e(ę)*: *avea* (BDG, I, 118^{v}), *rea* (TG, 32; DLG, 60), labiale moi: *albcață* (DLG, 41), *galben* (MȘELD, 85), *iubesc* (TG, 102), *merg* (BDG, I, 20^{v}), *s, z, ț* moi: *cuțitul* (MȘELD, 63), *sec* (BDG, I, 34^{r}), *ziua* (DLG, 18), *r* moale în *armăsariu* (MȘELD, 82), *ceriu* (TG, 47), *cuptori* (BDG, I, 61^{v}), *j* în *joc* (DLG, 221), *judecată* (MȘELD, 185; TG, 185), *junghiu* (BDG, I, 26^{v}). Firește, abateri accidentale de la aceste norme se constată: *placea* (DLG, 170), *gălbănuș* (DLG, 41). Ele sînt mai numeroase în privința tratamentului lui *s, z, ț*; fonetismele cu *s, z, ț* duri ne întîmpină cu o anumită insistență: *dusăi* (BDG, I, 143^{v}), *sămănătură* (TG, 58), *său* (TG, 42), *sîmțit* (DLG, 131), *urzală* (DLG, 131), *zamă* (MȘELD, 96). Soluțiile preconizate de gramatici diferă în ceea ce privește tratamentul lui *ș, j* în cuvinte de tipul *jale, șapte*. Rostirile moi sînt reproduse în MȘELD și BDG: *șepte* (MȘELD, 33), *șerpe* (BDG, I, 34^{r}), *șese* (MȘELD, 33), în timp ce DLG notează rostirile dure: *șapte, șase* (66) și, mai rar, pe cele moi: *șerpe* (36), TG le preferă tot pe acestea: *jale* (50), *șapte* (97), dar ezită între *șărpe* (20) și *șarpe* (52). Budai-Deleanu îl notează pe *gios* (BDG, II, 79^{r}), dar, după cum se vede, cuvîntul nu provine dintr-un *j* + *o*, *u* latin. Tot el scrie altădată *dzios* (BDG, II, 82^{r}), alături de *gios*, ceea ce arată că făcuse legătura etimologică dintre *jos* și lat. *deorsum*.

În alte cazuri, autorii nu acceptă norma munteană. Ei scriu astfel *î*, nu *îi*: *cîni* (MȘELD, 14), *mîne* (TG, 166), *pîne* (BDG, I, 67^{r}; DLG, 9). La Tempea, alături de formele cu *î*, majoritare, apare, o dată, *pîine* (16). Toți autorii preferă fonetismele cu *e, i*, după *ș*: *deșert* (MȘELD, 78), *sfîrșit* (TG, 41), *șed* (BDG, I, 47^{r}; DLG, 83) etc. În DLG, o dată, și *șăd* (113).

Dintre particularitățile secundare notăm preferința acordată formelor cu *ă* etimologic păstrat: *părîche* (TG, 50), *părete(le)* (MȘELD, 82; TG, 20; BDG, 86^{r}), precum și prezența formelor cu *e(i)* nesincopați: *direg* (DLG, 130), *diregătorie* (TG, 167), *nedirept* (TG, 167); cf. însă și *drept* (TG, 167; BDG, II, 85^{v}), *dreptatea* (DLG, 150). Nu e greu de observat că în selecția formelor modelul latin a jucat un rol important. La Micu și Șincai, ortografia etimologică a operat singură o triere în sens latinist a fonetismelor.

Aceeași orientare se observă și în modul în care a fost structurată m o r f o l o g i a, cu observația că aici oscilațiile sînt mai numeroase. Astfel, formele variabile ale articolului posesiv alternează cu *a* invariabil:

a meu — al meu (MŞELD, 43), *ai noştri — a săi* (TG, 81, 83), *ai tăi — a tăi* (BDG, I, 99^{r}), *al său — a meu* (DLG, 69). Micu şi Şincai consideră drept literare formele verbale cu *t* şi *n* refăcuţi: *aud* (52), *pun* (53), ca şi ceilalţi autori, la care, de regulă, formele iotacizate sînt trecute pe plan secund: *aud — auz* (BDG, I, 137^{r}), *cred — crez* (DLG, 100), *pun — pui* (TG, 135), *remăn — remîiu* (DLG, 100) etc.[21]. În ceea ce priveşte verbele cu radical în *t* uzul e oscilant. Micu şi Şincai scriu: *mint* (52), *simţ* (52), *pot* şi *poci* (53), iar Tempea *să scoţ* (186). La perfectul compus indicativ, pers. 3 sg., toate gramaticile întrebuinţează fără excepţie auxiliarul *au*. Din exemplele care vor urma, se vede că, într-o serie de alte cazuri, autorii oscilează între inovaţii şi formele mai vechi, care sînt, de obicei, mai apropiate de latină: neutrele cu radical în *r* fac pluralul în *-ă: cară, hotară, izvoară* (TG, 39), *popoară* (BDG, I, 71^{v}). La Micu şi Şincai, am notat desinenţa *-e: care, topoare* (23). Numeralele ordinale prezintă la masculin terminaţia *-lea: al doilea* (MŞELD, 34; TG, 100), *al treilea* (DLG, 64). La prez. ind. şi conj., verbul *a lucra* prezintă forme „tari": *lucru* (TG, 128; *lucrez* e trecut pe al doilea plan), *lucră, să se lucre* (DLG, 180, 189). Micu-Şincai şi Tempea notează la prez. ind. şi, respectiv, la imperativul verbului *a mînca* formele *mînc, mănînc* (MŞELD, 41), *mănînc, mîncă* (TG, 125, 129, 187). Viitorul, pers. 3 sg., construit cu aux. *a: a bate* (MŞELD, 46), *a fi* (TG, 111); desigur că pe prim plan e trecut, peste tot, aux. *va*. La condiţionalul perfect sînt notate şi forme construite cu aux. *a vrea: vream (veam) avea* (BDG, I, 120^{r}; DLG, 90), *vream fi* (MŞELD, 112). La Loga apare consemnat şi condiţionalul prezent de tip bănăţenesc, construit cu *reaş, reai* etc.: *reaş folosi* (100). Să mai amintim faptul că la Micu şi Şincai verbul *a veni* face la imperativ *vină* (52).

DICŢIONARE

Am avut în vedere cele mai importante lucrări lexicografice ale Şcolii ardelene: *Dicţionarul* lui Samuil Micu (manuscris, c. 1800; ortografie latină), *Lexiconul* lui I. Budai-Deleanu (manuscris, 1818; ortografie latină şi chirilică) şi *Lexiconul de la Buda* (1825; ortografie latină şi chirilică).

În ceea ce priveşte fonetica, vom observa aceeaşi orientare latinizantă pe care am notat-o în cazul sistemelor ortografice. Fapt explicabil, dacă ne gîndim că dicţionarele se datoresc aceloraşi persoane care au elaborat sistemele ortografice (în *Lexiconul de la Buda*, cuvintele sînt scrise cu litere latine după principiile ortografice preconizate de Petru Maior). Nu vom mai înşira, de aceea, toate exemplele care s-ar putea da, mulţumindu-ne să relevăm cîteva amănunte semnificative. Deşi autorii optează, în general, pentru rostirile moi ale consoanelor *s, z, ţ*, întîlnim şi excepţii: *sarbed* (Lex. B., 609), *sîngur* (Lex. B., 607, care e trimis însă la *singur*, 645), *ţapă* (BDL, IV, 1122^{r}), *zama* (MD, 447). Tot astfel, la Micu, alături de *şeapte, şearpe* (scris: *shépte, shérpe;* 424), am notat pe *şase* (scris: *shasse;* 423). În Lex. B. posesivul *mea* este scris cu litere chiri-

[21] Vezi mai sus, p. 434, opiniile lui Tempea şi Budai-Deleanu referitoare la alegerea ce trebuie făcută între formele iotacizate şi cele analogice.

lice мѣ, deşi cu litere latine forma de bază e *mé*, alături de care apare şi *mea* (382); cf. şi *grea* (MD, 348) şi *pre* (BDL, III, 798ʳ). Neadmiţînd în general semnele diacritice, Micu scrie *lassare* (369), *scapáre* (419), în timp ce în Lex. B. *ă* proton este notat în *băgare* (42), *bărbat* (47). *R* apare dur în *rîpă*, *rîu* atît la Micu (410, 411), cît şi în Lex. B. (590, 591). Micu scrie *manunchi* (376), iar Lex. B. *genunche* (236), în timp ce Budai-Deleanu se apropie de etimon, adoptînd rostirea muntenească: *genuchie*, *genuchi* (IV, 1236ᵛ). Tot Budai-Deleanu manifestă preferinţă pentru formele cu *î*, trimiţînd pe *umblu* la *îmblu* (IV, 1066ʳ), pe *unflu* la *înflu* (IV, 1073ᵛ) şi pe *umplu* la *împlu* (IV, 1068ᵛ), ca şi Lex. B., dealtfel. Micu, în schimb, nu consemnează decît formele cu *u*: *umblu* (444), *unflu* (445), *umplu* (445). Micu şi Lex. B. acordă preferinţă rostirilor cu *e(i)*, scriind *derépt*, *dirept* (MD, 330; Lex. B., 191), *direg* (MD, 334; Lex. B., 191); Micu trimite pe *dreg* la *dirég* (336). Budai-Deleanu preferă însă formele cu *e* sincopat: *dereg* v. *dreg* (II, 379ᵛ), *derept* v. *drept* (II, 380ʳ).

În ceea ce priveşte l e x i c u l, toate dicţionarele înregistrează un mare număr de ardelenisme (în special Lex. B.). Singurul care face distincţie între ceea ce era (sau trebuia să fie) literar şi ceea ce urma să fie situat în afara lexicului limbii literare este Budai-Deleanu. El distinge termeni populari şi regionali. În rîndul acestora din urmă, el deosebeşte ardelenisme şi moldovenisme (declarînd că nu cunoaşte graiul muntean, autorul nu consemnează termeni specifici graiurilor vorbite în Ţara Românească). Ardelenisme sînt pentru autor: *bănat*, *bertă*, *blagă*, *botă*, *blid*, *bumb*, *foale*, *glajă*, *greluş*, *gujbă*, *haznă* etc., moldovenisme: *bacşiş*, *bahnă*, *barelcă*, *basma*, *bortă*, *butcă*, *fecior* „servitor", *ghierghef*, *haz*, *heleşteu*, *huzur*, *omăt* etc. (nu mai insistăm asupra faptului că în unele cazuri termenii aveau o circulaţie mai largă decît îşi închipuia autorul) [22]. Literari erau, după Budai-Deleanu, acei termeni care circulau în toate ţinuturile locuite de români. Totuşi, ardelenisme *de strictă circulaţie locală*, *dar de origine latină*, urmau să facă parte din vocabularul limbii literare: *ai*, *deştinde*, *june*, *lard* etc.[23].

Nu putem înşira aici toţi termenii de circulaţie regională din cele trei dicţionare. Vom releva cîteva cazuri particulare, menite să pună în lumină direcţiile către care se îndreptau preferinţele autorilor. Astfel, Micu notează deopotrivă pe *curechi* (326) şi pe *varză* (453), ca şi Budai-Deleanu, care-i ştie atît pe *curechi* (II, 531ʳ), cît şi pe *varză* (II, 311ᵛ). Lex. B. consemnează ambii termeni, dar trece pe *varză* pe planul secund, glosîndu-l: „adecă curechi" (745). Micu şi Lex. B. notează pentru noţiunea de „pigeon" pe *porumb* (MD, 402; Lex. B., 528). La Budai-Deleanu îl găsim, de asemenea, numai pe *porumb* (III, 790ʳ). Lex. B. trimite pe *pisică* la *miţă* (507). Micu nu pare să facă nici o deosebire între *zăpadă* (447), *nea* (387) şi *omăt* (391). Pentru Budai-Deleanu, *omăt* e un moldovenism (III, 732ᵛ). Lex. B., care înregistrează toţi trei termenii, trimite pe *zăpadă* la *nea* (< lat. *nix*, *nivis*; 767). Toţi trei autorii notează deopotrivă pe *foale* şi *pîntece*; singur Budai-Deleanu stabileşte o ierarhie între termeni: *foale* e un cuvînt „vulgar" (= popular), circulînd prin Transilvania (IV, 1098ᵛ). Nici unul dintre ei nu-l consemnează pe muntenescul

[22] Vezi pe larg lucrarea noastră *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, p. 105—106.

[23] *Ibidem*, p. 60—62.

rinichi, ci pe *rărunchi* (MD, 411; BDL, III, 878^{v}; Lex. B., 576), pe care Lex. B. şi BDL îl trimit la *rănunchi*, preferat din motive asupra cărora nu e nevoie să insistăm. Toate dicţionarele optează pentru *ficat* (MD, 341, 375; BDL, IV, 1093^{r}; Lex. B., 267, 369). Micu şi Lex. B. înregistrează o mare bogăţie de termeni pentru noţiunea de „Zea mays": *cucuruz* (MD, 324; Lex. B., 151), *mălai* (MD, 375; Lex. B., 370), *păpuşoi* (MD, 394; Lex. B., 481), *porumb* (MD, 402; Lex. B., 528), *tenchi* (MD, 437; Lex. B., 702). Amîndouă lucrările optează pentru *cucuruz*, la care trimit celelalte cuvinte. Budai-Deleanu pune în corelaţie ardelenescul *cucuruz* cu moldovenescul *păpuşoi* (II, 522^{v}). Atît Micu, cît şi Lex. B. acordă preferinţă termenului muntenesc *plapomă* (MD, 399, 402; Lex. B., 510, 521), în dauna ardelenescului *poplon*; Budai-Deleanu îl înregistrează pe *ogheal*, care e, după el, un moldovenism (III, 727^{v}). Nici o discriminare la Micu, Budai-Deleanu şi Lex. B. între *înjura* şi *sudui*. O observaţie asemănătoare în legătură cu felul cum sînt trataţi *bumb* şi *nasture* la Micu şi în Lex. B. Pentru Budai-Deleanu literar e *nasture*, *nastur* (664^{v}), *bumb* fiind considerat ardelenism (301^{r}).

Pe lîngă numeroase ardelenisme, dicţionarele înregistrează, aşa cum s a putut vedea, şi o serie de termeni de altă provenienţă regională (muntenească şi moldovenească). Uneori, preferinţele lor nu se îndreaptă spre cuvintele care aveau curs în propriul lor grai. De observat, totuşi, că tustrei erau originari din părţile ardeleneşti de la sud de Mureş şi puteau deci cunoaşte unele „muntenisme" din vorbirea lor de acasă.

În concluzie, lucrările normative ale celor mai mulţi ardeleni sînt elaborate în spirit latinist. Influenţa pe care ele vor exercita-o asupra limbii literare va putea fi descifrată examinînd textele scrise de ardeleni în această perioadă.

TEXTE LITERARE

Trăsături fundamentale

Faţă de normele literare ale anilor 1750—1780, textele tipărite de ardeleni şi bănăţeni în perioada de care ne ocupăm prezintă o serie de deosebiri asupra cărora ne vom opri în cele ce urmează.

LITERATURA BELETRISTICĂ

a) *ă* proton nu apare trecut la *a*; singurele excepţii le-am notat în Cal. 1794: *s-au maritat* (16), *scapa* (29);

b) închiderea lui *e* medial aton la *i* este, de regulă, rară: *crîncină* (MÎT, 204), *dizgust* (Bert., 249), *galbină* (Cal. 1814, 78), *întribuinţa* (MÎT, 6), *ţipetile* (ASH, 22), *vinca* (Cal. 1814, 121), *vulturile* (ŢF,448);

c) extrem de rară este reducerea lui *eá* (de obicei final) la *e(ę)*: *să de* (ASH, 28), *descoperem* (= descopeream; MÎT, 145), *vreu* (Cal. 1794, 38). Formele cu *-eá* sînt foarte răspîndite, chiar şi la Maior, care, în ortografia sa, preconiza redarea diftongului, în unele cazuri, prin *e*:

acea (Cal. 1794, 26), *avea* (ASH, 10), *mea* (ŢF, 151), *a rămînea* (MÎT, 178) etc.;

d) *iá* păstrat peste tot, de ex.: *lăcuia* (Bert., 241);

e) grafiile cu *î* sînt generale în toate textele: *cîne* (Bert., 250; ŢF, 197; Cal. 1814, 121), *mîne* (Cal. 1794, 36; Bert., 244; Cal. 1814, 81; MÎT, 88; ASH, 6), *mîni* (Cal. 1794, 33; Cal. 1814, 102; MÎT, 19, 63), *pîne* (Bert., 252; Cal. 1814, 68; ASH, 16);

f) singurul autor la care am consemnat forme cu *f* alterat este Ţichindeal: *hiară* (ŢF, 309), *hiara* (ŢF, 462);

g) labialele moi sînt singurele folosite în toate textele: *să meargă* (Bert., 241), *să păgubească* (Cal. 1814, 111), *să privească* (ASH, 4), *se zdrobesc* (MÎT, 40), *zugrăvesc* (ŢF, 170). Ca şi în perioada precedentă, întîlnim în textele ardeleneşti grafii prezentînd un *e* după labiala *b*: *beşici* (Cal. 1814, 84), *am beut* (ŢF, 200). În ŢF şi MÎT am notat şi unele grafii mai puţin obişnuite, prezentînd *e* şi *ea* după labiale: *capetul* (ŢF, 126), *se înveaţă* (MÎT, 33), *measă* (MÎT, 205), *primăveară* (ŢF, 48; MÎT, 3); cf. şi *primăvară* (ŢF, 48);

h) durificarea lui *d* în cuvinte de tipul *dăschide, dîn* nu se întîlneşte în texte. Am notat o dată în ASH eliziunea *dodată* (23);

i) *s, z, ţ* moi alternează cu *s, z, ţ* duri, majoritare fiind, în general, rostirile moi. Exemple: Cal. 1794: *seara* (9), *singur* (28) — *umezală* (12); Bert.: *înţelepciunii* (241) — *să asamănă* (239), *sară* (243); ŢF: *bătrîneţe* (308), *Dumnezeu* (31), *seamă* (181), *seara* (143) — *auzînd* (131), *frăţăsc* (33), cf. şi *sama* (148); Cal. 1814: *înţelepciune* (103), *să se păzească* (66), *seară* (81), *vor seca* (71) — *ferbinţală* (15), *înţălepciunei* (102), *săceratul* (74); MÎT: *să se folosească* (12), *frunzele* (45), *să împărăţească* (131), *sila* (172) — *sîmţire* (5), *ţăpenesc* (101), *zamă* (115); ASH: *păţitul* (1), *zile* (2) — *frunză* (pl.; 26), *păţăsc* (3), *sarbădă (pref.)*.

În toate textele întîlnim grafii cu *e, i* în loc de *ă, î*, după *s, z, ţ* (unele dintre ele sînt latinizante): Cal. 1794: *scoţind* (36), *seu* (26); Bert.: *sinul* (250); ŢF: *înse* (148; cf. şi *însă*, 149); Cal. 1814: *pierzind* (103); MÎT: *aţiţat* (185), *sinul* (207), *zimbind* (17); ASH: *aţiţat* (11);

j) *ş, j* moi (+*e*) formează regula în toate textele cercetate: Cal. 1794: *au înşelat* (29); Bert.: *aşezate* (242), *grije* (242), *straje* (250); ŢF: *deşert* (169), *se grijesc* (304), *mrĕje* (35); Cal. 1814: *ginyaşe* (103), *grije* (108), *şedea* (47); MÎT: *înşelaţi* (25), *şerbire* (20); ASH: *grije* (7), *să jefuiască* (21), *sfîrşesc* (25). Rostirile dure se întîlnesc rar (mai frecvente, totuşi, în ASH): *aşăzat* (Cal. 1794, 30), *grijă* (MÎT, 259), *să înşălară* (ASH, 3), *şădea* (ASH, *pref.*), *uşă* (ŢF, 200). Urmaţi de *i, ş, j* sînt întotdeauna moi;

k) în ceea ce priveşte fonetismele de tipul *şĕpte (şepte)* — *şapte, grijĕşte (grijeşte)* — *grijaşte*, textele cercetate se împart în trei categorii. În Bert. n-am notat decît fonetismul *şa*: *să înşale* (243), *şapte* (245), *a şasa* (241). Alte texte prezintă o alternanţă a celor două fonetisme, cu predominarea, uneori netă, a rostirilor moi (excepţie face ŢF, unde grafiile cu *şa, ja* sînt majoritare). Exemple: Cal. 1794: *să suprașeze* (34), *svîrşeşte* (10) — *şase* (32); ŢF: *şĕde* (147), *şĕrpelui* (150) — *deşarte* (152), *grijaşte* (443), *jale* (189), *slujaşte* (150), *şarpele* (152); ASH: *greşĕşte* (13), *jĕle* (rimează cu *mĕle;* 31), *să sfîrşĕşte (pref.), slujĕşte* (43), *şĕde* (10) — *jale* (22), *şade* (rimează cu *scade;* 23). În Cal. 1814 şi MÎT n-am notat

decît rostirea moale a celor două consoane : *să se aşéze* (MÎT, 23), *deşerte* (MÎT, 235), *greşele* (MÎT, 117), *împărtăşeşte* (MÎT, 104), *slujéşte* (Cal. 1814, *titlu*), *şépte* (Cal. 1814, 113), *şése* (Cal. 1814, 119), *veştejéşte* (MÎT, 173);

l) *j* este general ; *ǧ* apare sporadic în formele verbului *a încunjura* şi ale cuvintelor derivate : *i-au încungiurat* (ŢF, 32), *încungiurată* (Cal. 1814, 79), *încungiurare* (MÎT, 5). În Cal. 1814 am notat şi pe *încunjurate* (79);

m) *r* moale în cuvintele formate cu suf. *-ar*, *-tor* este general : *cărămidariu* (ŢF, 125), *moştenitoriu* (Cal. 1794, 18), *roditoriu* (Cal. 1814, 65) etc. ; cf. şi *ceriu* (MÎT, 43), *cuptoriu* (Bert., 251). Excepţii : *să mor* (Cal. 1794, 32), *sfătuitor* (Cal. 1794, 32 ; scris : *sfătăitor*) ;

n) *r* moale în *să (se) arĕte* (ŢF, 155 ; MÎT, 13, 33), *hotărĕşte* (ASH, 22), *ocărĕşte* (Cal. 1814, 121), *pîrĕsce* (ŢF, 48), *urĕşte* (MÎT, 153) ; cf. însă *să se arate* (Bert., 249) ;

o) formele variabile ale articolului posesiv se întîlnesc în toate textele : *al tău* (ASH, 40), *ai săi* (Cal. 1814, 120), *ale goanelor* (ŢF, 194), *ale Siciliei* (MÎT, 19), *ale trupului* (Bert., 241) etc. Mai puţin numeroase sînt exemplele cu *a* invariabil : *a*[le] *frumuseţii* (Cal. 1794, 27), *a*[i] *lor* (ŢF, 328), *a*[le] *nepotu-său* (Cal. 1814, 107), *a*[le] *cui* (MÎT, 20), *a*[l] *cărora* (ASH, *pref.*) etc. ;

p) textele (mai puţin Bert.) prezintă un amestec de forme iotacizate şi forme cu dentala refăcută la ind. şi conj. prez. Exceptînd Bert. şi ASH (tipărituri sibiene), celelalte texte, apărute la Viena şi Buda, notează cele mai adeseori formele cu dentală refăcută. Exemple : Cal. 1794 : *poci* (28) — *depun* (33), *să dispună* (32), *pretind* (28) ; Bert. : *să împarţă* (244), *pociu* (245), *spuiu* (246), *să vază* (241), *să vie* (242) ; ŢF : *văz* (285) — *să înghită* (143), *rîd* (165), *să spun* (462), *să spună* (188), *să ţină* (198), *să vină* (50) ; Cal. 1814 : *să aprinză* (111), *să pătrunze* (124) — *să trimită* (127), *să ţină* (103) ; MÎT : *să crez* (59), *cuprinz* (12), *să pătrunză* (8) — *cred* (41), *să pot* (5), *să rămînă* (85), *spun* (271), *să ţină* (179), *să trimită* (89), *să văd* (88) ; ASH : *să pociu* (3), *să puie* (22), *să scoaţă* (23), *să spuiu* (12), *să vază* (35) — *să ard* (12), *să despartă* (40), *văd* (9).

De remarcat că formele de tipul *să rămînă* de la conj. prez. pers. 3 sg. şi pl. apar numai în Cal. 1794, ŢF, Cal. 1814 şi MÎT. În toate celelalte lucrări se întîlnesc numai formele iotacizate *(să rămîie)* ;

q) la ind. perf. compus pers. 3 sg. apare de regulă auxiliarul *au : au ajuns* (MÎT, 13), *au mers* (Bert., 242), *s-au născut* (ASH, 1), *au pornit* (ŢF, 143) etc. O singură dată am notat auxiliarul *a : a dezbrăcat* (Bert., 250) ;

r) de regulă, verbele *a bea*, *a da*, *a lua*, *a sta* prezintă la conj. prez. pers. 3 sg. şi pl. forme în *-ea (-a) : să se bea* (Cal. 1814, 68), *să dea* (Bert., 242), *să ia* (Cal. 1814, 109), *să stea* (ŢF, 61) etc. ; în ASH, am notat şi conjunctive în *-eie (-ĕie, -aie) : să iaie* (24), *să steie (pref.)*, *să stĕie* (24) ;

LITERATURA ŞTIINŢIFICĂ

a) nu prea numeroase cazuri de închidere a lui *e* medial aton la *i : s-ar cuvini* (ŞA, 16), *ficiorul* (MFL, I, 165), *galbin*, *galbine* (MES, 123, 131) [24], *se osibĕşte* (GSP, 161), *pretinului* (MDNU, 79), *unile* (BRD, *pref.*) ;

[24] Materialul din această lucrare a fost extras din indicele existent la Institutul de lingvistică din Bucureşti.

b) foarte rarele exemple de reducere a diftongului *-eá* la *é(ę)* se recoltează mai ales din MDNU: *avè* (MDNU, 78), *pre (prè)* (MDNU, 62; MFL, II, 392; GSP, 194), *vor rămînè* (MDNU, 97), *va vrè* (MDNU, 71). În legătură cu prezenţa acestor grafii în MDNU, vezi cele spuse mai sus, p. 466;

c) *iá* păstrat peste tot, de ex.: *grăia* (MDNU, 55);

d) *î* (nu *îi*) în *cînii* (MDNU, 85), *mîni(le)* (MFL, I, 13; GSP, 96; BRD, 69), *pîne* (MFL, I, 54) etc.;

e) rostirea moale a labialelor e redată pretutindeni: *să se dezlipească* (MES, 173), *să iubească* (MFL, I, 395), *se lovesc* (MDNU, 57), *vorbesc* (BRD, 29) etc. Cazuri particulare de rostire moale a labialelor: *beutură* (MFL, I, 245; GSP, 58), *capet* (GSP, 90; BRD, 29), *umer* (BRD, *pref.*), *să se veadă* (BRD, 47), *veadra* (ŞA, 45); cf. şi *împerat* (BRD, 27), *me* (BRD, 73), *numer*, *numerăm* (ŞA, 4), care par a fi grafii latinizante, fără un temei în vorbirea de toate zilele;

f) *s*, *z*, *ţ* moi sînt majoritari în toate textele cercetate. Durificarea acestor consoane nu apare prea des, fără a fi însă excepţională. Exemple: MES: *asămănarea* (136), *găociţăle* (122), *zăciuială* (167); ŞA: *sîngurateece* (23), *ţîne* (26); MFL: *să însamnă* (II, 201), *înţălepţeşte* (II, 211), *să păzască* (II, 313); GSP: *oţăl* (145), *zămuri* (145); MDNU: *să înţăleagă* (61), cf. şi *samă* (86); BRD: *alĕsără* (27), *săci* (29). Grafii cu *e*, *i* în loc de *ă*, *î* se întîlnesc în cele mai multe cărţi (uneori ele sînt reflexe ale latinismului autorilor): MES: *scoţind* (39), *văzind* (142); ŞA: *înse* (42), *seştămînă* (45); MFL: *crezind* (I, 150); GSP: *cuprinzind* (103); BRD: *ţerile* (33) etc.;

g) în general, *ş*, *j* duri (înainte de *e*) sînt în minoritate (excepţie face MES), tendinţa generală fiind de a-i evita. Exemple: MES: *aşăzăm* (166), *grijă* (197), *săvîrşăsc* (21), *uşă* (175); MFL: *aşăzată (titlu)*; GSP: *înşălătoare* (103); MDNU: *grijă* (59); BRD: *a înşăla* (34). La acesta din urmă, am consemnat şi un exemplu de velarizare a lui *i* după un *ş* rostit dur: *a-i înşîra* (73);

h) fonetismele cu *ş*, *j* duri (înainte de *ea* în poziţie „moale") apar numai în MES (unde sînt majoritare) şi în GSP: *să se deşarte* (MES, 102), *jale* (GSP, 194), *sfîrşaşte* (MES, 73), *slujaşte* (MES, 110), *şade* (GSP, 95), *şapte* (MES, 22). *Ş*, *j* moi se întîlnesc în toate textele: *să aşĕze* (MES, 185), *deşĕrte (deşerte)* (ŞA, 65; BRD, 59), *greşele* (MDNU, 58), *greşĕşte* (MFL, I, 149), *jĕlea* (GSP, 194), *prăjĕşte* (GSP, 157), *şĕselea* (BRD, 51), *se vestejeşte* (BRD, 91);

i) *j* este prezent în toate textele. Excepţiile provin din GSP şi, mai ales, din ŞA: *se agiungă* (ŞA, 14), *gimătate* (ŞA, 47), *încungiură* (GSP, 22). Şi în aceste lucrări (îndeosebi în GSP) grafiile cu *j* sînt numeroase: *ajungem* (SA, 3), *încunjurul* (GSP, 104), *jos* (GSP, 96), *am judecat* (ŞA, 69) etc.;

j) *r* moale în cuvintele formate cu suf. *-ar* şi *-tor* este general. O excepţie în MDNU: *începător* (80; cu litere latine e scris *incepŭtor*; cf. însă cuvîntul *preaştiutor* care e scris: *pre sciutor*, cu litere latine, şi пре цiуторю, cu litere chirilice, 79);

k) după *r*, *ea* apare redus la *a* în *hotăraşte* (MFL, I, 79; II, 213). Toate celelalte exemple culese din texte prezintă un *ĕ* după *r* (în poziţie „moale"): *să arĕte* (BRD, 42; cf. şi *să arăte*, 35), *(se) hotărĕşte* (MFL, I, 81, 82, de patru ori; MIRD, 243; GSP, 27), *pîrĕşte* (MFL, I, 128, 146), *vîrĕşte* (BRD, 48);

l) articolul posesiv *a* invariabil se întîlneşte în cele mai multe texte, dar cazurile cînd se folosesc formele flexionare ale articolului posesiv sînt numeroase. Iată cîteva exemple cu art. pos. *a* invariabil: *a*[l] *limbei* (MDNU, 77), *a*[l] *minţii* (MFL II, 201), *a*[i] *romanilor* (BRD, 33) etc.;

m) în ceea ce priveşte verbele cu radical în *d*, *n* şi *t* vom observa că textele se împart în mai multe categorii. Proporţia dintre forme este variabilă de la un caz la altul. În MES şi MFL nu apar decît forme iotacizate. În GSP formele cu dentală refăcută sînt foarte rare. Dimpotrivă, în MDNU formele verbale iotacizate sînt excepţionale. În paginile pe care le-am parcurs din ŞA şi BRD n-am notat decît forme cu *d*, *n* şi *t*. Exemple: MES: *să cază* (158), *să prinză* (156), *să rămîie* (159), *să se scoaţă* (177), *viu* (10); ŞA: *se remînă* (12), *să se scoată* (35), *se vină* (7); MFL: *pociu* (I, 12), *să prinză* (II, 312), *să rămîie* (I, 73), *să spuiu* (II, 229), *să se vază* (II, 213); GSP: *să se auză* (117), *să scoaţă* (34), *să văz* (116) — *să se vadă* (163); MDNU: *crez* (91) — *mă pot* (94), *să rîdă* (85), *să (se) ţină* (63, 65); BRD: *cred* (59), *pot* (35), *să prindă* (69), *să se ţină* (46). De menţionat formele de tipul *să rămînă* care apar în ŞA, MDNU şi BRD.

n) conjunctive în *-ea(-a)*: *să dea* (MES, 115), *să ia* (MES, 116), *să stea* (ŞA, 13; MDNU, 92).

LITERATURA JURIDICO-ADMINISTRATIVĂ

a) *ă* > *a* în *barbaţi* (LGM, 35; cf. însă *bărbaţii*, 37, *bărbaţilor*, 37);

b) foarte rare cazuri de *e* medial aton trecut la *i*: *trizăci* (Pat. 1811, 6^{v});

c) *iá* păstrat peste tot, de ex.: *încuiată* (Prav. obşte, 75);

d) *î* în *mînile* (Prav. obşte, 25), *pîne* (Prav. obşte, 109; LGM, 63);

e) labialele sînt aproape fără excepţie moi: *întocmeala* (Orînd. neutr., 2^{v}), *să se lovească* (Prav. obşte, 106), *să se potrivească* (LGM, 3), *să să primească* (Pat. 1811, 2^{v}) etc.; cf. însă *să să scobască* (Prav. obşte, 15). *B* dur în *băuturi* (Prav. obşte, 108);

f) sporadica durificare a lui *d*: *să să îndăpărtĕză* (Pat. 1811, 1^{v});

g) *s*, *z*, *ţ* duri apar mult mai frecvent decît în celelalte texte. Exemple: Prav. obşte: *încredinţază* (59), *năsîlnică* (48), *să să preiuţască* (37), *treizăci* (106); LGM: *osăbirea* (55), *sîlnice* (35); Procl. 1785: *Dumnezău, nemţăşti, săcuilor;* Orînd. neutr.: *însămnatele* (3^{r}), *sosîrea* (4^{v}); Pat. 1811: *părinţască* (1^{v}), *sîngur* (3^{r}), *triizăci* (6^{v});

h) în general, *ş*, *j* (+*e*) sînt moi, dar *ş*, *j* duri apar cu oarecare insistenţă. Exemple: *aşezarea* (LGM, 5), *aşezate* (Prav. obşte, 78), *aşezaţi* (Orînd. neutr., 1^{v}), *grije* (Prav. obşte, 71; LGM, 4; Procl. 1785; Orînd. neutr., 11), *înşelăciunii* (Prav. obşte, 29), dar *grijă* (LGM, 5), *înşălătoare* (Prav. obşte, 48), *au şăzut* (LGM, 23);

i) în privinţa fonetismelor de tipul *slujĕşte (slujeşte) — slujaşte, şĕpte (şepte) — şapte*, se constată un amestec de rostiri dure şi moi, cu predominarea celor din urmă. Exemple: Prav. obşte: *păşĕşte* (97), *slujĕşte* (38), *a şĕptelea* (94) — *şaselea* (77); LGM: *să se aşeze* (42), *păşĕşte* (40), *şĕpte* (6) — *greşale* (30), *şapte* (6); Orînd. neutr.: *şase* (7ʳ);

j) în Procl. 1785 apare *ĭ: agiungerea, gios;* cf. şi *jos*. În celelalte texte, se întîlneşte numai *j*, cu două excepţii: *împregiur* (LGM, 22; cf. tot aici, 44: *împrejur*), *să se încungiure* (Orînd. neutr., 1ᵛ; dar în acelaşi document, 2ʳ, apare *încunjurat*);

k) în Orînd. neutr., alături de *să arate* (3ᵛ), l-am notat pe *să arĕte* (2ᵛ). În Prav. obşte am consemnat forma *să hotărĕşte* (129, 135);

l) destul de frecvente cazuri de folosire a art. pos. *a* invariabil: *a*[l] *patrici* (Prav. obşte, 27), *a*[l] *lucrului* (LGM, 47), *a*[l] *Hierozolimii* (Procl. 1785), *a*[l] *băncutelor* (Pat. 1811, 5ʳ), *a*[le] *statului* (Prav. obşte, 37) etc. De notat folosirea incorectă a formelor flexionare ale articolului posesiv: *ducerea... ale altor a noastre aşezămînturi* (LGM, 5);

m) formele verbale cu dentala refăcută apar în toate textele. Exemple: Prav. obşte: *să cadă* (112), *să scoată* (115); LGM: *să (se) pună* (26, 57), *să trimită* (26), *să se ţină* (35); Orînd. neutr.: *să pună* (4ᵛ), *să trimită* (3ᵛ); Pat. 1811: *să pună* (5ᵛ), *să se scoată* (5ᵛ), *să se ţină* (1ᵛ). De remarcat formele cu *n* de la conj. prez. pers 3 sg. şi pl. care apar în LGM, Orînd. neutr. şi Pat. 1811. Formele iotacizate apar mai ales în Prav. obşte: *să puie* (Orînd. neutr., 5ᵛ), *să rămîie* (Prav. obşte, 57), *să spuie* (Prav. obşte, 28, 157), *să scoaţă* (Prav. obşte, 29), *să (se) ţie* (LGM, 16; Orînd. neutr., 1ʳ), *să vie* (Orînd. neutr., 4ʳ), *să vînză* (LGM, 22);

n) destul de frecvente forme în *-ĕie (-aie)* la conj. prez. pers. 3 sg. şi pl. al verbelor *a da* şi *a lua: să (să, se) dĕie* (Prav. obşte, 53; LGM, 25,57; Pat. 1811, 3ʳ), *să iaie* (Prav. obşte, 104; LGM, 21; Orînd. neutr., 1ᵛ).

Trăsături secundare

Fonetică

Vocalism. A păstrat în *să sparie* (MFL, I, 54), *se sparie* (ŢF, 423); cf. şi *razămă* (Procl. 1785), *razim* (ASH, 1), *razimă* (MES, 160).

A > *ă* în *căpac* (Bert., 249), *tăbacul* (GSP, 129), *zădar* (ŢF, 153; cf. însă *zadar*, Cal. 1794, 34, MÎT, 185), *zahar* (GSP, 129).

Ă păstrat în *mănie* (MES, 142), *pănă* (ŢF, 163; ASH, 2; MES, 105; Procl. 1785); cf. însă şi *se mînie* (ŢF, 57), *pînă* (LGM, 5).

Ă păstrat în *blăstămul* (BRD, 77), *blăstăma* (ŢF, 163; MFL, I, 129), *blăstămată* (Cal., 1814, 113), *fămĕie* (LGM, 21), *fămeile* (GSP, 147), *împărecherii* (LGM, 5), *năcaz* (Cal. 1794, 34), *năcăjesc* (MFL, I, 145), *părĕte* (Cal. 1814, 16), *păreţi* (MES, 159), *spăria* (ŢF, 16; MES, 187); cf. şi *au rătezat* (MES, 114), *răzima* (Cal. 1814, 116; MES, 24), *răzămată* (MFL, I, 87). A trecut la *e* în *blestematule* (Bert., 255), *femei* (Bert., 245), *femeiască* (MES, 21), *fermecîndu-o* (MÎT, 89), *necaz* (MFL, I, 29), *să se necăjască* (MFL, I, 104).

Ă a fost păstrat în *năsip* (MES, 143), *năsipoase* (ŢF, 463), *rădica* (Cal. 1814, 81; MÎT, 6; MFL, II, 201; MDNU, 59; BRD, 27), *răsipiţi* (GSP, 90). A trecut la *î* în *rîdica* (Bert., 249; MES, 108; MFL, I, 78), *rîsipi* (MÎT, 279; MFL, I, 29).

Ă > *o* în *noroc* (ASH, 39), *norocire* (MES, 56), *norodul* (ASH, 21). Un caz aparte de trecere a lui *ă* la *o* am notat în *tovăroşie* (GSP, 193).

Ă nu a trecut la *u* în *mulţămi* (Bert., 254), *mulţămit* (MÎT, 85), *nemulţămitoriu* (Prav. obşte, 26).

E > *ă* în *lăpăda* (MÎT, 143; MFL, I, 115; cf. însă *lepădarea*, ŞA, 39), *străin* (MFL, II, 215; MDNU, 89), *străină* (ASH, 27), *străinu* (Prav. obşte, 27; cf. însă *strein*, Cal. 1794, 38; MFL, I, 41; LGM, 10).

E a fost păstrat în: *besĕrecă* (GSP, 45), *besĕrică* (MÎT, 41), *ceti* (Bert., 239; ŢF, *pref.*; MES, 15; BRD, 27), *nemeri* (ŢF, 200), *neşte* (Cal. 1794, 28), *precepe* (MDNU, 70, în textul cu litere latine; în cel cu chirilice *pricepe*; cf. şi *percepînd*, ŢF, 56). *E* > *i* în *aripile* (MES, 190), *biserica* (MFL, II, 211), *citi* (MDNU, 57), *dimineaţă* (MES, 162), *nimeri* (MES, 146; ASH, 2), *nişte* (GSP, 158), *pricepe* (Bert., 244; MÎT, 4).

Izolat, *e* > *i* în *crieri* (ŢF, 62; Cal. 1814, 103), *grieruşul* (ŢF, 164).

E păstrat în: *detor(iu)* (MFL, II, 201; ASH, *pref.*; Orînd. neutr., 2ᵛ), *detorie* (Procl. 1785); *ă* şi *a* analogici în: *datorie* (Bert., 252; MES, 137; LGM, 4), *datornicul* (Orînd. neutr., 2ʳ), *dător* (MDNU, 81), *dători* (Prav. obşte, 105), *dătoriia* (LGM, 18).

E(i) păstraţi în *deregătorie* (ŢF, 145; MFL, II, 229; Orînd. neutr., 4ʳ), *direaptă* (ASH, 24; ŞA, 70), *direasa* (MÎT, 11), *direpţ(ul)* (Bert., 241; ŢF, 196; BRD, 50; LGM, 17), *direptate* (ASH, 4), *dires* (MFL, II, 165). Formele sincopate se întîlnesc şi ele frecvent: *dreaptă* (ASH, 3; BRD, 41), *dreasă* (MÎT, 117), *dregătoria* (Prav. obşte, 24), *drept* (Bert., 241), *dreptate* (Cal. 1814, 124; MFL, II, 215) etc.

I — *i* > *i* în *primi* (Bert., 244; MÎT, 127; ASH, 3; MFL, II, 369; BRD, 59; Pat., 1811, 5ᵛ), dar formele cu *i* — *i* se întîlnesc destul de des, de ex.: *priimi* (Cal. 1814, 99; MES, 147).

Î > *i* (sau *i* păstrat?) în *tinăr* (ASH, 1; Cal. 1814, 121; BRD, *pref.*), *tinără* (MES, 150; GSP, 189).

Î conservat în *gîciturі* (MDNU, 73), *întră* (ŢF, 149; ŞA, 63; Prav. obşte, 28); a trecut la *i* în *ghici* (Cal. 1794, 37).

Î păstrat în *îmbla* (ŢF, 36; MÎT, 5), *împlea* (ŞA, 65; MÎT, 43), *înfla* (MÎT, 57), dar de regulă *î* > *u*: *umbla* (Cal. 1814, 102; ASH, 2; ŢF, 147; MES, 114; BRD, 37; Prav. obşte, 126), *umplea* (Cal. 1814, 70; ŢF, 165; MES, 161; MFL, I, 19), *umfla* (ŢF, 96).

Aceeaşi transformare fonetică am notat-o în *curund* (ŢF, 121; Orînd. neutr., 3ᵛ), dar rostirea cu *î* este reflectată de cele mai multe texte (de ex.: MÎT, 15; MES, 123; Orînd. neutr. 5ʳ).

Sincopa lui *î(ă)* în *sfărmarea* (MÎT, 120), *sfărmat* (ŢF, 55); cf. însă *sfărămat* (ŢF, 137), *sfărămate* (MÎT, 5), *sfărîmînd* (MES, 171).

O aton apare uneori trecut la *u*: *adurmisăm* (ASH, 37), *durmitare* (Cal. 1794, 37), *înflurĕşte* (ASH, 45), *înmicşurătoriu* (ŞA, 17), *urez* (= orez; GSP, 158).

O > *ă* în *tătuş* (= totuşi; ŞA, 26; MDNU, 58).

U > *o*, rar, în *poroncĕşte* (MÎT, 159), *poroncisă* (Bert., 255).

Sincopa lui *u* în *mă uscu* (ASH, 13).

U > *v* în *neavă* (Cal. 1794, 2), *noavă* (BRD, 27), *nove* (= nouă; Cal. 1794, 29).

Ă — *u* > *o* în *lontru* (ŢF, 49; MDNU, 56; LGM, 28); cf. şi, frecvent, *(în)lăuntru(l)* (ŢF, 320; MES, 105; MFL, II, 201; LGM, 50).

Ea > *a* în *lapădă* (MDNU, 84), *să se lapede* (ŢF, 194); cf. *să se lĕpede* (LGM, 30).

Iu > *i* în *mincinoasă* (MFL, I, 139), *mincinoşi* (Prav. obşte, 25).

Consonantism. Apariţia lui *p* în *îndărăpt* (Bert., 247; ŢF, 93; MFL, II, 293; LGM, 11; Pat. 1811, 3^{v}).

V pentru *f* în *svaturi* (MÎT, 5), *svătuieşte* (MDNU, 97).

M păstrat în *(se) rumpe* (ŢF, 305; ASH, 27; MES, 41), *rumpu* (MÎT, 24); cf. şi *au rumptu* (Prav. obşte, 91).

T rostit dur în *cinstă* (Cal. 1794, 38), *stînge* (ASH, I; GSP, 89), *stîngerea* (Pat. 1811, 2^{r}), *stînsul* (ŢF, 122), alături de care apar grafii cu *e*, respectiv *i* : *cinste* (Cal. 1794, 32), *stinge* (MFL, I, 29; MDNU, 72; LGM, 21).

Rostirea dură a lui *n* în *năsîlnică* (Prav. obşte, 48).

N > *m* în *frîmtură* (Cal. 1814, 111).

N > *r* în *amăruntul* (Cal. 1814, 125; MFL, II, 214; Prav. obşte, 109), *nimărui(a)* (Bert., 245; ŢF, 320).

Propagarea lui *n* în *genunchele* (Cal. 1814, 125), *genunchi* (ASH, 2), *genunchii* (Cal. 1794, 28), *mănunchiu* (MES, 181).

Palatalizarea lui *t* în stadiul *ć* este reflectată de grafiile *cunoasce* (Cal. 1794, 28), *dcsceptîndu-te* (ŢF, 36), *esci* (ŢF, 50), *nascerii* (BRD, 65), *sciu* (ŢF, 48) etc.[25].

În cîteva texte apare *ń* (mai ales în formele de ind. şi conj. prez. pers. 2 sg. ale verbelor de conj. II şi III cu radical în *n*): *să puni*, (ŢF, 307), *rămîni* (ŢF, 40; Cal. 1814, 128), *(să) spuni* (MÎT, 59, 90), *vine* (= vie; Cal. 1794, 2) etc. De notat formele cu *ń* > *i* la bănăţeanul Ţichindeal: *cui* (55), *cuvios* (61), *să spui* (389), *tămîie* (338), *vie* (124).

Ş în *deşchide* (ASH, 15), *am deşchis* (LGM, 5), *deşchisă* (ŢF, 73), alături de care se întîlnesc, rar, grafii cu *s* : *deschisă* (ŢF, 326).

În LGM l-am notat o dată pe *dz* (scris дз) în *dudzi* (56); cf. şi *redzboiu* (Orînd. neutr., 2^{v}, unde cuvîntul apare şi în forma normală *războiu*, 3^{r}).

Africata *ǧ* (provenită, de obicei, din *g* + *e*, *i* latin) apare trecută la *j* (sau *ẑ*, *ź*) în cîteva texte (îndeosebi în ASH): *amejitura* (Prav. obşte, 77), *să se întrejască* (LGM, 13), *învinje* (ASH, *pref.*), *jĕnele* (ASH, 36), *jenunche* (ASH, 23), *jerul* (ASH, 31), *jinere* (ASH, *pref.*), *jingăşie* (ASH, 23), *slujilor* (MFL, II, 401), *traje* (ŢF, 96). În *mreage* (Bert., 248) şi *prilegiurile* (LGM, 53) avem a face cu grafii hipercorecte. Inutil să insistăm asupra faptului că în toate aceste lucrări (inclusiv ASH) grafiile cu *ǧ* sînt larg majoritare.

R dur în *amară* (pl.; ASH, *pref.*), *dintră* (Cal. 1814, 103; MÎT, 5), *întrăbă* (MÎT, 58), *putrădă* (MES, 135), *răvărsare* (Cal 1814, 71), *răvărsate* (MES, 36), *trăbuie* (ŢF, 194; ŞA, 11; Pat. 1811, 4^{r}); *r* moale în *a crepa* (ŢF, 96; Cal. 1814, 68), *strinse* (MÎT, 157). Notăm, de asemenea,

[25] Vezi în această privinţă lucrarea noastră *I. Heliade Rădulescu şi selecţia cuvintelor româneşti „clasice"*, în „Limba română", XVI, 1967, nr. 2, p. 221—223.

grafii prezentînd pe *e* şi *i*, după *r*, în loc de *ă* şi, respectiv, *î*, frecvente mai ales la bănăţeni: *au remas* (ŢF, 156; MÎT, 156), *resăritul* (BRD, *pref.*), *respundem* (MFL, I, 98), *riului* (MDNU, 86; cu litere latine: *rîului*) etc.

R nu a trecut la *l* prin disimilare în *turbura* (ASH, 25; MÎT, 104), *turbure* (Cal. 1814, 79), *turburate* (MFL, I, 136).

Căderea lui *r* în *fereastă* (ŢF, 199), *fereşti* (Prav. obşte, 135).

Durificarea lui *l* în *fel (fěl)* (Orînd. neutr., 3^{r-v}), dar grafia cu *l* moale e prezentă în toate textele: *fĕliu(l)* (ŢF, 147; Cal. 1814, 68; ŞA, 1), *feliu* (Cal. 1794, 30; Prav. obşte, 102) etc.

H > *f* în *pofti* (MÎT, 59; MES, 167), *viforul* (MÎT, 159), *vîrf* (MES, 126), *zăduf* (MES, 145).

Proteza lui *h* în *hulii* (Cal. 1814, 90).

Afereza lui *h* în *usoaş* (< magh. *húszas*; ŞA, 44).

Morfologie

Tată are forma articulată *tatul* în Prav. obşte (59).

Mînă face pluralul în *-i : mîni(le)* (pentru exemple, vezi mai sus p. 471, 473, 474).

Neutrele cu radical în *r* primesc la plural desinenţele *-ă : cărăle* (LGM, 35), *covoară* (GSP, 159), *hotărăle* (LGM, 4), *odoărăle* (MES, 155), *popoară* (MDNU, 89; BRD, *pref.*) şi, mai rar, *-e : hotarele* (GSP, 33; Prav. obşte, 51), *izvoare* (MÎT, 75), *popoarele* (BRD, 39).

Pronume negative: *nemic* (ŢF, 143) — *nemica* (ŢF, 118; Cal. 1814, 109; MÎT, 11) — *nimic* (ŢF, 135; BRD, 48) — *nimica* (MFL, II, 211; MES, 116) — *nimică* (ASH, 13), *nime* (Bert., 242; ASH, 34) — *nimene* (MFL, I, 15; MDNU, 82) — *nimenea* (Cal. 1814, 124; Procl. 1785).

Alături de frecvente numerale ordinale în *-lea : al doilea* (MES, 146; ŞA, 6), *al patrălea* (BRD, *pref.*), *al treilea* (ŞA, 6) etc., se întîlnesc şi forme în *-le : al doile* (LGM, 54), *al treile* (GSP, 191).

Verbul *a scrie* apare trecut la conjugarea I la bănăţeni: *a scria* (Cal. 1794, 36), *au scriat* (BRD, 75).

Forme particulare de ind. prez.: *să joară* (ASH, 35), *lucră* (MFL, I, 38), dar mai frecvent apare *(se) lucrează* (MES, 171; ŞA, 58; MFL, I, 37; GSP, 190), *mîncă* (ŢF, 148; MFL, I, 19), dar şi *mănîncă* (MES, 129), *să străcuri* (Cal. 1814, 173), *şti* (MDNU, 61), dar şi *ştie* (MES, 156).

Formele de imperfect pers. 3 pl. în *-a* sînt generale în toate textele, cu excepţia Cal. 1794 şi BRD. Exemple: Cal. 1794: *animau* (29), *aruncau* (27), *erau* (27), *păreau* (27), *purtau* (29), *ziccau* (29); BRD: *ceteau (pref.), se chiemau (pref.), cunosciau (pref.), se dedau* (37), *erau (pref.), se numeau* (39), *vorbeau* (102), *urmau (pref.), se ziceau* (36); cf. însă şi *avea* (33), *scria (pref.)*.

Forme „slabe" la unele verbe de conjugarea a IV-a: *minţesc* (BRD, *pref.*), *simţesc* (BRD, 14).

La condiţionalul prezent apar, în Cal. 1794, forme construite cu *reaş, reai, rea* etc.: *reaş cere* (33), *reau face* (30) etc., dar formele literare de astăzi apar frecvent: *aş crede* (30), *ar fi* (31) etc.

În BRD, 91, am notat forme de condiţional perfect construite cu aux. *a vrea : vrea rîde, vrea zice.* În Cal. 1794, condiţionalul perfect apare construit cu *reaş* şi aux. *fi : reaţi fi încetat* (30), *reau fi progrijit* (37). Chiar şi în aceste două texte, formele literare de astăzi sînt larg folosite : *ar fi lipsit* (BRD, 38), *aş fi păzit* (Cal. 1794, 38) etc.

Rara apariţie a imperativului prohibitiv în *-areţi, -iraţi : nu dareţi* (ŢF, 161), *nu gîndiraţi* (ŢF, 54).

Verbul *a veni* face la imperativ pers. 2 sg. *vină* (ŢF, 52) şi *vino*, (ŢF, 40; ASH, 9; Bert., 247).

Adverbe : *acum* (MDNU, 56), *amu* (MÎT, 91), *astară* (ŢF, 121), *încătrău* (MÎT, 23; MFL, I, 131), *minteni* (= îndată; ŞA, 6).

Prepoziţii : *cătră* (ASH, 21; GSP, 41; Prav. obşte, 26 etc.) — *către* (Prav. obşte, 121).

Conjuncţii : *deaca* (MFL, II, 201; BRD, 47) — *deacă* (Cal. 1814, 77; ŢF, 170; LGM, 11) — *dacă* (Bert., 251; Cal. 1814, 88; ŢF, 286; MÎT, 259; MES, 104; MFL, I, 132; GSP, 190).

Lexic

Elemente de tip nordic : boltă (ŢF, 62), *botă* (MÎT, 15), *casap* (ŢF, 55), *curcchi* (Cal. 1814, 179), *căsapiţă* (ŢF, 195), *foale* (ŢF, 165), *golumb* (ŢF, 324), *imală* (ŢF, 24), *imos* (ŢF, 63), *haznă* (LGM, 19), *horn* (ŢF, 117), *lepedeu* (MES, 148), *marhă* (LGM, 55), *mesarniţă* (ŢF, 115), *mîţă* (ŢF, 293), *nea* (Cal. 1794, 13; MÎT, 123), *păcurariu* (ŢF, 156), *pănură* (ŞA, 73), *pită* (Pat. 1811, 5[r]), *pîntece* (MES, 26), *pleşug* (ŢF, 355), *preumbla* (Cal. 1814, 170), *rachie* (GSP, 158), *sudui* (ŢF, 359), *tureac* (Cal. 1814, 119), *vinars* (ŢF, 58), *zeuita* (Cal. 1794, 28).

Elemente de tip sudic : coş (ŢF, 117; Cal. 1814, 87), *înjura* (ŢF, 144; Cal. 1814, 87), *măcelărie* (ŢF, 195), *pisic* (ŢF, 177), *pisică* (Bert., 251), *varză* (Cal. 1814, 179), *zăpadă* (Cal. 1814, 71, 88).

Am văzut în prima parte a acestei expuneri care este orientarea teoretică generală a lucrărilor normative (sisteme ortografice, gramatici, dicţionare) publicate de ardeleni şi bănăţeni în perioada de care ne ocupăm. Cu puţine excepţii, ele sînt dominate de spiritul latinist şi preconizează, expres sau tacit, idealul unei limbi literare structurate după modelul oferit de limba latină.

Ne-am fi aşteptat ca în textele literare atitudinea teoretică a autorilor să se reflecte din primul moment şi să se materializeze printr-o anumită selectare a fenomenelor de limbă destinate să figureze în limba literară. Faptul se constată îndată după 1780, dar e departe de a fi general. Mai mulţi factori explică situaţia aceasta şi desigur că printre ei rezistenţa opusă de norma literară de tip muntenesc nu trebuie trecută pe ultimul plan.

Într-adevăr, în textele ardeleneşti-bănăţeneşti, ca şi în cele moldoveneşti cercetate mai sus, ne întîmpină, la o primă scrutare, un amestec de norme muntenesti şi locale, variabil de la un caz la altul. Cercetînd cu mai multă atenţie, vom observa că analogia, deşi existentă, nu se

susţine integral, şi aceasta din cauza unor deosebiri uşor de sesizat. Cel puţin două dintre ele merită să fie subliniate în mod aparte. Întîi, ardelenii, deşi dau un evident credit fonetismelor şi formelor locale, rămîn mai aproape de normele literare muntenești decît moldovenii (făcînd această afirmaţie, ne raportăm la punctul final, de după 1829, al evoluţiei pe care o atinge limba literară în Moldova). Nu puţine sînt cazurile în care ei continuă să respecte, dintr-un motiv sau altul, în mai mare măsură decît o făceau moldovenii, normele muntenești (*ă* netrecut la *a*, *-eá* şi *-e* păstraţi, labiale moi, *j* etc.), iar excepţiile de la regulă sînt la ei, în general, mai rare. În al doilea rînd, evoluţia scrisului literar din Transilvania de la norma muntenească din anii 1750—1780 la cea ardelenească a anilor 1820—1830 este mult mai rectilinie, fără ezitări şi reveniri succesive.

Imediat după 1780, pînă spre 1800 şi, în unele cazuri, chiar după această dată, se observă în texte o tendinţă (e drept, nu foarte consecventă) de a respecta normele literare muntenești, deşi creditul acordat elementelor regionale ardelenești nu este deloc lipsit de însemnătate. O asemenea îndrumare poate fi remarcată în lucrări ca *Bertoldo şi Bertoldino*, *Economia stupilor* a lui Molnar şi, pînă la un punct, chiar în *Filosofia lucrătoare* a lui Micu, texte în care se întîlnesc de regulă, pe lîngă particularităţile prezente în toate lucrările, cum ar fi *j joi*, *ş*, *j* şi *r* duri *(hotărăşte, slujaşte, şapte)*, şi o serie de fonetisme, ca, de pildă, *blestemat*, *necaz* sau preferinţa acordată formelor iotacizate (cf. şi *a dezbrăcat*, în Bert.). Nu o dată, respectarea normei se datoreşte faptului că ea corespundea realităţii lingvistice din unele graiuri ardelenești. În general, respectul faţă de norma literară muntenească e mai evident (deşi nu e niciodată integral) în cărţile apărute în perioada 1780—1800, la Viena şi, mai ales, la Sibiu. E într-un fel normal ca în primii ani după 1780 scriitorii să fie ataşaţi într-o mai mare măsură de norma cărţilor bisericeşti decît vor fi după 1800. Nu e mai puţin adevărat că tipografiile din Viena şi Sibiu au fost controlate mai ales de scriitori ortodocşi (bănăţeni şi ardeleni din sud), ale căror lucrări le-au difuzat cu predilecţie. Uniţii s-au mulţumit, pînă la 1800, cu oficina blăjeană, apelînd uneori şi la tipografiile Kurzböck din Viena şi Bart din Sibiu. După 1800, ei vor deţine rolul principal în îndrumarea activităţii editoriale din Buda, în special prin Micu, Şincai şi Maior. E firesc ca ortodocşii (în special cei originari din părţile sudice ale teritoriului de peste munţi) să se simtă mai ataşaţi de Muntenia şi de tradiţia literară a cărţilor (bisericeşti sau laice) care veneau de aici. Fidelitatea (repetăm, relativă) a bănăţenilor şi a ardelenilor (ortodocşi) din sud şi a tipografiei sibiene faţă de vechea normă literară muntenească se va prelungi chiar după 1800. Cartea lui Aaron, *Sofronim şi Harita*, apărută în 1821, e o dovadă. Conformarea (parţială) faţă de tradiţie poate fi întîlnită şi în unele lucrări apărute la Buda. Un loc aparte printre acestea ocupă *Geografia* tipărită aici în 1815, în care, pe lîngă forme iotacizate şi rostiri de tipul *jale*, *şapte*, am întîlnit şi particularităţi ca *ridică*, *tovărăşie*, *varză*, *zăpadă* (cf. şi *nişte*). *Ridică*, *varză* şi *zăpadă* s-ar putea explica, eventual, şi prin graiurile sud-ardelenești. *Tovărăşie* ne sileşte să presupunem colaborarea unui muntean sau poate numai folosirea unor surse muntenești. E de amintit

aici şi preferinţa pe care unii autori o acordă cîteodată, în dicţionare, termenilor munteneşti. În textele literare, termeni de tip sudic (răspîndiţi uneori şi în Banat şi Transilvania de miazăzi) apar numai la Ţichindeal, în *Calendarul* pe 1814 şi în *Bertoldo şi Bertoldino*.

Un loc aparte printre textele tipărite la Viena în această perioadă îl ocupă *Pravila de obşte*. În această lucrare, apărută în 1788, apar, în mod neaşteptat, moldovenisme, cum ar fi *ğ* în *agiunge* sau forma *tatul*, datorate probabil vreunui bucovinean, care va fi colaborat, într-o formă sau alta, la traducerea, revizia sau, poate, numai la tipărirea cărţii.

Respectul faţă de norma literară muntenească este într-o scădere accentuată după 1800. Impresia generală cu care rămînem parcurgînd lucrările scrise în această perioadă este a unei slăbiri generale a simţului normei literare. Scriitorii introduc după plac particularităţi regionale, pe care le amestecă în proporţii variabile, de la un caz la altul, cu vechile norme tradiţionale. Ardelenismele pătrund în număr mare, nu numai în vocabular, ci şi în fonetică şi morfologie. Se revine în unele privinţe la situaţia dinainte de 1750, dar se introduc şi elemente noi, pe care textele ardeleneşti din jurul anului 1700 nu le cunoşteau sau, în orice caz, le promovau cu reţinere. Se pot întîlni în texte forme verbale cu dentală refăcută, rostirea moale a lui *s* şi *r* în *şépte*, *tîrĕşte*, *î* în *cîne*, *mîne*, *pîne*, precum şi o seamă de forme şi fonetisme izolate, dintre care amintim pe: *lăpădа*, *lucră*, *mîncă*, *străin*, *trăbuie* etc. De remarcat pătrunderea, în unele texte, a lui *j* în cuvinte ca *jinere*, *traje* etc.

Un loc aparte deţin în această direcţie bănăţenii. Cu Mihai Roşu, N. Stoica, Iorgovici, Ţichindeal, Bojincă şi alţii, mai puţin însemnaţi sau necunoscuţi, Banatul reintră în mişcarea literară românească, după o perioadă de aproape 100 de ani. Izolarea bănăţenilor, explicabilă istoriceşte, îi face să cunoască în mai mică măsură norma literară impusă în anii 1750, deşi, ortodocşi fiind, ei aduc unele ecouri din tradiţia literară de tip muntenesc a coreligionarilor lor. La toţi bănăţenii se observă tendinţa de a introduce în proporţii variabile (dar, cu excepţia lui Iorgovici, nu foarte frecvent) particularităţi de limbă proprii provinciei lor natale (ele se întîlnesc şi în texte juridico-administrative ca *Orînduiala* lui Francisc II asupra neutralităţii, *Patentul* din 1811 şi *Fundamentalnicele legi pentru graniţa militară*, care, după limba lor, se dovedesc a fi scrise de bănăţeni). Dintre bănăţenismele întîlnite în textele de care ne-am ocupat citǎm formele de conjunctiv prezent pers. 3 sg. şi pl. *să rămînă*, *să ţină*, *ă* în *puni*, *rămîni*, *e(i)* conservat în *derept (direpţi)*, *derege (direge)*, *r* moale în *au remas*, *resăritul*, labiale moi în *capet*, *să se veadă*, *î* în *îmblă*, *i* în *tinăr*, *ų* > *v* în *luva*, *neavă*, *t* (+ *e*, *i*) > *ć* în *cunoasce*, *sciu*, *d* dur în *îndăpărta*, *t* dur în *cinstă*, imperfecte în *-u*, condiţionale de tipul *reaş face*, imperative de tipul *nu gîndiraţi*, precum şi o serie de cuvinte cum sînt *casap*, *căsapiţă*, *coş*, *foale*, *golumb*, *imală*, *imos*, *rachie*, *zeuita*. Nu e greu de observat că, în unele cazuri cel puţin şi la anumiţi autori, promovarea particularităţilor lingvistice ale propriului grai se făcea din raţiuni latiniste.

În această relativă confuzie, se observă o treptată şi destul de consecventă tendinţă de constituire a unei norme unitare. Ea apare pentru

întîia dată la Şincai, în *Aritmetica* sa, şi capătă cea mai coerentă întruchipare în scrisul lui Petru Maior. Deşi nu a făcut declaraţii programatice, ca antecesorul său, autorul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* a întreprins în lucrările pe care le-a publicat o selecţie cu caracter normativ a diverselor fonetisme şi forme care-i stăteau la dispoziţie în limba scrisă şi în cea vorbită. Criteriul fundamental pe baza căruia se efectuează trierea este cel pe care l-am putea numi al maximei apropieri de prototipul latin. Acceptarea sau respingerea unor fonetisme sau forme în funcţie de „gradul" de latinitate pe care îl reflectau se întîlneşte şi la unii scriitori dinaintea lui Maior, la Iorgovici, la Ţichindeal, la Micu şi, îndeosebi, la Şincai. La Maior această acţiune capătă un caracter complex şi integral deliberat. El aplică criteriul de selecţie în mod global şi-l menţine cu consecvenţă în lucrările sale. Pentru Maior, constituirea noii norme literare nu înseamnă o ruptură categorică cu tradiţia. În măsura în care normele muntenești erau capabile să redea în modul cel mai exact cu putinţă imaginea cuvintelor străbune latineşti, ele trebuiau păstrate. Scriitorul se foloseşte peste tot de *j* (nu de *ğ*) şi aceasta pentru că *joc, judeca* erau mai aproape de imaginea grafică a cuvintelor latineşti corespunzătoare *(jocum, judicare)* decît *gioc, giudeca*. El scrie în schimb *încungiura (în*+lat. *congyrare)*. Tot astfel învăţatul ardelean preferă rostirile moi ale unor consoane (labiale, *s, z, ţ*), după care nu apăreau sunetele „întunecate" *ă* şi *î*, care s-au bucurat de aversiunea particulară a tuturor scriitorilor ardeleni şi în special a lui Maior. Odată acceptate rostirile fără *ă* şi *î*, autorul va „depăşi" norma munteană, acceptînd forme inexistente în graiurile din Ţara Românească, dar prezente în unele graiuri din Transilvania şi Banat. El va scrie, bunăoară, nu numai *iubesc, meargă*, ci şi *beşică, beutură, capet* şi chiar *measă, primăveară*, pe care le cunoştea fie din graiul propriu, fie din scrierile sau vorbirea bănăţenilor şi hunedorenilor. O observaţie asemănătoare în privinţa rostirii şi redării în scris a lui *s, z, ţ*, unde, pe lîngă rostiri „normale" ca *sec, ţine, zice*, notăm grafii ca *aţiţat, sinul, zimbind* etc., care n-aveau nici o acoperire fonetică în graiurile dacoromâne (cf. şi *septămînă* la Şincai sau *înse* la Ţichindeal).

Dacă într-o serie de cazuri Maior acceptă norma munteană (cu „exagerări" inevitabile în spirit latinist), aceasta se datoreşte fără îndoială şi faptului că rostirile despre care vorbeam se regăsesc, în majoritate, în graiurile ardeleneşti şi bănăţeneşti şi, deci, erau cunoscute, direct sau indirect, autorului. Alteori, Maior se îndepărtează de norma literară a secolului al XVIII-lea. E vorba, de pildă, de înlocuirea rostirilor de tipul *cîine* prin rostirile de tipul *cîne*, de respingerea formelor iotacizate sau de preferinţa acordată unor pronunţări de tipul *greşĕşte, hotărĕşte, slujĕşte*. De observat că el nu acceptă, din motive uşor de bănuit, amestecul de *ş, j* moi şi duri *(greşit — greşît, slujesc — slujăsc)*, promovat de scrierile muntenești, ci foloseşte, de regulă, numai forme cu *e, i* după aceste consoane, deşi cîteodată propriul său grai sau numai concursul nedorit al zeţarilor îl trădează. E interesant de remarcat că Maior oscilează în alegerea rostirilor cu *-eá* sau *-e(ę)*, cu toate că preferinţele sale mergeau spre cele din urmă, şi nu-şi pune nici o clipă, ca Budai-Deleanu, problema de a-l reintroduce pe *dz*. Pe lîngă acestea, scriitorul se opreşte

și asupra unui mare număr de rostiri sau forme de tip ardelenesc-bănățenesc, pe care le promovează în lucrările sale. E vorba de variantele cu *ă* ale unor cuvinte *(blăstem, părĕche, părĕte, mulțămi, spăria)*, pentru care optează fără a ezita, cum face și pentru rostirile cu *î* ale cuvintelor *umbla, umfla, umplea*, pe care le-am mai întîlnit, în afara scrierilor bănățenești (unde sînt normale), și în lucrările lui Șincai. Promovînd forme cu *ă* și *î*, Maior și Șincai se contraziceau numai în aparență. Ei urmăreau acceptarea în limba literară a unor fonetisme mai vechi, deci mai apropiate de latină. În momentul cînd româna avea să fie scrisă cu litere latine, termenii de referință urmau să fie rostirile cu *ă* și *î*, care trebuiau redate în scris prin *a* și *i*, întocmai ca în latină. Tot criteriul maximei apropieri de latină îi dictează lui Maior să scrie *spuni* (= spui) și *au remas, riului*, grafii care pot reproduce rostiri bănățene sau hunedorene. În schimb învățatul român nu se gîndește să introducă în textele sale pe *-u* de la pers. 3 pl. a imperfectului, desigur pentru că forma bănățeană nu era etimologică, ci analogică. Amintim aici că Maior promovează în scrierile sale un fonetism ca *lapădă*, care i se pare de preferat lui *leapădă*, întrucît, după părerea sa (greșită), etimonul latinesc corespunzător al cuvîntului românesc era *lapidare*. În ceea ce privește lexicul, selecția e mai puțin evidentă. Fiind ardeleni, cititorii trebuiau să înțeleagă fără eforturi textul, de aceea introducerea unor termeni de origine latină mai puțin cunoscuți și eliminarea sinonimelor de alte origini se face cu mare prudență.

Dacă încercăm să stabilim pe ce graiuri ardelenești se întemeiază norma literară promovată de Maior, atunci vom vedea că în unele cazuri el acceptă fapte de limbă general-ardelenești și bănățenești, cum sînt rostirile *cîne, mîne, pîne* sau cele cu *ă* etimologic (*părĕte, spăria* etc.). Alte particularități ne duc spre nordul și nord-vestul teritoriului de peste munți, ca de pildă *ș, j* moi în *slujesc, șed, grijește, șĕrpe*. Spre vest și nord ne duc formele verbale cu *d* și *t* refăcuți. Există și situații, cum ar fi rostirile cu labiale moi *(iubesc, meargă)* sau formele de plural *izvoare, popoare*, cînd el se adresa jumătății sudice a Ardealului (și Banatului). Numeroase sînt faptele de limbă bănățenești-hunedorene (răspîndite uneori și în Ardealul vecin) puse la contribuție de Maior (unele le întîlnim și la Șincai) : *ń* în *spuni, sce, sci, r* moale în *au remas*, conjunctivele de tipul *să vină*, rostirile moi ale labialelor în *measă, primăveară* (acestea răspîndite mai ales în Hunedoara), *i* în *direpț, î* în *îmbla, îmfla, împlea* și altele. Se poate spune, prin urmare, că limba literară promovată de Maior este o *koiné* rezultată din integrarea graiurilor ardelene și bănățene, avînd drept punct de plecare norma literară muntenească de la 1750—1780. Criteriul de selecție este acela al maximei apropieri de modelele latinești. Principalele particularități ale acestei limbi sînt următoarele (ne limităm la trăsăturile fundamentale) : *ă* proton păstrat *(bărbat)* ; *e* medial aton și final păstrat *(începe, veni)* ; *-eá* alături de *-e (mea — me)* ; *iá* păstrat *(tăiat)* ; *î (cîne)* ; *f* conservat *(fier)* ; labiale moi *(iubesc, meargă*, dar și *measă)* ; *s, z, ț* moi *(sec, țeapă, zi*, dar și *ațițat, sinul)* ; *ș, j* moi *(slujesc, șed* ; *slujește, șĕpte)* ; *j (judeca)* ; *r* moale *(hotărește)* ; *r* moale *(argintariu, croitoriu* ; de regulă, căci se întîlnesc și excepții) ; forme variabile ale articolului posesiv *(al, a, ai, ale)* ; forme verbale cu dentala refăcută *(ard, spun, să spună, trimit)* ; auxiliarul *au* la pers. 3 sg. a

perf. compus *(au făcut)*; conjunctive în *-ea (-a) (să bea, să ia* etc.). Toate acestea reprezintă, într-un fel, norma ideală, pentru că uneori autorul se îndepărtează de ea, dînd curs unor particularităţi de limbă ce-i erau, se vede, proprii. Faptul e, în general, excepţional şi nu ne împiedică să vedem cu claritate care erau prescripţiile normative ale autorului.

În încercarea sa, Petru Maior este precedat de Şincai, a cărui limbă literară se situează foarte aproape de cea preconizată de mai tînărul său contemporan. Maior a beneficiat de avantajul pe care i l-a oferit ani de-a rîndul situaţia sa de revizor al cărţilor româneşti apărute la Buda. În această calitate el a publicat incomparabil mai mult decît Şincai şi a putut să impună norma sa literară unora din cărţile care i-au trecut prin mînă. El a avut, apoi, o influenţă mai puternică asupra contemporanilor şi urmaşilor săi. Toate acestea explică de ce, începînd cu anii 1810—1815, se observă o tendinţă de uniformizare a normelor literare în cărţile apărute la Buda, în sensul acceptării soluţiilor propuse de Maior. Un rol important în acest proces l-au jucat, indiscutabil, lucrările normative, care au promovat idealul unei limbi literare supradialectale, modelată după latină, şi au indicat (chiar dacă nu întotdeauna clar şi consecvent) căile pe care trebuia să se meargă în această direcţie. Împrejurarea că într-o serie de cazuri literatura era scrisă chiar de teoreticienii noii orientări latiniste sau de discipolii lor spirituali era în măsură să contribuie decisiv la stabilirea şi impunerea noii norme, cu atît mai mult cu cît era vorba de persoane care scriau româneşte deopotrivă cu litere chirilice şi cu litere latineşti şi ortografie etimologică. Etimologismul prezent în concepţia oamenilor de cultură ai epocii se reflectă în felul în care ei redau în scris limba română servindu-se de literele latine. El devine astfel factorul hotărîtor în constituirea noii norme literare. Dacă Budai-Deleanu rămîne teoreticianul limbii literare în mişcarea erudită a românilor ardeleni de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi de la începutul celui următor [26], Petru Maior trebuie considerat a fi creatorul normei literare ardeleneşti din jurul anilor 1820, prima încercare conştientă de a structura româna literară pe baza unei selecţii a limbii scrise şi vorbite, după un criteriu unitar.

CONCLUZII

Perioada cuprinsă între anii 1780—1836 prezintă o serie de caracteristici care o deosebesc de perioadele anterioare. Asistăm acum la un avînt încă necunoscut al vieţii spirituale româneşti, care se materializează în apariţia unui mare număr de lucrări în toate domeniile culturii scrise (opere beletristice, ştiinţifice, juridico-administrative). Centrul de greutate al activităţii spirituale se deplasează în Transilvania, unde-şi desfăşoară activitatea reprezentanţii Şcolii ardelene. Literatura laică trece pe primul plan, ocupînd locul deţinut pînă acum de cărţile religioase. Emanciparea definitivă a culturii române de sub tutela bisericii este una dintre consecinţele cele mai importante ale noii orientări pe care o cunoaşte cultura română în pragul secolului al XIX-lea.

[26] Vezi lucrarea noastră *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, p. 56—68.

În altă ordine de idei, perioada dintre 1780 și 1836 marchează apariția lucrărilor cu caracter normativ consacrate limbii române. În aceste opere, ca și în scrieri de altă natură, se înregistrează primele manifestări teoretice privind problemele limbii literare, între care chestiunea normării și modernizării acestei limbi ocupă un loc de frunte. Cele mai importante opinii în această direcție le datorăm ardelenilor, care preconizează o restructurare a normelor limbii literare, propunînd drept model limba latină. Ecouri ale acestui mod de a privi lucrurile le găsim în multe dintre scrierile lingvistice ale ardelenilor (sisteme ortografice, gramatici, dicționare). Distincția dintre literar și non-literar începe să se facă observată. Lucrările cu caracter normativ ale oamenilor de cultură din Principate sînt în general lipsite de însemnătate, iar influența lor a fost redusă. Excepție fac gramaticile lui Văcărescu și Heliade. Amîndoi acceptă în lucrările lor norma literară muntenească, căreia îi aduc unele corectări, fără a urmări însă o schimbare radicală a temeliilor ei. Influența ideologiei lingvistice a Școlii ardelene asupra concepțiilor lui Heliade Rădulescu nu se lasă întrevăzută cu limpezime în această perioadă.

Cît privește textele literare, am putut vedea că norma literară muntenească a fost părăsită atît în Moldova, cît și în Transilvania și Banat. Este un fenomen mai mult sau mai puțin așteptat într-o perioadă în care scrierile laice cîștigă preponderența în dauna celor bisericești. Nu trebuie să uităm că (într-o măsură mai mică în Transilvania [27] decît în Moldova) norma literară de tip muntean fusese acceptată numai (sau mai ales) în tipărituri, care, pînă la 1780, aparțineau în cvasitotalitatea lor literaturii ecleziastice. Oamenii de cultură laici și cîteodată și fețele bisericești scriau altfel, într-o limbă influențată, e drept, de norma cărților religioase, dar păstrîndu-și în bună măsură particularitățile regionale tradiționale. Era firesc deci ca în momentul în care scrierile lor aveau să ia mai frecvent calea tiparului, interzisă pînă atunci, să asistăm la o inevitabilă ciocnire între cele două norme. Emanciparea de sub tutela limbii textelor religioase se va produce mai devreme la ardeleni și bănățeni, și aceasta pentru că tipografiile unde își imprimau operele erau, cele mai multe, laice, aflate în afara controlului bisericesc. Ea avea să întîrzie în Moldova, deși se semnalase încă în primii ani de după 1780, deoarece la Iași unica oficină tipografică a fost, pînă după 1820, cea a mitropoliei. Cu toate acestea, din motive asupra cărora am insistat aiurea, moldovenii vor merge mai departe decît ardelenii în procesul de abolire a normelor literare muntenești. Ei vor ajunge după 1829, sub îndrumarea cercului din jurul „Albinei românești", la o formulă care înseamnă, în fond, revenirea la normele uzuale de scriere a manuscriselor și documentelor moldovenești din anii 1750—1780. Ardelenii par a fi, pînă spre 1815, în căutarea unei soluții proprii. Ei lasă deschise ușile elementelor regionale din diversele unghiuri ale teritoriului de peste munți. În ansamblu, jumătatea de secol de după 1780 se caracterizează, în Moldova și Transilvania (în special în scrierile beletristice), printr-un proces de regionalizare a limbii literare, în raport cu norma anilor 1750—1780. Observația e valabilă, în parte, și Munteniei, unde prin Heliade Rădulescu pătrund în limba literară unele inovații și în primul rînd auxiliarul *a* la pers. 3 sg.

[27] Ne referim la întreaga Transilvanie (inclusiv la cea nordică); cf. cele spuse mai sus, p. 434.

a perfectului compus şi rostirea dură a consoanei *r* în cuvintele formate cu sufixele *-ar* şi *-tor*. Chiar dacă inovaţiile vor fi acceptate ulterior de limba literară, pentru anii aceia ele reprezentau, incontestabil, nişte elemente regionale.

Acordînd credit regionalismului, epoca e totuşi în căutarea unei norme unice supradialectale. Necesitatea ei, mărturisită sau înţeleasă tacit, e prezentă în minţile unora dintre oamenii de cultură ai acelor vremi. E vorba în primul rînd de ardeleni, dar nu numai de ei. Cunoscînd mai bine, datorită difuzării mai largi a cărţilor, ca şi prin contacte directe, vorbirea din diverse părţi ale Dacoromaniei, oamenii de cultură încep a-şi manifesta preferinţa pentru o formă sau alta şi (fapt ce merită a fi subliniat) alegerea lor nu cade întotdeauna asupra fonetismelor, formelor sau cuvintelor din propria lor vorbire (Văcărescu, Budai-Deleanu, Tempea etc.). Sînt de menţionat aici poeţii, care acceptă, în funcţe de nevoile rimei sau ritmului, pronunţări sau forme străine graiului lor, alături de cele proprii, chiar dacă, de obicei, le folosesc pe cele din urmă. E cazul lui Aaron, Mumuleanu, Heliade, Asachi sau Săulescu. Ideea unei limbi literare, născută dintr-o selecţie a elementelor regionale, exprimată clar de unii învăţaţi, preocupă, deocamdată, într-o măsură mai mică pe oamenii de litere. Ea e prezentă în scrierile unor ardeleni, la Şincai şi, în special, la Maior. Acesta din urmă va ajunge chiar să structureze o limbă literară orientată în linii mari după norma munteană, dar corectată într-o serie de puncte conform datelor oferite de graiurile ardeleneşti şi bănăţene. Ea este rezultatul unei selecţii efectuate în funcţie de criteriul, destul de riguros respectat, al apropierii cît mai mari de fonetismele şi formele originare latineşti. Prestigiul lui Maior o va impune încet celor mai mulţi ardeleni şi bănăţeni. Ne-am fi aşteptat ca această limbă literară să fie difuzată şi dincolo de graniţele Transilvaniei, în Principate, datorită în primul rînd largii răspîndiri pe care o cunosc în această epocă lucrările scriitorilor de peste munţi. După 1825, literatura ardeleană îşi pierde însă rolul predominant pe care l-a deţinut în deceniile precedente, aşa încît influenţa normei literare stabilite de Maior nu se poate observa în anii aceştia nici în Moldova şi nici în Muntenia. Mai mult, un spirit de opoziţie faţă de înnoirile propuse de ardeleni şi bănăţeni ia naştere în Ţara Românească. Poziţia autorului anonim al disertaţiei de la 1822 ilustrează fără îndoială o anumită stare de spirit şi nu constituie o excepţie.

La 1836, cînd perioada se încheie, limba română literară cunoştea, deci, trei variante principale, fiecare restrînsă la o anumită provincie şi prezentînd, pe lîngă unele trăsături comune, destule elemente deosebitoare. Tabelul nr. 8 ne oferă o imagine de ansamblu a normelor care erau urmate în cele trei ţări româneşti. Am avut în vedere, ca şi pînă acum, numai aşa-numitele trăsături fundamentale, oprindu-ne asupra punctului final al evoluţiei normei literare în scrisul muntenesc, moldovenesc şi ardelenesc-bănăţenesc al epocii. Ne-am orientat, în general, după textele beletristice, atunci cînd am fost puşi în situaţia de a alege între anumite orientări divergente. Pentru Ţara Românească şi Moldova am ales cărţile ieşite din tipografiile lui Heliade şi, respectiv, Asachi, încercînd să stabilim norma lor medie, neglijînd adică unele soluţii parti-

Tabelul nr. 8

Variante literare	ă / a	e / i	-e / -i	-eá / -é	iá / ié	ł / ll	f / h	lab. moi / lab. dure	d moale / d dur	s, z, ț moi / s, z, ț duri	ș, j moi (+e, i) / ș, j duri (+e, i)	s, j moi (+ě, e) sau duri (+ă) / ș, j duri (+a)	ğ / j	-r moale / -r dur	r moale (+ě, e) sau dur (+ă) / r dur (+a)	art. pos. var. / art. pos. inv.	forme iotacizate / forme refăcute	aux. au / aux. a	conj. -ca / conj. -cle
Muntenia	1	1/2	1	1	1	2	1	1	1/2	1	1/2	2	2	2	2	1	1	2	1
Moldova	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1	1	1	1	1/2	1/2	1	1	1	1	1/2	2	1	1/2
Transilvania-Banat	1	1/2	1	1	1	1	1	1	1	1/2	1/2	1	2	1	1	1/2	1/2	1	1

culare, prezente într-o lucrare sau alta. Pentru Transilvania, am reţinut norma cărţilor tipărite la Buda în anii 1810—1825, care se va impune ulterior în scrisul literar ardelenesc. E vorba, de cele mai multe ori, de soluţiile preconizate de Petru Maior, asupra cărora am avut prilejul să ne oprim în cele de mai sus. În unele cazuri, am ţinut seama de norma reală a textelor, care se îndepărtează, în ansamblu, de norma „ideală" urmată în scrierile sale de învăţatul ardelean.

Tabelul nr. 9

Variante literare	Asemănări	Diferenţe		
		Total	Transante	Parţiale
Muntenia şi Moldova	4	15	7	10
Muntenia şi Transilvania-Banat	10	9	5	4
Moldova şi Transilvania-Banat	12	7	1	6

Tabelul nr. 9 pune în lumină asemănările şi diferenţele existente între cele trei variante literare. Se observă fără greutate diversificarea destul de accentuată a românei literare spre sfîrşitul perioadei de care ne-am ocupat. Dacă între Muntenia şi Moldova deosebirile sînt profunde, alta este situaţia cînd comparăm varianta literară muntenească sau moldovenească cu cea ardelenească-bănăţenească. Ca şi în trecut, Transilvania şi Banatul continuă să ocupe o poziţie mijlocie între Muntenia şi Moldova, promovînd o normă care se apropie cînd de una, cînd de cealaltă dintre variantele literare din aceste provincii.

La capătul unei evoluţii de mai bine de o jumătate de veac, limba literară ne apare la fel de diversificată ca înaintea anilor 1750, cînd cunoscuse cea dintîi cristalizare unică din istoria sa. Unitatea realizată atunci era pierdută, dar de pe acum oamenii de cultură încep să resimtă nevoia unei limbi literare comune. Soluţiile lipsesc în general, iar atunci cînd sînt propuse, în teorie şi practică, nu găsesc o audienţă largă şi sfîrşesc, în fond, prin a spori diversificarea. În această atmosferă de divizare, se înregistrează un prim apel la recîştigarea unităţii pierdute. Într-o notă publicată în „Curierul rumânesc" din 1833, Ion Heliade Rădulescu va formula, în cîteva cuvinte, deziderateul unificării lingvistice [28]. Rămas fără ecou, apelul va fi reînnoit peste trei ani, în coloanele „Muzeului naţional", în cadrul corespondenţei cu C. Negruzzi, şi se va bucura de un succes deplin, deschizînd încet, dar sigur, calea spre constituirea limbii literare actuale.

[28] Vezi mai sus p.434.

CAPITOLUL al-III-lea

Limba literară în perioada 1836—1881

Între anii 1836 (cînd începe corespondența dintre Ion Heliade Rădulescu și Costache Negruzzi referitoare la problemele unificării limbii literare) și 1881 (data la care Academia Română adoptă prima sa ortografie oficială) se întinde o perioadă de aproape o jumătate de secol în care cultura română continuă și duce la capăt procesul de modernizare inaugurat în epoca precedentă. Activitatea care se desfășoară acum în domeniul culturii depășește, cantitativ și calitativ, tot ceea ce se realizase înainte. Animată în primele decenii de cîteva personalități de mare prestigiu (Heliade în Muntenia, Asachi în Moldova, Barițiu în Transilvania), mișcarea culturală tinde a se concentra, după 1859, dar mai ales spre sfîrșitul intervalului, în jurul noii capitale a Principatelor Unite, Bucureștii. Faptul nu înseamnă însă o trecere imediată pe plan secundar a Moldovei. Rolul de frunte în mișcarea spirituală a anilor de după Unire îl deține societatea „Junimea", fondată la Iași în 1863 și avînd pînă spre 1880 un pronunțat caracter moldovenesc. Cît privește Transilvania, ea manifestă un sensibil regres în cele mai multe compartimente ale culturii scrise.

Dominată, în general, de moldoveni, literatura beletristică parcurge în această perioadă drumul de la romantism la realism, pentru a înregistra spre sfîrșitul intervalului, în persoana lui Eminescu și Creangă, primele sale momente de înaltă realizare estetică. Un mare avînt cunoaște acum (în special în Muntenia) literatura științifică. Depășind faza începuturilor, terminologia științifică modernă cunoaște cea dintîi cristalizare a ei. Mai numeroase ca oricînd (dar numai în Muntenia și Moldova), textele de drept și cele administrative vor contribui la fixarea, aproape definitivă, după 1860, a stilului juridico-administrativ românesc.

Semnificativ pentru spiritul general care domină epoca este tendința scriitorilor de a depăși condiția regională a literaturii și a pune bazele unei literaturi pan-românești. E de citat în acest sens apelul „Daciei literare" spre o colaborare strînsă a tuturor scriitorilor români. În paginile revistelor care apar după 1840 întîlnim din ce în ce mai frecvent numele unor scriitori din diferite regiuni ale țării. Negruzzi publică în revistele lui I. Heliade Rădulescu, „Foaia pentru minte, inimă și literatură" își deschide coloanele moldovenilor și muntenilor, articole apărute în Transilvania sînt retipărite în Muntenia sau în Moldova. *Henriada*, tradusă de Pogor-tatăl, apare la București, lui Alexandrescu și lui Bolintineanu li se tipăresc volume de poezii la Iași. *Manoil*, romanul celui din urmă, apare tot în Moldova, în paginile revistei „România literară" și în volum aparte. Cartea tipărită cunoaște o difuzare largă în toate cele trei țări românești.

Indicații bibliografice: G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 146—447; Ș. Cioculescu, Vl. Streinu, T. Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, [ed. a II-a], București, 1971, p. 35—281; O. Densusianu, *Literatura română modernă*, vol. III, București, 1933, p. 6—145; N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte*, vol. I, București, 1907, p. 207—320, vol. II, București, 1908, vol. III, Vălenii de Munte, 1909; idem, *Istoria literaturii românești contemporane*, vol. I, București, 1934, p. 1—316; D. Popovici, *Romantismul românesc*, [București, 1969], p. 220—522; *Istoria literaturii române*, vol. II, București, 1968, p. 310—354, 372—776; N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962.

Pe plan lingvistic, epoca este dominată de ideologia latinistă. Preluînd doctrina Școlii ardelene, dar ducînd la extrem purismul (moderat) al acesteia, latiniștii vor milita pentru excluderea din limba literară a tuturor elementelor care nu proveneau din latină. Victorioasă, reacțiunea împotriva latinismului, născută în Moldova cu Alecu Russo și continuînd apoi cu Titu Maiorescu, va reașeza în cele din urmă problema limbii literare pe calea cea dreaptă, pe care n-ar fi trebuit s-o părăsească niciodată. Dacă însă excesele puriste vor fi eliminate, marca pe care o va așeza orientarea latinistă pe aspectul literar al limbii române va rămîne în multe privințe definitivă.

În ceea ce privește problema unificării limbii literare, care ne interesează îndeaproape, perioada dintre 1836—1881 are o importanță excepțională. Acum se precizează și se impun cele mai multe dintre principalele norme supradialectale ale românei literare de astăzi. Punctul de pornire al acestui proces care se întinde pe aproape o jumătate de secol îl constituie schimbul de scrisori dintre Heliade Rădulescu și Negruzzi. Inițiată de scriitorul moldovean, corespondența, a cărei importanță excepțională a fost în repetate rînduri subliniată, i-a dat prilej lui Heliade să-și expună în mod sistematic cele mai importante puncte ale doctrinei sale lingvistice [1].

Trei sînt punctele principale atinse de Heliade în cursul discuției asupra unificării limbii literare scrise. El le-a formulat în mod clar sub forma unor întrebări adresate oamenilor de cultură din țările românești: „1. Trebuie a se uni românii să aibă o limbă generală scrisă? 2. Unindu-se întru aceasta trebuie a se supune o provinție a lua de model limba sau mai bine jargonul celilalte sau a priimi limba bisericească? 3. Priimind limba bisericească, trebuie să o socotim limbă desăvîrșită și limbă formată în veacul civilizației și luminării românilor sau ca pe o limbă ce cere și are trebuință de întindere și perfecție", prin introducerea celor mai potrivite fonetisme, forme și cuvinte din graiuri? [2]

Propunerile lui Heliade au întrunit adeziunile celor mai de seamă oameni de cultură din cele trei țări românești. Negruzzi, Kogălniceanu,

[1] Vezi pe larg lucrările noastre: *Ion Heliade Rădulescu și unificarea limbii române literare*, în „Limba română", XXI, 1972, nr. 2, p. 91—102; *Modelul latin și unificarea limbii române literare. Momentul 1840*, în „Apulum", VII/2, 1969, p. 83—93; referințe la problema unificării limbii literare se întîlnesc și la L. Leonte, *Părerile despre limbă ale lui I. Eliade Rădulescu în prima perioadă a activității (pînă la 1840)*, în „Studii și cercetări științifice" (Iași), filologie, XI, 1960, fasc. 2, p. 163—189, și P. E. Zugun, *Polemica filologică dintre Gh. Săulescu și I. Eliade Rădulescu*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași", serie nouă, secț. II (științe sociale, a. istorie, filologie), tom. XII, 1966, fasc. 2, p. 183—202.

[2] *Literatură*, în „Curierul românesc", X, 1839, nr. 122, p. 418.

Asachi în Moldova, Bariţiu şi Cipariu în Transilvania, ca să nu mai vorbim de munteni, au acceptat fără rezerve ideile lui Heliade [3].

Motivul pentru care Heliade aşază limba cărţilor bisericeşti la baza noii *koiné* este caracterul ei unitar: „cei ce au scris în limba noastră, fiecare a scris după cum se obicinuia vorba în locul său. Cei bisericeşti însă s-au învoit între sine şi scriitorii bisericeşti munteni, moldoveni şi ungureni pociu zice că au avut şi au tot o limbă sau dialect" [4]. Din limba bisericească urmau a fi eliminate forme şi cuvinte „ce şi pe drum şi în cîrciume nu le sufere cineva să le audă" [5], adică, de fapt, elementele nelatineşti sau evoluţiile fonetice ori morfologice mai depărtate în raport cu altele de etimonul latin. Locul lor urma să fie luat de elemente selectate din diferite graiuri, dar nu de orice elemente, ci numai de cele „clasice", adică de origine latină. Lor aveau să li se alăture şi unele fonetisme sau forme care, dacă nu se regăseau în latină, aveau calitatea de a fi mai „gramaticale" sau de a fi răspîndite pe teritorii mai largi (uneori selecţia se întemeiază şi pe criterii eufonice).

Rezultă din toate acestea că Heliade nu făcea *tabula rasa* din tradiţia literară, pentru a propune o constituire din temelii a normei literare printr-o selecţie de forme regionale, cum s-ar părea la prima impresie. El acceptă deliberat, ca bază a unificării, limba bisericească, adică de fapt *limba literară unică munteneasca din anii 1750 — 1780* [6]. Şi o acceptă nu din patriotism local, ci pentru caracterul ei unitar şi pentru că, avînd la bază fonetismul graiurilor muntenesti conservatoare, se apropia mai mult de latină. Pe baza acestui din urmă considerent el înţelege să trieze şi elementele regionale. Criteriul suprem cu care operează, deci, Heliade, atunci cînd trasează liniile de structură ale noii limbi literare, este cel al latinităţii.

Numai observînd această orientare fundamentală a doctrinei heliadiste vom înţelege de ce scriitorul muntean acceptă o serie de fonetisme şi forme şi le respinge pe altele, atunci cînd, în 1839, precizează în amănunt normele limbii literare. El are în vedere, aşa cum am văzut, limba literară scrisă (deşi face uneori referiri şi la aspectul vorbit al acestei limbi) [7] şi ţine seama exclusiv de fonetică şi morfologie, fără a lua în discuţie lexicul limbii literare (mai tîrziu, în *Paralelismu*...., el va întreprinde o selecţie în spirt italienist, de fapt purist, a vocabularului). Pentru a nu încărca expunerea, vom spune că, în principiu, Heliade acceptă normele de bază ale limbii literare muntenesti din 1750—1780 (asupra cărora vezi mai sus, p. 487), cu următoarele excepţii: a) fonetismul *î* în *cîne, mîne, pîne;* b) în privinţa lui *ş, j, r* (urmaţi de *ea* în poziţie „moale") el acceptă norma munteană: *hotăraşte, sfîrşaşte, slujaşte* [8]; mai tîrziu el înclină spre scrierea lui *e* în *şepte, şerpe*; c) scrierea lui *ğ* în cuvintele *giur* (< lat. *gyrus*), *împregiur* etc; în *joc, judeca* etc. (< lat. *jocum, judicare*) se va scrie *j*; d) *r* dur în cuvintele

[3] Vezi lucrările noastre: *Ion Heliade Rădulescu şi unificarea limbii române literare*, p. 99—100, *Modelul latin şi unificarea limbii române literare. Momentul 1840*, p. 85—86.

[4] *Opere*, ed. D. Popovici, vol. II, Bucureşti, 1943, p. 238.

[5] *Ibidem*, p. 221.

[6] Vezi lucrarea noastră *Contribuţii la problema unificării limbii române literare, Momentul 1750*, în „Limba română", XX, 1971, nr. 2, p. 124.

[7] Vezi mai sus, p. 63.

[8] Aici şi în cele ce urmează exemplele ne aparţin.

formate cu suf. *-ar, -tor : argintar, tăietor ;* e) forme verbale cu dentală refăcută : *(să) cad, (să) scot, (să) vin ;* f) auxiliarul *a* la ind. perf. comp. pers. 3 sg. : *a fost ;* g) imperfectul în *-u* al bănăţenilor, care era mai „gramatical" : *alergau ;* h) rostirea moale a lui *ş, j* (urmaţi de *e, i) : aşeza, şir,* dar rostirea lor dură în *coajă, uşă.*

Precizările pe care le aduce Heliade au în vedere şi unele dintre particularităţile de mai mică importanţă ale limbii literare : *îmblu* (nu *umbu*), *creieri* (nu *crieri*), *simt* (nu *simţesc*) etc. [9]. El pledează pentru notarea în scris a rostirilor bănăţeneşti *sciu, nasce,* pe care le considera „clasice", deşi, în realitate, ele reflectă palatalizarea oclusivei dentale *t* în stadiul *ć* [10]. Chiar dacă exemplele date de Heliade sînt limitate, e limpede că, după părerea sa, între două fonetisme sau forme, limba literară trebuia să opteze, în principiu, pentru cea mai apropiată de latină. Nu întotdeauna însă, pentru că Heliade nu spune nicăieri, de pildă, că rostirea moldovenească cu *a (barbat)* ar trebui preferată, deşi ea e mai „clasică", în aparenţă, decît rostirea cu *ă.* După cum rezultă şi din exemplele de mai sus, principiul regularităţii gramaticale, aplicat în subsidiar, impune un număr de forme „clasice" (ca de ex. formele de prezent cu dentală refăcută, în cazul cărora intervine şi principiul răspîndirii teritoriale), iar uneori, şi forme care se depărtau de latină (de ex. imperfectele în *-u*). Dar asemenea situaţii sînt rare.

Cum uşor se vede, Heliade, care descinde din Şcoala ardeleană, formulează o doctrină foarte apropiată de cea a lui Budai-Deleanu (pe care n-o cunoştea) şi ajunge, în cele din urmă, să propună, în linii mari, modelul de limbă realizat cu două decenii mai devreme de Petru Maior. Faptul explică de ce ardelenii vor accepta aproape fără rezerve doctrina heliadistă, în vreme ce moldovenii, în ciuda adeziunii lui Negruzzi, vor reacţiona destul de vehement, nu atît împotriva principiilor ei, cît împotriva felului în care era pusă în practică.

Două evenimente vor juca în continuare un rol important în procesul de unificare a limbii literare. Primul dintre ele este fondarea, în 1866, a Societăţii Academice Române [11]. Întrunită pentru întîia oară la 1 august 1867, societatea, alcătuită din membri aleşi din toate provinciile locuite de români, şi-a fixat drept scop cultivarea limbii române, prin normarea, îmbogăţirea şi perfecţionarea ei. Misiunea societăţii era, în primul rînd, „a consolida şi lărgi, după datele de astăzi ale filologiei noastre, fundamentele limbei române, odinioară aruncate în cărţile bisericeşti, pentru ca pe această bază largă să se ridice mîndru şi neclătinat edificiul unităţei limbei române" [12]. În conformitate cu acest ţel suprem, în programul societăţii erau trecute trei puncte importante : „a) de a determina ortografia limbei române ; b) de a elabora gramatica limbei române ; c) de a începe şi realiza lucrarea dicţionarului român" [13].

---

[9] Pentru toate acestea, vezi pe larg lucrările noastre : *Modelul latin şi unificarea limbii române literare. Momentul 1840,* p. 89—90, *Ion Heliade Rădulescu şi unificarea limbii române literare,* p. 97—98.

[10] Vezi lucrarea noastră, *I. Heliade Rădulescu şi selecţia cuvintelor româneşti „clasice"*, p. 221—223.

[11] Vezi în această privinţă lucrarea noastră *Societatea Academică Română şi unificarea limbii române literare,* în „Limba română", XV, 1966, nr. 5, p. 519—530.

[12] „Analele Societăţii Academice Române", tom. I, p. 70.

[13] *Ibidem,* p. 2.

Vorbind în cadrul dezbaterilor, Ion Heliade Rădulescu, întîiul președinte al Academiei, își reafirma principiile formulate în anii 1836—1839, cerînd orientarea după limba bisericească: „limba bisericească să ne fie model în ortografie și în gramatica limbei noastre ... Luînd limba bisericească drept punct de plecare, pentru stabilirea formelor gramaticale, să ne învoim mai întîi asupra acestora și apoi să procedăm la statorirea unei ortografie" [14]. Concepția heliadistă avea să fie pe larg expusă de Timotei Cipariu și adoptată integral de societate. Pornind de la ideea că limba română „încă nu e fixată" și că nici o provincie nu putea avea „dereaptă pretențiune de a-și impune dialectul său particular toatei românimi", marele învățat ardelean conchidea: „să luăm dară limba română, după cum o avem, să o studiem, să o alăturăm cu celelalte limbi sorori, să consultăm istoria, apoi cărțile bisericești, cari toate ne dau un întreg, să unim apoi toate dialectele, considerînd și dialectul macedoromân, și numai cu privire la toate acestea să statorim ortografia limbei române" [15].

Întrunită ca un for menit să fixeze limba, stabilind un cod de norme obligatorii pentru toți românii, Societatea Academică Română ar fi putut juca un rol extrem de important în procesul de unificare a limbii literare. Din păcate, ea nu a reușit să dea o ortografie, o gramatică și un dicționar, ci numai lucrări cu caracter provizoriu, pe care înșiși autorii lor le-au considerat drept „proiecte". Pierzîndu-se în discuții ortografice sterile și acceptînd, într-o serie de cazuri, punctul de vedere al latiniștilor extremiști, care înțelegeau să reconstruiască din temelii limba literară, făcînd abstracție de tradiția scrisului românesc, Societatea Academică Română nu a realizat decît parțial misiunea ce-i fusese încredințată. Dacă nu a fixat norme definitive, recomandînd uneori soluții artificiale, ea a jucat, totuși, un rol destul de important în impunerea unei limbi literare unitare.

Al doilea eveniment care a influențat procesul de stabilire a normelor unice supradialectale a fost adoptarea scrierii cu litere latine. Folosit din ce în ce mai insistent în deceniile al cincilea și al șaselea (mai ales în Transilvania), alfabetul latin este adoptat oficial în cele trei țări românești în anul 1860. Sporadic și din ce în ce mai rar se va mai scrie cu litere chirilice (în special dincoace de munți). Cărțile bisericești se vor tipări în continuare cu alfabetul tradițional pînă în 1881, cînd slovele vor fi scoase din uz printr-o hotărîre a sinodului.

Deși a fost sesizată încă de I. Nădejde, influența exercitată de scrierea cu litere latine în procesul de definitivare a normelor unice supradialectale a fost insuficient studiată pînă astăzi [16]. Am văzut pe larg, atunci cînd ne-am ocupat de sistemele ortografice ale ardelenilor din perioada 1780—1836, care sînt consecințele adoptării alfabetului latin asupra aspectului scris al limbii literare. Fiind alcătuite într-o perioadă de puternică înrîurire a ideologiei latiniste, proiectele ortografice din anii 1840—1880 au fost, în marea lor majoritate, etimologice. Ele aveau între altele rolul, subliniat de T. Cipariu, de a unifica limba literară scrisă [17], propunînd un model cît mai apropiat de latină. Urmărind să restabi-

[14] *Ibidem*, p. 29.
[15] *Ibidem*, p. 30.
[16] Vezi, totuși, E. Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, p. 61.
[17] Vezi I. Coteanu, *160 de ani de la nașterea lui Timotei Cipariu*, în „Limba română", IV, 1965, nr. 3, p. 296.

lească în scris sunetul originar sau forma cea mai puțin „coruptă", proiectele favorizau, în mod clar, acele variante literare care se întemeiau pe graiuri conservatoare, mai puțin îndepărtate pe plan fonetic sau morfologic de origini. Afirmînd acest lucru, am numit, de fapt, graiul muntean. Moldoveanul sau ardeleanul care ar fi vrut să redea cu litere latine pe *sămn* ar fi trebuit să scrie *semn* sau *sĕmn* (folosind un *e* cu „căciulă", dar tot un *e*). Cum însă multe dintre sistemele ortografice ale vremii nu admiteau semnele diacritice, moldovenii și ardelenii erau obligați să scrie de cele mai multe ori *semn*, adică să scrie muntenește. În general, generația anilor 1840—1880 a nutrit o aversiune particulară împotriva vocalelor „întunecate" *ă* și *î* (moștenită de la Școala ardeleană), căutînd, în măsura posibilului, să le elimine din limbă sau cel puțin să nu le consemneze în scris. Lambrior a rezumat foarte bine acest comandament lingvistic al latiniștilor : „fugi pe cît poți de vocalele obscure, macar la scris, căci ele sunt împrumutate de la neamuri străine și nu e bine să le băgăm în samă, hotărîndu-le cîte un semn aparte" [18]. În marea majoritate a cazurilor, reforma ortografică favoriza graiul muntean, uneori însă mergea, dacă ne putem exprima astfel, împotriva lui. Cuvinte ca *mulțumi*, *perete* sau *ridica*, scrise cu ortografie latină etimologică, deveneau *multiami (mulțămi)*, *parete (părete)*, *radica (rădica)*, ceea ce însemna, de fapt, promovarea rostirilor moldovenești și ardelenești. Nu este lipsit de interes să remarcăm că, în asemenea cazuri, unii autori notau totuși prin semne speciale vocalele obscure, care nu erau, de data aceasta, după cuvintele lui Cipariu, „spurii" (bastarde). Problemele pe care le ridică aplicarea ortografiei etimologice cu litere latine sînt, firește, mai numeroase și nu se rezumă la redarea în scris a lui *ă* sau *î*. Exemplele de mai sus sînt suficiente, credem, pentru a ne face o idee despre rolul pe care l-a avut adoptarea alfabetului latin în procesul de unificare lingvistică din perioada 1836—1881, chiar dacă într-o serie de cazuri ea a dus la soluții lipsite de temeiuri în limba și tradiția literară românească.

Odată fixat acest cadru general de dezvoltare a limbii literare în perioada de care ne ocupăm, vom urmări în cele ce urmează procesul de impunere a normelor preconizate de Heliade Rădulescu în anii 1836—1839. Vom începe printr-o prezentare a lucrărilor cu caracter normativ ale Societății Academice Române, pentru a ne opri apoi, întocmai ca în capitolele precedente, asupra lucrărilor normative și a textelor literare apărute în fiecare dintre cele trei țări românești. La trăsăturile fundamentale ale perioadei precedente am adăugat formele în *-a* și *-u* ale pers. 3 pl. a imperfectului indicativ. Pentru a se urmări mai bine procesul de impunere a normelor unice supradialectale, am notat, în unele cazuri, modificările intervenite în edițiile succesive ale unor lucrări [19].

---

[18] *Îndreptariu*, în „Convorbiri literare", XV, 1881, nr. 9, p. 331.

[19] O serie de expuneri cu caracter general asupra evoluției limbii literare în perioada pe care o studiem au fost reunite în vol. I al culegerii *Studii de istoria limbii literare. Secolul al XIX-lea*, [București], 1969 ; lor li se pot adăuga lucrările : Al. Andriescu, *Limba și stilul presei românești în perioada 1829—1860*, în „Anuarul de filologie" (Iași), XV, 1964, p. 49—75 ; Gh. Bulgăr, *Despre limba și stilul primelor periodice românești*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. II, București, 1958, p. 75—113 ; T. Vianu, *Din problemele limbii literare române a secolului al XIX-lea*, în „Limba română", III, 1954, nr. 4, p. 45—58.

LUCRĂRILE NORMATIVE ALE SOCIETĂȚII ACADEMICE ROMÂNE

SISTEME ORTOGRAFICE

Deși a consacrat doi ani problemei ortografice, Societatea Academică Română n-a reușit să elaboreze decît un sistem provizoriu, în 1869, „pentru publicarea analilor și altor lucrări ale ei" (= ale Societății Academice Române), care urma să fie folosit „pînă la definitiva stabilire a ortografiei române" [20]. Redactat sumar și însoțit de o exemplificare insuficientă, sistemul ortografic din 1869 se întemeiază, în fond, pe două principii fundamentale, enunțate în „propunerea ortografică" adoptată în 1867 : a) „toate sunetele primitive etimologice sunt a se scrie cu literele corespunzătoare din alfabetul latin. *J* face ж" ; b) „toate sunetele derivate sunt a se scrie cu literele sunetelor primitive din cari se derivă" [21]. Nu e greu de văzut din aceste principii (ca și din modul în care vor fi aplicate în practică) că, în realitate, Societatea Academică a îmbrățișat doctrina ortografică cipariană într-o formă mai apropiată de versiunea din 1841 decît de cele din 1854 și 1866. Exemplele care însoțesc sistemul provizoriu din 1869 (*ajutare, a audi, încredentiesu, lucrediu, omorire, zelu* etc.) confirmă această constatare. Nu ne vom opri, de aceea, asupra sistemului din 1869, urmînd ca discutarea principiilor ortografice cipariene să se facă în altă parte a lucrării [22].

GRAMATICI

Apărută în 1869 (vol. I *Analitica*) și în 1877 (vol. II *Sintetica*), *Gramatica* lui Cipariu fusese acceptată în unanimitate la concursul academic instituit în 1867 și tipărită „cu spesele Societății". Ea trebuia să constituie punctul de plecare al dezbaterilor care aveau să ducă la *Gramatica Academiei*. Fără a exprima, oficial, punctul de vedere al societății, fiind un fel de proiect al viitoarei gramatici, opera lui Cipariu aduce prețioase mărturii asupra concepțiilor existente în sînul Societății Academice Române în ceea ce privește elaborarea unei gramatici normative [23].

În privința f o n e t i c i i, Cipariu aderă integral la concepția heliadistă, pe care o acceptase, dealtfel, din primul moment. În diversele paragrafe ale capitolului consacrat foneticii, el condamnă, pe rînd, închiderea lui *e* medial aton la *i : videm* (I, 166), închiderea lui *e* final aton la *i : ni, li* (I, 31), „diftongarea" lui *î* în *cîine, mîine* (I, 52, 53), reducerea lui *-eá* la *e(ę)* (I, 188) și a lui *iá* la *ie(ię)* (I, 21), palatalizarea labialelor (I, 74), rostirea dură a acestor consoane (I, 86 ; de observat că el pledează pentru

---

[20] „Analele Societății Academice Române", tom. I, p. 280—281.

[21] *Ibidem*, p. 113.

[22] În legătură cu activitatea Societății Academice Române în domeniul ortografiei, a se vedea F. Șuteu, *Proiectele ortografice ale Societății Academice Române*, în „Limba română", XV, 1966, nr. 5, p. 503—518.

[23] Vezi, în această privință, M. Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, în „Limba română", XV, 1966, nr. 5, p. 487—502; I. Stoian, *Der Grammatiker T. Cipariu*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache" zu Leipzig, XII, 1906, p. 1—87.

rostirea lor moale și în *measă, veară*), durificarea lui *s, z, ț* (I, 30), a lui *ș* în *șăz, șî* (I, 166) și *șade, șapte* (I, 26), recomandă scrierea lui *j* (I, 123; *ğ* va fi scris numai în *gios, giur, răpegiune*, unde nu provine dintr-un *j* latin). Și în alte situații preferințele lui Cipariu merg spre fonetismele mai apropiate de etimonul latin (sau identice cu acesta): *blastem* (I, 33), *blăstema* (I, 33), *fărmeca* (I, 33); *demîneață* (I, 23); *detoriu* (I, 26); *derept*, nu *drept* sau *direpț* (I, 152); *îmblu, împlu* (I, 24, 35); *genuchi*(I, 91) etc.

Cipariu se depărtează de Heliade în ceea ce privește timbrul lui *r* în cuvintele formate cu sufixele *-ar, -tor*; el nu acceptă rostirea muntenească și înțelege să pledeze pentru formele tradiționale în *-ariu, -toriu* (I, 355, 366). *Cer* (< lat. *caelum*) va fi scris însă cu *r* dur, nu *ceriu* (I, 109). Pentru că îl deriva pe *lepăda* din lat. *lapidare*, filologul român acceptă rostirile ardelenești și muntenești cu *a* și *ă : lapăd, lapezi, lăpădăm* (I, 21).

Mai puțin consecvent doctrinei heliadiste se arată a fi Cipariu în morfologie. El consideră corecte formele flexionare ale articolului posesiv: *al, a, ai, ale* (I, 183) și se pronunță împotriva formelor verbale de tip ardelenesc-moldovenesc: *să deie, să ieie, să steie* (I, 312). În schimb, el oscilează între *era* și *erau* la imperfect pers. 3 pl. (I, 276, 279) și între *a* și *au* la perfectul compus pers. 3 sg. (I, 276). Curios este faptul că el optează în unele cazuri pentru formele verbale iotacizate *(auz, văz, rămîi)*. Folosind ortografia etimologică, Cipariu restabilea peste tot consoanele *d, n* și *t* (*frundia* „frunză", *antaniu* „întîi", *tiesu* „țes"), astfel că *auz* se scria *audiu, văd, vediu*, iar *rămîi, remaniu*, devenind astfel „clasice". În felul acesta, norma se stabilea cu ușurință: vom scrie *punu* (și nu *puniu*), *trametu* (nu *trametiu*), *audiu* (și nu *audu*), *vediu* (nu *vedu*), pentru că formele latinești corespunzătoare erau *pono, tramitto, audio, video*, (și nu *poneo, tramitteo, audo* și *vido*). Norma astfel rezultată ținea seama, indiscutabil, de rostirile din diversele graiuri românești, cu observația că ea exprima o virtualitate, căci nicăieri în teritoriul dacoromânesc nu putea fi observat un asemenea amestec de forme iotacizate și refăcute (asupra formelor verbale cu radical în *d, n, t*, vezi I, 294, 317, 324—325, 327).

Alte recomandări: pluralul în *-ă* (nu în *-e*) la *cară, fiară* (I, 202), *ăsta, hăsta, hasta* sînt „barbare" (de preferat *est, ast;* I, 257, II, 262), *ăl, ăla, aia* caracterizează „uzul vulgar" (II, 261), numeralele ordinale trebuie să primească la masculin terminația *-lea* (I, 234), *mînc* e de preferat lui *mănînc* (I, 308), *lucrez* este admis, dar trecut pe plan secund, după *lucru* (I, 308).

DICȚIONARE

În *Dicționarul limbii române* „elaborat ca proiect" de Laurian și Massim „după însărcinarea dată de Societatea Academică Română", criteriul de selecție a cuvintelor și formelor era același ca la Cipariu și la autorii proiectului ortografic, dar aici el se manifesta în modul cel mai categoric cu putință, ducînd la soluția discriminatorie a *Dicționarului* și a *Glosarului*.

Parcurgînd paginile dicționarului, oricine înțelege cu ușurință criteriile după care, în titlul și corpul articolelor, s-au acceptat anumite

cuvinte, fonetisme și forme și s-au respins altele, chiar dacă n-a citit avertismentul din prefață al autorilor: „verce vorbă, verce formă curat românică, afle-se ea în verce unghi, în gura unui cît de mărginit număr de români, are dreptul necontestat de a trece în gura tutor românilor și prin urmare dreptul de asemenea necontestat de a căpăta un loc în dicționarul limbei române" [24]. Celorlalte cuvinte li se rezervau, în principiu, paginile *Glosarului*. Nerespectarea acestei discriminări de natură etimologică în fixarea vocabularului limbii literare ar fi dus „la periclu, la sciziune între frații de același sînge pînă astăzi așa de strîns uniți prin legămintele limbei" [25].

Parcurgînd materialul lexicografic adunat în dicționar, am constatat că, în privința f o n e t i c i i, autorii acceptă întotdeauna rostirile care se identifică cu cele latinești originare sau se apropie cel mai mult de ele (nu mai insistăm asupra rolului pe care ortografia etimologică îl juca în această selecție). Laurian și Massim îl vor reda, prin urmare, întotdeauna pe *e* neaccentuat medial: *pomenire* (Gl., 458), *venire* (D. II, 1564) sau final: *mare* (D. II, 239), vor prefera pe *î* lui *îi* în *cîne* (D. I, 381), *mîne* (D. II, 231), *pînc* (D. II, 575), labialele intacte: *fiere* (D. I, 1237), *miere* (D. II, 292), *perdere* (D. II, 629), *s, z, ț* moi: *zicere* (scris: *dicere*; D. I, 1098), *seară* (D. II, 1158), *țeapă* (scris: *țiepa*; D. II, 1463), *ș, j* moi: *pășește* (D. II, 598), *șepte* (*șeapte*, scris: *siépte*; D. II, 1154), *șerpe* (D. II, 1167), *j* în *ajun* (D. I, 44), dar *ğ* în *giur* (D. I, 1292) și toate celelalte particularități de limbă prescrise de Heliade și primite de Cipariu în gramatica sa, pe care nu le mai înșirăm pentru a nu încărca expunerea. Observăm numai că, asemenea lui Cipariu, Laurian și Massim preferă rostirea moale a lui *r* în *argintariu* (D. I, 85), *batjocoritoriu* (D. I, 132). Scris cu ortografie etimologică (fără semne diacritice), dicționarul promovează, indirect, rostiri pe care Heliade nu le recomandase în 1836—1839. Sînt de citat în acest sens *barbat* (D. I, 118), *viniu* (D. II, 1564), *reu* (D. II, 970), *ris* (D. II, 992).

Deși nu cuprinde decît puține indicații privitoare la m o r f o l o g i e, am putut constata că autorii acceptă formele variabile ale articolului posesiv: *al, a, ai, ale* (D. I, 51) și forma *a* la perfectul compus pers. 3 sg: *a ajuns* (D. I, 32), *s-a îndurat* (D. I, 151). În ceea ce privește iotacizarea, preferința autorilor se îndreaptă spre formele cu dentală refăcută: *aud* (D. I, 103), *pun, să pună* (D. II, 710), *pot* (D. II, 721). Formele iotacizate sînt trecute pe planul al doilea, fiind socotite mai puțin recomandabile. De menționat că ele sînt scrise cu *d, n* și *t* originari: *audiu, poniu (puniu), potiu* (apar și grafii ca *puiu, tiiu* etc.).

În ceea ce privește l e x i c u l, termenii de origine latină (sau socotiți a avea o asemenea origine) sînt trecuți în cele două volume ale *Dicționarului*, în timp ce elementelor împrumutate li se face loc în *Glosar*.

Figurează în *Dicționar*, fiind deci acceptați în vocabularul literar: *bumb* (I, 222), *cibotă* (II, 661), *cemeteriu* (I, 575), *cucuruz* (I, 983), *curechi* (I, 932), *curte* (I, 946), *ficat* (I, 1235), *foale* (I, 1248), *înjurare* (II, 73),

[24] A. T. Laurian și I. C. Massim, *Dicționarul limbei române*, după însărcinarea dată de Societatea Academică Română, elaborat ca proiect, București, 1871, p. VI.

[25] *Ibidem*, p. VI.

mîță (II, 311), *nastur* (II, 364) *neauă* (II, 409), *os* (II, 551), *păpușoi* (II, 579), *pisică* (II, 673), *pîntece* (II, 576), *plapomă* (II, 681), *rănunchi*, *rănichi* (II, 927), *scuipare* (II, 1110), *stupire* (II, 1323), *secriu* (II, 1125), *varză* (II, 1568).

Figurează în *Glosar*, fiind deci excluși din vocabularul limbii literare: *burtă* (107), *ciolan* (162), *cismă* (166), *colb* (195), *copîrșeu* (197), *cosciug* (201), *ocol* (426), *ogradă* (427), *omăt* (428) *poplon* (459), *porumb* „Zea mays" (460), *porumb* „pigeon" (460), *praf* (195), *suduire* (551), *tenchi* (558), *zăpadă* (581).

Discriminarea se practica, în anumite limite, și în interiorul *Dicționarului*. Între două cuvinte sau variante de origine latină era preferată forma care se apropia în mai mare măsură de etimonul latin sau nu prezenta schimbări de sens față de acesta. Cuvîntul fundamental pentru „brassica" trebuia să fie *curechi* și nu *varză*, considerat de importanță secundară și definit prin cel dintîi. La fel, *rinichi* era trecut înaintea lui *rărunchi*, pentru că arăta a fi mai apropiat de *reniculus*.

Nu e greu de observat, pe baza termenilor înșirați mai sus, că în *Dicționar* au pătruns destule cuvinte nelatine: *bumb*, *cibotă*, *cucuruz*, *nastur* etc. (tot astfel cum în *Glosar* se pot întîlni elemente latine autentice, de ex. *porumb*, cu ambele sensuri). Constatarea aceasta nu ne va surprinde, cunoscînd zelul latinizant al autorilor, care erau gata oricînd să fabrice etimoane „strămoșești" unor termeni de altă origine decît cea latină. Vom observa, apoi, că mai multe dintre cuvintele incluse în *Dicționar* au fost respinse ulterior de limba literară, care va opera cu alte criterii decît autorii *Dicționarului limbii române (bumb*, *cibotă*, *cucuruz*, *foale*, *stupire)*, în timp ce unii termeni încorporați în *Glosar* sînt considerați astăzi literari (*burtă*, *porumb* „Zea mays" etc.).

Expunerea sumară făcută în paginile de mai sus ne-a permis să stabilim în ce măsură lucrările normative ale Societății Academice Române se întemeiază pe principiile teoretice generale acceptate în plenul adunării. Cu unele excepții, lucrările pun în aplicare doctrina lingvistică heliadistă și contribuie, prin aceasta, la impunerea normelor unice supradialectale, preconizate de scriitorul muntean în anii 1840. Ne referim, desigur, la fonetică și la morfologie, adică la acele domenii în care au fost formulate în anii 1840 principiile unificării lingvistice. În privința vocabularului, criteriul de separare a ceea ce era (sau trebuia să fie) literar de ceea ce urma să fie scos în afara limbii de cultură a dus la rezultate contestate cu violență de contemporani și pe care limba literară nu le-a reținut.

MUNTENIA

Viața culturală a Țării Românești este condusă și dominată pînă la 1848 de I. Heliade Rădulescu. Desfășurînd o activitate prodigioasă în domeniul literaturii beletristice și științifice, precum și al ziaristicii, el devine cea mai de frunte personalitate a anilor 1828—1848, cu un prestigiu pe care nimeni nu-l egalează. Imboldul pe care-l dă culturii românești se va solda cu rezultate din cele mai remarcabile.

Deşi nu a întemeiat o şcoală, în adevăratul înţeles al cuvîntului, el a avut un rol însemnat în crearea unui climat favorabil desfăşurării unei vii activităţi literare. Vom remarca, dintre scriitorii care se impun acum, pe Gr. Alexandrescu (*Meditaţii, elegii, epistole şi fabule*, Bucureşti, 1863), D. Bolintineanu (*Cîntece şi plîngeri*, Bucureşti, 1852; *Legende*, Bucureşti, 1858; *Manoil*, roman, Iaşi, 1855 etc.), Cezar Bolliac (*Poezii*, Bucureşti, 1843), N. Filimon (*Ciocoii vechi şi noi*, roman, Bucureşti, 1863), Al. I. Odobescu (*Mihnea Vodă*, Bucureşti, 1857; *Doamna Chiajna*, Bucureşti, 1860; *Pseudo-kynegetikos*, Bucureşti, 1864), P. Ispirescu (*Basme*, Bucureşti, 1874).

Literatura ştiinţifică cunoaşte, de asemenea, o considerabilă dezvoltare. În domeniul ştiinţelor umanistice îi amintim pe N. Bălcescu (*Istoria românilor sub Mihai vodă Viteazul*, Bucureşti, 1874) şi, firește, pe Heliade. Ştiinţele exacte sînt ilustrate de nume care au intrat în istoria culturii româneşti, cum sînt I. Brezoianu (*Curs elementar de agricultură şi de economie rurală*, Bucureşti, 1850), I. Barasch (*Cursul elementariu de istoria naturală*, Bucureşti, 1862—1864), N. Kretzulescu (*Manual de anatomie descriptivă*, Bucureşti, 1843) şi alţii.

Consemnăm, de asemenea, tipărirea unui mare număr de coduri de legi (*Condica de comerciu*, Bucureşti, 1840; *Cod comunal*, Bucureşti, 1871 etc.), precum şi apariţia unor buletine oficiale (cel mai important: „Monitorul", ziar oficial al Ţării Româneşti), care vor juca un mare rol în stabilirea unei terminologii şi a unui stil administrativ.

Indicaţii bibliografice: Gh. Bulgăr, *Particularităţi de limbă şi stil în opera lui C. Bolliac*, în *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I, Bucureşti, 1956, p. 89—111; D. Căplescu, *Diferenţele lingvistice dintre cele două ediţii ale Aritmeticii lui G. Asachi*, în aceeaşi culegere, vol. III, Bucureşti, 1962, p. 137—150; C. Cruceru, *Limba şi stilul scrierilor lui D. Bolintineanu*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 105—143; I. Fischer, *Aspecte ale evoluţiei morfologiei româneşti literare în variantele poeziilor lui Grigore Alexandrescu*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958, p. 281—291; I. Gheţie, *Limba şi stilul lui N. Filimon*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 221—240; P. V. Haneş, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, Bucureşti, 1926, p. 152—153 (C. Bolliac), p. 178—184 (N. Bălcescu), p. 199—206 (D. Bolintineanu); R. Ionaşcu, *Sistemele ortografice cu litere chirilice şi latine în scrierea limbii române*, ed. a II-a, Bucureşti, 1894, p. 179—188, 191, 192—197; idem, *Gramaticii români*, Iaşi, 1914, p. 133, 142—156, 209—215, 218, 226, 237—242; F. Ionescu, *Limba şi stilul lui Al. I. Odobescu în Pseudokinegheltikos*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*, Bucureşti, 1958, p. 236—263; P. Lăzărescu, *Grigore Alexandrescu*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 78—104; N. N. Răutu, *O însemnată gramatică românească din 1840, Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticeşti de D. Vornicul Iordache Golescul*, în „Arhiva", XXIV, 1913, p. 279—287; Al. Rosetti — I. Gheţie, *Limba şi stilul lui I. Heliade Rădulescu*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 7—37; L. Şăineanu, *Istoria filologiei române*, ed. a II-a, Bucureşti, 1895, p. 104—116 (gramatica lui I. Golescu); N. A. Ursu, *O polemică filologică din anul 1839 între I. Eliade Rădulescu şi J. A. Vaillant*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucureşti, 1965, p. 955—958; T. Vianu, *Observaţii asupra limbii şi stilului lui A. I. Odobescu*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 241—273.

LUCRĂRI NORMATIVE

SISTEME ORTOGRAFICE

Dintre sistemele ortografice care au avut un anumit ecou în rîndul oamenilor de cultură merită a fi amintite sistemul lui Heliade şi cele ale Eforiei Şcoalelor. Ortografia propusă de Heliade în „Curierul de ambe sexe" din 1844 este, aşa cum s-a arătat, „cea a lui Petru Maior, afară de unele modificări, încît cu drept cuvînt se poate zice că Eliade nu a făcut altceva decît că a popularizat în Muntenia sistema lui Maior" [26]. Aderînd la un etimologism moderat, cu uzul semnelor diacritice pentru notarea unor sunete, sistemul lui Heliade devenea un auxiliar important pentru fixarea în scris a normelor stabilite de scriitor în anii 1840. Succesivele sisteme ale Eforiei Şcoalelor (1850—1851, 1856, 1857, 1858), pornind de la un fel de alfabet de tranziţie (cu menţinerea a 11 slove), ajung în cele din urmă la adoptarea unor soluţii care le fac să se apropie în mare măsură de sistemul heliadist din 1844. Cu anumite simplificări, sistemul din 1858 al Eforiei devine oficial pentru Muntenia în 1860. Exemplele, dealtfel puţine, care însoţesc proiectele ortografice, ne arată că autorii fixau în scris o limbă conformă normelor heliadiste, ceea ce este cît se poate de firesc pentru nişte persoane care, asemenea celor mai mulţi contemporani ai lor din Muntenia, erau, într-o măsură mai mare sau mai mică, elevii lui Heliade. Ei scriu deci : *ḑicere*, *implea*, *musce*, *şepte*, *ţestŭ*, *vedea* etc. [27].

GRAMATICI

Deosebirile mai importante pe care le-am notat în gramaticile munteneşti faţă de normele literare preconizate de Heliade sînt următoarele (am ţinut seama de lucrările lui I. Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticeşti*, Bucureşti, 1840, I. C. Massim, *Elemente de gramatică rumână*, Bucureşti, 1854, V. Stilescu, *Elemente de gramatica română*, Bucureşti, 1860, şi R. Pontbriand, *Noua gramatică rumânească*, Bucureşti, 1874) : *Fonetică: e* medial aton > *i : disface* (Ms. G, 57), *galbin* (Ms. G., 25), *piste* (GG, 223), *îi* în *cîine*, *mîine*, *pîine* (GG, 10, 76), cf. însă *cîne* (Ms. G., 17, 95 ; St. G., 17), *mîne* (St. G., 14), *pîne* (PG, 26), durificarea labialelor : *pă* (GG, 18), *văşmînt* (GG, 143), durificarea lui *d : dă* (GG, 63), *dăparte* (GG, 63), durificarea lui *s : să samăn*, *sămănătura* (GG , 60, *tabel*), durificarea lui *ş*, *j* (+ *e*) : *frumuşăl* (GG, 121), *slujăsc* (GG, 218), *ş* dur (în cuvinte de tipul *şapte*) : *şase*, *şapte* (GG, 20), cf. însă *şease* (scris : *sésse*, *şésse* ; Ms. G., 82 ; PG , 47), *şeapte* (scris : *şépte* ; PG, 47), *r* moale în *argintariu*, *domnitoriu* (Ms. G., 73 ; cf. însă *cer*, 22). Pe lîngă aceste particularităţi, merită a mai fi reţinute următoarele : *ă* > *e* în *pereche* (GG, 64), dar există şi exemple cu *ă* etimologic păstrat : *păreche* (Ms. G., 20), *părete* (Ms. G., 17), sincopa lui *e(i)* în GG : *îndreaptă* (63), *dreptate* (60) etc. ; în Ms. G. apar numai exemple cu *i : diregere* (77), *direpţi* (77) ; în St. G. : *direg* (47), *direpţi* (5) apar alături de *drept* (62), *dreptate* (5) etc.

În domeniul morfologiei, observăm că toţi autorii de gramatici acordă preferinţă formelor iotacizate : *caz* (GG, 57), *tunz* (Ms.

[26] R. Ionaşcu, *Sistemele ortografice cu litere chirilice şi latine în scrierea limbii române*, p. 183.

[27] *Ibidem*, p. 195.

G., 53); *rămîi* (GG, 60, *tabel*), *viu* (Ms. G., 54; PG, 117); *ascuț* (Ms. G. 53), *minț* (GG, 60 *tabel*), *poci* (St. G., 5), *trimiț* (St. G., 10); cf. *pot* (Ms. G. 13; St. G., 4). La imperfect pers. 3 pl. GG : *aduna*, *rupea* (32, *tabel*), Ms. G. : *fugea*, *lăuda* (46), St. G. : *cînta*, *tăcea* (35) preferă formele etimologice, ca și PG : *era* (86), *înțelegea* ((115), care alătură însă, pe plan secund, și formele analogice : *erau* (86), *înțelegeau* (115). Mai sînt de consemnat, în gramaticile muntenești ale epocii, pluralele în *-e* ale unor substantive neutre : *care* (PG, 19), *fiare* (Ms. MG, 19); cf. însă *cară* (GG, 127; Ms. G, 79), *fiară* (Ms. G, 79). Pronumele demonstrativ de tip sudic se întîlnește uneori : *ăst*, *ăsta*, *ăla* (GG, 25), *ăst* (Ms. G, 35). Auxiliarul *o* apare uneori la viitor pers. 3 sg. (GG, 32, *tabel*); cf. aux. *a* la Ms. G, 61, unde e considerat ca aparținînd „vorbirii familiare".

Cu excepția lui Iordache Golescu, care rămîne în întregime credincios normei tradiționale muntenești, autorii acceptă, în general, norma supradialectală, chiar dacă unele rezistențe se mai observă (prezentul verbelor cu radical în *d*, *n*, *t*, pers. 3 pl. a imperfectului etc.).

DICTIONARE

Cele două lucrări asupra cărora ne-am oprit (*Vocabular franțezo-român* al lui Poenaru, Aaron și Hill, București, 1840—1841 și *Vocabular român-frances* al lui Costinescu, București, 1870) pun la contribuție în paginile lor un material de limbă care, în ceea ce privește f o n e t i c a, prezintă puține deosebiri față de normele limbii literare unice. Ele se observă, mai ales, în acele puncte în care limba literară nu acceptase rostirile muntenești. Așa, bunăoară, în PAHV am notat fonetismul muntenesc în *cîine* (I, 270), *mîine* (I, 446), *pîine* (II, 285), ca și în C. Voc., dealtfel, care alătură însă și formele literare, fără diftong : *mîine*, *mîne* (II, 60), *pîine*, *pîne* (II, 230). *Ș* dur (+ *e*) este notat în PAHV : *a ședea* (I, 87), dar asemenea situații sînt rare, iar în C. Voc. abia dacă se întîlnesc (cu excepția substantivelor feminine cu radical în *ș*, *j*, care se termină de regulă în *-ă* : *coajă*, I, 211, *nașă*, II, 136 etc.). Tot în PAHV am notat grafii ca *șapte* (II, 631), *șarpe* (II, 634); în C. Voc. apar formele *șeapte* (scris : *șépte*; II, 505), *șearpe* (scris : *șérpe*; II, 508), *șease* (scris : *ședse*; II, 509). În ceea ce privește pe *ă* etimologic, el e notat cîteodată, dar rostirile muntenești cu *e*, *i*, *u* sînt adeseori preferate : *părete* (PAHV, II, 303) — *perete* (C. Voc., II, 394), *ridica* (PAHV, II, 99), *ridicare* (C. Voc., II, 443), *mulțumesc* (PAHV, II, 531), *mulțumire* (C. Voc., II, 219). *E(i)* apar sincopați în *dregere* (C. Voc., I, 359), *drept* (PAHV, I, 519). PAHV respectă fonetismul muntenesc în *a umbla* (I, 38), *a umplea* (II, 534), *a unfla* (I, 760). C. Voc. trimite varianta muntenească la cea literară : *umflare* v. *înflare* (II, 658), *umplere* v. *împlere* (II, 658). *Umblare* (II, 656) nu e trimis la *îmblare* (*înflare* la care e trimis *umflare* nu e lucrat ca articol aparte). Exemplele acestea sînt suficiente ca să ne arate că acceptarea normei unice se izbea de anumite dificultăți, atunci cînd ea nu coincidea cu rostirea muntenească. Nu e mai puțin adevărat că rezistența aceasta, mai mult spontană decît calculată, față de unele norme heliadiste, este mult mai redusă la Costinescu, în 1870, decît la Poenaru, Aaron și Hill, a căror lucrare apare în 1840—1841.

În ceea ce privește l e x i c u l, cele două dicționare înregistrează în coloanele lor, cum e normal, o serie de termeni specifici Munteniei: *burtă* (C. Voc., I, 132), *cimitiriu* (C. Voc., I, 188), *cismă* (PAHV, I, 165; C. Voc. I, 194), *coșciug (cosciug)* (PAHV, I, 241; C. Voc., I, 259), *curte* (PAHV, I, 381, C. Voc., I, 285), *ficat* (PAHV, I, 698; C. Voc., I, 435), *înjura* (PAHV, II, 77), *înjurare* (C. Voc., I, 594), *nastur* (C. Voc., II, 136), *nasture* (fig.; PAHV, I, 176), *os* (PAHV, II, 276; C. Voc., II, 221), *pisică* (PAHV, I, 259; C. Voc., II, 297), *plapomă* (PAHV, I, 390; C. Voc., II, 303), *porumb* (PAHV, II, 131; C. Voc., II, 322), *porumbel* (PAHV, II, 359), *praf* (PAHV, II, 415; C. Voc., II, 330), *rănichi, rinichi* (C. Voc., II, 398), *riniche* (PAHV, II, 524), *scuipa* (PAHV, I, 392), *scuipare* (C. Voc., II, 492), *varză* (PAHV, I, 275; C. Voc., II, 687), *zăpadă* (PAHV, II, 230; C. Voc., II, 715).

Dicționarele înregistrează, de asemenea, un număr destul de mare de cuvinte de tip nordic. În cele mai multe cazuri, termenii sînt comuni Moldovei, Transilvaniei nordice și, uneori, Banatului (cîțiva dintre ei se pot explica și prin tradiția literară muntenească): *bumb* (PAHV, I, 176; C. Voc., I, 131), *ciolan* (C. Voc., I, 190), *colb* (C. Voc., I, 212), *cucuruz* (PAHV, II, 131; C. Voc., I, 275), *curechi* (PAHV, I, 275; C. Voc., I, 283), *foale* (C. Voc., I, 448), *mai* (C. Voc., II, 61), *mîță* (PAHV, I, 259; C. Voc., II, 107), *neauă* (*neaoă* (PAHV, II, 230; C. Voc., II, 173), *ogradă* (C. Voc., II, 201), *omăt* (C. Voc., II, 203), *păpușoi* (PAHV, II, 131; C. Voc., II, 242), *pîntece* (C. Voc., II, 299), *porumb* (PAHV, II, 359; C. Voc., II, 322), *rărunchi* (C. Voc., II, 426), *sudoare* (PAHV, II, 684; C. Voc., II, 575), *țintirim* (PAHV, I, 279).

În ceea ce privește preferința acordată sinonimelor de proveniență regională diversă, Poenaru, Aaron, Hill pun pe prim plan, în majoritatea cazurilor, termenul muntenesc: *pisică, mîță* (I, 259), *porumb, cucuruz, păpușoi* (II, 131), *varză, curechi* (I, 275) etc. Pot fi semnalate și cazuri cînd preferința autorilor se îndreaptă spre termenii nemunțenești: *neaoă, zăpadă* (II, 230), *porumb, porumbel* (II, 359). De observat că, în aceste cazuri, termenul nordic (ardelenesc) este de origine latină (în ultimul caz, se preferă termenul primitiv derivatului).

La Costinescu, termenul nordic este considerat varianta celui sudic: *ciolan* v. *os* (I, 190), *colb* v. *praf* (I, 212), *curechi* v. *varză* (I, 283), *păpușoi* v. *porumb* (II, 275) etc. Mai observăm că *cucuruz* este trimis la *popușoi* și la *porumb* (I, 275). În privința termenilor denumind noțiunea de „zăpadă", situația este complicată și neclară: *zăpadă* v. *neauă* (II, 715), *neauă* v. *zăpadă, omăt* (II, 173), *omăt* v. *zăpadă* (II, 203).

TEXTE LITERARE

Trăsături fundamentale

Iată diferențele pe care le prezintă textele muntenești față de normele recomandate de Heliade:

LITERATURA BELETRISTICĂ

a) cu totul sporadic, *ă* proton apare trecut la *a* în *batalie* (BP, 10), *lasa* (H. Cor., 69), simple grafii etimologizante. *Calare* (Bolintineanu; St. sec. XIX, II, 109) apare în romanul *Manoil*, tipărit la Iași;

b) închiderea lui *e* medial aton la *i* se semnalează în unele cazuri, dar nu prea frecvent : RC : *pîntecile* (277), *prietină* (180) ; FO : *obstacolile* (I, 155), *păsărelile* (I, 99) ; AM : *cîntecile* (*pref.*), *degetile* (267) ; IP : *să se deosibească* (3), *măselile* (58). *Să discopăr, dovidește* apar în romanul *Manoil*, tipărit la Iași (St. sec. XIX, II, 109). În *cîntic* (FO, I, 115), *cînticelul* (OP, 2), *judicată* (H. Cor., 107), *ai vindicat* (AM, 214), *i* a fost poate preferat din rațiuni etimologice. *Modificări în ediții : galbenile* (1838, 1842) — *galbenele* (1863) (Alexandrescu ; St. sec. XIX, II, 88), *lebedile* (1838, 1842) — *lebedele* (1863) (Alexandrescu ; Fischer, A., 285), *relile* (1838, 1842, 1847) — *relele* (1863) (Fischer, A., 286) ;

c) în privința fonetismelor *î / îi*, textele cercetate ne prezintă următoarea situație. În RC și H. Cor. am notat numai forme cu *îi* : *cîinii* (H. Cor., 119), *mîine* (RC, 181 ; H. Cor., 114), *mîinile* (H. Cor., 15) etc. (de remarcat că ambele lucrări sînt anterioare anului 1850). După 1850, fonetismul muntenesc începe să fie concurat de cel literar : *cîne* (AM, 140), *mîne* (FO, I, 120, 144), *mînele* (FO, I, 160 ; AM, 155), *pîne* (FO, I, 95, 127 ; AM, 286) — *cîinii* (AM, 250), *mîine* (FO, I, 317), *mîinele* (AM, 80), *pîine* (AM, 358). În OP (1874) apar numai forme cu *î* : *cîne* (44, 138), *mîne* (46), *mîni* (129). IP (1879) acordă din nou credit formelor cu fonetism muntenesc : *cîinele* (6), *mîine* (3), *mîinilor* (3). *Modificări în ediții : cîinele* (1832) — *cînele* (1842, 1863) (Alexandrescu ; AO, 470), *mîinele* (1832) — *mînele* (1842, 1863) (Alexandrescu ; AO, 509), *pîine* (1832) — *pîne* (1842, 1863) (Alexandrescu ; AO, 526). De notat că ediția din 1842 a fost tipărită la Iași ;

d) *iá* > *ie* în *țuguiete* (OP, 193), dar e posibil să avem a face cu o greșeală de tipar (cf. *înviéte*, OP, 9). Poate că la fel trebuie considerată grafia *încheiete* (IP, 87). *Băiet, sfîșiet* (Bolintineanu ; St. sec. XIX, II, 109) apar în romanul *Manoil*, tipărit în Moldova ;

e) palatalizarea labialelor apare cu totul excepțional și se întîlnește la Bolintineanu : *dezghinărei, hiarele* (St. sec. XIX, II, 109) și la Alexandrescu : *hiare* (*ibidem*, 83). *Modificări în ediții : hiare* (1838) — *fiare* (1842, 1847, 1863) (Alexandrescu ; St. sec. XIX, II, 83) ;

f) durificarea labialei *p* se oglindește în grafiile : *pă* (Alexandrescu ; St. sec. XIX, II, 81), *p-acest* (FO, I, 367), *p-a mele* (RC, 209), *pîn* (FO, I, 314 ; AM, 85), *pîntre* (AM, 13), care sînt în general foarte rare. *Să mă trimată* (Bolintineanu ; St. sec. XIX, II, 109) apare în romanul *Manoil*. Grafii latinizante : *primăvară* (OP, 7), *veară* (BP, 22) etc. *Modificări în ediții : pă* (1838) — *pe* (1842, 1847, 1863) (Alexandrescu ; St. sec. XIX, II, 81) ;

g) durificarea lui *d* apare la Alexandrescu în *dă* (St. sec. XIX, II, 81) și în eliziuni de tipul *d-a se face* (H. Cor., 14), *d-a omului* (AM, 5) *dasupra* (FO, I, 345), *totdauna* (IP, 11). *Modificări în ediții : dă* (1838) — *de* (1842, 1847, 1863) (Alexandrescu ; St. sec. XIX, II, 81) ;

h) cu totul excepționala apariție a durificării lui *ț* în *țăpoaie* (OP, 144). *Mă pusăi* apare în romanul *Manoil* al lui Bolintineanu și reflectă rostirea dură a consoanei *s* (St. sec. XIX, II, 109) ;

i) *ș, j* duri (+ *e, i*) apar, în general, rar, mai ales înainte de 1860. Exemple : RC : *blajînă* (189) ; H. Cor. : *a ședea* (79), *șîroaie* (33) ; AM :

deșărt (88), *nedeșărtat* (91). Substantivele de declinarea I cu radical în *ș*, *j* au, de obicei, desinența *-ă* : *cenușă* (RC, 234 ; FO, I, 142), *grijă* (RC, 29 ; FO, I, 134), *moașă* (H. Cor., 15) ; cf. însă și *grije* (IP, 36), *pașe*, *ușe* (Bolintineanu ; St. sec. XIX, II, 107). *Modificări în ediții* : *așăzară* (1847) — *așezară* (1863) (Alexandrescu ; St. sec. XIX, II, 81), *mojîcie* (1838, 1842) — *mojicie* (1863) (Alexandrescu ; *ibidem*, 82), *slujăsc* (1838) — *slujesc* (1842, 1847, 1863) (Alexandrescu ; Fischer, A., 288) ;

j) în privința lui *ș*, *j*, urmați de *ea*, *e*(< *ea*), în poziție „moale", situația se prezintă în felul următor : RC : *slujaște* (245), *al șaselea*, *al aptelea* (17) — *cerșește* (rimează cu : *îndrăznește* ; 201), *greșeli* (IV) ; H. Cor. : *șarpele* (19), *șase* (16) ; FO : *reușaște* (I, 98), *șade* (I, 79), *vestejaște* (I, 385) — *îngrijește* (I, 143), *reușește* (I, 138), *șede* (I, 375) — *șearpelui* (I, 316) ; AM : *jale* (256), *să-nșale* (47) — *pășește* (114) — *deșearte* (scris : *deșérte* ; 325), *șearpe* (scris : *șérpe* ; 309) ; OP : *șeade* (scris : *șéde* ; 196), *șeaptezeci* (scris : *șépte-ḑeci* : 44) ; BP : *deșarte* (12) — *se sfîrșește* (25) — *deșearte* (scris : *deșérte* ; 23) ; IP : *deșearte* (scris : *deșérte* ; 40). Spre sfîrșitul perioadei (după 1860) se ajunge la următoarea situație : verbele se scriu cu *e*, celelalte cuvinte cu *ea* (*é*). *Modificări în ediții* : *pîșaște* (1838) — *pășește* (1842, 1847, 1863) (Alexandrescu ; Fischer, A., 288) ;

k) *j* + *o*, *u* latin este fără nici o excepție redat prin *j*. În *jur*, *împrejur* etc. situația este oscilantă. De regulă, se scrie *ğ* : *mă-ncongior* (BP, 8), *încongiurat* (FO, I, 102 ; IP, 78), *împregiurările* (H. Cor., VI), *împregiurul* (AM, 374), dar formele cu *j* sînt destul de numeroase : *-nconjurat* (BP, 18), *împrejurare* (FO, I, 134), *împrejurul* (RC, 13). *Gios* (St. sec. XIX, II, 109) apare în romanul *Manoil* al lui Bolintineanu ;

l) *r* dur în *să arate* (AM, 55 ; IP, 15), *tîrașe* (RC, 245 ; FO, I, 344), *urașe* (BP, 25) ; exemplele cu *e* : *ureșe* (Pann ; DDRF) și cu *ă* : *urăște* (BO, 11) sînt rare. *Modificări în ediții* : *hotărașe* (1838) — *hotăreșe* (1842) — *hotărăște* (1847, 1863) (Alexandrescu ; Fischer, A., 288) ;

m) formele verbale iotacizate sînt foarte numeroase la toți scriitorii ; la unii dintre ei apar, în proporții diferite, și formele literare, cu dentala refăcută. Exemple : RC : *pui* (III), *simț* (9), *văz* (25) ; H. Cor. : *să pață* (124), *să perz* (VI) — *să văd* (VI) ; FO : *să piarză* (I, 134), *să puie* (I, 180), *să simță* (I, 151) — *aud* (I, 376), *pot* (I, 146), *pun* (I, 233), *să văd* (I, 133) ; AM : *să arză* (scris : *să arḑă* ; 6), *pociŭ* (*pref.*), *să vie* (4) ; OP : *să înghiță* (8), *să rămîie* (6), *văz* (scris : *vĕḑŭ* ; 5) — *pot* (79), *să prindă* (139), *să-i vină* (3) ; BP : *să cază* (scris : *să caḑă* ; 18), *țiiu* (36), *viu* (37) — *pot* (27) ; IP : *să deprinză* (scris : *să deprinḑă* ; 20), *să se puie* (33), *să scoață* (38) ;

n) în ceea ce privește imperfectul indicativ pers. 3 pl., formele etimologice alternează cu cele analogice pînă la 1860 ; în lucrările apărute după această dată, am notat numai formele analogice, literare. Exemple : RC : *trebuia* (189) — *prevesteau* (255) ; H. Cor. : *cunoștea* (14), *era* (31) — *aveau*, *costau* (17) ; FO : *ducea* (I, 377), *coprindea* (I, 347) — *arătau* (I, 291), *furnicau* (I, 102) ; AM : *erau* (*pref.*), *vedeau* (10), *ziceau* (11) ; OP : *erau* (32), *se întorceau* (79), *se pricepeau* (129) ; IP : *făceau* (31), *se închinau* (3). *Modificări în ediții* : *afla* (1842, 1847) — *aflau* (1863) (Alexandrescu ; Fischer, A., 287), *arăta* (1842, 1847) — *arătau* (1863) (Alexandrescu ; *ibidem*, 287), *pleca* (1832, 1842) — *plecau* (1863) (Alexandrescu ; *ibidem*, 288) ;

o) formele *să bea, să dea, să ia, să stea, să vrea* sînt generale în texte (cf. de ex. : *să bea*, IP, 27, *să dea*, FO, I, 166 etc.); excepţii : *să deie* (OP, 86), *să se ieie* (OP, 79).

LITERATURA ŞTIINŢIFICĂ

a) *e* medial aton $>$ *i* în toate lucrările cercetate, dar exemplele sînt puţin numeroase : *degite* (BA, 121), *deosibitele* (BA, 348 ; MF, 1), *se deosibesc* (BIN, I, 1), *insulile* (Gn. G., 7), *stînjini* (BA, 75 ; MF, 10);

b) formele cu *îi* apar în toate textele : *cîineşti* (BIN, I, 27), *mîini* (Gn. G., *foaie titlu* verso ; BA, 6 ; MF, 291), *pîine* (BIN, I, 24) ; în BIN apare şi *cînele* (I, 185) ;

c) labiale dure : *băşici* (MF, 6 ; BIN, I, 27), *băşicuţă* (BA, 103), *pîntre* (BA, 85) ; labiale moi : *beşici* (BIN, I, 14), *beutura* (BIN, I, 24). În BIN (textul e scris cu litere latine) apar grafii de tipul *veargă* (I, 31), *se vearsă* (I, 29) ;

d) durificarea lui *d* apare cîteodată : *d-a scoate* (BIN, III, 163), *dasupra* (BA, 275), *dăntîiă* (BA, 213), *docamdată* (MF, 519), *totdauna* (Gn. G., III ; BA, 92 ; MF, 2) ;

e) durificarea lui *s, z, ţ* apare cu totul excepţional : *încălzîndu-se* (MF, 5), *ţapeni* (BA, 83), *zîd* (BA, 346). Grafii etimologizante : *septămîni* (BA, 197), *ţerile* (MF, 480) etc. ;

f) durificarea lui *ş, j* (+*e*) e rară : *şăs* (Gn. G., 10), *vijălie* (Gn. G., 10). Substantivele feminine cu radical în *ş, j* primesc de regulă desinenţa *-ă* (consecinţă a rostirii dure a celor două consoane) : *cenuşă* (BA, 133), *coajă* (BIN, III, 69), *grijă* (BA, 115 ; MF, 180) şi mai rar *-e : guşe* (BIN, I, 30) ;

g) în privinţa lui *ş, j* (+ *ea, e*, în poziţie „moale") situaţia e următoarea. În Gn. G. se întîlnesc numai forme cu *şa : sfîrşaşte* (82), *şapte* (13), *şase* (39). La ceilalţi autori, verbele apar, de regulă, cu terminaţia *-eşte :* BA : *îngrijeşte* (423), *săvîrşeşte* (482), *slujeşte* (85) ; cf. în mod excepţional : *se săvîrşaşte* (271) ; MF : *se împărtăşeşte* (25), *se sfîrşeşte* (181), *slujeşte* (41) ; BIN : *sfîrşeşte* (I, 31). În celelalte cazuri, textele prezintă pe *ea : şeapte* (scris : *şépte* ; BA, 96 ; BIN, I, 204), *şearpele* (scris : *şérpele ;* BIN, I, 144), *şease* (scris : *şésse* ; BA, 121 ; BIN, I, 206). Excepţii : *patruzeci şi şapte* (MF, 20), *şase* (BA, 16) ;

h) *j* + *o, u* latin e redat prin *j* în toate textele. În MF l-am notat (rar) pe *ğ : agiunge* (163), *agiutor* (164). În *jur, împrejur* etc. se scrie de regulă *ğ*, dar există şi excepţii : Gn. G. : *încongiurate* (81), *împregiuru-i* (II), dar *înconjură* (80), *împrejurul* (63) ; BA : *împregioară* (225), *împregiurul* (101, 213) ; MF : *împregiurări* (5), *împregiurul* (480), dar *împrejurul* (57) ; BIN : *încongiurat* (I, 29), *împregiurări* (I, 52), dar *înconjoară* (I, 25). În BIN întîlnim şi grafia *gios* (I, 181) ; cf. însă *jos* (III, 138) ;

i) extrem de rare cazuri de *r* moale în *ceriu* (Gn. G., 78 ; cf. însă *cerului*, 70), *chelariul* (BA, 8), *următoriu* (BIN, I, 147) ;

j) *ea* $>$ *a*, după *r*, în poziţie „moale" : *să (se) arate* (BA, 15 ; MF, 292), *(se) tîraşte* (BA, 345 ; BIN, I, 294).

k) formele verbale iotacizate sînt uneori dublate de cele cu dentala refăcută : *să cază* (scris : *cadă ;* BIN, I, 203), *să împarță* (BA, 652), *să simță* (BA, 79), *să ție* (BA, 83) — *cred* (MF, 5), *să se spună* (MF, 18) ;

1) formele etimologice de imperfect pers. 3 pl. sînt înlocuite, pe măsură ce ne depărtăm de jumătatea secolului, prin cele analogice în *-u : ardea* (BIN, III, 197), *avea* (Gn. G., 43) — *aveau, făceau* (BIN, III, 197), *lăsau* (BA, 85), *spălau* (BIN, III, 197).

LITERATURA JURIDICO-ADMINISTRATIVĂ

a) trecerea lui *ă* proton la *a* a fost notată, în mod excepțional, în Cond. com. : *bagare* (57) ;

b) închiderea lui *e* medial aton la *i* apare rar : *se judică* (Cond. com., 199), *judicății* (Cond. com., 2), *pagubile* (Cond. com., 114). În legătură cu *e* > *i* în *judica* și termenii înrudiți, vezi cele spuse mai sus, p. 503 ;

c) spre deosebire de Cond. com., apărută în 1840, în Cd. comun. am notat forme cu *î : cîne* (45), *mînele* (86) ; de notat că Cd. comun. a apărut în 1871 ;

d) labialele sînt întotdeauna moi : *să priimească* (Cond. com., 5), *să se risipească* (Cd. comun., 109) etc. În Cd. comun. apar grafii etimologizante de tipul *veară* (scris : *véră ;* 419) ;

e) durificarea lui *d* se oglindește în grafiile : *d-a cîrmui* (Cond. com., 11), *dasupra* (Cd. comun., 147), *dănlîiu* (Cond. com., 69), *dăsagi* (MȚR, 573), *docamdată* (MȚR, 446), *totdauna* (Cond. com., 219 ; Cd. comun., 149) ; în ansamblul lucrărilor, asemenea grafii sînt rare ;

f) durificarea lui *ț* apare în mod neașteptat în Cd. comun. în cuvîntul *țîn* (scris : *țênu ;* 379) ; cf. însă *să țină* (427) ;

g) rostirea dură a lui *ș* (+*e*) am notat-o în Cond. com. : *așăzate* (116), *așăzămîntul* (133), dar chiar în această lucrare exemplele sînt rare ;

h) în privința lui *ș* (+ *ea, e*, în poziție „moale"), situația e următoarea : Cond. com. : *să se așaze* (2), *covîrșaște* (153), *șapte* (207) ; cf. *zalojește* (204) ; MȚR : *greșalele* (1) — *șeade* (scris : *șéde ;* 550), *șease* (scris : *șése* ; 471) ; Cd. comun. : *pășaște* (167) — *însușește* (93) — *șeapte* (scris : *șépte* ; 110), *șease* (scris : *șése ;* 3) ;

i) *j* + *o, u* latin e redat întotdeauna prin *j* . Pentru scrierea lui *jur, împrejur* etc. se apelează atît la *ğ*, cît și la *j :* Cond. com. : *împregiurare* (205) — *împrejurarea* (98) ; MȚR : *împregiurările* (450) — *împrejurare* (555) ; Cd. comun. : *împregiurul* (379) — *împrejurul* (106) ;

j) *r* dur în *să se arate* (Cond. com., 3 ; MȚR, 551), *(se) (h)otăraște* (Cond. com., 112 ; MȚR, 593 ; Cd. comun., 116) ;

k) în privința verbelor cu radical în *d, n* și *t*, textele se repartizează în trei categorii. În Cond. com. apar numai forme iotacizate : *să puie* (8), *să trimiță* (6), *să vînză* (119). În MȚR, alături de forme iotacizate se întîlnesc și forme cu dentală refăcută : *crez* (scris : *creḑ ;* 446), *poci* (449), *să puie* (446), *să se scoață* (447) — *să pot* (467), *să pună* (555). În Cd. comun. am notat numai forme analogice, cu dentală refăcută : *cred* (378), *să țină* (427), *țîn* (379) ;

1) formele analogice de imperfect pers. 3 pl. sînt foarte răspîndite în texte : MŢR : *trăgeau* (473), *veneau* (458); cf. *vedea* (446); Cd. comun. : *erau* (127), *se găseau* (378), *puteau* (384). În Cond. com. n-am întîlnit exemple de imperfect pers. 3 pl.

Trăsături secundare

Fonetică

Vocalism. Ă > *a* în *pahar* (OP, 160), *pahare* (AM, 131), *paharnice* (FO, I, 189); cf. însă *păhar* (MF, 26).

Ă păstrat în *păreche* (FO, I, 101; OP, 34, 163; BIN, I, 29), *părete* (FO, I, 311; OP, 123; BA, 16). De regulă, *ă* > *e* în *blestem* (RC, 9; H. Cor., 15), *femeie* (FO, I, 379; AM, 77; Cd. comun., 4), *fermecător* (H. Cor., 114), *fermecătoarele* (FO, I, 359), *necazuri* (AM, 48), *necăjită* (IP, 34), *a (se) speria* (FO, I, 134; AM, *pref.*; OP, 229); cf. *să se reteze* (IP, 46), *rezemai* (AM, 153), *rezemat* (FO, II, 172), *rezemătoare* (BA, 67).

Ă păstrat în *năsip* (FO, I, 169; Gn. G., 30), *năsipos* (AM, 225), *a rădica* (FO, I, 174; Cd. comun., 151), *rădicare* (AM, 318), *rădicată* (OP, 82), *răsipiţi* (CR, 1848, 10), *răsipitori* (FO, I, 177); *ă* > *î* în *a rîdica* (H. Cor., 118; MF, 16); *ă* > *i* în : *nisip* (RC, 9), *nisipos* (BA, 96), *a ridica* (AM, 141; IP, 9; BIN, I, 27), *a risipi* (RC, 139, FO, I, 151; MF, 4). *Modificări în ediţii : rîdică* (1847) — *ridică* (1863) (Alexandrescu; St. sec. XIX, II, 82).

Ă > *o* în *tovaroş* (AM, 140), *tovăroşesc* (Cd. comun., 7), *tovăroşie* (Cd. comun., 8), dar fonetismul mai vechi e larg răspîndit : *tovarăş* (RC, 165; AM, 80), *tovărăşii* (Cd. comun., 6) etc.

Ă păstrat în *a mulţămi* (AM, 287; Gn. G., 27), *mulţămire* (AM, 4), dar de cele mai multe ori apare trecut la *u : a mulţumi* (RC, 9; H. Cor., IX; OP, 2; Gn. G., 27; MF, 239), *mulţumirile* (IP, 22), *mulţumită* (FO, I, 133; BA, 649).

E nu a trecut la *ă* în *a lepăda* (OP, 3; IP, 71; BA, 9); *e* > *ă* în *străin* (FO, I, 144; OP, 29; BP, 23; IP, 54; BA, 5; MŢR, 1), dar textele continuă să-l noteze frecvent pe *strein* (RC, 14; FO, I, 318; AM, 23; BP, 24; IP, 51).

E păstrat în *va ceti* (Cd. comun., 125); a trecut la *i* în *biserică* (AM, VIII), *citeşte* (MŢR, 446), *citeşti* (AM, 83), *voi citi* (H. Cor., XIII), *citire* (OP, 1), *nişte* (general).

În mod excepţional *e* > *i* în *cutrierînd* (OP, 7).

Sincopa lui *e(i)* în *drept* (OP, 3; BA, 433), *dreptăţii* (IP, 3), *drepturile* (Cond. com., 38), *dregători* (AM, 330), *dregerea* (Cond. com., 113) etc.

E > *a* (prin analogie cu verbul *a da*) în *datorie*, care e general (cf. de ex. : MF, VII).

Anticiparea lui *i* în *oichiul*, *veiche* (Alexandrescu; St. sec. XIX, II, 82). *Modificări în ediţii : oichiul* (1838) — *ochiul* (1842, 1847, 1863), *veiche* (1838) — *veche* (1842, 1847, 1863) (Alexandrescu; St. sec. XIX, II, 82).

Hiatul *i-i* păstrat în *priimi* (H. Cor., VIII; FO, I, 133; AM, 75; IP, 26; BA, 67); cf. însă *primi* (AM, 15; MF, 103; Cd. comun., 119).

Î păstrat în *întra* (Cond. com., 75; Cd. comun., 3), dar în cele mai multe cazuri apare trecut la *i : intra* (RC, 198; H. Cor., VIII; FO, I, 104; BP, 8; BIN, I, 2).

Î păstrat în *îmbla* (H. Cor., VII; FO, I, 145; BIN, I, 131), *îmbletul* (BA, 531), *împlea* (OP, 79; MȚR, 467), *împlute* (BIN, I, 14), *împla* (OP, 166), *înflate* (BIN, I, 202); foarte des însă apare trecut la *u : umbla* (FO, I, 418; IP, 8; Gn. G., 67; MF, 274; Cd. comun., 213), *umfla* (FO, I, 386), *umflate* (AM, 269; IP, 11), *umplea* (AM, 100; Gn. G., IV; BA, 299).

Hiatul *o-o* > *o* în *nor* (OP, 29).

U > *o* în *coprinde* (FO, I, 347; AM, 21; Gn. G., 3; BA, 70; Cond. com., 2), *coprinsurile* (IP, 34), *coprinzător* (OP, 121).

Ea nu a trecut la *a* în *să leapăd* (IP, 2), *se leapădă* (BA, 353).

Consonantism. Rar, *m* apare menținut în *rumpînd* (FO, I, 320), *rumpere* (Cd. comun., 126); de cele mai multe ori e notat fonetismul normal muntenesc, fără *m : rupe* (RC, 239; FO, I, 133; BP, 33; IP, 35; BA, 18; BIN, I, 27).

Grupul *şt* (+ *e*, *i*) redat prin *sce*, *sci : nascere* (Cd. comun. 4), *pasce* (BIN, I, 177), *sciți* (IP, 1) etc.

N nu s-a propagat în *genuche (genuchi)* (RC, 200; FO, I, 100), *mănuchi* (OP, 195; BA, 121) etc.; cf. însă *genunche* (FO, I, 388).

N > *r* în *de-amăruntul* (BA, 92), *amerințînd* (Alexandrescu; St. sec. XIX, II, 83), *amerințător* (FO, I, 172); cf. *amenințător* (Bălcescu; DA).

Ş > *s* în *deschide* (H. Cor., 32; BP, 5; BA, 222; MF, 101; BIN, I, 201; Cond. com., 160).

Muierea lui *ş* în *pătimaşi* (sg.; AM, 374), *şeaizeci* (BA, 96), *cocoşiului* (BIN, I, 280), *şianț* (Cd. comun., 147).

R moale în *crepătură* (BA, 283; BIN, I, 135), *hotăresc* (Alexandrescu; Fischer, A., 288), *s-ar strimtora* (H. Cor., VII), *strimtorile* (FO, I, 168); cf. însă *am crăpat* (BA, 271), *se hotărăsc* (OP, 6), *strîmtoarea* (Gn. G., 3); cf. şi *răpede (răpide)* (FO, I, 160; OP, 29). În cele mai multe texte apar grafii latinizante de tipul *remîne* (H. Cor., IX), *reu* (AM, 324) etc.

R > *l* în *tutulor* (H. Cor., 77; FO, I, 161; Gn. G., I; BA, 5; MȚR, 467; Cd. comun., 5).

În mod neașteptat pentru un text muntenesc, *r* a dispărut prin disimilare totală în *ferestioară* (BP, 35).

R apare conservat în *turburare* (AM, 121), *turburată* (FO, I, 143) etc.

L moale în *feliu* (Cd. comun., 106); în rest, am notat numai forme cu *l* dur : *astfel* (MF, 19), *fel* (AM, 248; IP, 20; Gn. G., I).

Afereza lui *h : aide* (FO, I, 154), *aideți* (RC, 139), *ambar* (BIN, I, 185), *a otărî* (BIN, I, 7).

Morfologie

Picior face la pl. *picere* (MȚR, 471); în toate celelalte texte apare numai pluralul normal *picioare.*

Neutrele cu radical în *r* au pluralul în *-e : hotare* (AM, 88; BA, 409), *isvoare* (RC, 9), *popoare* (Gn. G., 43) etc.

Pronumele şi adjectivele demonstrative de tip sudic se întîlnesc uneori : *ast* (BP, 31; MȚR, 417), *ăstui* (IP, 1), *aşti* (Bolintineanu; St. sec.

XIX, II, 120), *ăştia* (FO, I, 381), *astor* (AM, 11); *astă* (BP, 39), *asta* (RC, 9), *aste* (RC, 19; AM, 88); *aia* (H. Cor., 32). *Ista* (Alexandrescu; Fischer, A., 286) apare în ediţia ieşeană din 1842. *Modificări în ediţii: asta* (1838) — *ista* (1842) — *acesta* (1847, 1863) (Alexandrescu; Fischer, A., 286), *aste* (1842) — *aceste* (1863) (Alexandrescu; Fischer, A., 286), *astui* (1838, 1842) — *acestui* (1847, 1863) (Alexandrescu; St. sec. XIX, II, 89).

Pronume negative: *nimenea* (Cd. comun., 1) — *nimeni* (FO, I, 375; AM, 373) — *niminea* (Cd. comun., 1) — *nimini* (H. Cor., XIX); *nimic* (general). *Nime* apare în romanul *Manoil* al lui Bolintineanu, care a fost tipărit la Iaşi (St. sec. XIX, II, 120).

Pronumele nehotărîte *vericare* (MŢR, 447), *verice* (RC, V).

Numeralele ordinale au peste tot, la masculin, terminaţia *-lea*; cf. însă *al doile* (Bolintineanu; St. sec. XIX, II, 109).

Verbul *a scrie* apare trecut uneori la conjugarea IV: *a scri* (HO, I, 121), *voi scri* (FO, I, 144), *a prescri* (Cond. com., 3).

Forme de prezent indicativ: *adăp* (AM, 12), *lucră* (MF, 463; *lucrează* e general folosit), *voi* (= vreau; Alexandrescu, St. sec. XIX, II, 91), *vei* (= vrei; Bolintineanu, St. sec. XIX, II, 121), *va* (= vrea; Bolintineanu, St. sec. XIX, II, 121).

Verbele *a înfăşura*, *a împresura*, *a măsura*, *a strecura* prezintă la ind. şi conj. prez. forme etimologice în *-ur*, *-uri*, *-ură (-ure)* şi forme analogice în *-or*, *-ori*, *-oară (-oare)*, acestea din urmă fiind mai răspîndite: *se înfăşură* (MF, 304), *mă-npresoară* (AM, 13), *măsori*, *măsoară* (AM, 243), *să se măsure* (MF, 43), *se strecoară* (BO, 110).

Sporadice cazuri de folosire a formei de ind. prez. pers. 3 sg. cu valoare de plural: *crede* (FO, I, 159), *fierbe* (RC, 15), *ştie* (IP, 29), *trage* (BP, 29).

Pers. 3 sg. a ind. perf. compus folosită cu valoare de pl.: *a-nvăţat* (RC, 220). *Modificări în ediţii: a* (1847) — *au* (1863) (Alexandrescu; Fischer, A., 288), *a* (1842) — *au* (1847, 1863) (Alexandrescu; *ibidem*, 288); cf. şi *au* (1842, 1847) — *a* (1863) (Alexandrescu; *ibidem*, 288).

Auxiliarul *o* la pers. 3 sg. a viitorului: *s-o ivi* (AM, 77), *s-o întîmpla* (AM, 9), *o fi zis* (RC, III). *S-a cere* (Bolintineanu; St. sec. XIX, II, 121) apare în romanul *Manoil*.

Forme de viitor construite cu *o* + conjunctivul: *o să se plîngă*, *o să pretinză* (OP, 39), *o să pui* (FO, I, 133), *o să viu* (IP, 1).

Verbele *a aduce* şi *a veni* fac la imperativ *ado* (AM, 5) şi, respectiv, *vino* (H. Cor., 115; FO, I, 321; BP, 6).

Adverbe: *acum* (general), *uşure* (BA, 75).

Prepoziţii: *către* (H. Cor., 121; Cd. comun., 6)—*către* (H. Cor., 119; OP, 3; MF, 2; BIN, I, 147; Cd. comun., 4), *după* (frecvent) — *dupe* (FO, I, 99; OP, 3; BA, 75; Cond. com., 1; MŢR, 455), *după (dupe)* (= de pe; RC, 275; FO, I, 185; BIN, I, 7; Cond. com., 253; Cd. comun., 148). *Modificări în ediţii: după* (1842, 1847) — *dupe* (1863) (Alexandrescu; St. sec. XIX, II, 80), *de pe* (1842) — *dupe* (= de pe; 1847, 1863) (Alexandrescu; St. sec. XIX, II, 80).

Conjuncţii: *daca* (frecvent; H. Cor., VI; AM, *pref.*; BA, 71; MF, 41; Cond. com., 2) — *dacă* (rar; FO, I, 117; BP, 13) — *deaca* (rar; OP, 13; BIN, I, 7) — *deacă* (rar; Cd. comun., 4). *Modificări în ediţii: daca* (1838) — *dacă* (1842, 1847, 1863) (Alexandrescu; St. sec. XIX, II, 80).

L e x i c

Elemente de tip sudic : barză (AM, 382), *bojoc* (Ispirescu ; TDRG), *burtă* (BIN, I, 31), *cimitir* (AM, 93 ; Cd. comun., 147), *ciupi* (BA, 353), *cîrciumă* (AM, 257 ; Cd. comun., 122), *cosciug* (Cd. comun., 149), *coş* (Cd. comun., 92), *curte* (BA, 19), *dovlecel* (AM, 387), *ficat* (BIN, I, 1), *ginere* (FO, I, 97), *gresie* (Pann ; DA), *înjura* (FO, I, 372), *măcelărie* (H. Cor., XI), *nasture* (MF, 273), *năduşală* (Pann ; DLR), *noroi* (Pann ; DLR), *os* (FO, I, 151 ; BIN, I, 7), *pepene verde* (Pann ; DA ms.), *pisică* (FO, I, 135 ; AM, 324), *plimba* (*a se* ~ ; AM, 85 ; IP, 55), *porumb* (Gn. G., 16), *porumbiel* (OP, 29), *rănichi* (BIN, I, 61), *scuipa* (BIN, I, 201), *taur* (BA, 534), *varză* (FO, I, 192 ; BA, 8), *zăpadă* (RC, 13 ; IP, 45 ; Gn. G., 29).

Elemente de tip nordic : căsăpie (pus în paranteză după *măcelărie ;* Cd. comun., 122), *cucuruz* (pe al doilea plan după *porumb ;* BA, 97), *mire* (BP, 13), *ogradă* (BO, 348), *păpuşoi* (pe al treilea plan după *porumb* şi *cucuruz ;* BA, 97), *pîntece* (IP, 18), *plămîn* (BO, 73), *preumbla* (*a se* ~ ; BA, 105), *rărunchi* (IP, 47), *sicriu* (BO, 214), *sudalmă* (Odobescu ; TDRG), *sudoare* (AM, 23), *tină* (fig. ; BO, 401), *vezeteu* (Bolintineanu ; St. sec. XIX, II, 109).

Deoarece în concepţia celor mai mulţi oameni de cultură ai vremii baza limbii literare urma să fie limba bisericească (identică, în fond, cu graiul muntean), problema unificării lingvistice se rezumă pentru scriitorii din Ţara Românească la urmarea normelor tradiţionale, cu corectările propuse de Heliade. S-ar părea că lucrurile erau foarte simple şi că acceptarea noilor norme de către munteni avea să se facă foarte rapid şi fără complicaţii. În realitate, aşa cum a reieşit, credem, din materialul consemnat în paginile de mai sus, muntenii se îndreaptă, neîndoielnic, spre normele unice supradialectale şi le primesc în cele din urmă, dar numai la capătul unei evoluţii de cîteva decenii. Observaţia e valabilă atît pentru lucrările normative, cît şi, mai ales, pentru textele literare. Ne gîndim, firește, la acele norme care nu coincideau cu tradiţia literară muntenească, deoarece, în rest, cu unele excepţii lipsite de importanţă, muntenii scriu, indiscutabil, cea mai literară limbă dintre toţi românii.

Fidelitatea faţă de norma tradiţională explică la unii autori (şi mai ales la Iordache Golescu şi la C. A. Rosetti) o atitudine rezervată faţă de noile norme literare. Ea e vizibilă mai ales în deceniile al patrulea şi al cincilea, epocă încă nedecisă, cînd în scrierile unora (şi în primul rînd ale lui Grigore Alexandrescu) se manifestă o anumită consecvenţă faţă de norma muntenească tradiţională şi se acordă chiar un anumit credit (e drept limitat) unor particularităţi ale graiului muntenesc respinse de însăşi varianta literară din Ţara Românească (de ex. : *oichi*, *şeaizeci*, pl. *picere*, ei *fierbe*). E de amintit aici cazul lui Heliade, care, nu o dată, rămîne credincios vechilor deprinderi de a scrie. Nu trebuie să trecem cu vederea peste faptul că însuşi autorul putea să adopte (ca şi în cazul înlocuirii alfabetului chirilic) o atitudine prudentă şi, deci, promovarea treptată a inovaţiilor. După 1850 şi mai ales după 1860, formele literare pătrund masiv în texte (ale apăruseră răzleţ chiar înaintea acestor date). Excepţii există, firește, dar, în cele mai multe cazuri, au un caracter individual. Se observă totuşi unele rezistenţe şi în unele situaţii nu se poate

spune că, spre 1880, formele tradiționale fuseseră complet înlocuite. Ne gîndim înainte de toate la formele verbale iotacizate, care apar destul de frecvent la unii autori, la rostirile de tipul *hotăraște* și chiar la rostirea cu diftong în *cîine*, *mîine* etc. În privința verbelor cu radical în *d* și *t* trebuie să arătăm că ortografia etimologică cu litere latine tolera redarea lor în scris. Grafii ca *să rîdă*, *să simță* erau la fel de literare ca și *să rîdă*, *să simtă*, întrucît ele reproduceau în scris sunetele originare, „clasice" (faptul că *d* și *t* erau scrise cu sedilă constituia un element secundar). Aproximativ la fel stau lucrurile cu scrierea lui *é* în *deșérte*, *șépte*; grafii care puneau în valoare sunetul etimologic, fără a sacrifica pronunțarea muntenească (mai corect spus, pronunțarea unora dintre munteni). Perpetuarea în scris a lui *r* dur în *hotăraște*, *tîraște* (care apare mai ales în scrierile științifice și în cele juridico-administrative) poate fi pusă în relație cu recomandarea lui Heliade de a se reține în limba literară fonetismul muntenesc. În privința rostirilor *cîine*, *mîine*, am putut observa (mai ales în literatura beletristică) o tendință de înlocuire a lor în deceniile al șaselea — al optulea, pentru ca la Ispirescu ele să fie, din nou, singurele folosite.

Observațiile de mai sus, privitoare la trăsăturile fundamentale, sînt valabile și în cazul unor particularități de mai mică importanță. Se observă și în aceste situații, cel puțin la unii scriitori, tendința de a adopta rostiri nemunțenești, primite de limba literară (*părete*, *păreche*, *crepătură*, *beșică*, *îmbla*, *împlea*, *împfla* etc.). Vedem, astfel, scriindu-se chiar *răpede* (în care *ă* era socotit a fi reflexul românesc nemijlocit al lui *a* din lat. *rapidus*) și *străin* (considerat a descinde din lat. *extraneus*). Excepțiile sînt însă destul de numeroase, există scriitori care continuă să folosească, consecvent, formele muntenești. În textele literare n-am întîlnit, de pildă, pe *direpț*, *direge*, deși aceste forme erau socotite literare, fiind promovate ca atare de unele gramatici muntenești.

Toate aceste rezistențe se explică, credem, prin convingerea oamenilor de cultură munteni că, graiul lor fiind identic, în cea mai mare parte, cu limba literară, ei au prea puține lucruri de schimbat în felul lor obișnuit de a scrie. Comoditatea celui ce are de făcut un minimum de efort stă (fie și numai în parte) la baza atitudinii muntenilor.

Trecînd însă peste toate aceste firești ezitări și inconsecvențe, putem spune totuși, cu deplin temei, că tendința dominantă în Muntenia este aceea de a accepta normele unice supradialectale și de a elimina, în consecință, acele particularități muntenești care contraveneau acestor norme. Exemplul lui Grigore Alexandrescu este edificator în acest sens. Credincios, mai mult ca alții, tradiției literare locale și graiului pe care-l vorbea, scriitorul muntean își va restructura fundamental atitudinea de-a lungul edițiilor succesive ale poeziilor sale, ajungînd, în 1863, la o acceptare deliberată și aproape generală a noilor norme. Dintre toți autorii cercetați, Odobescu aplică cu cea mai mare consecvență (dar, desigur, nu fără unele contradicții) normele literare în vigoare (ne referim la *Pseudo-kynegetikos*, 1874). Cîțiva ani mai tîrziu (faptul e semnificativ) notăm la Ispirescu o anumită tendință de revenire la normele muntenești tradiționale.

Influența celorlalte norme și graiuri asupra scriitorilor munteni e cu totul neînsemnată. (Nu avem în vedere, firește, situațiile cînd această influență se exercită prin intermediul limbii literare.) Am consemnat, astfel, cîteva cazuri izolate de notare a rostirii dure a consoanelor *s*, *z*,

ţ (la I. Golescu, Brezoianu, Marin, *Codul comunal*) şi a lui *ğ* (la Marin), la care pot fi adăugate fenomene izolate ca propagarea lui *n* în *genunche* (la Filimon) sau căderea lui *r* în *ferestioară* (la Bolintineanu, datorată poate intervenţiei editorului, moldoveanul Sion). În privinţa lexicului, vom observa că, dintre termenii de tip nordic, *pîntece* şi *sudoare* se pot explica, eventual, prin tradiţia literară muntenească, în timp ce *rărunchi* ar putea fi socotit drept un oltenism. *Căsăpie*, *cucuruz* şi *păpuşoi* sînt folosiţi în lucrările respective pentru a explica termenii de bază (munteneşti). *Ogradă*, *tînă* şi *vezeteu*, prezenţi la Bolintineanu, apar în romanul *Manoil*, tipărit la Iaşi. Singurul autor la care am remarcat o tendinţă neîndoielnică (deşi nu prea importantă) de a promova conştient anumite particularităţi nemunteneşti de limbă (moldoveneşti) este Odobescu *(cutrierînd, să deie, să ieie, ţăpoaie;* cf. şi *ţuguiete)*. Moldovenismele din *Manoil* al lui Bolintineanu şi din volumul de poezii al lui Alexandrescu, apărut în 1842, se datoresc editorilor moldoveni, aşa că ele nu pot fi citate ca exemple de acceptare deliberată, de către autori, a unor particularităţi nemunteneşti de limbă. Merită a fi consemnat însă faptul că dicţionarele scrise în Ţara Românească înregistrează un mare număr de termeni avînd circulaţie în celelalte provincii româneşti. Preferinţele autorilor merg, însă, de obicei, în cazul sinonimelor, spre termenul muntenesc.

MOLDOVA

Aflată, la început, sub îndrumarea lui Gh. Asachi, mişcarea literară moldovenească se grupează, după 1840, în jurul reprezentanţilor generaţiei tinere şi îndeosebi în jurul lui Negruzzi, Kogălniceanu şi Alecsandri. Mai mult ca oriunde, activitatea literară este legată în Moldova de apariţia unor reviste, cu ideologie bine conturată şi beneficiind de conducerea unor scriitori de prestigiu: „Dacia literară", 1840 (condusă de Kogălniceanu), „Propăşirea", 1844 şi „România literară", 1855 (conduse de Alecsandri) şi, după Unire, „Convorbiri literare", apărută în 1867, organ al societăţii „Junimea", fondată în 1863 şi al cărei îndrumător a fost Titu Maiorescu. Grupaţi în jurul acestor reviste, scriitorii moldoveni vor desfăşura o activitate prodigioasă. Se impun a fi citaţi, printre mulţi alţii, C. Negruzzi (*Păcatele tinereţelor*, Iaşi, 1857), V. Alecsandri (*Doine şi lăcrămioare*, Iaşi, 1853, *Mărgăritărele*, Iaşi, 1863, *Pasteluri*, Bucureşti, 1869, volume de versuri, precum şi o lungă serie de piese teatrale), A. Russo (*Cugetări, Cîntarea României*, 1855), Mihai Eminescu (*Poezii*, Bucureşti, 1883) şi Ion Creangă (*Poveşti*, 1875—1878, *Amintiri din copilărie*, 1881—1882).

În domeniul istoriografiei se remarcă îndeosebi M. Kogălniceanu (celebrul discurs de la Academia Mihăileană, 1843, ediţiile *Letopiseţelor*, 1845—1852 şi 1872—1874). Mai puţin dezvoltată ca în Muntenia, viaţa ştiinţifică a impus în cultura românească nume ca cele ale lui I. Ch. Cihac (*Istoria naturală*, Iaşi, 1837), C. Vîrnav (*Despre holera epidemicească*, Iaşi, 1848), I. Ionescu de la Brad (*Ferma modelă şi Institutul de agricultură în Moldova*, Iaşi, 1847), fără a omite contribuţiile lui Asachi în domeniul matematicii (*Elemente de matematică*, Iaşi, 1836—1838).

Ca şi în Muntenia, textele juridice sînt numeroase, dar după 1862, cînd Bucureştii devin capitala României, apariţia lor se răreşte treptat

(menționăm, între altele, *Legiuiri în ramurile administrativ și judecătoresc*, Iași, 1853 și *Codicile române*, Iași, 1870). Sînt de amintit aici și gazetele administrative, oficiale sau semioficiale, dintre care citățm „Monitorul oficial al Moldovei".

Indicații bibliografice: S. Breabăn-Christache, *Procesul de unificare a limbii în scrierile lui C. Negruzzi*, în „Limba română", XVIII, 1969, nr. 3, p. 223—238; Gr. Brâncuș, *Părerile lui Costache Negruzzi despre limbă*, în „Limba română", V, 1956, nr. 4, p. 19—34; Gh. Bulgăr, *Eminescu despre problemele limbii române literare*, București, 1963; idem, *Despre contribuția lui C. Negruzzi la dezvoltarea limbii noastre literare*, în *Limbă și literatură*, I, 1955, p. 46—63; B. Cazacu, L. Ionescu, M. Mărdărescu, M. Zamfir, *Limba și stilul operei lui Vasile Alecsandri*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul XIX*, vol. II, București, 1969, p. 163—220; I. Dan, *Elemente ardelenești în limba lui Creangă*, în „Analele Universității Al. I. Cuza din Iași", serie nouă, secț. III (științe sociale), XI, 1965, fasc. 2, p. 195—197; S. Dănescu, *Preocupările lui Kogălniceanu despre limbă*, în „Limba română", II, 1953, nr. 6, p. 29—36; P. Diaconescu, *Limba și stilul lui Constantin Negruzzi*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. II, București, 1969, p. 38—77; Al. Dima, *Preocupările lui Al. Russo cu privire la problemele limbii literare*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*, [București, 1958], p. 183—216; F. Dimitrescu, *Eminescu și limba veche*, în „Revista Universității București", 1955, nr. 2—3, p. 167—187; P. V. Haneș, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, București, 1926, p. 154—164 (C. Negruzzi), 164—175 (V. Alecsandri), 175—177 (M. Kogălniceanu), 184—187 (A. Russo); R. Ionașcu, *Sistemele ortografice cu litere chirilice și latine în scrierea limbii române*, ed. a II-a, București, 1894, p. 147—153, 188—189, 197—198, 224—227; idem, *Gramaticii români*, Iași, 1914, p. 156—164, 165—166, 218—220, 226—231, 236—237; Iorgu Iordan, *Limba lui Creangă*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. II, București, 1969, p. 352—400; D. Irimia, *Elementul arhaic și funcția sa la Eminescu*, în „Analele Universității Al. I. Cuza din Iași", serie nouă, secț. III (științe sociale), XI, 1965, fasc. 2, p. 147—163; G. Istrate, *Limba română literară*. Studii și articole, București, 1970, p. 161—228 (*Limba postumelor lui Eminescu*); L. Leonte, *Limba scrierilor românești ale lui Alecu Russo*, în „Studii și cercetări științifice" (Iași), filologie, IX, 1958, fasc. 1—2, p. 1—72; Șt. Munteanu, *Limba literară în opera poetică a lui Vasile Alecsandri*, în „Orizont", XVI, 1965, nr. 10, p. 3—13; D. Panaitescu-Perpessicius, *V. Alecsandri și limba literară*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*, [București, 1958], p. 217—235; L. Pop, *Probleme de limbă la Cercul Kogălniceanu*, în „Studii și cercetări științifice" (Iași), filologie, VI, 1955, fasc. 1—2, p. 63—73; idem, *Problemele lingvistice la „Convorbiri literare"*, în „Studii și cercetări științifice" (Iași), filologie, VI, 1955, fasc. 3—4, p. 263—299; Al. Roseti și I. Gheție, *Limba și stilul operei beletristice a lui Mihai Eminescu*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. II, București, 1969, p. 307—351; Gr. Scorpan, *Limba lui Creangă*, în „Buletinul Institutului de filologie română Al. Philippide", I, 1934, p. 103—110; idem, *Ion Creangă. Fonetismul dialectal*, în „Revista critică", XI, 1931, nr. 2—3, p. 105—120; idem, *Forme dialectale în poezia lui Eminescu*, în „Buletinul Institutului de filologie română Al. Philippide", III, 1936, p. 117—137; I. și M. Seche, *Contribuții la problema unificării limbii române literare în secolul al XIX-lea. În jurul problemei „muntenizării"*, în „Limba română", X, 1961, nr. 2, p. 156—167; D. Simonescu, *Contribuția lui M. Kogălniceanu la dezvoltarea limbii literare*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I, București, 1955, p. 67—87; D. Ursu, *Probleme de limbă în revista „România literară" din 1855*, în „Limba română", IV, 1955, nr. 1, p. 40—50.

LUCRĂRI NORMATIVE

SISTEME ORTOGRAFICE

Sînt puţin numeroase şi, în general, n-au avut ecou în rîndul contemporanilor. Vom aminti aici, în primul rînd, sistemul preconizat de Neofit Scriban, care în 1838 a publicat la Iaşi prima carte moldovenească tipărită cu litere latine *(Catihis)*. Scriban adoptă, în linii mari, o ortografie etimologică moderată. Deşi propune folosirea semnelor diacritice pentru redarea lui *ă* (= *ă, ĕ, ŭ*) şi *î* (= *î*), totuşi, în exemplele care însoţesc normele ortografice, el nu adoptă pronunţarea moldovenească *(audi, singur, radele*; *şed, şi)*. *J* + *o*, *u* latin e redat prin *j* : *joc, joi, judec, june*. Formele verbale cu dentală refăcută sînt preferate : *aud, şed* [28].

Trecînd peste sistemele lui Săulescu (1844) şi Asachi (1844), care reflectă acelaşi etimologism moderat, ne vom opri un moment asupra proiectului „de o sistemă a scrierii limbii române cu caractere romane", propus de Consiliul şcolar din Iaşi în 1859. Autorii proiectului adoptă soluţii diferite pentru „forma întreagă primitivă" şi pentru „forma alterată derivată", ceea ce duce la un etimologism complicat, nu prea depărtat ca spirit de concepţia cipariană. Semnele diacritice sînt folosite pentru redarea în scris a formelor „alterate", „derivate". Exemplele ne arată că autorii nu reproduceau rostirea moldovenească, ci reconstituiau, prin ortografie, forme cît mai apropiate de latină, ceea ce în unele cazuri îi ducea spre pronunţarea muntenească *(di, dĭece, fragedĭi, sĭedere, sì, tie*; cf. însă *zamă*) [29]. Nici ortografia (maioresciană) adoptată de „Convorbirile literare" (1867) nu promovează fonetismul moldovenesc : *arḑi, auḑi, zel, zimbru* etc. [30].

GRAMATICI

În privinţa f o n e t i c i i, lucrarea lui Măcărescu *Gramatică românească*, Iaşi, 1848, se orientează în general după normele heliadiste : *ă* proton păstrat : *bărbat* (86); cf. însă *gramadă* (6), *e* aton medial şi final netrecut la *i* : *asemenea* (70), *bine* (101), *prietenia* (84; cf. însă *prietinului*, 46), *ia* accentuat conservat : *iau* (60), *tăiam* (66), *î* în *mîne* (82), labiale moi : *iubesc* (11), *meargă* (58), *s, z, ţ* moi : *Dumnezeule* (73), *înţelept* (39), *semănate* (98), *ş* moale în *şed* (44) şi *şede* (41), *j* nu *ǧ* : *juncă* (10); cf. însă *gios* (69). De observat că Măcărescu scrie : *a şedè* (41), *aş tăcè* (52), *a vedè* (42) la infinitive, dar *rea, grea* (29), *gemea, tăcea* (52). El preferă formele cu *r* moale, conformîndu-se tradiţiei : *învăţetoriŭ, şcoleriŭ* (90).

În privinţa m o r f o l o g i e i, Măcărescu optează pentru formele variabile ale articolului posesiv (24), pentru formele verbale cu *d* refăcut : *şed, vadă*, alături de care îl trece, pe al doilea plan, pe *vază* (59), acceptînd, totodată, formele în *-u* la ind. imperfect pers. 3 pl. : *erau* (47), *tremurau* (49). În schimb, sînt socotite drept literare formele iotacizate ale verbelor

---

[28] Exemplele sînt luate din expunerea ortografică (*Scurtă povăţuire în scrierea cu literile romane sau latine*) publicată în fruntea lucrării.

[29] R. Ionaşcu, *Sistemele ortografice...*, p. 197.

[30] *Ibidem*, p. 224.

cu radical în *n : pui, rămîi* (59) și auxiliarul *au* la ind. perf. compus pers. 3 sg. : *au fost* (48), *au tremurat* (50). Autorul recomandă să se folosească formele *să deie* (65), *să steie* (66), alături de care, pe plan secund, se găsesc menționate și formele de tip sudic *să dea, să stea.* Într-o serie de cazuri, el se orientează spre forma nouă, care avea să fie acceptată de limba literară : pl. *ogoare, popoare* (10), numeralul ordinal în *-lea : al doilea, al treilea*, cf. însă și *al doile* (34). Nu o dată însă el promovează forme moldovenești : demonstrativele „populare" : *ista, aista, iasta, aiasta* (26) sau auxiliarul *a* la ind. viit. pers. 3 sg. (49).

În general, Măcărescu se îndreaptă spre normele unice supradialectale, dar nu fără ezitări și rezerve (uneori importante). Pentru a înțelege poziția autorului într-o serie de probleme, nu trebuie să trecem cu vederea peste faptul că opera sa este o prelucrare a gramaticii pe care ardeleanul Cîmpeanu a tipărit-o la Iași în 1848.

DICȚIONARE

Singurele lucrări lexicografice scrise de moldoveni în această perioadă sînt dicționarele lui Coșula *Novîi karmannîi russko-rumînskii slovar*, Iași, 1851 și Stamati *Vocabular de limba germană și rumână*, Iași, 1852. Ele promovează, în general, în ceea ce privește fonetica, o normă oscilantă (există și excepții) : *bărbat* (Coș. D., 68 ; St. V., 505), *împărat* (St. V., 441), dar *sacară* (Coș. D., 41) ; *avea* (St. V., 388), *a putea* (Coș. D., 67) ; *cîne* (Coș. D., 112 ; St. V., 429), *pîne* (Coș. D., 126 ; St. V., 177), dar *mîine* (Coș. D., 36) ; *băiat* (Coș. D., 63 ; St. V., 460), *s-au tăiat* (Coș. D., 46) ; *albeală* (St. V., 731), *mers* (St. V., 5) ; *semn* (Coș. D., 41), *viței* (Coș. D., 117), dar *asară* (Coș. D., 18), *iuțală* (Coș. D., 95) ; *a se așeza* (Coș. D., 95), dar *a așăza* (Coș. D., 51) ; *șerpe* (Coș. D., 41) ; *ajutor* (Coș. D., 100), *a se juca* (Coș. D., 43), *judecată* (Coș. D., 5), dar *agiutor* (Coș. D., 94), *a îngiosit* (St. V., 539), *giumătate* (Coș. D., 93) etc.

Ambele dicționare promovează în privința lexicului o serie de termeni de tip nordic : *bumb* (St. V., 58), *ciolan* (St. V., 452), *ciubotă (cibotă)* (Coș. D., 109 ; St. V., 666), *colb* (Coș. D., 104 ; St. V., 661), *curechi* (Coș. D., 50 ; St. V., 464), *hulub* (St. V., 679), *mai* (St. V., 488), *mîță* (St. V., 468), *ogheal* (St. V., 202), *ogradă* (St. V., 422), *omăt* (St. V.,620), *os* (St. V., 462), *păpușoi* (St. V., 503), *pîntice* (Coș. D., 34), *rărunchi* (St. V., 540), *secriu (săcriu)* (Coș. D., 24 ; St. V., 603), *stupi* (St. V., 657), *tină* (Coș. D., 25 ; St. V., 462), *țintirim* (St. V., 316).

În cele două dicționare se întîlnesc însă și termeni caracteristici sudului : *cismă* (St. V., 666), *curte* (St. V., 422), *fical* (St. V., 488), *înjura* (St. V., 611), *paplomă* (St. V., 147, 664), *pisică* (St. V., 448), *porumb* (St. V., 503), *praf* (Coș. D., 104 ; St. V., 661), *scuipi* (St. V., 657).

Majoritatea cuvintelor muntenești se întîlnesc la Stamati. Unele dintre ele (de ex. : *curte, fical*) s-ar putea explica prin tradiție, întrucît mai de mult aveau curs și în Moldova. Există situații în care Stamati pune pe prim plan termenul muntenesc, pe care îl însoțește de sinonimul moldovenesc : *curte, ogradă* (422), *ficați, maiuri* (488), dar mai adesea el optează pentru soluția contrară : *mîță, pisică* (448), *ogheal, paplomă* (664) etc.

TEXTE LITERARE

Trăsături fundamentale

Vom nota în continuare principalele deosebiri pe care le prezintă textele moldovenești din perioada 1836—1881, în raport cu normele preconizate de I. Heliade Rădulescu.

LITERATURA BELETRISTICĂ

a) *ă* proton apare trecut uneori la *a* în toate textele pe care le-am cercetat : *barbaţi* (NPT, 253), *calare* (EO, 103), *malaiu* (Cr. O., 4), *pacatul* (ALS, 2), *spalat* (RL, 205), *talhari* (Prop., 6), *ţaranu* (DF, I, 10) etc., dar formele cu *ă* sînt majoritare şi numărul este în continuă creştere, aşa încît la scriitorii de după 1870 apariţia lui *a* poate fi socotită drept excepţională. *Modificări în ediţii : te-ai adapat* (1844) — *te-ai adăpat* (1852) (Alecsandri ; Seche, M., 161), *departate* (1863) — *depărtate* (1875) (Alecsandri : A. Op., I, 388), *gramadă* (1863) — *grămadă* (1875) (Alecsandri ; *ibidem*, 499), *vacar* (1857) — *văcar* (1876) (Alecsandri ; Seche, M., 161) etc. În cazuri rare, a fost notat fenomenul invers : *bărbaţi* (1863) — *barbaţi* (1875) (Alecsandri ; A. Op., I, 495) ;

b) trecerea lui *e* medial aton la *i* a fost notată, de asemenea, în toate textele cercetate (în care, desigur, *e* rămîne majoritar) : *oi discînta* (Prop., 24), *disculţ* (EO, 83), *priface* (NPT, 93), *trii* (DF, I, 30), *videre* (RL, 217) etc. Fenomenul, în general mai puţin răspîndit decît în perioada precedentă, a fost semnalat cu oarecare insistenţă la Alecsandri : *cîntic, galbin, viderea, am vinit* (St. sec. XIX, II, 164), *a disbraca, trii* (Haneş, D., 169, 171) şi la Russo : *dipartarea, ficior, prietin, videre* (Leonte, R., 12, 63) [31]. După 1870, devine foarte rar. *Modificări în ediţii : disfrînate* (1850, 1853) — *desfrînate* (1875) (Alecsandri ; A. Op., I, 350), *genile* (1855) — *genele* (1875) (Alecsandri ; *ibidem*, 431), *oamini* (1863) — *oameni* (1875) (Alecsandri ; Munteanu, A., 6), *priface* (1836—1838) — *preface* (1857) (Negruzzi ; Breabăn-Christache, N., 228), *şidea* (1838) — *şedeau* (1857) (Negruzzi ; *ibidem*, 228) ;

c) închiderea lui *e* final aton la *i* este atestată îndeosebi în prima parte a epocii de care ne ocupăm : *Arvinti, batai, cuminti* (DF, II, 8, 30), *încredi-te* (Negruzzi ; Breabăn-Christache, N., 228), *li* (EO, 48), *spuni-ne* (Prop., 102), *trebui* (NPT, 143 ; Russo, Leonte, R., 20) ;

d) fonetismul *î* în *cîne* (DF, I, 8 ; NPT, 115 ; Cr. O., 57), *mîne (mîni)* (DF, I, 13 ; NPT, 142 ; EO, 204 ; Cr. O., 44), *mîni(le), mîne(le)* (Prop., 6 ; AZR, 12 ; EO, 168 ; Cr. O., 5), *pîne* (NPT, 3 ; AZR, 12 ; EO, 60 ; Cr., O., 41). Fonetismul *îi* apare foarte rar : *cîine* (DF, II, 6), *mîini* (AZR, 18 ; NPT, 25), *pîine* (DF, II, 6). *Modificări în ediţii : mîine* (1840—1842) — *mîne* (1857) (Negruzzi ; Breabăn-Christache, N., 227), *pîine* (1840—1842) — *pîne* (1857) (Negruzzi ; *ibidem*, 227) ; mai rar fenomenul invers : *pîne* (1838) — *pîine* (1857) (Negruzzi ; *ibidem*, 227) ;

---

[31] În legătură cu grafiile de tipul *cîntic, viderea*, vezi mai sus, p. 503.

e) reducerea lui *eá* (mai ales final) la *e(ę)* e consemnată la toţi autorii cercetaţi: *avè* (EO, 2), *be* (RL, 205), *colè* (Cr. O., 213), *făcei*, *întîlnem*, *me* (DF, I, 7, 11, 12), *aş pute* (Prop., 101), *vre* (Negruzzi; Haneş, D., 159; A. Rus., 17). Exceptînd DF şi RL, fenomenul nu se întîlneşte prea des, formele cu *eá* fiind larg majoritare. La Russo se semnalează o apariţie mai insistentă a fenomenului: *ave*, *be*, *ce*, *me*, *pute* (Leonte, R., 11). La Eminescu şi Creangă apariţia lui poate fi socotită drept rarisimă. De observat că uneori Eminescu acceptă fonetismul moldovenesc din necesităţi de rimă (*ce* rimează cu *plăcè*; EO, 208). *Modificări în ediţii:* *ave* (1863) — *avea* (1875) (Alecsandri; Munteanu, A., 6), *pre*, *vide* (1844) — *prea*, *vedea* (1862) (G. Asachi; Seche, M., 162), *vede*, *vre* (1840) — *vedea*, *vrea* (1857) (Negruzzi; Breabăn-Christache, N., 226);

f) mai frecventă este notarea diftongului *ie* *(ię)* rezultat dintr-un *iá*: *s-au apropiet* (AZR, 23), *băiet* (Prop., 7), *spăriet* (Cr. O., 23), *tăietul* (NPT, 95), *tămîiet* (EO, 85), *zgîriete* (DF, I, 18) etc. Pînă după 1860 *ie* e tot atît de răspîndit ca şi *ia*. Alecsandri foloseşte încă frecvent fonetismul moldovenesc: *mîngîiet*, *urieş* (St. sec. XIX, II, 164). El e majoritar şi la Negruzzi, în *Păcatele tinereţelor*, 1857 (Breabăn-Christache, N., 227). Deşi aflat într-un regres sensibil, fenomenul mai apare la Creangă şi la Eminescu (la acesta din urmă uneori din necesităţi de rimă). *Modificări în ediţii:* *băietul* (1837) — *băiatul* (1857) (Negruzzi; Breabăn-Christache, N., 227), *ie* (1863) — *ia* (1875) (Alecsandri; A. Op., I, 520), *să ie* (1863) — *să ia* (1875) (Alecsandri; Munteanu, A., 10). Curios că în 1857 Negruzzi schimbă uneori pe *ia* în *ie*: *spăriatul*, *uriaş* (1837) — *spărietul*, *urieş* (Breabăn-Christache, N., 227);

g) palatalizarea labiodentalei *f* apare extrem de rar: *a hi* (Cr. O., 144); cf. şi formele palatalizate ale consoanelor *b*, *p* şi *v*, la Alecsandri: *boghii*, *chedica* (St. sec. XIX, 264), în „Propăşirea" : *chedica* (103), la Russo: *plăghii* (Leonte, R., 13) şi la Creangă: *chilit* (Cr. O., 150), *să chirotească* (Cr. O., 200); cf. şi *givorniţă* (Cr. O., 56). De cele mai multe ori (dacă nu întotdeauna), formele cu labiala alterată sînt folosite din motive stilistice, pentru a reda vorbirea populară;

h) labialele dure nu mai apar în rădăcina sau terminaţia verbelor *(iubăsc, să margă)*, ci numai în cîteva substantive sau adjective: *bat* (ALS, 3), *galbăn (galbîn)* (DF, I, 46; Prop., 6; RL, 254; EO, 108), *tocmală* (NPT, 145; Cr. O., 51) etc. Asemenea forme sînt semnalate frecvent la Russo: *clipală*, *ivală*, *tocmală* (Leonte, R., 10). De remarcat forma *beşică* (EO, 84; Cr. O., 201); cf. *beutura* (AZR, 35). Notăm tot aici eliziunea lui *e* în *p-ale* (A. Op., I, 578) *Modificări în ediţii:* *p-ale* (1855) — *pe-ale* (1875) (Alecsandri; A. Op., I, 578), *pribagă* (1853) — *pribeagă* (1875) (Alecsandri; *ibidem*, 389), *şugubaţă* (1844) — *şugubeaţă* (1852) (Alecsandri; Seche, M., 162);

i) Alecsandri scrie în 1866 *d-o făptură*, dar tot el modifică în 1875 şi scrie *de-o făptură* (A. Op., I, 556). În rest, durificarea dentalei *d* nu apare atestată în niei un text moldovenesc din această perioadă;

j) cuvintele prezentînd durificarea lui *s*, *z*, *ţ* sînt în sensibil regres, deşi apar în toate textele cercetate: DF: *sc-ţi înmulţască* (I, 6), *înzăstraţi* (I, 9), *părăsăsc* (I, 8); Prop.: *doăzăci* (6), *se înţălege* (1); NPT: *găsînd* (125); AZR: *tusă* (21); EO: *braţă* (104), *sara* (130); Cr. O.: *sara* (5), *sămănat* (63) etc. Formele prezentînd *s*, *z*, *ţ* moi sînt majoritare în toate

textele. De notat formele prezentînd un *-e* după *ţ : frumuseţe* (Prop., 99), *tinereţe* (Prop., 99). *Samă*, scris aşa în cele mai multe texte, apare redat uneori cu fonetismul *ea : seamă* (RL, 209; NPT, 19; A. Rus., 15; EO, 198). *Seară* apare la Eminescu numai cu *ea* > *a* (vezi de ex. EO, 130); la alţi autori întîlnim şi fonetismul etimologic : *seară* (RL, 207; NPT, 222). Ca şi în perioada precedentă, moldovenii crecază grafii hipercorecte (adeseori sub influenţa modelului latin) : *serbătoare* (NPT, 179), *sinurile* (Prop., 99), *ţeară* (AZR, 9), *văzindu-l* (AZR, 17) etc. *Modificări în ediţii : cosăşte* (1849) — *coseşte* (1875) (Alecsandri; A. Op., I ,245), *înţăles* (1851) — *înţeles* (1873) (Asachi; Seche, M., 162), *sîleşte* (1839) — *sileşte* (1857) (Negruzzi; Breabăn-Christache, N., 226);

k) *ş, j*, urmaţi de *e, i*, apar durificaţi în *aşăzară* (RL, 71), *cerşător* (ALS, 69), *deşărt* (DF, I, 27), *jîlţ* (Cr. O., 267), *şăd* (EO, 83) etc., dar asemenea fonetisme nu sînt majoritare în nici unul dintre texte. La Creangă şi, îndeosebi, la Eminescu ele sînt foarte rare. De observat însă că moldovenii folosesc consecvent forme cu *ş, j* duri în radicalul substantivelor de declinarea I : *grijă* (RL, 207; Cr. O., 45), *strajă* (NPT, 142), *uşă* (ALS, 4); cf. însă *vraje* (RL, 254). *Modificări în ediţii : şăd* (1815) — *şed* (1863) (Negruzzi; Seche, M., 162);

l) în toate textele am notat *ş, j* moi, urmaţi de *e* (< *ea*), în poziţie „moale" : *păşeşte* (RL, 11), *slujeşte* (ALS, 8), *şede* (NPT, 253), *şele* (EO, 67), *şepte* (Prop., 100; NPT, 254), *şerpe* (Cr. O., 39), *şese* (Cr. O., 3), *vitejeşte* (NPT, 143), *vrăjeşte* (Cr. O., 57) etc. Fonetismul muntenesc cu *şa, ja* apare extrem de rar pînă spre 1860 : *greşaşte* (NPT, 66), *jale* (Prop., 20; NPT, 185). După 1860 (şi în special la Eminescu), el capătă o răspîndire mai mare, fără a apărea vreodată în formele de ind. prez. 3 sg. ale verbelor „slabe" de conjugarea a IV-a : *jale* (EO, I, 69, *jele* e rar : EO, 26; Cr. O., 41), *şade* (EO, 159; dar *şede* e mai frecvent : EO, 85, 87 etc.), *şapte* (EO, 83, 160; cf. şi *şepte :* EPL, 7, 12). La Alecsandri, 1875, apare *şapte* (dar pentru a forma rima cu *lapte ;* Munteanu, A., 6). Rar, *e* apare trecut la *ă* sub influenţa lui *ş* dur : *şăpte* (NPT, 28);

m) în privinţa lui *ğ/j*, situaţia variază de la un text la altul. În DF, *j* apare frecvent în primul volum : *să-i ajute* (7), *joacă* (7), *judeca* (10), în timp ce în volumul al doilea se revine la norma moldovenească : *agiutătoare* (45), *gios* (6), *giudecăţi* (55). În Prop. se foloseşte, de regulă, *j : ajungeam* (7), *joc* (19), *jos* (6), dar, mai rar, apare şi *ğ : agiutor* (336). În *jur* şi *împrejurare* apare scris *ğ : giurul* (335), *împregiurările* (1). RL, în schimb, apelează la *ğ : am agiuns* (202), *giudecata* (202), *gios* (295), *împregiurări* (293), fără ca *j* să nu se poată întîlni cîteodată : *judecată* (296). În NPT am consemnat, în general, fonetismul muntenesc : *am ajuns* (253), *joc* (253), dar *încungiură* (252). La Alecsandri întîlnim, de cele mai multe ori, fonetismul *ğ : am agiuns* (AZR, 8), *gios* (A. Cl., 5), *m-am giudecat* (ALS, 10); cf. *să ajuţi* (ALS, 2). La scriitorii de după 1870 apare numai fonetismul *j : ajutată* (Cr. O., 3), *jocul* (EPL, 97), *junghiu* (Cr. O., 7), *jur* (EO, 31), *încunjurat* (Cr. O., 23) etc. *Modificări în ediţii : agiuns* (1839) — *ajuns* (1857) (Negruzzi; Breabăn-Christache, N., 228), *agiută* (1851) — *ajută* (1873) (G. Asachi; Seche, M., 163), *gioacă* (1863) — *joacă* (1875) (Alecsandri; A. Op., I, 453), *giur* (1863) — *jur* (1875) (Alecsandri; *ibidem*, 468);

n) în ceea ce privește redarea timbrului lui *r* în cuvintele formate cu suf. *-ar* și *-tor* (și în cîteva alte cuvinte, cum sînt *cer*, *mor*, *spor* etc.), textele moldovenești prezintă un număr crescînd de exemple cu *r* dur, în timp ce cuvintele cu *r* moale sînt, treptat, eliminate : DF : *cerîuri* (I, 6), *păstoriul* (I, 20), *spori* (II, 44) — *jitar* (I, 38), *muritor* (I, 16), *trecător* (I, 10); Prop. : *cerul* (21), *iubitor* (187), *vătămător* (6); RL : *domnitoriul* (310), *să moriu* (209) — *furnicar* (217), *însemnător* (9), *viitor* (217); NPT ; *ceriule* (236), *stăpînitoriul* (81) — *cerul* (51), *folositor* (173), *peptar* (254), *simțitor* (169); Alecsandri : *ceriului* (AZR, 34), *vacariul* (ASN, 9) — *bucătarul* (ASN, 9), *să mor* (ALS, 91), *trecător*, *zburător* (AZR, 19); EO : *călătoriul* (11) — *ciripitor* (228), *pînditor* (173), *stăpînitor* (154); Cr. O. : *cuibariu* (23) — *croitor* (79), *fierar* (241). *Modificări în ediții : ceriul* (1849) — *cerul* (1875) (Alecsandri ; A. Op., I, 369), *jucătoriu* (1835) — *jucător* (1863) (Negruzzi ; Seche, M., 163), *păstoriu* (1836) — *păstor* (1862) (G. Asachi ; *ibidem*, 163), *vînătoriul* (1863, 1866) — *vînătorul* (1875) (Alecsandri ; A. Op., I, 503) ;

o) în ceea ce privește pe *e* (< *ea*), precedat de *r*, în poziție „moale", textele moldovenești prezintă cînd fonetismul *e*, cînd fonetismul *ă*, cu o predominare a celui din urmă : *hotăreșle* (DF, I, 18), *zădăreșle* (Prop., 20) — *să arăte* (NPT, 239 ; Cr. O., 5), *hotărăște* (DF, II, 63 ; EPL, 48), *tîrăște* (EO, 26). Verbul *a arăta* face la conj. prez. pers. 3 sg. și *să arate* (EO, 134) ;

p) articolul posesiv invariabil *a* apare din ce în ce mai rar după 1860—1870 (el nu este majoritar în nici unul din textele cercetate, dar se întîlnește destul de frecvent pînă spre 1860). Exemple : DF : *a* [le] *fierului* (II, 40) ; Prop. : *a*[l] *întîmplărilor* (1) ; RL : *a*[l] *neamului* (202) ; NPT : *a*[le] *traiului* (252) ; A. Rus. : *a*[i] *lumei* (20) ; EO : *a*[le] *unui plai* (2) ; Cr. O. : *a*[l] *lor* (264) etc. În poezii, folosirea articolului posesiv invariabil *a* se face adeseori din necesități metrice. Din dorința de a folosi formele articolului posesiv (pe care nu le aveau în graiul lor), moldovenii ajung să le dea o întrebuințare greșită : NPT : *al artelor locașe* (169) ; AZR : *pînea amară al exilului* (12) ; EO : *puterea leșinată Al junelui cănit* (23) etc. *Modificări în ediții : a lunii* (1863) — *al lunii* (1875) (Alecsandri ; A. Op., I, 461), *a soartei* (1853, 1863) — *al soartei* (1875) (Alecsandri ; *ibidem*, 367), *a țării* (1852, 1853, 1863) — *al țării* (1875) (Alecsandri ; *ibidem*, 381). Forma hipercorectă e înlocuită prin forma corectă : *al porumbilor iubire* (1853) — *ai porumbilor iubire* (1863) — *a porumbilor iubire* (1875) (Alecsandri ; A. Op., I, 350), *al dangtului beții* (1863) — *ale dangtului beții* (1875) (Alecsandri ; *ibidem*, 462) ;

q) formele verbale cu dentală refăcută constituie regula în toate textele cercetate : DF : *să-nchidă* (I, 17), *spun* (I, 20), *pot* (II, 8) ; Prop. : *să spun* (100), *văd* (7) ; RL : *pot* (91), *să spun* (255) ; NPT : *s-audă* (233), *pot* (176), *spun* (254) ; Alecsandri : *ard-o* (ALS, 2), *să pun* (ALS, 7), *mă simt* (AZR, 14) ; Eminescu : *să cad* (EPL, 87), *spun* (EPL, 41), *pot* (EO, 82), *să simt* (EO, 116) ; Cr. O. : *mă ard* (4), *s-o pun* (57), *să trimită* (77). În privința formelor iotacizate sînt de făcut următoarele observații. Formele cu *z* se întîlnesc extrem de rar : *să vază* (NPT, 94), pentru ca, în mod neașteptat, să se bucure de favoarea lui Eminescu, în opera căruia apar din cînd în cînd, nu totdeauna din necesități de rimă : *arz-o* (EO, 174), *s-auză* (EO, 160), *să caz* (EO, 80), *s-o vază* (EO, 132 ; rimează cu *rază*). La pers. 1 sg. a verbelor cu radical în *n*, formele iotacizate sînt ceva mai frecvente,

dar nu egalează nici pe departe, numeric, formele cu dentală refăcută (și de data aceasta ele apar mai des la Eminescu) : *să pui* (rimează cu *cui*; EO, 105), *ţiu* (Negruzzi; St. sec. XIX, II, 52; EO, 71), *(să) viu* (DF, I, 11; NPT, 211; EO, 92). La pers. 3 sg. şi pl. a conjunctivului se întîlnesc, la cei mai mulţi autori, forme iotacizate : *să puie* (EO, 115), *să rămîie* (ALS, 83), *să spuie* (NPT, 195), *au să ţie* (Prop., 187) etc. La Eminescu am notat și forme cu *n* : *să ţină* (EO, 162), *să vină* (EPL, 21). Verbele cu radical în *t* prezintă rareori forme iotacizate : *mă simţ* (Negruzzi; St. sec. XIX, II, (52), *să trimiţă* (NPT, 25; EO, 149). *Modificări în ediţii* : *să pătrunză* (1855, 1863) — *să pătrundă* (1875) (Alecsandri; A. Op., I, 621), *perz* (1836—1838) — *perd* (1857) (Negruzzi; Breabăn-Christache, N., 230), *să revază* (1853, 1863) — *să revadă* (1875) (Alecsandri; A. Op., I, 389);

r) în ceea ce privește persoana 3 pl. a imperfectului, DF (*era*, I, 38; *fugea*, I, 37) și Prop. (*plătea*, supliment; *rîdea*, 6) prezintă numai forme în *-a*. În celelalte texte își fac apariţia formele în *-u*, care devin din ce în ce mai numeroase, pentru ca la Eminescu și Creangă să fie singurele folosite. Exemple : RL : *era* (206), *privea* (201) — *aveau* (225), *erau* (207); NPT : *era* (15) — *erau* (253), *pereau* (51), *ziceau* (157); A. Rus. : *era* (16) — *se apărau* (21); Eminescu : *dormeau* (EPL, 29), *făceau* (EPL, 10), *izvorau* (EO, 176); Cr. O. : *alcătuiau* (3), *ședeau* (39), *umblau* (3). *Modificări în ediţii* : *atingea* (1840—1842) — *atingeau* (1857) (Negruzzi; Breabăn-Christache, N., 232), *călătorea* (1836) — *călătoreau* (1862) (Gh. Asachi; Seche, M., 166), *părea* (1855) — *păreau* (1875) (Alecsandri; A. Op., I, 413), *rîdea* (1863) — *rîdeau* (1875) (Alecsandri; Munteanu, A., 9);

s) la ind. perf. comp. pers. 3 sg. auxiliarul *au* continuă să fie folosit pînă după 1860 : DF: *au zărit* (I, 5), *au zis* (I, 8); Prop. : *au fost* (6); RL : *s-au frînt* (207), *au picat* (201); NPT : *au perit* (154); Alecsandri : *au batgiocorit* (ALS, 5), *au hotărît* (AZR, 10); EO : *s-au înnegrit* (133). Forma muntenească *a* apare după 1840, dar este minoritară în texte pînă spre 1870, cu excepţia lucrărilor lui Negruzzi. Abia la Eminescu și la Creangă ea ajunge să fie larg folosită : Prop. : *s-a umilit* (101, dar textul în care apare e semnat de Negruzzi); RL : *a tremis* (209); NPT : *a făcut* (232), *a rămas* (221); Alecsandri : *a luat* (AZR, 38), *a trăit* (AZR, 17), *a uitat* (A. Rus., 21); Eminescu : *a luat* (EO, 30), *a murit* (EO, 55), *a plecat* (EPL, 4); Cr. O. : *s-a dat* (5), *s-a putut* (3), *i-a tăiat* (41). De observat că în piesele lui Alecsandri forma *a* apare cu precădere în vorbirea unor personaje culte, de origine nemoldovenească (Clevetici, Galuscus, Răzvrătescu). La Negruzzi și Alecsandri apare și forma *o*, de regulă în vorbirea unor personaje din popor : *s-o alcătuit* (ALS, 6), *o făcut* (ALS, 6), *n-o știut* (NPT, 242). *Modificări în ediţii ; le-au cuprins* (1855) — *le-a cuprins* (1875) (Alecsandri; A. Op., I, 420), *s-au oprit* (1855, 1863) — *s-a oprit* (1875) (Alecsandri; *ibidem*, 419), *au venit* (1835) — *a venit* (1863) (Negruzzi; Seche, M., 166), *au vrut* (1836—1838) — *a vrut* (1857) (Negruzzi; Breabăn-Christache, N., 231);

t) alături de forme în *-ea (-a)*, mai puţin răspîndite, textele prezintă frecvent forme în *-eie* la conj. prez. pers. 3 sg. și pl. a verbelor *a bea*, *a da*, *a lua*, *a sta*, *a vrea*. Exemple : DF : *să se deie*, *să se ieie* (II, 48); Prop. : *să deie* (272); RL : *să deie* (202); NPT : *să deie* (252), *să ieie* (165); Alecsandri : *să deie* (ALS, 9; AZR, 12); Eminescu : *(a) să beie* (ELP, 49), *să deie*, *să ieie* (EO, 122), *să steie* (EO, 185), *să vreie* (EPL, 89); Cr. O. :

să ieie (10), *să steie* (44). Formele în *-ea (-a)* sînt mai puțin întrebuințate (excepție face Eminescu) : *să dea* (DF, II, 7 ; EO, 146 ; Cr. O., 268), *să ia* (NPT, 165 ; EO, 102), *să stea* (EO, 127) etc.

LITERATURA ȘTIINȚIFICĂ

a) în privința trecerii lui *ă* proton la *a*, textele științifice ne prezintă o situație oarecum diferită în raport cu lucrările beletristice. Dacă în CIN întîlnim, de regulă, pe *ă* netrecut la *a* : *bărbat* (10), *săpat* (29) etc., în GGV fonetismul moldovenesc este predominant : *adapate* (81), *adevarat* (2), *apasarea* (7), *barbați* (5), *ramasă* (6) etc. În celelalte lucrări, *a* se întîlnește mult mai rar : *padure* (AT, 13), *scapa* (BAV, 13). *Modificări în ediții : barbați* (1844) — *bărbați* (1872) (Kogălniceanu ; Simonescu, K., 73), *țaranul* (1852) — *țăranul* (1872) (Kogălniceanu ; Seche, M., 161) ;

b) trecerea lui *e* medial aton la *i* este, în general, mai frecventă ca în textele beletristice și se întîlnește în proporții aproximativ egale în toate textele : CIN : *ochilarii* (146), *prifăcîndu-se* (9) ; GGV : *căpitenici*(47), *dișI* (144), *pitrecerei* (137) ; AT : *adivărate* (29), *moldovinește* (4), *vide* (19) ; BAV : *trii* (49) ; VH : *disculți* (13). *Modificări în ediții : asemine* (1836) — *asemene* (1843) (Gh. Asachi ; Căplescu, A., 139), *cuvini* (1836) — *cuveni* (1843) (Gh. Asachi ; *ibidem*, 139), *diosăbite* (1853) — *deosebite* (1855) (Kogălniceanu ; Simonescu, K., 73), *trii* (1833) — *trei* (1847) (Săulescu ; Seche, M., 163) ;

c) rare cazuri de închidere a lui *-e* la *i : ni* (GGV, 5), *trebui* (CIN, 271). *Modificări în ediții : trebui* (1836) — *trebuie* (1843) (Gh. Asachi ; Căplescu, A., 142) ;

d) reducerea lui *-eá* la *e(ę)* se întîlnește constant în lucrările cercetate (dar fonetismul etimologic e predominant) : *a ave* (CIN, 8), *gre* (BAV, 11 ; VH, 10), *pre* (AT, 7), *a pute* (GGV, 2). *Modificări în ediții : me* (1842) — *mea* (1868) (Codrescu ; Seche, M., 162), *pute, se vide* (1852) — *putea, se videa* (1875) (Gusti ; *ibidem*, 162). La Asachi, modificările se fac în sens invers : *putea, rămîne, ținea* (1836) — *pute, rămîne, ține* (1843) (Căplescu, A., 140) ;

e) reducerea diftongului *iá* la *ie (ię)* se întîlnește în toate textele, fonetismul moldovenesc fiind, numeric, mai bine reprezentat decît cel etimologic : *apropiete* (CIN, 337), *să ieu* (AT, 1), *întemcietă* (GGV, 55), *subție* (BAV, 5) etc. *Modificări în ediții : împrăștiet* (1844) — *împrăștiat* (1872) (Kogălniceanu ; Simonescu, K., 73) ;

f) labiodentala *f* nu apare trecută la *h* ; am notat un caz de palatalizare a labialei *p : chezîș* (AT, 15) ;

g) durificarea labialelor se întîlnește rar : *galbăn* (CIN, 30), *păscariul* (CIN, 120), *păscării* (GGV, 48). Moldovenii continuă să scrie *beșica* (CIN, 7), *beșicuța* (AT, 14) ;

h) *s, z, ț* duri apar rar, poate chiar mai rar decît în textele beletristice (se întîlnesc mai frecvent în AT). Citățm cîteva exemple : CIN : *se întrebuințază* (270), *țăsute* (7) ; GGV : *asăminea* (57), *se însamnă* (57) ; AT : *găsînd* (23), *împăță̆ște* (10), *păzînd* (21) ; BAV : *sara* (26), *va ținea* (5) etc. Dintre exemplele cu *s, z, ț* noi menționăm pe : *seamă* (CIN, 241), *seara* (CIN, 77), *tinerețe* (BAV, 25). Și în lucrările științifice apar grafii hipercorecte (uneori latinizante), cu *e, i* în loc de *ă, î : m-am sirguit* (CIN,

1), *ţerilor* (GGV, 7), *ţiţă* (BAV, 5) etc. *Modificări în ediţii : asămăna* (1836) — *asemăna* (1843) (Gh. Asachi; Căplescu, A., 139), *înţălepciune, sara* (1844) — *înţelepciune, seara* (1872) (Kogălniceanu; Simonescu, K., 73), *zăci* (1842) — *zeci* (1868) (Codrescu; Seche, M., 162); cf. şi *însă* (1836) — *înse* (1843) (Gh. Asachi; Căplescu, A., 139);

i) *ş, j*, duri (înainte de *e, i*) apar în număr redus, exceptînd AT, unde numărul lor e mai mare : CIN : *păşîtoare* (28); GGV : *aşăzarea* (6), *deşărtul* (89); AT : *deşărt* (14), *se sprijînă* (20), *stînjîn* (1), *şăs* (14); VH : *vişîni* (10). La sfîrşitul cuvîntului, la femininele de declinarea I, întîlnim, de obicei, *-ă : grijă* (CIN, 59), *mreajă* (GGV, 59) etc., dar fonetismul cu *e* ne întîmpină uneori : *gingaşe* (BAV, 13), *guşe* (CIN, 136). *Modificări în ediţii : aşăzată* (1836) — *aşezată* (1843) (Gh. Asachi; Căplescu, A., 139);

j) în ceea ce-i priveşte pe *ş, j*, urmaţi de *e* (< *ea*) în poziţie „moale", textele cercetate prezintă cu regularitate fonetismele *şe, je : se însuşeşte* (GGV, 144), *slujeşte* (AT, 29), *şede* (BAV, 41), *şepte* (VH, 2), *şerpe* (CIN, 141). O dată, am întîlnit fonetismul sudic : *greşale* (AT, 19). Sub influenţa consoanei precedente, *e* apare uneori trecut la *ă : greşălele* (AT, *pref.*), *slujăşte* (AT, 14). *Modificări în ediţii : şăpte, şăsă* (1836) — *şepte, şese* (1843) (Gh. Asachi; Căplescu, A., 139);

k) *ğ* constituie norma în CIN : *agiutoriu* (1), *giuncanilor* (144); GGV : *agiungînd* (5), *giumătatea* (15); AT : *gios* (14), *giuraţi (pref.)*; BAV : *giucării* (29), *împregiurare* (21). În aceste lucrări, *j* apare rar : *joacă* (AT, 4), *judecată* (GGV, 76), *juni*, (BAV, 9). Abia în VH (apărută în 1872) se generalizează uzul lui *j : am ajuns* (15), *ajutor* (14), *jumătate* (20). *Modificări în ediţii : agiuns, gioc* (1852) — *ajuns, joc* (1875) (Gusti; Seche, M., 163), *giudeca* (1833) — *judeca* (1847) (Săulescu; *ibidem*, 163);

l) *r* moale este predominant în CIN : *ceriul* (79), *degetariul* (302), *lucrători* (sg.; 79) şi GGV : *ceriuri* (30), *isvorîtoriu* (29), *mînţuitoriului* (30). Formele cu *r* dur sînt rare înainte de 1850 (cf. *mădular ;* CIN, *foaie titlu*), dar apoi devin din ce în ce mai dese, fără a scoate însă din circulaţie formele cu *r* moale : *agiutorul* (AT, 5), *dator* (VH, 4), *plutitor* (AT, 27), *următorul* (AT, 6) etc.; cf. însă *ajutoriul* (VH, VI), *otrăvitoriu* (BAV, 3) etc. *Modificări în ediţii : împărţitori* (sg.), *ostenitori* (sg.) (1836) — *împărţitor, ostenitor* (1843) (Gh. Asachi; Căplescu, A., 139);

m) după *r, e* (< *ea*) în poziţie „moale" apare trecut la *ă* în cele mai multe cazuri : *să arăte* (AT, 7), *izvorăşte* (CIN, 271; GGV, 146); cf. însă *se hotăreşte* (AT, *pref.*);

n) articolul *a* invariabil se întîlneşte destul de frecvent în texte (dar formele variabile rămîn majoritare) : *a*[le] *Americii* (CIN, 271), *a*[l] *vechimei* (GGV, 6), *a*[i] *statului* (AT, *pref.*), *a*[le] *boalei* (BAV, 43) etc. Forme hipercorecte : *operaţii fundamentale al aritmeticii* (1836) (care devine în 1843 : *operaţii fundamentale a aritmeticei*; Gh. Asachi; Căplescu, A., 146), *adiţia ... ale numerilor întregi* (1836) (devenită *adiţia ... a numerilor întregi* (în 1843; Gh. Asachi; *ibidem*, 146);

o) în privinţa verbelor cu radical în *d* şi *t*, textele ştiinţifice ne prezintă, asemenea lucrărilor beletristice, o predominare categorică a formelor cu dentală refăcută : *să înghită* (BAV, 5), *pot* (VH, 13), *să răspundă* (GGV, *pref.*) etc. La pers. 3 sg. şi pl. a conj. prez. verbele cu radical în *n* prezintă numai forme iotacizate : *să devie* (BAV, 58), *să puie* (AT, 21), *să ţie* (AT, 21) etc.;

p) formele etimologice de imperfect pers. 3 pl. sînt frecvente în texte : *se afla* (CIN, 275), *era* (CIN, 272 ; GGV, 14) etc. Formele analogice în *-u* apar mai rar : *se tratau* (AT, *pref.*) ;

q) auxiliarul *au* este singurul folosit în textele cercetate de noi : *au fost* (CIN, 5), *au isprăvit* (BAV, 8), *s-au tipărit* (GGV, 6), *au ţintit* (AT, 26) ;

r) conjunctive în *-eie : să se deie* (BAV, 10), *să ieie* (BAV, 62), *să steie* (CIN, 397) etc.

LITERATURA JURIDICO-ADMINISTRATIVĂ

a) trecerea lui *ă* proton la *a* apare în toate cele trei texte asupra cărora ne-am oprit, dar nu prea des : *a apasa* (Cd. rom., 49), *vor capata* (Cd. rom., 30), *lasată* (MOM, 452), *malaiu* (LAG, 128) ;

b) închiderea lui *e* medial aton la *i* apare, rar, în LAG : *prietinii* (44), MOM : *cerirei* (456), *videm* (457) şi Cd. rom. : *stînjinul* (961) ;

c) reducerea lui *-eá* la *e(ę)* se întîlneşte uneori : *a să pute* (MOM, 555), *va ţine* (Cd. rom., 27) ;

d) *iá* apare trecut uneori la *ie (ię) : apropiete* (LAG, 44), *încheiet* (Cd. rom., 940), *închiriet* (MOM, 463) ;

e) rarisime forme de tip sudic cu *îi : pîine* (MOM, 513) ; în rest numai forme cu *î : mînele* (MOM, 549), *pîne* (LAG, 129) etc. ;

f) durificarea labialelor, în general slab reprezentată, se întîlneşte şi la verbe : *să despăgubască* (LAG, 59), *galbăn* (MOM, 561), *ivală* (LAG, 126), *să se trimată* (LAG, 102), *tocmala* (Cd. rom., 529). Mai răspîndită în LAG, particularitatea apare cu totul sporadic în Cd. rom. ;

g) eliziuni de tipul *d-a dreptul* (49), *d-a facc* (29), *totdauna* (49) au fost consemnate numai în Cd. rom. ;

h) durificarea lui *z* se întîlneşte rar : *douăzăci şi şapte* (LAG, 99) ; cf. şi *samă* (Cd. rom., 41). Apar, ca şi în celelalte texte moldoveneşti, grafii de tipul *însercinat* (Cd. rom., 27), *ţeara* (Cd. rom., 41) etc. ;

i) *ş*, *j* duri, înainte de *e*, se întîlnesc rar, în special în Cd. rom. : *grijă* (LAG, 480 : Cd. rom., 945), *săvîrşăsc* (LAG, 42), *şăptimi* (LAG, 95) ;

j) de regulă, textele prezintă pe *e* (< *ea*), după *ş*, *j* : *să megieşeşte* (MOM, 452), *se săvîrşeşte* (LAG, 41), *sluţeşte* (Cd. rom., 553), *şepte* (Cd. rom., 35). Forme cu *a : şasă* (58), *douăzăci şi şapte* (99) apar numai în LAG. Tot aici l-am notat şi pe *prilejăşte* (101). În Cd. rom. apare şi *şease* (scris : *şése ;* 33) ;

k) în LAG şi MOM, *ğ* este predominant, dar *j* apare totuşi destul de des : *agiutoriul* (LAG, 129), *gios* (LAG, 128), *giudecătoreşti* (MOM, 469), *giumătate* (LAG, 133), *giuncuţi* (MOM, 456) — *jos* (LAG, 126 ; MOM, 467), *judecată* (MOM, 558), *judeţul* (LAG, 130). În Cd. rom. apare numai *j : judecătoreşti* (35), *judeţe* (885), *jumătate* (26). În acelaşi text, *împrejur* şi compusele sînt scrise cînd cu *ğ : împregiurare* (529), cînd cu *j : împrejur* (553), *împrejurărilor* (37) ;

l) *r* dur în cuvintele formate cu suf. *-ar*, *-tor* (şi în cuvinte ca *ajutor*, *spor* etc.) formează regula în toate textele : LAG : *cîrmuitor* (130), *locţiitorul* (130), *locuitorul* (130) ; MOM : *călcător* (453), *lucrător* (460),

viitor (469); Cd. rom.: *adjutor* (25), *domnitorului* (37,) *judecător* (25). *R* moale se întîlnește în MOM: *hambariu* (561), *sporiul* (467), *viitoriu* (453);

m) după *r*, *e* (< *ea*) apare cînd păstrat: *(se) hotărește* (LAG, 97; Cd. rom., 57), cînd trecut la *ă*: *să să arăte* (MOM, 555; Cd. rom., 920);

n) articolul posesiv invariabil *a* apare uneori în texte: *a*[l] *companiei* (MOM, 463), *a*[lė] *Principatelor Unite* (Cd. rom., 50), dar cazurile cînd autorii fac uz de formele variabile ale articolului posesiv sînt mai numeroase;

o) în privința verbelor cu radical în *d*, *n* și *t*, situația este, în general, asemănătoare cu cea din textele științifice. Amintim totuși că în Cd. rom. apar forme verbale iotacizate: *să se cuprinză* (scris: *sê se cuprindă*; 542), *să răspunză* (scris: *se respundă*; 940). Tot aici am notat o formă verbală cu *n* refăcut: *să depună* (929), alături de forme iotacizate: *să spuie* (920);

p) alături de formele etimologice, în *-a*: *se da* (LAG, 96), *se făcea* (LAG, 98), apar, în Cd. rom., și formele analogice în *-u*: *aveau* (553), *erau* (949);

q) forma *a* a auxiliarului la ind. perf. comp. pers. 3 sg. nu apare decît în Cd. rom.: *a luat* (32), *a venit* (38); cf. însă *s-au dat* (56). În LAG și MOM am notat numai auxiliarul *au*: *s-au hotărît* (LAG, 132), *au zidit* (MOM, 471), etc.;

r) rare conjunctive în *-eie*: *să se deie* (LAG, 32).

Trăsături secundare

Fonetică

Vocalism. A păstrat în *blastăm(ă)* (EO, 116; Cr. O., 37), *sparii* (Negruzzi; Haneș, D., 159); cf. și *să blestem* (EO, 40), *sperie* (EO, 20); *a* (și nu *ea*) în *să razămă* (CIN, 1), *razim* (EO, 38), *razimă* (GGV, 2).

A > *ă* în *bălaurii* (Cr. O., 208), *căpac* (CIN, 222), *zădar* (DF, I, 16; NPT, 100; EO, 44), *zădarnică* (LAG, 68); cf. însă și *balaurul* (EPL, 35), *zadar* (DF, I, 25; EO, 53). *Modificări în ediții*: *zădar* (1855) — *zadar* (1875) (Alecsandri; A. Op., I, 418).

Ă păstrat în *călcăi* (Prop., 6), *întăi(a)* (DF, II, 64; NPT, 124; GGV, 6; BAV, 9), *pănă* (Prop., 101; NPT, 253; CIN, 24; Cd. rom., 27); cf. și *întîi* (GGV, 77; Cd. rom., 26), *pînă* (AT, 22). *Modificări în ediții*: *pănă* (1855, 1863) — *pînă* (1875) (Alecsandri; A. Op., I, 417, 428).

Ă nu a trecut la *a* în *păhar* (Prop., 264; NPT, 123; AZR, 12; EPL, 75); cf. însă *pahar* (Prop., 102; NPT, 242; AZR, 12; EO, 31; Cr. O., 262). *Modificări în ediții*: *păhar* (1840) — *pahar* (1857) (Negruzzi; Breabăn-Christache, N., 227).

Ă păstrat în *blăstem* (ALS, 91; EO, 94), *blăstematul* (NPT, 52), *fărmăcată* (EO, 72), *fărmăcători* (Cr. O., 50), *năcăjită* (RL, 226), *nădejde* (NPT, 167; Cr. O., 57), *păreche* (Prop., 6; AZR, 22; EO, 114; Cr. O., 147; MOM, 479), *părete* (EO, 46; Cr. O., 4), *spăria* (EPL, 84), *spărioase* (CIN, 78); cf. și *rătezase* (RL, 239), *răzima* (EO, 163). Fonetismul cu *e* apare și el, dar mult mai puțin frecvent: *(să) blestem* (AZR, 34; EO, 20),

fermecat (EO, 80), *necaz* (NPT, 177), *nedejde* (GGV, 28), *percchi* (EO, 192), *speriată* (EPL, 57); cf. şi *rezima* (EPL, 51). *Femeie* e general.

Ă păstrat în *năsip (năsîp)* (EPL, 18; CIN, 272), *rădica* (DF, I, 19; RL, 204), *rădicare* (Prop., 3; MOM, 513; Cd. rom., 60), *răsipi* (NPT, 221; AZR, 26; Cr. O., 3), *răsipiţi* (EO, 45); *ă* > *î* în: *a rîdicat* (Cr. O., 47), *rîdicării* (Cd. rom., 961), *rîsipuri* (NPT, 15); *ă* > *i*: *nisip* (EO, 45), *ridica* (EO, 166; GGV, 46), *se risipi* (EPL, 14). *Modificări în ediţii*: *năsipul* (1855, 1863) — *nisipul* (1875) (Alecsandri; A. Op., I, 416), *rădica* (1863) — *ridica* (1875) (Alecsandri; *ibidem*, 464, 533), *răsipeşte* (1855, 1863) — *risipeşte* (1875) (Alecsandri; *ibidem*, 414).

Ă păstrat în *mulţămi* (RL, 208; NPT, 143; EO, 116), *mulţămire* (Prop., 3), *mulţămit* (DF, I, 11; CIN, 272); *ă* > *u*: *mulţumi* (RL, 205), *mulţumire* (EPL, 31).

Sincopa lui *ă(î)* în *dărnări* (GGV, 33), *dărnătură* (EO, 60), *sfărma* (EO, 24; GGV, 25); cf. *să sfarămi* (EO, 134).

E > *ă* în *străin* (Prop., 1; RL, 201; NPT, 184; GGV, 28), *înstrăinaţi* (Cd. rom., 49); cf. însă, mai rar, *strein* (Prop., 325; Cd. rom., 39).

E păstrat în *ceti* (RL, 186; NPT, 53; A. Rus., 14; EPL, 30; Cr. O., 264; Cd. rom., 48); a trecut la *i* în *biserică* (Alecsandri; St. sec. XIX, II, 166; EO, 50), *citi* (EO, 119), *dimineaţă* (EPL, 17), *nimerim* (DF, I, 25), *nişte* (general), *pricepe* (EL, 186), *priveghea* (AZR, 18; Cr. O., 3).

E > *i* în *crier* (RL, 186; CIN, 7), *cutrier* (EO, 152), *grier* (DF, I, 17; EO, 152), *închierea* (LAG, 44), *închieturile* (Cr. O., 40), *trierînd* (A. Rus., 21).

E, nu *i*, în *ne mierăm* (RS, 17), *te micri* (Cr. O., 62).

Sincopa lui *e(i)* în *să dreagă* (Cr. O., 16), *dreaptă* (NPT, 167), *dreptate* (DF, I, 18) etc.

Alături de *priimi* (Prop., 3; NPT, 221; GGV, 122; LAG, 34), apare *primi* (NPT, 239; Cr. O., 59; CIN, 4; MOM, 456).

Î păstrat în *gîci* (Prop., 158; EO, 53; Cr. O., 61), *întra* (DF, II, 5; Cr. O., 112; LAG, 92); *î* > *i* în *a ghicit* (EO, 80), *intra* (Prop. 6; AZR, 12; GGV, 102). *Modificări în ediţii*: *între* (1839) — *intre* (1857) (Negruzzi; Breabăn-Christache, N., 229).

Î păstrat în *îmbla* (NPT, 253; EO, 12; Cr. O., 59), *împle(a)* (NPT, 69; EO, 84), *împla* (NPT, 93); de cele mai multe ori, *î* apare trecut la *u*: *umbla* (DF, II, 43; EO, 105; CIN, 9; Cd. rom., 553), *umpla* (A. Rus., 51; EO, 134; GGV, 75), *umple(a)* (RL, 498; EO, 84; BAV, 12). *Modificări în ediţii*: *umblînd*, *umplu* (1837) — *îmblînd*, *îmblu* (1857) (Negruzzi; Breabăn-Christache, N., 229), *împlate* (1853) — *umplate* (1857) (Alecsandri: A. Op., I, 334).

Alături de *nour*, cu *o* — *o* > *o* — *u*, frecvent răspîndit la scriitorii moldoveni ai epocii (vezi de ex.: RL, 253; EO, 26; GGV, 76), apare şi *nor* (EO, 17).

O > *u* în *cutrupit* (GGV, 6), *să micşureze* (NPT, 125).

O > *u* în *cucoană* (EO, 137), *cucoş* (EPL, 17).

U nu a trecut la *i* (prin stadiul *î*) şi nici *s* nu a fost înlocuit prin analogic în *subsuori* (Cr. O., 66).

U > *o* în *poroncă* (Cr. O., 57), *poronci* (DF, I, 17; ALS, 3); cf. însă şi *să poruncesc* (NPT, 124), *poruncitor* (EPL, 48).

U > *o* în *coprinde* (Cd. rom., 29); tot acolo însă şi *se va cuprinde* (28).

Diftongul *iu* păstrat în *minciunos* (Prop., 19; Cd. rom., 850); cf. şi *mincinos* (EPL, 87).

Consonantism. P în *îndărăpt* (Negruzzi; St. sec. XIX, II, 48; A. Rus., 24; EO, 66, unde rimează cu *piept*), *îndărăpnic* (Russo; Leonte, R., 14), dar *îndărăt* (EO, 52, rimează cu *încet*, 132).

M păstrat în *rumpe* (DF, I, 19; EPL, 59; Cd. rom., 945), dar a căzut în *rupe* (DF, I, 23; AZR, 21; EPL, 9; Cr. O., 41).

V > *h* în *huiet* (RL, 311).

T dur în *stînge* (NPT, 267; EO, 40; GGV, 4); dar *t* moale apare mult mai des: *stinge* (AZR, 17; EO, 28; Cd. rom., 476 etc.). *Modificări în ediţii: stînge* (1853, 1863) — *stinge* (1875) (Alecsandri; A. Op., I, 369).

Grupul *şt* (+ *e*, *i*) redat prin *sc* (+ *e*, *i*), dar numai în textele scrise cu litere latine şi ortografie etimologică: *nu sciu* (Cd. rom., 29).

Rotacismul lui *-n-* păstrat în *pără* (Prop., 6; Alecsandri, Haneş, D., 171); în *punoi* (BAV, 48), *punoicrea* (BAV, 49) avem a face cu o falsă regresie.

N > *r* în *amăruntul* (CIN, 1; Cd. rom., 28), *amerinţa* (Cd. rom., 60), *nimăruia* (EO, 84; VH, 11); cf. însă *de-amănuntul* (Alecsandri; DA).

Propagarea lui *n* în *genunchi* (EO, 76; Cr. O., 62), *îngenunchia* (Prop., 103; ALS, 65), *mănunchiu* (MOM, 561); cf. şi, rar, *genuchi* (NPT, 215).

Ş > *s* în *deschide* (NPT, 279; LAG, 43; Cd. rom., 35), *deschise* (CIN, 136).

J (= *ž*) în *să mă îndrăjesc* (A. Rus., 29), *înţălej* (Russo; Leonte, R., 20) etc. Grafii ca *să-mi ajiuţi* (ALS, 7), *desjiugă* (ALS, 8) ar putea reda, cu aproximaţie, fricativa *ž*. *Sprigini* (Russo; St. sec. XIX, II, 13) este o grafie hipercorectă. *Modificări în ediţii: jingaşul* (1857) — *gingaşul* (1863, 1875) (Alecsandri; A. Op., I, 512), *întreji* (1857) — *întregi* (1875) (Alecsandri; *ibidem*, 511).

R dur în *ghiară* (pl.; CIN, 28), *ră* (BAV, 11), *răpaos* (CIN, 9), *se răvarsă* (CIN, 142), *strîgai* (RS, 1870); cf. şi *răpede* (RL, 107; EPL, 44), *rălele* (Prop., 161). Grafii hipercorecte (latinizante): *reu* (RL, 208), *riul* (GGV, 45) etc.

R > *l* în *s-au tulburat* (VH, 3), *tulburată* (Cr. O., 209), dar fonetismul cu *r* are o mult mai largă răspîndire.

R > *l* în *tutulor* (rar: Prop., supliment; Russo, Leonte, R., 13; AT, 31).

Dispariţia prin disimilare totală a lui *r* în *fereastă* (RL, 19; EPL, 62; Cr. O., 22; BAV, 10; MOM, 463), *Modificări în ediţii*: *fereasta* (1863) — *fereastra* (1875) (Alecsandri; A. Op., I, 615).

L > *n* în *cecalantă* (BAV, 34).

L moale apare alături de *l* dur în *astfeliu* (AZR, 9), *feliu(l)* (EPL, 89; MOM, 461), *feliuritele* (GGV, 5) — *fel* (RL, 205; EPL, 24; Cr. O. 6), *astfel* (DF, I, 10; NPT, 153; A. Rus., 16; Cd. rom., 920). *Modificări în ediţii: feliu* (1844) — *fel* (1857) (Alecsandri; Seche, M., 163).

H > *f* > *v* în *prav* (Russo; Leonte, R., 14), *vîrv* (CIN, 271; GGV, 87), *vrav* (EO, 105; Cr. O., 264).

Afereza lui *h* în *aideţi* (DF, I, 16), *ambari* (DF, II, 9), *otar* (EO, 37), *otărîrile* (Cd. rom., 35).

Morfologie

Mînă face pluralul în *-i* sau *-e* : *mînele* (AZR, 30), *mînile* (Prop., 6) etc. (pentru alte exemple, vezi mai sus, p. 516, 523).

Neutrele prezentînd un *r* în rădăcină fac pluralul în *-ă* : *cară* (GGV, 3), *cocoarăle* (CIN, 70), *hotară* (DF, I, 18; EO, 183; MOM, 464), *izvoară* (EO, 43), *ogoară* (rimează cu *să moară*; DF, I, 38), *pahară* (rimează cu *amară*; EO, 155), *popoară* (EO, 44), dar formele în *-e* sînt din ce în ce mai numeroase : *hotare* (AT, 20; LAG, 131; MOM, 554), *izvoare (isvoare)* (RL, 201; EO, 31; GGV, 56), *pahare* (EPL, 99), *popoare* (EO, 24; GGV, 63), *zăvoarele* (NPT, 81). *Modificări în ediții* : *cară* (1863) — *care* (1875) (Alecsandri; A. Op., I, 518).

Pronumele și adjectivele demonstrative de tip nordic apar cu oarecare insistență : *aiest* (Negruzzi; Haneș, D., 159), *aista* (NPT, 242; Cr. O, 21), *aiasta* (Creangă; St. sec. XIX, II, 355), *aieste(a)* (Cr. O., 23, 89), *ist* (A. Rus., 9; EPL, 62; Cr. O., 41), *iastă* (Negruzzi; Haneș, D., 159), *ițialalți* (Cr. O., 202). Nu puține sînt cazurile cînd în textele moldovenești întîlnim și formele de tip sudic ale demonstrativului : *ăst* (EO, 204), *ast* (Prop., 336; EO, 150), *astă* (DF, I, 10; NPT, 253; EO, 36), *asta* (NPT, 242; AZR, 35; EO, 35; Cr. O., 3; AT, *pref.)*, *astea* (EO, 134).

Pronume negative : *nime* (DF, II, 39; NPT, 207; EO, 55; Cr. O., 39) — *nimeni* (EO, 52) — *nimene(a)* (Prop., 3; EPL, 31; BAV, 52) — *nimine* (Russo; Leonte, R., 12; VH, 15), *nimică (nimica)* (DF, I, 26; Prop., 6; NPT, 141; EO, 38; Cr. O., 187) — *nimic* (DF, I, 28; NPT, 48; EO, 28; BAV, 29).

Pronumele nehotărîte *verice, verce* (Cd. rom., 919, 920).

Numeralele ordinale se termină la masculin în *-le* și *-lea* : *al doile* (Prop., 100; A. Cl., 2; CIN, 14; MOM, 463), *al triile* (DF, I, 33; RL, 253), *al patrule* (AT, 26) — *al doilea* (RL, 21; Cr. O., 182; BAV, 52; Cd. rom., 30), *al treilea* (Cr. O., 35; MOM, 601).

Forme cu *ă* la ind. prez. pers. 1 și 2 sg. : *mă prăzi* (AZR, 34), *răzl* (DF, II, 30).

Verbele *a desfășura, împresura, înconjura, înfășura, măsura* și *strecura* prezintă la ind. și conj. prez., alături de formele etimologice : *desfășură* (EO, 48), *mă-mpresuri* (EO, 201), *încunjură* (EO, 46), *înfășură* (NS, I, 308), *(se) măsură* (EO, 132; Cr. O., 61; AT, 1), *se strecură* (EPL, 51), și pe cele analogice în *-or, -ori, -oară (-oare)* : *desfășoară* (EO, 44), *înconjoară* (EO, 152), *se-nfășoară* (EO, 52), *măsoară* (EO, 60), *să măsoare* (Cd. rom., 963), *te strecoară* (EO, 198).

Forme „slabe" de prez. ind. la verbele de conjugarea a IV-a : *mințesc* (RL, 209), *simțesc* (RL, 11; CIN, 4), *se simțește* (Prop., 160; NPT, 171).

Verbul *a scrie* prezintă forma *a scri* (Negruzzi; St. sec. XIX, II, 52; Russo; Leonte, R., 22).

Verbul *a fi* are la prez. ind. pers. 3 sg. forma *îi* (AZR, 32), alături de care se întîlnește și *e* (NPT, 252). *Modificări în ediții* : *îi* (1844) — *e* (1872) (Kogălniceanu; Simonescu, K., 73).

Repetarea pronumelui reflexiv (și a auxiliarului) la ind. perf. comp. : *m-am dusu-m-am* (Cr. O., 191).

La viitor pers. 3 sg. apare destul de frecvent auxiliarul *a* : *a face* (NPT, 143), *te-a ocărî* (ALS, 1), *a să-i slugiască* (AZR, 144), *a să beie* (EPL, 49), *a fi* (EO, 38), *a veni* (Cr. O., 4), *s-a încrîncena* (Cr. O., 41).

La Eminescu se întîlneşte şi auxiliarul *o : o fi* (EO, 146); cf. şi *osăţie* (EO, 196), *o să ţie* (EO, 76).

Verbul *a lăsa* prezintă la conj. prez. pers. 3 sg. forma *să lese (să lesă)* (Russo ; Haneş., D., 185 ; Cr. O., 9) ; cf. *să lase* (Cr. O., 77).

Forme specifice de imperativ : *adă* (NPT, 48 ; A. Rus., 17 ; Cr. O., 39), *vină* (ALS, 5 ; EO, 48) ; de observat că la Eminescu forma cea mai răspîndită este *vino* (EO, 49, 75, 120 etc.).

Adverbe : *acum(a)* (DF, I, 7 ; NPT, 243 ; EO, 45, 146 ; CIN, 336 ; LAG, 133) — *acu* (EO, 127) — *amu* (Cr. O., 77), *dincotro* (DF, I , 12 ; RL, 225).

Prepoziţii : *către* (DF, I, 6 ; NPT, 221 ; EPL, 86 ; AT, *pref.* ; MOM, 453) — *către* (EO, 65 ; Cd. rom., 30), *după* (peste tot) — *dupe* (Cd. rom., 935) — *dupre* (RL, 203 ; GGV, 24 ; LAG, 60).

Conjuncţii : *dacă* (peste tot) — *deacă* (CIN, 14 ; AT, *pref.*).

Lexic

Elemente de tip nordic : bortă (CIN, 79), *bostan* (CIN, 261), *buhai* (Cr. O., 22), *bumb* (EPL, 84), *căsăpi, căsăpie* (Alecsandri ; DA), *chelbos* (NS, I, 249), *cimilitură* (Prop., 158), *ciolan* (RL, 387 ; BAV, 12), *ciubotă (ciobotă)* (VII, 12 ; MOM, 478), *cocostîrc* (CIN, 112), *colb* (Prop., 20), *crîşca* (Cr. O., 58), *crîşmă* (EPL, 26), *curechi* (Cr. O., 199 ; CIN, 303), *cute* (EPL, 17), *feredeu* (BAV, 12), *gloď* (Alecsandri ; Haneş, D., 172), *harbuz* (VH, 8), *horn* (Cr. O., 4), *hulubaş* (Cr. O., 70), *mai* (BAV, 25), *mire* (RL, 207 ; GGV, 111), *mîţă* (DF, I, 18 ; CIN, 23), *moare* (A. Rus., 12 ; VH, 8), *moş* (Alecsandri ; St. sec. XIX, II, 173), *ogeag* (DF, II, 39), *ogheal* (RS, 170), *ogradă* (EO, 46 ; Cr. O., 267), *omăt* (Cr. O., 184 ; CIN, 273), *păpuşoi (popuşoi)* (NPT, 195 ; Cr. O., 62 ; VII, 10), *perj* (CIN, 298), *perjă* (VH, 7), *pîntece* (Cr. O., 184), *plămîni* (NS, II, 154), *pleş* (Cr. O., 259), *pleşuv* (NS, II, 244), *primbla* (*a se* ~ ; NPT, 170; Cr. O., 102), *primblare* (Prop., 334), *promoroacă* (EO, 69), *prostire* (VII, 18 ; MOM, 452), *rărunchi* (CIN, 7), *săcriu (secriu)* (AZR, 145 ; Cr. O., 150), *steclă* (ALS, 69 ; AT, 16), *stupi* (Cr. O., 103), *sudalmă* (NS, I, 225), *sudoare* (EPL, 62), *şagă* (Cr. O., 79), *şagalnic* (EO, 85), *şugui* (DF, I, 30), *tină* (EO, 56), *ţintirim* (EO, 202 ; Cr. O., 191 ; LAG, 59), *vezeteu* (RL, 158).

Neauă (EO, 2) e un termen specific Banatului şi Crişanei.

Elemente de tip sudic : cismar (NS, III, 274), *cîrciumă* (LAG, 100 ; scris : *crăciumă*), *curte* (EPL, 73), *ficat* (CIN, 7), *înjurător* (Cd. rom., 818), *măcelar* (Cd. rom., 858), *nasture* (Alecsandri ; DLR), *noroi* (EPL, 26), *os* (EPL, 20), *pis[ic]ă* (CIN, 23 : *mîţa* sau *pisa*), *plapomă* (EPL, 29), *porumbel* (EO, 160), *praf* (EO, 36), *prăvălie* (EPL, 26), *prun* (CIN, 298), *prună* (CIN, 261), *unchi* (NPT, 253), *varză* (CIN, 303), *zăpadă* (EO, 46).

Textele moldoveneşti din anii 1836—1881, asupra cărora ne-am oprit în paginile precedente, reflectă cu exactitate principalele etape ale procesului de impunere a normelor unice supradialectale. Reacţia celor mai mulţi moldoveni (în frunte cu Săulescu) la aşa-zisa muntenizare a limbii literare de către Heliade Rădulescu prevestea o evoluţie îndelungă şi dificilă a scrisului literar moldovenesc înspre normele heliadiste. Deşi

ezitantă și uneori contradictorie, atitudinea scriitorilor și a oamenilor de cultură moldoveni își lasă ghicită, totuși, cu destulă ușurință, orientarea, atît în lucrările normative, cît și, mai ales, în textele literare.

Spre deosebire de proiectele ortografice care adoptă etimologismul și, prin aceasta, promovează pînă la un punct noile norme, gramaticile și dicționarele sînt, în general, oscilante. Ele tind să respecte uneori prescripțiile lui Heliade, dar o fac cu o anumită timiditate și, de multe ori, nu duc acțiunea pînă la capăt. Nu trebuie să uităm însă că lucrările pe care le-am avut în vedere datează din jurul anului 1850, fiind, deci, caracteristice unei prime faze din evoluția normei literare moldovenești după 1836.

Situația aceasta se reîntîlnește, pînă la un punct, în textele literare. Nehotărît pînă spre 1860 și, într-o serie de cazuri, și după această dată, uzul literar tinde să se fixeze definitiv în ultimele decenii ale perioadei de care ne ocupăm. În această privință, deși în linii mari evoluează paralel, textele științifice și juridico-administrative manifestă o oarecare întîrziere în procesul de acceptare a normelor unice. Într-o serie de cazuri, cum ar fi fonetismele *cîne*, *mîne*, *șepte*, *grijește* sau formele verbale cu dentală refăcută, adoptarea noilor norme se făcea fără nici o dificultate, întrucît ele erau proprii variantei literare moldovenești. Nu ridica probleme deosebite nici rostirea moale a unor consoane, deoarece, în virtutea tradiției grafice, moldovenii scriseseră totdeauna *semn*, *țes*, *șed* etc., chiar dacă, concomitent, redaseră în scris și rostirea lor dură. Rămîneau însă o serie de cazuri în care acceptarea noilor prescripții normative însemna renunțarea la tradiție, și aici lucrurile se complicau dintr-o dată. E vorba, mai ales, de aux. *au*, de *r* moale în cuvintele formate cu suf. *-ar*, *-tor* și, în special, de notarea lui *ģ*. Dacă, în cele din urmă, spre 1860, grafiile cu *r* dur *(-ar, -tor)* vor deveni majoritare, *ģ* și *au* vor continua să fie folosite și după această dată și va trebui să așteptăm anii 1860—1870 pentru a le vedea eliminate sau cel puțin devenite minoritare. Este interesant de urmărit, în acest sens, soarta lui *ģ* în scrierile beletristice moldovenești din anii 1836—1881. Donici acceptă pe *j* în primul volum al *Fabulelor* sale, pentru ca în cel de al doilea, apărut în același an (1842), să revină la norma tradițională cu *ģ*. Apărută sub conducerea lui Negruzzi, Kogălniceanu și Alecsandri, „Propășirea" se tipărește în 1844 cu *j* (excepții există, desigur, dar majoritare rămîn grafiile cu *j*). Peste 11 ani, „România literară", aflată sub direcția aceluiași Alecsandri, este scrisă cu *ģ*, ceea ce poate fi un indiciu că la „Propășirea" Negruzzi avusese un cuvînt important de spus. După 1855, moldovenii continuă să-l noteze pe *ģ* (tot astfel cum îl redau în scris și pe *au*). Alecsandri, în 1863, n-a optat încă pentru *j* și *a* și cei mai mulți fac ca el. În alte cîteva cazuri, atitudinea moldovenilor necesită, de asemenea, explicații aparte. Am văzut că mulți dintre ei scriu relativ des *barbat*, *calare* (cu *ă* > *a*) și *șede*, *vede* (cu *-eá* > *e*). Cu toate că în cele din urmă ei renunță la aceste particularități, totuși merită să amintim aici atitudinea lui Gh. Asachi, la 1843, care modifică pe *putea* în *pute* și pe *rămînea* în *rămîne*, precum și consecvența cu care Negruzzi lasă neschimbate în 1857 forme ca *barbat*, *capitan* (vezi Breabăn-Christache, N., 225; autoarea a numărat în ediția din 1857 20 de grafii cu *a* și 8 cu *ă*). E posibil ca pentru moldoveni *barbat* și *șede* să fi fost mai „clasice" decît

bărbat și *ședea*, deci mai literare, și din acest motiv să se fi menținut un timp în scris (cf. mai sus p. 516, n. 31).

În general, atitudinea moldovenilor este nuanțată și diferă de la un scriitor la altul. Dacă Negruzzi este exponentul necontestat al orientării spre normele heliadiste, Russo poate fi considerat, prin limba pe care o promovează, un reprezentant de frunte al tradiționalismului moldovenesc. Exemplul lui Negruzzi nu a avut și nici nu putea să aibă rezultate deosebite și rapide, atîta vreme cît personalități de egală valoare ca Alecsandri, Asachi, Kogălniceanu sau Russo dovedeau o atracție mult mai mică pentru normele preconizate de scriitorul muntean. Un rol hotărîtor în această privință l-au avut unirea din 1859 și, mai ales, desăvîrșirea ei în 1862, evenimente care au creat un cadru politic și cultural corespunzător pentru încheierea procesului de impunere a normelor lingvistice supradialectale. Oricare vor fi fost însă reticențele sau ezitările, procesul de unificare era în curs și el trebuia să sfîrșească prin abandonarea normelor moldovenești (ne gîndim, în primul rînd, la trăsăturile fundamentale). Sensul evoluției ni-l indică cu claritate modificările operate în ediții succesive de scriitorii moldoveni. Semnalul îl dă Negruzzi, cu *Păcatele tinereților* (1857), deși trebuie să arătăm că, în unele cazuri, asemenea schimbări apar încă înainte de această dată. Majoritatea modificărilor se semnalează însă în ediții posterioare anului 1859. Semnificative pentru starea de spirit a scriitorilor și a oamenilor de cultură moldoveni sînt formele hipercorecte care se întîlnesc în texte. Faptul că Alecsandri scrie *pînea amară* al *exilului* e o dovadă că el considera forma invariabilă a articolului posesiv incorectă și ținea să-l înlocuiască pe *a* chiar acolo unde nu era cazul. La fel procedează mulți alții (printre ei și Eminescu). În sfîrșit, nu putem trece peste faptul că scriitorii moldoveni, dacă nu acceptă imediat unele norme supradialectale, renunță în schimb să complice lucrurile introducînd o serie de particularități ale graiului moldovenesc. Cînd se adresează totuși limbii populare și redau în scris palatalizarea labialelor sau forme ca (*cl*) *o mîncat*, ei fac aceasta numai pentru a caracteriza vorbirea unor personaje și pentru a reda, astfel, culoarea locală.

Supunîndu-se, în cele din urmă, normelor preconizate de Heliade Rădulescu, moldovenii introduceau în limbă o serie de muntenisme. Vom remarca însă că influența munteană acționează și direct, nu numai prin mijlocirea normelor literare. Ne referim îndeosebi la acele particularități de limbă pe care codul lingvistic heliadist nu le accepta, considerînd, în aceste cazuri, că fonetismul sau forma muntenească trebuiau eliminate (se adaugă la acestea unele muntenisme asupra cărora scriitorul nu se pronunțase). Muntenisme se întîlnesc, astfel, e adevărat destul de rar, încă înainte de 1859 : *d-o făptură*, *p-ale* (la Alecsandri), *greșale*, *tutulor* (la D. Asachi), *greșaște*, *jale*, *scri* (la Negruzzi) ; cf. și *astă* (la Donici), *asta* (la Negruzzi), care ar putea fi explicate însă și prin graiurile moldovenești de sud. Nici Russo nu poate evita folosirea unor muntenisme atît de tipice cum sînt *scri* și *tutulor*. Sînt de amintit aici și cele cîteva cuvinte de tip sudic notate în textele moldovenești dinainte de 1860, mai ales în *Istoria naturală* a lui Cihac, unde sînt puse, de regulă, pe plan secund, după sinonimele moldovenești corespunzătoare. Cuvinte ca *cismar*, *ficat*, *nasture* și *unchi* pot să nu fie însă muntenisme din motive asupra cărora am insistat în alte rînduri. Asemenea înrîuriri muntenești nu sînt însă prea numeroase

pînă la unire. După 1860 și mai ales după 1870, numărul muntenismelor e în creștere, iar apariția lor devine semnificativă. În *Codicele române* tipărite în 1870 la Iași de D. Pastia particularitățile muntenești (neliterare) strecurate în originalele apărute la București nu sînt întotdeauna cenzurate. Apar astfel : *către, să se cuprinză, otărîrile, d-a dreptul* ; cf. și cuvinte ca *înjurător, măcelar*. Dar nicăieri asemenea muntenisme nu apar într-un număr mai mare ca la Eminescu, unde am notat pe *să arate, s-auză, să blestem, să caz, către, desfășoară, înconjoară, o fi, o să ție, mulțumire, nisip, otar, ridica, se risipi, speriată, șade, șapte, să trimiță, vino* sau cuvinte ca *noroi, plapomă, porumbel* ; cf. și *zăpadă*, care se întîlnește însă în sudul Moldovei (*curte, os* și *praf*, deși sudice, se pot explica prin tradiția literară ; o observație similară în legătură cu imperativul *vino*, amintit mai sus). Faptul e deosebit de semnificativ pentru că ne arată că, într-o serie de cazuri, graiul muntenesc începea să exercite, după 1870, o presiune asupra normelor literare recent constituite.

TRANSILVANIA-BANAT

Așa cum aminteam și în capitolul introductiv, activitatea culturală cunoaște în Transilvaia, îndeosebi după 1848, un vizibil declin. Deși extrem de activ și plin de bune intenții, Gh. Barițiu nu poate reedita, în provincia sa natală, multilaterala operă culturală a unui Heliade sau Asachi. O bună parte a celor mai de seamă oameni de știință ai vremii trec munții și se stabilesc în Muntenia sau Moldova (Fl. Aaron, Bărnuțiu, Bojincă, Laurian, I. Maiorescu, Papiu-Ilarian). Cei rămași sînt originari mai ales din sudul provinciei, unde apar dealtfel și publicațiile cele mai de seamă („Gazeta de Transilvania" și „Foaia pentru minte, inimă și literatură" la Brașov, „Telegraful român" la Sibiu).

În domeniul beletristicii, Transilvania, care dăduse în perioada precedentă pe I. Budai-Deleanu, abia dacă numără cîțiva scriitori a căror activitate (cu mult sub nivelul celei desfășurate dincoace de munți) să merite a fi subliniată : A. Mureșanu (*Din poesiile lui ~*, Brașov, 1862), I. Codru-Drăgușanu (*Peregrinul transilvan*, Sibiu, 1865), I. Lăpădatu (*Încercări de literatură*, Brașov, 1864) și I. Vulcan (*Novele*, Budapesta, 1870—1872).

Literatura științifică trăiește îndeosebi prin bănățeanul P. Vasici (*Macroviotica*, Brașov, 1845), care își începuse activitatea înainte de 1836, și prin I. Rus (*Icoana pămîntului sau carte de geografie*, Blaj, 1842). După 1848, nu sînt de amintit decît lucrările unor profesori blăjeni, toate avînd un pronunțat caracter didactic. Un loc aparte trebuie acordat lui T. Cipariu, care, prin lucrările sale (*Crestomatia sau Analecte literarie*, Blaj, 1858, *Principia de limbă și scriptură*, Blaj, 1866), își asigură un rol important în dezvoltarea lingvisticii și filologiei românești.

Neînsemnată e literatura juridică. Din rîndul lucrărilor de acest gen semnalăm un *Codice penale*, apărut la Viena în 1853.

Indicații bibliografice : V. V. Grecu, *Timotei Cipariu și latinismul*, în „Limba română", XIX, 1970, nr. 6, p. 503—514 ; R. Ionașcu, *Sistemele ortografice cu litere chirilice și latine în scrierea limbii române*, ed. a II-a, București, 1894, p. 154—179, 190, 192, 196—224 ; idem, *Gramaticii români*, Iași, 1914, p. 129—130, 135—142, 165—209,

215—221, 226—236, 242—243; G. Istrate, *Preocupări de limbă în activitatea lui George Barițiu*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 417—421; D. Macrea, *Timotei Cipariu*, în *Lingviști și filologi români*, București, 1959, p. 67—78; D. Negomireanu, *Probleme de limbă și stil în poezia lui A. Mureșanu*, în „Cercetări de lingvistică", XIII, 1968, nr. 2, p. 295—304; V. Netea, *Ideile despre limbă ale lui George Barițiu*, în „Limba română", VI, 1957, nr. 5, p. 49—63; I. Pervain, *Timotei Cipariu și „Foaia literară" (1838)*, în „Cercetări de lingvistică", VII, 1962, nr. 1, p. 97—104.

LUCRĂRI NORMATIVE

SISTEME ORTOGRAFICE

Deși Transilvania cunoaște mai multe sisteme ortografice în perioada de care ne ocupăm, singurul care a avut un real succes, devenind cvasioficial, a fost cel al lui T. Cipariu. Formulat în 1841, revăzut apoi, în chestiuni de amănunt, în 1854 și 1866, sistemul ciparian a fost acceptat de comisia filologică întrunită la Sibiu în 1860. La baza lui stă principiul redării în scris a sunetelor românești (indiferent dacă sînt „originare" sau „derivate") prin litera latină de care se serveau romanii pentru a reproduce sunetul aflat la originea celui românesc corespunzător. Dispensîndu-se, în general, de semnele diacritice (există, totuși, unele excepții), Cipariu urmărea să reînvie, în scris, imaginea unei limbi ideale, modelată după latină, eliminînd tot ceea ce nu era originar, ci „spuriu". În ceea ce privește particularitățile fonetice și gramaticale ce ne interesează, soluțiile ortografice ciparіene duceau, aproape fără excepție, la limba „clasică" preconizată de Heliade, pe care o depășeau nu o dată, promovînd, indirect, o serie de particularități a căror mențione în codul de norme heliadist nu fusese făcută. Așa, de pildă, regulile ortografice ciparіene, stabilite în *Extract de ortografie cu litere latinești*, Blaj, 1841, făceau să apară în scris trecerea lui *ă* proton la *a : barbatu* (13), reducerea lui *-eá* la *ę* (dar numai la infinitive) : *a vedè* și la unele substantive : *stè, niè* (12), *c* păstrat după labiale în *meru, peru, vedu* (11) și după *r : reu* (11), *î = i* în *risu, riu, sin* (11), *ж = j : judecu* (13), dar printre excepții se citează *jos*, care trebuia scris *diosu* sau *giosu* etc. Menționăm că în cele mai multe cazuri ortografia ciparіană avea acoperire în pronunțarea românească a zilelor sale, deși, nu o dată, era vorba de particularități fonetice cu totul izolate (*mer, per* apar excepțional într-o zonă foarte restrînsă din Hunedoara, *reu, riu* în nord-estul Banatului și prin Hunedoara etc.) [32].

GRAMATICI

Gramaticile apărute în Transilvania între 1836—1881 (avem în vedere lucrările lui Iszer, *Walachische Sprachlehre für Deutsche*, Brașov, 1846, Bălășescu, *Gramatica română*, Sibiu, 1848, Munteanu, *Gramatică română*, Brașov, 1860—1861, și Mihelțeanu, *Gramatica română*, Sibiu, 1870) promovează, în general, normele literare supradialectale. Există,

[32] Asupra sistemului ortografic ciparian, vezi R. Ionașcu, *Sistemele ortografice cu litere chirilice și latine în scrierea limbii române*, p. 159—171.

cum e firesc, unele excepţii sau oscilaţii asupra cărora vom zăbovi în cele ce urmează. Am întîlnit astfel, sporadic, închiderea lui *e* medial aton la *i : ficior* (IG, 186), *ficioară* (BG, 38). Notarea lui *j* e generală ; *împrejur* e scris fie cu *ĵ* (BG, 156 ; Mt. G., 61), fie cu *j* (IG, 72, 203). Durificarea labialelor apare în mod excepţional : *umăd* (Mt. G., 5), ca şi cea a consoanelor *ţ* şi *z* (mai frecventă în BG : *înţăp*, 83, *oţăt*, 156, *zăr*, 16) şi a consoanei *ş*, urmată de *e : înşălătoriu* (IG, 199). Gramaticile scriu, în general, *şepte* (MG, 33), *şerpele*, *şese* (IG, 65). Am întîlnit însă, după *ş*, şi pe *a : şase* (BG, 52) şi, mai ades, pe *ea : şeapte* (scris : *şépte* ; Mt. G., 30), *şease* (scris : *ş́esse* ; Mt. G., 30). O anumită rezistenţă întîmpină în gramaticile ardeleneşti rostirea dură a lui *r* în cuvintele formate cu suf. *-ar-*, *-tor* şi în alte cuvinte, cum ar fi *cer*, *păstor* etc. În IG : *vacariu* (20), *păstoriu* (23), cf. însă *cer* (48), şi BG : *ferariu* (35), *neguţătoriu* (21) apar forme cu *r* moale. Mt.G. optează pentru formele în *-r : lucrător* (16), *spălător*, *umblător* (65), cf. însă *ceriu* (22), dar MG, deşi apare în 1870, zece ani, aşadar, după Mt. G., face loc din nou formelor cu *r* moale : *ceriul* (14), *învăţătoriu* (4).

În general, se poate spune că, în privinţa f o n e t i c i i, gramaticile lui Munteanu (1860) şi Mihelţeanu (1870) sînt mai aproape de norma literară decît lucrările lui Iszer şi Bălăşescu, publicate, amîndouă, în deceniul al cincilea al secolului trecut.

Aceeaşi tendinţă de acceptare a normelor unice reflectă lucrările gramaticale din Transilvania şi în privinţa m o r f o l o g i c e i . Toţi autorii resping folosirea articolului posesiv invariabil, deşi Bălăşescu îl notează uneori : *a meu*, *a tău* (BG, 59). În privinţa verbelor cu radical în *d*, *n* şi *t*, observăm că, de regulă, preferinţele autorilor merg spre formele refăcute, deşi se menţionează şi formele iotacizate. Mt. G. cere ca „această moitură a lui *n* ... întrebuinţată, deşi nu de toţi în pronunţiă, să nu se introducă şi în scriptură" (59). MG menţionează, alături de formele analogice în *d*, şi pe cele iotacizate, dar le scrie cu *ḑ : se auḑiu* (61), *veḑiu* (63). O situaţie interesantă ne prezintă gramaticile în privinţa terminaţiei pers. 3 pl. a imperfectului. IG (1846) nu menţionează decît formele etimologice : *era* (121), *lăuda* (136). Mt. G. (1860) notează ambele forme : *culegea*, *lăuda* (50) — *erau* (48). BG şi MG (1870) menţionează numai forme analogice : *aveau* (BG, 72), *tăceau* (MG, 59) etc. Aproape la fel stau lucrurile cu perfectul compus pers. 3 sg. IG citează forme cu auxiliarul *au : au avut* (136), *au fost* (121). BG, Mt. G. şi MG recomandă aux. *a : a avut* (BG, 51), *a lăudat* (Mt. G., 51 ; MG, 51). Ultima lucrare notează totuşi (la p. 50), în paranteză, după *a*, pe *o*. Amintim, în fine, că Mt. G. consideră drept literare formele de conjunctiv *să dea*, *să ia*, *să stea* (57), în timp ce MG notează, în 1870, numai forma *să deie* (39).

În privinţa trăsăturilor secundare, vom observa că gramaticile ardeleneşti fac loc pronumelor şi adjectivelor demonstrative „populare" de tip sudic : *ăst* (IG, 88 ; Mt. G., 37), *astă* (IG, 88), *asta* (Mt. G., 37) şi nordic : *îst* (MG, 42), *aist* (Mt. G., 37). Aceeaşi oscilaţie se manifestă în privinţa prezentului indicativ al unor verbe : *lucru* (IG, 120 ; BG. 101 ; MG, 70) — *lucrez* (IG, 120 ; BG, 101 ; Mt. G., 71), *mînc* (IG, 67 ; BG, 81 ; Mt. G., 57 ; MG, 64) — *mănînc* (IG, 67 ; BG, 84 ; Mt. G., 57), formele ardeleneşti fiind în general preferate, întrucît se arătau a fi mai aproape de

etimon. La viitor pers. 3 sg. o gramatică consemnează forma nordică a auxiliarului, *a* (Mt. G., 50), una pe cea sudică, *o* (IG, 130), iar una pe amîndouă, *o* fiind trecut pe plan secund (MG, 50).

DICȚIONARE

Și dicționarele lui Iszer, *Vocabular românesc-nemțesc*, Brașov, 1850, și Barcianu, *Vocabular român-nemțesc*, Sibiu, 1868, respectă, în general, în ceea ce privește f o n e t i c a, normele elaborate în anii 1840. Excepțiile sînt relativ puține. Astfel, la Iszer am notat pe *mîine* (118); *sară* (188; cf. însă *seară*, 214), *săcară* (211), *țapă* (244), *zăr* (68); *șeapte*, *șease* (254); vezi și *umblu* (227), *unflu* (229), *umplu* fiind însă trimis la *împlu* (228) etc. Asemenea fonetisme sînt și mai rare la Barcianu: *zamă*, *zămos* (294); cf. și *drept* (74), dar *direg* (71; *direptate*, 71, e trimis la *dreptate*).

În ceea ce privește l e x i c u l, cele două dicționare cuprind un număr mare de termeni de tip nordic: *bumb* (IVRN, 26), *ciobotă (cibotă)* (IVRN, 248; BV, 39), *copîrșeu* (IVRN, 81), *cucuruz* (IVRN, 86; BV, 55), *curechi* (IVRN, 88; BV, 57), *foale* (IVRN, 235; BV, 87), *mai* (IVRN, 106), *mîță* (IVRN, 119; BV, 147), *nea* (IVRN, 138; BV, 154), *ocol* (IVRN, 141), *ogradă* (IVRN, 140), *omăt* (IVRN, 142; BV, 172), *păpușoi* (IVRN, 174; BV, 179), *pîntece* (BV, 178), *poplon* (IVRN, 158; BV, 195), *porumb* (IVRN, 159; BV, 196), *rănunchi* (IVRN, 184), *rărunche* (BV, 219), *scopesc* (IVRN, 193), *sicriu* (BV, 241), *sudui* (BV, 260), *țintirim* (BV, 270).

Sînt caracteristici sudului termenii: *cimiteriu* (BV, 38), *coșciug* (IVRN, 83; BV, 52), *curte* (IVRN, 88; BV, 57), *ficat* (IVRN, 233; BV, 85), *înjura* (BV, 115), *nastur* (IVRN, 120; BV, 153), *pisică* (BV, 190), *plapomă* (IVRN, 153; BV, 191), *porumb* (IVRN, 159; BV, 196), *praf (prav)* (IVRN, 161; BV, 198), *scuipa* (IVRN, 194; BV, 235), *varză* (BV, 57), *zăpadă* (IVRN, 68; BV, 294).

Într-o serie de cazuri, termenii nordici sînt trimiși, ca variante, la termenii sudici: *țintirim* v. *cimiteriu* (BV, 270), *poplon* v. *plapomă* (BV, 195), *scopesc* v. *scuip* (IVRN, 193), *curechi* v. *varză* (IVRN, 88). Alteori termenul sudic e trimis la cel nordic: *zăpadă* v. *nea* (BV, 294), *coșciug* v. *copîrșeu* (IVRN, 83), *coșciug* v. *sicriu* (BV, 52). Moldovenescul *păpușoi* e trimis la ardelenescul *cucuruz* (BV, 179).

TEXTE LITERARE

Trăsături fundamentale

Diferențele notate în textele ardelenești și bănățene față de normele limbii literare propuse de Heliade în anii 1836—1839 sînt următoarele:

LITERATURA BELETRISTICĂ

a) *ă* proton apare notat *a*, dar numai în textele care folosesc ortografia etimologică: *barbatu* (VN, 3, 5), *imbracata* (CDP, 25), *scapatu* (Pf. P., 117) etc.;

b) *e* medial aton apare trecut la *i* în *galbină* (MP, 37), *îngălbinește* (LÎL, 6), *prietinie* (MP, 3), dar exemplele de acest fel pe care ni le oferă textele sînt foarte rare;

c) reducerea diftongului *eá* (de obicei final) la *e(ę)* a fost notată într-un număr foarte redus de cazuri: *avem* (= aveam; FMIL, 6), *vre* (VN, 10);

d) la fel de rare sînt cazurile în care *iá* apare trecut la *ie(ię)*: *să ieu* (VN, 11);

e) palatalizarea lui *f* și a celorlalte labiale nu se întîlnește în texte. Grafia *mnelu* (CDP, 16) nu reflectă, cum s-ar crede la prima impresie, palatalizarea lui *m*; ea încearcă să redea, într-un fonetism românizant, pe lat. *agnellus*;

f) durificarea labialei *p* se reflectă în elizinnea *p-a vieții* (LÎL, 79). *E* nu apare trecut la *ă* după *b* în *beșicei* (FMIL, 229), *beut* (TR, 313), *beutură* (FMIL, 209; CDP, 16; Pf. P., 25), *se-mbeta* (Pf. P., 22). Menționăm aici și grafii latinizante de tipul *betrînilor* (MP, *pref.*), *petrunde* (LÎL, 6) etc. Tot după o labială întîlnim *ea* în loc de *a* în *mă-mbeată* (LÎL, 85);

g) durificarea lui *d* în *dă* a făcut posibilă eliziunea *d-a suge* (MP, 16). Alte exemple de durificare a lui *d* nu am notat în texte;

h) rostirea dură a lui *s*, *z*, *ț* apare rar: *Dumnezău* (LÎL, 192), *frumusețâ* (MP, 217), *înțălcasă* (FMIL, 11), *sănin* (FMIL, 143), *sîngur* (MP, 23), *țîntă* (LÎL, 33). *Seu* (Pf. P., 6), *sinuri* (LÎL, 3), *țeara* (MP, 42) etc. trebuie considerate grafii latinizante (datorită, în cele mai multe cazuri, aplicării unei ortografii etimologice);

i) *ș*, dur, înainte de *e*, *i*, are o frecvență redusă în textele pe care le-am cercetat: *așăzarea* (FMIL, 11), *am așăzat* (LÎL, *pref.*), *deșărtăciune* (MP, 50), *eșînd* (MP, 99), *propășînd* (MP, *pref.*), *șăzînd* (LÎL, 31). La finalul substantivelor de declinarea I cu radical în *ș*, *j* am notat atît pe *-ă: grijă* (FMIL, 139; LÎL, 13), *ușă* (LÎL, *pref.*), cît și pe *-e: grije* (MP, 90; CDP, 12), *uşe* (TR, 319);

j) în toate textele întîlnim grafii cu *e* (< *ea*) după *ș*, *j* în poziție „moale": FMIL: *propășește* (13); TR: *săvîrșește* (312); MP: *șede* (58); CDP: *se îngrijește* (120), *șepte* (2); Pf. P.: *deșerte* (105), *șepte* (123); VN: *jele* (7), *șede* (40); LÎL: *cerșește* (69), *împărtășește* (190). Exemplele cu *șa*, *ja* sînt rare. Ele apar mai ales în prima perioadă la autori originari din sudul Transilvaniei sau din Banat, niciodată însă în terminația verbelor de conjugarea a IV-a cu radical în *ș*, *j*: *greșalele* (FMIL, 11), *să înșale* (FMIL, 225; autor: Vasici), *jale* (MP, 2; LÎL 4), *șarpe* (FMIL, 279; autor: Barac). În MP și LÎL am notat și pe *jeale* (scris: *jéle*; cuvîntul rimează cu *stele*; MP, 17), *șearpe* (scris: *siérpe*; LÎL, 109);

k) în toate lucrările cercetate de noi, *j* + *o*, *u* latin e redat prin *j*. Excepție face, conform normei heliadiste, *jur* și cuvintele înrudite, care sînt scrise cu *ğ: denpregiur* (CDP, 7), *giuru-i* (Pf. P., 13), *împregiurare* (VN, 8), *încungiurat* (LÎL, 31), *încungiurate* (FMIL, 227), *să-ncungiure* (MP, 4); cf. și *încunjură* (TR. 246);

l) oarecum complicate sînt lucrurile în privința lui *r* din cuvintele formate cu suf. *-ar* și *-tor* și în cuvinte ca *ajutor*, *cer* etc. În FMIL și TR, majoritare sînt grafiile care redau rostirea dură a consoanei: *ajutor* (TR,

227), *trezitorul* (TR, 57), *ţintitor* (FMIL, 11), dar *ascultătoriu* (TR, 177), *cruţătoriul* (FMIL, 12), *grînariu* (FMIL, 7). În MP cele două rostiri apar cu o insistenţă aproximativ egală : *cer* (8), *mor* (105), *spor* (201), *trecător* (90), dar *ajutoriu* (17), *plugariul* (193), *viitoriul* (54), *vînătoriu* (38). În CDP, Pf. P. şi VN am consemnat numai exemple cu *r* moale : *ceriu* (Pf. P., 5), *învăţătoriu* (VN, 8), *luptătoriu* (Pf. P., 21), *mîntuitoriul* (CDP, 13), *şerpariu* (CDP, 3). În LÎL formele în *-tor* sînt din nou puse la contribuţie : *călător* (8), *fărmecător* (55), *păstor* (2), dar *ceriu* (2), *păstoriul* (5), *umbrariu* (36) ;

m) *r* moale în *amăreşte* (FMIL, 247), *să arete* (CDP, 68), *arete-să* (LÎL, *pref.*) etc. Excepţii : *să arate* (Pf. P., 143), *se vîraşte* (FMIL, 209) ;

n) articolul posesiv *a* invariabil apare în unele texte (mai ales la începutul perioadei), nu prea des însă : *a*[le] *nemuritoriului* (FMIL, 200), *a*[l] *ambelor* (TR, 237), *a*[le] *tale* (MP, 22), *a*[le] *cărei* (LÎL, 7) ;

o) formele verbale cu dentală refăcută sînt majoritare în toate textele (excepţie fac, în privinţa verbelor cu radical în *d*, numai FMIL şi CDP). Exemple : FMIL : *pot* (227), *să rămînă* (199), *simt* (409), *să vină* (199) ; TR : *să se despartă* (64), *să ţină* (185), *să vadă* (177) ; MP : *cred* (3), *pot* (98), *spun* (192), *să ţină* (70) ; CDP : *să cad* (13), *să rămînă* (16), *să ţină* (13) ; Pf. P. : *aud* (8), *să rămînă* (44), *să vin* (12) ; VN : *ţin* (16), *să văd* (6), *să vină* (14) ; LÎL : *să împart* (114), *pot* (100), *să spună* (16), *văd* (6). Formele iotacizate, mai rare, apar la rîndul lor în texte : FMIL : *să cază* (277), *pociu* (51), *să rămîie* (50) ; MP : *să arză* (74), *simţ* (19) ; CDP : *crez* (scris : *crediu :* 39), *împarţ* (scris : *impartiu* ; 6), *spuiu* (133) ; Pf. P. : *simţ* (scris : *sentiu* ; 43) ; LÎL : *să auz* (scris : *auţu* ; 130), *să rămîiiă* (81) ;

p) forma în *-a* a imperfectului pers. 3 pl. este frecventă în FMIL : *sta* (6), *ţinea* (6 ; cf. însă *erau*, 200, *făceau*, 210, la bănăţeanul Vasici) şi în CDP, unde e singura întîlnită : *desemna* (2), *se putea* (4), *ţinea* (3). În celelalte texte n-am notat decît forme analogice : TR : *se aflau* (75), *erau* (63) ; MP : *dădeau* (17), *rîdeau* (93) ; Pf. P. : *cruţau* (13), *suflau* (5) ; VN : *se găscau* (21), *vorbiau* (5) ; LÎL : *îmblau* (131), *şopteau* (31) ;

q) auxiliarul *a* (la ind. perf. comp. pers. 3 sg.) apare în toate textele, cu excepţia lui CDP. Exemple : FMIL : *s-a slujit* (11) ; TR : *a fost* (183), *a lovit* (185) ; MP : *s-a despărţit* (7), *a iubit* (8) ; Pf. P. : *a privit* (6), *i-a surîs* (5) ; VN : *a petrecut* (20), *a sosit* (15) ; LÎL : *s-a despoiat* (6). Forme construite cu *au* am consemnat în FMIL (unde sînt numeroase) : *au alungat* (7), *au căpătat* (7) şi în CDP : *au purtat* (12), *au zis* (12) ;

r) forme verbale de conjunctiv în *-ea (-a) : să bea* (FMIL, 220 ; TR, 185 ; LÎL, 28), *să dea* (FMIL, 144 ; MP, 9), *să (se) ia* (FMIL, 48 ; MP, 8 ; LÎL, 28), *să stea* (FMIL, 144) ; cf. însă, mai rar, şi forme în *-eie : să beie* (VN, 23), *să deie* (TR, 59), *să ieie* (CDP, 119 ; Pf. P., 169), *să steie* (CDP, 17).

LITERATURA ŞTIINŢIFICĂ

a) foarte rare cazuri de trecere a lui *ă* proton la *a : varsatului* (VM, 68). În textele scrise cu litere latine, grafii ca *s-au lasat* (MA, 9) se explică prin aplicarea ortografiei etimologice ;

b) închiderea lui *e* medial aton la *i* ne întîmpină (nu prea des însă) în lucrările dinainte de 1850 : *s-ar curini* (RIP, XIII), *galbine* (VM, 67), *prietin* (VM, 73), *trii* (RIP, VII);

c) rare exemple prezentînd un *-eá* redus la *e (ę) : să vor vede* (RIP, XX);

d) în RIP am consemnat cîteva cazuri de trecere a lui *iá* la *ie (ię) : corăbiet* (252), *împrăştiete* (101), *tăieţi* (182);

e) n-am întîlnit în textele ştiinţifice cazuri de durificare a labialelor. După *b* apare *e* nu *ă* în : *beşică* (VM, 77), *beuturilor* (VM, 87). Am notat pe *ea* în loc de *a* după labiale : *measă* (MA, 60), *peană* (VM, 60); amîndouă grafiile pot acoperi rostiri reale din unele graiuri ardeleneşti;

f) durificarea lui *s, z, ţ* este freeventă în RIP : *înţăleg* (IV), *înzăstraţi* (XI), *părăsăse* (96), *aş fi presîmţit* (I), *sîla* (III) şi rară în VM : *ţapene* (85), *zamă* (82). În celelalte texte, scrise cu litere latine, fenomenul apare cu totul sporadic. Grafii hipercorecte (latinizante) : *septămîni* (VM, 74), *sirguinţă* (VM, 87) etc.;

g) durificarea lui *ş* (+ *e*) apare în RIP : *orăşăl* (XIII), *şăsurile* (186) şi în VM : *deşărtate* (77), *ne-nşălătoare* (86), dar este minoritară, mai ales în cea din urmă lucrare. *Gingaşă* (VM, 95), *grijă* (VM, 93) apar alături de *grije* (Ml. G., 13);

h) *ş, j* moi înainte de *e (< ea)*, în poziţie „moale", apar în toate textele. O excepţie : *greşalele* (VM, 96), dar autorul scrie constant *e* în celelalte cazuri : *îngrijeşte* (65), *săvîrşeşte* (18), *al şeptelea* (116);

i) ca şi în textele beletristice, *j* + *o*, *u* latin este redat întotdeauna prin *j*, iar *jur* şi cuvintele înrudite sînt scrise cu *ğ*. O excepţie : *-neonjurînd* (VM, 165), dar autorul foloseşte de obicei în aceste cuvinte pe *ğ* : *-neungiurat* (64), *împregiur* (67);

j) în VM formele în *-ar, -tor* alternează cu cele în *-ariu, -toriu : arătător* (75), *cumpănitor* (80), *nestricător* (78), dar *pătrariu* (176), *ucigătoriu* (63); cf. şi *ceriului* (170). La ceilalţi autori am consemnat numai forme cu *r* moale : *căldărariu* (MA, 54), *cercătoriu* (Ml. G., 33), *despărţitoriu* (RIP, II) etc.;

k) în textele ştiinţifice ardeleneşti se scrie *e*, nu *a* sau *ă*, după *r*, în poziţie „moale" : *izvoreşte* (RIP, 186), *se otăreşte* (RIP, 74);

l) exemplele cu *a* invariabil nu sînt prea numeroase, fiind recoltate din RIP : *a*[le] *domniilor voastre* (III), *a*[l] *sistemei* (1) şi VM : *a*[le] *bolnavului* (68), *a*[le] *sale* (66); în rest am consemnat numai exemple cu art. pos. variabil;

m) textele acordă preferinţă formelor verbale cu dentală refăcută : RIP : *văd* (VI); VM : *să ardă* (63), *să pună* (119); MA : *să se cuprindă* (57), *să împartă* (132, 138), *să se pună* (17), *să-i răspundă* (85), *să se vină* (98). Formele iotacizate sînt rare (ele apar totuşi ceva mai des în MA) : RIP : *să ţie* (XV); VM : *să ţiie* (66); MA : *să cuprinză* (scris : *se cuprindia ;* 47); *să împarţă* (scris : *se impartia ;* 99), *să viie* (scris : *se venia*; 17);

n) formele etimologice de imperfect pers. 3 pl. apar în RIP : *avea* (74), *purta* (78). În rest, am notat forme în *-u : se aflau* (Ml. G., 13), *custau* (MA, 71), *erau* (VM, 67), *înveliau* (Ml. G., 13), *mergeau* (VM, 183) etc.;

o) în RIP şi VM, apărute înainte de 1850, am întîlnit numai forme de perf. comp. pers. 3 sg. construite cu *au : au fost* (RIP, I), *s-au înreninat*

(VM, 73), *au părtinit* (RIP, 153) etc. Ceilalţi doi autori îl folosesc pe *a : a bătut* (Ml. G., 29), *a făcut* (MA, 4), *a pierdut* (MA, 6), *a purtat* (Ml. G., 13).

LITERATURA JURIDICO-ADMINISTRATIVĂ

a) *a*, nu *ă*, ca urmare a aplicării ortografiei ciupiene : *barbaţi* (AAT, 27);

b) foarte rare cazuri de trecere a lui *e* medial aton la *i : asemineа* (Cd. pen. 1853, 10);

c) labialele sînt totdeauna moi; am notat, ca şi în alte texte scrise cu litere latine şi ortografie etimologică, grafii prezentînd un *e* după labiale : *mesuri, se vedu* (AAT, 76);

d) grafii hipercorecte (latinizante), prezentînd *e* şi *i* după *ţ : aţiţare* (Cd. pen. 1853, 103), *ţeri* (Cd. pen. 1853, 6);

e) *j* notează pe *j* + *o*, *u* latin, iar *ĝ* e întrebuinţat pentru redarea în scris a lui *jur* şi a cuvintelor înrudite : *împregiurări(le)* (Cd. pen. 1853, 12; AAT, 28). O excepţie : *agiungerea* (AAT, 25); în acelaşi text notăm însă, de regulă, *j : ajutor* (29), *jos* (35);

f) *r* dur alternează cu *r* moale în ambele texte în cuvinte de tipul *argintar, croitor*, cu observaţia că în Cd. pen. 1853 formele cu *r* dur sînt mai numeroase, în timp ce în AAT precumpănitoare se arată a fi formele cu *r* moale. Exemple : *ajutorul* (AAT, 24), *făptorul* (Cd. pen. 1853, 12), *tipăritorului* (Cd. pen. 1853, 204), *vînzătorul* (Cd. pen. 1853, 14) — *ajutoriu* (Cd. pen. 1853, 13), *hotărîtoriu* (AAT, 35), *viitoriu* (AAT, 31);

g) n-am consemnat în textele cercetate exemple de tipul *hotăreşte (hotărăşte) — hotăraşte*;

h) sporadica folosire a art. pos. invariabil *a : a*[le] *comitetului* (AAT, 29);

i) forme cu dentală refăcută : Cd. pen. 1853 : *să prevadă* (42), *să se pună* (7), *să se scoată* (24); AAT : *să se deschidă* (52), *să se pună* (108), *să ţină* (105);

j) auxiliarul *a* la ind. perf. compus pers. 3 sg. cunoaşte o largă răspîndire : Cd. pen. 1853 : *datu-s-a* (10), *s-a produs* (11), *s-a tipărit* (204); AAT : *s-a decis* (23), *s-a luat* (49), *a purces* (52), *s-a strigat* (52). În AAT apar, mai rar, şi forme construite cu *au : s-au ectit* (21), *s-au reînceput* (22);

k) alături de formele *să-şi dea* (AAT, 21), *să se ia* (AAT, 72) etc., am notat, o dată, forma *să deie* (Cd. pen. 1853, 13).

Trăsături secundare

Fonetică

Vocalism. A păstrat în *blastămă* (MP, 61), *să te sparii* (Pf. P., 41); cf. şi *razăm* (RIP, II), *razim* (MP, 119), *se razimă* (VM, 99).

A aton > *ă* în *tăbac* (RIP, 195; VM, 280), *zădar* (VM, 73), *zăhar* (RIP, 253); cf. însă *zadar* (FMIL, 280).

Ă nu a trecut la *î* în *mănie* (VM, 247), *mănioşi* (LÎL, 29), *pănă* (FMIL, 228; Cd. pen. 1853, 6).

Ă păstrat în *păharul* (MP, 22; LÎL, 18); *ă* > *a* în *pahar* (VM, 76), *paharul* (FMIL, 209).

Ă păstrat în : *blăstemata* (CDP, 71 ; Pf. P., 43), *blăstemu-ți* (LÎL, 20), *fămeiască* (RIP, 98), *părechc* (CDP, 120 ; RIP, XI), *părete* (CDP, 69 ; MA, 56), *a spăria* (FMIL, 210), *se spăria* (VN, 55), *spăriata* (Pf. P., 8) ; cf. și *răzămată* (RIP, 279) ; *ă* > *e* în *blestemul* (VM, 3), *femeie* (VN, 5 ; AAT, 106), *necazul* (LÎL, 32), *necăjiți* (Pf. P., 40).

Ă păstrat în *năsip* (FMIL, 229 ; VM, 90), *rădica* (LÎL, 8 ; RIP, 179 ; VM, 99 ; Cd. pen. 1853, 13), *rădicat* (Ml. G., 22), *s-au răsipit* (LÎL, 102) ; *ă* > *i* în *ridica* (FMIL, 12 ; TR, 311).

Ă > *o* în *tovarоșii* (LÎL, 97 ; VM, 119).

Ă păstrat în *mulțămi* (AAT, 36), *mulțămire* (LÎL, 78), *mulțămit* (CDP, 15 ; 153 ; VM, 170) ; foarte rar. *ă* > *u* : *mulțumire* (AAT, 36), *mulțumit* (MP, 55).

E > *ă* în *lăpăda* (TR, 30 ; MP, 43 ; Pf. P., 116 ; LÎL, 124 ; RIP, III), *lăpădarea* (FMIL, 211), *lăpădătură* (Cd. pen. 1853, 187). Foarte rar, *e* apare păstrat : *au lepădat* (FMIL, 279).

E > *ă* în *străin* (FMIL, 11 ; TR, 313 ; CDP, 8 ; Ml. G., 15 ; Cd. pen. 1853, 23) ; cf., mai rar, *strein* (TR, 185).

E păstrat în *beserecă (beserică)* (CDP, 4 ; RIP, II), *ceti* (FMIL, 11 ; CDP, 2 ; Pf. P., 14 ; VN, 5), *demîneață* (Pf. P., 11 ; VN, 5), *nește* (CDP, 4 ; Pf. P., 25) ; *e* > *i* : *bisericești* (FMIL, 49), *citi* (FMIL, 49 ; MP, *pref.*), *niște* (TR, 177), *priceput* (FMIL, 11), *prevegheare* (Cd. pen. 1853, 15).

Cu totul sporadic, *e* > *i* în *închietă* (RIP, 179).

E păstrat în *detor* (MP, 20), *detorie* (Pf. P., 54 ; MA, 1), *detorință* (MP, 72 ; CDP, 39 ; VN, 39) ; cf. și *datori* (VM, 90), *datorie* (AAT, 30), *datorință* (FMIL, 12), *dătoriu* (RIP, IV).

De cele mai multe ori *e(i)* nu se sincopează în *dereaptă* (Ml. G., 20), *deregătorie* (FMIL, 52 ; RIP, IV ; Ml. G., 19), *direge* (FMIL, 6 ; VM, 64), *dirept*, *direaptă* (MP, 84 ; Pf. P., 160 ; Ml. G., 20), *direptate* (Pf. P., 20) etc. Sincopa lui *e(i)* apare într-o serie de cazuri : *dregătorie* (Cd. pen. 1853, 48), *drept* (FMIL, 6 ; VM, 58), *dreptatea* (Pf. P., 15).

I-i > *i* : *primi* (FMIL, 51 ; MP, 61 ; VN, 15 ; RIP, XVI), *primirei* (AAT, 29) etc. Formele cu *i-i* sînt mai rare : *priimi* (CDP, 118 ; VM, 67), *priimite* (AAT, 76).

Î păstrat în *gîcește* (MP, 210), *întra* (TR, 312 ; MP, 51 ; VM, 183), dar adeseori *î* > *i* : *intra* (FMIL, 6 ; Cd. pen. 1853, 9 ; AAT, 77), *intrarea* (Ml. G., 27), *vom reintra* (LÎL, *pref.*).

Î > *i* (sau *i* păstrat ?) în *tinăr* (FMIL, 51), *tinăra* (LÎL, 12), *tinărului* (Ml. G., 8) ; cf. și *tinărețe* (FMIL, 257), cu *ă* pentru *e*.

În marea majoritate a cazurilor, *î* nu apare trecut la *u* în *îmbla* (FMIL, 52 ; MP, *pref.* ; CDP, 8 ; VM, 73), *îmfla (înfla)* (CDP, 23), *înflări* (VM, 74), *înflate* (FMIL, 39), *împlea* (FMIL, 265 ; Pf. P., 17 ; LÎL, 165 ; Ml. G., 36 ; MA, 70). Exemplele cu *î* > *u* sînt rare : *neumblate* (RIP, XIII), *umflare* (FMIL, 29), *umplînd* (FMIL, 144) și provin din prima parte a perioadei de care ne ocupăm.

Sporadic, *î* > *u* în *curund* (RIP, 3 ; cf. însă în aceeași lucrare *curînd*, 27).

O aton > *u* în *murari* (MA, 77), *urez* (RIP, 253 ; VM, 104 ; MA, 104). *O* (refăcut) în *dormim* (VM, 64), *a dormit* (CDP, 36), *dormiților* (Cd. pen. 1853, 13).

U > *o* în *coprinse* (CDP, 16), *coprinzătoare* (MP, *pref.*).

Sincopa lui *u* în *usca* (MP, 9; Pf. P., 61; LÎL, 21); cf. însă *se usucă* (VM, 177).

A nu *ea* în *să laped* (CDP, 117).

Iu păstrat în *minciunoasă* (Cd. pen. 1853, 77), *minciunoşilor* (CDP, 9).

Consonantism. P în *dindărăpt* (TR, 184), *îndărăpt* (FMIL, 13; MP, 210; VN, 117; VM, 84), *îndărăptnicirea* (AAT, 35); cf. *îndărăt* (VM, 280).

M păstrat în *rumpe* (MP, 99; Pf. P., 45; LÎL, 100); cf. însă şi *rupe* (FMIL, 49; CDP, 6).

V (nu *f*) în *svat* (MP, 198; CDP, 118; LÎL, 111; Ml. G., 17).

Durificarea lui *t* (în grupul *st*): *stărp* (RIP, XI), *stînge* (FMIL, 209; VM, 68), dar exemplele provin din prima parte a perioadei; cf. *a stinge* (CDP, 45), *stingerea* (Cd. pen. 1853, 85), *stins* (Ml. G., 2) etc.

N > *r* în *amerinţă* (Cd. pen. 1853, 99), *amerinţetoriu* (FMIL, 411), *de-ameruntul* (LÎL, 93), *nimărui* (VM, 240).

Propagarea lui *n* în *genunchi* (Pf. P., 26; VN, 65; LÎL, 68), *mănunchiul* (GT, 1838, 42; F, 1870, 214); cf. *genuchi* (CDP, 12).

Ń apare rar în VM: *greoane* (96); cf. în acecaşi lucrare *rîie* (81). Urmarea ortografiei etimologice cu litere latine a făcut ca în unele cazuri vechiul *ń* să fie reînviat în grafii ca *(să) spuni* (LÎL, 88, 111), *te ţini* (scris: *te tieni*; VN, 3).

Grupul *şt (+ e, i)* redat prin *sc (+ e, i)*: *crescere* (VN, 20), *cunosci* (MP, 4), *nascere* (Cd. pen. 1853, 41) etc.

Ş > *s* în *deschide* şi compusele: *deschid* (FMIL, 128), *au deschis* (LÎL, 96), *deschiderea* (Cd. pen. 1853, 104), *deschisă* (VM, 110).

Ğ > *j*, rar, în *ajiungerei* (AAT, 25), *jingaşul* (TR, 176), *a mărjini* (TR, 177).

Dispariţia prin disimilare totală a lui *r* în *fereastă* (VN, 103; LÎL, 6, unde rimează cu *creastă*).

R dur în *ocărăsc* (MP, 197), *strîcătoare* (RIP, VII), *trăbuie* (RIP, V), *trăsare* (Pf. P., 8); cf. şi *răpede* (Pf. P., 42); *r* moale în *voiu crepa* (FMIL, 278), *crepat* (Ml. G., 83), *isvoresc* (VN, 16), *stricătoare* (FMIL, 11). Grafii etimologice (latinizante): *resună* (LÎL, 2), *risete* (VN, 25) etc.

R > *l* în *tulburoase* (Ml. G., 6), dar fonetismul *r* continuă să apară frecvent: *turbură* (VM, 65), *turburaţi* (RIP, III), *turburările* (Ml. G., 77) etc.

L moale în *astfeliu* (Pf. P., 5), *feliu* (RIP, XI; VM, 63), *feliuri* (FMIL, 138); *l* dur în *altfel* (MP, 40), *as(l)fel* (FMIL, 50; LÎL, 29).

H > *f* > *v* în *vîrvuri* (Ml. G., 2), *zăduvul* (VM, 7).

Afereza lui *h* în *aide* (LÎL, 21), *otărîre* (RIP, III).

Morfologie

Neutrele cu radical în *r* fac de obicei pluralul în *-e*: *hotare* (Pf. P., 106), *izvoare* (FMIL, 227; LÎL, *pref.*), *odoare* (Pf. P., 41; RIP, II), *popoare* (FMIL, 11; MP, 92; Pf. P., 166; RIP, II); formele în *-ă* apar destul de des: *cară* (CDP, 7; MA, 78), *hotară* (VM, 67), *izvoară* (FMIL, 228; TR, 19), *popoară* (MP, 102).

Pronumele demonstrativ de tip sudic se întîlneşte frecvent : *ăsta* (TR, 185), *astă* (LÎL, 3), *asta* (MP, 95 ; VN, 36 ; Ml. G., 23) etc. Mai rar apar formele de tip nordic : *est* (MP, 68 ; MA, 8).

Pronume negative : *nemic* (MP, 18 ; CDP, 1) — *nemica* (CDP, 20) — *nimic* (TR, 19 ; MP, 50 ; VM, 77) — *nimica* (VM, 66), *nime* (MP, 87 ; Pf. P., 45 ; LÎL, 107) — *nimenca* (LÎL, 87) — *nimene* (Pf. P., 267) — *nimeni* (CDP, 3) — *niminea* (VM, 75) — *nimine* (Cd. pen. 1853, 12).

Numeralele ordinale în *-le : al doile* (MP, 158), *al treile* (CDP, 117), *al 40-le* (Ml. G., 1) apar alături de numerale în *-lea : al doilea* (MA, 23), *optălea* (VM, 116), *al treilea* (LÎL, 162).

Verbele *a minţi*, *a simţi* prezintă la ind. prez. forme „slabe" : *mințesc* (VN, 16), *simțește* (Pf. P., 75).

Verbele *a lucra* şi *a mînca* prezintă la prez. ind. şi conj. formele *lucru* (MP, 176), *lucră* (CDP, 7 ; MA, 77 ; AAT, 35), *să lucre* (TR, 177), respectiv *mîncă* (RIP, X), *să mînce* (MP, 59 ; LÎL, 28). Formele literare de astăzi apar de asemenea : *să lucrez* (TR, 177), *mănîncă* (CDP, 16), *să mănînc* (FMIL, 279). La Vasici, formele *mănîncă* (FMIL, 211), *să mănînce* (VM, 82) pot fi explicate prin graiurile bănăţene.

Verbul *a înconjura* face la conj. prez. *să încungiure* (MP, 4 ; TR, 185).

În chip neaşteptat, pentru exprimarea ind. perf. comp. pers. 3 pl. se foloseşte auxiliarul *a*, ca în graiurile muntenești : *s-a înmulțit* (TR, 237), *a sosit* (TR, 319).

La viitor pers. 3 sg. am notat, o dată, forma *o să semene* (TR, 185).

Adverbe : *acum(a)* (RIP, VIII ; MA, 74), *încătrău* (FMIL, 278 ; VN, 35), *vericum* (MP, 57).

Prepoziţii : *către* (FMIL, 49 ; MP, 3 ; VN, 8 ; RÎP, II ; Ml. G., 1 ; Cd. pen. 1853, 8 ; AAT, 19) — *către* (FMIL, 11 ; TR, 81 ; MP, *pref.* ; VM, 96), *după* (peste tot) — *dupre* (LÎL, *pref.*).

Conjuncţii : *dacă* (FMIL, 6 ; TR, 177 ; MP, 10 ; VM, 63 ; Cd. pen. 1853, 14) — *deacă* (TR, 319 ; MP, 9 ; LÎL, *pref.* ; VM, 63) — *deaca* (LÎL, 97).

Lexic

Elemente de tip nordic : *arină* (RIP, X ; Ml. G., 79), *boltă* (Cd. pen., 1853, 206), *bortă* (RIP, X), *bumb* (TR, 185), *cucuruz* (Ml. G., 38 ; F, 1868 151), *curechi* (Ml. G., 40), *desclinit* (Ml. G., 5), *foale* (VM, 120), *gingină* (Pf. P., 92), *golumb* (FMIL, 211 ; autorul e bănăţeanul Vasici), *mire* (LÎL. 78), *mîţă* (RIP, 96), *neauă* (VM, 281), *omăt* (TR, 15), *pănură* (CDP, 7 ; MA, 70), *plămîni* (GT, 1839, 172), *porumb* (Ml. G., 9), *rănunchi* (FMIL, 229), *sicriu* (LÎL, 31), *sudoare* (LÎL, 84), *ţintirim* (F, 1869, 315), *vinars* (VM, 82 ; Ml. G., 11).

Elemente de tip sudic : *ficat* (FMIL, 229), *înjura* (MP, 144), *pisică* (TR, 185), *plimba* (LÎL, 5), *vearză* (CDP, 15).

Materialul de limbă consemnat în paginile de mai sus ne arată că în Transilvania şi Banat normele unice supradialectale s-au impus cu o repeziciune şi într-o proporţie care, la prima impresie, pot părea surprinzătoare. Mai mult decît în celelalte provincii româneşti (în mod paradoxal, chiar decît în Muntenia), în teritoriul de peste munţi succesul normelor heliadiste a fost desăvîrşit şi s-a izbit de cele mai puţine obstacole. Faptul

este uşor de constatat de-a lungul întregii perioade, dar mai ales după 1860, în toate lucrările cercetate, atît în cele normative, cît şi în textele literare (beletristice, ştiinţifice şi juridico-administrative). Cum se explică lucrul acesta, cînd ştim că baza noii limbi literare era muntenească, iar Transilvania (exceptînd părţile ei sudice) merge, din punct de vedere lingvistic, cu Moldova? De ce au aderat ardelenii şi bănăţenii aproape spontan la codul de norme elaborat de Heliade, în vreme ce moldovenilor le-au trebuit cîteva decenii de ezitări şi rezistenţe (mărturisite sau nu) pentru a ajunge la acelaşi rezultat?

Răspunsul nu e greu de dat, deşi motivele care explică atitudinea oamenilor de cultură de peste munţi sînt multiple.

Adeziunea necondiţionată a ardelenilor şi bănăţenilor la doctrina lingvistică heliadistă ne furnizează o primă explicaţie a fenomenului. Dacă în Moldova ideile lui Heliade au sfîrşit prin a provoca discuţii şi controverse, în Transilvania ele au fost acceptate fără rezerve şi din primul moment. Toţi ardelenii, în frunte cu G. Bariţiu şi T. Cipariu, au primit ca bază a unificării limba bisericească [33]. Şi au primit-o, asemenea lui Heliade şi sub influenţa lui, pentru că ea oferea un număr de fonetisme şi forme mai vechi în raport cu limba vorbită în timpul lor, iar pentru ei ceea ce era mai vechi era, virtual, mai apropiat de latină. O spune în modul cel mai clar cu putinţă Cipariu, atunci cînd arată că „cu cît se află graiul mai înapoi, cu atîta au trebuit să fie mai curat de cuvinte streine şi mai apropiat de prototipul mumei" [34]. Dar ceea ce i-a cîştigat definitiv pe ardeleni şi bănăţeni de partea lui Heliade a fost rolul de regulator suprem pe care scriitorul muntean îl rezerva, în proiectele sale de unificare lingvistică, criteriului latinităţii sau, mai corect spus, criteriului celei mai mari apropieri posibile de latină. Cunoscînd adînc latina şi fiind cu toţii latinişti, ei au înţeles că Heliade voia să realizeze o limbă literară „clasică", adică, în măsura posibilului, cît mai apropiată de latină. De aceea, cel mai erudit dintre ei, Cipariu, a reluat, amplificînd şi detaliind, ba chiar rectificînd uneori, ideile lui Heliade, iar aplicarea normelor unice s-a făcut cu o consecvenţă şi o stăruinţă pe care nici unul dintre cărturarii de dincoace de munţi, inclusiv Heliade, nu le-au dovedit.

Un rol de frunte în procesul de unificare lingvistică l-au jucat în Transilvania lucrările normative, numeroase şi în general bine alcătuite, continuînd tradiţia filologică ardelenească din perioada precedentă. Un loc aparte trebuie rezervat, în acest context, sistemelor ortografice etimologice, care s-au bucurat de un succes timpuriu şi statornic, incomparabil mai mare şi mai durabil decît în Moldova şi Muntenia. Faptul că după 1860 ortografia ciparianâ (etimologică în cel mai mare grad) devine oficială în Transilvania a constituit un eveniment deosebit de important în procesul de impunere a noilor norme. Scriind cu această ortografie, un ardelean era forţat, ca să spunem aşa, să respecte normele supradialectale, mai mult, i-ar fi fost cu neputinţă, într-o serie de cazuri, să redea în scris pronunţarea ardelenească, chiar dacă ar fi voit s-o facă cu tot dinadinsul. Aplicat consecvent, sistemul ortografic ciparian ducea la realizarea, în

---

[33] Vezi lucrarea noastră *Modelul latin şi unificarea limbii române literare. Momentul 1840*, p. 85—86.

[34] Vezi *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, III, p. 263.

scris, a unei limbi literare „clasice", într-o serie de puncte chiar mai „clasică" decît o imaginase Heliade [35].

Dar norma literară heliadistă a izbîndit în Transilvania şi pentru că ea fusese anticipată *practic* (dacă nu teoretic, căci opera lui Budai-Deleanu rămăsese necunoscută) în scrierile lui Petru Maior. Am văzut că scriitorul ardelean a promovat în lucrările sale o limbă literară bazată pe tradiţia limbii bisericeşti, corectată prin aplicarea criteriului latinităţii. Realizînd, deci, heliadismul *avant la lettre*, Petru Maior a oferit contemporanilor şi urmaşilor săi un model de limbă care se apropia foarte mult (uneori pînă la identificare) de norma preconizată de Heliade Rădulescu. Cunoscînd influenţa exercitată de Maior asupra ardelenilor, care l-au continuat nu numai în fondul ideilor, ci şi în forma expresiei, vom înţelege de ce (în 1839 !) Heliade spunea că „Gazeta de Transilvania" promovează „o limbă potrivită pe tipul cel mai vechi şi prin urmare mai de obşte la toţi românii" [36].

În sfîrşit, va trebui să ţinem seama de faptul că, în perioada 1836—1881, activitatea culturală se desfăşoară mai ales în părţile sudice ale Transilvaniei (Braşov, Sibiu, Blaj), iar cei ce se ilustrează acum pe tărîmul literelor şi ştiinţelor sînt originari mai ales din această zonă lingvistică, care, în general, merge cu graiul muntean (Bariţiu, Cipariu, Lăpădatu, Mureşanu). Tututor acestor scriitori şi oameni de cultură le va fi uşor să adopte unele particularităţi munteneşti, pentru că ele caracterizau propriul lor grai. Aceasta nu înseamnă, desigur, că apartenenţa lor la aria lingvistică muntenească explică integral acceptarea normelor unice supradialectale. Într-o serie de cazuri (*şepte, şerpe*, forme verbale cu dentală refăcută etc.), ei se depărtau de propriul lor grai, îmbrăţişînd norma unică, chiar dacă ea contrazicea felul lor obişnuit de a vorbi.

Iată, pe scurt, motivele cele mai de seamă ale succesului înregistrat în Transilvania şi Banat de noile norme literare. Firește, nu trebuie să ne imaginăm că aplicarea lor a fost integrală şi că nu s-au semnalat abateri. E vorba, însă, în cele mai multe cazuri, de „greşeli" individuale, şi nu de o tendinţă colectivă de a rezista noilor prescripţii, menţinînd formele tradiţionale. Poate numai în privinţa redării timbrului lui *r* final se observă un anumit conservatorism. Nu trebuie să uităm însă că atît *-ariu, -toriu*, cît şi *-ar, -tor* puteau fi socotite la fel de „clasice" şi că, prin urmare, era normal ca ardelenii şi bănăţenii să scrie, de pildă, *ajutoriu*, de vreme ce ştiau că termenul românesc provine din lat. *adjutorium*.

În lucrările cercetate, apar, nu prea des, o serie de ardelenisme şi bănăţenisme. Cînd spunem „ardelenisme" sau „bănăţenisme" nu ne gîndim, desigur, la acele particularităţi care au fost acceptate de limba literară a anilor 1836—1881 (*dirept, îmbla, mulţămi, părete, rădica, spăria* etc.). Nu avem în vedere nici fenomene ca *lăpăda* (derivat, greşit, din lat. *lapidare*) sau *îndărăpt* (pus în legătură, de unii, cu lat. *indirectus*). Ne gîndim la acele particularităţi pe care norma le respingea (expres sau tacit) : *s, z, ţ* duri, *ş, j* duri sau fonetisme mai puţin răspîndite ca *fereastă, murari, stînge* etc. Ele sînt, de cele mai multe ori, „scăpări", concesii involuntare făcute propriei rostiri sau tradiţiei. În această privinţă, se distinge dintre toţi I. Rus, autorul *Geografiei* din 1842, care mărturiseşte în prefaţă :

[35] Vezi mai sus, p. 532.

[36] „Curierul românesc", X, 1839, nr. 101, p. 335.

„În ortografie mi-au fost îndreptariu pronunciarea din Transilvania, de la care m-am depărtat numai din pricini precumpănitoare" (XIV). Cazul lui este excepțional și e de menționat că, în ciuda creditului pe care îl acordă graiului ardelenesc, el se pronunță împotriva unor termeni locali ca *ciurdă* (XVI), *pleșug* (XVI) sau *ferie* (XVII). Treizeci de ani mai tîrziu, Lăpădatu scria: „m-am silit a încungiura provincialismii și a imita mai vîrtos graiul scriitorilor de preste Carpați" (LIL, *pref.*), ceea ce înseamnă o atitudine diametral opusă.

În textele parcurse de noi, am întîlnit mai multe muntenisme. Și de data aceasta vom preciza că ne gîndim la particularități neacceptate de noua normă literară. Nu intră, deci, în categoria „muntenismelor" nici *coprinde* (pe care unii îl vor fi considerat mai aproape de lat. *comprehendere*), nici *necaz* (pe care foarte mulți îl derivau, ca Laurian și Massim, din lat. *ne-casus*). Muntenisme, în accepțiunea aceasta, sînt: *să arate, blestemul, către, d-a suge, dupre, greșalele, să înșale, mulțumire, p-a vieții, plimba, ei a sosit, tovarășii, vîrște* etc. În măsura în care apar în anii 1840—1850 (și unele dintre ele se întîlnesc tocmai în această perioadă), fenomenele pot fi considerate drept prelungiri ale vechii norme lingvistice muntenești din anii 1750—1780, care a continuat să aibă curs la ardeleni (mai ales la cei originari din sud) și la bănățeni. Cînd se întîlnesc după 1860 (și am văzut că asemenea cazuri există), ele trebuie apreciate drept o consecință a orientării spre București a acelor scriitori care, la fel ca Lăpădatu, începeau să privească peste munți, adică de fapt spre capitala noului stat românesc, și uitau, cîteodată, să respecte norma.

CONCLUZII

Perioada de care ne-am ocupat în capitolul de față marchează un moment deosebit de important în istoria limbii române literare moderne, momentul elaborării și impunerii principalelor norme supradialectale de astăzi. Rod al eforturilor conjugate ale oamenilor de cultură din cele trei țări românești, limba literară unică s-a constituit pe baza normelor elaborate de Ion Heliade Rădulescu în anii 1836—1839. În concepția scriitorului muntean, limba literară trebuia să se întemeieze, înainte de toate, pe tradiția literară, așa cum se realizase ea în cărțile bisericești. Acceptînd ca bază a unificării norma lingvistică a textelor religioase, Heliade așeza de fapt la temelia noii limbi literare graiul muntean, care fusese acceptat ca limbă unică de cultură în tipăriturile românești de pretutindeni în anii 1750—1780. Reîntoarcerea la tradiție se făcea concomitent cu promovarea în scris a limbii vorbite, dar numai în măsura în care graiurile românești din jurul anilor 1840 puteau oferi soluții preferabile celor consfințite prin tradiție. Se urmărea, așadar, o selecție a fonetismelor și formelor susceptibile să figureze în limba literară. Criteriile propuse aveau să fie răspîndirea, corectitudinea gramaticală, eufonia și, îndeosebi, latinitatea, ceea ce însemna că, în ultimă instanță între două rostiri sau forme concurente, preferința legiuitorului limbii literare trebuia să se îndrepte spre acelea care se apropiau mai mult de etimon sau aveau capacitatea de a oferi o mai mare regularitate paradigmelor, anulînd, uneori, omonimiile supărătoare. Răspîndirea geografică a fenomenelor, deși invocată, a fost

luată mai rar în consideraţie, ca şi criteriul eufoniei. Normele elaborate se referă la limba scrisă şi nu au în vedere, cu puţine excepţii, vocabularul. Mai tîrziu, însă, după 1840, în special în lucrările academice, selecţia în spirit latinist avea să se extindă şi asupra lexicului.

Acceptînd ca suprem regulator al limbii literare modelul latin (ceea ce nu trebuie să ne surprindă într-o epocă dominată de latinism), Heliade, ca şi toţi acei care-i îmbrăţişau convingerile, promova, în fond, o limbă cu trăsături arhaice în raport cu evoluţia atinsă de unele graiuri dacoromâne în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Criteriul propus avantaja indiscutabil graiul muntean, ceea ce explică unele reacţii nefavorabile apărute mai ales în rîndul moldovenilor. În principiu însă, majoritatea oamenilor de cultură a acceptat recomandările lui Heliade, adîncindu-le şi fundamentîndu-le uneori, cum va face de pildă Cipariu în lucrările publicate în anii 1841—1866.

Un anumit rol în impunerea normelor heliadiste l-au avut lucrările normative care apar acum. E vorba mai puţin de gramatici şi dicţionare (deşi importanţa lor nu poate fi negată), cît de sistemele ortografice cu litere latine, foarte numeroase în această perioadă, prin care, după secole de întrebuinţare neîntreruptă, scrierea chirilică e înlocuită definitiv cu cea latină. Etimologice în marea lor majoritate, urmărind, aşadar, să redea în scris sunetele originare, şi nu pe cele rezultate în cursul evoluţiei limbii, sistemele ortografice tind să scoată din uz unele rostiri regionale, acordînd preferinţă, implicit, altora. Declarînd război, înainte de toate, sunetelor „bastarde" *ă* şi *î*, pe care le vor reda, în unele cazuri, prin *e* şi *i* (cu sau, mai ales, fără semne diacritice), etimologiştii vor expulza din limba scrisă rostiri moldoveneşti sau ardeleneşti ca *mărg, săc, sîngur, ţîne* etc., ori muntenească ca *dă, dîn*. În principiu, cele mai prejudiciate vor fi graiurile cu un fonetism evoluat, deci cele nordice, în timp ce graiurile sudice (muntenești) vor fi de cele mai multe ori favorizate. Orientată în spirit etimologist (nu o dată exagerat) de filologi ca Cipariu, scrierea cu litere latine avea să promoveze, în cele din urmă, o limbă mai „clasică" decît cea propusă de Heliade Rădulescu, care n-a recomandat, în anii 1836—1839, fonetisme ca *barbat, reu, riu, spuni, veară* etc. Cu toate că grafii de acest fel s-au perpetuat, sporadic, şi după eşecul scrierii etimologice, ele nu s-au putut menţine deoarece contraziceau flagrant tradiţia literară, aşa cum fusese ea înţeleasă în anii 1840. Dacă, în principiu, scrierea cu litere latine a contribuit la unificarea lingvistică, în spiritul principiilor formulate de Heliade, în alte cazuri, în chip paradoxal, ea a avut efecte contrarii. Aplicată consecvent, scrierea etimologică a dus la o conciliere, sub haina ortografiei, a unor rostiri sau forme divergente. Heliade propusese în anii 1836—1839 promovarea formelor verbale cu dentală refăcută: *aud, trimit* (*auz, trimiţ* urmau a fi abandonate). Pe atunci, toţi oamenii de cultură români scriau încă cu slove. Cîteva decenii mai tîrziu, după introducerea alfabetului latin, *s* avea să fie redat prin *di* sau *ḑ*, iar *ц* prin *ti* sau *ţ*. Grafii ca *audiu* sau *auḑû*, *mentiu* sau *minţû* (care notează, de fapt, forme iotacizate) ajungeau să fie la fel de „clasice" ca *aud* sau *mint* (ba chiar mai „clasice", întrucît etimoanele latineşti erau *audio* şi *mentio(r)*). Din nenorocire însă, „clasicitatea" astfel înţeleasă ducea în cele din urmă la diversitate, şi faptul va deveni evident după abandonarea ortografiei etimologice, cînd muntenii, care scriau pînă atunci *audiu* sau *auḑu*, vor

scrie pur și simplu *auz*, ceea ce nu mai era deloc clasic și contravenea totodată normei literare. O observație similară în legătură cu grafiile *șépte*, *șérpe*, promovate de munteni în anii 1860—1880.

Examinînd evoluția scrisului românesc oglindită în textele literare, vom observa o tendință generală de a accepta normele supradialectale. Curînd după 1840 vor apărea în lucrările literare din cele trei provincii românești (și într-un număr crescînd) fapte de limbă străine de varianta literară căreia i se supuneau pînă atunci cei ce scriau. S-au întocmit de diverși autori liste de „muntenisme" pătrunse în textele moldovenești și ardelenești. Au fost remarcate, mai rar, „moldovenisme" intrate în textele muntenești. Formulată în acești termeni, problema apare într-o lumină falsă, căci nu e vorba, cum s-ar crede la o examinare superficială, de regionalisme (muntenești, moldovenești sau ardelenești), *ci de elemente ale limbii literare a anilor 1836—1881*. Prin urmare, atunci cînd Alecsandri scrie *joi*, iar Filimon *cîne*, *ei nu promovează particularități regionale, ci se supun normelor statornicite în anii 1840*.

Dacă îndrumarea spre normele unice este generală în epocă, în schimb fiecare provincie o realizează într-un mod propriu. Cea mai deplină adeziune întrunește noua limbă literară în Transilvania. Succesul latinismului în regiunile de peste munți, ca și faptul că ardelenii și bănățenii urmau modelul limbii lui Maior (care anticipase doctrina heliadistă), explică în chip mulțumitor această situație numai aparent curioasă. Muntenii, care prin forța lucrurilor erau cei mai apropiați de noua *koiné*, manifestă unele întîrzieri, poate tocmai pentru că, în general, aveau puține de schimbat. Cele mai multe dificultăți le întîmpină adoptarea noilor norme în rîndurile moldovenilor, care prelungesc rezistența, în unele cazuri, pînă tîrziu. Nu e mai puțin adevărat că dintre toți românii ei aveau cel mai mult de părăsit și, totodată, de luat de la alții. În general, opoziții există peste tot și ele sînt, întotdeauna, explicabile. Însuși Heliade va manifesta rețineri față de unele norme pe care singur le preconizase (ne referim la scrierile sale dinainte de exil). Ceea ce trebuie însă reținut este că șovăirile sau inconsecvențele încep să aibă după o anumită dată un caracter individual și nu reflectă, de regulă, o atitutdine generală. Modificările operate de unii autori în edițiile succesive ale operelor lor sînt o dovadă grăitoare a orientării generale spre normele comune.

Oprindu-ne asupra trăsăturilor fundamentale, vom observa că, cu cîteva excepții [37], normele literare preconizate în deceniul al patrulea al secolului trecut s-au generalizat spre 1880. Nu același lucru îl putem spune în legătură cu trăsăturile secundare, în privința cărora mai erau să se facă numeroase schimbări. Care este data unificării lingvistice sau, mai exact vorbind, la ce dată se poate vorbi de existența unei limbi unice în a doua jumătate a secolului al XIX-lea? Un răspuns la această între-

[37] Se mai constată unele oscilații în jurul anului 1880 (și după această dată) în privința folosirii formelor verbale iotacizate sau cu dentală refăcută, a formelor de conjunctiv în *-ea* (*-a*) și *-eie*, a fonetismelor *t-ți*, precum și în privința consemnării în scris a rostirii *moi* sau *dure* a lui *s* în *seară — sară* și *seamă — samă*, *ș* în *șede — șeade — șade*, *șele — șeale — șale*, *șepte — șeapte — șapte*, *șerpe — șearpe — șarpe*, *șese — șease — șase*, *r* în *hotărește* (*hotărăște*) — *hotărăște* și în cuvintele terminate în *-ar*, *-or*, *-ariu*, *-oriu* (cele din urmă, folosite în special în Transilvania, vor cunoaște o considerabilă diminuare îndată după 1880; o observație similară în legătură cu fonetismele de tipul *hotărăște*, care dispar după 1880 din scrierile muntenilor).

bare e destul de greu de dat. Credem totuşi că momentul unificării nu poate fi plasat înainte de 1859, cum înclină să creadă unii autori, ci după această dată, spre 1870, fără a depăşi însă limitele deceniului al optulea. Am văzut că moldovenii renunţă la unele particularităţi importante (cum ar fi *ĭ* şi aux. *au*) numai după Unire. Modificările operate în ediţii se plasează, de obicei, tot după această dată. Nu trebuie să uităm un fapt important, şi anume că lucrările Societăţii Academice Române, care acceptase integral principiile enunţate în anii 1840, apar între 1869—1877. Făcînd aceste precizări de ordin cronologic, nu vrem să se înţeleagă că după 1870 şi chiar după 1880 nu mai pot fi întîlnite excepţii de la regulă. Dar faptul că la 1879 Creţeanu mai scrie *slujaşte* [38] sau că în 1881 în cea de-a patra ediţie a *Chimiei* lui P. Poni întîlnim pe *ĭ* şi pe *au* [39] nu probează că unificarea nu se produsese, ci dovedeşte, prin caracterul său excepţional, tocmai contrariul.

Vorbind de unificare, va trebui să subliniem că limba unică din anii 1860—1880 nu este identică cu limba de azi, tot astfel cum între ea şi limba unică de la 1750 nu se poate plasa un semn de egalitate. Ea trebuie socotită, pînă la un punct, drept un moment intermediar (foarte apropiat de ceea ce este limba literară de astăzi) dintr-o evoluţie care a cunoscut o primă fază de cristalizare la 1750. Ea este limba literară fixată, după modelul latin, la 1840, realizată într-o formă relativ omogenă, dar nu lipsită de varietăţi mărunte, în anii 60—80 ai veacului trecut. Această limbă s-ar fi putut eventual impune timp mai îndelungat, dacă ar fi devenit oficială prin lucrările Societăţii Academice Române. Dar aceste norme academice aveau un caracter provizoriu, iar prestigiul şi autoritatea instituţiei, destul de precare, nu puteau salva ceea ce purismul şi etimologismul excesiv pierduseră pentru totdeauna.

Chiar dacă aceste deziderate s-ar fi realizat, e greu de presupus că norma ideală a anilor 1860—1880 ar fi rezistat integral unei presiuni care după 1860 se face din ce în ce mai simţită. E vorba de influenţa puternică pe care graiul muntean o exercită acum, în condiţiile în care Bucureştiul devine capitala ţării. Avem în vedere o influenţă exterioară normelor literare din anii 1860—1880 şi îndreptată împotriva lor (firește nu a tuturor, ci a unora dintre ele). Efectele ei se întrevăd nu numai la munteni, ci şi la ardeleni şi la moldoveni, care, venind la Bucureşti sau rămînînd acasă, încep să i se supună. Exemplul cel mai elocvent ni-l furnizează Eminescu, acel Eminescu care, considerînd că rostirea muntenească (din Bucureşti) trebuie luată drept model [40], acceptă mai mult ca oricare dintre contemporanii săi elemente munteneşti (repetăm, neliterare pentru anii 1860—1880) în fonetică, morfologie şi vocabular.

Putem spune, prin urmare, că normele literare preconizate în anii 1840 printr-o interpretare în spirit latinist a normelor limbii unice muntenești de la 1750 se impun în anii 1860—1880. Definitivarea lor se va face însă după 1880, în condiţiile abolirii latinismului, într-un sens diferit decît prevăzuse cel ce le-a dat formă cu cîteva decenii mai înainte.

---

[38] Vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 136.

[39] P. Poni, *Curs de chimie elementară*, ed. a IV-a, Iaşi, 1881.

[40] Vezi I. Slavici, *Amintiri. Eminescu, Creangă, Caragiale, Coşbuc, Maiorescu*, [Bucureşti, 1924], p. 40—41; Gh. Bulgăr, *Eminescu despre problemele limbii literare românești*, Bucureşti, 1963, p. 105.

CAPITOLUL al-IV-lea

Limba literară în perioada 1881—1960

Ultima etapă a procesului de constituire a normelor limbii române literare corespunde, în linii mari, epocii contemporane a culturii româneşti. Drept punct final al ei am ales anul în care apare *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, în care sînt consemnate ultimele precizări cu caracter normativ ale Academiei care privesc problema noastră. Întemeiată pe rezultatele obţinute în cursul sutei de ani care s-a scurs după 1780, cultura românească este în căutarea unei expresii proprii, a unei maniere de a da formă specifică valorilor pe care le creează. Această căutare, soldată într-o serie de cazuri cu rezultate remarcabile şi profund originale, va caracteriza activitatea care se desfăşoară acum în diferite domenii ale culturii.

Limitîndu-ne, ca şi în expunerile anterioare, la expresia scrisă a culturii, vom observa că literatura beletristică îşi continuă, cu unele trecătoare şi fireşti încetiniri de ritm, mersul ei ascendent. Cunoscînd un moment de maximă înflorire în perioada dintre cele două războaie mondiale, ea continuă să oscileze între orientarea spre valorile locale, reclamată de curente ca sămănătorismul şi poporanismul, şi tendinţa de a se acorda cu marile curente dominante din literatura universală (simbolismul, promovat de „Literatorul" şi „Viaţa nouă", sau literatura de avangardă din anii '30). Dintre scriitorii care se ilustrează în această perioadă amintim pe moldovenii Vlahuţă, Anghel, Hogaş, Sadoveanu, Cezar Petrescu, pe muntenii Caragiale, Delavrancea, Arghezi, Galaction, Ion Barbu, Camil Petrescu, Călinescu şi pe ardelenii Slavici, Coşbuc, Iosif, Goga, Rebreanu, Agîrbiceanu, Blaga.

Ca şi literatura, ştiinţa românească este ilustrată de numeroase personalităţi de primă mărime. Dintre ele citărm (făcînd o selecţie cu totul aproximativă) pe Babeş, Marinescu, Cantacuzino, Parhon, Racoviţă, în ştiinţele biologice şi medicale, pe Ţiţeica, Lalescu, Stoilov, în matematică, pe Poni, Istrati, Spacu, Nenitescu, în chimie. În domeniul ştiinţelor sociale se cuvine să amintim pe Iorga, Onciul, Pârvan, Xenopol, în istorie şi arheologie, pe Rădulescu-Motru, Gusti şi Blaga, în filozofie, pe Călinescu, Lovinescu, Vianu, în domeniul esteticii, al istoriei şi criticii literare, pe Puşcariu, Densusianu, Philippide, în lingvistică.

În privinţa literaturii juridice, bazele au fost puse în epoca precedentă, cînd au fost elaborate principalele coduri şi reglementări juridice. Ele se reeditează frecvent, cu prilejul modificării unor dispoziţii legale. Lor li se adaugă noi lucrări, de obicei cu caracter special şi avînd o sferă de aplicabilitate limitată (ele apar mai ales după 1918). În anii dinaintea ultimului război şi îndeosebi după război, în zilele noastre, se trece la reelaborarea lucrărilor fundamentale: *Codul penal* (1938), *Codul civil*

și *de procedură civilă* (1968), *Codul penal* și *de procedură penală* (1969), *Codul muncii* (1950), *Codul familiei* (1954) etc.

În legătură cu literatura beletristică din această perioadă pot fi găsite referințe utile în lucrările: G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 447—930; Ș. Cioculescu, Vl. Streinu, T. Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, București, 1971, p. 283—350; E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane, 1900—1937*, București, f. a.; D. Micu și N. Manolescu, *Literatura română de azi. 1944—1964. Poezia, proza, dramaturgia. Încercare de sinteză*, [București, 1965].

Perioada de care ne ocupăm are drept punct de plecare anul 1881, data adoptării primei ortografii a Academiei Române, moment important în evoluția limbii literare, nu atît prin urmările imediate pe care le-ar fi avut în procesul de consolidare a normei românești supradialectale, cît prin semnificația pe care o îmbracă.

Reorganizat în 1879 (cînd primește numele de Academia Română), forul academic rupe cu latinismul care stăpînise, ani de zile, spiritele celor mai mulți membri ai săi. Expresie a tendinței de a concilia fonetismul cu etimologismul în cadrul unui sistem care respingea, în termeni clari, primatul etimonului latin în fixarea imaginii grafice a sunetelor românești, adică tocmai principiile de bază ale „propunerii ortografice" din 1867, ortografia din 1881 dezavua, în fond, etimologismul intransigent al predecesorilor și consemna, astfel, sfîrșitul unei epoci și începutul alteia noi. A doua semnificație majoră pe care o dobîndește ortografia din 1881 izvorăște din caracterul ei definitiv și oficial. Ea nu mai este un proiect, cu aplicabilitate restrînsă, ca cel din 1869, ci un sistem ortografic acceptat de plenul Academiei și difuzat ca un instrument oficial de reglementare a scrierii limbii române. Ceea ce a mărit într-un grad și mai mare autoritatea ortografiei din 1881 a fost introducerea ei, prin decret, în toate școlile publice și în cărțile didactice. Difuzată prin școli și acceptată, în afara Academiei, de o serie de publicații și de numeroși oameni de cultură, ortografia academică, reformată succesiv în 1904, 1932 și 1953, va sfîrși prin a fi unanim acceptată, deși în cursul timpului a avut împotriva ei, nu o dată și nu fără temei, personalități de primă mărime în cultura românească.

Declinul și stingerea definitivă a latinismului este deci unul dintre evenimentele importante pe care le consemnează cultura română în ultimele decenii ale secolului trecut. Abolirea lui *u* scurt final, în 1895, ar putea fi considerată drept termenul extrem al unei evoluții, al cărei sfîrșit fusese anunțat încă în ultima parte a perioadei precedente. Nu e greu de înțeles de ce eliminarea latinismului va avea consecințe importante asupra procesului de definitivare a normelor limbii literare, care fuseseră fixate, în linii mari, într-o perioadă cînd latinismul era atotstăpînitor. Abandonarea idealului de puritate genuină a limbii literare și a concepției că această limbă poate fi „construită" din elemente omogene, alese în unicul temei al latinității lor, va duce, în mod necesar, la o serie de revizuiri însemnate. Modelului latin i se substituie adeseori un altul. E vorba de modelul muntenesc, care începuse să se impună cîtodată, împotriva normelor heliadiste, încă din anii 1860—1870, chiar la moldoveni și la ardeleni. Faptul se datorește, neîndoielnic, poziției privilegiate pe

care o deţine, după 1859, Bucureştiul, devenit capitală a României. O anumită centralizare, din ce în ce mai puternică după 1881, reduce treptat Iaşul la condiţia unui oraş de importanţă secundară. Publicaţii de prestigiu (cum ar fi „Convorbiri literare", „Contemporanul" sau „Viaţa românească") nu fac decît să întîrzie un proces ireversibil. Tot mai adesea personalităţi de prim rang părăsesc Moldova şi „emigrează" la Bucureşti. Urmîndu-şi mentorul, „Junimea" devine, în 1884, bucureşteană. Procesul se accentuează după 1918, an de o însemnătate deosebită în problema unificării limbii literare, deşi marchează un eveniment exterior istoriei acestei limbi: unirea Transilvaniei cu România. Influenţa capitalei se face simţită acum din plin nu numai asupra Moldovei, ci şi asupra noii provincii alipite, unde, dealtfel, cum am văzut, ea putea fi semnalată încă de la sfîrşitul perioadei precedente. Concentrarea celei mai însemnate părţi a vieţii administrative, politice, culturale şi ştiinţifice a ţării în capitală nu putea duce în cele din urmă decît la un singur rezultat, pe care îl putem întrezări încă de pe acum: sub presiunea graiului muntenesc, mediat de şcoală, literatură, presă şi administraţie, normele consacrate în anii 1860—1870 vor ceda în unele puncte.

Şi în această perioadă (al cărei cadru, foarte general, istoric şi cultural, l-am schiţat în cele precedente) sînt formulate diverse opinii referitoare la problema unificării limbii literare [1]. Asupra lor ne vom opri pe scurt în cele ce urmează, căutînd să surprindem în special ecoul pe care problema definitivării normelor limbii literare l-a stîrnit în rîndul oamenilor de cultură şi îndeosebi în rîndul scriitorilor.

Expunerea făcută în capitolul precedent a demonstrat convingător, credem, că principalele norme supradialectale ale românei literare fuseseră fixate în deceniile al şaptelea şi al optulea ale secolului precedent. Faţă de această realitate incontestabilă, vom fi surprinşi să întîlnim, destul de aproape de zilele noastre, afirmaţii susţinînd contrariul. „Lipsa unei limbi literare fixate este una din mizeriile culturii noastre", arată Ibrăileanu, care credea că unificarea lingvistică era o chestiune ce privea viitorul [2]. Într-un mod asemănător se pronunţă Coşbuc şi Hogaş. După cel dintîi, numai „unii neorientaţi cred că limba literară ni-e formată şi constituită"[3]. Asemenea afirmaţii nu trebuie trecute cu vederea, chiar dacă vin din partea unor nespecialişti. Ele reflectă, după părerea noastră, un fenomen real, care, avîndu-şi originile, în anumite privinţe, încă înainte de 1881, avea să cunoască o maximă dezvoltare după această dată: este vorba de procesul definitivării normelor unice supradialectale, care constă tocmai în reconsiderarea unora dintre normele preconizate în anii 1836—1839 prin confruntarea lor cu realităţile lingvistice ale vorbirii curente din diferite părţi ale Dacoromaniei. De aici sentimentul de instabilitate a normelor, întărit şi de lipsa de hotărîre şi de încetineala cu care Academia înţelegea să fixeze, în lucrări cu caracter oficial, normele limbii literare. Trebuie apoi să avem în vedere faptul că, în marea majoritate

---

[1] Părerile lingviştilor români, făcute publice în anii aceştia, au fost analizate în introducerea lucrării şi nu vor fi reluate aici. Am făcut excepţie cu Ibrăileanu, ale cărui păreri, formulate ca istoric şi critic literar, şi nu ca cercetător al limbii române, au fost reţinute în cadrul discuţiei de faţă.

[2] Vezi G. Istrate, *Limba română literară*. Studii şi articole, [Bucureşti], 1970, p. 287.

[3] *Ibidem*, p. 239.

a cazurilor, autorii mai sus citaţi se referă nu la limba literară în totalitatea ei, ci la vocabularul acestei limbi. Şi, într-adevăr, sub acest aspect, norma literară era departe de a fi fost stabilită. Heliade nu se referise decît în trecere la probleme de lexic atunci cînd îşi propusese să fixeze normele limbii unice. O selecţie a termenilor vor face, între alţii, Laurian şi Massim, dar încercarea lor se va solda cu un eşec răsunător. Scăpînd de interdicţiile de vocabular latiniste, scriitorii de la sfîrşitul secolului trecut se vor îndrepta spre tezaurul limbii populare. În felul acesta vor pătrunde, mai ales în operele scriitorilor moldoveni şi ardeleni, o cantitate considerabilă de termeni regionali, care, în lipsa unor restricţii normative, vor cere drept de cetate în limba literară. Reacţia împotriva „regionalizării" vocabularului vine în special din partea muntenilor. O atitudine semnificativă în această privinţă a luat D. Zamfirescu [4]. În general, moldovenii şi ardelenii sînt în favoarea pătrunderii termenilor regionali în limba literară şi cer drept de liberă concurenţă între ei, spre a se ajunge, în cele din urmă, la acceptarea unuia singur, conform uzului majoritar. Aceasta e convingerea lui Coşbuc, a lui Ibrăileanu şi a lui Hogaş. Ultimul condiţionează impunerea unui cuvînt de numărul şi valoarea scriitorilor care-l introduc în scrierile literare : „vor învinge...pe alocurea moldovenismele şi pe alocurea muntenismele. Care provincie va fi dat literaturii mai mulţi şi mai buni scriitori va da mai mult limbii literare" [5]. Problema „provincialismelor" este larg dezbătută în Transilvania în primii ani ai acestui secol. În cadrul discuţiei organizate de ASTRA în 1902 asupra problemei ortografice şi a îndreptării limbii literare, oameni de cultură ca G. Bogdan-Duică, V. Braniştе şi I. Chendi pledează pentru introducerea regionalismelor în limba literară [6]. „Provincialismele de veche şi curată obîrşie, vii încă în graiul poporului, sunt elementele care dau vigoare unei limbi şi constituie aşa zicînd fondul său de rezervă" [7], afirmă Chendi, dovedind prin aceasta că ardelenii nu uitaseră lecţia despre termenii „de veche şi curată obîrşie", pe care o învăţaseră de la Şincai, Heliade şi Cipariu. Aceeaşi concepţie o exprimase cu cîţiva ani înainte T. Maiorescu (mai puţin elogiul termenilor „clasici") : „dialectele sunt un izvor de întinerire pentru toată fiinţarea limbii literare" [8].

Punînd sub semnul întrebării caracterul unitar al limbii literare, ardelenii şi moldovenii ajungeau să conteste primatul exercitat de capitală în unificarea lingvistică. Ei se referă însă, din nou, cel mai adesea, la fapte de ordin lexical, făcîndu-se uneori ecoul vechilor teorii ale lui Nădejde şi Philippide. Ardelenii, care adoptaseră, în general, lozinca „Tribunei" : „soarele românilor la Bucureşti răsare", deveneau cîteodată mai reticenţi, asemenea lui V. Braniştе, care declara : „nu ne putem... ascrvi simplaminte limbii vorbite şi scrise la Bucureşti" [9]. După Coşbuc, ar fi o eroare să se susţină că „baza ei [a limbii literare] ar fi graiul munte-

---

[4] Vezi I. Breazu, *Duiliu Zamfirescu şi Transilvania*, în „Studii literare", I, 1942, p. 154—156.

[5] *Opere*, ed. C. Ciopraga, [Bucureşti, 1956], p. 478.

[6] Vezi I. Breazu, *loc. cit.*, p. 156—158.

[7] *Ibidem*, p. 157.

[8] *Critice*, 1866—1907, vol. III, Bucureşti, 1928, p. 206.

[9] Vezi I. Breazu, *loc. cit.*, p. 158.

nesc" [10]. Cu toate aceste rezerve şi luări de atitudine, ardelenii nu încetează să vadă în scrisul şi vorbirea muntenilor (în speţă a celor din Bucureşti) un model de urmat. Pentru A. Banciu, limba întrebuinţată în revistele din România (a căror mare majoritate venea de la Bucureşti) era „o busolă în orientarea noastră atît de anevoioasă în împrejurările maştere în care trăim"[11]. În sfîrşit, după C. Negulescu şi E. Todoran (ultimul e ardelean), limba literară trebuie să fie una singură ; baza ei este limba vorbită la Bucureşti şi ca trebuie acceptată „fără nici o variaţiune"[12].

Mai puţin malcabili sînt moldovenii. „Limba literară românească nu e limba din Muntenia, asta cred că n-o poate crede decît un sergent major", spune Hogaş[13], iar Ibrăileanu, admiţînd totuşi că graiul muntean avea cele mai mari şanse de a deveni limba comună a românilor, considera drept „snobism" obiceiul unor moldoveni de a vorbi „muntenește"[14]. Foarte aproape de zilele noastre, după reforma ortografică din 1953, M. Sadoveanu va cere Academiei să admită „ca dublete ale scriitorilor moldoveni şi ardeleni" rostiri ca *sară, samă, mîni, cîne, pîne, frumuseţă, bătrîneţă, tinereţă*[15].

După cum se vede, unele declaraţii se referă la aspectul vorbit al limbii literare, şi nu întîmplător, deoarece în perioada de care ne ocupăm se constituie o normă literară vorbită. Încă de pe la 1870, Eminescu cerea ca rostirea literară românească să se întemeieze pe graiul din Bucureşti [16] şi e de presupus că nu mult după această dată va fi început impunerea rostirii muntenești. Mărturii despre treptata răspîndire a normei unice de pronunţare există, aşa cum am văzut. Avem însă şi alte dovezi despre existenţa unei asemenea norme, încă în deceniul al zecelea al secolului trecut. Satira lingvistică a lui Caragiale din schiţele reunite în ciclul *Un pedagog de şcoală nouă* (apărute în 1893) are în vedere mai degrabă felul de a rosti decît maniera de a scrie a ardelenilor (nimeni în Ardeal nu reda în scris particularităţi ca palatalizarea dentalelor, *e* deschis sau evoluţia lui *ĕ* la o fricativă). Persiflarea nu se face în raport cu rostirea regională a autorului şi nici din unghiul strîmt al unui „muntenism" desuet, ci numai prin prisma abaterii de la o normă de pronunţare, dacă nu general admisă, cel puţin recomandabilă. Acelaşi caracter îl are şi satirizarea rostirii moldoveneşti din *Telegrame* şi *High-life*, apărute în 1899. O atitudine similară manifestă Caragiale şi faţă de unele pronunţări sau forme muntenești (în *25 de minute*, 1889, *Gazometru*, 1897, *1 aprilie*, 1900, *Dă dămult, mai dă dămult*, îndreptată împotriva muntenismelor lui Delavrancea). Toate acestea ne întăresc în convingerea că satira lingvistică a scriitorului român avea în vedere abaterile din toate regiunile ţării, privite în raport cu o normă care era considerată a fi supradialectală. Fără existenţa acestei norme, fără ca oamenii culţi să fi fost conştienţi de existenţa ei, schiţele lui Caragiale nu puteau fi scrise sau, în orice caz,

---

[10] Vezi G. Istrate, *op. cit.*, p. 139.

[11] A. Banciu, *Cum vorbim şi cum ar trebui să vorbim românește?*, Braşov, 1913, p. 53—54.

[12] C. Negulescu şi E. Todoran, *Cîteva îndrumări în dialectul ardelenesc pentru a vorbi şi scrie mai corect românește*, [Braşov, 1921], p. 5.

[13] *Opere*, ed. C. Ciopraga, p. 472.

[14] Vezi G. Istrate, *op. cit.*, p. 289.

[15] *Despre limba literară*, în „Analele Academiei Republicii Populare Române", vol. V, 1955, partea I, p. 54—55.

[16] Vezi mai sus p. 547

ar fi fost deplasate, neavînd decît un efect mediocru asupra publicului. Condiţionată de existenţa unei norme, nu numai de scriere, ci şi de pronunţare, este şi apariţia aşa-numitei literaturi dialectale, reprezentată la noi îndeosebi de bănăţeanul Victor Vlad Delamarina (1870 — 1897). Poeziile lui, lipsite în general de valoare artistică, au putut stîrni o oarecare vîlvă (atrăgînd atenţia lui Maiorescu) datorită faptului că sînt scrise într-un autentic grai bănăţenesc. Autorul nu persifleză, asemenea lui Caragiale, rostirea regională, dar nici nu o pune pe acelaşi plan cu norma literară. Dimpotrivă, o prezintă ca pe o varietate a limbii române care poate atrage atenţia tocmai prin deosebirile existente între ea şi norma generală de pronunţare. O literatură dialectală nu poate lua fiinţă fără existenţa unei norme supradialectale, scrise, în primul rînd, dar şi a unei norme de pronunţare.

Chestiuni privitoare la problema normelor limbii literare sînt atinse în lucrările: Al. Andriescu, *Observaţii stilistice pe marginea cîtorva particularităţi morfologice din poezia lui Arghezi*, în „Analele Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi", serie nouă, secţ. III, c. Limbă şi literatură, XI, 1965, fasc. 1, p. 11—21; Al. Bojin, *Studii de stil şi limbă literară. Arghezi — Goga — Camil Petrescu — Coşbuc — Vlahuţă*, Bucureşti, 1968; Gh. Bulgăr, *Scriitorii tineri şi limba operei lor — Titus Popovici: Setea (roman)*, *1958*, în „Limba română", VII, 1958, nr. 4, p. 63—69; C. Crişan, *Contribuţii la cunoaşterea limbii şi stilului lui T. Arghezi*, în *Limbă şi literatură*, V, 1961, p. 35—57; D. David-Gafiţanu, *Limba literară în romanul Arhanghelii de I. Agîrbiceanu*, în „Analele Universităţii din Timişoara", seria ştiinţe filologice, VII, 1969, p. 33—50; P. Dumitraşcu, *Limba şi stilul operei lui Ioan Slavici*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 460—480; idem, *Despre limba şi stilul operei lui I. Popovici-Bănăţeanul*, în „Scrisul bănăţean", VI, 1955, nr. 3, p. 162—168; S. Golopenţia-Eretescu, *Limba şi stilul poeziilor lui St. O Iosif*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 532—543; S. Golopenţia-Eretescu şi M. Mancaş, *Limba şi stilul lui Dimitrie Anghel*, în aceeaşi culegere, p. 514—531; N. Goga, *Elemente populare în proza argheziană*, în „Cercetări de lingvistică", XIII, 1968, nr. 2, p. 269—279; Th. Hristea, *Elemente regionale în limba operei lui I. L. Caragiale*, în *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. II, Bucureşti, 1958, p. 191—229; Iorgu Iordan, *Observaţii asupra limbii lui Mihail Sadoveanu*, în *Studii şi articole închinate lui Mihail Sadoveanu*, [Bucureşti, 1952], p. 42—52; G. Istrate, *Limba română literară*, Studii şi articole, Bucureşti, 1970, p. 237—242 (*Părerile lui Coşbuc despre limba literară*), p. 243—259 (*Probleme de limbă în variantele unor poezii ale lui Coşbuc*), p. 260—278 (*Vocabularul poeziei lui Coşbuc*), p. 279—290 (*Ibrăileanu despre limba literară*), p. 291—375 (*Vocabularul operei lui M. Sadoveanu*), p. 376—399 (*Limba poeziei lui Goga*); Şt. Munteanu, *Preocupări privitoare la unificarea şi cultivarea limbii în Transilvania la începutul secolului al XX-lea*, în „Analele Universităţii din Timişoara", seria ştiinţe filologice, III, 1965, p. 123—135; Al. Niculescu, *Părerile lui Barbu Delavrancea despre limbă*, în „Studii şi cercetări lingvistice", VI, 1955 nr. 1—2, p. 83—107; T. Pavel, *Alexandru Macedonski*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 481—513; S. Petcu, *Observaţii asupra limbii şi stilului lui I. A. Bassarabescu*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", tom. III, nr. 6, series IV, philologia, fasc. 1, p. 89—106; M. Popa, *Ilarie Chendi şi problemele limbii literare*, în „Cercetări de lingvistică", XIII, 1968, nr. 2, p. 281—293; L. Popescu, *„Contemporanul" şi problemele limbii române literare*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", tom. III, nr. 6, series IV, philologia, 1960, fasc. 2, p. 29—46; R. Sp. Popescu, *Contribuţia revistei „Familia" la cultivarea limbii române literare*, în „Limba română", XV, 1966, nr. 2. p. 185—194; G. Scridon,

Coşbuc şi problemele limbii, în *Pagini despre Coşbuc*, Bucureşti, 1957, p. 76—145; E. Stan, *Limba şi stilul lui Rebreanu în romanul „Ion"*, în „Scrisul bănăţean", VII, 1956, nr. 3, p. 55—63; T. Teaha, *Slavici şi problemele limbii noastre*, în „Limba română", III, 1954, nr. 3, p. 49—59; G.I. Tohăneanu, *Note despre limba şi stilul lui Caragiale*, în „Scrisul bănăţean", XIII, 1962, nr. 8, p. 106—112; M. Vulpe, *George Coşbuc*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 433—459.

Le fel ca în capitolul precedent, expunerea noastră se va opri, pe rînd, asupra lucrărilor academice, asupra celorlalte lucrări cu caracter normativ, pentru ca în cea mai întinsă parte a ei să ne îndreptăm atenţia asupra textelor literare. Întrucît la 1881 limba română literară scrisă e unificată în liniile ei esenţiale, iar normele sînt acceptate peste tot (cu firestile variaţii dinaintea fixării ei definitive), n-am mai crezut necesar să rezervăm expuneri aparte scrisului literar din cele trei provincii istorice româneşti. (Desigur, aceasta nu înseamnă că nu am avut în vedere apartenenţa regională a autorilor şi că nu ne-am raportat la ea pentru a explica prezenţa unor anumite fenomene de limbă.) Am crezut util să facem, în încheiere, cîteva consideraţii şi asupra rostirii literare româneşti, care s-a constituit, aşa cum am văzut, în perioada aceasta.

LUCRĂRILE NORMATIVE ALE ACADEMIEI ROMÂNE

REGULI ORTOGRAFICE

Dezbătute în anii 1880 şi 1881, regulile ortografice ale Academiei sînt publicate în anul 1881 în „Analele Academiei Române"[17] şi declarate obligatorii în şcoli şi în cărţile didactice prin decret regal. La baza regulilor ortografice rămîne principiul etimologic, dar un etimologism temperat de fonetism. Aşa cum aveau să declare autorii reformei ortografice din 1904, la 1881 „în locul etimologismului latinizator s-au pus regule de scriere restrînse în marginile etimologismului românesc". Prin urmare, în concepţia celor ce au întocmit ortografia din 1881 (şi în fruntea lor se afla Titu Maiorescu), un cuvînt ca *supăr* urma să fie scris *supĕr*, nu atît pentru că el derivă din latinescul *superare* şi cu scopul de a reproduce cît mai exact etimonul, ci, mai ales, din raţiuni de uniformitate şi consecvenţă formală, *e* fiind sunetul-tip care apare în flexiunea verbului la diverse moduri, timpuri şi persoane (*superi*, *supere* etc.). În măsura în care *e* nu s-ar fi păstrat la anumite moduri, timpuri şi persoane ale verbului *a supăra*, *supăr* nu trebuia scris cu *ĕ*. În virtutea acestei concepţii, urma să se scrie *credi*, *verdi*, dar *botezată*, *frunză*, *lucrează*. Invocînd nevoia de a regulariza paradigmele, Academia rămînea, în fond, la o soluţie etimologică, dar ţinea să se desolidarizeze de promotorii vechiului etimologism latinizant. Ca orice sistem etimologic, noua ortografie promova în scris fonetisme şi forme din graiurile mai conservatoare, dar nu în măsura în care o făcuse ortografia cipariană, deoarece, faţă de aceasta şi faţă de proiectul academic din 1869, regulile din 1881 admiteau folosirea consecventă a semnelor diacritice. Moldoveanul şi ardeleanul aveau, aşadar,

[17] Seria II, tom. III, secţ. I, p. 216—217.

posibilitatea de a scrie, de pildă, *sĕc, ţĕs* sau *zîd*, dacă voiau, dar e de observat că, în general, ei n-au revenit la normele vechilor variante ale limbii literare. Din punctul de vedere care ne interesează aici, regulile din 1881 ne oferă prea puţine indicaţii de reţinut. Redactate cu un laconism dus uneori pînă la limita obscurităţii şi cu o exemplificare mai mult decît săracă, ele nu au un indice de cuvinte, atît de necesar în lucrări de acest fel. Faptul acesta ne face să credem că autorii nu s-au gîndit să folosească prilejul stabilirii regulilor ortografice pentru a aduce precizări asupra rostirilor şi formelor ce urmau să fie fixate în scris. Statuînd că *ă* trebuia redat prin *ĕ* şi *ă*, ortografia permitea, în fond, unei persoane să scrie *ţes*, iar alteia să scrie *ţĕs*, atîta timp cît nu făcea precizări restrictive în exemple sau într-un indice de cuvinte. Că autorii n-au avut asemenea intenţii ne-o arată mărturisirea lui Titu Maiorescu, raportorul Comisiei ortografice: „noi nu facem ortografia, ci grafia limbii. Ortografia o stabileşte [sic !] gramatica şi lexicoanele"[18]. Cunoscînd acestea, vom înţelege de ce autorii îndreptarelor ortografice de uz public, apărute după 1881 şi întemeiate pe regulile Academiei, vor trebui să facă limpezi unele prevederi ale acestora, adăugînd numeroase „exemple şi explicaţiuni"[19].

Regulile ortografice stabilite şi acceptate de Academie în 1904 (şi sancţionate drept oficiale de autoritatea de stat) abolesc principiul etimologic. După cum se spune chiar în prefaţa la reguli, Academia „a părăsit cu totul principiul etimologiei şi a primit scrierea în general întrebuinţată în Regat, întemeiată pe principiul fonetic"[20]. Explicitîndu-şi regulile printr-o mult mai bogată exemplificare decît în 1881 şi însoţindu-le de un indice de cuvinte, Academia înţelegea să se pronunţe, pentru întîia oară după 1879, în problema atît de importantă a normelor limbii literare. În linii mari, ea acceptă limba literară fixată în anii 1860—1880, dar se îndepărtează totuşi de ea într-o serie de puncte. Ceea ce caracterizează, în general, regulile din 1904 este reţinerea de a da, uneori, soluţii categorice, preferîndu-se să se recomande drept literare două fonetisme sau forme concurente. De cele mai multe ori, alături de norma recomadată în anii 1860—1880, apare rostirea muntenească, care, cel mai adesea, avea s-o înlocuiască: *beşică—băşică* (14), *băutură—beutură* (14), *cîne—cîine* (14), *mîne—mîine* (18), *pîne — pîine* (19), *spăria — speria* (20), *străin — strein* (21) etc. Alteori, dintre cei doi termeni, unul e cel muntenesc, iar celălalt caracterizează, de obicei, graiurile din Transilvania şi Moldova: *gîci — ghici* (16), *năcaz — necaz* (18), *nisip — năsip* (18), *razim — reazim* (20), *răzima — rezema* (20). La substantivele feminine cu radical în *ş, j*, formele cu *-ă* şi cele cu *-e* sînt puse pe acelaşi plan: *birje — birjă* (14), *cîrje — cîrjă* (14), *faşe — faşă* (16), *mătuşă — mătuşe* (18). Nu o dată, rostirea muntenească e singura recomandată: *blestema* (14), *pereche, perete* (19), *reteza* (20), *ridica, risipă* (20), *şapte, şarpe, şase* (20). Sînt şi situaţii cînd se recomandă un fonetism caracteristic atît graiului muntean, cît şi unor graiuri moldoveneşti şi ardeleneşti: *umbla, umfla, umplea* (21). Mai puţin aşteptate sînt cazurile cînd alături de fonetismul literar de astăzi apare un fonetism arde-

[18] „Analele Academiei Române" ..., p. 219.

[19] Vezi *Ortografia limbei române*. Regulele primite de Academia Română în sesiunile generale din 1880 şi 1881, adunate şi adause cu exemple şi explicaţiuni, Bucureşti, 1881; *Ortografia limbei române*. Regulele admise de Academia Română şi adoptate pentru şcoalele din ţară, Ploieşti, 1895.

[20] Academia Română, *Regule ortografice; 1904*, Bucureşti, 1904, p. 4.

lenesc sau moldovenesc, care fusese respins de limba literară încă în perioada precedentă. Sînt de citat în această ordine : *dormi — durmi* (15), *galben — galbin* (16), *prieten — prietin* (19) şi mai ales *sarbăd — searbăd* (20), *samă — seamă* (20), *ţapă — ţeapă* (21), *ţapăn — ţeapăn* (21), *ţastă —ţeastă* (21), *zamă — zeamă* (21), *zăr — zer* (21). De remarcat că sînt, totuşi, singurele exemple de închidere a lui *e* la *i* şi a lui *o* la *u*, precum şi de rostire dură a lui *s,z, ţ*, recomandate drept literare alături de cele munteneşti. În rest, nu întîlnim în index decît cazuri cu *e, o* şi *s,·z, ţ* moi. În ceea ce priveşte morfologia, menţionăm preferinţa acordată formelor cu *n* refăcut la pers. 1 a indicativului prezent : *rămîn* (19), *spun* (21). La pers. 3 sg. şi pl. a conjunctivului, autorii recomandă sau numai forma iotacizată : *rămîie* (19), sau evită să se pronunţe între formele concurente : *spună — spuie* (21). Prepoziţia *către* putea fi scrisă la fel de bine cu *-ă* sau *-e* (14). Din exemplele ce însoţesc regulile citäm următoarele fonetisme şi forme care nu se găsesc în index : *adă* (8), *ceteşte* (6), *să dea* (6), *dreaptă* (6), *dregi* (9), *lucrează* (9), *şade* (6), *văd* (7), *vînz* (7).

Regulile din 1932 (aprobate de Ministerul Instrucţiunii Publice) aduc, în general, puţine precizări noi în problemele normelor limbii literare [21]. Mai mult decît atît, ele nu sînt însoţite de un indice de cuvinte, ceea ce reduce simţitor importanţa lor. Regulile din 1932 recomandă scrierea cu *ă* în cuvintele de tipul *cenuşă, cireaşă, uşă, vrajă* (3). Dacă în acest caz Academia optează pentru rostirea dură a lui *ş, j*, ea îşi declară preferinţa pentru rostirea moale (muntenească) a celor două consoane, atunci cînd stabileşte, la p. 6, drept corecte grafiile (şi rostirile) *clujean, deşluşească, greşeală, orăşean* (cf. însă *deşartă, şa*). În exemple ca *seamănă, seară* (6), *ţeapă* (5) s-ar părea că Academia încetase să mai considere drept literare rostirile nordice cu *s, ţ* duri (*samănă, sară, ţapă*), cum făcuse în 1904. În alte cazuri, legislatorii lasă celui ce scrie libertatea de a opta între rostirea moale şi cea dură a consoanei *ţ* : *bătrîneţe — bătrîneţă, blîndeţe — blîndeţă, tinereţe — tinereţă* (3). Stabilind că nu trebuia să se scrie *coprinde*, ci *cuprinde*, regulile condamnau o rostire muntenească.

Reorganizată în 1948 (cînd primeşte numele de Academia Republicii Populare Române), Academia înţelege, în sfîrşit, să acorde importanţa cuvenită lucrărilor normative pe care le proiectase în 1867 şi pe care nu fusese în stare să le ducă pînă atunci la capăt : ortografia, gramatica şi dicţionarul. Noua ortografie este elaborată la capătul unor largi dezbateri şi publicată în 1953, an în care vede lumina tiparului şi *Micul dicţionar ortografic* al Academiei [22]. El este urmat de un dicţionar ortoepic[23] şi apoi de un îndreptar de punctuaţie [24]. Toate trei lucrările vor fi reunite într-un singur volum în 1960, sub titlul de *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* (ediţia a doua : 1965).

Ca şi regulile din 1881, 1904 şi 1932, normele ortografice din 1953 au fost declarate oficiale printr-o decizie a autorităţii de stat. Spre deosebire de decretele sau deciziile anterioare, care limitau obligativitatea ortografiei academice la şcoli şi la manualele şcolare, hotărîrea Consiliului de Miniştri nr. 3135 din 16 septembrie 1953 nu face nici o asemenea

---

[21] Academia Română, *Regulile ortografice, 1932*, Bucureşti, 1932.
[22] *Micul dicţionar ortografic*, [Bucureşti], 1953.
[23] *Dicţionar ortoepic*, [Bucureşti], 1956.
[24] *Îndreptar de punctuaţie*, [Bucureşti], 1956.

precizare restrictivă. Prin acest fapt, ortografia stabilită de Academie în 1953 devine oficială şi obligatorie pentru toţi cei ce scriu românește şi se află sub jurisdicţia legilor române, indiferent de domeniul vieţii publice unde îşi desfăşoară activitatea. O a doua notă distinctivă a noii ortografii este faptul că ea este însoţită de un bogat material ilustrativ şi de un indice de cuvinte. Menţionat în hotărîrea nr. 3135/1953 ca o întregire firească a regulilor propriu-zise, *Micul dicţionar ortografic*, elaborat de Institutul de lingvistică din Bucureşti, capătă prin aceasta un caracter oficial şi devine principalul instrument de fixare în amănunt a normelor limbii române literare.

Privit în ansamblu, *Micul dicţionar ortografic* din 1953 precizează şi consacră în detalii normele actuale ale limbii române literare. El ne arată că, într-o serie de cazuri, normele formulate în anii 1836—1839 de I. Heliade Rădulescu şi acceptate în deceniile al şaptelea şi al optulea de Academie şi de oamenii de cultură din cele trei ţări românești au suferit anumite schimbări. Modificările au în vedere unele situaţii insuficient clarificate în urmă cu 100 de ani, rezultate adesea din nepotrivirea existentă între modul obişnuit de a scrie al oamenilor culţi (mai ales din Muntenia) şi prescripţiile codului de norme, de nuanţă latinizantă, adoptat de unii învăţaţi şi, mai ales, de Societatea Academică Română. Nu ne vom opri, de aceea, asupra felului în care se reflectă, în îndreptarele academice, toate normele limbii literare, ci vom avea în vedere numai cazurile în care s-a revenit asupra normelor fixate în secolul trecut sau care mai prezentau oscilaţii la sfîrşitul perioadei precedente. Ne-am orientat după ediţia din 1965 a *Îndreptarului ortografic, ortoepic şi de punctuaţie.*

Fonetică: vocalism: *a* (nu *ă*) în *pahar* (178); *a* (nu *ă* sau *e*) în *datora* (123); *ă* (nu *e*) în *băşică, băut, băutură* (102); *ă* (nu *e* sau *i*) în *străin* (203): *e* (nu *ă*) în *blestem* (103), *fermecăm* (139), *lepăda* (163), *necaz* (173), *pereche, perete* (181), *reteza, rezema* (104), *sperja* (201); *e* (nu *i*) în *creier* (120), *greier* (146), *treier(a)* (211); sincopa lui *e(i)* în *drege* (132); *i* (nu *e*) în *citi* (112); *i* (nu *ă* sau *î*) în *ghici* (144), *intra* (153), *nisip* (174), *ridica, risipă* (195); *i* (nu *iu*) în *mincinos* (169); *î* (nu *ă*) în *călcîi* (108), *căpătîi* (109), *întîi* (159), *pînă* (183); *u* (nu *ă*) în *mulţumi* (171); *u* (nu *i*) şi *s* (nu *ţ*) în *subsuoară* (204); *u* (nu *î*) în *umbla, umfla, umple* (213); *u* (nu *o*) în *porunci* (185); *u* nesincopat în *usuc, usucă* (213); *îi* (nu *î*) în *cîine* (113) *mîine* (170), *pîine*(183); consonantism: *p* epentetic nu apare în *îndărăt* (157); *n* (nu *r*) în *amănunt* (93); propagarea lui *n* în *genunchi* (144), *mănunchi* (167); *t* moale în *stinge* (202); *s, z, ţ* moi în *seamă, seară* (198), *ţeapă, ţeapăn* (212), *zeamă, zer* (218); *ţ* moale în *bătrînețe* (102), *frumusețe* (142), *tinerețe* (209); *ş, j* duri în *grijă* (116), *mătuşă* (167), *păpuşă* (180), *străjă* (203); *ş, j* moi în *greşeală, oblojeală, orăşean* (11; nu însă şi în *şea, şeade, jeav*, 6); *ş* dur în *şade* (206), *şapte, şarpe, şase* (205); *r* dur în *crăpa* (120); *r* moale în *repede* (193); *r* dur în *hotărăşte* (21), *tîrăşte* (209); cf. însă *să arate* (96), *să crape* (120); *r* > *l* în *tulbura, tulbure* (211), dar păstrat în *urcior* (213).

Morfologie: pluralul în *-e*, al neutrelor: *pahare* (178); forma verbală *a scri* (pentru *a scrie*) nu e recomandabilă (21); verbele *desfăşura* (121), *împresura, înfăşura* (157), *măsura* (167), *strecura* (203) prezintă la ind. prez. pers. 1 sg. forme cu *o* (accentuate pe terminaţie), nu cu *u* (accentuate pe radical): *desfăşor, împresor* etc. (verbul *înconjura*

face însă *înconjur*, cu accentul pe radical, 157); sînt recomandate formele *lucrez* (164) şi *mănînc* (170), nu *lucru* şi, respectiv, *mînc*; formele verbale cu dentală refăcută sînt literare, atît la indicativ, cît şi la conjunctiv: *prind*, *prindă* (187), *răspund*, *răspundă* (191); *pun*, *pună* (189), *vin*, *vină* (215); *mint*, *mintă* (169), *pot* (189), *trimit*, *trimită* (211); verbele *a da*, *a lua*, *a sta*, *a vrea* fac la conj. prez. 3 sg. şi pl. *(să) dea* (122), *(să) ia* (164), *(să) stea* (202), *(să) vrea* (217), nu *(să) deie*, *(să) ieie* etc; verbul *a aduce* prezintă la imperativ forma *adu* (91); forma cu *-e* a prepoziţiei *către* (109); formele cu *-ă* ale prepoziţiei *după* (14) şi conjuncţiei *dacă* (122).

Nu e greu de observat că, în majoritatea zdrobitoare a cazurilor, *Îndreptarul* consacră drept literare fonetisme şi forme muntenești. De fapt, din lunga listă de mai sus, nemuntenești sînt numai: propagarea lui *n* în *genunchi*, *mănunchi*, *r*>*l* în *tulbura*, *tulbure*, forma *înconjur*, formele verbale cu dentală refăcută (în legătură cu *hotărăşte*, *după*, *dacă*, vezi mai jos p. 614, 616—618). În unele cazuri (*creier*, *drege*, *umbla* etc.), fonetismul literar se întîlneşte şi în alte graiuri decît cele muntenești. Alteori norma literară respinge forme muntenești (*scri*, *dupe*), ceea ce nu înseamnă însă că formele acceptate (*scrie*, *după*) nu provin, în limba literară, şi din graiul muntean (vezi mai jos, p. 618).

Îndreptarul indică şi accentul cuvintelor. E preferată accentuarea de tip sudic în: *áripă* (97), *bolnáv* (104), *duşmán* (132), *gingie* (145), *mirós* (169), *spurcát* (202), *záhăr* (217), dar cazurile cînd se indică drept literară rostirea nordică nu sînt rare: *fírav* (140), *gíngaş* (145), *mîrşav* (170), *scîrnav* (197).

GRAMATICA

Au trebuit să treacă mai bine de optzeci de ani pentru ca Academia să publice, în sfîrşit, gramatica promisă în 1867 (lucrarea lui Cipariu e academică în măsura în care, cîştigînd concursul instituit de Societatea Academică Română, urma să servească drept bază de discuţii în vederea elaborării gramaticii Academiei). Apărută în 1954, în două volume (ed. a II-a, 1963), *Gramatica limbii române*, elaborată, sub egida Academiei, de Institutul de lingvistică din Bucureşti (redactor responsabil al primei ediţii: D. Macrea; redactori responsabili ai ediţiei a doua: Al. Graur şi M. Avram), are, pe lîngă caracterul ei descriptiv, o orientare normativă destul de accentuată. Autorii ei sînt, dealtfel, convinşi că, „pe lîngă caracterul ei descriptiv, o gramatică îşi îndeplineşte adevăratul ei rol numai cînd are şi un caracter normativ. Deci, acolo unde formele de exprimare prezintă fluctuaţii sau impreciziuni, îi revine gramaticii rolul de a arăta forma corectă corespunzătoare sau exprimarea literară cea mai recomandabilă" (I, 23)[25]. Modelul normativ a fost stabilit „pe baza operelor literare din secolul al XIX-lea şi al XX-lea şi pe baza practicii vii a limbii din zilele noastre" (I, 22), indicaţie cam vagă şi lăsînd loc interpretărilor. În realitate, autorii s-au condus după rostirea muntenească, urmînd, deci, aceeaşi orientare pe care am constatat-o examinînd regulile ortografice din 1953. În secţiunea consacrată foneticii (redactată de E. Petro-

[25] Trimiterile se fac la ediţia din 1954.

vici şi suprimată în ediţia a doua) a fost inclus un paragraf despre *Pronunţarea literară românească*, în care găsim, în embrion, teoria autorului despre formarea limbii române literare. După Petrovici, „norma ortoepică a limbii comune, naţionale româneşti" este pronunţarea „oamenilor instruiţi din capitala ţării, precum şi a celor din centrele culturale regionale, care se modelează tot mai mult după aceea a capitalei" (I, 54).

Observaţiile cu caracter normativ din gramatică (care, în treacăt fie spus, puteau fi mai numeroase) urmează pînă în cele mai mici amănunte prescripţiile *Micului dicţionar ortografic* (lucru firesc, dacă ne gîndim că amîndouă lucrările au fost elaborate de acelaşi for); de aceea nu le vom reproduce aici. Am notat o singură deosebire: *Micul dicţionar ortografic* şi apoi *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* consideră literare numai formele *să dea, să stea*, în timp ce *Gramatica* (în amîndouă ediţiile) socoteşte drept literare şi formele *să deie, să steie*, de vreme ce le trece în paranteză, ca dublete, după *să dea, să stea : să dea (să deie)* (I, 293), *să stea (să steie)* (I, 195). E curios, totuşi, că forma de conjunctiv *să vreie* e considerată, după toate acestea, drept „regională" (I, 266).

DICŢIONARE

Nici un cuvînt în introducerea la *Etymologicum Magnum Romaniae* (Bucureşti, 1886—1893) despre intenţia autorului de a da lucrării sale un caracter normativ. Dealtfel, se pare că Hasdeu nici n-a urmărit aşa ceva în dicţionarul său, a cărui apariţie s-a întrerupt, cum prea bine se ştie, la cuvîntul *bărbat*. Unele preferinţe sînt, indirect, exprimate (de pildă, prin stabilirea cuvîntului-titlu şi a variantelor). *Adetoriu* (330) e trimis la *datoriu*, de unde deducem că autorul considera drept literară varianta cu *-a-*, şi nu pe cea, etimologică, cu *-e-*, recomandată de latinişti în perioada precedentă. Tot aşa, un cuvînt-titlu ca *astrăinez* (1902) ne permite să deducem că dacă ar fi ajuns la litera *S* Hasdeu ar fi acordat prioritate formei nordice cu *ă*, şi nu celei din Muntenia (cu *e*). Într-o serie de cazuri, el se mulţumeşte să înşire două sau mai multe fonetisme sau forme fără a face vreo alegere între ele: *adă, adâ, ado, adu, ad, a* (375—376), *să arăte* sau *să arate* (1547), *aripă* sau *áripă* (1666). În privinţa verbelor cu radical în *d, n, t*, lucrurile nu sînt foarte limpezi. S-ar părea astfel că preferinţele autorului se îndreaptă spre formele cu *d* refăcut: *aprind* (1356), *ascund* (1819). Dar consecvenţa nu e cel mai de frunte merit al lucrării. La verbele *a arde* şi *a auzi* sînt acceptate ambele forme (pe primul plan fiind plasate cele cu *d : ard* sau *arz*, 1505, *aud* sau *auz*, 2106). Semnificativ este modul în care se fac trimiterile la verbul *a ascuţi*: *ascuţ* şi *ascuţesc* sînt trimise la *ascut* (1835), ceea ce ar trebui să însemne că forma cu *t* este socotită drept literară. Iată însă că la *ascut* citim: „se zice deopotrivă: *ascut* şi *ascuţ*, *ascută* şi *ascuţă*. Se aude chiar *ascuţesc*" (1834). Cît priveşte verbul *apune*, aici *apun* este trimis la *apui* (1431), deci forma iotacizată este literară.

Spre deosebire de *Etymologicum*, *Dicţionarul limbii române* (*A — de* şi *F — lojniţă*, Bucureşti, 1913—1949), elaborat sub conducerea lui S. Puşcariu, îşi înscrie în program şi intenţii normative. Puşcariu ar fi

vrut chiar să marcheze, prin semne grafice distincte, diferența dintre termenul literar și regionalism. A crezut că riscă prea mult, într-o epocă în care scriitorii introduceau masiv regionalisme în limba literară, și, deci, „ceea ce azi e dialectal, mîne poate fi literar" (I, 1, XVII). În asemenea împrejurări, s-a mulțumit să dea „formei gramaticalizate în literatură, *cînd uzul nu era șovăitor*, locul de frunte, iar celeilalte un loc secundar" (I, 1, XVI). Pasajul subliniat de noi arată că Pușcariu nu intenționa să stabilească întotdeauna o ierarhie între fonetisme, forme sau cuvinte concurente. Rezerva aceasta mergea chiar mai departe și-l făcea să avanseze ideea, cel puțin curioasă, că dicționarul Academiei nu trebuia să fie, în ultimă instanță, un dicționar normativ: „acest dicționar nu trebuie considerat ca un îndreptar al Academiei Române prin care unele cuvinte se condamnă, iar altele se aprobă. Nu avem acest drept. Numai timpul poate consacra sau îngropa o vorbă... Ceea ce poate face autorul unui dicționar de dimensiunile celui prezent este de a recomanda numai în mod indirect unele îndreptări" (I, 1, XXII).

Cu toate aceste rezerve, dicționarul conține numeroase precizări de ordin normativ, directe sau indirecte. Dintre cele ce interesează evoluția normei literare după 1881 notăm următoarele:

Fonetică: accent: *fírav* (II, 1, 127), *gíngaș* (II, 1, 268), *gíngic* (II, 1, 288), *áripă* și *arípă* (I, 1, 255), *bólnav* (Transilvania și Moldova) și *bolnáv* (Muntenia) (I, 1, 609); vocalism: *a* (nu *e*, *ă*) în *dator*, *datorie* (I, 3, 64); *e* (nu *ă*): *blestem*, *blestema* (I, 1, 579, 580), *fermeca* (II, 1, 104), *lepădа* (II, 2, 161); *e* (nu *ă* sau *i*) în *astreina* (I, 1, 330), *înstreina* (II, 1, 758); *e* (nu *i*) în *creieri* (I, 2, 894), *greier* (II, 1, 304); *i* (nu *e*) în *citi* (I, 2, 485); *i* (nu *î*) în *ghici* (II, 1, 256), *intra* (II, 1, 817); *î* (nu *ă*) în *călcîi* (I, 2, 39), *căpătîi* (I, 2, 98), *întîi* (II, 1, 767); *î* (nu *îi*) în *cîne* (I, 2, 77); consonantism: *b* dur în *bășică* (I, 2, 508—509), *băut*, *băutură* (I, 1, 530); forma etimologică, fără *p* epentetic, a lui *îndărăt* (II, 1, 619); *n* (nu *r*) în *amănunt* (I, 1, 136); propagarea lui *n* în *genunchi* (II, 1, 248), cf. însă *îngenuchia* (II, 1, 684); *s* moale în *aseamăn* (I, 1, 301), *aseară* (I, 1, 299); *ț* moale în *bătrînețe* (I, 1, 528), *frumusețe* (II, 1, 180); *j* dur în *grijă* (II, 1, 310); *r* dur în *crăpa* (I, 2, 879); *r* dur în *izvorăște* (II, 1, 936), cf. însă *să crape* (I, 2, 879), dar *să arăte*, despre care se spune că este mai frecvent folosit decît *să arate* și *să arete* (I, 1, 225).

Morfologie: ezitare între pl. în *-ă* și cele în *-e* ale neutrelor cu radicalul în *r*: *hotare* și *hotară* (II, 1, 409), *izvoare* și *izvoară* (II, 1, 936); la verbele cu radical în *d* sînt date ambele forme de indicativ și conjunctiv, pe primul plan fiind trecute cele cu *d* refăcut: *ard*, *ardă* și *arz*, *arză* (I, 1, 234), *aud* și *auz*, *să aud* și *să audă* (I, 1, 375); la verbele cu radical în *t* (mai exact la *ascuți*), literară e socotită numai forma cu *t*: *ascut*, în timp ce *ascuț* și *ascuțesc* sînt declarate dialectale (I, 1, 297); la verbul *împresura* se notează ambele forme, cu *o* (*împresor*) și cu *u* (*împresur*), dar se face observația că ultima e folosită „mai rar" (de aceea e și trecută pe plan secund) (II, 1, 524); la *înfășura* cele două forme sînt puse pe același plan (*înfășur* și *înfășor*, în această ordine) (II, 1, 655), în timp ce la *înconjura* se consideră drept literară numai forma cu *u* (*încunjur*), iar despre cele cu *o* (*încunjor*, *înconjor*) se spune că ar fi „dialectale" (II, 1, 613); literare sînt formele de conj. prez. în *-ea* ale verbelor *a bea* (I, 1, 533) și *a da* (I, 3, 19); în privința formelor în *-eie*, tratamentul diferă:

să beie e moldovenism, iar *să deie* dublet literar al lui *să dea*; imperativul *adu* este preferat lui *adă*, *ado*, care ar fi „neregulate" (I, 1, 49); prepoziția *către* (cu *-e*) e declarată literară, în timp ce forma în *-ă* este socotită a fi un regionalism moldovenesc și ardelenesc (I, 2, 215); *dacă* (și nu *daca*) e literar (I, 3, 22).

De observat că într-o serie de cazuri fonetismele și formele care n-au fost reținute nu poartă indicații asupra regiunii unde circulă, semn că autorul nu le socotea regionalisme, ci variante (dublete) literare ale formei principale, notată în titlul articolelor. În această situație se găsesc, de pildă: *blestăm*, *blăstem*, *blăstăm* (I, 1, 579), *crier* (I, 2, 895), *crepa* (I, 2, 879), *daca* (I, 3, 23), *grier(e)* (II, 1, 305), *grije* (II, 1, 311), *lăpăda* (II, 2, 161) etc.

Lexic[26]: sînt considerate literare: *barză* (I, 1, 504), *cearșaf* (I, 2, 256), *cismă* (I, 2, 482), *ciupi* (I, 2, 513), *cîrciumă* (I, 2, 135), *cosciug* (I, 2, 819), *curte* (I, 2, 1034), *ficat* (II, 1, 114), *gresie* (II, 1, 306), *înjura* (II, 1, 712).

Neavînd la dispoziție decît jumătate (și nici atît) din dicționar, nu putem ști dacă, de pildă, termeni ca *pișca*, *sicriu*, *sudui* urmau să figureze printre cuvintele regionale sau printre cele literare. Simplul fapt că dicționarul îl consideră pe *cosciug* literar nu ne dă dreptul să presupunem că *sicriu* avea să fie trecut, automat, printre regionalisme. Considerăm, de aceea, util să dăm o listă a sinonimelor considerate a fi neliterare, întrucît, în unele cazuri cel puțin, trecerea unui cuvînt în rîndul regionalismelor poate constitui un indiciu că sinonimul său era socotit literar: *bostan* (I, 1, 625), *bumb* (I, 1, 687), *burtă* (I, 1, 703: „trivial"), *casap* (I, 2, 174), *chel* (I, 2, 323), *cimitir* (I, 2, 409: „în Muntenia și părți învecinate din Ardeal"), *ciobotă* (I, 2, 437), *ciolan* (I, 2, 451), *ciont* (I, 2, 457), *cocostîrc* (I, 2, 626), *colb* (I, 2, 699), *copîrșău* (I, 2, 764), *cucuruz* (I, 2, 950), *curechi* (I, 2, 1021), *cute* (I, 2, 1048), *glod* (II, 1, 276), *golumb* (II, 1, 285), *hulub* (II, 1, 419), *im*, *imală* (II, 1, 468), *lepedeu* (II, 2, 162).

Nu e greu de observat că în marea majoritate a cazurilor opțiunile dicționarului coincid, în ceea ce privește fonetica și morfologia, cu actualele norme ale limbii literare. Orientarea spre rostirea muntenească, ușor identificabilă, merge pînă la recomandarea unor forme ca *îngenuchia* sau *înstreina*. Ezitările sînt puțin numeroase (referindu-se la pluralele de tipul *hotară*, *hotare*, verbele cu radical în *d* și cele de tipul *măsura*), iar creditul acordat unor rostiri nemunțenești, redus *(cîne*, care e probabil o reminiscență a normei din 1860—1880, accentuarea unor cuvinte; cf. și *arăte*, *hotărăște)*. Observațiile acestea rămîn valabile și în privința lexicului. Remarcăm faptul că *chel* și *cimitir* erau simțite (de un ardelean!) drept regionale.

Dicționarul limbii române literare contemporane (4 vol., București, 1955—1957; redactori responsabili: D. Macrea și E. Petrovici). Așa cum se arată și în introducere, dicționarul „are și un caracter normativ, cuprin-

[26] Pentru a putea urmări mai bine procesul de constituire a lexicului literar românesc, care are loc în această perioadă, am adăugat la cuvintele examinate în capitolele precedente un număr de alți termeni aparținînd la mai multe serii sinonimice.

zînd precizări de ordin gramatical, stilistic, ortografic şi ortoepic" (I, XII). Selecţia cuvintelor s-a făcut „după criteriul folosirii lor în scrisul nostru literar şi ştiinţific şi în vorbirea curentă" (I, X), ultima precizare fiind însă deconcertantă, dacă n-am bănui că autorii au vrut să zică, probabil, „vorbirea *literară* curentă". În privinţa foneticii şi a morfologiei, diferenţele dintre dicţionar şi normele prezentate în *Micul dicţionar ortografic* din 1953 sînt minime. Pornind de la ideea că două uzuri la fel de răspîndite trebuie înregistrate pe acelaşi plan în dicţionar, autorii au notat la verbele *desfăşura, înconjura, înfăşura* şi *măsura* formele *desfăşor* şi *desfăşur* (II, 70), *înconjur* şi *înconjor* (II, 607), *înfăşor* şi *înfăşur* (II, 625), *măsor* şi *măsur* (III, 44), trecînd, cel mai adesea, precum se vede, forma sudică pe primul plan. La *împresura*, forma *împresur* e dată, ca dublet, la ultimul alineat (II, 579), în timp ce la *strecura* (IV, 258) se dă drept literară forma sudică *strecor*, în timp ce *strecur* e socotit un moldovenism. În alte cazuri se dă după forma literară şi forma regională, cu indicaţia de rigoare: *să dea* (regional, *să deie*) (II, 6), *să ia* (regional, *să iaie* şi *să ieie*) (II, 785), *pun* şi (regional) *pui* (III, 625), *să stea* (regional, *să steie*) (IV, 213), *vin* şi (regional) *viu* (IV, 639).

Se cuvine să amintim că, asemenea *Dicţionarului Academiei*, autorii admit existenţa unor variante literare ale cuvintelor-titlu sau ale formelor de bază (care sînt redate conform *Micului dicţionar ortografic*). Astfel de variante sînt: *amărunt* (I, 72), *ascuţ* (I, 139), *auz* (I, 173), *bătrîneţă* (I, 222), *ceti* (I, 438), *daca* (II, 7), *fărmăca* (II, 279), *frumuseţă* (II, 335), *grier* (II, 412), *hotăreşte* (II, 469), *împresur* (II, 579), *întra* (II, 538), *îndărăpt* (II, 615), *întăi* (II, 666), *mănuchi* (III, 37), *minţesc* (III, 86), *năcaz* (III, 181), *nemeri* (III, 193), *păhar* (III, 303), *pîr* (= pînă; III, 438), *părete* (III, 384), *pîne* (III, 436), *prinz* (III, 577), *rămîi* (III, 667), *răspunz* (III, 678), *răpeziciune* (III, 725), *spui* (IV, 206), *strein* (IV, 252), *subsioară, subţioară* (IV, 286), *turbura* (IV, 516) etc. După cum se vede, numărul acestor variante este destul de mare, iar într-o serie de cazuri caracterul literar al unora dintre ele cu totul discutabil. Nu o dată forme pe care *Dicţionarul Academiei* le considera (adesea cu dreptate) regionale au devenit în dicţionarul de care ne ocupăm dublete sau variante literare. Aşa stau lucrurile, de pildă, cu *ascuţ, ceti, fărmăca, frumuseţă, îndărăpt, întra.*

Sub raport lexical, dicţionarul urmează, în general, graiul muntean. Dintre termenii aparţinînd seriilor sinonimice pe care le-am examinat mai îndeaproape în capitolul de faţă, sînt socotiţi literari următorii: *barză* (I, 199), *burtă* (I, 302), *cearşaf* (I, 380), *chel* (I, 401), *cimitir* (I, 422), *cizmă* (I, 444), *ciupi* (I, 442), *cîrciumă* (I, 449), *cosciug* (I, 560), *curte* (I, 618), *cute* (I, 621), *dovleac* (II, 158), *ficat* (II, 284), *gresie* (II, 413), *înjura* (II, 644), *măcelar* (III, 32), *mîţă* (III, 108), *nasture* (III, 161), *năduşeală* (III, 166), *noroi* (III, 221), *ocol* (III, 250), *ogradă* (III, 260), *os* (III, 289), *pisică* (III, 429), *pişca* (III, 431), *pîntece* (III, 440), *plapumă* (III, 450), *pleşuv* (III, 463), *plimba* (III, 465), *porumb* (= *Zea mays*; III, 509), *porumb* (= *pigeon*; III, 509), *porumbel* (III, 510), *praf* (III, 528), *prun, prună* (III, 612), *rinichi* (III, 753), *scuipa* (IV, 73), *sicriu* (IV, 120), *sudoare* (IV, 293), *varză* (IV, 621), *zăpadă* (IV, 727).

După cum se vede, în toate seriile sinonimice, termenul muntenesc [27] e considerat literar. Tot literare sînt socotite şi următoarele cuvinte nemunteneşti: *cute, mîţă, ocol, ogradă, pişca, pîntece, pleşuv, porumb* (= *pigeon*), *sicriu, sudoare*. Dacă avem în vedere faptul că la unii din termenii nemunteneşti definiţia se face prin sinonimul muntenesc, înţelegem că autorii le-au rezervat rolul de dublete literare ale termenilor principali de provenienţă muntenească (au definiţie proprie numai *pişca, pîntece, pleşuv, sicriu, sudoare*).

Dicţionarul limbii române moderne (Bucureşti, 1958; redactor responsabil: D. Macrea) este, în esenţă, o ediţie prescurtată a dicţionarului precedent. Spre deosebire de acesta, *Dicţionarul limbii române moderne* a dat „în titlul fiecărui articol numai forma general admisă, formele de circulaţie mai redusă fiind înregistrate la sfîrşitul articolelor" *(Prefaţă)*. De aceea, în dicţionar sînt consemnate, după cuvîntul-titlu, numai formele: *desfăşor* (233), *înconjur* (411), *înfăşor* (416), *măsor* (487), *pun* (679) *vin* (924). În privinţa conjunctivelor de tipul *să dea*, care se consemnează la ultimul alineat al articolelor, tratamentul rămîne, în general, neschimbat. Menţionăm numai că la verbul *a lua* nu mai sînt consemnate formele *să iaie* şi *să ieie* (desigur dintr-o scăpare).

Rezumînd în cîteva cuvinte activitatea de optzeci de ani desfăşurată de Academie, vom spune că, după 1881, înaltul for a înţeles că menirea sa nu e de a construi o limbă literară artificială, ci de a fixa, prin lucrări cu caracter normativ, stadiul atins de evoluţia limbii literare scrise şi vorbite. Convinsă, în sfîrşit, că „limba nu se plăsmuieşte în academii" [28], Academia a încercat să urmărească, de la oarecare distanţă, evoluţia limbii literare, manifestînd o anumită rezervă de a interveni, explicabilă la conducătorii unei instituţii discreditate nu demult tocmai prin lipsa de moderaţie în încercările de a codifica limba. Aşa se explică de ce pînă în 1953 Academia nu a publicat un îndreptar ortografic complet, lăsînd în seama persoanelor particulare grija (şi riscul!) de a comenta şi pune în practică nişte reguli ortografice foarte laconic enunţate. Politica de aşteptare a verdictului pe care urma să-l dea uzul general nu e condamnabilă, cu condiţia ca Academia să nu fi rămas prea mult în urma uzului, tolerînd dublete şi variante, chiar atunci cînd nu mai era cazul. Interesul pentru lucrările de limbă era destul de scăzut în primele decenii ale secolului nostru în rîndul membrilor Academiei, ceea ce explică insuficientele eforturi care s-au făcut în vederea realizării lucrărilor plănuite în 1867. Totuşi, aşa cum au fost, lucrările academice au contribuit nu atît la impunerea unor norme, cît, mai ales, la instaurarea unui anumit spirit de recunoaştere şi de respectare a normei (să nu uităm că ortografia Academiei era obligatorie în toate şcolile româneşti). Abia după 1948, prin importantele lucrări cu caracter normativ care au văzut lumina tiparului, Academia şi-a exercitat, în toată plinătatea, rolul fixat la înfiinţare. Ortografia, gramatica şi dicţionarele au surprins şi înregistrat cu exactitate orientarea generală a limbii române literare înspre graiul muntean, impus pretutindeni de influenţa exercitată de capitală asupra vieţii publice şi culturale.

[27] Răspîndit uneori şi în alte regiuni ale ţării.

[28] Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, tomul I, partea I, A—B, Bucureşti, 1913, p. XXII.

LUCRĂRI NORMATIVE NEOFICIALE

LUCRĂRI ORTOGRAFICE

Apărută la Ploieşti, în 1891, *Ortografia limbei române* a lui I. I. Romanescu urmează îndeaproape regulile Academiei, pe care le „completează" şi le „adaugă". După Romanescu, ortografia academică din 1881 este „un sistem combinat sau ales, numit eclectic, care întruneşte toate condiţiunile : şi uşor, şi demn de limba română" (5). Ultimele cuvinte ne arată că Romanescu rămăsese un etimologist, pentru care eclectismul ortografiei din 1881 avea însuşirea de a reflecta, încă, vechile principii latinizante ale ortografiilor din anii 1860—1880. Autorul mai crede în existenţa unor particularităţi lingvistice de aleasă origine şi a altora „bastarde" sau „spurii", cum le spunea Cipariu. În această categorie intră fenomene ca palatalizarea labialelor (26), prezenţa lui *a* în *fată*, *vară*, *sară*, *şade*, *şapte*, *şase* (25—26 ; în schimb *feată*, *şése* etc. ar reflecta o „pronunţie foarte corectă", 20) şi a lui *u* în *umblu*, *umflu*, *umplu* (26) etc. Cunoscînd ideile autorului în materie de ortografie, nu vom fi miraţi văzîndu-l că recomandă grafii ca : *âmblu* (22), *blăstĕmăţie* (14), *genuchiu* (12), *împlêndŭ* (19), *înflătură* (15), *întru* (22), *lăpĕda* (8), *mâne* (18), *mésă* (15), *moriŭ* (7), *şéde*, *şépte*, *şése* (20), *urescе* (20) etc. Sînt însă şi cazuri cînd el se îndepărtează de prescripţiile vechii norme. În exemplele pe care le dă se întîlnesc reflexe ale rostirii muntenești : *băşîcă* (15), *pereche* (28) sau nordice : *frumuseţă* (12), *sămn*, *sămnătură* (15), *sîmţit* (14), *sînţănie* (18), *ţîneţi* (9). Se mai întîlnesc printre exemple cazuri de durificare a lui *ş* : *băşîcă* (15), *şădea* (8) sau dispariţia prin disimilare totală a lui *r* în *fereasta* (17)[29]. În privinţa verbelor cu radical în *d*, Romanescu acordă credit atît formelor cu dentală refăcută : *rîd* (19), *vînd* (18), cît şi celor iotacizate : *vează* (20), *şează* (20), scrise însă cu *ḑ*. La verbele cu radical în *t* nu se notează decît forme iotacizate : *înghiţ* (13), *poci* (21).

Ataşat normelor literare dinainte de 1881 se arată a fi, în unele privinţe, şi D. Onciul, autorul unui *Îndreptariu pentru ortografia română* (Viena, 1893), decretat drept obligatoriu în şcolile româneşti din Bucovina. Deşi nu pomeneşte nici un cuvînt de ortografia din 1881, el adoptă, asemenea Academiei, „un sistem în care şi etimologia şi fonetica, în marginile uzului ortografic şi ale ortoepiei, să fie asemenea considerate" (3). În cazul cuvintelor de origine latină, autorul selecţionează de regulă în indicele lucrării fonetismele şi formele mai vechi care se apropie mai mult de etimonul latin (de remarcat că ele sînt caracteristice graiurilor din nordul ţării) : *(să) arete* (5), *beşică* (34), *beutoriu*, *beutură* (34), *blăstăm* (6), *cătră* (37), *cîne* (55), *dătoriu* (41), *îmblu* (8), *împli* (10), *înflu* (51), *împregiur*, *încungiur* (50; în rest, peste tot, *j*), *mînc* (55; alături de *mănînc*), *mulţămesc* (57 ; e amintit şi *mulţumesc*), *păreche*, *părete* (61), *pîne* (7), *rump* (67), *spăriu* (70), *străin* (71), *şepte*, *şerpe*, *şese* (72) etc. Formele verbale cu dentală refăcută sînt general acceptate ; *simt* este însoţit de *simţ* (69), *spuie* şi *remîie* sînt urmate în paranteză de *spună* şi, respectiv, de *rămînă* (9). La verbele *împresura*, *încungiura*, *înfăşura*, *măsura* sînt socotite drept literare formele etimologice (nordice) : *împresur* (50),

[29] Pe care autorul o consideră însă un fenomen caracteristic limbii populare (30).

încungiur (50), *înfășur* (51), *măsur* (56). Deși autorul afirmă că în privința rostirii lui *r* în cuvinte de tipul *argintar*, *croitor* „ortoepia e încă ambiguă" (4), în lucrare și în indice el nu dă decît forme cu *r* moale : *armăsariu* (6), *bătătoriu*, *trecătoriu* (5) etc. Desinența *-ă* este preferată la substantivele *grijă* (47), *mătușă* (56), *păpușă* (61). Preferința pentru graiul moldovenesc se manifestă și în cazuri cînd latinismul etimologic nu o mai poate justifica : *ascuțesc* (32), *crieri* (40 ; trecut după *creieri*, cf. însă *cutrier*, 41, *grier*, 47), *genunchi* (46 ; și *mănunchi*, 55), *ghicesc* (46 ; urmat de *ghicesc*), *să iee* (49 ; urmat de *să ia*), *îndăraptă* (6 ; urmînd lui *îndărăt*), *năcaz* (58; după *necaz*), *năsip* (58), *păhar* (60), *tulbur* (74; după *turbur*), *zădar* (77) etc. Reflexele sudice sînt puține (nu ne gîndim, firește, la „muntenismele" acceptate de limba literară în perioada precedentă) : *ghicesc*, *să ia*, *îndărăt*, *necaz* (citate mai sus), *nemeri* (58); cf. și *retcza* (67). Nu mai insistăm asupra faptului că unele din aceste „muntenisme" sînt răspîndite și în afara granițelor Munteniei și Olteniei.

Cea mai completă expunere asupra problemelor ortografiei românești o aflăm în *Călăuza ortografică* a lui Tiktin, apărută în „Arhiva" din 1889 și tipărită apoi în broșură (trimiterile noastre se fac la textul din „Arhiva"). Eruditul lingvist a fost unul dintre puținii cercetători care au observat că, pentru a-și îndeplini rolul de unificator al scrierii, o ortografie trebuie să se întemeieze pe principii ortoepice riguros precizate, fără de care ea poate servi la redarea în scris a oricărei pronunțări și lasă loc arbitrarului : „baza dreptei scrieri este dreaptă vorbire. Norma supremă a pronunțării este uzul celor culți ca al celor ce vorbesc dialectul literar" (25). În același capitol, intitulat *Principii ortoepice*, din care am extras și citatul de mai sus, autorul face o serie de observații (cărora le putem spune de cultivare a limbii) asupra pronunțării românești, după ce, în prealabil, și-a precizat criteriul fundamental de selecție. Acesta este pronunțarea „uzitată la munteni", „al căror dialect este mult mai apropiat de tradițiunea literară decît orice alt dialect român vorbit astăzi, însă numai în acele cazuri unde dialectul muntenesc nu stă în contrazicere cu tradițiunea" (27 ; nu vor fi acceptate deci rostiri ca *tutulor* sau forme ca f. pl. *noi : case noi*). În unele cazuri, greu de soluționat, să se aștepte verdictul uzului : *greșale*, *greșele*, *greșeli* (28 ; nu însă *greșăli*, *greșăle*). Orientarea după rostirea muntenească îl face să recomande fonetisme și forme ca : *cîine*, *mîini*, *pîine* (186 ; „sînt scrieri mai bune" decît *cîne* etc.) ; *deșarte*, *jale*, *șale*, *șapte*, *șarpe*, *șase* (179) ; *repede*, *repezi*, *repejune* (181) ; *să arate* (178) ; *să bea*, *să dea*, *să ia*, *să vrea* (179) etc., care, toate, s-au impus, ulterior, în limba literară. Alteori Tiktin oscilează între forma nordică (și etimologică) și cea muntenească (sudică) : *a spărea* sau *a sperja* (195 ; cf. și *împărechea*, 172, dar *a ferneca*, 183), *înconjur* și *înconjor* (177). Substantivele feminine cu radical în *ș*, *j* capătă desinența *-ă : cămașă*, *cireașă*, *mreajă* (180). Luînd drept model graiul muntean, autorul cerea respectarea unor forme și fonetisme, e drept tradiționale, dar pe care limba literară le respinsese încă în perioada 1836—1881. El optează, astfel, pentru formele iotacizate, pe motiv că „pronunțarea cu finala prefăcută" e „mai uzitată la munteni și singura cunoscută limbii literare a secolelor trecute" (194). Recomandabile, după părerea sa, sînt și rostirile cu *ș*, *j* și *r* duri : *greșaște*, *grijaște* (179), *amăraște*, *hotăraște*, *uraște* (178) sau formele fără *-n-* : *îngenuche* (172), *păiajăn* (180). Respectul, exagerat, față de tradiție îl face să propună (de astă dată în

contradicție cu realitatea graiului muntean) drept literare formele în *-ă* de tipul *cară, hotară, izvoară* (182) sau să se întrebe dacă formele cu *-r* dur nu sînt o „invenţiune a scriitorilor" (184—185) şi n-ar trebui înlăturate, întrucît nu apar în limba veche (răspunsul este însă negativ). Nu e greu de văzut că, de fapt, acceptînd recomandările lui Tiktin, limba literară ar fi ajuns să se identifice (aproape) cu varianta munteană din anii 1830, renunţînd la cele mai multe din achiziţiile pe care le realizase în perioada 1836—1881 din celelalte graiuri. Exemplul lui Tiktin ne arată că se putea propune un model arhaizant de limbă literară, după înfrîngerea latinismului, şi fără ca autorul să fie latinist.

Apărut nu mult după regulile din 1904, *Dicţionarul ortografic al limbii române* de Şt. Pop (Bucureşti, 1909) se întemeiază pe ele şi le urmează întocmai (autorul a fost bibliotecar al Academiei Române). *Dicţionarul* înglobează, practic, indicele regulilor din 1904, îmbogăţind lista de cuvinte cu numeroase alte exemple. Nu vom repeta, de aceea, cele spuse mai sus despre soluţiile adoptate de ortografia din 1904, ci ne vom opri numai la ceea ce *Dicţionarul* lui Pop aduce în plus faţă de lista de cuvinte publicată de Academie. În general, Pop admite, ca şi Academia, dubletele, acceptînd poziţia de expectativă a acesteia : *adu* şi *adă* (4), *către* şi *cătră* (33), *hotărăşte* şi *hotăreşte* (97 ; cf. şi *izvoreşte* şi *izvorăşte*, 107), *mînc* şi *mănînc* (131), *pîrăşte* şi *pîreşte* (157), *străin* şi *strein* (201 ; dar *străinătate*), *urăşte* şi *ureşte* (220). În privinţa verbelor cu radical în *d, n, t* soluţiile lui Pop sînt, în general, cele ale Academiei. Notăm, totuşi, că la conjunctivul prezent pers. 3 sg. şi pl. al verbelor cu radical în *n* se propune cînd forma cu *n : pună* (175), cînd amîndouă formele : *rămînă* şi *rămîie* (177), *vie* şi *vină* (226). La accst din urmă verb, forma considerată literară e *viu* (*vin* e trimis la *viu*, unde nu e însă amintit ; 226). Tot literară e considerată şi forma *simt* (195 ; cf. însă *mint*, 135, *pot*, 167, *scot*, 190). La fel de inconsecvent, autorul propune drept literară rostirea munteneacă în *genuchi* (90), dar scrie, totuşi, *îngenunchi* (113), *mănunchi* (129).Oscilant e *Dicţionarul* şi în privinţa verbelor de tipul *măsura : încunjur* şi *înfăşur* (112), dar *împresor* (109) şi *măsor* (130).

Dacă Pop urmează cu fidelitate normele din 1904, în schimb A. Scriban se ridică în *Ortografia românească* (Iaşi, 1912) contra „scandaloasei ortografii pe care Academia o impune ministerului şcoalelor şi ministeru şcoalelor o impune şcoalelor" (3—4). Într-o serie de cazuri, Scriban propune drept literare fonetisme şi forme nordice (în speţă moldoveneşti) şi prelungeşte, astfel, în unele cazuri, norma anilor 1860—1880 : *beşică* (24 ; cf. însă *băut, băutură*, 34), *blastăm* (34), *cîne* (34), *genunchi* (9), *mîne* (37), *mulţămesc* (38), *şede* (5), *şepte, şerpe, şese* (12 ; dar *jale*, 37). Alteori, amîndouă formele (nordică şi sudică) sînt considerate îndreptăţite să figureze în limba literară : *cătră — către* (34), *cetesc — citesc* (34 ; la p. 5 literar e socotit numai *ceti*), *gîcesc — ghicesc* (36), *năcaz (nacaz) — necaz* (38), *nisip — năsîp* (38), *nor — nour* (38), *păreche — pereche* (38), *părete — perete* (38), *pîne — pîine* (39), *sperii — sparii* (40), *tulbure — turbure* (12). Aproape tot atît de numeroase sînt cazurile în care Scriban respinge rostirile moldoveneşti şi consideră drept literare rostiri din celelalte regiuni ale ţării (îndeosebi din Muntenia) : *creier, cutreier* (35), *dintîi, întîia* (25), *mătase* (nu mold. *matasă*, 37), *repede* (39), *retezat* (39), *rezem, reazămă* (39),

ridic (39) *seamăn, seară, searbăd* (39 ; dar *samă*, nu *seamă*), *ţeapă, ţeapăn* (40), *umblu, umplu* (40), *zeamă* (40).

Elaborat pe baza regulilor din 1904 şi a *Dicţionarului* lui Pop, *Dicţionarul ortografic al limbii române* (Timişoara, [1926]) al bănăţeanului N.Stoia aduce prea puţine lucruri noi faţă de îndreptarele ce i-au servit de model. El propune, astfel, fonetismele *şale, şarpe, şapte, şase*, dar îl preferă pe *şede* lui *şade* (514), oscilează între *genuchi* şi *genunchi* (244), *să dea* şi *să deie* (163 ; cf. însă *să ia*, 332, *să stea*, 498, *să vrea*, 567), *dormi* şi *durmi* (197), *nemeri* şi *nimeri* (369). *Viu* este dublat de *vin*, iar *vii* (2 sg.) de *vini* (558), ceea ce nu surprinde prea mult la un bănăţean preocupat de regularitatea paradigmelor (vezi mai sus *şede*). Tot el înclină spre formele „slabe" de ind. prez. pers. 1 sg. ale unor verbe de conjugarea a IV-a : *mînţesc* (350), *simţesc* (488), răspîndite, cum se ştie, în jumătatea nordică a ţării. Mai observăm fonetismele *să arăte* (60), dar *să crape* (154) şi formele sincopate *usc, uşti, să uşte* (550).

Dintre îndreptarele şi dicţionarele ortografice apărute după 1932 cea mai mare răspîndire a avut-o, indiscutabil, *Îndreptarul şi vocabularul ortografic* (Bucureşti, 1932) al lui S. Puşcariu şi T. A. Naum [30]. Lucrarea a dobîndit chiar un caracter semioficial, datorită faptului că unul dintre autori (Puşcariu) a fost, de fapt, inspiratorul şi realizatorul reformei ortografice din 1932. Arătînd că Academia a lăsat „latitudinea de a se scrie şi a se rosti în mai multe feluri, în cazul cînd scriitorii cei mai buni şi uzul încă nu s-au pronunţat pentru o singură formă" (5), autorii au considerat totuşi că e mai bine să indice drept literară numai una dintre rostirile sau formele concurente, şi aceasta reprezintă meritul de frunte al lucrării. Prudenţi, ei adaugă îndată că, dînd o singură formă, nu înseamnă că le consideră pe celelalte incorecte (7). În general, Puşcariu şi Naum au ales drept ghid pronunţarea muntenească „pe care o impune capitala", fără a reţine, totuşi, fonetisme sau forme ca *genuche, păiajen, cîine*, (case) *noi*, „nu numai fiindcă sunt neuzitate în celelalte provincii, ci şi fiindcă împotriva lor există o pronunţată rezistenţă" (8—9). Cunoscînd criteriul de selecţie adoptat de autori (amîndoi foarte buni cunoscători ai graiului românesc de pretutindeni) şi ţinînd seama de evoluţia atît de rapidă a limbii literare în jurul anului 1930, nu vom fi prea surprinşi să aflăm că soluţiile de amănunt propuse în lucrare coincid în cvasiunanimitatea cazurilor pe care le-am avut în vedere cu cele acceptate douăzeci de ani mai tîrziu de *Micul dicţionar ortografic*. Spre deosebire de dicţionarul ortografic din 1953 al Academiei, Puşcariu şi Naum recomandă să se scrie (şi să se rostească) *cîne* (91), *mîne* (138), *pîne* (151), *reazămă* (164), *turbura* (183). Tot ei optează pentru formele verbale nordice *desfăşur* (108), *înconjur* (126), *înfăşur* (128), *măsur* (139), *strecur* (175). Prin bogatele şi judicioasele comentarii pe marginea regulilor academice, ca şi prin soluţiile preconizate în indicele care îl însoţeşte, *Îndreptarul* lui Puşcariu şi Naum prefigurează, într-un înalt grad, spiritul şi rezultatele lucrărilor normative din anii 1953—1960.

La fel de bogat în observaţii de scriere şi rostire corectă ca *Îndreptarul* lui Puşcariu şi Naum şi beneficiind de o amplă listă de cuvinte, *Îndreptarul ortografic* alcătuit de D. Theodorescu (Craiova, 1932) a cunoscut, la

[30] Trimiterile se fac la ediţia a treia, Bucureşti, 1941.

rîndul lui, o răspîndire largă (5 ediţii)[31]. În general, autorul acceptă drept normativă o singură formă (excepţiile sînt rare) şi se opreşte cam la aceleaşi soluţii ca Puşcariu şi Naum. Diferenţe există totuşi între cele două îndreptare. D. Theodorescu socoteşte la fel de îndreptăţite de a figura în limba literară formele *cîne* şi *cîine* (139), *mîne* şi *mîine* (191), *pîne* şi *pîine* (205), *pun* şi *pui* (217), *viu* şi *vin* (251 ; dar la conj. prez. 3 sg. şi pl. se recomandă numai formele cu *u*). În privinţa verbelor de tipul *măsura*, autorul acordă un mai mare credit formelor muntenești decît Puşcariu şi Naum : *măsur* şi *măsor* (192), *strecur* şi *strecor* (236), însă *împresor* (175) şi *înfăşur* (178). Tot el propune fonetismul *reazem* (220), acolo unde Puşcariu şi Naum notau rostirea cu *z* dur. După cum se vede, admiţînd în cîteva cazuri dublete, D. Theodorescu recomanda alături de formele nordice pe cele muntenești, care vor deveni literare în 1953 (excepţie fac *pui* si *viu*).

Lipsită de importanţă, deşi a atins patru ediţii, este lucrarea lui H. Fischer-Galaţi, *Index alfabetic şi sistematic pentru noua ortografie a Academiei Române* (Bucureşti, 1932)[32]. Afirmînd că „e de preferat anarhiei de pînă acum o lege, chiar dacă nu ne place — « dura lex, sed lex »" (7), ceea ce e adevărat, autorul tolerează totuşi prea multe dublete (căci nu se poate decide între rostirea muntenească şi cea moldovenească), pentru ca indexul său să poată alcătui legea menită să înfrîngă anarhia : *băşică — beşică* (38), *bătrîneţe — bătrîneţă* (39), *către — cătră* (41), *cîne — cîine* (40), *să dea — să deie* (44), *lepăd — lapăd* (58), *mătase — mătasă* (59), *mîini — mîni* (59), *mîne — mîine* (59), *pîne — pîine* (63), *pereche — păreche* (64), *perete — părete* (64), *pun, pună — pui, puie* (66), *rămîn, rămînă — rămîi, rămîie* (67), *razim — reazim* (69), *repejune — repegiune* (68), *ridic — rădic* (68), *seamă — samă* (70), *speria — spăria* (71), *şapte — şepte* (72), *vin, vină — viu, vie* (76) etc.

La un nivel la fel de scăzut se prezintă lucrarea lui G. I. Chelaru şi C. Popescu, *Noua ortografie a Academiei Române aranjată după categorii gramaticale şi Dicţionar ortografic* (Bucureşti, 1932)[33], care conţine observaţii sumare şi un indice de cuvinte lacunar. Şi aici întîlnim dublete (mult mai puţine, însă, decît la Fischer-Galaţi) : *adălmaşi — adălmaş* (57), *bătrîneţă — bătrîneţe* (61), *jefuiesc — jăfuiesc* (81), *jeluiesc — jăluiesc* (81), *pun — pui* (90), *puni — pui* (2 sg. ; 90), *rămîn — rămîi* (90), *rămîni — rămîi* (2 sg. ; 90), *spun — spui* (94), *spuni — spui* (2 sg., 94)[34], *tinereţă — tinereţe* (96) etc.

GRAMATICI

Nu ne vom opri decît foarte în trecere asupra gramaticii lui Tiktin (*Gramatica română*, Iaşi, 1893), deşi calităţile ei sînt unanim recunoscute, pentru motivul că autorul rămîne credincios principiilor enunţate în *Călăuza ortografică* din 1889, manifestînd aceeaşi orientare hotărîtă, uneori excesivă, înspre rostirea şi morfologia muntenească. Faţă de normele

---

[31] Referinţele se fac la ediţia a cincea a lucrării, Craiova, f. a.

[32] Ne-am servit de ediţia a patra, Bucureşti, 1935.

[33] Am folosit ediţia a opta, Bucureşti, [1945].

[34] Formele *puni, rămîni, spuni* (2 sg.) sînt luate probabil din dicţionarul ortografic al lui N. Stoia.

propuse în expunerea sa ortografică, Tiktin nu se îndepărtează decît în foarte puține puncte. El admite astfel pe *spăria* (I, 145) drept formă corectă (în *Călăuză* oscilase între această formă și cea „modernă", adică muntenească, cu *e*). Alături de *șarpe*, el socotește drept literar și pe *șerpe* (I, 8). Ca dublete literare ale formelor muntenești *să dea*, *să ia* etc. sînt socotite formele *să deie*, *să icie* etc. (I, 193).

Tot după graiul muntenesc se orientează și I. Suchianu în *Gramatica limbii românești* (București, 1895). El admite dublete la verbele cu radical în *d*, *n*, *t* : *cred — crez* (202), *văd — văz* (146), *pun — pui* (202 ; cf. însă *viu*, 201), *să vie — să vină* (185) ; mai corecte i se par formele cu *n* : *să spună*, *să țină*, *scot — scoț* (201), precum și la conj. prez. 3 sg. și pl. al verbelor *a da*, *a lua* etc. : *să dea (să deie)*, *să stea (să steie)* etc. (197). În rest, în fonetică și morfologie (cu puține excepții)[35], Suchianu recomandă norme identice cu cele de astăzi.

Dacă la Tiktin muntenizarea poate părea uneori exagerată (raportînd-o, deopotrivă, la stadiul actual al limbii literare si la cel atins în anii 1860 — 1880), la Philippide orientarea spre fonetica și (în mai mică măsură) spre morfologia moldovenească depășește așteptările cercetătorului avertizat despre evoluția atinsă de norma literară încă cu douăzeci — treizeci de ani înaintea apariției lucrării sale *Gramatică elementară a limbii române* (Iași, 1897). Vom da în continuare o listă a moldovenismelor întîlnite în exemplele gramaticii lui Philippide, observînd în prealabil că nu o dată fenomenele fuseseră respinse de limba literară încă înainte de 1881 : *tărabă* (22), *zădarnici* (52) ; *armasar* (25), *talhar* (26) ; *părete* (42) ; *fimeie* (26), *țapini* (51) ; *voi cădè* (III) ; *cîne* (39) ; *curcubău* (35), *gălbănuș* (20) ; *săn* (32), *sîtă* (17), *zamă* (18) ; *jîlț* (31), *șîpot* (31) ; *șepte*, *șese* (71) etc. Cu excepția lui *cîne*, *părete*, *șepte*, *șese*, celelalte rostiri moldovenești sînt dublate de cele literare (muntenești), pe care nu le-am mai notat spre a nu încărca expunerea. Puțin altfel stau lucrurile în privința morfologiei, unde elementele moldovenești nu sînt atît de numeroase. Pronumele demonstrative *ist* și *astă* (69) sînt socotite literare. Numeralul ordinal are la masculin forme în *-le* : *al doile*, *al treile* (72). Formele nordice de conjunctiv ale verbelor *a da*, *a lua* etc. sînt socotite dublete ale celor literare de astăzi : *să dea (să deie)* (113), *să ia (să icie)* (113) etc. Nu întocmai clare sînt lucrurile în privința verbelor cu radical în *d*, *n*, *t*. La cele cu radical în *d* sînt preferate formele cu dentală refăcută : *aud*, *cred* (78), la cele cu radical în *n*, autorul șovăie : *rămîn*, dar *țiu* (78), *țină* și *ție* (115). În fine, la cele cu radical în *t* se indică la ind. prez. 1 sg. folosirea formei cu *ț* : *ascuț* (85), dar la conj. prez. 3 sg. și pl. se preferă forma analogică : *să ascută* (113).

Firește, într-o serie de alte cazuri, asupra cărora nu insistăm, autorul acceptă norma literară de astăzi. În general, atitudinea lui Philippide (care s-a reflectat și în scrisul său literar) își are izvorul în convingerea că, la sfîrșitul secolului trecut, limba română literară nu-și avea încă normele sale unice.

Scrisă la patruzeci de ani după lucrarea lui Philippide, *Gramatica limbii române* a lui Iorgu Iordan (București, [1937]) face recomandări foarte apropiate, de cele mai multe ori identice cu normele actuale ale limbii

---

[35] De exemplu, la prez. ind. al verbului *a mînca* se dă forma *mînînc* (cu *î*) și se adaugă îndată observația că „în multe localități ... se conjugă regulat : *mînc*, *mînci*, *mîncă*" (198).

literare, deşi autorul e moldovean (e adevărat că în cele patru decenii care separă cele două lucrări se petrecuseră destule transformări nu numai în domeniul limbii literare, ci şi în conştiinţa lingvistică a vorbitorilor culţi de limbă română). În foarte puţine cazuri, se admit varietăţi de rostire: *cîne — cîine, mîne — mîine, mîni — mîini* (9), *păreche — pereche, spăria — speria* (5). Se întîmplă alteori ca autorul să dea două forme, menţionînd că Academia optează pentru una din ele (aşa stau lucrurile cu verbele avînd radicalul în *d, n, t* şi cu formele de tipul *să dea — să deie* etc.).

Şi mai puţine diferenţe faţă de actualele norme literare am notat în lucrarea lui Al. Rosetti şi J. Byck, *Gramatica limbii române* (Bucureşti, 1943)[36]. Autorii recomandă numai formele muntenești *cîine* (15), *mîine* (30), dar consideră că formele *să ieie, să steie* sînt dublete ale celor literare (muntenești): *să ia (să ieie)* (112), *să stea (să steie)* (115). Printr-o scăpare, probabil, la verbul *a da* nu e notată decît forma *să dea* (108).

DICŢIONARE

Apărut în 1896, la Budapesta, *Dicţionarul român-maghiar* „pentru şcoală şi privaţi" al ardeleanului Ion Gheţie îşi propune să urmeze ortografia Academiei Române, pentru că „se simte mai ales aci în lexicografie trebuinţa imperativă pentru stabilirea şi unificarea ortografiei române" (VI). Cum însă Academia lăsa liberă folosirea unui fonetism sau a altuia, a unei forme sau a alteia (cel puţin în unele cazuri), căci evita să adopte reglementări precise în privinţa normelor limbii literare, va fi normal ca autorul să opteze în majoritatea cazurilor pentru pronunţările şi formele ardeleneşti, cu atît mai mult cu cît, foarte adesea, ele erau conforme normelor din 1860—1880, care continuau să fie respectate de unii oameni de cultură de dincolo de Carpaţi: *amănunt* (16), *beşică* (39), *beutură* (39), *blăstăm* (42), *cîne* (55), *cătră* (63), *cetesc* (67), *crep* (96), *crepătură* (96), *direg* (122; cf. însă *drept*, 127), *gîcesc* (156), *genunche* (160), *întră* (221), *încungiur* (206), *înfăşur* (210), *lăpădare* (232), *măsur* (259), *mînc* (250), *mîne* (250), *mulţămesc* (271), *năcaz* (scris: *nĕcaz*; 280), *păhar* (315), *părechie* (319), *pîne* (317), *răzimătoare* (367), *rump* (387), *spariu* (424), *stîng* (432), *străin* (438), *străcur* (433), *subsuoară* (186) etc. În alte situaţii autorul oscilează: *călcîi* (52), *căpătîi* (57) — *întăi* (258), *creieri* (96), *greier* (167) — *cutrier* (103), *îndărăt* — *îndărăpt* (208; *îndărăpt* trecut în paranteză), *tinereţe* (459) — *frumuseţă* (153), *şapte* (445), *şarpe* (445) *şase* (445) — *şepte* (446), *şerpe* (446), *şese* (446), *pun* (360), *spun* (428), *vin* (491) — *rămîi* (373), *lucru — lucrez* (244), *mint — mînţesc* (263), *simţ(esc)* (416). Sînt şi cazuri cînd Gheţie socoteşte drept literare rostiri şi forme care apar în alte graiuri decît cele nord-ardeleneşti (de regulă aceste particularităţi sînt muntenești): *hotare* (175), *izvoare* (194), *retez* (380), *ridic* (382), *risipesc* (383), *seamă* (391), *seară* (393; dar *sarbăd*, 394), *usuc* (481) etc.

Dicţionarul lui Gheţie este extrem de bogat în termeni ardeleneşti, care sînt înregistraţi fără vreo indicaţie specială asupra răspîndirii sau a caracterului lor neliterar. În cazul unor sinonime, autorul trimite însă, de obicei, un termen la altul considerat a fi, probabil, cel literar. Orientîndu-ne

[36] Prima ediţie, la care ne-am referit, e semnată numai de Al. Rosetti.

după acest criteriu, s-ar părea că literare sînt pentru el *barză* (78), *cimiter* (71), *cute* (102 ; *gresie* nu e înregistrat), *ficat* (146 ; *mai* nu e înregistrat), *înjur* (214), *mîță* (265), *noroi* (299) și *glod* (163), *plapomă* (333) și *poplon* (339), *plimba* (334), *preumbla* (350) și *primbla* (352), *porumb* (340), *cucuruz* (98), *mălai* (249) și *tenchi* (456), *porumb* (340 ; *porumbel* și *hulub* nu sînt înregistrați, cf. însă *hulubaș*, 177), *prun*, *prună* (359 ; *perj*, *perjă* nu există), *rinichi* (383) și *rănunchi* (365), *scuip* (402), *zăpadă* (498) și *nea* (278).

Apărută în același an (1896) la Craiova, opera lui L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române* (reeditat în repetate rînduri), se orientează, în ceea ce privește normele, după „viul grai așa cum sună el în Muntenia și în special printre clasele culte din București" (VIII). Regionalismele au fost sever triate, fiind admise numai „întrucît ele au pătruns în domeniul literaturii" (XII). Spre deosebire, așadar, de Gheție, Șăineanu preferă, în cazurile în discuție, de cele mai multe ori, fonetismul sau forma munteană (care se opune adeseori normei dinainte de 1881) : *bășică* (90), *băut* (90), *băutură* (90), *blestem* (97), *către* (153), *citesc* (178), *cîine* (124), *crăp* (229), *crăpătură* (229), *dator* (247„ *datorie* (248), *dreg* (283), *drept* (283), *ghicesc* (354), *intru* (433), *lepăd* (464), *mînînc* (489 ; în opoziție cu *mînc ;* fonetismul *mînînc* e moldovenesc), *mîine* (486), *mulțumesc* (532), *necaz* (544), *nemeresc* (549), *nisip* (556), *pîine* (584), *pereche* (606), *perete* (606), *retez* (690), *rezăm*, *rezemătoare* (693), *ridic* (693), *risipesc* (695), *rup* (703), *speriu* (763), *subțioară* (781), *umblu* (840), *umflu* (841), *umplu* (841), *usuc* (847) etc. Nu sînt muntenești : *genunchi* (351), *mînunchi* (492), *străin* (775). Formele cu dentală refăcută sînt preferate la verbele cu radical în *n* : *pun* (663), *rămîn* (682), *spun* (766), *țin* (811), *vin* (863 ; dar *să vie*). Autorul oscilează într-o serie de cazuri : *răped — repede*, *repezicios* (683), *izvorește* (445) — *se urăște* (845), *auz* (64) — *rîd* (693), *văd* (854), *împresor* (415), *măsor* (508) — *înconjur* (415), *înfășur* (415). În unele cazuri, acceptînd particularități muntenești, autorul a trecut dincolo de normele admise astăzi : *coprind* (217), *șeapte* (735), *șearpe* (738), *șease* (739 ; cf. însă *șale*, 708). Substantivele feminine cu radical în *ș*, *j* au terminația *ă* : *grijă* (366), *mătușă* (501), *păpușă* (590). Sînt terminate în *-e*, nu în *-ă*, substantivele *frumusețe* (339), *tinerețe* (811).

Șăineanu nu face, de regulă, distincție între ceea ce e literar și ceea ce e regional în lexic. Dintre cuvintele cercetate numai unele sînt socotite a fi regionale : *casap* (moldovenism ; 148), *crîșmă* (moldovenism ; 228), *curechi* (moldovenism ; 240), *oghial* (moldovenism ; 568), *ogradă* (moldovenism ; 568), *păpușoi* (moldovenism ; 591), *prostire* (moldovenism ; 659), *stupi* (moldovenism ; 779). În zeci de alte cazuri nu se fac delimitările la care ne-am aștepta. O ierarhie între sinonime poate fi totuși dedusă dacă avem în vedere modul în care sînt definiți termenii. Toate cuvintele muntenești cercetate au definiții prin perifrază, cu excepția lui *bojogi* (101), *burtă* (119), *nădușeală* (538), care sînt definite prin sinonimele nordice *plămîni*, *pîntece*, *sudoare*, singurii termeni moldovenești și ardelenești care nu sînt definiți prin sinonimul lor muntenesc. În cazul perechilor *ciupi* (179) — *pișca* (618) și *cute* (242) — *gresie* (365) nu se face nici o diferențiere, în sensul că fiecare din cei doi termeni este definit prin perifrază.

Realizare importantă a lexicografiei românești din primele decenii ale acestui secol, *Dicționarul român-german* (București, 1903—1925) al lui H. Tiktin se orientează în privința foneticii și morfologiei după

modelul muntean, ceea ce nu ne va surprinde cunoscînd care erau concepţiile autorului. Nu vom repeta cele spuse mai sus cu prilejul examinării sistemului ortografic şi a gramaticii sale, mulţumindu-ne să semnalăm diferenţele pe care le prezintă dicţionarul faţă de aceste lucrări. În privinţa verbelor cu radical în *d*, *n*, *t*, poziţia autorului apare uşor nuanţată. El aşază alături cele două forme, adăugînd cîteodată că una din ele (prima în ordine) e muntenească, iar cealaltă moldovenească: *arz — ard* (90), *crez — cred* (433), *scoţ — scot* (1388), *viu — vin*, *vie — vină* (1279). Alteori, ordinea rămîne aceeaşi, dar termenul secund capătă precizarea de „modern" : *poci — pot* (1286), *pui — pun*, *puie — pună* (1280). Acelaşi tratament îl au perechile : *hotară — hotare* (539), *izvoară — izvoare* (866). Verbul *a înconjura* face la pers. 1 sg. *încunjur* (793), *înfăşura : înfăşur* şi *înfăşor* (806 ; ultimul e „modern"). Celelalte verbe din această categorie prezintă forme în *-or : împresor* (768), *măsor* (960), *strecor* (1511). *Speria* (1466) apare cu fonetismul *e* (cf. însă *păreche*, *părete*, 1123). *Amărunt* e preferat lui *amănunt* (58). În privinţa accentului (pentru care vezi şi formele *înfăşur*, *măsor* etc.), Tiktin rămîne în general fidel graiului muntean : *áripă* (95), *bolnáv* (210), *duşmán* (590), *gingíe* (681) *mîrşáv* (995), *scîrnáv* (1385), *záhăr* (1789) ; cf. însă *gíngaş* (681), *hírav* (731).

Aceeaşi orientare generală se observă şi în selectarea vocabularului. Cei mai mulţi termeni munteneşti din seriile sinonimice asupra cărora ne-am oprit sînt socotiţi drept literari : *cearceaf* (327), *cimitir* (350), *cizmă* (370), *cîrciumă* (292), *curte* (468), *ficat* (625), *înjura* (821), *măcelar* (936), *nasture* (1038), *noroi* (1062), *os* (1095), *plapomă* (1182), *porumb* (= *Zea mays* ; 1217), *porumbel* (1217), *praf* (1231), *prun*, *prună* (1274), *rinichi* (1327), *scuipa* (1392), *varză* (1717), *zăpadă* (1457). Sînt şi cîţiva termeni nemunteneşti consideraţi drept literari : *pişca* (1173), *pîntece* (1165), *pleşuv* (1188), *porumb* (= *pigeon* ; 1217), *primbla* (1255), *sudoare* (1524), după cum întîlnim, de asemenea, cuvinte munteneşti etichetate drept regionale sau familiare : *burtă* (244), *chel* (333), *gresie* (700), *plimba* (1255). În unele cazuri, autorul pare nedecis. El înregistrează ambele sinonime, menţionînd la fiecare circulaţia sa regională. Astfel de cuvinte sînt : *barză* (160) — *cocostîrc* (384), *cosciug* (420) — *sicriu* (1422), *dovleac* (567) — *bostan* (215), *pisică* (1174) — *mîţă* (998).

Orientat, în general, după graiul muntean, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"* (Bucureşti, 1931 ; autorul părţii „lingvistice" I.-A. Candrea) se apropie, în ceea ce priveşte normele fonetice şi morfologice, de lucrările lui Şăineanu şi Tiktin. Cu unele excepţii, nu prea numeroase, normele urmate de Candrea sînt cele de astăzi. O anumită prudenţă l-a îndemnat pe autor să accepte uneori dublete (în titlul articolelor termenul secund este culcs întotdeauna cu litere mai mici). Preferinţele sale se îndreaptă în aceste cazuri fie spre termenul muntenesc : *adu*, *ado*, *adă* (16), *citi*, *ceti* (277), *nemeri*, *nimeri* (865), *reteza*, *răteza* (1066), *subţioară*, *subsuoară* (1225), fie spre cel nordic : *genunchi*, *genuchi* (538 ; cf. *mănu(n)chi*, 745), *păreche*, *pereche* (902), *părete*, *perete* (903), *răzima*, *răzema*, *răzăma* ; *rezima*, *rezema*, *rezăma* (1053). La verbele cu radical în *d*, *n*, *t* se indică ambele forme, pe primul plan fiind trecute totdeauna formele cu dentală refăcută : *rămîn*, *rămîi* (1042), *rîd*, *rîz* (1071), *scot*, *scoţ* (1120). *Poci* e considerat arhaism aflat în circulaţie regională (1031), iar *pui* e o formă familiară (1024). La verbele de conjugarea I cu ind.

prez. în *-or* și *-ur*, autorul manifestă de asemenea nehotărîre : *desfășur, desfășor* (401), *împresor, împresur* (638), *înfășur, înfășor* (653), *măsor, măsur* (755 ; *măsur* ar fi rar), *strecor, strecur* (1214), cf. însă *înconjur* (647). *Grijă* are dubletul *grije* (554) ; cf. însă *mătușă* (738), *păpușă* (897), *strajă* (1211), cu *ș, j* duri, unde formele în *-e* nu sînt menționate. În ceea ce privește variantele accentuale, Candrea optează consecvent pentru cele muntenești : *bolnáv* (160), *dușmán* (445), *firáv* (494), *gingíe* (543), *mirós* (779), *mîrșáv* (788), *scîrnáv* (1177), *spurcát* (1192) etc. În cazul lui *gingaș* (543), el acceptă însă accentuarea nordică paroxitonă, pentru ca, în cazul lui *árípă* (78), să înregistreze ambele accentuări, fără a-și manifesta preferința.

Aproape fără excepție, Candrea consideră drept literar sinonimul muntenesc din seriile de care ne-am ocupat : *barză* (127), *cearșaf* (242), *cimitir* (265), *chel* (253), *cizmă* (281), *cîrci(u)mă* (284), *coșciug* (342), *curte* (374), *dovleac* (431), *ficat* (489), *gresie* (559), *înjura* (659), *măcelar* (734), *nastur(e)* (823), *nădușală* (818 ; definit prin „sudoare"), *noroi* (844), *os* (877), *pisică* (940), *plapomă* (951), *plimba* (956), *porumb* (= *Zea mays* ; 980), *praf* (988, *prun, prună* (1018), *rinichi* (1070), *scuipa* (1126), *varză* (1404), *zăpadă* (1457). Singurul termen muntenesc socotit inacceptabil în limba literară este *burtă* (188 ; ar fi „familiar și popular") ; cf. și *porumbel*, definit ca diminutiv al lui *porumb*. Pe lîngă cuvintele muntenești înșirate mai sus, Candrea consideră literare și cîteva din sinonimele lor nordice : *ciolan* (272), *cute* (376), *nea* (*neauă*) (828 ; definit prin „zăpadă"), *pleșur* (955), *rărunchi (rărunchi)* (1045 ; definit prin „rinichi"), *sudoare* (1227), *pîntece* (946) și *porumb* (= *pigeon* ; 960) nu au dublete literare muntenești.

Ultimul dicționar de care ne vom ocupa este *Dicționaru limbii românești* al lui A. Scriban (Iași, 1939). În raport cu ortografia sa din 1912, autorul manifestă o atitudine încă și mai ezitantă, concretizată în marele număr de dublete pe care le socotește a fi literare (în multe cazuri amîndoi termenii poartă o indicație asupra răspîndirii, ceea ce, după concepția lui Scriban, însemna probabil că limba literară nu s-a fixat încă asupra unuia din ei și nu că amîndoi termenii ar fi fost neliterari) : *adu — adă* (I, 73), *amănunt — amărunt* (I, 93), *ascut — ascuț* (I, 128), *să arate — să arăte* (I, 116), *aud — auz* (I, 137), *blăstăm — blestem* (I, 178), *citesc — cetesc* (I, 288 ; *cetesc* e trimis la *citesc*, I, 262), *cîne — cîine* (I, 293), *fărmăcător — fermecător* (I, 497), *genuchi — genunchi* (I, 549), *ghicesc — gîcesc* (I, 573), *împresor — împresur* (I, 674), *înfășor — înfășur* (I, 689), *măsór — măsúr, măsur* (II, 790), *mănuchi — mănunchi* (II, 786), *pîne — pîine* (II, 987), *să pun, să pună — să pui, să puie* (II, 1075), *rămîn — rămîi* (II, 1093), *răspund — răspunz* (II, 1097), *răpede — repede* (II, 1094), *rîdic — ridic* (II, 1229), *simt — simțesc* (II, 1202), *să stea — să steie* (II, 1238), *străin — strein* (II, 1249), *șede — șade* (II, 1278), *șele (șale)* (II, 1273), *șapte (șepte)* (II, 1275), *șarpe (șerpe)* (II, 1276), *șase (șese)* (II, 1276), *tinereță — tinerețe* (II, 1319) etc. Exemplele sînt suficiente pentru a permite să se observe o serie de diferențe față de soluțiile preconizate în ortografia din 1912, dar și pentru a ne da seama că în stabilirea ordinii fenomenelor concurente nu s-a aplicat un criteriu riguros. Firește, sînt și cazuri cînd autorul optează pentru o singură formă (nu o dată în contradicție față de alte situații asemănătoare, unde nu s-a putut decide) : *bătrîneță* (I, 160), *către* (I, 251), *să dea* (I, 389), *prind* (II, 1051), *risipesc* (II, 1228), *spun* (II, 1234), *strecor* (II, 1250), *turbur* (II, 1357) etc. Nedecis e Scriban

şi în ceea ce priveşte accentuarea unor cuvinte, admiţînd rostiri duble (prima accentuare e, de obicei, cea nordică): *arípă — áripă* (I, 122), *bolnáv — bólnav* (I, 186), *gîngaş — gingáş* (I, 558), *dúşman — duşmán* (I, 456), *míros—mirós* (II, 814), *mîrşav—mîrşáv* (II, 821), *scîrnav—scîrnáv* (II, 1171), *zahár—záhăr* (II, 1426). Sînt şi cazuri cînd autorul se decide pentru o anumită pronunţare, iar atunci (în chip neaşteptat) el acceptă rostirea muntenească: *firáv* (I, 509), *gingíe* (I, 558), *spurcát* (II, 1234).

Şi în ceea ce priveşte lexicul Scriban se fereşte a-şi manifesta în mod clar preferinţele. De regulă, sinonimele avînd notată răspîndirea geografică sînt trecute pe acelaşi plan, fiind definite unul prin celălalt, ceea ce însemnează, probabil, că autorul le socotea a fi la fel de îndreptăţite să figureze în vocabularul limbii literare. Iată cîteva exemple: *barză* (I, 153) — *cocostîrc* (I, 311), *cimitir* (I, 278) — *temeteu* (II, 1309) — *ţintirim* (II, 1367), *ciobotă* (I, 281) — *cizmă* (I, 293), *curte* (I, 383) — *ogradă* (II, 896), *prun, prună* (II, 1070) — *perj, perjă* (II, 967), *glod* (I, 564) — *im, imală* (I, 621) — *noroi* (II, 876) — *tină* (II, 1318) etc.

Rezumînd în cîteva cuvinte constatările de mai sus, vom observa că lucrările normative reflectă cu destulă exactitate procesul de definitivare a normelor limbii literare, cu cele două aspecte ale sale: consolidarea unor norme încă oscilante înainte de 1881 şi modificarea altora, aproape întotdeauna în sensul înlocuirii unei forme nordice prin una muntenească. Într-o primă perioadă (cuprinzînd, aproximativ, ultimele două decenii ale veacului trecut şi, în mai mică măsură, primele două ale veacului nostru), se observă încă unele ezitări între ceea ce începea să devină sau devenise vechi în limba literară şi ceea ce urma să fie, nu peste mult, acceptat drept normă oficială. Unele exagerări se constată acum atît în direcţia muntenizării limbii literare (Tiktin), cît şi în celaltă direcţie, a moldovenizării (Philippide). Rezistenţe fireşti se mai observă şi după 1918, mai ales la moldoveni şi (în mai mică măsură) la ardeleni, dar în general se poate constata, din lucrările parcurse, că, spre 1940, normele limbii literare, fixate în îndreptare ortografice, gramatici şi dicţionare, erau foarte aproape de stadiul care avea să fie consemnat în lucrările normative academice din anii 1953—1960.

TEXTE LITERARE

Ne-am rezumat, ca şi în expunerile precedente consacrate lucrărilor normative, la un număr de particularităţi socotite a fi semnificative pentru evoluţia normelor limbii literare la sfîrşitul secolului trecut şi în veacul nostru. În alegerea lor, un cuvînt a avut şi numărul atestărilor cu care am încheiat explorarea textelor. Am preferat să ne oprim asupra acelor particularităţi a căror evoluţie era mai bine ilustrată de materialul aflat la dispoziţia noastră. N-am inclus în prezenta expunere nici unul din fenomenele în privinţa cărora limba literară şi-a fixat normele încă dinainte de 1881, chiar dacă unele abateri mai pot fi observate şi după această dată. Ne-am rezumat, aşadar, în principiu, la cazurile în care norma anilor 1860—1880 a fost modificată sau în care oscilaţiile au continuat pe o scară mai mult sau mai puţin largă şi după 1881, pînă la fixarea unui singur uz. Întrucît procesul de unificare lingvistică poate fi con-

siderat încheiat, în liniile sale mari, înaintea anului 1881, am renunţat să mai grupăm materialul pe provincii şi pe „stiluri" ale limbii literare, observînd însă întotdeauna cînd a fost cazul deosebirile datorate apartenenţei regionale a autorilor sau „stilului" literar de care ţin opercle cercetate.

La exemplele extrase din lucrările parcurse de noi, am adăugat şi un bogat material luat din fişierul *Dicţionarului limbii române*, aflat la Institutul de lingvistică din Bucureşti. E de la sine înţeles că materialul care a stat la dispoziţia noastră nu acoperă întreaga operă a autorilor cercetaţi, aşa încît atestările consemnate în cele ce urmează au un caracter relativ. Afirmînd, de pildă, că la D. D. Pătrăşcanu nu apare decît fonetismul *rîdică*, nu înseamnă decît că în materialul rezultat din investigaţiile noastre şi din parcurgerea fişierului DLR n-am găsit decît fonetismul acesta, şi nu că în opera acestui autor n-ar fi posibil să se întîlnească fonetismele *ă (rădică)* sau *i (ridică)*. În unele cazuri, e chiar foarte probabil ca un anumit fonetism sau o anumită formă (neînregistrate de noi) să apară în lucrările cutărui sau cutărui scriitor.

Fonetică

Vocalism

ă ~ a

(păhar ~ pahar)

ă: BENIUC: *păhar* (BCP, 84); CONTEMPORANUL: *păhar* (C, V, 107); SLAVICI: *păhar* (St. sec. XIX, II, 462);

ă şi a: AGÎRBICEANU: *păhar* (AA², 70) — *pahar* (AA², 145); COŞBUC: *păhar* (Cş. Po., I, 97) — *paharul* (Cş. Po., II, 34);

a: BACOVIA: *pahar* (Bc. O., 49); I. BARBU: *pahar* (BJ, 96); BASSARABESCU: *pahar* (Bs. V., 96); I. .L. CARAGIALE: *paharului* (CO, I, 63); CĂLINESCU: *pahar* (CS, 792); GÎRLEANU: *pahar* (GN, 25); HOGAŞ: *pahar* (HDM, II, 105); MONITORUL OFICIAL 1939: *pahare* (M. Of., 1191); CEZAR PETRESCU: *pahar* (PÎ, II, 155); REBREANU: *pahare* (RI, 60); SADOVEANU: *paharul* (SO, IX, 256); I. TEODOREANU: *pahare* (T. Md., 14).

Formele cu *ă* sînt aproape generale în Transilvania şi Banat, apărînd sporadic în graiurile moldoveneşti şi munteneşti. Le întîlnim, de aceea, mai des la autorii de peste munţi şi, mai rar, la moldoveni. La Coşbuc şi la Agîrbiceanu *ă* este dublat de *a* (de notat că la ultimul forma *păhar* apare în vorbirea unui personaj). Rebreanu nu foloseşte decît forma cu *a*.

ă ~ e

(blăstema ~ blestema, părete ~ perete etc.)[37]

ă: HOGAŞ: *năcazul* (HDM, I, 67), *părete* (HDM, I, 79), *spăriete* (HDM, I, 67); LUPAŞ: *năcăjiţi* (LŞ, 269), *păreche* (LŞ, 319), *răzima* (LŞ, 32); XENOPOL: *spăriat* (XI, 44);

[37] Am inclus aici şi realizările fonetice ale verbelor *reteza* şi *rezema*.

ă și e : AGÎRBICEANU : *năcăjiți* (AA², I, 8), *păreților* (AA², I, 97), *răzimate* (AA², I, 12) — *blestemat* (David-Gafițanu, A., 69, 40), *împerechiare* (AA², I, 167), *sperieți* (AA², I, 199); ARDELEANU : *părețîi* (ADTA, 14) — *necazul* (ADTA, 31), *pereche* (ADTA, 15), *rezemată* (ADTA, 45), *speriați* (ADTA, 46); ARGHEZI : *păreche* (A. Ln., 13), *părete* (A. Ln., 196), *răzimat* (A. Ln., 8) — *necazul* (A. Vs., 290), *perechi* (A. Vs., 389); I. BARBU : *părețîi* (BJ, 44) — *blestem* (BJ, 93), *mă necăjeam* (BJ, 25), *nepereche* (BJ, 73), *pereți* (BJ, 120); BENIUC : *blăstămați* (B. Vs., 86) — *blestem* (B. Vs., 18), *speriați* (B. Vs., 11); I. L. CARAGIALE : *părete* (CILL, II, 192) — *necaz* (CO, II, 228), *pereche* (CO, II, 106), *perete* (CO, II, 107), *mă rezem* (CO, II, 106), *speriat* (CO, II, 110); CONTEMPORANUL 1890—1891 : *blăstema* (C, 197), *răzămați* (C, 195), *spăriere* (C, 62) — *blestemele* (C, 570); COȘBUC : *părețî* (Cș. Po., I, 101), *răzima* (St. sec. XIX, II, 435) — *necaz* (Cș. S., 89), *pereche* (Cș. Po., I, 102), *sperie* (Cș. F., 84); DELAVRANCEA : *părețîi* (DHT, 23) — *perechi* (DS, 4), *perete* (DS, 52), *sperie* (DHT, 47); EPOCA 1889 : *răzema* (E, 938/1) — *blestemații* (E, 936/2), *necăjit* (E, 940/2), *pereche* (E, 955/2), *a rezema* (E, 936/1); EVENIMENTUL IAȘILOR 1932 : *blăstămății* (EI, 3/4) — *necaz* (EI, 1/2), *s-au speriat* (EI, 1/2); GOGA : *păreche* (GP, 75), *părețî* (GP, 17) — *blestem* (GP, 243), *necazul* (GP, 11), *părețîi* (GP, 15); PĂTRĂȘCANU : *părete* (PPG, 53), *năcazuri* (PPG, 105), *spăriat* (PPG, 75) — *blestemați* (PPG, 60), *speriindu-mă* (PPG, 19); CEZAR PETRESCU : *părete* (PÎ, II, 244) — *necazul* (PSR, 172), *pereche* (PÎ, I, 129), *rezemă* (PÎ, I, 254), *speriat* (PÎ, I, 13); PUȘCARIU : *împărecherile* (PLR, I, 183) — *perechea* (PLR, I, 279), *să se sperie* (PLR, I, 123); REBREANU : *năcaz* (RN, 201), *răzima* (RI, 158) — *necaz* (RI, 18), *pereche* (RI, 134), *perete* (RI, 315), *sperie* (RR, I, 188); SADOVEANU : *blăstămățîa* (SOL, 148), *năcăjiților* (SOL, 144), *părechi* (SO, I, 380), *a spăriat* (SO, V, 597) — *blestemat* (SOL, 142), *sperios* (TDRG); SLAVICI : *blăstămat* (St. sec. XIX, II, 515), *fărmeca*, *părete* (St. sec. XIX, II, 462), *răzemă* (Sl. N., I, 86) — *perechea* (Sl. O., II, 7), *speriase* (Sl. O., I, 216); I. TEODOREANU : *blăstămul* (TP, 51) — *blestemi* (TP, 10), *necaz* (TP, 89); TRANSILVANIA 1926 : *blăstemate* (Tr., 224), *năcăjiți* (Tr., 261) — *fermecat* (Tr., 161), *pereche* (Tr., 299), *peretele* (Tr., 173); TRIBUNA 1901 : *năcaz* (T, 135), *părechi* (T, 56), *părețî* (T. 58) — *fermecat* (T, 137); VLAHUȚĂ : *părețele* (VOA, II, 89), *răzema* (VOA, II, 65) — *necaz* (VOA, I, 120), *perete* (VOA, II, 49), *a rezemat* (VOA, I, 46);

e : BASSARABESCU : *necazul* (BSN, 133), *speriată* (BSN, 17); BLAGA : *blestem* (BOD, 197), *pereche* (BOD, 246), *speriați* (BOD, 161); BOGZA : *perete* (BCO, 13); BRĂTESCU-VOINEȘTI : *perechi* (BVP, 308), *speriindu-se* (BVP, 36); CĂLINESCU : *blestemu-te* (CEO, II, 300), *pereții* (CS, 347); GALACTION : *necazuri* (GO, I, 88), *a rezimat* (GO, I, 201), *speriat* (GO, I, 192); HAȚIEGANU : *să sperie* (HT, 47); IORDAN : *blestemat* (LSLR, 40), *necaz* (ISLR, 49); MACEDONSKI : *blestemă* (Mc. O., I, 247), *m-așî rezema* (Mc. O., IV, 81); MONITORUL OFICIAL 1939 : *peretele* (M. Of., 1549); CAMIL PETRESCU : *necaz* (PUN, 7), *pereche* (P. Te., I, 42), *pereții* (PT, 44), *s-a rezemat* (PUN, 75), *speriată* (PT, 11); PORA : *blestem* (PF, 431), *nepereche* (PF, 207); RALEA : *perechi* (RSPF, 12), *speriați* (RSPF, 47); SIMIONESCU : *blestemat* (S. Fl., 233), *perechi* (S. Fl., 19), *peretele* (S. Fl., 260); UNIVERSUL 1937 : *blestem* (U, 70/1).

Materialul prezentat mai sus dovedește progresul incontestabil al rostirilor cu *e* (răspîndite de regulă, în Muntenia) în dauna celor cu *ă* (multe din acestea erau socotite literare înainte de 1881). Cu excepția lui Hogaș și Xenopol (moldoveni) și a lui Lupaș (ardelean), ale căror opere sînt scrise înainte de 1918, ceilalți autori originari din Moldova și regiunile de dincolo de munți folosesc forme cu *e* (adeseori alături de cele cu *ă*). Sînt și cazuri cînd în operele moldovenilor și ardelenilor n-am notat decît forme cu *e* (avem însă a face, de cele mai multe ori, cu lucrări scrise în ultimii 30—40 de ani). Așa stau lucrurile, de pildă, cu Hațieganu, Iordan, Pora, Simionescu. Mai e de remarcat prezența formelor cu *ă* la autorii munteni (Arghezi, I. Barbu, I. L. Caragiale, ziarul bucureștean „Epoca" din 1889). În „Epoca" și la Caragiale am putea avea a face cu o conformare față de vechea normă literară cu *ă*. Lucrările științifice, mai mult decît cele beletristice, preferă rostirile cu *e*.

ă ~ î

(întăi ~ întîi, până ~ pînă etc.)

ă: CONTEMPORANUL 1890 —1891 : *dintăi* (C, 41), *până* (C, 57); SADOVEANU : *dintăi* (SOL, 146); XENOPOL : *întăi* (XI, 39), *tălhar* (XI, 96);

ă și î: EVENIMENTUL IAȘILOR 1932 : *întăi* (EI, 1/2), *până* (EI, 1/1) — *pînă* (EI, 1/1); LUPAȘ : *până* (LȘ,160) — *dintîi* (LȘ, 166), *pînă* (LȘ, 19); PĂTRĂȘCANU : *întăi* (PPG, 106) — *pînă, tîlharilor* (PPG, 107); I. TEODOREANU : *dintăi* (TP, 30) — *pînă* (TP, 22);

î: ARGHEZI : *întîi* (A. Ln., 119), *pînă* (A. Ln., 106); BORZA : *întîi* (BS, 12), *pînă* (BS, 6); CODUL MILITAR : *pînă* (Cd. M., 21); CODUL PENAL : *pînă* (Cd. P. 1960, 13); EPOCA 1889 : *întîi* (E, 938/1), *pînă* (E, 948/1); C. C. GIURESCU : *pînă* (GIR, 236); IORDAN : *întîi* (ISLR, 133), *pînă* (ISLR, 98), *tîlhari* (ISLR, 98); LUPU : *pînă* (LCI, 3); MARINESCU : *întîi* (MPA, 39), *pînă* (MPA, 101); MONITORUL OFICIAL 1939 : *întîi* (M. Of., 1085), *pînă* (M. Of., 1167); PUȘCARIU : *întîi* (PLR, I, 106), *pînă* (PLR, I, 12); RALEA : *întîi* (RSPF, 106), *pînă* (RSPF, 12); ROSETTI : *pînă* (RSL, 54); SIMIONESCU : *dintîi* (S. Fl., 252); UNIVERSUL 1937 : *dintîi* (U, 61/1); VÎLSAN : *dintîi* (VCR, 40), *întîiul* (VCR, 25).

Formele cu *ă* apar cel mai adesea la moldoveni (dublate, uneori, de formele literare de astăzi), îndeosebi în operele beletristice. La ardeleni se întîlnesc mult mai rar (de fapt, păstrarea lui *ă* în *întăi, până* este aproape generală în Moldova și mai puțin răspîndită în Transilvania). Lista de mai sus atestă răspîndirea treptată (dar hotărîtă) a formelor literare de astăzi la moldoveni, pe măsură ce ne apropiem de zilele noastre. Rezistența unui scriitor ca Sadoveanu nu este tipică pentru procesul de înlocuire a lui *ă* prin *î*.

ă ~ î ~ i

(năsip ~ nisip, rădica ~ rîdica ~ ridica, răsipi ~ rîsipi ~ risipi)

ă și i: CONTEMPORANUL 1890—1891 : *rădica* (C, 83) — *ridică* (C, 97); COȘBUC : *să se rădice* (Cș. Po., I, 286) — *nisipișul* (Cș. Ae., 21), *ridică* (Cș. Po., I, 230), *risipiră* (Cș. Ae., 30);

ă, î şi i: SADOVEANU: *năsip* (SZC, 128) — *am rîdicat* (SU, 99) — *au ridicat* (SOL, 141), *se risipeau* (SO, XVIII, 163);

î: HOGAŞ: *rîdică* (HDM, I, 94); PĂTRĂŞCANU: *rîdică* (PPG, 17); XENOPOL: *se rîdică* (XI, 5), *rîsipesc* (XI, 53);

i: AGÎRBICEANU: *să se ridice* (AA[1], 70); ARGHEZI: *nisipul* (ATC, 24), *ridicaseşi* (A. Vs., 377), *s-a risipit* (A. Vs., 248); BACOVIA: *nisipul* (Bc. O., 234); I. BARBU: *să ridice* (BJ, 69); BLAGA: *ridică* (BOD, 199); BOGZA: *se ridică* (BCO, 10); BORZA: *ridicărilor* (BS, 2); I. L. CARAGIALE: *mă ridic* (CO, II, 109); CĂLINESCU: *ridica* (CEO, I, 24); CODUL CIVIL: *ridicarea* (Cd. C., 234); CODUL MILITAR: *ridicate* (Cd. M., 27); CODUL PENAL: *se risipesc* (Cd. P., 1960, 195); DELAVRANCEA: *ridică* (DT, 50), *să se ridice* (DS, 157), *s-a risipit* (DT, 255); EPOCA 1889: *să ridicăm* (E, 936/1), *vor risipi* (E, 975/1); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932: *a ridica* (EI, 1/1); GALACTION: *se ridicau* (GA, 77), *să se risipească* (GOA, I, 42); GÎRLEANU: *ridică* (GN, 13), *se risipeau* (GN, 14); GOGA: *nisip* (GP, 11), *ridică* (GP, 74), *se risipea* (GC, 261); IORDAN: *să ridice* (ISLR, 33); IOSIF: *nisipul* (IV, 122), *s-au risipit* (I. Pt., 8); LUPAŞ: *se ridicase* (LŞ, 149); MARINESCU: *se ridică* (MPA, 32), *risipi* (MPA, 79); MONITORUL OFICIAL 1939: *nisipos* (M. Of., 1550), *ridică* (M. Of., 1060); CAMIL PETRESCU: *ridicarea* (PT, 8); CEZAR PETRESCU: *se ridică* (PÎ, I, 59), *risipise* (PÎ, I, 121); PORA: *nisip* (PF, 348), *ridicarea* (PF, 154); PREDA: *se risipise* (Pr. M., 143); PUŞCARIU: *nisip* (PLR, I, 39), *a se ridica* (PLR, I, 94), *risipa* (PLR, I, 335); REBREANU: *ridică* (RI, 195), *să risipesc* (RR, I, 268); SIMIONESCU: *nisipul* (S. Fl., 383), *se ridică* (S. Fl., 270); SLAVICI: *nisipos* (Sl. N., I, 8), *se ridica* (Sl. N., I, 102), *s-au risipit* (Sl. O., II, 224); I. TEODOREANU: *nu ridica* (TP, 50); TOPÎRCEANU: *nisipuri* (TPO, 66), *se risipiră* (TBVT, 101); TRANSILVANIA 1926: *să risipească* (Tr., 171); TRIBUNA 1901: *ridicat* (T, 13), *a risipi* (T, 139); UNIVERSUL 1937: *nisip* (U, 61/3), *ridicat* (U, 62/15), *a se risipi* (U, 61/15); VÎLSAN: *nisip* (VCR, 32), *ridicat* (VCR, 14), *risipite* (VCR, 38); VLAHUŢĂ: *ridica* (VOA , II, 38), *se risipesc* (VOA, II, 116).

Formele cu *ă şi î* apar mai ales la moldoveni (dar uneori şi la ardeleni), de regulă în lucrări publicate înaintea primului război mondial (fac excepţie Sadoveanu şi Pătrăşcanu). Formele sudice cu *i* s-au impus rapid şi de timpuriu. Le întîlnim, cu puţine excepţii, în toate lucrările din ultimii cincizeci de ani, indiferent de originea autorilor.

ă ~ u
(mulţămi ~ mulţumi)

ă: IORGA: *mulţămită* (IL, II, 505); PĂTRĂŞCANU: *mulţămesc* (PPG, 24); SADOVEANU: *nemulţămiri* (SOL, 152); XENOPOL: *nemulţămire* (XI, 6);

ă şi u: CONTEMPORANUL 1890—1891: *mulţămit* (C, 51) — *nemulţumiri* (C, 53); LUPAŞ: *vor fi mulţămit* (LŞ, 25) — *mulţumit* (LŞ, 315); TRANSILVANIA 1926: *ne mulţămim* (Tr., 11) — *a se mulţumi* (Tr., 167);

u: AGÎRBICEANU: *s-o mulţumesc* (AA[1], 150); ARDELEANU: *se mulţumea* (ADTA, 15); ARGHEZI: *se mulţumea* (A. Ln., 110); I.

BARBU : *mulțumesc* (BJ, 92); BLAGA : *mulțumesc* (BOD, 196); BOGZA : *mulțumiți* (BCO, 271); BORZA : *mulțumite* (BS, 2); I.L. CARAGIALE : *se mulțumea* (CO, II, 225); EPOCA 1889 : *nemulțumirea* (E, 936/1); EVENIMENTUL IAȘILOR 1932 : *mulțumit* (EI, 4/2); GALACTION : *mulțumite* (GO, I, 255); C. C. GIURESCU : *s-a mulțumit* (GIR, 218); HAȚIEGANU : *mulțumitoare* (HT, 44); IBRĂILEANU : *să mulțumească* (ISL, 92); IORDAN : *se mulțumesc* (ISLR, 99); MARINESCU : *s-au mulțumit* (MPA, 41); CAMIL PETRESCU : *mulțumesc* (PT, 12); CEZAR PETRESCU : *mulțumit* (PCV, 279); PORA : *nemulțumire* (PF, 514); PUȘCARIU : *se mulțumesc* (PLR, I, 5); REBREANU : *mulțumindu-le* (RI, 17); SIMIONESCU : *mulțumirea* (S. Fl., 9); I. TEODOREANU : *mulțumind* (TP, 83); TRIBUNA 1901 : *mulțumesc* (T, 29); UNIVERSUL 1937 : *s-a mulțumit* (U, 61/8); VÎLSAN : *mulțumitoare* (VCR, 11); VLAHUȚĂ : *mulțumesc* (VOA, III, 91).

Cele spuse mai sus referitoare la *rădica, rîdica, ridica* etc. se potrivesc, în cea mai mare parte, și la evoluția pe care au avut-o în limba literară formele concurente *mulțămi* și *mulțumi*. Ultima, răspîndită în Muntenia, a devenit literară.

e ~ ă

(strein ~ străin)

e : CEZAR PETRESCU : *streină* (PCV, 251), *streinătate* ((PÎ, II, 237);

e și ă : BLAGA : *strein* (BOD, 9) — *străin* (BOD, 212); CODUL CIVIL : *streinătate* (Cd. C., 16) — *străini* (Cd. C., 16); EPOCA 1889 : *streinătate* (E, 955/1) — *străine* (E, 955/1); TRASILVANIA 1926 : *streine* (Tr., 231) — *străină* (Tr., 169); UNIVERSUL 1937 : *înstreinate* (U, 72/11) — *străine* (U, 60/9);

ă : AGÎRBICEANU : *străini* (AA ², II, 116); ARDELEANU : *străinilor* (ADTA, 25); ARGHEZI : *străinătate* (A. Ln., 61); I. BARBU : *străina* (BJ, 34); BORZA : *străină* (BS, 5); I.L. CARAGIALE : *străin* (CO, II, 108); CODUL MILITAR : *înstrăinare* (Cd. M., 22); CODUL PENAL : *străin* (Cd. pen. 1960, 21); CONTEMPORANUL 1890—1891 : *străinilor* (C, 41); COȘBUC : *străin* (Cș. B., 21); EVENIMENTUL IAȘILOR 1932 : *străin* (EI, 1/3); C.C. GIURESCU : *străine* (GIR, 219); GOGA : *înstrăinatul* (GP, 14); IBRĂILEANU : *străinătate* (IA, 31); IORDAN : *străini* (ISLR, 48); LUPU : *străin* (LCI, 8); LUPAȘ : *străină* (LȘ, 21); MACEDONSKI : *străin* (Mc. O., I, 122); MARINESCU : *străine* (MPA, 36); MONITORUL OFICIAL 1939 : *străine* (M. Of., 1433); PĂTRĂȘCANU : *străin* (PPG, 16); CAMIL PETRESCU : *străin* (PT, 34); PORA : *străinătate* (PF, 624); PUȘCARIU : *străine* (PLR, I, 13); RALEA : *străine* (RSPF, 14); RĂDULESCU-MOTRU : *străină* (RMS, 19); ROSETTI : *străin* (RSL, 13); SADOVEANU : *străini* (SPM, 18); SIMIONESCU : *străine* (S. Fl., 307); TRIBUNA 1901 : *străină* (T, 46); VÎLSAN : *străine* (VCR, 7); XENOPOL : *străinii* (XI, 8).

Deşi fonetismul cu *ă* va fi considerat literar de Academie abia în 1953 [38], el se va impune în scrisul românesc cu mult înaintea acestei date. Autorii munteni vor renunţa curînd la rostirea lor, pe care o foloseau sporadic. Formele cu *e* apar, însă, în lucrări datorate unor ardeleni (Blaga, „Transilvania") sau moldoveni (Cezar Petrescu), la care ele trebuie considerate drept „muntenisme".

e ~ ă *(ea ~ a)*
(lepădа ~ lăpădа, leapăd ~ lapăd)

e (*ea*): ARDELEANU: *lepădat* (ADTA, 23); I. BARBU: *lepădării* (BJ, 153); DELAVRANCEA: *să lepezi* (DO, II, 46); PĂTRĂŞCANU: *lepădat* (PPG, 16); REBREANU: *leapădă* (RR, I, 237); SADOVEANU: *leapădă* (SB, 48); I. TEODOREANU: *a lepădat* (TP, 33); SIMIONESCU: *leapădă* (S. Fl. 10); VLAHUŢĂ: *leapădă* (TDRG);

e şi ă (*a*): AGÎRBICEANU: *lepădături* (ALT, 403) — *a lăpădat* (AA[1], 61); CODUL CIVIL: *lepădarea* (Cd. C., 44) — *a se lăpădа* (Cd. C., 308); COŞBUC: *să-şi lepede* (Cş. S., 165) — *s-o lapăd* (Cş. S., 104); STĂNOIU: *lepădat* (SCI, 170) — *lapădă* (SCI, 82);

ă (*a*): I.L. CARAGIALE: *lăpădа* (CILL, II, 200); MACEDONSKI: *lapădă-şi* (Mc. O., I, 167).

Fonetismele *ă* şi *a* sînt caracteristice graiurilor ardeleneşti, precum şi celor oltenesti, bănăţeneşti şi muntenesti de apus. Le vom întîlni, de aceea, îndeosebi la ardeleni. Ele apar, după cum se vede, şi la unii munteni. Cu excepţia lui Stănoiu, e vorba de lucrări dinainte de 1918, chiar de 1900, aşa încît prezenţa lui *ă* şi *a* ar putea fi considerată, cel puţin în unele dintre ele, cum ar fi *Codul civil* din 1897, drept ecou al normei mai vechi cu *ă* şi *a*. Majoritatea autorilor munteni pun în circulaţie fonetismul *e* (*ea*), ca şi toţi moldovenii. Rostirea muntenească (de răsărit) şi cea moldovenească au cîştigat, aşadar, concursul cu norma dinainte de 1881 (susţinută de ardeleni şi de cîţiva munteni).

e ~ i
(ceti ~ citi)

e: CONTEMPORANUL 1890—1891: *a cetit* (C, 89), *cetitorii* (C, 251); CODUL CIVIL: *cetirea* (Cd. C., 388); C. C. GIURESCU: *să cetim* (GIR, 235); HAŢIEGANU: *cetind* (HT, 5); PĂTRĂŞCANU: *să ceteascâ* (PPG, 55); I. TEODOREANU: *cetitor* (TP, 9); TRIBUNA 1901: *cetindu-şi* (T, 13);

e şi i: I. L. CARAGIALE: *ceteşti* (CO, I, 244) — *am citit* (CO, I, 249); LUPAŞ: *cetitor* (LŞ, 168) — *citeau* (LŞ, 21); PUŞCARIU: *cetitorului* (PLR, I, 1) — *cititor* (PLR, I, 8); TRANSILVANIA 1926: *cetiţi* (Tr., 159) — *să citească* (Tr., 164); UNIVERSUL 1937: *cetitorii* (U, 70/2) — *cititorii* (U, 70/2);

---

[38] Regulile ortografice din 1904 ale Academiei admiteau ambele forme (*străin — strein*), iar cele din 1932 nu se ocupă de ele, semn că norma din 1904 era socotită, în continuare, valabilă.

i: ARDELEANU: *citeşte* (ADTA, 29); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932: *citim* (EI, 18/3); CAMIL PETRESCU: *citeşte* (PT, 35); PORA: *citirea* (PF, 424); RALEA: *să citească* (RSPF, 37).

Exemplele înşirate mai sus ne prezintă o situaţie mai puţin limpede decît în cazurile precedente. Varianta cu *i* (răspîndită mai ales în Muntenia) tinde incontestabil să o înlocuiască pe cea veche cu *e*, dar procesul nu apare ca definitiv încheiat. Forme cu *i* întîlnim la unii autori moldoveni şi, mai ales, ardeleni, cel mai adeseori dublate de formele cu *e* („Evenimentul Iaşilor", Lupaş, Pora, Ralea, Puşcariu, „Transilvania"), dar nu putem trece peste faptul că *e* se întîlneşte şi la munteni cum sînt I. L. Caragiale sau C.C. Giurescu (ultimul îşi publică lucrarea din care am extras exemplul în 1935). Deşi tendinţa generală este de a accepta drept literar pe *citi*, eliminarea lui *ceti* nu poate fi socotită drept încheiată în anii 1930—1940. Impunerea lui *citi* este deci de dată recentă.

e ~ i
(miera ~ mira)

e: CONTEMPORANUL 1890—1891: *să se miere* (C, 530); HOGAŞ: *m-aş mera* (HDM, II, 145);

e şi i: IORGA: *mierare — mirare* (IL, II, 541);

i: BRĂESCU: *te miri* (BMB, 114); I. L. CARAGIALE: *mira* (CO, II, 99); COŞBUC: *te miri* (Cş. Po., I, 260); MACEDONSKI: *mă mir* (Mc. O., III, 17); CAMIL PETRESCU: *se miră* (PN, 130); CEZAR PETRESCU: *mă miră* (PCV, 226); SADOVEANU: *se miră* (SO, VII, 297); I. TEODOREANU: *mă miram* (TMU, 118).

Fonetismul *e* este tipic graiurilor moldoveneşti, de aceea e firesc să-l întîlnim numai la autori originari din această parte a ţării. Se observă însă că în lucrările scrise de moldoveni după 1918 fonetismul nu mai apare. Muntenii şi ardelenii folosesc exclusiv formele cu *i*.

î ~ i
(gîci ~ ghici)

î: PUŞCARIU: *a gîci* (PLR, 57);

î şi i: SADOVEANU: *se gîcea* (SZC, 5) — *să-mi ghicească* (SE, 45);

i: BOGZA: *se ghicesc* (BŢ, 60); COŞBUC: *să ghiceşti* (Cş. P., 288); DELAVRANCEA: *ghicesc* (DO, II, 186); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932: *să ghicesc* (EI, 1/2); LUPAŞ: *ghicit* (LŞ, 53); CAMIL PETRESCU: *să ghicesc* (PUN, 199); CEZAR PETRESCU: *a ghicit* (PAN, 278); REBREANU: *a ghicit* (RR, I, 24).

Forma cu *î* (răspîndită mai ales în Transilvania şi Moldova) e foarte puţin folosită, deşi prin Puşcariu şi Sadoveanu uzul ei s-a prelungit pînă spre 1940. Forma cu *i* (muntenească şi bănăţenească) a fost repede îmbrăţişată de moldoveni şi ardeleni.

î ~ i

(întra ~ intra)

î: CONTEMPORANUL 1890—1891: *să întrăm* (C, 548); LUPAŞ: *întrare* (LŞ, 26); TRANSILVANIA 1926: *să între* (Tr., 263); TRIBUNA 1901: *să între* (T, 13); XENOPOL: *întrat* (XI, 53);

î şi i: HAŢIEGANU: *întrare* (HT, 16) — *intrare* (HT, 15);

i: ARDELEANU: *intra* (ADTA, 48); ARGHEZI: *intra* (A. Ln., 111); BORZA: *intrarea* (BS, 13); I.L. CARAGIALE: *intru* (CO, II, 106); CODUL MILITAR: *intră* (Cd. M., 5); CODUL PENAL: *intră* (Cd. pen. 1960, 27); EPOCA 1889: *intră* (E, 960/1); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932: *intrînd* (EI, 3/4); C.C. GIURESCU: *intră* (GIR, 220); IORDAN: *intrarea* (ISLR, 69); LUPU: *a intra* (LCI, 4); MARINESCU: *a intra* (MPA, 31); MONITORUL OFICIAL 1939: *vor intra* (M. Of., 1066); PĂTRĂŞCANU: *intră* (PPG, 66); PORA: *intră* (PF, 16); PUŞCARIU: *intrasem* (PLR, I, 3); RALEA: *intrăm* (RSPF, 31); RĂDULESCU-MOTRU: *intră* (RMS, 17); ROSETTI: *intră* (RSL, 6); SIMIONESCU: *intrării* (S. Fl., 25); VÎLSAN: *intră* (VCR, 21).

Sunetul mai vechi *î* (care se păstrează astăzi în teritoriile de peste munţi şi în nordul Moldovei) apare rar, în lucrări anterioare anului 1930, la autori ardeleni şi moldoveni. După această dată, formele cu *i* (*intra*, *intrare* etc.) se întîlnesc în toate lucrările (inclusiv în cele datorate ardelenilor şi moldovenilor).

î ~ îi

(cîne ~ cîine, mîne ~ mîine, mîni ~ mîini, pîne ~ pîine)

î: AGÎRBICEANU: *mîne* (AA², I., 167), *pîne* (AA², I., 11); ANGHEL: *mîni*, *mînile* (St. sec. XIX. II, 516); BENIUC: *mîne* (B. Vs., 16), *pîne* (BVA, II, 41); BLAGA: *mîne* (BOD, 200), *mînile* (BOD, 183), *pîne* (BOD, 166); CONTEMPORANUL 1890—1891: *cîni* (C, 103), *mîne* (C, 108), *mîni* (C, 107); HAŢIEGANU: *mînilor* (HT, 38); HOGAŞ: *pîne* (HDM, I, 23); IOSIF: *mîne*, *pîne* (St. sec. XIX, II, 533); PĂTRĂŞCANU: *cîne* (PPG, 23), *mîne* (PPG, 54); SIMIONESCU: *cînelui* (S. Fl., 221), *pîne* (S. Fl., 308); SLAVICI: *cîne*, *mîne*, *pîne* (St. sec. XIX, II, 462); I. TEODOREANU: *cînii* (TP, 15), *mînile* (TP, 69), *pîne* (TP. 63); TRIBUNA 1901: *mîne* (T, 45), *mînile* (T, 135); XENOPOL: *mînile* (XI, 12);

î şi ii: ARDELEANU: *mînei* (ADTA, 41) — *mîinile* (ADTA, 11); I.L. CARAGIALE: *mîne*, *poimîne* (CO¹, 102), *mînile* (CO¹, 104)— *mîini* (CO, II, 111), *pîine* (CO, I, 84); GOGA: *mîni* (GP, 25), *pînii* (GP, 7) — *cîinii* (GP, 78), *mîinile* (GP, 57); PUŞCARIU: *mîne* (PLR, I, 171), *mînile* (PLR, I, 43), *pînea* (PLR, I, 25) — *cîinii* (PLR, I, 21); SADOVEANU: *mîni* (SB, 49) — *mîinile*, *pîinea* (SMC, 87); TRANSILVANIA 1926: *mîni* (Tr., 158), *pînea* (Tr., 302) — *cîinele* (Tr., 164);

ii: ARGHEZI: *cîine* (A. Ln., 17), *pîine* (A. Ln., 11); I. BARBU: *cîinii* (BJ, 128), *mîini* (BJ, 75), *pîinea* (BJ, 129); BOGZA: *pîinea* (BCO, 33); CĂLINESCU: *pîine* (CEO, I, 218); CODUL CIVIL: *mîinile* (Cd. C., 409); EPOCA 1889: *cîinii* (E, 936/3), *mîine* (E, 948/1); EVENIMEN-

TUL IAŞILOR 1932 : *cîinilor* (EI, 3/3), *mîine* (EI, 9/1), *pîinea* (EI, 7/1); GALACTION : *pîine* (GA, 383); C.C. GIURESCU : *mîine* (GIR, 10), *pîine* (GIR, 6); LUPU : *cîini* (LCI, 7); MARINESCU : *mîinile* (MPA, 95); MONITORUL OFICIAL 1939 : *cîini* (M. Of., 1094); CAMIL PETRESCU : *mîine* (PT, 44); CEZAR PETRESCU : *mîinile* (PCV, 212), *pîine* (PÎ, I, 112); PORA : *cîine* (PF, 208), *mîinii* (PF, 103); RALEA : *cîinele* (RSPF, 33); REBREANU : *mîinile* (RI, 78), *mîine*, *pîine* (RI, 46); UNIVERSUL 1937 : *mîine* (U, 61/1), *mîinile* (U, 65/7); VLAHUŢĂ : *pîine* (VOA, II, 6).

După cum se vede, moldovenii şi ardelenii au folosit frecvent formele etimologice (impuse de propriul lor grai şi de norma literară dinainte de 1881). Uzul acestor forme se constată pînă aproape de zilele noastre, încît hotărîrea Academiei de a sancţiona drept literare formele cu *îi* a putut părea cam aspră faţă de moldoveni şi ardeleni (şi a şi fost pînă la un punct). Nu a fost însă nedreaptă şi nici potrivnică evoluţiei limbii literare, întrucît înşişi ardelenii şi moldovenii începuseră să folosească (şi încă destul de frecvent) formele muntenești cu *îi*, uneori alături de cele etimologice. Chiar Sadoveanu scrie, în *Mitrea Cocor*, *mîinile* şi *pîinea* şi e de observat că formele acestea nu apar în dialogul eroilor munteni, ci în expunerea autorului. La rîndul lui, Puşcariu, care, în *Îndreptarul* din 1932 respinsese formele cu *îi*, pe motiv că împotriva lor există o „pronunţată rezistenţă", „scapă" în *Limba română*, vol. I, forma *cîinii*. Rezistenţa, indiscutabilă, nu era totuşi atît de pronunţată, dacă privim exemplele de mai sus. Destul de rar, formele cu *î* apar şi la unii autori munteni. La Caragiale, ele ar putea fi reflexe ale normei dinainte de 1881, la Carol Ardeleanu (născut în Bucureşti) influenţe ale graiurilor din Moldova sau de dincolo de munţi.

î ~ u

(îmbla ~ umbla, îmfla ~ umfla, împle(a) ~ umple(a)

î şi u : CONTEMPORANUL 1890—1891 : *îmblau* (C, 194), *îmflate* (C, 201) — *umblare* (C, 62), *umflă* (C, 103); XENOPOL : *împlu* (XI, 59) — *umbla* (XI, 43);

u : ARDELEANU : *umblă* (ADTA, 46); ARGHEZI : *umplută* (A. Ln., 61); I. BARBU : *umfla* (BJ, 120); BART : *umflate* (BSM, 14); BORZA : *am umblat* (BS, 3); I.L. CARAGIALE : *umflată* (CNF, 158); COŞBUC : *umblă* (Cş. Po., I, 126); DELAVRANCEA : *umflă* (DT, 112), *a umplut* (DO, II, 99); EPOCA 1889 : *umblă* (E, 1017/1); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932 : *să umble* (EI, 5/3); GALACTION : *umblu* (GO, I, 252), *s-a umflat* (GO, I, 87); GOGA : *umbla* (GP, 68); HOGAŞ : *umflă* (HMN, 193), *umplu* (HH, 78); LUPAŞ : *să umble* (LŞ, 173); MARINESCU *se umflă* (MPA, 63), *umplute* (MPA, 33); MONITORUL OFICIAL 1939 : *umplerea* (M. Of., 1092); CAMIL PETRESCU : *umblau* (POO, II, 347); CEZAR PETRESCU : *s-a umflat* (PAN, 453); PUŞCARIU : *umblăm* (PLR, I, 109), *umflată* (PLR, I, 40); REBREANU : *umbla* (RI, 31), *umflat* (RR, I, 191); SADOVEANU : *umpleau* (SO, III, 280); SIMIONESCU : *umflaţi* (S. Fl., 7), *umplut* (S. Fl., 12); STANCU : *umblăm* (St. D., 129); TRANSILVANIA 1926 : *să umble* (Tr., 182), *umplea* (Tr.,

171); TRIBUNA 1901 : *umblu* (T, 56), *umpluse* (T, 58); UNIVERSUL 1937 : *umplîndu-se* (U, 61/3); VÎLSAN ; *umplute* (VCR, 30); VLAHUȚĂ : *umbla* (VOA, III, 9).

Judecînd după exemplele de mai sus, se pare că vechile forme literare cu *î* au fost părăsite încă la sfîrșitul secolului trecut în favoarea celor cu *u*, răspîndite în toată Dacoromania (exceptînd unele părți ale Banatului, nordului Transilvaniei și Moldovei).

u ~ i (și s ~ ț)
(subsuoară ~ subțioară, subsioară)

u (și s): ARGHEZI : *subsuoară* (AS, VIII, 21); CĂLINESCU : *subsuoară* (C. Op., 213); CONTEMPORANUL 1890—1891 : *subsuoară* (C, 97); LĂNCRĂNJAN : *subsuori* (L. Cd., III, 49); MIRONESCU : *subsuoară* (MSA, 134); T. POPOVICI : *subsuoară* (P. Str., 197); PREDA : *subsuori* (Pr. Î., 189); SIMIONESCU : *subsuoara* (S. Fl., 20); TOPÎRCEANU : *subsuoară* (TMA, 29); TUDORAN : *subsuoară* (TTPS, 14); VINEA : *subsuori* (Vn. L., II, 68); VLAHUȚĂ : *subsuori* (VOA, III, 59); G.M. ZAMFIRESCU : *subsuori* (ZSMN, I, 84);

u (și s) și i (și ț): E. BARBU : *subsuori* (BG, 77) — *subțiori* (BG, 37); BLAGA : *subsuori* (BH, 27) — *subțiori* (B. Po., 122); GOGA : *subsuoară* (*Poezii*, București, 1907, 17) — *subțioară* (G. Po., 11) [39]; CEZAR PETRESCU : *subsuoară* (PÎ, I, 120) — *subțioară* (PAR, 118); SADOVEANU : *subsuoară* (SO, X, 330) — *subțiori* (SMC, 7); STANCU : *subsuoară* (St. R., I, 62) — *subțioară* (St. R., III, 292);

i (și ț), i (și s): I. BARBU : *subțioară* (BJ, 125); BART : *subțioară* (BSM, 29); BASSARABESCU : *subțioară* (Bs. V., 121); BĂNULESCU : *subțiori* (BIB, 54); BOGZA : *subțioară* (BAÎ, 239); BRĂESCU : *subțioară* (Br. A., 210); BRĂTESCU-VOINEȘTI : *subțioară* (BVP, 258); I. L. CARAGIALE : *subțiori* (CILL, II, 201); GALACTION : *subțioară* (GO, 123); HOGAȘ : *subțiori* (HDM, I, 143); IORGA : *subțiori* (ICI, I, 166); H. LOVINESCU : *subțiori* (LT, 171); CAMIL PETRESCU : *subsioară* (PUN, 419); REBREANU : *subțioară* (RI, 133); I. TEODOREANU *subțiori* (TP, 47).

Amîndouă formele au cam aceeași răspîndire. Forma muntenească, *subțioară (subsioară)*, apare la o serie de autori originari din Moldova și Ardeal [40], în timp ce varianta moldovenească și ardelenească am notat-o la mai mulți munteni. DLRLC a preferat forma *subsuoară*, considerînd pe *subțioară* și *subsioară* drept variante literare. Recomandarea Academiei n-a avut însă efect, se pare, asupra unor autori din generația actuală (e adevărat, cu toții munteni : E. Barbu, Bănulescu, Bogza, H. Lovinescu, Stancu), care scriu și astăzi *subțioară* (folosind, unii dintre ei, și forma literară).

---

[39] *Subsuoară* (1907) schimbat în *subțioară* (1924).

[40] La Sadoveanu, *subțiori* apare în romanul *Mitrea Cocor*, a cărui acțiune se petrece în Muntenia.

u ~ o
(poruncă ~ poroncă)

u: AGÎRBICEANU: *porunca* (AA[1], 218); ANGHEL: *poruncitoare* (AOCP 57); ARGHEZI: *poruncitor* (APT, 10); BRĂTESCU-VOINEȘTI: *poruncă* (BVP, 61); COȘBUC: *poruncă* (Cș. Po., II, 190); DELAVRANCEA: *porunca* (DS, 99); GALACTION: *poruncă* (GA, 77); GÎRLEANU: *poruncea* (GN, 80); LUPAȘ: *porunci* (LȘ, 14); CEZAR PETRESCU: *poruncă* (PCV, 142); REBREANU: *porunca* (RI, 202); SADOVEANU: *poruncă* (SO, I, 662); SLAVICI: *poruncă* (Sl. O., I, 158); VLAHUȚĂ: *porunceală* (VOA, I, 195);

u și o: HOGAȘ: *poruncă* (HDM, II, 68) — *poroncitoare* (HMN, 28);

o: CAMILAR: *poroncă* (CN, I, 445); CONTEMPORANUL 1890—1891: *poronca* (C, 198); T. POPOVICI: *să poroncesc* (P. Se., 120).

Formele cu *o*, răspîndite odinioară în Moldova și Transilvania, iar astăzi prin nord-vestul Transilvaniei, au fost notate la cîțiva autori ardeleni și moldoveni. Va trebui însă să ținem seama de faptul că la Camilar și la Titus Popovici ele apar în vorbirea personajelor. Impunerea formelor cu *u*, foarte răspîndite și înainte de 1881, n-a întîmpinat nici o dificultate.

o ~ u ~ o
(nour ~ nor)

o—u: BACOVIA: *nouri* (Bc. O., 32); DUNĂREANU: *nouri* (D. Ch., 87); MIRONESCU: *nourii* (MSA, 97); REBREANU: *nour* (RN, 10); SADOVEANU: *nourilor* (SO, I, 431);

o—u și o: CAMIL PETRESCU: *nouri* (PPP, 196) — *norii* (P. Vs., 8);

o: ARGHEZI: *norii* (AV, 34); D. BOTEZ: *norii* (BPO, 49); BRĂTESCU-VOINEȘTI: *norii* (BVÎ, 14); I. L. CARAGIALE: *nori* (CO, IV, 294); COȘBUC: *nor* (Cș. Po., II, 62); GOGA: *nor* (GP, 53); HOGAȘ: *norii* (HDM, I, 18); IOSIF: *nor* (IV, 82); MINULESCU: *norii* (MV, 193); CEZAR PETRESCU: *nori* (PSR, 142); T. POPOVICI: *nori* (P. Se., 38); SIMIONESCU: *norii* (S. Fl., 153); TRANSILVANIA 1926: *nor* (Tr., 165); UNIVERSUL 1937: *nor* (U, 66/4).

Răspîndit în Moldova (și izolat în Banat, Oltenia și Transilvania), *nour* a fost notat, de regulă, la scriitorii moldoveni (precum și la ardeleanul Rebreanu și la munteanul Camil Petrescu). Mulți moldoveni folosesc însă forma *nor*. DLRLC preferă forma muntenească și ardelenească, *nour* fiind socotit variantă literară a lui *nor*.

Consonantism

b moale ~ b dur
(beșică ~ băsică, beut ~ băut)

b moale: COȘBUC: *beuse* (St. sec. XIX, II, 437); SADOVEANU: *beșica* (SNP, 27); TRANSILVANIA 1926: *am beut* (Tr., 56); TRIBUNA 1901: *a beut* (T, 29);

b moale şi b dur: AGÎRBICEANU: *beu, beutură* (frecvent) — *bău, băutură* (rar) (David-Gafiţanu, A., 6); ARDELEANU: *beutură* (ADTA, 30)—*băut* (ADTA, 32); CONTEMPORANUL: *beşică* (C, III, 820) — *băut* (C, VII, 2, 106); SIMIONESCU: *beşicele* (S. Fl., 18) - *băşicuţe* (S. Fl., 247);
b dur: ARGHEZI: *băşici* (ACJ, 72); BRĂTESCU-VOINEŞTI: *băşici* (BVLD, 18); I.L. CARAGIALE: *băşici* (CO, IV, 159); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932: *băutură* (EI, 22/1); C.C. GIURESCU: *băutură* (GIR, 145); MONITORUL OFICIAL 1939: *băut* (M. Of., 1518); I. TEODOREANU: *băutor* (TP, 31); VÎLSAN: *băut* (VCR, 36).

Din punctul de vedere al răspîndirii geografice, *beşică* se întîlneşte în tot nordul ţării (inclusiv Banatul şi chiar o parte a Olteniei), în timp ce *beut, beutură* etc. sînt răspîndite numai în partea centrală şi vestică a Transilvaniei propriu-zise, prin Banat şi Oltenia. Moldovenii folosesc în scris întotdeauna pe *băut, băutură*, conform propriului lor grai. În privinţa lui *beşică*, acesta apare la diverşi autori originari din Moldova (la Simionescu, alături de *beşicele*, apare şi forma muntenească cu *ă*, *băşicuţe*). Ardelenii (la care n-am întîlnit pe *beşică* — *băşică*) folosesc destul de des fonetismul cu *e* (*beut, beutură*), chiar atunci cînd sînt originari dintr-o zonă cu *ă* (Coşbuc), probabil în virtutea tradiţiei literare. Muntenii, cu excepţia lui Ardeleanu, scriu numai *băşică* şi *băut, băutură*.

m ~ zero
(rumpe ~ rupe)

m: CONTEMPORANUL 1890—1891: *rumperea* (C, 49); COŞBUC: *rump* (St. sec. XIX, II, 437); IOSIF: *să se rumpă* (I. Pt., 46); SLAVICI: *rumpă* (St. sec. XIX, II, 463);
m şi zero: ANGHEL: *să rumpă — să rupă* (St. sec. XIX, II, 516);
zero: ARDELEANU: *a se rupe* (ADTA, 45); I. BARBU: *să rupă* (BJ, 133); CODUL PENAL: *ruperea* (Cd. pen. 1960, 25); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932: *rupîndu-i* (EI, 4/3); LUPU: *ruperea* (LCI, 22); MONITORUL OFICIAL 1939: *rupere, să se rupă* (M. Of., 1211); PĂTRĂŞCANU: *să rupă* (PPG, 123); CAMIL PETRESCU: *rupe* (PT, 10); PORA: *se rupe* (PF, 16); SIMIONESCU: *s-o rupi* (S. Fl., 11); TRANSILVANIA 1926; *rupînd* (Tr., 230); TRIBUNA 1901: *rup* (T, 13); VLAHUŢĂ: *rupere* (TDRG); XENOPOL: *rup* (XI, 8).

Fonetismul etimologic, *m*, răspîndit astăzi în nordul Transilvaniei şi în unele puncte din Bucovina, apare, înainte de 1918, la moldoveni şi la ardeleni, la care se poate explica prin consecvenţa faţă de norma latinizantă din anii 1860—1880 şi prin urmarea graiurilor locale (la Iosif, *să se rumpă* rimează cu *scumpă*). Dar, încă de la sfîrşitul secolului trecut, formele fără *m* capătă o răspîndire din ce în ce mai mare, chiar la ardeleni (aşa cum am văzut, ele circulau la autorii din Transilvania şi în anii 1836—1881), şi se impun definitiv în limba literară.

t moale ~ t dur
(sting ~ stîng)

t moale: ARGHEZI: *s-o stingi* (A. Ln., 14); I. BARBU: *stinge* (BJ, 109); BENIUC: *s-o stinge* (BCP, 90); BLAGA: *stinge* (BOD, 197);

BRĂESCU: *stinși* (BDV, 70); CODUL CIVIL: *se sting* (Cd. C., 548); CODUL PENAL: *s-a stins* (Cd. pen. 1960, 22); COȘBUC: *s-au stins* (Cș. Ae., 11), *stinși* (Cș. B., 96); EVENIMENTUL IAȘILOR 1932: *stins* (EI, 14/1); GALACTION: *se stinseră* (GO, I, 199); C.C. GIURESCU: *stinge* (GIR, 221); GOGA: *stingi* (GP, 25); MACEDONSKI: se *stinge* (Mc. O., I, 48); TRANSILVANIA 1926: *să se stingă* (Tr., 192);

t moale și t dur: IORGA *stingerea* (BCIR, II, 182) — *se stînse* (ICI, I, 16); IOSIF: *stinse* (I. Po., 21) — *se stîng* (St. sec. XIX, II, 533);

t dur: ANGHEL: *stînsă* (St. sec. XIX, II, 515); LESNEA: *mă stîng* (L. Iz., 92); SADOVEANU: *a stîns* (SOL, 146).

Formele cu *î*, răspîndite în nordul țării, au fost scoase din circulație de cele etimologice, sudice. Cu excepția lui Sadoveanu, ceilalți autori moldoveni și ardeleni care folosesc în scris pe *stînge* și derivatele o fac înainte de 1918.

zero ~ n

(genuchi ~ genunchi, mănuchi ~ mănunchi)

zero: DELAVRANCEA: *genuchi* (DO, II, 209; DT, 22), *mănuchiuri* (DS, 100); VLAHUȚĂ: *genuchi* (VSA, III, 144);

zero și n: I. L. CARAGIALE: *genuchi* („Convorbiri literare", XIII, 413) — *genunchii* (CO, II, 107);

n: ANGHEL: *îngenunchind* (St. sec. XIX, II, 517); ARDELEANU: *genunchi* (ADTA, 23); ARGHEZI: *genunchii* (A. Ln., 19); I. BARBU: *genunchi* (BJ, 121); BART: *genunchi* (BE, 261); BLAGA: *îngenunche* (BOD, 257), *mănunchi* (BLU, 154); CAMILAR *genunchiul* (C.Tr., 187); CĂLINESCU: *mănunchi* (CE, 21); COȘBUC: *mănunchi* (Cș. Ae., 42); EPOCA 1889: *genunchiului* (E, 938/2); EVENIMENTUL IAȘILOR 1932: *genunchi* (EI, 7/1), *mănunchiul* (EI, 10/2); GOGA: *genunchi* (GP, 3); IOSIF: *mănunchi* (I. Po., 36); MACEDONSKI: *mănunchi*, (Mc. O., I, 117); PREDA: *genunchi* (Pr. M., 171); REBREANU: *genunchi* (RR, I, 12), *mănunchiuri* (RN, 95); SADOVEANU: *genunchi* (SO, I, 467), *mănunchi* (SO, VI, 520); ȘANDU-ALDEA: *mănunchiuri* (SAUP, 158); SIMIONESCU: *genunchi* (S. Fl., 306), *mănunchi* (S. Fl., 15); I. TEODOREANU: *genunchi* (TP, 43); TRIBUNA 1901: *genunche* (T, 55); UNIVERSUL 1937: *mănunchiul* (U, 61/8); VÎLSAN: *genunchi* (VCR, 139), *mănunchi* (VCR, 45); XENOPOL: *genunchi* (XI, 44).

Formele etimologice (*genuchi*, *mănuchi*), răspîndite astăzi numai în unele graiuri muntenești, n-au fost întîlnite decît la muntenii Delavrancea și Caragiale (la cel din urmă l-am notat și pe *genunchi*), precum și la moldoveanul Vlahuță. Succesul deplin al formelor nordice (cu propagarea lui *n*) se plasează la începutul acestui secol.

s moale ~ s dur

(seamă ~ samă, seară ~ sară)

s moale: ARDELEANU: *seamă* (ADTA, 31), *seara* (ADTA, 11); ARGHEZI: *seama* (A. Ln., 209), *seară* (A. Ln., 22); BACOVIA: *seamă*

(Bc. O., 245); I. BARBU: *seară* (BJ, 75); BART: *seară* (BE, 250); BENIUC: *seama* (B. Vs., 38); BLAGA: *seamă* (BOD, 244), *deseară* (BOD, 288); BORZA: *seamă* (BS, 4); I.L. CARAGIALE: *seară* (CO, I, 242); CĂLINESCU: *seama* (CILS, 121); CODUL MILITAR: *sama* (Cd. M. 106); CODUL PENAL: *seamă* (Cd. pen. 1960, 40); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932: *seamă* (EI, 1/1), *seara* (EI, 3/1); GĂLĂCTION: *seama* (GO, I, 68); C.C. GIURESCU: *seamă* (GIR, 222); HAŢIEGANU: *seara* (HT, 44); IORDAN: *seamă* (ISLR, 128), *deseară* (ISLR, 113); MACEDONSKI: *seama* (Mc. O., III, 44); MARINESCU: *seară* (MPA, 79); MONITORUL OFICIAL 1939: *seamă* (M. Of., 1185); CAMIL PETRESCU: *seama* (PUN, 40); CEZAR PETRESCU: *seamă* (PCV, 35); T. POPOVICI: *seamă* (P. Sc., 49); PORA: *seama* (PF, 296); PREDA: *seamă* (Pr. Î., 175); PUŞCARIU: *seama* (PLR, I, 3), *deseară* (PLR, I, 43); RALEA: *seamă* (RSPF, 39); RĂDULESCU-MOTRU: *seamă* (RMS, 4); ROSETTI: *seamă* (RSL, 6); SIMIONESCU: *seama* (S. Fl., 13), *seara* (S. Fl., 14); TRIBUNA 1901: *seamă* (T, 27), *seara* (T, 50); UNIVERSUL 1937: *seamă* (U, 61/1), *seara* (U, 62/15); VÎLSAN: *seamă* (VCR, 41);

s moale şi s dur: CAMILAR: *seară* (CCP, 87) — *sama* (CN, I, 8); COŞBUC: *seamă* (Cş. F., 54), *seară* (Cş. B., 8) — *samă* (Cş, B., 122); EPOCA 1889: *seamă* (E, 936/1), *seară* (E, 940/2)—*samă* (E, 938/3); LUPAŞ: *seama* (LŞ, 149) — *sama* (LŞ, 19); SADOVEANU: *seama* (SMC, 145) — *samă* (SOL, 155), *sara* (SOL, 146); I. TEODOREANU: *seama* (TP, 61), *seară* (TP, 23)—*samă* (TP, 81); TRANSILVANIA 1926: *seamă* (Tr., 167) — *samă* (Tr., 164), *sară* (Tr., 80);

s dur: CONTEMPORANUL 1890—1891: *samă* (C, 100), *sară* (C, 197); PĂTRĂŞCANU: *sama* (PPG, 66), *sară* (PPG, 154); XENOPOL: *sama* (XI, 9), *sară* (XI, 63).

Încă înainte de 1881 formele cu *s* dur au fost considerate neliterare şi a început eliminarea lor treptată din limba literară. După 1881, formele muntenești, cu *s* moale, se răspîndesc din ce în ce mai mult. O oarecare rezistenţă ardelenească şi, mai ales, moldovenească se constată în privinţa renunţării la *samă* şi *sară*. Vom observa totuşi că cele două forme apar, cu puţine excepţii, numai în lucrările beletristice şi îndeosebi în cele de la începutul perioadei de care ne ocupăm. S-ar putea ca, în poezie cel puţin, exemplul lui Eminescu (care a folosit numai pe *sară* şi foarte rar pe *seamă*) să fi avut un anumit ecou. La Sadoveanu avem a face, pe lîngă posibile considerente eufonice, şi cu voinţa de a promova aceste forme moldoveneşti şi ardeleneşti pe care le considera îndreptăţite să figureze în limba literară, ca dublete ale formelor cu *s* moale. Dar atitudinea acestor scriitori (justificată de faptul că, în 1904, Academia decretase drept literare atît formele cu *s* moale, cît şi pe cele cu *s* dur) rămîne mai mult sau mai puţin izolată în raport cu numărul mare al oamenilor de cultură moldoveni şi ardeleni (în rîndul cărora se găsesc destui scriitori) care promovează formele muntenești cu *s* moale. Cît priveşte pe munteni, aceştia fac uz numai de formele existente în propriul lor grai. Exemplul cu *samă* din ziarul bucureştean „Epoca" din 1889 s-ar putea datora vreunui colaborator moldovean sau ardelean.

ţ dur ~ ţ moale
(bătrîneţă ~ bătrîneţe, tinereţă ~ tinereţe etc.*)*

ţ dur: AGÎRBICEANU: *frumuseţă* (David-Gafiţanu, A., 35); ANGHEL: *tinereţă* (St. sec. XIX, II, 515); BART: *tinereţă* (BSM, 50); SADOVEANU: *blîndeţă* (SPM, 238), *tinereţă* (SOL, 139); SIMIONESCU: *frumuseţa* (S. Fl., 18);

ţ moale: I. BARBU: *frumuseţe* (BJ, 34); BOGZA: *frumuseţe* (BCO, 84); I. L. CARAGIALE: *frumuseţe* (CO, II, 107), *tinereţe* (CO, II, 40); COŞBUC: *mîndreţe* (Cş. Po., I, 67); DELAVRANCEA: *bătrîneţe, tinereţe* (DS, 97); DUNĂREANU: *mîndreţe* (D. Ch., 31); EPOCA 1889: *bătrîneţe* (E, 940/1); C.C. GIURESCU: *frumuseţe* (GIR, 76); GOGA: *bătrîneţe* (GP, 27); LUPAŞ: *tinereţe* (LŞ, 24); MARINESCU: *bătrîneţea* (MPA, 60); CAMIL PETRESCU: *tristeţe* (PUN, 414); CEZAR PETRESCU: *frumuseţea* (PCV, 118); RALEA: *tristeţe* (RSPF, 39); REBREANU: *tinereţea* (RR, I, 104); ROSETTI: *tristeţe* (RSL, 8); TOPÎRCEANU: *tristeţea* (TBVT, 13).

Cele spuse în paginile precedente despre „perechile" *seamă — samă* şi *scară — sară* sînt valabile, în bună parte, şi în cazul formelor în *-ţă* şi *-ţe*[41]. Formele în *-ţe* (muntenești) s-au impus în faţa celor în *-ţă*, folosite de ardeleni şi de moldoveni în lucrările beletristice. Se remarcă numărul mare de autori moldoveni şi ardeleni care au acceptat formele muntenești, socotite drept literare de Academie începînd cu 1953 (în 1932 se mai admitea folosirea ambelor forme, în *-ţă* şi *-ţe*). De altminteri, formele în *-ţe* au fost folosite destul de frecvent în Moldova şi Ardeal şi înainte de 1881.

ş moale ~ ş dur
(grije ~ grijă, uşe ~ uşă etc.*)*

ş moale: AGÎRBICEANU: *grije, straje, uriaşe* (David-Gafiţanu, A., 36); I. BARBU: *guşe* (BJ, 48), *vraje* (BJ, 15); GOGA: *cenuşe, uşe* (GP, 60); MARINESCU: *înăbuşe* (MTA, 59); TOPÎRCEANU: *jucăuşe, păpuşe* (TPO, 158); TRANSILVANIA 1926: *grije* (Tr., 307); VÎLSAN: *piczişe* (VCR, 247), *uriaşe* (VCR, 44);

ş moale şi ş dur: I.L. CARAGIALE: *cenuşe, coaje, guşe — grijă, mătuşă, moaşă* (CILL, II, 194—195); EPOCA 1889: *depeşe* (E, 959/2) — *grijă* (E, 936/3); LUPAŞ: *grije* (LŞ, 14), *pătimaşe* (LŞ, 33) — *vrajă* (LŞ, 27); REBREANU: *grije* (RR, I, 243) — *uşă* (RI, 60); SIMIONESCU: *gogoaşe* (S. Fl., 342) — *coajă* (S. Fl., 385), *grijă* (S. Fl., 384);

ş dur: ARDELEANU: *grijă* (ADTA, 41); BOGZA: *strajă* (BCO, 84); BORZA: *grijă* (BS, 8); CĂLINESCU: *păpuşă* (CS, 34), *uşă* (CEO, II, 308); CONTEMPORANUL 1890—1891: *făţişă* (C, 63), *strajă* (C, 65); COŞBUC: *mătuşă, uşă* (Cş. Po., II, 249); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932; *grijă* (EI, 5/3); GALACTION: *păpuşă* (GOA, I, 68), *strajă* (GO, I, 62); C.C. GIURESCU: *grijă* (GIR, 219), *uriaşă* (GIR, 3); HAŢIE-

[41] Am avut în vedere numai cuvintele din fondul vechi al limbii.

GANU : *faşă* (HT, 48); IOSIF : *cîrjă* (I. Pt., 39), *strajă* (I. Pt., 7); IORDAN : *gogoaşă* (ISLR, 361), *nănaşă* (ISLR, 367); MONITORUL OFICIAL 1939 : *grijă* (M. Of., 1538); CAMIL PETRESCU : *strajă* (POO, II, 88); CEZAR PETRESCU : *păpuşă* (PÎ, II, 36); PUŞCARIU : *guşă* (PLR, I, 313), *uşă* (PLR, I, 18); RALEA : *grijă* (RSPF, 9), *pătimaşă* (RSPF, 133); SADOVEANU : *grijă* (SO, I, 84), *păpuşă* (SO, V, 438); SLAVICI : *grijă* (TDRG); TRIBUNA 1901 : *tovarăşă* (T, 141), *vrajă* (T, 141); VLAHUŢĂ : *s'rajă* (TDRG).

Formele cu *ş* moale se întîlnesc astăzi în unele regiuni din Muntenia şi Dobrogea, în Crişana şi în părţile sudice ale Transilvaniei. Se observă că ele apar numai în scrisul unor munteni şi ardeleni (aceştia din urmă mai puţin numeroşi). Dintre moldoveni, singurul la care am notat o formă cu *ş* moale e Simionescu. La unii ardeleni formele cu *ş* moale s-ar putea explica prin graiul vorbit de ei (Agîrbiceanu, de pildă, pronunţa *mătuşe, nănaşe*; cf. ALR I, vol. II, h. 167, 217), fie printr-o posibilă influenţă muntenească. Cît priveşte pe munteni, nu trebuie să cădem în greşeala de a considera formele în *-ă* drept „împrumuturi" de la moldoveni (şi ardeleni), întrucît durificarea lui *ş, j* (+*e*) se întîlneşte în unele zone din Oltenia şi (în special) Muntenia, aşa că autorii le puteau lua din propriul lor grai. După 1932, cînd Academia admite drept literare numai formele cu *ş, j* duri (în 1904 le accepta şi pe cele cu *ş, j* moi), prezenţa lui *-e*, chiar la munteni, devine din ce în ce mai rară.

ş, j moi ~ *ş, j* duri
(jele ~ jale, şede ~ şade, şepte ~ şeapte ~ şapte)

ş moale (+e) : TRIBUNA 1901 : *şese* (T, 130);

ş moale (+e) şi ş dur (+a) : COŞBUC : *şepte* (Cş. Po., II, 247), *şerpe* (Cş. Po., II, 244) — *şapte* (Cş. Po., II, 121), *şarpele* (Cş. Po., II, 61); CONTEMPORANUL 1890—1891 : *şepte* (C, 105), *şese* (C, 89) — *şapte* (C, 259); GOGA : *jele* (GP, 67), *şede* (GP, 62) — *jalea* (GP, 4), *şarpe* (G. Po., 340); HOGAŞ : *şerpe* (HDM, I, 21) — *şarpe* (HDM, I, 118); SADOVEANU : *şerpe* (SO, X, 99) — *şale* (SOL, 145), *şapte* (SOL, 156), *şarpe* (SO, X, 144); XENOPOL : *şepte* (XI, 15) — *şapte* (XI, 15);

ş moale (+ ea) şi ş dur (+ a) : I. BARBU : *şearpele* (BJ, 70) — *şale* (BJ, 120), *şapte* (BJ, 136); I. L. CARAGIALE : *şeapte* (CO, III, 43) —*şade* (CO, II, 31); DELAVRANCEA : *şeapte* (DT, 209) — *şarpe* (DT, 236); EPOCA 1889 : *şease* (E, 936/3) — *şase* (E, 955/2); SIMIONESCU : *şeapte* (S. Fl., 296) — *şarpe* (S. Fl., 10), *şase* (S. Fl., 308);

ş dur (+ a) : AGÎRBICEANU : *al şaptelea* (AA², I, 14), *şarpe* (AA², I, 13), *şase* (AA², I, 12); ARDELEANU : *şale* (ADTA, 12), *şapte* (ADTA, 29); ARGHEZI : *şapte* (A. Vs., 46), *şarpe* (A. Vs., 58); BENIUC : *şarpele* (BVA, I, 169); BOGZA : *şarpe* (BCO, 18); CĂLINESCU : *şapte* (CEO, I, 227); CODUL MILITAR : *şase* (Cd. M., 102); GALACTION : *şarpele* (GO, I, 63); C.C. GIURESCU : *şapte* (GIR, XIII); IORDAN : *şapte sute* (ISLR, 137), *şaszeci* (ISLR, 136); LESNEA : *şapte* (L. Iz., 113); LUPAŞ : *jale* (LŞ, 321); MARINESCU : *şapte* (MPA, 30); MONITORUL OFICIAL 1939 : *şase* (M. Of., 1092); PĂTRĂŞCANU : *jale* (PPG, 105), *şapte* (PPG, 66), *şarpe* (PPG, 60), *şase* (PPG, 25); CAMIL PETRESCU :

şapte (POO, III, 619); CEZAR PETRESCU : *şapte* (PÎ, II, 245); PREDA : *şarpe* (Pr., Î., 186); PORA : *şase* (PF, 340); PUŞCARIU : *şarpe* (PLR, I, 119), *şase* (PLR, I, 92); REBREANU : *şarpe* (RI, 128); STANCU : *şapte* (St. R., I, 93), *şarpe* (St. R., I, 13); I. TEODOREANU : *şapte* (TP, 25); UNIVERSUL 1937 : *şapte* (U, 65/1); VÎLSAN : *şase* (VCR, 36); VLAHUŢĂ : *şapte* (VOA, III, 79), *şarpele* (VOA, I, 114).

Considerate drept literare de Academie încă din 1904, formele cu *şa-*, *ja-*[42] (răspîndite în sud) s-au impus de timpuriu în scrisul literar al epocii. Formele cu *şe-* apar numai la ardeleni şi la moldoveni şi trebuie considerate drept o continuare a tradiţiei dinainte de 1881 (la unii ardeleni ele se pot explica şi prin rostirea locală). Dimpotrivă, formele cu *şea-*, *jea-* (reflex al grafiilor *şé*, *jé* sau al pronunţării din unele graiuri muntenești) se întîlnesc numai la munteni (excepţie : Simionescu, la care formele cu *şea-* trebuie considerate drept „muntenisme"). Se cuvine să observăm că la toţi autorii, cu o singură excepţie, formele cu *şe-*, *je-* şi *şea-*, *jea-* sînt dublate de cele cu *şa-*, care apar, singure, în număr mare, la majoritatea scriitorilor de după 1918, inclusiv la moldoveni şi ardeleni.

r moale ~ r dur
(repede ~ răpede)

r moale: AGÎRBICEANU : *repede* (AA², II, 199); ARGHEZI : *repede* (A. Ln., 16); BLAGA : *repede* (BOD, 256); BORZA : *repede* (BS, 18); COŞBUC : *repezi* (Cş. Ac., 73); EPOCA 1889 : *repezindu-se* (E,936/1); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932 : *s-a repezit* (EI, 4/3); GALACTION : *se repezi* (GO, I, 150); C.C. GIURESCU : *repede* (GIR, 8); HAŢIEGANU : *repede* (HT, 19); IORDAN : *repede* (ISLR, 137), *a repezi* (ISLR, 113); LUPU : *repede* (LCI, 28); MACEDONSKI : *repede* (Mc. O., I, 52); CEZAR PETRESCU : *repede-repede* (PRD, 139); PORA : *repede* (PF, 528); PUŞCARIU : *repede* (PLR, I, 7); RALEA : *repede* (RSPF, 37); RĂDULESCU-MOTRU : *repede* (RMS, 20); SIMIONESCU : *repede* (S. Fl., 9); STANCU : *repede* (St. D., 6); I. TEODOREANU : *repezea* (T. Md., 515); TRANSILVANIA 1926 : *repede* (Tr., 191); UNIVERSUL 1937 : *repede* (U, 68/7); VÎLSAN : *repede* (VCR, 16), *repezi* (VCR, 38);

r moale şi r dur: CONTEMPORANUL : *repede* (C, V, 2, 499) — *răpede* (C, VII, 1, 101), *răpezi* (C, VII, 1, 67); SADOVEANU : *repezite* (SOL, 141) — *răpede* (SU, 20); VLAHUŢĂ : *repezind* (VN, 127) — *răpedea* (VD, 271);

r dur: IORGA : *răpede* (IL, II, 1); IOSIF : *se răped* (St. sec. XIX, II, 533); XENOPOL : *răpede* (XI, 16).

Formele cu *r* dur, specifice graiurilor moldoveneşti şi răspîndite şi în unele părţi ale Transilvaniei, Banatului şi Olteniei nu mai apar după 1881 decît la moldoveni (excepţie : St. O. Iosif), şi anume în literatura

---

[42] Regulile ortografice din 1904 nu menţionează pe *şale* şi nici pe *jale*, dar e de presupus că aceste forme (şi nu cele cu *şe-*, *je-*) erau considerate drept literare. Pentru DA, *jale* e literar, iar *jele*, *jeale*, *jăle* sînt dialectale.

beletristică (excepție : Xenopol), cu precădere înainte de 1918. Mulți moldoveni (mai ales cei ce-și desfășoară activitatea după primul război mondial) nu folosesc decît formele cu *r* moale, singurele pe care le întîlnim la munteni și la ardeleni.

r moale ~ r dur
(hotărește ~ hotărăște, izvorește ~ izvorăște etc.*)*

r moale : AGÎRBICEANU : *ureşte* (David-Gafiţanu, A., 36); CONTEMPORANUL 1890—1891 : *ureşte* (C, 257); IORGA : *hotăreşte* (SD, V, 15); XENOPOL : *se hotăreşte* (XI, 47);

r moale şi r dur : LUPAŞ : *izvoreşte* (LŞ, 149) — *hotărăşte* (LŞ, 15);

r dur : I. L. CARAGIALE : *se urăşte* (CO, I, 253); CODUL MILITAR : *hotărăşte* (Cd. M., 17); DELAVRANCEA : *izvorăşte* (DO, II, 52); FAMILIA 1885 : *se urăşte* (F, 16); C.C. GIURESCU : *se hotărăşte* (GIR, 220); IORDAN : *izvorăşte* (ISLR, 112); PREDA : *urăşte* (Pr. M., 162); RALEA : *se hotărăşte* (RSPF, 108); SADOVEANU : *amărăşte* (SO, XIII, 650), *hotărăşte* (SE, 230); SIMIONESCU : *izvorăşte* (S. Fl., 252), *tîrăşte* (S. Fl., 384).

Formele cu *r* moale (literare înainte de 1881) se întîlnesc la cîțiva ardeleni și moldoveni, la care se explică prin urmarea tradiției literare și, în unele cazuri, prin reproducerea graiului local. Majoritatea moldovenilor și a ardelenilor folosesc însă forme cu *r* dur. Muntenii renunță definitiv la formele cu *-ra-*, care puteau fi întîlnite pînă spre 1880. Scriind *hotărăşte, izvorăşte* etc., s-ar putea ca ei să nu fi „împrumutat" rostirea moldovenească (sau ardelenească), întrucît, exceptînd părțile răsăritene (unde a mai fost notată rostirea cu *-ra-*), Muntenia cunoaște astăzi numai forme cu *-ră-*.

r moale ~ r dur
(să arete ~ să arăte ~ să arate)

r moale : CONTEMPORANUL 1890—1891 : *să arete* (C, 87); COȘBUC : *să arete* (St, sec. XIX, II, 435);

r dur (+ ă) : PĂTRĂȘCANU : *să arăte* (PPG, 28);

r dur (+ a) : HAȚIEGANU : *o să arate* (HT, 8); IORDAN : *să arate* (ISLR, 123); LUPU : *să arate* (LŞ, 19); MARINESCU : *să arate* (MPA, 29); PORA : *să arate* (PF, 623); PUȘCARIU : *să arate* (PLR, I, 1); TRANSILVANIA 1926 : *să arate* (Tr., 230); UNIVERSUL 1937 : *să arate* (U, 66/13).

Deși foneticește situația este analoagă celei de mai sus, limba literară s-a orientat de această dată spre forma muntenească (răspîndită astăzi în estul și sudul Munteniei propriu-zise și în sudul Olteniei). Considerată drept literară de Academie încă din 1913 (DA), forma *să arate* a fost primită, cu puține excepții, de toți autorii din care am avut la dispoziție exemple.

r ~ l

(turbura ~ tulbura, turbure ~ tulbure)

r: ARGHEZI: *turburătorul* (A. Ln., 209); BASSARABESCU: *turburiu* (TDRG); BOGZA: *turbure* (BCO, 63); CONTEMPORANUL 1890—1891: *turburîndu-se* (C, 265); GALACTION: *turburată* (GO, I, 319), *turburau* (GO, I, 141); MACEDONSKI: *turburătoare* (Mc, O., I, 23); UNIVERSUL 1937: *turbure* (U, 62/3); XENOPOL: *turburări* (XI, 154);

r şi l: IORDAN: *turburîndu-le* (ISLR, 27) — *tulburat* (ISLR, 140); LUPU: *turburare* (LCI, 17) — *tulburat* (LCI, 18); TRIBUNA 1901: *să turbure* (T, 46) — *tulbure* (T, 19); VÎLSAN: *turburare* (VCR, 149) — *tulbură* (VCR, 49);

l: BART: *tulburat* (BSM, 41); BLAGA: *mă tulbur* (BOD, 198); CODUL PENAL: *tulbură* (Cd. pen. 1960, 187); GOGA: *să tulbure* (GP, 3); LUPAŞ: *tulburări* (LŞ, 37); MARINESCU: *tulburările* (MPA, 59); MIRONESCU: *tulburi* (MSA, 34); PĂTRĂŞCANU: *nu te tulbura* (PPG, 121); CAMIL PETRESCU: *tulbure* (PN, 29); PORA: *tulburări* (PF, 516); RALEA: *tulburările* (RSPF, 12); REBREANU: *tulbure* (RR, I, 244); TRANSILVANIA 1926: *tulbure* (Tr., 224); VLAHUŢĂ: *se tulbură* (VRP, 25).

Fonetismul etimologic cu *r* se întîlneşte în zilele noastre în Muntenia şi Oltenia (cu excepţia nordului acestor regiuni). În restul teritoriului dacoromân trecerea lui *r* la *l* e generală (numai în cîteva puncte din Transilvania, Banat şi Bucovina a fost notat fonetismul cu *r*). După cum se vede din exemplele de mai sus, muntenii folosesc formele cu *r*, pe care le dublează uneori cu cele noi, prezentînd un *l*. Numai la Gh. Marinescu şi la Camil Petrescu am întîlnit exclusiv forma literară de astăzi *(tulbure)*, deşi nu e deloc exclus (dimpotrivă, e foarte probabil) ca cercetarea exhaustivă a operei lor să scoată la lumină şi forme cu *r*. Ardelenii şi moldovenii întrebuinţează cu predilecţie formele cu *l*, uneori alături de cele cu *r*. La Xenopol şi în „Contemporanul" (deci înainte de 1900) am notat numai fonetismul etimologic. După cum se vede, lucrurile nu se limpeziseră în preajma ultimului război mondial. Nu se poate totuşi reproşa Academiei faptul de a se fi decis asupra formelor cu *l*, deoarece acestea cunoşteau o răspîndire destul de mare, chiar în rîndul muntenilor (să nu uităm că în zonele nordice ale Munteniei şi Olteniei disimilarea *r—r* > *l—r* s-a produs, întocmai ca în Moldova, Banat şi Transilvania).

Morfologie

Pluralul substantivelor neutre cu radical în r: -ă ~ -e

(hotară ~ hotare, izvoară ~ izvoare)

-ă: TRIBUNA 1901: *hotară* (T, 165);

-ă şi -e: AGÎRBICEANU: *cară — care* (David-Gafiţanu, A., 44);

-e: ARGHEZI: *cotoare* (A. Ln., 19); BORZA: *isvoarelor* (BS, 27);

CODUL PENAL : *fiare* (Cd. pen. 1960, 36), *hotare* (Cd. pen. 1960, 282); CONTEMPORANUL 1890—1891 : *izvoarele* (C, 57), *popoare* (C, 549); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932 : *hotare* (EI, 4/2); C.C. GIURESCU : *hotarele* (GIR, 2), *izvoarele* (GIR, 219); GOGA : *izvoare* (GP, 6); LUPAŞ : *hotarele* (LŞ, 269), *izvoarele* (LŞ, 166); MONITORUL OFICIAL 1939 : *oboarele* (M. Of., 1103); RĂDULESCU-MOTRU : *hotarele* (RMS, 21); ROSETTI : *izvoare* (RSL, 37); SIMIONESCU : *ogoare* (S. Fl., 304), *popoarele* (S. Fl., 16); UNIVERSUL 1937 : *hotare* (U, 64/7); VÎLSAN : *hotarele* (VCR, 11), *izvoarele* (VCR, 30).

Formele în *-ă* (răspîndite astăzi îndeosebi în nordul Transilvaniei şi al Moldovei) apar cu totul sporadic şi numai înainte de 1918.

Ind. şi conj. prez. al verbelor de conj. II, III şi IV cu radical în d, n, t

Verbe cu radical în d
(să) crez, să crează ~ (să) cred, să creadă etc.)

-z(ă) şi -d(ă) : ARDELEANU : *să prinză* (ADTA, 39) — *să cadă* (ADTA, 46), *să răspundă* (ADTA, 21); ARGHEZI : *să prinză* (AS, VII, 22) — *să cred* (A. Ln., 43), *să vîndă* (A. Ln., 17); BASSARABESCU : *s-o prinză* (BV, 107) — *să prindă* (BV, 161); BLAGA : *să arză* (BOD, 275) — *văd* (BOD, 199); BRĂTESCU-VOINEŞTI : *să piarză* (BVP, 290), *să prinză* (BVP, 331) — *să prind* (BVP, 75); I. L. CARAGIALE : *să piarză, să văz* — *să piardă, văd* (CILL, II, 199); CONTEMPORANUL 1890—1891 : *să auză, să vază* (C, 77) — *să audă* (C, 101), *să vadă* (C, 106); COŞBUC : *să rîză, să şază* (St. sec. XIX, II, 436, 437) — *prind* (Cş. Po., II, 39), *prindă* (Cş. B., 77), *văd* (Cş. F., 129); DELAVRANCEA : *să perz* (DT, 106), *să prinză* (DO, II, 94) — *să prindă* (DO, II, 219); EPOCA 1889 : *să se pătrunză* (E, 940/1), *să vază* (E, 936/1) — *mă prind* (E, 936/3), *să răspundă* (E, 936/2); PĂTRĂŞCANU : *să vază* (PPG, 121) — *să deschid* (PPG, 19), *văd* (PPG, 35); SLAVICI : *văz* (St. sec. XIX, II, 463) — *să prindă* (Sl. O., II, 14), *să vadă* (Sl. O., I, 132); VÎLSAN : *să se deprinză* (VCR, 21) — *cred* (VCR, 6), *să deschidă* (VCR, 189);

-d(ă) : AGÎRBICEANU : *s-aud* (AA², I, 257), *cred* (AA², I, 168); BACOVIA : *să prindă* (Bc. O., 70); I. BARBU : *să aprindă* (BJ, 122), *aud* (BJ, 8); BRĂESCU : *să audă* (Br. OA, II, 282), *să vadă* (Br. V., 138); CODUL MILITAR : *să piardă, să se prevadă* (Cd. M., 126); CODUL PENAL : *să creadă* (Cd. pen. 1960, 254), *să se deschidă* (Cd. pen. 1960, 183); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932 : *cred* (EI, 3/1), *să piardă* (EI, 1/3); GALACTION : *pierd* (GOA, I, 58), *să prindă* (GA 453); C.C. GIURESCU : *cred* (GIR, IX), *să cuprindă* (GIR, 3); GOGA : *aud, văd* (GP, 16); HAŢIEGANU : *să pătrundă* (HT, 41); IORDAN : *cred* (ISLR, 48), *să piardă* (ISLR, 48); LUPU : *să cuprindă* (LCI, 11), *să pătrundă* (LCI, 3); LUPAŞ : *să ascundă* (LŞ, 24), *să pătrundă* (LŞ, 167); MARINESCU : *să creadă* (MPA, 71), *să închidă* (MPA, 76); MONITORUL OFICIAL 1939 : *să cuprindă* (M. Of., 1240); CAMIL PETRESCU : *să văd* (PT, 12), *să se vadă* (PT, 20); CEZAR PETRESCU : *să pierd* (PÎ, II,

86); PUŞCARIU: *să se ascundă* (PLR, I, 1), *să vadă* (PLR, I, 5); RALEA: *să cadă* (RSPF, 60), *să răspundă* (RSPF, 12); RĂDULESCU-MOTRU: *să se prevadă* (RMS, 23); ROSETTI: *să cuprindă* (RSL, 70), *să deprindă* (RSL, 8); SADOVEANU: *să ardă* (SOL, 156), *să cadă* (SO, IX, 193); SIMIONESCU: *să deschidă* (S. Fl., 20), *să vadă* (S. Fl., 7); I. TEODOREANU: *să rîdă* (TP, 89), *văd* (TP, 11); TRANSILVANIA 1926: *să se ascundă* (Tr., 161), *văd* (Tr., 71); TRIBUNA 1901: *cred* (T, 27), *să închidă* (T, 29); UNIVERSUL 1937: *cred* (U, 62/11), *să vîndă* (U, 68/6); XENOPOL: *să ascundă* (XI, 53), *să peardă* (XI, 139).

După cum se vede, absolut toţi autorii folosesc, într-o proporţie mai mare sau mai mică, formele cu *d* refăcut, socotite drept singurele literare de către Academie abia în 1953 (pînă atunci se admiseseră ambele forme, întîietatea fiind acordată, totuşi, celor analogice, cu *-d(ă)*). Formele iotacizate apar la unii scriitori munteni (la care sînt normale), ardeleni şi moldoveni. La aceştia din urmă avem a face cu o influenţă muntenească (mediată de limba literară, care admitea şi formele în *-z, -ză*, după cum am văzut). La Blaga, originar din părţile sudice ale Transilvaniei, forma *să arză* ar putea proveni din graiul scriitorului. La Pătrăşcanu, *să vază* (şi alte asemenea forme) se întîlnesc în nuvela *Timotheiu Mucenicul*, unde sînt folosite din raţiuni experesiv-stilistice.

Verbe cu radical în n
(să) rămîi, să rămîie – (să) rămîn, să rămînă etc.

-ie: DELAVRANCEA: *să rămîie* (DO, I, 93), *să ţie* (DO, I, 95); **-i, -u, -ie şi -n, -nă**: ARDELEANU: *să ţie* (ADTA, 46) — *să pună* (ADTA, 46), *spun* (ADTA, 33); I. BARBU: *să ţie* (BJ, 96), *să vie* (BJ, 142) — *să rămînă* (BJ, 17), *să spună* (BJ, 25); BLAGA: *să vie* (BOD, 251), *viu* (BOD, 86) — *să pun* (BOD, 211), *spun* (BOD, 199); I.L. CARAGIALE: *să puie* (CO, VI, 297), *viu* (CO, II, 38) — *să spun* (CO, II, 196); CODUL MILITAR: *să propuie* (Cd. M., 18) — *să pună* (Cd. M., 111), *să se spună* (Cd. M., 106); CONTEMPORANUL 1890—1891: *să supuie* (C, 63), *să spuie* (C, 87) — *să se supună* (C, 93); EPOCA 1889: *să se puie* (E, 949/3), *să-şi revie* (E, 936/2) — *să spun* (E, 972/3), *să ţină* (935/2); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932: *să vie* (EI, 3/3) — *să rămînă* (EI, 5/1), *să spun* (EI, 8/1); C.C. GIURESCU: *să vie* (GIR, 10) — *să rămînă* (GIR, XI), *să supună* (GIR, 235); GOGA: *să spuie* (GC, 233), *să vie* (GP, 34) — *să spună* (GP, 39), *vin* (GP, 38); HOGAŞ: *să puie* (HDM, II, 1) — *să rămînă* (HMN, 199); PĂTRĂŞCANU: *să vie* (PPG, 23) — *pun* (PPG, 41), *să spună* (PPG, 74); CAMIL PETRESCU: *să vie* (PT, 13), *să viu* (PT, 31) — *să pun* (PT, 23), *să spună* (PT, 39); CEZAR PETRESCU: *să vie* (PÎ, II, 130) — *mă pun* (PÎ, II, 132), *să vină* (PCV, 227); PREDA: *să puie* (Pr. M., 176) — *să pună* (Pr. D., 46), *să spună* (Pr. Î., 33); RALEA: *să devie* (RSPF, 45) — *să rămînă* (RSPF, 9), *să spună* (RSPF, 45); RĂDULESCU-MOTRU: *să rămîie* (RMS, 5) — *să rămînă* (RMS, 6), *să susţină* (RMS, 4); REBREANU: *să spuie* (RJ, 37) — *spun* (RR, I, 161); SADOVEANU: *să rămîie* (SO, VII, 356), *să ţie* (SOL, 149) — *pun* (SOL, 153), *să spun* (SOL, 144); SLAVICI: *să se puie* (Sl. O., I, 233) — *să se pună* (Sl. N., I, 281), *să spună* (Sl. O., I, 132);

I. TEODOREANU : *să puie* (TP, 17), *să spuie* (TP, 104) — *(să) spun* (TP, 9, 17); TRIBUNA 1901 : *să intervie* (T, 46) — *să pună* (T, 13), *să spun* (T, 30); UNIVERSUL 1937 : *să puie* (U, 79/11), *să vie* (U, 68/1) — *să pună* (U, 61/2), *să spun* (U, 61/1), *să ţină* (U, 80/1); XENOPOL : *să puie* (XI, 56) — *să pună* (XI, 40), *să vină* (XI, 46);

-n(ă) : AGÎRBICEANU : *să pună* (AA², I, 42), *să spun* (AA², I, 213), *să spună* (AA², I, 9); BENIUC : *pun* (B. Vs., 27), *spun* (B. Vs., 13); BORZA : *ţin* (BS, 9); BRĂESCU : *să (sc) pună* (Br. OA, I, 230, 268); CĂLINESCU : *să pună* (CE, 123), *să vină* (CE, 362); HAŢIEGANU : *să pună* (HT, 10), *să rămînă* (HT, 43), *să vină* (HT, 46); LUPU : *susţin* (LCI, 13); LUPAŞ : *să pună* (LŞ, 18), *să rămînă* (LŞ, 40); MARINESCU : *pun* (MPA, 78), *să spună* (MPA, 79); MONITORUL OFICIAL 1939 : *să devină* (M. Of., 1103), *să propună* (M. Of., 1101); PORA : *să se pună* (PF, 444); PUŞCARIU : *să pună* (PLR, I, 30), *ţin* (PLR, I, 11); ROSETTI : *să rămînă* (RSL, 74), *să spun* (RSL, 72); TRANSILVANIA 1926 : *rămîn* (Tr., 3), *să spună* (Tr., 224), *să ţin* (Tr., 58).

Raportate la situaţia verbelor cu radical în *d*, formele iotacizate ale verbelor cu radical în *n* se întîlnesc la un mai mare număr de autori. Există un scriitor (Delavrancea) la care n-am întîlnit decît forme în *-ie*, iar numărul lucrărilor în paginile cărora au fost notate exclusiv forme analogice este sensibil mai redus. Faptul se datoreşte răspîndirii mai mari a formelor iotacizate ale verbelor cu radical în *n*. Dacă formele cu *d* refăcut se întîlnesc pe tot teritoriul dacoromân, cu excepţia Munteniei şi sudului Transilvaniei, în cazul verbelor cu radical în *n* formele analogice nu se întîlnesc la indicativ pers. 1 sg. decît în Banat şi în jur (vestul Olteniei, Hunedoara, sudul Crişanei), precum şi în nordul Moldovei şi în nord-estul Transilvaniei (aceeaşi răspîndire o au şi formele de conjunctiv pers. 1 sg.). La conj. prez. pers. 3 sg. şi pl. formele refăcute au fost notate în Banat şi zonele limitrofe (izolat şi aiurea). O altă observaţie care trebuie reţinută este că formele iotacizate de pers. 1 sînt rare, apărînd ici şi colo la cîte un autor, în timp ce formele de conj. prez. pers. 3 sg. şi pl. (*să puie* etc.) sînt mult mai răspîndite, întîlnindu-se pînă în zilele noastre (în 1955 Ralea mai scrie *să devie)*. Formele în *-nă* s-au impus mult mai greu, nu numai datorită faptului că Academia a ezitat îndelung înainte de a se decide, ci şi pentru că ele erau necunoscute în cea mai mare parte a teritoriului dacoromân. De aceea, în impunerea formelor literare de pers. 3 sg. şi pl. ale conjunctivului bănăţenii şi transilvănenii au meritul principal de a fi introdus în limba literară aceste forme.

Verbe cu radical în t

(să) ascut, să ascuţă – (să) ascut, să ascută, (să) poci – (să) pot etc.

-ţ(ă) : DELAVRANCEA : *să scoaţă* (DO, II, 45), *simţ* (DO, II, 224), *să simţă* (DO, II, 264);

-ţ(ă), -ci şi -t(ă) : ARGHEZI : *să scoaţă* (AS, VII, 28) — *pot* (A. Vs., 207), *mă simt* (AS, VIII, 74), *să scoată* (ACJ, 6); I. L. CARAGIALE : *poci* (CILL, II, 200), *să scoaţă* (CILL, II, 199) — *pot* (CO, I, 289), *să scoată* (CILL, II, 199); COŞBUC : *să minţă* (St. sec. XIX, II, 437), *simţ* (Cş.

S., 44) — *să simtă* (Cş. S., 28); PĂTRĂŞCANU: *să scoaţă* (PPG, 105), *să trimeaţă* (PPG, 108) — *pot* (PPG, 24), *mă simt* (PPG, 97);

-t(ă): AGÎRBICEANU: *pot* (AA², I, 146), *să simtă* (AA², I, 39); ARDELEANU: *să înghită* (ADTA, 45); I. BARBU: *să simtă* (BJ, 24); BENIUC: *pot* (B. Vs., 10), *simt* (B. Vs., 11); BLAGA: *pot* (BOD, 199), *să simt* (BOD, 196); BORZA: *pot* (BS, 5), *să scot* (BS, 9); BRĂESCU: *pot* (Br. OA, I, 41), *scot* (Br. DV, 12); CĂLINESCU: *mă simt, să trimit* (CS, 79); CODUL CIVIL: *să se scoată* (Cd. C., 264); CONTEMPORANUL 1890—1891: *să pot* (C. 110), *să trimeată* (C, 55); EPOCA 1889: *să împartă* (E, 936/1), *pot* (E, 1022/2); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932: *să desmintă* (EI, 4/1), *pot* (EI, 1/1); GOGA: *simt* (GP, 3); IORDAN: *pot* (ISLR, 47), *să trimeată* (ISLR, 34); LUPU: *pot* (LCI, 8), *să scoată* (LCI, 8); LUPAŞ: *să trimită* (LŞ, 51); MONITORUL OFICIAL 1939: *să trimeată* (M. Of., 1476); CAMIL PETRESCU: *pot* (PT, 9), *să trimit* (PT, 34); CEZAR PETRESCU: *să scoată* (PÎ, I, 7), *să simt* (PCV, 147); PREDA: *să scoată* (Pr. D., 218); PUŞCARIU: *pot* (PLR, 9), *să scot* (PLR, 10); REBREANU: *să scot* (RI, 32), *să simtă* (RI, 102); SADOVEANU: *pot* (SO, X, 166), *să scoată* (SO, IX, 199); SIMIONESCU: *să se simtă* (S. Fl., 160); I. TEODOREANU: *pot* (TP, 78); TRANSILVANIA 1926: *pot* (Tr., 261), *să trimită* (Tr., 98); TRIBUNA 1901: *să înghită* (T, 29), *să pot* (T, 31); UNIVERSUL 1937: *să desmintă* (U, 70/ 12), *să se simtă* (U, 61/1); XENOPOL: *să împartă* (XI, 15), *s-o scoată* (XI, 159).

Distribuţia formelor iotacizate şi a celor refăcute prezintă o serie de analogii cu situaţia întîlnită la verbele cu radical în *d*, ceea ce se explică, în primul rînd, prin faptul că repartiţia geografică a formelor verbale *-z(ă) — -d(ă)* este aceeaşi cu a formelor în *-ţ(ă) — -t(ă)* (excepţie fac numai formele verbului *a putea*). Formele iotacizate apar de regulă la munteni, cu observaţia că ele se întîlnesc la mai puţini autori decît formele în *-z(ă)*. De asemenea, numărul moldovenilor şi al ardelenilor care apelează la formele munteneşti este mai redus (Coşbuc şi Pătrăşcanu). Tabelul de mai sus ne arată că, în privinţa verbelor cu radical în *t*, Academia avea şi mai puţine motive să ezite a sancţiona drept literare formele refăcute. O remarcă finală în legătură cu verbul *putea*, care prezintă la toţi autorii forma refăcută *pot*. La Caragiale, *poci* a fost notat numai în vorbirea personajelor.

Ind. şi conj. prez. al verbelor de conj. I terminate în -ura (să) înconjur ~ (să) înconjor, (să) strecur ~ (să) strecor etc.

-ur (-uri etc.): IBRĂILEANU: *măsură* (ISL, 23), *să măsur* (ISL, 92); PĂUN-PINCIO: *se strecură* (PPP, 79); RALEA: *desfăşură* (RSPF, 6);

-ur (-uri etc.) şi -or (-ori etc.): AGÎRBICEANU: *să încunjure* (AA¹, 285), *să se strecure* (AA¹, 109) — *se strecoară* (AA¹, 80); I. BARBU: *să măsuri* (BJ, 25) — *înfăşoară* (BJ, 5); CAMIL PETRESCU: *înfăşur* (PUN, 404) — *măsoară* (PUN, 406); SADOVEANU: *împresură* (SO, X, 393), *să înfăşure* (SE, 94) — *să împresoare* (SO, VI, 349), *să măsor* (SO,

XI, 570), *se strecoară* (SO, XII, 645); VÎLSAN: *se desfășură* (VCR, 148) — *se strecoară* (VCR, 171);

-or (-ori etc.): ARGHEZI: *să măsor* (A. Ln., 59); BART: *să se strecoare* (BE, 305); BASSARABESCU: *să strecoare* (BV, 227); BLAGA: *se strecoară* (BP, 140); BOGZA: *înconjoară* (BCO, 87), *măsoară* (BCO, 381); BORZA: *se desfășoară* (BS, 15); BRĂTESCU-VOINEȘTI: *se strecoară* (BVP, 227); I. L. CARAGIALE: *se măsoară* (CO, IV, 139); CĂLINESCU: *să se strecoare* (CEO, I, 46); CONTEMPORANUL 1890—1891: *împresoară* (C, 110); COȘBUC: *măsoară* (Cș. S., 115), *strecoară* (St. sec. XIX, II, 435); DELAVRANCEA: *strecori* (DO, II, 194); EPOCA 1889: *să strecoare* (E, 935/2); GALACTION: *strecoară* (GOA, II, 268); C.C. GIURESCU: *înconjoară* (GIR, 3); GOGA: *mă strecor* (G. Po., 184); HAȚIEGANU: *înconjoară* (HT, 16); IOSIF: *să strecoară* (I. Pt., 21); MACEDONSKI: *se-nconjoară, se-nfășoară* (Mc. O., I, 32); CEZAR PETRESCU: *să măsoare* (PCV, 63); PORA: *se măsoară* (PF, 358); PUȘCARIU: *se desfășoară* (PLR, I, 16), *se strecoară* (PLR, I, 345); REBREANU: *să împresoare* (RI, 108), *înfășoară* (RR, I, 52); SIMIONESCU: *să se desfășoare* (S. Fl., 12), *înconjoară* (S. Fl., 9), *se strecoară* (S. Fl., 21); UNIVERSUL 1937: *se desfășoară* (U, 65/8); VLAHUȚĂ: *împresoară* (VOA, II, 178), *se strecoară* (VSA, I, 38).

Formele etimologice (în *-ur, -uri* etc.) sînt răspîndite în nord (Moldova, Transilvania, Banat), iar cele analogice (în *-or, -ori* etc.) în sud (Muntenia și Dobrogea), cu observația că *măsor, strecor* au pătruns în sudul Moldovei, iar *înfășor, măsor* și în sudul Banatului, în timp ce formele *desfășur* și *înfășur* se întîlnesc și într-o bună parte a Munteniei. În general, formele etimologice sînt foarte rare la munteni, apărînd de regulă la ardeleni și moldoveni. Se observă la aceștia din urmă, și îndeosebi la ardeleni, tendința evidentă de a întrebuința formele analogice de tip sudic (uneori alături de cele etimologice). La autorii originari din sudul Moldovei formele *măsor* și *strecor* pot fi puse pe seama graiului local și nu a unei influențe muntenești. Academia recomandă formele analogice (exceptînd, din rațiuni obscure, verbul *a înconjura*, la care consideră drept literară forma etimologică *înconjur*).

Ind. și conj. prez. ale verbului a lucra
(să) lucru – (să) lucrez

-u (-i etc.): AGÎRBICEANU: *lucră* (David-Gafițanu, A., 45); BENIUC: *lucru* (BMC, 66); CAMILAR: *să lucre* (C. Tm., 123); SLAVICI: *lucru, lucri* (St. sec. XIX, II, 463);

-ez (-ezi etc.): ARGHEZI: *lucrează* (A. Ln., 29); I. L. CARAGIALE: *să lucreze* (CO, IV, 78); CODUL MILITAR: *lucrează* (Cd. M., 75); CODUL PENAL: *lucrează* (Cd. pen. 1960, 205); EPOCA 1889: *să lucreze* (E, 940/2); HAȚIEGANU: *lucrează* (HT, 42); IBRĂILEANU: *lucrează* (ISL, 34); IORDAN: *lucrează* (ISLR, 43); MARINESCU: *lucrează* (MPA, 39); PORA: *să se lucreze* (PF, 152); CAMIL PETRESCU: *să se lucreze* (PUN, 71); CEZAR PETRESCU: *lucrează* (PAN, 466); RALEA: *lucrează* (RSPF, 34); REBREANU: *să lucreze* (RI, 171); TRIBUNA 1901: *lucrează* (T, 13); VÎLSAN: *lucrează* (VCR, 10).

Formele „tari" ale verbului *a lucra* apar numai în operele beletristice ale unor scriitori originari din Transilvania şi Bucovina, lucru normal de vreme ce ştim că ele sînt răspîndite astăzi în întreaga Transilvanie şi în cîteva puncte din Bucovina (de notat că la Camilar şi Beniuc formele „tari" apar în vorbirea personajelor). Moldovenii (exceptîndu-l pe Camilar) şi muntenii nu folosesc decît formele „slabe", care apar şi la o serie de ardeleni (Haţieganu, Pora, Rebreanu, „Tribuna").

Conj. prez. 3 sg. şi pl. al verbelor **a bea, a dà, a lua, a sta, a vrea** *(să dea – să dele, să ia – să iele* **etc.***)*

-ea (-*a*): ARDELEANU: *să dea* (ADTA, 45); ARGHEZI: *să dea* (A. Ln., 110); I. BARBU: *să bea* (BJ, 5), *să dea* (BJ, 106); BLAGA: *să stea* (BOD, 96); BORZA: *să dea* (BS, 7); I. L. CARAGIALE: *să se dea* (CO, II, 267), *să stea* (CO, I, 327); CODUL CIVIL: *să se ia* (Cd. C., 234); CODUL MILITAR: *să dea* (Cd. M., 19), *să ia* (Cd. M., 36); CODUL PENAL: *să dea* (Cd. pen. 1960, 199), *să reia* (Cd. pen. 1960, 25); EPOCA 1889: *să dea* (E, 936/3), *să ia* (E, 936/3), *să stea* (E, 955/1); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932: *să dea* (EI, 4/1), *să ia* (EI, 1/2); C. C. GIURESCU: *să dea* (GIR, 221); HAŢIEGANU: *să dea* (IIT, 41), *să se ia* (IIT, 51); IORDAN: *să ia* (ISLR, 224), *să stea* (ISLR, 219); LUPU: *să dea* (LCI, 15); MARINESCU: *să dea* (MPA, 101), *să ia* (MPA, 101); CAMIL PETRESCU: *să dea* (PT, 18); CEZAR PETRESCU: *să dea* (PCV, 89), *să ia* (PÎ, I, 13); PREDA: *să dea* (Pr. M., 107), *să stea* (Pr. D., 173); PUŞCARIU: *să dea* (PLR, I, 14), *să ia* (PLR, I, 123); RALEA: *să dea* (RSPF, 48); REBREANU: *să dea* (RI, 9), *să vrea* (RN, 27); TRANSILVANIA 1926: *să dea* (Tr., 191); UNIVERSUL 1937: *să dea* (U, 61/1), *să se ia* (U, 68/1), *să stea* (U, 79/14); VÎLSAN: *să dea* (VCR, 116);

-ea (-*a*) şi -eie: ANGHEL: *să dea* (AOCP, 129) — *să iee* (St. sec. XIX, II, 515); CONTEMPORANUL 1890—1891: *să iea* (C, 49) — *să ieie* (C, 466), *să steie* (C, 106); LUPAŞ: *să dea* (LŞ, 165) — *să deie* (LŞ, 167); SADOVEANU: *să se dea* (SOL, 139), *să ia* (SOL, 149) — *să beie* (SO, XIV, 94), *să ieie* (SO, VIII, 137), *să steie* (SO, X, 518); SIMIONESCU: *să dea* (S. Fl., 13), *să ia* (S. Fl., 14) — *să deie* (S. Fl., 11); SLAVICI: *să stea* (Sl. O., I, 181) — *să steie* (Sl. N., I, 6); I. TEODOREANU: *să dea* (TP, 80) — *să se predeie* (TP, 62); TRIBUNA 1901: *să ia* (T, 29) — *să deie* (T, 13), *să steie* (T, 29); XENOPOL: *să dea* (XI, 44) — *să beie* (XI, 160), *să deie* (XI, 14), *să ieie* (XI, 13);

-eie: AGÎRBICEANU: *să ieie* (AA², I, 14); COŞBUC: *să beie*, *să deie* (Cş. Po., I, 97), *să ieie* (St. sec. XIX, II, 437); GOGA: *să deie* (GC, 263); PĂTRĂŞCANU: *să deie* (PPG, 54), *să ieie* (PPG, 55).

Formele etimologice, în -*ea* (-*a*), răspîndite astăzi în Muntenia, Dobrogea, vestul Banatului şi sudul Ardealului, sînt singurele folosite de autorii munteni. Unii dintre moldoveni şi ardeleni pun la contribuţie forma analogică (în -*eie*), singura cunoscută în graiurile din nordul ţării. Ei folosesc, însă, pe scară largă, şi formele de tip sudic, singurele atestate la mai mulţi dintre ei. În asemenea împrejurări, a fost cît se poate de normal ca Academia să considere drept literare formele etimologice. Surprinde solu-

ţia la care s-a oprit *Gramatica Academiei*, declarînd drept dublete literare formele *să deie*, *să steie* şi drept regională forma *să vreie*.

Imper. prez. 2 sg. al verbului **a aduce**
(adu ~ adă)

-u : BACOVIA : *adu* (Bc. O., 39); BLAGA : *adu* (BOD, 188); I. L. CARAGIALE : *adu* (CO, VI, 271); DELAVRANCEA : *adu* (DO, I, 92); I. TEODOREANU : *adu-ţi* (TP, 14);

-ă : I. BARBU : *adă* (BJ, 142); BENIUC : *adă* (B. Vs., 73); PĂTRĂŞCANU : *adă* (PPG, 30); SADOVEANU : *adă* (SO, X, 225); SLAVICI : *adă* (Sl. O., I, 132).

Deşi puţin numeroase pentru a permite concluzii categorice, exemplele de mai sus ne arată o răspîndire aproximativ egală a celor două forme. Se observă totuşi că (cu o singură excepţie : I. Barbu) forma nordică *(adă)* apare numai la moldoveni şi ardeleni, în timp ce forma sudică, devenită literară, se întîlneşte destul de des şi la scriitori de altă origine decît cea muntenească (Bacovia, Blaga, Teodoreanu).

Imper. prez. 2 sg. al verbului **a veni**
(vino ~ vină)

-o : BACOVIA : *vino* (Bc. O., 23); BLAGA : *vino* (BOD, 184); DELAVRANCEA : *vino* (DS, 44); GALACTION : *vino* (GO, I, 91); MACEDONSKI : *vino* (Mc. O., I, 242); CAMIL PETRESCU : *vino* (PT, 42); SLAVICI : *vino* (Sl. O., II, 15);

-ă : CONTEMPORANUL : *vină* (C, II, 216); SADOVEANU : *vină* (SP, 49).

Forma nordică *(vină)*, respinsă de limba literară, apare rar, în scrieri datorate unor moldoveni. Cea sudică *(vino)*, impusă ca normă , se întîlneşte mai des, între alţii şi la doi ardeleni.

Prep. **cătră ~ către**

-ă : CONTEMPORANUL 1890—1891 : *cătră* (C, 64); LUPAŞ : *cătră* (LŞ, 153); PĂTRĂŞCANU : *cătră* (PPG, 63); SADOVEANU : *cătră* (SOL, 145); TRIBUNA 1901 : *cătră* (T, 55); XENOPOL : *cătră* (XI, 39);

-ă şi -e : I. L. CARAGIALE : *cătră — către* (CILL, II, 206);

-e : ARGHEZI : *către* (A. Ln., 19); CODUL CIVIL : *către* (Cd. C., 56); CODUL MILITAR : *către* (Cd. M., 3); CODUL PENAL : *către* (Cd. pen. 1960, 195); EPOCA 1889 : *către* (E, 938/1); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932 : *către* (EI, 15/2); C. C. GIURESCU : *către* (GIR, 165); MARINESCU : *către* (MPA, 97); MONITORUL OFICIAL 1939 : *către* (M. Of., 1047); CAMIL PETRESCU : *către* (PT, 15); PORA : *către* (PF, 11); RALEA : *către* (RSPF, 45); ROSETTI : *către* (RSL, 7); UNIVERSUL 1937 : *către* (U, 68/1); VÎLSAN : *către* (VCR, 10).

. Forma literară de astăzi (răspîndită în Muntenia şi în unele părţi ale Moldovei) apare la toţi autorii de origine munteneaşcă (la Caragiale e dublată de forma etimologică, literară înainte de 1881), precum şi la unii moldoveni şi ardeleni. Forma în *-ă* este folosită pînă aproape de zilele noastre de scriitori ca Pătrăşcanu şi Sadoveanu.

Conjuncţia **daca ~ dacă**

-a şi -ă: I. L. CARAGIALE: *daca* — *dacă* (CILL, II, 206); CODUL CIVIL: *daca* (Cd. C., 57) — *dacă* (Cd. C., 42); CONTEMPORANUL 1890—1891: *daca* (C, 83) — *dacă* (C, 49); EPOCA 1889: *daca* (E, 936/1) — *dacă* (E, 938/1);

-ă: ARGHEZI: *dacă* (A. Ln., 34); BORZA: *dacă* (BS, 6); CODUL MILITAR: *dacă* (Cd. M., 4); CODUL PENAL: *dacă* (Cd. pen. 1960, 21); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932: *dacă* (EI, 1/12); C. C. GIURESCU: *dacă* (GIR, 234); HAŢIEGANU: *dacă* (HT, 20); LUPU: *dacă* (LCI, 16); MARINESCU: *dacă* (MPA, 29); MONITORUL OFICIAL 1939: *dacă* (M. Of., 1060); PĂTRĂŞCANU: *dacă* (PPG, 75); PORA: *dacă* (PF, 9); RĂDULESCU-MOTRU: *dacă* (RMS, 5); RALEA: *dacă* (RSPF, 62); ROSETTI: *dacă* (RSL, 7); TRANSILVANIA 1926: *dacă* (Tr., 167); TRIBUNA 1901: *dacă* (T, 13); UNIVERSUL 1937: *dacă* (U, 61/1); VÎLSAN: *dacă* (VCR, 11).

Forma *daca* nu apare (exceptînd revista „Contemporanul") decît în lucrări datorate unor munteni (unde e dublată întotdeauna de *dacă*). De remarcat că toate exemplele cu *daca* sînt de la sfîrşitul secolului al XIX-lea sau de la începutul celui curent. Prezenţa lui *dacă* la autorii munteni se poate explica, în cele mai multe cazuri, prin graiurile locale. Într-adevăr, în zilele noastre *daca* nu mai e folosit decît într-o zonă restrînsă a Munteniei propiu-zise.

Lexic

bojoc *(bojog)* **~ plămîn(ă)** *(plumîn)*

bojoc *(bojog)*: I. L. CARAGIALE: *bojoci* (CILL, II, 213); CAMIL PETRESCU: *bojogii* (PB, 14); PREDA: *bojog* (Pr. Î., 164);

plămîn(ă) *(plumîn)*: AGÎRBICEANU: *plămînii* (AA², 32); BOGZA: *plămînii* (CO, 27); CĂLINESCU: *plămînilor* (CEO, I, 149); COŞBUC: *plumînii* (Cş. Po., II, 183); HAŢIEGANU: *plămîn* (HT, 28), *plămînă* (HT, 20), *plumîni* (HT, 25); PUŞCARIU: *plămîni* (PLR, I, 61); SADOVEANU: *plămîn* (SO, I, 443); SLAVICI: *plămînurile* (Sl. N., I, 289); STANCU: *plămîni* (St. R., I, 124); TRIBUNA 1901: *plumîni* (T, 159); UNIVERSUL 1937: *plămînul* (U, 61/8); VLAHUŢĂ: *plămîni* (VOA, I, 104).

Răspîndit numai într-o parte a Munteniei (de unde a pătruns şi în Moldova de sud), *bojoc* apare rar şi numai la munteni, întrebuinţarea lui fiind dictată, aproape întotdeuna, de motive stilistice-literare. DA îl consideră familiar (ca şi TDRG dealtfel), în timp ce pentru DLRLC

este literar, dublet al lui *plămîn*. După părerea noastră, *bojoc* (respins de terminologia de specialitate, anatomică şi zoologică) ar trebui socotit drept regional. Cît priveşte prezenţa lui *plămîn* la munteni, ea nu trebuie interpretată neapărat ca un „împrumut" de la ardeleni sau de la moldoveni. Scrierile literare munteneşti îl pot nota pe *plămîn* în virtutea tradiţiei literare. Să nu uităm că *plămîn* continuă să circule în zilele noastre în vestul Munteniei propriu-zise şi în Oltenia.

bostan ~ dovleac

bostan: ARGHEZI: *bostan* (ACJ, 44); BENIUC: *bostan* (BMC, 207); CONTEMPORANUL: *bostănării* (C, IV, 45); DELAVRANCEA: *bostanul* (DAS, 3); STANCU: *bostanului* (St. D., 256); TOPÎRCEANU: *bostan* (TPO, 24);

bostan şi dovleac: SIMIONESCU: *bostănaşii sau dovleceii* (S. Fl., 351), *dovleci* (S. Fl., 357);

dovleac: BOGZA: *dovlecii* (BCO, 390); CAMILAR: *dovleac* (C. Tm., 278); GALACTION: *dovlecii* (GO, I, 566); CAMIL PETRESCU: *dovlecii* (PUN, 42); PREDA: *dovleac* (Pr. Î., 149); REBREANU: *dovleci* (RR, I, 106).

Atît termenul moldovenesc *(bostan)*, cît şi cel muntenesc *(dovleac)* cunosc o răspîndire aproximativ egală. Primul apare la mai mulţi munteni (la Delavrancea în *Apus de soare*), cel de-al doilea la unii moldoveni şi ardeleni. Academia admite drept literar numai pe *dovleac* încă din 1914, deşi *bostan* are o răspîndire destul de mare în literatura beletristică. Lucrările de specialitate (botanică) au consacrat, de asemenea, termenul muntenesc drept literar.

bumb ~ nasture

bumb: CAMILAR: *bumbi* (CN, I, 20); GALACTION: *bumbi* (GO, I, 181); CAMIL PETRESCU: *bumbul* (fig.; POO, II, 591); REBREANU: *bumbul* (RR, I, 176); SADOVEANU: *bumb* (SO, XI, 442); SIMIONESCU: *bumb* (S. Fl., 20); SLAVICI: *bumb* (St. sec. XIX, II, 469); TOPÎRCEANU: *bumb* (TPO, 153);

nasture: ARGHEZI: *nasturi* (ASP, 12); D. BOTEZ: *nasturi* (BFS, 67); I. L. CARAGIALE: *nasture* (CO, IV, 139); FAMILIA 1897: *nasturi* (F. 435); CEZAR PETRESCU: *nasturi* (PÎ, II, 216); T. POPOVICI: *nasturi* (P. Se., 8); STANCU: *nasturi* (St. R., II, 100); TUDORAN: *nasturi* (TTPS, 11).

Socotit regional încă de DA (1914), *bumb* a continuat să fie folosit pînă aproape de zilele noastre şi nu numai de ardeleni şi moldoveni, cum ar fi fost normal, ci şi de unii munteni (Galaction, Camil Petrescu, Topîrceanu; la acesta din urmă influenţa moldovenească este mai uşor de explicat). Firesc că şi *nasture* apare la moldoveni şi ardeleni, preferinţa faţă de acest termen fiind mai accentuată pe măsură ce ne apropiem de zilele noastre.

burtă ~ foale ~ pîntec(e)

burtă: ANGHEL-IOSIF: *burtă* (AIC, II, 20); BART: *burta* (fig.; BSM, 92); BRĂESCU: *burtănos* (Br. DV, 60); M. I. CARAGIALE: *burtică* (CCV, 45); CONTEMPORANUL 1890—1891: *burtă* (C, 112); GALAN: *burți* (GZR, 236); GORUN: *burtosul* (GF, 90); PREDA: *burtă* (Pr. D., 134); REBREANU: *burtă* (RN, 129); SAHIA: *burțile* (Sh. N., 30);

burtă și pîntece: CAMIL PETRESCU: *burta* (P. Te., II, 613) — *pîntece* (PUN, 407);

burtă, foale și pîntec: BENIUC: *burtă* (B. Vs., 137) — *foale* (BMC, 77) — *pîntec* (BMC, 338);

pîntec(e): ANGHEL: *pîntec* (AOCP, 43); ARGHEZI: *pînteccle* (A. Vs., 319); I. BARBU: *pîntecul* (BJ, 122); I. L. CARAGIALE: *pîntecele* (CO, I, 76); CĂLINESCU: *pîntecele* (CEO, I, 213); GALACTION: *pîntece* (GO, I, 84); GÎRLEANU: *pîntecile* (GN, 38); HOGAȘ: *pînteccle* (HDM, I, 173); SLAVICI: *pîntecele* (Sl. N., I, 289); STANCU: *pîntec* (St. R., I, 84); TOPÎRCEANU: *pîntecele* (TPO, 117); VLAHUȚĂ: *pîntece* (VOA, II, 72);

pîntece și foale: SADOVEANU: *pîntece* (SO, X, 208) — *foalele* (SOL, 147).

Considerat dintotdeauna drept literar, *pîntece* (cunoscut odinioară pe întreg teritoriul țării, iar în zilele noastre numai în Moldova, Transilvania nordică și nord-estul Munteniei) este larg răspîndit la autori din toate regiunile țării. *Burtă*, care circulă în Muntenia, de unde s-a extins în Dobrogea și sudul Banatului, Transilvaniei și Moldovei, era socotit drept „trivial" în 1913 de DA (TDRG îl consideră „familiar", iar CADE „familiar și popular"), pentru a fi admis în limba literară abia în 1955, odată cu apariția DLRLC. El apărea însă destul de frecvent la moldoveni și la ardeleni (firește că folosirea cuvîntului e dictată uneori de rațiuni stilistice), pentru a trebui să admitem că, socotindu-l drept literar, DLRLC consemna o stare de fapt reală. Cît privește pe *foale*, răspîndit în Banat și în jur, el apare foarte rar. Normal la Beniuc, el se explică la acesta, ca și la Sadoveanu dealtfel, prin considerente de ordin expresiv.

cimitir ~ temeteu ~ țintirim

cimitir: ARGHEZI: *cimitire* (A. Ln., 157); BACOVIA: *cimitir* (Bc. O., 26); BART: *cimitir* (BE, 259); BOGZA: *cimitire* (BCO, 96); CĂLINESCU: *cimitiros* (CEO, II, 177); HOGAȘ: *cimitir* (HMN, 37); IORDAN: *cimitirul* (ISLR, 365); MACEDONSKI: *cimitirul* (Mc. O., I, 50); I. TEODOREANU: *cimitirului* (TP, 36); TRIBUNA 1901: *cimitir* (T. 135);

cimitir și țintirim: ANGHEL: *cimitir* (St. sec. XIX, II, 520) — *țintirim* (St. sec. XIX, II, 520); CAMILAR: *cimitir* (C. Tm., 191) — *țintirimului* (CN, I, 109);

temeteu: T. POPOVICI: *temeteu* (P. Str., 35);

țintirim: BENIUC: *țintirim* (B. Vs., 114); GOGA: *țintirim* (GC, 265); SADOVEANU: *țintirim* (SO, X, 652).

În timp ce *ţintirim* (caracteristic Moldovei şi unor graiuri din Transilvania) nu apare decît în scrisul moldovenilor şi al ardelenilor, avînd un pronunţat caracter regional, *cimitir* (răspîndit în sud) este larg folosit, după cum se vede, nu numai de munteni, ci şi de ardeleni şi moldoveni, încă de la începutul acestui secol. *Temeteu* apare într-o poezie populară recitată de un personaj din romanul *Străinul* de T. Popovici.

ciolan ~ os

ciolan: BENIUC: *ciolan* (fig.; BMC, 231); CĂLINESCU: *ciolănoşi* (CEO, I, 125); GALACTION: *ciolanul* (GO, I, 311); GALAN: *ciolănoasă* (GZR, 29); CEZAR PETRESCU: *ciolănoase* (PSR, 118);

ciolan şi os: REBREANU: *ciolanele* (RN, 71) — *os* (RR, I, 269); SADOVEANU: *ciolane* (SO, II, 69) — *oase* (SO, III, 139);

os: ARDELEANU: *oase* (ADTA, 11); I. BARBU: *oase* (BJ, 143); BART: *oase* (BE, 182); I. L. CARAGIALE: *os* (CO, II, 258); DELAVRANCEA: *oasele* (DO, II, 186); HAŢIEGANU: *oase* (HT. 19); HOGAŞ: *os* (HMN, 137); MACEDONSKI: *oase* (Mc., O., I, 47); TRIBUNA 1901: *os* (T, 140); VLAHUŢĂ: *oasele* (VRP, 118).

Răspîndit cu cîteva secole în urmă pe întreg teritoriul ţării (dar înlocuit astăzi prin *ciolan* în cea mai mare parte a Moldovei şi prin *ciont* în Crişana), *os* apare la autori din toate regiunile ţării, fiind considerat de Academie drept literar. *Ciont* nu apare în textele literare, în timp ce *ciolan* se întîlneşte la moldoveni, cum e şi firesc, dar şi la unii munteni şi ardeleni. Posibilă în literatura beletristică, folosirea lui *ciolan* e exclusă în lucrări aparţinînd stilului juridico-administrativ şi, mai ales, celui ştiinţific (e de neimaginat prezenţa lui într-un tratat de anatomie).

ciubotă *(ciobotă)* ~ cizmă *(cismă)*

ciubotă *(ciobotă)*: CAMILAR: *ciuboţele* (CN, I, 20); PĂTRĂŞCANU: *ciubotă* (PPG, 114); TOPÎRCEANU: *ciubotă* (TMA, 28); VLAHUŢĂ: *ciobotă* (VOA, II, 181);

ciubotă şi cizmă: CONTEMPORANUL 1890—1891: *ciubotelor* (C, 99) — *cizme* (C, 103);

cizmă *(cismă)*: ARDELEANU: *cismar* (ADTA, 51); ARGHEZI: *cizme* (A. St. P., 122); BENIUC: *cizmarul* (B. Vs., 101); EPOCA 1889: *cizmar* (E, 955/2); GALAN: *cisme* (GZR, 262); MACEDONSKI: *cismei* (Mc. O., I, 51); T. POPOVICI: *cizmă* (P. Str., 323).

Ciubotă (ciobotă), răspîndit în Moldova şi nord-estul Transilvaniei este folosit numai de autori originari din Moldova. Singura excepţie o face Topîrceanu, care şi-a desfăşurat cea mai mare parte a activităţii sale literare la Iaşi. Limba literară nu a acceptat termenul modovenesc şi ardelenesc.

ciupi ~ pişca

ciupi: ARDELEANU: *se ciupeau* (AUD, 133); DELAVRANCEA: *să ciupească* (fig.; DS, 222); STANCU: *ciupe* (St. D., 175);

ciupi și pișca: HOGAȘ: *ciupea* (fig.; HH, 44) — *pișcînd* (fig.; HDM, I, 119);

pișca: BRĂESCU: *pișca* (fig.; Br. OA, I, 410); GALACTION: *pișca* (fig.; GO, I, 128); GALAN: *mă piști* (GZR, 234); CEZAR PETRESCU: *să piște* (PÎ, II, 230); I. TEODOREANU: *am pișcat* (fig.; T. Md., 65).

Atît termenul muntenesc *(ciupi)*, cît și cel răspîndit în Moldova și în unele graiuri din Ardeal *(pișca)* sînt socotite literare. *Ciupi* apare la un moldovean (Hogaș), iar *pișca* la un muntean (Galaction).

colb ~ praf *(prav)*

colb: CAMILAR: *colb* (C. Tm., 38); CĂLINESCU: *colburi* (CEO, II, 104); COȘBUC: *colbuit* (Cș. Po., I, 130); DUNĂREANU: *colb* (D. Ch., 43); PĂUN-PINCIO: *colb* (PPP, 93); I. TEODOREANU: *colburile* (TMU, 19);

colb și praf: GALACTION: *colb* (fig.; GO, I, 142) — *praf* (GO, I, 78); CEZAR PETRESCU: *colbăite* (PRS), 8) — *praf* (PÎ, I, 252); REBREANU: *colb* (RN, 119) — *praf* (RI, 12); SADOVEANU: *colb* (SO, I, 187) — *prafu*l (SO, I, 685); ȘLAVICI: *colbăind* (Sl. N., I, 34) — *praf* (Sl. N., I, 239);

praf: AGÎRBICEANU: *pravul* (AA[1], 169); ANGHEL: *praful* (AOCP, 4); ARGHEZI: *praf* (A. Vs., 291); BASSARABESCU: *praful* (Bs. V., 21); BLAGA: *praful* (fig.; B. Po., 36); BRĂTESCU-VOINEȘTI: *praf* (BVP, 270); DELAVRANCEA: *praf* (DT, 35); GOGA: *praf* (G. Po., 11); MINULESCU: *praful* (M. Vs., 176); MONITORUL OFICIAL 1939: *praf* (M. Of., 1539); CAMIL PETRESCU: *praf* (POO, I, 16); POPA: *praf* (PVVD, 206); VLAHUȚĂ: *praf* (VOA, I, 170); VLASIU: *praful* (VAP, 295).

Din cei doi termeni aflați în concurență, DLRLC îl consideră ca literar pe *praf*. *Colb*, respins încă de DA, este răspîndit în Moldova și nordul Transilvaniei, în timp ce *praf* se întîlnește în Muntenia și în unele regiuni ale Transilvaniei, Moldovei și Banatului (uneori în formele *prav* și *prau*). În trecut, *praf* era mai răspîndit decît astăzi, ceea ce explică, în bună parte, răspîndirea acestui termen la autori proveniți din diverse regiuni ale țării. Mult mai puțin întrebuințat decît *praf*, *colb* a fost socotit regional și pentru că, cu puține excepții, el n-a fost folosit decît de scriitori moldoveni și ardeleni. Avîndu-l tot timpul în grai, muntenii au jucat cel mai important rol în impunerea lui *praf* în limba literară.

copîrșeu ~ coșciug *(cosciug)* **~ sicriu** *(secriu)*

copîrșeu: T. POPOVICI: *copîrșeul* (P. Sc., 544);

cosciug: ARDELEANU: *cosciug* (ADTA, 47); I. L. CARAGIALE: *cosciugul* (CO[1], 105); LUPAȘ: *cosciugul* (LȘ, 321); I. TEODOREANU: *cosciugul* (TP, 105);

coșciug *(cosciug)* **și sicriu**: LESNEA: *coșciug* — *sicriu* (LCD, 55); MACEDONSKI: *coșciugul* (Mc. O., I, 46) — *sicriu* (Mc. O., I, 224); SADOVEANU: *coșciugul* (SO, I, 19) — *sicriul* (SO, XIII, 304); SAHIA:

coșciug (Sh. N., 58) — *sicriu* (Sh. N., 41); SLAVICI : *cosciug* (St. sec. XIX, II, 470) — *sicriu* (St. sec. XIX, II, 470);

sicriu *(secriu)* : AGÎRBICEANU : *sicriu* (AA[1], 164); BACOVIA : *sicriu* (Bc O., 19); I. BARBU : *sicriu* (BJ, 122); BLAGA : *sicriul* (B. Po., 7); CONTEMPORANUL 1890—1891 : *secriu* (C, 346); COȘBUC : *sicriu* (Cș. F., 128); MONITORUL OFICIAL 1939 : *sicriul* (M. Of., 1209); CEZAR PETRESCU : *sicriul* (POP, I, 72); STANCU : *sicriul* (St. R., IV, 213); TUDORAN : *sicrie* (TTPS, 504); VLAHUȚĂ : *sicriul* (VOA, I, 42).

Lăsînd la o parte pe *copîrșeu*, atestat o singură dată într-un roman (și atunci în dialog), putem spune că între termenul muntenesc *(coșciug)* și cel moldovenesc și ardelenesc *(sicriu)* a avut loc o dispută destul de strînsă. Nu o dată muntenii îl folosesc pe *sicriu*, după cum nu sînt deloc izolate cazurile cînd *coșciug* apare în scrisul unor moldoveni sau ardeleni. A cîștigat (și se pare definitiv) *sicriu*, totuși, nu fără oarecare dreptate, DLRLC consideră drept literari ambii termeni, dînd însă întîietate lui *sicriu*. Folosirea lui *coșciug*, posibilă în operele beletristice, se imaginează mai greu în stilul oficial, solemn (de exemplu într-un comunicat publicat în presă în legătură cu funeraliile unei personalități).

cucuruz ~ mălai ~ păpușoi *(popușoi)* **~ porumb**

cucuruz : BENIUC : *cucuruz* (BVC, 26); P. DAN : *cucuruzaștinii* (DUB, 6); T. POPOVICI : *cucuruz* (P. Se., 7); I. POPOVICI-BĂNĂȚEANUL : *cucuruzul* (PBVM, 175);

mălai și porumb : AGÎRBICEANU : *mălaiul* (APM, 20) — *porumb* (AA[1], 217);

păpușoi *(popușoi)* : CONTEMPORANUL 1890—1891 : *popușoi* (C, 193); IBRĂILEANU : *popușoi* (IA, 151); IOSIF : *popușoi* (I, Po., 34); PĂUN-PINCIO : *păpușoi* (PPP, 91);

păpușoi și porumb : CAMILAR : *păpușoi* — *porumburi* (CN, I, 381); CEZAR PETRESCU : *păpușoi* (PÎ, II, 8) — *porumbului* (PSR, 245); SADOVEANU : *păpușoaie* (SO, III, 110) — *porumbul* (SO, X, 446); SLAVICI : *păpușoi* (Sl. N., I, 23) — *porumb* (Sl. N., I, 234); VLAHUȚĂ : *păpușoi* (VOA, II, 48) — *porumburile* (VOA, II, 96);

porumb : ARDELEANU : *porumb* (ADTA, 14); ANGHEL-IOSIF : *porumburile* (AICL, 23); ARGHEZI : *porumbul* (A. Vs., 291); BOGZA : *porumb* (BAÎ, 601); D. BOTEZ : *porumbul* (BFS, 79); BRĂTESCU-VOINEȘTI : *porumbul* (BVP, 229); I. L. CARAGIALE : *porumbului* (CO, I, 120); CĂLINESCU : *porumb* (CEO, I, 104); COȘBUC : *porumb* (Cș. Po., II, 23); DELAVRANCEA : *porumbului* (DS, 11); GALACTION : *porumb* (GA, 232); C. C. GIURESCU : *porumbul* (GIR, 6); GOGA : *porumbul* (GP, 86); MONITORUL OFICIAL 1939 : *porumb* (M. Of., 1057); CAMIL PETRESCU : *porumb* (POO, I, 37); PREDA : *porumbului* (Pr. M., 77); REBREANU : *porumbului* (RI, 310); SIMIONESCU : *porumbul* (S. Fl., 309); STANCU : *porumb* (St. R., I, 322).

Din cei patru termeni aflați în concurență, trei (și anume *cucuruz*, *mălai* și *păpușoi*) apar în general rar și, aproape fără excepție, la autori originari din regiunile în care fiecare dintre ei e răspîndit (*mălai* în Tran-

silvania, *cucuruz* în Transilvania şi Banat, *păpuşoi* în Moldova). Dimpotrivă, *porumb* (caracteristic graiului muntean) poate fi notat destul de frecvent la moldoveni şi la ardeleni (Agîrbiceanu, Anghel-Iosif, D. Botez, Camilar, Coşbuc, Goga, Cezar Petrescu, Rebreanu, Sadoveanu, Simionescu, Slavici, Vlahuţă). Este uşor de înţeles, în asemenea împrejurări, de ce *porumb* s-a impus în limba literară, iar ceilalţi termeni nu. Lucrările de specialitate au consacrat, la rîndul lor, în terminologia botanică, cuvîntul muntenesc.

curechi ~ varză

curechi: BENIUC: *curechiul* (BMC, 207); CAMILAR: *curechi* (CN, I, 27); GALAN: *curechi* (GZR, 202); HOGAŞ: *curechi* (HDM, II, 95); SLAVICI: *curechi* (Sl. O., I, 64);

curechi şi varză: CONTEMPORANUL: *curechi* (C, III, 292) — *verze* (C, V, 2, 146); SIMIONESCU: *curechi* (S. Fl., 355) — *varză* (S. Fl., 355);

varză: I. L. CARAGIALE: *varză* (CO, II, 17); L. DEMETRIUS: *varză* (DAF, 59); GANE: *varză* (G. Nv., II, 30); CEZAR PETRESCU: *varză* (PÎ, II, 152); TRIBUNA 1901: *varză* (T, 143).

Nu e greu de observat că termenul sudic *(varză)*, socotit drept literar şi singurul acceptat în terminologia botanică[43], apare şi la moldoveni şi ardeleni, încă dinainte de 1900, în vreme ce termenul nordic *(curechi)* se întîlneşte exclusiv în scrierile beletristice ale unor ardeleni şi moldoveni, întrebuinţarea cuvîntului fiind dictată la unii dintre ei (în special la cei ce scriu într-o epocă mai apropiată de zilele noastre) de raţiuni literare-stilistice (redarea culorii locale). E posibil ca unii scriitori moldoveni şi ardeleni, originari din părţile sudice ale provinciilor lor natale, să-l fi luat pe *varză* din propriul lor grai, în care termenul sudic a pătruns şi l-a înlocuit pe *curechi*.

curte ~ ocol ~ ogradă

curte: I. BOTEZ: *curticica* (BÎB, I, 208); M. I. CARAGIALE: *curţii* (CCV, 119); CĂLINESCU: *curţile* (CO, I, 7); L. DEMETRIUS: *curţii* (DAF, 58); PREDA: *curtea* (Pr. D., 153); SAHIA: *curtea* (Sh. N., 31, 37);

curte, ocol şi ogradă: REBREANU: *curtea* (RR, I, 91) — *ocolul* (RI, 198) — *ograda* (RR, I, 78);

curte şi ogradă: I. L. CARAGIALE: *curte* (CO, IV, 7) — *ogradă* (CO, I, 54); I. TEODOREANU: *curte—ogradă*: (T. Md., 54);

ocol şi ogradă: COŞBUC: *ocol* (Cş. Po., II, 201) — *ogrăzi* (Cş. Po., II, 204);

ogradă: AGÎRBICEANU: *ograda* (AA[1], 503); BRĂESCU: *ograda* (Br. Am., 49); CONTEMPORANUL 1890—1891: *ogrăzei* (C, 198); DUNĂREANU: *ogradă* (D. Ch., 71); GALACTION: *ograda* (GO, 69); GOGA: *ogradă* (G. Po., 13); HOGAŞ: *ograda* (HMN, 17); CEZAR PETRESCU: *ograda* (PRD, 49); SADOVEANU: *ograda* (SO, V, 707).

---

[43] Simionescu, la pagina citată mai sus, scrie: *varză (curechi)*.

DLRLC consideră drept literare pe *curte* şi pe *ogradă*, în vreme ce *ocol* e socotit a fi un ardelenism. Prezenţa lui *curte* (cunoscut astăzi numai în Muntenia şi Ardealul vecin) la ardeleni din nord sau la moldoveni s-ar putea explica şi prin tradiţia literară (odinioară termenul era foarte răspîndit în domeniul dacoromân), nu numai prin influenţa munteană, iar la ardelenii din sud prin urmarea propriului lor grai.

ficat ~ mai

ficat: DELAVRANCEA: *ficaţi* (DS, 182); GALACTION: *ficaţii* (GO, I, 54); LUPU: *ficatul* (LCI, 3); MARINESCU: *ficat* (MPA, 59); CAMIL PETRESCU: *ficaţi* (POO, II, 219); PORA: *ficatului* (PF, 313); TRANSILVANIA 1926: *ficat* (Tr., 307); UNIVERSUL 1937: *ficatului* (U, 62/4); G. M. ZAMFIRESCU: *ficaţi* (ZSMN, II, 243);

ficat şi mai: N. LEON: *ficat—mai* (L. Md., 75);

mai: CONTEMPORANUL 1890—1891: *maiului* (C, 131); PĂTRĂŞCANU: *mai* (PPG, 23); T. POPOVICI: *maiul* (P. Str., 413).

Deşi răspîndit în întreg nordul Transilvaniei şi în Moldova, *mai* apare rar în scrierile literare, adeseori din raţiuni stilistice. *Ficat*, ajutat şi de faptul că odinioară era răspîndit în întreagă Dacoromania, s-a impus fără greutate în limba literară. Dacă moldoveanul Leon mai putea trece, într-o lucrare medicală apărută în 1903, pe *mai* înaintea lui *ficat*, scriind: *maiul (ficatul)*, astăzi e de neconceput ca *mai* să fie întîlnit într-o lucrare ştiinţifică de specialitate.

ginere *(ginerică)* ~ mire

ginere *(ginerică)*: DELAVRANCEA: *ginerică* (DS, 97); GALACTION: *ginerelui* (GO, I, 73);

mire: I. BARBU: *mire* (BJ, 75); COŞBUC: *mire* (Cş. Po., II, 144); DAVILA: *mire* (DVV, 82); REBREANU: *mire* (RR, I, 60); SADOVEANU *mirele* (SO, X, 348); SIMIONESCU: *mire* (S. Fl., 10).

Întrebuinţat exclusiv de munteni, *ginere* nu s-a putut fixa în limba literară. *Mire* s-a impus şi datorită lui *mireasă*, cuvînt răspîndit şi în Muntenia.

glod ~ imală ~ noroi ~ tină

glod: I. BARBU: *glodul* (fig.; BJ, 97); CAMILAR: *glodul* (CN, I, 243); CONTEMPORANUL 1890—1891: *glod* (C, 195); COŞBUC: *glod* (fig.; Cş. Po., II, 251); DUNĂREANU: *glodoasă* (D. Ch., 65); HOGAŞ: *glodărie* (HDM, II, 121); PĂTRĂŞCANU: *glod* (PPG, 17);

glod şi noroi: BACOVIA: *glod* (Bc. O., 49) — *noroi* (Bc. O., 19); IOSIF: *glodos* (I. Po., 53) — *noroi* (IV, 118);

glod, noroi şi tină: SADOVEANU: *glod* (SE, 120) — *noroaie* (SO, IX, 301) — *tină* (SMC, 53);

imală: SLAVICI: *imală* (Sl. N. I, 9);

noroi: ANGHEL: *noroaiele* (AOCL, 15); ARDELEANU: *noroi* (ADTA, 50); ARGHEZI: *noroi* (A. Vs., 184); CERNA: *noroi* (C. Po., 21); FAMILIA 1900: *noroi* (F, 560); LABIȘ: *noroiul* (LPI, 45); MACEDONSKI: *noroi* (fig.; Mc. O., I, 85); MONITORUL OFICIAL 1939: *noroi* (M. Of., 1539); PĂUN-PINCIO: *noroi* (PPP, 91); CAMIL PETRESCU: *noroi* (P. Vs., 86); T. POPOVICI: *noroi* (P. Se., 26); PREDA: *noroi* (Pr. Î., 159); REBREANU: *noroaiele* (RR, I, 175); TRANSILVANIA 1926: *noroi* (Tr., 2); VLAHUȚĂ: *noroiul* (fig.; VD, 306);

noroi și tină: BENIUC: *noroiul* (BCP, 14) — *tină* (fig.; B. Vs., 7).

Termenii *imală* (Banat și sudul Crișanei), *tină* (Transilvania și izolat în Oltenia) și *glod* (Moldova și în unele zone din Transilvania și Dobrogea) au fost destul de rar atestați în limba literară, de regulă în scrierile autorilor originari din aceste regiuni ale țării. *Noroi*, singurul literar dintre toate cele patru sinonime, răspîndit în Muntenia și prin Banat, cunoaște o difuzare largă, printre cei ce l-au pus la contribuție numărîndu-se, nu o dată, ardeleni și moldoveni (Anghel, Bacovia, Beniuc, „Familia", Iosif, Labiș, Păun-Pincio, T. Popovici, Rebreanu, Sadoveanu, „Transilvania", Vlahuță).

hulub ~ porumb ~ porumbel

hulub: ANGHEL-IOSIF: *hulub* (AICL, 115); CAMILAR: *hulubul* (CN, II, 291); CONTEMPORANUL: *hulubi* (C, III, 705); LESNEA: *hulubii* (fig.; L. Iz., 141); VLAHUȚĂ: *hulubași* (VD, 231);

hulub și porumbel: SADOVEANU: *hulubii* (SPS, 189) — *porumbei* (SO, II, 652);

porumb: CODUL CIVIL: *porumbii* (Cd. C., 213); CONTEMPORANUL 1890 — 1891: *porumb* (C, 245); GOGA: *porumbul* (G. Po., 36); TRANSILVANIA 1926: *porumb* (Tr., 164);

porumb și porumbel: ANGHEL: *porumbii* (St. sec. XIX, II, 517) — *porumbei* (AOCL, 93); COȘBUC: *porumbii* (Cș. Po., II, 136) — *porumbeii* (Cș. Po., II, 37);

porumbel: BASSARABESCU: *porumbei* (Bs. V., 159); BRĂESCU: *porumbei* (Br. OA, II, 11); I. L. CARAGIALE: *porumbel* (CO, II, 100); PĂUN-PINCIO: *porumbei* (PPP, 69); CEZAR PETRESCU: *porumbeii* (PSR, 10); PORA: *porumbel* (PF, 439); REBREANU: *porumbei* (RI, 194); VLASIU: *porumbeii* (VOO, 157).

Dintre cei trei termeni aflați în concurență, *porumbel* circulă în Muntenia, *porumb* în Transilvania, iar *hulub* în Moldova. Dacă *hulub* este folosit exclusiv de moldoveni, *porumbel* (termenul literar cel mai răspîndit, consacrat și în lucrările de zoologie) apare și la autori originari din afara granițelor Munteniei. *Porumb*, singurul folosit la un moment dat pe întregul teritoriu dacoromân, apare și la munteni și la moldoveni, poate în virtutea tradiției. DLRLC îl consideră literar, dar îl definește prin „porumbel". O cauză a trecerii pe plan secund a lui *porumb* „pigeon" o constituie prezența în limba literară a omonimului *porumb* „Zea mays".

înjura, înjurătură ~ sudui, sudalmă

înjura, înjurătură: BART: *înjurături* (BE, 289); I. L. CARAGIALE: *o-njură* (CO, II, 87); COŞBUC: *înjuri* (Cş. Po., I, 208); EPOCA 1889: *înjurăturile* (E, 936/1); TR. DEMETRESCU: *înjurăturile* (DOA, 220); IORDAN: *înjurături* (ISLR, 47); SP. POPESCU: *înjurături* (PMG, 50); TRANSILVANIA 1926: *să înjuri* (Tr., 3); VLAHUŢĂ: *înjurătură* (TDRG);

înjura, înjurătură şi sudui, sudalmă: BENIUC: *înjurați* (B. Vs., 24) — *suduie* (B. Vs., 14); MIRONESCU: *înjurînd* (MSA, 24) — *sudui* (MS, 58); REBREANU: *înjurături* (RR, II, 197) — *sudălmi* (RR, I, 17); SADOVEANU: *înjurînd* (SO, VII, 13) — *suduia* (SO, VII, 118); SAHIA: *înjurăturile* (Sh. N., 44) — *suduie* (Sh. N., 47); STANCU: *înjură* (St. D., 79) — *suduie* (St. D., 106);

sudui, sudalmă: AGÎRBICEANU: *sudalma* (AA[1], 349); ARGHEZI: *sudalme* (AS, V, 213); I. BOTEZ: *sudalmă* (B. Şc., 182); CAMILAR: *suduind* (C. Tm., 100); CONTEMPORANUL 1890 — 1891: *suduiau* (C, 197); HOGAŞ: *sudalmă* (HDM, I, 129); CAMIL PETRESCU: *suduie* (POO, I, 78); PILLAT: *sudălmi* (P. Po., 244); POPA: *l-a suduit* (PVVD, 13); T. POPOVICI: *l-a suduit* (P. Se., 12); I. TEODOREANU: *sudui* (TP, 23).

Termenii nordici *(sudui, sudalmă)* sînt aproximativ la fel de răspîndiţi ca şi cei sudici *(înjura, înjurătură)*. Atît unii, cît şi ceilalţi au fost folosiţi şi de scriitori originari din afara ariei lor de răspîndire. Totuşi numai *înjura* şi *înjurătură* sînt acceptaţi astăzi în limba literară, în timp ce *sudui* şi *sudalmă* sînt socotiţi a fi regionali.

mîţă ~ pisică

mîţă: CAMILAR: *mîţuci* (CN, II, 136); GÎRLEANU: *mîţă* (GL, 60); IBRĂILEANU: *mîţă* (IA, 83); STĂNOIU: *mîţă* (SCI, 129);

mîţă şi pisică: ARGHEZI: *mîţele* (AV, 21) — *pisica* (ACJ, 12); HOGAŞ: *mîţa* (fig.; HMN, 9) — *pisicuţă* (HDM, I, 167); CEZAR PETRESCU: *mîţă* (PCV, 85) — *pisică* (PSR, 29); SADOVEANU: *mîţa* (SO, I, 75) — *pisică* (SO, I, 674); TRANSILVANIA 1926: *mîţele* (Tr., 165) — *pisică* (Tr., 157);

pisică: I. BARBU: *pisică* (BJ, 144); BRĂESCU: *pisică* (Br. OA, II, 96); BRĂTESCU-VOINEŞTI: *pisică* (BVP, 309); I. L. CARAGIALE: *pisici* (CO, III, 17); DELAVRANCEA: *pisică* (DT, 156); GALACTION: *pisică* (GOA, I, 82); PORA: *pisică* (PF, 201); SLAVICI: *pisica* (Sl. N., I, 248); STANCU: *pisică* (St. R., III, 264); TOPÎRCEANU: *pisică* (TBVT, 62); VLAHUŢĂ: *pisică* (VOA, I, 198).

Pe lîngă faptul că termenul muntenesc *pisică* apare mult mai des, el a fost atestat într-o serie de lucrări scrise de autori originari din aria lui *mîţă*, adică de ardeleni sau moldoveni (Brăescu, Hogaş, Cezar Petrescu, Pora, Sadoveanu, Slavici, „Transilvania", Vlahuţă), în vreme ce pe *mîţă* nu l-am notat decît la doi munteni (Stănoiu şi Arghezi). DLRLC consideră că ambii termeni sînt literari (*mîţă* fiind însă definit prin „pisică"). Lite-

ratura de specialitate a consacrat termenul muntenesc ca pe singurul literar.

nea ~ omăt ~ zăpadă

nea: AGÎRBICEANU: *neaua* (AA[1], 141); FAMILIA 1881: *neaua* (F. 24);

nea şi omăt: ANGHEL-IOSIF: *neaua* (AICM, I, 14) — *omăt* (AICM, I, 26);

nea şi zăpadă: BENIUC: *nea* (BM, 99) — *zăpada* (B. Vs., 13); COŞBUC: *neaoa* (Cş. S., 99) — *zăpada* (Cş. Po., II, 185); GALACTION: *neaua* (GO, 169) — *zăpada* (GO, 101); CAMIL PETRESCU: *nea* (P. Vs., 76) — *zăpada* (POO, I, 11);

nea, omăt şi zăpadă: SADOVEANU: *neaua* (SPM, 157) — *omăt* (SO, III, 85) — *zăpadă* (SPM, 157);

omăt: I. TEODOREANU: *omăturile* (TMU, 19); TOPÎRCEANU: *omăt* (TBVT, 7);

omăt şi zăpadă: CONTEMPORANUL 1890—1891: *omătul* (C, 97) — *zăpadă* (C, 100); DELAVRANCEA: *omătul* (DO, II, 25) — *zăpada* (DHT, 35); PĂTRĂŞCANU: *omătul* (PPG, 154) — *înzăpădit* (PPG, 156); SIMIONESCU: *omătului* — *zăpadă* (S. Fl., 7);

zăpadă: BACOVIA: *zăpada* (Bc. O., 24); I. BARBU: *zăpezi* ((BJ, 93); BLAGA: *zăpadă* (BOD, 247); BORZA: *zăpezii* (BS, 10); D. BOTEZ: *zăpezi* (BPO, 169); TR. DEMETRESCU: *zăpădoase* (TDRG); DUNĂREANU: *zăpadă* (DN, 124); EPOCA 1889: *zăpada* (E, 938/2); GOGA: *zăpada* (GP, 24); MACEDONSKI: *zăpada* (Mc. O., I, 153); MARINESCU: *zăpadă* (MPA, 76); CEZAR PETRESCU: *zăpadă* (PCV, 119); PORA: *zăpadă* (PF, 425); TRIBUNA 1901: *zăpada* (T, 54).

După cum se observă fără greutate, dintre cei trei termeni cea mai mare răspîndire o are *zăpadă* (care circulă în graiurile din Muntenia, sudul Transilvaniei şi sudul Moldovei). El se întîlneşte la o serie de scriitori moldoveni şi ardeleni, fiind la aceştia un „muntenism" (excepţie fac cei originari din părţile sudice ale Transilvaniei şi Moldovei). *Nea* (Banat — Crişana) şi *omăt* (Moldova şi Transilvania vecină, izolat şi prin Hunedoara şi Muntenia vestică), deşi au fost acceptaţi de unii autori munteni, n-au făcut niciodată o concurenţă adevărată lui *zăpadă* (cu excepţia stilului poetic, unde mai ales *nea* a fost destul de larg solicitat). De observat că *omăt* apare la Delavrancea în *Apus de soare*, deci într-o dramă a cărei acţiune se petrece în Moldova. DLRLC consideră drept literar numai pe *zăpadă*.

ogheal~plapumă *(plapămă, plapomă)*

ogheal: PĂTRĂŞCANU: *oghealul* (PPG, 55);

ogheal şi plapumă *(plapămă, plapomă)*: BRĂESCU: *oghealul* (Br. Am., 49) — *plapuma* (Br. OA, I, 214); DELAVRANCEA: *ogheal* (fig.; DO, II, 64) — *plapăme* (DS, 8); HOGAŞ: *ogheal* (HMN, 138) — *plapomă* (HDM, I, 2);

plapumă *(plapomă)* : ANGHEL — IOSIF : *plapuma* (AICL, 198); ARGHEZI : *plapumă* (ABB, 144); BART : *plapomă* (BE, 388); BASSARABESCU : *plapomă* (Bs., V., 29); I. BOTEZ : *plapoma* (B. Şc., 68); I. L. CARAGIALE : *plapuma* (CO, III, 21); CĂLINESCU : *plapumă* (CEO, I, 32); GALACTION : *plapuma* (GOA, I, 38); CAMIL PETRESCU : *plapumă* (P. Te., III, 183); CEZAR PETRESCU : *plapoma* (PCV, 215); T. POPOVICI : *plăpumi* (P. Se., 140); REBREANU : *plapumă* (RI, 160); SADOVEANU : *plapoma* (SO, VIII, 250); SLAVICI : *plapomă* (Sl. N., I, 259); STANCU : *plapumă* (St. R., V, 112); I. TEODOREANU : *plapumă* (T. Md., 219); VLAHUŢĂ : *plapomă* (VOA, II, 7).

După cum se vede, termenul muntenesc *plapumă* s-a impus fără dificultate în scrisul celor mai mulţi autori (între ei şi ardelenii Iosif, T. Popovici, Rebreanu, Slavici şi moldovenii Anghel, Bart, Brăescu, Hogaş, Cezar Petrescu, Sadoveanu, I. Teodoreanu, Vlahuţă). *Ogheal*, rar întrebuinţat, este socotit de DLRLC drept moldovenism (e interesant de semnalat faptul că termenul apare, în accepţiune figurată, şi la un muntean : Delavrancea).

perjă ~ prună

perjă : BRĂESCU : *perje* (Br. OA, I, 308); HOGAŞ : *perje* (HDM, I, 87); I. TEODOREANU : *perjele* (TMU, 261);

perjă şi prună : CEZAR PETRESCU : *perjă* (POP, I, 232) — *prune* (PRD, 258);

prună : ARGHEZI : *prunele* (ABB, 41); BASSARABESCU : *prune* (Bs. V., 79); BRĂTESCU-VOINEŞTI : *prunele* (BVP, 88); I. L. CARAGIALE : *prune* (CO, II, 44); GALACTION : *prunele* (GA, 452); MACEDONSKI : *prune* (Mc. O., III, 5); CAMIL PETRESCU : *pruna* (POO, I, 22); REBREANU : *prune* (RI, 173); SADOVEANU : *prune* (SO, II, 446); TOPÎRCEANU : *prună* (TOA, I, 171).

Termenul moldovenesc *perjă*, rar întrebuinţat în scris chiar de moldoveni, n-a avut nici o şansă de a se impune în faţa lui *prună*, răspîndit în toate celelalte regiuni ale ţării. Terminologia botanică l-a acceptat, de asemenea, pe *prună*.

plimba ~ preumbla ~ primbla

plimba : AGÎRBICEANU : *plimbări* (AA², II, 177); ARGHEZI : *plimbare* (ACJ, 28); I. BARBU : *plimbă* (BJ, 63); BART : *se plimba* (BSM, 50); BASSARABESCU : *plimbare* (Bs. V., 128); BRĂESCU : *se plimba* (Br. OA, I, 127); I. L. CARAGIALE : *plimbare* (CO, II, 250); CĂLINESCU : *plimbări* (CEO, I, 69); COŞBUC : *plimbare* (Cş. Po., II, 125); DELAVRANCEA : *plimbare* (DO, II, 21); EPOCA 1889 : *se plimba* (E, 1022/3); EVENIMENTUL IAŞILOR 1932 : *plimbările* (EI, 1/2); GÎRLEANU : *se plimba* (GN, 178); CEZAR PETRESCU : *plimbare* (PÎ, I, 230); PREDA : *se plimba* (Pr. R., 175); REBREANU : *plimbare* (RI, 64); VÎLSAN : *să plimbe* (VCR, 43);

plimba și preumbla: CAMIL PETRESCU: *plimbă* (POO, III, 91) — *se preumblă* (P. Te., I, 235); VLASIU: *plimbîndu-se* (VDO, 52) — *preumblare* (VAP, 234);

plimba și primbla: SADOVEANU: *plimbare* (SO, XI, 344) — *mă primblu* (SO, IX, 433);

preumbla: BACOVIA: *se preumblă* (Bc. O., 238); HOGAȘ; *preumblă* (HDM, I, 100); SIMIONESCU: *se preumbla* (S. Fl., 186); XENOPOL: *preumblare* (XI, 44);

primbla: VLAHUȚĂ: *primblare* (VOA, II, 97).

Forma muntenească *(plimba)* cunoaște o foarte largă răspîndire la scriitori din toate regiunile țării. Dintre celelalte două, varianta ardelenească *(preumbla)* apare mai frecvent decît *primbla*, chiar la moldoveni, care apelează destul de rar la varianta răspîndită în propriul lor grai. DLRLC consideră drept formă literară de bază pe *plimba*, în timp ce *preumbla* și *primbla* sînt socotite variante literare ale formei muntenești. Ceea ce nu ni se pare justificat, pentru anul 1957, cînd atît *preumbla*, cît și *primbla* aveau deja o evidentă nuanță regională (și, poate, învechită).

rărunchi ~ rinichi

rărunchi: I. L. CARAGIALE: *rărunchilor* (CO, I, 77); DELAVRANCEA: *rărunchilor* (DO, I, 234); GALACTION: *rărunchi* (GOA, II, 28); LABIȘ: *rărunchii* (LPI, 40);

răruncl·i și rinichi: SADOVEANU: *rărunchi* (SO, III, 394) — *rinichi* (SO, VII, 724);

rinichi: BRĂESCU: *rinichi* (Br. Am., 134); CĂLINESCU: *rinichi* (CEO, II, 29); MARINESCU: *rinichii* (MPA, 59); PORA: *rinichiul* (PF, 7); PREDA: *rinichi* (Pr. R., 205); REBREANU: *rinichi* (RI, 24); UNIVERSUL 1937: *rinichiului* (U, 62/3); Dr. V. VOICULESCU: *rinichi* (VL, 260).

În vreme ce *rinichi* cunoaște o difuzare destul de largă în lucrări (fiind singurul folosit în cărțile de anatomie și medicină), *rărunchi*, deși răspîndit în întreagă Dacoromania (cu excepția Munteniei propriu-zise), se întîlnește mai rar. La cei cîțiva munteni la care e atestat, el apare în expresii sau cu accepții figurate. DLRLC îl consideră pe *rărunchi* drept „învechit și popular", iar DLRM drept „popular".

scuipa ~ scuipi ~ stupi

scuipa: AGÎRBICEANU: *scuipînd* (AA[1], 369); ARGHEZI: *scuipă* (AS, VII, 28); BART: *scuipau* (BE, 283); BLAGA: *scuipînd* (BH, 130); BOGZA: *am scuipat* (BAÎ, 200); BRĂESCU: *scuipînd* (Br. OA, I, 205); P. DAN: *scuipă* (DUB, 175); GÎRLEANU: *să scuipe* (GN, 38); HAȚIEGANU: *scuipatul* (HT, 38); HOGAȘ: *scuipă* (HDM, I, 26); IORGA: *scuipă* (IPA, II, 29); CAMIL PETRESCU: *ai scuipat* (POO, II, 678); CEZAR PETRESCU: *scuipînd* (PCV, 278); T. POPOVICI: *scuipa* (fig.; P. Se., 59); REBREANU: *scuipă* (RI, 165); SADOVEANU: *scuipă* (SO, XII, 411); TRANSILVANIA 1926: *să scuipi* (Tr., 3); VLAHUȚĂ:

scuipă (VSA, III, 322); VLASIU: *scuipa* (VDO, 80); G. M. ZAMFIRESCU: *au scuipat* (ZSMN, I, 87);

scuipa și scuipi: COȘBUC: *ai scuipat* (Cș. Po., I, 207) — *scuipește* (Cș. Po., II, 231);

scuipa și stupi: I. TEODOREANU: *a scuipat* (TP, 46) — *o stupit* (TP, 101);

stupi: CAMILAR: *stupindu-și* (CN, I, 11); CONTEMPORANUL 1890 — 1891: *stupesc* (C, 196).

Termenul muntenesc *scuipa* (răspîndit și în sudul Transilvaniei) s-a impus, fără dificultăți, ca literar. *Stupi (stuchi)*, general în Moldova, cu excepția Bucovinei, apare rar, numai la moldoveni, de obicei din rațiuni literare-stilistice.

La capătul acestei expuneri, putem afirma că textele literare scrise în perioada 1881—1960 demonstrează din plin orientarea hotărîtă pe care limba literară o dovedește acum în direcția definitivării sau reviziuirii unora dintre normele sale, sub influența graiului muntean. Faptul este vizibil în toate compartimentele limbii. În fonetică, în toate cazurile examinate de noi, limba literară a acceptat rostirile muntenești, cu cîteva excepții: *genuchi, strein (strin), subțioară (subsioară)* și *turbure (turbura)* în locul cărora limba literară a preferat rostirile nordice (moldovenești și ardelenești, uneori și bănățenești și chiar oltenești) *genunchi, străin, subsuoară* și *tulbure (tulbura)*. Tot nordice sînt și cîteva accentuări admise astăzi în limba literară: *fîrav, gingaș, mîrșav, scîrnav*. În morfologie, nemuntenești sînt numai formele refăcute ale verbelor cu radical în *d, n, t* și forma verbală *înconjur* (în cazul conjuncției *dacă* se poate spune mai degrabă că limba literară respinge forma muntenească *daca* și nu că ea l-ar fi luat pe *dacă* numai din graiurile nordice, întrucît, în zilele noastre, *dacă* e foarte răspîndit în Muntenia). În ceea ce privește lexicul, lucrurile sînt la fel de clare, deși situația diferă într-o măsură oarecare. Nefiind vorba de o normă literară propriu-zisă înainte de 1881, selecția a fost generală și deschisă, în principiu, oricărui rezultat. Acesta a fost însă aceleași ca în cazul foneticii și morfologiei; din cele 64 cuvinte (de bază) concurente (am făcut abstracție de variante), aparținînd la 26[44] serii sinonimice, termenul muntenesc este socotit întotdeauna literar (o singură excepție: *ginere*; în două cazuri termenii muntenești sînt socotiți dublete ale cuvintelor nordice: *bojoc, coșciug*). Nu e mai puțin adevărat că într-o serie de cazuri lucrările normative în vigoare acordă statutul de literar și termenilor nemuntenești (dar de obicei ca dublete sau variante). În această situație se află, de pildă, *mîță, ocol, pișca, pîntece, porumb, rărunchi, sicriu* (toate sînt dublete sau variante, afară de *pișca* și *sicriu*). Firește, în toate cazurile de mai sus, constatările noastre au în vedere numai fenomenele cercetate, care, deși numeroase, nu epuizează situațiile în care limba literară a avut de ales între două soluții diferite. Cum vom vedea îndată, privind în ansamblu limba literară contemporană, nu vom fi obligați să ne schimbăm concluziile.

[44] Deși au fost tratați împreună, termenii *înjura, înjurătură — sudui, sudalmă* alcătuiesc două serii sinonimice.

Vorbind, în mod justificat, despre orientarea limbii literare spre graiul muntean, nu trebuie să uităm totuşi că într-o serie de cazuri pronunţarea, forma sau termenul muntenesc s-au impus şi datorită prezenţei lor în unele graiuri moldoveneşti sau de peste Carpaţi, ceea ce a uşurat, fără îndoială, acceptarea lor unanimă. Desigur, sînt numeroase situaţiile cînd avem a face cu fenomene care sînt exclusiv muntenești : fonetisme ca *perete, speria, nisip, mulțumi, băşică, să arate,* cuvinte ca *ciupi, porumb* etc. Alteori însă, fenomenul poate fi întîlnit şi în Transilvania (fonetisme ca *ridica, şapte, repede*, forme de tipul *să dea*, sau cuvinte ca *os, cizmă* etc.), după cum nu puţine sînt cazurile cînd fonetismul sau forma literară apar, pe lîngă graiurile muntenești, şi în cele din Moldova : *pahar, lepădа, lucrez* etc. Există şi situaţii în care limba literară a acceptat fenomene muntenești extinse şi în sudul Moldovei sau al teritoriului de peste munţi (de ex. cuvîntul *zăpadă).* Sînt de amintit aici şi cazurile cînd un cuvînt s-a impus în limba literară şi datorită contribuţiei autorilor originari din arii în care el nu mai circulă astăzi. *Unchi*, de pildă (şi nu e singurul exemplu ce s-ar putea da), a pătruns în limba literară şi datorită moldovenilor care l-au folosit neîntrerupt în scris din cele mai vechi timpuri pînă astăzi (în zilele noastre în Moldova se spune *moş*, iar în Bucovina *uncheaş).* Cineva care ar considera că *unchi* provine în limba literară numai din graiurile muntenești, ardelenești şi bănăţenești ar face fără îndoială o greşeală.

Impunerea noilor norme s-a făcut treptat. Unele s-au fixat încă la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi în primele decenii ale celui următor (de ex. *genunchi, rupe, umbla) ;* altele (cele mai multe) abia în epoca dintre cele două războaie mondiale *(băşică, băutură, ghici, intra, întîi, mulțumi, nisip, perete, ridica, speria, stinge, şapte* etc.) ; cîteva, în sfîrşit, aproape de zilele noastre *(citi, cîine, seamă, seară, tinereţe, tulbure).*

Trebuie să arătăm, în încheiere, că toate aceste norme par a se fi impus mai devreme în lucrările ştiinţifice şi juridico-administrative decît în operele beletristice. Faptul se explică nu atît prin regionalismul declarat al unor scriitori (cum ar fi, de pildă, Sadoveanu şi, în general, moldovenii din generaţiile mai vechi), cît prin particularităţile specifice de expresie şi construcţie ale discursului literar. Literatura frumoasă (şi în particular proza) nu numai că nu respinge regionalismul (pe planul foneticii, morfologiei sau lexicului), dar îl consideră drept „fondul de rezervă" (ca să citäm cuvintele lui Chendi) la care scriitorul poate şi, uneori, trebuie să recurgă.

CONCLUZII

Pentru a rezuma în cîteva cuvinte constatările făcute în capitolul cu care încheiem expunerea noastră, vom spune că perioada dintre 1881 — 1960 trebuie considerată drept ultima etapă a drumului parcurs de limba literară în procesul de fixare a normelor unice supradialectale. Constatînd că în cei 80 de ani scurşi după 1881 s-au revizuit şi s-au definitivat unele norme primite la sfîrşitul perioadei precedente, sîntem obligaţi a admite că normele limbii literare contemporane, aşa cum se prezintă ele astăzi, au fost fixate abia în timpul din urmă, prin lucrările normative ale Academiei, apărute între 1953—1960. Aceasta nu înseamnă, firește, că procesul de unificare

lingvistică trebuie plasat, în întregime, în zilele noastre, ci numai că, fiind vorba de o acțiune de durată, ea își are etapa de încheiere în perioada anilor 1950—1960. Publicîndu-și ortografia, gramatica și dicționarele, Academia n-a făcut decît să consfințească, în tiparul normelor, o situație de fapt, rezultată dintr-o îndelungată, dar sigură evoluție a limbii literare. Desigur, ea ar fi putut s-o facă mai repede, poate chiar în 1932 ; principalul este însă că a făcut-o bine, chiar dacă a întîrziat puțin. Ceea ce reflectă reglementările academice, celelalte lucrări normative și textele literare este o tendință netă de modelare a limbii literare după graiul muntean. Putem spune, fără teama de a greși, că în perioada ce ne interesează limba literară suferă cea de-a treia influență muntenească, după cele din anii 1750 și 1840. Revizuirea normelor literare, care are loc acum în sensul muntenizării, după abolirea latinismului, n-a dus la desființarea limbii literare fixate în anii 1840—1880, în primul rînd pentru că, cu unele excepții, normele literare fundamentale nu au fost puse în discuție spre a fi înlocuite.

Avînd în vedere stadiul atins de limba literară în zilele noastre, putem afirma, ca pe un fapt devenit clar și deasupra oricărei discuții, că *baza dialectală a românei literare este graiul muntean*, impus la jumătatea secolului al XVIII-lea de tipăriturile bucureștene și rîmnicene, reașezat la temeliile limbii literare de latinismul generației de la 1840, în frunte cu Heliade, și reconfirmat în această ipostază, după 1881, sub directa influență a limbii vorbite în capitala țării, București. Privită, așadar, în perspectivă istorică, problema bazei dialectale nu mai pretinde statistici amănunțite, care să stabilească o ierarhie (e vorba de fonetică și morfologie, mai puțin de lexic), ci numai o precizare a ceea ce norma literară muntenească a eliminat spre a deveni normă unică sau, privind lucrurile din alt unghi de vedere, o consemnare a ceea ce nu e muntenesc într-o limbă care, în esența ei, se apropie foarte mult de varianta literară muntenească din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.

În limba literară scrisă, *normele literare fundamentale* au rămas, în ceea ce privește fonetica, identice, cu cîteva excepții, cu cele muntenești dinainte de 1840. Fac excepție rostirile moi ale consoanelor *ș*, *j*, în poziție „moale", în cuvinte ca *greșește*, *grijește* etc. Norma muntenească de pînă la 1840 *(greșaște, grijaște)* a fost părăsită în a doua jumătate a secolului trecut în favoarea celei nordice, ardelenești și moldovenești. E adevărat că dacă muntenii au scris *greșește*, *grijește* au făcut-o și pentru că în propriul lor grai verbele cu radical în *ș*, *j* au schimbat sufixul *-aște* în *-ește*, ceea ce modifică într-o oarecare măsură datele problemei (totuși rolul moldovenilor și al ardelenilor în impunerea actualelor forme literare este incomparabil mai mare decît al muntenilor). De observat că rostirea moale a celor două consoane a fost acceptată numai la verbele de conjugarea a IV-a și la adverbe, în timp ce în celelalte situații limba literară a urmat după 1881 rostirea sudică : *jale*, *șade*, *șale*, *șapte*, *șarpe*, *șase*.

Într-o situație în bună parte asemănătoare stau lucrurile cu rostirea dură a consoanei *r* în cuvinte ca *hotărăște*, *ocărăște*. Limba literară a respins la jumătatea secolului trecut norma muntenească *(hotăraște, ocăraște)* și a preconizat alta *(hotărește, ocărește)*, care era promovată de tradiția literară moldoveană și ardeleană. După 1881 s-a încetățenit fără dificultate redarea în scris a rostirii dure a lui *r* (cu *e* > *ă* : *hotărăște*, *ocă-*

răște), pe care au impus-o, deopotrivă, autorii moldoveni, ardeleni și munteni. Și aici avem o excepție, la conj. prez. pers. 3 sg. și pl. al verbelor *a arăta* și *a crăpa*, unde s-au impus formele muntenești *să arate* și *să crape* (dintre care *să arate* fusese folosită înainte de 1881, e adevărat că mai rar, și de ardeleni și moldoveni).

Ar fi o greșeală să socotim rostirile de tipul *ușă, vrajă* (cu *e* > *ă* după *ș, j* duri) drept nemuntenești, atîta timp cît ele se întîlnesc frecvent în graiurile muntenești din cele mai vechi timpuri (secolul al XVI-lea), iar scrierile elaborate în Țara Românească le consemnează neîntrerupt în cursul ultimelor cinci secole (alături de cele în *-e : ușe, vraje*). O observație similară în legătură cu rostirea moale a lui *d* în *de, deștept* etc. Formele cu *e* etimologic au marcat o prezență neîntreruptă în textele muntenești, chiar dacă uneori au fost concurate de formele cu *ă* [45].

În morfologie, sînt nemuntenești (dar oltenești !) formele refăcute ale verbelor cu radical în *d, n, t. Cred, ține* și *simt* provin atît din graiul moldovenesc, cît și din graiurile de peste munți (într-o oarecare măsură și din graiurile oltenești). Formele de conjunctiv de tipul *să țină* au intrat exclusiv din graiul bănățean, dar în impunerea lor în limba literară un rol important au avut toți scriitorii de peste munți. În ceea ce privește verbele cu radical în *r* (de care nu ne-am ocupat în lucrarea de față), lucrurile par să stea altfel, judecînd după repartiția actuală a fenomenului, deoarece formele refăcute se întîlnesc în toate cele trei mari provincii istorice românești. Curat bănățeană-hunedoreană este terminația *-u* a pers. 3 pl. a imperfectului indicativ.

Dacă avem în vedere *normele secundare*, adică acelea care acoperă de obicei pronunțări sau forme izolate sau de răspîndire mai mică, atunci lista particularităților nemuntenești ale limbii literare crește, fără a deveni însă prea bogată [46]. Nemuntenești sînt, astfel, trecerea lui *e* la *ă* în *străin*, a lui *e* la *i* în *nimeri*, a lui *o* la *u* în *cucon, cucoană* (dar *cocor, cocoș*), *n* păstrat în *amănunt*, propagarea lui *n* în *genunchi, mănunchi*, *r* > *l* în *tulbure, tulbura* [47]. Alături de formele *desfășor, înconjor, înfășor* și *măsor*, DLRLC admite drept literare, punîndu-le pe același plan cu acestea, și formele etimologice, răspîndite în nordul țării : *desfășur, înconjur, înfășur, măsur* (DLRM le consideră însă drept dublete, cu excepția lui *înconjur*, care e trecut pe primul plan; *Îndreptarul* admite drept literară forma *înconjur*). Tot aici vom aminti și pe *dacă* (cu *-ă*), care se găsește apro-

[45] Cîteva cuvinte în legătură cu unele fenomene cum ar fi, de pildă, rostirea moale sau dură a consoanelor *s, z, ț*. Limba literară a consacrat în acest caz norma muntenească, care promova rostirile moi ale acestor consoane. Oamenii de cultură din celelalte regiuni ale țării au acceptat-o cu atît mai mult cu cît ea coincidea, în parte, cu propria lor normă, care admitea alternanța rostirilor moi și dure ale consoanelor *s, z, ț* (norma „ideală" moldovenească, ardelenească și bănățeană coincidea cu norma muntenească). Este evident că, în acest caz, variantele literare nemuntenești și-au adus și ele partea de contribuție la constituirea normei literare, care, în condițiile concrete în care s-a produs unificarea, are totuși o origine muntenească. Observații similare se pot face și în legătură cu alte fenomene cum ar fi *ă* protetic, *e* median și final, păstrarea nealterată a lui *f* (și a celorlalte labiale) etc. (ele sînt valabile și în privința așa-numitelor trăsături secundare).

[46] Nu vom lua în considerație în cele ce urmează dubletele și variantele nemuntenești, pe care DLRLC (uneori fără temei și în dezacord cu *Micul dicționar ortografic* din 1953) le socotește drept literare, deoarece, declarîndu-le dublete sau variante, dicționarul a operat, deja, o clasificare ierarhică, promovînd unele fenomene și trecîndu-le pe plan secund pe celelalte.

[47] Trecem peste faptul că unele fonetisme circulă în arii restrînse și în Muntenia (*genunchi, mănunchi* sînt răspîndiți în întreaga Oltenia).

ximativ în aceeaşi situaţie cu fonetismele de tipul *slujeşte, hotărăşte* (vezi mai sus, p. 616). Firește, am ţinut seama numai de fenomenele pe care le-am cercetat în lucrarea de faţă, de aceea exemplele s-ar putea, eventual, înmulţi, fără ca numărul lor să devină însă prea mare[48]. S-ar putea să ni se reproşeze că în consideraţiile de mai sus n-am avut în vedere fenomenele muntenești pe care limba literară le respinge, cum sînt, de exemplu, *coprinde, a scri* sau *tutulor*[49], fonetisme sau forme care se întîlnesc în textele literare muntenești dinainte şi chiar de după 1881. Vom spune de la început că în aceste cazuri şi în altele asemănătoare graiurile muntenești şi, desigur, autorii munteni cunosc şi forma literară, care este, de cele mai multe ori, mai răspîndită decît forma considerată astăzi regională. Ar fi greşit, prin urmare, să se considere că *a scrie*, de pildă, este un element nemuntenesc în limba literară, atîta vreme cît el apare în textele muntenești din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea, este concurat de *scri* abia după 1800 şi n-a fost niciodată scos din circulaţie de acesta şi nici pus în stare de inferioritate numerică. Într-o situaţie asemănătoare se găsesc pronumele şi adjectivele demonstrative *ăsta, asta* şi *ăla, aia*, formele de viitor *o face, o să facă*, toate respinse de limba literară. Nu putem susţine că în locul lor norma literară supradialectală a acceptat particularităţi din alte graiuri. Într-adevăr, din secolul al XVI-lea şi pînă astăzi scriitorii munteni au folosit consecvent formele *acesta, aceasta, acela, aceea, va face*, care au existat odinioară în graiul muntean şi s-au menţinut în textele literare în virtutea tradiţiei, nefiind niciodată concurate, în mod serios, de formele „populare" de astăzi.

Este adevărat că *coprinde, scri, tutulor* etc. nu sînt acceptate în limba literară şi că problema bazei dialectale a românei literare poate fi examinată şi prin prisma a ceea ce această limbă a respins sau respinge (de citat aici fonetismele de tipul *greşaşte, pîraşte, şăd, uşe, dăschide*, la care ne-am referit mai sus). Nu încape îndoială că limba literară a respins şi respinge anumite particularităţi muntenești, fonetice şi morfologice. Numărul lor este cu mult mai redus însă decît al particularităţilor moldovenești şi ardelenești pe care norma literară nu le acceptă. Dacă ar fi totuşi să facem un catalog a ceea ce limba literară respinge şi este muntenesc, atunci va trebui, în primul rînd, să facem o categorie aparte din muntenismele pe care, înainte de 1840, le-a respins însăşi varianta literară muntenească, considerîndu-le abateri de la normă (aşa ar fi, de pildă, fonetisme şi forme ca *dă, pă, pîn, picere, ei merge, ei a făcut* etc.), şi altele care s-au transmis din varianta literară muntenească în limba literară de după 1860, unificată în liniile ei mari (e vorba de fonetisme ca *pîraşte, uşe, coprinde, tutulor* etc., de formele iotacizate sau de imperfectele în *-a*).

Lucrurile sînt, într-o oarecare măsură, mai complicate în privinţa l e x i c u l u i. Generaţiile dinainte de 1881 nu s-au interesat prea mult

---

[48] Cîteva fonetisme sau termeni nemuntenești au pătruns în limba literară prin expresii şi rămîn întrebuinţaţi numai în cadrul lor; vezi M. Avram, *Variante fonetice regionale în expresii literare*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucureşti, 1965, p. 28—31; vezi şi V. Breban şi I. Stan, *Raporturi lexicale între limba literară şi graiurile regionale*, în „Cercetări de lingvistică", II, 1957, p. 182—183; E. Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naţionale*, în „Limba română", IX, 1960, nr. 5, p. 72.

[49] Mai pot fi amintite aici, dintre fenomenele pe care nu le-am luat în consideraţie în lucrarea de faţă, fonetisme ca *bunioară, muştiriu, pişi, rîndurică, sîrman*.

de normele vocabularului limbii literare, afară, desigur, de latiniștii extremiști, care, asemenea lui Laurian și Massim, au recunoscut drept literari numai termenii de origine latină. Cum din asemenea delimitări arbitrare nu s-a ales nimic, constituirea vocabularului limbii literare a rămas în sarcina oamenilor de cultură din vremurile noastre, în condițiile liberei concurențe dintre termeni. Deși poate că procesul acesta nu este întru totul încheiat nici astăzi, deceniile care ne precedă au realizat totuși o cristalizare (acceptată în general) a lexicului literar.

Am văzut mai sus, din examinarea unui număr limitat de cuvinte aparținînd anumitor serii sinonimice, că și pe plan lexical majoritatea absolută a termenilor acceptați în limba literară o formează cei munteneşti, alături de care se întîlnesc, mai ales ca dublete și variante, și cîțiva termeni moldovenești și ardelenești. Cum o statistică, în asemenea condiții, nu-și avea rostul, iar una pe o scară mai largă a fost deja făcută, ne mulțumim să prezentăm aici rezultatele la care a ajuns V. Breban [50]. Examinînd un mare număr de hărți ALR I și II, pentru a stabili care este contribuția graiurilor dacoromâne la constituirea lexicului limbii literare, autorul a întocmit următoarea statistică:

ALR I (113 hărți): Muntenia: 40,7%; Moldova — 31%; Transilvania — 28,3%;

ALR II (256 hărți): Muntenia: 45,7%; Moldova — 30%; Transilvania — 24,2%.

În realitate, nu reiese în mod clar cum s-a ajuns la aceste procentaje. Pornind de la datele furnizate de autor, am stabilit următoarele:

a) dacă luăm în considerație cuvintele care apar numai într-una din cele trei provincii, adică termenii strict regionali, atunci procentajele arată astfel:

ALR I (19 cuvinte): Muntenia — 16 = 84,21%; Moldova — 2 = 10,52%; Transilvania — 1 = 5,26%;

ALR II (75 cuvinte): Muntenia — 48 = 64%; Moldova — 7 = 9,33%; Transilvania — 20 = 26,66%;

b) dacă luăm în considerație pe lîngă cuvintele de sub a) și pe acelea care sînt răspîndite în două din cele trei provincii, atunci datele statistice primesc următoarea înfățișare:

ALR I: din 37 de cuvinte, 25, adică 67,56%, sînt cunoscute în Muntenia, 19, adică 51,34%, în Moldova, iar 11, adică 29,72%, în Transilvania;

ALR II: din 168 de cuvinte, 141, adică 83,92%, sînt cunoscute în Muntenia, 82, adică 48,80%, în Moldova, iar 38, adică 22,61%, în Transilvania.

Problema de care ne ocupăm mai poate fi examinată și sub aspectul respingerii de către limba literară a unor termeni de diversă proveniență dialectală. Din nenumăratele cuvinte care și-au găsit loc în scrierile literare

---

[50] *În legătură cu formarea lexicului limbii române literare*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 93—95; considerații asupra contribuției graiurilor dacoromâne la constituirea vocabularului limbii literare se mai găsesc la I. Coteanu, *Româna literară și problemele ei principale*, p. 45—47; R. Todoran, *Noi particularități ale subdialectelor dacoromâne* în „Cercetări de lingvistică", VI, 1961, nr. 1, p. 70—71.

în ultimul veac, unele au fost reținute, altora, dimpotrivă, li s-a refuzat dreptul de a figura în lexicul limbii literare. O cercetare statistică asupra sorții pe care au avut-o termenii dialectali pătrunși în scrierile literare poate să urmărească nu numai elementele reținute de limbă, ci și pe cele respinse, indicațiile dobîndite în acest fel putînd fi semnificative.

Întemeiați pe un asemenea raționament, am numărat toate cuvintele regionale din DLRLC, care purtau o indicație asupra difuzării termenilor într-o anumită provincie (Mold., Bucov., Transilv. etc.), incluzînd în rîndul lor și variantele (în total 837 de unități). Indicațiile au fost luate în considerație ca atare, deși nu o dată ele erau susceptibile de corectări. Rezultatele la care am ajuns sînt următoarele (am reținut numai procentajele ce depășeau 1%). :

Tabelul nr. 10

Nr. crt.	Regiunea	Nr. cuvintelor	%
1	Moldova	477	56,98
2	Transilvania	125	14,93
3	Moldova-Transilvania	89	9,43
4	Moldova-Bucovina	45	5,49
5	Muntenia	27	3,22
6	Transilvania-Banat	18	2,15
7	Muntenia-Moldova	14	1,67
8	Transilvania-Bucovina	11	1,31

Grupînd regiunile în cele trei mari unități geografice și istorice ale teritoriului dacoromân, obținem următoarele rezultate (n-am ținut seama, în mod forțat, de o serie de termeni care apar în două din cele trei mari unități teritoriale) :

Tabelul nr. 11

Nr. crt.	Unități teritoriale	Nr. cuvintelor	%
1	Moldova-Bucovina	522	74,57
2	Transilvania-Banat-Maramureș	145	20,71
3	Muntenia-Oltenia	33	4,71

Restrîngînd și mai mult unitățile geografice și dialectale ale Dacoromaniei și reducîndu-le la două (nord și sud), obținem următoarele date (din motive similare celor expuse mai sus, am fost siliți din nou să neglijăm unele cuvinte) :

Tabelul nr. 12

Nr. crt.	Unităţi teritoriale	Nr. cuvintelor	%
1	Nord (Moldova, Bucovina, Transilvania, Banat, Maramureş)	783	95,95
2	Sud (Muntenia, Oltenia)	33	4,04

Ca orice statistică care fructifică date rezultate dintr-o selecţie efectuată de alţii, şi cea de sus poate provoca nedumeriri. Un cercetător avizat se va întreba de ce numărul moldovenismelor respinse e atît de mare în raport cu numărul ardelenismelor şi dacă faptul acesta trebuie să ne ducă la concluzia că termenii moldoveneşti primiţi în limba literară sînt mai puţini decît cei ardeleneşti. Firește că lucrurile nu stau aşa, iar numărul mare de moldovenisme respinse se datorează, în primul rînd, faptului (mai sînt şi alte cauze) că în bibliografia DLRLC a fost inclus un număr mult mai mare de lucrări moldoveneşti decît ardeleneşti. Dintr-o serie de motive, deci, cifrele statisticii noastre sînt *relative* şi trebuie luate ca o indicaţie generală asupra situaţiei reale din limba literară, ca o indicaţie generală şi totodată ca o indicaţie indirectă, *à rebours*, despre structura dialectală a lexicului literar românesc. Privite cu aceste corective şi în perspectiva lor reală, rezultatele statisticii noastre, coroborate cu cele consemnate de V. Breban, confirmă că, şi în ceea ce priveşte lexicul, la baza limbii literare se găseşte graiul muntean, cu observaţia, însă, că aici contribuţia celorlalte graiuri este mult mai importantă decît în fonetică şi morfologie.

În l i m b a l i t e r a r ă v o r b i t ă lucrurile se prezintă, în cea mai mare parte, la fel, ceea ce nu trebuie să ne surprindă de vreme ce ştim că aspectul vorbit al limbii literare urmează îndeaproape aspectul ei scris, pe care, dealtfel, se întemeiază. Atîta timp cît norma scrisă a optat pentru labialele moi, ar fi fost de neconceput ca limba literară vorbită să-şi manifeste preferinţa pentru rostirea dură a acestor consoane, şi aceasta cu atît mai mult cu cît centrul cultural al ţării se plasează în aria cu labialele moi. Rostirea literară românească este cea muntenească, cu excepţiile arătate mai sus, iar varianta în care ea tinde să se generalizeze este cea bucureşteană, impusă treptat după 1859 şi, mai cu seamă, după 1918. Nu au temei, aşadar, afirmaţiile lui E. Petrovici că rostirea literară românească ar avea la bază un compromis între pronunţarea muntenească şi cea moldovenească. Faţă de elementele nemuntenești de limbă ale variantei scrise, limba literară prezintă, în plus, şi unele particularităţi de accentuare caracteristice graiurilor din nordul ţării. E vorba de accentuările *fírav*, *gíngaş*, *mîrşav*, *scîrnav*, pe care *Îndreptarul* şi DLRLC le preferă celor muntenești, de variantele accentuale *încónjur*, *desfăşur*, *înfăşur*, *măsur*, puse de DLRLC pe acelaşi plan cu corespondentele lor sudice (*Îndreptarul* preferă, cu excepţia lui *încónjur*, variantele muntenești). Firește, aşa cum am arătat în *Introducere*, problemele care interesează limba literară vorbită nu sînt întotdeauna aceleaşi cu cele ce privesc limba literară scrisă, fie şi numai pentru că nu toate particularităţile de rostire, formele sau cuvintele în-

trebuinţate în limba vorbită au pătruns în sfera limbii scrise, iar dintre acestea numai o parte (e drept cea mai mare) a ajuns în limba literară scrisă. O serie de fenomene, cum ar fi fricativizarea lui *ĉ* în *ŝinŝ*, palatalizarea dentalei *d* în stadiul *đ*, închiderea lui *ă* final la *â*, trecerea lui *a* accentuat la *â* şi altele nu au pătruns niciodată sau au pătruns cu totul sporadic în textele literare. Sfera fenomenelor care urmează a fi luate în consideraţie de cel ce va examina problema bazei dialectale a limbii literare vorbite este, prin urmare, mai largă. Cu aceasta însă caracterul muntenesc al limbii literare vorbite nu ajunge a fi pus în discuţie şi nici măcar nu ne apare diminuat. Căci, din numărul fenomenelor noi aduse în discuţie, preferinţa limbii literare se îndreaptă, în majoritatea cazurilor, tot spre Muntenia.

Nu putem încheia aceste foarte sumare observaţii asupra limbii literare vorbite fără a aminti faptul că, spre deosebire de textele scrise, unde constatăm o unitate, fie şi relativă, în vorbire normele literare sînt mai puţin respectate, şi aceasta chiar de oamenii cei mai culţi şi fără a exista intenţia de a contraveni rostirii literare. Nu sînt rare cazurile (dimpotrivă!) cînd în discursurile cele mai solemne vorbitorii îşi trădează provenienţa dialectală prin cîte o abatere, trecătoare, de la reguli (nu sînt scutiţi de asemenea scăpări nici muntenii). Este la mijloc, fără îndoială, un decalaj între exprimarea literară scrisă şi cea vorbită, care se va menţine încă multă vreme.

Încheiere

1. Preocupare constantă a lingviștilor români din ultima sută de ani, problema bazei dialectale a românei literare a dat naștere unei bogate și, adeseori, contradictorii literaturi. Un mare număr de teorii au fost formulate în acest răstimp, iar dintre acestea cele mai multe continuă să se bucure și astăzi de un anumit credit în rîndul specialiștilor. Simplificînd la maximum lucrurile, putem spune că opiniile emise pînă în prezent se împart în două mari categorii, după cum susțin că limba română literară are la baza ei un singur grai sau că ea este rezultatul unei colaborări între graiuri.

Propunîndu-ne să cercetăm într-o lucrare monografică problema bazei dialectale a românei literare, am început prin a preciza că aceste două puncte de vedere nu se exclud unul pe celălalt, ci sînt, dimpotrivă, complementare. Limba literară este expresia unui dialect (grai) acceptat drept bază a unificării lingvistice și, totodată, rezultatul integrării tuturor sau cel puțin a unora dintre dialecte (graiuri). O serie de alte precizări cu caracter teoretic ne-au permis să înțelegem într-o lumină cît mai exactă procesul unificării lingvistice. E vorba de distincțiile stabilite între *limba scrisă* și *limba literară scrisă*, între *textele literare* și *cele neliterare*, între *limba literară scrisă* și *limba literară vorbită* (cu o privire specială asupra raportului istoric existent între ele). Abordarea problemei ce ne interesează putîndu-se face în perspective sincronice (rezumîndu-ne adică la a studia compoziția „dialectală" a limbii literare actuale) sau diacronice, am ales, cu toată convingerea, calea investigației istorice a limbii literare. Adoptînd un asemenea punct de vedere, se impunea să plasăm în timp procesul unificării lingvistice, ceea ce am făcut, așezînd extremele sale între secolele al XVI-lea și al XX-lea. Două mari epoci se delimitează în acest lung interval de timp : epoca anterioară primelor încercări de unificare a limbii literare și epoca în care, la capătul unui îndelungat proces, sînt elaborate normele unice supradialectale de astăzi. Pentru a înțelege exact evoluția limbi literare în epoca anterioară unificării, am pornit de la ideea că timp de secole, în lipsa unei *koiné*, acceptate de vorbitorii culți din diferitele regiuni ale Dacoromaniei, limba literară a cunoscut existența unor variante regionale, care sînt tocmai formele de realizare a limbii literare, prin care aceasta ființează în epoca respectivă. Odată formulat și fundamentat acest punct de vedere, era limpede că obiectul de studiu al cercetării bazei dialectale a românei literare devenea pentru noi urmărirea modului cum s-au constituit diferitele variante regionale ale limbii literare și cum au evoluat ele de-a lungul timpului, pentru a se contopi, în cele din urmă, în limba unică supradialectală. Am încercat să stabilim, în acest sens, care este graiul acceptat drept normă comună și ce parte au celelalte graiuri la constituirea limbii unice de cultură. Rezultatul cercetării noastre este, așadar, o istorie

a limbii române literare privită prin prisma raportului dintre norma literară și graiuri.

2. Propunîndu-ne să urmărim evoluția limbii literare scrise din cele mai vechi timpuri pînă astăzi, am început cu secolul al XVI-lea (1532 — 1588). Am putea numi acest interval perioada începuturilor limbii române literare, deși, așa cum am arătat într-un capitol special și am subliniat apoi în cursul expunerii, tradiția literară românească este mai veche decît cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea (de cînd datează textele literare ajunse pînă la noi), ceea ce se poate observa și din relativa coerență și statornicie a normelor urmate în diversele monumente de limbă. Spunem „relativă" pentru că oscilații și incertitudini există (mai ales dacă ne raportăm, comparativ, la situația de după 1600), iar acest lucru e făcut evident de amestecul spontan și difuz de norme existent în unele texte. Cercetînd limba tuturor monumentelor literare dinainte de 1588 și încercînd s-o localizăm, am reușit să stabilim existența a patru variante ale limbii literare : una muntenească — sud-ardelenească, una nord-moldovenească, una nord-ardelenească și, în fine, una bănățeană-hunedoreană. Deși textele circulă dintr-o regiune într-alta și, în funcție de exigență și de gradul de cultură, unii copiști admit fapte străine de varianta literară în care scriu și de graiul pe care-l vorbesc, nu se poate vorbi în această perioadă de o reală influență pe care ar exercita-o variantele literare între ele. Cu atît mai puțin nu se pot observa rezultatele vreunei acțiuni de hegemonie exercitate de unele graiuri, cum ar fi cel maramureșean sau cel muntean, așa cum au susținut diverși cercetători.

Perioada următoare (1588 — 1656) se caracterizează prin tendința de consolidare a unora dintre variantele literare, consecință directă a concentrării vieții culturale în jurul unor centre importante (capitale) din cele trei țări românești. În Moldova, centrul cultural se deplasează din Bucovina la Iași, deci spre sud, ceea ce nu va rămîne fără consecințe asupra normelor variantei moldovenești. Mitropolitul Varlaam, originar din părțile sudice ale Moldovei, va avea un rol important în cristalizarea definitivă a normei literare moldovenești. O schimbare asemănătoare a bazei dialectale cunoaște în această perioadă și Țara Românească. În mod logic, am spune, centrul cultural al Țării Românești s-a aflat în prima parte a intervalului (și poate chiar înainte) în Oltenia, unde se găseau cele mai importante mănăstiri. Față de norma coresiană, textele care se tipăresc la Govora prezintă unele particularități olținești (cum ar fi, de pildă, apariția destul de frecventă a rostirii dure a lui *s*, *z*, *ț*). Aceste trăsături „nemuntenești" vor dispărea după ce tipografia va fi mutată la Tîrgoviște, în centrul Munteniei propriu-zise, cînd se revine, în fond, la norma cărților coresiene. Centrul de greutate al activității culturale se deplasează și în Transilvania, ca și în Moldova, spre sud. Tipăriturile care apar la Bălgrad în anii aceștia fixează în scris o nouă variantă literară, sud-vest-ardelenească, care se caracterizează printr-o serie de trăsături, datorită cărora ea oscilează între varianta muntenească și cea moldovenească. Nu e vorba, însă, cum s-ar putea crede, de o selecție deliberată a oamenilor învățați din părțile locului, ci de un reflex (mediat, poate, uneori de tradiție) al graiurilor locale. Începînd, așadar, cu această perioadă, se impun pe prim plan trei variante literare românești, care tind să se afirme ca norme comune în provinciile unde au curs. În tot acest timp,

în jumătatea de nord a Transilvaniei, în lipsa unui centru cultural care să reunească eforturile oamenilor de carte din părțile locului, activitatea culturală se fărîmițează și se reduce, de obicei, la copierea unor texte venite de aiurea. Normele literare suferă unele variații în funcție de regiunile de unde erau originari scriitorii și devin (în unele cazuri) laxe, permițînd pătrunderea unor elemente din alte variante literare. Banatul se izolează în cadrul mișcării culturale românești, și aceasta în primul rînd pentru că, în marea majoritate a cazurilor, pune în circulație lucrări de inspirație calvină, scrise cu litere latine și ortografie maghiară (rămase, cu o excepție, în manuscris). În mod practic, variantele din nordul Ardealului și Banat au ieșit încă de acum din competiția pentru constituirea unei norme literare unice.

Venind vorba de unificare, trebuie să amintim că, deși ideea promovării elementelor comune din graiuri e pusă în circulație tocmai în această perioadă, nu se observă nici un efort notabil în această direcție. Cele trei variante principale ale românei literare ne apar ca niște ansambluri bine închegate de norme, în care (cu foarte puține excepții, de regulă de importanță secundară) elementele din afară nu au ce căuta. Respectarea normelor locale se observă într-o măsură mai mare în textele religioase (tipărite) decît în cele laice (care sînt manuscrise). Textele literare venite de aiurea sînt difuzate numai după ce au fost puse în conformitate cu normele locale. Prea puține lucruri se pot spune, în aceste condiții, despre eventualele influențe exercitate de variante între ele. S-a vorbit mult despre o influență muntenească (coresiană) care s-ar fi exercitat acum asupra scrisului literar din celelalte provincii românești. Drept reflexe ale unei asemenea înrîuriri au fost citate grafiile cu *îi* existente în unele texte (*cîine*, *pîine*; cf. și *giupîinească*, *tătîine*). O astfel de explicație e posibilă, dar nu singura care se poate aduce. Oricum, acceptarea (inconsecventă) a unei norme muntenești nu schimbă cu nimic afirmațiile noastre. Adevăratul rol jucat de cărțile muntenești tipărite (deci și de cele coresiene) a fost acela de a fi constituit, în unele cazuri, în care celelalte variante românești admiteau „alternanțele" (*-e/-i*, *s*, *dz*, *z*, *ț* moi / *s*, *dz*, *z*, *ț* duri etc.), o întruchipare a tradiției literare (unice).

Ceea ce impresionează în textele literare scrise în prima parte a perioadei următoare (1656 — 1715) este puternica presiune pe care o exercită graiurile asupra normelor literare din țările române. Fenomenul este vizibil mai ales în Muntenia și Moldova, unde (îndeosebi în *Biblia de la București* și, respectiv, în cărțile lui Dosoftei) se observă o tendință de a reduce decalajul existent între normă și grai. Tendința aceasta (oricît de accentuată ar fi fost într-o serie de cazuri) nu duce și nici nu putea duce la anularea completă a decalajului, dar s-ar fi soldat, fără îndoială, cu alte rezultate, dacă, odată cu anii 1690 — 1700, n-am observa, ca o reacție, îndrumarea, contrară, de a respecta normele, care în cele din urmă se impune. Dar perioada aceasta are o importanță particulară și pentru că în limitele ei asistăm la o serie de înrîuriri reciproce, care depășesc, de această dată, caracterul mărginit al unor modificări de amănunt în cîteva texte. O puternică influență moldovenească se exercită în anii 1678 — 1700 asupra textelor literare muntenești, avîndu-și punctul culminant în *Biblia de la București*. Ea se explică, înainte de toate, prin moldovenizarea textelor de către diortositorii și tipografii însărcinați cu

scoaterea lor la lumină și care erau originari din Moldova (Mitrofan, Chiriac, Atanasie). Nu mult după 1690, datorită în special lui Antim Ivireanul, vechile norme muntenești încep să fie respectate în toată puritatea lor (cu fireștile înrîuriri ale graiurilor locale). Moldova, în schimb, nu acuză o influență muntenească decît în ultimii ani ai perioadei (ea este de proporții reduse). O acțiune conjugată, moldovenească și muntenească, se exercită asupra scrierilor sud-vest-ardelenești. După ce primele tipărituri apărute începînd cu 1683 sînt scrise conform normelor tradiționale, o serie de cărți ieșite în jurul anului 1690 poartă o puternică și foarte vizibilă pecete moldovenească (tipograful lor este Chiriac Moldoveanul), în timp ce cărțile ce apar la sfîrșitul secolului al XVII-lea sînt colorate de muntenisme (ele sînt puse sub teasc de Mihai Ștvanovici, ucenicul lui Antim Ivireanul). Cu *Pînea pruncilor* (1702) se revine la norma tradițională, dar cu această lucrare se întrerupe activitatea tipografică în sud-vestul Transilvaniei pentru aproape o jumătate de secol. Viitorul variantei literare locale rămîne nesigur, cu atît mai mult cu cît procesul de „muntenizare" a graiurilor din această parte a țării va avea ecouri și în scrierile literare. Cu toate acestea, în chip aparent paradoxal, varianta literară sud-vest-ardelenească începe să exercite o influență destul de puternică (care va continua și în cursul secolului al XVIII-lea) asupra scrisului literar din nordul Transilvaniei. Aici, în condițiile menționate mai sus, vom constata, concomitent, și influențe muntenești și moldovenești. Cît privește Banatul, el desfășoară aceeași activitate în cerc închis, fiind ferit, în general, de influențe, dar și fără a influența pe alții.

În perioada următoare (1715 — 1780), mai exact în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, se încheie un proces ale cărui începuturi se plasează încă înainte de 1700 și anume naționalizarea serviciului divin, celebrat pînă atunci în limba slavonă. Este un eveniment de o importanță excepțională în istoria limbii române literare, a cărui semnificație o putem ușor explica, dacă avem în vedere rolul jucat de literatura religioasă în vechea cultură românească. El are loc în împrejurări de natură a favoriza expansiunea variantei literare muntenești și impunerea ei ca normă unică. În timp ce în Transilvania activitatea tipografică se întrerupe, practic, timp de aproape o jumătate de secol, iar în Moldova se manifestă sporadic, în Țara Românească ea continuă într-un ritm necunoscut pînă atunci, iar oficinele tipografice din București și Rîmnic difuzează prin zeci și zeci de cărți normele literare muntenești. Traducerea cărților bisericești de slujbă, începută de Antim Ivireanul (o mențiune specială pentru *Liturghiile* din 1713), este continuată de Damaschin din Rîmnic, așa încît, spre jumătatea veacului, aproape toate cărțile bisericești destinate oficierii diferitelor slujbe erau traduse și se tipăreau (uneori în mai multe ediții) la București și Rîmnic. Ceea ce a urmat e ușor de înțeles. Cartea muntenească a fost cerută în toate regiunile românești, răspîndindu-se rapid pînă în cele mai îndepărtate unghiuri ale țării. Cînd, spre 1750, tipografia de la Iași își intensifică activitatea, ea retipărește cărțile muntenești, lăsînd neatins nu numai fondul, ci și litera lor, admițînd adică, fără nici o modificare, normele literare ale originalelor. Un lucru similar se petrece la Blaj, în ciuda diferențelor confesionale și a interdicției de a difuza cărți ortodoxe (muntenești) în Ardeal. Așa se face că, la jumătatea secolului al XVIII-lea, varianta literară muntenească devine norma literară unică

în tipărituri (indiferent dacă acestea reproduceau sau nu originale muntenești). Întîia unificare a limbii române literare n-a avut loc, așadar, nici ca urmare a influenței cărților coresiene, nici ca o consecință a prestigiului cultural al *Bibliei de la București*, cum s-a afirmat pînă acum, ci, la jumătatea veacului al XVIII-lea, în condițiile specifice schițate mai sus.

Muntenizarea are loc, însă, înainte de toate, în producția literară tipărită. În manuscrise se promovează mai departe vechile norme, supuse unor revizuiri destul de importante, sub influența conjugată a graiurilor locale și a normelor literare muntenești. Observația e valabilă în special în privința Moldovei, unde diferențele dintre norma manuscriselor și cea a tipăriturilor sînt adesea tranșante și se pot observa ușor. În Transilvania de la sud de Mureș și Tîrnave deosebirile sînt mici, în timp ce în părțile de nord ale teritoriului de peste munți, unde nu se desfășura o activitate tipografică, textele literare manuscrise acuză o tot mai pronunțată influență muntenească pe măsură ce ne apropiem de jumătatea secolului al XVIII-lea și, apoi, depășim această limită.

Faptul că între limba tipăriturilor și cea a manuscriselor existau (în special în Moldova) o serie de diferențe nu va rămîne fără urmări asupra sorții limbii literare din anii 1750 — 1780, în condițiile în care literatura laică cîștigă din ce în ce mai mult teren în dauna literaturii religioase, al cărei rol în cultura română se încheie acum. Fiind scrise în special de laici, cărțile beletristice, științifice și juridico-administrative, care apar în număr din ce în ce mai mare în perioada 1780 — 1836, vor tinde să promoveze norma manuscriselor, admițînd în felul acesta unele particularități de limbă respinse de norma unică a anilor 1750 — 1780 (care rămînea, înainte de toate, o normă a cărților bisericești tipărite). Afirmînd acest lucru, nu trebuie să înțelegem că în Transilvania și Moldova se revine la sfîrșitul secolului al XVIII-lea la norma dinainte de 1750, ci numai că în cărțile tipărite semnate de moldoveni și ardeleni încep să pătrundă o serie de elemente nemuntenești de limbă, în proporție și cu o consecvență variabile de la carte la alta. Procesul acesta de regionalizare a limbii literare are o durată destul de lungă și e departe de a prezenta o desfășurare lineară. În Moldova, după o eclipsă trecătoare în anii 1780 — — 1800, norma unică muntenească continuă să fie promovată de tipărituri, cu relativ puține infidelități, și rămîne în vigoare pînă în 1829. Ea va primi lovitura de grație din partea lui Asachi și a colaboratorilor săi din cercul „Albinei românești". Aceștia vor promova și în tipărituri norma din manuscrise, ceea ce va duce, ce e drept, la o unificare a scrisului literar moldovenesc, dar va contribui, în același timp, în mare măsură, la diversificarea aspectului general al limbii române literare. Dar nu numai moldovenii, ci și muntenii se depărtează (prin Heliade Rădulescu) de norma anilor 1750 — 1780, e adevărat că într-o măsură mult mai mică (e vorba în primul rînd de promovarea lui *r* dur în *argintar*, *croitor* etc. și a auxiliarului *a* la pers. 3 sg. a perfectului compus). Scrisul românesc cunoaște și în regiunile de peste munți un proces similar de regionalizare, îndată după 1780 (mai pronunțat în lucrările bănățenilor), dar aici se observă, nu peste multă vreme, prin anii 1810 — 1830, o tendință de uniformizare lingvistică. E vorba de un fel de limbă comună ardelenească, realizată de Petru Maior printr-o recvaluare în spirit latinist a normelor unice din

1750 — 1780, paralel cu o selecţie, în acelaşi spirit, a unor elemente provenite din graiurile de peste munţi.

Meritul principal în procesul de (re)unificare lingvistică care are loc în anii 1836 — 1881 îi revine lui I. Heliade Rădulescu. Într-o serie de lucrări apărute în anii 1836 — 1839 şi care au avut un larg ecou în rîndul oamenilor de cultură români, marele scriitor a preconizat modelul unei limbi unice întemeiate pe tradiţie, adică pe norma unică a cărţilor bisericeşti. Aceasta trebuia să fie luată drept bază a unificării, nu însă fără a se opera o serie de modificări, înlocuindu-se unele fonetisme şi forme prin altele care urmau a fi recoltate din graiuri. Ca şi în cazul lui Maior, operaţia de selecţie avea să fie guvernată de criteriul latinităţii, alături de care Heliade invocă uneori criteriul „gramaticalităţii", pe cel al răspîndirii geografice şi pe cel eufonic. Modelul latin rămîne însă principalul factor de selecţie în procesul constituirii noii limbi literare. Nu e greu de văzut că, dintr-o serie de motive, norma unică propusă de Heliade era foarte apropiată de graiul muntean, aflat la baza limbii unice a anilor 1750 — 1780 şi cel mai conservator dintre graiurile dacoromâne, în special în ceea ce priveşte fonetica. Să nu uităm că noua *koiné* era, în mare măsură, expresia unor stări lingvistice mai vechi, arhaice, ajungînd astfel, în concepţia promotorului ei, mai aproape de latină. Prestigiul deosebit de care s-a bucurat Heliade a determinat acceptarea şi apoi difuzarea noilor norme, la capătul unui proces lent, al cărui punct terminus trebuie plasat în anii 1860 — 1880 (e vorba de generalizarea principalelor norme, precizarea celor de amănunt urmînd să se facă după 1880). Răspîndirea noii limbi literare a întîmpinat unele rezistenţe mai ales în Moldova şi (în mult mai mică măsură, e adevărat, dar faptul poate părea paradoxal) în Muntenia (e vorba de trăsăturile nemunteneşti ale noii limbi unice). Cea mai rapidă difuzare şi cea mai largă acceptare cunoaşte limba unică în Transilvania şi Banat, desigur şi pentru că aici ea fusese anticipată de Petru Maior şi era promovată de latinismul celor mai mulţi oameni de cultură.

În general, norma unică supradialectală a primit un ajutor preţios din partea scrierii cu litere latine, introdusă la 1860 în toate ţările române, care a consacrat o serie din normele sale. În variantele etimologice extremiste, scrierea cu litere latine a ajuns să promoveze, nu o dată, norme inexistente în codul heliadist şi aceasta pentru că, în fond, sistemele ortografice etimologice urmăreau să fixeze, trecînd peste tradiţie, o limbă literară artificială, expresie a unei presupuse purităţi strămoşeşti genuine. Societatea Academică Română, fundată tocmai pentru a codifica limba unică a tuturor românilor, a acceptat principiile heliadiste, dar, plasîndu-se pe poziţiile latinismului extremist şi recomandînd un etimologism intransigent, a contribuit în mai mică măsură decît ar fi putut s-o facă la impunerea normelor preconizate în anii 1840.

Reacţia antilatinistă crescîndă a impus o orientare nouă în problemele limbii literare, de care Academia a fost silită să ţină seamă. Lucrul acesta se observă mai puţin în *Regulile ortografice* din 1881 şi, într-o măsură mai mare, în cele elaborate în anii 1904 şi 1932. Convinsă, în fine, că rostul ei nu e de a crea limba de cultură românească, Academia se menţine în expectativă o bună parte din perioada următoare (1881 — 1960), lăsînd uzul să decidă înainte de a legifera. În condiţiile în care Bucureştiul devenise capitala României în 1862, iar în 1918 capitala statului român

întregit, influența exercitată de graiul muntean asupra limbii literare ne apare un fapt cît se poate de firesc. Încheierea procesului de unificare într-o serie de cazuri cînd normele nu se generalizaseră înainte de 1881, precum și reconsiderarea unor norme impuse de latinismul generației de la 1840 au loc, cu puține excepții, în sensul acceptării fonetismului sau formei muntenești. O largă selecție se petrece acum în domeniul lexicului, unde normele se fixează în această perioadă.

Consacrarea definitivă, în amănunt, a normelor limbii literare se face în anii 1953 — 1960, cînd Academia inițiază publicarea gramaticii, a dicționarului și a ortografiei, care vor fixa normele literare românești, interpretînd, în general corect, evoluția limbii române literare în secolul nostru. Cu unele excepții nu prea numeroase (în fonetică, morfologie și, mai ales, în vocabular), limba română literară scrisă are la baza sa graiul muntean sau mai exact spus vechea variantă muntenească a limbii literare din anii 1750, cu cele cîteva modificări operate de Heliade în 1829. Constatarea rămîne valabilă, credem, și în privința limbii literare vorbite, care se constituie în această perioadă, deși o cercetare specială asupra acestui subiect se impune a fi făcută.

3. Dacă aruncăm o privire retrospectivă asupra întregii istorii a limbii române literare, observăm trei momente importante, succedîndu-se la intervale de cîte o sută de ani, în procesul de unificare lingvistică. Sînt momentele 1750, 1840 și 1950.

Între cele două unificări lingvistice care au avut în loc în cadrul românei literare în anii 1750 și 1836 — 1881 (ultima din ele încheiată, practic, în anii 1950) se pot observa o serie de trăsături distinctive. Unificarea de la 1750 s-a realizat printr-un consens tacit al oamenilor de cultură, determinat de o puternică presiune a scrierilor muntenești tipărite. O sută de ani mai tîrziu, avem a face cu adeziunea deliberată a oamenilor de litere și știință, impusă de necesitatea constituirii unei norme unice supradialectale. În secolul al XVIII-lea, graiul muntean se afla singur la baza limbii literare; în anii 1836 — 1881, el este acceptat ca exponent al tradiției de unitate a limbii literare, primind însă o serie de elemente din alte graiuri. La 1750 graiul muntean se impune într-un interval foarte scurt ca bază a românei literare. În secolul trecut, norma unică se constituie la capătul unei evoluții de cîteva decenii (iar procesul continuă, de fapt, pînă în zilele noastre); ea se generalizează acum în toate genurile de scrieri, în timp ce, cu o sută de ani înainte, nu era urmată decît în tipărituri. În sfîrșit, unificarea de la 1750 nu datorește nimic deosebit unei anumite personalități care ar fi jucat un rol proeminent în constituirea normei supradialectale. Cunoașterea exactă a împrejurărilor în care s-a realizat unitatea limbii literare în secolul trecut pune în lumină meritele excepționale ale lui I. Heliade Rădulescu în procesul de constituire a normelor unice supradialectale. Conciliind tradiția literară cu realitatea lingvistică a vremii sale într-o sinteză elaborată în spiritul latinității și care, în linii mari, este acceptată și astăzi, el merită a fi numit de acum înainte, fără nici o rezervă, parafrazîndu-l pe Hasdeu, „părintele limbii române literare".

4. Afirmînd că normele literare actuale apar fixate în lucrările academice din anii 1953 — 1960, nu sîntem contrazișî de existența unor dublete sau variante literare. Simplul fapt că în română sînt admise sinonime ca *ceas — oră, timp — vreme* etc. nu constituie un argument în

favoarea tezei că româna literară nu ar fi fixată. Sinonime sau dublete (mai mult sau mai puțin numeroase) există în orice limbă literară, chiar într-una atît de fixată cum e franceza. Selecția pe care o cerea, pe drept cuvînt, Alf Lombard s-a făcut, în general, judicios și distincția între literar și non-literar este prezentă în toate lucrările normative ale Academiei. O ierarhie s-a stabilit apoi chiar atunci cînd au fost socotite drept literare două sau mai multe fonetisme, forme, variante sau sinonime lexicale.

Nu ne va împiedica, apoi, să afirmăm că limba literară este fixată nici faptul că normele Academiei sînt uneori ignorate, și nu de semidocți, ceea ce ar fi normal, ci de oameni din cei mai culți (în vorbire mai ales, dar și în scris). Există la unii intelectuali un spirit de insumisiune față de reglementările academice, care nu trebuie să ne surprindă într-o cultură tînără ca a noastră. Asemenea abateri, intenționate sau nu, nu depășesc, în general, limita faptului incidental și apar, după 1953, cu o insistență redusă. La urma urmei, abaterile nu fac decît să confirme existența normei, în măsura în care ele provoacă reacții din partea colectivității.

Desigur că actualele norme nu sînt eterne, iar fixitatea limbilor literare (mai ales a celor recent constituite) e întotdeauna relativă. În primele volume din seria nouă a dicționarului academic, statutul unor cuvinte apare schimbat în raport cu DLRLC (*mîță* și *ocol*, de pildă, au devenit din literare regionale). Asemenea modificări, inevitabile, nu trebuie privite, neapărat, drept dovezi peremptorii ale fragilității unor norme lexicale. E bine totuși ca ele să nu fie prea numeroase. Născută la capătul unei dificile evoluții, norma literară românească are nevoie de o perioadă mai lungă de stabilitate.

5. Cu riscul de a cădea în arbitrar, ne putem pune întrebarea (altfel cît se poate de legitimă) care e soarta actualei norme literare românești? E de așteptat ca, în viitorul apropiat, caracterul ei muntenesc să se întărească sau, dimpotrivă, ne vom găsi în situația de a înregistra pătrunderea unor elemente din celelalte graiuri?

În f o n e t i c ă, unde norma este foarte stabilă, nu credem că sînt de așteptat schimbări prea numeroase. Probabil că *Dicționarul limbii române* va retrage statutul de literar unor variante fonetice ca *ceti*, *daca*, *fărmăca*, *grier*, *întra*, *îndărăpt*, *întăi*, *mănuchi*, *năcaz*, *păhar*, *părete* etc., care sînt simțite astăzi ca avînd un caracter regional sau învechit, chiar dacă scriitori de primă importanță din generațiile precedente le-au pus uneori în circulație. Nu e greu de observat că în marea lor majoritate avem a face cu particularități nemuntenești de limbă. Ne putem întreba, de asemenea, cît timp vor mai rezista presiunii muntenești accentuările *fírav*, *gíngaș* și altele de acest fel, astăzi cînd pronunțarea muntenească este difuzată, pe toate căile, în cele mai îndepărtate colțuri ale țării. Unde e posibil, însă, să asistăm la impunerea unui fonetism nemuntenesc este la cuvîntul *urcior*. Fonetismul *ulcior* ar putea fi acceptat (și din considerente eufonice; se evită succesiunea celor doi *r*), tot așa cum s-a primit fonetismul analog *tulbure*. Nu ni se pare cu neputință ca rostirea nordică *subșuoară*, astăzi literară, să fie înlocuită de rostirea muntenească *subțioară* (*subsioară*), din ce în ce mai folosită în scris în ultima vreme.

În m o r f o l o g i e, probabil că DLR nu va urma exemplul DLRLC și va renunța să considere (fără temei), drept dublete morfologice literare, forme iotacizate ca *ascuț*, *prinz*, *rămîi*, sau forma (cu rotacism!!) *pîr* a

prepoziției *pînă* (nu sînt singurele exemple care se pot da). E de așteptat, apoi, cu timpul, ca formele verbale paroxitone *desfășur*, *înconjur* etc. să înceteze a mai fi socotite drept (dublete) literare. Se impune, în sfîrșit, ca într-o viitoare ediție a gramaticii formele *să deie*, *să steie* să fie considerate drept regionale, cum este socotită, dealtfel, forma *să vreie*.

Mai multe modificări sînt de așteptat în l e x i c, datorită posibilităților nelimitate pe care le au textele beletristice de a fructifica vocabularul regional. Se naște însă întrebarea dacă un cuvînt poate fi numit literar pentru că e folosit curent în literatura beletristică, în timp ce în celelalte stiluri ale limbii se așază în calea lui bariere de netrecut? Pot deveni, de pildă, *curechi* sau *mai* literare, atîta timp cît în lucrările științifice (de botanică și anatomie) prezența lor e de neconceput? S-a vorbit mult în ultima vreme de rolul jucat de marii scriitori în procesul de înavuțire a limbii literare cu elemente luate din graiuri. Nu e în intenția noastră de a pune sub semnul întrebării valabilitatea unor asemenea afirmații. Vorbind însă obiectiv, se poate oare spune că termeni ca *dărab* sau *povidlă* au devenit literari numai pentru că i-a folosit (uneori) Arghezi? Problema e destul de complicată și autorii noului dicționar al Academiei vor trebui să opereze cu prudență și, mai ales, cu criterii, pe cît posibil, exacte.

6. Scrutînd, așadar, anii care urmează, putem afirma că e de așteptat mai degrabă o consolidare, decît o slăbire a bazei dialectale muntenești a limbii literare. Aceasta nu exclude, desigur, în special în lexic, pătrunderea unor elemente din alte graiuri. Pentru a aprecia exact, va trebui să ținem seama de împrejurarea că, în țara noastră, capitala se găsește în mijlocul ariei de răspîndire a graiului aflat la baza limbii literare. E o constatare care ne permite să presupunem că un adagiu de felul italienescului „lingua toscana în bocca romana" nu va fi rostit, probabil, niciodată în românește

SCU LIBRARY CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

INDICE*

a) Autori

AARON, FL. 501, 502, 531
AARON, P. P. 410
AARON, V. 463, 480, 486
ACHIRIE, protopopul 221, 227
AGYAGFALVA, G. S. de ~ 305
AGÎRBICEANU, I. 548, 575, 576, 578—580, 582, 585, 586, 589—594, 596—599, 601, 605—607, 610—613
ALECSANDRI, V. 53, 512, 516—520, 521—530, 546
ALEXANDRESCU, GR. 490, 499, 503, 504, 507—512
ALEXICI, G. 228, 229, 255, 306, 360, 361
AMFILOHIE HOTINIUL 448, 459
ANDRIESCU, AL. 343, 494, 553
ANGHEL, D. 548, 582, 585—587, 589, 599, 603, 605—607, 609, 611, 612
ANTIM, ieromonahul 382
ANTIM IVIREANUL 329, 330, 332, 337, 341, 342, 351, 358, 371, 373, 377, 380, 389, 626
ARDELEANU, C. 576, 578—580, 581—583, 586, 587, 589, 590, 594, 595, 597, 599, 604, 605, 606, 609
ARGHEZI, T. 548, 553, 576—579, 582—587, 590, 591, 593, 594, 596, 598—606, 609, 610, 612, 613, 631
ASACHI, D. 530
ASACHI, G. 53, 148, 452, 461, 462, 486, 489, 491, 512, 514, 517—522, 529—531, 627
ASACHI, L. 448
ATANASIE MOLDOVEANUL 310, 626
AXINTE URICARIUL 312
AVRAM, A. 81, 113, 114, 223, 235, 250
AVRAM, M. 495, 558, 618
AVRAM, popa 352

BABEŞ, V. 548
BACOVIA, G. 575, 578, 585, 587, 594, 600, 603, 606, 608, 609, 611, 613
BALDINGER, K. 61
BANCIU, A. 552
BARAC, I. 463
BARASCH, I. 499
BARBU, E. 584
BARBU, I. 548, 575—580, 582—584, 586—590, 594, 595, 597, 599, 600, 603, 604, 606, 608, 610—612
BARCIANU, I. POP 534
BARIŢIU, G. 297, 489, 491, 531, 542, 543
BART, J. 583, 584, 587, 588, 589, 593, 598, 603, 604, 610, 612, 613
BASSARABESCU, I. A. 575, 576, 584, 593, 594, 598, 605, 609, 612
BĂLAN, I. 297, 331
BĂLĂŞESCU, N. 532, 533
BĂLCESCU, N. 499, 508
BĂNULESCU, ŞT. 584
BĂRBULESCU, I. 199, 200, 205, 295
BĂRNUŢIU, S. 531
BELDIMAN, A. 432, 448, 460, 461
BENIUC, M. 575, 576, 586, 588, 590, 596—598, 600, 602—604, 606, 607, 609—611
BENKŐ, L. 63
BIANU, I. 51, 69, 310, 378
BINDER, P. 248, 256
BLAGA, L. 548, 576, 578, 580, 582, 584, 586—588, 591, 593—595, 597, 598—600, 605, 606, 611, 613
BOCCACCIO, GIOVANNI 45
BOGDAN, D. P. 99, 101, 119, 121, 131, 152, 180, 181, 184, 188, 191, 192, 196, 204
BOGDAN, I. 199—201, 203, 214, 218, 242
BOGDAN-DUICĂ, G. 551
BOGZA, G. 576, 579, 581, 582, 584, 589, 590, 593, 598, 601—603, 606, 613
BOJIN, AL. 553
BOJINCĂ, D. 449, 481, 531
BOLINTINEANU, D. 490, 499, 503, 504, 508—510, 512
BOLLIAC, C. 499
BOLOCAN, GH. 8
BONFANTE, G. 45
BORZA, AL. 577—579, 582, 583, 588, 589, 591, 593, 596—599, 611
BOT, L. 380, 416
BOTEZ, D. 585, 602, 606, 607, 611
BOTEZ, I. 607, 610, 612
BRANIŞTE, V. 551
BRATUL, popa 247, 261

* Întocmit în cadrul sectorului de gramatică şi limbă literară al Institutului de lingvistică din Bucureşti de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Ion Gheţie, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş, Alexandra Roman şi Florentina Zgraon.

BRĂESCU, G. 584, 587, 594, 596, 597, 603, 605, 607, 609—613
BRĂTESCU-VOINEȘTI, I. AL. 576, 584—586, 594, 598, 605, 606, 610, 612
BRÂNCUȘ, GR. 437, 448, 513
BREABĂN-CHRISTACHE, S. 513, 516, 517, 518, 520, 524, 525, 529
BREAZU, I. 551
BREBAN, V. 618, 619, 621
BREZOIANU, I. 499, 512
BRÎNZEU, F. 115, 149, 155, 158, 173, 182
BRÖNDAL, V. 44
BUDAGOV, R. A. 45, 66, 67
BUDAI-DELEANU, I. 63, 433, 464, 466, 467, 469, 470, 482, 484, 486, 492, 531, 543
BUITUL, GH. 305, 358
BULGĂR, GH. 341, 437, 494, 499, 513, 547, 553
BYCK, J. 51, 52, 62, 70, 72, 74, 124, 426, 570

CAMILAR, E. 585, 587, 588, 598, 602—610, 614
CANCEL, P. 200, 201
CANDREA, I.-A. 96, 118, 137, 146, 148, 149, 151, 155, 205, 212, 232, 236, 255, 257, 572, 573
CANTACUZINO, C. 330
CANTACUZINO, I. C. 548
CANTEMIR, D. 58, 65, 158, 328, 329, 341, 342, 345, 349, 350
CARAGAȚĂ, G. 70
CARAGIALE, I. L. 548, 552, 553, 575—585, 587—590, 592, 594—607, 609, 610, 612, 613
CARAGIALE, M. I, 607
CARTOJAN, N. 51, 69, 213, 232, 274, 275, 329, 378
CAZACU, B. 52, 68, 180, 187, 275, 286, 287, 289, 294, 297, 331, 333, 343, 344, 347, 348, 380, 388, 437, 449, 464, 513
CĂLINESCU, G. 489, 548, 549, 575, 576, 578, 582, 584, 587—590, 596—598, 601, 603—607, 612, 613
CĂPĂȚÎNEANUL, S. 436
CĂPLESCU, C. 499, 521, 522
CÂNDEA, V. 331, 339
CERNA, P. 609
CHELARU, G. I. 568
CHENDI, I. 551, 615
CHESARIE, episcopul 377
CHIRIAC MOLDOVEANUL 340, 351, 357, 358, 371, 419, 420, 425, 626
CIHAC, I. GH. 512, 530
CIOBANU, ȘT. 207, 233
CIOCULESCU, Ș. 489, 549
CIOPRAGA, C. 551, 552
CIPARIU, T. 63, 297, 300, 304, 426, 491, 493—495, 497, 531, 532, 542, 543, 545, 551, 558, 564
CODRESCU, T. 53
CODRU-DRĂGUȘANU, I. 531
COMBIESCU, M. 286, 287
CORAVU, D. 426
CORESI, diaconul 49—51, 53—55, 73, 77, 214, 226, 240, 242, 247, 252, 253—260, 262, 269—271, 282—284, 297, 317—320, 323, 324, 342
CORESI, Ș. 212, 221, 247, 260, 272
CORLĂTEANU, N. 247
CORNILĂ, GH. Ș. 416
COSERIU, E. 74
COSTACHI, V. 435, 461
COSTEA, dascălul 330, 334, 339, 341
COSTIN, L. 118, 163, 178, 182, 191
COSTIN, M. 328, 342, 345
COSTIN, N. 342, 349
COSTINESCU, I. 501, 502
COSTINESCU, M. 9, 380, 388, 398, 435
COȘBUC, G. 548, 550, 551, 553, 575—577, 579—581, 583, 585—592, 594, 596—599, 601, 605—612, 614
COȘULA, AL. 515
COTEANU, I. 49, 52, 53, 61, 64, 66, 67, 69—74, 81, 494, 619
COTOȘMAN, GH. 113, 132, 144, 152, 157, 161, 167
CRĂCIUN, I. 215, 253
CREANGĂ, I. 489, 512, 517, 518, 520, 527
CREȚEANU, G. 547
CREȚU, GR. 275, 360
CRIȘAN, C. 553
CRIȘAN, ȘT. 466
CRUCERU, C. 499

DAMASCHIN DIN RÎMNIC 340, 377, 391, 426, 626
DAMIAN, V. 342
DAN, I. 513
DAN, P. 606, 613
DANTE ALIGHIERI 15, 61
DAVID-GAFIȚANU, D. 553, 576, 586, 589, 592, 593
DAVILA, AL. 608
DĂNESCU, S. 513
DELAVRANCEA, B. 548, 576, 578, 580, 581, 583, 585, 587, 589, 590, 592, 594—596, 598, 600, 602, 604—606, 608, 610—613
DELBOUILLE, M. 44, 59, 78
DEL CHIARO, A. M. 377
DEMÉNY, L. 214, 215
DEMETRESCU, TR. 610, 611
DEMETRIUS, L. 607
DENSUSIANU, O. 49, 50, 54, 70, 73, 79, 99, 103—105, 111, 115, 116, 119, 121, 125, 130, 131, 134, 139, 146, 151, 155, 159, 162, 163, 165, 168, 174, 175, 178, 179, 188, 191, 193, 195, 233, 244, 248, 257, 339, 432, 489, 548
DIACONESCU, P. 513
DIACONOVICI-LOGA, C. 449, 467
DIACONU, I. 101, 157

DIMA, AL. 513
DIMITRESCU, FL. 67, 241, 252, 254, 257, 513
DINU, T. 115, 157, 188
DOBRE, popa ~ din Braşov 254
DOBRE, popa ~ tipografui 297, 302, 305
DONICI, ALEXANDRU 529, 530
DONICI, ANDRONACHE 448, 460
DOROTHEI DIN MONEMBAZIA 333
DOSOFTEI, mitropolitul 51, 76, 122, 300, 328, 330, 338, 340—344, 347—352, 357, 358, 363, 369, 371, 373, 377, 625
DRĂGANU, N. 213, 215, 228, 229, 232, 233, 247, 253, 257, 297, 305, 310, 318, 319, 332, 360, 361, 366
DRĂGHICI, M. 448, 454, 462
DRĂGHICI, V. 462
DRIMBA, L. 406
DRIMBA, VL. 132, 310, 319
DUBĂU, T. 342
DUMA, popa IOAN 351, 358
DUMITRAŞCU, P. 553
DUMITRU RÎMNICEANUL 415
DUNĂREANU, N. 585, 589, 605, 607, 608, 611

EMINESCU, M. 489, 512, 517—521, 528, 530, 531, 547, 552, 588
ERBICEANU, C. 254
EUSTATIEVICI BRAŞOVEANUL, D. 380, 382, 385
EUSTRATIE LOGOFĂTUL 51, 286, 296

FARINACCIUS, P. 286
FÉNÉLON, FR. 463
FILARET, episcopul 377
FILIMON, N. 499, 512, 546
FILIP MOLDOVEANUL (MALER) 214, 219, 221
FILIP DIN URMENIŞ, popa 64
FISCHER, I. 499, 503, 504, 508, 509
FISCHER-GALAŢI, H. 568
FLOREA, popa 361, 365, 369, 373
FLORIAN, J.-P. 448
FOGARASI, ŞT. 305, 308, 359
FORRÓ, M. 255
FRANCOEUR, L.-B. 436
FRÎNCU, C. 171—173, 281
FUGARIU, F. 461

GAFIŢANU, D. 48
GALACTION, G. 548, 576, 578, 579, 583—585, 587 — 591, 593, 594, 598, 600, 602—608, 610—613
GALAN, V. EM. 603—605, 607
GÁLDI, L. 68, 229, 464
GANE, N. 607
GASTER, M. 49, 55, 70, 232, 257, 310, 311, 426
GAVRIL, popa 417—419
GĂLUŞCĂ, C. 233
GĂZDARU, D. 161
GENILIE, I. 436
GESSNER, S. 448
GESZTI, F. 221, 222
GHEORGACHI, logofătul 388, 396, 397, 404
GHEORGHE, popa 419
GHEORGHE DE SÎNGEORDZ 255
GHEORGHE DIN SEC 297
GHERGARIU, L. 195, 464
GHEŢIE, I. 570, 571
GHEŢIE, I. 98, 170, 215, 233, 248, 257, 275, 311, 331, 388, 406, 433, 434, 437, 462, 464, 499, 513
GHIBĂNESCU, GH. 146, 203, 286, 346
GIOSU, ŞT. 287, 343
GIUGLEA, G. 364
GIURESCU, C. C. 577—583, 586—592, 594, 595, 598—601, 606
GÎRLEANU, EM. 575, 585, 603, 610, 612, 613
GOGA, O. 548, 553, 578, 579, 582—585, 587, 589, 590, 593, 594, 597—599, 603, 605—607, 609, 611
GOLESCU, D. 432, 436, 445, 447
GOLESCU, I. 437, 439, 500, 501, 510, 512
GOLOPENŢIA-ERETESCU, S. 553
GORUN, I. 603
GRAUR, AL. 43, 52, 53, 72, 121, 158, 159, 558
GRECEANU, R. 330
GRECEANU, Ş. 330
GRECU, V. V. 531
GREGORIAN, M. 128, 134, 162, 175, 179, 182, 186
GRIGORE DIN MĂHACI, popa 310, 314, 316, 320, 321, 323
GRIGORIU, Z. 448
GUEVARA, A. de ~ 342
GUKHMANN, M. 46, 66, 71, 75, 78
GUSTI, D. 53, 521, 522, 548

HALICI-JUNIOR, M. 328, 359, 360, 366
HALICI-SENIOR, M. 305
HANEŞ, P. V. 46, 50, 70, 339, 437, 448, 464, 499, 513, 516, 517, 524, 526—528
HASDEU, B. P. 48, 54, 70, 73, 211, 257, 275, 310, 311, 314, 559, 629
HAŢIEGANU, I. 576, 577, 579, 580, 582, 588, 589, 591, 592, 594, 596, 598, 599, 601, 604, 613
HELIADE RĂDULESCU, I. 61, 63, 69, 74, 431, 432, 434, 436, 437, 441, 445—448, 477, 485, 486, 488—494, 496—500, 502, 510, 511, 516, 528—532, 534, 542—546, 551, 557, 616, 627—629
HELLMUTH 463
HELTAI, G. 221
HERCE, ŞT. 221
HERODOT 45
HERVAY, F. 215

HETCO, G. 158, 178, 179, 182, 188, 194
HILL, G. 501, 502
HOFFHALTER, R. 228
HOGAȘ, C. 548, 550—552, 575, 577, 578, 581—585, 590, 595, 603—605, 607, 608, 610—613
HRISTEA, TH. 553
HUTTMANN, A. 248, 256

IANCU, V. 159
IANE, popa 247, 252, 255, 256
IBRĂILEANU, G. 58, 59, 70, 350, 551, 552, 579, 597, 598, 606, 610
IOAN CALECA 252
IOAN, diacul 73, 310, 310—321, 323, 327
IOAN HRISOSTOMUL 330
IOAN MUNCĂCEANUL, diacul 416
IOAN DE PRISLOP, mitropolitul 91, 299, 302
IOAN ROMANUL (FRÎNCUL) 330
IOAN RÎMNICEANUL 415
ION, popa 418
ION ROMÂNUL, popa 273, 275, 278, 284, 286, 287, 305
IONAȘCU, R. 437, 449, 464, 499, 500, 513, 514, 531, 532
IONESCU, F. 499
IONESCU, I. 512
IONESCU, L. 513
IONICĂ, I. 174
IORDAN, I. 45, 56, 59, 63, 70, 140, 178, 180, 181, 188, 191, 294, 388, 396, 405, 513, 553, 569, 576—579, 582, 588, 590—594, 597—599, 603, 610
IORGA, N. 54, 60, 69, 121, 211, 213, 232, 233, 255, 257, 259, 274, 329, 331, 340, 378, 398, 404, 427, 432, 489, 548, 578, 581, 584, 587, 591, 592, 613
IORGOVICI, P. 463, 481, 482
IOSIF, ST. O. 548, 578, 582, 585—587, 590, 591, 598, 603, 606—609, 611, 612
IRIMIA, D. 513
ISOPESCU, C. 306
ISPIRESCU, P. 499, 510, 511
ISTRATE, G. 57, 59, 114, 117, 241, 248, 256, 339, 513, 532, 550, 552, 553
ISTRĂTESCU, AL. 118
IȘTVANOVICI, M. 351, 358, 371, 626
ISZER, A. 532—534
IVĂNESCU, G. 48, 49, 51, 54, 55, 58, 60, 65, 70, 71, 73, 74, 77, 78, 92, 141, 145, 202, 241, 248, 254, 270, 295, 303, 310, 311, 319, 315, 350, 405, 426, 437, 547

JARCEVA, V. N. 44

KELEMEN, B. 161, 352, 416
KOGĂLNICEANU, M. 53, 491, 512, 521, 522, 527, 529, 530
KRETZULESCU, N. 499
KUHN, A. 44, 75

LABIȘ, N. 609, 613
LACEA, C. 257, 343, 347—349
LALESCU, TR. 548
LAMBRIOR, AL. 48, 58, 59, 199
LAURIAN, A. T. 496, 497, 531, 544, 551, 619
LAZĂR, GH. 464
LĂNCRĂNJAN, I. 584
LĂPĂDATU, I. 531, 543, 544
LĂZĂRESCU, P. 499
LEON, N. 608
LEONTE, L. 490, 513, 516, 517, 526, 527
LESNEA, G. 587, 590, 605, 609
LOMBARD, A. 61, 68, 172, 630
LONGINESCU, S. G. 291
LOVAS, FR. 305
LOVINESCU, E. 548, 549
LOVINESCU, H. 584
LUCA, IOSIF, 405
LUCACI, ritorul 242, 245—247, 259—261, 293
LUDESCU, S. 330
LUPAȘ, I. 575, 577—583, 585, 588—590, 592—594, 596, 597, 599, 600, 605
LUPESCU, ieromonahul RADU 387
LUPU, N. GH. 577, 579, 582, 586, 591—594, 596, 599, 601, 608
LUTHER, M. 45, 61

MACARIE, gramaticianul 388, 397, 398, 405
MACEDONSKI, AL. 576, 579, 580, 581, 587, 588, 591, 593, 598, 600, 603—605, 609, 611, 612
MACREA, D. 59, 60, 70, 122, 135, 532, 558, 561, 563
MAIOR, GR. 406, 411
MAIOR, P. 300, 433, 463, 464, 466, 480, 482—484, 486, 488, 492, 500, 543, 546, 627, 628
MAIORESCU, I. 531
MAIORESCU, T. 82, 490, 512, 551, 553—555
MANASSES, C. 275
MANCAȘ, M. 553
MANOLESCU, N. 549
MARCO, I. 403
MARDARIE COZIANUL 274, 275, 278, 284—286, 309, 322, 323, 363
MAREȘ, AL. 9, 90, 150, 177, 193, 211, 214, 215, 219, 221, 242, 247, 248, 253—255, 286
MARIEN, diacul 221, 226
MARIN, A. 512
MARINESCU, GH. 548, 577—579, 582, 583, 588—590, 592—594, 596, 599—601, 608, 611, 613

MASSIM, I. C. 496, 497, 500, 541, 551, 619
MAZILU, D. T. 248
MĂCĂRESCU, N. 514, 515
MĂRDĂRESCU, M. 513
MĂRII, I. 9, 174
MICLĂU, P. 46
MICU, D. 549
MICU, S. 431, 435, 463, 465—470, 480, 482
MIHAI, popa 247, 252, 255
MIHAIL, Z. 449
MIHELȚEANU, N. I. 532, 533
MILESCU, N. 330, 339, 371
MILLO, M. 53
MILLOT, C.-FR. 463
MINULESCU, I. 585, 605
MIRČEV, K. 201
MIRONESCU, I. I. 584, 585, 593, 610
MITROFAN, episcopul 330, 340—342, 357, 371, 379, 626
MOLIN, V. 426
MORARIU, L. 174
MOROIANU, E. 179
MOROIU, C. 436
MOXA, M. 272, 274, 275, 277, 278, 281, 283, 284, 286, 322, 323
MUMULEANU, B. P. 432, 434, 436, 447, 486
MUNTEAN, V. 421
MUNTEANU, G. I. 516—518, 520, 532, 533
MUNTEANU, ȘT. 513, 553
MUREȘANU, A. 543
MUREȘANU, FL. 287

NANDRIȘ, O. 124
NAUM, T. A. 82, 567, 568
NĂDEJDE, I. 54, 56, 58—60, 433, 493, 551
NĂSTUREL, UDRIȘTE 275, 330
NEACȘU DIN CÎMPULUNG 199, 206, 211
NECULCE, I. 64, 378, 387, 395, 396, 398, 402, 404, 405
NEGOMIREANU, D. 532
NEGRUZZI, C. 53, 431, 488, 489—491, 512, 516—520, 524—527, 529, 530
NEGULESCU, C. 552
NENIȚESCU, C. D. 548
NESTORESCU, A. 435, 437
NETEA, V. 532
NICULESCU, AL. 44, 553
NOVACOVICIU, E. 194

OBRADOVICI, D. 463
ODOBESCU, Al. I. 499, 510—512
OLTEANU, P. 248, 255, 287, 317
ONCIUL, D. 548, 564
ONU, L. 67, 275, 286, 287, 289, 294, 296, 297, 331, 333, 343, 344, 347, 348, 380, 388, 437, 449, 464
OPREA, diacul 247
ORZEA, R. 171, 172

PAMFIL, V. 179—181, 184, 188, 191, 192, 202, 222, 226, 255
PANN, A. 504, 510
PANAITESCU, P. P. 67, 73, 200, 204, 211, 232, 233, 247, 248, 254, 310, 427
PANAITESCU-PERPESSICIUS, D. 513
PAPACOSTEA, Ș. 212
PAPAHAGI, T. 115, 117, 134, 148, 151, 173—175, 178, 180, 188
PAPAVICI, PETRU ~ RÎMNICEANUL 415
PAPIU-ILARIAN, AL. 531
PARHON, C. I. 548
PASCU, G. 55, 56, 59, 239, 256
PASTIA, D. 531
PAȘCA, ȘT. 178, 200, 202, 204, 206, 248, 257, 275, 281, 352, 356, 358
PAVEL, dascălul 416, 420
PAVEL, T. 553
PĂUN-PINCIO, I. 597, 605, 606
PĂTRĂȘCANU, D. D. 575—580, 582, 586, 588, 590, 592—597, 599—601, 604, 608, 609, 611
PĂTRU DIN TINĂUD, popa 364, 365, 368, 369, 373
PĂTRUȚ, I. 149, 174, 418
PÂRVAN, V. 548
PENROT, J. 46
PERVAIN, I. 532
PEȘTIȘEL, M. 221, 227
PETCU', ST. 464, 553
PETRARCA, FRANCESCO 45
PETRE, popa 418—420
PETRESCU, CAMIL 518, 553, 576, 578, 579, 581, 583—586, 588—590, 593—595, 597—600, 602, 603, 605, 606, 608—613
PETRESCU, CEZAR 518, 575, 576, 578—581, 583—585, 588—591, 594, 595, 597—599, 602, 604—607, 609—613
PETROVAY, N. 364
PETROVICI, E. 57, 62, 65, 69, 70, 104, 112, 120, 131, 135—137, 140, 150, 154, 166, 170, 180, 182—185, 187, 189, 193, 200, 203, 214, 215, 226, 343, 493, 558, 559, 561, 618, 621
PETRU SIBIANUL 415
PETRU ȘCHIOPUL 182
PHILIPPIDE, A. 55, 56, 59, 60, 70, 141, 145, 548, 551, 569, 571
PILLAT, I. 610
PIOTROVSKIJ, R. G. 179
PIRU, AL. 214
PISCUPESCU, ȘT. 436, 447
PIUARIU-MOLNAR, I. 463, 480
PLEȘOIANU, GR. 434, 436, 441
POGOR-TATĂL, V. 490
POENARU, B. 501, 502
PONI, P. 547, 548
PONTBRIAND, R. 500
POP, GH. 421
POP, L. 513
POP, NICHIFOR 416
POP, S. 135, 166, 180, 193, 226, 239

POP, ŞT. 566, 567
POPA, AT. 229, 286, 287, 364
POPA, V. I. 605, 610
POPA, M. 553
POPOVICI-BĂNĂŢEANUL, I. 606
POPESCU, C. 568
POPESCU, L. 553
POPESCU, R. 330, 378, 379, 381, 387
POPESCU, R. SP. 553
POPESCU, SP. 610
POPESCU-SPINENI, M. 331
POPOVICI, A. I. 366
POPOVICI, D. 62, 63, 432, 489, 491
POPOVICI, I. 127, 128, 134, 165, 178, 221, 222
POPOVICI, I. A. 364
POPOVICI-STOLOJAN, R. 415
POPOVICI, T. 584, 585, 588, 602—606, 608—610, 613
POPP, I. 297
PORA, E. A. 576—579, 581—583, 586, 588, 591—593, 596, 598, 600, 601, 608—611, 613
POTECA, E. 432
PREDA, M. 578, 584, 587, 588, 591, 592, 595, 599, 601, 603, 606, 607, 609, 612, 613
PROCOPOVICI, AL. 214, 248
PURDELA, M. L. 97, 98
PUŞCARIU, S. 54, 82, 94—96, 101, 108, 109, 111, 116, 119, 124, 126—129, 132, 140, 146, 147, 149—151, 155, 157, 158, 166, 168, 175, 179—181, 185, 186, 188—192, 194, 213, 227, 248, 257, 274, 310, 329, 378, 464, 548, 559, 560, 567, 568, 576—583, 588, 590—592, 595—599, 601
PUŞCHILĂ, D. 343

RAICEVICH 427
RACOVIŢĂ, EM. 548
RADU DIN MĂNICEŞTI, diacul 257—260
RALEA, M. 576, 577, 579, 581—583, 588—593, 595—601
RĂDULESCU-MOTRU, C. 548, 579, 582, 588, 591, 594, 595, 601
RĂUTU, N. N. 499
REBREANU, L. 548, 575—581, 583—585, 587, 589, 591, 593, 595, 597, 599, 602—610, 612, 613
RIZESCU, I. 9, 193, 242, 243, 286, 287
ROBCIUC, I. 183
ROQUES, M. 221, 222
ROMANESCU, I. 564
ROMANESCU-POPOVICI, M. 415
ROSETTI, AL. 50, 65, 70, 73, 79, 93, 94, 97, 102, 103, 106, 109, 116—119, 122—125, 129, 130, 134—136, 137, 139, 146, 148, 149, 150, 152, 156, 157, 161, 162, 169, 175, 177, 186, 190, 196, 199, 202—205, 212, 214, 215, 226, 227, 229, 230, 233, 239, 241, 242, 246—248, 252—254, 275, 286, 287, 289, 294, 297, 310, 311, 314, 319, 331, 333, 343, 344, 347, 348, 380, 388, 437, 464, 499, 513, 570, 579, 582, 588, 589, 594—596, 600, 601
ROSETTI, C. A. 510
ROŞU, M. 416, 481
RÜCKERT 448
RUS, IOAN 531, 543
RUS, IOSIF 351
RUSSO, A. 490, 512, 516, 517, 526—528, 530
RUSU, GR. 122, 124, 127, 136, 137, 142, 240, 294
RUSU, V. 136, 140, 145

SAARESTE, A. 53
SADOVEANU, M. 548, 552, 575—585, 587—592, 595, 597, 599—613, 615
SAHIA, AL. 603, 605, 607, 610
SAINT-PIERRE, B. de 448
SALA, M. 124, 127, 134, 150, 185, 190, 227
SANDU-ALDEA, C. 587
SANDUL, tipograful, zeţarul 403, 415
SAUSSURE, F. de 43
SĂULESCU, G. 53, 448, 449, 452, 459, 462, 486, 514, 521, 522, 528
SBIERA, I. G. 233
SCORPAN, GR. 287, 513
SCRIBAN, A. 94, 95, 566, 573, 574
SCRIBAN, F. 53
SCRIBAN, N. 514
SCRIDON, G. 553
SCURTU, I. 135
SECHE, L. 53, 464, 513
SECHE, M. 53, 449, 450, 464, 513, 516—522, 526
SELIVESTRU, ieromonahul v. Silivestru
SFÎRLEA, L. 464
SILIVESTRU, ieromonahul 275, 283, 297, 323
SIMION, diacul 410
SIMION DASCĂLUL 272, 287, 289
SIMION ŞTEFAN 270, 273, 297, 299, 303, 329, 357, 358
SIMIONESCU, I. 576—580, 582—592, 594, 597, 599, 602, 606—608, 611, 613
SIMONESCU, D. 388, 418, 513, 521, 522, 527
SION, G. 512
SLAVICI, I. 547, 548, 575, 576, 578, 582, 585, 586, 590, 594, 595, 598—603, 605—608, 610, 612
SOLOMON, C. 331
SOTIRIOVICI, DUCA ~ din Thassos 403, 404, 427

SMOCHINĂ, N. 242
SPACU, GH. 548
STAMATI, C. 515
STAICU GRĂMĂTICUL 329, 330
STAMATI, IACOB ~ PUTNEANUL 393, 406, 427
STAN, E. 554
STAN, I. 137, 618
STANCU, Z. 583, 584, 591, 601—604, 606, 610, 612
STĂNOIU, D. 580, 610
STILESCU, V. 509
STOIA, N. 567, 568
STOIAN, I. 495
STOICA, N. 416, 481
STOILOV, S. 548
STREINU, VL. 489, 549
STRILBIȚKI, M. 449, 460
STRUNGARU, D. 155, 291
STURDZE MOLDOVEANUL, VASILE 360, 363, 364, 366, 369, 371, 417
SUCHIANU, I. 569
SULICĂ, N. 186, 211, 215, 247, 248, 252
SZEGEDI, GERGELY 229
SZENCZ, ALBERT MOLNÁR de 359
SZTRIPSZKY, H. 228, 229, 255, 306, 360

ȘANDRU, D. 114, 115, 118, 124, 127, 128, 134, 136, 140, 146, 149, 151, 155, 158, 162, 164, 165, 173, 175, 178, 182, 187
ȘĂINEANU, L. 437, 499, 571, 572,
ȘCHIAU, O. 380, 416
ȘCOLERIU, T. 449, 460
ȘINCAI, G. 431, 433, 435, 463—468, 480, 482—484, 486, 551
ȘOANUL, P. 382
ȘTEFAN DASCĂLUL MOLDOVEANUL 416
ȘTEFAN, diacul 364, 365, 369, 373
ȘTEFAN, popa 417
ȘTREMPEL, G. 331, 371
ȘUTEU, F. 495

TAGLIAVINI, C. 68, 130, 229, 306, 360
TAMÁS, L. 306
TEAHA, T. 109, 140, 146, 149—151, 154, 165, 168, 178, 182, 188, 189, 194, 554
TEMPEA, R. 380—382, 434, 467, 468, 486
TENORA, B. 233
TEODOREANU, I. 575—582, 584, 586—588, 591, 595—597, 599, 600, 603, 605, 607, 610—612
TEODORESCU, E. 437, 449
TEODORESCU, I. 448, 462
TEODORESCU, M. 69, 135, 170, 181, 184, 194, 196, 275, 284, 287, 352, 433, 462
TEODOSIE RUDEANU 275
THEODORESCU, B. 380, 426
THEODORESCU, D. 567, 568
TIKTIN, H. 141, 565, 566, 568, 569, 571, 572, 574
TOADER, diacul 247, 252
TOCILESCU, GR. 345
TODORAN, E. 552
TODORAN, R. 64, 83, 96, 98, 110, 111, 119, 123, 151, 161, 168, 172, 178, 181—184, 186, 188, 191, 192, 395, 464, 619
TOMESCU, M. 176, 380
TOHĂNEANU, G. I. 554
TOMA, popa 254
TOPÎRCEANU, G. 578, 584, 589, 602—604, 610—612
TORDAȘI, M. 221
TORDAȘI, P. 228, 255
TUDORAN, R. 584, 602, 606
ȚEPELEA, G. F. 297
ȚICHINDEAL, D. 463, 471, 477, 481, 482
ȚIȚEICA, GH. 548

UDRESCU, D. 176
ULLMANN, S. 61
URECHE, GR. 272, 287, 289, 342
URS DIN COTIGLET, popa 364, 365, 368, 369
URSU, D. 513
URSU, N. A. 345, 380, 388, 432, 434, 437, 449, 464, 489, 499

VAIDA, V. 173, 178—180, 186, 188, 194
VARLAAM, mitropolitul 51, 75, 213, 282, 286, 287, 289, 290, 293—297, 322, 323, 328, 338, 343, 349, 351, 358, 366, 370, 371, 398, 624
VARTOLOMEI, popa 364, 366
VASICI, P. 531, 536, 541
VASILE MOLDOVEANUL 416
VASILIU, AL. 100
VASILIU, EM. 168
VĂCĂRESCU, IANCU, 436, 447
VĂCĂRESCU, IENĂCHIȚĂ 434, 437, 438, 446, 485, 486
VENDRYES, J. 43, 45
VIANU, T. 489, 494, 499, 548, 549
VICIU, A. 174, 175
VINEA, I. 584
VINOGRADOV, V. V. 47, 63
VISKI, I. 228, 359, 360
VÎLSAN, G. 577—579, 582, 584, 586—589, 591, 593, 594, 598—601, 612
VÎRNAV, C. 512
VÎRTOSU, E. 331
VLAD DELAMARINA, V. 64, 553
VLAHUȚĂ, AL. 548, 553, 576, 578—580, 583—587, 590, 591, 593, 598, 601, 603—607, 609, 612, 613
VLASIU, I. 605, 609, 613, 614

VLASTARIS, M. 242
VOICULESCU, V. 613
VOLSKII, V. 420
VRABIE, EM. 184
VULCAN, I. 531
VULPE, M. 554

WEIGAND, G. 94, 111, 113, 118, 119, 124, 127, 130, 134, 142, 147, 151, 152, 162, 165, 168, 171, 173, 174, 177, 178, 180, 188, 191, 192, 194

XENOPOL, A. D. 199, 241, 548, 575, 577—579, 582, 583, 586—588, 590—593, 595—597, 599, 600, 613

ZACAN, E. 221
ZAMFIR, M. 513
ZAMFIRESCU, D. 551
ZAMFIRESCU, G. M. 584, 608, 614
ZOBA, IOAN ~ din Vinț 328, 329, 351, 356—359, 373, 419
ZUGUN, P. E. 490

b) Cuvinte

Bulgară

kluksa 184
krъčma 184

Daeoromână

a (= adu) 559
a, art. invar. 84, 161, 162, 217, 220, 224, 237—238, 245, 251, 258, 265, 266, 277, 284, 289, 299, 306, 312, 314, 315, 333, 334, 381, 384, 395, 398, 400, 417, 419, 438, 441, 449, 453, 455, 456, 460, 467, 468, 472, 474, 475, 519, 522, 524, 530, 533, 536 — 538
a, art. f. sg. 84, 230, 238, 264—266, 289, 312, 333, 398, 441, 483, 496, 497, 519, 522, 537
a, aux. p. c. 3. sg. 84, 170—171, 227, 251, 253, 281, 436, 438, 441, 442, 445, 446, 472, 485, 492, 496, 497, 515, 520, 524, 529, 533, 536, 538, 541, 627
a, aux. p. c. 3 pl. 509, 544, 618
a, aux. viit. 171, 172, 292, 348, 402, 413, 459, 468, 501, 509, 515, 527, 534
aba 191
ace 119, 346, 354, 398
acè 120
acea 299, 471
aceasta 618
aceea 162, 618
aceia 163
ачеи 163
acela 162, 163, 241, 618
aceli 290, 399
acesta 158, 163, 241, 509, 618
aceste 509
acestui 509
aclo 282
acló 174
acmu 174, 175, 218, 225, 237, 241, 245, 252, 282, 283, 292, 302, 303, 313—315, 348, 355, 356, 367, 389, 402, 424
acnu 175
acnu(ma) 174, 175
acoló 174
acomu 313, 315
acopere 445
acoperie-se 216, 220
acoperiję-se 220
acru(ma) 174, 175
acu 174, 175, 528
acum 174, 175, 252, 270, 282, 302—303, 314, 315, 337, 355, 367, 402, 413, 445, 459, 479, 509
acum(a) 174, 424, 528, 541
acumu 175
acuş 174
acuşa 174, 445
acu(şi) 174
acuş(i) 174
acuşica 174
aczundse 366
ad (= adu) 559
adap 168
adap (să ~) 168
adapat (te-ai ~) 516
adapate 521
adauge (va ~) 257
adaugi (va ~) 257, 259
adă 174, 218, 225, 348, 350, 355, 356, 402, 528, 556, 559, 561, 566, 572, 573, 600
adălmaş 568
adălmaşi 568
adăman 178
adămană 178, 237
adăp 168, 509
adăp (să ~) 168
adăpa (a ~) 168, 445
adăpat (te-ai ~) 516
adăpaţi 168
adăpăm 168
adăpe (să ~) 459
adăpi 251
adăpi (să ~) 337, 445
adăvărat 332
adăvăratul 334
adâ 559
adezutoru 230
adetoriu 559
adevarat 279, 289, 521
adevăr 223
adevărul 243
adever 223, 243
[ade]verat (s-au ~) 128
adeverinţa 329
adin 251
adinsere 254
adivarate 97
adivăr 106
adivărat 417
adivărată 454
adivărate 521
adivărul 451
adivereşti 396
adjutor 524
ado 174, 337, 339, 348, 350, 402, 509, 559, 561, 572
adormi 291, 336, 412
adormind 347
adormit 423
adormitului 423
adormiţi 280
adu 174, 218, 225, 252, 292, 301, 313, 337, 348, 355, 558, 559, 561, 566, 572, 573, 600
aduce (a ~) 174, 218, 225, 252, 292, 301, 313, 402, 509, 558, 600
aduce (vrea ~) 281
aduci (vor ~) 346
aduna 501
adunra 237
adurătură 244
adurmi 234, 249
adurmind 423
adurmiră 300
adurmisăm 476
adurmit (au ~) 354
adurmitŭ 115
adurmiţ 418, 423
adurmiţi 280
adusără 298
aduş 148
aembla (uey ~) 230
aesta 162
aeşte 162
aeşti 162
aeştii 355
afla 504
afla (se ~) 523
aflaţ 440, 447
aflau 504
aflau (se ~) 536, 537
află 172
afurisească (să să ~) 393

agiuncează 452
agiungă 341
agiungă (să ~) 334, 455, 473
agiungă (se ~) 244
agiunge 299, 353, 421, 455, 481, 505
agiunge (a ~) 455, 456
agiungerea 475, 538
agiungeți (să ~) 399
agiungind 452, 522
agiuns 333, 452, 460, 518, 522
agiuns (am ~) 518
agiuns (l-au ~) 334
agiunseră 316
agiunsu-le 365
agiuta (va ~) 389
agiutat (au ~) 388
agiutat (ne-au ~) 353
agiută 288, 518
agiută (se ~) 449
agiutătoare 244, 518
agiute (să ~) 419
agiute (să-i ~) 353
agiutor 404, 456, 505, 515, 518
agiutori 381, 387
agiutoriu 236, 312, 348, 366, 388, 399, 419, 452, 455, 522
agiutoriul 313, 333, 353, 365, 523
agiutorul 236, 417, 522
agud 178, 186, 187, 292, 349
ăguns (au ~) 149
ahăla 158
ahăsta 158
ai, art. 84, 224, 238, 251, 264—266, 289, 299, 312, 383, 393, 398, 409, 412, 441, 453, 468, 472, 483, 493, 496, 497
ai, aux. cond. 173
ai, aux. viit. 172
ai, s. 469
aia 162, 163, 496, 509, 618
aia 163
aiasta 162, 355, 515, 527
aiastă 318
aiaste 162
aiastea 292
aide 508, 540
aideți 508, 526
aiest 527
a(i)esta 162
aiesta 162, 292
aieste(a) 527
aimentrili 109
aine 157
aist 368, 533
aista 527, 515
aiszt 367
ajun 497
ajunge 455
ajunge (va ~) 399
ajungeam 518
ajungem 473
ajiungerei 540
ajuns 518, 522
ajuns (am ~) 353, 421, 518, 522
ajuns (au ~) 354, 397, 419, 452
ajuns (de ~) 400
ajunsetură 455
ajunsu 312
ajunu⟨l⟩ 382
ajuta 393
ajuta (a ~) 418
ajutare 495
ajutat 452
ajutat (au ~) 421
ajutată 518
ajutați 411
ajută 518
ajutătoare 421
ajutătoriu 455, 462
ajute (să ~) 417, 453
ajute (să-i ~) 518
ajutor 318, 336, 339, 404, 405, 438, 440, 441, 515, 522, 523, 535, 538
ajutorează 400
ajutori 440
ajutoriu 154, 250, 299, 353, 393, 397, 410, 420, 453, 536, 538, 543
ajutoriul 313, 344, 394, 399, 409, 452, 456, 522
ajutorul 421, 438, 442
ajuți (să ~) 518
ajiuți (să-mi ~) 526
akmu 231, 308, 362
akmush 362
akmussu 231
aknu 362
aknum 362
al 84, 217, 238, 258, 264—266, 277, 289, 299, 312, 383, 393—395, 398, 409, 410, 438, 441, 449, 453, 468, 472, 483, 496, 497, 519, 530
al, f. pl. 519, 522
al, f. sg. 453, 519
al, m. pl. 202
ala 162, 444
alam (en ~) 231
alanț 156
albață 124, 125, 449
albeală 515
albeață 124, 405, 467
albësk 361
alcătuiau 520
alce 178, 252, 254
aldui 171, 231, 355, 358, 362
alduiala 329
alduit 178, 252, 255, 308, 368
ale 84, 238, 264—266, 289, 299, 312, 333, 383, 393, 394, 398, 409, 410, 441, 453, 472, 483, 496, 497, 519, 530
ale, f. sg. 475, 522
alean 178, 358
alean (in ~) 178, 225, 231, 237, 302, 329
aleaneș 178, 225
aleaniș 178, 252, 255, 368
aleanul (de ~) 179
aleanul (în ~) 179
aleanul (intru ~) 179
alegirea 398
alegiți (să ~) 334
aleniș 178, 231
âlenșig 178, 368
alenșug 178, 355, 358
alerga 289
alergau 170, 492
alësără 473
allan (en ~) 308, 362
allenis 231, 308
allensig 231, 308
altele 439
altfel 540
alti 398
altile 455
aluat 118
aluvat 118
am, aux. viit. 172
amaimte 176
amară 458, 477, 527
amarră 236
amănunt 136, 557, 560, 570, 572, 573, 617
amănúntŭ (de ~) 348
amănuntul 291, 348
amănuntul (de ~) 526
amăraște 289, 295, 296, 565
amărâște 592
amărește 536
amări 308
amări-se 318
amări 308
amărrește 316
amărunt 136, 562, 572, 573
amărunt(ul) 384, 444
amăruntu(l) 136
amăruntul 136, 250, 281, 336, 401, 458, 477, 526
amăruntul (de ~) 508
ambar 508

ambari 526
amejitura 477
amenințarea 281
ameri 308
amerinț 136
amerința 136, 250, 336, 526
amerință 540
amerințătoare 441
amerințător 508
amerințează 384
amerințetoriu 540
amerințînd 508
ameruntul (de-~) 540
(a)mestăca 134
amestica (a se ~) 106
amestici (să nu s-~) 109
amețiți 452
amiază-noapte 417, 418
(a)miros 95
(a)mîros 95
amirosi 179, 349
aminat 241
amu 174, 175, 225, 231, 252, 402, 459, 479, 528
amurțit 291
amurțită 347
anaforalile 442
aniimau 478
anină 179, 218, 220, 237, 240
aninĕ 220
antaniu 496
antă 291
ante 348, 350
anumă 118
apasa (a ~) 523
apasarea 521
apărat (au ~) 245
apărau (se ~) 520
apele 439
apile 106
aprind 360, 559
aprindă (să ~) 594
aprins (au ~) 292
aprinză (să ~) 472
aprinzătoriul 418
aprinzindu-se 452
apropia-se-voru 234
apropiat 223
apropiat (s-au ~) 300
apropie (a să ~) 423
apropieră (s-~) 451
apropiet (s-au ~) 451, 460, 517
apropiete 439, 447, 521, 523
apropiiat 336
apui 559
apun 559
apune 559
ar, aux. cond. 173, 281, 285, 337, 348, 350, 354, 355, 378, 379
aratatŭ (s-au ~) 97
arate (o să ~) 592
arate (să ~) 153, 154, 227, 231, 251, 289, 293, 295, 341, 365, 368, 369, 399, 453, 475, 504, 519, 536, 544, 557, 559, 560, 565, 573, 592, 615, 617
arate (să să ~) 299
arate (să se ~) 472, 505, 506
arate (se ~) 236
arate (se se ~) 217, 219
arate (sze ~) 230
ară, aux. cond. 173, 218, 225, 237, 251, 281, 292, 301, 337, 355, 367, 424
arăta 504
arăta (a ~) 153, 251, 519, 617
arătau 504
arătător 441, 535
arătătoriu 456
arăte (să ~) 153, 295, 419, 453, 519, 522, 559–561, 567, 573, 574, 592
arăte (să să ~) 524
arătoriŭ 155
arătoru 155
arăți 224
arăți (să ~) 153
arăți (se te ~) 217
ard 360, 472, 483, 559, 560
ard (mă ~) 519
ardă 560
ardă (să ~) 455, 537, 595
arță (să ~) 504
arde (a ~) 559
ardea 506
arți 514
ard-o 519
ardzintu 150
are, aux. cond. 172, 173, 245, 292, 301, 308, 337, 348, 355, 367, 402
are, aux. viit. 57
areapă 107
areate (să ~) 230
arepi 107, 234, 249, 290, 361, 422
arepile 222, 280
arepilor 300, 367
arete (să ~) 153, 251, 256, 363, 453, 536, 560, 561, 592
arete (să-i ~) 395
arete (sz-~) 360
arĕte (să ~) 295, 474, 475
arĕte (să se ~) 172
arete-să 536
arghelă 65
argintar 84, 154, 197, 436, 492, 538, 565, 627
argintari(u) 84, 154, 436
argintariu 483, 497, 500
ari 109, 345
arĭ, aux. cond. 173, 348, 402
arină 179, 237, 241, 319, 541
arípă 91, 559, 560, 571
áripă 94, 558–560, 572, 574
árípă 573
aripi 354, 357
aripile 476
arĭ, aux. cond. 173
arman 125
Armancă 125
armasar 569
armăsariu 467, 565
arnătă 244
arrăte (să ~) 244, 295
arrĕte (să ~) 244
Arsănie 204
arseră 250
arunca 277
aruncau 478
Arvinti 516
arz 383, 559, 560, 572
arză 560
arză (să ~) 277, 504, 536, 594, 595
arzind 333
arzindu-să 454
арьзжидь 81
arz-o 519
asamănă (să ~) 298, 332, 406, 471
asamănă (se ~) 223
asară 512
asămăna 231, 522
asămăna (să va ~) 332
asămăna-l voi 332
asămănare 353
asămănarea 332, 331, 473
asămănăm (să ne ~) 332
asămăra 235
asăminea 399, 521
ascultătoriu 301, 536
aseund 559
ascundă (să ~) 453, 594, 595
ascundă (să se ~) 595
ascut 559, 560, 573
ascut (să ~) 596
ascută 559
ascută (să ~) 569, 596
ascuț 501, 559, 560, 562, 569, 573, 630

ascuț (să ~) 596
ascuță 559
ascuță (să ~) 596
aseuțesc 559, 560, 565
ascuți 560
ascuți (a ~) 559
aseamăn 560
aseară 560
asemăna 235, 522
asemănareți (nu vă ~) 313
asemene 521
asemenea 514
asemine 383, 450, 521
aseminea 538
askut 360
ast 444, 496, 508, 527
asta 162, 444, 458, 509, 527, 530, 533, 541, 618
astară 175, 225, 479
astă 317, 444, 458, 509, 527, 530, 533, 541, 569
astă 162
astădzi 244, 278, 279, 353, 395
astă-sară 175
astăz 440, 447
astăzi 312, 397, 409
aste 444, 509
astea 527
astedz 306
astfeliu 526, 540
astor 509
astrăinat (vă ~) 290
astrăinez 559
astreina 290, 560
ast-sară 175
astui 509
aszta 162
aș 173, 478, 479
așaze (să ~) 143
așaze (să se ~) 506
așădza 265
asă(d)za 84
așădzarea 345
așădzată 344
așădzați 398
așădzătura 141
așăz (să ~) 333
așăza 264
așăza (a ~) 515
așăza (veți ~) 346
așăzasă 504, 518
așăzare 383
așăzarea 381, 393, 522, 535
așăzat 381, 418, 471
așăzat (am ~) 535
așăzat (au ~) 333
așăzat (s-au ~) 141
așăzată 473, 522
așăzate 506
așăzați (să vă ~) 346
așăzăm 473
așăzămîntul 334, 383, 506
așăzări 382
așăze (să ~) 452
așăzînd 442
așăzîndu-l 334
așe 234, 367
aședza 264—266, 398
așe(d)za 84
aședzat 388
aședzați 398
aședzătură 224
aședze 398
așeza 264, 492
așeza (a se ~) 515
așeza (va ~) 455
așezară 504
așezare 381
așezarea 276, 474
așezat 147, 418
așezat (ai ~) 417, 419
așezat (au ~) 381, 388
așezată 522
așezate 471, 474
așezați 474
așezăm (să ~) 399
așeze (să se ~) 144, 455, 475
așёze (să ~) 420, 473
așёze (să se ~) 472
așijdirea 276
așijderea 398
aștaptă 133, 235, 281, 291, 320, 347, 350, 367, 401, 423
aște 162
așteaptă 223, 235, 291, 401
aștepti-să 110
aști 508
atăța 138
atingea 520
atingeau 520
atunșe 148
atițare 538
atițași 224
atițat 471, 482, 483
atițați 452
atițînd 333
au, aux. p.c. 3 sg. 84, 170, 171, 218, 225, 230, 237, 245, 281, 292, 301, 307, 313, 337, 346, 348, 385, 402, 413, 424, 436, 441—443, 446, 449, 453, 462, 468, 472, 483, 484, 496, 509, 515, 520, 523, 524, 529, 533, 536—538, 547
au, conj. 170
auă 241, 254
aud 360, 366, 453, 468, 497, 504, 514, 536, 545, 559, 560, 569, 573, 594
aud (s-~) 594
aud (să~) 84, 411, 560
audă (s-~) 519
audă (să ~) 84, 397, 560, 594
audea (se ~) 466
audi 514
audi 514
audi (a ~) 495
audiu 496, 497, 545
audiu (se ~) 533
audu 496
audu 536, 545
audz 225
au(d)z (să ~) 84
audză (se ~) 217
au(d)ză (să ~) 84
audzi 216, 353, 365
audzi (va ~) 147
audzi (vor ~) 420
audzi-mă 369
audzimŭ 147, 148
audzînd 353
audzirea 344
audzînd 216
audzîră 346
auz 166, 468, 496, 545, 546, 559, 560, 562, 571, 573
auză (s-~) 519, 531
auză (să ~) 289, 299, 393, 453, 536, 594
auză (să se ~) 474
auze 278
auzi 250, 277, 299, 365, 397, 417
auzi (a ~) 559
auzi (mă ~) 420
auziia 312
auzim 165
auzi-mă 369
auziră 217, 221, 298
auzire 344
auzisă 353
auzit (am ~) 147, 365
auzit (l-au ~) 148
auzit (s-au ~) 147
auzit-au 419
auzite 418
auzii 440
auzînd 276, 282, 332, 471
auzu (să ~) 410
auzul 412
ave 223, 315, 367, 449, 454, 460, 517
avé 466
avè 396, 473, 517
ave (a ~) 451, 521
ave (m-ei ~) 451
ave (ua ~) 230
ave (va ~) 243, 316
avè (va ~) 120
ave (vor ~) 120, 346, 354
ave (vreți ~) 216

avea 91, 172, 223, 288, 450, 455, 466, 467, 471, 478, 506, 515, 517, 537
avea (a ~) 170, 237, 245, 251, 298, 393, 441, 442
aveam 119
aveau 504, 506, 520, 524, 533
avem 119
avem (= aveam) 535
avẹm 119
azsunzse 422

ăl 496
ăla 157, 158, 162, 163, 444, 496, 501, 618
ălalalt 157, 163
ălălalt 163
ăllalt 163
ălora 444
ăst 501, 527, 533
ăsta 157, 158, 162, 444, 496, 501, 541, 618
ăstui 508
ăştia 509

âmblu 564

bacşiş 469
badic 179, 318, 319
badicza 361
baetaja 361
bagare 506
bagat 243, 246
bahnă 469
balaur 347
balaurii 456
balaurul 524
balţaţi 97
banie 250
bany 362
barbacz 361
barbat 83, 243, 248, 253, 264, 265, 293, 436, 492, 497, 529, 545
barbatu 532, 534
barbatul 290
barbatu-meu 97
barbaţi 222, 474, 516, 521, 538
barelcă 469
barză 179, 184, 510, 561, 562, 571—574
basma 469
bat (= beat) 395, 517
batai 516
batalie 502
bată (= beată) 124, 288
bate 392, 409, 445
batgiocurĕşte 333
batjocorind 334
batjocorit (s-au ~) 419
batjocoritoriu 497
batjocurĕşte 397
batrin 96
batrinii 215
batuţi 97
bădic 179
băgare 469
băgat 287
băiat 83, 120, 436, 515
băiatul 243, 517
băiet 83, 120, 436, 503, 517
băiţ 120
băietul 517
bălaur 95
bălauri 347, 350, 354
bălaurii 524
bălaurul 456
băltagul 400
bănat 469
Băni 136
bănui (a-şi ~) 179, 413
bărbat 83, 222, 243, 248, 264, 265, 293, 294, 298, 345, 436, 467, 469, 483, 514—515, 521, 530, 559
bărbatul 289
bărbaţi 516, 521
bărbaţii 202, 471
bărbaţilor 474
bărbăţlie 344
băsadă 179
băsădi 179
băsădui 179, 237
Băsărab 96
băsău 179, 225, 238
băserecă 233
băserică 100, 107
băşică 128, 441, 555, 557, 560, 568, 571, 586, 615
băşici 505, 586
băşicuţă 505
băşicuţe 586
băşină 128
băşlcă 128, 564, 585
băşlcuţele 440
băşlnă 128
bătătoriu 565
bătrin 150, 152
bătrini 365
bătrineţă 546, 552, 556, 562, 568, 573, 589
bătrineţe 139, 471, 546, 556, 557, 560, 568, 589
bătrinĕţe 288, 341
bătrineţea 589
bătrinĕţele 235
bătrîn[i] 300
bău 223, 277, 586
băui 223
băut 128, 318, 410, 557, 560, 566, 571, 585, 586
băut (am ~) 249
băutor 438, 586
băutoriu 249, 298
băutura 352
băutură 234, 249, 318, 352, 357, 419, 555, 557, 560, 566, 571, 586, 615
băuturi 474
be 216, 517
be (a ~) 421
bé 396
bea 170
bea (a ~) 84, 172, 223, 225, 237, 251, 284, 292, 301, 337, 394, 472, 520, 560, 599
bea (să ~) 84, 172, 225, 237, 251, 281, 292, 301, 337, 436, 484, 505, 536, 565, 599
bea (să se ~) 172, 472
beae (să se ~) 172
beau 170
beczicz 362
begatye 132
bei 128
beie (a să ~) 520
beie (să ~) 84, 172, 402, 436, 536, 561, 599
bejănarii 398
bĕrbat 361
bere 128
bertă 469
besadă 179, 302
beseadă 179, 225, 238
bes(e)adă 179
besearică 108
besedui 179, 225
besereca 215
besĕreca 222
beserecă 233, 539
besĕrecă 248, 290, 300, 312, 354, 476
besĕreci 422
beserică 100, 105, 107, 108
besĕrică 280, 335, 476
besericească 457
besĕrici 457
besica 465
besseu 308
beşi (a ~) 128
beşica 454, 521, 585
beşică 128, 243, 246, 268, 344, 482, 511, 517, 537, 555, 564, 566, 568, 570, 585, 586
beşicei 535
beşicele 586
beşici 471, 505
beşicîndu-se 451
beşicuţa 521
beşicuţă 128
beşină 128

beşinele 451
betijirea 345
betrinilor 535
betzitz 362
beţi 128
beţit 179, 219
beţiţ 218, 252, 254, 256, 315, 316
beţiv 244
beu 127, 128, 216, 223, 277, 278, 284, 298, 586
beură 223
beuse 585
beut 127, 128, 318, 535, 585, 586
beut (a ~) 585
beut (am ~) 128, 410, 471, 585
beut (aţi ~) 315
beut (era ~) 223
beutor 127, 128, 216
beutoriu 249, 253, 564
beutŭ (au ~) 128
beutura 505, 517
beutură 127, 128, 234, 277, 284, 318, 352, 357, 419, 420, 473, 482, 535, 555, 564, 570, 586
beuturilor 537
beuut 465
bieşică 128
bieşină 128
bine 223, 244, 249, 264, 265, 293, 294, 299, 311, 451, 514
binele 230
bineşor 107, 243, 246
bini 289, 293, 334
binile 381, 450
binişor 107
bi(n)re 264, 266
bintăti 179
bintătui 179, 355
bintetlui 179, 308
bioasă 368
bios 179, 180
birjă 555
birje 555
biruia 289
bisărecă 108
biseareca 300
bisearică 108
biserica 280, 335, 476
biserică 108, 339, 507, 525
bisĕrică 280
bisericești 539
Bistriţăi 138
biu 179, 180
biu (de ~) 179, 355
biu (din ~) 180
blagă 469
blagoslovască 319
bl[a]goslovască (să ~) 352
blagoslovească (să ~) 365
blagoslovească (să ne ~) 417
blagoslovenïia 329
blagoslovesc 223
blajină 503
blanarii 450
blană 158
blastama 307
blastamator 465, 466
blastăm 96, 133, 566
blastăm(ă) 524
blastămă 301, 456, 538
blastăme (să ~) 133, 422
blastem 96, 496
blastĕm 362
blastimă 215
blănuri 158
blăstăm 133, 281, 291, 339, 355, 356, 367, 401, 402, 406, 423, 561, 564, 570, 573
blăstăma 96, 133, 235, 290, 316, 347, 368, 475
blăstăma (voiu ~) 312
blăstămat 133, 576
blăstămată 475
blăstămatul 242, 456, 458
blăstămaţi 133, 367, 576
blăstămaţii 347, 576
blăstămaţilor 355
blăstămăm 312
blăstămăţia 576
blăstămu 133
blăstămŭ 133
blăstămul 336, 475, 576
blăsteamă 354
blăstem 483, 524, 561
blăstema 96, 233, 235, 248, 496, 575, 576
blăstemata 539
blăstemate 576
blăstematul 524
blăstemaţli 300
blăstĕmăţie 564
blăstemul 222, 335, 422
blăstemului 280
blăstemu-ţi 539
blestăm 561
blestămă 336
blestămul 422, 425
blestem 96, 98, 197, 335, 339, 383, 386, 400, 403, 443, 446, 456, 458, 461, 507, 524, 557, 560, 571, 573, 576
blestém 94
blĕstem 94
blestem (să ~) 524, 531
blestema 96, 98, 335, 400, 555, 560, 575
blestemare 354, 358
blestemat 98, 480, 576
blestematule 475
blestemaţi 406, 456, 458, 576
blestemaţii 576
blestemă 576
blestemele 576
blestemi 576
blestemul 367—369, 412, 414, 539, 544
blestemu-te 576
blid 469
blindeţă 556, 589,
blindeţălor 388
blindeţe 452, 556
blindĕţelor 394, 421
blindzli 344
boale 467
bodzilor 277, 282
bogat 97
bogaţeşte 97
boghii 517
boierească 180, 313, 314
bojoc 180, 192, 510, 601, 602, 614
bojoci 57, 601
bojocii 601
bojog 180, 601
bojogi 571
boleşte 440
bolnáv 94, 558, 560, 572—574
bólnav 94, 560, 574
Boltaşi 180
boltă 180, 186, 192, 479, 541
boraşte 315
boreasa 180
boreasă 180, 313
boreşte 315, 316
bori (va ~) 244, 246
boriturile 244
bortă 180, 459, 469, 528, 541
bortoasă 180
bortos 180
boscorodiţi (nu ~) 218
bostan 180, 186, 528, 561, 572, 602
Bostanele 180
bostanul 602
bostanului 602
bostănaş 180
bostănaşii 602
bostănărie 180
bostănării 602
botază 133
botă 180, 469, 479
Botăşeani 144
botează (să ~) 365
botedz 353
botedza (va ~) 244
botedzătoriul 244
botedze 311

botedzul 299
botegiune 420
botejune 298
botejunea 410
botez 299, 312, 396
boteza (să ~) 299
botezat 146
botezată 554
botezaţi 410
botezător 221
botezătoriului 409
botezul 393
braţă 278, 517
braţele 222
braţile 222, 450
brînceă 158, 180, 225, 226, 239
bucati 290
bucătar 441
bucătariul 453
bucătarul 519
buduslui 308
buduşlău 180, 225
buduşlui 180, 181, 225, 252, 255
budzele 418
buhai 181, 194, 459, 460, 528
bujeniţă 181, 282, 285
Bujorani 153
bumb 181, 190, 225, 362, 439, 459, 469, 470, 497, 498, 505, 515, 528, 534, 541, 561, 602
Bumbar 181
Bumbarul 181
Bumbeşti 181
bumbi 602
bumbul 602
Bumbul 181
bunatate 215
bune 84
buneţe 452
buni 345
bunioară 618
bunratate 233
bu(n)re 84
Buor 119
bur(ă) 135
buri 135
buricile 343
burta 603
burtă 70, 181, 187, 192, 439, 498, 502, 510, 561, 562, 571—573, 603
burtănos 181, 603
burtică 181, 603
burtos 181
burtosul 603
burţi 603
burţile 603
butcă 469
Butedzatorul 217, 221
buzăle 334
Buzăşcul 139
buze 365
buzele 344
buzile 450

ca 177
KAA 466
cad (să ~) 492, 519, 536
cadă (să ~) 167, 475, 594, 595
cadă 506
cadă (să ~) 504
cade 83, 264—266, 300
cadeşte 276
cadi 83, 264, 299, 466
cado 466
cadz (să ~) 237
cadză (să ~) 225, 243
KASH 466
cal 82
calare 278, 502, 516, 529
calari 248
calarii 222
calt 118
caltă 92, 93, 216, 219, 223, 228, 231
caltă 118
calte 230
calte (să ~) 118
calu 82
calugar 97
camaş[ă] 97
cane 466
cancle 465
canticul 360
capata (vor ~) 523
capet 128, 473, 481, 482
capetul 471
capitan 278, 315, 450, 529
capitani 97
capitanii 455
capite 360
capitile 381
car 159, 160, 355
cară 159, 160, 336, 402, 444, 468, 496, 501, 527, 540, 566, 593
cară 159
cară(le) 160, 161, 355
carăle 224, 237, 348, 478
care 176, 468, 501, 527, 593
carele 237
carile 276, 345, 383, 417
carte 110
casa 46
casap 182, 189, 402, 479, 481, 561, 571
casă 138
casăle 400
casele 276
caseli 290
casilor 383
casnicile 437
Caşin 398
catastivile 157
catastivul 157
čatate 311
čatatě 97
cautaţi 216
caută 223, 231
caute 230
caute (se ~) 243
caz 393, 500
caz (să ~) 147, 519, 531
cază (să ~) 251, 474, 504, 506, 536
căde 346
căde (s-ar ~) 398
căde (va ~) 243
cădè (voi ~) 569
cădea (va ~) 455
cădelniţile 331
cădzu 215, 316
cădzură 353
cădzut (s-au ~) 399
căiè (să ~) 401
căine 112
călarii 222
călător 536
călătorea 520
călătoreau 520
călătoriu 453
călătoriul 519
călătoru 315
călcai 298
călcau 459, 462
călcăi 82, 101, 524
călcător 523
călcîi 82, 100, 101, 557, 560, 570
călciniu 235
căldărariu 537
cămările 384
cămaşă 565
cămeaşă 244, 246
cămp 82
căni 112, 113
căpac 95, 456, 475, 524
căpătăi 461
căpătăile 456
căpătîi 557, 560, 570
căpăţini 454
căpăţinile 452
căpietul 454
căpitenie 455
căpitenici 521
cărămidariu 472
Cărăuciul 148
cărbunar 441
cărilor 234
cărţîli 279
cărnia (a ~) 289
cărunt 136

căsapiță 182, 479, 481
căsăpi 182, 528
căsăpie 182, 510, 512, 528
căsca 251
cătelin 175, 225, 245
căteliru 237
cătiliru 313
cătinaș 175
cătinel 175, 292, 402
cătinelu 348
cătingan 175
către 176, 225, 237, 245, 252, 282, 292, 302, 313, 337, 348, 355, 385, 402, 413, 445, 459, 479, 509, 528, 541, 564, 566, 568, 570, 600
către 176, 218, 221, 237, 240, 385, 386, 438, 445, 446, 479, 509, 528, 531, 541, 544, 556, 558, 561, 566, 568, 571, 573, 600
cățin 228
căuta (a ~) 118
căutăm (să ~) 243
căvtăm (să ~) 243
căzac 96
căzaci 96, 400
căzacilor 347
căzan 95, 400
Căzan 96
căzanic 96
căzanului 96
căzind 452
căzură 411
căzut (au ~) 354, 394
căzut (se-au ~) 146
ce 109, 176, 396, 417, 517
cè 120
cea 298, 409, 419, 454
cearceaf 572
cearșaf 182, 189, 193, 337, 561, 562, 573
ceartă 158
ceas 629
ceațe 278
cebălui 182, 252
cecalantă 526
cecalanți 156
ceialantă 444, 447
celalant 458, 461
celălalt 163
celălant 156
celelalte 458
cělelalte 458
celelante 458
celoralalte 458
celoșag 182, 238
celșag 182
celui 182, 225, 238, 368
cemeteriu 497
cenușă 224, 333, 382, 442, 504, 505, 556
cenușe 224, 589
cepariu 453
cer 154, 236, 251, 281, 440, 441, 500, 519, 533, 535, 536
cercătoriu 537
cerce 132
cercetezi (să ~) 399
ceri 251
cerim 451
cerirea 455
cerirei 523
ceriu 154, 224, 236, 251, 301, 313, 348, 355, 453, 467, 472, 496, 505, 533, 536
ceriul 244, 453, 519, 522, 533
ceriule 453, 519
ceriului 442, 453, 519, 537
ceriuri 518, 522
cerșător 518
cerșătoresc 452
cerșește 504, 535
cerșind 141
cerșind 250, 288, 333, 383
cerșindu-i 346
cerșindu-și 398
certuri 158
ceru 236, 240
cerul 519
cerului 217, 224, 227, 317, 505
cesta 158
cestălant 156
cestelante 458
cetate 215
ceteaască (să ~) 580
ceteau 478
cetese 107, 422, 566, 570, 573
cetește 556
cetește 215, 234, 300, 354, 412
cetești 580
ceti 105, 107, 222, 312, 335, 400, 443, 457, 476, 525, 539, 562, 580, 581, 630
ceti (va ~) 507
cetim (să ~) 580
cetind 290, 580
cetindu-și 580
cetire 280, 457
cetirea 580
cetit (a ~) 580
cetit-am 347
cetit (l-au ~) 108
cetitor 580
cetitori 108
cetitorii 580
cetitorului 580
cetitului 108
cetiți 580
cezmar 183
cezmarul 154
cheamă 452
chedica 517
chedzi 345
chel 182, 184, 192, 445, 561, 562, 572, 573
chelariul 505
chelbe 182
chelbos 182, 528
chept 395
cheptar 122
Cheptănariul 122
cheptene 450
Cherdevaré 122
chersicé 454
Chetrosul 398
Chetruță 122
chezi 346
chezișe 454
cheziș 521
chiata 122
chiapteni 344
chiăptini 344
chicat 122
chiema (se ~) 225
chiemău (se ~) 478
chieptariu 122
chieptănat 122
Childeștii 122
chilin 186
chilini 186
chilit 517
chimiterion 182, 386
Chiper 122, 398
chischineu 182, 356
chiroteaseă (să ~) 517
chitinel 175
chitinel 175
chivernisăști 388
christinu 229
ci 109, 398, 451
ciali 346
cibotariu 450
cibotă 183, 497, 498, 515, 534
cice 148, 318
cielalte 457
cielalți 400
ciclanți 156, 458
cii (să ~) 123, 148
ciialantă 401
cimili 182
cimilitură 182, 459, 528
cimiter 571
cimiteriu 182, 534
cimitir 182, 195, 510, 561, 562, 572—574, 603, 604
cimitire 603
cimitiriu 445, 502
cimitiros 182, 603
cimitirul 603

cimitirului 603
cincidzéci 399
cincile (al ~) 458
cincisprezéce 147
cindzăci 147
cine 176, 316
cine (sze o ~) 306
cini 316, 318, 334, 345, 346
ciniva 345, 398
cinos 132
cinstască 281
cinstă 134, 434, 477, 481
cinste 434, 477
cinşea (a ~) 148
cioară 151
cioarăle 413
cioban 191, 561
ciobotar 183, 282, 285, 337, 341, 349, 363
ci(o)botar 183
ciobotă 183, 349, 363, 462, 528, 534, 561, 574, 604
ciobotărese 183
ciobote 402
ciolan 53, 85, 183, 191, 349, 459, 498, 502, 515, 528, 561, 573, 604
ciolanele 604
ciolanul 604
ciolănoasă 604
ciolănoase 604
ciolănos 183
ciolănoşi 604
ciont 85, 183, 239, 363, 561
Ciont 604
ciopoară 161
cireadă 184
cireaşă 556, 565
cirèşele 439
ciri 314, 320
ciripitor 519
cirişariu 107
cisma 363
cismar 183, 528, 604
cismă 183, 498, 502, 515, 530, 561, 604
cisme 604
cişmei 604
citească (să ~) 580, 581
citească (să să ~) 347
citeau 580
citesc 107, 363, 566, 571, 573
citeşte 507, 581
citeşti 507
citeşti (să ~) 280
citi 107, 108, 197, 335, 339, 443, 446, 457, 476, 525, 539, 557, 560, 580, 581, 615
citi (voi ~) 507
citim 581
citindu-le 108
citire 507
citirea 581
citit (am ~) 580
citit-au 108
citite 290
cititor 580
cititori 443
cititorii 580
cititoriu 457
citovăseu 243
ciubotă 57, 183, 184, 349, 462, 515, 528, 604
ciubotărie 183, 349
ciubotelor 604
ciubo|ea 183
ciubo|ele 604
ciumăra 253
ciumăra (a se ~) 183, 252
ciumări 183
ciumeli 183, 252, 253
ciupe 604
ciupea 605
ciupească (să ~) 604
ciupeau (se ~) 604
ciupi 184, 192, 252, 253, 510, 561, 562, 571, 604, 605, 615
ciurdă 184, 225, 302, 413, 414, 544
civa 343
cizmar 183, 459, 462, 604
cizmariul 183
cizmarul 604
cizmă 183, 184, 337, 349, 350, 386, 462, 562, 572—574, 604, 615
cizme 604
cline 83, 111, 112, 197, 222, 227, 249, 253, 264, 288, 293—296, 303, 315, 324, 327, 331, 350, 352, 357, 358, 397, 438, 439, 451, 465, 482, 495, 500, 501, 511, 516, 555, 557, 565, 567, 568, 570, 571, 573, 582, 615
clinele 343, 503, 583
clineşte 397
clineşti 505
clini 277, 583
clinii 113, 454, 503, 582, 583
clinilor 276, 298, 583
clmp 82
cine 83, 111, 227, 264—266, 277, 278, 284, 295, 311, 327, 365, 449, 450, 454, 460, 461, 465, 471, 481—483, 491, 497, 500, 503, 506, 515, 516, 529, 546, 552, 555, 560, 561, 564—570, 573, 582
cinească 440, 447, 451
cinele 503, 505
cinelui 582
cineşte 397
cini 420, 451, 467, 582
cinii 298, 318, 343, 395, 473, 582
cinile 451
cinilor 215, 216, 222, 298, 315
cini[lo]r 318
cinipă 383, 454
cinta 84, 501
cintare 160
cintare| (nu ~) 424
cintariu 455
cintau 84
cintecile 276, 503
cintic 503, 516
cinticelul 503
circimă 184
circiumar 282
circiumă 184, 185, 282, 403, 445, 510, 528, 561, 562, 572
circi(u)mă 573
ciri 235
cirjă 555, 590,
cirjăle 396
cirje 555
cirjmă 184
cirmuitor 523
cirşmă 184
cişligareţi (nu vă ~) 225
cit 176
ciţva 224
clave 465
clipască (să ~) 332
clipală 517
clipeala 352
clipeală 450
cloambă 184, 355
clopotile 380
clucsă 184
clujean 556
clupsă 184
clupse 282
coajă 140, 492, 501, 505, 589
coaje 140, 224, 442, 451, 589
cobele 185
cobelci 185
cobîlcioaie 185
cobor 154
cocătoriul 221
cocoană 115, 336
cocoarăle 527
cocon 115, 216
coconii 336, 355
cocor 115, 179, 617
cocostirc 572

cocoştirc 57, 179, 184, 459, 528, 561, 574
cocoş 115, 617
cocoşiului 508
cocoşul 216
coje 465
Cojeni 144
cojocariul 154
cojocar(ul) 154
colb 184, 192, 245, 247, 304, 498, 502, 515, 528, 561, 605
colbăi 184
colbăind 605
colbăite 605
colbui 184
colbuit 605
colburi 605
colburile 605
colè 517
comin 184, 282, 283
comină 184
comindare 249
conacili 345
condicar 441
copchii 122
coperi 234, 249
copirşău 561
copirşeu 184, 185, 194, 498, 534, 605, 606
copirşeul 605
copos 182, 184, 413, 414
coprinderea 444
coprind 571
coprinde 118, 280, 284, 384, 444, 446, 508, 525, 544, 556, 618
coprinde (să ~) 118, 384
coprindea 504
coprindea (să ~) 118
coprindere 384
coprindŭ (să ~) 118
coprins 444
coprinse 539
coprinsese 118
coprinsul 118
coprinsurile 508
coprinzătoare 539
coprinzător 118, 508
corăbiet 537
cosască (să ~) 398
cosăşte 518
cosciug 184, 337, 439, 445, 498, 502, 510, 561, 562, 572, 605, 606
cosciugul 605
coseşte 518
cosi 454
costau 504
coş 184, 185, 445, 479, 481, 510
coşciug 184, 185, 252, 253, 502, 534, 573, 605, 606, 614
coşciugul 605
coşeriul 454
cotoare 593
covirşaşte 440, 442, 454, 462, 506
covirşăsc 333
covirşăşte 452, 461
covirşăşti 344
covirşeşte 442, 461
covoară 444, 478
cozeci 65
crăciumă 528
crape (să ~) 153, 154, 557, 560, 567, 617
crăp 571
crăpa 557, 560,
crăpa (a ~) 153, 617
crăpat (am ~) 508
crăpat (au ~) 458
crăpătură 571
crăpe (să ~) 153
Crătojanii 143
creadă (să ~) 594
creadă (să se ~) 167
creadză (să ~) 289
creastă 540
crează (să ~) 353, 456, 594
crează (să s<e> ~) 167
Crecium 152
cred 167, 453, 460, 468 472, 474, 506, 536, 569, 594, 595, 572, 617
cred (să ~) 453, 594
crede 509
credea 312
credereţi (nu ~) 252
crezi 554
credincioşilor 333
credinţe 316
crediu 536
credz 360
creier 105, 108, 557, 558, 566
creieri 492, 560, 565, 570
crep 413, 570
crépa 151, 299, 561
crepa (a ~) 477
crepa (voiu ~) 540
crepat 540
crepătură 224, 279, 508, 511, 570
Crepăturêni 152
crepe (să ~) 153
crescere 465, 466, 540
creszucy 230
creştiirilor 318
creştin 318
creştini 231
creştire 454
crez 453, 468, 474, 506, 536, 569, 572
crez (să ~) 472, 594
crezind 473
crezind 393
crezu 366
crezut 315, 317
crezut (i-au ~) 410
crier 108, 280, 347, 525, 561
crieri 384, 443, 447, 457, 476, 492, 565
crierii 249, 256, 290
crijmă 184
crişţinu 231
cricimă 184, 459
crincină 470
cring 151
crîşca 194, 528
crîşmă 184, 185, 402, 459, 528, 571
croitor 154, 197, 436, 519, 538, 565, 627
croitoriu 436, 483
croitori(u) 154
croitorul 336
Croitorul 154
cruţau 536
cruţătoriul 536
cubeară 160
cubelc 185, 292
Cucoaña 115
cucoană 291, 347, 525, 617
cucon 116, 291, 293, 347, 358, 617
cucona 216, 220
cuconelor 116
cuconi 116
cuconii 336, 355
cuconilor 216, 220
cuconul 355
Cucorea 116
Cucoreni 116
cucoş 115, 291, 525
cucuruz 185, 189, 191, 192, 195, 439, 470, 497, 498, 502, 510, 512, 534, 541, 561, 571, 606, 607
cucuruzaştină 185
cucuruzaştinii 606
cucuruzul 606
cugeta 237
cui 264, 266, 477, 520
cuibariu 519
cuie 288
cuiele 223, 227
culbec 185
culege (ci ~) 386
culege (oamenii ~) 385
culegea 533

culĕsără 223
culĕseră 223
cumănac 115
cumenecătura 318
cumerecătura 318
cumetrile 279
cuminti 516
cumîndare 249
cumotrii 317
cumparat (au ~) 97
cumparatu-au 97
cumpănitor 537
cumpărat (l-av ~) 118
cumpărătoriu 442
cumpărătorul 443
cuń 265
cuńaţi 231
cune 136
cunele 223
cunoasce 477, 481
cunosci 540
cunosciau 478
cunoştea 504
cuntenitură 221
cuperi 234
cuprindă (să ~) 456, 594, 595
cuprindă (să se ~) 537
cuprindă (să se ~) 524
cuprinde 118, 444, 556
cuprinde (se va ~) 525
cuprindia (se ~) 537
cuprinsul 118
cuprinz 472
cuprinză (să ~) 366, 537
cuprinză (să se ~) 524, 531
cuprinzător 118
cuprinzînd 173
cuptori 467
cuptoriu 224, 472
cuptoriul 291, 455
curabie 222, 280, 347
cură 227
curăţască (să ~) 288
curăţăşte 216
curăţească (să ~) 298
curăţie 410
curăţim 397
curăţîm 397
curcubău 450, 569
cure 258
curechi 185, 195, 292, 349, 402, 450, 459, 469, 479, 497, 498, 502, 515, 528, 534, 541, 561, 571, 607, 631
curechiul 607
curînd 114, 222, 234, 249, 280, 300, 423, 539
curpen 128
curra 224, 227, 348
curte 85, 186, 191, 218, 226, 238, 252, 302, 304, 337, 386, 497, 502, 510, 515, 528, 531, 534, 561, 562, 572—574, 607, 608
curtea 607
curticica 607
curticică 186, 415
curţii 607
curţile 607
curund 114, 216, 220, 222, 234, 246, 268, 284, 291, 300, 367, 368, 401, 423, 476, 539
curund(u) 280
curundu 243, 312
curvariu 442, 453
curvăse 332
curvească 279
curvească (să ~) 393
curvĕşti 316
custau 537
cute 186, 188, 528, 561—563, 571, 573
cutedzătoriu 279
cuteza 393
cutezi (să ~) 396
cutreier 566
cutrcierînd 507
cutrier 525, 565, 570
cutrieră 290
cutrierînd 512
cutrupit 115, 525
cutrupiţi 222
cuţătul 138
cuţitul 467
cuţîtul 216
cuveni 521
cuvină (să se ~) 225
cuvinea (să ~) 451
cuvini 243, 521
cuvini (s-ar ~) 450, 472, 537
cuviniosiloru 235
cuvios 235, 477
csebelui 362
csitesk 361
csobotar 362
csobotĕ 362
csont 362
czin 360

d-a 440, 441, 503, 505, 506, 523, 531, 535, 511
da 312
da (a ~) 84, 102, 172, 215, 218, 225, 237, 251, 281, 292, 301, 313, 337, 354, 367, 385, 454, 456, 472, 475, 507, 520, 558, 560, 569, 570, 599
da (se ~) 521
daca 57, 177, 178, 292, 318, 337, 348, 385, 445, 509, 561, 562, 601, 611, 630
dacă 177, 178, 337, 348, 350, 402, 413, 415, 459, 479, 509, 528, 541, 558, 561, 601, 614, 617
d-adevăruri 451
dae 361
dake 231
d-aproape 440
dareţi (nu ~) 225, 479
dariu 385
darră 244
d-asprime 451
dasupra 503, 505, 506
dat (au ~) 218
dat (d-au ~) 132
dator 102, 103, 215, 243, 291, 307, 336, 522, 560, 571
datora 557
datori 280, 300, 335, 539
datoria 290
datorie 103, 215, 280, 307, 335, 423, 476, 507, 539, 560, 571
datorinţă 539
datoriu 102, 233, 249, 290, 423, 559
datoriŭ 351, 357
datornicul 476
datory 103
dau 170
dă 57, 132, 133, 170, 281, 307, 335, 381, 383, 437, 438, 451, 500, 503, 535, 545, 618
dădeau 536
dălungează (să ~) 331
dălungîrea 442
Dămiian 96
dămineaţă 107
dămineaţă 250, 253
dămult 334
dăn 132, 383
dănaente 281
dănainte 335
dănăoară 105, 215, 234, 290, 312, 317
dănăo(a)r(ă) 105
dănovara 215
dănpreun[ă] 132
dăntăi 133
dăntîiu 505, 506
dănuvară 243
dăodată 383
dăparte 437, 438, 500
dăpărtarea 381
dăpărtaşi 440
dăpărtate 440
dăpărtînd 440

dăplin 133, 383
dăprindere 438
dărab 57, 631
dărma 102
dărmat (au ~) 457
dărmări 525
dărmătură 525
dăsagi 133, 506
dăsăvîrşită 442
dăscălicară 382
dăschide 451, 471, 618
dăscopăr (să ~) 334
dăscopere (să ~) 381
dăscoperit 334
dăsface 84
dăsfătarea 380, 394
dăsfătăm (să ne ~) 421
dăsfătări 332, 334, 409
dăsluşi (va ~) 442
dăspart 281
dăsparte 445
dăspărţire 440
dăspărţit (au ~) 383
dăspărţit (ne-am ~) 132
dăspre 132, 334, 335, 438
dăspuiaţi 281
dăstoinic 366
dăstul 133, 334, 366, 438, 440, 442
dăstupa 334
dăsupra 133
dăşarte 352, 353, 357, 358
dăşărt 440
dăşărtăciunile 332, 333
dăşărtu 382
dăşchide 57, 132
dăşchiseră 382
dăşteaptă 334
dăşteaptă (să ~) 334
dăt (au ~) 118
dător 102, 357, 476
dători 103, 233, 476
dătorie 102
dătoriia 367, 476
dătoriu 102, 224, 291, 453, 539, 564
dăzmierdare 438
dăzmierdarea 380
dăzmierdările 393
dăznădăjduindu-mă 380, 393
dăzrădăcinare 334
de 109, 132, 177, 301, 380, 395, 437, 441, 451, 503, 617
de (să ~) 120, 396, 398, 399, 451, 454, 470
de (să se ~) 120
de (sze ~) 362
dè (să ~) 119, 120
dè (să să ~) 395
dea (să ~) 84, 172, 225, 237, 251, 281, 292, 301, 313, 337, 348, 355, 385, 394, 436, 441—443, 454, 472, 474, 505, 515, 521, 533, 536, 556, 558, 559, 561—563, 565, 567, 570, 573, 599, 615
dea (să se ~) 599
dea (să-şi ~) 538
dea (se ~) 218
deaca 177, 178, 237, 245, 252, 282, 292, 302, 313, 318, 337, 348, 385, 402, 413, 424, 445, 459, 479, 509, 541
deacă 177, 178, 282, 292, 337, 348, 402, 424, 459, 479, 509, 528, 541
deacѫ 178
deagitele 106
дѣторю 81
deca 177, 218, 237, 252, 313, 337
decă 178
decѫ 178
decît 225, 334
dedau (se ~) 478
dedzlega 226
dee (să ~) 172
defăima 438
degetariul 522
dĕgete 331
degetile 503
degite 450, 505
dĕgite 331
dĕgitelor 343
dégitile 106
dei (să ~) 172, 402
deia (să ~) 172
deie (să ~) 84, 172, 346, 350, 368, 402, 436, 454, 456, 496, 505, 512, 515, 520, 533, 536, 538, 558, 559, 561, 562, 567—570, 599, 600, 631
dĕie (să ~) 454, 456,
dĕie (să (să) ~) 475
dĕie (să (se) ~) 475
deie (să se ~) 173, 455, 520, 523, 524
de la 109
demanetia 465
demenreţa 312
deminatza 229
deminaţa 108
demineaţă 105, 107, 300, 335, 347, 367, 422, 457
demîineaţă 288
demîneaţă 215, 222, 234, 249, 496, 539
demult 291, 440
dĕmult 361
de↑cătru 176
denlontru 223
denpregiur 535
de-o 517
deosebite 521
deosibească (să se ~) 503
deosibesc 442
deosibesc (se ~) 441, 505
deosibitele 505
departasze 230
departate 516
departe 451, 467
depărtat 334, 381, 440
depărtat (s-au ~) 344
depărtate 392, 516
depărtăm (ne ~) 441
depărteadză 291
de pe 509
depeşe 589
deprindă (să ~) 595
deprindă (să ~) 504
deprinză (să ~) 504
deprinză (să se ~) 594
depun 472
depună (să ~) 524
derapte 229
dereage 222
dereapta 422
dereaptă 243, 539
dereasă 312
derecta 465
dereg 354, 361, 469
deregătorie 412, 476, 539
deregătoriia 300
deregătoriul 251
derege 110, 233, 248, 290, 335, 481
deregetoruluj 307
derept 110, 222, 233, 243, 248, 285, 290, 307, 335, 384, 469, 481, 496
dereptate 215, 222, 229, 243, 248, 290, 298, 300, 361
dereptăţii 422
dereptu 312
đes 64
desăvîrşit 244, 301
descebălui (a ~) 182
desceptîndu-te 477
deschid 540
deschid (să ~) 594
deschidă (să ~) 594, 595
deschidă (să se ~) 538, 594
deschide 145, 236, 240, 250, 444, 446, 508, 526, 540
deschiderea 540
deschilin 186
deschilini 186, 356
deschis (au ~) 540
deschisă 477, 540
deschise 224, 526
deschise-ne 313

desclini 186
desclinit 541
desclinită 186
descoperem 470
descoperi 234, 249
descoperit 380, 409
descosea 344
descreierat 108
descuperi 234
deseară 588
desemna 536
desface 84
desfașă 276
desfăcătoriul 455
desfășoară 527, 531
desfășoară (se ~) 598
desfășoare (să se ~) 598
desfășor 557, 562, 563, 573, 617
desfășur 168, 562, 567, 573, 598, 617, 631
desfășur 586
desfășura 95, 557, 562
desfășura (a ~) 168, 527
desfășură 527, 597
desfășură (se ~) 598
desfătarea 394
desfătări 380
desfrînate 516
dĕshkis 362
desiert 465
desjiugă 526
deskizu 230
dĕskuny 361
deslușească 556
desmintă (să ~) 597
desnădăjduirii 440
despartă (să ~) 456, 472
despartă (să să ~) 411
despartă (să se ~) 536
desparț (să ~) 393
desparță (să ~) 225, 441, 456
desparță (se ~) 218
despăgubască (să ~) 523
despărți 105
despărțire 440
despărțitoriu 537
despărțiț 344
despuietoriu 251
despuietoriul 311
despuitoare 288
despunetoriu 250
despunetoriul 254
desșchis 281
destulă 440
deszkidze (sze ~) 307
deșartă 556
deșarte 217, 236, 353, 381, 396, 454, 471, 504, 565
deșarte (să se ~) 473
deșartei 452
deșartelor 143
deșărt 236, 238, 240, 250, 258, 298, 366, 393, 409, 420, 503, 518, 522
deșărtare 333
deșărtat (au ~) 381
deșărtate 537
deșărtă 318
deșărtăciune 333, 535,
deșărtăciuni 452
deșărtăciunile 333
deșărtul 522
deșchide 145, 224, 236, 250, 291, 336, 444, 458, 477
deșchide (voi ~) 313
deșchidză (să să ~) 146
deșchis 146
deșchis (am ~) 477
deșchisă 146, 458, 477
deșchise 217, 301
deșchiz 281
deșchiză (să ~) 146, 453
deșearte 504
deșert 238, 250, 258, 276, 421, 467, 471
deșertare 420
deșertat (ai ~) 381, 421
deșerte 472, 473, 535
deșérte 504, 511
deșĕrte 244, 352, 353, 358, 365, 473
deșertele 236
deștaptă 291
deștept 617
deștepta (aș ~) 410
deștinde 469
detor 102, 539
dĕtor 361
detorie 102, 354, 476, 539
dĕtorie 361
dĕtoriia 300
detorijille 307
detorință 539
detorinței 103
detor(iu) 476
detoriu 102, 496
dĕtoriu 102, 249, 312
dĕtoriŭ 354
detoro 102
dĕtorul 233
devie (să ~) 522, 595, 596
devină (să ~) 596
deye (sze ~) 367
dezbinați 451
dezbrăcat (a ~) 480
dezghinărei 503
dezlegare 392
dezlegat (au ~) 409
dezlipească (să se ~) 473
dezmierdăciunilor 392
deznădăjduindu-mă 380
di 109, 234, 243, 289, 290, 306, 316, 318, 331, 331, 345, 346, 383, 395, 396, 398, 451, 514
dice 465
ḑice 466
dicere 497
ḑicere 500
dideasă 345
die (să ~) 120
die (să-i ~) 354
dĭece 514
dimie 191
diminațe 108
dimineața 367, 422
dimineață 315, 335, 350, 354, 476, 525
dimineții 347
din 84, 132, 437, 441
dinăuntru 119
dincotro 528
dindărăpt 540
dinioară 222, 249, 312
dinit (am ~) 123
dinlăuntrul 280
dinlontru 119, 234, 243
dinluntru 119
dinnuntru 119
dinrăoară 234
dinșăi 141
dintăi 101, 577
dintăiu 450
d'int'e 131
dintîi 100, 566, 577
dintliaș 400
dintliu 456
dintră 151, 477
dinților 216
diosăbite 521
diosu 532
dipartarea 516
dirainte 315
diraintea 135
direapta 381
direaptă 354, 381, 476, 539
direasa 476
direg 419, 467, 469, 500, 531, 570
dirég 469
diregătorie 467
diregătoriului 400
direge 110, 290, 335, 481, 511, 539
diregere 500
direpț 110, 211, 243, 254, 285, 290, 307, 335, 361, 384, 400, 410, 469, 481, 483, 496, 500, 511, 539, 513
direptate 110, 215, 290, 300, 412, 476, 531, 539
direptători 111
direptățile 233
direpț(ul) 476
direptul 111

direpţilor 412
dires 111, 449, 476
diresc 110
diresei 449
disbraca (a ~) 516
discinta (oi ~) 516
discopăr (să ~) 503
disculţ 516
disculţi 521
disface 500
disfăţaţi 451
disfrinate 516
dispice (să se ~) 454
dispoaie 451
dispună (să ~) 472
dişănţază 451
dişi 521
dişteptare 455
dizbinat 451
dizgust 470
dizmierde (să se ~) 396
din 84, 132, 281, 319, 335, 437, 471, 545
dintru 132
d-o 451, 517
doaodzeci 365
doăzăci 517
docamdată 505, 506
dodată 440, 451, 471
doile (al ~) 165, 225, 237, 245, 246, 251, 281, 292, 301, 402, 424, 449, 458, 478, 509, 515, 527, 541, 569
doilę (al ~) 165
doilea (al ~) 225, 251, 301, 402, 458, 468, 478, 515, 527, 541
doili (al ~) 109
doisprădzĕci 222
dojăneşti 452
domerecă 311
Domnădzău 103
Domnedzeu 224
Domnezeu 224, 226, 230, 232, 312
domnitoriu 500
domnitoriul 519
domnitoriului 524
Domnului (ale ~) 224
Domoşiţa 141
dopotrivă 441
dor 441
dorm 115
dormeau 520
dormi 115, 412, 465, 556, 567
dormiia 300
dormim 539
dormind 216, 336, 347, 423
dormit (a ~) 539
dormiţi 280
dormiţilor 539
dorol 202
dosenesk 307
douăzăci 147, 449
dovoszecz 230
dovideşte 503
dovleac 180, 186, 562, 572, 573, 602
dovleceii 602
dovlecel 180, 510
dovleci 602
dovlecii 602
drac 68
dragostile 345
dragosztyelye 423
drăgoman 96
dreagă 280
dreagă (să ~) 525
dreapta 280, 335
dreaptă 110, 335, 412, 422, 476, 525, 556
dreaptŭ 110
dreasă 476
dreas[e] 110
drectaa (a ~) 465
dreg 469, 571
dreg (să ~) 335
drege 284, 339, 443, 446, 557, 558
dregători 384, 507
dregătoria 476
dregătorie 412, 539
dregătorii 335, 443
dregătoriile 354, 359
dregere 438, 501
drĕge (să ~) 280
dregerea 507
dreghetorii 110
dregi 556
drept 110, 284, 290, 335, 339, 350, 354, 357, 359, 368, 369, 384, 410, 412, 414, 422, 443, 446, 449, 467, 469, 476, 496, 500, 501, 507, 534, 539, 570, 571
drepta 280
dreptate 111, 280, 335, 384, 400, 412, 414, 476, 500, 525, 534
dreptatea 384, 443, 467, 539
dreptatye 422
dreptăţii 507
drepte 335, 400
drept(u) 110
dreptu 110
dreptul 367, 384, 400
dreptului 110
drepturile 507
drepţi 110
dresă 400
dresi 110
dsile 366
dsudeka 306
duce 311
ducea 225, 504
dud 178, 186, 445
dudzi 477
dugheană 180, 186, 292
dulce 298
dumisale 110
dumisali 109
Dum[i]traichie 111
dumnădzăi 388
Dumnădzău 312, 314, 347, 350, 388
Dumnă(d)zău 103
Dumnădzeu 316, 317
dumnăzăescu 400
dumnăzăiasca 103
Dumnăzău 335, 339, 406
Dumnăzăul 394
Dumneḑău 333
dumnedzăiesc 244, 344
Dumnedzău 146, 147, 231—236, 244, 279, 288, 293, 294, 299, 316, 333, 345, 346, 353, 366, 389, 418, 420
Dumne(d)zău 103
Dumnedzăul 417
dumnedzeieşti 420
Dumnedzeu 217, 277, 282, 306, 344, 366, 399
Dumnedzeul 418
Dumneğău 299
dumnesali 110
Dumnezăi 346
dumnezăiască 138, 298
dumnezăiesc 276
dumnezăieşti 276
dumnezăire 138
dumnezăire(a) 276
dumnezăoaie 334
Dumnezău 138, 139, 276, 278, 332, 334, 341, 345, 353, 366, 369, 381, 394, 411, 418, 450, 474, 535
D[umne]zău 411
Dumnezăul 365, 417
dumnezeiască 148
dumnezeiescul 393
dumnezeieşti 394, 420
Dumnezeu 146—148, 250, 276, 315, 332, 369, 393, 397, 399, 400, 410, 420, 421, 471
Dumnezeul 393, 394, 409
Dumnezeule 514
Dumnezevu 118
d-unde 250
după 177, 402, 404, 445, 459, 509, 528, 541, 558
dupe 177, 337, 339, 385, 402, 405, 406, 445, 446, 509, 528, 558
du păste 385

dupeste 177
du peste 445
du pin 385
dupre 177, 337, 339, 385, 402, 445, 459, 462, 528, 541, 544
duprestot 177
dupri 177
duprin 177
du prin 445
dureri 345
durerili 234
durmi 115, 222, 412, 556, 567
durmiia 280
durmim 384
durmind 216, 444, 447
durmindă 115
durmitare 300, 476
durmitează 354
dusăi 467
dusăiu 421
dușman 95
dúșman 94, 574
dușmán 94, 558, 572—574
dvorbăsc 417
dzăce 148
dzăcea (a ~) 244
dzăciui 399
dzăduv 348
dzău 235
dzâsa 138
dzĕce 236
dzecile 244
dzeulu 311
dzi 147, 224, 244, 288, 353, 358, 418
dzic 91, 263—265
dzică (să ~) 353
dzice 84, 148, 224, 228, 264—266, 279, 313
(d)zice 84
dzice (or ~) 398
dziceți 299
dziceu 361
dzici 148
dzicind 353, 365, 369, 391, 398, 399, 417, 418
dzile 147, 148, 217, 320, 369, 398, 399, 419
dzil[e] 148
dzilele 365, 388
dzilel[e] 147
dzilelor 244, 353
dzioa 394
dzios 467
dzis (au ~) 299, 345
dzisa 236, 244,
dzisă 398, 399
dzise 217, 236, 238
dziseră 224, 420
dzisi 318
dziș 365
dziua 224
dziua 137
dziva 228, 307
dzi 344
dzlc 264—266
dzlcă 344
dzlcă (să ~) 244
(d)zice 84, 137
dzicind 417
dzile 344
dzis 244
dzisa 244, 235,
dzise 235, 238
dzisere 235
dzlua 216
dziua 137
dzua 137, 138, 216, 224, 236, 241, 244, 288, 353, 365, 366, 369, 418
dzuă 138
dzu(o)a 235
dzuoa 311
dzuua 137
dzuva 216

e 537
e (să ~) 120
è (să ~) 120
e(a)stă 134
ee (să ~) 173
ei (să ~) 172
ej 307, 362
el 530
embetau 361
emblat (aŏ ~) 307
emple (sze sz(e) ~) 307
emplut (sz-aŏ ~) 307
engrupare 229
engrupare (ne uom ~) 230
engrupat 307
engsur 363
enkunacy 230
enkungsur 362
enkunye 306
entunyekat (sz-au ~) 362
era 218, 496, 501, 504, 520, 523, 533
erau 170, 449, 478, 496, 501, 504, 507, 514, 520, 524, 533, 536, 537
erra 289
esci 477
est 162, 496, 541
estă 134
esz 307
ешш 81
eșind 454, 535
eștealalți 413

facă (el, ei are să ~) 57
facă (o să ~) 618
facă (să să ~) 137
facă (să se ~) 137
face (a ~) 350
face (aŭ vrut ~) 218
face (au vut ~) 174
face (el, ei ~) 57
face (o ~) 618
face (reaș ~) 481
face (va ~) 618
face (vrea ~) 225
făcea 466
facereți (nu ~) 301, 402
faceți (nu ~) 402
faci (a ~) 395
facirile 233
facură 215
facusă (se ~) 97
faptele 306
farmăcă 99
farrima 236
fartăti 465
față 555, 590
fașe 555
față 127, 561
făcător 384, 442
făcătoriu 413, 455
făcătoru 236
făcătorul 240
făce 311, 421
făcea (ei ~) 69
făcea (el, ei ~) 57
făcea (se ~) 521
făceam 451
făceau 501, 506, 520, 536
făcei 517
făcèm 451
făcusă 381
făcut (a ~) 225
făcut (au ~) 251
făgădău 184
fălos 101, 233
fămeaia 100
fămeala 100
fămee 335
fămei 290, 443
fămela 99, 347
fămèia 100
fămèia 300
fămelască 100, 539
fămeie 233, 248, 456
fămèie 222, 242, 475
fămeile 475
făptorul 538
făptură (d-o ~) 530
Făredeu 186
fărmăca 562, 630
fărmăcată 521
fărmăcătoare 222
fărmăcător 573
fărmăcători 300, 524
fărmăcătoriu 280, 290
fărmăcătură 99

fărme (să se ~) 457
fărmeca 99, 496, 576
fărmecător 536
fărmecătoriu 280, 285
făţişă 589
feată 564
fecăt (av ~) 118
fecioară 409
fecioari 449
fecior 91, 105, 222, 450, 469
feciorl 298, 331, 380, 392
feciorii 311
feciorilor 276, 467
fecioriu 385
feciorul 203, 215
fel 156, 281, 285, 339, 401, 458, 478, 508, 526
fĕl 336, 350, 478
fĕlă 348
feleleat 186, 238
felelui 186, 238, 241, 252, 254
feli 458
féli 385
feli(u) 281
fĕli(u) 156, 281
feliu 444, 458, 478, 508, 526, 540
fĕliu 291, 336, 401, 458
fĕliu 348
felĭu(l) 526
fĕliu(l) 478
feliuri 458, 540
fĕliuri 301, 458
feliurile 315
feliuritele 526
felos 361
feloszaszke (sze ~) 229
feloszazke (sze ~) 307
felul 444
femeaia 100
femei 400, 475
feméia 100
feméia 290
femeiască 443, 475
femeie 99, 443, 446, 456, 507, 525, 539
feméie 347, 350
femeile 422
ferariu 533
ferăşti 155
ferbem (se ~) 465
ferbinţală 471
ferdelă 186, 282
feresta 401, 526, 564
fereastă 155, 478, 526, 540, 543
fereastra 526
fereastră 155
feredeu 186, 292, 349, 362, 528
Feredeu 186
ferestioară 508, 512
ferestuică 458
fereszta 307
fereşti, s. pl. 155, 478
fericeadze 236
ferici 215, 220
ferie 186, 413, 414, 544
feriţi-vă 216
ferjaste 423
fermeca 99, 560
fermeca (a ~) 565
fermecare 443
fermecat 525, 576
fermecăm 557
fermecătoarele 407
fermecător 507, 573
fermecîndu-o 475
fetele 105, 106
fetile 105
fetye (de~) 362
fetyele (de-a ~) 362
feurari 128
ffiete (de ~) 308
fher 397
fhirè 397
fi 83, 202, 238, 243, 264—266, 479
fi (a ~) 169, 202, 225, 301, 307, 308, 527
fi (am vrut ~) 218
fi (o ~) 531
fi (va ~)306, 383, 410, 417
fiară 159, 161, 251, 288, 496, 501
fiarăle 249, 450
fiarălor 392
fiare 501, 503, 594
fiastră 243
fiastru 243
ficat 69, 187, 189, 239, 337, 349, 350, 413, 439, 450, 459, 460, 470, 497, 502, 510, 515, 528, 530, 534 541, 561, 562, 571—573, 608
ficatul 608
ficatului 608
ficaţi 515, 608
ficaţii 608
ficioára 343
ficioară 533
ficioare 345
ficior 222, 343, 345, 346, 516, 533
ficiori 331, 380, 395
ficiorii 276, 311
ficiorilor 106
ficioru 203
ficior(ul) 107, 290
ficiorul 106, 203, 331, 396, 398, 472
fiĉorilor 106
ficsor(ul) 360
fie (să ~) 298—300, 311, 381, 393—395, 409, 418
fier 159, 483
fierar 519
fierbe 509
fierbe (ci ~) 510
fierbinţală 450
fierbinţi 394
fierbintare 392
fiere 497
fierile 365
fieştecare 418
fiete (de ~) 225, 226, 231, 252
fietecine 175
fii (să ~) 109, 393
fiiară 381
fiiarbe 276
fiiare 311
fiie (să ~) 381
fiind 288, 366, 409
fiindu 383
fiiul 216, 365, 410
fiiului 318
filiu 465
filosofască 334
filosofăsc 345
fimeia 99, 106
fimeie 99, 454, 569
fir 243
firav 94, 558, 560, 586, 614, 630
firáv 94, 95, 573, 574
fire 288, 395, 434
firea 298, 392
firești 394
firi 434
firii 409
firilor 409
firovim 318
firovimii 202, 223
fiţi 392, 409
fiu 397
fiu (să ~) 223
fiul(ui) 366
fintină 116
fintîră 319
Flăminzăşti 139
fluierile 439
Fluriilor 115
fo 131
foale 181, 187, 302, 304, 413, 414, 469, 479, 481, 498, 502, 534, 541, 603
foalele 603
foamite 106
foarti 290, 398
folos 101, 222, 233, 242, 248, 290
folosască (să ~) 332, 381,
folosască (să se ~) 400
folosăsc 452

folosăşte 417
folosească (să se ~) 471
folositor 519
folosinţele 400
folosul 329
foloszeszk 361
fomeie 99
foměie 312
fragedli 514
franţojii 395
frate 497
frateli 395
fratile 451
fratye 362
frăgar 178, 187, 282, 285
frăţăsc 471
frăţine 244
freamăt 130
fregar 362
fremte 307
freo 131, 281
freun 131, 281, 283
frimse 223, 301, 303
frimseră 281
frimseţe 116, 234, 249, 280
frimsěţe 223, 298, 300, 312
frimseţez 280
frimt 134, 135, 235, 250
frimt (au ~) 223
frimt-ai 367
frimtură 477
frinedzi 398
frinse 223, 301, 303
frint 250
frint (ai ~) 223
fro 131
frumoasă, pl. 382, 387
frumoase 204
frumos 116
frumseţe 234
frumsěţe 280
frumuseţa 434, 589
frumuseţă 535, 552, 562, 564, 570, 589
frumuseţe 249, 518, 557, 560, 571, 589
frumusěţe 451
frumuseţea 434, 589
Frumuşani 143
frumuşăl 500
frundia 496
frunza 421
frunză, sg. 554
frunză, pl. 471
frunze 278
frunzele 471
fugea 501, 520
fugi 278
fumeie 99
funye 362
furaţi (am vrut fi ~) 225
furnicar 519
furnicau 504
fusile 451
fusse 465
fy (uey ~) 230

galbăn 124—126, 411, 451, 517, 521, 523
galbănă 125
galbănul 125
galben 124, 126, 254, 258, 399, 467, 556
galbenă 222
galbenele 503
galbenile 503
galbin 222, 278, 472, 500, 516, 556
galbină 470, 535
galbine 439, 472, 537
galbini 106, 107, 454
galbinŭ 106
galbin 124, 129, 517
gazdă 187, 413
Gălata 96
Gălaţi 96
gălbănare 382
gălbănuş 467, 569
găociţăle 473
găsa (se ~) 440
găsască 75
găsască (să se ~) 454
găsătŭ (s-au ~) 139
găsească 75
găseau (se ~) 507, 536
găsesc 410
găsesc (se ~) 244, 452
găsi (va ~) 452
găsind 517, 521
gătědză (se ~) 216
Găvril 96
gezudekata 230
ge 132
geam 150
gěcsesk 361
gem 150, 434, 447
gemătură 223
gemea 514
gemeni 105
ğemeni 150
gěmet 223
gemini 382
Géminile 106
gendycsk 362
genele 516
genile 516
genuche 136, 267, 336, 438, 444, 508, 567
genuchele 223
genuchelor 281
genuchi 57, 136, 238, 469, 496, 508, 526, 540, 566, 567, 572, 573, 587, 614
genuchie 401, 469
genuchiile 444
genuchiu 250, 564
genucle 465
genunche 136, 281, 301, 303, 348, 444, 447, 469, 508, 512, 570, 587
genunchele 423, 477
genunchi 136, 238, 291, 458, 477, 526, 540, 557, 558, 560, 565—567, 571—573, 587, 614, 615, 617
genunchli 444, 447, 477, 587
genunchile 401
genunchilor 367, 368
genunchiu 350, 458
genunchĭu 348
genunchiul 413, 444, 447, 450, 587
genunchiului 587
genuncle 465
geruchiu 235
gerunchi 238
gerunchiu 235
ghiară 526
ghicească (să-mi ~) 581
ghicesc 565, 566, 571, 573, 581
ghicesc (să ~) 581
ghicesc (se ~) 581
ghiceşti (să ~) 581
ghici 113, 446, 476, 555, 557, 560, 581, 615
ghicit 581
ghicit (a ~) 525, 581
ghicit (am ~) 222, 444
ghierghef 469
Ghiştea de Jos 123
ghivorniţă 517
gic(e) 244
gice 148, 224, 236, 244, 268, 301, 303, 313, 318, 320, 367, 368
gicea 148
gicem 244, 316
gicem (să ~) 367
gicere-aţi 301
gici 148, 236
gici (a ~) 148
Gicovanul 123, 150
gimătate 472
ginere 57, 187, 189, 252, 253, 282, 302, 304, 319, 337, 510, 608, 614
ginerelui 608
ginerică 57, 187, 608
ginerile 106
gingaş 150, 447
gingaş 95, 558, 560, 572—574, 614, 630
gingáş 95
gingaşă 537
gingaşe 471, 522
gingaşul 526

gingie 187
gingie 95, 558, 560, 572—574
gingină 187, 349, 459, 541
gingină 95
ginire 345
gioacă 518
gioare (să ~) 299, 301
gioe 449, 482, 522
gioi 418
giopănul 300
gioru 301
gios 149, 217, 236, 244, 250, 278, 288, 334, 353, 354, 366, 399, 405, 412, 417, 418, 449, 452, 455, 456, 467, 475, 496, 504, 505, 514, 518, 522—523
giosu 312, 418, 532
giuca 228, 419
giuca (să ~) 299, 395
giucat (a fi ~) 452
giucării 522
giucăuşi 456
giude 250, 452
giudeca 84, 264—266, 353, 482, 522
giudeca (voiu ~) 316
giudecareţ (nu vă ~) 424
giudecat (m-am ~) 518
giudecata 518
giudecată 345, 399, 406, 419
giudecătoreşti 523
giudecători 456
giudecătorii 406
giudecătoriul 412
giudecăţi 452, 518
giudecăţii 353
giudecăţile 417
giudece (să ~) 365
giudece (se ~) 217
giudeci (să ~) 288, 296
giudeţ 278, 334, 366, 419, 420, 466
giudeţu 236
giudeţului 353
giudice (să ~) 106
giug 81
цюгъ 81
giugŭ 388
giugul 217, 224
giumătate 149, 224, 250, 345, 353, 395, 399, 455, 515, 523
giumătatea 522
giunc 466
giuncanilor 522
giuncuţi 523
giunc 187
giunere 187, 225, 226
giunghere 418
giungherea 417
giunghiet 449
giunghiia (vei ~) 419
giunghiiare 333
giunghiiat 334
giunghiiu 236
giunghiu 455, 466
giupăinească 112
giupîine 345
giupîinească 288, 293—295, 324, 343
giupîn 149, 250
giupîneasa 366
giupîneasă 295
giupînesăi 138
giur 149, 277, 284, 492, 496, 497, 518
giura (vor ~) 412
giurară 224
giurareţ (nu vă ~) 424
giurareţi (nu ~) 218
giurareţi (nu vă ~) 237
giuraţi 522
giură 452
giurămînt 333, 353, 406, 450, 452
giurămîntul 365, 395
giure (să ~) 299
giuru-i 535
giurui 187, 292
giurul 518
gîcea (se ~) 581
gîcesc 565, 566, 570, 573
gîceşte 539
gîcĕşte 412
gîci 444, 525, 555, 581
gîci (a ~) 581
gîcitor 300
gîcituri 476
gîlceavă 158
gîlcevireţi (nu ~) 337
gîlceviţi (nu ~) 337
gîlcevuri 158
gîndeşti 81
гжндещь 81
gîndim 165
gîndirăţi (nu ~) 479, 481
gîndireţi (nu ~) 174
glajă 469
glod 187—189, 191, 195, 349, 528, 561, 571, 574, 608, 609
Glod 187, 188
glodărie 187, 608
glodoasă 608
glodos 187, 349, 608
glodul 608
gogoaşă 590
gogoaşe 334, 589
golemb 362
golîmb 188, 363
golumb 188, 189, 192, 481, 479, 541, 561
gonireţi (nu ~) 292
ğos 396
gospodariu 455
gostăsc 134
gramadă 514, 516
grăbească (să să ~) 382
grădinar 291
grădinariul 401
grăia 473
grămadă 516
gre 451, 521
grè 120
grea 451, 469, 514
greh 306
greier 108, 557, 560, 570
greierel 108
grejau 361
grelili 345
greluş 469
greoane 540
gresalele 230
gresele 230
greselye 422
gresie 186, 188, 510, 561, 562, 571—573
gressale 306
gresselele 306
greşale 143, 144, 400, 410, 421, 440, 454, 475, 522, 530, 565
greşale(le) 452
greşalele 217, 220, 224, 227, 231, 298, 314, 343, 393, 419—421, 455, 506, 535, 537, 544
greşalelor 312, 452, 462
greşalile 400, 442
greşalilor 454
greşaşte 236, 240, 250, 277, 353, 417, 455, 518, 530, 565, 616, 618
greşăle 565
greşălele 522
greşăli 565
greşălii 333
greşăsc 381, 440
greşăşti 452
greşeală 224, 556, 557
greşealele 230
greşele 231, 308, 472, 473, 565
greşĕle 244, 298, 319
greşelele 366
greşĕlele 217, 220, 224, 227, 353, 420
greşelelor 417
greşĕlelor 366, 418
greşeli 143, 440, 447, 504, 565
greşesc 298
greşeşte 616
greşĕşte 288, 353, 356, 471, 473, 482
greşit 482

greşit (am ~) 224
greşit 482
griel 361
grier 108, 280, 457, 461, 525, 562, 565, 630
grier(e) 561
grieruşul 476
grijaşte 84, 142, 143, 236, 240, 250, 253, 264, 265, 277, 298, 318, 353, 471, 565, 616
grijă 140, 141, 229, 250, 279, 290, 298, 333, 335, 344, 346, 381, 382, 393, 396, 398, 409, 417, 442, 452, 455, 471, 473, 474, 504, 505, 518, 522, 523, 535, 537, 557, 560, 565, 571, 573, 589, 590
grijăsc 143
grijăşte 84, 142, 143, 396
grijăşti 143
grije 141, 143, 229, 244, 250, 278, 288, 298, 365, 388, 454, 471, 474, 504, 535, 537, 561, 573, 589
grijesc 143
grijesc (se ~) 471
grijeşte 84, 143, 417, 471, 529, 616
grijéşte 144
grijĕşte 84, 217, 264, 266, 279, 298, 303, 344, 353, 365, 471, 483
grijeşte (să ~) 345
grijĕşte (se ~) 316
grijeşti 143
griji (a se ~) 244
grijit 381
grijîm 333
grijînd 140, 452
grijite 140
grise 229
grishĕ 361
griu 150
grînariu 356
grumadzi 398
grumadzii 419
grumadzii 344
grumaz 147
grumazii 417, 421
gsenunkye 362
ğudecaţi 396
ğug 81
ꙋꙋгъ 81
ğugul 396
gujbă 469
guşă 590
guşe 505, 522, 589
guz 188
guziu 188, 245, 246
gyezsetye 423
gyin 423
habagiul 158
haia 362
haide 157
hainile 331
halai 358, 386
halai(ŭ) 158
hambariu 524
harbuz 188, 189, 191, 349, 528
harc(uş) 158
hargintul 158
harmasar 362
hasna 329
hasnă 188, 225, 238, 252, 253, 313, 355, 358, 469
hasta 362, 496
haz 469
haznă 188, 282, 284, 479
hăl 158
hăla 158
Hălmajiu 150
hăripi 157
hărpi 157
Hărnăşăni 144
Hăsnăşeni 144
hăsnui 188, 225
hăsta 158, 496
hăznăli 188
hăznui 188
heare 316
heleşteu 469
hemnisindu-l 346
Her (Baia de ~) 123
herbere 346
herestĕie 451
hertură 288
heru 234
heruvimi 223
hi 83, 203, 234, 238, 264, 284, 293, 294
hi (a ~) 123, 244, 517
hi (ar ~) 335
hi (de ar ~) 366
hi (l-or ~ întrebat) 123
hi (se ~) 123
hi (va ~) 123, 243, 276, 299, 318, 335
h[i] (va ~) 123
hi (veţi ~) 318
hi (vor ~) 243
hi (vor ~ prins) 123
hiara 344, 471
hiară 293, 382, 440, 450, 451, 471
hiară(le) 332
hiarăle 123
hiarbe 288
hiare 288, 503
hiarele 503
hiastră 243
hicat 386
hicatul 382
hie 243, 345
hie (să ~) 122, 123, 279, 335, 346
hie (să se ~) 123
hiece 366
hie de ce 288
hier 334, 451
hierbinte 451, 460
hierbinţi 380, 394, 451
hierestreul 332
hierestreului 332
hieri 123
hierile 454
hierilor 382
hierŭ 123
hier(ul) 332
hierul 123
hii 122, 316
hii (să ~) 279, 299
hiiarea 332
hiiastra 122
hiilor 122
Hilimon 122
Hilip 122
hină 243
hină-me 122
hină-sa 123
hir 243
hírav 94, 95, 572
hiráv 95
hirăstrae 123
hire 395
hirea 345, 395
Hireştii 203
hirişie 346
hirovimii 202
hiu 397
hodoarele 158, 160
hogeac 185
hogeag 184, 189, 459
hogyine 423
holub 188, 450
horba 401
horbă 131
horbe 423
horn 184, 185, 189, 459, 479, 528
hotar 157, 159, 161, 245, 385
hotară 159, 224, 237, 251, 281, 402, 444, 449, 468, 527, 540, 560, 561, 566, 593
hotară(le) 160
hotarăle 258, 301, 336, 348, 385, 413, 458, 478
hotare 161, 259, 508, 527, 540, 560, 561, 570, 593, 594
hotarele 258, 301, 303, 385, 478, 594
hotari 161
hotarre 237, 240

hotarrele 244, 245
Hotărani 153
hotărăşte 153, 383, 441, 455, 474, 480, 491, 504, 511, 538, 546, 565, 616
hotăraşte (să ~) 153, 154
(h)otăraşte (se ~) 506
hotăresc (se ~) 508
hotărăşte 153, 398, 453, 455, 461, 504, 519, 538, 546, 557, 558, 561, 566, 592, 616, 618
hotărăşte (să ~) 153
(h)otărăşte (să ~) 153
hotărăşte (se ~) 592
hotăreaşte (să ~) 153
hotăresc 508
hotăreşte 153, 441, 447, 461, 504, 519, 538, 546, 562, 566, 592, 616
hotăreşte (se ~) 153, 345, 522, 524, 592
hotărêşte 472, 482, 483
hotărêşte (să ~) 475
hotărêşte (se ~) 474
hotăreşti (să ~) 398
hotăritoari 406
hotăritoriu 538
hoţ 157
hraboria 231
hramăt 401
hranească 243
hrăbor 188, 252, 255
hrăborie 188, 225, 231
hreamăt 130, 249, 255, 350
hrêmătŭ 347
huetul 458
huiet 526
huiè 401
humădos 385, 386
hulii 478
hulpe 131, 347
hulpi 401
hultan 131
hultur 131, 347, 350
Hultureştii 131
hulub 188, 189, 459, 515, 561, 571, 609
hulubaş 188, 528, 571
hulubaşi 609
hulubi 609
hulubii 609
huzur 469

ia 120, 170, 442
ia (să ~) 172, 225, 245, 281, 292, 301, 337, 355, 436, 443, 472, 474, 484, 505, 517, 512, 353, 558, 562, 565, 567, 569, 570, 599
ia (să se ~) 536, 538, 599
ia (se ~) 218
iae (să ~) 173
iaie (să ~) 402, 454, 456, 472, 475, 562, 563
iaie (să se ~) 455
iarbă 158
iasta 162, 368, 402, 515
iastă 134, 243, 246, 413, 527
iaste 81, 120, 392
acme 81
iasti 110, 279
iau 120, 170, 355, 514
învească (să se ~) 216
ice 148
icem 148
iceţi 148
ici 148
ie (să ~) 517
ie (să se ~) 454
iea (să ~) 599
iee (să ~) 565, 599
ieh (sze ~) 307
iei (să ~) 402
ieie (să ~) 172, 173, 436, 454, 496, 512 520, 521, 523, 536, 558, 562, 563, 569, 570, 599
ieie (să se ~) 505, 520
ieie-să 413
iepurile 451
ieraŭ 306
ierburi 158
iertare 110
iertător 384
[ie]stă 134
ieste 120
ieşte 120
ieşi 81
ieşind 381
ieşiră 216, 220, 277, 288
ieşirea 450
ieşi-vor 250
ieşînd 216, 220
ieşit (au ~) 381
ieu 120
ieu 120
ieu (să ~) 521, 535
iezărul 334
ii 123
ijderri (a se ~) 244
im 187—189, 561, 574
imală 187, 189, 479, 561, 574, 608, 609
imalĕ 362
imă 187
imălos 187
imbracata 534
imelos 362
imos 187, 497, 481
Imoasa 188
impartia (se ~) 537
impartiu 536
împărtăsire 466
implea 500
in (să nu ~) 123
începător 473
inderect 465
ing 123
insulile 505
intervie (să ~) 596
intra 113, 444, 465, 508, 525, 539, 557, 560, 582, 615
intra (a ~) 582
intra (vor ~) 582
intrare 582
intrarea 539, 582
intrasem 582
intră 582
intrăm 582
intrării 582
intre 525
intre (să ~) 412
intri (să ~) 113
intrînd 113, 582
intru 571, 582
înţelege 466
Ionăşăşti 141
irema 311
irelo 135
iscusit 346
isprăvască 234
isprăvască (să-ş ~) 352
isprăvească (să ~) 223
ispite 311
ispiti 311
ispititoru 217
ist 458, 461, 527, 533, 569
ista 509, 515
isvoare 508, 527
isvoarelor 593
isvoresc 540
isvoritoriu 522
işor 121
ştea 458
ştialalţi 527
iubască 124
iubască (să ~) 298, 365
iubăse 72, 124, 240, 243, 262, 298, 303, 365, 394, 395, 418, 449, 517
iubăscu 234
iubăscŭ 352, 356
iubească 124
iubească (să ~) 473
iubească (să-l ~) 410
iubească (să o ~) 365
iubesc 72, 124, 216, 240, 249, 262, 298, 303, 344, 352, 397, 409, 420, 421, 451, 467, 482, 483, 514
iubescu 234
iubi (are ~) 225

iubitor 336, 437, 519
iubitoriu 442
iubitoriul 401
iubitoriule 355
iubireţ (nu ~) 355
iubireţi (nu ~) 237
iuhă 65
iuşira 234
iuşoara 216
iuşoară 300, 423
iuşor 121, 249, 280, 291, 347, 367
iuşura 347
iuşurează 336
iuşurel 347
iuţală 344, 515
iuţază (să ~) 455
ivală 517, 523
ivască 319
ivescu 249
izbăvască 262, 276, 277
izbăvască (să ~) 365, 421
izbăvască (s(ă) ne ~) 417
izbăvească 262, 276,
izbăvească (să ~) 311, 352, 392, 420
izmeană 127
izvoară 160, 224, 281, 301, 468, 527, 540, 560, 566, 593
izvoară(le) 458
izvoarăle 292, 336, 385, 413
izvoarălor 444
izvoare 160, 478, 483, 527, 540, 560, 570, 593, 594
izvoarele 313, 315, 594
izvoarelor 444
izvoditor 336
izvoraşte 277, 289, 293, 295, 296, 299, 324, 393, 409
izvorau 521
izvorăşte 522, 560, 566, 592
izvoreşte 537, 566, 571, 592
izvorĕşte 289, 327, 344, 419

Îe 169
îi 169, 402, 413, 527
îmbeta (se ~) 535
îmbla 215, 243, 249, 354, 423, 476, 483, 508, 511, 525, 539, 543, 583
îmblare 501
îmblarea 367
îmblat (au ~) 114
îmblau 536, 583
îmblă 222, 291, 300, 347, 354, 481
îmblătoarea 114
îmble (să ~) 335
îmbletul 243, 508
îmbli 312
îmblînd 114, 525
îmblîndzască (să ~) 288
îmblîndzeală 277, 284
îmblu 114, 234, 469, 492, 496, 525, 564
îmbraca (va ~) 316
îmbracaşi 233
îmbracat 257, 258
îmbrăcat 257, 450
îmbrăţişe 224
îmbrăţişăz 332
îmbuldzala 418
îmfăşè 343
îmfla 249, 483, 508, 511, 525 539, 583
îmflate 525, 583
împarat 233
împaratului 97
împaraţia 215
împaraţie 316
împart (să ~) 167, 536
împartă (să ~) 537, 597
împartă (să se ~) 167, 411
împartă (să s(e) ~) 167
împarţ 536
împarţă (să ~) 167, 245, 472, 506, 537
împăca (a ~) 345
împărat 311, 467, 515
împărăţască (să ~) 293, 332, 152
împărăţească (să ~) 471
împărăţie 316
împărăţiia 276
împărecheа 565
împărecherii 475
împărecherile 576
împărechitoare 242
împărtăşaşte 382, 394
împărtăşăşte 144
împărtăşesc (să ~) 455
împărtăşeşte 472, 535
împărtăşeşte (se ~) 505
împărţala 139
împărţală 138
împărţăşte 521
împărţitor 522
împărţitori 522
împărţitoriu 442
împena 128
împerat 473
împerechiare 576
împerechiia 221
împerechiia (se va ~) 215
împle 215, 243, 249
împle(a) 525, 583
împlea 222, 258, 351, 423, 476, 483, 508, 511, 539
împlea (vor ~) 351
împlêndŭ 564
împlere 501
împle-să 351
împletesc 113
împleteşte 143
împleteşti 143
împli 564
împlîndu-le 114
împlu 335, 469, 496, 534, 583
împlu (să ~) 291, 300
împlură 234
împlut (s-au ~) 347
împlută 114
împlute 508
împrăştiat 521
împrăştie (s-or ~) 120
împrăştiet 521
împrăştiet (s-au ~) 120
împrăştiete 537
împregioară 505
împregiur 149, 299, 333, 334, 475, 492, 537, 564
împregiurare 506, 522, 523, 535
împregiurări 505, 518
împregiurări(le) 538
împregiurările 504, 506, 518
împregiurărilor 456
împregiuru-i 505
împregiur(ul) 277
împregiurul 504—506
împrejur 250, 399, 419, 475, 506, 523, 533
împrejurare 504, 506, 518
împrejurarea 506
împrejurat (au ~) 382
împrejurări 452, 456
împrejurărilor 523
împrejurul 149, 250, 382, 393, 397, 455, 504—506
împresoară 251, 402, 445, 598
împresoară (mă ~) 348
împresoară (să ~) 168
împresoare (să ~) 337, 597, 598
împresor 557, 560, 566, 568, 571—573
împresori 281
împresori (să ~) 168
împresur 560, 562, 561, 573
împresura 527, 557, 560, 562, 561
împresura (a ~) 168, 445, 509
împresură 348, 367, 597
împreură 241
împrumutătoriu 443
împunoiată 347
împuţineadză 346
împuţina 236
în 177
înainte 176
înalţară 257
înant 156

înăbuşe 589
înăduşaşte 452
înălţară 257
înăuntru 119
înbla (veţi ~) 291
înblat (au ~) 114
încăldzesc 147
încălţa (a ~) 168
încălzească (să se ~) 452
încălzesc 146
încălzi 146
încălzîndu-se 505
încăpea (a ~) 168
încăreşte 241, 254
încătrău 176, 385, 413, 479, 541
încătro 176, 402, 413
încătroo 385
încătrou 176
încătru 218
încătruă 176, 292
încătru(o) 176
încătruo 176, 225
începător 473
începe 483
încet 526
încetineală 143
încetinel 175
încetineli 143
închedeca 395
încheet (s-au ~) 120
încheia 109
încheiat 105, 291
încheiet 523
încheiete 503
închidă (să ~) 594, 595
închidză (să ~) 395
închierea 457, 525
închiet 121
închiet (au ~) 457
închietă 539
închiete 457
închietŭ 400
închiet(ură) 108, 109
închieturile 347, 367, 525
închigare 243
închina 238
închina-ne-vrem 235
închinau (se ~) 504
închinăciune 81, 299
Ѧкинъчюне 81
închinăčune 81
Ѧкинъчꙋне 81
închira 238
închiriet 523
încindei 315
încinsetura 250
încongiurat 504, 505
încongiurate 505
încongiură (ne- ~) 440
înconjoară 505, 527, 531, 598
înconjor 560, 562, 565, 617
înconjor (să ~) 597
înconjur 558, 562, 563, 565—567, 571, 573, 598, 614, 617, 631
încónjur 586
înconjur (să ~) 597
înconjura 95, 527, 557, 560, 562
înconjura (a ~) 168, 541, 598
înconjură 505
încordează 389
încotro 176, 459
încredentiesu 495
încredinţază 400, 474
încredinţĕză (să se ~) 452
încredi-te 516
încreţită 440
încuiată 474
încungiur 564, 565, 570
încungiura 277, 333, 482, 564
încungiurară 250
încungiurare 333, 381, 382, 472
încungiurat 382, 455, 535
încungiurat (au ~) 333
încungiurat (i-au ~) 472
încungiurată 472
încungiurate 535
încungiuraţi (s-o ~) 453
încungiură 237, 251, 292, 301, 473, 518
încungiure (să ~) 541
încungiure (să se ~) 475
încunjor 560
încunjur 560
încunjura 250
încunjura (a ~) 445, 472
încunjura (vor ~) 452
încunjurat 475, 518
încunjurate 472
încunjură 337, 527, 535
încunjurări 418
încunjure (să ~) 597
încunjurul 473
îndăpărta 481
îndăpărtĕză (să să ~) 474
îndărăpnic 280, 526
îndărăpnici 457
îndărăpnicie 355, 356
îndărăpnicul 355
îndărăpt 129, 280, 291, 300, 303, 401, 412, 434, 457, 461, 465, 477, 526, 540, 543, 562, 565, 570, 630
îndărăpta (a ~) 347
îndъръptĕlѫ 347
îndărăptnicirea 540
îndărăpt(u) 347
îndărăt 129, 280, 355, 434, 526, 540, 557, 560, 565, 570
îndărătnie 280, 457
îndăstularea 332
îndemnare 383
înderăpteză (să să ~) 110
înderept 129
îndereptcadză 353
îndereptează 353
înderrăptu 243
înderreptu 246
înderretu 235
îndestulare 383, 438
îndireptăm (să ~) 412
îndrăjesc (să mă ~) 526
îndrăzneşte 504
îndreaptă 500
îndreptare 110
îndreptaţi 367
îndreptaţi (să ~) 110
îndreptări 384
îndreptezi (să ~) 422
înfăşa (a ~) 168
înfăşoară 597, 598
înfăşoare (să ~) 445
înfăşor 168, 560, 562, 563, 573, 598, 617
înfăşur 168, 560, 562, 565—568, 570—573, 597, 598, 617
înfăşur 586
înfăşura 527, 557, 560, 562, 564
înfăşura (a ~) 168, 445, 509
înfăşură 527
înfăşură (se ~) 509
înfăşure (să ~) 597
înfăţişè 349
înfăţişez (mă ~) 440
înfior 168
infla 476, 539
inflare 501
inflate 508, 539
inflări 539
inflătură 450, 564
inflori 234
înfloriră 222
influ 469, 564
influrĕşte 476
influreşti (să ~) 315
influri 234, 249
influriia 222
influrite 354
înfricoşet 418
înfrîmşat 243
înfrîmtă 291
îngălbinească 439
îngălbinesc 441
îngălbineşte 535
îngenuche 565
îngenuchia 250, 560, 561
îngenuchind 413
îngenuchind(u) 401
îngenunche 587

îngenuncheat 339
îngenunchet (au ~) 401
îngenunchi 566
îngenunchia 526
îngenunchiat 341
îngenunchiat (am ~) 336
îngenunchind 401, 587
îngerunchind 216
înghită (să ~) 167, 398, 472, 522, 597
înghiț 383, 564
înghiță (să ~) 501
îngiosit (a ~) 515
îngrăşe 454
îngrijaşte 57
îngrijăsc 440
îngrijesc 440
îngrijeşte 504, 505, 537
îngrijeşte (se ~) 535
îngrijitorul 443
îngroaşe (să ~) 278
îngroaşe (să se ~) 442
îngropară 291
îngropat (s-au ~) 355
îngrozăscă (să ~) 454
îngrozind 344
îngrozit 346
îngrupa (se va ~) 115
îngruparea 249
îngrupat 216
îngrupat (se-au ~) 115
îngrupați 115
îngrupați-i 354
îngrupă 222
îngrupătoriu 234
înjunghiè (mă voi ~) 401
înjur 363, 571
înjura 189, 194, 282, 285, 337, 439, 470, 479, 502, 510, 515, 534, 541, 561, 562, 572, 573, 610
înjurare 189, 497, 502
înjurați 610
înjură 610
înjurător 189, 528, 531
înjurătură 189, 285, 610
înjurături 610
înjurăturile 610
înjure (să ~) 453
înjuri 610
înjuri (să ~) 610
înjurînd 610
înkirăčore 135
înlăuntru 119, 223, 300, 457
(în)lăuntru 119
înlăuntrul 423
(în)lăuntru(l) 477
înlăuntruri 457
înlontru 234
(în)lontru 119
înlountru 223
înmieşorează 280
înmieşurătoriu 476
înmulțască (să s-~) 395
înmulțască (se-ți ~) 517
înmulțască (și și ~) 138
înmulțăsc 454
înmulțească (să se ~) 224
înnemeresc 107
înparțit-au 318
înpregiurări 455
înprejur 149
înprejurul 149
înprotivă 329
înrainte 315
înrai(n)tě 135
înralța 233
însamnă (să ~) 473
însamnă se ~) 521
însă 471, 522
însămnare 353
însămnată 412
însămnatele 474
însămnăm 332
însămnării 383
însămneadză 344
însămnează (să ~) 454
însătoșa 332
însătoșa (va ~) 332
înse 452, 471, 473, 482, 522
însemnăm 410
însemnător 519
însercinat 523
însetoșăzi 333
înstrăinare 579
înstrăinat (l-au ~) 104
înstrăinatul 579
înstrăinați 525
înstreina 104, 560, 561
înstreina (a ~) 104
înstreinat (au ~) 335
înstreinate 579
înstriinat (m-am ~) 400
înstriinați 384
înstriinèze (să ~) 354
însuşeşte 506
însuşeşte (se ~) 522
înşala-se-vor 216
înşalat (s-au ~) 97
înşale 535
înşale (să ~) 142, 143, 381, 393, 471, 544
înşăl (mă ~) 452
înşăla 250
înşăla (a ~) 473
înşălară (să ~) 471
înşălarea 333
înşălat 345, 438
înşălat (au ~) 381
înşălată (va fi ~) 276
înşălăciune 141, 250, 279, 290, 298, 333, 365, 396, 410, 455
înşălăciunea 333, 344, 381, 393, 418
înşălăciuni 279
înşălăciunile 333
înşălări 440
înşălătoare 276, 346, 473, 474
înşălătoriu 533
înşălînd 333, 383
înşâne 141
înşela (a ~) 142
înşelat (au ~) 471
înşelați 471
înşelă 312
înşelăciune 410
înşelăciunea 333, 418
înşelăciuni 409
înşelăciunii 474
înşelăciunile 333
înşelătoare 298, 365
înşele (s-~) 452
înşele (să ~) 452
înşeli (să ~) 452
înşira (a-i ~) 473
înşirați 396
întăi 101, 400, 461, 562, 570, 577, 630
întăi(a) 524
întăi(u) 456
întăiu 450
întemeietă 521
întinireşte 215
întinză (să se ~) 455
întîi 100, 250, 400, 461, 524, 557, 560, 615
întîia 566
întîiele 235
întîi(u) 456
întîiul 577
întîlnem 517
întîlnească 124
întîlnesc 124
întîniu 223, 235
întîrdzîiet 347
întoarce (vrea ~) 281
întocmeala 474
întorceau (se ~) 504
întovărăşesc (se ~) 442
întra 444, 457, 508, 525, 539, 562, 630
întra (ară ~) 218, 237
întrare 582
întrat 582
întră, prep. 151, 152, 308
întră, vb. 476, 570
întrăba 308
întrăbă 477
întrăm (să ~) 582
între, vb. 525
între (să ~) 412, 582
întrebat (e-u ~) 120
întrebătoriul 440

întrebuințază (se ~) 521
întregi 526
întrejască (să se ~) 477
întreji 526
întri (să ~) 113
întribuința 470
întristasă (să ~) 396
întrind 113, 384, 401, 412
întiu 564
întunchinat (l-au ~) 122
întunerecu 235
înțăleagă (să ~) 473
înțăleasă 535
înțăleasără 250
înțăleg 537
înțălege 405
înțălĕge 410
înțălege (să ~) 455
înțălege (se ~) 517
înțălĕgerea 410
înțălegerii 332
înțălegi 398
înțălej 526
înțălepciune 522
înțălepciunei 471
înțălepciunii 138
înțălepciunile 396
înțălept 411
înțălepțească 334
înțălepțește 452, 473
înțăles 518
înțălesa 344
înțăles (au ~) 138, 345
înțăles (ne-am ~) 440
înțălesul 138
înțăp 533
înțeleg 438
înțelĕge 410
înțelegea 501
înțelegeau 501
înțelepciune 250, 393, 410, 471, 522
înțelepciunii 409, 471
înțelept 224, 452, 514
înțeleptul 452
înțelepții 394
înțeles 518
înțeles (au ~) 251
înțercat (fu ~) 224
înțercatul 440
învațaiu 316
învațatorul 217, 221
învățător 221, 437
învățătoriu 291, 533, 536
învățetoriu 514
învățetură 452
înveață (se ~) 471
înveliau 537
învetească (să se ~) 132
înviáte 503
învinje 477
învivorat 423
înzăpădit 190, 611
înzăstra (a ~) 455
înzăstrați 517, 537
înzăstrează 452
îs 169, 413

ja 518
ja (sze ~) 362
jaf 140, 336
jah 336
jale 397, 452, 467, 471, 473, 480, 504, 518, 530, 535, 565, 566, 590, 591, 616
j'ale 142
jalea 143, 590
jaluit (s-au ~) 290
Jamiri 204
jamurile 150
j'ar 145
jav 157
jăfui 140
jăfuiesc 568
jăle 591
jăluiesc 568
jăluitoriu 443
jeale 535, 591
jeaminea 413
jear 557
jefui 140
jefuiască (să ~) 471
jefuiesc 568
jeh (sze ~) 307
jele 366, 518, 535, 590, 591
jĕle 535
jĕle 244, 353, 356, 400, 471
jelea 236
jĕlea 236, 473
jelit (i-au ~) 452
jelui 442
jeluiaște 236
jeluiesc 276, 568
jeluit (s-au ~) 299
jeluiți (nu ~) 252
jem 422, 434, 447
Jeminești 204
jĕnele 477
jenunche 477
jera 306
jerateculuí 442
jeratie 454
jerau 306, 361
jernat (n-o ~) 424
jertfească (să se ~) 126
jertvă 452
jerul 477
jidovesc 276
jidovești 277
jidovii 394
jingaș 447
jingașe 413
jingașul 526, 540
jingășic 477
jinere 477, 481
jitar 519
jitniță 288
Jiurjiu 150
jienicer 396
jîdovii 381, 394
Jiiu 381
jîlț 518, 569
joacă 518, 522
joară 168, 413
joară (să ~) 478
joare (să ~) 168
joc 383, 397, 467, 482, 492, 514, 518, 522
jocul 518
jocuri 393
joi 150, 197, 409, 411, 419, 421, 514, 546
jor 413
jor (să ~) 168
jori (să ~) 168
jos 149, 250, 277, 312, 334, 354, 393, 397, 398, 409, 412, 418, 419, 421, 455, 467, 473, 475, 518, 523, 532, 538
juca (a se ~) 515
jucărĕia 452
jucător 519
jucătoriu 519
jucăușe 589
jucăuși 411
judec 383, 514
judeca 84, 264, 312, 482, 483, 492, 518, 522
judeca (va ~) 288
judecare 465
judecareți (nu ~) 224, 226, 386
judeca-se-vor 366
judecat (am ~) 149, 473
judeeata 244, 418
judecată 149, 246, 250, 253, 354, 381, 397, 450, 452, 456, 467, 515, 518, 522, 523
judecați (nu ~) 385
judecă 400
judecările 317
judecător 443, 524
judecătorești 523
judecătoriu 453
judecătoriul 394, 443
judecătoriule 409, 418
judec[ă]torii 154
judecăți 277, 399, 421
judecății 393, 394
judece 315
judece (să ~) 299, 353, 394, 410
judecu 532
județ 312, 400, 466
județe 523

județelor 315
județi 440
județile 442
județul 149, 288, 523
județului 366
judica 506
judicată 503
judică (se ~) 506
judicători 331
judicății 506
jug 400, 465
j'ug 145
jugul 289
jumătate 381; 382, 452, 455, 522, 523
jumătatea 456
Jumětatici 203
june 466
juncă 514
june 469, 514
junghe 299
junghe-să 418
junghiat 393
junghiere 453
junghiiat-au 419
junghiu 466, 467, 518
juni 522
juplineasă 289, 290
jupineasa 421
jupineasă 438
jur 383, 504—506, 518, 535, 537, 538
jura (a ~) 168
jurat (ai ~) 397
jurămînt 149, 410, 412
jurăminturi 456
jurării 398
jurui 187
juruință 187
jurul 411

kad 360
kaedzure 361
kaute 307
kautem (sze ~) 307
kaszap 362
kěldare 361
Keptăreşti 122
kercsma 362
kičorul 122
kintyéku 423
kinyele 132
kinyi 422
kred 306
krěd 360
kredz 306
krestini 229, 230
kresztenyi 307, 309
kriel 361
kroirecz (nu ve ~) 308
Kureck 185
kurekyu 362
Kurety 185
kurtě 363
Kurtha 186
kurund 361

lacate 278
laepedare 361
lapăd 496, 568, 580
lapăd (mă ~) 381
lapăd (s-o ~) 580
lapădă 300, 301, 123, 477, 483, 580
lapădă-ți 580
laped (să ~) 540
lapede (să ~) 347, 351
lapede (să se ~) 477
lapezi 496
lapte 518
lard 469
las (să ~) 168
lasa 233, 238, 502
lasa (a ~) 346
lasa (va ~) 316
lasa (voiu ~) 299
lasat 96
lasat (s-au ~) 536
lasată 523
lasatu (au ~) 97
lase (să ~) 173, 528
lassare 469
lauzi (te ~) 393
lăcată 290
lăcuia 471
lăpăda 103, 358, 386, 476, 481, 539, 543, 561, 580
lăpăda (a ~) 335, 384
lăpăda (a se ~) 580
lăpăda (nu ~) 122
lăpăda (va ~) 335
lăpădare 363, 570
lăpădarea 539
lăpăda-se 280
Lăpădat 103
lăpădat (a ~) 580
lăpădat (au fost ~) 103
lăpădat (s-au ~) 103
lăpădatu (s-o ~) 103
lăpădați(i) 354
lăpădați-vă 316
lăpădă (să ~) 300
lăpădă (se ~) 304
lăpădăm 496
lăpădăm (să ~) 367, 368
lăpădăm (s-o ~) 413
lăpădătură 443, 539
lăpădind 443
lăpěda 561
lăs (să ~) 168
lăsa 238
lăsa (a ~) 168, 173, 298, 450, 528
lăsat (ară fi ~) 252
lăsat (au ~) 318
lăsați 168
lăsau 506
lăsăm 168
lăsindu-se 346
lățască (să se ~) 455
lăuda 501, 533
lăudat (a ~) 533
lăudați (nu vă ~) 252
lăudau 449
lăuntru 231, 249, 312
leage 81
leapăd 580
leapăd (să ~) 508
leapădă 300, 483, 580
leapădă (se ~) 508
leașli 381
lebedele 503
lebedile 503
lebeniță 188
lege 81, 82, 202, 405
lěge 82
legumile 383
lemnariul 153
lenyě 362
Leordzi[i] 147
lepăd 568, 571
lepăda 280, 358, 381, 412, 422, 457, 496, 557, 580, 615
lepăda (a ~) 507
lepădară 300, 443
lepădarea 384, 457, 476, 580
lepădat 351, 580
lepădat (a ~) 580
lepădat (au ~) 539
lepădat (le-ați ~) 312
lepădate 335
lepădăm 290
lepădării 580
lepădături 580
lepădăturilor 443
lepede (să ~) 443
lepede (să-și ~) 580
lěpede (să se ~) 477
lepedeö 362
lepedeu 182, 189, 479, 561
lepěște (se ~) 215
lepezi (să ~) 580
lepi 108, 222, 234, 249
lepiiu 223
lepiniu 223
lepite 367
lesă (să ~) 528
lese (să ~) 173, 528
leșe (să ~) 173
leszaö 306
leșăsc 334
leșăscu 396
leșăști 382, 395
letrat (o ~) 424
li 451, 495, 516
limpedye 362
lipască (să ~) 352, 420

lipască (să se ~) 365
lipăscu 395
lipi 234, 249
lipi (să ~) 300
lipideu 182
lipit 108
lipsască (să ~) 332, 399
lipsînd 138
liutul 202
locţiitorul 523
locuitorul 523
logit 395
lontru 216, 246, 268, 477
lontru (din ~) 291
lor (a ~) 224
lov(a) (a ~) 118
lovască 277
lovască (să ~) 352, 406
lovească (să ~) 124, 421, 451
lovească (să se ~) 474
lovesc (se ~) 473
lua 118
lua (a ~) 84, 120, 172, 218, 225, 245, 281, 292, 301, 307, 313, 337, 413, 454, 456, 472, 475, 520, 558, 563, 569, 599
lua (se ~) 223
lubeniczĕ 362
lubeniţă 188, 189, 363
lucra 169
lucra (a ~) 225, 245, 468, 541, 598, 599
lucratze 230
lucră 169, 217, 301, 468, 478, 481, 509, 541, 598
lucrător 442, 523, 533
lucrători, sg. 522
lucre 459
lucre (să ~) 169, 225, 355, 541, 598
lucre ((să) ~) 462
lucre (să no ~) 313
lucre (să se ~) 468
lucreadză 237, 348
lucreadze 236
lucrează 169, 281, 301, 337, 413, 424, 509, 556, 598
lucrează (se ~) 478
lucrediu 495
lucredze 399
lucredze (să~) 399
lucredzu (să~) 245
lucrez 251, 385, 402, 413, 468, 496, 533, 558, 570, 615
lucrez (să ~) 169, 598
lucreze (să ~) 169, 399, 459, 541, 598
lucreze ((să) ~) 462
lucrĕze (să ~) 225
lucrézé (să ~) 399
lucreze (să se ~) 598
lucrezi (să ~) 169
lucrezŭ 554
lucri 598
lucri (să ~) 169
lucru, vb. 434, 438, 468, 496, 533, 541, 558, 570
lucru (să ~) 168, 598
lud 189
ludişor 189, 355
lukr(u), vb. 362
lumească 393, 412
lumesc 399
lumina 216
luminat 311
luminătoriu 313
lumineadză 365
lumineadze 236
lumiriei 316
lumnyina 422
lunica 343
lunin[illegible] 344
luntro 230
luntru 307
lupi 81
lup[illegible] 217
[illegible]ш[illegible] 81
luptătoriu 536
lupu 202
lupul 202
lura 311
luva 118, 216, 219, 228, 481
luva (să poată ~) 118
luva (se ~) 223
luva (va ~) 118
luvacz 307
luvarecz (nicsi ~) 308
luvat (au ~) 118
luvat (au fost ~) 118
luvatu-sze (sz-au ~) 307

macar 98
maçe 465
mai, s. 187, 189, 239, 349, 362, 460, 502, 515, 528, 534, 571, 608, 631
mai, adv. 121
mainte 176, 225, 237, 245, 252, 282, 292, 302, 313, 355, 367
maire 259
maiul 608
maiului 608
maiuri 515
majă 254
malai 454
malaiu 516, 523
m-am dusu-m-am 166, 527
m-am dusu-mă 166
m-am spălatu-mă 166
m-am szversitu-me 362
mamcă 189, 349
manastiri 290
mancă 189
manunchi 469
mare 97, 215, 497
mareli 109
margaritar 215
margă 124, 278
margă (să ~) 125, 216, 240, 276, 282, 283, 366, 517
margă (să se ~) 125
marhă 189, 479
mari, sg. 290, 345
mariră-se 97
maritat (s-au ~) 470
maritĕ (se ~) 215
martoriia 97
martorosi (vor ~) 215, 220
marturie 257, 361
marturisască (să ~) 346
masă 223
masură 96
m-aş duce-mă 166
m-aş sui-mă 348
matasă 566
maţile 107
mazilii 442
mazilit 334
măcelar 182, 189, 528, 531, 562, 572—573
măcelaru 154
măcelărie 182, 479, 510
mădular 443, 522
mădulariu 236
măgariul 453
Măgdălina 96
măinci 112
măincl(e) 112
măine-mea 112
măinil(e) 112
mălai 185, 189, 470, 571, 606
mălaiul 606
mănăncă 169
măncă 169
măncŭ (să ~) 169
măne 112, 113
mănie 101, 475, 538
mănile 112, 113
mănioşi 538
mănînc 468, 496, 533, 558, 564, 566
mănînc (să ~) 169, 541
mănîncă 169, 217, 225, 251, 281, 292, 301, 337, 355, 385, 402, 413, 478, 541
mănînce (să ~) 169, 225, 337, 413, 459, 462, 541
măninci (să ~) 169, 311, 313, 424
mănuchi 57, 136, 508, 573, 587, 630
mănuchiuri 587
mănunchĕlele 348

mănunchelor 281
mănu(n)chi 572
mănunchi 136, 557, 558, 562, 565, 566, 573, 587, 617
mănunchiu 458, 477, 526
mănunchiul 540, 587
mănunchiuri 587
mănunt 136
mănuntă 223
марь 81
mărg 83, 124, 216, 227, 238, 243, 249, 264—266, 545
mărgăritariu 224
mărgind 216, 223, 227, 234, 288, 298, 365, 419, 420
mărgu 125, 399
mărgu (să ~) 365
Măria 95
mărincu 237
mărjini (a ~) 540
mărs (am ~) 125
mărs(ŭ) (am ~) 126
mărtorosescŭ 111
mărtorosi 111
mărtorosim(ŭ) 111
mărturisască 332, 333
mărturisască-se 419
mărturisăsc 344
mărturisăscu 138
mărturisăşt[e] 138
mărturisească 333
mărturisesc 410
mărturisesco 204
mărunche 444, 447
mărunt 136
măselele 439
măselile 503
măsoară 168, 509, 527, 597—598
măsoară (se ~) 598
măsoare (să ~) 168, 527, 598
măsoare (să să ~) 168
măsor 168, 197, 562, 563, 566, 568, 571—573, 598, 617
măsor (să ~) 597, 598
măsori 509
măsur 237, 251, 562, 565, 567, 568, 570, 573, 617
măsúr 573
măsur 573, 621
măsur (să ~) 597
măsura 527, 557, 561, 562, 564, 566, 568
măsura (a ~) 168, 509
măsură 168, 225, 597
măsură (se ~) 527
măsure (să ~) 225
măsure (să să ~) 168
măsure (să se ~) 509
măsuri (să ~) 597
mătasă 568
mătase 566, 568
Mătei(u) 96
mătuşă 277, 442, 555, 557, 565, 571, 573, 589
mătuşă-miei 140
mătuşe 277, 555, 590
mâmăle 348
mâne 561
-mbeată (mă ~) 535
me 83, 119, 120, 216, 230, 234, 258, 261—266, 290, 306, 346, 366, 367, 398, 418, 451, 462, 473, 483, 517, 521
mè 119, 395
mé 469
mę 119
me (a ~) 120
mea 83, 119, 249, 261—266, 311, 318, 392, 419, 468, 469, 471, 483, 521
meali 290
meargă 234, 382, 482, 483, 514
meargă (să ~) 126, 223, 240, 249, 276, 289, 314, 315, 365, 381, 391, 396, 411, 418, 471
meargă (se ~) 354
measă 127, 471, 482, 483, 496, 537
megieşeşte (să ~) 523
megiiaşăscu (să ~) 398
meh 120
mejiaşi 150
melaiŭ 128
mĕle 471
meli 279, 346
mĕli 334
mencinos 219
mencinoşi 121, 315
mencinoşiloru 315
menciunoşi 303
menciun(r)os 231
menciurosul 312
menenke 362
menents (sze nu ~) 308
menile 362
menj 306—307
menri 234
mentiu 515
menţiră 238
menurile 362
menurille 307
mer 532
mera 105
mera (m-aş ~) 581
merdsew 306
mere 135
merg 83, 197, 227, 238, 249, 264, 265, 311, 352, 354, 382, 392, 409, 417, 419, 438, 467
merg (să ~) 421
mergătoriul 365
mergătoriului 413
merge (ei ~) 618
mergea 218, 392, 409
mergea (ei ~) 69
mergeau 537
mergim 396
mergind 125, 223, 227, 298, 314, 352, 365, 394, 396, 397, 399, 417—421
mergindu 311, 396
mergu 318, 397
mergu (să ~) 125, 126
mergu (se ~) 234
merile 439
mers 515
mers (am ~) 126
mers (au ~) 381, 382, 421, 451
mĕrsără 332
mersu (am ~) 125
mersŭ (au ~) 126
meru 532
mesarniţă 189, 479
mésă 564
messur 362
mestăcat 131
mesuri 538
meu 162
miazănoapte 382, 417
micşora 280
micşorat 336
micşorat (ai ~) 300
micşura 291
micşura (vor ~) 457
micşurarea 355
micşura-să-va 300
micşurătoare 457
micşurătoriului 457
micşurĕdze (să ~) 222
micşureze (să ~) 525
miedzul 353
mieluşăi 394
mieluşăii 381
mieluşei 394
mieluşeii 409
mieluşel 381, 393
mieluşelul 417, 419
mieluşi 343
m(i)era 105
miera 105, 290, 457
miera (a să ~) 347
m(i)erare 105
mierare 457, 581
mierăm (ne ~) 525
miere 497
miere (să se ~) 581
mieri (le ~) 525
miezul 353
miiariu 251

milostivăscu (mă ~) 316
milostivească (să se ~) 365
mincinoasa 457
mincinoasă 121, 457, 477
mincinoase 121, 347, 384, 401
mincinos 121, 249, 280, 284, 285, 336, 444, 457, 526, 557
mincinosul 384
mincinosului 457
mincinoşi 121, 233, 300, 303, 477
minciună 121
minciunoasă 121, 540
minciunoase 347, 367
minciunos 121, 249, 291, 336, 457, 461, 526
minciunoşi 216, 300, 423, 457
minciuno(şi) 121
minciunoşilor 540
minčonoase 121
mincsinosz 362
mine 392
miniile 317
mint 468, 545, 558, 566, 570
mint (să ~) 168
mintă 558
minten 176, 413
minteni 176, 479
mintian 176
minton 176
minţ 501
minţ (să ~) 168
minţă 453, 596
minţesc 168, 478, 527, 541, 562, 567, 570
minţesc (să ~) 168, 459
minţeşte 168
minţi (a ~) 168, 459, 541
minţiră 236
minţiră 236, 238
minţu 545
mir (mă ~) 581
mira 105, 290, 457, 581, 615
miram (mă ~) 581
mirare 581
mirareţ (nu vă ~) 424
mirareţi (nu vă ~) 385, 402
mirau-sze 361
miră (mă ~) 581
miră (se ~) 581
mire 187, 189, 218, 238, 292, 302, 337, 339, 349, 362, 510, 528, 541, 608
mireasă 608
mirele 608
miri (te ~) 581
mirós 558, 573, 574
míros 574
mirosală 278
mirosi 179
mírşav 586
misarniţă 189
mişăl 290, 438
mişălului 344
mişcător 443
mişei 418
mişel 299, 452
mişelul 316
miştotă 191
mitar 251, 263
mitari 251, 263
miină 440, 447
miine 111—113, 197, 222, 227, 249, 253, 331, 345, 352, 357, 358, 365, 381, 393, 451, 495, 500, 501, 503, 511, 515, 516, 534, 555, 567, 568, 570, 571, 582, 583
miinele 159, 331, 503
miine-mea 112
miine-sa 288
miini 111, 158, 315, 331, 348, 402, 410, 413, 417, 439, 505, 516, 565, 568, 570, 582
miinii 113, 412, 583
miini(le) 159, 409, 451
miinile 112, 249, 250, 276, 279, 281, 298, 315, 318, 331, 332, 385, 392, 397, 417, 454, 458, 503, 582, 583
mi(i)ni(le) 158, 320, 423
mi(i)nile 217, 251
miinilor 419, 503
min 291
miń 158—159
mina 291
mină 112, 158, 159, 217, 223, 224, 226, 237—239, 245, 251, 276, 279, 281, 283, 291, 301, 307, 313, 315, 331, 334, 336, 348, 355, 362, 367, 385, 402, 413, 423, 458, 476, 527
minăle 158
mînăştergură 241
mînc 169, 468, 496, 533, 558, 564, 566, 569—571
mînc (să ~) 169
mînca 434
mînca (a ~) 169, 308, 468, 541, 569
mîncau 434
mîncă 169, 217, 219, 301, 413, 468, 478, 481, 541, 569
mîncăturili 279
mînce (să ~) 169, 225, 459, 462, 541
mînci 169, 569
mînci (să ~) 169
mîndreţe 589
mîne 215, 222, 278, 288, 451, 460, 467, 471, 481, 483, 491, 497, 500, 501, 503, 514, 516, 529, 555, 566—568, 570
mîńĕ 158
mînei 582
mîne(le) 516
mînele 451, 503, 506, 523, 527
mînelor 354
mîngăiet 451
mîngîiet 517
mîni 113, 158, 240, 278, 291, 301, 303, 334, 339, 341, 350, 363, 367, 419, 451, 471, 503, 516, 552, 568, 570, 582
mînie 100
mînie (se ~) 475
mîniet (s-au ~) 401
mînii 343, 418
mîniiat (s-au ~) 384, 412
mîni(le) 159, 249, 253, 331, 473, 478, 516
mînile 158, 159, 224, 276, 278, 279, 283, 298, 315, 332, 334, 339, 352, 355, 419—421, 451, 454, 458, 474, 527, 582
mînilor 113, 298, 383, 417, 418, 421, 582
mînile 159
mîninc 169, 569, 571
mînjaşte 394
mîn(r)e 240
mînre 311
mî(n)re 237
mînrule 313
mî(n)ru(le) 237
mîntuitoriul 536
mîntuitoriului 522
mînu(le) 158, 291, 320
mînule 158, 159, 217, 224, 240, 245, 246, 268, 281, 282, 301, 303, 316, 319, 336, 339, 348, 355, 367, 368, 402, 423, 458
mînunchi 571
mînuri 158, 159, 309
mînuri(le) 158, 240
mînurile 363
mîra 244
mîră 135, 238
mîre 238
mîri 237, 238, 240
mîrşáv 95, 572—574
mîrşav 95, 558, 574, 614
mîru 313
mîrule 235, 238, 240
mîţa 528, 610

mîţă 189, 192, 282, 450, 459, 469, 479, 498, 502, 515, 528, 534, 541, 562, 563, 571, 572, 610, 614, 630
mîţele 610
mîţuci 610
mnelu 535
mnere 122
mneu 122
mnĕu 122
moară (să ~) 527
moare 189, 528
moaşă 140, 277, 442, 504, 589
moaşe 140, 277, 365
moaşe-sa 442
mohoraşte 251, 299
Mohoriţi 152
mohorît 224
m-oi bucura-mă 166
m-oi duce-mă 166
m-oi ruga-mă 348
m-oi scula-mă 348
Moiliţa 123
mojicie 504
mojicească 395
mojicie 504
moldovan 397
moldovean 397
moldovineşte 521
mor 154, 441, 519, 536
mor (să ~) 472, 519
morarul 437
morcoi[i] 123
moriu 224, 453
morju 154
moriŭ 564
moriu (să ~) 519
morminţ 65
morţii 410
moru 154
moş 140, 189, 195, 528, 615
moş 145
moşăe 140, 141
moşăii 383
moşăşte 438
moşie 140, 398
moşlie 279
moştenitoriu 472
moştinire 419
moşunoiu 458
-mpresuri (mă ~) 527
mreage 477
mreajă 565
mrejă 522
mrĕje 471
mucariul 224
mucezeală 438
mucza 362
muichia 111
muldovan 126
multi 396
multiami 494
multiamim 465
mulţască (să să ~) 319
mulţămască 388
mulţămăsc 388
mulţămească (să ~) 395, 405
mulţămesc 564, 566, 570, 578
mulţămi 335, 367, 400, 438, 443, 457, 476, 483, 494, 525, 539, 543, 578, 579
mulţămi (a ~) 507
mulţămim (ne ~) 578
mulţămim (să ~) 422
mulţămind 384
mulţămindu-i 412
mulţămire 457, 507, 525, 539
mulţămit 476, 525, 539, 578
mulţămit (vor fi ~) 578
mulţămitoare 457
mulţămitori 280
mulţămiţi (să ~) 290
mulţemăscŭ 125
mulţumea (se ~) 578, 579
mulţumească (să ~) 579
mulţumesc 102, 501, 561, 571, 579
mulţumesc (se ~) 579
mulţumesc (s-o ~) 578
mulţumi 102, 197, 335, 339, 386, 443, 446, 491, 525, 557, 578, 579, 615
mulţumi (a ~) 507
mulţumi (a se ~) 578
mulţumi (vom ~) 102
mulţumind 579
mulţumindu-i 384
mulţumindu-le 579
mulţumire 501, 525, 531, 539, 544
mulţumirea 579
mulţumirile 507
mulţumit 539, 578, 579
mulţumit (s-a ~) 579
mulţumit (s-au ~) 579
mulţumită 102, 507
mulţumite 579
mulţumitoare 579
mulţumiţi 579
mumbaşiri 442
mu[m]başiri 383
muncat (au ~) 221
munceşte 170
munyele 362
murari 539, 543
murar(iul) 115
murgui 190, 225, 252, 256
muri (a ~) 154
muritor 437, 519
murli 152
musce 500
muştiriu 618
nacaz 566
nadejda 215
naeguczadze 362
nalţa-să (s-a ~) 343, 349
ńam 131
nanaşă 590
nantă 156
napaste 257
nari 190, 302
narod 215
nasce 492
nascere 508, 540
nascerii 477
nastur 226, 227, 439, 470, 498, 502, 531
nastur(e) 181, 190, 573
nasture 363, 470, 502, 510, 528, 530, 562, 572, 602
nasturi 602
naşă 501
năbotezat 134
năcaz 443, 475, 555, 562, 565, 566, 570, 576, 630
năcazul 575
năcazuri 335, 576
năcăjaşti (să ~) 400
năcăjăşti (să ~) 383
năcăjesc 475
năcăji 98
năcăjiia 156
năcăjire 280
năcăjit (m-am ~) 412
năcăjită 524
năcăjitul 456
năcăjiţi 575, 576
năcăjiţilor 576
năcrescut 134
nădăireţi (nu vă ~) 237
nădăjdui 68
nădăjduitorilor 300, 303
nădejde 100, 524
nădejdea 233
nădĕjdea 422, 456
năduşală 510, 573
năduşeală 190, 194, 445, 562, 571
năduşind 452
năfericire 134
năimască (să ~) 243
nănaşe 590
nănorocire 134
năpaste 311
năpasti 311
năpărăsind 243, 246
năroadelor 354
năroc 101, 400
nărociia 222
nărocită 347
nărociţii 233
nărod 134, 222, 290, 300, 335, 347
nărodul 384
năroi 101, 187, 386

născut (au ~) 245
năsip 222, 233, 248, 280, 300, 335, 457, 476, 507, 525, 539, 555, 565, 577, 578
năsipoase 476
năsipos 457, 507
năsipul 290, 525
năsîlnică 474, 477
năsîp 450, 525, 566
Năstasie 96
nătare 134, 223, 235
nătari 223, 320
năuniţi 134
-nchidă (să ~) 519
-ncongior (mă ~) 504
-nconjoară (se ~) 598
-nconjur (mă ~) 445
-nconjurat 504
-nconjurînd 537
-ncungiurat 537
-ncungiură (mă ~) 447
nedeşertat 503
nedeşertîndu-să 419
nedirept 467
nedireptatea 384
nedirepţi 384
nedreptate 335
nedreptăţ 440, 447
negreaţă 124
neguţător 154
нєгȣцъто̂ 155
neguţătoriu 533
neguţătorul 154, 336
neguţitori 440
neguţtoriul 154
neintye 132
neîmblată 335
nĕkĕt 362
nemănui(a) 251
nemărui 291, 301, 348, 401
nemene 163
nemeni 163
nemereală 400
nemeresc 107, 571
nemerescu 243
nemeri 222, 443, 476, 562, 565, 567, 572
nemic 164, 165, 402, 444, 478, 541
nemica 217, 237, 251, 281, 307, 402, 465, 466, 478, 541
nemic(ă) 164
nemică 164, 245, 251, 292, 301, 313, 458
neminele 163
nemiş 107
nĕmişi 203
nemniş 122
nemţască 440, 447
nemţăşti 381, 474
nemulţămire 578
nemulţămiri 578
nemulţămitoriu 476
nemulţumire 579
nemulţumirea 579
nemulţumiri 578
nemunuia 251
nemurui 136
neostenindu-se 257
nepereche 576
neputrezătoare 406
neputride 331
nerăspunzind 346
nerod 307
neroj 363
nerok 361
nerumpte 457
neste 229
nestîns 291, 367, 401, 444, 447
nestricător 537
neszfuersita 230
neşte 107, 108, 222, 243, 280, 290, 300, 312, 347, 400, 476, 539
netare 223
netezască (să ~) 332
neturburaţi 385
neumblate 539
neurîte 365
neustinindu-se 257
nevădzut 420
nevăzut 317, 318, 366, 420
nevăzutele 365
neveastă 127, 243
ńevęstę 134
nevestile 439
ńevęstǫ 134
nevîndecata 316
nevoie 276
nevoitor 336
-nfăşoară (se ~) 527, 598
ni 451, 495, 521
ńica 164
niclătită 106
nideajdea 345
nidejde 100
nidęjde 100
niè 532
nigei 450
niguţătoriţă 449
niimicî 164
nima 163
nimănui 458
nimărui 136, 384, 401, 413, 540
nimărui(a) 477
nimăruia 458, 526
nime 163, 164, 217, 224, 230, 237, 245, 281, 292, 301, 306, 307, 337, 348, 424, 478, 509, 527, 541
nime(a) 385
nimea 163, 224, 251, 258
nimearea 164
nimene 163, 164, 478, 541
nimene(a) 458, 527
nimenea 385, 478, 509, 541
nimenele 163
nimeni 163, 164, 237, 307, 337, 385, 445, 509, 527, 541
nimenile 217
nimenilea 163, 251
nimenre 237
nimerea 136, 348
nimeri 136, 163, 476, 567, 572, 617
nimerile 245
nimerilea 312, 313
nimerim 525
nimĕrnic 222, 278
nimeruia 444
nimic 164, 165, 237, 307, 444, 458, 478, 509, 527, 541
nimica 164, 251, 281, 444, 458, 478, 527, 541
nimic(ă) 164
nimică 164, 251, 292, 458, 478, 527
nimine 163, 527, 541
niminea 163, 164, 224, 258, 281, 424, 445, 458, 509, 541
nimini 163, 164, 385, 445, 509
niminilé 163
niminrile 237
nimiri[e] 136
nimunui 445
nimurui 136
nipotu 279
nisip 100, 339, 443, 507, 525, 531, 555, 557, 566, 571, 577, 578, 615
nisipişul 577
nisipos 507, 578
nisipul 335, 525, 578
nisipuri 578
nistota 231
nişte 107, 108, 222, 227, 280, 347, 400, 443, 457, 476, 480, 507, 525, 539
nişti 109, 290, 398
niştotă 191, 225, 226, 231, 356, 368
niştoţală 191
niştoţi 191
nivoia 345
-njură (o ~) 610
noaole (al ~) 313
noastă 155
noastră (a ~) 251
noastre (ale ~) 289

noavă 477
nói, adj. 565, 567
noole (a ~) 316
noor 119, 233, 312
noori 457
nór 119, 222, 384, 401, 403, 457, 508, 525, 566, 585
nori 585
norii 585
norilor 336
noroaie 608
noroaicle 609
noroc 101, 443, 457, 476
norocire 457, 476
norocirea 347
norociţi 102
norocul 102
norocului 400
norod 101, 335, 339, 354, 384, 386, 422, 443, 457
norodul 400, 412, 476
norodului 101, 347
nóroi 187, 188, 191, 337, 510, 528, 531, 562, 571—574, 608, 609
noroiul 609
nost 155
nosztc 362
noşti 348, 351
nour 119, 457, 525, 566, 585
nouri 585
nourii 585
nourilor 585
nov 307
nove 477
-npresoară (mă ~) 509
-nşale (să ~) 504
-nşălătoare (ne ~) 537
-nţeleasă (şi ~) 452
nuăr 118, 119, 290, 347
nuer 361
nuia 120
nuie 120
nuiţ 120
numeau (se ~) 478
numele 106
numer 473
numerat (o ~) 424
numerăm 473
numerile 383, 437, 411
numescu (să ~) 125
nunte 434
nunţi 434
nuor 222, 233, 248, 290, 347
Nuoreţ 119
nuorul 300
nuvăr 118
nuvur 216, 219
-nvaţaţi (ne ~) 449
Nyaga 412
uyimnyike 422

o, aux. p.c. 84, 170, 171, 281, 424, 436, 438, 453, 520, 530, 533
o, aux. viit. 171, 172, 355, 445, 501, 509, 528, 534, 541
o, conj. 170
oameni 91, 105, 203, 222, 235, 288, 298, 311, 327, 467, 516
oamenii 203, 392
oamenilor 409
oameri 135
oamini 106, 203, 215, 222, 233, 311, 319, 327, 381, 516
o(a)mini 106
oaminilor 279
oamiri 107, 135
oarece 163
oarecine 163, 227
oase 604
oasele 345, 604
obidi 191, 218, 221
obiduireţi (nu vă ~) 367
obîrşaşte 224
obîrşeşte 353, 420
oblojeală 557
Obluciţă 401
Obluşiţă 401
oboarăle 160
oboarele 594
obstacolile 503
oca 329
ocarêşte 316
ocă 191, 225, 252, 255, 302, 356, 358
ocărăşte 84, 251, 253, 616
ocărăsc 540
ocărăşte 84, 616, 617
ocăreaşte 345
ocăreşte 84, 616
ocărêşte 84, 472
ocări (vor ~) 244, 246
ocări (te-a ~) 527
ocări (vor ~) 288
ocărrêşte 244, 246
ochilari 521
ochilor 280
ochiul 507
ocirmuitorul 443
ocol 186, 191, 498, 534, 562, 563, 607, 614, 630
ocolul 607
odănăoară 335, 400
(o)dănăoară 105
odihneşte 170
odihnireţ (nu vă ~) 174
odineoară 335
(o)dinioară 105
odoară 160, 161, 336
odoarăle 348
odoare 438, 540
odoarele 161
ogeag 184, 528
ogheal 191, 192, 470, 515, 528, 611, 612
oghealul 611
oghial 571
ogoară 527
ogoarăle 160
ogoare 575, 594
ograda 607
ogradă 186, 191, 238, 292, 304, 349, 363, 402, 450, 459, 498, 502, 510, 512, 515, 528, 534, 562, 571, 574, 607, 608
ogradĕ 362
ogrăzei 607
ogrăzi 607
ohtat 444
ohtezi (să ~) 444
oichi 111, 283, 387, 510
oichii 280, 384
oichiul 507
oke 308
olariul 355
oldele 157
omăt 190, 191, 292, 295, 337, 339, 363, 402, 450, 459, 498, 502, 515, 528, 534, 541, 611
omătul 611
omătului 611
omăturile 611
omeni 229, 230, 306
omeri 135
omet 128, 316, 317
omĕt 362
ometu 424
omeţi 349
omeţi (a se ~) 191, 255
ominesc 421
omineşte 449
omoari (să ~) 396
omor 154
omorêşte 236
omori 277, 278, 284, 312
omorire 316, 495
omorit (au ~) 423
omorî 366
omorît 365
omorîtor 441
omorîţ 298
oprireţi (nu ~) 337
optălea 541
optzăci 344
oraşă 335
oraşăle 420
oraşele 418
oră 628
orăşanii 144, 381
orăşăl 537
orăşean 556, 557
orăşeane 144

orăşeanii 144
orbească (să ~) 409
orbi 249
Oreşti 152
oricare 445
orice 445
oricum 445
oropsi (s-a ~) 461
oroşan[i] 143
os 69, 85, 183, 191, 239, 337, 349, 350, 363, 403, 405, 450, 459, 462, 498, 502, 510, 515, 528, 531, 561, 562, 572, 573, 615
osăbască 399
osăbire 451
osăbirea 332, 474
osebite 410
osibască (să să ~) 419
osibeşte (se ~) 472
osindeşte 288
ospăţ 222, 355
osteneala 291
ostenească 280
ostenëlele 336
ostenesc (să ~) 423
osteni 117, 280, 285
osteni (să vor ~) 117
osteniră 222
ostenit 117
ostenit-am 355
ostenitor 280, 522
ostenitori, sg. 522
ostenyit 361
ostinyesk
osztenyindu 423
otar 526, 531
otariul 281, 285
otăraşte (să ~) 441
otăreşte (se ~) 537
otări (a ~) 508
otărire 540
otăririle 526, 531
otgheal 191
otrăvitoriu 442, 522
oţăl 449, 473
oţăt 276, 311, 533
oţereşte 154
oţet 450
oţomani 157
oves 128

paar 438
pacare 97
pacat 400, 406
pacatul 516
p-acest 503
paci 109, 290, 345, 346, 395
padure 521
packatele 361
pagubile 506
pahar 98, 215, 221, 300, 335, 339, 383, 400, 438, 507, 524, 538, 557, 575, 615
pahară 160, 527
pahare 507, 527, 557, 575
paharnice 507
paharul 539, 575
paharului 575
p-ai 440
pajăşt⟨i⟩ 141
p-al 440
p-ale 440, 517
palmace 456
p-a mele 503
pane 230, 465
paplomă 191, 515
paplonă 191
parale 456
parasiră 216
pară 223
parcalabul 290
pareche 97
parentii 465
parete 494
pariete 465
parintele 97
parofii 123
parţal⁂ 97
parut (au ~) 97
pasaţ 343
pascar 216
pasce 508
pasirile 345
paşăşte 217, 219
paşe 504
pată (să ~ luva) 118
patlagelile 454
Patraşco 97
patrălea (al ~) 478
patrule (al ~) 458, 527
patrulea (al ~) 165, 458
patrusprezece 146
patrusprezĕce 397
patruzeci 318
paţă (să ~) 504
Paval 125, 126
Pavel 243
p-a vieţii 535, 544
pă 128, 129, 334, 335, 354, 359, 381—383, 411, 438, 440—442, 500, 503, 618
păcat 243
păcate 276, 287
păcatele 318
păcatile 107
păcatul 298
păcurar 93, 191, 225, 424
păcurariu 423, 479
Păcurarul 191
păduti 412
păgubască (să ~) 399
păgubească (să ~) 197, 400, 471
păgubească (să se ~) 399
păhar 98, 222, 233, 280, 290, 300, 335, 383, 400, 438, 507, 524, 562, 565, 570, 575, 630
păhară 161
păharnic 98
păh[arnic] 98
păharu 98
păharul 347, 354, 412, 422, 538
păhărnecel 98
păhărnicel 98
păiajăn 565
păiajen 136, 567
păine 112
pălmace 456
pănă 82, 101, 400, 412, 456, 475, 524, 538, 577
păne 112, 113
păni 113
păntre 129
păntru 129, 223, 258, 259, 278, 352, 354, 358, 359, 421
păntru (că) 279
pănură 191, 479, 541
păpuşă 557, 565, 571, 573, 589, 590
păpuşoaie 402, 606
păpuşoi 185, 191, 402, 403, 459, 470, 498, 502, 510, 512, 515, 528, 534, 571, 606, 607
păr 135
pʟr 135
părale 456
pără 101, 135, 244, 347, 526
păr(ă) 401
părăsăsc 517, 537
păre 119
părę 119
părè 396
părea 119, 520
părea (va ~) 276
păreache 99
păreau 478, 520
părecche 98, 99, 500, 507, 511, 524, 539, 564, 566, 568, 570, 572, 575
părĕche 280, 467, 483
părechi 99, 400, 449, 576
părechie 570
păreichi 111
părete 98, 438, 449, 450, 456, 494, 500, 501, 507, 511, 524, 539, 543, 562, 564, 566, 568, 569, 572, 575, 576, 630

părĕte 222, 248, 300, 475, 483
păretele 400, 576
părete(le) 467
părĕtele 412
păreti 475
păreţi 99, 576
păreţii 354, 576
păreţilor 576
pări (a ~) 152
părinte 117
părintile 106, 381
părinţască 412, 474
părinţăi 139
părinţească 244
părtălesce 132
păsărelile 503
păscarii 276, 282, 521
păscariu 278
păscariul 521
păscarŭ 125
păscărie 249
păscui (a ~) 334
păstă 128, 134, 411
păstor 519, 533, 536
păstoriu 519, 533
păstoriul 519, 536
păstramă 95
păşaşte 57, 288, 506
păşeşte 497, 504, 518
păşĕşte 475
păşînd 333, 452
păşîtoare 522
pătat 128
pătimască (să ~) 451
pătimăsc 399
pătimesc 400, 451
pătimaşă 590
pătimaşe 589
pătimaşi 508
pătrariu 537
pătrundă 594
pătrundă (să ~) 520, 594
pătrunză (să ~) 472, 520
pătrunză (să se ~) 594
pătrunze (să ~) 472
pătulile 106
păţăsc 471
Păţăşti 138
păţi 244
păţiia 299
păţitul 471
Păuşăşti 140
păzască 410
păzască (să ~) 139, 288, 332, 421, 473
păzască (să se ~) 451, 455
păzăsc 353, 358
păzăsc (să ~) 344
păzăscu 334
păzăşte 258, 417
păzească 410
păzească (să ~) 250, 394
păzească (să se ~) 393, 410, 471
păzesc 353, 358, 452
păzie 315
păzînd 332, 521
păzît (au ~) 344
pe 109, 128, 381, 451, 503
pe-ale 517
peană 127, 537
peară 127
peardă (să ~) 595
peată 127, 128
pect 465
pedepsile 442
pehar 307
pene 306, 366
penilor 451
pennie 306
pentru 129, 352, 358, 420
pepene 188
pepene verde 188, 191, 510
pepenele galben 188
pepine 449
pepinii 106
peptar 519
per 532
percepînd 476
perd 520
perdere 497
pereau 520
pereche 98, 99, 197, 221, 443, 500, 555, 557, 564, 566, 568, 570—572, 576
perechea 576
perechi 525, 576
perete 98, 99, 197, 438, 494, 501, 555, 557, 566, 568, 571, 572, 575, 576, 615
peretele 576
pereţi 576
pereţii 576
perintele 306
perit (aş fi ~) 237
perj 191—193, 528, 571, 574
perjă 191, 459, 528, 571, 574, 612
perje 612
perjele 612
Perjul 192
peru 532
perz 520
perz (să ~) 501, 591
pescaru 154
pĕskucz 361
pĕskuiĕsk 361
pestă 134
peştile 382
peştiri 417
petat 128
petrece 106
petrunde 535
peun 128
pi 395, 396, 398, 399, 451
piardă (să ~) 594
piarză (să ~) 353, 453, 501, 594
picere 158, 444, 508, 510, 618
pic(i)ere 385
picierul 385
picioare 508
picioarilor 215
picior 444, 508
piciorul 249
piczorile 229
piept 526
pieptenile 382
pierd 594
pierd (să ~) 594
pierde 229, 230
pierdea 223
pierdz (să ~) 344
pierzătoriu 251
pierzînd 471
piezişe 289
piiardă (să ~) 453
piiardă (să să ~) 167
piiarză (să ~) 366, 456
pin 129
pinpregiur 406
pintră 152
pintru 129, 290
pisa 258
pisic 479
pisica 610
pisic(ă) 189, 192
pisică 189, 282, 337, 439, 445, 469, 479, 498, 502, 510, 515, 534, 541, 562, 572, 573, 610
pis[ic]ă 528
pisici 610
pisicuţă 610
piste 345, 439, 451, 455, 500
pişca 184, 192, 561, 563, 571, 572, 604, 605, 614
pişcat (am ~) 605
pişcînd 605
pişcura 65
pişe (se ~) 277
pişte (să ~) 605
pişti (mă ~) 605
pita 216
pitar 192, 282, 285, 362, 384
pitari 455
pitarul 336
pitarului 154
pită 192, 218, 225, 253, 313, 316, 402, 424, 479

pitĕ 362
pitrecerei 521
pizmască (să ~) 352
plîne 111, 112, 222, 249, 253, 279, 288, 290, 293, 295, 296, 303, 315, 324, 346, 366, 368, 393, 395, 397, 399, 405, 417, 420, 421, 438, 440, 450, 454, 467, 500, 501, 503, 505, 516, 523, 555, 557, 565, 566, 568, 571, 573, 582, 583
plînea 289, 298, 319, 331, 366, 392, 410, 582, 583
plîne(a) 343, 352, 409, 451
plîni 346, 399, 417, 420
plînii 276
plînilor 454
plîn 129, 440, 442, 503, 618
plînă 82, 100, 400, 412, 456, 475, 524, 557, 577, 631
plîncete 181
plînditor 519
plîne 112, 222, 243, 277, 278, 284, 319, 354, 358, 395, 410, 417, 418, 429, 440, 447, 449, 450, 454, 467, 471, 473, 474, 481, 483, 491, 497, 500, 501, 503, 515, 516, 523, 552, 555, 562, 564, 566—568, 570, 573, 582
plnea 418, 419, 582
plnei 288
plni 289, 399
plnii 582
plnile 419
plnre 311
plntec 603
plntec(e) 181, 192, 603
plntece 53, 70, 181, 282, 337, 339, 349, 386, 493, 446, 447, 450, 459, 469, 479, 498, 502, 510, 512, 528, 534, 562, 563, 571—573, 603, 614
Plntece 181
Plntecel 181
plntecele 410, 603
plntecile 380, 410, 503, 603
plntecul 603
Plntic 204
plntice 515
plntre 503, 505
plntru 129
plr 562, 630
plraşte 618
plră, prep. 135, 319
plrăşte 566
plre 234
plrĕşce 472
plreşte 395, 441, 447, 566
plrĕşte 320, 474
plri 284
plrită 277
plşaşte 504
plşăsc 442
plşi 618
pkiatra 122
placea 467
plapămă 191, 439, 611
plapăme 611
plaplomă 191
plapoma 612
plapomă 191, 470, 498, 502, 528, 531, 534, 571—573, 611, 612
plapuma 611, 612,
plapumă 191, 192, 562, 611, 612
plăcè 517
plăcintariu 453
plăghii 517
plămîn 180, 192, 510, 601, 602
plămîn(ă) 601
plămînă 601
plămîni 528, 541, 571, 601
plămînii 601
plămînilor 601
plămînul 601
plămînurile 601
plăpumi 612
plătea 520
pleca 504
plecau 504
pleş 182, 192, 528
pleşiv 182
pleşug 182, 479, 544
pleşuv 182, 192, 528, 562, 563, 572, 573
plimba 192, 193, 541, 544, 562, 571—573, 612, 613
plimba (a se ~) 510
plimba (se ~) 612
plimbare 192, 386, 387, 445, 448, 612, 613
plimbă 612, 613
plimbări 612
plimbările 612
plimbătoare 192, 459, 462
plimbe (să se ~) 612
plimbîndu-se 613
plingereţ (nu ~) 355
plingereţi (nu ~) 337, 348
plingeţi (nu ~) 348
plingire 396
plomîn 180
plopon 191
plovă 216
plugariu 442
plugariul 536
plumîn 180, 601
plumînă 180
plumîni 601
plumînii 601
plutitor 522
poč 167
pocaiţi-vo 216
poci 166, 289, 299, 468, 472, 501, 506, 564, 572, 596, 597
poci (să ~) 353, 449, 596
pociu 225, 237, 251, 434, 441, 453, 472, 474, 536
pociu (să ~) 472
pociŭ 504
pocs 360
poczy (sze ~) 366
pofftesc 307
pofta 224
poftă 156, 251, 281, 458
poftele 355, 385, 413, 423
poftesc 157
poftescu 157
poftescŭ 157
pofteşti 224, 385
pofti 156, 313, 355, 478
pofti (s-ar ~) 157
pofti (va ~) 157
poftim 157, 301
poftindu-mă 157
poftire 245
pogorăşani 143
pogori (se ~) 217
pogorire 244
pogorîndu-se 217
pogorişi 365
pogorît 365
pohta 217, 444
pohhta 157
pohtă 157, 236, 251, 291, 336
pohtele 281, 313, 423
pohtem 157
pohtescu 301
pohtescŭ 157
pohti 157, 224, 336, 444
pohti (a ~) 157
pohti (va ~) 157
pohtim 157, 355, 385
pohtindu-l 157
pohtit (să fi ~) 157
poimăne 113
poimline 111, 112, 397
poimine 276, 282, 365, 397, 582
polei 105
poleit (a ~) 337
poliesc 108
policşti (să ~) 457
pomană 127
pomeană 127, 128, 223, 235, 249
pomenire 497
pomeniri 439
pomînească (să ~) 107

pominește-mă 421
pominire 419
pominit (s-au ~) 107
pomint 317
Pomni 122
pon 465
poniu 497
popască 126
popĕsk 361
poplon 191, 192, 470, 498, 534, 571
popoară 468, 478, 527, 540
popoare 483, 508, 515, 527, 540, 594
popoarele 478, 594
popușoi 185, 459, 528, 606
porenczis 230
porents 307
porinca 116
porincă 116, 223, 355
porincește 300
porincĕște-le 355
porinci 116, 234, 249, 312
porincile 280, 355
porincitor 116
pornit (au ~) 355
porobaka 362
poroboacă 192
poroboc 192, 225, 226, 302, 304, 356, 368
porobok 308
porobocel 192, 225, 226
porobocie 192, 226
poronca 117, 384
poroncă 117, 347, 387, 401, 525, 585
poroncesc (să ~) 585
poroncește 476
poroncește (să ~) 118
poroncești (să ~) 384, 406
poronci 117, 246, 347, 401, 525
poronci (a ~) 457
poronci (ar ~) 347
poroncilor 457
poroncind 118, 405
poroncisă 476
poroncit 117
poroncitele 318
poroncitoare 243, 585
poroncsesk 362
portarul 154
portu 202
portul 202
porumb 185, 188, 192, 439, 445—448, 469, 470, 498, 502, 510, 515, 534, 541, 562, 563, 571—573, 606, 607, 614, 615
porumba 362
porumbă 188
porumbei 609
porumbeii 609
porumbel 188, 192, 448, 502, 528, 531, 562, 571—573, 609
porumbiel 188, 510
porumbii 609
porumbul 188, 606, 609
porumbului 606
porumburi 606
porumburile 606
porunca 300, 412, 457, 585
poruncă 223, 355, 412, 457, 585
poruncea 585
porunceală 585
poruncesc (să ~) 525
poruncescu 300
poruncĕște 412
porunci 117, 234, 457, 557, 585
porunci (se ~) 243
poruncile 355, 409
poruncitoare 585
poruncitor 117, 525, 585
porunci-va 216
pot 166, 167, 306, 360, 434, 438, 453, 455, 468, 471, 497, 501, 504, 519, 522, 536, 558, 566, 572, 596, 597
pot (să ~) 167, 449, 453, 472, 506, 596, 597
potin 497
pottogariul 456
potopască (să ~) 276
potopăscu 234
potrebască (să ~) 243
potrivească (să se ~) 471
potrivescu 366
potrivireț (nu vă ~) 424
potriviți (nu vă ~) 218
pouezțuiaŏ 306
povăstăsc 134
povestă 134
povestu 134
povidlă 57, 192, 159, 631
povierlă 192
prae 306, 308
praen 306, 308
praeveghiatz 306
praf 69, 184, 192, 498, 502, 515, 528, 531, 534, 562, 572, 573, 605
prafui 336, 605
prah 156, 184, 218, 224, 226, 230, 231, 236, 238, 251, 252, 282, 302, 304, 307, 315, 336, 337, 386
Praova 157
prau 605
prau 156
prav 156, 184, 318—350, 362, 363, 458, 526, 534, 605
pravește (să ne ~) 100
pravu 157
pravul 605
pră 152, 308
prăjĕște 473
prăjim 397
prăjină 224
prăjitură 278
prăjim 397
prăjină 438
prășim 397
prășim 397
prăvălie 180, 192, 528
prăvescu 300
prăvĕște 280
prăvi (a ~) 400
prăviia 290
prăvind 347
prăzi (mă ~) 527
pre 243, 289, 293, 451, 454, 469, 473, 517, 521
prè 473
prea 293, 291, 392, 409, 419, 517
preaștiutor 473
precep (se ~) 243
precepe 105, 107, 476
precĕpeți (vă ~) 312
precepu 249
preceputi 280, 457
precsep 361
pre[curatul] 417
predeie (să se ~) 599
preface 106, 516
preiuțască (să să ~) 174
preimbla 192
preimblu 192
prejur 279
prejur (din ~) 331
premenĕște 335
premeni 107
premenită 108, 443
prendă (să ~) 245, 247
prentru 258
preot 116, 117, 249, 259, 291
prĕotolu 117
preotul 117, 280
preotu(lui) 116
preotului 117
preoț 381
preoțască 396
preoților 139
preoțească 276
preoți 116, 117, 258, 336
preoții 117
preoților 117
pre sciutor 473
prescri (a ~) 509
preslmțit (aș fi ~) 537
presosască (să ~) 276
prestă 131

пре цюторй 473
pretind 472
pretinului 472
preuegie 229
preumbla 192, 193, 459, 479, 571, 612, 613
(pre)umbla 335
preumbla (a se ~) 510
preumbla (se ~) 613
preumblare 192, 613
preumblă 613
preumblă (se ~) 613
preumblu 192
preut 116, 117, 222, 259, 291
preuteasa 243
preut(e)asa 116
preuteas⟨a⟩ 116
preutu 234, 249
preutul 117
preutului 117, 216
preutu(lui) 116
preuţesc 423
preuţi 116, 117, 258, 300, 423
preuţia 117
preuţii 117, 280, 312
preuţit (l-au ~) 117
prevadă (să ~) 538
prevadă (să se ~) 594, 595
prevască (să ~) 365
preveghe 335
prevĕghe 290
preveghea 234, 249, 347, 354
prevegheat (ar fi ~) 457
prevegherile 300
preveghi 107
prevesteau 504
prevĕşte 422
previ 249
previ (voi ~) 367
previia 280
previre 422
previtori 300
pri 243, 257, 259, 278, 289
pribagă 517
pribeagă 517
pricep 290
pricepe 243, 476, 525
pricepeau (se ~) 504
priceperii 422
pricepi 335
priceput 539
pricepuţi 108
pricina 329
pridădi 254
pridvoară 251
pridvoare 251, 253
prieten 556
prietenia 514
prietenii 451
prietin 106, 516, 537, 556
prietină 503
prietinie 535
prietinii 523
prietinşug 243
prietinului 514
prietnic 193, 218, 219
prietnik 308, 362
prifacă (să se ~) 454
priface 516
prifăcîndu-se 521
priietini 395
priimască (să să ~) 366
priimea 445
priimească (să ~) 276, 317, 410, 418, 506
priimesc 410
priimeşte 457
priimĕşte 347, 457
primii 111, 354, 438, 476, 507, 525, 539
priimit (au ~) 457
priimite 539
prilegiurile 477
prilejaşte (să ~) 396
prilejăşte 523
prilejesc 455
primască 126, 399
primască (să ~) 111
primăvară 471, 503
primăveară 471, 482, 483
primbla 192, 193, 571, 572, 612, 613
primbla (a se ~) 528
primblare 192, 386, 387, 403, 446, 448, 528, 613
primblu (mă ~) 613
primească (să ~) 126
primească (să să ~) 474
primescŭ 111, 126
primĕsk 361
primeşte 412, 423
primi 111, 444, 446, 476, 507, 525, 539
primi (om ~) 111
primi-va 361
primind 111
primindu-vă 111
primirei 539
primite 111
primit-o (au ~) 111
primit(ŭ) (am(ŭ) ~) 111
prin 129, 152
prind 558, 573, 594
prind (mă ~) 594
prind (să ~) 594
prindă 558, 594
prindă (să ~) 398, 453, 474, 504, 594
prindă (să se ~) 456
prindză 245
prindzîndu 395
prinprejur 455
prinsără 334
printru 129
prinz 562, 630
prinză (să ~) 474, 594
prinză (s-o ~) 594
privală 396
privască 396
privea 520
priveală 396
privească (să ~) 471
priveghea 108, 350, 525
privegheare 539
privesc (să ~) 300
privescu 335
privi 100, 249
privi (a ~) 400
privighez 411
priviia 280
privitorului 441
prîmblu 192
prîn 152, 308
prînt(r)u 152
procator 193
procopsală 406
proc 422
promoroacă 57, 193, 528
propăşeşte 535
propăşînd 535
propoveduitorul 224, 227
propuie (să ~) 595
propună (să ~) 596
prorociem 216, 220
prorociţem 220
proslăvască 388, 420
proslăvască (să ~) 288, 352, 356
proslăvăscu 319, 388
proslăvească (să ~) 420
proslăvesc 392
proslăvesc (să ~) 352
prostire 182, 193, 349, 459, 528, 571
protivăsc (să ~) 365
protivescu-l 216
protocari 193, 218, 219
prun 191, 193, 528, 562, 571—574
pruna 612
prună 191—193, 528, 562, 571—574, 612
prune 612
prunele 612
Pruni 192
prunile 439
ptyelye 422
ptyike 422
puçin 465
pui 449, 468, 504, 515, 562, 568, 569, 572
pui (să ~) 520, 573
puie 568, 572
puie (să ~) 299, 453, 472, 475, 504, 506, 520, 522, 573, 595, 596

puie (să se ~) 455, 504, 595
puie (se ~) 218
puiu 251, 279, 453, 497
pulbere 53
pun 279, 360, 434, 449, 468, 497, 504, 558, 562, 563, 568, 569, 570—572, 595, 596
pun (mă ~) 595
pun (să ~) 519, 573, 595
pun (s-o ~) 519
pună 558, 566, 568
pună (să ~) 475, 497, 506, 537, 573, 595, 596
pună (să se ~) 475, 537, 538, 595, 596
pune 215
pune (se-şi ~) 218
punge 434
pungi 434
puni 250, 253, 481, 568
puni (să ~) 477
puni (tu ~) 466
punie 235
puniu 496, 497
punoae 347
punoi 317, 526
punoierea 526
punrea 235
punu 496
puny 306
Purcar 115
purcezător 385
purcezătoriu 385
purem 135
purene 315
purta 537
purtau 478
purtător 384
pusăi (mă ~) 503
pusără 138, 311, 332
pustie 223, 227, 298
pustii 276
pustine 223, 278
pustinea 216, 219
pustinesc 231
pustineszk 230
pustu (a ~) 134
pușcă 145
pute 288, 296, 315, 517, 529
pute (a ~) 521
pute (as ~) 366
pute (a să ~) 523
pute (aș ~) 517
pute (să va ~) 454
pute (va ~) 243, 354
pute (voi ~) 119
pute (voiu ~) 223
putè (va ~) 455
putea 455, 521, 529, 597
putea (a ~) 166, 515, 597
putea (ai ~) 451
putea (ar ~) 393
putea (se ~) 536
putea (va ~) 223
puteam 83
puteau 507
putem 83
putém 451
putere 259
putere (a ~) 434
puterea 259
putrăd 378, 423
putrădă 477
putrăgiune 423
putred 378
putrejune 312
putrejunea 391
putrezască 138
puțăntè 120
puțin 452
puțină 411
puțin 216, 451, 455
puțintei 381

ra 154
rabd 251
rabda (va ~) 217
rachie 193, 479, 481
rad 360
radă (să se ~) 455
radele 514
radica 494
ramane (sze ~) 231
ramania (sze ~) 231
ramasă 521
rapede 151, 465
rasipesc 229
rasipitul 215
raspundz 217
raspunse 217
raszipeszk 229
rază 452, 519
razăm 96, 456, 538
razămă 475
razămă (să ~) 521
raze 389
razem 96
razeme (să ~) 113
razim 96, 475, 521, 538, 555, 568
razimă 456, 475, 524
razimă (se ~) 538
razim 96, 440, 447
ră 152, 526
răbd 251, 527
răbda 277
răbdarea 236
răbdător 336
răbdătoriu 224, 236
răce 151, 152
răchie 193
răci 449
răcie 132
rădic 222, 568
rădica 233, 248, 312, 367, 443, 457, 476, 494, 525, 539, 543, 577, 579
rădica (a ~) 507
rădicare 507, 525
rădicași (mă ~) 351, 358
rădicat 412, 539
rădicat (ai ~) 384
rădicat (au ~) 347, 384
rădicată 507
rădică 290, 315, 400, 422, 575
rădicăm (să ~) 354
rădice (să ~) 300
rădice (să se ~) 280, 577
rădicindu-se 335
răi 312
răilor 308
răle 151, 401, 458
rălele 526
răman 167
ramasași 344
rămășița 442
rămășița 442
rămătoriul 437
rămli 496, 501, 515, 562, 568, 570, 572, 573, 630
rămli (să ~) 84, 595
rămlie 556, 566, 568
rămlie (să ~) 84, 251, 395, 410, 453, 455, 456, 472, 474, 475, 501, 520, 536, 595
rămliiă (să ~) 536
rămin 167, 434, 556, 568, 569, 571—573, 596
rămin (să ~) 84, 595
rămină 564, 566, 568
rămină (să ~) 84, 167, 231, 472, 474, 481, 536, 595, 596
rămine 521, 529
rămine (a ~) 231
rămine (va ~) 354
rămină (vor ~) 473
rămîne (să ~) 231
rămînea 529
rămînea (a ~) 421, 455, 471
rămîni 477, 481, 568
rănichi 193, 337, 498, 502, 510
rănunchi 193, 470, 498, 534, 541, 571, 573
răpaos 277, 526
răpască 234
răpească (să ~) 298, 397
răped 571
răped (se ~) 591
răpede 151, 508, 511, 526, 540, 573, 591

răpedea 591
Răpedzeşt(i) 152
răpedzit 244, 245
răpedzit 401
răpegiune 496
răpejune 455
răpezi 591
răpeziciune 151, 562
răpide 508
răpitoră 217
răruchi 528
rărunche 534
rărunchi 193, 226, 302, 349, 450, 470, 498, 502, 510, 512, 515, 573, 613, 614
rărunchii 613
rărunchilor 613
răsăpiră 139
răsfirară 277
răshirară 277
răsipască (să ~) 125, 352
răs(i)pască (să să ~) 406
răsipească (să ~) 280
răsipesc 229
răsipeşte 422, 525
răsipĕşte 300, 354, 358
răsipi 233, 290, 525, 577
răsipi (să ~) 335, 354
răsipi (să vor ~) 457
răsipit (s-au ~) 539
răsipitori 443, 507
răsipiţi 384, 400, 412, 476, 507, 526
răspund 344, 345, 558, 573
răspundă 558
răspundă (să ~) 167, 395, 397, 453, 522, 594, 595
răspundă (să-i ~) 537
răspunsă 440
răspunz 562, 572
răspunză (să ~) 524
răspunzătoriu 456
Rătĕdze 99
răteza 99, 572
rătezase 524
rătezat (au ~) 475
rătită 412
rău 84, 150, 224, 245, 250, 264—266, 299, 365
răutăţili 345
răvarsă 151, 444
răvarsă (se ~) 526
răvaşili 109
răvărsare 477
răvărsate 477
răzăma 96, 99, 572
răzămată 475, 539
răzămaţi 576
răzăşesc 455
răzăşi 138
războiu 477
răzema 96, 99, 572, 576
răzemă 576
răzima 99, 475, 524, 555, 572, 575, 576
răzimat 576
răzimată 456
răzimate 576
răzimătoare 570
răzîma 99
răzoare 160
răzoreşte (se ~) 153
re adj. 154, 230, 306, 316, 366, 422
re, aux. cond. 3 sg. 173
re, aux. cond. 3 pl. 173
rea, adj. 154, 276, 467, 514
rea, aux. cond. 3 sg. 478
reai 468, 478
reapede 151
reaş 468, 478, 479, 481
reaţi 479
reau 478, 479
reazămă 566, 567
reazem 96, 443, 568
reazim 555, 568
rebd (sze ~) 424
rebda 151, 236, 278
rebda (vrea ~) 237
rebdare 361
rĕbdĕtor 361
redika 229
redzboiu 477
reh 306
reţi, aux. 2 sg. 173
reia (să ~) 599
reilor 308
reintra (vom ~) 539
relele 503
relile 450, 503
reţm 173
reman 465
remani 465, 466
remaniu 496
rĕmas 361
remas (au ~) 478, 481, 483
remăn 468
remânu 466
remene (sze ~) 360
remesiturĕ 361
remîie 564
remîiu 468
remînă (se ~) 471
remîne 508
renunkyu 362
repede 557, 565, 566, 571, 573, 591, 615
repegiune 453, 568
repejune 565, 568
repezea 591
repezi 565, 591
repezi (a ~) 591
repezi (se ~) 591
repezicios 571
repezind 591
repezindu-se 591
repezit (s-a ~) 591
repezite 591
reposat (au ~) 152
rerunchi 439
resăritul 478, 481
resfhira (sz-are ~) 366
rĕsipĕ 361
resplătiţi 458
respundă (se ~) 524
respundem 478
resună 540
reş 173
retecsiau 361
Retedzeşti 99
retez 570, 571
reteza 99, 555, 557, 565, 572, 575
retezat 566
reteze (să se ~) 507
reţi 173
reu 84, 150, 151, 217, 219, 236, 265, 266, 278, 312, 319, 324, 465, 497, 508, 526, 532, 545
reuşaşte 504
reuşeşte 504
reutăţile 316
revadă (să ~) 520
revază (să ~) 520
revie (să-şi ~) 595
revului 307
reylor 308
rezăm 571
rezăma 572
rezem 96, 566
rezem (mă ~) 576
rezema 96, 99, 555, 557, 572, 575
rezema (a ~) 576
rezema (m-aşi ~) 576
rezemai 507
rezemat 443, 507
rezemat (s-a ~) 576
rezemată 576
rezemă 576
rezemătoare 571
rezemătoarele 507
rezima 525, 572
rezimat (a ~) 576
rid 360
ride 151, 236, 466
ridea 217, 219
ridic 567, 568, 570, 571, 573
ridic (mă ~) 578
ridica 100, 197, 248, 347, 350, 386, 443, 446, 494, 501, 525, 531, 539, 555, 557, 577—579, 615
ridica (a ~) 507, 578
ridica (a se ~) 578
ridica (nu ~) 578

ridica (se ~) 578
ridicară 335
ridicare 501
ridicarea 578
ridicase (se ~) 578
ridicaseşi 578
ridicaşi (mă ~) 354, 357, 358
ridicat 285, 578
ridicat (au ~) 578
ridicat (s-au ~) 280
ridicată 100
ridicate 578
ridicau (se ~) 578
ridică 315, 480, 507, 575, 577, 578
ridică (să ~) 400
ridică (se ~) 578
ridicăm 339
ridicăm (să ~) 578
ridicărilor 578
ridice (să ~) 100, 578
ridice (să să ~) 100, 384
ridice (să se ~) 578
ridici (să ~) 100
ridu (sze ~) 360
riie 150
rimă 250
rindul 152
riniche 193, 502
rinichi 193, 386, 439, 470, 498, 502, 562, 571—573, 613
rinichii 613
rinichiul 613
rinichiului 613
ripă 151
ris 226, 324, 361, 497
risete 540
risipa 578
risipă 197, 555, 557
risipea (se ~) 578
risipeascăd (să ~) 578
risipească (să se ~) 506, 578
risipeau (se ~) 578
risipesc 570, 571, 573
risipesc (să ~) 578
risipesc (se ~) 578
risipeşte 280, 525
risipĕşte 354, 357, 358
risipi 100, 339, 443, 446, 531, 577, 578
risipi (a ~) 507, 578
risipi (a se ~) 578
risipi (se ~) 525
risipi (vor ~) 578
risipiră 577
risipiră (se ~) 578
risipise (se ~) 578
risipit (l-au ~) 384
risipit (s-a ~) 578
risipit (s-au ~) 335, 384, 578
risipite 578
risu 532
riu 81, 150, 151, 226, 227, 265, 266, 361, 458, 462, 465, 466, 532, 545
riul 224, 227, 526
riului 478, 483
,
riului 478
riurele 312
rîd 453, 472, 561, 571, 572
rîdă (să ~) 471, 511, 595
rîdă (să ~) 511
rîde 236
rîde (ei ~) 445, 446
rîdea 520
rîdeau 520, 536
rîdic 573
rîdica 443, 446, 457, 476, 577, 579
rîdica (a ~) 507
rîdicat 525
rîdicat (am ~) 578
rîdicat (au ~) 335
rîdicat (te-au ~) 381
rîdică 335, 507, 578
rîdică (se ~) 578
rîdicăm 339
rîdicăm (să ~) 335, 381
rîdicării 525
rîdu 397
rîie 540
rîmăinia (va ~) 112
rîmător 384
rîndu 245
rîndurică 618
rînichi 193, 282, 439
rîpă 469
rîs (ai ~) 224
rîsipască (să se ~) 419
rîsipească (să se ~) 392
rîsipesc 578
rîsipi 443, 446, 476, 577
rîsipit (au ~) 384
rîsipuri 525
rîu 84, 150, 227, 236, 261—266, 469
rîul 224, 227, 250
rîurele 312
rîz 572
rîză (să ~) 591
rîzu 397
roadă (să ~) 453
robască (să ~) 126, 345
robesc 394
roditoriu 472
roşaşte (să ~) 393
roşĕşte 217
roşeşte (să ~) 455
roşiu 224
rotariului 301
rozoare 161
rrădzimară 233
rrăpezi 245
rrău 245, 288, 289
rrĕle 289
rrĕpede 224, 289
rriu 236
rrînd 245
rrîndul 245
rruşine 236
rugăciunea 311
rump 130, 564, 570, 586
rumpă 232, 586
rumpă (să ~) 300, 303, 423, 586
rumpă (să se ~) 291, 586
rumpe 130, 232, 235, 238, 240, 268, 281, 336, 355, 356, 401, 457, 461, 526, 540, 586
rumpe (se ~) 223, 477
rumpe (va ~) 315
rumpe (vor ~) 423
rumpea 249
rumpere 336, 508
rumperea 586
rumperile 384, 401
rumpeţi 223
rumpe-vo-vor 216
rumpînd 457, 508
rumpsă 317
rumptu (au ~) 477
rumptu (s-au ~) 401
rumptură 347
rumpu 477
rumpu (să ~) 130
rumpe-se 258
rup 130, 232, 571, 586
rup (să ~) 232
rupă 219
rupă (să ~) 130, 586
rupă (să se ~) 586
rupe 130, 232, 235, 238, 240, 508, 526, 540, 586, 615
rupe (a să ~) 457
rupe (a se ~) 586
rupe (se ~) 586
rupea 501
rupem 235
rupe(m) 210
rupere 586
ruperea 586
rupe-se 258
rupeţi 219
rupi 368
rupi (să ~) 369
rupi (s-o ~) 586
rupînd 586
rupîndu-i 586
rupp (sze ~) 230
ruppi (să-lu ~) 367
rupse 130
rupu (să ~) 130
rusască 138
ruşaşte 440

ruşaşte (să ~) 409
ruşaţă 280
ruşinëze 382
rutes(uvo) 314

sacaluşe 345
sacară 515
sacar(ă) 204
Sacă (Valc ~) 138
sacure 204
sádc (sze ~) 422
sadze (szac ~) 306
saed 361
s-a făcut-să 166
saile 317
salbateci 289
sali 109, 243
sama 138, 223, 334, 381, 396, 411, 454, 455, 471, 588
samă 137, 139, 235, 244, 250, 318, 332, 382, 406, 419, 440, 452, 473, 518, 523, 546, 552, 556, 567, 568, 587—589
sam[ă] 139
samăn 383
samăn (să ~) 500
samănă 216, 258, 556
samene (să ~) 277, 382, 441, 447
samene (să se ~) 440, 454
samine (să ~) 382
sanatós 465
sandic 193, 245, 246, 252
sapa 233
şapă 64
sapte 306
sara 138, 223, 229, 276, 277, 298, 353, 358, 381, 410, 411, 418, 419, 517, 521, 522, 588
sarafimi 422
sară 216, 229, 235, 278, 288, 332, 344, 411, 440, 447, 451, 471, 534, 546, 552, 556, 564, 587, 589
sarbăd 556, 570
sarbădă 471
sarbed 468
sare 445
sase 230
sasze 230, 306
сатъ 81
satile 399, 454
satu 202
satul 202
s-au fost zăuitatu-să 355
s-au întristatu-să 166
s-au pristăvitu-s-a 166
sav 118
savîrşaniia 141
să 137
Săbiiului 138
săboară 161
săboare 160, 161
săe 75, 84, 264—266, 545
săca 316
săcara 440
săcară 382, 534
Săcară 204
Săcătură 204
săcera (va ~) 332
săceratul 278, 471
săcerişului 332
săci 473
săcriu 184, 302, 459, 515, 528
Săcuianii 204
săcuilor 474
săcuiu 204
săcul 397
Săcul 406
săcure 101, 235, 250, 253, 278
săcurea 288, 293, 447
săcuri 138, 452
săcurile 138
sădui 189, 285
săduit 282
să încelui-să (nu ~) 355
sălaşă 335
sălaşăle 333
sălă 139
săluiţi 138
sămăna 346
sămănat 51, 223
sămănă 332
sămănătoriului 332
sămănătura 500
sămănătură 250, 467
sămănăturici 276
sămănînd-o 441, 447
sămăra 235
sămăşlui 193, 245—247
sămăşlui(re) 246
sămăşluire 193, 245
sămeţiia 332
săminţicci 244
săminţii 138
săminţe 223
sămn 137, 332, 494, 564
sămna 235
sămnat 344
sămnăm (ne ~) 277
sămnătură 564
sămneadză 389
sămnile 398
sămnul 244, 421
sămt 134
sămtu 135, 312
sănătate 299
sănătoasă 382, 387
săn[ă]toş 300
săndăcos 193
săngur 139
sănin 440, 535
săntu 135
săpat 227, 521
săpat (am ~) 223
săptămîn⟨i⟩ 244
să(p)tâmârâ 135
sărătate 135
sărâtoşi 135
sărbătoare 137
sărbea(dză) 318
sări (a ~) 168
sările 334
sărpi 312
sătoşii 319
său 241, 254, 467, 569
săvărşătul 333
săvîrşaşte 382, 393, 396, 440, 452, 454, 455
săvîrşaşte (să ~) 144, 382
săvîrşaşte (se ~) 143, 505
săvîrşăsc 473, 523
săvîrşesc 366, 381, 393, 418, 440
săvîrşeşte 452, 505, 535, 537
săvîrşeşte (să ~) 145
săvîrşeşte (se ~) 523
săvîrşĕşte 440, 447
săvîrşind 381
sbici 196
scad 455
scade 471
scamn 130, 220, 228
scap (să ~) 445
scapa 470, 521
scapare 466
scapáre 469
scapatu 534
scapi 445
scaun 220, 228
scaunile 331
scaunul 223, 309
scălda (a ~) 168
scăpa (a ~) 445
scăpa (veţi ~) 311
scăpate 450
scăzind 452
scientia 465
sciţi 508
sciu 477, 481, 492
sciu (nu ~) 526
scîrbască (să ~) 126
scîrbească (să ~) 451
scîrcica 194, 238, 318
scîrcicare 194, 313
scîrcicat 194, 218
scîrcicatul 220

scírnav 95, 558, 574, 586, 614
scírnáv 95, 572—574
scirşca 313
scoasără 332
scoată (să ~) 84, 167, 345, 395, 398, 400, 453, 455, 475, 596, 597
scoată (să să ~) 398
scoată (să se ~) 474, 475, 538, 597
scoată (s-o ~) 597
scoaţă 441
scoaţă (să ~) 84, 289, 299, 395, 472, 474, 475, 504, 596, 597
scoaţă (să se ~) 474, 506
scoaţe (să ~) 277
scobască (să să ~) 474
scobcască (să ~) 411
scopesc 534
scopi 193, 194, 282, 285, 318—320, 413, 414
scopit 193, 320
scot 218, 566, 569, 572, 597
scot (să ~) 84, 492, 597
scoţ 166, 237, 569, 572
scoţ (să ~) 84, 468
scoţind 139, 471, 473
scoţind-o 139
scoţindu 346
scoţindu-ne 418
scri 165, 446, 530, 558, 618
scri (a ~) 445, 509, 527, 557, 618
scri (voi ~) 509
scria 478
scria (a ~) 226, 478
scria (a-ţi ~) 165
scriadză 165, 225, 231
scriat 165, 225
scriat (au ~) 478
scriat-ai 165
scriaţi 165
scriază 165
scric 558
scric (a ~) 165, 225, 226, 230, 231, 307, 362, 415, 478, 509, 527, 557, 618
scriem 165
scrieţi 165
scriim 165
scriiţi 165
scrim (să ~) 445
scris 225
scrisore (~a nostre) 118
scriţi 165
scrişca 194, 292, 302
scrişcare 194
scrişcarea 316
scuepi 302, 304, 315
scuepitură 302, 304
scuip 534, 571
scuipa 193, 194, 403, 502, 510, 534, 562, 572, 573, 613, 614
scuipare 193, 498, 502
scuipat 193, 439, 446
scuipat (a ~) 614
scuipat (ai ~) 613, 614
scuipat (am ~) 613
scuipat (au ~) 614
scuipatul 613
scuipau 613
scuipă 613, 614
scuipe (să ~) 613
scuipeşte 614
scuipi 193, 218, 221, 252, 282, 320, 337, 403, 413, 414, 515, 613, 614
scu(i)pi 193, 194
scuipi (să ~) 613
scu(i)pia 193, 194
scuipiare 282
scuipire 450
scuipit 320
scuipitură 193
scuipînd 613
scumpă 586
scupi 193
scupia 193
scutecile 276
se, conj. 466
se, pron. refl. 137
seacă 452
seama 393, 409, 452, 587
seamă 137, 250, 318, 452, 471, 518, 521, 516, 556, 557, 567, 568, 570, 587—589, 615
seamăn 438, 567
seamănă 298, 556
seara 229, 276, 279, 311, 353, 358, 393, 409—411, 450, 471, 521, 522, 587, 588
seară 72, 223, 229, 235, 250, 332, 393, 471, 497, 518, 534, 546, 556, 557, 567, 570, 587—589, 615
searbăd 556, 567
sec 75, 84, 91, 264—266, 467, 482, 483
sĕc 555
seca (vor ~) 471
secerişului 332
seceriul 184
seceriu 184, 349, 498, 515, 528, 605, 606
secul 397
secure 465
securi 235
sed 360
sede 306
sedeu 361
segeată 277
sei 216
sĕk 361
sĕkară 361
sĕkriny 362
selbatice 452
semănate 514
semenţii 243
seminţile 439, 442
semn 332, 393, 410, 491, 515, 529
sĕmn 491
semna 235
semnu 298
semnul 216, 421, 452
sentiu 536
sepat 227
sepat (am ~) 223
ser 362
seracul 452
serbătoare 518
serbinţye 122
sere 254
seretate 135
septămînă 473, 482
septămîni 505, 537
septesecs 360
serpe 360
serută 216
sese 360
sésse 500
sete 137
setĕni 440, 447
setenilor 139
seu, pron. 152, 462, 471, 535
sfadă 130, 131, 235, 243, 249
sfadâ 347
sfadĕ 362
sfarămi (să ~) 525
sfat 130, 223, 235, 249, 281, 458
sfatul 131, 301, 401
sfădesc 458
sfădiră-se 223
sfărămat 476
sfărâmate 476
sfărimă 277
sfărimînd 476
(s)fărîma 102
sfărma 525
sfărma (să va ~) 457
sfărmarea 476
sfărmat 476
sfărmate 157
sfătuitor 472
sfătui 130, 243, 249
sfătuit (s-au ~) 301
sfătuitor 472
sfeat 127, 231, 249, 312
sfentei 131

sfĕrshesk 362
sfĕrhsit 362
sfeşnic 249
sfĕştnic 249, 281
sfezi 458
sfii 235, 249, 281
sfinte 458
sfintele 347
sfinţască-se 353
sfinţenie 410
sfinţesc 276, 410
sfinţi 301
sfinţii 423
sfinţitoriu 311
sfînt 130, 223, 235, 249, 281, 303
sfînt(a) 401
sfînta 312, 336, 423
sfîntă 131
sfîntu 243
sfîntului 423
sfîre 130
sfîrşaşte 142, 143, 238, 250, 344, 393, 417, 452, 460, 473, 491, 505
sfîrşaşte (să ~) 344
sfîrşaşte-să 289
sfîrşăsc (să ~) 333
sfîrşăşte 143
sfîrşesc 471
sfîrşeşte 143, 419, 505
sfîrşeşte (se ~) 504, 505
sfîrşĕşte 238, 319, 344
sfîrşĕşte (să ~) 365, 471
sfîrşi 130, 142, 223, 235, 281,
sfîrşiră (să ~) 291
sfîrşit 301, 467
sfîrşitul 312, 381
sfişiet 503
shapte 360
shasĕ 360
shasse 468
shĕd 361
shépte 468
shérpe 468
si 514
sicrie 606
sicriu 184, 194, 337, 341, 356, 439, 459, 510, 534, 541, 561—563, 572, 605, 606, 614
sicriul 605, 606
sidalmă 189
sidalmĕ 362
sidui 189, 362
siede 465
sĭedere 514
siepte 465, 466
siépte 497
sierbul 465
sierpe 465
siérpe 535
sila 471
sileşte 518
[Sili]văstru 126
simbătă 139, 311
simbete 298
simpt 441, 447
simt 134, 135, 244, 492, 536, 564, 573, 597, 617
simt (mă ~) 519, 596, 597
simt (să ~) 168, 597
simtă 134
simtă 596
simtă (să ~) 511, 597
simtă (să se ~) 597
simtem 288
simtu 135, 202
simtul 202
simţ 468, 504, 536, 564, 566, 596
simţ (mă ~) 441, 520
simţ (să ~) 168
simţă (să ~) 504, 506, 511, 596
simţ(esc) 570
simţesc 168, 169, 459. 461, 478, 492, 527, 567, 573
simţesc (să ~) 168
simţeşte 168
simţĕşte 459
simţeşte (se ~) 527
simţi 223
simţi (a ~) 168, 459, 541
simţirile 452
simţit (s-au ~) 410
simţitor 519
simţitori 393
sin 532
singe 140, 216, 227, 250, 253, 278, 283, 288, 316, 318, 345, 395, 418
singelui 223
singur 223, 238, 244, 250, 345, 346, 393, 394, 468, 471, 514
singură 452
singuri 466
sînă, 587
sint 346
sintem 139, 250, 276, 277, 344
sinteţi 216, 223, 276, 283, 344
sintu 135, 139, 345, 346
sinţeşte 541
sinul 471, 482, 483
sinuri 535
sinurile 518
sirbi 139
sirgu 345
sirguinţă 537
sirguit (m-am ~) 521
sirguitori 452
sisioară 234, 240, 363
sisiorĕ 361
sită 75
siteav 194
sitivi 194
sitivire 194, 282
slla 537
sileşte 518
sllĕşte (să ~) 452
slli (vă veţi ~) 412
silinţă 399
silit (ne-am ~) 399
siliţ (să vă ~) 455
silnic 440, 447
silnice 474
silnicie 455
simbrie 406
simnt 250
sînt 134, 216, 220. 223, 235, 250, 281, 291, 316
simtem 134
simteţi 134, 348
simtu 134, 244
simţesc 452
simţĕşte 452
simţire 471
simţire(a) 332
simţit 467, 564
simţitoare 452
simţirelor 344
sinătate 110
singe 216, 223, 227
singile 248
singur 216, 235, 238, 276, 278, 282, 288, 332, 334, 345, 346, 394—396, 417, 418, 421, 447, 449—452, 468, 474, 535, 545
sînguratece 473
sîngură 441, 455
sînguri 138
singurului 344
sînt 223, 250, 291, 301
sîntu 235
sinţănie 564
sîrbască 277
sîrman 618
sîtă 75, 411, 569
skip 362
slăvască (să ~) 417
slăvăsc 365
slăvească 365
slăvească (să ~) 397
slăvescu-te 394
sloboadă (să ~) 395
sloboadă (să să ~) 397, 411
slobod 453
slobodzască 319
slobodzîsă 395
slobozască (să ~) 276
slobozit (ai ~) 409
slobozit (l-au ~) 345

sludzi 150
slugitori 444, 447
slujajte 442
slujaşte 142, 153, 224, 277, 298, 315, 344, 393, 409, 417, 420, 452, 454, 471, 473, 475, 480, 491, 504, 547
slujaşte (să ~) 393
slujăm 141
slujăsc 140, 333, 121, 412, 482, 500, 504
slujăseă 341
slujăscu 333
slujăşte 144, 153, 306, 522
slujăşti 397
slujesc 365, 381, 393, 409, 418, 421, 440, 452, 482, 483, 504
slujesc (să ~) 141, 452
slujescu 312
slujeştă (se ~) 217
slujeşte 144, 145, 153, 417, 452, 455, 460, 505, 518, 522, 523, 618
slujëşte 244, 288, 334, 345, 353, 418, 440, 447, 452, 471, 472, 475, 482, 483
sluji 142
slujie 367, 368
slujilor 477
slujită 333
slujînd 440
slujîndu 396
slujît 333
slujită 333
sluzeste 306
smentală 243
soarile 382
soarilye 422
socaci 194, 282, 285
socotiţ (să vă ~) 316
Sohiia 123
sokacs 362
som 254, 258
somul 254
sopon 194, 413, 414
sosască (să ~) 344, 345
sosăşti 396
sosim 344
sosîrea 474
sosît (au ~) 346
soţie 110
soverşesc (să ~) 417
spalat 257, 516
spareaseră (se ~) 215
sparie (să ~) 475
sparie (se ~) 475
sparii 524, 556
sparii (să te ~) 538
spariu 96, 570
spaseşte 422
spatar 97, 383
spatariul 400
spăimintaţi (nu vă ~) 385, 413
spăla 248
spălat (m-am ~) 166
spălau 506
spălător 533
spămîntareţi (nu vă ~) 281
spăndzura (voi ~) 117
spăre (să ~) 354
spărea 248
spărea (a ~) 565
spărea-se 258
spărea-şe 258
spărără (să ~) 280
spăria 96, 98, 456, 461, 475, 483, 524, 543, 555, 568—570
spăria (a ~) 539
spăria (se ~) 539
spăriară (se ~) 222
spăriat 575, 576
spăriat (s-au ~) 335
spăriata 539
spăriatul 517
spărie (să ~) 290
spărieareţi (nu vă ~) 318
spăriere 576
spărie-să 312
spăriet 451, 456, 517
spăriete 575
spărietul 517
spăriia 347
spărioase 521
spărios 98
spărioşi 456
spăriu 564
spăsască 244
spăsască (să ~) 276
spăsească (se ~) 216
spăsi (se ară ~) 218
spăsit (s-au ~) 410
spăsitoriul 236, 244
spătarul 154
speria 96, 98, 99, 197, 555, 557, 568, 570, 572, 615
speria (a ~) 565
speria (a se ~) 507
speria (te vei ~) 99
speriase 576
speriat (s-au ~) 576
speriată 525, 531, 576
speriaţi 576
sperie 339, 524, 576
sperie (să ~) 335, 576
sperie (să se ~) 576
sperieţi 576
sperii 566
speriiat 443, 446, 576
Speriiat 99
speriîndu-mă 576
speriîndu-se 576
sperios 576
speriu 96, 571
speti 449
spiţe 244
splndzurătoare 118
splnzura (să va ~) 400
splnzurat (au ~) 419
spodobască (să ~) 417
spoit (a ~) 337
spon 360
spor 440, 519, 523, 536
spori 455, 519
sporiu 154, 423, 440, 453
sporiul 524
spovedeşti 318
sprejineală 345
sprigini 526
sprijlnă (se ~) 522
spudză 316
spui 84, 483, 562, 568
spui (să ~) 477
spuie 556, 564
spuie (să ~) 245, 277, 353, 456, 475, 520, 521, 595, 599
spuiu 235, 238, 289, 312, 440, 472, 536
spuiu (să ~) 472, 474
spun 218, 453, 472, 483, 519, 536, 556, 568, 570, 571, 573, 595, 596
spunăs 218
spun (să ~) 453, 472, 519, 595, 596
spuń 218
spună 556, 564
spună (să ~) 166, 167, 472, 483, 536, 569, 595, 596
spună (să se ~) 506, 595
spundzură (se ~) 221
spune (mi-o ~) 337
spunea 312, 251
spuni 219, 250, 256, 316, 483, 545, 568
spuni (să ~) 136, 477, 540
spuni (se nu ~) 216
spuńi 84
spunind 216
spuni-se 516
spuniu 238
spurcareţi 292
spúrcat 95
spurcát 95, 558, 573, 574
spure (se ~) 316
spusă 139
sta, s. 134
sta, vb. 3. pl. 536
sta (a ~) 84, 172, 225, 237, 251, 281, 292, 301, 385, 454, 456, 472, 520, 558, 599
stag 134
starosti 109

starpă 133. 291
stau 170
staŭ 134
stă 170
stăjarilor 223
stălele 134
Stămate 96
stăpiniè 121
stăpiniia 121
stăpîniri 398
stăpînitor 519
stăpînitoriul 519
stăpînitoriului 443
stărp 133, 540
stărpăciune 133
stătător 336
stătătoru 154
ste, s. 449
stè, s. 532
ste (să nu ~) 346
stea (să ~) 172, 225, 237, 251, 281, 292, 301, 355, 385, 436, 441, 442, 472, 474, 505, 515, 521, 533, 536, 558, 559, 562, 567, 569, 570, 573, 599
steagul 223
steclă 194, 317, 528
steie (să ~) 172, 173, 436, 454, 472, 496, 515, 520, 521, 523, 536, 559, 562, 569, 570, 573, 599, 600, 631
stèie (să ~) 456, 472
stele 535
stelile 382
stelilor 382
sti 230, 362
sticlă 194
sting 586
sting (se ~) 587
stingă (să se ~) 587
stinge 401, 477, 526, 557, 586, 587, 615
stinge (a ~) 540
stinge (să ~) 458
stinge (se ~) 587
stinge (s-o ~) 586
stinge (va ~) 301
stingerea 223, 540, 587
stingi 587
stingi (s-o ~) 586
stins 540, 587
stins (s-a ~) 587
stins (s-au ~) 587
stinse 587
stinseră (se ~) 587
stinși 587
sting 570, 586
sting (mă ~) 587
sting (să ~) 412
stingă 401
stingă (să să ~) 401
stinge 134, 244, 293, 477, 526, 540, 543, 587
stinge (să ~) 423
stinge (va ~) 301
stingere 401
stinjăni 140, 141, 279, 335, 383, 397
stinjănul 140
stinjini 505
stinjinul 523
stinjin 522
stinjini 442, 454
stins (a ~) 587
stins (am ~) 458
stinsă 347, 587
stinse (se ~) 587
stinsu (s-au ~) 347
stinsul 477
stirc 179
stopi 193
stopit 450
stradania 97
stradanie 97
straine 97
strajă 141, 381, 382, 421, 452, 518, 557, 573, 589, 590
straje 419, 471, 589
străca 152
străcat (i-am ~) 152
străcăciuni 152
străce (să ~) 152
străcindu-să 152
străcur 570
străcuri (să ~) 478
străigat 152
стрэнгам 152
străin 103, 104, 240, 386, 400, 447, 476, 481, 507, 511, 525, 539, 555, 557, 564, 566, 570, 571, 573, 579, 580, 614, 617
străina, adj. 579
străina, vb. 104
străină 476, 579
străinătate 384, 387, 566, 579
străine 457, 579
străini 384, 579
străinii 579
străinilor 579
străinu 476
strălucitoriu 440
strămoșesc 440
străpezesc 151
strecoară 598
strecoară (să ~) 598
strecoară (se ~) 509, 597, 598
strecoară (te ~) 527
strecoare (să ~) 598
strecoare (să se ~) 445, 598
strecor 168, 363, 562, 568, 572, 573, 598,
strecor (mă ~) 598
strecor (să ~) 597
strecori 598
strecur 363, 562, 567, 568, 573
strecur (să ~) 597
strecura 527, 557, 562
strecura (a ~) 168, 445, 509
strecură (se ~) 527, 597
strecure (să se ~) 597
strein 57, 103, 104, 240, 335, 354, 384, 400, 412, 422, 457, 476, 507, 525, 539, 555, 562, 566, 573, 579, 580, 614
streina (a ~) 104
streină 290, 347, 579
streinătate 579
streinătatea 290
streine, 104, 579
streini 234, 240, 300
streinii 280
strekor 362
stremoșii 277
strica 151, 152
stricăciune 384
stricătoare 540
strici (să să ~) 399
strig 378
striga 151, 152
strigat (au ~) 384
striin 57, 103, 104, 215, 222, 240, 249, 280, 335, 357, 384
striinară (să ~) 354
striină 318
striini 312
striinilor 300
striir 240
striiri 318
striiru 234
strimb 224
strimbătate 224
strimbătatea 288
strimt 151, 152, 250, 378, 384
strimtă 277
strimtora (s-ar ~) 508
strimtorile 508
strin 57, 103, 104, 240, 614
stringe 224, 227, 236
strins 227, 250
strinsără 299
strinse 477
strinsuri 244
stric 279
strica 141, 152, 293, 308, 365, 458
strîca (va ~) 152
stricare 320
stricăciune 423, 458
stricătoare 540

strici 288
strig 279, 378
striga 151, 288, 293, 365
strigai 526
strigă 423
strigăm 318, 320, 365
strige (să ~) 152
strîmb 224
strîmbătate 224
strîmt 152, 378
strîmtoarea 508
stringerea 477
strînsără 299
strînse 224
stropască (să ~) 276, 283
stuchi 193
stuf 156
stuh 156
stupese 614
stupi 193, 194, 515, 528, 571, 613, 614
stupindu-si 614
stupire 498
stupit (o ~) 614
sub 116, 240
subsloară 116, 562, 584, 614, 630
subsloară 116
subsuoara 116, 240, 405, 557, 570, 572, 584, 614, 630
subsuori 525, 584
subţia 116
subţie 521
subţioară 116, 562, 571, 572, 584, 614, 630
subţiori 444, 584
subţire 116
subţîre 344
sucă 194, 356
sudalma 610
sudalmă 189, 194, 282, 285, 292, 337, 339, 349, 510, 528, 610
sudalme 610
sudălmi 610
sudoare 190 194, 459, 502, 510, 512, 528, 541, 562, 563, 571—573
sudui 189, 194, 285, 292, 302, 337, 339, 349, 362, 386, 403, 470, 479, 531, 561, 610
suduia 610
suduiau 610
suduie 610
suduind 610
suduire 498
suduit 282
suduit (l-a ~) 610
suduitor 189, 337
suflareţi (nu ~) 252
suflau 536
sufleti 406
sugicz 360
sunducos 193
sunrar(ă) 235
*suoară 116, 240
*suoară (sub + ~) 405
supăr 554
supăra (a ~) 554
supărător 441
supĕr 554
superare 551
supere 554
superi 554
suprașeze (să ~) 471
supsioară 249
supsuară 249
supuie (să ~) 419, 595
supun (să ~) 453
supună (să ~) 595
supună (să se ~) 595
surdzilor 420
susioară 240
susiori 401, 405
suspinarea 235
suspinile 276
susţin 596
susţină (să ~) 595
susuoara 280
svada 131
svadă 130, 243, 291, 362
svaenczaenici 361
svat 216, 235, 362, 540
svatul 131, 291, 336
svatul(u) 131
svatului 131
svaturi 477
svădi 317
svădind 223
svănta 131
svănt(a) 131
svăntu 131
svăntŭ 131
svărșătul 333
svătuescu 131
svătuiește 477
svătuit (se-au ~) 243
sveat 234
svĕnt 362
sventei 131
svenţi 131
svenshesk 362
svĕșnic 301
svĕștnic 249, 281
svĕtnicii 336
svii 235, 249
svinte 291
svintei 312, 423
svint(ei) 131
svinţească-se 216
svinţĕște 216
svinţi 131
svinţii 347, 401
svinţiia 423
svint 235, 301, 303, 423
svinta 216, 336
svænta 131
svintu 243
svin[t]ul 423
svintul(ui) 131
svinţiia 401
svinţiilor 131
svirșaște (să ~) 311
svirșește 471
svirși 223, 235
svirșit 291
svrășirea 131
svrășit 131
szara 229
szempi 307
szemt 367
szemtecz 307
szemtem 307
szemte[m] 230
szenczele 230
szkaunul 307
szkriadze 307
szkriasze 230
szkriat (au ~) 362
szkulat (au ~) 307
s(z)pun 360
sztrembetate 230
sztriga (jej ~) 361
szuent 307
szuente 230
szuentu 230
szvatul 307
szyz (au ~) 230

șa 518, 556
șadă (să ~) 167, 395, 398
șade 142, 143, 236, 306, 353, 394, 409, 410, 425, 440, 452, 454, 471, 473, 496, 501, 518, 531, 546, 556, 557, 564, 567, 573, 590, 616
șadză (să ~) 395, 398
șagalnic 528
șagă 191, 292, 459, 528
șale 142, 440, 452, 546, 565, 567, 571, 573, 590, 591, 616
șapte 72, 84, 142—145, 217, 221, 227, 236, 250, 253, 261, 265, 298, 303, 312, 311, 315, 353, 366, 369, 379, 393, 409—411, 419—421, 425, 440, 442, 452 454, 455, 462, 467, 471, 473, 475, 480, 596, 500, 501, 505, 506, 518, 531, 546, 555, 557, 564, 565, 567, 568, 570, 573, 590, 591, 615, 616

şapte (douăzăci şi ~) 523
şapte (patruzeci şi ~) 505
ş'apte 145
şaptea (a ~) 145, 353, 394
şapteasprăzăce 314
şaptedzăci 353, 366, 420
şaptedzeci 318
şaptelc (al ~) 165
şaptelea (al ~) 458, 504, 590
şapte sute 144, 590
şaptezăci 417
şaptezeč 144
şarpe 142, 143, 145, 215, 217, 224, 236, 250, 277, 314, 409, 421, 438, 442, 450, 452, 467, 501, 535, 546, 555, 557, 565, 567, 569, 570, 573, 590, 591, 616
ş'arpe 142
şarpele 312, 471, 504, 590, 591,
şarpelui 393, 417, 420
şasa (a ~) 471
şasă 142, 144, 353, 418, 419, 450, 455, 523
şase 142—144, 231, 314, 345, 411, 418, 455, 467, 468, 471, 475, 500, 504, 505, 533, 546, 555, 557, 564, 565, 567, 570, 573, 590, 591, 616
şasea (a ~) 143, 396, 455
şasele 317
şasele (al ~) 315, 452
şaselea 475
şaselea (al ~) 353, 504
şasezeci 217, 221, 590
şat⟨rarul⟩ 97
şatră 140
şază (să ~) 396, 594
şă 140
Şăbăş 141
şăbişanul 141
şăd 72, 140, 143, 282, 421, 467, 518, 618
şăde 306, 420, 421
şădè 395
şădea 141, 279, 290, 312, 333, 381, 420, 471, 564
şădea (a ~) 141, 501, 503
şădea (va ~) 333
şădea (vor ~) 383
şădere 140
şăderea 393
şăderi 442
şădeţi 409
şădzind 345
şădzind 366
şădzu 224
şădzut (au ~) 288, 296
şăgalnic 194
şăgui 194
şălar 440
şălară 236
şălară (se ~) 240
şălat (i-au ~) 141
şăpte 84, 142, 144, 379, 518, 522
şăpti 144
şăptimi 523
şăptizăci 144
Şărb 140
şarbь 344
Şărban 140, 333, 455
Şărban(ŭ) 141
Şărbăneşti 141
Şărbeni 141
şărbet 442
şărbii 288, 296
şărbindu-i 452
şărbul 250
şărpe 143, 420
şărpi 312, 314, 421
şărpii 258, 452
şărpilor 381, 409
şărpuind 440
şăs 224, 228, 438, 505, 522
şăsă 522
şăse 145
şăsu 141
şăsur[i] 346
şăsurile 537
şătrar 140
şăz 496
şăzător 384
şăzători 335, 383, 399, 455
şăzi 143, 382, 418, 420
şăzînd 334, 335, 381, 393, 397, 421, 535
şăzu (să ~) 421
şăzură 365, 382
şăzut 335, 421
şăzut (am, au ~) 141
şăzut (au ~) 333, 381, 394, 397, 474
şăzutul 140
şchiopi 193, 194, 349
şchipi 193, 194, 363
şchiupi 193, 292
şcolerîu 514
şcopi 193, 349
şea 557
şeade 504, 506, 546
şeaizeci 508, 510
şeapte 144, 468, 497, 500, 501, 505, 506, 533, 546, 571, 590
ş'kpte 144
şeaptezeci 504
şeaptézeci 144
şearpe 468, 501, 504, 535, 546, 571
шкрпе 81
шлрпе 81
şearpele 505, 590
şearpelui 504
şease 230, 500, 501, 505, 506, 523, 533, 546, 571, 590
şeasea (a ~) 144, 145
şeasezăci 144
şează 564
şed 72, 143, 365, 467, 483, 514, 518, 529
şed (eu ~) 434
şéde 504, 506
şĕde 236 471
şedeau 516, 520
şedei 234
şederea 409
şeděri 248
şede 144, 236, 395, 396, 452, 455, 504, 514, 518, 522, 529, 535, 546, 557, 566, 567, 573, 590
şede (va ~) 315
şéde 564
şedè (a ~) 514
şedè (va ~) 120
şedi 398
şedzători 399, 419
şedzi 236, 365
şedzînd 288
şedzînd 216
şedzu 237, 288
şedzut 244, 246, 399
şedzut-am 216
şegalnic 459
şegui 194
şele 518, 546, 573
şĕle 440
şelile 452
şepte 72, 84, 144, 145, 315, 316, 379, 406, 455, 460, 462, 467, 471, 475, 492, 497, 500, 518, 522, 523, 529, 533, 535, 543, 546, 564, 566, 568, 570, 573, 590
şépte 144, 500, 501, 505, 506, 511, 533, 546, 564
şĕpte 72, 84, 227, 236, 264, 266, 303, 315, 316, 344, 353, 365, 379, 471, 472, 475, 481, 483
şepte(a) (a ~) 144
şĕptea (a ~) 244
şépte-ţeci 504
şeptedzăci 395
şeptedzeci 363
şeptei (al ~) 224
şeptelă 145
şeptele(a) (al ~) 145
şeptelea (al ~) 537
şĕptelea 440
şĕptelea (a ~) 475
şĕptelea (al ~) 424
şeptesprăzéci 144

șaptesprădzaci 144
șepti 449
șerb 452
șerbia 452
șerbilor 244
șerbire 471
șerbul 224, 236, 250
șerpariu 536
șerpe 236, 278, 363, 449, 452, 455, 462, 467, 492, 497, 515, 518, 522, 543, 546, 564, 566, 569, 570, 573, 590
șérpe 501, 504, 546
Șérpe 144
șĕrpe 288, 298, 345, 420, 452, 467, 483
șęrpe 143
шерпе 81
șerpele 455, 533
șérpele 505
șerpelui 388, 418
șĕrpelui 471
șerpii 258
șes 228, 278
șesădzăci 395
șesăzeci 421
șese 144, 363, 455, 467, 518, 522, 533, 546, 564, 566, 569, 570, 573, 590
șése 506, 523, 564
șĕse 244, 246, 472
șĕse (a ~) 418
șĕsea (a ~) 366
șĕselea 473
șesezeci și șepte 455
șésse 500, 501, 505, 533
șesul 450
șetrar 140
șetrari 141
șetrarului 203
șez 419
șezi 143, 417, 418
șezind 277, 334,
șezîndu 203
șezut 452
șezut (am ~) 452
șezut (au ~) 393, 394
și 514
șianț 508
șiaptele 145
șiase(le) (a, al ~) 145
șidea 233, 238, 257, 258, 516
șidea (va ~) 399
șidzîndu 311
șidzuiu 233
șipotele 203
șir 84, 264—266, 492
șitrarul 203
șizu 257
șî 140, 216, 346, 398, 496
șîpot 569
șir 84, 140, 264, 265
șiragul 396
șiroaie 503
șiruind 440
șopteau 536
ș'opti 145
ști 169, 217, 231, 237, 251, 281, 282, 292, 301, 307, 313, 320, 367, 368, 478
ști (a ~) 169
știe 169, 170, 225, 231, 251, 281, 292, 301, 307, 317, 320, 348, 355, 424, 478, 509
ști⟨e⟩ 169
știe (să ~) 313
știi (să ~) 215, 217, 220, 311, 313
știi (să s[ă] ~) 109
știiau 170
știm 165
știmbați (să ~) 412
știre 300
știutoriu 453
ștrengar 441
șugubață 517
șugubeață 517
șugui 194, 349, 528

tabachere 176
tace (oi ~) 465
tainile 331, 381
talhar 101, 569
talhari 516
tar 194, 195, 226, 231, 252, 256, 368
tatari 334
tată 158, 336, 348, 402, 444, 478
tatăl 336, 348, 444
tatul 158, 317, 336, 339, 348, 350, 402, 444, 417, 478, 481
taur 181, 194, 459, 460, 510
Taurul 181
tăbac 538
tăbacul 354, 456, 475
tăbărăsc (să ~) 277
tăcè (aș ~) 514
tăcea 501, 514
tăceau 533
tăgăduiaște 81
тъгъдꙋꙗще 81
tăè (a ~) 121
tăet (s-au ~) 120
tăia 120
tăiam 514
tăiare 120
tăiareți (nu ~) 402
tăiat 120, 483
tăiat (s-au ~) 515
tăiat-ai 231
tăiate 223
tăiați (nu ~) 402
tăie 120
tăię 120
tăiere 120
tăięre 120
tăiesă 401
tăiet 120, 462
tăięt 120
tăiet (au ~) 401
tăiet (s-au ~) 451
tăietŭ (i-au ~) 120
tăietă 451
tăietor 84, 86, 492
tăietori(u) 84, 86
tăietul 517
tăieți 537
tăieți (nu ~) 402
tălhar 82, 101, 456, 577
tălhari 400, 412
tămîie 477
tămîiet 517
tărabă 569
tărnaț 194, 302
tăroasă 195, 226, 356
tărroasă 224
tăt 114, 115
tătarăi 152
tătarăie 152
tătă 114, 115
tătăișe 195, 244—246
tătărăști 458
tăte 115
tătîine 293, 295, 324, 343
tătuș 476
tăți 115
tău (al ~) 217, 224
tăv 231
teamereți (nu vă ~) 348
t'em 131
temea-se 258
temei 315
tĕmereț (nu vă ~) 355
temereți (nu vă ~) 281, 413
temereți (nu vo ~) 218
temeteu 182, 195, 574, 603, 604
tenchi 185, 195, 470, 498, 571
teslar 254
tet 423
teu 162, 219
teu (al ~) 217
ti 319
ticăloșaște 391
ticăloșește 447
ticăloșește (să ~) 440
tie 514
tieni (te ~) 540
tieni (tu ~) 466
tiepa 497

tiesu 496
tiiu 497
timp 629
Tina 188
tină 187, 188, 195, 337, 339, 349, 510, 512, 515, 528, 574, 608, 609
tinăr 113, 222, 226, 280, 283, 304, 384, 387, 476, 481, 539
tin(ă)r 113
tinăra 539
tinără 476
tinărețe 539
tinărul 300, 335, 341
tinărului 539
tind 360
tine 307
tinere 289
tinerețâ 137, 552, 556, 568, 573, 589
tinerețe 137, 139, 518, 521, 556, 557, 568, 570, 571, 573, 589, 615
tinerețea 589
tinerețea 344
tinerețele 288
tinirațe 343
Tinoasa 188
Tinoasa (Riul ~) 188
tinre 238
tinri 234, 238
tipariu 442
tipăritoriului 538
tilhar 82, 100, 440
tilhari 456, 577
tilharilor 577
tilhariu 441, 453
tilhariul 412
tinăr 113
tinărețe 113
tinărețe 320
tinărețelor 423
tinărilor 320
tinărul 335
tinerețe 113
tinerețe 367, 368
tineri 113
tinjireți (nu ~) 252
tiraște 460, 504, 511
tiraște (să ~) 453
tiraște (se ~) 505
tirăște 519, 557, 592
tirește 481
Tirgoiște 123
tirnaț 194, 195, 226
tirzîie 382
toată 114
toate 392
toati 406
tocmala 125, 334, 365, 523
tocmală 72, 83, 124—126, 229, 243, 264—266, 278, 366, 382, 396, 399, 406, 517
tocmal(ă) 125
tocmască (să ~) 125, 126
tocmască (să nu ~) 352
tocmăsc 406
tocmăsc (să ~) 417
tocmăscu 365
tocmeala 318, 352
tocmeală 72, 83, 125, 126, 229, 249, 264, 265, 352, 354, 395, 411, 438
tocmesc 421
tokmale 229
topască (să să ~) 126
topesc (să ~) 411
topoară(le) 160
topoare 468
țotă 114
totdauna 383, 503, 505, 506, 523
toț 137
tovarăș 507
tovarășă 590
tovărășii 507
tovaroș 102, 443, 446, 507
tovaroșii 335, 539, 544
tovarogul 102
tovărășaște (să ~) 382
tovărășic 102, 443
tovăroșesc 507
tovăroșie 476, 480, 507
trage 509
tragi 346
traje 477, 481
trametiu 496
trametu 496
tratau (se ~) 523
trázse 423
trăbui 308
trăbuie 151, 477, 481, 540
trăgeau 507
trămăt 124
trămurătură 152
trăsare 152, 540
treabă 158
trębeli 109
trebui 454, 516, 521
trebuia 504
trebuie 521
treburi 158
trecător 519, 536
trecătoriu 565
trecea 451
trei 106, 465, 521
treia (a ~) 451
treier 108
treier(a) 557
treiera 108
treile 337
treile (al ~) 165, 237, 251, 289, 301, 313, 449, 478, 541, 569
treilę (al ~) 165
treilea 337
treilea (al ~) 165, 251, 458, 468, 478, 515, 527, 541
treizăci 138
treizăci 138, 474
tremăs 125
tremeață (să ~) 312
tremete 108
tremit 360
tremiț 251
tremiță (să ~) 419
tremurau 514
trępcelor 347, 351, 363
trezitorul 536
tri 419, 421
tribui (vor ~) 334
tribuiaște 279, 333
tribuiesc 334
tribuiește 388
tribuindu-și 276
trier 108, 457, 461
trier(a) 108
trierind 525
trii 106, 396, 417, 451, 516, 521, 537
triia (a ~) 107, 418, 419
triile (al ~) 402, 458, 527
triilea (al ~) 424
triili (al ~) 395
triizăci 474
triizeci 439
trile (a ~) 107
trimată (să ~) 451, 455
trimată (să mă ~) 503
trimată (să se ~) 523
trimată (să-ș ~) 167
trimață (să ~) 126, 277
trimăt 124
tri[i]mâso 126
trimeată (să ~) 597
trimeață (să ~) 597
trimit 167, 394, 411, 483, 545, 558
trimit (să ~) 597
trimită 558
trimită (să ~) 167, 345, 472, 475, 519, 597
trimită (să ne ~) 453
trimită (să se ~) 456
trimite (a ~) 124
trimită (să ~) 167
trimiț 410, 501, 545
trimiță (să ~) 506, 520, 531
trimiță (să-i ~) 353
trimiță (să se ~) 456
trimițind 333
tristețe 589
tristețea 589
trizăci 474

trupască 276, 277, 352, 418
trupăscu 243
trupească 400, 406, 409
trupesc 279
trupol 202
trupu 202
trupul 202
tsenye 307, 309
tseteste 307
tulbur 565
tulbur (mă ~) 593
tulbur (să ~) 458
tulbura 155, 557, 593, 614, 630
tulbura (nu te ~) 593
tulburară 401
tulburat 593
tulburat (s-au ~) 526
tulburată 526
tulbură 593
tulbură (se ~) 593
tulburări 593
tulburările 593
tulburărilor 155
tulbure 155, 557, 558, 566, 593, 615, 617
tulbure (să ~) 593
tulburi 593
tulburoase 540
tuna 195, 424
tundă (să se ~) 455
tundză (să se ~) 245
tunz 500
turbur 565
turbura 478, 562, 567, 593, 614
turburare 458, 508, 593
turbureа 458
turburată 508, 593
turburate 478
turburaţi 540
turburau 593
turbură 540
turbură-mă 401
turburări 593
turburările 540
turburătoare 593
turburătorul 593
turbure 478, 566, 593, 614
turbure (să ~) 593
turburiu 593
turburîndu-le 593
turburîndu-se 593
turcac 195, 479
turcatcă 195, 349
Turcatca 195
tusă 440, 452, 517
tutulor 155, 251, 253, 301, 385, 386, 444, 446, 508, 526, 530, 565, 618
tuturor 301
tyemat 362
tyeptenate 422

ţapa 278
ţapă 84, 137, 264—266, 468, 534, 556
ţapăn 556
ţapănă 277
ţapene 537
ţapeni 505
ţapini 569
ţaranii 97
ţaranu 516
ţaranul 521
ţară 137, 277
ţastă 556
ţavă 139
ţăgan 138
ţaganii 139
ţăgănesc 138
ţănotol 138
ţăpenesc 471
ţăpoaie 503, 512
ţăranul 521
ţărăi 152
ţărăle 152
ţărli 152
ţărîle 236, 250
ţărri 277
ţăs 137
ţăst 253, 263
ţăstului 250
ţăsute 521
ţeapă 84, 91, 236, 264—266, 483, 497, 556, 557, 567
ţeapăn 556, 557, 567
ţeara 523, 535
ţeară 518
ţeastă 556
ţênu 506
ţeri 454, 538
ţerile 473, 505
ţerilor 522
ţerri 277
ţes 137, 529, 555
ţĕs 555
ţestŭ 500
ţesutului 250
ţie 353, 569
ţie (au să ~) 520
ţie (o să ~) 531
ţie (să ~) 167, 225, 354, 453, 506, 522, 537, 595
ţie (să se ~) 456, 475
ţigare 176
ţiie (să ~) 537
ţiind 345
ţiiu 434, 504
ţiiu (să ~) 453
ţin 72, 250, 434, 536, 571, 596, 617
ţin (cu ~) 167
ţin (să ~) 596
ţină 569
ţină (să ~) 167, 354, 472, 481, 506, 520, 536, 538, 569, 595, 596, 617
ţină (să se ~) 225, 226, 474, 475
ţine 482, 521
ţine (a ~) 346, 398
ţine (a să ~) 418
ţine (să ~) 244—246
ţine (se ~) 237
ţine (va ~) 523
ţinĕ (va ~) 120
ţiñe (sa ~) 244
ţinea 244, 521, 536
ţinem (să ~) 298
ţini (te ~) 540
ţinie (să ~) 225
ţinrutu 236
ţinterim 349
ţintirim 182, 183, 195, 403, 413, 414, 459, 502, 515, 528, 534, 541, 574, 603, 604
ţintirimului 603
ţintirimurile 406
ţintitor 536
ţinţari 447
ţinţarii 440
ţinu 397
ţinut 279
ţipa 195, 413, 414
ţipetile 470
ţistoasă 451
ţiţa 236, 278
ţiţă 224, 250, 522
ţiţele 236
ţiu 224, 397, 520, 569
ţivlet 195, 313, 318
ţivli 195
ţivlică 195
ţivloaie 195
ţigan 344
ţigăneşte 411
ţiie 353
ţiie (să ~) 455
ţin 72, 394, 506
ţine 473, 545
ţine (să ~) 454
ţinea (va ~) 521
ţineţi 564
ţintă 535
ţinu 244
ţinut 244
ţinutul 236, 398
ţinutului 455
ţipa 195
ţiţă 236
ţuguiat 441
ţuguiete 503, 512

ucenici 331
ucenicilor 380

ucigătoriu 537
ucinici 319, 331, 343
ucinici(i) 331
ucinicii 298
ucinicilor 380
ucinicu 288, 296
ucisă 334
ucisără 250, 263
ucnin 306
uidi 195, 282
uiermi 230
uita (a ~) 196
uitareţi (nu ~) 337
ujură 195, 218, 219
ulcior 630
ulluita 308
ului 195, 231, 252, 255
uluită 195, 356
umăd 533
umărul 223
umbla 113, 280, 284, 285, 339, 354, 358, 386, 401, 412, 423, 438, 444, 446, 457, 476, 483, 508, 525, 555, 557, 558, 583, 584, 615
umbla (a ~) 501
umbla (vea ~) 413
umbla (vor ~) 114
umblam 114
umblare 501, 583
umblat (am ~) 583
umblat (au ~) 114
umblatŭ (am ~) 114
umblau 520, 583
umblă 114, 583
umblăm 384, 583
umblănd 114
umblător 533
umble 367
umble (să ~) 384, 583
umbletele 114
umbli (să ~) 114
umblînd 114, 347, 354, 525
umblîndu 384
umblu 114, 469, 492, 534, 564, 567, 571, 583
umbrariu 536
umbrĕdze 365
umer 473
umerul 223
umezală 471
umfla 113, 335, 339, 438, 444, 446, 457, 476, 483, 508, 525, 555, 557, 583
umfla (a ~) 501
umflare 501, 539
umflarea 384
umflat 583
umflat (s-a ~) 583
umflată 583
umflate 525, 583
umflaţi 583
umflă 583
umflă (se ~) 583
umflătură 384
umflu 564, 571
umple 368, 369, 557
umple (să se ~) 114
umple(a) 113, 280, 525, 583
umplea 258, 259, 270, 284, 285, 335, 339, 401, 412, 423, 438, 444, 446, 457, 476, 483, 508, 555, 583
umplea (a ~) 501
umplea (se va ~) 114
umpleau 583
umplere 501
umplerea 583
umplînd 539
umplîndu-se 584
umplîndu-vă 384
umplu 469, 525, 534, 564, 567, 571, 583
umplură (se ~) 384
umpluse 249, 584
umplut 249, 253, 583
umplut (a ~) 583
umplut (s-au ~) 347
umplută 583
umplute 583, 584
umplutul 457
uncheaş 615
Uncheat 190
unchi 69, 189, 195, 528, 530, 615
unchiaş 189, 190
uneante 156
unente 156
unflu 469, 534
ungheriu 453
unile 276, 331, 450, 455, 472
unitoriu 385
untra 113
upovăi 68
uraşte 153, 226, 227, 251, 253, 264, 265, 299, 303, 306, 379, 382, 383, 393, 409, 453, 504, 565
urăse 365
urăscu 299
urăşte 153, 306, 379, 504, 566, 592
urăşte (se ~) 453, 571, 592
urbitură 222
urcioară 160
urcior 160, 630
urecle 203
ureiche 111, 384
ureichile 111
uresc 151
uresce 564
urescu 236
ureste 306
ureşte 379, 453, 504, 566, 592
ȣрєщє 81
urĕşte 217, 265, 266, 289, 299, 303, 315, 316, 320, 365, 379, 453, 472
ȣрѣщє 81
ȣрѧщє 81
urez 476, 539
Urez (= Hurez) 157
urgisască (să se ~) 332
uri 236, 277, 278, 284, 365
uriaş 517
uriaşă 589
uriaşe 589
uricile 107
urieş 517
uriţi 217
uri 84, 264—266
uriciunea 365
uriia 288
uriş 236
urit 224
uritoriu 299
urmadză 316
urmau 478
următor 442
următoriu 453, 505
următorul 522
urmeze (să ~) 399
urmeze (să s(e) ~) 399
urrĕşte 236
urri 84, 265, 266
urriia 224
urzală 467
urzitoriul 453
us 362
usc 118, 567
usca 540
uscă 118, 216, 219, 412
uscă (să ~) 300
uscă-se 223, 234
uscu (mă ~) 477
ushĕ 361
ushor 362
usoaş 478
uspăta 115, 234, 412
uspăta (a ~) 115
uspăţ 222, 249
uspetează 249
uspetezi 354
ustencală 117, 280, 300
ustenesc 216
usteni 234, 291
ustenise 249
ustenit 222
ustenitori 117
ustenitu 312
usue 118, 557, 570, 571
usuc (mă ~) 280
usucă 249, 557
usucă (se ~) 540

usucă-se 234
usuci (să ~) 432
usztenit (v-acz ~) 307
usztenit-am 361
uşă 250, 279, 344, 393, 421, 442, 450, 471, 473, 492, 518, 535, 556, 589, 590, 617–618
uşæ 344
uşe 236, 250, 276, 365, 504, 535, 589, 617, 618
uştle 333
uşoară 457
uşor 121, 176, 280, 284, 285, 336, 384, 423, 444
uşori 121, 401
uşte (să ~) 118, 567
uşte (să să ~) 412
uşti 118, 567
uşti (să ~) 423
uşurare 121
uşurarea 384
uşurăm 121
uşure 176, 445, 509
U'şurel 121
uşureze (să ~) 457
uşureze (să se ~) 121

va 170, 172, 445, 454, 459, 468, 509
vac 125, 332, 451, 460
vacar 516
vacariu 465, 466, 533
vacariul 519
vace 434
vachişa 355
vaci 434
vacul 332
vacului 319, 332
vacuri 345
vacurilor 332
vadă 514
vadă (să ~) 453, 536, 594, 595
vadă (să se ~) 474, 594
vadă (să s(e) ~) 398
vade (sze ~) 306, 360
váde (sz-o ~) 422
vadra 223
vadră 320
vadză (să ~) 312
vadză (se ~) 217
vamăşŭ 125
vamişi 319
varatic 450
vară 564
vare 176, 252
vare- 163
varecare 225, 355, 356
vare-cătă 163
varece 163, 217, 227, 301, 313, 355–357
varecine 163, 225, 227, 301, 355, 356, 424
varecit 251
varecum 424
vareunde 252
varsatului 536
varză 185, 195, 282, 139, 446, 469, 479, 480, 498, 502, 510, 528, 531, 562, 572, 573, 607
vas 228
vasăle 139
vase 204
vatah 217
vatahului 215
vataman 97
vatavulu 97
vază 449, 514
vază (să ~) 299, 346, 453, 455, 472, 519, 594, 595
vază (să se ~) 474
vază (s-o ~) 519
văcar 516
văcuitoare 365
văd 143, 411, 419, 453, 472, 496, 519, 536, 537, 556, 569, 571, 594, 595
văd (eu ~) 434
văd (să ~) 434, 453, 472, 504, 536, 594
vădzind 344
vădzindu 139, 345
vădzu 353
vădzum 398
vădzură 353, 420
vădzut (am ~) 299
văndu (să ~) 167
văpsari 251
vărsareţi (nu ~) 301
Vărvarei 96
vărvul 157
vărvulŭ 348
văşmînt 223, 249, 500
vătaf 156
vătah 157, 236, 251, 281, 291
vătahul 157
vătav 156, 157, 245
vătavŭ 348
vătavul 157, 458
vătămător 519
văz 251, 453, 472, 496, 504, 569, 594
văz (să ~) 434, 474, 594
văzind 334, 421, 452, 473
văzindu-l 454, 518
văzînd 147, 354
văzîndu-să 345
văzură 236, 346, 420
văzuse 395
văzut (am ~) 116, 147
văzut (aţi ~) 400
văzut (au ~) 397, 419
văzută 365
văzutără (am ~) 57
vea 413
veacului 319
veadă (să se ~) 473, 481
veadra 223, 173
veam 168
veară 496, 503, 506, 545
veargă 505
vearsă (se ~) 505
vearză 541
vează 561
veche 507
vecinului 318
vecirului 318
ved 360, 366, 422, 466
ved (se ~) 465
vede 143, 517, 529
vede (să vor ~) 537
vede (veţi ~) 120
vedè (a ~) 514, 532
vedè (vei ~) 120
vedea 91, 105, 434, 450, 500, 507, 517
vedea (a ~) 143, 216
vedea (se ~) 445
vedea (vei ~) 451
vedea (vom ~) 409
vedeau 434, 504
vedei 315
vedem (se ~) 215
vedeţi 392
vediu 196
veḑiu 533
vedu 196, 532
vedu (se ~) 538
vedù (se ~) 466
veḑŭ 504
vei 106, 170, 445, 509
veiche 507
veichiul 111
veneau 507
veni 83, 91, 105, 261, 265, 288, 320, 483
veni (a ~) 174, 218, 225, 237, 252, 292, 301, 308, 402, 459, 468, 479, 509
veni (tu ~) 466
veni (va ~) 288
veni (vor ~) 215
venia (se ~) 537
venind 392
venire 434, 497
veniri 431
venit (ai ~) 465
venit (am ~) 298, 299
venit (au ~) 300
veniţi 409, 451
ver 176
verat (n-o ~) 424
véră 506

verce 163, 337, 527
verde 188
verdi 554
verecare 225
veri 176
veri- 163
ver(i)- 163
vericare 337, 385, 445, 509
verice 163, 337, 385, 445, 509, 527
vericine 163, 445
vericit 337
vericite 337
vericum 176, 445, 541
verit (au ~) 135
verme 465
vernic 195
vernik 424
verv 362
verze 607
vĕsălă 452
vesălește 396
vesăli 346
vestedzit 366
vestejaște 504
vestejește (se ~) 473
vestiaru 154
veșmint 223, 234, 249
veștejaște 440
veștejește 472
veți 106, 170
vezeteu 195, 282, 285, 349, 403, 510, 512, 528
vezi 143
vezut 422
vicini 346
Vicovanul 150
vide 450, 517, 521
vide (se ~) 521
vidè 395, 396
videa 233, 346
videa (se ~) 521
videm 449, 495, 523
videre 195, 320, 360, 450, 516
viderea 516
vie, vb. 72, 136, 220, 223, 298, 477, 566, 568, 572
vie (să ~) 84, 225, 245, 250, 299, 393, 453, 472, 475, 504, 569, 571, 595, 596
vie (se ~) 216, 218, 237
vici 298
vienă 218
vierme 223
viermile 450
vicțici (a ~) 316
viețli 288
viețuiia 277
vifor 336
viforul 385, 413, 478
vihor 301, 313, 385
vii 106, 346, 567
viia 216
viiadze (să ~) 365
viiază 318
viie (să ~) 537
viină 218, 220
vinia 63
viitor 519, 524
viitoriu 524, 538
viitoriul 536
viiu 235, 434
vijălie 505
vin, vb. 360, 434, 558, 562, 563, 566—568, 570—572, 595
vin (să ~) 84, 492, 536
vin (se ~) 218
vină 218
viń (se ~) 218
vinars 196, 479, 541
vină, vb. 174, 226, 402, 424, 449, 468, 479, 528, 558, 566, 568, 572, 606
vină (să ~) 84, 166, 225, 278, 299, 303, 304, 353, 420, 472, 483, 520, 536, 569 5, 596
vină (să-i ~) 504
vină (să se ~) 537
vină (se ~) 474
vindec 106
vindic 106
vindicat (ai ~) 503
vine 278, 477
vine (el, ei ~) 170
vinc (să ~) 298, 311, 315
viñe 72, 220
vinea 223, 470
vini 83, 136, 264, 265, 296, 320, 567
vini (să ~) 278
vini (vei ~) 107
vini (veri ~) 288
vini (vor ~) 343
vinia 419, 466
vinie 250, 253, 255
vinie (să ~) 225
viniia 257
viniră 319
vinire 343
vinisă 396
vinit (am ~) 516
vinit (au ~) 290, 345, 346
vinit (av ~) 118
vinit-au 395
vinitul 107, 334, 398
viniț (să ~) 107
viniți 411, 417
viniți (să ~) 278
viniu 497
vino 174, 218, 252, 292, 301, 308, 315, 337, 402, 413, 449, 459, 479, 509, 528, 531, 600
vinu 341
vinul 223, 235
viriți 316
viro 237
vistiar 336
Vișău 141
vișini 522
vitej 140
vitejaște 289, 396
vitejescu 334
vitejește 518
vitejește 279, 331
vitile 383, 398,
viț 346
viței 452
viteilor 393
viței 515
viți 106, 346
viu, vb. 166, 383, 474, 501, 504, 562, 567—569, 572, 595
viu (să ~) 84, 453, 520, 595
vivor 301
vivoriți 367
vivorul 291
vivorulŭ 348
vinătoriu 536
vinătoriul 519
vinătorul 315, 316, 319
vind 564
vindă (să ~) 398, 594, 595
vindă (să se ~) 167
vineadză-mă 353
vinz 556
vinză (să ~) 475, 506
vinzătoriu 397
vinzătorul 538
viraște 544
viraște (se ~) 536
vĭrĕște 474
vîrf 156, 224, 458
vîrfului 336
vîrh 236, 251
vîrhul 313
vîrv 156, 157, 224, 236, 526
vîrvul 157, 217
vîrvuri 540
vîrvurile 423
voare 176
voare- 163
voarecine 163
voastă 155
вов 81
voi 109, 170, 243, 509
voie 81, 243,
voiu 445
vom 170
vor 170
vorbea 366
vorbeau 478

vorbesc 473
vorbesca (se-ti ~) 465
vorbescu 396
vorbiau 536
vorbiè 401
vorecie 163
voreese 362
vorecze 230
vorecsine 362
voroavă 196, 349, 403, 459
vorova 362
vorovască (să ~) 332, 451
Vorovești 196
vorovi 196, 292, 337, 339, 459
vost 155
vove 355
vra-va 458
vraf 156
vrajă 282, 556, 589, 590, 617
vraje 518, 589, 617
vraji 278
vrajmașii 276
vrav 156, 526
vrăjaște 224
vrăjește 518
vrăjitoriu 312
vrăjitori 333
vrăjmaș 68
vrăjmașă 279
vrăjmașe 277
vre 308, 316, 517, 535
vre (a ~) 451
vre (are ~) 354
vre (vei ~) 454
vre (vreți ~) 216
vrè 402
vrè (aș ~ fi) 449
vrè (va ~) 120, 473
vrea 252, 281, 284, 288, 292, 337, 348, 385, 392, 402, 479, 517
(v)rea 173
vrea (a ~) 84, 170, 172, 174, 218, 225, 252, 308, 313, 348, 402, 413, 438, 445, 449, 468, 479, 520, 558, 599
vrea (să ~) 172, 436, 505, 558, 565, 567, 599
(v)reai 173
vream 292, 438, 449, 468
(v)ream 173
(v)reaș 173
(v)reați 173
vreau 170
vrednic 195
vrei 170
vreie (să ~) 172, 436, 520, 559, 600, 631
vreme 629
vreu 470
vrut (am ~ veni) 174
vrut (ați ~ vie) 313
vrut (au ~ clădi) 237
vrut (au ~ cuteza) 225
vrut (au ~ fi) 355
vrut (au ~ părea) 252
vrut (au ~ putea) 355, 357
vrut (au ~ trebui) 355
vuetul 458
vulpe 131
vulpe(a) 458
vulpi 401, 458
vultur 131, 347
vulture 465
vultur(i) 458
vulturile 470

win 306

yaszta 367

zac 344
zace 382
zadar 443, 456, 475, 524, 538
zahar 475
zahăr 95, 574
záhăr 95, 558, 572, 574
zalojește 506
zalud 282, 285
zalugu 97
zama 468
zamă 278, 382, 467, 471, 514, 534, 537, 556, 569
zapisăle 139
zapisile 106, 442
zatse 422
zăbăvască (să ~) 395
zăbăvi 102, 443, 457
zăbăvind 347
zăbeală 127
zăbovăscu 396
zăbovi 101, 102, 280, 443, 457
zăbovi (a ~) 400
zăce 399
zăce (a ~) 399
zăcea 365
zăci 396, 399, 522
zăciuiala 398
zăciuială 332, 473
zăcut (au ~) 421
zădar 443, 456, 475, 524, 538, 565
zădărește 519
zădarnică 524
zădarnici 569
zăduf 156, 478
zăduh 224, 236, 251, 281
zăduv 156, 291
zăduvul 236, 540
záhar 538
zăhăr 95
zălojită 150
zălojite 150
zălojiți 150
zălojirea 383
zălud 196, 349
zămos 531
zămuri 473
zăpada 611
zăpadă 190, 196, 252, 253, 292, 293, 295, 337, 368, 369, 386, 439, 446, 459, 461, 469, 479, 480, 502, 510, 528, 531, 534, 562, 571–573, 611, 615
zăpădoase 611
zăpădos 190
zăpezi 611
zăpezii 611
zăplaz 196, 403
zăr 533, 534, 556
zărul 454
zăstre 139
zău 398
zăuita 196
zăuita (a se ~) 556
zăuitați (nu ~) 174, 196
zăvoarăle 402
zbici 196
zbor 154, 168
zbgyits 424
zburător 519
zdrobească (să s(e) ~) 365
zdrobesc (se ~) 171
zgiriete 517
zeamă 382, 450, 556, 567
zece 147, 391, 399
zéce 399
zěce 253
zécea (a ~) 365
zeci 147, 522
zel 511
zelojesc (să ~) 455
zelu 195
zementești 311
zepadă 282
zepezile 277
zer 556, 557
zese[ră] 318
zestre 147
zestrile 106
zeu 312, 452
zeuita 362, 479, 481
zeul 250
zevorască 277
zi 146, 147, 250, 277, 353, 358, 369, 381, 382, 409, 412, 421, 483
zic 263, 264, 398
zică (să ~) 148, 381
zicu 397
zice 84, 217, 264, 288, 299, 301, 303, 311, 312, 366,

393, 394, 411, 419, 454, 482
ziceau 478, 504, 520
ziceau (se ~) 478
zice (va ~) 365
zicere 497
ziceți 411
zici (va ~) 316
zicind 353, 365, 369
zicindu-i 397
zid 84, 91, 279
zile 147, 148, 288, 300, 320, 366, 369, 397, 400, 411, 421, 471
zil(e) 354
zile(le) 148
zilele 250, 276, 312, 394, 410
zilile 106, 383, 454
zilili 279, 398
zimbetelor 332
zimbind 471, 482
zimbru 514
zioa 147, 393, 399, 411
zis (i-au ~) 110
zis-au 409
zisără 332
zise 217, 312, 315, 353, 393
ziseră 332
zisi 278
ziș 317
ziua 411, 467
zicături 381
zice (va ~) 332
zicind 399
zicu 397
zid 84, 137, 505, 555
zidiri 388
zidit (au ~) 418
zile 346, 399
zilele 405
zioa 411
zis (s-au ~) 316
zmăoaică 334
zmău 234
zmeu 234
zmeul 311
zoa 250
zselye 422
zsenuntyi 423
zsin 422
zsjeme 423
zsugyelye 422
zua 137, 138, 148, 250, 255, 256, 263, 269, 276, 277, 312, 332, 353, 366, 417, 419
zugrăvesc 471
zvîrc 130

Germană

Brandtwein 196

Italiană

sommo 254

Latină

adjutorium 543
agnellus 535
audiebat 466
audio 545
audo 496
*bibiticius 179
caelum 496
carra 159
*cautelinus 175
colic(u)lus 185
comprehendere 544
congyrare 182
contra 176
de una hora 105
debitorius 102
deorsum 167
discludere 145
*eccu-huc 174
*eccu-mo[do] 174
*eccu-nunc 174
*expavorere 98
*exterrinus 103
extraneus 511
faciebat 466
ferra 159
ficatum 187
genuculus 465
gyrus 492
habe[re] 466
habuit 170
in contra ubi 176
inderetro 129
indirectus 129, 465, 543
injuriare 189
jocum 482, 492
judicare 482, 492
lapidare 483, 496, 543
limus 187
macellarius 182
magis ante 176
mentio(r) 545
nec mica 164
ne-casus 544
neminem 163
nemo 163
nivis 469
nix 190, 469
nubilum 119
ossum 183
palumbus 188
pecorarius 92, 191
pharmaco 99
ponco 496
pono 496
prunus 191
ranunculus 193
rapidus 511
reniculus 193, 498
scit 169
*scoppire 193
*scuppire 193
sedeo 434
sputare 193
subala 116
sudor 190
tramitteo 496
tramitto 496
video 434, 496
vido 496
viridia 185

Maghiară

álcs 178, 254
áldani 178
bánni 179
bő 179
boszú 179
bot 180
bőv 179
bujdosó 180
bujdosolni 180
büntetni 179
cinterem 182
csábulni 182
csalni 182
csalóság 182
csont 183
csorda 184
ellen 178
félc 156
felelet 186
felelni 186
feredő 186
gazda 187
gomb 181
gözü 188
güzü 188
haszon 188
húszas 478
keszkenő 182
kopasz 182
koporsó 184
külön 186
lepedő 182
máj 187
marha 189
menten 176
morogni 256
ok 191
paplan 191
perzsa 191
prókátor 193
szakács 194

szám 137
szándék 193
szappan 194
szekrény 184
szidalom 189
szidni 189
szokás 194
tár 194, 256
temető 182
terhes 195
tornác 194
vallani 195
veder 195
vezető 195

Neogreacă

koimitirion 182
makari 98

Rusă

kъrčьma 184
krъčьma 184

Dialectul săsesc

fyrdel 186
Klompən 184

Sîrbo-croată

kŕčma 184
pehar 98

Slavă (veche)

čitati 107
čĭtati 107
članŭ 183
covlčegŭ 181
kъrčьma 184
krъčьma 184
mytarĭ 251
stĭklo 194
sŭvětŭ 235
tina 187
vragŭ 68

Dialectul toscan

hasa 16

Turcă

çarşaf 182
kel 182

Ucraineană

bort 180
borta 180
buhaj 181
holub 188
hovoriti 196
hremity 130
mamka 189
obmet 190
povydlo 192
prostyra 182
steklo 194

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Redactor: DOINA POPESCU
Tehnoredactor: FELICIA BOLOCAN

Bun de tipar 27.V.1975. Tiraj 1200 ex. Hîrtie sc. I A tratat cu 83% gr. alb, format 70×100 de 70 g/m². Coli de tipar 43,50

C. Z. pentru biblioteci mari { 459.0(1):459.085.3
459.085.3:459.0(·)

C. Z. pentru biblioteci mici 459.085.3

Întreprinderea poligrafică INFORMAȚIA
București, str. Brezoianu nr. 23—25.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BIBLIOTECA CENTRAL UNIVERSITARIA

Lei 48